Бүгү чүрттарның пролетарийлери каттыжынаң!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 254 (12044) | 1982 чылдың ноябрь 2, вторник | 1925 чылда үндезилеттингеш | Ортаа 3 көп

ПАРЛАЛГАНЫҢ ДЭЭШТИИ ДЭЭШ

Массалыг информацияның дэштиин чедип алырының талазы-биле сагыш салыышкын—парлалгага партийжи удуртулганың кол өзээ болуп турар. Партияның XIII съездизиниң резолюциязында мынчаар бижээн: «Солун арнынга ажылының дугайында шүгүмчүледип бижиткен ажыл-агыйларның азы албан организацияларның удуртукчулары четпестерни болгаш частырыгларны эдер талазы-биле дарый хемчег алыр, ол-ла солуннуң арнынга кыска хуусаада алдынган хемчеглер, частырыгларны эткенииниң дугайында бижимел харыыны чорудар ужурлуг». Ол айтырыгны СЭКП ТК-ның «Идеологтуг, политика-кижизидилгеег ажылды улам ыңай экижидириниң дугайында» донтаалында болгаш партияның өсие-даа документилеринде хөй удаа чидии-биле өдүрген. Мында чугаа болза чүгле үндезинниг фактыларга кичээнгей дугайында. четпестерге удур чогуур үезинде, ажыл-агыйжы ёзу-биле хемчег алырының дугайында эвес, а харын ук четпестерни дарый чайладыры, частырыгларны эдери — партияның болгаш күрүнениң хүн бүрүде негелдези болур ужурлуг деп чүвениң дугайында чоруп турар.

Ажыл-агыйлар, албан организациялар удуртукчулары бистиң бурунгаар шимчээшкинивиске шаптыктап турар четпестер, ажылды кошкак организастааны, корум-чурум үрээшкиннери дээн ышкаш солунга парлаттынган фактыларга, дүвүрээзинниг медээлерге хамаарыштыр хемчеглерни ап, чонның чыыштарынга, хуралдарга чугаалажып көрүп, олардан түңнелдерни үндүрүп турар.

Чижээ, Чөөн-Хемчик районда Чыраа-Бажы рабкоопту катап ажыдарының айтырыын көдүрген бөлүк авторларның редакциягa чоруткан чагаазын Респотребсоюзче өөренип көргеш, хемчег алыры-биле чоруткан. Респотребсоюзтуң башаар черииң даргазы Ю. С. Катков ук рабкоопту катап ажыдары болдунмас дээрзин фактылар, сан-түң-биле бадыткаан, ук материалды бүгү тала-биле өөренип көрген харыыны чорудуп, солун арнынга дарый үндүрерин дилээн. Суурның чурттакчылары салган айтырыынга ындыг тодаргай харыыны алганнар. База бир чижек, Өвүр районнуң Саглы суурдан көдээ бижикчи Д. Ооржак эзлери каапкаш барган азы кандыг-бир чылдагаан-биле тудуу ара соксаан бажыңнарның соңга, хаалгалары үрелип, печкалары буступ калган, кандыг-даа ажыглал чок тургулаарын шүгүмчүлеп бижээн.

Улус депутаттарының Өвүр район Совединиң күүсенчи комитединиң даргазының бирги оралакчызы С. Достайже ук чагааны шилчидерге, бистиң солунче мындыг харыыны чоруткан: «Шүгүмчүлелдиг материалга хамаарыштыр хыналданы чоруткан. Чагаада бижип турар барымдаалар бадыткатынган. Эзи турган эрги клубка совхоз столоваязын болгаш районнуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң даараныр цегин ажыдары-биле эде тудуп турар. Өске эзи бажыңнарның септелгезин база чорудуп эгелээн». Ындыг чижектерни хөйнү чугаалап болур. Силер боттарыңар солун арнындан ону доктаамал көрүп болур силер.

Ынчалза-даа чамдык ажыл-агыйларның, албан организацияларның удуртукчулары солунга үнген шүгүмчүлелдиг материалдарны чүгле медээ кылдыр хүлээп алыр, ону тоол көрбес, дорт харыы бээринден ойталаар, ёзу барымдаалаан харыы бээр, ажыл-агыйда бар четпестерни чажырар, ол хамаан чок шүгүмчүлелдиг материалдарның авторларынга таарзынмас чоруктар ам-даа бар. Чижээ, Улуг-Хем районнуң «Ак-Туруг» совхозта машина-техниканы кадагалап, эдилеп турарының көшкаанын, дыка хөй машиналарның артык иезектериниң кайы хамаан чок төтчеглеттинип турарының дугайында хөөчүн коммунист А. Монгуштуң сеткили дүвүреп бижээн чагаазын августуң эгезинде редакция алган. Ол чагааның утказы-биле таныжып, хыналданы чоруткаш, хемчег алыр кылдыр Улуг-Хем райкүүскомунуң даргазы Ю. Стрельниковче шилчитнен турган. Бо дүвүрээзинниг медээге хамаарыштыр мынчага чедир кандыг-даа харыы чок. Бии-Хем районнуң Ленинка суурның культурлуг амыдыралында, аъш-чем хандырылгазында көскү четпестер дугайында «Шынның» арнынга июль 9-та «Суур чүге уттундуруп турарыл?» деп эгелиг шүгүмчүлелдиг материал парлаттынган. Ук материалды Бии-Хем райкүүскомнуң даргазы М. Дамчайже чоруткан. База-ла мынчага чедир харыы келбээн. Бай-Тайга. Тес-Хем район Советтериниң улус депутаттарының күүсенчи комитеттериниң даргалары С. Байыс-оол, И. Успун олар солун арнынга үнген шүгүмчүлелдиг материалдарга дорт харыы берип, четпестерни шалыпкын чайладырын чедип албайн, харыы чорударын ай-айы-биле саададып турар. Өскедаа чамдык албан черлери солуннуң муоңуку чүүлдерингe үнген шүгүмчүлелдерге харыы бербейн баар таварылгалар база бар болуп турар. Ындыг чорук четпестерни болгаш частырыгларны дүрген чайладырынга шаптыктаар, тус черге шиитпирлеп алыр ужурлуг айтырыгны кижилер чамдыкта үстүкү органнарга барып чаргылдажыр ужурга чедирип турар.

«Хамаатыларның дилег-билдириишкиннеринге, чагааларынга, хомудалдарынга кичээнгейлиг болурун партия, совет ажылдакчылары, удуртукчу кижи бүрүзү чон мурнунга дорт хүлээлгези кылдыр көөр ужурлуг»— деп СЭКП-ниң XXV съездизиниң Отчёт илеткелинге эш Л. И. Брежнев чугаалаан. Ажылчы чоннарның чагаалары партияның массабиле амыдыралчы харылзаазының чугула хевири, информациянның база бир үнер дөзү болбушаан, четпестерни дарый чайладырынга партия организацияларынга улуг дузаны чедирип турар. Олар ниитилел-политиктиг ужур-дузалыг, чүге дээрге масса чоннуң сагыш-сеткилиниң, күзел-бодалының болгаш бисте бар курлавырларның дугайында олар чугаалап турар. Партия, совет органнар, профэвилел, комсомол организацияларының солун арнынга үнген чугула материалдарны контрольга алыр, шүгүмчүлелдиг материалдарны хуралдарынга чугаалажыр, олардан түңнелдерни үндүрер ужурлуг.

Парлалга ажылынга кажан-даа үзүктелиишкин турбас. Бөгүн база-ла «Шынның» арнында даарта бодунуң хөй санныг номчукчуларынга чеде бээр материалдар белеткеттинип турар. Ол материалдарның дэштии, ажыктыы силерниң редакцияже чорутkан чагааларыңардан база дыка хамаарлыр, ыргим номчукчулар.

Совет Эвилелиниң ажылчы чоннары! Ажылдаар чер бүрүзүнге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн, ажыктыын болгаш шынарын бедидиңер!

(СЭКП ТК-ның Кыйгырыгларындан).

Кыштаглаашкын—бүгү-ниитиниң херээ

НЕГЕЛДЕГЕ ЧЕТПЕС

Кыштагдан көжер бетинде кыштаглариын үүрмек септелгезин бүрүн доозар, көрженни хөөрар болгаш өдекти бөлөр! Ындыг кыйгырыг Каа-Хем малчыннарынга калбарган турган. Ол үеде, шыцапла, эвээш эвес ажыл кылдыңган: м чыннарның хөй кезии кажааларын болгаш бажыңнарын септеп, көрженин хооруп, кажаа иштинге төгөр өдээн бөлүп, арткан мал чемнерин шыгжап алган. Ажылагыйларның удуртукчулары, тускай эртемниглер болгаш өске-даа активилер чер-чеде партия организацияларының удуртулгазы-биле үк ажылд организастаан, оон күүселдезин хынап турган.

Тес-Хемде «О. Шынаа» болгаш Тандыда «Революцияның чалбыыжы» совхозтарның ажыл-ишчилериниң кыштаглаашкынга бүгү тала-биле белеткенир, малга быжыг чемсуурну тургузар талазы-биле социалистиг чарышты калбартыр дугайында кыйгырыы каа-хемчилерни улам хей-аът киирген. Оон уламында кыштаглаашкынга бедегкел, эртекөн чылдагыдан дээре болуп турар. Чамдык удуртукчуларның-даа, малчыннарның-даа бодап турары-биле алырга ыңдыг.

Октябрьның 28-тин медээзин ёзугаар алырга, ам-даа чээрби коданның хоюнуң кажаазы септеттинмээн болуп турар. Кажаалариың үүрмек септелгезин малчыннар чазынна кылып алган болганда, бо кажааларга улуг септелге негеттинип турары чугаажок. Ут -хойжу бригадаларның бригадирлериниң, совхозтарның тускай эртемниглериниң болгаш удуртукчуларының талазындан дээштиг хемчеглерни дарый алыры чугула.

«Ленинчи оруқ» совхозтуң адымир Салчак удуртқан Мерген сүт-бараан фермазының коллективи кыштаглаашкынга үгээр белеткенген коллективтерниң бирээзинге санадып турар. Ынчалзажок ында чедир шиитпирлеттинмээн айтырыглар ам-даа бар. Чижээлээрге, кажааларның эжиктери бөгүнге чедир чылыглаттынмаан, шаараш. Оларның хөй кезиин солуур ужуралт, а чайын-на ыяш белеткээр черге чагып каан эжиктер ам-даа кылдынмаан. Ийи инек кажаазының бирээзинде лампалар чедишпес, бар лампаларның чыры бүдүрүп. Ол кажаанын шыгы улуг, ам безин дээвииринден дамдылап турар. Кажаалар чылдыр ниити одалга черинге хүнүң-не үш тонна хөмүрзаш херек, а дүжүрүнгени үгле чээрби тонна.

Ферманың ажылдакчыларынга тускай иник-хеп чедишгейн турар, чамдыктарында мырынай чок. Ферманың магазини частан бээр ажылдаваан. Ажылчыннар Сарыг-Сепген зъш-чем садып алырынга хөй үнелиг үени чарыгдап, чадаг кылаштажып турар. Совхозтуң удуртукчулары (директору Андрей Моргун) Мергенге ховар кээр, байырлалдар хүннеринде безин социалистиг чарыш түнелеп үндүрүп, хуралдап, ажылчыннарны хей-аът киирбестээн. Совхозтуң ийи чүс ажыг инээн өстүрүп, сүдүн будүрүп турар улуг коллективне, анда улустың ажылыче болгаш амыдыралынче сагыш салыры чугула.

«Кызыл туқ», «Ленинчи оруқ», «Улуг Октябрь» совхозтарның кажаларын септээни шынар чок. «Улуг Октябрь» совхозтуң мыйыстыг бода мал фермазы (бригадири Афанасий Горбатов) кажаа септелгезин эмдиғаа чедир дооспаан. Районда септелгеже эң-не орайтап киргеи коллектив ол.

Кыштагларда дөрт кудук болгаш суг сөөргүр он чеди машинаның чамдызы ажылдавас. Суг кудар он ажыг досказр чылыглаттынмаан. Мал суггарар алдан оңгача чедишпес. Чээрби бир кормоцехтиң чедизи ажыл чок турар. Бо бүгү дериг-херекселдер шагда-ла белен турар турбуже, хамаарышкан коллективтерниң удуртукчулары амдыгаа чедир дээштиг хемчеглерни ап шыдаваан.

Кыштаглаашкынга эң-не чугула чүве — мал чеми. Бо чылын район девискээринге оът-сиген чүгээр үнген болзаада, ажыл-агыйларның чангызы-даа малга четчир сиген ни белеткеп ап шыдаваан. «Бурунгаар» совхоз планын 82 хуу, СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг совхоз 78 хуу күүсеткен. Оон өскелери, иургулайында, планнарының чартыындан эвээжин күүсеткилээн. Ылангыя «Улуг Октябрь», «Енисей» совхозтар белеткезе чогуур сигенниин дөңгүп-ле 35—38 хуузун белеткеп алганнар. Ам районнуң малынга барык-ла он мун хире тонна сиген чедишпес.

Районда сенажтың база ден кезии салынган. Ылангыя «Ленинчи оруқ» 2400 тонна сенажтың 400 тонназын, СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг совх : 1800 тоннаның 600 тонназын, «Енисей» 1800 тоннаның 700 тонназын белеткеп алган. Ажыл-агыйларда силос база кончуг эвээш салынган, витаминниг сиген далганының планы оранчок күүсеттинмээн. Саваң база эвээш. Мынчап кээрге, белеткел мурнуку чылдагыдан дээре ышкаш болза-даа, кыштың хүр ажарында, кыштаглаашкынны единшкиннинг эртиреринге мынаныры берге.

Эрткен чылдың бо үезиндээзи-биле деннээрге, мыйыстыг бода болгаш шээр малдарның баш саны Каа-Хем районда элээн кызырган. Кыштаглаашкын белен эвес болган дээрзи оон илдең. Бо чылдың кыштаглаашкынына он бир мун хире мыйыстыг бода мал, үжен сес мун шээр мал, б мун чеди чүс хаван болгаш ийи мун ийи чүс чылгы кирео. Оларның кыштың хүр ажары кыштаглаашкынга белеткелден улуг хамааржыры билдингир. А белеткел, үстүнде чижектерден көөргүр, ындыг-ла чогумчалыг эвес. Малдың хорап турары базз ажок. Чүгле эрткен айда 53 инек, 50 хаван, 286 хой өлген. Кыштаглаашкынны организастаар ажылдакчылар база чедишпес. Чангыс-ла «Ленинчи оруқта» безин үш зоотехник, бир мал эмчизи чок. Чамдык сүт-бараан фермаларынга саванчылар, мергежилдиг от салыкчылары база херек.

Бо күс чылыг, кургаг болгаш үзүн болуп, малчыннарга таарымчалыг болган. Ол үени ажыглап, кыштаглаашкынга белеткелди доозуп турар. 280 топна чулуктуг болгаш бодүүн мал чемин белеткээр дээн онаалданы база-ла күүседип алган. Ол ажылга бригаланың малчыннары идепкейлиг киришкеннер.

К. ЧООДУ.

Хүннүң медээлери

Хуусаа бетинде

СЭКП обкомунга, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинге Тес-Хем районнуң «О. Шынаа» совхозунуң ажыл-ишчилери көдээ ажылагый продуктуларының бүгү хевирлерин күрүнеге садарының чыл планы хуусаа бетинде күүсеттингеи дугайында рапорттаан.

СЭКП-ниң XXVI съездизиниң, СЭКП ТК-ның май (1982 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырары, ССРЭ-ниң 60 чыл оюнга төлептиг ужуражыры дээш социалистиг чарышка киришкеш. совхозтуң фермаларының, бригаларының ажылдакчылары күжениишкиннииг ажыллаанының түңнелинде юбилейлиг чылдың планның онаалдалары эът садары 100 хуу, сүттүү 102 хуу болгаш дуктуу 100,2 хуу күүсеттингеи. Мал чеми белеткээриниң талазы-биле социалистиг хүлээлге база ажыр күүсеттингеи. Малдың чайгы семиртилгеи организастыг эрткеи. Эрткеи тос айларда төрүүр 100 баштанна 92 хураганнаң 85 бызаанны болгаш 80 кулунну мендиг доруктуруп өстүргеи.

Амгы үеде совхоз көдээ ажыл-агый продуктуларының планнаң ажыр күүсеткеи садарын, малга бөдүүн чемнер белеткелин болгаш оларны кыштаглаашкынга чедирерин уламчылаан турар. Малды кыштаң хүр ажырары дээш республикада социалистиг чарыштың эгелекчилери, совхозтуң фермаларының ажыл-ишчилери бедик көргүзүглерни чедип алыр. Ында-чем программазының күүседириие төлептиг улуг-хуваун киирер дээш кап даңыыр күжениишкинниг ажылдың турарлар.

Мурнакчы бригада

Чөөн-Хемчикте «Чыраа-Бажы» совхозтуң Чыргакы салбырында комсомолчу - аныяктарның Улуг-Ховуу хойжу бригадазының ажылын Байыр-оол Хүрзетович Куулар каш чылдар улаштыр башкарып келген. Оон бригадала ажылды эки тургусканы багай эвес түңнелди берип турар.

Хой-бүрүзүнден-не хураган, 2,2 килограмм дук дээш социалистиг чарышка алган хүлээлгеин ол бригаданың ажыл-ишчилери ажыр күүсеткеннер. Тодаргайлааргa, чүс баш хойга онаалыыр 103 хураганны, хой бүрүзүнден ортумаа-биле 2,5 килограмм дуктуг алгаш. ССРЭ-ниң 60 чыл оюнга алдар болдурган социалистиг чарышка алган хүлээлгезин чедишкинниг боттандырганнар.

Бригада мал кыштаглаашкынынга белеткелди доозуп турар. 280 топна чулуктуг болгаш бодүүн мал чемин белеткээр дээн онаалданы база-ла күүседип алган. Ол ажылга бригаланың малчыннары идепкейлиг киришкеннер.

Бистиң корр.

КЫШКА БЕЛЕННЕР

Мал кыштаглаашкынынга үлегерлиг белеткенир, ниитиниң малының баш санын хоратпас, чаш төлүн чидириг чокка камгалап алыр дугайында Тес-Хемде «О-Шынаа» совхозтуң малчыннарының, Таңдыда «Революцияның чалбыыжы» совхозтуң ажыл-ишчилериниң кыйгырыынга харыы болдурган ажыл-иш республиканың ажыл-агыйларында бо хүннерде хайнышкынныг чоруп турар.

Барыын-Хемчикте «Шекпээр» совхозтуң Аянгаты салбырының ажыл-ишчилери чайгы үеде мал семиртилгезин эки организастаан. Лопсан Монгуш, Ашак-оол Ооржак, Седен-Дамбаа Саая болгаш оон-даа өске дуржулгалыг хойжуларның малының деңгели шыырак.

Совхозтуң бүгү шээр малы 23 коданга кыштаар. Хойжулар кыштагларының үүрмек септелгелерин чазын-на кылып, өдекти бөлүп, көрженни хооруп алган. Оон аңгыда дуржулгалыг бызаңчы Шаңмак Хертекке баштаткан 7 кижи составтыг звено септелге ажылдарын кылып турар. Олар хойжулар Хеймер-оол Ооржактың, Сендештей Сарыгларның кажаазын бускаш, эде тудуп берген.

Мал чеми белеткээр звеноолар эки ажылдаан. Коммунистер Эрес-оол Куулар, Чимит-оол Саая оларның звенолары сиген белеткээр даалгазын ажыр күүсеткеннер. Холбяле сиген кезер үш звено болгаш малчын ог-бүлелер хей сигенни кезип белеткээн. Мал чеминге хереглээр сула кезип, саваңны бөлүп ап турар.

Аянгатыда мал кыштаглаашкынынга белеткел ам-даа үргүлүүлевишаан.

* * *

Эрзинде «Мөрен» совхозтуң мал кыштаглаашкынының белеткелинге бүгү шиитиниң күжүн хаара тутkан. Мөрен ортумак школаның үстүкү класстарының өөреникчилери, суурнуң чурттакчылары, малчыннар боттары кажаа көрженин казып үндүреринге, өдек бөлеринге, үүрмек септелгелер кылырынга, чурттагга бажыңнарын чылыглап, чугайлаарынга идепкейлиг киржип турарлар.

Ол талазы-биле ыдаңгын башкы Галина Ондарның удурткаиы тоску классчылар хой ажылды кылган, а оңгу классчылар хойжулар Сигенков Ижи биле Анатолий Самыя оларның кыштагларында кажааларның көрженин хооруп дооскан.

Мурнакчы хойжулар Орус Намдал, Чамзырың Ыңаалай Ырбый Эренден, Мария Чанчыдай олар боттарының кыштагларының септелгелерин доозуп алган.

Бистиң корр.

ЧАА АВТОВОКЗАЛ: пассажирлерге белек

(Автовокзалды ажылганының дугайын 3-кү арыңдан номчуңар)

КУЖУВУС—НАЙЫРАЛДА

Чурттуң кол делгелгези—ССРЭ-ниң УАЧД-зинге эрткен неделяда Украин ССР-ниң хүннери болган.

Республиканың төлээлекчилерин Москва чүректиң ханылыдан хүлээп алган. Аалчылар пайысыладың күш-ажылчы коллективтеринге барган, партия комитеттериниң организакчы болгаш политиктиг ажылының дуржулгазы-биле, улус депутаттарының Советтериниң ажылы-биле танышкан. Украин ССР-ниң партия болгаш күрүне ажылдакчылары, эртемденнери, улус ажыл-агыйының специалистери, будурулге чаартыкчылары УАЧД-ге декларацияларны болгаш илткеддерни кылганнар. СЭКП-ниң ленинчи национал политиказының, ССРЭ-ниң улустарының ажы-дүнмалдышкы чангыс эвилиң ачызында Совет Украина Улуг Октябрьның чайынаачак сылдызының херелиниң адаз-биле социал дешилгениң ыяшкы базында шураашкынны кызыр арганыг болганын олар онзалап демдеглеп турганнар. Чүгле чангыс чижек: амгы беш чылдың бирги чылында республиканың экономиктиг күчү-шыдалы 1913 чылдың дөнеминиң чүс катаи ашкан.

ССРЭ-ниң УАЧД-зинге эвилелдешкеи республикаларның хүннериниң эстафетазын Грузин ССР-ге дамчыткан.

(СЭТА).

АЖЫГЛАЛГА КИРЕР МУРНУНДА

«Сулукта газ-биле ажылдаар электри станциязы ажылдап эгелээн». «Солониде суг мөөнөн, дамчыдар тудуг ажыглалда кирген». «Березовоеде чаа демир-орук вокзалы пассажирлерни хүлээп алырынга белен».

БАМ-ның Чөөн участогунуң тудуг эргелелиниң кол штабынга ындыг медээлер кээп турар. Ургал-Постышево аразының ажыглалга киирер кезээниң доолуган тудугларын кызыл тукчугаштар-биле демделгээн. Ол үш чүс километр узун участоктуң тудуу доостур чыгаан. Октябрьның 65 чыл оюнга чедир ону ажыглалга киирер деп турар.

Ургалдың, Солониниң чурталга кварталдары каас-шиниг, Постышево дээр станцияда база өзүп турар. Ол участоктуң чурттакчылыг черлериңде муң-муң дорбелчин метр чурталга шоодерни тутkан, уруглар садтарының, ясликлериниң, школаларының, клубтарының, культура бажыңнарының, садыг төптериниң, спортчу комплекстериниң саны улам-на немежии турар.

КОЛХОЗ-СОВХОЗТАРНЫҢ ХӨРЕҢГИЗИ-БИЛЕ

Молдавияның Чаа Анены районунуң «Маяк» совхозунуң төвүнде улусчу тудуг аргазыбиле кылган амбулаториия ажыттынган. Ында — эмчилер кабинеттери болгаш уруглар консультациязы, аржаан сүтбиле эмнээр чер болгаш лаборатория-даа бар.

Районнуң бо беш чылда социал-экономиктиг хөгжүдезиниң планында ындыг сес амбулаторииниң ажыглалга киирерин аймыкан. Оларның үжү ам ажылдап турар. Оларны шупгузуп Кишиневтуң медицинститудунуң социал гигиена кафедразының эртемденнериниң тургусканы чаңгыс аай телевидениеден сөзүлээр турган. Районнуң төп эмнелгезин алгыдып, ында 600 орунлуг чаа корпусту база кылып турар болгаш көдээ чоннуң эмчи дузаламчызы-биле хандырылгазы улам экижиир.

Молдавияда медицина албан черлериниң четкизин калбарырынга колхозтар болгаш совхозтар киржип турар. Оларның акша-хөрөңгизи-биле эмнелгелерни, амбулаторииларны, уруглардың сүт кухняларын, профилакторийлерни тудуп турар.

ТУСКАЙ КУРСТУ ДООСКАН

Киргизияның Москва районунуң Карл Маркс аттыг совхозунуң саанчылары болгаш кадарчылары ажылдавышаан турган, тускай курска өөренип доосканнар. Олар 800 инек турар бедик механизастаттынган чаа сүт-бараан комплекизинга ажылдаар эргеи ынчаар чедип алганнар. Мал ажылын үлетпүр аргазы-биле чорудар ыңдыг будурүлгелерге ажылдаар кадрларны ынчаар белеткээри Киргизияның колхозтарының болгаш совхозтарының чугула сорулгаларының бирээзи апарган. Чижээ, чүгле Киргизияның Сельхозтехника каттыжыышкынында көдээниң бүгү-ниити өөредилгезинге курстарына чылдың-на республиканың мал фермаларының үш муң ажыг ажыл-ишчилери боттарының мергежилин бедидип ап турар.

АНЫЯК СПЕЦИАЛИСТИҢ КЛУВУ

Литва ССР-ниң «Комунарас» колхозунда аныяк специалистиң республиканың эң-ке баштайгы көдээ клуву ажыттынган. Ол колхозтуң ортумак звено удуртукчулары шупгузуу дээди өөредилге черлериниң болгаш техникумнарның дипломнарын эдилеп турар. Ол клубтуң планнарында — будурүлге ажылын удуртуруның дуржулгазын солчуруп, ажыл-агыйның стипендиаттары турган, суурунга оон келген аныяктарның амыдырал-чурталгазының дугайында сагыш салырын аныткан. Аныяк специалистиң чаңгыс черге бижыглаар талазы-биле «Комунарастың» практиказын республиканың өске-даа ажыл-агыйларында пептередип турар. Республиканың ажыл-агыйларында ортумак звеноның удуртукчуларындан ийи кижиниң бирээзи-де дээди азы ортумак тускай билиглиг боон турар.

(СЭТА).

Тыва АССР-ниң Дээди Соведин чыылдырар дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң **доктаадыры болза:**

Тыва Автономнуг Совет Социалистиг Республиканың Дээди Совединиң бешки чыызының алдыгы сессиязын 1982 чылдың декабрь 2-де Кызыл хоорайга чыылдырар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы М. МЕНДУМЕ.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Н. БОЙДУ.

Кызыл хоорай.
1982 чылдың ноябрь 1.

Тувинская областная универсальная
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

ПАРТИЙЖИ АМЫДЫРАЛ: отчёттар болгаш соңгулдалар

ЧЕДИИШКИН БОДУ ЧЕДИП КЕЛБЕС

Хөмүр-даш будурериниң тос айларның планын «Каа-Хем» разрези 117,6 хуу күүсеткен, 94 мун тонна хөмүр-дашты мурнакчы будурүлге пландан ажыр будүрген. Нинти продукция будурери база ажыр күүсеттинген. 634 мун рубльдин продукциязы пландан ажыр кылдынган. Бир тонна хөмүр-даш казып тыварының бот-үнези кызырылган. Күш-ажылдың будурүнчүлүү ай санында ортумазбиле алырга 107,7 хуу болган.

Бо коллективте партия эге организациязының чоокта чаа болуп эрткен отчёт-соңгулдалыг хуралынга илеткелчи, партбюро секретары А. Г. Фомин, санал берген коммунистер будурүлге болгаш партийжи-организастыг-даа, идейкижизидилгелиг-даа айтырыгларга делгереңгейи-биле доктаап, күш-ажылдың будурүкчүлүүн улам бедидеринин база экономика камналгалыг болурунун чугулазын онзалап демдеглээнипер.

Ажылдың ажыктыын бедидеринге болгаш шынарын экижидеринге, курлавырларны долу ажыглаарынга будурүлгениң коммунистеринин, мурнакчы ажылчыннарның дуржулгазын коллективте пенпередирип кол кичээнгейге партия эге организациязы, оон бюрозу ап келген. Партия хуралдарының хүн айтырыынга бо-даа база өске-даа айтырыгларны чугаалажып турган. Коммунистерниң шүгүмчүлелдиг саналдарын ээренип өөрүп, оларны барымдаалап күш-ажылды организастаары чаңчыл болу берген.

Ылаңгыя коммунистер машинист-экскаваторщик А. А. Нехорошков, БелАЗ-540 автомашина чолаачызы Я. Е. Чебодаев болгаш өскелериндээ чүткүлдүг күш-ажылы, оларның киржилгези-биле чаа техниканы будурүлгеге ажыглап пенпередир хемчелер алдынган. Оларның дурзулгазын, күш-ажылчы үлегерин политинформаторлар, агитаторлар, пропагандистер коллективтиң участоктарында, цехтеринде ажыл-ишчилерге тайылбырлап турган. Коскү агитацияны, хана парлалгазын дамчыштыр мурнакчыларның дуржулгазын пенпередир талазы-биле чамдык хемчегер алдынгылаан. Ол болгаш өске-даа ажыктыг ажылдарниң чорудулгазын партия эге организациязы контрольга алганындан казып тып турар хөмүр-даштың бок, довурактыг болуру эвээжээп. 117 мун киловатт-шак электроэнергия кампан алдынган. Ылаңгыя дөрт чаа экскаваторну сөөртүп эккеп, оларны ажыглалга белеткээнинден будурүлгениң темпизин шапкынчаан, чүдүрериңе белеткеттинген хөмүр-даштың курлавыры улгаткан.

Социалистиг чарыш будурүлгеде күш-ажылдың ёзулуг быразы болу берген байдалды партия эге организациязы чедип алган. Чарыштың негелделерин билдингир болгаш тода кылдыр тургускан. Ооң тинлекчилерин шаңнаап база мактап турар. ССРЭ-ниң тургустуганының 60 чылын төлептиг уткуур сорулга-биле, «60 шалыңчы неделя» деп девиз-биле социалистиг чарыштың немелде негелделерин база ажылдап кылган.

Чедиишкиннерге: мөөңнетингеп дуржулгага даянып алгаш, планның даалгаларны болгаш социалистиг хүлээлгелерни күүседип келген. Будурүлгениң чедиишкиннеринге ажылчын кижи бүрүү үлүүн киирип келген, моон соңгаар-даа эки ажылдаар дээш бүгү күжүн үндүрер —дээш, коммунист В. И. Ярмалюк бодунун саналын хуралга уламчылаан. — Даарта богүнде эки ажылдан болур бүгү аргалар бистиң «Каа-Хем» разрезинде бар. Чүге дээрге курлавырлар хөй. Эрткен отчеттуг үеде улусчу контроль болүү ээлээн каш рейдилерни чоруткан. Оон чүү илерээн ийик? Бети дээрге, ажылчыннарның ажылдаар черлеринге сут чедирери безин үстү бээр таварылгалар тургулаан. Хөмүр-даштың шынарын экижидериниң хемчеглерин база долузу-биле албайн тургап таварылгалар бар. Аныяк ажылчыннар-биле кижизидилге ажылы чогуур негелдеге ам-даа четпес. Кижилер-биле түс-түзунда ажылдаар, идей-политиктиг кижизидилгени күштелдирер талазы-биле чедир кылдынмаан түүлдер база бар. Күш-ажылдың база хөй-шинтиниң сагылга-чурумун үрээнгер-биле дээштиг ажылдар чорударының аргалары күш-ажылчы коллективте улуг. Чурум үрекчизин өөрүнүң ээлүүлгези, күш-ажылчы үлегерин политинформаторлар, агитаторлар, пропагандистер коллективтиң участоктарында, цехтеринде ажыл-ишчилерге тайылбырлап турган. Коскү агитацияны, хана парлалгазын дамчыштыр мурнакчыларның дуржулгазын пенпередир талазы-биле чамдык хемчеглер алдынгылаан. Ол болгаш өске-даа ажыктыг ажылдарниң чорудулгазын партия эге организациязы контрольга алганындан казып тып турар хөмүр-даштың бок, довурактыг болуру эвээжээп. 117 мун киловатт-шак электроэнергия кампан алдынган. Ылаңгыя дөрт чаа экскаваторну сөөртүп эккеп, оларны ажыглалга белеткээнинден будурүлгениң темпизин шапкынчаан, чүдүрериңе белеткеттинген хөмүр-даштың курлавыры улгаткан.

Социалистиг чарыш будурүлгеде күш-ажылдың ёзулуг быразы болу берген байдалды партия эге организациязы чедип алган. Чарыштың негелделерин билдингир болгаш тода кылдыр тургускан. Ооң тинлекчилерин шаңнаап база мактап турар. ССРЭ-ниң тургустуганының 60 чылын төлептиг уткуур сорулга-биле, «60 шалыңчы неделя» деп девиз-биле социалистиг чарыштың немелде негелделерин база ажылдап кылган.

Ылаңгыя коммунистер машинист-экскаваторщик А. А. Нехорошков, БелАЗ-540 автомашина чолаачызы Я. Е. Чебодаев болгаш өскелериндээ чүткүлдүг күш-ажылы, оларның киржилгези-биле чаа техниканы будурүлгеге ажыглап пенпередир хемчеглер алдынган. Оларның дурзулгазын

ЧАА АВТОВОКЗАЛ: пассажирлерге белек

Октябрьның сөөлгү субботазы. Аяс болгаш чылыг хүн. Эртенгиниң он шак четкелек турда, хөй-хөй кызылчылар, пайысыялдың аалчылары ыракта-на чараш болваш делгем көстүр ийи кат бажың-не углуг далажын чорун тураарлар. «Чаа автовокзал ажыдыышкынынга киржир, ону сонуургап көөр деш келдивис» деп, ужуражып келген улус бүрүзүнүң чугаазы чаңгыс аай чорду. Айыткан шагында байырлыг митинг эгелей берди. Ону республиканың транспорт эргелелиниң начальниги В. А. Парунин ажыткан. Тывага пассажирлер транспортунун хөгжүлдезининг болгаш перспективазының дугайында ол аңаа келген хоорайның ажылчы чоннарының төлөлекчилеринге, тудугжуларга, баштайгы пассажирлерге кысказы-биле таныштырды.

Сөөлгү чылдарда Кызыл хоорай улам чаагайжыды тутпуун, чараш база көрүштүг болуп бар чыдар. Найысылалды чаа театр, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң административтиг бажыңы оске тудуглардан чараш-чаагайжыды чаңгыс углуг далажын чорун тураарлар. «Чаа автовокзал ажыдыышкынынга киржир, ону сонуургап көөр деш келдивис» деп, ужуражып келген улус бүрүзүнүң чугаазы чаңгыс аай чорду. Айыткан шагында байырлыг митинг эгелей берди. Ону республиканың транспорт эргелелиниң начальниги В. А. Парунин ажыткан. Тывага пассажирлер транспортунун хөгжүлдезининг болгаш перспективазының дугайында ол аңаа келген хоорайның ажылчы чоннарының төлөлекчилеринге, тудугжуларга, баштайгы пассажирлерге кысказы-биле таныштырды.

Сөөлгү чылдарда Кызыл хоорай улам чаагайжыды тутпуун, чараш база көрүштүг болуп бар чыдар. Найысылалды чаа театр, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң административтиг бажыңы оске тудуглардан чараш-чаагайжыды чаңгыс углуг далажын чорун тураарлар. «Чаа автовокзал ажыдыышкынынга киржир, ону сонуургап көөр деш келдивис» деп, ужуражып келген улус бүрүзүнүң чугаазы чаңгыс аай чорду. Айыткан шагында байырлыг митинг эгелей берди. Ону республиканың транспорт эргелелиниң начальниги В. А. Парунин ажыткан. Тывага пассажирлер транспортунун хөгжүлдезининг болгаш перспективазының дугайында ол аңаа келген хоорайның ажылчы чоннарының төлөлекчилеринге, тудугжуларга, баштайгы пассажирлерге кысказы-биле таныштырды.

Сөөлгү чылдарда Кызыл хоорай улам чаагайжыды тутпуун, чараш база көрүштүг болуп бар чыдар. Найысылалды чаа театр, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң административтиг бажыңы оске тудуглардан чараш-чаагайжыды чаңгыс углуг далажын чорун тураарлар. «Чаа автовокзал ажыдыышкынынга киржир, ону сонуургап көөр деш келдивис» деп, ужуражып келген улус бүрүзүнүң чугаазы чаңгыс аай чорду. Айыткан шагында байырлыг митинг эгелей берди. Ону республиканың транспорт эргелелиниң начальниги В. А. Парунин ажыткан. Тывага пассажирлер транспортунун хөгжүлдезининг болгаш перспективазының дугайында ол аңаа келген хоорайның ажылчы чоннарының төлөлекчилеринге, тудугжуларга, баштайгы пассажирлерге кысказы-биле таныштырды.

Улуг Октябрьның байырлалының бүдүүзүнде чаа автовокзалды ажыглалга киирткеш, аңаа ажылдаар кижилерге бүгү-ле таарымчалыг байалдарны тургузуп бергени дээш өөрүп четтиргенинге сөстерин аңаа дыңнаан бис. «Мындыг кайгамчык өргээни арыг-силиг, камнуг эдилээр бис. Пассажираер хандырылгазын экижидер, автобустар шимчээшкинин үзүктелдирбес, бедик будурукчулуг ажылдаар бис» деп, митингиге түве чугаалаан автовокзалдар каттыжыышкынының начальнига Н. В. Аникеева, чолаачы, коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы Ю. А. Чихачёв олар аазадылар. «Ындыг-ла болзунам» деп, чыылганнар оларга каттыжып, деткиишаан, аңаа харыы кылдыр адыш часкарп кагдылар.

Чаа автовокзалче киирер эжикте баглап каан кызыл ленталы В. И. Осипов үзе кезиптери билек, митингиниң киржикчилери вокзалче шуужуп-ла кирдилер. «Магалыг чүве-дир, аа!»—деп, улгады берген кижи чугаалады. «Чырык, чылыг, делгемин!»—деп, аныяк херээжен аңаа немеп кагды.

— А бо чүл? Телефоннар бе?— деп, кырган кадай сонуургаан тур.

— Автоматтыг камералар ышкажыл. Пассажирлерниң чүү-хөө шыгжаар чери аан, кырган-авай — деп, аныяк оол аңаа тайылбырлап берди.

— По-ох, хайт. Аңа болбаазын апарган шаг-дыр ийин бо — дээш, демги кырган ынаар кылаштап баргаш, чымчак сандай кырында саадапты. Ол аңаа оргаш чуртталгазының эрткен оруун амгы үеним-биле денней көрүп, хөй-ле чүүлдерни доюлдур бодаан болгай аан.

Чаа вокзал шынап-ла делгем, улуг. Ооң девискээрин чаагайжыды кылып каан. Автобустар турар чер, аңаа кээр, ооң үнер оруктар асфальтылыг, ында ыяштарны олурткан, чечектер тарыыр черлерни кылган. Вокзалдың иштинде пассажирлерге таарымчалыг байдалдарны тургускан. Ында билет садар беш касса бар. Парикмахерская, кафе доктаамал ажылдаар. Номнар, солуннар садар черлер турар. Автоматтыг шигжамыр камералары пассажирлерге эптиг болгаш ажыктыг. Ап чораан чүү-хөөүн аңаа суп каазы чорүй баар. Оңу кажан күзей-дир, ынчан уштуп алыр.

Чаа автовокзал ажыттынганы-биле холбаштыр автобустар саны чоорту көвүдээр, чамдык чурттакчылыг черлерге чаа маршруттар ажыттына бээр. Пассажирлерге солуун болуру магат — төөгүже хаа көрүүн көрээлиниер. Бо автовокзалдың ажыдыышкынын Тывага автомобиль транспортунуң хөгжүлдези-биле кампырлажы берген. 1932 чылдың октябрь төнчүзүнде Тывага баштайгы автомобильдер кээп эгелээн. Ынчан Кызылга түгле чангыс автобус маннап турган. Ам найысылалда 300 ажыг автобус бар. А республикада озарнын саны 650 ашкан. Кайы хире ылгалдыгдыр, чээ! Автобустар хүнде республикага 100 мун хире кижилерни дажыглап турар. Бир чыл дургузунда 38 миллион пассажир чеде бээр. Бистиң республикада автомобиль транспортунуң шапкын хөгжүлдезининг тижектери ыңдыг-дыр.

...Үр болбаанда баштайгы автобустар Ильинкаже, Ак-Довуракче үнүптү. Чаа-чаа пассажирлер кирип кээп, кассаларже оочурлап ап турлар. Чоннуң чоон оруу моон эгелээр болганда, бо вокзалдан хүндүс-даа, дүне-даа кижи үзүлбес болу бээр. Ооң эжин үргүлүү ажык турар.

Ш. ДОРЖУ.

ЧУРУКТАРДА: пассажирлер АТБ-ниң чолаачызы, коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы (үстүнде) Ю. А. Чихачёв митингиде чүве чугаалап тур; пассажирлер автобуста олуруп турлар.

Ю. КОСАРЬКОВТУҢ фотолары.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

СЭТА болгаш ПМА-ның кыска дыңнадыглар, тайылбырлар

ТАЙБЫҢНЫ КАМГАЛААР ДЭЭШ

Совет Армияның болгаш Шериг-Далай Флодунуң удуртур составының чөвүлел хуралынга эш Л. И. Брежневтин чугаазы, Кремльге болган дүштеки шайлалгага Л. И. Брежневтиң болгаш Кипрниң президентизи С. Киприанунуң чугаалары делегейге улуг сонуургалды болдурган. Тайбыңны болгаш айыыл чок чорукту быжыглаарының, чепсегленишкинни дүжүрининг, ядролуг дайынны болдурбазының, чер бөмбүрзээнин анзыбүрү районнарында дүшкүүрлүг чорукту кошкадырының эң чугула айтырыгларының талазы-биле совет ленинчи тайбың политиканы массалыг информациянын даштыкыда чепсектери онзалап демдеглеп турар. Ол политика бөмбүрзектин бүгү улустарының эргежаңыктарынга дүүшкен.

Совет-кипр чугаалажыышкыннар — Кипрниң парлалгазының кол кичээнгейинде. Президент С. Киприануну Москвага хүндүткеп хүлээп алган деп, «Элефтеротипия» солуун демдеглээн. Совет Эвилели Кипр Республиканын хамаарышпас чорууун, девискээриниң чаңгыс аай турарын быжыг болгаш чайгылыш чок деткип келген болгаш деткинирда, ооң каза-даа каттышпас политиказын хүндүткел-биле көөр деп, Л. И. Брежнев бодунун чугаазынга онзалап демдеглээн деп, бо солун айыткан. Чер ортузу далайга айыыл чок чорукту быжыглазрынга база ол кавы девискээри быжыг тайбыңның болгаш кады ажылдажылганын аоназы болдурарынга ССРЭ мырнай шуут сонуургалдыг.

АКШ-тың дайынга кажангызындан-даа артык күжениишкининг белеткенип турары бүгү делегейге айыыл таварышпырын болурун шериг начальниктериниң чөвүлел хуралынга бодунун чугаазынга Л. И. Брежнев онзалап демдеглээн деп, Чехословакияның «Руде право» солуну бижээн.

АКШ-тың администрациязы ССРЭ-ни болгаш социалистиг оске-даа чурттарны экономика талазы-биле кызамдаарының политиказын бодунуң эвилелчилеринге доңнаштырып, социализмни боттарының кара чангыс чөлеңгижи кылдыр көрүп турар делегейде бүгү-ле депшилгелиг болгаш революсчу күштерге удур психологтуг дайынны чорудуп турар. Ынчалзе-даа ол бүгү дерзин планнар бууран дүжүүшкүнге таваржыр. Совет Эвилелинин күжү четчир, ооң Чепсектиг Күштери — тайбыңның болгаш айыыл чок чорукчуң күчүлүг фактору, агрессчи күштерни кичээндиреринин илегелдиг чепсээ-дир дээрзин Л. И. Брежнев бүзүредиг көргүскен деп, «Руде право» бижээн.

Совет Эвилели Мадрид ужуражышкыны боттуг түннелдерлиг доозулаун дээш туржун турар болгаш Барыын чүктүн чамдык чурттарының ол ужуражышкынны дүшкүүрлүг чорукту чавырлыышкынын будуулдурарынга болгаш боттар-агрелиг чурттарның база улустарның иштики херектерин холгаарларынга ажыглаар дээр оралдажышкыннарын бүрүү шаап турар деп, ГДР-ниң «Нойес дойчланд» солуну бижээн.

Кыдаттың «Жэньминьжибао» солуну Синьхуа агентствозуун Москвадан мындыг дыңнадыын парлап үндүрген: Совет Армияның болгаш Шериг-Далай Флодунуң удуртур составының Кремльге болган чөвүлел хуралынга Л. И. Брежнев амгы үеле делегей байдалы чидиглеинин уламчылавышаанын болгаш Совет Эвилели камгаланын бажыглаар апаар ужуруун онзалап демдеглээн. Делегейде дүшкүүрелдиг чорукту күштелдирин, бөө-чепсектиг өндере бүдүрерин кажангызындан-даа артык калбартып турар дээш АКШ-ты Л. И. Брежнев болдуунуң чугаазынга бүрүүдаткан. Ортумак ыракшылдың америк империалистерниң үүлгедин-дир, Л. И. Брежневтин чугаазының совет-кытат харылзаалаарга хамаарышкан кезээн агентство бүрүн долузуу-биле көргүскен.

«Нью-Йорк таймс» солуун мынча деп дыңнаткан: совет херектер талазы-биле АКШ-та дыка хөй специалистер Л. И. Брежневтиң чугаазын АКШ-тың бөө-чепсектиг өндере бүдүрери-биле холбаалыг чаа программаларынга харыы болуур политиктиг чугула документ кылдыр көрүп турар. Барыын талакы дипломаттарыын болалы-биле алырга, совет удуртукчуун чугаазын АКШ чедир үнелеп көрбес болза, сарыыл чок болган чорук болур.

Дүшкүүрлүг чорукту чавырыдырарынга болгаш боттар-агрелиг чурттарның база улустарның иштики херектерин холгаарларынга ажыглаар дээр оралдажышкыннарын бүрүү шаап турар деп, ГДР-ниң «Нойес дойчланд» солуну бижээн.

Кыдаттың «Жэньминьжибао» солуну Синьхуа агентствозуун Москвадан мындыг дыңнадыын парлап үндүрген: Совет Армияның болгаш Шериг-Далай Флодунуң удуртур составының Кремльге болган чөвүлел хуралынга Л. И. Брежнев амгы үеле делегей байдалы чидиглеинин уламчылавышаанын болгаш Совет Эвилели камгаланын бажыглаар апаар ужуруун онзалап демдеглээн. Делегейде дүшкүүрелдиг чорукту күштелдирин, бөө-чепсектиг өндере бүдүрерин кажангызындан-даа артык калбартып турар дээш АКШ-ты Л. И. Брежнев болдуунуң чугаазынга бүрүүдаткан. Ортумак ыракшылдың америк империалистерниң үүлгедин-дир, Л. И. Брежневтин чугаазының совет-кытат харылзаалаарга хамаарышкан кезээн агентство бүрүн долузуу-биле көргүскен.

«Нью-Йорк таймс» солуун мынча деп дыңнаткан: совет херектер талазы-биле АКШ-та дыка хөй специалистер Л. И. Брежневтиң чугаазын АКШ-тың бөө-чепсектиг өндере бүдүрери-биле холбаалыг чаа программаларынга харыы болуур политиктиг чугула документ кылдыр көрүп турар. Барыын талакы дипломаттарыын болалы-биле алырга, совет удуртукчуун чугаазын АКШ чедир үнелеп көрбес болза, сарыыл чок болган чорук болур.

Дүшкүүрлүг чорукту чавырыдырарынга болгаш боттар-агрелиг чурттарның база улустарның иштики херектерин холгаарларынга ажыглаар дээр оралдажышкыннарын бүрүү шаап турар деп, ГДР-ниң «Нойес дойчланд» солуну бижээн.

Кыдаттың «Жэньминьжибао» солуну Синьхуа агентствозуун Москвадан мындыг дыңнадыын парлап үндүрген: Совет Армияның болгаш Шериг-Далай Флодунуң удуртур составының Кремльге болган чөвүлел хуралынга Л. И. Брежнев амгы үеле делегейге айыыл таварышпырын болурун шериг начальниктериниң чөвүлел хуралынга бодунун чугаазынга Л. И. Брежнев онзалап демдеглээн деп, Чехословакияның «Руде право» солуну бижээн.

АКШ-тың администрациязы ССРЭ-ни болгаш социалистиг оске-даа чурттарны экономика талазы-биле кызамдаарының политиказын бодунуң эвилелчилеринге доңнаштырып, социализмни боттарының кара чангыс чөлеңгижи кылдыр көрүп турар делегейде бүгү-ле депшилгелиг болгаш революсчу күштерге удур психологтуг дайынны чорудуп турар. Ынчалзе-даа ол бүгү дерзин планнар бууран дүжүүшкүнге таваржыр. Совет Эвилелинин күжү четчир, ооң Чепсектиг Күштери — тайбыңның болгаш айыыл чок чорукчуң күчүлүг фактору, агрессчи күштерни кичээндиреринин илегелдиг чепсээ-дир дээрзин Л. И. Брежнев бүзүредиг көргүскен деп, «Руде право» бижээн.

Совет Эвилели Мадрид ужуражышкыны боттуг түннелдерлиг доозулаун дээш туржун турар болгаш Барыын чүктүн чамдык чурттарының ол ужуражышкынны дүшкүүрлүг чорукту чавырлыышкынын

ПРЕЗИДЕНТИНИҢ ЧУГААЗЫ

МЕХИКО. (СЭТА). Мексиканың президентизинге чоокта чаа соңгуткан Мигель де ла Мадрид эдегленип кылгаш, Мексика моон соңгаар-даа күрүнелериниң дең эргезин хүндүлээриниң, улуетарның ботбашкартынар эргезин хүлээп көөрүүнүң принциптеринге үндезилеттинген даштыкы политиктиг угланыышкынны чорудар апаар деп чугаалаан. Куба-биле болгаш Никарагуа-биле эп-сеткил каттыштырылгазының политиказын моон соңгаар-даа Мексика уламчылаар деп, ол айыткан.

Төп Американың болгаш Кариб бассейниниң кандыг-даа чуртунга удур өжээтен хөделиишкиннер Мексиканың девискээриниден кажан-даа болдунмас деп, М. де ла Мадрид чугаалаан. Делегейниң бо районунда чамдык күрүнелерде ханы кризисти политиктиг болгаш социал талазы-биле чылдагааннар болдурган деп, ол эдегленип.

Гватемаланың реакциялыг эрге-чагыргаларының Белизке удур «негелделеринге» холбаштыр М. де ла Мадрид мынча деп эдегленип: «Белизтиң чонунуң бүрүн эргезин болгаш национал хамаарышпас чорууун Мексика бүрүнү-биле деткип турар».

Мексиканың национал эргежаңыктарынга удур угланган Американың Каттышкан Штаттарының политиказы мексика-америк харылзааларны баксырадып турар деп, президент айыткан.

БУРУУ ШАПКАН

ДАР-ЭС-САЛАМ. (СЭТА). Намибияның айтырыын шинтпирлээр айтырыгга хамзарыштыр Американың Каттышкан Штаттарының туружун Танзанияның президентизи Джулиус Ньерере шыңгыы буруу шапкан бижикти Каттышкан Нациялар Организациязының Чиңгине секретары Х. Перес де Куэльярга чоруткан. Ангола Улус Республикада куба шериглериниң туруп турарын Каттышкан Штаттар хоозун чылдак кылгаш, Намибияның келир үеининиң дугайында чугаалажыышкынынарны чогумчалыг доозарынга моондактап турарын президент бодунуң бижинге айыткан.

Намибияга хамаарышпас чорукту тыпсыр дугайында КНО-нуң Айыыл чок чорук Чөвүлелиниң № 435 шинтпири Вашингтонуун буруузу-биле амга чедир күүсеттинмейн турар-дыр, деп, Дж. Ньерере демдеглээн.

ТУЛЧУУШКУННАР

МАНАГУА. (СЭТА). Фарабундо Марти аттыг Национал хостанга фронтузуунун пепсектиг отрядтары чедиишкинниг шавар халдаашкыларын калбартып, АКШ-ка саттынган чалча чазак шериглерине удур тулчуушкуннарны чедиишкинниг чорудуп турар. Морасан болгаш Чалатенанго департаменттилерде делгем девискээрлер патриоттарның холунга киргеп. Олар ында алды улуг суурларны болгаш он ажыг биче суурларны эвлеп турар.

Үш неделя ажыг үеним дургузунда үргүлүлеп турар тулчуушкуннарның үезинде Сальвадорнуң чалча чазак шериглери, улуг когаралга тавары-шканың патриоттарының «Вемсеремос» радиостанциязы дыңнаткан. Тулчуушкуннар үезинде дерзин шериг хунтазы 300 ажыг солдаттарын болгаш офицерлерин өлүрткен.

КУР-ДА ЧИЗЕ-ДАҢЗЫ

ПЕКИН. (СЭТА). Синьхуа агентствозунуң дамчыткаңы: Кытаттың чонунуң саны 1 миллиард 31 миллион 882 мун 511 кижи болган. Кытат Улус Республиканың Күрүне статистиказының эргелелиниң дыңнадыында ол дугайында айыткан.

1982 чылдың июль 1-де байдал ёзугаар Кытаттың кургаг чер кезээниң чонунуң бүгү-ниити чизе-даңзызының түңнелдерин, Тайваньның, Цзиньмэнь, Мацзу ортулуктарның болгаш Фузянь можу ортулуктарының, а ол ышкаш Сянган болгаш Аомэнь (Гонконг болгаш Макао) районнарының чурттакчы чонунуң санының дугайында медээлерни ниити санга киирген.

Төп Кытаттың можуларында, хоорайларында болгаш автономнуг районнарында чурттакчы чонунуң саны 1 миллиард 8 миллион 175 мун 288 кижи болганын дыңнадыгда айыткан. Оларның иштинде 4 миллион 230 мун кижи шериг албанында.

Кытаттың чонунуң 51,5 хуузу ар улус, 48,5 хуузу — херээженнер.

Кытаттың ээн улуг хоорайы — Шанхайда 11.859.743 кижи чурттап турар. Найысылал — Пекинниң чонунуң саны — 9.687 кижи.

МИНИСТРНИҢ МИННИИШКИНИ

ВАШИНГТОН. (СЭТА). «Америк көдээ ажыл-агый эне берге үеге таварыжыл турар» деп, АКШ-тың көдээ ажыл-агый министри Дж. Блок медеглээн.

Министриң миннишкинниг ол медеглелеп «Ю. С. Ньюс энд уорлд рипорт» солуун тайылбырлавышаан, мынча деп демдеглээн: «1982 чылда дүжүт эки болган, ынчалзажок америк фермерлерге халапты чыл болуп турар. Оларның байдалы 30 чылдарның экономиктиг улуг кризизинин үезинде байдалдан безин дора болуп турар».

Көвүдедир безин санап көрген медээлерни ёзугаар алырга, америк фермерлериң продукция саткан орулгазы бо чылын чүгле 19 миллиард доллар болур. Ол дээрге — 1979 чылдаазындан барык ийи катап эвээш болур.

СОҢГУЛДАЛДАР ТҮҢНЕЛИ

МАДРИД. (СЭТА). Испанияга болган бүгү-ниити соңгулдаларга тиилелгени Испанияның Социалистиг ажылчын партизы (ИСАП) чедип алган. Ол партияның төлөлекчилери конгрессте 201 депутат олудун алган. Испанияның конституциязын ёзугаар Социалистиг ажылчын партия чаа чазан тургузар эргежиг.

Демократтыг төп эвилели (ДТЭ) деп барыын үезелдиг партия ол соңгулдаларга чедир депутат олуттарының хөй нуруузун эдлеп турган. а бо соңгулдаларга чүгле 11 олуттарны алган. Барыын үезелдиг күштер бүгү-ниити соңгулдаларга улуг аштырышкынга таварышканын түңнелдер көргүзүп турар.

Социалистерниң чаа чазаа испаннарның эрге-ажызын болгаш күзел-соруун ёзугаар чурттуң мурнунда айтырыгларны шинтпирлээр, даштыкы политика талазы-биле Испанияның эрге-ажыктарын камгалаар, тайбың, чавырлыышкын, улустар аразында чугаалажыышкыннар дээш демдеглежир апаар деп. ИСАП-тың чиргизе секретары Фелипе Гонсалес медеглээн.

АЖЫЛ ЧОКТАР

ОТТАВА. (СЭТА). Канадада ажыл чоктарның саны чыл бүрүде көвүдеп турар. Чуртта ажыл чоктарның саны 1983 чылда улам көвүдээр болгаш 1,5 миллион кижи чедерни «Конференс борд оф Канада» деп шинчилел организациязының парлалгадынында айыткан.

Келир чылын Канадага ажыл чоктарның саны чуртта чогуур назылыг чонунуң 13 хуузу болур. Ол организациянын санап көргенин ёзугаар алырга, чуруун национал панти продуктузу бо чылын 3,2 хуу кызырлыр.

ТАЙБЫҢ ЧҮГЕ БОЛДУНМАС ДЕП?

Ол залга адыш часкаваас. Майнда-Франкфурттуң дал ортузунда Паульс-кирхениң төөгүлүг хүрээ-хиндин юбилейлеп байырлаарынга, шаннадлар тыпсырынга болгаш байырладыг өске-даа ёзулалдар эрттирерине болганчокла шилээр алган турар. Ынчалзажок чаңчыгын келген ол ыржым байдалды бо удавда адыш часкаашкынары үренкен. Барыын-герман ном садыының каттыжыышкынының шаннадынын лауреады, америк дипломат болгаш төөгүчү Джордж Кеннанның чугаазын ол адыш часкаашкынары-биле уткааны ол. Аңаа ол шаннадлы бо чылын тывыскаа.

Ооң дугайында маргыш чок мындыг чүүлдер бар: Кеннан аңаа бир кижи эвес, чугаалаан сөзүнге аажы-чаны каржы-даа бээр кижи-дир. Ооң ужурунда чамдык ораторлар Кеннанны мактавышаан, ооң эрткен үезиниң дугайын — «соок дайын» адаларының бирээзин, шуут-ла антикоммунист, 50 чылдарда АКШ-ка антисоветтиг дипломатияның идепкейлиг киржикчизи Кеннанның дугайын сагындырып турганнар. Ынчаарга ам бо кижи боо-чепсекти улаштыр-улаштыр эндере бүдүрер чоруктарның айылдарын билип турар апарган.

Кеннанның октябрь 10-да Франкфуртка чугаалаан чугаазы хөй чүүлдер талазыбиле солун болган. Ооң чугаазы баштай бодаарга, бөдүүдаа мшкаш кылдыр сагындырар болган. «Тайбың чүге болбас деп?» дээн айтырыгны америк дипломатияның ол бажыңын дүгү агарты көгерип келген хоочуну салган. Залга олурганнарның каичаар бодап олурганын барымдаалап алырга, тайбыңны хандырарының эргежок чугулазын чыылганнарга ооң бүзүреткен херээ чок турган. Ооң мындыг сөстерин адыш часкаашкыннары-биле уткааны таварылга эвес:

— Чөөн болгаш барыын чүктериң аразында кайы-бир чурттуң эрге-ажыктарына аажок кыжанып келген болгаш ядролуг дайынның халавының дугайын чугаалавазка безин, аңаа дайынның аргазы-биле шинтпирлээр апаар ындыг чөрүлээни билбейн турар мен...

Ынчаарга ораторга амгы байдалдарда тайбыны хандырарынга чогум-на чүү чүве шапткытап турарын көргүзери чугула турган. Кеннан мынча деп медеглээн:

— Дембээрээриниң болгаш шыдажыышкын оскунарының кара чангыс барымдаазы, чаз дайынның чайлаш чогуунун дугайында бодаашкыннар кылырының барымдаазын бернп турар кара чангыс пунктулар чүл дээрге, Совет чазак — агрессчи дээр аянныг хөөп-биле мында, барыын чүкте, цептереткен бодалонал болуп турар...

Сөөлгү чылларның дургузунда мындыг улуг хораны чедирген, өске ындыг бодалды билбес мен. ол дээрге аажок хожудаңгай, хажыдыкчы болгаш шынныг идеяны безин аймаактырыптар бодал болган деп. Кеннан чугаазын уламчылаан.

Кеннанның бодунуң сөстелиишкиннерин күүсединп турар фирмаларынга удур кызамдаашкынар боттандырып чорударының дугайын чарлаан. Ынчангаш харын Кеннанның чугаазы ёзулуг чиге барын дээпкен. Нинтиди-биле алырга, Кеннанның чугаалаан чүүлдерин бадыткап турар материал бөгүнгү ГФР-де аажок хөй. Бо хүннерде Франкфуртгуң ном ярмарказынын «делегейниң үшкү дайынының сценарийлерин» эвээш эвести көрүп болур, чугаанын автору харыы ындыг «сценарийлерден» ойталаарынче кыйгырып турган. Шпрингержи солуннарының кандыг-даа номерин ажыптар болза, америк дипломатияның хоочуну, бо кижиниң чугаалап турганы «демги аажок хожудангай, хажыдыкчы болгаш шынныг идеяны безин аймаактырыптар бодалды» олардан көрүп болур.

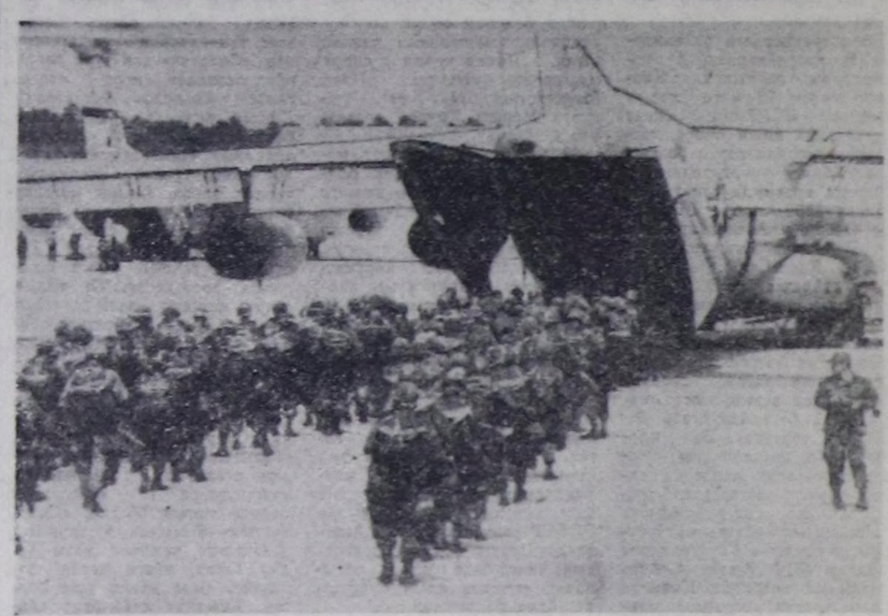
Ынчалзажок Германияның Федератиптиг Республиказында хөй-ниитиниң санаалында дыка хөй угланыышкыннар чаңчылчаан хожудангай болалдарга чөрүшкек болуп турар. «Фридрих Эберт аттыг фонд» дээр социал-демократтыг фонд чоокта чаа Европада шериг күштеринин дензигүүрүнүн дугайында шырак шинчилелди парлаан. Бундесверниң халашкан генералы Кристиан Краузе ол шинчилелди чоруткан. Ооң кылган түннелиниң мындыг чөөн чүк шериглиин артык күштерлиг болгаш барыын чүктүн шериг күжениишкиннери четпес дээр хомудалдарда үндезилеиир барымдаа чок. Шериг ажылдакчыларның болгаш политиктериниң бижээнин дыка хөй ажылдар ам барыын-германнам рыногунда көстүп келген. Барыын угланыышкынныг парлалганын болгаш ГФР-киң дыка хөй албан кижилериниң бар-ла шаа-биле сурташтаалдап турары «совет айыыл» дугайында бодалды олар буруу шаап турар.

Дайынга удур шимчээшкинде киржип турар янзы-бүрү организацияларның 700 ажыг төлөлекчилери чоокта чаа Кёльнге чыылган. Тайбың дээш поход доозулбаан, демисел идепкейжип орар деп, ол ужуражышкынга демдеглээн. Адаанда миллион-миллион кижилерниң аттары шагда салдынган «Крефельд кыйгырыы» бүгү чонуун саналоналын алырының бижии болу бээр. Барыын-герман девискээрге америк ракеталарны сайгара тургузарынга удур 1983 чылдың чазының марыжынга болгаш өске-даа хемчеглерге белеткенип турар.

Од-ла хүн Боннга база бир өске — «Брилефельд кыйгырыы» дижир кыйгырыгның инициаторларының хуралы болган. Социал-демократтыг партияның ажылдакчылары ракеталарны барыын-германдевискээрге эккеп тургузарынга удурланып турарын ол кыйгырыгда илергейлээн.

Бодунуң чугаазының төнчүзүнде Джордж Кеннан мынча деп айтырган: «Тайбың чүге болбас деп? Дораан-на ажылдап киришпеп чүге хоржок бис?» Ындыг янзылыг айтырыгны улам хөй санныг барыын талакы демецтер салып турар.

Л. БЕЗЫМЕНСКИЙ,
ПМА-ның корр.

Американың Каттышкан Штаттары айылдыг быдыыр «чепсек дөгээрин» сокпатайн, дайынчырак болгаш ажелекчи халдаашкыннарны кылырынга белеткенип турар. Пентагонга берип турар кедергей хөй акша-хореңгилерин америк шериг чагырыкчылары стратегтиг ракета-ядролуг күштериниң бүгү хевирлерин көвүдедиринге, суг адаа-биле чоруур дайынчы корабльдериниң санын өстүрериниге, Перешд мугулдурунга болгаш делегейниң оске-даа стратегтиг чугула районнарынга америк шериглериниң санын, шериг чепсээнид база дайынчы техниканың хемчээлин улаттырарынга ажыглап турар.

ЧУРУКТА: мындыг шериг-транеиорт самолёттары-биле хөй америк шериглерин Перешд мугулдурунуң нефть байлаттыг чевелериниге чедирип турар.

СЭТА-ның фотохрониказы.

Вильнюстуң № 9 ортумак школазының литва дыл болгаш литература башкызы Виолетта Тапинене бодунуң өөреникчилери-биле кады. Башкылаар талазы-биле оон ажылдап кылган методиказын ССРЭ-ниң улус ажыл-агый чедиишкиннериниң делгелгезиниң мөңгүн медалы-биле бо чылын демделгээн.

А. САБАЛЯУСКАСТЫҢ фотозу. СЭТА-ның фотохрониказы.

БҮРҮН ЧЕТЧЕЛЕТТИНГЕН

Партияның XXVI съездизиниң шиитпирлеринде совет кижилерниң идей-политиктиг, ажыл-чаң болгаш эстетиктиг кижизидилгезинге социалистиг культураның база уран чүүлдүң улуг рольдуг боор турарын тодаргайы-биле онзалап демделгээн. Бистиң Тес-Хем районда беш культура бажыңнары болгаш ийи авто-клуб ажылдап турар. Ол ышкаш библиотекалар суур бүрүзүнде бар. Культура бажыңнарының чанында агитбригадалар база тургустунган.

Мурнуку чылдарга деңнээрге, кадрлар айтырыы чогумчуттунган, районнуң беш культура бажыңнарында ийи дээди, үш ортумак эртемниг специалистер ажылдап турар. Ол ышкаш библиотекалар кадрлар-биле четчелеттинген. Тускай эртемниглерниң ажылдап, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны багай эвес тургускан. Бо чылын бистиң райондан ийи аныяк кижини Улан-Удэ хоорайда Чөөп Сибирьниң культура институдунче өөредип чоруткан.

Ажыл-ижинге кыымак, ону ак сеткилдиг күүседип, чоннуң культурлуг дыштанылгаларын организастаарынга төлептиг үлүг-хуузун киирип чоруур культура ажылдакчылары бистиң районда эвээш эвес. Оон чижээнге «Тес-Хем» совхозта Берт-Даг көдээ Культура бажыңының директору Биче-оол Тоюндупту хамаарыштырып болур. Ол культура ажылынга дыка хөй чылдар иштинде ажылдап келген. Оон арга-дүрүлгазы байлак, а ажыл-ишчилерниң дыштанылгазын ажыктыг кылдыр организастап арттирер дээш активке, хөй-пиити организацияларының күжүнге даяныл, бодунуң күжүн, билиин харам чок берип келген.

Ында агитбригада кыш, чай чок доктаамал ажылдап турар. Оюн-концерт көргүзүглеринден аңгыда, лекция, беседаларны, солуп ужуражылгаларны, таңцы болгаш өскедаа кежээлерни библиотека, херээжениер – човүлели-биле кады тургускаш, парткомга бадыладып алган план ёзугаар ажылдап келген. Чорудуп турар культура-массалыг ажылдарга комсомолчу-апыяктар активин киириштирери чаңчыл болган. Оон ынай идик-хөп база ойнаар чүүлдер, хөгжүм херекселдери-биле совхозтуң профсоюзы комитеди Культура бажыңын хандырып, оон бот-тывынгыр артистери концерттиг ынай-бээр үүгүшкүнер кылыр дээрге совхоз машинаны берип турар.

«О. Шынаа» совхозта Культура бажыңының ажылы база макталдыг. Оон директору Кара-кыс Чүргүй-оол районда база дуржулгалыг культура ажылдакчыларының бирээзи. Сезонныг ажылдар үезинде программаны чаарты чогаадып алгаш, малчын коданнарга, хову турлагларынга концерттиг бо-ла аалдап чеде бээрлер. Ол чораан, хана солуннар үндүрүп, лозун-плакаттарны кылып бээр. Агитбригадада түгле совхозтуң комсомолчуларын, аныяктарын эвес, суурнуң уруглар садының ажылдакчыларын, башкыларны, школачыларны база хаара тутканы черле эки.

Культура бажыңнарының болгаш библиотекаларның ажылы кайы-даа үеде соксаш дивес үжүрлүг. Мурнуку чылдарда кадрлар чедиишпес турганындан, азы кыжын соок болганындан культура одаглары чогуур деңнелге чедир ажылдавайн турганы чажыт эвес. Чамдык чылдарда септелгени эрегей чорутканындан одалга системалары болганчок-ла үрелир турган. Оон-биле кады одаар чүүл: ыяш, хөмүр-даш бо-ла үстү бээр. Каш чылдар иштинде шак мындыг чижектиг чүүлдер районнуң кайы-даа культура одагларынга улашкан «хоочу» болуп турганын миниң чугаалаарым артык эвес. Оон-биле кадрларның ажылдан үнер-кижер чоруу хөй турган болгаш доктаамал ажылдаар кижилер орта тывылбайн турган.

Эрткен чылдан эгелээш районнуң Культура бажыңнары база библиотекалар «хоочудан» чоорту уштунуп, чамдык дээштиг ажылдарны кылгылаан. Кол-ла чүве кадрларны шын шилип, оларның ажылдап, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузуп, боттуг деткимчени чогуур үешаавда чедиргенинден чамдык четпестер чайлаттынган.

Бо кыжын культура одагларының кышка белеткелин баш бурунгаар чорудуп, ылаңгыя одаар чүүлдерни бүрүүбиле соөртүп берген. Ол ышкаш чамдык үүрмек септелгелерни чогуур деңнелге кылып чоруткан. Келир чылын «Кызыгаар» совхозка чаа Культура бажыңын тударын планда киирген.

Тес-Хем районнуң культура ажылдакчылары ССРЭ-ниң тургустуунганыңдан бээр 60 чыл юбилейинге төлептиг ужуражыр дээш бо хүннерде боттарының мурнунда чугула сорулганы салып, чоннуң дыштанылгазынга ам-даа ажыктыг болгаш үнелиг чүүлдерни кылыр дээш улам соруктуг ажылдап турар.

А. ИРГИТ,
культура килдизиниң эргедекчизи.

КАИ экраны

ПРОФИЛАКТИКА АЖЫЛЫН КҮШТЕЛДИРЕР

Автотранспорттуң оруктарга озал-ондак болдурбазының айы төнүп турар. Октябрь 1-деп 31-ге чедир чарлаттынган көрүлдеге Улуг-Хем районнуң ажыл-агыйлары, албан организация, бүдүрүлге черлериниң коллективтери хаара тутунган. Чурттакчылыг черлерниң кудумчуларында, бүдүрүлгелериниң чанында ол талазы-биле янзы-бүрү плакаттарны аскылаан.

Улуг-Хем районда күравтоинспекциниң ажылдакчылары көрүлде айының бо хүннеринге чедир оруктарга озал-ондакты болдурбас дээш чамдык ажылдарны чоруткан. Ында райкүүскомнуң иштики херектер килдизиниң ажылдакчылары, бүдүрүлгелерден болгаш албан организациялардан чөй-ниити дружинниктер-биле кады КАИ-ниң инспекторлары каттышкан рейдини организастап эрттирген.

Ынчалза-даа, районда бо талазы-биле байдал ам-даа тоолуг эккивээн. Ында бо хүннерге чедир автотранспорттуң шимчээшкин чурумун хажыткан 122 таварылгалар илереттинген. Оон иштинде 108-ти КАИ-ниң, 8-ти милицияның болгаш 6-зын хөй-ниити инспекторларының күлаактика ажылын кылбайн турарлар. Ийинде, ол-ла черлерниң болгаш чамдык албан организацияларның черлериниң автотранспорту сандаргай болгаш үрелик байдалда. Техника ажыглалында болгаш оон ажаалдазында контроль шуут кошкак болуп келгенинин түңнели ол. Моон бир чижээ: «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң тракторизи Шортан-оол Маадыр тракторну оруткa эзирик башкарып чораан, КАИ ажылдакчыларынга таварышкан. А Ш. Маадырга гаражтан эзирик үнер чөпшээрелди ук ажыл-агыйның кол инженери Каев Бады боду берген.

«Найырал» совхозтуң гараж эргелекчизи Чимит Серен чолаачылар ортузунга агитассмассалыг ажылды чошкак чорутканының түңнелинде ында чурум үрээшкиннери хөй болуп турар. «ҮТКА 25 чылы» совхозтуң девискээринге 9 айларның иштинде 5 озал-ондак болган. Ол чүл дизе, ында дирекция, партком, профэвилел комитеди чолаачылар болгаш механизаторлар ортузунга четпес ажылдаанының түңнели-дир.

Эртип турар көрүлдеге чамдык бүдүрүлгелер болгаш албан организациялар эки түңнелдерлиг киржип турарлар. Оларның чижээнге Шагаан-Арыгның автобудүрүлгезин (директору В. Г. Антонов) болгаш Жданов совхозту (директору Б. Монгуш-оол) үлегер кылдыр ап болур. Ол черлерде күш-ажылдың сагылга-чуруму болгаш кижилер-биле ажыл бедик деңнелде. Ол чорук күш-ажылдың будурукчүлүүн бедидеринге идиглиг.

С. ОНДАР,
Улуг-Хем районнуң КАИ начальныги.

ЮБИЛЕЙГЕ ТУРАСКААТКАН

ССРЭ-ниң 60 чыл ооңга тураскаатказын хостуг хүрешке республика спартакиадазының ресспорт комитет даргазы А. Н. Авдеев ажыткаш, спортчуларга, көрүкчүлерге байыр чедирип, чедиишкиннерин күзээн. Маргылдааның кол судьязы Б. М. Чөкпек спартакиаданың түгүн көдүрер эргени «Спартак» эки тура спорт нииттилелиниң хостуг хүрешке 1982 чылда Россия чемпиону Александр Доржуга берген. Совет Эвилелиниң Гимнизи чаңгыланып турда, спартакиаданың түгүн чемпион көдүрген.

Ооң соонда кол судья бо чылын хостуг хүрешке ССРЭ-ниң спорт мастери ат алган Маадыр Биче-оол, Владимир Монгуш, Араптан Монгуш оларга ССРЭ-ниң спорт мастеринге шынзылгаларын тывыскан.

Бо спартакиадага районнарның 8, хоорайларның 4 командалары киришкен. Киржикчилерден 12 мәге хостуг хүрешке ССРЭ-ниң спорт мастери, 26 кижи спорт мастеринге кандидаттар болгаш база бирги разрядчылар. Оларның аразында спорт мастерлери 1982 чылда РСФСР-ниң чемпиону Александр Доржу, Владимир Күжүтет, Анатолий Кара-Сал, Алексей Хертек, Александр Оюн болгаш оон-даа өске шыырак мөгелер спартакиадага хүрешкеннер. Спартакиададан республиканың болгаш хоорайның спорт комитеттери, спортчу нииттилелдер эвээш эвести маңай, аңаа баш бурунгаар белеткелди чоруткан. Бо маргылдаамың чемпионнары болгаш шаңналдыг черлерни алган шыырак мөгелерден хостуг хүрешке республиканың шилиндек командазының тургузары көрдүнген. Ук шилиндек команда РСФСР-ниң Сибирь зоназынын ноябрьда Кызылга болуур хостуг хүреш маргылдаазынга база келир чылдың чайгы республика спартакиадазынга киржирине белеткенип эгелээр.

Маргылдааның баштайгы түңнеринден эгелээш-ле кайы-даа деңзиге командалар нииттизи-биле бадай эвес белеткелдиин көргүскен. Ол ышкаш бо спартакиадада перспективтиг дыка хөй аныяк мөгелер хүрешкеннер.

Маргылдааның сөөлгү хүнү, октябрь 31-де деңзи аайы-биле эң шыырак мөгелер артып калган. Шаңналдыг чер, чемпион ат дээш хүрежир үе келген. Тиилекчилерге бирги черниң дипломнары, өртектиг белектер болгаш чемпионнуң кожааларын тывыскан.

48 килограммга «Спартак» эки тура спорт нииттилелиниң мөгези, ССРЭ-ниң спорт мастери Алексей Хертек тиилээш, бирги черниң диплому, өртектиг белекти алган болгаш чемпионнуң кожаазын чаалап алган. Ийиги черни спорт мастеринге кандидат Иван Малбык-оол (Улуг-Хем), үшкүзүн Мерген Күулар эзлээннер.

52 килограмм деңзилиг мөгелериниң хүрежи чидиг болуш солун болган. Бо деңзиге Өвүрдеп бирги разрядты Кан-Демир Монгуштуң хүрежи маргылдааның судьяларының, арбитрлегейин-даа, керүкчүлериниң-даа сонуургалын хайыытырган. Аныяк мөге К.-Л. Монгуш бо деңзиге спорт мастерлерин болгаш мастерге кандидаттарны бүзүрелдиниле ойнап ап, кымга-даа октатпаан. Чүгле Александр Доржуга оңко айы-биле ойнадыпкаш, ийиги черни алган. Кан-Демир Монгушка «эки хүрешкени дээш» маргылдааның түскай шаңналын база тывыскан. 1982 чылда РСФСР-ниң чемпиону Александр Доржу бодунуң онагларын чиңги-биле октап алгылаш, чемпион адын бүзүрелдиң-биле бадыткаан.

57 килограмм деңзиге чемпионнуң кожаазын спорт мастеринге кандидат Василий Хураган (Ак-Довурак) алган. Ийиги черде спорт мастеринге кандидат, Улуг-Хемниң мөгези Хере Тулуш, үшкүзүнде спорт мастери Александр Чылбак-оол («Спартак») олар болган.

Анатолий Кара-Сал (Улуг-Хем) 62 килограммга, Анатолий Довгак («Спартак») 68 килограммга, Александр Ойдуп («Спартак») 74-ке, Виктор Иргит («Спартак»), 82-ге, Долаан Доржу (Чөөп-Хемчик) 90 килограммга, Павел Кара-Сал (Өвүр) түстен өрү килограмм деңзиге тиилекчи болгулаш, чемпионнуң кожааларын чаалап алганнар.

Хостуг хүреш спартакиадазынга районнарның-даа, хоорайның-даа командаларындан дыка хөй аныяк мөгелер хүрешкен болгаш олар багай эвес түңнелдерни көргүскеннер. «Спартак» эки тура спорт нииттилелиниң спорт мастеринге кандидат Анатолий Довгак бодунуң деңзизинге чемпионнаан болгаш спартакиаданың «тиилелгеже чүткүлдүү деэш» тускай шаңналын чаалап алган. Аныяк мөгелер бирги разрядчы Андрей Биче-оол («Спартак»), спорт мастеринге кандидат Херел Тулуш (Улуг-Хем), ийиги школаның доозукчузу, бо чылын спорт мастери атты алган Араптан Монгуш болгаш оондаа өске мөгелер бедик мергежилдиин болгаш быжыг туралсоруктуун көргүскеннер.

Спортчу нииттилелдерниң командаларындан бирги черни «Спартак» эки тура спорт нииттилелиниң бүзүрелдии-биле чедип алган, ол команданың көргүзүглери өскелерден ыракта артык болган. «Спартактың» 6 мөгези боттарының деңзизинге чемпион атты чедип алган, ийиги черни эзлээннер база эвээш эвес болган. Команда хайы-биле ийиги черни «Трудовые резервы» нииттилелдиң командазы, үшкүзүнде «Урожайныы» болгулаан.

Районнарның командаларындан Кызыл хоорайның «Спартак» (ийиги) эки тура спорт нииттилелиниң командазы тиилээ болгаш кубокту, бирги черге-ниң дипломун алган. Ынчалза-даа Улуг-Хемниң командазы эң эки белеткелдиин көргүскен. Ук команда Кызылдыындан бичии-даа дудак чок, команданың 8 мөгези боттарының деңзилеринге шаңналдыг черлерни эзлээннер.

Удавас болуур РСФСР-ниң Сибирь зоназының хостуг хүрешке спартакиадазынга киржири-биле ийи команданы ресспорткомитет болгаш «Спартак» эки тура спорт нииттилелиниң белеткеп эгелээн.

Н. ООРЖАК.

ЧУРУКТА: маргылдаа үезинде.

В. КРЫВДИКТИҢ фотозу.

МАРГЫЛДААДА – КУЛЬТУРА АЖЫЛДАКЧЫЛАРЫ

«Күш-культураның болгаш спорттуң массалыг улам ынай көдүрер дугайында» СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалын хүлээп алгандан бээр чыл ажып турар. Ажылчы чоннарның кадыкшылы дээш Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың сагыш салыышкынын илереткен бо доктаалды республиканың ажыл-ишчилери калбаа-биле танышкаш, ону амыдыралга боттандырар талазы-биле хемчеглерни ап турарлар.

Республиканың Культура министерствозунуң организастааны культура ажылдакчыларының бирги спартакиадазы чоокку хүннерде республика найысылалынга болуп эрткен.

Спартакиаданың программазында республикада спорттуң эң делгеренгей хевирлери: волейбол, шыдыраа, сто. теннизи болгаш боодалга кирген. Спартакиада бир дугаар эртип турар-даа болза, аңаа оң ажыг командалар долу составтыг киришкеннер. Ында ыраакы Мөңгүн-Тайгадан, Барыын-Хемчиктен, Өвүрден, Чөөп-Хемчиктен, Улуг-Хемден, Эрзинден, Тес-Хемден, Бии-Хемден, Кызылдың уран чүүл училищезинден, театрдан, А. С. Пушкин аттыг библиотекадан болгаш Кызыл хоорайкүүскомунуң культура килдизинден үпту 150 хире спортчулар спорттуң үстүнде адаанывыс дөрт хевирлеринге маргышкыннар.

Кызылдың «Херел» спорт залынга олимпийжи система ёзугаар болуп эрткен волейбол маргылдаазы спартакиаданың эң көскү черни эзлээн. Аңаа маргылдааның негелдезин ёзугаар команда бүрүзүнге 3 эр, 3 хереэжеи ойнакчылар киришкеннер.

Баштайгы оюннардан эгелеп Өвүрүнүң, Улуг-Хемниң болгаш уран чүүл училищезинниң бөмбүкүлери мурнап, удурлашкычыларын чииги-биле удуп ап келгеннер.

Маргылдааның үшкү кезээ төнген соонда улуг-хемчилер уран чүүл училищезин 2:1 санга удуп алгаш, эң шыырак команда—өвүржүлерге таварышканнар. Маңаа Улуг-Хемнин командазы баштайгы оюнну улуг күш үндүрүп турган удуп алза-даа, ийиги-үшкү оюнларда темпизин чидирип, өвүржүлерниң күштүг халдаашкынының түңнелинде уттурганнар. Ынчангаш, хол бөмбүүнге бирги черни Өвүр, ийиги-үшкү черлерни Улуг-Хем биле уран чүүл училищези түс-түзүнда эзлээннер.

Стол теннизиниң маргылдаазынга киришкен 13 командалардың арадындан уран чүүл училищези, улуг-хемчилер, мөңгүн-тайгажылар болгаш А. С. Пушкин аттыг библиотеканың командалары түс-түс шаңналдыг черлерни эзлээннер. Өвүржүлер бо удаада чүгле бешки черни эзлээр аргалыг болганнар. Хереэжеи улустуң аразынга Улуг-Хемниң төлээзи А. Назыты кымга-даа үттүнбайн, ырак түңнелгени чедип алгаш, хүүда бирги черни эзлээн. А. С. Пушкин аттыг библиотеканың ажылдакчызы А. Байкара-биле Алдан-Маадыр аттыг музейниң спортчузу А. Дыртык-оол олар ийиги-үшкү черлерде.

Эр улустан А. Хертек (республиканың уран чүүл школазы), А. Мандараа (Мөңгүн-Тайга район) болгаш В. Баскаков (уран чүүл училищези) олар түс-туста шаңналдыг черлерни үлешкеннер.

Боодалга. 25 метр хемчээлинге черге кара боолларынга Бии-Хемде Ленин орденниг «Кызыл тараачын» совхозтуң Культура ордузунуң директору Марк Оюн биле уран чүүл училищезиниң төлээзи Алексей Санчай олар чемпионнааннар. Олар кайызы-даа бешбеш ок-биле 44-44 санны атканнар. Методиктиг төптүн ажылдакчызы В. Бегзи 42 санны алган.

Шыдыраага Улуг-Хемниң Культура бажыңының методизи Илья Мохов чемпион болган. Мутур-Аксында уругларның музыка школазының башкызы Калбак-оол Салчак ийиги черни эзлээн.

Маргылдааларның түңнелинде судья коллегиязы сан талазы-биле ниити бирги черни уран чүүл училищезиниң командазынга тывыскан. Оон кежигүннери Культура министерствозунуң кубогун, вымпелди база бирги черге-ниң дипломун чаалап алгышаан, 400 рубль түңнүт хөгжүм херекселдери-биле шаңналганнар. Ийиги черни улуг-хемчилерге тывыскаш, 180 рубльдиң магнитофонун оларга берген. Үшкүзүнде — Өвүрүң найыралдыг командазы. Оларга вымпелди, хүндүлел бижиктерни болгаш 150 рубль өртектиг баяның министерствоның төлээлери тывыскан.

В. КАРА-САЛ.

ЧУРУКТАРДА: хол бөмбүүнге чемпион—Өвүрүң командазы; оюн үезинде.

ТВ

НОЯБРЬ 2-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Эртенги сула шимчээшкин. 8.55 — «Маңаа бис чурттаар бис». Хөй сериялыг уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 10.05— «Дириг амытаннар делегейинде». Н. Н. Дроздов эрттирер. 11.05 — «Сепычевте кудалар». Документалдыг телефильм. 11.20 — Медээлер. 11.25—14.15 — Чапсар. 14.15 — Медээлер. 14.35 — «Беш чыл— кижи бүрүзүнүң херээ». Документалдыг фильмнер программазы. 15.30 — «Шин чогаалы болгаш театр». К. Терентьев — «Любовь Яровая». 16.20 —Литва ССР-ниң алдарлыг коллективи — Вильнюстуң күрүне университединиң ыры болгаш танцы ансамблининиң коллективиниң концерти. 16.50 — «Афродита ортулук» (Кипр). Документалдыг телефильм. 17.20 — «Чаш чылдары». Л. Кассиль — «Кондуит болгаш Швамбрания». 18.15 — Хөглүг аялгалар.

КЫЗЫЛДАН
18.30 — Телемедээлер.
МОСКВАДАН

18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Эртем дүтайында». Эртем болгаш техника талазы-биле Ленинчи комсомол шаңналының лауреады. 19.45 —«Дымковтуң ойнаарактары». Киноэтюд. 19.50 — «Маңаа бис чурттаар бис». Хөй сериялыг уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы. 21.00 — «Үе». 21.35— «Солдат мемуарлар». 3-кү фильм. «Көдээ башкы». Документалдыг телефильм. 22.30— Бөгүн делегейде. 22.45 — 01.00 — Хоккейге ССРЭ чемпионады. ЦСКА — «Трактор».

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

12.00 — Француз дыл. Өөредилгениң 2-ги чылы. 12.35 — Совет күрүнеиниң болгаш эргенин үндезиннери. 8-ки класс. Совет нииттилелдиң социал хөгжүлдээн болгаш культуразы. 13.05 — «Шыдыраа школазы». Разрядтыглар клазы. 13.35 — А. Гайдарның амыдыралы болгаш номнары. 14.20— Октябрьның будуузүнде. В. И. Ленинниң сөөлгү чажыт ажылы. 15.00 — «Ботаниктиг кол сад». Эртем-тайылбырлыг фильм. 15.20— Медээлер. 15.30 —18.15 — Чапсар. 18.15 —Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.35 — «Сылдысчыгаш». Дамчыдылга. 19.05— «Тундрашың депутады». Телефильм. 19.20 — «Азия төвү». Информация-публицистикалыг программа. 19.35 — Чарлалдар. 19.40— «Арфа квартеттериниң концерти». Фильм-концерт.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар чаштар!». «Леопольд моортайның телевизору». 20.15 — УССР-ниң улустуң «Ятрань» ансамблининиң концерти. 21.00— «Үе». 21.35—23.05 — «Сөөлгү ужуражылга». Уран-чечен фильм.

КИНО

НОЯБРЬ 2-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Поезд турункан» 10.00, 12.00, 14.00, 16.00, 18.30, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Таро — шуудбустуң оглу» 9.50, 11.30, «Школа вализы» 13.10, 15.00, «Көскү чылдагаан чокка» 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «4-кү дээскиниге дүн» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Сөөлгү залчегде» 14.30, 16.20, 18.10, 20.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Чедип келдирлер» 18.30, 20.30 шактарда.

(Солунунуң даразында номери ноябрь 4-те үнер).

АГААР

Бөгүн республикага бүргеп, аязыр. Чамдык районнарга биче хар азы чаъс чаар.

Мурнуу-барыын үүктен хатты дүргени секундада 5—10 метр.

Дүне агаарның температуразы 10—15 градус соор.

Хүндүс 3—8 градус чылыг, чамдык черлерге 0—5 градус соор.

Кызылга чаъс чагбас. Хатты дүргени 5—10 метр. Дүне агаарның температуразы 8—10 градус соор, хүндүс 4—6 градус чылыг болур.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

ЧАРЛАЛ

Бүгү-россияның өртке удур эки тура нииттилелиниң Тыва республика чөвүлели ЗИЛ-164 шассилиг өрт автомобилин ГАЗ-53 самосвалга орнаар деп турарын совхозтар удуртукчуларынга дыштадып турар.

АДРЕЗИ: Кызыл хоорай, Правобережная кудумчуның 7 «а» бажың.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: ИНДЕКС 667000

667000, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажың № 3. Телефоннары: Редакциюң 2-24-63, редакторнуң орлакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, пропаганда килдизиниң 2-31-75, культура килдизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, үлетпүр килдизиниң 2-31-75, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, корректорларның 2-27-41, бухгалтериянын 2-12-45, солун келбейн баргында 2-32-75 телефонче долгаар.

Чагыг № 2018.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле эргелелиниң типографиязы. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажың № 1). ТС—01514

Бүгү чүрттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 255 (12045) | 1982 чылдың ноябрь 4, четверг | 1925 чылда үндезилеттингеш | Өртээ 3 көп

Төрээн чүрттүң бедик шаңналдарын Л. И. Брежневтиң тывысканы

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Л. И. Брежнев ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. А. Тихоновка болгаш өске-даа бөлүк эштерге Төрээн чүрттүң бедик шаңналдарын ноябрь 2-де Кремльге тывыскан.

Шаңналдарны тыпсып тура, эш Л. И. Брежнев чүве чугаалаан.

Эш Л. И. БРЕЖНЕВТИҢ чугаазы

Эргим эштер!

Бөгүн менде өөрүнүүр сорулга— Совет күрүнениң сураглыг чамдык ажылдакчыларынга, бистиң ажылчын ангывыстың болгаш совет эртемниң шылгарангай төлээлекчилеринге бедик шаңналдарны тыпсыр сорулга турун турар.

Чүрттүң экономиктиг болгаш камгалал күүзүүн быжыглаарынга СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Николай Александрович Тихоновтуң улуг ачы-хавыяазын Ленин ордени-биле, ийиги «Кадыыр болгаш Маска» Алдын медаль-биле демделгээн.

Бо дээрге ёзулуг-ла улуг ажылды үнелеп көргөн шаннал-дыр. Совет чазактың баштыңының күүседиш келгени бистиң чүрттувустуң нарын ажыл-агый организмин удуртур талазы-биле ажылдың хемчээли кайгамчык улуг. Николай Александровичиниң байлак дуржулгазы, оон ховар дээш ажылгыры ажылга кедергей кызымаккайы, партийжи бижыг принципиалдыы —бо шынарлар чиик эвес сорулгаларын чедиишкинниг күүседиринге аңаа дузалап турар, ынчаргаш оон ол шынарларын чаңгыс эвес он чылдарда эки билир мен.

Социалистиг Күш-ажылдың ийи дакпыр Маадырынга бедик шаңналды тывыспышаан, бистиң өңнүүвүс болгаш эживис Николай Александровичиге бижыг кадыкшылды. совет улустуң чаагай чоруу дээш оон харысалгадыг ажыл-чорудулгазынга улам ынайгы чедиишкиннерин сагыш-сеткилдиң ханызындан күзеп тур мен.

Чүректиң ханызындан изиг байырны чедирдим, Николай Александрович!

* * *

Л. И. Брежнев чыылганнар адыш часкап турда, Ленин орденни, «Кадыыр болгаш Маска» Алдын медальды Н. А. Тихоновка тывыскан. Н. А. Тихонов харыы сөс чугаалаан.

Эш Н. А. ТИХОНОВТУҢ чугаазы

Эргим Леонид Ильич!

Амыдыралымда онзагай болуушкун-биле холбаштыр мээң адрезимге чугаалаан чыгыг сөстериңер дээш сагыш-сеткилим ханызы-биле хөлзеп, өөрүп тур мен, эргим Леонид Ильич.

Бистиң күрүневистиң бедик шаңналын меңээ тывыскан алдар дээш партия Төп Комитединге, Политбюрога. Дээди Совединиң Президиумунга чүрөөмниң ханызындан өөрүп четтирдим.

Чүрттүң экономиктиг болгаш камгалал күүзүүн быжыглаары, совет кижилериниң амыдыралын экижидери, тайбыңы хандырары бистиң партиявыстың, Совет күрүнениң болгаш чазактың кезээде эң чугула сагыш салыышыны, политиказының кол утказы болуп келген.

Коммунистиг партияның политиказы — шын, ёзулуг ленинчи политика дээрзин алдарлыг юбилейге — ССРЭ-ниң тургустунганының 60 чылынга уткуштур амыдыралдың бүгү адырларында шылгарангай чедиишкиннер тодаргай болгаш бүзүреддиг көргүзүп турар. Коммунистер, бүгү совет кижилер аңаа долузу-биле бүзүреп, ону деткип турарлар.

Чүрттүң экономиктиг болгаш камгалал күүзүүн быжыглаар, чоннуң чаагай чоруун болгаш культуразын улам ынай бедидер талазы-биле партияның XXVI съездизиниң шиитпирлерин күүседир дээш могаг-шылаг чок ажылдаарындан артык чугула хүлээлге, бедик харыысалга менде болгаш чазактың бүгү кежигүнеринде чок.

Партияның болгаш улустуң шылгарангай удуртукчузу Силерге, Леонид Ильич, баштаткан Төп Комитеттиң, Политбюроңуң тайбыңның болгаш коммунистиг тургузуушкунуң ол политиказын амыдыралга боттандырар талазы-биле канчаар-даа аажок улуг ажылынга киржип турарымны бодаары меңээ база өөрүшкүлүг боон турарын чажырбас мен.

Мен-даа, Министрлер Чөвүлелиниң бүгү кежигүннеринде бистиң шиитпирлеттинмээн айтырыгларывысты тодаргайы-биле көрүп, партияның салганы, Силерниң Леонид Ильич, ТК пленумнарынга илеткелдеринерде, бижиктеринерде болгаш Политбюрога чугааларыңарда айытканыңар сорулгаларны боттандырып чорударын ам-даа улуг күштү үндүрүп тургаш, чедип алырының эргежок чугулазын эки билир бис.

Бистер ону билип турар болгаш боттарывыстың ажылывысты эжижиринче, ону чаа деңнелче кедуреринче чүткүп турар бис.

Бо бедик шаңналды бөгүн хүлээп ап тура, партия Төп Комитединге, Политбюрога, Дээди Совединиң Президиумунга, Силерге, эргим Леонид Ильич, моон-даа соңгаар бистиң улуг Төрээн чүрттувустуң чаагай чоруу дээш кызымаккай ажылдаарымны, бодумнуң бүгү күжүмүң коммунизмниң өндүр улуг идеаларының тиилээринге бээримни бүзүредирин күзеп тур мен.

* * *

Оон соонда эш Л. И. Брежнев чыылганнарга мынча деп чугаалаан:

Эштер! Бөгүн Ленин орденнерни болгаш «Кадыыр болгаш Маска» Алдын медальдарны Социалистиг Күш-ажылдың беш Маадырлары ап турар-дыр.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының орлакчызы Алексей Константинович Антонов, ССРЭ-ниң хөмүр-даш үлетпүрүнүң министри Борис Федорович Братченко болгаш ССРЭ-ниң Телевидение болгаш радиодамчыдылгазының талазы-биле күрүне комитединиң даргазы Сергей Георгиевич Лапин Совет күрүнениң мурнунга улуг ачы-хавыяазы дээш база чеден харлааны-биле холбаштыр бедик шаңналдарны алган.

Эш Антонов бистиң үлетпүрүвүске барык бежен чыл иштинде ажылдап келген. Анаа инженерден электротехника үлетпүрүнүң министринге, ам ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының орлакчызынга чедир — ол талантылыг организкчының, эки специалистиң, күрүнениң кескү ажылдакчызының эртнеи оруу ол-дур.

Эш Братченко— хөмүр-даш үлетпүрүнүң хоочуну, ол аңаа дертен хире чыл ажылдаан, оон 17-зинде министриң харысалгалыг албан-хүлээлгезин күүседип турар. Эш Братченконуң ажылының стили ажылды ыяк билирин, ажылгыры, шахтёрларның ажылдаар болгаш амыдыран-чүрттаар байдалдарының дугайында сагыш-сеткилиниң ханызындан үргүлчү сагыш салыры ол боон турар. Чүрттүң хөмүр-даш үлетпүрүнүң мурнунда бөгүн садлыгаан канчаар-даа аажок улут ужур-дузалыг сорулгаларны шиитпирлээринге оон ыңдыг шынарлары дузалаар дээрзинге бүзүреэр мен.

Бистер эш Лапинни шагдан бээр-ле идеологтуг фронтунуң идепкейлиг демиселчизи, кызымаккай, чүткүлдүг болгаш принципиалдыг кижи деп билир бис. Ол бистиң информация чепсектеривистиң эң-не оперативтиг, эң-не массалыг болгаш он-он миллион совет кижилерге дорт чедип турар хевирин удуртуп, партияның шугумун мергежилдии-биле боттандырып чорудуп турар.

Будүрүлге даалгаларын күүседиринге шылгарангай чедиишкиннери, ажылдың бедик шынары дээш Москва хоорайның телефон четкизинден Тушинода телефон белдиринің кабельщик-спайщиги Юрий Григорьевич Винник Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры деп атты алган. Эш Винник—коммунист, үжен хире чыл стажтыг кадр ажылчын кижи. Ол будүрүлге планнарын хуусаадан эрте, эки шынарлыг кылдыр күүседип, күш-ажылдың будүрүкчүлүүн кызымаккайы-биле бедидип турар. Улуг экономиктиг камналганы берген ондан эвээш эвес чаартыкчы саналдарны ол киирген. Ажылчын аңгының мурнакчы гвардейжилериниң ыңдыг төлээлекчилери-биле күш-ажылдың маадырларының хүрээлениниң өзүп, долдуунун турары өөрүшкүлүг-дүр.

Совет медицинаның эң сураглыг төлээлекчилериниң бирээзи, чүрек-дамыр хирургиязының талазы-биле улуг специалист — ССРЭ-ниң Медицина эртемнериниң академизиязының чиңгине кежигүнү, профессор Владимир Иванович Бураковскийниң Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры болганы база төлептиг. Ол медицина эртемниниң, улустуң кадык камгалалының хөгжүлдезинге улуг ачы-хавыяазы дээш база алдан харлааны-биле холбаштыр шаңнаткан.

Эргим эштер, силерге шуптунарга Төрээн чүрттүң шаңналдары дээш изиг байырны чедирерин болгаш чаагай кадыкшылды, совет улуска ол хире чүгула силерниң ажылчорудулгаңарга чаа-чаа чедиишкиннерни күзеп каарын чөпшээреңер.

* * *

Эштер А. К. Антонов, Ю. Г. Винник болгаш В. И. Бураковский олар шаңнатканнарның өмүнээзинден СЭКП Төп Комитединге, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунга, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниге, Леонид Ильич Брежневтиң бодунга чүректиң ханызындан өөрүп четтиринишкинни илергейлээннер. Олар Коммунистиг партияның болгаш совет улустуң херээже моон-даа соңгаар шынчызы-биле бараан болуруң бүзүреткеннер.

Оларның чугааларын улуг кичээнгей-биле дыңнаан болгаш адыш часкаашкыны-биле уткаан.

Залга турган СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының бирги орлакчызы В. В. Кузнецов, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң секретары М. П. Георгадзе, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарының дузалакчызы А. М. Александров, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретариадының начальныгы А. И. Лукьянов, өске-даа эштер шаңнатканнарга изиг байырны чедирип, социалистиг Төрээн чүрттүң чечектелиишкини дээш моон-даа соңгаар үре-түңнелдиг ажылдаарын күзээн.

(СЭТА).

Аграүлетпүр комплекизиниң ажылдакчылары! Ажыл-чем болгаш көдээ ажыл-агый чиг-эди-биле чүртту идегелдиг хандырарын чедип алыңар!

(СЭКП ТК-ның Кыйгырыгларындан).

БАРЛЫКТЫҢ ШӨЛДЕРИНДЕ

Барыын-Хемчик районнуң совхозтарында хөөү ажылдары адакталып турар. «Барлык» совхозтуң шиичилери тараа культураларының ажаалдалын октябрь айның эгезинде бүрүн доозкан.

Дүжүт ажаалдазынга дузалажыры-биле «Хемчик» совхоотан беш комбайн барган. Олар кыска хуусаада шалыпкын ажылдаан. Ылангыя комбайнерлер Николай Сендижап, Чечек-оол Хомушку, Чаш-оол Саая, Алексей Доцгак олар хүн нормазын доктаамал ажыр күүседип келген.

Шаңче тараа сөөртүрүнге совхозтуң мурнакчы чолаачылары Кертик-оол Сарыглар, Белек-оол Хомушку эки ажылдаан.

Дүжүт ажаан алдынган шөлдүң савадын удур бөлүп турар. К. Сааяга удурткан хөөү бригадазы бо хүннерге чедир 2013 тонна савадыны бедеткээн.

Б. БАГЫТ-ООЛ.

ДАРЫЙ ДООЗАР

Ниитиниң малынга быжыг чем-суурну тургузар, кыштаглаашкынга бүгү тала-биле хынамчалыг белеткенир дугайымда Тес-Хемде «О. Шынаа» болгаш Таңдыда «Революцияның чалбыыжы» совхозтарның ажыл-ишчилериниң кайгырыын республиканың кайыдаа ажыл-агыйларында ишиш-биле деткип, социалистиг чарыштыг улаж-на калбартып турар.

«Улуг-Хая» совхозтуң Ийи-Тал салбырынга бо кыжын чээрби ажыг кодан шээр мал, бир кодан чылгы кыштаар. Амгы үеде кыштагларның хөй кезиниңиг сепителгези төнген. Арткан кыштагларны Фёдор Чанчып биле Василий Хураган ийиниң удурткан авенолары септеп турар. Звено бүрүзү тудуг материалдары-биле долу хандыртынган.

Кара-Булуң чоогунуң чамдык кыштагларында чоокку чылдарда мал кыштаглатпаан. Ооң уламынан кажаалары-даа, бажыңнарыны-даа септээринге улуг күш болган материал негеттинип турар.

И. ДАРТАЙ-ООЛ.

Каа-Хем районнуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң коллективи он бирги беш чылдың ийиги чылының планныг онаалдаларын хуусадан эрте күүседир сорулгалыг кызымак ажылдан турар.

Юбилейлиг чылдың эрткен үш кварталында ук коллектив чонга 125 мун рубльдиң чонга ачы-дуза чедирер планын 128,7 мун кылдыр күүседткеш, районда эки ажылдыг бүдүрүлгелериниң санынга кирген.

Бүдүрүлгениң ниити планныг онаалдаларын күүседиринге комплекстиг хүлээп алыр пунктуларның, цехтериниң болгаш бригадаларының киирип турар үлүү эвээш эвес. Оларның бирээзи даараныла цети. Оон коллектив юбилейлиг чылдың эрткен айларында 50,3 мун рубльге хеп даараар планын 55 мун рубль кылдыр күүседткен.

Ыпда дуржулгалыг даараныкчы Мария Түлүшовна Новапың удурткаңы № 3 чиик хептер даараар бригадазы юбилейлиг чылдың социалистиг чарыжынга мурнап, шалыпчыларның одуруунда чорун турар.

ЧУРУКТА: (оң талазында) дагдыныкчы М. Т. Нова аныяктарга сүме кадып тур. В. КАРА-САЛДЫҢ фотозу.

ЧЕМГЕРИЛГЕНИ ЭКИЖИТКЕН

Сергей Иванович Вдовин—Таңдыда Көдээ ажыл-агый дуржулга станциязының мурнакчы инек кадарчыларының бирээзи. Он ажыг чылдарның дургузунда ол мыйыстыг бода малды кадарып, семирти азырап, ниитиниң малының баш санын өстүрер, продуктулуун бедидер херекке төлептиг үлүүн киирип келген. Бо чылын аныяк мыйыстыг бода малды семирти азырап, бир баштан-на хонукта 800 грамм ажыг немелде деңзинни ап турар.

Сергей Ивановичинин күш-ажылчы көргүзүглерин бедидиве үнелеп көргеш, ону Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижин-биле шаңнаан. Оон аңгыда эки көргүзүглери дээш ССРЭ-ниң Улус ажыл-агый чедиишкиннериниң делгелгезинин хүлер медалы-биле демделеттирген.

ССРЭ-ниң тургустунганының 60 болгаш Улуг Октябрьның 65 чылдарынга күш-ажылчы белектиг ужуражыр дээш мурнакчы инек кадарчызы инектериниң ажаалда, чемгерилгезин экижидип турар.

Т. ХЕРТЕК.

АЖЫР КҮҮСЕТКЕННЕР

Кызыадың № 1 АТБ-ден дуржулгалыг бригадир Кузьма Андреевич Фроловтуң бригадазы Улуг Октябрьның 65 чыл оюнга күш-ажылчы белектиг ужуражыр дээш көдурлүүшкүнүүр ажылдап турар. Мурнакчы бригада. да пландан ажыр 1080 тонна чүүктү өөрткен болгаш 111 мун тонна-километрни ажылдап кылган.

Ол дээрге бригада бедиткен социалистиг хүдээлгезин хуусаа бетинде ажыр күүседип турарыдыр. К. А. Фроловтуң бригадазы бо чылдың эгезинден тура эки көргүзүглерлиг ажылдап келгеш, каш удаа социалистиг чарыштың тиилекчизи болуп үшген.

Бригада кежигүннериниң кол нуруузу бо будүрүлгеде хөй чылда доктаамал ажылдап келген хоочун чолаачылар. Олар Абакан, Черногорск, хоорайлардан кывар-чаар материалдар сөөртүп, республиканың улус ажыл-агыйын хандырарынга үлүг-хуузун киирип турарлар. Чолаачылар М. Н. Чумичев, А. С. Рыбалков, Ю. К. Доможаков, И. М. Добряков болгаш оон-даа өскелер хууда социалистиг хүлээлгелерин ажыр күүседип турарлар.

Бригадада автомобильдерниң техниктиг байдалы багай эвес, шугумче үнеринің коэффициентизи улуг. Чолаачылар камналга чурумун сагыырынче кичээнгейни салып келгенинден олар 6 комплект дүгүйларны камнап алган.

Кузьма Андреевичинин бригадазы чыл планын хуусаа бетинде күүседткеш. ССРЭ-ниң 60 чылынга күш-ажылчы белектиг ужуражырынга бүзүреддиг ажылдап турар.

Н. ООРЖАК.

Райондан медээлер

МӨҢГҮН-ТАЙГА

Мөңгүн-Тайга районнуң будүрүлге организациялары он бирги беш чылдың ийиги чылының үшкү кварталында чамдык эки түңнелдерни чедип алганнар.

Районнуң хереглекчилер ниитилели үүрмектеп садар бараан саарылгазын 101,6 хуу, ниитиниң чемненилгезин — 103,4 хуу күүседкен. Ол ышкаш көдээ ажыл-агый продукцияларын белеткээриниң планнарын ниитизи-биле 127 хуу боттандырган. Коллективте 12 коммунистер боттарынга алган социалистиг хүлээлгелерин күүседкен. Райпо коллективи ниитиниң малынга 28,9 тонна сигенни белеткеп, СЭКП ТК-ның май (1982 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш боттарының үлүүн киириштирип турар.

СЭКП Мөңгүн-Тайга райкомунуң болгаш райкүүскомунуң каттышкан хуралынга райпо коллективин районда социалистиг чарыштың тиилекчизи деп санаап, аңаа СЭКП райкомунуң, райкүүскомунуң шилчиир Кызыл түгүн, бирги чергениң дипломун тывыскан.

* * *

Районда харылзаа белдириниң коллективи юбилейлиг чылдың үшкү кварталында планныг онаалдазын 105,5 хуу күүседткен.

Ында сес кижи коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы деп бедик аттың төлептиг эдилекчилери. Районда «Күш-ажылчы алдар тугун» үшкү кварталда үүрмектеп садар бараан саарылгазының планын 103,4 хуу күүседткен үлетпүр бараанныр садыының коллективинге турасказдың көдүрген.

Районнуң будүрүлгелериниң мурнакчылары З. Д. Аскак-оол, К. С. Шыдыраа, В. С. Хертек болгаш М. Ч. Донгак оларның хөрек чуруктарын районнуң хүндүлел самбыразында киирген.

З. САЯ.

ЧҮЪК КОРАБЛИНИҢ ТУДУШКАНЫ

1982 чылдың ноябрь 2-де Москваныы-биле 16 шак 22 минутада орбитаның «Салют-7» — «Союз Т-7» башкарылгалыг комплекизи-биле автоматтыг «Прогресс-16» чүък кораблин тудуштурган.

Космос аппараттарының бот-боттарын тыпчырып, чоокшулажырын болгаш тутчуруп Ужудуушкун башкарар төптен команданы ёзугаар база борт автоматиказының дузазы-биле боттандырган. Орбита комплекизининг экипажы — космонавтылар Березовой болгаш Лебедев олар космос аппараттарының чоокшулажырын болгаш тутчуруп контролдап турганнар. Чүък корабли станцияның агрегат кезээнин талазынга тудушкан.

СЭТА-ның дыңнадыы

«Прогресс-16» корабль орбитада станцияның каттышкан шимчедикчи установказынга одаар чүүлдү, эртем шинчилелдери кылыр болгаш экипажтың амыдыралчы ажыл-чорудулгазын хандыраарының дериг-херекселдерин, аппаратураны, материалдарны, а ол ышкаш почтаны чедире берген.

Экипажтың дыңнадыгларын болгаш телеметрия медээлериниң түңнелдерин ёзугаар алырга, «Салют-7» — «Союз Т-7» — «Прогресс-16» эртем шинчилел комплекизинин системалары чогумчалыг ажылдап турар.

Космонавтылар Анатолий Березовойнуң болгаш Валентин Лебедевтиң кадыкшыл байдалы эки.

ДАШТЫКЫДА

⊙ **БУДАПЕШТ.** Секшфехервар хоорайның заводундан «Икарус-200» дээр юбилейжи — 50 мун дугаарлыг автобус кылдының үнген. Ыңдыг автобустар дыка хөй чурттарда, оон иштинде Совет Эвилелинде калбаа-биле ажыглаттынып турар. Бистин чуртта ындыг 30 мун ажыг автобус бар.

⊙ **ОСЛО.** Норвегияның ажылчын партиязының (НАП) хереэженнер эвилели Барыын Европага ортумак ыраккылдың ядролуг америк ракеталарын тургузарынга удурланыышкынын илерткен. НАП-тың хереэженнер эвилелиниң саналы-биле чуртта чепсегленишкинни дүжүрерин деткээн калбак пропаганда кампаниязы эгелээн.

⊙ **БАМАКО.** Мали Республиканың Сегу хоорайында совет номнар делгелгези ажыттынган. Ону Улуг Октябрьның 65 чылынга болгаш ССРЭ-ниң тургустунганының 60 чылынга тураскаатказ.

⊙ **ДЕЛИ.** 1981-1982 чылдарның дургузуунда Индияга 33 мун ажыг суурларны электрижиткен. Бо чылдың баштайгы алды айларында бо талазы-биле план база чедиишкинниг — 85 хуу күүсеттинген деп «Нэшнл, геральд» солун дыңнаткан.

⊙ **НЬЮ-ЙОРК.** Сенаторлар Э. Кеннеди, М. Хэтфилд болгаш конгрессменнер С. Контe, Э. Марки, Дж. Бингхэм олар «Нью-Йорк таймс» солунга чагаа бижээш, ында Рейганның администрациязының милитаристиг политиказын шыңгыы шүгүмчүлүннер. Олар делегейде ядролуг чепсектер шыгжамырларын чаңгыс деңнелге тургузарының дугайында кыйгырыгны деткээн.

(СЭТА).

КАДАРАРДА ХОЮМ ЧАРАШ

ДҮК БҮДҮРҮҮШКҮНҮ

(Допчулал)

ОН БИРГИ беш чылдың ийиги чылында бистиң республика планда көрдүнгенинден 24 тонна дүктү хойну бүдүрген болгаш ук планын 101 хуу күүсетккен. Эрткен чылын дүк бүдүрериниң планы күүсеттинмээн турган. Бо чедиишкин ССР Эвилелиниң 60 чылынга тураскаатказ социалистиг чарыштың дээштиг болганының ачызында чедип алдынган. Оон түңнелинде күрүнеге дүк садарының планы база ажыр күүсеттинген.

Пландан ажыр ӊн хой (27 тонна) дүктү Чөөн-Хемчик район бүдүрген. Каа-Хем район 16 тоннаны, Барыын-Хемчик 14 тоннаны пландан ажыр бүдүрген. Ынчалзажок Каа-Хемниң бүдүрген дүгү эрткен чылдаазындан ӊӊээш болган. Кызыл, Тожу, Бии-Хем, Таңды районнар эрткен чылдың деннелинге чедип шыдаваан. Ылаңгыя Таңды эрткен чылдагызындан 46 тонна дүктү ӊӊээш бүдүрген болгаш дүк бүдүрер планын 87 хуу күүсеткен.

Республиканың бир хойга онааштыр кыргаан дүгү бо чылдың планындан болгаш эрткен чылын бүдүргенинден ажыл турар. Планда көрдүнгенинден ӊӊ хой (1,62 турда, 1,91 килограмм) дүктү Чөөн-Хемчик район кыргаан. Оон дараазында Барыын-Хемчик, Тес-Хем болгаш Каа-Хем районнар. А Өвүр, Таңды, Бии-Хем 134 хуу, Барыын-Хемчик 130 хуу күүсеткен. Моңгуш-Тайга планын күүседип шыдаваан, а Кызыл район өшкү кыргаанының дугайында медээ бербээн.

Бай-Тайгадан өске өшкүден-не килограмм чедир дүк кыргаан район чок. Эки дээш-ле 830 граммны кыргаан Улуг-Хем. Ӊӊ соолгу черде — өшкүден-не 460 грамм дүк алган Моңгуш-Тайга. Өшкү дүгү бүдүрер планын күүсеттиӊээн кара чаңгыс район база ол. Бир өшкүден алган дүк Чөөн-Хемчик, Моңгуш-Тайга, Тожу, Каа-Хем районнарда эрткен чылдазындан ӊӊээш.

Республика 66,6 тонна өшкү дүгү бүдүрер планныг тургаш, 85,3 тоннаны бүдүрген. Планын Эрзин 175 хуу, Тес-Хем районнар планнарыл күүсеттиӊээн.

Бир хойдан-на эрткен чылдың деннелинден ӊӊ хөй дүктү база-ла Чөөн-Хемчик алган. Бай-Тайга, Барыын-Хемчик районнар база хөй дүктү кыргаан. А Кызыл, Каа-Хем, Тожу, Бии-Хем, Таңды районнар эрткен чылдың деннелинден ӊӊээш дүктү бир хойга онааштыр кыргыш алган.

Республика 66,6 тонна өшкү дүгү бүдүрер планныг тургаш, 85,3 тоннаны бүдүрген. Планын Эрзин 175 хуу, Тес-Хем 134 хуу, Барыын-Хемчик 130 хуу күүсеткен. Моңгуш-Тайга планын күүседип шыдаваан, а Кызыл район өшкү кыргаанының дугайында медээ бербээн.

Бай-Тайгадан өске өшкүден-не килограмм чедир дүк кыргаан район чок. Эки дээш-ле 830 граммны кыргаан Улуг-Хем. Ӊӊ соолгу черде — өшкүден-не 460 грамм дүк алган Моңгуш-Тайга. Өшкү дүгү бүдүрер планын күүсеттиӊээн кара чаңгыс район база ол. Бир өшкүден алган дүк Чөөн-Хемчик, Моңгуш-Тайга, Тожу, Каа-Хем районнарда эрткен чылдазындан ӊӊээш.

БҮДҮРГЕН ДҮК
(тонна)

Районнар	чыл планы	план күүселдеэн		Бир хойдан дүк (кг)		
		1982	1981	план	1982	1981
Республика	1915,5	193964	192764	2,18	2,20	2,17
Бай-Тайга	80,2	84,7	76	1,6	1,73	1,48
Моңгуш-Тайга	61,1	66,2	61,9	1,1	1,15	1,13
Барыын-Хемчик	95,5	109,7	92,9	1,5	1,75	1,53
Өвүр	94	93,1	87	1,36	1,35	1,31
Чөөн-Хемчик	196	223,7	192,2	1,62	1,91	1,54
Улуг-Хем	318,7	312,6	310	2,8	2,85	2,53
Таңды	245	213,8	259,1	3,3	2,90	3,49
Бии-Хем	257,3	230,2	251,8	3,3	3,01	3,35
Тожу	11,2	10,7	11,4	2,2	2,21	2,40
Каа-Хем	127,6	143,5	144,2	3,1	3,61	3,70
Тес-Хем	119,2	137,1	132,8	1,9	2,22	2,04
Эрзин	146,2	149,9	137,6	1,6	1,62	1,59
Кызыл	163,5	164,2	166	2,6	2,67	2,76

Калга-оол Моңгуш — Өвүр районда «Коммунизмче орук» совхозтуң дуржулгалыг болгаш хоочун хойжуларының бирээзи. Ол чыл санында хой бүрүзүнден хураган камгалап, хойдан-на дүк кыргып алыр талазы-биле чедиишкиннерни чедип ап, мурнакчыларның одуруундан дүшпейн келген.

Шагның кайы-даа үезинде хойжу малдаан малының турлаг-хонажынче, одар-белчиринче болгаш сускун-суггадынче доктаамал кичээнгейни салып чоруур. Ол ышкаш бот-харыысалганы кошкаш кылбайн, хүн бүрүде негелдени күштелдирип турар. Оон күш-ажылының чедиишкиннериниң кол үнер дээзү ол. Бо чылын ол кыштаглаашкынга багай эвес белетненген, кажааның, чурттаар бажыңының үүрмек септелгезин чазаглап кежериниң мурнунда-ла кылып алган.

Кызымак күш-ажыл кижини каастап, бедик хүндүткелге чедирер. Дуржулгалыг хоочун хойжунуң хөрээн Күш-ажылчы Кызыл Тук, «Хүндүлелдиң Демдээ» орденнер, Ленинчи юбилей, УАЧД-ниӊ медальдары каастап чоруур. Он бирги беш чылдың үшкү чылында ол бодунуң мурнунда малдан чаш төл камгалап алыр бедик сорулганы салган ажылдап чоруур. Ону күүседиптер дээрзинге хойжунуң мурнуку чылдарда чедип алган күш-ажылчы чедиишкиннери херечилеп турар.

ЧУРУКТА: хоочун хойжу Калга-оол Моңгуш Чөөн-Хемчик районда «Алдан-Маадыр» совхозтуң хойжузу Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Дажы-Намчал Ооржак-биле.

Ю. КОСАРЬКОВТУҢ фотозу.

КЫШТАГЛААШКЫН — ХАРЫЫСАЛГАЛЫГ ШЫЛГАЛДА

СЭКП ТК-ныӊ май (1982 ч.) Пленумунуң шиитпирлээрии амыдыралга боттандырарынга совет кодээниң кижилери боттарының чогаадыкчы күжүн мөӊнээн. Ол ышкаш Аъш-чем программазын шиитпирлээринге оларның киирер улуг-хуузу улуг дээрэи билдингир.

Эрткен кыш чеже-даа берге уржуктарны таварыштырааш, хойжулар баш бүрүзүнден хураганы опча-менди камгалап алган. Он бирги беш чылдың ийиги чылының бирги чартыында-ла Үзбек, Кыргыс, Литва ССР-лерниң колхозтары болгаш совхозтары хой, өшкүден багай эвес көргүзүглерни чедип алгылаан. Эрткен чылдың деннелинден төрүүр чүс хойдан, өшкүден алган көргүзүглер хөй болуп турар.

Хой ажылында ам-даа шиитпирлеттинмээн айтырыглар болгаш чедир киллдынмаан үүлдер бар. Бир талазында, агаар-бойдустуң тазырымча чок байдалдары берге уржуктарны таварыштырып турар. Ол чорук мал чемин белеткеп алырынга аажок шаптыктыг, малдан алыр продукциянның шынарын кудуладып турар. Чыл санында өшкү болгаш хой малдың баш санын өстүрер, оон продуктулуг чоруун бедидер төлээде малчын бүрүзүнүң ботхарыысалгазы, негелдези хүн бүрү негеттинер. Кол-ла чүве чем курлавырларын чогуур үеде четчири-биле белеткээри, оон турлаг-хонажынче кичээнгейни угландырары болур.

Кыпты хүр ажарының кол магадылалы — малга четчир саныг быжыг чем-суурну белеткээри болур. Ынчангаш мал чемининг белеткелинге күштү шын организастап, сигенни чогуур үезинде шынарлыг ажаап, оон кадагаладын хынамчалыг тургузары негеттинер. Бо ажыл-агый чылында чурт ниитиниң малынга сиген, саваң, сенаж дээш чергелиг чемнерни чогуур үезинде белеткээн. Дыка хой колхозтар болгаш совхозтар мал чемнерин турлагларында болур-чогуурубиле сеортүп чедирип алгылаан.

Чурттуң Украина, Белоруссия, Россия Федерациязының Европа талазында турар колхозтары болгаш совхозтары малга четчир саныг быжыг чем-суурну баш бурунгаар белеткээн. Ол ышкаш бо чылын Краснодар, Ставрополь крайларның, Ростов областың, Калмык АССР-ниң ажыл-агыйлары мал чемининг курлавырларын эрткен чылга деӊнээрге дыка хойну белеткеп алган.

Чурттуң чамдык Казахстан, Киргизия, Сибирь, Урал чергелиг зоналарда байдал арай дүвүренчиг. Ук девискээрлерге бо чайын кандаашкын болганындан мал чеми белеткеп алыры арай таарымча чок болуп турар. Ынчалза-даа олар орта ундараваан, бар аргаларны ажыглап турган, кожазында областтардан четчирибиле белеткеп алгылаан.

Ам чурттуң бүгү зоналарында мал кыштаглаашкыны эгелээн. Ында ажыл хайыышкынныг, ажыл-агый бүрүзү боттарының малчын коданнарынче кол кичээнгейни угландырган. Оон-биле чергелештир ажыл-агыйлар малчыннарның ажылдап, чурттаарынга таарымчалыг бүгүле байдалдарны тургузар дээш белеткел ажылдарын чорудуп турар. Оон ынай соок дүжүп орары-биле хойжу бригадаларга мал чемгерер керекселдерни четчелеп, малчыннарны аъш-чем, идиххеп-биле хандырарын кичээнгейниӊ төвүнге алган.

Эрткен чылдың көргүскеп берге уржуктарындан серемчилелди күштелдирип, чем курлавырларын баш удур мөӊнээн. Оон-биле кады малдың кадыының байдалын доктаамал хынап турар санитар-эмнелге пунктуларын Казахстанның, Киргизияның колхозтары болгаш совхозтары бригадалар төптеринде тургускан.

Мал кыштаглаашкыны — харыысалгалыг шылгалда дээрэин малчыннардан аӊгылда, удуртукчу бүрүзүнге, специалист бүрүзүнге харыысалга болгаш негелде тургустунар. Он бирги беш чылдың планныг онаалдаларын долдур күүседир, малдың баш санын өстүрер, оон продуктулуг чоруун бедидер төлээде мал кыштаглаашкыныӊга белеткелди шыӊгырадыры чугула.

В. КОЦАРЕВ,
ССРЭ-ниӊ Көдээ ажыл-агый министерствозунда хой ажыл-агый эргелелиниӊ начальныгы.

Таварылга

ДАШ БААРЫНГА

НАЛЬЧИК. (СЭТА). Малчыныӊ амыдыралы амыр эвес дээрэин Кабардин-Балкар АССР-де «Москва» колхозтуң хойжузу, мурнунда автопоезд чолаачылап чораан Х. Альмезов ылап-ла көрген. Куряк-чайның салгын безин чок, оожум болгаш кайгамчык чылыг хүннериниң бирээзинде шагзыраан хойжу улуг даш баарынга удуп калган болган. Отту чаштап кээрге, арыының мырыңай чанында чыланның узун дылы адыраңайныш турган. А чылан боду хойжунуң сыртанып алган оң холунда так ораажы берген болган.

Хойжу чыланны холдан ооӊум адырарын шиитпирлээн. Ынчалза-даа таптыг-ла ол үеде улустуң чугаазын сакты тырттып каан—шимчеп болбас!

Чартык шак ынчаар эрткен, малчын шуут шылай берген. Ынчалза-даа шыдажып чыткан. Хенертен чаъс чаай бербээн болза, та чүү болзур турган. Чаашкын дымырадып эгелей бээрге-ле чылан холдан адырылгап, даш адаанче углапкан. Ынчан көөрге, ук чылан, хемчээли кончуг улугдаа болза, шакпас чылан болган.

ШАРБАКБАЕВТЕР - биле жен эрткен чылын Алма-Ата малчыннар хуралынга ӊӊ баштай ужурашкан жен. Ол хуралдың болурун Казахстанның хойжулары чыл эгезинде-ле дыӊнаан болгаш, аҥга киржир эрге дээш социалистиг чарышка он-он муӊ хойжулар таара туттунган. Ажылагый бүрүзү оода-ла чаңгыс төлээни чорудар дээш туржуп турган. Ынчан турбуже, Шарбакбаевтерниӊ өг-бүлезинден үш кижи келген — аваазы, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Күлай Шарбакбаева; оглу Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, ийи Ленин орденниӊ, Октябрь Революциязы орденниӊ эдилекчизи, Казах ССР-ниӊ Күрүне шаӊналының лауреады Кабдылнасыр Шарбакбаев болгаш оон оглу, совхозтуң база бир, ачазы ышкаш, улуг кадарчызы Айтчан. Олар шүүлгүү — Паелодар областа СЭКП-ниӊ XXIII съездиниң аттыг совхозтуң хойжулары.

Айтчан кыргап-аваазы-биле ачазының дугайын элээн чугаалаар, а бодунуун шоолуг ыыттавас болду. Будуруккү кошкарлар кадарын турарын дыӊнатты. Айтчан ачазының хергээн улаачылаар казап чаӊчыл ёзугаар хойжулай бербээн. Чок. Чаӊчыл эргижирер болур. Бегүн шулукчуларны, чуруккуларны, партия болгаш күрүне ажылдакчыларын, эртемденнерни айтырып көрүнер, оларның хөй кезии «бис малчыннар уруглары бис» дижир эвеспе.

ШАРБАКБАЕВТЕР— МААДЫРЛАР

Күлай Шарбакбаева дөртен хар чеде бергеш, уруг-дарыын доруга бергелде, хойжулап эгелээн. Ынчан дайын соолундеги чылдар турган. Чурт ажыл-агыйын катап тургузуп, заводтар болгаш фабрикалар түдүп — ажылчын холдар чедиштейн турган үе. Көдээ ажыл-агыйга, ылаӊгыя хой ажылынга база куш харек турган. Күлайның хойжулай берген ужуру ында.

— Бодуң-даа канчаар, уругларыӊны бодап көр. Олар соонда чүнү кылырыл? Хойжулаар бе? — деп, хоорайже кошкулей берген өөрү Күлайның кулаан коӊгелаар.

— Чүнү кылырын уруглар боттары билир ыйнаан, мен-не хойдан салдыннас мен — деп харылаар турган. Ам оон «Шиӊдыг берге ажылды канчап кыла берген силер» деп айтырымга, ол баштактаның кагды:

— Бичии када ажылдаш, өске ажыл тып алыр бодаан мен. Ожак болгаш шыырак эрлерге чедир ажылдап шыдаар эвес аан. Сөөлүнде ӊр кадарчыларның женден чыдып калганы болгаш жеӊээ чедип чадашканы жээӊ бүрүүм эвеспе болгай.

Ажыы-биле чугаалаарга, Күлай Шарбакбаева Паелодарның Иртыш чоок-кавызының дыка хөй хойжуларын күш-биле эвес, а угаан болгаш жергежил-биле ажып каапкан. Ол кызымак болгаш күш-ажылга ынак. Одарны эки ажыглап, малды оттқарып билир. Мал чемиӊ үргулчу болбаавырадып ӊӊэр. Мал чемин тотчеглевес.

Күлайга оон оолдары Кабдылнасыр биле Айтпай дыка дузалашкан. Бодунуң хоюн Кабдылнасырга 1964 чылда хүзээдил бергеш, оон соонда ийи чыл дургузунда кады ажылдаан. Оглу чааскаан ажырбас боорга, пенсиялап үже берген. Айтпай хоюн кадарбышаан ССРЭ-ниӊ 50 чылы аттыг совхоз-техникумну дооскаш, 1976 чылда салбыр зоотехниги апарган.

Күлайның өг-бүлези улуг: ийи оол, бир кыс, уругларының он сес уруглары, база оларның ийи оглу. А хой ажылы оларның шүптүзүнга хамаарылгалыг. Олар өөренип-даа, ажылдап-даа турар болза, хой төрүүрүнүң, хой кыргыырының, кыштаглаашкынга белеткенирииниң болгаш өске-даа чугула үелерде Кабдылнасырга болгаш Айтчанга дузалажып турарлар.

Күлай Шарбакбаеваны районнуң ажыл-агыйлары үргулчу чаагай, Лебяжни районнуң хойжулары СЭКП райкомунуң болгаш райкүүскомунуң тургусканы Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Күлаяа Шарбакбаева аттыг шаӊнал дээш чаржып турарлар.

СЭКП-ниӊ XXIII съездизи аттыг совхозтуң хоюнуң продуктулуу, соӊгу кавказ меринностарын өстүрүп эгелээн соонда, дыка өскен. Ол уксаанның башгайгы келген хойларын өстүрериӊ Кабдылнасыр биле Шарбакбаевке дааскан. Кабдылнасырның бригадазы бедик көргүзүглерни чедип ап келген. Бир хойдан кырып алыр дүгү 5,8 килограмм четкен. Онгу беш чылдың будуузунде ортумаа-биле чүс башка онааштыр 135 хураганы доруктурган. Ол дээш Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры атты алган. Бо чылын чүс хойдан-на 125 баш хураганны алган.

Кабдылнасырга Айтчан, оон соонда Сейтчан дузалажып турган. Олар ам боттары аӊы коданнарлыг апарган. Ам оглу Алма-Атаның зооветинститудунуң бот-өөредилгелиг студентизи Мугабет аъзы Аштай-биле дузалажып турар.

— Бисте үш маадыр бар — деп, Шарбактаевтер чугаалажыр — ийиси Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, бирээзи Маадыр-ше. Аштай он бир уругну божаан болгаш өстүрген. Хойжулар ам-даа хөй болуур. Маадырлар база.

Д. АЗИМОВ.

Эрзин районда «Нарын» совхозтуң № 4 комсомолчуаныяктар хойжу бригадазының кежигүнү Ленинчи комсомол шаӊналының лауреады, Тыва АССР-ниӊ Дээди Совединиӊ депутатызы Антонина Баянова бо чылын төрүүр чүс хойга онааштыр 100 хураганны камгалап ап, төлептиг адын ышкынмайн турар. Ол ышкаш хойдан дүк кыргып алыр хүлээлгезин база чедиишкинниг күүсеткен.

ЧУРУКТА: хойжу Антонина Баянова.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

КОЖАМЫКТАР

ТЫВА улус хой малге ынак. Олар шаг-шаандан бээр хоюн, чуртун мактап ырлажып чорааннар:

Кадарарда хоюм чараш,
Харап көөрде тейим бедик.
Үндүрерде хоюм чараш,
Үнүп көөрде тейим бедик.

Шаанда, амгы ышкаш, кажаа-хораа, мал чеми турар эвес, хой малдаары кончуг берге турган. Хой оъткарыптар-ла, ону өстүрүптер-ле чер болаа, ынчангы улуска өске чүүүӊ-даа хереэ чок кылдыр сагындырып турган:

Хоолуда, Ирбитейде
Копчуг ынак чүвем-не чок.
Хойлар оъттаар оъттуг
боорга
Чурттаксааным арга-ла чок.

Аныяктар бот-боттарынга ынакшылын безин хойну дамчыштыр илередип чораан:

Кожагарның кырынайдан
Хоюң харап олур сен бе?
Хойга сылдай, малга сылдай
Мени харап олур сен бе?

Хоорум-биле чажыт-ла мен,
Хой-ла чылдыг чажыт-ла
мен.
Хой-ла чылдыг чажыт
боорда,
Хоорулбас ынак-ла мен.

Баяаттарның малын малдап чораан улуска кончуг берге турган. Чоок улузун безин айайы-биле көөр арга тывылбас:

Хоюӊарны кадарар дээш
Хоорумдан хоорудум.
Хоорумга чеде бергеш,
Хоорулбайн баар-ла мен.

Аалымга четкеш келир
Алды хонук шелээ болза,
Алды хонук, ол-даа канчаар
Анай карам маӊаа болза.

Чазый байларны көөр хөӊүү чогун илередип, каргантар тургап:

Хоюӊарда хоюм-на чок,
Хоя берзин дээр-ле мен.
Кожайларда өөде-ле чок,
Когу үетүп калзын дээр
мен.

Хоюӊарны кадарбас мен.
Хоюг чымчаан алыр эвес.
Чылгыӊарны кадарбас мен.
Чыраа, салаң мунар эвес.
А ам болза:
Колхозумга ажылдааштың
Холум сыӊмас алыр-ла мен:
Хой-ла малым кадаргаштың
Хоюг дүгүн кедер-ле мен.

Оон кедерезе:
Хой-ла малды кадарарда
Хову, төлдүг чуртумайны.
Өшкү, малды кадарарда
Өлеп, шыктыг чуртумайны—

деп, чоргаар бадыргылаптар. Ынчангаш хой кадарын чораап, ырлап чоруур кожамыктарындары, кежээ ыдар тывывыктарындары болгаш еске-даа аас чогаалын редакциязже чорударындары дилеливис.

ДЕСПЕК КЫРЫНДА ААЛГА

СЕМИС-ООЛДАРНЫҢ аалы Кара-Бом-Дагдан мурнуу чүкче, Онгачаже углай баткан ханы кара чооганын өөрүүнга чайлаан. Деспек кыры черде өт, кажаа болгаш чадыр бар. Коданның арыгсилии аажок. Аал чоогунда, арай шаараш-даа болза, мал девзөлеп болур, кезек-кезек мяштар база бар.

Ааддан көөрге, Онгача мыӊ—барык-ла хой дайгырым чер. Ында чазаглыг оруктап Шамбалыже болгаш Балгазынче азы Чедерже углай шуушкан машиналарның шимээн-даажы үзүктелбес. Ол оруктуң ишкээр талазында—«Тиилелге» совхозтуң, кедээ талазында, аал чоок-кавызында—«Шамбалыг» совхозтуң таразы. Тараа бо чылын маӊаа багай эвес дүжүттү берген. Ол совхозтуң ӊӊ бедик дүжүт алган үжен гектар дилиндээ мында. Оон бир гектарынга онааштыр 32 центнер тараа ажаатты нган. Бо черниӊ хоорзунунга хоюн оъткарар дээш, Семис-оолдар маӊаа элээн үр чыткан.

Өг иштиниӊ делгеми аажок. Ол-бо талаларда чаратшыр эткилээн демир-оруннар. Удаа-ыындан аргаан угулзалар-биле кылып каан шывыглар. Өңгүр будуктар-биле угулзалаан аптаралар. Үш кожуглуг улуг көрүнчүк, шак, приёмник. Дөрде хевис кырында—стол болгаш сандайлар. Эжик аксын шалалап каан. Чаӊгыс сес-биле чугаалаарга амгы үениӊ өө. Диванда олур бис.

Кара-Бызаа Бырлыймаевна биле Семис-оол Сорукуевичниӊ кайызының-даа чугаакыры аажок. Бичии када-ла ол улустуң төөгүзүн билип алтым. 1955 чылда, Чөөн-Хемчиктиң Баян-Талага өглеӊгеш-ле, дөтпелер хүзээл алган. А төрүүр хойну оон оранчок соонда малдаан.

— Чогум кажандан ийик, кадай?

—«Кажан» деп чүү чүвел? Наташа ынчан беш айлыг, кавайлыг ийик чоп, сандап көрем ам он чеди харлыг уругдур бо.

Наташа даштын чадырга чуур дээн хевин шала-бүла туткаш, дүрген-не эжикче бурт кынды. Оон бо чылын ортумак школаны дооскаш, Кызылче өөренип чоруур деп турарыл ол. Кызылдың педагогика институдунда үгбазы Наадым, № 3 школаның тос классында дуӊмазы Айлап, ол-ла школаның үшкү классында хеймер дуӊмазы Аяс база бар. Ынчан көөрге, Шамбалыг ортумак школазының алдыгы классында чүгле Жанна арткан А Володя—чолаачы, өглүгбаштыг.

— Ийилээн артывыс. Уруглар аалга түрлә дузазы шымбай чүве. Мал-маган аразында өскен болгаш кежээн дажок чүвелер — деп, ам-даа кырываан ие уругларын чаптап ор.

АКСЫМ-КЕЖИИ ОЛ

БЕЖЕН чыл мурнунда Акым-биле ийилээн өскүс арткан бис. Ам канчаар, Ак-Каба дээр черден улуг арты ашкап, Теңызага кылаштажып келдивис. Аӊаа Ивановтуң аалы турган. Олар орбаксамдар болгаш аштаан бистерни ашкарып-чемгергеш, хепкерип кааннар. Ынчангаш оларга дузалажып эгеледивис. Элээн болганда хоюнуң чамдыызын үскеш, биске кадартып каан. Оон эгелээш-ле малдан-даа, ол ажыл-агыйдан-даа, Ивановтардан-даа чарылбадывыс.

Акым Бабай совхоака дөртен чыл ажыр ажылдаан, салбыр эргелекчилеп-даа турду. Бодум үжен чылдардан бээр ССРЭ-ниӊ Улус ажыл-агыйының чедиишкиннериниӊ делгелгеазиниӊ каш-даа катап киржикчизи болган мен. Совхозтуң коммунистери мени 1969 чылда Ленинчи партияның хүрөөленинге хүлээп алган. Чонум мени ССРЭ-ниӊ Дээди Совединиӊ депутадынга соӊгуп, улуг идегелдиг көргүстү.

Дыка-ла хөй өскерилгелерни көрүп келдим. 1932 чылда совхоз күрүнеге 52,9 тонна эът, 5,2 тонна дүк, 14 тонна сүт сатkан. А ам чылдың-на ортумаа-биле 500 тонна эът, 100 тонна дүк, 200 тонна сүт садыл турар апарган.

Партияның болгаш Совет чазактың сагыш салыышкынының ачызында бистиӊ амыдыралывыс эжиӊип келген. Хол-биле кылыр хой ажылды ам машиналар кылып турар. Трактор, автомашина болган еске-даа техника көөрдээн. Мал бажы база өскен, оон продуктулуу бедээн. Мен ажылдап эгелеп турумда хой бүрүзү ийи килограммдан хой дүк бербейн турган. Ам ортумаа-биле үш килограмм ажып турар. Эртемденнериӊ болгаш хойжуларның дагалтай уксаанны үндүрүп алганының ачызы ол.

Совхозтуң чону өскен. Бегүн мында мурнакчы малчыннар, механизаторлар, тускай эртемниглер хөй. Оларның дыка хойу ийи-үш он чылдар дургузунда ажылдап келген. Хөл бригадазында хойжу Бабый Тушпеннің ӊӊ кереэли. Ол мээӊ ааламга чыл дургузунда чеже-даа катап көөр турду: хой төрүүрүн, тарын бооладылганы, кыштаглаашкынны канчаар организастап турарымны көрүп, билбес чүүлдерин айтырып алгаш чанар. Бабый удатпаанда-ла чүс башка онааштыр чүстен хөй хураганны ап турар апарган. Ол СЭКП-ниӊ ээлчеглиг съездизиниӊ делегадынга соӊгударга, дыка-ла амыраан ийик мен.

Совхозтуң Дергал Тайтаков, Владимир Сайданчиков, Яков Айбыков болгаш еске-даа хойжуларының чедиишкиннерин үргүлчү хайгааран келдим. Чапкыш Ялбаков-биле элээн каш чылдарда чаржып тур мен. Бот-боттарывыска чедип, аалдажып-даа келдивис. Социалистиг чарыш бистиң ажылывыска дузалап турар. Чедиишкиннеривис болгаш түүнелдеривис улам бедип орар.

Хойжу бригаданың кежигүннери аныяк болуп кел чыдар. Дайынның бергелерин көрген хоочуннарның орнунда эртем-билигли, эрес-кежээ оолдар, кыстар киргеп. Оларны бис деткип, дузалажып турар бис. А олар ажылдап шыдаар-дыр. Хоюмнуң иделегдиг аныяктарның холунда барганынга өөрүвес аргам чок. Владимир биле Галина Марчиннер — кызымак хойжулар.

Т. МАРЧИНА,
Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры.

Автономнуг республикалар хүну

СОҢГУ-ОСЕТИН А С С Р

ССРЭ-ниң тургустуганыныҥ 60 чыл оюнга белеткед-биле холбаштыр Тывада автономнуг республикаларга тураскаатқан ниитилел-политиктиг болгаш күш-ажылчы «Найырал эдлүзэ» чоруп турар болгай. Ноябрь 1-ден 7-ге чедир Соңгу-Осетин АССР-ниң хүннери эртер, оон дугайында ыска тайылбырны бердивис.

Чылда бир инектен ортумаабиле 2322 килограмм сүттүг саап, бир дагаадан 156 бок дагаа чуургазы, хойдан 2,3 килограмм дүктүг кыргыш ап турар.

Чылдың-на чаа бүдүрүлгелер, чурталга бажыңнары, школалар, эмнелгелер, школа наҥыны четпээн уруглар албан черлери болгаш өскедаа объектилер ажыглалда киргип турар.

Өөредилгениң яңы-бүрүҥ хевирлериниҥ 148,3 муң кижи хаара туттунган, оон иштинде ниити билиг школаларында — 103,9 муң, дээди өөредилге черлеринде — 19,2 муң, ортумак тускай өөредилге черлеринде — 15,1 муң, профтехучилищелерде — 5,3 муң кижи өөренип турар. Хоорайларның болгаш кодээниҥ 10 школа-интернадында 3,8 муң өөреникчи хаара туттунган. Улус ажыл-агыйынче 7,1 муң специалистерни чоруткан, оон иштинде 2,9 муң кижи дээди эртемниг.

Автономнуг республикада 502 библиотека, 538 клуб албан черлери, 172 кинотургузуглары, 4 театр, 8 музей бар.

Кадык камгалал албан черлеринде 3,3 муң эмчилер, 6 муң хире ортумак эртемниг эмнелге ажылдакчылары ажылдап турар.

ЧУРУКТА: Орджоникидзе хоорайда Улустарның пайыралы деп тураскаал.

СЭТА-ның фотохрониказы. Р. ДИКТИҢ фотозу.

ЭРЕС-ДИДИМ ЧОРУКТУҢ ШКОЛАЗЫ

Чурттуң бүдүрүлгелериниҥ, тудугларыныҥ, колхозтарыныҥ база совхозтарыныҥ күш-ажылчы коллективтеринде, дээди өөредилге черлеринде болгаш техникумнарда комсомолчу шалыпкын отрядтарыныҥ дружинниктери (КШОД) эрге-чурум камгалаар органнарныҥ идегелдиг болгаш шынчы дузалакчылары бо... турарлар. Ниитиниҥ корум-чурумунуҥ камгаладыпга олар 25 чыл дургузунда идепкейлиг киржип келген.

Комсомо... шалыпкын отрядтарның дружинниктериниҥ юбилейин холбаштыр ыңдыг отрядтарның баштайгы командирлериниҥ бирөзү, амгы үеде Москвааның Краснопресненск районунуҥ иштики хелектер эргелелиниҥ начальниги, мялициянның полковниги В. Оржеховский-биле СЭТА-ныҥ корреспондентизи узукрашкаш, беседаны кылган.

— Комсомолчу баштайгы шалыпкын отрядтарыҥ канчаар тургустунганыныҥ дугайын чугаалап берип көрүңерем, Владлен Владиславович.

— 1957 чылдың чайында аныяктарның болгаш студентилериниҥ VI Бүгү-эвилел фестивалы Москвага болуп эрткен. Делегейниҥ бүгү чурттарындан аажок хөй санныг аалчылар кээп киржир, ол шуулганны организастап эрттирери-биле холбашкан хөй санныг айтырыгларны шиитпирлээри негеттинип келгени черле билдингир. Ынчангаш кажан кеззадегизи ышкаш, ол чугула хелекти комсомолчулдар ходга алган турган. ВЛКСМ ТК-ның инициативазы-биле дружинниктериниҥ отрядынга кирер активчилерни шилип ап, даңылап эгелээн. Аңаа киреринң күзээннериҥ саны аажок хөй турган, ынчалзажок оларныҥ чүгле эң-не экилерин шилип алган. Чижээ, бистиҥ Краснопресненскиге тургустунган отрядывыска безин бүдүн чартык муң кижи кирген. Найысылалдың өске районнарныҥ база оларны тургускан.

Фестиваль доозулган соонда москвачыларның ол дружулгазы чурттуң өске хоорайларынга база ажыглаттынып эгелээн. Амгы үеде чуртта он-он муң комсомолчу шалыпкын отрядтар ажылдап турар.

Меңээ ышкаш, ыңдыг отрядтарның хөй-хөй баштайгы дружинниктери мергежил шилип алырынга ол дузалаап. Чижээ, амгы үеде иштики хелектер министерствозунуҥ органнарында мурнундагы комсомолчу шалыпкын отрядтарның дружинниктери чораан муң-муң кижилер ажылдап турар. Оларныҥ аразындан мээң эштерим Краснопресненскиге тургап отрядтың комиссары чораан ам милицилиың майору улуг инспектор А. Пель-Дмитриев ышкаш эштер бар. Комсомолчу шалыпкын отрядтар аныяк кижилериниҥ ёзулуг эң эки аажы-чанчылга, эрес-дидим база хамаатыны чорукка кижизидериниҥ школазы болу берген. Чүгле Москвада безин сөөлгү ийи чылда олардан чүс ажыг кижи чазактың бедик шаңналдарыны алган. Элээн каш кижилерни бижектеп балыглаап, чашты бээрин ораладшкан хулиганның бижээн хураагаш, тутқан комсомолчу Сергей Хрусталев эрес-маадырлыг чоруктуҥ үлегер-чижээн эрткен чылын көргүскен. Ол эрес-дидим чоруу дээш Сергейни «Хүндүлелдиҥ Демдээ» орден-биле шаңнаан.

— Комсомолчу шалыпкын отрядтар амгы үеде ажылга кандыг аргаларны база хевирлерни ажыгзап турарыл?

— Комсомолчу шалыпкын отрядтарның дружинниктериниҥ ажылдынның кол угланышкынналрының дугайын чугаалап тура, хамыктың мурнунда оңу комплекстиг чорударын чугаалаксап тур меңээ ол дээрге ниитиниҥ корум-чурумун камгалаарыдыр база эрге-чурум үрөшкиннериҥе удур профилактика болгаш хоойлу-дүрүм дугайында пропаганда-дыр.

Маңаа кол чугула черни политика-кижизидилгелиг ажыл, хамыктың мурнунда «берге» элээди аныяктарбиле ажыл кирер. Комсомолчу активчилер бажың эрөөлдериниҥ чанында элээди аныяктарны кижизидер клубтарны тургускулаан, оларда яңы-бүрүҥ белгумнерни, спортчу секцияларны организастап турар. Аңаа ыңдыг клубтарның кол сорулгазы «берге» кижизидилгелиг болгаш өске-даа элээдилер бодунга хандыкшылдыг, сонуургаан түүлүн тып алырынга дузалаары болур.

Найысылалда аныяктарга таарыштыр тургускан юридиктиг тускай консультациялар оолдарның болгаш кыстарның ортузунда калбак кептерелдиг апаргаан. Ыңдыг специализастаашкысының херөө чүл? деп, чамдык кижилер айтырар чадавас. А оон эргежок чугулазы черле тодаргай. Чүге дээрге совет хоойлу-дүрүмниҥ талазы-биле аныяктарның билип алыр ужурлуг тускай айтырыглары база тургустунуп кээр болгай. Консультацияларга яңы-бүрүҥ тайылбырларны, шиңзылгаларны-даа ап болгай, лекцияларны база беседаларны дыннап, юристер-биле ужуражып болур.

Комсомолчу шалыпкын отрядтарның дружинниктери КАИ-ге болгаш социалистиг өөнүҥү оорлаар чорук-биле демиселдиҥ килдистерииге улуг дузаны көргүзүп турарлар. Чижээ, бистиҥ районда КШОД-ниҥ идепкейлиг ажылының ачызында бичии уруглардың өзал-оңдакка таварыжып, кемдээр чоруу дыка авазожээн. Уруглар-биле школаларга база уруглар садтарынга орук шимчээшиниҥиниҥ талазы-биле кичээлдерни эрттирип, бичии чаштарга өөредилге хоорайжыгаштарын дерип кылып, кудумчуларга, балдырлерге дежурныйлаашкынны организастап турар.

Чайгы, күскү үелерде комсомолчу шалыпкын отрядтарның сагыш салыр чүүлдерииле хөй. Ногааларны база чимистерии оорлаар чорукка болгаш школаларга, садтыларга чиижеп садыглаашның кылырларга удур демиселди социалистиг өөнүҥү оорлаар чорукка удур демиселдиҥ килдистерииниҥ органнары-биле кады олар чорудуп турар. Маңаа «База» «Дефицит» дээр операцияларны чорудары ажылга ажыктыг боон турар.

—КШОД-ниҥ ажылы 1983 чылда кандыг иниы болуруп күзеп турар сиилер, Владлен Владиславович?

— Москвайың отрядтары ажылдың чаңгыс угланышкынга каттыштырган. Ол болза найысылалды ниитиниҥ үлегерлиг корум-чурумнуг хоорай болдуралры-дыр. Чурттуң өске хоорайларының отрядтары база-ла ыңдыг сорулгаңы салып турар деп бодай-дыр мен. Оны чедип алыры ыңдыг-ла чиик эвес. Ол чаагай эчис сорулгага, ажылхерекке боттарының сагыш сеткилин, күштерин бербишаан, тодаргай сорулгалыг, хөй ажылдарны чорудары эргежок чугула.

Комсомолчу шалыпкын отряд— эрге-чурумнуг шынчы камгалакчызы. Келир үеледаа ол ыңдыг болуруп күзеп турар бис. Бистиҥ сорулгабыс чүл дизе, КШОД-ниҥ ажылын углап башкарары, оларның эгелээшкиннерин, инициативазын деткип, дузаларын болур-дур.

Г. СОБОЛЕВ.
СЭТА-ның корреспондентизи.

Аныяктардан

дудак чок

Силериҥ «Шын» солунче бир дугаар бижип тур мен. Бо солуннуҥ доктаамал номчукчузу кижи мен. Маңаа чамдык хоочуннар дугайын бижикседим.

«Кара-Хөл» совхозта хоочун күш-ажылчы кырганнар-ла хөй. Олар совхозтуң үндезилекчилери. Ниитилелге төлептиг үлүүн киирип келген. Кырганнарның бирөзү Салчак Самданович Шаарып дээр. Оон хары 68. Ынчалзажок ол кашпагай талазы-биле аныяктардан дудак чок. Күш-ажылга ынак, белен ажынып хорадавас. Ус-шөвер даараныры херээженнер ышкаш. Өг ажылын ол кылыр. Оон чазаан стол, сандайын уруглары эдилеп чоруур. Черле аңаа орбас чаңчылдыг. Күзүн боорга, тайга-таскыл кезип аңнап чоруптар.

С. Шаарып—мээң кыргаң-ачам. Мээң кыргаң-авам-биле олар 12 кижини кижизидип өстүргеннер. Уруглары дөгерези ажылга хандыкшылдыг. Оларның аразында кандыгдаа мергежилдиҥ кижилери бар: эмчи, тудугжу, башкы, кадарчы дээш-ле баар. Олар шуптузу өг-бүлелиг, ажы-төлдүг. Зң хеймөр оглу бо чылын он класс доосшаш, Улан-Удэниҥ көдээ ажыл-агый техникумунче өөренип киргеи. Кыргаң-ачам суглар пенсиялаза-даа, кадарчы оглунга дузалажып, аңаа арга-дуржулгазын дамчыдып чоруур.

Кырганнар уругларының ажы-төлүн, оларның уругларын база көөр ааскежиктиг болганнар. Уруглары—52, а уругларының ажы-төлдериниҥ уруглары—2 кижи. Чайын, кыжын-даа оларның өөнден каткы, хөглүг чугаа-соот үзүктелбос. Кырганнар чаштарының мындыг чаагай амыдырап-чурттап чоруурунга өөрүп, мага ханып орарлар.

Уруглары кажан-даа ада-иезин хомудатпайч, олар дег күш-ажылчы, төлептиг чурттаарын, эртем-билиггге чүткүлдүг боорун кызыдар бис. Оларның чагыг-сүргаалын эки күүседир бис.

Т. ЧАДЫР-ООЛ.
Бай-Тайга район.

МАЛЧЫННАРГА

Бай-Даг ортумак школазының өөреникчилери чылдың кайы-даа үезинде төрөөн совхозуның ажылжинге дузалажыры чаңчыл апаргап. Эрткен дыштапыр хүнде 7-8 класстың өөреникчилери, Кара-Дыт, Дескиннер-Боом деп черлерде инек кыштагларынга шефтээшкинни кылганнар.

Ылаңгыя чедиги классетың өөреникчилери эрги кыштагның көрженин коптарып, кургаг өдекти болуп эрээтир ажылдааннар. Малчыннар эрес-кежээ өөреникчилерге өөрүп четтиргенин илергейлээнер.

Н. ДИРЧИНЧАП.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

СЭТА болгаш ПМА: КЫСКА ДЫҢНАДЫГЛАР, ТАЙЫЛБЫРЛАР

ЛЕНИНЧИ ЧАГЫГЛАР ЁЗУГААР

Делегейниҥ хөй-ниитизи, даштыкының массалыг информация чепсектери Совет Армиянның болган Шериг-Далай Флодунуҥ удуртукчу составының чөвүлел хуралынга база Киприҥ президентизи С. Киприанунуҥ алдары дээш Кремльге болган шайлалгага эш Л. И. Брежневтиҥ чугааларын СЭКП-ниҥ XXVI съездизиниҥ хүзээн алганы тайбың дээш демиселдиҥ ленинчи чагыгларга дүүшкен программазының амыдралда чайгылың чокка идепкейлиг боттанып турарының чаа бадыткалы кылдыр үнелеп көрүп турар.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниҥ Дээди Совединиҥ Президиумунуҥ Даргазы Л. И. Брежневтиҥ чайыннанчак чугааларында империалистиг күштериҥ буруузу-биле чидигленген делегейниҥ амгы дүвүрөзиниҥ байдалын ханызы-биле аналитээн, бо талазы-биле Совет Эвилелиниҥ туружун бүзүрелдии-биле үндезилээн деп, болгар «Работническо дело» солун бижээн. СЭКП-ниҥ XXVI съездизиниҥ чүүлдүг деп хүзээп алганы Совет күрүнениҥ даштыкы политика талазы-биле программазын амыдыралга боттандырарындан ССРЭ ойталавас болгаш оон Чепсектиг Күштери моон-даа соңгаар тайбыңны болгаш аймыл чок чорукту быжыглаарының, агрессорларның күштерин кынчыктырбазының күүлүг фактору болуруп Л. И. Брежнев база делегейниҥ амгы үеде байдалының боттуу-биле нарыядаанының байдалында Совет Армиянның болгаш Шериг-Далай Флодунуҥ мурнунда тургустунган ээ-не харыысалгалыг сорулгаларны Л. И. Брежневтиҥ чугаазында тодараттынганын Моол улус бедии-биле үнелеп, чүүлдүгүүнүн турарын моол «Үнэн» солун бижээн. Бөгүн кижи төрелгетеп белен эвес үеде чурттап турар, ынчангаш Совет Эвилелиниҥ болгаш социалистиг дем каттыштырылгазының өске-даа чурттарының камгалал күүү-шыдалын улам быжыглаары, удуртқанның серемчилелин бедидери эргежок чугула апарган.

«Бот-боттарын билчириниҥ байдалы-биле эрткен. Боттуг болгаш үре-түңнелдиг чугаалажыышкынар» деп, Киприҥ «Элефтеротипия» солуну ыңдыг эгелер-биле бирги арнында Москвадан корреспонденцияны парлаап, Киприҥ президентизи С. Киприанунуҥ журналистер-биле беседазынга бодунуҥ ССРЭ-же аянчоруун дыка солун болгаи чугула деп, үнелеп чугаалазының демдеглээн.

Ол солун кижи айтырыының талазы-биле ССРЭ-ниҥ туружун Л. И. Брежневтиҥ илередип, чугаалаанынга байыр чедирген.

Чер ортузунуҥ далайын тайбыңныҥ болгаш айыыл чок чоруктуҥ зоназы болдурарының чугулазын болгаш эргежогун Л. И. Брежнев база катап айыткан деп, Сирияның «Тишрин» солуну бижээн. Италияның болгаш Барыын Европаның өске-даа чамдык чурттарының девискээрлериҥе ортумак ыракшылдың чаа америк ядролуг чепсектерин тургузарының дугайында НАТО-нуң дайыызырак планнары боттанып болза, Чер ортузунуҥ далайында байдал улам-на айыылдыг апаарын совет удуртукчу айыткан. Ниитиевропаның Хельсинкиден эгелээн чавырлыышкынга ССРЭниҥ бердингенин бадыткаап, Л. И. Брежневтиҥ ниити-европа чөвүлел хуралының киржикчизи күүүнелериниҥ төлээдекчилериниҥ Мадридке болуур ужуражыышкыны Европага политиктиг перспективаны база катап экижидип, улустарның чавырлыышкынының келир үезинге идегелии быжыктырып болурунга бүзүрээрии илереткен.

Каттышкан Штаттарны бодунуҥ дайынга белеткелдерии кажан-даа костүп корбээн бедик деңнелге чедиргени дээш, оон агрессчи политиказы делегейии ядролуг дайыының чалбыыжынче киир идиптериле кыжалып турары дээш бууудатказ, совет удуртукчунуҥ мынча дээнин «Вашингтон пост» бижээн: «Бистиҥ шугумувус — чавырлыышкын болгаш улустар аразының айыыл чок чоруу болур. Бистер оон чайлавас-даа бис». Шериг талазы-биле артыкшылдыг чорукту чедип алырыче Рейганның администрациязының оралдажыышкынын Л. И. Брежневтиҥ буруу шапкаш, шериг-техника талазы-биле демиселге ССРЭниҥ хожудаарын болдурбазының дугайын айытканынче солуи кичээнгейни утландырган. Бистиҥ эртемденнериис, конструкторларывыс, инженерлериис, техниктериис оон-биле холбашкан бүгү сорулгаларны чедиишкиниг шиитпирлээр дээш болдунарла чүүлдерии шуптузуп кылыынга идеген турар бис деп Л. И. Брежневтиҥ чугаалаанын солун айыткан.

Италияның «Нацьоне» солунуның демдеглээни-биле алырга, Л. И. Брежнев империалистиг күштериҥ айыылдыг планнарынга удур Чер ортузунуҥ далайында айыыл чок чорукту быжыглаарынче, ол девискээрии быжыг тайбыңныҥ болгаи кады ажылдажылганың зоназынче хууудурарынче утланган программаны саналдаан боон турар.

Совет удуртукчу болуның чурттунуҥ тайбыңны камгалаары, боо-чепсекти дүжүрери болгаш чавырлыышкын дээш демиселди улам күштелдиреринге шиитпирлиин база катап бадыткаан деп, португали «Диариу» солун демдеглээн. ССРЭ тайбыңга ынакшылдыг политиказын бодунуҥ Чепсектиг Күштерии быжыглаарга-биле моон-даа соңгаар холбаштыр чорудар болгаш агрессорга кажан-даа ойтур шавыышкынны кылырынга белеп.

(СЭТА).

КНО-НУҢ КА-ЗЫНЫҢ VI КОМИТЕДИНДЕ

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). КНОнуҥ Кол Ассамблеязының алдыгы комитеди (эрге айтырыгларының талазы-биле) делегей харылзааларынга күш дөгээрии болдурбазының принцивиниҥ үре-түңнелдиин күштелдирер талазы-биле тускай комитеттиҥ илеткелии чугаалажып көөрүнче эгелеп киргеи.

Ол айтырыгны нациялар ниитилежилгезинге чугаалажып көөрү-биле Совет Эвилели тургускан. Делегей харылзааларынга күш дөгээрии болдурбазының дугайында бүгү делегей керээзиниҥ төлевилелии ССРЭ 1976 чылда киирген. Чурттарның хөй шуруузуның чүүлдүг деп көргени ол документ чепсектиг кандыг-даа— ядролуг-даа азы аиаа-даа —хевирлерии ажыглап күш дөгээриидеи күрүнелерниҥ ойталаарын баш удур коруп турар. Делегаттарның бодалы-биле алырга, ол керээге ат салыр чорук ядролуг дайынны чайладырынче утланган чугула хемчег болур ужуралуг.

Чугаалажыышкынның киржикчилериниҥ айтып туралры-биле алырга, Каттышкан Штаттар сарыыл чок агрессчи угланышкынны улам-на салдыыш чок чорудуп, дүшкүүрлүг чорукту күштелдирип, чепсегленишкиннерии эидере бүзүрерии киткедип турар амгы үеде ол айтырыг онза ужур-дузалыг апарган.

АКШ-тың амгы администрациязы шериг талазы-биле артык күштүг чорукту чедип алырынче угланышкынны чорудуп турар. Ядролуг чепсекти мурнай ажыглаарынга үндезилеттинген шериг доктриналарын улай-улай идип үндүрүп турар. Ыңдыг болганда, чугаа болза күш дөгээриниҥ айтыышкынга ойталаарының эвес, а күш дөгеп күткүүрүнүҥ политиказының идепкейжии турарының дугайында болуп турар-дыр.

Милитаризмниҥ күштери чүгле күш дөгээри-биле удаадараа кыжаның турар эвес, харын-даа өске күрүнелерии болгаш улустарны бодунуҥ тергиидилинге чагырып алырынга күштү дорту-биле ажыглап турар-дыр деп, совет толээдекчи В. Ф. Петровский онзалап демдеглээн.

Ыңдыг политиканың илереэшкиннери — Израильдиҥ Ливанда хан төгүүшкүнүт агрессиязы, Кубаның болгаш Никарагуаның адрезинге мөңыышкынның болгаш кыжаныышкынның соксавайн турар кампаниязы, Мурнуу Африка Республиканың агрессчи политиказын империализмниҥ деткип турары, Афганистанның иштики хелектериҥе холгаарлаашкын-дыр. Тайбыңны, чавырлыышкынны, күрүнелер аразының чогумчалыг харылзааларын камгалап болур болгаш камгалаар-даа ужурлуг деп, совет делегат оон ыңай айыткан. Күрүнелер аразының чогум-на ыңдыг харылзааларын хогжүдериҥе чугула базым болза, күш дөгээрии болдурбас дугайында бүгү делегей керээзин чарары болур.

АКШ-ты ап көөрге, ол мырыңай баштайгы хуралдан эгелээш-де, үре-түңнелдиг кылдыр чугаалажын көөрүнүп орыунга, америк делегация кереэ телевилелиниҥ сөзүп ажылдап кылырынче буюнгаарлаарын болдурбазын орааддажып турары тодаргайдыр. АКШ-тың толээлекчизи чүве чугаалаап, антисоветтиг меге-хоозун шүүлдээшкин чулчуруууру-биле кызыгаарлаттының каан.

Е. МЕНКЕС.

АФИНЫДА ЧУГААЛАЖЫЫШКЫННАР

АФИНЫ. (СЭТА). Грек девискээрде дөрт америк шериг баазаларының дугайында айтырыг талазы-биле чугаалажыышкыннар Грецияның болгаш АКШ-тың аразында катап эгелээн.

Ук черниҥ политиктиг хайгаараачыларының айтып турары-биле алырга, чугаалажыышкыннар дыка нарын болур. Ол ийи чылдагаан-биле тайылбырлаттынар: талаларның 1958 чылдан бээр чедип алган бир чүс ажыг дугужулгаларын эде көөр ужурлуг.

База бир чылдагаан чүл дээрге, эрге-чагырганың черчер органнарынга чоокта чаа болган соңгулдаларга чөөн үзелдиг күштерниҥ кандидаттары бүзүрелдиг тиилелгении чедип алганының соонда Соңгу-атлантика белүглежишкинииниҥ агрессчи политикаашка болгаш боо-чепсекти эидере бүдүреринге база АКШ-тың баазаларының грек девискээрге моон соңгаар турарынга удур калбак массаларның шимчээшкинии Грецияда улам күштелген. Чоокта чаа хөй-ниитиниҥ саналын алганының түңнели чуруттакчыларның барык 60 хуузу чуртта америк шериг объектилерии узуткаарын негеп турарын көргүскен.

ЭЖЕЛЕКЧИЛЕРНИҢ ҮҮЛГЕДИИ

ДАМАСК. (СЭТА). Иордан хемниҥ эжелеттирген барыын талакы эриниҥ хоорайлары болгаш суурлары мурнуку хевээр бүзээлээшкинниҥ байдалында туруп турар деп, палестин информация агентилели ВАФА дыннадып турар. Наблуска, Рамаллахке, Бейт-Лахмага, Блатка болгаш чурттакчылыг өске-даа черлерге эжелекчилер комендант шагын киирген, араб чурттакчыларны массалыы-биле үжеп-чиндиирии болгаш тудуп хоруудаарын чорудуп турар. Ажыл соксаткан албан-хаакчыларны ажылче үнеринче, а садыгжыларны магазиннерии ажыдарынче эжелекчилер күш-биле албадап турар. Массалыг манифестацияларны адып-боолаарын үргүлүлеп турарының түңнелинде, арабтарның-палестиннерниҥ аразында балыглаганнар хөй санныг болуп турар. Эжелекчилер арабтарның удурланыышкынын кадыг-дөшкүн болгаш кам-хайыра чок өлүрүкчү чорук-биле базарын орааддажып турар деп, агентилел демдеглээн.

Иордан хемнии барыын талакы эриндэ болгаш Газаның секторунда арабтарның удурланыышкынының калбарып турар шимчээшкинии ында үнүп турар «Сада аль-лаарака» солун «израиль тергиидээшкинге удур араб палестин улустуң тура халыышкыны» деп адап турар. Өлүрер чоруктар турза-даа, чыскаалгаинар араб хоорайларга болгаи суурларга шажылакчыларның адыышкынынга удур дидими-биле чоруп, арабтарның-палестиннерниҥ тускай догунаар дүрүм ёзугаар эргезин камгалап турар.

Эжелеттирген араб девискээрлерде амгы байдал арабтарның кижи болур бүгү эрелериичe Израильдиҥ каржыдошкун халдаашкыны-биле характерлеттинип турар деп, «Нида аль-ватан» солунга интервьюзунга Наблус хоорайның мэрй Б. Шакза медеглээн. Эжелекчилер оларны кара туразы-биле дорамчылап турар.

Бистиҥ улузувус эжелекчидеоге удур туружун быжыгтуруштуу-биле үргүлүлээр, бот догунаашкын болгаш хамаарышпас күрүнезиин тургузары дээш демисежир апаар деп, ол онзалап демдеглээн.

ГФР-де ажыл чок кижилерниҥ саны 1,8 миллион ажа берген. Ол дээрге, дайын совлуныҥ бүгү үезиниҥ иштинде чылдың бо айында эң бедик деңнел-дир. Ынчангаш барыын-герман ажылчы чоннар эмономиктиг кризистиҥ аар-чүъүн оларның кырынче чаа каар дээш будурулге эзлериниҥ кара туразында үүлгедиишкиннериҥе удур демиселди улам күштелдирип турарлар.

ЧУРУКТА: ажылчыннарны болгаш албан-хаакчыларны ажылдан үндүрер чорукка удурланыышкынны илередири-биле Гамбургка болган чысиваадың киржинчилери.

СЭТА-ның фотохрониказы.

ТАЙБЫҢ ДЭЭШ

Чер кырынга тайбыңны камгалаар, ядролуг халапты болдурбас дээш болдупар бүгү-ле үүлдерни кылыр—чепсегленишкинии дүжүрери дээш ходелишкиннер педелязы-биле холбаштыр бүгү чуртка болуп эрткилээн митингилерге, хөй-ниитиниҥ хуралдарына, чыскаалдарга совет кижилер ол дугайын чугаалап турган.

«Тайбыңны камгалаары, кижи төрелгетениҥ кырында дириглии келген ядролуг дайыныҥ айыылын коткадыры дээш демиселге күженишкиннерни ийи дакпыр, үш дакпыр улгаттырарын делегей байдалы бистеи негеп турар». Совет Армиянның болган Шериг-Далай Флодунуҥ удуртукчу составының чөвүлел хуралынга эш Л. И. Брежневтиҥ чугаалаан ол сөстери СЭКП-ниҥ болгаш Совет күрүнениҥ тайбыңга ынакшылдыг даштыкы политиктиг угланышкынының өскерлиин чогуиуҥ чаа бадыткаашкыны болган деп, академик А. Вальдам Латви ССР-ниҥ Эртемнер академиязының биология институдунга болган митингиге чүве чугаалаап, онзалап демдеглээн.

«Делегейге—тайбың!», «Ядролуг халапты болдурбас!»—деп ыңдыг лозуңнар-биле «Роетовуголь» каттыжышкынының «Майская» шахтазының дагжылары митингиге чедип келген. Күн эвес, а угаан-сарыылдыг чорук, шериг күүзүн көргүзери эвес, а дең эргелиг чугаалажышкыннар болгаш кады ажылдажылга—кижи төрелгетенге чурталганы магадылап турар кара чаңгыс шын орук ол деп, олар демдеглээн.

Шахтёрлар-биле чаржып турар Ростов областың Гуково болгаш Донец областың Енакиево хоорайларының дагжылары база киржир тайбың эзлээн «Майская» шахтага эртирер деп, тайбың талалакчыларының эгелээшкини-биле ыңдыг шиитпирии хүзээп алган.

Ада-чурттуң Улуг даймының халавын чурттап эртиргеп, оон дугайын чүле дыңнаан эвес, харын кораам-биле көрген кижи мен, ол өлүм-чидимни кажан-даа үттүп шыдавас мен деп, станоктар будурүп үндүрер талазы-биле Минскиниҥ С. М. Киров аттыг будурүлге каттыжышкынының маадыры Л. Крымова медеглээн. Чер кырындан чок ыңдыр үзүткаан белорус суур Хатыныҥ коңгазы-даа ол дугайын сагындырып турар. Ядролуг чепсегленишкиннерни эидере будүрерии, маселыг үзүткашкынының чаа халапты чепсектерии ажылдап кылырын үргүлчүлеп турармына бистиҥ дүвүрээнивисти илередир сөстер тыныбас-тыр. СЭКП-ниҥ болгаш Совет күрүнениҥ даштыкы политиктиг угланышкынын бистер изии-биле деткип тур бис.

Курганда автомобиль транспортунуҥ бирги будүрүлге каттыжышкынының чолаачылар бригадири Г. Королевтуң, даг осетии суур Тарскиде улустуң хоочун тоолчузу И. Абаевтиҥ митингиге чугаалаан чүвези база ыңдыг уткалыг болган.

Этгон далай пароходтевзунуҥ суднолары делегей океанының янзы-бүрүҥ черлеринде чоруп турар. Чепсегленишкинии дүжүрери дээш ходелишкиннериниҥ педелязының чорудулгазының дугайында радиограммалар бо хүнперле олардан кээп турар. «Ольга Варенцова» теплоходка болган митингиге моторист Я. Оямаа мынча дээн: даштыкы порттарга чораап, кижилер-биле чугаалашкаш, бистиҥ партиязыетың болгаш күрүневистиҥ тайбыңга ынакшылдыг политиказының дугайын оларга чоргаарал-биле чугаалап турар бис. Ол чаагай херекке совет моряктарның салыышкыны—Төрээн чурттуң чаагай чоруузуга шалыпты күш-ажыл болур.

(СЭТА).

Якуб Коластың 100 харлаанынга

СӨСТҮҢ УРАН ЧУРУКЧУЗУ

«Чогаалчы дээрге хөй-ниити ажылдакчызы, чоннуң түрээ болгаш караа-дыр. Хөй-ниити ужур-дузалыг болуушкуннар дугайында чугаалаарын, амыдырал эң кол, үнелиг, өзүп орар түүлдерни эскерип көөрүн, четпестерге сагыш човаңгыр бооруп аваа хүлээндирип турар...» — деп, Белоруссияның улустуң шүлүкчүзү, сөстүң шылгарыкчы чурукчузу Якуб Колас бир-ле түүлүнде бижээн. Шак ол кижизиг чаагай сеткил сиңген девизинге шүлүкчү чогаадыкчы амыдырал-чурттал-газының бүгү дургузунда шынчы боон арткан.

Аныяк башкы Константин Мицкевич (ёзулуг ады Якуб Колас) чогаадыкчы ажыл-чорудулгазының баштайгы базымнарында-ла, а ол базымнар орус революциязының 1905—1907 чылдарында-ла эгелээн, чоннуң дарлакчыларынга удур элээн каш шүлүктерни бижигилээн. Оларга «Хаан чазактың бүдүжү», «Бүзүреведер», «Дайзынналарга» болгаш өске-даа шүлүктер хамааржыр. Ук шүлүктерде ол үеним ханы социал чөрүлдээлерни ажыктаан, белорус тараачынның эрге чок байдалын болгаш оон-биле кады оон ангы талазы-биле угаан-медерелиниң өзүлдезин көргүскен. Шүлүкчү социал болгаш национал хосталга дээш Белоруссияның ажылчы чоннуң революсчу демиселиниң медээчизи болгаш камгалакчызы апарган.

Башкыларның чажыт съездизиниң киржикчизи болганы дээш Якуб Коластың хаан чазак кара-бажыңга тудуп хоргудаан. Үш чыл иштинде хоргудал оон тура-соруун сып шыдаваан, кара-бажыңга ол чоннуң хосталга дээш демиселче кыйгырган шүлүктерни бижирин уламчылап турган.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының тиилээнинде соонда парлаттынган «Күш-ажылче» деп шүлүүнде Якуб Колас чаа амыдырал дээш демиселге күжүн мөөнден каттыштырарынче белорус чоннуң болгаш интеллигенциязы кыйгырган. Шүлүкчү боду социалистиг революциянын ылаптыг ужур-угказын, оон кижиге бүянныг бүдүжүн билип алырын ораадажып, чаа үе-чаданың өндүр чаагайын, социал чаартылганың делгемнерин чечен сөске канчаар көргүзерин бодап турган. Оон-биле кады чоннуң эртекн төөгүзүн үргүлүү бодап чораан. Аныяк салгал чаа амыдыралды чедиишкинниг тургузарда, баштай-ла бодунуң чоннуң төөгүзүн билип алыры чугула деп ол санап чораан.

Якуб Коластың «Чаа чер» деп шүлүглелин чоннуң амыдыралының энциклопедиязы деп чөптүү-биле адап турар. Шүлүглелдин кол өзөзинде—XIX вектиң төнчүзүнде тараачын өг-бүленің төөгүзү. Шүлүглелдин маадыры Михал чаагай чырык амыдыралчурттал-ганы болгаш кижилерниң хостуг төлээн болурун күзеп бодап чоруур. Ынчалза-даа ол күзелдер боттанмайн барган. Якуб Колас күш-ажылчы тараачынналарже оптимистиг ёзу-биле көрүп, аас-кежиктиг амыдырал-чурттал-гаже оруктуг оларның тып алырынга идеген чораан.

«Симон-музыкант» — Якуб Коластың база бир сураглыг, романтиктиг шүлүглели. Оон кол темазы —салым-чаланныг аныяк музыкантының амыдырал-биле, чон-биле харылзаазы. Шүлүкчү оон мындыг түңнелди үндүрүп турар: чогаалчы кижи бодунуң талантызы, сөвү болгаш ажыл-херээ-биле төрээн чонунга баран болур ужурлуг. Ынчангаш шак ол девизке Якуб Колас боду төнчүзүнге чедир шынчы боон артган.

Якуб Коластың эң эки чогаалдарынга «Амыдыралдың делгемнеринде», «Чиндинээш» деп тоожулар, «Хосталганың оруунда», «Балыкчының казанаа» деп шүлүглелдери, хөй-хөй чечен чугаалар болгаш шүлүктер, очерктер болгаш шиилери хамааржыр. Оларның темалары — чоннуң амыдыралы, чоннуң хосталга дээш демисели, чырык чер кырынга мөнге тайбың. Асураглыг чогаалчы төрээн чуртун эргип-кезип шаг болган. Ажылчыннар, тараачыннар, күш-ажылчы интеллигенция-биле-даа ужурашкан, чаа, мурнакчы түүлдерни деткип чораан. «Чогаалчы дээрге, чоннуң эрге-ажыы дээш ажылдан чоруур идепкейлиг кижи-дир» деп, ол катап-катап чугаалаар турган.

Якуб Коластың совет лириказында Төрээн чурт дугайы революция мурнундагы үеге бодаарга, эң делгеми-биле көстүп келген. Ам төрээн чурт дээрге ооң шүлүк чугаалында чүгле Белоруссия эвес, а хөй национал-дыг Совет Эвилели апарган.

Салым-чаяанныг, талантылыг улуг чогаалчыларның чогаадыкчы ажылы бүгү чоннуң күзел-чүткүлү-биле чайгаарла каттыжа бээр. Талантылыг, улуг чогаалчыларның тыптып кээри-биле кады ниитилел хөгжүлдези келир үеже бурунгаар базымны кылбышаан, культура болган угаандобадал хөгжүлдезиниң талазы-биле байыыр. Якуб Колас төөгүүнүң кол-кол үе-чадаларының бижикчизи чораан болгаш, бодунуң күүг-күжүн медереп билип алыр талазы-биле төрээн чонунга улуг дузаны чедирген. Якуб Коластың ады үе-чергези болгаш чогаалчы эжи Янка Купаланың ады ышкаш, чүгле белорус национал культураның поэтиктиг символу болуп турар эвес, а харын белорус чернин болгаш белорус чоннуң символу апарган. Олар ийилээн амгы белорус чечен чогаалдың алыс дөзүнге турар салым-хуулуг болганнар. Оларның аттарын чоннуң аас-кежии дээш ат-сураглыг кайгамчык демиселчилерниң аразында адап турар.

Якуб Коластың кол ажылы —чечен чогаал талазы-биле чогаадылга ажылы боон артар, ынчалза-даа ооң ажылдың амыдыралы хөй талалыг чораан. Ол БССР-ниң Эртемнер академиязының вице-президентизи, Тайбың камгалалының республика комитединиң даргазы болгаш Тайбың камгалалының Совет комитединиң кежигүнү, ССРЭ-ниң Славян комитединиң вице-даргазы чораан.

Белоруссияның улустуң шүлүкчүзүнүң помнары делегейниң дыка хөй дылдарында очулдуртунгулаан. Белоруссияның Эртемнер академиязының дыл эртемнериниң институту Якуб Коластың чогаалдарының дылының талазы-биле словарьны парлаар дээш белеткен турар. Беш томнуг словарь миллион хире сөстерден тургустунган! Тараанын алдын бажының овур-хевиринге бодунуң адын мөңгезинбиле алдаржыдып сиилбээн кижи биске ыңдыг байлак эртинени арттырып каан-дыр! Алдын тараа бажының ачыдузаазындан кижи амытан чырык чер кырынга тодуг-догаа, омак-хөлүг чурттап чоруур, а ол овур-хевир дээрге бүгү-ле чаагай түүлдерниң символу боон турар.

И. НАУМЕНКО,
БССР-ниң Эртемнер академиязының вице-президентизи, Белоруссияның литература институдунуң директору, БССР-ниң Якуб Колас аттыг Күрүне шаңналының лауреады.

ШЕВЕРГИН, ЭТКИР, ЧАРАШ...

Тыва улустуң шаг-шаандан тура, салгалдан салгал дамчып келген ада-өгбелеривистиң ойнаш, эдилеп келгени хей янзы хевирлиг, анчы-анчы үнерлиг ягыл, бызаанчы, чадаган, допшулуур, чанзы, демир хомус, кулузун хомус дээш оон аңгыда шимээн-даашкыр шаң, кеңгирге, коңга, дамбыра дээш чергелиг хөгжүм херекселдери бар.

Тыва хөгжүм херекселдерин эң эткир болгаш национал хевир тургузуун, улам чараш, көрүштүг болдуруп, сайзырангайжыдар дугайында Тыва АССР-ниң Культура министерствозунуң чанында эртем-методиктиг төп эң эткир, бедик шынарлыг хөгжүм херекселдериниң кылыгларының болгаш аңаа эң эки мергежилдиг ойнаар күүседикчилериң конкурузун бир ай бурунгаар чарлаан турган.

Ук конкурска Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Кызыл хоорайдан, Улуг-Хем, Бии-Хем, Кызыл, Өвүр, Эрзин районнарындан 23 мастер болгаш 12 күүседикчи чыглып келген. Бо конкурска хоочун болгаш чаа эгелеп чоруур мастерлериң ниитизи-биле 78 хөгжүм херекселдерин конкурстуң жюризинге киирген.

Мастерлериң бүгү кылган хөгжүм херекселдериниң эткирин, -кылган шынарын, чараш хевирлиин хынап, шилип көөрү-биле демир хомустардан болгаш оларның күүселделери-биле эгелээрин программа ёзугаар көрүлдеге Бай-Тайга районнуң Шүйдан келген хоочун мастер Х. Идамчап бодунуң кылган демир хомузун ойнап күүсеткен. Х. Идамчаптың кылган хомузу эң эки болган. Оң бодунуң күүселдези-биле ёзулуг хомустуң аялгаларын талантылыг, уярачыг, хөглүг ойнап күүсеткен. Улуг-Хем районнуң «Ак-Туруг» совхозтуң Культура бажыңының директору Ю. Очур-оол 22 демир хомустарны кылып эккелген. Аныяк мастериниң демир хомус кылганы шынарлыг, эки. Кызыл хоорайның чурттакчызы М. Дөрбет-оолдуң, Чөөн-Хемчик районнуң Бора-Тайга школазының башкызы О. Маржымадың кылган демир хомустарын жюри эки деп үнелээн. Демир хомуска тааланчыг, уярачыг, хөглүг, чараш аялгаларны ойнаарынга эң мергежилдиг эки ойнаан К. Опалдың (Кызыл район) күүселделерин жюри эки дээн.

Лимбилерниң кылыгары болгаш оларга күүселделер эвээш болган. Барыын-Хемчиктиң «Барлык» совхозтан Х. Биче-оолдуң кылган лимбизи үн талазы-биле эки, а көрүш, хевир талазы-биле чевеп кылдынган. О. Маржымадың (Чөөн-Хемчик) кылган лимбизи чараш. Ынчалза-даа үн талазы-биле чавыс болган. А лимбини кулузундан кылырга эткир болур дээрзин жюри демделээн.

Бызаанчы—тыва хөгжүм херекселдериниң бирээзи. Бызаанчылар көрүлдезиниң талазы-биле Бай-Тайга райондан хоочун мастер Х. Идамчаптың кылган бызаанчызы ёзулуг тыва хевир тургузуулуг, кылдынганы көрүштүг, эткир талазы-биле эң бедик шынарлыг болганын жюри кежигүннери деткээн.

Игилдериниң эткир талазын көөрге, Х. Идамчаптың, Улуг-Хем райондан А. Чүдүм-оолдуң игилдери эткир болуп турар. Допшулуур —сайзырангайжыдарынга эң-не чиик кылдынгыр, улуг-биче хемчээлдерже шилчидиринге эптиг хөгжүм херексели. Допшулуурларны эң-не бедик шынарлыг кылгылаан Эрзиннің мастери Б. Дүчүр биле О. Маржымадың кылгылаан допшулуурларын эки деп үнелеп, моон соңгаар ындыг хөгжүм херекселдерин хөйү-биле бүдүрүп үндүрерин жюри сүмелеп турар.

Хөгжүм херекселдеринге эң эки мергежилдиг ойнаш билирлерни илереткен. Лимбиге Кызыл хоорайдан С. Саая, чадганга Бай-Тайгадан В. Херелчап, игилге Чөөн-Хемчиктен аныяк мастер Х. Кайгал-оол, бызаанчыга ол-ла райондан В. Монгуш, Ф. Монгуш олар тус-тус хөгжүмнерге эки шынарлыг ойнааннар. Эң эки хөгжүм херекселдерин кылган мастерлерни болгаш күүседикчилерни хүндүлел бижиктер болгаш өртектиг белектер-биле шаңнаан.

Д. ШАКТАР.
ЧУРУКТАРДА: конкурстуң болук киржикчилери; Кызылдан М. Лазо.
Ю. КОСАРЬКОВТУҢ фотолары.

Янзы-бүрү медээлер

ДУЗАЗЫ, УЛУГ

Кызыл хоорайның социал хандырылга килдизиниң чанында пенсионерлерниң дузалал кассазы ажылдап турар. Ол 168 кежигүнүүр.

Касса баштаар черлиг. Оон кежигүннери 9 кижи. Оларның аразында чөптүг дыштанылгазынче үнүп, назы-хары улгады бергендаа болза, хөй-ниитиниң ажылынга идепкейлиглер бар. Ылаңгыя баштаар черинің даргазы М. К. Грудининиң кызымак ажылы мактадыг.

Кассаның ажык-дузазы улуг. Ынчангаш ону ажыглап турарларның саны хөй. Оон кежигүннери бодунуң күзээнин ёзугаар 50-деп 300 чедир рубльди чээп ап турар. Оон-биле чергелештир бистиң касса тайбың камгалалының фондузунче ийи чыл бурунгаар 500 рубльди шилчиткен.

С. ДҮКЕЖЕК,
персоналдыг пенсионер.

ИНКУБАТОРГА ӨСТҮРГЕН

Баиунуң герпетология комбинадының инкубаторларынга өстүрген гюрза дээр бир муң хире хоралыг чыланны Кол Кавказ сыныңың эдээнге барып салып үндүрген.

...Бакудан үнүп чоруткандан бээр узун оруктун соонда ам-на машинадан үнүп келдивис. Лайын үезинден бээр ур чыткан частыр ок дег, шуугай хааржакты кончуг оожум үштүп келдивис. Элээн чалаг кылаштаан соонда, амна доктаай бердивис. Чылан тудукчузу — герпетолог Леонид Колесников тускай илбек-биле хааржакты ажыткаш, оон үш бичии чылан оглун үндуруп келди. Оларны салыптарга, баштай баштарын ынай-бээр шимчеткилээш, сиген аразынче чидип чоруй бардылар.

Сөөлгү үеде мында дыка ховартаан гюрзаларны тарадып өстүрер ажылдың эгелээни ол. Оон ужур-дузазы кончуг улуг.

Чылан хораны — фармакология улетпүрүнге ап үнелиг чиг-эт. Үлетпүрүнүң бир чылда ажыглаар хереглели хөй кг. кургаг хоран болуп турда, чангыс чыланның бээр хораны каш-ла чүс миллиграмм болгай. Оон уламнын хөй чыланны тударынга, оон ничти өзүлдезинге багай салдарлыг. Ынчангаш ук чыланнарны инкубаторга өстүргеш, салып үндүрүп турары ол.

П. ДАВЫДОВ.
(СЭТА).

ЧҮГЕ БЕДИЙ БЭЭРИЛ?

Эмчиниң сүмези

Хан базыышкыны улгадыр аарыг сөолгү үеде нептеренген апарган болгаш ооң уржуктары берге байдалдарга чедирип турар. Шагда бо аарыг билдинмес турган. Бистиң кырганнарывыстан шаанда кымбир төрелиң бажым дээш үр болбайн мөчээнин чамдыкта дыңнаар бис. Ол болза хан базыышкыны улгадыр аарыгның ұржуу боон чадавас. Ынчангаш бо аарыг шагдан бээр турган. Чогум чүге хан базыышкыны улгады бээрил?

Ооң улгады бээри—хөй янзы чылдагааннардан тыптыр. Дамырларда ханның суук, хоюндан база хамааржыр. Үстүг, хоюг хан бодунуң оруубиле оожум, саадаашкынныг байдалга эртер, эргилер. Чүрек ону күш-биле идиш үндүрер ужурга таваржыр. Ынчангаш хан базыышкынының улгады бээр чылдагааны ол.

Хан базыышкыны улуг кижилерниң хөй кезии семиспшырак болурун улус эскерер. Ханның хоюг болуру эмин эрттир үстүг, чаглыг аъш-чем чиринден, чемнеринің чурумун сагывайн, арага аймаанга хандыкшыырындан база хамааржыр. Ук аарыгның бир тыптыр чылдагааны — хан дамырларының доктаамал хемчээлге турбазындан болу бээр. Чамдыкта хан дамырлары чырлып, чиңгелээш херилбес апаарга, хан олады күш-биле эртерге, хан базыышкыны көдүрлү бээр. Хан дамырларының ынчаар баксырай бээриниң чылдагааны — угаан ажылының шын, чөптүг чорутпазындан, ажыл-амыдыралга бергедээшкиннерден, нервиленир чоруктан салдарны алыр. Чижээ, кижи кортканда «арным изиш диди, чүрээм тиккигейни берди» дээр ийик чоп. Ол чүл дээрге, корткан кижиниң нервизи хенертен хан оруктарының дамырларын чыырылдырыптары ол-дур. Оон хан күштүбиле хары угда арынга келирге, изиш дээриниң чылдагааны ында. Шак бо өйде корткан кижиниң ханының базыышкыны улуг болур. Нерв «корга» берген чүве болганда, түректиң ажылдаары база дүргедээр.

Чамдык кижилер «хан базыышкыны» улгаткан, ханым хөй кижи-дир мен, төп каапты-нар, деп эмчилерден дилээп турар. Ол чоруктың эмчилер удурланыр. А ону ынчап болбас деп ужуруп билбес кижилер хөмүдаар чоруктар база бар. Ханны чеже-даа төгерге, хан базыышкыны кудулаардан харын хан дамчыыр дамырлар улам чыырлып; хан базыышкынын улгаттыра бээр. Түректиң клапаннары баксыраанда, баш мээзиниң, кара бүүректиң бестери ышканда, кара бүүректиң соокка дегдиргенининг үезинде болгаш өске-даа чамдык аарыглар үезинде хан базыышкыны улгадыр. Ынчангаш аарыгны шын тодарадыры-биле аарыг кижи эмчиге долу, тодаргай тайылбырны бээри онза чугула.

Хан базыышкыны улгадыр аарыгдан эр, херээжен кижилер аарыыр. Аарыгның баштайгы демдектерин эскербейн эрттиринкеш, хөлүн эрттире каапткан таварылгалар бо-ла турар. Уйгу чокталыр, баш аарыыр, баш дескинер, ой-өйлеп түрекче аартыры, сагыш-сеткил дүвүрээри, ажыныычал апаары, ажылга хөөн чокталыры, сактырга шимчевес чыдарга эки кылдыр бодандыралары — хан базыышкыны улгадыр аарыгның баштайгы демлектери-дир. Чамдыкта аарыг кижи көңгүс кан кадык ышкаш сагындырар. Ынчап баргаш эмчиге хынадып баары албан. Кажан аарыг II, III чада чеде бээрге, аарыг кижилериниң хөй нуруузу эмнээшкинге бүзүрелин чидирип, «черле ындыг кижи болгай мен» дээр хөөннерге алзып, аарыын кедередир чоруктар бар. Моон уламындан башка, түрекке хан түгүрер чоруктарга чедирер. Аарыгны болдурбазы-биле кижи бүрүзү амгы үеним амыдыралының нормаларын, эртем-техниканың чедиишкиннерин чөп ажыглап билир турар болгаш, угаан база күш-ажылдың, дыштанылганың, аъш-чемнин чурумнарын хажык чокка сагыш билири онза ужур-дузалыг.

Бистиң республиканың Үш-Белдир, Чедер дээш ышкаш курорттары хан базыышкыны бедик кижилерге шуут таарышпас. Ынчалзажок Тываның кайгамчыктыг чараш бойдузу кижилерниң кадыынга онзагай салдарлыг болуп, доптуг дыштанылгаже чайгаар хаара тудуп турганзыг болу бээр.

К. СЕДЕЙ,
эмчи.

Улуг-Хем район.

Тыванның хөгжүм-шии театрының ноябрь 4-тен 28-ке чедир. РЕПЕРТУАРЫ

Ноябрь 4
Н. Гернет, Г. Ягдфельд
«КАТЯ БОЛГАШ ХУУЛГААЗЫННАР»
Тоол-шии
Эгелээри 12 шакта
Г. Квитка-Основьяненко
«ШЕРИГ ХӨДЕЛ ШЕЛЬМЕНКО»
Комедия
Эгелээри 19 шакта

Ноябрь 5
КОНЦЕРТ
Эгелээри 19 шакта

Ноябрь 6
ДЫШТАНЫЛГА КЕЖЭЭЗИ
Эгелээри 19 шакта

Ноябрь 7
КОНЦЕРТ
Эгелээри 19 шакта

Ноябрь 8
КОНЦЕРТ
Эгелээри 19 шакта

Ноябрь 11
А. Островский
«ААЛ ИШТИ УЛУС, АЖЫРБАС»
Ийи кезектиг комедия
Эгелээри 19 шакта

Ноябрь 13
Э. Лабиш
«МИЗАНТРОП»
водевиль
Эгелээри 19 шакта

Ноябрь 14
Г. Квитка-Основьяненко
«ШЕРИГ ХӨДЕЛ ШЕЛЬМЕНКО»
Комедия
Эгелээри 19 шакта

Ноябрь 20
А. Островский
«ААЛ ИШТИ УЛУС, АЖЫРБАС»
Ийи кезектиг комедия
Эгелээри 19 шакта

Ноябрь 21
М. Тикомацу
«ЫНАКШААННАРНЫҢ АМЫ-ТЫНЫНГА ЧЕТТИНГЕНИ»
Япон трагедил
Эгелээри 19 шакта
УРУГЛАРГА БҮГҮ-РОССИЯНЫҢ IX ТЕАТР НЕДЕЛЯЗЫ

Ноябрь 23
КОНЦЕРТ
Эгелээри 12 шакта
Ш. Хусаинов
«АВАМНЫҢ АК ПЛАТЬЕЗИ»
Үш кезектиг драма
Эгелээри 19 шакта

Ноябрь 24
АНЫЯК КӨРҮКЧҮЛЕР ТЕАТРЫНЫҢ ШИИЗИ
Эгелээри 10 шакта
А. П. ЧЕХОВКА ТУРАСКААТКАН КЕЖЭЭ
Эгелээри 19 шакта

Ноябрь 25
С. Михалков
«ҮШ ХАВАНАКТАР»
Тоол-шии
Эгелээри 10 шакта
АНЫЯКТАР КЕЖЭЭЗИ
Эгелээри 19 шакта

Ноябрь 26
С. Михалков
«ҮШ ХАВАНАКТАР»
Тоол-шии Эгелээри 10 шакта
А. Островский
«ААЛ ИШТИ УЛУС, АЖЫРБАС»
Эгелээри 19 шакта

Ноябрь 27
Е. Танова
«ИЛБИЛИГ СОГУН»
Фантастыг шии
Эгелээри 10 шакта
У. Гаджибеков
«АРШИН-МАЛ-АЛАН»
Ийи кезектиг хөгжүмнүг комедия
Эгелээри 19 шакта

Ноябрь 28
АНЫЯК КӨРҮКЧҮЛЕР ТЕАТРЫНЫҢ ШИИЗИ
Эгелээри 10 шакта
ТҮҢНЕЛ КОНЦЕРТ
Эгелээри 19 шакта

Тыва дылда шиилерни брус дылче дорт очулдуруп турар.

Коллективтиг чагыгларны 2-25-49, 2-35-88 телефоннар дамчыштыр хүлээп алыр.

Касса 10 шактан 19 шакка чедир ажылтаар.

АГААР

Бөгүн республикага көжүп турар булуттаар, бичии хар чаар. Мурнуу-барыын чүктен хаттың дүргени секундада 5—10 метр. Дүне агаарның температуразы —2—7 градус соок, чамдык черлерге—10—15 градус соок. Хүндүс 2—7 градус чылыг.

телевидение

НОЯБРЬ 4-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Ye». 8.40 — Эртенги сула шимчээшкин. 8.55 — «Горнистер, харыылаңдар!». 9.40 — «Бистер маңаа чурттаар бис». Хөй сериялыг уран-чечен телефильм. 3-кү серия. 10.50 — Р. Щедрин. Ийиги симфония. 11.35 — Телемедээлер. 11.40 — 14.15 — Чапсар. 14.15 — Телемедээлер. 14.30—«Энергетика: бөгүн болгаш даарта». Документалдыг телефильм. 15.20 — И. Мысливечек. Ре мажор симфониязы. 15.30 — ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 60 чылынга. «Чангыс эптиг, хөй националдыг». Хөй националдыг совет культураның хөгжүлдезиниин дугайында. Эге сөзүг ССРЭ-ниң ЭА-зының төөгү институдунуң директору төөгү эртемнериниң доктору С. С. Хромов-тун. 16.15 — «Чүректе Ленин-биле кады». Концерт. 16.55—«Шыдыраа школазы». Чагааларга харыылар. 17.25 —«Кадыда — пайыралдыг өг-бүле». 17.55 — Миллионнарның ленинчи университеди. «Күш-ажылды эртемге үндезилеп организастаары болгаш сагылга-чурум».

КЫЗЫЛДАН

18.25 — Телемедээлер.

МОСКВАДАН

18.40 — Бөгүн делегейде. 18.55 — Совет Эвилелиниң ийи дакпыр Маадыры И. Д. Папанин-биле школачыларның ужуражыышкыны. 19.30 — Футболга УЭФА кубогу. «Хаарлем» (Голландия)— «Спартак» (Москва). Голландиядан дамчыдылга. 21.00 — «Ye». 21.35 — 23.30 — «Конгресстиң джентльменнери». Телешиниң баштайгы көргүзүү. Автор—М. Андерсон. Оон соонда — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

12.00 — Испан дыл. 12.35 — Бистиң садывыс. 13.05 — Александр Блок дугайында сөс. 14.05 — «Ийленишкин шуут чок». Субтитрлиг уран-чечен фильм. 15.25 — Телемедээлер. 15.35—18.05 — Чапсар.

КЫЗЫЛДАН

18.05 — Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи Н. Краснайның концерти. 18.30 — «Сойгу Уралда». Телефильм. 18.45 —«Делегей байдалының дончулалы». 18.55 — «Азия төвү». СЭКП ТК-ниң май (1982 ч.) Пленумунуң шиитпирлеринге дүүштүр көдээниң социал хөгжүлдезиниң талазы-биле Ильинканың чаа түүлдери. 19.35 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

19.40 — Ленинчи комсомолдуң лауреады Москваның аңыктарының болгаш студентилериниң хорунуң концерти. 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». «Меңээргенген койгунчугаш». 20.15—«Докумен талдыг экран». «Делегей кырында туң» деп кинокапсырылгазы. 21.00 —«Ye». 21.35 — 23.10 «Мээң чурттап турар бажыңым». Уран-чечен фильм.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

КИНО

НОЯБРЬ 4-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Дүргеп... чажыт... губчека» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Иван Васильевич профессиязын солуп тур» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Сөөлгү элчегде» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Коскү чылдагаан чокка» 14.30, 16.20, 20.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «4-кү дээскиннгге дүн» 18.30, 20.30 шактарда.

Тыва АССР-ниң Күш-ажыл талазы-биле күрүне комитеди «Тыва тудуг», «Шагонартяжстрой», «Тыва көдээ тудуг» трестериниң тудугларынга ажылдаар ажылчыннарны чыырын организастап турар.

Ажылчыннарны тускай идик-хептер болгаш общежитиеге чурттаар чер-биле хандырар.

Ажылдавышаан ажылчын профессия чедип алырын база хандырар.

Организастыг чылда ёзугаар ажылга хүлээп алганнарга 200 рубль түңнүг эгитпес акша дузаламчызын бээр.

Ажылдаарын күзээннер күш-ажыл дептерин, мурнунда чурттап турган черинден үндүр бижиткен паспортту, шериг биледин көргүзер.

Айтырыглар тургузар черлерниң адрестери:

Кызыл хоорайның Кочетов кудумчузунда № 29 бажың;

Районнарга: күүскомнарда чоннуң күш-ажыл хандырылгазының талазы-биле төлээлеичилер болгаш хөй-ниити пунктулары.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: ИНДЕКС 667000

667000, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажың № 3. Телефоннары: Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң орлакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретарнаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш совет тургузуг киллистериниң 2-37-13, пропаганда киллизиниң 2-31-75, культура киллизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый киллизиниң 2-21-47, үлетпүр киллизиниң 2-31-75, чагаа киллизиниң 2-41-27, информация киллизиниң 2-20-60, корректорларның 2-27-41, бухгалтериянын 2-12-45, солуп келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Чагыг № 2019

Солун неделяда 6 катап үнер.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле эргелелиниң типографиязы. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажың № 1). ТС—01517

Бүгү чүрттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 256 (12046) | 1982 чылдың ноябрь 5, пятница | 1925 чылда үнелеп тургаш | Өртээ 3 көш.

СОВЕТ ЭВИЛЕЛИНИҢ АЖЫЛЧЫ ЧОННАРЫ! СЭКП ТК-НЫҢ МАЙ ПЛЕНУМУНУҢ ШИИТПИРЛЕРИН АМЫДЫРАЛГА БОТТАНДЫРАР ДЭЭШ ЧҮТКҮЛДҮГ ДЕМИСЕЖИҢЕР!

(СЭКП ТК-ның Кыйгырыгларындан).

ЧЕТПЕСТЕРНИ БОЛДУРБАС

Чүрттелга черлерин, коммунал-амыдырал болгаш соңмал-культура тудугларын тударының талазы-биле «Росколхоз тудуг каттыжышкынының» соруглаларын Колхозтарның Бүгү-россия Чөвүлелиниң ноябрь 3-те Москвага болган хуралынга чугаалаштыр.

52 көдээ тудуг болгаш бажың тудар комбинаттарның киржип турары ол каттыжышкында үлетпүрге үнделиксен технологияны, күш-ажылды организастаарының дешпилгеліг хевирлерин боттандырып чорудуп турарын аңаа демдеглээн. Бо беш чылдың эгезинден бээр колхозтарга 4,5 миллион дөрбелчин метр ажыг чүрттелга шөлүн туткан. Краснодэр болгаш Алтай крайларның, Саратов, Пенза, Липенск болгаш Новосибирск областарның колхозтар аразында тудуг организациялары чедиишкиниг ажылдап турар.

Оон-биле кады «Росколхоз тудуг каттыжышкыны» чыл саныпда керээлиг ажылдарның планын күүседип, чүрттелга тудуунуң хемчээлин улгаттырып-даа турар болза, колхозтарга тудуг-монтаж ажылдарының планнарын күүсетпейн турар. Будүрүлге базазының капитал салыышкынылары өзүп турар-даа болза, ажыл-агыйларда тудуг хемчээли өскерилбейн, хевээр артып турар.

Ол ышкаш хуралга «Хамаатыларның хууда дулалал ажыл-агыйларынга көдээ ажыл-агый продукциязын будүрер, ковудедирталазы-биле немелде хемчеглер дугайында» СЭКП ТК-ның болган ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң докгаалын күүседири-биле Новосибирск областың Колхозтар чөвүлелиниң болган көдээ ажыл-агый организастаарының кылып турар ажылын база чугаалажып көрген. Көдээ ажыл-агый продукциязының артыкшылын садып алырын организастаарын экижидер, чоннуң аныяк малга болгаш кушка, олуртулга материалдарынга болган үрезиннерге хереглелдерин улам долдур хандырар талазы-биле тодаргай хемчеглерни айыткан.

(СЭТА-ның корр.).

БАЙЫРЛАЛ БҮДҮҮЗҮНҮҢ ЧАЛБЫРААШТАРЫ

Тудугжуларның чугаазында бо бажыңны № 5 бажың дээр. Ол найысыладың аэропортче баар орук дужунда хоорай даштында бедип үнген. Хажыларын кызыл өңнүг панельдер-биле шокарлай тудкан, а ам-даа чедир эптеттинмээн крыша кезиинде база кызыл өңнүг, хөөлиг панельдер шөйлүп чоруткан. Бо бажыңның турупкан черинге чазыг чер эриири билек тракторлар кээп, бажың тавааң дескилеп эгелээн. Ам бажыңның беш каъды бүрүү-биле эптеттинген, ээ үстүкү каттың дээвиир шывыгларын салган, туулбу бажыңнарда дег крыша чок-даа болза, ону солуур хар, чаъс суу эрттирбес үстүкү шывыгларны эптээри, подъездилер дужунда «дүңдүк» соңгаларны тургузары арткан.

Чогум-на бир ындыг соңганың демир-бетон аар рамазын кранга көдүрткеш, турар черинге салып турда бис бешки каътка үнүп келдивис. Эптекчилер Борис Монгуш, Геннадий Колмогоров, Даш-оол Дарыма олар кран башкарыкчызынче кыска командаларын берип, холу-биле ол-боже айтып туруп, дээрде ыңай-бээр дээскидгилээн раманы таарыштыр, оожум башкарып кээп тургузуп эгеледи. Туружунга шуут чоокшуладып келгеш, узун дурту он метр чедир турар рамаңы ол-бо талазынче мырыңай чартык сантиметр четпес карышкатыг кылдыр эптеп тургустулар. Бригадир Александр Пашков өөрүнүң ажылын хажыызындан хайгаарап, бир-ле чүвени белеткээн, туткан, хынаан турган чүве. Борис Монгуш ийленчек раманың туружунда сөөлгү эпчок черни лом-биле эде кагыптарга, ол рама чанында бо-ла келди. Каңнакчының бөргүн кедишкен, электродтарын белеткепкен келген соонда, чидиг чырыктыг чалбыраштар кызанайны берди. Раманы шуут шимчевес кылдыр ында кулак демирлерни тудуштур каңнап эгелээни ол. Бригадир өөрүнүң ажылын эки бүттү деп хүлээп алгаш, оларның ажылын түнней кызаннады каңнаарга байырлал бүдүүзүнүң чалбыраажы салют оду дег ужукчулап, хоорайның кайы-даа ужундан көстүп турган дег болду.

80 аал ишти чурттаар бо бажыңны «Кызыл тудуг» эргелелдиң Александр Григорьевич Пашковтуң удуртканы 30 кижилиг комплекстиг бригадазы эгезинден тура тудуп келген. Материалдар-биле хандырылгага үзүктелиишкин турбас, кран туруушкун чок ажылдаар болза, бажыңны шеверлекчилерге, сантехниктерге удавас дужаап бээрин бригадир чугаалады. Оон аңгыда улуг панедьдиг бажыңнарны бисте тудуп эгелээнден бээр он чыл ашкан-даа болза, «Тудуг кезектери» комбинат тус-тус сериялар аайы-биле блоктарны стандартка дүүштүр кылырын мынчага чедир шиңгээдип албааны тудугжуларга шаптараазынны таварыштырып турар. Бо талазы-биле комбинаттың трестиң удуртулгазы, ишженер-техниктиг ажылдакчылары чогуур хемчеглерни алыры күзенчиг.

— Байырлал бүдүүзүнде сагыш-сеткил чиик-ле бе? — деп, чугаа эрей айтырдывыс.

— Шору, шору. Октябрь айның плашын ажыр күүсеткен бис, ол бистиң байырлалга белээвис ол. Улуг-Хем эринде, Чүядүм кудумчузунун бажында бистиң тутканывыс улуг бажыңның дөрт подъездизиниң квартираларынче чурттакчылар удавас кежүп кирер. Бригада кежигүннери барык шупту көдүрлүүшкүнүг, ындыг-мындыг сылдак чок ажылдап тураралар. Монтажчылар, звено удуртукчулары Николай Копленко, Борис Монгуш, каңнакчылар Владимир Селиванов, Билчир Эртине, монтажчылар удавас кежүп кирер. Бригада кежигүннери барык шу

ПАРТИЙЖИ АМЫДЫРАЛ: отчёттар болгаш соңгулдалар

САЛДАРЫН КҮШТЕЛДИРЕР ДЭЭШ

«Тыва көдээ тудуг» трест бо чылдың эрткен тос айларында 14350 ажыг дөрбелчин метр чурттарга бажыңнарын, «Россия» совхозта уруглар садын, котельнаяны, Каа-Хем суурда 1,3 га шөлдүг теплицаны, «Өөк» совхозта чылыг дамчыдылгалыг котельнаяны, 2,5 муң баш малга важааларны, «Шивилиг» совхозта сүтбараан фермазының тудугларын, «Күш-ажылдың хостуу» совхозта минералдыг чемнинчидилгелерге складты, «Тес-Хем» совхозта машина-трактор мастерскаязын болгаш өске-даа чамдык тудугларны ажыглалга киирген. Трестиң бүдүрүлгелери бараанның продукция бүдүрериниң тос айларда планын 105,7 хуу, сайгарарынын 104,7 хуу күүсеткен. Демир-бетон ылыглар заводу бараанның продукция бүдүрериниң планын 140 хуу күүседип, 1920 муң рубльдиң продукциязын бөөр тургаш, 2117 муң рубльдиң продукциязын бүдүргеи. Заводта чаа техтерни ажыглалда киирген. Заводтуң продукциязының үш хевириинге шынарның 1-ги категориязын тывыскан. Туранның ыяш белеткээр цуиктузу 1210 муң рубльдиң продукциязын бүдүрүп, планын ажырган. Трестиң автобазазының, механизация эргелериниң коллективтери эрткен айларда база чүгээр эки ажылдап, планныг даалгаларын күүседип келген.

Ынчалзажок трест бо чылын ажыглалга кирер ужурлуг элээн хөй чүгула тудугларның хуусаазын үзамдыктырып, оларны дужаарын соңгаарладыр ужурга таваржып турар. Ол дээрге «Барлык» совхозта 400 олуттуг клуб, Самагалдайда 624 өөренчикчиге школа, күн фабриказының болгаш уксаажыдылга станциязының чылыг четкилери, «Кызыл тараачын» совхозта картофель шыгжаар чер, «УТКА 25 чылы» совхозта 140 орунчуг уруглар сады болгаш өске-даа тудугларлыр. Оон уламынган тос айларда керозиг тудуг-монтаж ажылдарының планы чүгле 88,1 хуу күүсеттиирген, азы 1280 муң рубльдиң ажылдары чедир кыдымнаан. Бригада керозин-биле ажылдарының планы база чедир күүсеттинмээн.

«Тыва көдээ тудуг» трестиң бо чылдың тос айларында бүдүрүлге ажыл-чорудулгазын сан-түүге даштындан коргузерге ыңдыг. А тресте партия организациязының чоокта чаа болуп эрткен отчёт-соңгудалдыг хуралынга трестиң аппарадының, оон Кызылда бүдүрүлге, тудуг организацияларының ажылын бүгү талазынган сайгарып, чедиишкиннерин түүнүң ачызында чедип алдынганын, хожудаашкыларның канчап тыптын кээп турарын, оларны эдеринип арга-кырлавырларын, оруктарын партийжи ёзу-биле чугаалашкан. Чижээ, бүдүрүлге-техниктиг четчелээшкин эргелеп КМК-ларны, тудугларны график ёзугаар чогуур хуусааларында тудуг материалдары-биле хандырар байтык, тудуг чорудулгазынга улуг шаптыктаашкынчарны болдуруп, бир тудутта эргежок чүгула хереглеттинер материалдарны оскезинче чүдүрүп чорудуп, фондудан дашкаар язы-бүрү материалдарның артыкшылын тургузуп, четпес ажылдан келген.

Трестиң материал-техниктиг болгаш күш-ажылчы күралвырлары хөй санныг тудуглар аяны биле быдарады хуваатынганындан ажыглалга киирер тудуглар хожудап, тудуг материалдарынга, олаар чүүл, энергия курлавырларынга камналга чок, ажыл-агыйжы эвес чоруктан, ажылдың шынарынче кичээнгей салбайн турарындан тудуг-монтаж ажылдарының бот-үнези удуг боон турар. Ажылчынарның амыдырал-чурттагазынче кичээнгей салып, таарымчалыг байдалдарны тургуспаанындан тресте ажылдап үнер-кирер чорук хөй, нииттизи-биле 350 кижи чедишпес, ажылчыннар саны харын мырынай улам кызырлып турар.

Машиналарның болгаш механизмнериниң ажыглалынга харыысалга чок чоруктан оларның кезектериниң, агрегаттарының үреливри кайы хөй, ынчангаш техниканың апаа турар чоруу, сентелгеге турары көвүдээн. КМК-ларда, бүдүрүлге, тудуг коллективтеринде күш-ажылдың сагылгачуруму куду деңнелдиг. Чылдагаан чок ажыл шагы үзер, кылган ажылын хол даштыбиле кылыр кижилер-биле кижизидилге ажылы кошкак. Мындыг чылдагаашкардан трест плановыг даалгаларын, хүлээлгелерин күүсетпейн турарын бодувуң плетке лиште партбюро секретары И. Н. Лубышев, санал берген коммунистер Ю. В. Черепанов, Н. А. Козлов, С. И. Кочергин, Л. Г. Дремлюгова болгаш өскелер-даа шүгүмчүлээн.

Ылаңгыя С. И. Кочергин механизация эргелелиниң ажыл-агый чорудулгазын, коллективте күш-ажылчы, хөй-нииттичи байдалды шыңгыы сангарын чугаалаан. Ында партия болуу тургустунган, комсомол организациязы бар болза-даа, ниитти күш-ажылчы атмосферага оларның салдары эвээш, ижигин ажылдай берген аныяктар ыңай-бээр организациялар кезип, үнүп-кирип ажылдап чоруур ийи-чаңгыс кижилериң кевиинге алзып, ажылга хамаарылгазы өскерлии турарының чижектери бар. Коллективте социалистиг чарышты организастааны четпес, күш-ажылчы сорук чок байдал хөй-нииттичи идепкейге база салдарын чедирип келген. Эргеледен кадржаан мергежилдиг механизаторларның үнүп чоруп турары дүвүренчиг. Чүл дээрге аныяк, чаа ажылдан чоруур кижилерни хүлээп алырга, оларның машина-техниканы билири, башкарары чегей, ынчангаш үрелиишкин болур, аңаа турар чоруктарның көвүдеп турары база ында. Кампалгалал талазы-биле ажылдың четпес байдалын ол база тодаргай чижектерге чугаалаан.

Трестиң Кызылда ийи бүдүрүлгезинде байдалга хамаарыштыр чижектер мындыг. Аңаа партия организациязының удуртулгазы, хамаарылгазы кандыг боон келгенил? Бүдүрүлге - техниктиг четчелээшкин эргелелиниң ажылын партия хуралынга чугаалашкан, механизация эргелелинде партболүктүң организакчызы-биле бесседаларны кылган. Ынчалзажок партия организациязының кол түүл болза, бүдүрүлге ажыл-чорудулгазынга удуртулгадан ажгыда, кижилер-биле ажылче, идей-политиктиг кижизидилгеже, коллективтерге таарымчалыг моральпсихологтуг байдалды тургузарынче доктаамал кичээнгей салыры болур деп чүвени бодап планнаваан, ол талазы-биле хоомай ажылдаанын хуралга база демделээн.

Трестиң партия организациязы отчёттуг хуралга шүгүмчүлелдиг саналдардан чогуур түңнелди үндүрүп, коллективтериниң дайынчы ээзээ, мобилизактызы болур бодувуң ролюн бедидип, Аъш-чем программазынга дорт холбаалыг улуг бүдүрүлгениң ажылчорудулгазынга дээштиг салдарын чедирер боор деп идегел бар.

М. САЯЯ,
«Шынның» корр.

Даш-оол Иргитович Седий Эрзинде «Чаа орук» совхозтуң мурнакчы малчыннарының бирээзи. Он бирги беш чылдың ийиги чылында Даш-оол Иргитович өөнүң хөрээжен ээзи Ямаа Шараповнабиле төрүүр чүс хойга онаштыр 103 хурганны, хөй бүрүзүнден 1,8 килограмм дүүгү кыргып алганнар.

Мурнакчы малчын от-бүле келир кышка удур малын семиртип, өдек, кыштаан белеткеп, чылыглааш, четчир санныг сигенни кезип алган.

Ажылынга кызымак, эш-өөрүнге эвилең-эзелдек бооргэ, Д. И. Седийни ажыл-агыйның малчыннары хүндүлээрлер.

ЧУРУКТА: мурнакчы малчын Д. И. Седий.

В. КАРА-САЛДЫҢ фотозу.

ДӨРТКҮ ТИИЛЕЛГЕ

«Тыва даг-дүгү» комбинатның арыглал фабриказында комсомолчу-аныяктар коллективтериниң ССРЭ-ниң 60 чылынга тураскаатка социалистиг чарыжының он бирги шалычы неделязының түңнелин үндүрген. Советтиг неделяны Марий АССР-ге тураскаатка. Ол неделя дургузунда эки түңнелди бодүүн руда болбаазырадыр шехтин № 3 эдээ коргускен. Ук эдээ Валентина Ипатова удуртуп турар.

Цех неделя дургузунда 73,01 тонна сорттуг даг-дүгүн боваазырадып үндүргеш. 25,4 баллды чедип алган. РСФСРниң автономнуг республикаларынга тураскаатка шалыпчы эдээге от коллектив дорт удаа тиилээн.

Бирги эдээчиниң коллективи (улуг мастер К. Монгуш) база багай эвес түңнелдерлиг болган. Бо коллектив мындыг чарышка үш удаа тиилекчи болуп үнген.

«Найырал эдээчиниң» эң эки ажылчыннары № 5 эдээчиниң регулировщиги Б. Лопаа, электри кадыкчы О. Бегзи, № 1 эдээчиниң дерилгелер машинизи У. Монгуш олар болганнар.

Эдээчилер Улуг Октябрьның байырлалын күш-ажылчы белектерлиг үткүп алыр дээш ажылдап турарлар.

Ш. ПРГИТ.

Идеология фронтузунуң дайынчызы

АМЫДЫРАЛ-БИЛЕ ХОЛБААЛЫГ

Валентина Абрамовна Чихачева — Кызылдың сүт комбинадының хоочун пропагандистериниң бирээзи. Тээрби беш чылдың дургузунда партийжи даалганы ол ак сеткилдиг күүседип, коллективтиң ажыл-ишчилериниң политиктиг билиин бедидеринче сагыш салып, өөредилгени комбинаттың мурнунда салдынган ажыл-агый айтырыглары-биле сырый холбаштырып келген. Бүдүрүлге багай эвес күш-ажылчы түңнелдерни чедип алырынга өөредилге-дузалап турар. Бо чылдың эрткен тос айларында сүт комбинады республиканың үлеттүр бүдүрүлгелериниң аразында социалистиг чарышка тиилекчи болуп үнгеш, СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профоблчөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң шилчивир Кызыл тугу-биле шаңнаткан.

Марксизм-ленинизмниң үндезинелерин өөренир школаның пропагандизинге В. А. Чихачеваны бо өөредилге чылында томуйлаан. Ында 27 дыңнакчы бар. Баштайгы кичээлдер организастыг эрткен. «Хостуг республикаларның бүзүлбас эвилели» деп бирги теманың кичээлин эртиреринге пропагандист хынамчалыг белеткенген, ынчангаш ол солуп эрткен. Ленинчи национал политиканың амыдырадда чайгылыш чок боттанышкынын, совет улустарның бүзүлбас быжыг найыралын, ажыл-ижин тодаргай чижектерни киирип тургаш, тайылбырлап берген.

Валентина Абрамовна байлак дуржулгазын аныяк пропагандистерге күзелдин-биле чугаалап бээри оон эки чаңчылы болу берген. Чоокта чаа республиканың пропагандистериниң курстары СЭКП обкомунуң Политиктиг чыры-дыышкын бажыңынга эрткен, аңаа В. А. Чихачева өөренип, билиин бедиткен. Орта чамдык аныяк пропагандистербиле ужурашкаш, кичээлдерге канчаар белеткенип, ону эрттирип турарын болгаш өске-даа пропагандистиң ажылынга хамаарышкан айтырыглар талазы-биле арга-дурзулгалын чугаалап берген.

ЧУРУКТА: «Новосибирскгражданпроект» институдунуң Тывада салбырында аныяк пропагандист Д. А. Белоусовага В. А. Чихачева (оң талазында) дуржулгазын чугаалап берип орары.

Ю. КОСАРЬКОВТУҢ фотозу.

ТӨЛЕПТИГ УТКУУР БИС

Бай-Тайгада «Бай-Тал» совхозтуң ажыл-ишчилери он бирги беш чылдың ийиги чылының планныг онаалдаларын, ССРЭ-ниң тургустунганының 60 чылынга төлептиг ужуражыры-биле алган социалистиг хүлээлгелерин канчаар күүседип база мал кыштаглаашкынынче кандыг белеткелдиг кирип турарын чугаалап бээри совхозтуң директору Маңзырыкчы Сүрүнович Ооржактан биетиң корреспондентивне дилээн.

— СЭКП ТК-ниң май (1982 чыл) Пленумунуң шиитиргелерин амыдыралга боттандырар, чурттуң алдарлыг юбилейинге күш-ажылчы белеткерлиг ужуражыр дээш биетиң совхозтуң ажылчыларын бедик көдүрүүшкүнүүт ажылдап, байырлал мурнунуң чарыжында калбаа-биле хаара туттунган — деп. М. С. Ооржак эгезинде демделээн. — Оон түңнелинде бо чылдың планныг онаалдаларын болгаш хүлээлгелери чедиишкиннинг күүсеттинин турар. Күрүнеге 40 тонна дук садар тургаш, 45 тонна ажыгны дужаган. 430 тонна эштии садар планны ажыр күүсеткен. Сүт садарының чыл онаалдазын ажыр боттандырган.

Аъш-чем программазында салдынган сорулгаларны чедиишкинниг боттандырары ниитиниң малынга четчир санныг чемнерни белеткеп алырындан улуу-биле хамааржырын совхозтуң ажыл-ишчилери эки билир, ынчангаш мал чемнериниң белеткелин организастыг чоруткан. 3300 тонна сигенни, 200 тонна будукбүрүнү, 100 тонна витаминниг сиген далганын белеткээн, 450 тонна сенажты, 650 тонна силосту салган. Бо сапнар шуптузу бердинген онаалдаларны ажыл турар. Бо чугула керекке чүгле тускай мал чеми белеткээр бригадалар, звенолар шалычы ажылдаан эвес, албан организациялар, школа, эмнелге коллективтери, агитквартиралар, малчыннар идепкейлиг киржип, төлептиг үлүүн киирген. Малчыннардан Мөңге Өзер-оол, Хомушку Таар-оол болгаш өскелер-даа боттарының күжү-биле 35-40 тонна сигенни белеткен алган. Ниитизи-биле алырга, совхозтуң малынга четчир мал чемнерин белеткээн бис.

Мал кыштаглаашкынынга белеткелди частан эгелээн бис. Кажааларны болгаш чурттагга бажыңнарын септээри-биле үш звенону тургускан, олар онаашкан ажылын багай эвес күүсеткен. Малчыннарга ийи чаа бажыңны тудуп берген. 350 хөй кирер кажааны ажыглалга киирген. Мал чемнерин шээр малдың шупту 72 коданында сеөртүп чедирген. Кыштаг бүүзүнде 15-35 тонна чедир мал чемнерин дужүрген. Сүтбараан фермазында сиген, силос, сенаж четчири-биле бар. Удавас шээр мал ооллап эгелээр, аңаа белеткелди чорудуп турар. Малчыннарга дузалажыр 116 сакманчы херек ону четчелеп турар.

Малчыннарның ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузарынче доктаамал кичээнгейни салып келген. Ынчангаш чурттагга бажыңнарын тударын көвүдеп, коданнарже электри чырыын киирер хемчеглерни ап турар бис. Тураглыг хойжу бригадазының төвүн электрижиткен, улустуң ажылдап, чурттаарынга ол таарымчалыг байдалды тургускан. Ам чедп коданга электри чырыын киирер бис. Оларга бичии шимчедикчилерни тургузар. Малчыннарны аъш-чем, одаар үүл, транспорт-биле хандырары дирекциянын хүн бүрү кичээнгейининг төвүнде туруп турар.

— Бистиң совхозтуң ажылчылары ССРЭ-ниң тургустунганының 60 чылын күш-ажылчы чедиишкиннерлиг үткүп, келир чылын мал болгаш чер ажылындан хөй продукцияларны алырының магадылалын тургузарынга бүзүрелдиг — деп, совхоз директору М. С. Ооржак түңнелинде чугаалаан.

ЧАГАА ПАРЛАТТЫНМАЗА-ДАА

ЭЭРБЕК СУУРНУҢ БӨЛҮК ЧУРТТАКЧЫЛАРЫНГА

Шкафтар садын алырынарга көрүнчүктери чок, садыгжылар К. Клара, Х. Таня олар мебельдерни катап четчелеп бээрин азы өртээн эгидерин дилээрицерге дорт харыы мынчага чедир бербээнин хомудаан болдуңар.

Чагаада айыттынган фактылар шын болган. Амгы үеде райпонуң ажылдакчылары садын алыкчыларның мебельдерин бүрүн четчелээн. Ол дугайын Бии-Хем райкүүскомунуң даргазының оралакчызы А. Шулепов дыңнаткан.

КЫЗЫЛ ХООРАЙНЫҢ ЧУРТТАКЧЫЗЫ ЛАЗО МӨҢГУШКА

Бии-Хемниң Билелиг сүтбараан фермазында кижи эмчизи чок. Ук суурнуң садыы үргүлүү хаалгыг турар. Клуб чогуур деңнелге чедир ажылдавайн келген деп хомудан бижээн чагааларны редакция алган. Улус депутаттарының Бии-Хем район Советиниң күүсекчи комитединиң даргазының оралакчызы А. Шулепов сүт-бараан фермазында фельдшерни тургусканын, ында садыг доктаамал ажылдап турарын болгаш эрги клуб эргелекчизин солаанын дыңнаткан. Ук клубтуң котельнаязын септээн, одаар үүлдү бүрүнү-биле соортуп алган.

Коммунист дугайында чугаа

БҮЗҮРЕЛ

БРИГАДАНЫҢ партбөлүк удуртукчузу Бораргашның санал бөөр сен деп үзүү боор. Бап удур бижип алыйн бе дээримге база хоржок, бодуң бодалдарыңны саазын чокка чугаалавыт дээр. Ол бир талазында чөп эвеспе, чугаалаар болза, хоректи хайныктырып кээр бодалдар-ла хей. Бирээде...»

— Игорь, хураганнарың ижер суу төне берди, ам ийи хуук хире сугну улуг доскаардан экжеп кудуп бер!— дээн калайының үнү оон бодалдарын үзе киришкен. Игорь Дагба өдек эжип турган хүүраэн салып каап, балыңныг ийи кочалын алгаш, кыжын суу доңмазын дээш адаанга от салып кыдыр тургузуп каан доскаарынче базыпкан. Орук дургаар оон бодалдары элээш дег саарлы берген.

Үениң маңын чүге деңнеп болурул? Чыылдын дөрт эргилдези үш-үш айга хуваатынган-даа болза, дыка-ла дүрген эртип турар-дыр ийин. Шеригден халажыкаш, Адаш ирейниң уруу Чечек-биле өг-бүле тутканындан бөөр тос чыл чедип ор шыкажыл. Тос чыл. А сактырга дүүн чаа-ла Мөңгүш-Тайганың шуурган-хадын-даа, суггур чазын-даа, карацгы дүңүн-даа тогбайн, өле аъдын мунупкаш, өнгүр хевин кедипкеш, Чечектиң ада-иезиниң алын дээргилеп турган-даа ыяжан.

Шеригден халажып келгеш, малчыннай бөөр мен деп бодавайн чораанын Игорь база катап сактып келген. Харын шагда ажылы ону сонуургадып чораан. Адазы Доңгак Дагба аныяк шаанда Мөңгүш-Тайганың баштайгы шагдаалаларының бирээзи чораан. Игорь шериг хепке ийи чыл дургузунда чаңчыга берген, а шагдаа форма аңаа деңмей болгай.

Ол күзүн Игорь ада-иезинге дузалакчылап турган. Кезек үени эрттиржий бергеш, доктаамал турумчууру-биле суурже кириптер бодаан. Ынчалза-даа назыны детүй берген ада-иезинге оглунуң дузазы кажан-даа херек боорга, чоруурундан дадагазын турган. Ынчан турда кыш дүжүп келген. Төрүүр хой хураганнап эгелээн. Дузалакчы кадарчы кыдыр томуйлаан кижизи келбээн, сакманщиктээри-биле чаңгыс кижи чоруткан. Оон бирээзинге комсомол райкому Игорьнуң бодун томуйлаан. Комсомолчу путёвка өзугаар ада-иезинге сакманщиктээрге багай чүү деп.

ХОЙНУ Игорь адазы-биле эдээлчежин кадарып турганнар. Бир хүн Доңгак ирей, дараазында—Игорь. Чажыдан-на мал аразынга өскен болгаш, оттуг черни Игорь боду шилип аар, хойну канчаар одарадырын билир. Ынчалза-даа адазы домей-ле хүнээр черни эртенги-не айтып берип, чагыын бөөр чаңчылдыг.

Бир хүн ол Кызыл-Шавчыгның тейлер аразынга хоюн кадарын чораан. Хой элээн доктаап, оттай бөөр аразында ол ном номчуй берген. Тергиин-не солуп ном болган. Баш кодурбейн, хоюнуң уушче көрбейн, чеже хире олурганын ол билбээн.

— Кадарган малың ээп салып, кижи хоюнче кадып турар чүү ыңдыг малчын сен!— дээн кыс кижиниң үнү оны номдан чардыктырыпкан. Топтап көөрге, кожазында аалдың уруу Чечек болган. Ол хүн база Чечек хой кадаргаш, черниң ыжын бодап чораап, тейлер аразында Игорьнуң хоюнче билбейн бодуңун хоюн киирипкен бодган. Баштай ылавылап алыр турган. Буруу кайызында-даа бар. Ынчангаш, дыка маргышпайн, ону өң-түзүнээ турган, чарып хүнзоонер. Чечектиң мал таныры тергиин болган. Игорь оон база дудаваап.

— Өскенивиң аа, Чечек, кыс апарып-тыр сен— деп, Игорь ажыл доозулганда аңаа чугаалаан.

— «Кижи өзер, кидис шөйлүр» чүве ыйнаан, мооңар. Сен база шору апарып-тыр сен, биеэги опчок чоруун чок — деп, Чечек удур «шакканда».

— «Опчок» деп чүнүл, харын чыткан хой тургуспас эвейик мен бе.

— Ынча диве. Бир катап школдага мээң бажым дүүгүнге дозу чаан кааныкны уттунган сен бе? Опчогуң ол-дур.

Аныяк кижилериниң ол маргыздаазы аас биладашканы эвес, чаш чылдарын кады сагынганының, чалыы чүректерниң кожалаштырарының сөстери болган. Дараазында база хоюн чаңгыс черге кадарар боон дугурушкаш, хойларының соонче ийи аңгы тараапнар.

ИГОРЬНУҢ суурга чүрттаар дээш күзели чоортула ырап бар чыткан. Адазын кыраан, оларны солуур кижи херек апарган. Акызы Чочай-оол чолаачы, дунмаан Алёша база механизатөр. Олар кайын малчыннаар. Оон аңгыда кожазында аныяк кыс Чечек база бар. Суурже кирер болза, ол ырэй бээр. «Шоодай ниттинге шивегей чажыртынар» эвес, аныяктарның соруладазын кожазында аал бүрүзү биле турар апарган. Бир катап адазы Доңгак ирей кылын-халаг апаргаш, «Келин кудалаарда ырак барбас малгалыг чүве бо» деп органы база-аңаа эвес...

Оон бөөр тос чыл эрткен. Игорь биле Чечек өг-бүле тутказында бир кол бүзүрелге четкен. Чүл дээрге, совхозтуң коммунистери оны СЭКП кежигүнүнге кандидат кылдыр хүлээп алган. Партияга кирер мурнунда Дагба бодуң аңаа-ла чон аразынга чурттап, ажылдап чоруур кижи кылдыр көрүп чораан болза, ону хүлээп алган хуралга ыңдыг эвес деп үвенп ылап билген. Ол аңаа хүн эрттирип чорбаан, төрээн совхозунуң малын хүр мөңги аймаан, кадарар дээш эвээш эвес аңгылды кылып чораан болган. Чамдык ирт-даа, хураган-даа кадарган малчыннар канчаш малын чудадып, оорга алдып, чылдагаан чокка баш саныы хорадып алырыл? Дөрт чыл дургузунда Дагбаларның кадарган малындан чаңгыс-даа хораваан. Ол эрес-соруктуг күш-ажылдың түңнели эвес бе?

Ылаңгыя хоочун малчын Күзенмаа Кара-Доңгактың ыяшкыны шылгалдазыны тергиин эки туткан аныяк өг-бүлеге көргүскен бүзүрел ол.

БҮЗҮРЕЛ. Игорь Дагба ол чылын база бир кол бүзүрелге четкен. Чүл дээрге, совхозтуң коммунистери оны СЭКП кежигүнүнге кандидат кылдыр хүлээп алган. Партияга кирер мурнунда Дагба бодуң аңаа-ла чон аразынга чурттап, ажылдап чоруур кижи кылдыр көрүп чораан болза, ону хүлээп алган хуралга ыңдыг эвес деп үвенп ылап билген. Ол аңаа хүн эрттирип чорбаан, төрээн совхозунуң малын хүр мөңги аймаан, кадарар дээш эвээш эвес аңгылды кылып чораан болган. Чамдык ирт-даа, хураган-даа кадарган малчыннар канчаш малын чудадып, оорга алдып, чылдагаан чокка баш саныы хорадып алырыл? Дөрт чыл дургузунда Дагбаларның кадарган малындан чаңгыс-даа хораваан. Ол эрес-соруктуг күш-ажылдың түңнели эвес бе?

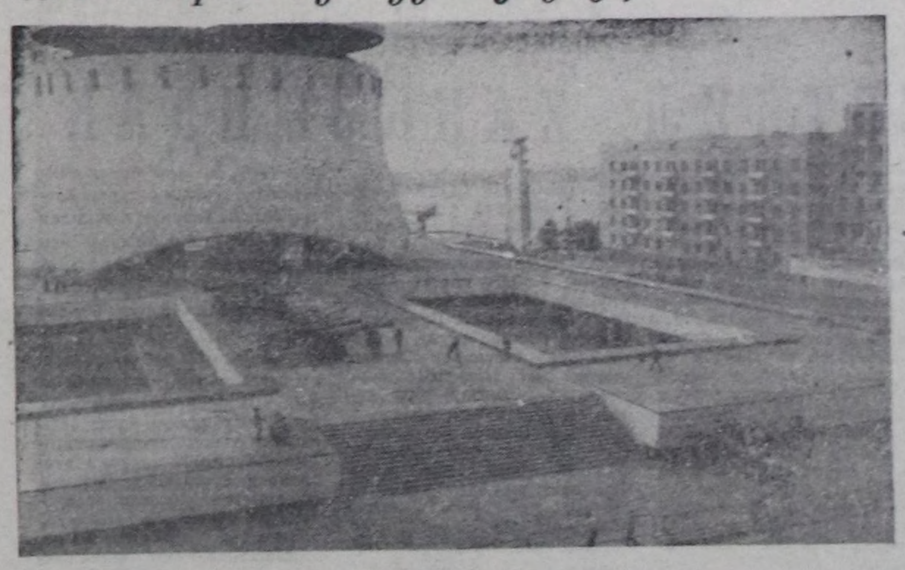
Ылаңгыя хоочун малчын Күзенмаа Кара-Доңгактың ыяшкыны шылгалдазыны тергиин эки туткан аныяк өг-бүлеге көргүскен бүзүрел ол.

Ийет. Санал дээрге саналла болгай. Оон аңгыда база бир бодал бар. Бригаданың чамдык малчыннары кыштаглары-ны сигенни база четче чедирип албаан-дыр. Кажаалар-ының үүрмек септелгезин кылбаан эштер база бар. Коммунист кижи коллективиниң ыңдыг четчестери-биле эштежим болур бе? Ыяап чугаалаар аңаар. Кодан бүрүзүнде ниитиниң өнчүзү-дүр, ол дээш кижи бүрүзү сагыш човаар ужурлуг.

Хурал бүдүүзүнде ол кадайы-биле ыяк сүмележин алыр деп шиитпирлээн. Хуралга Чечек баар. ол база СЭКП кежигүнү. Чүгле хуу амыдыралга эвес, партийжи даалгаларны, район Советиниң депутатыды хүлээлгезин күүседиринге-даа Чечек эки сүмелекчи, идегелдиг дузалакчы. Чамдыкта от-бүленнің сүмележилгези ийи коммунистин хуралы-даа аңаар. Ол ыңдыг болур ужурлуг-даа.

Д. ЧЫДЫМ.

Сталинград тулчуушкунунуң 40 чылынга

«Немец-фашистиг шеригlерни Сталинград чанында чылча шапканы» деп панорама Сталинградтың камгалакчыларының чижеглээр чүве чок маадырлыг чоруунуң дугайында оңза турескаал болуп турар. Ол панорама-чурук—чуртта эң улуг (чуруктарлыг пөстүң хемчээли—120-16 метр). Сталинград тулчуушкунунуң маадырлыг төөгүзүн панорама тодаргай көргүзүп турар.

«Сталинград тулчуушкуну» деп музей-панораманың комплекизин Волга хемниң бедик эриинде Волгоградтың төвүнде тургускан (чуруктa).

Э. КОТЛЯКОВТУҢ фотозу. СЭТА-ның фотохрониказы.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

СЭТА болгаш ПИА-ның кыска дыңнадыглар, тайылбырлар

УЛУГ ОКТЯБРЬГА УТКУШТУР

КАБУЛ. «Бистиң ыаймралывыс «хажыттынмас» деп ындыг эгенин адаа-биле «Хакикате Сарбаз» солун Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 65 чыл оюнга тураскаатkан мурнуку чүүлүп парлап үндүрген. Афганистанның болгаш Совет Эвилелиниң улустарының аразында ол найырал төөгүлүг ханы дазылдыг болуп турар деп, солун демдеглээн. Улуг Ленинге баштаткан ажылчыннарның болгаш тараачыннарның күрүнези Афганистанның хамаарышпас чоруун бир дугаарында, албан хүүзу-биле хүлээп көргеп, ол чорук ийи чурттуң аразында найыралдың ынаныштыг үндезини болган. Социал-экономиктиг болгаш культура талазы-биле совет-афган кады ажылдажылга национал экономиканы хөгжүдеринге бижиг үндезинни тургузарының болдунар аргазын бергеп.

Афганистан биле Совет Эвилелиниң аразында харылзааларның төөгүзү болза, Советтер чурту Улуг Октябрьның тугун бедик тутпушаан. Афганистанның улустары-биле найыралга кезээде шынчы болуп келгенинiң чаймынанчак хереглелери болуп турар, ынчангаш богун ол аксы-дуңмалышкы харылзааларның бижиг үндезиннерин бокаңнадыптар ыяыг күштер чок деп, ук солун түңнелинде онзалап демдеглээн.

ЛУАНДА. Даштыкы чурттарның улустары-биле найыралдың база эң-сеткил каттыштырылгазының ангола лигазының эгелээшкини-биле Улуг Октябрьның 65 чыл оюн база ССРЭ-ниң тургустугланының 60 чыл оюн байырлаарыга белеткелдиң талазы-биле комитетти ында тургускан. Оон составынга МПЛА — Күшажыл партиязының ТК-зының харысалгалыг ажыл-дакчылары, ЖМПЛА-ның — аныяктар партиязының төлээлелери, а ол ышкаш АУРнуң өске-даа хөй-ниитя организацияларының активчилери кирип турар.

Байырлалдарга белеткел кылдыр Луанданың төп магистралынга —Октябрь революциязы аттыг проспектиге субботникти эртгирген.

Улуг Октябрь бомбүрзектиң улустарының хосталга, хамаарышпас чорук, тайбың болгаш социал депшилге дээш демиселинге орукту чыдыдып турар деп, ук лигзының даргазының оралакчызы Т. Мигель СЭТА-ның корреспондентизиниг медеглээн. Октябрь, социализм болгаш тайбың—аңгылаттынмас. Ядролуг халанты болдурбас, чер кырынга тайбыңны камгалаар болгаш бижиглаар дээш бүгү чүүлдерни кылыы турар ССРЭ-нин тайбын эгелекчи саналдарын бүгү анголчулар бүрүнү-биле деткип турар.

МАНАГУА. Социалистиг чурттар-биле найыралдың нигарагуа ассоциациязының Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 65 чыл оюнга тураскаатkан ийги ассамблеязынга чүс-чүс ажылчыннар, студентилер, Никарагуаның массалыг хөй-ниитя организацияларының төлээлекчилери киришкеп. Аесса Эленга чүве чугаалаанар улуг Ленинниң Төрээн чуртунуң тайбың болгаш делегейниң айыыл чок чоруу, социал болгаш экономиктиг депшилге дээш демиселге салыышкынын бедин-биле үнелээн.

Октябрь революциязының тиилелгези делегейниң бүгү улустарының салым-хуузунга төөгүлүг ужур-дузалыг болуп турар деп, социалистиг чурттар-биле найыралдың нигарагуа ассоциациязының чиңгине секретары Сокорро Галан медеглээн. Чаа ниитилелдя тургузуп турар сандиниечи революцияга тайбын эргежок чүгула, тайбың дээш Совет Эвилели Октябрьның баштайгы хүннеринден бээрле демисежип келген деп, ол онзалап демдеглээн. Бүгү кижи төрелгетенге кол кыжаныышкын болза, чепсегленишкиннерни эдере будуперин күштелдиреринче, дайын оңчук-чоңгээлерин кыпсын үндүреринүе угланган Рейганның администрациязының агрессия политиказы болуп турар. АКШ болгаш оларның чадчалары — Төп Американың диктаторжу ёзулурумнары ук черде байдалды чидиглендирип, сандинисчи революцияга болгаш Сальвадорнуң база Гватемаланың улустарының национал-хосталгалыг шимчээшкинин базарын оралдажып турар.

Америк империализмниң милитаристчи планнарынга Совет Эвилелиниң болгаш социалистиг өске-даа чурттарның тайбыңга ынакшылдыг политиказы удурланыштыр тургуп турар деп, ол медеглээн. Совет чазактың тайбын эгелекчи саналдарын, ылаңгыя ядролуг чепсекти бир дугаарында ажыглавас дээш ССРЭ-ниң хүлээлгезин ассамбленың киржикчилери бедин-биле үнелээн.

Улуг Октябрьның 65 чыл оюн болгаш ССРЭ-ниң тургустугланының 60 чыл оюн калбаа-биле демдеглеп эрттирер шиатпирии социалистиг чурттар-биле найыралдың Никарагуа ассоциациязының ийиги ассамблеязы хүлээп алган. Чурттуң яазы-бүрү районнарынга кино көрүлделери, ном ярмаркалары, делегелер, совет төлээлекчилер-биле ужуражыышкыннар болгулаар.

БОГОТА. Колумбий ажылчы чоннар депшилгелиг бүгү кижи төрелгетеп ышкаш, Улуг Октябрьның 65 чыл оюн байырлалдыы-биле демдеглеп эрттирериниге белеткенип турар деп, Колумбияның коммунистиг партиязының ТК-зының Чиңгине секретары Хильберто Вилйра медеглээн. Делегей пролетариадының баштыңчызы В. И. Ленининиң удуртулгазы-биле Россияның ажылчыннарының болгаш тараачыннарының боттандырганы Октябрь революциязы делегейниң хөй-хөй чурттарында революстуг чорудулганы хогжүдеринге улуг салдарны чедиргеп. Бүгү делегейге, ылаңгыя Колумбияга ажылчын шимчээшкининиң өзүлдези оон түңнели болган. Бистиң чуртувуска г муинстиг партияны тургузарынга Октябрь революциязы идигни берген.

Ажылчыннарның болгаш тараачыннарның делегейде баштайгы күрүнези бодунуң тургустугланының баштайгы хүнүнден эгелээп-ле тайбың дээш, чер кырынга дайыннарны узуткаары дээш демиселди бодунуң кол сорулгазы ыыдыр чарлаан деп, колумбий коммунистерниң удуртукчузу уламчылаан. Совет Эвилели ол принциптерин бодунуң даштыкы политиказынга бижиг-биле болгаш хамык чогу-биле боттандырып турар. Оон илин үндүрүп турар хөй санныг тайбың эгелекчи саналдары чер кырында миллион-миллион кижилерниң бүрүн деткимчезин ап турар деп, Х. Виейра онзалап демдеглээн.

(СЭТА).

ЛИВАИДА БАЙДАЛ

БЕЙРУТ. (СЭТА). Боттарының шериглерин камгалаар дээш израиль эжелекчилер хемчеглерни ап турза-даа, ливан патриоттар эжелекчилерге удур дидим халдаашкыннарны кылып турар. Набатия хоорайның соңгу талазынга партизаннар израиль автомобильди боолаан болгаш ийи интервентини аар балыглазынар. Сайда хоорайга патруль мэшиназы халдаашкынга таварышкан, бир израиль солдат балыглаткан. Халдаашкын кылган черлерни шериглер бүзээлзын. Сайданың чурталга кварталдарынга болгаш Набатияны долгандыр турар суурларга аглаашкын кылганының түңнелинде, дыка хөй чурттанчыларны, молдуунда-ла аныяктарны тудуп хоругдаан. Сайдага бажыңнарның кырында снайперлер болгаш пулеметчулар дүн-хүн чок дежурныйлап турарлар. Хоорайже кирер оруктарда моонаактарны тургускан. Оперның бирээзининң чанынга агрессорлар доктаамал ливан армияның шеңиг албаннылары олурган чүүн машиназын доктаазып туткаш, автоматтар-биле кыжанып тургаш, оларның чепсээн дүжүп базринче албадаан.

Интервентилерниң шериг лагерьлерин ракеталар-биле чырыдып турар болгаш оларның гарнизоннарын база турушталарын быжыглап турар. Захрани районунда эжелекчилер доктаамал казармаларлыг болгаш силадтарлыг улуг шериг базазының тургузуп, аэродромну база кылып турар.

Израиль шериглер Алей хоорайны долгандыр турар элээн наш суурларда боттарының туруштарын камгалап, ол черлерге барыын-хриштиан күштер-биле ук черлерниң чурттанчыларының аразынга кадыг-дошкун месилдежиишкинни кара ажегээр өөскүткен. Агрессорлар ол районга талааларны чарары-биле чеде берген ливан армияның кезектерин эрттиреринден өйталап турар. Ливан шеригlерни Алей биле Кфарматта аразынга израильдер орукту паннылар-биле досхаш, доктаатканнар. Эжелекчилер ливан эргечагыргалардан «ол районда ливан туруштар кырынга ливан вертолёттарның ужудуушкуннарын кылырын сонсалырының» дугайында негелдээ салган.

Тель-Авив ливан шеригниң Чөөн Бейрутче киреринге шаптыктаар дээш бүгү аргаларны ажыглап турар. Чөөн Бейрутту эжелекчилер Ливанның соңгу талазынче шеригlерни болгаш боо-чепсээн эрттирер чер кылып алганы билдингир.

Чурттуң премьер-министри Ш. Ваззан израиль шеригlерниң эжелеп алган районнарынга чазактың ажыл-чорудулгазынга шаптыктап турары дээш Израильди буруудаткан. Ол Бейрутка медеглел кылгаш, эжелекчилер-биле кандыг-даа кады ажылдажылганы кылбазын сагындырып, ыындыг буруулуг чүүлдерни кылган кижилерниң ливан халаасты болур эргезин казыыр апаарын демдеглээн.

Р. ОРЕСТОВ.

Айтырыңар, харыылап бereэл

КАНДЫГ ЧИИГЕЛДЕЛЕР ТУРАРЫЛ?

Көдээ суурларда болгаш район-даа төптеринде чурттап турар персоналдыг пенсионерлерге чылда одаарынга хереглээр 12 кубометр ыяшты 50 хуу чиигеткен өртек-биле алырын айыткан. Районда одалгахандырылга черинде ыындыг ыяш белеткевейн турар. Ынчангаш 1 кубометр ыяшты 3 рубль 80 копеекке садып одап турар бис. Чурттап турар черинiң аайыбиле совхозтан, албан организацияларындан, бүдүрүлге черинден ыяшты чиигелдиг өртек-биле хандырып болур бе? Ол ышкаш радио, телефон хөлезининге чиигелде бар бе? Персоналдыг пенсионер инвалид кижи аарыг болган таварылгада, ол кижиниң чурттап турган бажыңын чылда арыглап чугайлап бээринге кайы чер дузалаар ужурлугуа? Садыгдан аып-чем алырының чуруму кандыгыл?

Д. МИЖИТ.

Тее-Хем район.

Персоналдыг пенсионерлер болгаш оларның азыралында турар өг-бүлезиниң кежигүнери хоорайда-даа, көдээдеда чурттап турарындан ылгал чокка газ, канализация, электроэнергия, оттулар чүүл болгаш бажың хөлезинiң чүгле 50 хуузун төлээр. Персоналдыг пенсионерлерни оттулар чүүл-биле районуң азы хоорайның одалга черлерни ук черде тургускан өртекбиле оттулар чүүлдү садып хандырар. Оны персоналдыг пенсионерлерге совхоз, будүрүлге, албан черлерин дамчыштыр 50 хуудан-даа эвээжеткен өртек-биле садары көрдүнмээн. Ол ышкаш тус черниң, республика болгаш эвилел чергелиг персоналдыг пенсионерлерге немелде өрээлди база кандыг-бир чылдагаалдан артыкшылдыг апарган 15 дөрбелчин метр чедир чурталга шолуп ажылдап болуруун чөпшээрээн. Немелде өрээлди болгаш 15 дөрбелчин метр чедир артыш турар чурталга шелүп чаңгыс хемчээлге төлээр ужурлуг.

Тус черниң, республика болгаш эвилел чергелиг 30 чылдан эвээш эвес партстажтыг персоналдыг пенсионерлер чылда чаңгыс катап (базарының болгаш көзиниң) орук өртээн пассажир азы дүрген чоруур поездилериниң купелиг вагоннарында, а демир-орук чок черлерге—ужар түүл, суг азы автомобиль транспортунга халас чоруур эргелиг. А хоорай иштиниң автобустарында, трамвайларга, троллейбустарга болгаш метрога доктаамал халас чоруурун айыткан. Көдээ черлерде чурттап турар персоналдыг район (хоорай) Советтериниң улус депутатларының тывыскан шынзылгалары-биле район иштинде пассажирлер сөөртүр автобустарга халас чоруун болуур.

Персоналдыг пенсионерлерни быжыглаан поликлиниканың эмчилериниң бижээн рецептизин ёзугаар алыр эмнериң өртээн персоналдыг пенсионерлер болгаш оларның азыралында турар кижилер эмчиниң тускай дузазын база кылымал диш болгаш протезтиң өске-даа хевирлерин (ховар металлдардан ацгызын) дүрген кылдыртын ап болуруп база чөпшээрээн.

Радио болгаш бажында телефон хөлезинин төлээринге персоналдыг пенсионерлер долузу-биле төлээр болгаш бо талазы-биле чиигелдеер көрдүнмээн. Персоналдыг-даа, назылаап, пенсияже үнген азы дайынныг болгаш күшажылдың инвалидтери кадыкпылы баксыраап бажыңбалгадын чугайлап, арыглап шыдавас апарганда, оларга тус-туста чурттап турар черинiң аайы-биле районнуң социал хандырылга черлерiя, көдээ болгаш район Советтери, профэвилел болгаш өскеда хөй-ниити организациялары бүгү таланың материалдыг болгаш моральдыг дузазын көргүзер ужурлуг. Үстүнде айыткан чиигелделерни ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүделиниң 1977 чылдың декабрь 19-та бадылааны «Персоналдыг пенсионерлер дугайында Дүрүмде» айыткан.

А. АЖЫ,
Профэвилелдерниң Тыва область чөвүделиниң юрист-консультантызы.

Юристиң тайылбыры

ЧУРУМ ЁЗУГААР

Күрүне органнарының болгаш будүрүлге, күш-ажылчы коллективтериниң болгаш хөйниити организацияларының дилээн ёзугаар кайы-бир кижини арагадан албадал-биле эмнедир ийикпе, азы эмнеге-күш-ажыл профилакторийинче күш-ажылга эде кижизидер кылдыр чорудар дугайында доктаалды улус судтары үндүрер.

Эмнедири-биле чорудар деп турар кижини оон ажылдап турган черинден бо таварылгада профэвилел комитединиң шиитпирии-даа маналвайн үндүрүп болур. Ажылдан үнгени дээш пособиени анза төлевес.

Эмпедип тургаш, түр үеде ажылдаар шинээн чадырген таварылгада, ук кижиге пособие төлевес болгаш (пособие төлээринiң чурумунуң дугайында саавырның 114 чүүлүбиле) эдлчегиг шөлээ бербес. Эмнелге-күш-ажыл профилакторийинге эрттирген үезин ук хамаатының ниити күш-ажыл стажыңга санаар.

Бир эвес ол кижиниң эмнелге-күш-ажыл профилакторийинден чораан үези-биле оон чаныш келген, ажылга киргеи хүнүнүң аразы бир айдан ашпас болза, эмчи бюллетении төлээрде, оон мурнунда болгаш эмнелге-күш-ажыл профилакторийинге турган күш-ажыл стажын өөренип коор.

Эмнелге-күш-ажыл профилакторийинден чаныш келгеннерни ажылга тургузарын оон мурнунда ажылдап турган коллективи чорудар ужурлуг.

Б. БЮРБЮ.

БУРУУ ШАПКАН

ХАНОЙ. (СЭТА). Кампучия-таиланд кызыгаарга химиктиг чепсекти ажыглаарынга Вьетнам белеткенип турар дээш Пекин радиозунуң меге дыңнадыын Вьетнам информация агентилели ыын эвес деп буруу шапкан. Пекинниң радиозу «соокта чаа бир чүс ажыг вьетнам чүк машиналары кургаг сезон үезинде дайын чорудулгаларынга ажыглаары-биле кызыгаар районунга химиктиг чепсекти чедирген» деп хоозун бадыткаашкынны кылып турган.

ВИА агентилел ол кара сагыштыг, хоозун чүлчуруушкунну ыын эвес чүүл-дур деп медеглээн. Ындыг хоозун чүүлдерни пептередир чорук химиктиг чепсекти будүрүп үндүрерин калбартып турар АКШ-тың айыылдыг планнарынга идиг боон турарын ВИА айыткан.

* * *

ХАНОЙ. (СЭТА). Вашингтоннуң болгаш оон-биле кады хөделип турар реаксылыг күштерниң негелдээин ёзугаар КНО «Кампучияга болгаш Лаоска химиктиг дайын дугайында фактыларны хынаары-биле» бөлүк эксперттерни Бангкокче база катап чорутканын «Ния зан» солун бижээн.

Шак ындыг «толээлер» Вьетнамның болгаш ССРЭ-ниң адынга бурууладыышкынларның чаңгыс-даа барымдаазын мооң мурнунда тыпшаннар деп чүүлде чугаалап турар.

«Химиктиг чепсек дугайында» айтырыг талазы-биле КНОга бадылаашкынының мурнуу чарында Рейганның администрациязының катап эгелээни ындыг хөп-негечи кампаниязының дузазы-биле Индий-Кыдаттың улустарынга удур бодулуң эң-не аар үүлгедиишкиннерин Вашингтон агартып чөрле ыыдаас дээрзин «Ния зан» демделээн. Чогум-на америк аг-шериг Мурнуу Вьетнамның, Лаостуң болгаш Кампучияның кырынче аажок хөй хемчээлдиг хораң будүмелдерни чашкан. Америк агрессорларның химиктиг дайынының хоралыг уржуктары бо хүннерге чедир читпээн.

ПАТРИОТТАРНЫҢ ШААП ХАЛДААШКЫННАРЫ

САН-ХОСЕ. (СЭТА). Сальвадорнуң Револючсчу-демократтыг фронтузунуң (РДФ) даргазы Гильермо Унго мелдежишкинин тайбың ёзулиге шиитпирлээр сорулга-биле чугаалажышкынар кылырындан чурттуң американчы чалча чазаанының ойталап турарын шиитпирлии-биле буруу шапкан. Кандыг-даа баш удур негелделер чокка ындыг чугаалажышкынарны кылырын РДФ-тиң болгаш Национал Хосталганың Фарабундо Марти аттыг фронтузунуң (НХФ) кады саналдааны билдингир болгай.

Сальвадорнуң патриотчу организацияларын каттыштырган РДФ болгаш НХФ боттарының тайбың саналдарын чурттуң бүгү политиктиг күштерининг чугаалажып көруун негеп турарын Г. Унго тура халыкчылардың «Венсеромосо» станциязынга чүве чугаалаап, медеглээн.

Бистиң саналывыстың эчис сорулгазы болза, кижилерниң өлүп-кырлырын болгаш Сальвадорда социал-экономиктиг кризистиң улам-на ханылаарын болдурбуп турар месилдежиишкинин соксадырын чедип алыры болуур деп, РДФтиң даргазы айыткан. Американчы дерзин ёзу чазаанның чурттуң салым-чолун шиитпирлээринге РДФ-тиң болгаш НХФ-тиң-даа киржирин болдурбас дээш кылып турар оралдажышкынары кризисти чүгле ханыладыр, чүге дээрге, ол революстуг организациялар чурттуң иштиндеда болгаш даштыкыда-даа хүлээп көрдүнген улуг болгаш боттуг күш боон турар деп, ол онзалап демделээн.

МАДРИД. (СЭТА). Сальвадорнуң партизаннарының отрядтары чурттуң Соңгу-Чөөн талазында делгем черлерни контрольдап турар. Сан-Сальвадордан ЭФЭ агентилелдиң дыңнадыы турары-биле алырга, НХФ-тиң революстуг эргечагыргалары эелеп турар районнарда 40 муң хире кижи чурттап турар. Тура халыкчылар Хикаро, Ласвуэльтас болгаш Лагуна (департамент Чалатенанго). Торола, Сан-Фернандо, Перкин болгаш Хоатка (департамент Морасан) болгаш Каролина (департамент Сан-Мигель) деп чурттакчылыг черлерни ээлеп, быжыы-биле тудуп турар.

САН-ХОСЕ. (СЭТА). Сальвадорнуң чалча ёзу-чуруму Вашингтоннуң дузазы-биле «удур шаап халдаашкынга» дүвү-далаш-биле белеткенип турар. «Венсеромосо» радиостанциязының дыңнадыы турарын ёзугаар алырга, ол тура халышкынарга удур 15 муң чедир шеригlерни, оларның-биле кады гондурас чагырыкчыларның 3 муң шериг албанныгларын октаар деп планнап турар. Оон-биле кады сальвадор шеригlер тура халышканнарның контрольдап турар районнарын бомбалаарынга напалмнарны ажыглап, оон мурнунда көстүп көрбээн улуг хемчээлдиг бомбалаашкынларга таварышпырар деп турар.

Ынчалзажок НХФ-тиң патриоттары шаап халдаашкынларын улам калбартып турар. Оожум океанның эриинде Кампанеито - де - Конкордия суурнуң чанында оруккa олар кедээшкинни кылгаш, дайзынның колонназын узуткаан. Партизаннар ол ышкаш Небра Да-Сека (департамент Сан-Висенте) суурнуң районунда чазаглыг орукта көвүрүгнүң камгалакчыларының гарнизонунуче халдаашкынны база кылган. Олар найысылалдан 58 километрде, чурттуң төвүн чөөн департаментилер-биле холбаштырып турар шугумда Брро суур чанында демир-орук көвүрүгүн база чаза девискеннер. Оон түңнелинде ёзу-чуруму шеригlерни НХФ-тиң контрольдап турар районнарынче октаарынга шаптыктаан.

ИРАН-ИРАК ФРОНТУДА

ТЕГЕРАН. (СЭТА). Иранның Чепсектиг Күштериниң каттышкан штавының болгаш «ислам революциянның камгалакчыларының» корпузунуң төп штавының медээзинде дыңнадыл турары-биле алырга, ноябрь 1-де иран шеригlер фронтунуң Факках болгаш Делхлоран дээр чурттакчылыг черлер аразында 50 километр девискээрге ирак шеригlерни атакалаан. Чедиишкинниг дайын чорудулгаларының түңнелинде иран шеригlер чамдык районнарда 10—15 километр бурунгаарлаан болгаш элээн каш стратегтиг бедиктерни эелеп алган.

БАГДАД. (СЭТА). Иракның элбан ужурунда шериг төлээлекчизиниң Багдадтың радиозунга кылган медеглелинде дыңнадыл турары болза, иран шеригlер фронтунуң мурнуу участогунда Иракның Майсан можузунуң районунда 4-кү армия корпузунуң кезектерiнiң туруштарынче ирак кылыгаарны эртер сорулгалыг шаап халдаашкынны эгелээн. Ирак шеригlер дайзының халдаашкынын ойтур шапкан, оон ирак девискээже хапылап киреринден болдурбаан. Ол районда тулчуушкуннар үргулчулевишаан, ирак шеригlер дайзынга ойтур шавышкынны кылган.

Араб черлерни немей улам-на эжелеп алырынга Тель-Авив белеткенмишаан, Ливанга тайбыңны хандырарынче чүгле чүткүвейн турар эвес, харын-даа тайбың хөрээнге ежегерээн мооңдактап турар. Друз чурттанчыларның бөт-камгалал отрядтарының болгаш Алей хоорайның районунда барыын үзелдиг христиан чепсектиг күштерниң аразынга кадыг-дошкун месилдежиишкиннерни израиль шеригlер ажыглап, Бейруттуң мурнуу-чөөн талазында туруштарын быжыглап турар.

ЧУРУКТА: Алей хоорайның кудумчуларында израиль бронетранспертёрлар.

ЮПИ—СЭТА-ның телефотозу.

Театр болгаш кино артистери

ЮРИЙ БОЛГАШ ВИТАЛИЙ СОЛОМИННЕР

МОСКВА. ССР Эвилелиниң Бичии театрының бөлүүнге 25 чыл мурнунда Юрий Соломин кирген, а беш чыл болганда, аңаа ооң дуңмазы Виталий Соломинни хүлээп алган.

Олар ийилээн аңгы-аңгы үелерде Бичии театрының чанында М. С. Щепкин аттыг театр училищезинге өөренгеннер. Юрий — Вера Николаевна Пашенная-га, Виталий — Николай Александрович Анненковка башкыладып турганнар. Ол ийи кижи — сураглыг актёрлар болгаш башкылар.

Чогаадыкчы ажылының чылдарында Юрий Мефодиевич классиктиг болгаш амгыдаа үениң драматургиязынга: В. Розовтуң «Кежээки чем мурнунда» болгаш «Дец эвес тулчуушкун» деп шиилерингe, Н. В. Гогольдуң «Ревизорунга» дыка хөй рольдарны күүседкен. Актёрнуң сөөлгү ажылдарының бирээзи болган чогаадыкчы улуг чедиишкинин — А. К. Толстойнуң Федор Иоановичи хаан» деп шиизинде хааннының ролю болган.

Бо хүннерде «Ревизор» Бичии театрда Юрий Соломинниң болгаш Евгений Весниктиң катап тургусканын ёзугаар үнүп турар. Ол шииже кирери ыдыг-ла белен эвес. Ооң ыңдыг чедиишкинниг болганы тургузукчулар болгаш күүседкичилер-даа ылаңгыяда Хлестаковтуң ролюн күүседип турар Виталий Соломинниң-даа ачызы бооп турар. Ол улуг мергежилдиг болгаш үре-түннелдиг ойнап турар. Ол чаа сезонда элээн кам шиилерде киржип турар болгаш оларның аразында «Мамурe», «Угаандан човулап», «Фиесконуң Генуеге сулчээзи», «Ревизор», «Кур чер» база бар.

Юрий болгаш Виталий Соломиннер чурттуң ээн эки болгаш хоочун театрларының бирээзиниң кайгамчыктыг актёр ансамблиниг чарылбас кезээ болу бергеннер.

Соломиннерни кино көрүкчүлери ыяк таныыр: улуг чедиишкинниг бооп турар «Дээрги мындаагыларның адъютанчызы», «Дерсу Узала», «Хилинчектениишкинниң кылажы» деп фильмнерге улуг Соломин тырттырган, Виталий Мефодиевичиниң киржилгезинде «Даурия», «Улуг угбазы», «Сибириада», «Херээженнер», «Шерлок Холмс» деп кинолар тургустунган. Актёрларның бирээзи-ле 30 ажыг фильминерге тырттырган.

Роль солунда ойнаары берге эвес — дед, Виталий санап турар. Ынчаарда хонуктуң бүгү 24 шагында-даа болза, долузу-биле чогаадыкчы күштү үндүрүп болур.

Юрийниң болгаш Виталийниң ажыл хүнү шуут чай чок: репетициялар, кинога тырттырары, радиога азы телевидениеге бижидилге, шииге ойнаары дээш, ооң-даа өске, ажыл-ла хөй. Олар ийилээн рессураны чедиишкинниг шингээдип алган: Юрий Соломин Бичии театрга «Ревизорну» тургускан. Виталий Соломин В. Ливановтуң «Мээң ынак клоунум» деп шиизин тургузар ажылды доозуп турар. Ону театрга чыл төнчүзүнде баштай үндүрер.

Соломиннер боттарының дуржулгазын аныяктарга дамчыдып берип турар — олар төрээн щепкинчи училищезинде актёрнуң мергежилин башкылап турарлар.

Бир-ле катап Юрий Соломин мынча деп чугаалаан: «Мен бодумуң херээнге актёрлардан артык хандыр бердинген кижилерни билбес-тир мен».

РСФСР-ниң улустуң артизи Юрий Соломинниң болгаш РСФСР-ниң алдарлыг артизи Виталий Соломинниң амыдыралы болгаш чогаадыкчы ажылы-даа ол сөстерниң чайынналчак бадыткаашкыныдыр.

ЧУРУКТАРДА: РСФСР-ниң улустуң артизи Ю. М. Соломин-биле РСФСР-ниң улустуң артизи Г. А. Кирюшкина «Федор Иоаннович хаан» деп шиизде; Бичии театрының актерлары Елена Цыплакова-биле РСФСР-ниң алдарлыг артизи Виталий Соломин репетиция соонда.

В. ЗАВЬЯЛОВТУҢ фотозу. СЭТА-ның фотохрониказы.

Уран чүүлдүң кижилери

САГЫШ-СЕТКИЛ ХАНЫЗЫНДАН

1956 чылдың чаңы. Бичии найысылал Кызылдың Ногаан театрынга областың школачыларының бирги уран чүүл көрүлдези чоруп турган. Ол көрүлдеге бистиң Өвүр районнуң школачылары база эки киржип, шаңнал мактадыг чаңгылаан бис. Көрүлдеге Би-Хем районнуң школачылары бүгү талазы-биле шыырак белеткенгенин көргүзүп, бирги черни бүзүреливиле эзлээнин сактыр-дыр мен.

«Шынчы өңүктер» деп кинодан ырны Туран школазының өөреникчилериниң чараш кылдыр ырлап күүседкени ам-даа караамга көстүп, кулаамга дыңналып келгилээр. Ылаңгыя баянга бүзүрелдии-биле ойнап, ол ыраажыларны башкарып турган дыдыраш баштыг, ак костюм, кеткен аныяк кижини ооң бээр-ле билир, бодап, сактып чоруур апарган мен. Характырында оттар хып, арнында хүдүмзүрүү чайнай берген чоруур башкы кижини эң-не баштай Хандагайты ортумак школазынга өөренип турган көрген мен. Ооң соонда уран чүүл училищезиниң композитор салбырынга өөренип турган, хөөрежип таныжып. алызы барып, чогаадыкчы ажыл талазы-биле өңүктер апарган бис. Кымыл ол? Кызылдың № 2 школазында ыры, музыка болгаш төөгү эртемнерин хөй чылда башкылап турар Альберт Седип-оолович Ганов-дур.

Башкы бөгүн бежен харлаар:— Бичиимде хөгжүмге ынак чордум, № 2 школага өөренип турумда, композитор Р. Кеденбиль улустуң хөгжүм херекселдериниг ойнаарын башкылап, мени контробаска өөредип каан. Оон эгелээш-ле музыкага улам хандыгып, бежен чылдарда Абаканның башкы институдуна өөренип турган, композитор Александр Кенельге башкыладып, музыка эртеминиң ылаңгыя ону чогаадырының талазы-биле хөй ажыктыг киүзелдерин алгылаан мен—деп, башкы Альберт Седип-оолович сактып чугаалап орар.

Альберт Седип-оолович республиканың хоочун башкыларының бирээзи. Ол төрээн чурт, партия, күш-ажыл ажакшыл болган школачыларның ырларын хөйүү-биле чогаатказ авторларының бирээзи. Ооң баштайгы чогаатканы О. Сувакпиттиң сөзүнге «Найыралды ырлажыылы» деп ырызын 1957 чылда областтың Улусчу чогаадылга бажыңы хүлээп алган. Оон эгелээш-ле бо хүннерге чедир бот-тывынгыр композитор чогаал ажылын кагбайн чоруур болган чон мурнунга бараан болуп келген. Ол бодунуң кызымаа-биле ырларны симфония болгаш эстрада оркестрлериниг күүседирин чедип ап, чарын-даа улуг хемчээлдиг чогаалдарны ук оркестрлерге бижигилээн. Ийи кезектиг «Хемчик кырында хүн» деп симфония сюитазын, «Мээң Тывам», «Тыва эки турачылар дугайында баллада» деп симфония чурумалдарын болгаш «Саян сюитазын» республиканың радио дыңнакчылары болгаш телекөрүкчүлер улуг сонуургал-биле дыңнап турарлар.

Чогаалчы С. Сүрүң-оолдуң сөзүнге «Партия дугайында ыр», Е. Тановананың сөзүнге «Алдар-аттыг комсомол» база «Салгал», «Ховаганнар», «Койгунак», «Сөөлгү конга» деп уруглар ырларын бистe билбес кижи ховар. С. Пюрбюнүң сөзүнге «Өшпес одум», Е. Тановананың сөзүнге «Сылдыс шокар» деп ырларын чон, ылаңгыя аныяктар, улуг күзел, сонуургал-биле ырлажып турарлар. Башкы, бот-тывынгыр композиторнуң бодунуң «Чырык күзел» деп ырызының ады-биле адаан баштайгы чыынды эрткен чылын номчукчуларга белек болган. Ук ном тыва авторларның иштинден үнген номнардан ылгалыр чүүлү — номда кирген ырлар шупту долу үделгелиг бооп турарында. Ында ниитизи-биле чээрби ажыг ыр киргеи.

Альберт Седип-оолович ам 1—7 класстарның музыка воумун үндүрер дээш чогаадыкчы ёзу-биле ажылдап турар. Хоочун башкы бодунуң башкылап турар № 2 школазында эки ажылдыг пропагандист. Бо одуругларның автору-биле ол профессионал болгаш бот-тывынгыр-даа композиторларның ырларын чон ортузунга пропагандалаар талазы-биле хөй чылдарда ажылдап келген. Республикада эң-не аныяк чогаадыкчы организация— Тыванып Композиторлар эвилелиниң ажылының, ооң кежигүннериниң болгаш республикада эгелеп-даа чоруур, хоочун-даа бот-тывынгыр композиторларның чогаадыкчы ажылының дугайында солун лекция, концерттерни чонга хөй удаа бараалгаткан, пропагандистерниң бирээзи. «Үүлең чогузун!» деп аңаа изии-биле күзеп турар бис.

Б. КЕНЕШ.

Кадр Викторовна Сундуй — район эмнелгезинде хүндүткелдиг болгаш мактадыг кижилерниң бирээзи. Ооң кылып турар ажыл-мергежили — рентген-лаборант. Бодунуң амыдыралдан шилип алган ажыл-мергежилинге сеткилсагыжындан ханы бердинип, аңаа мергежээни-даа аажок. Ол ышкаш рентген аппараттарының нарын механизмнерин кызымаа-биле өөренип, шингээдип алганындан улуг бергедээшкиннерге таваржып көрбээн.

Ниитизи-биле Кадр Викторовна кадык камгалал шугумугa он сее чыл иштинде ажылдап келген байлак дуржулгалыг эмчи. 1964 чылда Кызылдың медицина училищезинн дооскаш, баштайгы күш-ажылчы базымын Тыванын бир кыдыг-кызыгаар району — Өвүрнүң Торгалыг суурда участок эмнелгезинден эгелээн. Ажыл-ишке чаңчыкпаан аныяк кижиге баштайгы бергелер тургулаан, ылаңгыя кыдыг-кызыгаар суурнуң эмнелгезинге ажылдаары ыңдыгла амыр эвес турган. Машиналыг, аътты, чадаг бачым-дылаш, ырак-чоокче чалаашкыннар шагның кайы-дээзинде бо-ла таваржып кээр. Чылдар эртип, ажылга чоорту чаңчыгып, шуут өөрени берген.

1967 чылда амыдыралының аайы-биле Тес-Хемниң Самагалдайда район эмнелгезинге ажылдап келген. Ол бодунуң онаашкан ажыл-херээнден аңгыда, район эмнелгезиниң хөй-ниити ажылында база идепкейлиг киржип турар. Ол ышкаш эмнелгеде партия эге организациязының секретарының оралакчызы хүлээлгезин база ак сеткилдиг күүседип турар.

ЧУРУКТА: Кадр Сундуй ажыл үезинде.

Т. КУНГАНЫҢ фотозу.

Ак халаттыг КИЖИЛЕР

ӨСКЕЛЕРГЕ ҮЛЕГЕРЛИГ

Ак хөйленнig, шевергин базып каан хүрең чүвүрлүг, дас кара майыктааштарлыг, бажының дүгүн аткаар дырап алган, аксымаар шырайлыг аныяк оол кол эмчиниң кабинединге кирип келди.

— Кандыг херектиг чор силер?— деп, эмчи айтырды.

— Ажылдаар дээш келдим. Кызылдың медицина училищезин дооскаш, келгеним бо.

— Бистиинче чоруткан ышкажыл. Күзеп органым дег болган-дыр. Кайы салбырны доосканыңар ол?

— Фельдшер-акушер.

— Ажылдаар чериң сени манап турар—дээш, кол эмчи Бай-Тайганың Тапсы-Аксынга ажылдаарын сүмелээн. Оон сүмезин Байыр-оол Хеймер-оол күзелдии-биле хүлээп алгаш, ол черге барып ажылдай берген. Ук чер каш-ла борбак чавыт бажыңнарлыг, а эмнелгези база ийи өрээлдиг бичежек бажың болган. Ынчан ол «Тээли» совхозтуң Найырал салбырының мал ажылдыг бир бригадазының төвү турган.

Чонга херектиг, чугула ижин аныяк оол 1957 чылдың чайынында ыраккы Кара-Хөлге ынчаар эгелээн. Күш-ажылчы оруун чаа-ла ужуктаан аныяк кижилер бүрүзүнге дег, Хеймер-оолга бергелер бо-ла таварышкылаар турган. Ол үеде кижилерниң аргыжар хөлгези чүгле аът. Ыракта малчыннардан чалаага кылып улус келир. Ол кыштың соогу, чайның изии-даа дивес далаш-биле чоруп каар. Ажыл эң-не харыысалгалыг. Кижилерниң кадыкшылы боттан кол хамаржыр деп чүвени ол эки билир. Үш дүн ортузунда кандыг шаптараазының орук-чирик турбас дээр! Саарыглыг Алаш хемни салдан кежер ужурга-даа таваржып турган. Тура-соруу кошкак, салдынчак кижи бо ажылга шыдаашпас. Тайга чер болган агаар-бойдузу дыка дошкун. Кадыг-бергээ өөренмээн ындыг кижилер маңаа тургулааны чажыт эвес. А Хеймер-оол онаашкан ажылынга ынак болгаш, хандыг-даа бергелерге торулбастарның бирээзи. Эрес чоруу-биле ажылынга ур болбайн чаңчыгып шуудаан.

Тээли биле Тапсы-Аксынга аътты кижи бир хонуп турган чоруур. Хеймер-оол Салчакович эм-тан ап, бо аразынга аътты хөй чыл чоруп келген. Шак ынчаар ук суурга 25 чыл эмчилеп ажылдаан. Чурттакчы чоннуң хүндүткелин кызымак ажылы-биле чедип алган. Кадык камгалал шугуму-биле хүндүлел бижиктер, дипломнар, көрек демдектери болгаш өртектиг бараанар-биле хөй удаа шаннаткылаан. Ёлулуг шаңнал — кижилерниң аңаа хамаарыштыр күзээн чылыг-чымчак сөстери, аңаа бүзүреди. «Кидистиң экизи салыжында; кижиниң экизи бүдүжүнде» деп тыва чоннуң мерген чугаазы бар. Хеймер-оол Салчаковичини ындыгларга хамаарыштырып турары-даа чөптүг. Хоочуннуң дуза дилеп келгеннерге сагыш човангырын, сеткилиниң бичезин кара-хөлчүлер мактап ханмас.

Х. Байыр-оол амгы хүннерде «Кара-Хөл» совхозта участок эмнелгезинде фельдшерлевишаан, хондур дежурныйлаар черде ажылдап турар. Чээрби ажыг чылдар эрткен. Чоннуң амыдырал-чуртталгазы дыка хөгжээн. Ырак-узак аалдарга баарда машиналыг чеде кааптар. Эмчилерниң ажылдаарынга таарымчалыг байдал тургустунган. Чон чырык, чылыг, делгем бажыңнарда чурттап турар апарган.

Ол өг-бүлезинге, ажы-төлүнге сагыш чөваачал адз. Өөнүң ээзи Елизавета Дугановна-биле он уруңу кижизидип, өөредип өстүрген. Адаиениң ажы-төлү ажылгыр. Татьяна ортумак школада, Юрий Кызылда, Антон совхозунда ажылдап турар. Артканнары эки өөредилгелиг, сагылга-чурумнуг өөреникчилерниң одуруунда. Суурнуң чурттакчылары уруг-дарыын сургаарда, бо өгнүң ажы-төлүн чижекке адаар.

— Совет чазак чоннуң чаагай амыдырал-чуртталгазы дээш үргүлчү сагыш салып келген. Оон херечизин бистин өг-бүлевистен көрүп боор. Хөй уруглуг дээш дузаламчы акшаны берип турар. Делгем өрээлдерлиг, чырык бажыңы совхоз дирекциязы берди, уруглар-бысты-ң бичиилери—ясли-садта. Партия, чазаавыс бо хире таарымчалыг байдалды тургусканда, чонуңун, чурттуңун мурнунга үгүле кызып ажылдаксаазы келир-дир. ССРЭ-нин тургустунганындан бээр 60 чыл болур оюн, бүгү чурттаазы дег, үре-түннелдиг эки ажыл-биле уткуур сорулгалыг бис—деп, Х. Байыр-оол чугаалап орар.

Өг-бүленин ээлери уруглары-биле кады хостуг үезин чөптүг ажыглап чаңчыккан. Сблуп-сеткүүл, чечен чогаал номчуурунга, шыдыраалаарынга кончуг ынактар. Дыштаныр хүннерде арыг агаарга бо-ла селгүүстеп чоруурлар. Хеймер-оол Салчакович аныяндан-на хаактаарынга, хол бөмбүү ойнаарынга хандыкшылдыг. Амгы хүннерде назыны дөгүзе-даа, аныяктарның аразында хол бөмбүү ойнаан турарын кижи бо-ла эскерер. Хоочун фельдшер-акушерниң ажыл, амыдыралы — өскелерге үлегер.

В. ХОМУШКУ.
Барыын-Хемчик район.

ТВ

НОЯБРЬ 5-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Ye». 9.40 — Эртенги сула шимчээшкин. 8.55 — Мультфильмнер: «Ак-көк чаанчыгаш», «Чаңгыс дээвир адаанда», «Хуулгаазының даштын ырызы». 9.35—П. И. Чайковский. «Иоланда». ССР Эвиделиниң күрүнеңиң үлегерлиг Улуг театрының шиизи. 11.15 — Телемедээлер. 11.20—14.15 — Чапсар. 14.15 — Телемедээлер. 14.35 — «Амыдыралдың совет хевири». Документалдыг фильмнер: «Бажың». «Алышкылар», «Сээң делегейиң, сээң чериң». 15.40 — «Москва болгаш москвачылар». 16.10 — Хамааты дайынның ырлары. Төп телевидениениң болгаш Бүгүэвилел радиозунуң орус ырының үлегерлиг хору күүседир. Уран чүүл удуртукчузу — РСФСР-ниң улустуң артизи Н. Кутузов. 16.40 — «Москва чанында төрээн черим». Документалдыг фильмниң баштайгы үндүрүлгези. 17.00 — Совет чурулга уран чүүлүнде төөгү-революстуг тема. 17.30 — П. И. Чайковский. Оркестр-биле фортепианого күүседир № 1 концерт.

КЫЗЫЛДАН

18.05 — Телемедээлер.

МОСКВАДАН

18.20 — Бөгүн делегейде. 18.35 — «Ленин Октябрьда». Уран-чечен фильм. 20.15 — «Ye». 20.55—01.00 — Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 65 чыл оюнга тураскаатказ байырлыг хурал. Байырлал концерти. Кремльдиң съездилер Ордузундан дамчыдар.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

12.00 — Күрүнеңиң Кубань казактарының хорунуң концерти. 12.45 — А. Толстой. Чогаалдарының арыннарыбиле. 13.30 — Амыдыралдың школазы. Школачыларның күш-ажылчы кижизидилгезиниң дугайында телеочерк. 14.00 — Уругларга фильм: «Багира, кайда сен?». 15.15 — Телемедээлер. 15.20—18.10 — Чапсар.

КЫЗЫЛДАН

18.10 — «Октябрьның тиилекчи тугу». 18.40 — «Кондопога дээр суур турган». Телефильм. 18.55 — «Азия төвү». Информация үе-публицистиктиг программа. 19.25 — Чарлаллар. 19.30—Улуг Октябрьга тураскаатказ литература-музыкалыг композиция.

МОСКВАДАН

20.00—«Тамчыктыг удунар. чаштар!». «Циркте моортай бажыңы». 20.15 — «Ye». 20.55 — «Идепкейлиг. Чүткүлдүг. Бүзүрел-биле». Пропагандистер ажылының дуржулгазының дугайында документалдыг фильмнер: «Өөредилге номнары-биле ажылдап өөренир». «Пропагандистиң информациязы». «Пропагандист—пропагандистерге». 21.40 — Улустуң аялгалары. 21.55 — «Тиилекчи». Уран-чечен фильм. 23.35—01.00 — Хоккейге ССРЭ чемпионаты. «Динамо» (Москва) — «Динамо» (Рига). 2-ги, 3-кү үелерин.

ИНЕ-БИЛЕ

Амгы үениң медициназында чаа арга-биле эмнээри кончуг сайзырангай болу берген. Оон амыдыралга боттанышкынын республиканың Кызыл хоорайда эмнелгелерден көрүп болур. Поликлиникада ине-биле эмнээриниң кабинеди база бар. Аңаа чон күзелдии-биле эмнедип кээп турар. Аңаа нерв аарыгларын эмнээрге кончуг дузалыг.

Эрткен чылын хенертен хөлчок аараан мен. Барык-ла шуут туруп шыдавас, холдарым туттунмастаан, солагай талакы будум билинместээн. Чогум медерелим анаа. Чаданаңың-даа, Кызылдың-даа ниити аарыглар эмнелгелеринге чыттырып эмнээн. Анализтерим кадык бооп келген. «Кадык-дыр сен» дээш чандырыпкан. Ынчалза-даа байдалым экиживээн. Бергедей бээримге, төрелдерим болгаш уругларым республика эмнелгезиниң неврология салбырына эккелген. Нерв аарыгларын эмнээр эмчи Бидчитмаа Одекеевна Монгуш шинчээш, аарыгны дораан тодаратказ. Бо эмчиниң ине-биле болгаш өске-даа янзы-бүрү эмнээшкиннерни чорутканының түңнелинде, бир ай болгаш сегиз үндүм. Ол Тарыс аржаанынга дыштанырын, күзүн, чазын катап хынадып кээп турарын сүмелээн.

Ынчалзажок чедир эмнетпээнимниң чылдагаанындан бо чылдың апрельде аарыым катап кирген. Катап-ла демги эмнелгемге келдим. Эмнелге эргелекчизи Ольга Фёдоровна Еремеева ээлдек-эвилең хүлээп алгаш чыттырып алган. Дуржулгалыг эмчи мени эмнээр эмчилерге канчаар эмнээриниң бүгү сүмезин берген. Ийи ай иштинде эмчилер Галина Васильевна Верещагина, Ирина Викторовна Киселёва олар ине-биле болгаш өскедаа арга-биле чедиишкинниг эмнедилер. Ол ышкаш физиотерапиязының эмчилери Галина Фёдоровна Голубева, Валерия Романовна Буктуева олар янзы-бүрү электрилиг чиңнээшкиннерни кылып, эки-ле эмнээннер. Буянныг эмчилерниң ачызында кадыкшылым катап тургустунуп, күш-ажыл кылып шыдаар болдум. Шынап-ла, амгы үениң чаа арга-лар-биле эмнээшкини дээштигле-дир. Физиотерапиязының этхерекселдери, эмнээриниң чаа аппараттары магалыг. Кижилерниң кадыкшылы дээш сагыш салыышкын бо хире-дир. Кадыымны эгиткен эмчилерге, сестраларга болгаш санитаркаларга өөрүп четтирбишаан, ажыл-ижинге улуг чедиишкиннерни күзээр-дир мен.

С. КАНЧЫЫР-ООЛ,
Тыва АССР-ниң школаларының алдарлыг башкызы.

Августа аар кемдээш, Ишкин, Сүт-Хөл эмнелгелеринге удаа-дараа эмнеткеш сегидим. Кайы-даа эмнелгеде эмчилерниң могаг-шылаг чок ажылжижин эмнедип чыткан үелеримде көрдүм. Кижилерниң кадыы дээш дүн, хүн чок ажылдап кээр болдулар. Чижээ, Сүт-Хөл эмнелгезиниң кезип эмнээр салбырының улуг эмчизи Оюн-оол Шуружекович Ондарны чон мактаар.

ӨӨРҮШКҮНҮҢ СӨСТЕРИ

Чоннуң ындыг мактадын ол кызымак, ажылгыр чоруу-биле чедип алган. Ол дуржулгалыг эмчилерниң бирээзи. Чурттакчы чон ону көдээ болгаш район Советтериниң депутадынга каш удаа соңгаан. Кадык камгалал шугумунуң аайы-биле каш-даа катап шаңнатказ.

Амгы хүннерде кадык-сергек чурттап ор мен. Мээң кадыл-мны катап эгиткен алдын холдуг эмчилер О. Ш. Ондарга, Ишкин суурнуң эмнелгезинде М. Л. Түлүшке, С. М. Ондарга өөрүп четтиргенимни илереттим.

С. ТЮЛЮШ.
Чөөн-Хемчик район.

ИДЕПКЕЙЛИГ

Районнуң улуг эмчизи Дугар-оол Хертек бо чылын бодунуң ажылдакчыларының күжү-биле чеди машина кирер гаражты тудуп алган. Ам чүгле системазын кылыры арткан. Эмнелгелерниң сеңгелгези, одалга системалары болгаш одаар чүүлдер чогуур үезинде кылдынган. Эмчиниң ажыл-ишчизин, коллективин удуртуп турда билдилиин чон үнелеп чугаалажып турар.

Эмнелге коллективиниң хөйниити ажылдарга киржилгези эки. Бо коллектив «Моген-Бүрен» совхозту шефке алган. Олар совхозка 600 кг дүк кыргыыр планын ажырган. Ак-Чыраадан 15 тонна сиген белеткээр тургаш, 33 тоннаны белеткеп берген. Малчыннарның кажааларын бо-ла коптарып баарлар. Шак ындыг үвүүшкүнде олар лекция, беседаны ыяап-ла кылыры чаңчыл болу берген. Чоокта чарлаттынган күскү субботникке идепкейлиг киржип турар.

М. ХЕРТЕК.
Мөңгүн-Тайга район.

АЙЫЛДАН ЧАЙЛАТКАН

Бодум тракторист кижи мен. Бо чылдың июльда хенертен бажым ааравш, медерелим безин оскунуп турдум. Ак-Довуракпан республика эмнелгезинге эккелген. Нейрохирургия салбырының дуржулгалыг эмчилери Алексей Борисович Бублик биле Виктор Павлович Никитинниң эки эмнээнинiң ачызында, кан-кадык кылдыр сегидим. Олар рентген аппаратка көргеш, баш мээзинче хан түгүрген деп түңнел кылгаш, кончуг нарын кезиишкинни кылганнар. Оон түңнелинде кадык болдум, чүгле кезиишкинниң билдирбес сорбузу арткан.

Бистиң эмчилеривис кижи дээш шак мынчаар билиин, күжүн болгаш уйгу-дыжын харамнанмайн бараан бооп турарынга кым-даа өөрүшкүзүп илереттпес арга чок. Ынчангаш өг-бүлемнин өмүнээзинден үстүнде адаанын эмчилерге, сестраларга болгаш санитаркаларга өөрүп четтиргенимни солуп дамчыштыр илереттим.

Ч. КАВАА.

КИНО

НОЯБРЬ 5-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Дүрген... чажыт... губчека» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

«ПИОНЕР»: «Иван Васильевич профессиязын солуп тур» 9.30, 12.50, 16.10, 20.00, Чаа киночыыды 11.20, 14.40, **«Факт»** 18.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Сөөлгү аът чарыжы» 15.00, **«Башкы»** 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Көскү чылдагаан чокка» 14.30, 16.20, 18.10, 20.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Сөөлгү зоолчеге» 18.30, 20.30 (узаткан) шактарда.

АГААР

Бөгүн республикага бүргеп, аязыр, бичии хар чаап. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени секундада 9—14 метр. Дүне агаарның температуразы 4—6 градус соор.

Хүндүс 2 градус чылыгдан —3 градус чедир соор, чамдык черлерге—5—10 градус соор.

Кызылга бүргеп, аязыр, бичии хар чаап. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени секундада 9—14 метр.

Редактор В. Сс ШАРАВИЙ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: ИНДЕКС 667000

667000, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажың № 3. Телефоннары: Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш совет тургузуг киллдистериниң 2-37-13, пропаганда киллдизиниң 2-31-75, культура киллдизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый киллдизиниң 2-21-47, үлетпүр киллдизиниң 2-31-75, чагаа киллдизиниң 2-41-27, информация киллдизиниң 2-20-60, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солуп келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Чагыг № 2020.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле эргелелиниң типографиязы. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажың № 1). ТС—01520.

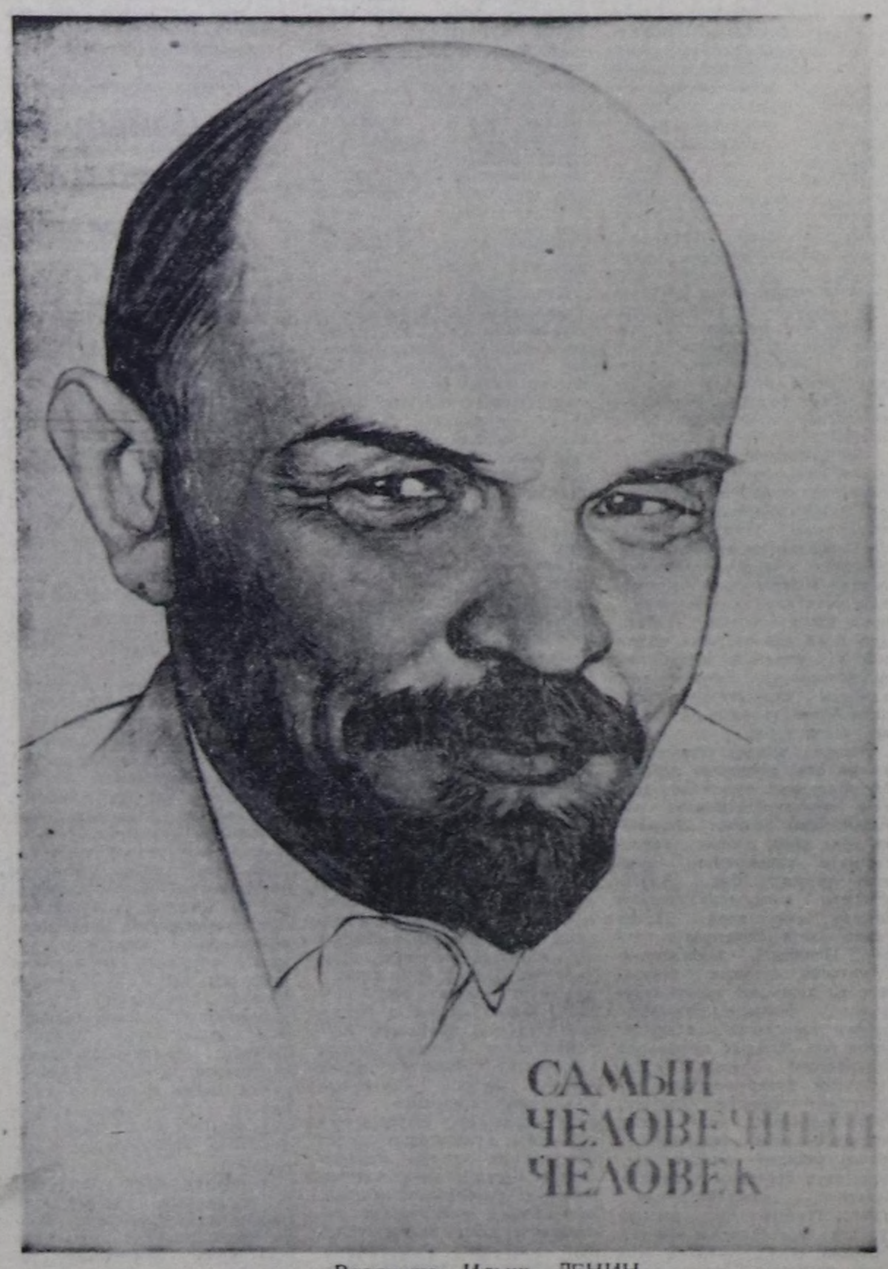
УЛУГ ОКТЯБРЬ ДЕЛГЕРЕЗИН!

Бүгү чуртталарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 257 (12047) | 1982 чылдың ноябрь 6, суббота | 1925 чылда үндезилеттингеп | Өртээ 3 көп.

Владимир Ильич ЛЕНИН

КРЕМЛЬГЕ БАЙЫРЛЫГ ХУРАЛ

Улуг Октябрь — XX чүс чылдың кол болуушкуну, кижи төрелгетенниң салым-чолунга капитализмдеп социализмче бүгү делегейге төөгүлүг эргилиишкинниң эгези болган. Бистиң революциявыстың 65 чыл оюн өртемчейниң ажылчы чоннары тайбыңның болгаш күш-ажылдың, бүгү делегейниң чырыткылыг келир үезиниң байырлалы кылдыр уткуп турар.

СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлерин совет улус амыдыралга чедиишкинниг боттандырбышаан, коммунистиг тургузуушкунга чаа-чаа чедиишкиннер-биле алдарлыг байырлалды уткаан. Алдарлыг юбилейге — ССРЭ-ниң тургустунганының 60 чылынга белеткел Советтер чуртунуң улустарының найыралының болгаш акы-дүңма чоруунуң чайыннанчак көргүзүү болган.

Тайбыңны бижыглаарынче, боо-чепсекти эңдере бүдүрерин кыңчыктырбазынче угланган совет тайбың чаа инициативаларны бүгү делегейге калбаа-биле деткээн. СЭКП-ниң болгаш Совет күрүнеңиң тайбыңга ынак ленинчи даштыкы политиказы — империализмниң агрессчи чимзенишкиннеринге удур идегелдиг камгалал-дыр.

Бүдүрүлгениң мурнакчылары болгаш чаартыкчылары, партияның хоочунпары, эртем болгаш культураның ажылдакчылары, Совет Армияның болгаш Шериг-Далай Флодунуң дайынчылары, Москва чоогунуң ажылчы чоннар төлээлекчилери ноябрь 5-те, Москвага, Кремльдиң Съездилер ордузунга байырлалдың ёзузу-биле чыылганнар. Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 65 чыл оюнуң байырлалынга тураскаатканы улус депутаттарының Москва Совединиң болгаш СЭКП-ниң хоорай комитединиң байырлыг хуралы аңаа болган.

Эштер Л. И. Брежнев, Ю. В. Андропов, М. С. Горбачев, В. В. Гришин, А. А. Громыко, Н. А. Тихонов, Д. Ф. Устинов, К. У.Черненко, П. Н. Демичев, В И. Долгих, В. В. Кузнецов, Б. Н. Пономарев, М. С. Соломенцев, М. В. Зимянин, И. В. Капитонов, К. В. Русаков оларны байырлыг хуралдың киржикчилери туруп келгеш, ынмиттиг адыш часказашкыны-биле уткаапнар.

Уругвайның Компартиязының ТК-зының Бирги секретары Р. Ариземенди, Араб социалистиг катап тургузуушкун партиязының (АСКТП) Чингине секретарының эралакчызы А. аль-Ахмар президиумга база олурган.

Залда — даштыкы чуртталардан келген залчылар болгаш даштыкы дипломаттар.

Моссоветтиң күүскомунуң даргазы В. Ф. Промыслов байырлыг хуралды ажыткан.

СЭКП ТК-ниң Политбюро кежигүнү, СЭКП-ниң Москва хооркомунуң бирги секретары В. В. Гришинни байырлыг хуралдың киржикчилери чылыы-биле уткаан. «Улуг Октябрьның херээн уламчылавышаан» деп илеткелди ол кылган.

Илеткелди улуг кичээнгей-биле дыңнаан болгаш үргүлчүлелдиг адыш часказашкыннары чаңгыс эвес удаа үзе кирип турган.

Байырлыг хурал доозулган. Совет Эвилелиниң Күрүне гимнизин күүсеткен.

Оон дараазында байырлалдың улуг концерти болган. Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнеңиң удуртукчулары аңаа олурушкан.

• • •

Улуг Октябрьның 65 чыл оюнга тураскаатканы байырлыг хуралдар эвилелдешкен республикаларның найысылалдарынга, чурттуң өске-даа хоорайларынга база болган.

(СЭТА).

УЛУГ ОКТЯБРЬНЫҢ ХЕРЭЭН УЛАМЧЫЛАВЫШААН

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 65 чыл оюнга тураскаатканы, 1982 чылдың ноябрь 5-те Кремльдиң Съездилер ордузунга болган байырлыг хуралга эш В. В. ГРИШИННИҢ илеткели

Эштер!

Бүгү делегей төөгүзүнүң эң-не улуг болуушкуну болган Октябрьның социалистиг Улуг революциязы бистиң чуртувуска өөскүп үнген үеден бээр 65 чыл эрткен. Капиталистерниң болгаш помещиктерниң эрге-чагыргазынга удур ажылчы чоннарның демисели бир-ле дугаарында бүрүн тинилелге-биле доозулган.

Ол тинилелгениң сорук киирикчизи болгаш организакчызы Ленинниң партиязы болган. Ол чер дээш демисежип турган тараачыннарның хөй миллион массаларын революсчу пролетариатты долгандыр сырый каттыштырып, социализм дээш демиселди, Россияның дарлаттырган улустарының национал дең эргелиг чоруккуче үттүкүүн база тайбың дээш иинти демократтыг шимчээшкинни чангыс кылдыр каттыштырып шыдаан. Октябрьның көдүргени социализмниң тугу оон бээр-ле бүгү кижи төрелгетенниң келир үезиниң символу болуп, делегей кырынга чоргаар киинскип келген.

Улустарның салым-чолунга, иинтилел хөгжүлдезинге улуг рольду ойнап турганы эвээш эвес революцияларны төөгү билир. «Октябрь революциязы бодунуң характеринии-даа, бодунуң төөгүлүг ужур-дузазының-даа талазы-биле оларның араазында онзагай черни ээлеп турар. Ол кижини кижи дарлаар чорукту чок кылган болгаш иинтилелди ажылчылардың оруун эрткен. Кадыгдошкун демиселге ажылчы чоннар партиязын удуртулгазы-биле Улуг Октябрьның чаалап алышкыннарын камгалап алган, оларны даштыкы интервенциянын болгаш иштики контрреволюциянын калчаалыг ыйышкынындан камгалап алган, дарлакчы ангыларын удурланышкынын ажып эрткен.

Социалистиг революцияның эң-не кол болгаш эң-не берге сорулгазын — тургузукчу сорулганы шиитпирлээринге төөгүлүг тинилелгелер чедип алдынган. Чурттуң индустриализациязын эң-не кыска хуусаада, делегейнин нарын байдалынга чоруткап. Ленинчи кооператив планын амыдыралга боттандырган, коллективтиг принциптерге үндезилеттингеп улуг көдөө ажылагийны делегейге бир дугаарында тургускан. Массаларның чүс-чүс чылларда хожудангай, үжүк-бижик билбес болгаш угаан-бодал талазыбиле дарлаткан чоруундан мурнакчы эртемнин база культураның бедиктериче кайгамчык улуг ужуттуушкун болдурган. Ол бүгү сорулганы чедиишкинниг шиитпирлээн чорук бистиң Төрээн чуртувусту күүлүг социалистиг күрүне кылган.

Эвилелиниң тургустушганының алдан чыл оюнуң чылы болуп турары-биле онзагай. Ол алдарлыг юбилей— СЭКП-нин ленинчи национал политиказының, бистиң социалистиг Төрээн чуртувустуң бүгү нацияларының болгаш улустарының акы-дүңма найыралының шылгарыңгай чедиишкиннерин бүзүрелдиг черечилеп. Национал айтырыгны чөпүүр шиитпирлээринии хандыдыкчы үлегер-чижээн көргүскен ССР Эвилели коммунизмни бир дем-биле тургузуп турар деп эргелиг республикаларның хажыттынмас оң-бүлези кылдыр бүгү делегейниң мурнунга көстүп турар.

Коммунистиг партияны, Ленинниң херээнии шынчы уламчылакчызы эш Леонид Ильич Брежневке баштаткан оон Төп Комитединг долганлыр ыяк сырый каттышкан совет улус Октябрьның оруубиле, коммунистиг тургузуушкуннуң база тайбыңның оруубиле бүзүрелдиг бар чоруур!

I. Сайзыраңгай социализм — Октябрьның идеяларының боттаныышкыны

Эштер! Бистиң революциявыстың үзүлчеглиг оюн байырладыг демделген эрттирген санында-ла бис оон идеяларынче катап-катап көрүп, чаа сорулгаларны үре-түнелдиг кылдыр шиитпирлээр дээш, эрткен бүгү орукту болгаш кылган бүгү чүүлдерни база катап, шүглүнүп көрүп турар бис. Ол — Владимир Ильич Ленининиң үезээнии бистиң партиявыстың шагдагы чанчылы-дыр.

65 чыл дургузунда чурт алдарлыг, ынчалзажок чиик эвес орукту — чаа делегейнин баштайгы ажыдыкчыларының оруун эрткен. Кадыгдошкун демиселге ажылчы чоннар партиянын удуртулгазы-биле Улуг Октябрьның чаалап алышкыннарын камгалап алган, оларны даштыкы интервенциянын болгаш иштики контрреволюциянын калчаалыг ыйышкынындан камгалап алган, дарлакчы ангыларын удурланышкынын ажып эрткен.

Социалистиг революцияның эң-не кол болгаш эң-не берге сорулгазын — тургузукчу сорулганы шиитпирлээринге төөгүлүг тинилелгелер чедип алдынган. Чурттуң индустриализациязын эң-не кыска хуусаада, делегейнин нарын байдалынга чоруткап. Ленинчи кооператив планын амыдыралга боттандырган, коллективтиг принциптерге үндезилеттингеп улуг көдөө ажылагийны делегейге бир дугаарында тургускан. Массаларның чүс-чүс чылларда хожудангай, үжүк-бижик билбес болгаш угаан-бодал талазыбиле дарлаткан чоруундан мурнакчы эртемнин база культураның бедиктериче кайгамчык улуг ужуттуушкун болдурган. Ол бүгү сорулганы чедиишкинниг шиитпирлээн чорук бистиң Төрээн чуртувусту күүлүг социалистиг күрүне кылган.

Бир эвес чонның тургузукчу күш-ажылын фашистиг Германияның дээрбечи халдаашкыны үзе кирбээн турган болза, бистиң чедиишкиннеривис оон-даа улуг турар иийик. Совет кижилер боттарының тургускан иинтилел тургузуун оък-боозун холга туткаш, камгалаар үжүрге таварышкап. Олар ону камгалап алган-даа. Ада-чурттуң Улуг дайынынга олар бодунуң Төрээн чуртун болгаш бүгү кижи төрелгетенниң фашистиг эжелекчилериниң күлданыышкынындан чижетлээр чүве чок маадырлыг чорукбиле камгалап алган.

Дайынга чидириглер аарберге болган, оон чедирген материалдыг когаралы кедертей улуг болган. Ынчалзажок партияның тура-соруу, чоннун күш-ажылчы маадырлыг чоруу дайын соелунуң хүлэйбазынга болгаш бузундуларынга мун-мун хоорайларны база суурларны, фабрикаларны база заводтарны катап тургускан.

Бөгүн, бо байырлыг хүн, бис революцияның дайынчыларынга— алдарлыг ленинчи гвардияга, хамааты дайынның база баштайгы беш чылдарның хоочуннарынга, Ада-чурттуң Улуг дайынынын киржикчилеринге болгаш маадырларынга, Октябрь революциязының тиилелгелиг түүгүн бедии-биле кодурүп келген дайын чылдарынын база дайын соелүнүн катап тургузуушкун үезиниң могагшылаг чок ажыл-ишчилеринге кызыгаар чок хүндүткелдиң болгаш өөрүп четтиринишкинин йөрээлиң илергейлеп турар бис.

Эрткен он-оң чылдарның дургузунда амыдырал улам бүрүнгаарлап чоруткан. Чурт иинтилел депшилгезинин бедиинче кедүрүлүп үнген. Оон экономиктиг күчү-шыдалы канчаар-даа аажок өскеп. Ам Совет Эвилели делегейниң үлетпүр продукциязының бештин бир кезиин бүдүрүп турар. Көдөө ажылагийнын материал-техниктиг баазазы шынар талазы-биле чаартынган. Оон иинти продукциязы дыка өскеп. Капитал тудут канчаар-даа аажок улуг хемчээлдерге четкен. Беш чыл санында-ла муң-муң чаа үлетпүр бүдүрүлгелерии, транспорт магистральдарын ажыглалга киирип турар.

Совет Эвилели эртем-техниктиг депшилгелиниң база делегей культуразының бирги одуругларында чоруп турар. Оон чайынналчак көргүзүү — ядролуг энергетиканың, космос болгаш лазер техниказының, электроникаңың болгаш химияның талазы-биле чедиишкиннер. күчүлүг гидротурбиналарны тургускаиы, эртемнин база техниканың өске-даа хөй-хөй адырларынга чедиишкиннер болур. Улус өөредилгезиин база культураны хөгжүдеринге күрүнеиин салыышкыннары өзүп турар.

Капиталистиг тургузугнуң берии шылдавас ындыг үүлдерин социализм совет кижилерге берген. Ол дээрге, даарта хүнүнге бүзүрелдиг чорук күш-ажыл кылыр ынанышгыг магадылаттынган эргедир. Ол дээрге, делегейде эң-не чиик бажың хөлезиин халас өөредилге болгаш халас медицина хандырылгазыдыр. Ол дээрге, коллективизмнин болгаш эң хуузунуң бот-бодунга дузалажырынын принциптеринге, күрүненин база иинтилелдиң херектерии эргелеп башкарарынга массаларның идепкейлиг киржилгезинге үндезилеттингеп, канчаар-даа аажок улуг сопиал үнелиг чорук болуп турар кижилер араазында чаа харылзаалар-дыр.

Октябрьның Төрээн чуртуиуң эрткен оруунуң кол сопиал-политиктиг түңнели — сайзыраңгай социализмни тургусканы, иинти улустуң социалистиг күрүнезин тургусканы болур. Ук күрүне ажылчын аңгының, тараачыннарның болгаш интеллигенциянын бижыг эвилелиигe даянып турар. Оларның чайгылыш чок чоокшулажыкшыкыны иинтилелдиң ангы чок структуразының тургустунары колдуунда база үндезинииде бишкан социализмниң төөгүлүг хемчээлдеринге болу бээринче аппар чоруур.

Совет иинтилелдиң хөгжүлдезиниң амгы үе-чадазы улам ыңайгы социал-экономиктиг депшилгениң болдунар аргаларын дыка калбарткан. Оон-биле чергелештир иинтилелдиң хереглелериидаа өскеп, хөй-хөй ажылагий, социал болгаш идеологтуг айтырыларны амыдырал чаазы-биле тургускан. Ынчаарга партия оларга делегеренгей, үндезин-барымдаалыг харыыларны берген. Бышкап социализмниң байдалдарынга совет иинтилелдиң хөгжүлдезиниң эртемге үндезилеттинген стратегиязы СЭКП-ниң XXIV, XXV болгаш XXVI съездилериниң шиитпирлеринде тодаратгынган.

Чурттуң иштинге болгаш делегей ареназынга бистиң партиявыстың политиказын чогаадыкчы ёзу-биле ажылдап кылырынга база боттандырарынга үнелеп четпес салыышкынны СЭКП ТК-ның Чиигиве секретары, ССРЭнин Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы эш Л. И. Брежнев киирип турар. Бодунуң чайынналчак илеткелдеринге, чугааларынга болгаш ажылдарынга од марксизм-ленинчи теорияны үндезин иинтилештирилгелер болгаш түңнелдер-биле байыткан. Чурттуң экономиказын чонның чаагай амыдыралын бедидиринин хөй янзы сорулгаларынче хаңыза-биле эргилдиргенинин, оларны боттандырар талазы-биле партияның канчаар-даа аажок улуг организакчы ажылын совет кижилер оон ады-биле дүрүм ёзугаар холбаштырып турар. Ленинчи чагыгларга хажык чок шынчы чорук, бистиң күрүневисти хөгжүдеринии база быжыглаарының дугайында, кижилер дугайында доктаамал сагыш салыышкыны, партинга база чуртка ажыл-херекти болгаш чогаадыкчы чоруктуи байдалын тургускаиы, делегейнин чавырлыышкыны дээш, тайбың дээш дайын кыжаныышкынынга удур чижеглээр чүве чок демисел эш Л. И. Брежневке бистиң чуртувуска, бөмбүрзектиң бүгү-ле ак сеткилдиг кижилериң ортузунга бүгү-иинти ыңдылээшкинии болгаш эң бедик ат-алдарны берген.

Совет иинтилелдиң амыдыралынга төөгүлүг улуг болуушкун СЭКП-ниң XXVI съездизи болган. Оон шиитпирлериниң төвүнде — күш-ажылдың кижизи, оон херектелдери болгаш негелделери. Съезд сайзыраңгай социализм иинтилелиниң мурнунга чаачаа улуг делгемнерии ажыткан, оон күүлүг экономиктиг, эртем-техниктиг болгаш угаан-бодал күүү-шыдалдарын ажыктыг сайгарарының оруктарии айыткан, партияга болгаш улуска чүгле он бирги беш чылда эвес, харын база 1990 чылга чедир үеде ажыл-чорудулганың боттуг болгаш тодаргай программазын берген. Чурттуң бүгү амыдыралы бөгүн оон өзүп турар салдары-биле чоруп турар.

Съезд соонда болгулаан СЭКП ТК-ның Пленумнарында оон айтыышкыннары улам боттуг апарган, партияның бирги ээлчегде сорулгалары тодараттынган. Ынчаарга оларның араазында кол үүл— болдунар-ла кыска хуусаада чурттуң чонун аъш-чем продуктулары-биле идегелдиг хандырары болуп турар. Ол дээрге чүгле экономиктиг бирги чергенин эвес, харын база эң чугула социал-политиктиг сорулга болур деп, СЭКП ТК-ның май Пленумунга Л. И. Брежнев чугаалаан.

Пленумнуң үүлдүт деп көргени ССРЭ-нин Аъш-чем программазы — улустуң чаагай чоруунуң дугайында, хоорайга болгаш кедээге амыдыралдың — болгаш күш-ажыл байдалдарын улам ынай экижидер болгаш чоокшулаттырар дугайында ёзулуг ленинчи сагыш салыышкынның чайынналчак херечизи. Моойбиле кады бо болза чурттуң бүгү агроүлетпүр комплекизиниң хөгжүлдезинде шынар талазы-биле чаа чада. Программа көдөө ажыл-агыйның ажыктыын бедидер талазыбиле улуг хемчээлдиг хемчеглерни, агроүлетпүр комплекизиниң бүгү звеноларын дүүштүрүлгелиг хөгжүдерин, бар бергелерни болгаш карышкактарны чайладырын көрүп турар.

Агроүлетпүр комплекизин хөгжүдеринге аажок улуг хөренгилерни киирип турар, ол оон бирги беш чылда капитал салыышкынпарның иинти хемчээлинин үштүн бири болуп турар. Колхозтарның болгаш совхозтарның экономиктиг байдалын быжыглаар, көдөө ажыл-агыйны болгаш ооцбиле холбашкан адырларны эргелеп башкарарын сайзыраңгайжыдар апаар.

Чурттуң бүгү улус ажылагийын хөгжүдеринде кол айтырыны экономиканы шапкын хөгжүдеринің оруунче шилчидерин доозары болур. Бо болза 80 чылдарда бистиң экономиктиг хөгжүлдевис чамдык факторларның салдарындан нарыдап турары-биле холбаштыр онза чугула байдалдыг апарган. Чугаа болза, СЭКП-ниң XXVI съездизинге демделгээни ышкаш, күш-ажыл курлавырларының өзүлдезиниң кызырылганының, Төөн чүк болгаш Соңгу чүк районнарын шиңгээдин алыры-биле холбаштыр чарыгдалдарның улгатканының база долгандыр бойдусту камгалаарынга чарыгдалдарның ескенииң дугайында болуп турар. Экономиканың өзүп турар негелделериниең хожудап турар оруктарны, транспортгу, харылзааны хөгжүдеринге, а ол ышкаш ам-даа эвээш эвес болуп турар эрги бүдүрүлгелерии үндезиии-биле чаарты эде кылып тургузарынга шыңгыы күжениишкиннер болгаш хөй хөреңгилер негеттинип турар.

Экономиканы интенсивтиг орукче шилчидериигe кол черни эртем-техниктиг дешилгениң темпилерин дургедедири ээлеп турар. Оон ужур-дузазын бөгүн кымгадаа бүзүреткен херээ бар деп бе: чаа техниканы болгаш күш-ажылды эртем ёзугаар организастаарын шиңгээдип алганының күсели-биле үлетпүрде күш-ажылдың бүдүрүкчүүлүүнүн бүгү немей өзүлдезиниң үштүн ийизин ап турар бис. Моон ужурунда экономиканың бүгү адырларын, бүгү звеноларын эртемниң болгаш техниканың мурнуку туруштарынче киирери, эртем коллективтериниң ажылының бедик ажыктыын хандырары, шинчилелдерни болгаш ажылдац кылыышкынларны дүргедедири, оларның бедик шынарлыын, бүдүрүлгелерге дүргеп шиңгээдин алдынарын чедип алыры кончуг чугула болуп турар. Бо оруктар чораап, бис партияның XXVI съездизиниң айытканы ышкаш, бистиң экономикавыс эртем биле бүдүрүлгенин интеграциязының, чогаадыкчы бодал биле чогаадыкчы күш-ажылдың сырый харылзаалыының илерели болуруи чедип ап турар бис.

Бүдүрүлгени интенсификастаарының, ажыктыын бедидериигe чугула курлавыры бойдус курлавырларың тыварының болгаш ажыглаарының арга-методтарын сайзыраңгайжыдары, чиг-этти, одаар чүүлдү, энергияны камнаары болур. Ажыл-агыйның амгы хемчээлдеринде камналга болза хөй таварылгада бүдүрүлгениң өзүлдезинге, харын дыка улуг өзүлдезинге деңнежир ужур-дузалыг. Бодан көрүнердээн. 1982 чылга төлевилээн электроэнергия камналгазы эрткен чылын оны бүдүреринден алдынган немелде өзүлдеден ажып турар. А көдөө ажыл-агыйның продукциязының чамдык хевирлерин сөөртүп, кадагалап болгаш сайзырады ажылдап кылып турар үеде чидириглерии узуткап алыр болза, оларның хемчээлин өстүреринің беш чылда планнааны хире, ындыг ажыкты бээр ийик.

Камналга болгаш хумагалал — эң чугула ажыл-агыйжы херек. Оон-биле кады ол болза совет кижиниң мөөүшынар хүлээлгези база болуп турар. Ленинниң өөредиш чоразы ышкаш, харын пуд тараа, хөмүр-дан, металл бүрүзүн хумагалыг бодамчалыг көөрүндеи ёзулуг социализм эгелээр, шак оон күш-ажылчы социалистиг мораль бодунуң үнер дөстерии ап турар.

Бүдүрүлгени интенсификастаарынче угланышкынны туруштур боттандырары капитал салыышкынларың ажыктыын бедидериин, а ол ышкаш одаага-энергетика комплекизии улам ынай хөжүдерин болгаш сайзыраңгайжыдарын негеп турар. Нефтиин болгаш газты тыварын көөдедириибиле үергелештир одаага-энергетика балансызының тургузуун экижидериң, энергияга камналгалыг технологияны шиңгээдип алырын хандырар апаар. Од болза экономиканың бажыктыын боттуу-биле бедидер арганы бээр. Бо бүгү айтырыгларже күрүне болгаш партия органнарының бүгү ажыл-агыг удуртукчуларының доктаамал кичээнгейи салдынган турар ужурлуг.

Эштер! Съезд соонда эрткен үениң дургузунда эвээш эвес үүлдер кылдынган. Күш-ажылчы болгаш политиктиг бедик идепкейлиин, бердингенин болгаш иинициативазын илергейлевишаан, совет кижилер съездиниң айтышкыннарын, оп бирги беш чылдың даалгаларын күүседир дээш чедиишкинниг ажылдап турар. Бүдүрүлгениң болгаш социал-культураның хөй-хөй чаа объектилери ажыглалга кирген. Амгы үениң эң улуг тудугларын кылырын чедиишкинниг боттандырып турар. Ажылдап турар бүдүрүлгелерии техника талазы-биле эде дериинии болгаш чаартыкчылыры кылырының хемчээлдери улгаткан.

(Төнчүзү 2-ги арыда).

Тувинский
ордена «Знак почёта»
библиотека
С. Лушкина

УЛУГ ОКТЯБРЬНЫҢ ХЕРЭЭН УЛАМЧЫЛАВЫШААН

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Үлеть.) продукциязының хемчээли, баштайгы саналгалар-биле алырга, беш чылдың ийи чылдарында 6,3 хуу өзер. Сөсүлиниң шиитпирлеринге дүүштүр хереглел чүүлдерин бүдүрериң хөгжүдериниң мурнап түрар темпизи хандыртым. турар.

Бо чылдар көдээ ажылаттай ажылдакчыларына берге болган. Ынчалзажок агаар-бойдустуң нарын байдалдарынга удурланыштыр ажылхеректи ылап организастаарын болган массаларның энтузиазмын түрүскан. Хөй-хөй колхозтар болган совхозтар, чамдык областар, крайлар болган республикалар көлээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрөөнге болган белеткээринге эки түннелдерни чедип алган.

Экономикада чедишкинниер ала-чайгаар боду чедип келбези билдингир болгай. Оларда ажылчыннарның, тараачыннарның, инженер-техниктиг ажылдакчыларының, бүдүрүлелер удуртукчуларының, партия болган совет кадрларның түткүлдүг күжениишкинниер кирип турар. Партия Төп Комитедиң оларның кызымак күш-ажылын, чогаадыкчы инициативазын, боттарының хамаатты хүлээлгезин бедидивиле билип турарын белги-биле үнелеп турар.

Эштер! Октябрь революциязының оюн демдеглеп тургаш, бис Ленинниң өөреткени шыкаш, шиитпирлеттинмээн айтырыгларны болган бергелерин тода көөр, оларны хайладырынче киткээнгейни мөөнээр ужурлуг бис. Ажылагыйы ажыл-чорудулганың чамдык түңнелдери бистиң сеткилиивисти хөөдүрбейн турар. Планныг даалгаалыг күүсетпейн, керээлиг хүлээлгелерни хажыдып турар бүдүрүлелер, каттыжыышкыннар болган харын-даа адырлар бөзин бар. Чамдык адырларда бүдүрүлгени болган күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн өстүрериниң темпизи четпес, ажыл шагының, материалдыг болган энергия күрлавырларының чидирин ам-даа улуг. Бойдустуң аргалары чамдыкта биллиинг ажыглаттынмайн турар. Транспорттуң ажыды чүрттүн хереглөөнүвүс ам-даа хожудап турар. Капитал тудугда четпестер оожум чайлаттынып турар.

Экономиктиг болган социал хөгжүдениң сорулгаларының чедишкинниг күүсеттинери бүдүрүлгени, бүтүү ажыл-агый механизмни организастаарын болган эргелеп башкарарын улам ылай сайзырангайжыдарындан улуу-биле хамааржыр.

Амгы үеде хүннүң кол лозуну болза, эң-не организастыг болган ажыл-ишчи болуру. Ол чүл дээрге планныг онаалаларны болган керээде көрдүнген хүлээлгелерни хажыы чок күүседир, чаңгыс аай улус ажыл-агый комплекизиниң звено бүрүзүнге тодаргай күш-ажылчы ритмни сагыыр болган ажыл-агый харылзааларының хынаттынган системазын тургузар дээни ол. Ол үүл дээрге — эң шынгы сагылга-чурумнуг болган харылсалгалыг болур, хереги шын, ажыл-агыйжы ёзу-биле чорударын билир, бүтү-ле үүлдерге иезээде бедик эчис түңнелдерни чедип алырын оралдажыр дээни ол.

Ажыл-агый чорудулгазын, бүдүрүлге удуртукчуларының ажыл-ишчи болган политиктиг шынарларын, күш-ажылчы коллективтериң ажылын чогум-на шак ындыг турушпастан үнелеп көөр ужурлуг бис. Корум-чурумну болган организастыг чорукту бижыглаары материалдыг чарыгдалдарны негевес-даа болза, а оон ажыы улуг дээрзин айтып каары чугула.

Экономиктиг болган социал деңшилгениң аразында хаңы харылзаалыы — совет шиитиледдиң амгы хөгжүдениниң онзагай үүлү болур. Экономикада чедишкиннер чүрттүн бүтү төөгүзүнге турун көрбээн эң калбак социал программаны боттандырар арганы 70 чылдарда берген. Ук программага эрткен он чылга деңизөрге, оон барык ийи катап хөй акша-хереңгини, үндүрүп берген.

Социал хемчеглерни амыдралда чайгылыш чок боттандырып турар. Бо беш чылдың эрткен үезиниң дургузунда улус ажыл-агыйының чамдык адырларының, оон иштинде демир-орук транспортунуң, хөмүр-даш үлетүрүнүң, тудуг организацияларының болгаш өске-даа чамдык организацияларның ажылдакчыларының ажыл шалыңын өстүрген. Пенсияларның бичии хемчээлдери оюп, уругларлыг өг-бүлелерниң материалдыг байдалы экижии турар. СЭКП болгаш Совет чазак ук шугумну моон соңгаар-даа үргүлүлээр.

Материалдыг кежиктерни ажылдакчы бүрүзүнүң болгаш коллектив бүрүзүнүң күш-ажылчы салыышкынын ёзугаар социалистиг ёзу-биле хуваарын улам ылай сайзырангайжыдарынга партия улуг кичээнгейни салын турар. Ук принципти шын боттандырары кижилерниң ак сеткилдиг, чогаадыкчы болган шалынчы ёзу-биле ажылдаарынга идиг болур. Хүнзалданың социалистиг принцивин чер болганга кезээде сагаан турарын чедип алыры, партия, совет, профсывиел, ажыл-агый организацияларының хүлээлгези болур. Ук принципти ёзу барымдаалавайн, а херек кырында сагыыр үзүрлүг.

Бисте ат-алдар болгаш материалдыг кежиктер күш-ажылдан хамааржыр. Мангыстаачак болгаш мегечи, чижеҗ болгаш хээлелекчи кижилер-биле — социал маңгыстальышкынның ол бүгү иерээшкиннери-биле эптеш чок, шиитпирлиг демиселди чорудар херек! Л. И. Брежнев Бакута чугаазынга бистиң «кичээнгейивисти олче база катап углаан.

Күш-ажыл —кижиниң амыдыралының кол кезээ. Чүгле күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер эвес, харын ооң утка-шынарын байлакшыдар талазы-биле бо беш чылда хөй чүүлдерни кылыр апаар. Ынчаңгаш хол-биле кылыр, бөдүүн болгаш хөй күш негеттинер күш-ажылды чок кылыр талазы-биле партияның идип үндүрген соруглазы чүгле экономиктиг эвес, харын чүгула социал соруглга боол турар.

Социализам, социал моолшынар талазы-биле байлактарының чаа системазын тургускан, ук байлактар амыдыралдың буржуаз хевириниң чижеҗ болгаш олчаргак психологиязында удур турун турар. Социалистиг шиитиледдиң кижизи дээрге хамыктың мурнунда материалдыг болгаш угаан-бодал байлактарының чанакчызы, тургузукчузу, амгы үениң бүтү негелдеринге дүүштүр чурттап билир кижи-дир.

Ол болза бистиң идеалывыс-тыр. Ындыг болзажок ооң хөй-нурузуу бистиң амыдыралывыста бодараан. Коммунизмниң идеаддарынга хажык чок бердинген, иштики моөү-шынары төлептиг, арыг чүректиг болгаш арыг сеткилдиг, күш-ажылга янак болган ажылдап-даа билир, эрес-шудургу, янаы-бүрү мергежилдерлиг болгаш делгем политиктиг биилиг кижи дээрге, бистиң партияның ажыл-чорудулгазының чүгула

Совет көдээниң кижилери

АВАЗЫ-ДАА, АЧАЗЫ-ДАА, ООЛДАРЫ-ДАА...

Хүлөр-хүрең арын-шырайлыг, шилгедек мага-боттуг, өртумак дурт-сынныг, хүүрек туткан, суг сүзер идиктиг хөрээжен кижи эртен эрте делгем шөлдүү эргип-кезип, тоштан көрүп чораан. Суг хөөлбектели бээр хире черлерни ол дораан-на чире каскылап, немдиктерни ширик баскаш дөва каггылап турган. Ындыг янзылыг белеткел ажылы доозулган соонда буга суунда салып бадырар-ла, суггаа, чүү боор, шөлче шыынайны-ла бээр. Суггатчы кижи ону туда көрүп турар, хайгыында солдат-ла. Чире шава бергеш, чаңгыс черже агып түрүп бээр, азы оюк-делик кургаг черлер артып каар. Ону суггатчы кижи хайгаарап көрүп, аңаа-маңаа кулактар хап тургаш, кургаг черлерни чедиштир суггарар.

Ол бүгүнү делгем шөлде көстүп келген демги хөрээжен суггатчы эки билир. Ол болза «Ак-Туруг» совхозатуң Кызыл-Даг салбырының суггатчызы Маадыр ие Дарый Түлүшовна Дүрбүй-дүр. Мооң мурнунда ол малчыннап чораан. Ооң өөнүң ээзи Киров Байыр база суггатчы. Оларның уругларының алдызы ам өөренип турар, үжү ада-иезин салган, суггатчы боон, чаңгыс бригадада ажылдап турарлар. Бир кызы Чаа Чаа-Хөлде—маляр.

Хөрээжен кижи суггатчы!.. Чоокка чедир-ле чер суггарары дээрге чүгле эр кижиниң ажыл-херээ кылдыр көөр турдувус. Ам бо чүл? Барып-барып он уруглуг ие кижи суггатчы болуру дээрге ховар таварылга, эрес-маадырлыг чорук-тур! Уруг-дарыы өзүп келирге, Дарый Түлүшовна бодунуң күзели-биле суггатчылар бригадазынга кирип алган. Ол дораан-на: «Хей уругдарылыг кадай кижи ашактар оттүнүп чер суггарар мен деп чүзүл, ойт, бо Дүрбүй тейний бербээн бе» деп кайгаан, өлдепсинген чугаа суурга дыргыя тарай хона берген. Ону дыңнаан, «Хөрээжен кижи хүүрек туткаш, буга суу чая тыртыштарга, канчан баар боор, харын суггаттыгда тараа-быдаа албек-ле боор ыйнаан, ынчан харын амыравас бе болар» деп удурлангаш, Дарый Дүрбүй харын аңаа өжештир демир-хүүрээн холга быжыг туткап, дидим шиитпирлиг ажылдап киришкен. Ол бичиизинде-ле адазының чер суггарарын хайгаарап көрүп ап чораан болгаш, улуг бергедээшкинге таварышпаан. Ооң кадында эгин кожа ажылдап турар суггатчы ашаа Киров Байыр база бар. Чоортула суггатчылар бригадазынга үш оглу—Алексей, Альберт, Александр олар база немежиш келген. Ада-ие арга-дружулгазын оолдарынга күзеадигибиле дамчыдып берип, өттегдаа, черге-даа чагып, суггаш чоруурлар. Олар база-ла соонда барып дружулгалыг суггатчылар болуп, өскелерни өөредип бээр!

— Суггатчы бригадавыста чээрби дөрт кижи бар, ооң кежигүннери ийи звено кылдыр үстүп алгаш, дүне-даа, хүндүс-даа ээлчег-биле үзүктел чок ажылдап турар бис. Ылангыя дүне чер суггарары берге-ле, үргүлчү хайгаарап, эргип көрүп турбас болза, аскымнаан ыт дег, оскээр чара шаап чоруй баар. Ону бооп, кулак хап, черни чедиштир суггарар апаар. Сугнуң хөрзүнче эки сиңерин база манаар... Шынап-ла херээжен кижиге белен эвес ажыл-дыр ийин. Ынчалза-даа солундур, чаңчыга бердим. Хүлөөнген күштүг, кызыл ажылдаар бо-ла—деп, суггатчы Маадыр-ие омак-хөтлүг, эрестиг чугаалап турду.

Ооң «берге» деп чугаалап турары-даа чөп. Ынчалза-даа ооң чугаазының аян-хөөнүнде, арын-шырайында күш-ажылдың өөрүшкүзү болгаш бызыг тура-сорук бары илдең!

Суггатчыларның ажылының түннели күскү дүжүттен көстү бээр. Кызыл-Даг салбырының суггатчыларының ажылының түннели эки болган. Суггараа чогуур чер шупту 1174 гектар. Улуг-Хөвуда суггарылга системазы эрткен чылын ажыглалга киргеп. Ында чер 150 гектар ажыг. 135 гектар кукуруза шөлүн аңаа суггарган турган. Оон 540 ажыг тонна йогаан массаны силос кылдыр салган. Сурат-Булуң деп черде 350 гектар люцерна шөлүн суггарган, эки дүжүттүг болган, ону ийи катап кескен, гектардан-на 32 центнерни алган болгаш 1108 тонна люцерна ажаан алдынган. Даг-Баары деп черде 150 гектар черни суггаргаш, аңаа тараан кукурузадан 750 тонна дүжүттү ажаап алган. Бо дээрге суггатчыларның күш-ажылчы улуг өөрүшкүзү-дүр...

Оон ыпай, суггатчыларның бир эки чүвези—ыяап-ла белен бугалыг калбак шөл херек деп турбазы. Буга суу үндүр казып алгы дег черлерни көрүп, суггарар дээш шөлүнүң ыяш-дажын боттары аштап арыглап алыр, бичии суггат хереглээр черлерни алаак арыг иштинден боттары дилеп тып турарлар. Чижээ, Кум-Кежигде алаактың ыяшдажын аштааш, суггаргаш 110 гектар кызыл-тас тараан. Оон ажаап алган дүжүт 75 тонна болган, а саваны 64 тонна. База бир кескү чижек бо-дур!

«Ак-Туруг» совхоз Аймырлыгга чиңге-тарааны бо чылын бир-ле дугаар тараан. Суггатчылар ол черни эки суггарганының түнелинде 85 тонна чиңге-тарааны ажаап алган, а малга чем кылдыр ажыглаар саваны 114 тонна болган. Суггатчыларның база бир өөрүшкүзү ол болган; олар ам-даа суггарбышаан.

Ол-ла бүгүде суггатчы Маадыр ие Дарый Түлүшовна Дүрбүйнүң үлүг-хуузу киргеп. Херээжен кижи суггатчы болуп шыдавас дээр хөөннер, дидир-дидир чугаа-сооттар-даа ам шуут читкеп. Ынчангаш, ол чидиг бистиг демир-хүүрээн холдан салбайн, улам-на кызып ажылдаарын өөрүшкүдүт хүлөөнип турар.

К. ЭКЕР-ООЛ.

Улуг-Хем район.

ССРЭ-НИҢ ХӨГЖҮЛДЕЗИ

ССРЭ-ниң ТСЭ-зиниң белеткээни «ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйы. 1922-1982» деп юбилейлиг статистика ному («Саңхөө болгаш статистика» ном үндүрер чер) чырыкче үнген. ССРЭ-ниң тургустунганының 60 чылынга холбаштыр статистикалыг ында материалдар кирген. Ниити-эвилел түңнелдери-биле чергелештир, эвилелдешкен республикаларның экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезининг дугайында зң-не тодаргайы-биле тайылбырлап турар.

Социалистиг эске-даа чурттарның экономиказының болгаш культуразының хөгжүлдезин көргүскен тус-тус түңнелдер база кирген. Чамдык көргүзүглер талазы-биле капиталистиг күрүнелер-биле деңнээшкиннерни ылып турар. (СЭТА).

ФРОНТУНУҢ МЕДЕГЛЕЛИ

ДАМАСК. (СЭТА). Америк империализм болгаш сионизмниң күштери палестин айтырыгны шыны-биле шиитпирлээринге болгаш араб улустарының дүрүм ёзугаар негелделеринге пыштыызы-биле удурланыр турарының дугайын Хосталганы Палестин Фронтузүүнүң (ХПФ) САНА агентилеадиг дамчытканы медеглелинде чугаалап турар. Чоокку Чөөн чүк айтырыын шиитпиразэр талазы-биле америк планны ёзугаар чөптээрежиишкиннерни кылырын араб улустардан чедип алырынче олар чүткүп турар. Ындыг айыылдыг углаыышкынны чамдык национализтиг күштер болгаш араб реакция деткип турарының түңнелинде ол девискээрде Ливанга удур израиль агрессияның уржуундан тургустунган байдалды улам чидиглендирип турар.

Реаксылыг күштерниң агрессчи чоруунуң күштелиишкини араб черлерни эжелээрин үргүлчүлээринче углаган. Ол дугайын Кэмп-Дэвидиң дугуржулгазы тодаргай херечилеп турар.

ТИИЛЕКЧИЛЕРНИ ТОДАРАТКАН

СЭКП-ниң Тожу райкому болгаш улус депутаттарының район Советиниң күүсекчи комитеди районнуң улус ажыл-агыйының бүдүрүлге черлериниң аразында социалистиг чарыжының тос айларда түңнелин үндүрген.

Чонга ачы-дуза чедиреринің тос айлар планын ажыр күүсеткен чурттаалга-коммунал ажыл-агыйының бүдүрүлге эргелелининг коллективин чарыштың тиилекчизи деп санаап, аңаа СЭКП райкомунуң болгаш райкүүскомнуң шилчиир Кызыл тугун тывыскан.

Садыг болгаш белеткел черлериниң аразында чарышка балык туларының планын 180 хуу күүсеткен Үстүү-Енисейниң балык заводунуң балык тудар участогунуң коллективин тиилекчи деп санаап, аңаа база-ла районнуң шилчиир Кызыл тугун тывыскан.

ОКТЯБРЬНЫҢ «АК-КӨК ОТЧУГАЖЫ»

Чаңчыл «ёзугаар ноябрь 7-де экранга үнер «Ак-көк отчугаш» деп телепрограммага партияның хоочуннары, сураглыг ажыл-ишчилер болгаш уран чүүлдерниң мастерлери-биле ужуражыышкыпар болур. Хоочун путиловчу ажылчын, Кышкы ордунуң штурмунуң киржикчизи Василий Петрович Виноградов Октябрьның уттундурбас хүнеринии дугайын телекөрүкчүлерге чугаалап бээр. «Ак-көк отчугаштың» аалчыларының аразында — ССРЭ-ниң ужудукчу-космонавтызы Светлана Савицкая болгаш кинорежиссёр Сергей Бондарчук, спеңанның сураглыг мастерлери ленинградчылар Людмила Чурсина, Алиса Фрейндлих болгаш Игорь Горбачёв база бар.

Байырлал кежээзинде телекөрүкчүлер хөй-хөй ырыларны дыңнап, танцыларны, катык-хөглүг, шоодуглуг спеңаларны көөр. Ермек Серкебаев, Дмитрий Гнатюк болгаш Ламара Чкония, Алла Пугачёва олар көрүкчүлерге чаа ырыларны бараалгадырлар. Боттарының бедик ураң аргазыбиле Юрий Тимошенко болгаш Ефим Березин сатириктиг спеңаларны көргүзер. Москваның, Ташкентиниң, Алма-Атаның болгаш Бакунуң танцы база хор коллективтери база ойнаар.

КЫШКА БЕЛЕТКЕЛ ДУГАЙЫНДА

СЭКП-ниң Бии-Хем райкомунуң бюрозу районда мал кыштаглаашкынынга белеткелдиң дугайында айтырыгны чугаалашкан. Аңаа совхозтар директорлары, зооветспециалистер, улусчу контролёрлар олурушкан.

Районнуң ажыл-агыйларында мал кыштаглаашкынынга белеткелдер ниитизибиле эки чоруп турар. Ылаңгыя «Саян» болгаш «Кызыл тараачын» совхозтарның сүтбараан фермаларында, хойжу бригадаларында мал кажааларын, чурттапга бажыңнарын бүрүнү-биле септеп, чылыглаан, мал чемперин кыштаглаашкынын чедиишкинниг эрттиреринче угланган хемчегларни айыткан доктаалды СЭКП-ниң Бии-Хем райкомунуң бюрозу хүлээп алган.

К. МААДЫ.

ДЕМНИГ БОЛЗА...

Самагалдай көдээ Советиниң чанында профилактика комиссиязының ажылы көдээ Советтиң күүскомунуң удурткаазы-биле тургустунган. Комиссияның ажыл-чорудулгазы суурда хөй-ниити организациялар-биле бижыг харылзаалыг.

Хөй-ниитиниң корум-чурумун бижыглаарыңче комиссия улуг кичээнгейни угландырган. Социалистиг ниити чурттапганың чурумун хажыткап ийикче, азы арагаже сундулуг кижилерни ол шынгыы кичээнгейге алган. Комиссия бодунуң ээлчеглиг хуралдарыга учётта алдынган кижилерни эккеп, чугаалажып турар болгаш амыдыралдың шын эвес оруунче киргеннерни сагындырып, эде кижизидер бүгү-ле хемчеглерин ап келген. Профилактика комиссиязынга киргенниң аразында оон түңнел үндүрүп, частырыын билингеннер эвээш эвес.

Профилактика комиссиязы үнүүшкүннүг хуралдарны эрттирип турар. Бүдүрүлге, күш-ажылчы коллективтерге эртип турар хуралдарның дээштии бедээн. Эш-өөрүшүн, төрээн коллективиниң мурнунга тургустуруп, аксы-сөзүн берген кижи ону ээлээр апаар.

Райкүүскомнуң иштики херектер килдизиниң ажылдакчыларының комиссиянның ажылынга дузазы багай эвес. Көдээ Советтиң депутаттары округтарынга бижыг корум-чурумну тургузар талазы-биле боттуг хемчеглерни ап чорудуп турар. Шак мыныдыр демниг ажылдың түңнелдерин кескү.

Самагалдай суурда хөй-ниитиниң корум-чурумун бижыглаар талазы-биле алдынып турар хемчегларде чедир тургуступмаан айтырыглар база бар. Суурда эш хуу судунуң ажылы кошкак, негелдеге дүүшпес. Хөй-ниитиниң корум-чурумун бижыглаар талазы-биле дузалал пунктузунуң ажылы сула. Бир эвес суурда бар бүгү-ле хөй-ниити организациялар демниг ажылдаар болза, түңнел оондаа эки турар иймк.

Т. КУНГА.

Тес-Хем район.

Үлегерлиг корум-чурум дээш

МОСКВА. Наймылалдың мурнакчы транспорт будүргазы — «Главмосавтотранстың» № 1 комбинадының чолаачылары кампап алган бензининиң күселя-биле Коммунистиг субботник хүнүнде улус ажыл-агыйының 100 муң тонна чүүктерни дажыглаарын шиитпирлээн. Ол коллектив — ССРЭ-ниң тургустунганының 60 чылынга аддар болдурар декабрь 18-те Коммунистиг субботниктиң эгелекчилериниң бирээзи. Субботник хүнүнде он бирги беш чылдың фондузунче 22 муң ажыг рубльди шилчидер.

ЧУРУКТА: чолаачыларның мурнакчы бригадаларының бирээзиниң удуртукчузу коммунист Б. А. Стариков (ортузунда) бодунуң эштери-биле кады ырак орукче чоруптар мурнуу чарыында.

В. КОШЕВОЙНУҢ фотозу. СЭТА-ның фотохрониказы.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

СЭТА болгаш ПМА-ның кыска дыңнадыглар, тайылбырлар

УЛУГ ОКТЯБРЬНЫ ДЕМДЕГЛЕП ТУРАР

ГАВАНА. Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 65 чыл оюнга болгаш Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң тургустунганының 60 чылынга тураскаатка найысыладың хөй-ниитизининг байырлыг кежээзи Куба-совет пайырал ассоциациязынга болган. Ассоциацияның даргазы Сойло Марнельо аңаа илеткел кылган болгаш совет улустуң ол байырлалдарының бүгү делегейге төөгүлүг улуг ужурдузазын, ССРЭ-ниң ленинчи дашты политиказының тайбың характерин онзалап демдеглээн.

Бодунуң тургустунганыпдан бээр эрткен үениң дургузунда Совет Эвилелиниң — делегейде ең баштайгы социалистиг күрүнениң кайгамчык улуг чедиишкиннериниң дугайында, тайыныы бижыглаарыпче, ядролуг дайыныың кыжаныышкынын узуткаарыпче угланган ССРЭ-ниң делегей политиказының дугайында улуг делгелгенин ында ажыткан.

Кубаның Коммунистиг партиязының ТК-зының Политбюро кежигүнүнге кандидаттар Хесус Монтане болгаш Антонио Перес Эрреро байырдыг кежээге олурушкан.

БУЭНОС-АЙРЕС. Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 65 чыл оюн дешилгелиг бүгү кижи төрелгетеп калбаа-биле демдеглеп турар. Улуг Октябрьның тиилелгези Совет Эвилелиниң — бүгү делегейге тайыныың вдегелдиг төлөңгиижиниң түгүступарыңга чедириш келген деп, Парагвайның Коммунистиг партиязының чажыт байдалда парлаттыпып турар «Аделанте» солунунуң редакция чүүлүнде онзалап айыткан.

Делегейниң бүгү улустарыбиле, хосталга, национал хамаарышпас чорук болгаш социал дешилге, тайбың дээш демисежип турар парагвай улус-биле пайыралдың база эп-сеткил каттыштырылгазының политиказын ССРЭ-ниң чайгылыш чок чорудуп келгенин болгаш чорудуп-даа турарын ол чүүлде демдеглээн. Ынчангаш Парагвайның коммунистери болгаш бүгү чону Октябрьның байырлалы-биле холбаштыр бүгү совет кижилерге чүректиң ханызындан из байырны чедирип, коммунистиг тургузуушкунга чаа-чаа чедиишкиннерни күзеп турар. Америк чалча Стресснериин дерани диктатуразының чуртка өөскүткен антикоммунистиг болгаш антисоветтиг кампаниязы совет болгаш парагвай улустарының цайыралын мооңдактап шыдавас.

Ажыл чок, түренгі, бижик билбес чоруктарны, сөөк-язы болгаш социал ыдгай көрүүшкүннерни, кризисти, инфляцияны шагда-ла уэуткаан Советтер чуртунуң кайгамчык улуг чедиишкиннерин кым-даа чажырып шыдавас деп, солун бижээн.

Совет улус, улуг Ленинниң партиязы — СЭКП парагвай улустуң кеззэде шынчы болгаш эң-не идегелдиг өөнүүг болуп келген болгаш болуп-даа турар деп, «Аделанте» демдеглээн.

ДЖОРДЖТАУН. Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 65 чыл оюнга тураскаатка байырлыг хурал Гайананың найысылалыгга болган. Гайана-совет пайырал пиитилелиниң активчилери, дипломаттыг корпустуң кежигүннери, хөй-ниитиниң төлээлекчилери аңаа киришкен.

Гайананың Дешилгелиг улусчу партиязының Чингине секретары Чедди Джаган байырлыг хуралга чүве чугаалаан. 1917 чылда социалистиг революция Россияга тиилээн үеден бээр совет даштыкы политиканың үндезини кезээде тайбың дээш демисел болуп келген деп, ол онзалап демдеглээн. Национал-хосталгалыг шимчээшкиннерни Совет Эвилели деткип, бүгү күрүнелер-биле пайыралды база кады ажылдажылганы калбаттың турар.

Делегейге тайбыңны камгалаарыпче, ядролуг хадантыг болдурбазыпче угланган Совет Эвилелиниң болгаш бүгү социалистиг дем каттыжылгазының тайбыңга ынак даштыкы политиктиг утланыышкының байырлыг хуралдың киржикчилери бедии-биле үнелээн.

МАПУТУ. Улуг Октябрьның 65 чыл оюн Мозамбик Улус Республиканың хөй-ниитизи калбаа-биле демдеглеп турар. Алдарлыг байырлалга тураскаатка кежээни найысылалда Ф. Маньянга аттыг школаның башкылары болгаш өөреникчилери эрттирген. «Өнза кичээнгейниң зоназында» деп уран-чечен совет фильмни болгаш ССРЭ-ниң Чексектиг Күштериниң дугайында документалдыг кинофильмнерни байырлыг кежээниң киржикчилерин улуг сонуургал-биле көргеннер.

Мозамбик Улус Республиканың болгаш Совет Эвилелиниң аныяк салгакчыларының аразында пайыралга тураскаатка кежээ Машутуның аныяктар клубунга болган. Ленинчи комсомолдуң төөгүзүнүң дугайында, ооң бөгүнгү ажыл-херектериниң, ВЛКСМ-ниң болгаш Мозамбиктиң аныяктар организациязының (МАО) аразында кады ажылдажылганың дугайында фото-чуруктар делгедгезин клубта ажыктан.

(СЭТА).

Оралдажып турар

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Каттышкан Штаттар Никарагуага удур контрреволюстуг үүлгедиишкиннерни организастап база удуртуп, Төп Америкавыңг ол чуртунуң дүрүм ёзугаар чазаан дүжүрерин оралдажып турар. Ол дугайы «Нью-Йорк таймс» болунда чүүлден билдиниң турар. Вашингтон Никарагуага удур чажыт дайыи чорудулгаларын деткип турарын допчузубиле айыткан.

Ак бажыңның албан ужурунда төлээлекчилери-биле интервьюга үндезилээш, ол солуп, «ындыг операциялар дээрге, Гондураста турар чартык шериг отрядтарының Никарагуаның ханы девискээриниче шургуушкуннары, кызыгаарга никарагуа шериглер-биле сегиржип алышкыннарны өөскүдери, сандиножу чазактың политиктиг удурланыкчыларын акша-хөрецги-биле деткиири» ол боол турар.

Ол үүлгедиишкиннерге америк хамаатыларның дорт киржилгезин Ак бажыңда чажырып турар хирезинде-ле, «үймээнчилерни акша-биле, амгы үениң боо-чепсээ-биле хандырып, а ол ышкаш оларның дайынчы белеткелин Төп разведка эргелелининг боттандырып турарын» шоолуг чажырбайн турар. Никарагуа-биле кызыгаарда шеригиитккен эдээп каш лагерьлерни тургускан болгаш оларда америк чөвүдекчилер база инструкторларның удуртугадыы-биле контрреволюсчудар диверсиялар, үрегдээшкиннер болгаш өлүрүкчү чоруктар кылырының аргаларында өөренип турар.

Никарагуаның национал катап тургузуушкун чазаанын дүжүр октаар дээш Каттышкан Штаттарның оралдажыышкыннарының дугайында чоокта чаа «Ньюсуик» журналга кестүп келген медээни Рейганның администрациязының төлээлекчилерин шын эвес деп буруу шаварын оралдашканнар. Ынчангаш 9 штатка болгаш 30 ажыг хоорайларга соңгулдаларның үезинде ядролуг боо-чепсекти чангыс деннелге тударының дугайында саналды бадылаашкынга киргени база таварылга эвес. Ол саналдан Ак бажыңның амгы ээзи шуут ойталап турарын билдингир.

Администрацияның чонга удур иштики болгаш айыылдыг даштыкы политиказынга соңгукчуларның таарышпайн турарының калбарган үезинде чагырыкчы республиканчы партияның кандидаттары ботарының кол удурланыкчылары демократтарда чурттуң шынгыы айтырыгларын шиитпирлээр талазы-биле тодаргай уг-шиг чок бооп турарынга кордап турарлар.

АКШ-ТА СОҢГУЛДАЛАР

ВАШИНГТОН. (СЭТА). Ноябрь 2-де конгресске болгаш эрге-чагырганың чер-чер органнарынга соңгулдалар өгелээн. Сенатта 100 олуттуң 33-үү дээш база төлээлекчилер палатазының бүгү 435 олуду дээш демисел чоруп турар. Ол ышкаш 50 губернаторларның 36-зын катап соңгуур, штаттарның хөй хоойлужудулга хуралдарын, ол ышкаш эрге-чагырганың муниципалдыг болгаш округтар органнарын чаартыр ужурлуг.

Америк экономикага дайын сөөлүндеги бүгү үеде турбаан ең улуг кризистиң байдалында амгы бо соңгулдалар эртип турар. Бүдүрүлгени кызыргапының түңнелинде үлетпурның бүгү адырларында АКШ-та «артык кижилерниң» саны сөөлгү 42 чыл иштинде 11 млн. кижи ажа берген. АКШ-та биче улустар онза берге байдалда туруп турар. Чижээ, негр чурттакчыларның ортузунда ажыл чок чоруктуң деннели ак кештиг америкаппардан ийи катап бедик.

АКШ-тың чурттакчыларының амыдырал деннелинге шынгыы соғуушкунну амгы администрацияның социал хереглелдерге чарыглалдарны шынгыызы-биле кызырарынче угланыышкыны таварыштырып турар. Монополияларның эрге-ажыктарын камгалаан политиканың түңнелинде ядыы-түрецги амыдыралдыг американнарның саны 30 млн. чедир көвүдээн.

Рейганның администрациязының милитаристиг угланыышкыны американнарның ханы дүвүрээзинин болдуруп турар. Ол шериг-үлетпүр комплекстиң эрге-ажыктарын ёзугаар Пентагонга акша тускайлап бээри көвүдеп —265 млрд. доллар чедирген, «кызыгаарлаттынган» болгаш «узамдыгыышкынныг» ядролуг дайыннариың калчаалыг планнарын ажылдап кылып турар. Ынчангаш 9 штатка болгаш 30 ажыг хоорайларга соңгулдаларның үезинде ядролуг боо-чепсекти чангыс деннелге тударының дугайында саналды бадылаашкынга киргени база таварылга эвес. Ол саналдан Ак бажыңның амгы ээзи шуут ойталап турарын билдингир.

Администрацияның чонга удур иштики болгаш айыылдыг даштыкы политиказынга соңгукчуларның таарышпайн турарының калбарган үезинде чагырыкчы республиканчы партияның кандидаттары боттарының кол удурланыкчылары демократтарда чурттуң шынгыы айтырыгларын шиитпирлээр талазы-биле тодаргай уг-шиг чок бооп турарынга кордап турарлар.

«АМЕРИК ДУЗААЛАМЧЫ»

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Америк солуннарның бижип турарын ёзугаар алырга, АКШ-тың далайның чадаг шериглери чоокку үеде Чөөп Бейрутту патрульдап эгелээр деп турар. Пентагон «ливан шеригге дуза чедирери-биле» Бейрутче 60 хире шериг човүлекчилерин база чорудар деп турар. Ол ышкаш ливан пайысылалга АКШ-тың тускай шериг бюрозун тургузарын планнап турар. Ол бюро «америк шериг дузааламчызын таарыштыр шиитпирлээриниң» айтырыгларын харыылаар. Херек кырында Вашингтонуң ливан черге үргүлчүлелдиг үеде артар дээш оралдажыышкыннарының үргүлчүлели ол болуп турар.

Хоойлу төлевилели

ПАРИЖ. (СЭТА). Францияның Министрлер Чөвүлели күш-ажыл болгаш профессионал өөредилге талазы-биле херээжеңнерге эр кижилербиле деп эргени тыпсын турар хоойлу төлевилелин чүүлдүг деп бадылаан. Ажылдап турар херээженнер талазыбиле ылгай көөр чорукту администрацияның талазындан кылыр чорукту хоойлу төлевилелинде хоруп турар. Ылгай көөр чорук амгы үеге чедир нептерээн.

СОВЕТ-АФГАН ДУГУРЖУЛГА

КАБУЛ. (СЭТА). ССРЭ-биле АДР-ниң аразында чүүк сөөртүр демир-оруктуң харылзаазын тургузарының болгаш Хайратон дээр чүүк дамчыдар баазаны болгаш портту ажыглаарының каттышкан совет-афган анцилнерлиг ниитилеади тургузар дугайында совет-афган дугуржулгага аңаа ат салган.

АДР-ниң садыг министри М. Х. Джалалар дугуржулгаларга ат салырының ёзулалынга чүве чугаалаш, Совет Эвилели-биле Афганистанның аразында бүгү талалыг харылзааларны бедии-биле үнелээн. Бо дугуржулгаларга ат салган чорук болза, кожа-хелбээ ийи чурттуң аразында ачыдуңма ёзузунуң харылзааларының база бир чайыннаанчак херечизи бооп, афган болгаш совет улустарның эрге-ажыктарынга дүгжүп турар-дыр деп, ол чугаалаан.

ИРАН-ИРАК ЧӨРҮЛДЭЭ

ТЕГЕРАН. (СЭТА). Иран-Ирак фронтуда шыңгыы түлчүушкуннар үргүлчүлеп турар. Ийи хонук бурунгаар эгелээн шаап халдаашкынның үезинде иран шериглер 250 дөрбелчин кидометр девискээрни эдеп алгаш, дайзынның камгаладыг дөрт туружун хупаан алган. Ког тулчуушкуннар иран Дизфуль хоорайның болгаш Иракның Майсан можузунуң девискээрлеринде бооп турар.

БАГДАД. (СЭТА). Ирак шериглер дайзынның күрүпе кызыгаарын эртип кирер деэш оралдажыышкыннарын ойтур шаапкаш, аңаа улуг котралды чедиргенин Багдадтың төлевидениези дамчыткан. Иранпар 4.660 кижизин өлүртүп чидирген. Дыка хөй таңкыларны, түүк машиналарын болгаш оске-даа дайынчы иран техниканы узуткаан.

Вашингтонга деткиткен Сальвадорнуң дерзин ёзу-чуруму тура халыкчыларның шавар халдаашкынын доктаадыр деэш америк човүлекчилериниң дузазы-биле бүгү-ле хемчеглерни ап турар.

Шаажылакчы чазак шериглери чурттакчылыг черлерни бүзээлеп, тайбың чурттакчыларны үжеп, «сезиктиг» кижилерни тудуп хоргудап турар.

ЧУРУКТА: америк боо-чепсектерни тутқан сальвадор шаажылакчы шеригдер.

ЮПИ—СЭТА-ның телефотозу.

МОСКВА, КРЕМЛЬ, КЫЗЫЛ ШӨЛ

Назым ХИКМЕТ.

ОКТЯБРЬНЫҢ ХУВИСКААЛЫНГА

Салымымга аңгы-аңгы аас-нежик тургулаан бол,
Чаңгызы-ла үндезин дөс, дазыл болуп артып калга:
Он тос харлыг оол тургаш, Сеңээ келдим,
Ооң соонда коммунист бооп кижизидим,
Ол-ла хевээр Сеңээ шынчы чурттап келдим.
Хувискаалым—өртемчейге өндүр чырык башкы даң бооп,
Хуулгаазын хереитерже эге салдың.
Делегейге амгы бо дег чаа төре чаяар душта,
Дээди шынга үндезин бооп, үрезин бооп,
Сеткилдерни эштештирген, наттыштырган
Сен дег ындыг чаяанчы күш турбаан чүве.
Эң-не дидим,
Эң-не шынчы,
Эң-не шыңгыы,
Эң-не эргим чугаа, сөске
Эңмежок чон Сенден чаяап өренгеннер.
...Чырыткының херелдери янзы-бүрү,—
Чырык черге хөй-ле өңнер көрүп келдим.
Шыны херек—эң-не күштүг, эң-не өндүр,—
Өргүн чоннуң кырын дургаар,
Өртемчейге шолбан болуп,
Ораннарга орук айтыр
Октябрьның чырыы ол-дур.

Н. ООРЖАК очулдурган.

ИЛЬИЧИНИҢ ОРУУ

Кайыже-даа
Моортап өскээр көже
бербээп.
Карелия
Мойпалыы бо хевээр
чыдыр.
Ыржым черде
Улуг кижи коклапары —
Ырак-чоокта
Улустарның оруу болду.
Ынчаардагы
Ыяш сарай ам-даа туру.
Ильичиниң
Изи чыдар черлер шупту,
Төре хөрээ.
Төөгүнү сөглеп кээр-дир.

ЕМЕЛЬЯНОВКА

Разлив суур.
Емельянов кудумчузун,
Ылавылап,
Ижигип ап, көрүп чор мен.
Ильичиниң
Истеп, хынап сүрүп турда.
Баштыңчыны
Бажыңында тургускан сен.
Сестрорецк
Заводунуң ажылчыны —
Сээн адың
Ыяап маңаа артар, турар.

НОГААН КАБИНЕТ

Ийи-ле төп —
Ильичиниң кабинеди ол.
Одаа база
Ол-ла хевээр чанында бо.
Ханазы чок
Кабинетти сактырымга:
Ханы сеткээн,
Кайгамчыктыг бодалдары —
Чүктер эргий
Чүгүлеп кыйгы коңгазы дег,
Каптагайда
Хамык чонга дыңналган дег.

ДЫШТАНЫР ДАШ

Ынчан оңу
Ялкала деп адап турган.
Амгы ады
Апаа бодүүн Ильичево суур.
Дүн-хүн чокка
Дүвү-далаш ажылдаштың
Баштыңчының
Базып кээри борбак даш
бар.
Сандай-даштың
Чаналгазы улуг дээрзин
Хереченээр
Кежик-чолдуг арат-тыр мен.

№ 293 ПАРОВОЗ

Эрги шагның
Паровозун, болганчок-ла,
Эргип келген,
Баарында тургулаар мен.
Делегейде
Дешилгелиг улуг чурттуң,
Баштынчызы
Паровозка одакчылап.
Бачым ойде
Партияны үндезилеп,
Октябрьдан
Ораннарга хүнүү шаңнаан.

Вл. СЕРЕН-ООЛ.

БО АРЫНДА: ● Кремльдиң сылдыстары ● Октябрьның хувискаалынга ● Каяа, чүү болурул? ● Сактыышкын

●

В. Егоровтуң болгаш В. Мастюковтуң фотозу.

СЭТА-ның фотохрониказы.

●

КРЕМЛЬДИҢ БАШТАЙГЫ СЫЛДЫСТАРЫ

Донбасста Константиновканың «Автостекло» заводунга Күш-ажылчы алдарның музейи Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 65 чыл ооңуң бүдүүзүнде ажыттынган. Хүрензимээр кызыл өңнүг бичежек шил музейниң эң-не үнелиг эртинези болган. Ол рубин шил—Москва Кремлиниң суургаларының кырынга 45 чыл бурунгаар, 1937 чылда чырып эгелээн болгаш бүгү делегейге сурагжып алдаржаан сылдыстарның кезии-дир.

Украинаның мастерлериниң шил эзилдирер, нарын чүүлдер кылыр уран-шевер аргазы адалардан ооңдарынга, салгакчылардан салгакчыларга дамчып келген. Совет чазактың ооңза даалгазы—Кремльдиң сылдыстарын кылырынга онзагай чараш кызыл ооңуг кылдыр чырыыр шилди бүдүрер дугайында Совет чазактың даалгазы эң мергежилдиг мастерлерге безин күүседири дыка берге болган.

Совет чазактың ооңза даалгазын 45 ажыг чылдар бурунгаар күүсеткеннерден ам эвээш-ле кижи арткан. Оларның бирээзи — Константиновканың алдарлыг хоочун мастери чораан, орден-хавыяалыг Д. Милоданов. Совет чазактың ооңза даалгазын күүседирин — кедергей нарын рубин шилди эзилдирип бүдүрерин заводтуң эң баштайгы стахановчу бригадазынга дааскан. А ооң бригадири Д. Милоданов ынчаарда чүгле 20 харлыг турган.

— Кремльдиң чагыының дугайында мелээ бүгү-ле бригадаларга дораан-на дыңналы берген. Совет чазактың онзагай даалгазынга кижи бүрүзү чоргааш эңнеп өөрүп турган. А ол даалганы күүседип эгелээш, дораан-на бергезинге берген бис: анаа эвес ындыг чараш-даа, быжыг-даа шилди бүдүрериниң дуржулгазы, технологиязы биске ынчаарда турбаан,— деп, Дмитрий Филиппович сактып чугаалап турар.

Хензиг-даа өске ооң чок 500 дөрбелчин метр рубин шилди эң кыска хуусаада эзилдирип бүдүрер сорулга украин мастерлерниң мурнунга салдынган турган.

Социалистиг Ада-чурттуң үрээ — Москва, Кремльдиң сылдыстарын кылыр шилдиң ооңуң таарыштыр бүдүрери дыка берге болган. Рубин шилди будүреринин «чажыды» украин мастерлерге шагда-ла билдингир турган: улуг эвес хемчээлдиг рубин шил бүдүрерде, эзилдирген шилге хөй эвес алдынны холуур. А Кремльдиң чагыын күүседиринге хөй тонна шил херек, анаа он-оң килограмм алдынны чарыгдаары негеттинин келген. Фашистиг кыжаныышкынның үезинде камгаланыр аргазын быжыглап турган Совет Төрээн чурт ол хире хөй алдынны чарыгдап шыдавас дээрзин ажылчыннар эки билип турганнар.

Алдынны солуур, ооң орнунга ажыглаар өске холуксааны тывары эргежок чугула болган. Ындыг солукчуну — холуксааны дилеп тыварынче бүгү күжүн мастерлер угландырган. Эргежок чугула «алдынны» заводтуң кол инженери, ам техниктиг эртемнериң кандидады Ленинчи болгаш Күрүне шаңналдарының лауреады К. Бондаренко бүдүрүлгениң технологу С. Бреховских-биле кады тыпканнар: селенни болгаш кадмийни холуксаа кылдыр ажыглап болур болган. Ынчалзажок оортан Кремль сылдыстарын кылыр чараш өңнүг онзагай шилди бүдүрерп база дыка берге болган: шилдиң өңүг эгезинде чангыс аай эвес; күдүргей, тиглерлиг болуп турган. Таажыр рубин шилди ынчаар бүдүрерининг 600 ажыг технологтуг аргаларын шенеп көрген.

Совет чазактың ооңза даалгазын күүседиринге эргежок чугула шилди бүдүрер аргазы тыптыр бе, тывылбас бе- деп айтырыг чүгле заводтуң хөй муң ажылчыннарын эвес, харын-даа оларның оң-бүлелериниң кежигүннерин дүвүредип турган. Ажылчыннарның кадайлары, бичии ооңдары, уруглары, төрелдери завод эжиинге кежээниң-не чыглып кээп турганнар.

Өөрүшкүлүг хүн келген: хөй килограмм алдынны чарыгдавайн, селен болгаш кадмий холуксаазы-биле рубин шилди бүдүрериниң технологтуг аргазын бадылаар дугайында шинтпирни чазак комиссиязы хүлээп алган.

Кремль сылдыстарының рубин шилиниң эң-не баштайгызын эзилдирерин Борис, Николай, Матвей алышкылар күүсеткен. Оларның фамилиязы — Лукинов. Ынчаарга шилди хол-биле хоюглаарын Алексей Кузнецов күүсеткен. Шилдиң ооңун кылайтырын мастер Иван Орлов бөттандырган.

Төөгүлүг чагыгны — Совет чазактың ооңза даалгазын чогуур хуусаазында күүсеткен. Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 20 чыл ооңуң хүнүнде. 1937 чылдың ноябрь 7-де Кремльдиң сылдыстары өндүр-чаагай кылдыр чырып эгелээн.

О. ТАГУНОВ,
СЭТА-ның корр.

ТЫВЫЗЫКТАР

Түмендей ирейниң
Түмен шокар чылгызы
Дүңгүр дагжап чоруй
баарды.
Кудуруу чаагай, кулаа
сүүр,
Өңү ийи аңгы, өөз ак,
Кашпагайы хартыга дег,
Кайгамчык чаптанчыг
амытан.
Ийи холу, ийи буду
Ирий берген ыяш ышкаш —
Туттунмас, бастынмас.
(Баажылары бойдуста).

Д. ИРГИТ.

Тарлашкын тулчуушкуну — Тывага чоннуң хоталгазы болгаш аас-кежии дээш чепсектиг чидиг демиселдиң тудуш кезии болган.
ЧУРУКТА: Тарлашкын тулчуушкунунуң маадырларынга тураскаалдың чанында бичии чаштар.
В. КАРА-САЛДЫҢ фотозу.

АДА КӨҒБЭЭНИК ОГЛУ КӨӨР

ШААНДАКЫ тывалар Чөөп чүктүң каранғы-дүмбей болгаш кедергей дарлаткан биче улустарының бирээзи болуп чораан. Тыва, моол феодалдарның болгаш кыдат эжелекчилерниң үш дакпыр дарлалының адаанга бичии тыва улус хөй чүс чылдар дургузунда човуурган келген. Назы-харым дөгүй берген, ынчангаш бо дугайын караамбиле көрүп, кулаам-биле дыңнап чораан болгаш эки билир мен.

Ядыы кижилерни феодалдар болгаш даштыкы эжелекчилер, оларның чиижен садыгжылары «черниң ческээ, сугнуң сускаа» деп шаанда дорамчылап турганнар. Ынчалзажок хосталгага ынак бичии тыва улус иштики болгаш даштыкы мөлүүкүлерге удур демиселин кажан-даа соксатпайн келген.

Тыва улустуң хосталгалыг демиселинге онза черни эрссидим Самбажыкка баштаткан Алдан-маадырларның чепсектиг тура халышшкыны эзлеп турар. Барыын-Хемчик кожуунуң, ылаңгыя Барлыктың хөй «кайгалдары» Самбажыктың шимчээшкинигине каттыжып, идепкейлиг киржип, ол үениң боо-монгузубиле чепсегленген феодал шеригле удур эрес-дидим демисешкен дугайында ачам менээ чугаалап чораан чүве.

Алдан-маадырларның чепсектиг тура халышшкының дендин каржызы-биле баскан сөөлүнде тыва улустуң төөгүзүнде эң-не аар-берге, каранғы-дүмбей үе эгелээнин хоочун кырганнарның чугаазындан база дыңнаан мен. Ынчалзажок демисел көңгүс өөкүн калбаан, а бодунуң янзы-бүрү хевирлериниң өөскүн кээп турган.

ЧҮС-ЧҮС чылдарда каранғы-дүмбей чораан тыва чер канчап чырый берген? Дүмбей ол тамыдан ушпунуп үпер эжикти тыва аратгар канчап, кандыг арга-биле тып алганыл? Ким оларга дузалаанып? Бо айтырыгларга хамаарыштыр бодумнуң бодалымны «Шыныың» номчукчуларыңа, ылаңгыя аныяктарга илергейлээр бодаан мен.

Делегей пролетариадының, өртемчейниң дарлаткан бүгү улустарының башкызы болгаш баштыңчызы, күш-ажыл кижизиниң аас-кежиниин шылгараан угаанныг чаяакчызы Владимир Ильич Ленинге баштаткан большевиктер партиязының удуртулгазыбиле Россияның маадырлыг ажылчын аңгызының, күш-ажылчы- тараачыннарының өөскүдүп үндүргени Октябрьның социалистиг Улуг революциязының херели каранғыдүмбей чораан тыва черни мөңгези-биле чырыдыпкан.

**«Очаладан кедилерин
Орус арат айтып берген,
Октябрьның оттуг чаңнызы
Оранывыс чырыдыпкан»**

деп, революция өөскээн соонда бистиң Барлыкка арат чонувуң, аныяк өскенниң ырлажып турганын кажан-даа үтпас мен. Бо ырны аныяктар-биле кады база өөрүшкүлүг ырлап-даа чораан мен...

«Ада көрбээнин оглу көөр, не көрбээнин кызы көөр» деп тыва улустуң үлегер чугаазы бар болгай. Шынап-ла адам көрбээнин көрүп, дыңнап чор мен. Феодал-колониалдыг дерзин дарлалдың уржуунда, ооң артышкыннарының бак салдарының балазы-биле 1930 чылга чедир безин үжүк-бижии чок чораан тыва улустуң амыдыралы Улуг Октябрьның, улуг орус улустуң ачы-хавыяазында чаартынып, сайзырап, чечектелип келгенин, ам-даа чечектелип турарын караам-биле көрүп келдим, көрүп чор мен. Тыва бижикти араттарның ортузунга иептередириңге, чаа амыдыралды тургузарыга бичии-даа бол, үлүм киирген мен.

ТЫВАГА улусчу революция тиилээр мурнунда араттар канчаар чурттап чорааныл? Революция 1921 чылда тиилээн сөөлүнде кандыг болганыл? Ам канчаар чурттап чоруурдур бис? Бо айтырыгларны төөгү-даа, теория-даа, практика-даа талазы-биле хандыр угаап көөрү, шын билип алыры черле артык эвес болгаш амгы үениң аныяк салгакчыларынга кончуг чугула-даа, солун-даа деп бодаар кижи мен.

Амыдыралдың, культураның бурунгаар хөгжүлдезинге эргежок чугула сайгылгаан, радио, телефон Тывага өске чүүлдерден мурнай көстүп келген. Ынчалзажок бо чүүлдер баштайгы үеде шоолуг сайзырап, пептеревээп, кызыы турган. Ам кандыг-дыр? Тыванын хоорайларында, суурларында сайгылгаан — Ильичиниң лампалары чайынналдыр чырып, радио дыңналып, телефон дагжап турар. А ырак Мөңгүн-Тайганын, Эрзинниң, Тожунуң, Кара-Хөлдүң чурттакчылары бистиң Төрээн чурттувустуң изиг үрээ — ынак Москвавыстың телевидение дамчыдылгаларын магадап көрүп, дыңнап олурар.

Шаандакы бурунгу Тываның араттары бо бүгү чүүлдер дугайында дыңнаар хамаан чок, дүжеп безин шыдавас чораан-дыр ийин. База бир чижек. Шаанда Кызылдан Тожуга чедир аът-биле 3—4 хонук чораан, арай бооргда чедер турдувус. Ам кандыг-дыр? Кызылдың чаа аэропортундан самолётка олурупкат, Тоора-Хемге, Мугур-Аксынга, Тере-Хөлге азы Сыстыг-Хемге хемнериин, хөлдериин, дагларның, тайгаларның кыры-биле дораан-на киискидип чеде бээр-дир бис. Хүн бүрүнүң амыдыралы болган. Кыдыра бодаарга, анаа-ла бодүүн ышкаш. А хандыр бодаар болза, тыва улустуң чаа, аас-кежиктиг, чечектелген амыдыралының ышкын хөгжүлдезиниң тодаргай херечизи-дир.

ОЙНАП өскен, эштип чораан ынак Хемчиимниң солагай талазында бойдус артинези — даг-дүгү мун-мун чылдарда Кара-Дашка үүжедеттинин чыткан. Ында ам В. И. Ленин аттыг «Тыва дагдүгү» комбинат, амгы үениң болбаазын дериг-херекселдери-биле хандыртынган ооң улуг бүдүрүлгелери ажылдап, даг байлаан Төрээн чуртка бараалгадып, бүгү совет чонумга сөөнеп турарынга сеткилминиң ханызындан өөрүүр, чоргаарланыр мен.

Ээн чыткан Кара-Даштың эдээнде ам Ак-Довурак ажылчын хоорай тургустунган, улам сайзырап турар. Тываның ажылчын аңгызының улуг отряды ында тургустунган болгаш эгээртинмес, төттүнмес күчү-шыдалын улам көвүдедип турар. Ажылчыннарның болгаш тудугжуларның Ак-Довурааңда Ада-чурттуң хөй нация ооңдары, кыстары — орустар, тывалар, украиннер, белорустар, буяттар, хакастар, литвалар, грузиннер, якуттар, татарлар, латыштар болгаш ооң-даа өскелериниң эп-найыралдыг кады ажыдап, чурттап турары база дыка өөрүнүг.

Ак-Довуракта амыдыралдың бүгү чүүлдери бар деп чугаалап болур: болбаазырацгай болгаш күчүлүг техника, сайгылгаан, чурттанганың каасчараш, чылыг чаа бажыңнары, магазиннер, школа, Культура ордузу, суг дамчыдылгазы, газ, спорт дериишкиннери, радио, телефон, телевизорлар болгаш ооң-даа өске. Барыын Саян сыннарын ажылдыр, Муңгаш-Акты кежилдир автомашиналар маңнажыр хамаан чок, шаанда чүгле чүтлүг куш ужар турган-на болгай. Барыын-Хемчиктиң, Барлыктың, Кара-Даштың шаандакы ядыы араттары бо бүгү магалыг чүүлдерни — чаа, аас-кежиктиг, чечектелген, өөрүшкүлүг амыдыралды көөр аргалыг турган бооругай деп үргүлчүле бодай бээр-дир мен!

И. ЛОПСАН,
персоналдыг пенсионер.

БАЙЫРЛАЛ ХҮННЕРИНДЕ КАЯА, ЧҮҮ, БОЛУРУЛ?

РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХӨГЖҮМ-ШИИ ТЕАТРЫНГА:

Байырлал концерттери.
Ноябрь 7—8 хүннерде. Эгелээри 19.00 шакта.

КУЛЬТУРАНЫҢ БОЛГАШ ДЫШТАНЫЛГАНЫҢ Н. ГАСТЕЛЛО АТТЫГ ПАРЫГЫНГА:

Ноябрь 6, 7, 8 хүннерде теннис, биллиард залдары, шыдыраа өрээли, ойнаар автоматтар залы 10 шактан 22 шакка чедир ажылдаар.

Стол теннизинге дыштаныкчылар ортузунга маргылдаа ноябрь 8-те 10 шакта эгелээр.

«ХЕРЕЛ» СПОРТ ЗАЛЫНГА:

Республиканың бирги черн дээш школачылар аразынга баскетбол маргылдаазы ноябрь 6-да 13 шакта эгелээр. Күш-культура коллективтериниң командаларының аразынга волейболга блиц-маргылдаа ноябрь 7-де 14 шакта эгелээр. Ол-ла коллективтериң аразынга баскетбол маргылдаазы ноябрь 8-те 10 шакта эгелээр.

КҮШ-КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫНЫҢ ШЫДЫРААКЛУВУНГА:

Эр улустуң аразынга шыдыраага блиц-маргылдаа.
Эгелээри ноябрь 6-да 15.00 шакта.

«ЕНИСЕЙ» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫНГА:

«Советтер—чоннуң эрге-чагыргазы» деп аас журналы ноябрь 6-да 17.00 шакта эгелээр. Ол-ла кежээ аңаа таңны кежээзи. «Октябрьның шүлүктери болгаш ырлары» деп конкурс база болур. Ооң эгелээри 19 шакта.

Ноябрь 7-де чаштарның «Тоол аалдан келдим» деп утренниги болур. 12 шакта эгелээр. Аныяктарның «Октябрьдан төрүттүнген» деп темалыг кежээзи 19 шакта болур. Даартазында «Октябряттың сылдысчыгажы» деп утренник 11 шакта эгелээр

КӨДЭЭ АЖЫЛ-АГЫЙ БОЛГАШ АВТООРУК ТЕХНИКУМНАРЫНГА:

Волейболга болгаш стол теннизинге блиц-маргылдаа көдээ ажыл-агый техникумунга ноябрь 7-де 16.00 шакта эгелээр. Баскетбол маргылдаазы даартазында 10.00 шакта болур.

Ноябрь 7-де автоорук техникумунга хөгүүг стартгар болур. 14.00 болгаш 18.00 шактарда эгелээр.

ДЫШТАНЫР ХҮН ШТАВЫ.

НОЯБРЬ 6-ДА
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 9.00 — Эртенги сула шимчээшкин. 9.15 — «Бир эвес кадык болуксазыңза». (Күш-культуржуларга сүмелер). 9.20 — Ада-иелер, силерге. 9.50 — Хөй эки бараанар дээш. 10.20— «Спортлотонуң» 45-ки тиражы. 10.30 — «Оттуг чаш назы». Уругларга уран-чечен фильм. 11.35 —И. Дунаевскийниң ырыларының темазынга фантазияны Төп телевидениениң болгаш Бүгүэвилел радиозунуң эстрада-симфония музыказының оркестри А. Михайловтуң удуртулгазы-биле күүседир. 11.45— «Москвичка». Телеклуб. 13.15 — «Билдингир-даа болза, бүзүренчиг эвес». Дамчыдылганы профессор С. П. Капица чорудар. 14.15 — Бөгүн делегейде. 14.30 — «Ырак болгаш чоок ыры». 15.20 — Мультфильмнер. 15.45 — «Дем каттыштырылгазы». Тележурнал. 16.15 — Ленинградтың А. С. Пушкин аттыг үлегерлиг шин театрының фильм-шинзининиң баштайгы көргүзүүзү: «Тулган болдунар арга». Автор—И. Герасимов, тургускан режиссёр ССРЭ-ниң улустуң артизи И. Горбачёв. 18.55 — 19.10 — Чапсар. 19.10 — «Делегейниң улустарының чогаадылгазы». 19.40— «Улуг улустуң шыны». «Коммунистер». Хөй сериялыг документалдыг телефильмниң баштайгы көргүзүү. 1-ги фильм. Дамчыдылганы ССРЭ-ниң улустуң артизи М. Ульянов чорудар. 21.00 — «Үе». 21.35 — 23.25 — Эстрада программазы. Ол төнерге —телемедээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

14.30 — «Горькийниң бичии чорааны». Уран-чечен фильм. 15.55 — «Джон Филд». Ирланд композитор дугайында музыкалыг телефильм. 16.50— «Кижи — Чер кырында ээ». Дамчыдылганы «Известия» солуунуң хайгааракчызы А. З. Ивашенко чорудар. 17.50 — «Музыкалыг киоск». 18.20— «Доктаар чери чок дистанция». Школачыларның суг моторунуң спортунга киржилгезининг дугайында документалдыг телефильм (Рига). 18.35—«Кино аян-чоруктарының клуву». 19.35 — «Петя-Петушок». Мультфильм. 19.45—«Делегейде болуушкуннар доңчулалы». 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — «Кино көрүкчүүнүң эдеринчизи». 21.00 — «Үе». 21.35 — «Нефтилиг даштар бөгүн». Документалдыг телефильм. 21.50 —23.15— Хоккейге ССРЭ чемпионады. «Спартак»— «Химик». 2-ги, 3-кү үелер. В. И. Ленин аттыг Топ стадионнуң Бичии спорт ареназындан дамчыдар.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

АГААР

Бөгүн республикага бүргеп, алзыр, бичии хар чаар. Мурнуу-барыын чүктен хаттың дүргени секундада 5—10 метр. Дүпе агаарның температуразы —15—20 градус соок. Хүндүс 0—5 градус чылыг. Чамдык черлерге 0—5 градус соок.

Кызылга хар чагбас. Хаттың күжү 5—10 метр. Дүне— 15—17 градус соок. Хүндүс агаарның температуразы 0—2 градус чылыг.

КИНО

НОЯБРЬ 6-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Дүргеп... чажыт... губчека» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Туттурбас өжээн негекчилери» 9.30, 13.10. «Иван Васильевич профессиязын солуп тур» 11.20, 15.00. «Поезд турукан» 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Каан дамырактар» 13.00. «Коскү чылдагаан чокка» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

Тыва АССР-ниң Күш-ажыл талазы-биле күрүне комитеди «Тыва тудуг», «Шагонарташстрой», «Тыва көдээ тудуг» трестериң тудугларынга ажылдаар ажылчыннарны чыырын организастап турар.

Ажылчыннарны тускай идик-хептер болгаш общежитиеге чурттаар чер-биле хандырар.

Организастыг чылда ёзугаар ажылга хүлээп алганнарга 200 рубль түнүг эгитпес акша дузаламчызын бээр.

Ажылдаарын күзээннер күш-ажыл дептерин, мурнунда чурттап турган черинээн үндүр бижиткен паспорттуң, шериг билединиң көргүзер.

Айтырыглар тургузар черлериниң адрестери:

Кызыл хоорайның Кочетов кудумчузунда № 29 бажың: Районнарга: күүсиомнарда чоннуң күш-ажыл хандырылгазының талазы-биле төлээлекчилер болгаш хөй-ниити пунктулары.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: ИНДЕКС 667000

667000, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажың № 3. Телефоннары: Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң орлакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, пропаганда килдизиниң 2-31-75, культура килдизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, үлетпүр килдизиниң 2-31-75,чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, корректорларның 2-27-41, бухгалтериянның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Чагыг № 2021

Солун неделяда 6 катап үнер.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле эргелелиниң типографиязы. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажың № 1).

ТС—01523

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 258 (12048) | 1982 чылдың ноябрь 7, воскресенье | 1925 чылда үнделип эгелээнгеш | Өртээ 3 коп.

ЧАА ҮЕНИ АЖЫТКАН

«Оон эргежок чугулазының дугайын большевиктериниң үргүлчү чугаалап келгени ажылчыннарның болгаш тараачыннарның революциязы тиилээн!». Улуг Ленининиң бо сөстери бүгү делегейге диңмиттелдир дыналган ол күстен бээр ам 65 чыл болуп турары бо. Кижи төрелгетенниң төөгүзүнге чаа чырытыланчак үе-чаданы ажытткан ол хүнден бээр алдан беш чылдар эрткен. Бүгү делегей төөгүзүнде чаа арын — капитализмден социализмче шилчилге үезин ажытты-ган. Харын ол кажан-даа уттундурбас хүннерден эгелээш, бис шаг-үени социалистиг чыл санаашкынын ёзугаар чорудуп турар апарган бис.

1917 чылдың Октябры бүгү-ле дарлаткан болгаш демисежип турар улустарга келир үедеги тиилелгезин өттүр көөр арганы берген.

Чээрбиги үүс чылдың бүгү-ле улуг социал чаартылгалары бодунуң эгезин Октябрь революциязындан алган.

Чаа ниитилелди тургузарының кол угланыышкының Улуг Октябрь изээн.

Коммунизмче бүзүрелдиг базым-биле бар чоруур совет улустуң кайгамчык маадырлыг чоруу чылдар эрткен тудумна улам тодазы-биле илереп турар. Хамааты дайынның чылдарында ол иштики болгаш даштыкы дайынналры чылча шапкаш, аныяк социалистиг Ада-чуртун камгалап алган. Хоозуралды, аш-чуттуг ажыл эрткеш, ол чуртту индустриализастаарын, кедээ ажыл-агыйны коллективизастаарын боттандырган. Национал айтырыг шиитпирлеттинген. Удавас 60 чылын демдеглээривис хостуг улустарның бүзүлбас эвилели — Совет Социалистиг Республикалар Эвилели тургустунган. Совет улус Ада-чурттун Улуг дайынынга Төрээн чуртунуң хосталгазын болгаш хамаарышпас чоруун камгалап алган. Фашистиг ажелелден хөй-хөй улустарның хосталырынга шиитпирлиг салыышкыны ол киирген. Совет улус муң-муң хоорай, суурларын, фабрика, заводтарын бүзүндулардан катап тургускан. Сайзырангай социалистиг ниитилел бисте тургустунган, ол дээрге совет кижилерниң маадырлыг чогаадыкчы ажылының түңнели-дир.

Бедиктерже бистиң оруувус белен эвес, шаптараазынныг, кадыр-берт болган. Ынчалза-даа ол канчаар-даа аажок өндүр улуг орук. А улуг, ырак орукка, бедиктерже орукка бергелер черле турар. Оларны ажыл эртеринче улус-чонну алдарлыг партия, ленинчи Коммунистиг партия баштаан. Ол бистиң бүгү-ле тиилелгелеривистиң хей-аът киирикчизи, организакчызы.

«Улустарга — тайбың!». Октябрьның ол дайынчы лозунгу бөгүн база-ла бистиң кызыл туктарывыста. «Чепсегленишкинни дүжүрери дээрге-ле социализмниң чедип алыр дээн күзел-чүткүлү-дүр» деп ленинчи сөстер совет улустун, бистиң партиявыстың ажыл-херектеринде сиңниккен. «Тайбыңпы камгалаар, кижи төрелгетенниң кырында диргелип келген кыжаныышкынны кошкадыр дээш демиселге күжениишкиннерни ийи, үш катап улгаттырарын делегей байдалы биске хүлээндирип турар»—деп, СЭКП ТК-ның Чиигине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Л. И. Брежнев чоокта чаа шериг начальниктериниң Кремльге болган чөвүлел хуралынга онзалап айыткан.

Бистиң Төрээн чуртувус Улуг Октябрьның байырлалын, ССРЭ-ниң 60 чылын бодунуң күчүзүнүң чечектелиишкининиң байдалында уткуп турар. Чурттуң экономиктиг болгаш социал дешилгези кайгамчык. Үлетпүр ден-дески ажылдап турар. Ынчалза-даа чамдык бергелер болгаш четпестер бар. Оларны ажып эртер хемчеглерни партия ап турар. Чоннуң өзүн турар хереглелдерин бүрүн хандырар дээш, кедээ ажыл-агыйда удуг ажылды кылып турар. СЭКП ТК-ның май Пленумунуң хүлээп алганы Аъш-чем программазы бо талазы-биле дыка улуг рольдуг.

Октябрь революциязының ачызында, ССРЭ-ниң улустарының, эң ылаңгыя улуг орус улустуң дузаламчызының ачызында хөгжүлдениң кыйынга артып калган чораан шаандагы Тыва амгы үеде чурттуң хөгжөөн республикаларының болгаш областарының деңнелинге четкен. Бир эвес Тыванның ССРЭ составынга кирген үезинин бүдүүзү-биле бо үени деңнээр болза, үлетпүр будүрүлгезинин хемчээли 65 катап өскен. Ынчаарда турган бүдүрүлгелеринин бир чылда кылыр продукциязын ам республика сес-ле хүн иштинде будүрүп турар-дыр. Совет арге-чагырганың чылдарында сес миллион дөрбелчин метр хемчээлдиг чаагайжыды кылган бажыңнарны, хөй-хөй школаларны, эмнелгелерни, культура, уруглар албан черлерин, коммунал-амыдырал, садыг объектилерин туткан. Тывада культураның, литератураның улус чырыдыышкынының чечектелиишкинин чүгле бистин чуртувуста эвес, а харын даштыкыда безин билир апарган.

Совет Тыванын ажыл-ишчилери, бүгү совет улус-биле бир демей, богун байырлал чыскаалынче хей-аъттыг, омак-хөглүг, кызыл туктарны болгаш транспарантыларны тутка чалгын үнер. Олар күш-ажылчы белектерин байырлалга сөңнээн. Үлетпүр продукциязын сайгарарының, анаа күш-ажылдың будүрүктүлүүн белидериниң, күрүнеге мал ажылының продуктуларын садарының тос айлар планнары күүседтингеп. Он айларның, чылдың планнарын күүседипкен совхозтар хей. Үнүш ажылының продукциязын, мал чемнерин эрткен чылдарындыңдан хөйнү белеткээн. Мал ажылының продуктуларын будуруор болгаш садар талазы-биле коскү чедиишкиннерни Бай-Тайга, Кызыл, Мөңгүн-Тайга районнарның, «Барлык», «Көк-Тей», «О. Шынаа» совхозтарның ажыл-ишчилери чедип алган. Бии-Хем район, Тыванын сүт комбинады, «Тыва тудуг» трестин № 1 КМК-зы, радио болгаш телевидение дамчылылгазының республика төвү. Кызылдың эъш-чем садыы, «Тувааобувыбыт» будүрүлге каттыжыышкыны бээ-ла үшкү кварталдын социалистиг чарыжының тиилекчилери болган. А тус-тус мурнакчыларның саны үүс-үүс. Чарыштың тиилекчилериге алдар болгаш хүнду!

Октябрьның алдары кажан-даа оңуп читпес, ол чүс-чүс чыл-дарда чурттаар.

ОКТЯБРЬНЫҢ СОЦИАЛИСТИГ УЛУГ РЕВОЛЮЦИЯЗЫНЫҢ 65 ЧЫЛ ОЮ ДЕЛГЕРЕЗИН!

Улуг Октябрьга алдар!

Т. МАКАРОВТУҢ чураан плакады.

КҮШ-АЖЫЛЧЫ РАПОРТ

СЭКП-ниң XXVI съездизиниң, партияның ТК-зының май (1982 чыл) Пленумунуң төөгүүг шиитпирлерин амыдыралга боттандырар, ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 60 чылын төлептинг уткуур дээш бүгү улустуң социалистиг чарыжынга кириишпишаан, Өвүр районнуң «Торгалыг» совхозунуң ажылишчилери күрүнеге зът садарының чыл планын 100,3 хуу, сүттүүн—102,6 хуу, дүктүүн—111 хуу кылдыр хуусаа бетинде күүсеткенин Улуг Октябрьның байырлалын таварышдыр СЭКП обкомунга болгаш республиканың Министрлер Чөвүлелинге рапорттаан.

Совхозтуң малчыннары күрүнеге мал ажылының продукциязын пландан ажыр садарын уламчылаар, чыл төнчүзүнге чедир 80 центнер зътти, 50 центнер сүттү немей дужаарын шиитпирлээн.

Ниитиниң малын кыштан хүр ажырар дээш малчыннар бригадалары кышка белетнелди чедиишкинниг доозуп, малдың янзы-бүрү чемнерин кыштагларда организастыг чедирип турар.

Совхозтуң ажыл-ишчилери «Революцияның чалбыыжы», «О. Шынаа» совхозтарның ажылчы чоннарының инициативазын детквишаан, мал кыштагладыышкынын үлегерлиг эрттирип, оон-биле ССРЭ-ниң Аъш-чем программазын амыдыралга боттандырарыңга чогуур үлуг-хуузун киирер сорулганы боттарының мурнунда салып алган ажылдап турар.

ХУУСАА БЕТИНДЕ

ССРЭ-ниң 60 чыл болур оюн төлептинг уткуур дээш бүгү-эвилел чарыжынга Барын-Хемчикте «Шекпээр» совхозтуң ажыл-ишчилери киришкеш, Улуг Октябрьның байырлалын күш-ажылчы чедиишкиннер-биле уткаан.

Совхоз күрүнеге зът садарының чыл онаалдазын —100 хуу, дүктүг 112,5 хуу кылдыр хуусаа бетинде күүсеткен.

Ында ниитиниң малынга чем белеткелин организастыг чоруткан. Совхоз бо чылын 2900 тонна сигенин, 3600 тонна силосту, 300 тонна савайны, 125 тонна витаминниг сиген далганын белеткээн болган 2280 тонна мал чемин кыштагларда чедирген.

Бо чылын ажыл-агый 52 кодан шээр, 24 кодан бода малды хүр кыштагладыр ужуруг. Кыштагларны септеп, чыылгаар ажыл колдуунда доозулган. Аянгаты салбырының малчыннары аңаа идепкейлиг киришкеннер. Биче-Тей суурнуң агитквартиралары 26 кыштагны септеп, чыылгаарынга шеф дузаламчызын көргүскеннер. Суг-Кажаа сүтбараан фермазының коллективи кыштаглаашкынга база эки белеткенген.

К. МААДЫ.

ССРЭ-ниң камгалал министриниң ДУЖААЛЫ

1982 чылдың ноябрь 7 № 265 Москва хоорай

Эштер солдаттар болгаш матростар, сержантылар болгаш старшиналар!

Эштер прапорщиктер болгаш мичманнар!

Эштер офицерлер, генералдар болгаш адмиралдар!

Совет Чепсектиг Күштериниң хоочуннары, эштер!

Совет улус, оон дайынчылары, социалистиг дем каттыжылгазының чурттарының ажылчы чоннары, депшилгелиг бүгү кижи төрелгетен Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 65 чыл оюн бөгүн байырлап турар.

Политиктиг болгаш күш-ажылчы улуг көдүлүүшкүнүүң байдалынга Улуг Октябрьның байырлалын демдеглеп турар. Совет кижилер Коммунистиг партияның удуртулгазыбиле СЭКП-ниң XXVI съездизиниң, ТК-ның май (1982 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин, он бирги беш чылдың планнарын күүседир дээш күжениишкинниг ажылдап, ССРЭ-ниң тургустунганының 60 чылын төлептинг уткуп турарлар.

Партияның айтыканы социал-экономиктиг чаартылгаларның программазы чедиишкинниг боттанып турар. Улус ажыл-агыйының бүгү адырлары, эвилелдешкен республика бүрүзүнүң экономиказы улам-на хөгжөөн. Чоннуң чаагай байдалы чайгылыш чокка бедип турар. Совет ниитилелдиң социал-политиктиг болгаш идейлиг чаңгыс эви быжыккан, ССРЭ-нин улустарының найралы улам-на сырый каттыжып канналган.

Социалистиг дем каттыжылгазының акы-дүнма чурттары боттарының хөгжүлдезинге бүзүрелдиг бурунгаарлап турар.

Коммунистиг партия болгаш Совет күрүне даштыкы политиктиг ленинчи угланыышкынны быжыы-биле болгаш чайгылыш чокка боттандырып турар. Тайбыңның ленинчи политиказынга шынчы Совет Эвилели ядролуг дайынның кыжаныышкынындан кижи төрелгетенни камгалаар, боо-чепсекти эңдере бүдүрерин кыңчыктырбас, бүгү-нийти тайбыңны камгалаар болгаш быжыглаар дээш бодундан хамаарышкан бүгү-ле үүлдерни кылып турар.

Ынчалзажок АКШ баштаан империалистиг реакциянын бууруузу-биле делегей байдалының нарыядаашкыны үргүлчүлеп турар. Империализмниң агрессчи күштери боо-чепсекти улам-на эңдере бүдүрүп, оске чурттарның иштини херектеринге каржызы-биле холгаарлап, делегейниң янзыбүрү районнарынга дайын месилдежиишкиннериниң өөскүүрүнге идигни берип турар. Олар делегейниң боттуг хөгжүлдезин моондактаарынче чүткүп, социализмче болгаш улустарның хосталгалыг демиселинге удур «ыдыктыг походту» чарлааннар.

Бо байдалдар турда Коммунистиг партия болгаш Совет чазак чурттуң камгалалын быжыглаар, совет кижилериң серемчилелин бедидер талазы-биле эргежок чугула хемчегларин боттандырып турар.

Коммунистиг партияны, оон ленинчи Төп Комитединн, СЭКП Төп Комитединиң Политбюровун долгандыр сырый каттышкан бүгү совет улус-биле бир демей, Армияның болгаш Флоттуң дайынчылары партияның мерген угаанныг иштики болгаш даштыкы политиказын изин-биле чүүлдүгүнүп, бир эп-сеткил-биле деткип турар. Совет Армияның болгаш Шерээ-Далай Флодунуң удуртукчу составының чөвүлел хуралынга эш Л. И. Брежневтиң берген айтышкынарын совет дайынчылар чурттуң камгалалын улам ынай быжыглаар, Чепсектиг Күштериниң дайынчы белениң бедидер талазы-биле боттарының ажылчорудулгазының дайынчы программазы кылдыр хүлээп алган. Социалистиг дем каттыжылгазының чурттарының акыдүнма армиялары-биле кады олар тургузукчу тайбың күш-ажылды, социализмниң төөгүдүг чаалап алышкынарын серемчилелдиг камгалап, боттарының патриоттуг болгаш интернационалчы хүлээлгезин күүседиринге кезээде белен.

Эштер, армияның болгаш флоттуң дайынчылары!

Эштер, Чепсектиг Күштериң хоочуннары!

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 65 чыл ою-биле холбаштыр силерге изиг байыр чедирип тур мен.

Дайынчы болгаш политиктиг белеткелге, ССРЭ-ниң тургустунганының 60 чылына төлептинг ужуражыр дээш социалистиг хүлээлгелерни күүседиринге чаа-чаа чедиишкиннерни Армияның болгаш Флоттуң дайынчыларынга күзеп тур мен. Бистиң Төрээн чуртувустуң күрүне эрге-ажыктарын камгалаарынга кезээде белен болгаш серемчилелдиг болунар.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 65 чыл ою алдар кылдыр дужаарым болза:

Бөгүн, ноябрь 7-де, тус черниң-биле 21 шак турда бистиң Төрээн чуртувустуң найысылалы Маадыр-хоорай Москвага, эвилелдешкен республикаларның найысыладдарынга, маадыр-хоорайлар Ленинградка, Волгоградка, Одессага, Севастопольга, Новороссийскиге, Керчиге, Тулага, Маадыр-шивээ Брестиге, а ол ышкаш Калининградка, Львов, Донда Ростов, Куйбышев, Свердловск, Новосибирск, Чита, Хабаровск, Владивосток болгаш Североморск хоорайларга артиллериниң байырлал ёзуулу-биле үжен катап даштаашкынарын кылыр.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 65 чыл ою делгерезин!

ССРЭ-ниң эрес-маадырлыг Чепсектиг Күштери делгерезин!

Бистиң бүгү тиилелгеривистиң сорук киирикчизи болган организакчызы—Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязынга алдар!

ССРЭ-ниң камгалал министри Совет Эвилелиниң Маршалы Д. УСТИНОВ.

БАЙЫР ЧЕДИРИИШКИННЕРИ

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 65 чыл оюнун бүдүүзүнде СЭКП Бурят обкомундан, Бурят АССР-ниң Дээди Совединин Президиумундан болгаш Министрлер Чөвүлелинден, СЭКП Калмык обкомундан, Калмык АССР-ниң Дээди Совединин Президиумундан болгаш Министрлер Чөвүлелинден, СЭКП Якут обкомундан, Якут АССР-нин Дээди Совединиң Президиумундан болгаш Министрлер Чөвүлелинден. СЭКП Алтай болгаш Краснояск крайкомнарындан база ол крайларның күүскомнарындан, СЭКП Даг-Алтай, Иркутск, Чита, Хакас обкомнарындан болгаш ол областарның күүскомнарындан, ССРЭ-ниң Күрүнениң айыл чок чер комитединиң шериглериниң Шериг чөвүлелинден болгаш Политиктиг кол эргелелинден, Сибирьниң Кызыл туктуг шериг округунуң Шериг чөвүлелинден болгаш Политиктиг эргелелинден, ССРЭ-нин Күрүнениң айыл чок чер комитединиң Забайкальеде Кызыл туктуг шериг округунуң шериглериниң Шериг чөвүлелинден болгаш политиктиг кылдызиндеп, МАРН-ның Убса-Нур, Баян-Өлгүй, Завхан аймак комитеттеринден болгаш Моол Арат Республиканың улус депутаттарының аймак хуралдарының күүсекчи эргелелинден СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединин Президиумунуң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң адынга байыр чедирген телеграммалар келген.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 65 чыл оюнун байырлалын таварыштыр республиканың ажылчы чоннарынга чүректин ханызындан байыр чедириишкиннери, СЭКП-ниң XXVI съездизиниң, партияның ТК-зының май (1982 чыл) Пленумунуң шиитпирлерин күүседиринге чаа-чаа улуг чедиишкиннерлиг болуп, ССРЭ-ниң тургустунганының 60 чылын төлептинг уткуп, ол ышкаш быжыг кадыкпылдыг, хүүда чаагай кежик-чолдуг болзун деп сеткилдиң ханызындан күзээшкиннер ол телеграммаларда илергейлеттингеп.

АЖЫГЛААЛДА ЧАА ОБЪЕКТИЛЕР

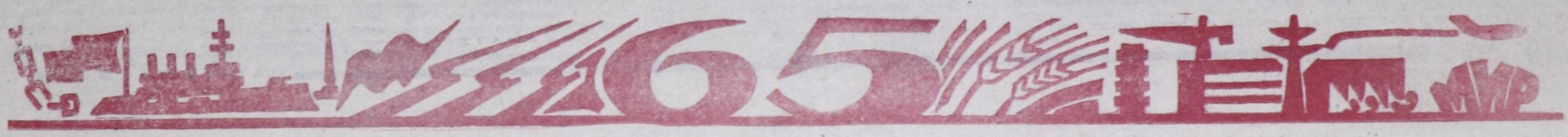
Тес-Хемде № 1070 КМК-ның коллективи социалистиг чарышты баштап, байырлалды күш-ажылчы чедиишкиннерлиг уткаан. КМК кол керээлиг ажылдарыны 1068 муң рубльге, тудугунуң барааның продукциязын 1492 муң рубльге кылып будүрген.

КМК-ның тудугжуларының тутканы Самагалдайда чаа школада чоннуң ажы-төлү чаа өөредилге чылындан эгелеп өөренип берген.

«Тес-Хем» совхозта машина-трактор мастерскаязының чаа бажыңын база доозуп хүлээткени савхозтуң септекчилеринге, механизаторларынга кончуг таарымчалыг байдалды тургускан.

Чурттагга шөлүн ажыглаага киирериниң он айлар планын олар ажыр күүседип, районнуң ажыл-агыйларында болгаш район төвүнде 1524 дөрбелчин метр чурттагга шөлүн тудуп дооскаш, дужаганнар.

И. ГОЛЬДБЕРТ,
«Тыва кодээ тудуг» тресте экономист.

ОКТЯБРЬНЫҢ ТУГУ КИИСКЭЭН

КЫЗЫЛ ТУК-БИСТИҢ РАЙОНДА

Улуг байырлалдарны, төөгүдүг болуушкуннарны совет кижилер чаа-чаа күш-ажылчы чедиишкиннерлиг үткүүр чаагай чанчылдыг болгай. Бо онзагай юбилейлиг чылдың Октябрь байырлалын, бүгү чурттаазында ышкаш, Кызыл районнуң ажылчы чонунарыг күш-ажылчы чаа чедиишкиннерлиг үткүп турар.

Бир эвес бистиң районнуң экономиказының болгаш культуразының хөгжүлдезин чеченчидип чугаалаар болза, оон девискээринде Каа-Хемниң шапкынынга дөмейлеп болур. Бистиң республикага оң үшкү район кылдыр Кызыл районуң катап тургускаңындан бээр чеди чыл дезин четкелек. Ол үениң дургузунда оң ажыл-агый болгаш культура хөгжүлдезин херии базымнарны кылган. Маңаа хөй эвес, дөңелгелиг чамдык сапнарны, фактыларны көрээли. 1945—1957 чылдарда маңаа үүрмек МЧАЭ-лер, колхозтар тургулаан. Оларның материалдыг базазы кошкак болгаш ниити малы 24 муң баш ажыш турган. Олар чылда күрүнеге чүгле 404 кг дүктү, 122 тонна эттти, 1956 кг сүттү садып турган.

Дөртен чылдарны сөөлүредир 630 өөреникчилиг 5 школа турган болза, амгы үеде 4000 ажыг өөреникчилиг 10 школа бар апарган.

Шаанда Чедер шериг чылгызы одарлаар, канмышал ситеннерлиг эвээ күрүг делгем хову турган. Ында ам хөй адырларлыг, механизастаттынган улуг ажыл-агый — «Тинлелге» совхоз хөгжүп, сайзыран турар. Оон ажыл-ишчилери эвээ турган ховуларның хевирин өскертип, ону үнүш-дүжүттүр болдурар, кижиниң чаагай чоруунга баразагадыр дөш, карак-кызыл демиселди чорудуп келген. Совхозтуң ажыл-ишчилери күрүнеге мал продуктулары садарының бо чылдагы планын октябрь тончүзүнде күүседипкен. Чер ажылының продукциязын база-ла чогуур өйүнде ажаап алган.

Оон аңгыда бисте күш фабриказы дагаа эвдин база чуургазын бүдүрер, «Сукпак» — мал семиртир, «Көк-Тей» — хаваа эвди бүдүрер угланышкынныг. Өске беш совхоз база-ла аңгы-аңгы адырларлыг. Онгу беш чылда олар 36 муң ажыг рубльдиг продукциязын бүдүрүп, сайгарган. Ол сан бо беш чылда оон-даа дыка көвүдээр.

Совхозтарның материал-техниктиг базазы чыл келген түдүм-ла быжыгып турар. Чүгле онгу беш чылда безин олар күрүнеден беш миллион ажыг рубль түңге машина-техниканы садып алган. Районнуң девискээринде үлетпур, тудуг, кооперация садыы, харылзаа болгаш улус ажыл-агыйының өске-даа адырлары дүрген хөгжүп турар. Районну катап тургускан соонда сөөлгү каш чылдарда көдээ тудугжулар үш культура бажыңнарын, 540 уругларга ясли-садиктерни, беш магазинни, үш столоваяны, 620 уруглар өөренир йиң школаны болгаш бүдүрүлгениң, чурттаганың эвээш эвес объектилерин түдүп, ажыглалга киирген.

Чедиишкиннер боду аңаала чедип келбээн. Ол Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың районуң ажылагый болгаш культура хөгжүлдезинин дүгайында докстаамал сагыш салышкынының ачызында, районнуң девискээринде аңгы-аңгы коллективтерде он беш хире националдарның төлээлекчилеринең эрес-соруктуг күш-ажылының база партия, совет, профэвилел, комсомол организацияларының болгаш ажылагый органнарының күжениишкинниг ажылының түңнелинде чедип алдынган.

ССРЭ-нин 60 чылының юбилейи болуп эртер бо онзагай чылда районнуң көдээ ишчилери улуг күжениишкинниг ажылдаан. Үшкү кварталда ажыл-агыйлар мал продуктуларын будүреринин болгаш күрүнеге садарының планнарын бүгү көргүзүглер талазы-биле ажыр күүсеткен. Ол чедиишкиннер дээш район болгаш «Көк-Тей» совхоз топ зонадан социалистиг чарышка чиитиленген болгаш СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-нин Министрлер Чөвүлелиниң, профоблчөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң шилчиир Кызыл тугун, акша шаңналын алган.

Ниитизи-биле ноябрь бирге чедир районнуң көдээ ишчилери күрүнеге эът, дүк база дагаа чуургазы садарының чыл планын күүседипкен, сүт садар планны күүседип болур бүгү аргалар бар. План күүседиринге «Тинлелге», «Көк-Тей», «Сукпак», «Х Улуг хурал» совхозтар, сүт будүрерин көвүдедиринге «Көк-Тей», «Тинлелге» совхозтарның Игорь Сагоян, Валентина Монгуш удурткан сүт-бараан фермалары улуг үлүүн киирген.

Улус ажыл-агыйының аңгы-аңгы адырларында хөй санныг кайгамчык мурнакчылар, бодунуң ажыл-херээниң мастерлери өзүп үнген. Бо чылдың он айларында саар инек бүрүзүнден-не 2000—2400 литр сүттү сагган саанчылар бар. Оларга «Тинлелге», «Көк-Тей» совхозтарда саанчылар М. Девик, Б. Куулар, Н. Чадамба, С. Араидол, М. Монгуш, Л. Араидол болгаш өскелер-даа хамаарыжыр. 15 хойжу чүс хойга онааштыр 100-ден 110 хураганны камгалап алган. Ол дээрге «Х Улуг хурал», «Тинлелге», «Шамбалыг», «Тере-Хөл» совхозтарда А. Содунам, А. Чүлдүм, К. Сенди-Хуурак, Н. Мандыпоол, А. Тас-оол, Т. Павел, Б. Ооржак, С. Монгуш, Б. Дагба, А. Дангыр-оол болгаш өскелерде хойжулар-дыр. Улуг ажыл-агыйының өске адырларында ындыг мурнакчыларның аттарын ам-даа хөйүү адап болур.

Эрткей чылга дениэзерге совхозтар 7084 тонна сегенин, 3091 тонна сенажты, 1268 тонна силосту, азы 1220 тонна чем единицазын хөйүү белеткээн. 12,5 муң тонна тарааны болгаш картофель, погаа база өске-даа культураларның дүжүдүп ажаап алган.

Чедип алдынган чамдык түңнелдерге доожургаар, ам хамык ажыл-херек шупту бүткени ол деп санаар болзувусса, шын эвес болур иймек. Октябрь байырлалын демдеглээринде эң эки аргазы шиитпирлеттинмээн айтырыгларже кичээнгейни мөөнүзэри болур деп ленинчи айтышкынны ажылывыска кезээде удуртулга болдурар ужурлуг бис. Ылаңгыя эш Л. И. Брежневтиң айтышкынныңрынга дүүштүр чер ажылының ажыктыын бедидер, тараа болгаш малга чемнер бүтүрерин көвүдедир талазыбиле аажок улуг ажылдарны чорудары негеттиппин турарын бедик харысалга-биле билип турар бис.

СЭКП ТК-ның май (1982 чыл) Плепумунуң шиитпирлерин. Аъш-чем программазын боттапсырарынга төлептиг салышкынны киирерин-че коммунистерниң, бүгү ажыл-ишчилериниң күжүл мобилизаставышаан, районнуң партия, совет болгаш ажылагый органнары база өске-даа хөй-ниити организацияларының эргежок чугула бүгү чүүлдерни кылыр апаар.

К. ШУЛУУ,
СЭКП Кызыл райкомуунуң бирги секретары.

ОКТЯБРЬ МӨӨҢ

ДЕМИСЕЛГЕ КАҢНАЛГАН

Тозан дөрт харлап бар чор мен. Бо үениң дургузунда көрбээн чүвем, көдүрбээн хөнзөм ховар деп хөөрем чокка чугаалап болур мен. Октябрь революциязының мурнунда үжүк-бижик, эрге-шөлээ чок, аш-түренги, орбак-самдар чурттап чорааныыс чажыт эвес-ле болгай. Ол бүгүнү мөн болуп чурттап эртип, йиң караам биле кордум. Ону сактырга амыдырал дыка-ла берге чораан-дыр иймек.

Улуг Ленинниң башталгазы-биле революция Россияга 1917 чылдың октябрьда өөскүп үнген. Ол үеде Минусинск чоогунга чурттап турган бис. Аңаа Совет эрге-чагырга ноябрьда тургустунган. Ону бо черниң чурттакчылары улуг өөрүшкүмаңнайлыг хүлээп алганын сактыр-дыр мен. Даштыкының болгаш иштикинин дайзыннары аңнаң совет күрүнеге каржызы-биле удурланып үнген. Амы-тынын берип, кызыл хаңын теп тургаш, чаалап алган эрге-шөлээзин ыдыктыы-биле кайгалаар дээш Сибирьниң чону көдүрүп үнген, партизан шимчээшкини калбарган...

1919 чылдың чайынында Тывага кежүп келдивис. Ада-нем Сосновкага чурттап турган чүве. П. Е. Щетинкининиң командылааны партизан отрядынга оруукка ужураажы берген. О. Тывада хоргадаан дайзыннарны чылча шавары-биле кел чораан. Партизаннар бистерге революция чонга чүү бергенин, оон ужур-дузаазын тайылбырлап берген. Олар тыва араттарга революсчу салдарны чедирип, орус, тыва болгаш өске-даа улустарның пайыралын быжыглаарының талазы-биле биче эвес ажылды чорутканын сөөлүнде бистерге С. К. Кочетов болгаш өске-даа эштер каш удаа чугаалап турганын дыңнаан мен.

Сосновкага келириивиске база-ла оожум эвес болган. Колчактарның артынчылары, чудурук байлар, дээрбечи моолдар бо черниң ядыы орус, тыва чурттакчыларын кара туразында ажыглап, дарлап турган. Оларга удур демиселди чорудары-биле 1920 чылда каттышкан партизан отрядын тургускан, оон командирингге С. К. Кочетовту томуйлаан. Орта кирип алган, 1921 чылдың чазыныңда Тарлашкынга Казанпевтиң дээрбечи отрядын, күскээр кыжын генерал Бакичиниң отрядын чылча-шавар тулчуушкуннарга кириштим. Совет эргечагырга дээш бо демиселге орустар, тывалар, украиннер, грузиннер, хакастар болгаш чурттуң өске-даа нацияларының төлээлери киришкен, оларның аразында аку-дүнма найыралы эрге-шөлээ, хосталга дээш төккен хаңы-биле улам-на каңналып быжыккан.

Октябрь революциязы биске аас-кежиктиг чаагай амыдыралды берген. 1919 чылдан бо хүннерге чедир мында чурттап чор мен. Күш-ажылчы тыва чон болган өске-даа улустар-биле кады бо черге чаа амыдыралды тургусчурунга үлүүм киирдим. Тудуг тудуп, ары, сад өстүрүп — чүү кылбадым дээр. Ам-даа уругларымның ажыл-иижинге дузалажып чоруур мен. Колхоз-совхоз будүрүлгезинге эки киришкеним дээш йиң медаль-биле шаңнаттым. Күжениишкинниг, бир демниг ажылдың түңнелинде Сосновкада амгы үениң сайзыраңгай сууру тургустунган. Көдээ ажыл-агыйның дуржулга станциязы ажылдап, республиканың көдээ ажыл-агыйның сайзырадырынга үлүүн киирип турар.

Он йиң оолдар, кыстарны өстүрүп, кижизиткен бис, олар улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларында багай эвес ажылдап чоруурлар. Сосновкада дөрт уруум ажылдан турар.

Кырганнар каяа-даа хүндүлүг дижиришын. Мен күрүнемге азырадып, пенсияны ап орар мен. Ол дээш партиямга, чазаамга өөрүп четтиргенимни илередип чоруур аас-кежиктиг кырган мен.

И. ИВАНОВ,
кызыл партизан.

МУРНАКЧЫЛАРНЫҢ ОДУРУУНДА

Республиканың ажылчы чонунары Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 65 чылынга тураскаадткан социалистиг чарышка бедик көргүзүглерни чедип эдилээн. Хой-хой үеэтпүр будүрүлгелериниң, түдүг, транспорт организацияларының коллективтери чылдың он айларының планныг даалгаларын болгаш байырлалга уткуштур алган хүлээлгелерин ыракта ажыр күүсеткилээн. Коллектив бүрүзүнде мурнакчыларның саны улам көвүдээн.

Моон аңаанда чуруктарда аңгы-аңгы будүрүлгелерден ажыл-ишчилерни көргүскен. Боттарының онаанган херээнге бедик харысалга, негелде, күш-ажылга кызымаккай, шудургу чорук оларның шуптузунга хамааржып турар.

В. И. Ленин аттыг «Тыва дагдугу» комбинаттың бедик сорттуг рудалар болбаазырадыр цехиниң ийиги эзлүзэ байырлал мурнунуң социалистиг чарыжынга эки түңнелдерни чедип ап, октябрь айның планын 104 хуу күүсеткен.

Ол чедиишкинге боттарының төлептиг үлүүн үүрмектеп-сорттаар комплекстиң мастери, комбинатта 15 чыл ажыг ажылдап келген дуржулгалыг ажылчын Татьяна Борунова болгаш комсомолчу аныяк кыз Валентина Исакова олар кииргеннер. Октябрь айда комплекстиң дамчыштыр 10942 тонна руданы үүрмектеп-сорттааннар.

Чурукта: мастер Т. Борунова (солагай талазында) биле оператор В. Исакова.

Күш-ажылдың Кызыл Тук орденниң эдилекчизи М. В. Сафоновага удуртқан шеверлекчилер бригадазы бо юбилейлиг чылда найысылалдың хөй түдүгларынга ажылдаан. Олар геологтарның, караа четпестер инштилелиниң бажыңнарын, бешки микрорайонда № 3 бажыңны, 280 олуттуг уруглар садын, аэропортта общежитиени ажыглалга киирерингге киришкеннер. Ам олар күүлүг Улуг-Хемниң эриинде 119 аал чурттаар беш каът чурталга бажыңның шеверлел-ажылдарын доозуп турарлар. Бригада октябрь айның будүрүлге планын ажыр күүсеткеш, Улуг Октябрьга күш-ажылчы белек кылдыр сөңнээн.

Чурукта: (солагай таладан) А. А. Мартышкина, М. В. Сафонова, коммунист В. Д. Ширимзэ, Т. Н. Фокина, Н. Ф. Бузураш кыска чапсар үезинде чугаалажып тур.

Октябрь байырлалын Терлиг-Хаяның мөңгүн-суу будүрүлгезиниң коллективи күш-ажылчы белектерлиг үткээн. Руда болбаазырадыкчылары Кызыл-оол Дагаажык биле Александр Ищенко база байырлал будүзүнүн чажыңга кызымак, тура-соруктуг киришкеннер. Кызыл-оол Байкараевич бо будүрүлгеге 12 чыл ажылдаан.

Коммунист К. Б. Дагаажык эки Александр Ищенко-биле «Найырал» ээлчээнге эки киришкеш, коллектив кежигүннеринге мактаткан.

Чурукта: ажылчыннар А. Н. Ищенко биле К. Б. Дагаажык ажыл үезинде.

Ю. КОСАРЬКОВТУҢ фотолары.

Саннар, факылыалар

☆ 1920 чылдың тончүзүнде РКП(б)-нин Политбюрозунга болгаш ТК-ның Владимир Ильич Ленинниң даргалаашкыны-биле болуп эрткен хуралынга Тывада байдаадың, аңаа кандыг дуза чедирип болзурунуң дугайында айтырыгны чугаалажып көргөн.

☆ 1921 чылдың августа эрге-чагырга араттарның холуңга кирген, ол төөгүлүг болуушкунга Советтер чуртунуң кызыл партизаннары улуг рольду ойнаан.

☆ 1918 чылдың июньда Үрянхай (Тыва) крайның орус чурттакчыларының V съездизи болгаш тыва кожуунарның төлээлекчилериниң I съездизи болган. Ол съездилерниң каттышкан хураддарынга Тыванын ботбашкарылгазының болгаш орус болгаш тыва чонуң ботботтарынга дузалажылгазының, оларның найыралының болгаш кады ажылдажылгазының дугайында керээ чардынган.

★ Ол-ла чылдың январь 8-те Белоцарск хоорайның (амгы Кызыл) ажылчыннары крайның баштайгы Соведин тургускан.

☆ 1921 чылдың август 15-те Бүгү-Тыванын тургузукчу хуралы Тыва Арат Республиканың Конституциязын (Үндезин Хоойлузун) хүлээп алган. Бүгү хамаатыларның хоойлу мурнунга дең эргелиин ол доктаатқан.

☆ 1922 чылдың март 22-ден февраль 1-ге чедир Туранга Тыванын Араттың революстуг намының I съездизи болган, аңаа ТАРН-ның тур Уставын хүлээп алган болгаш оон Төп Хураазын сонгаан.

☆ Үжен чылдарга чедир үжүк-бижик чок чораан Тывада бо хүннерде 156 школа бар, оларда 65 муң ажыг чаштар өөренип турар.

МӨҢГЕ ТАЙБЫҢ ТУРЗУН

«Дайын» деп сөс дыңнаанымда хөлзей бээр мен. Өртттенген хоорай, суурларны, кижилерни Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде тулчуушкуң шөлдеринге караамбиле корүп эрткен мен. Төөгүге ындыг улуг дайын турбаан.

«Аврораның» даштаашкынындан эгедээн Улуг Октябрьның тиилелгези-биле чедип алдынган аас-кежиктиг эки чурталгавысты ол боой тудар бодаан. Бистиң хостуг эргевисти хоруглаар, культуравысты чок кылыр, бурунгаар хөгжүлдевисти чаңгыс черге доктаадыр бодаан. Ынчалза-даа кара сагыш боттанмаан.

Улуг Октябрьның чаалап алышкынынарын камгалап арттырар дээш совет кижилер ыдыктыг дайынче аттанышкан. Оларның аразында тыва эки турачылар база чораан. Бистер Тывадан 300 хире кижи аттанган бис. Дайынчы белеткелдя Ковров хоорайга эрттирдивис. Бүдүн чартык ай эрткенде, генерал-лейтенант Городовиков чедип келген. Тыва эскадронну ол хынап көргеш, фронтуже киндерип болуруп чөпшээрээн. 1944 чылдың февраль 2-де Украин ССР-де Деражно суурну хостаары-биле тываларның фронтучу оруу эгелээн. Араатан дайзын-биле олумнуг сегиржин алышкынга эштерим Михаил Сундуй, Алексей Ак-оол, Владимир Быштак-оол эрес-дидимин көргүскеннер. Ыраккы Тывадан боттарының интернационалчы хүлээлгезин күүседип барган тыва эки турачылар Ровно хоорайны, Дубно, Сурмичи суурларны болгаш чурттакчылыг өске-даа черлерни хостаажырга коргуш чок, маадырлыг, патриотчу ёзу-биле тулчуп, дайзынны узуткажып турганнар.

Дайын төнген. Оон бээр 38 чыл эрткен. Дайын халавы катап болбазын күзээр мен. Аяс дээр турзун, амыдырал чечек-телзин, аңы-төл оман-көлүг болзун дээр мен. Улуг Октябрьның чырык хүнү делегейниң чонун кезээде чырыдып, чылыдып турзун!

П. БИЧЕ-КЫС,
Ада-чурттуң Улуг дайынының киржиниизи.

БЕЛЭЭМ БОЛЗУН

Маадыр-ие деп хүндүлүг атты чеди чыл мурнунда алдым. Ол ат дээрге Совет чазактың болгаш Коммунистиг партияның кижи дээш сагыш салышкынының кескү херечизи-дир. Шаг-шаанда ады-сыды безин чок, чүгле шолалаттырып, харын-даа хөрээ чок дидиртин чораан ие кижиге ол хире хүндүткелди көргүскенинге бөрүвес аргам чок. Бо чорук чүгле Октябрьның социалистиг Улуг революциязының тиилелгезиниң ачызында чедип алдынган дээрзи билдингир.

Болум бодүүн малчын мен. Чоон-Хемчикте СЭКП-ниң XXII съездиниң аттыг совхозка он чеди чыл саанчыладым. Ажылым дээш акша-копеекти амыдыралга четчири-биле ап, ол түрүк немелде төлевирлерни болгаш шаңналдарны ап келдим. Уругларга азыраар акшаны күрүне берип турар. Шаанда ажыл-ишчилерге чеже-даа ажылдап бээрге, ажыг божадан болгаш дорамчылалдан дээре чүве көргүзер эвес. А ам ажыл хүлү безин үелиг-шактыг. Эдлчеглиг шөлээни-даа бээр, арта-ла, төлевирлиг. Дыштанылга бажыңнары малдаан, черле хоомай көргүзүглүг болуп көрбээн. Коляның ачазы ол болган. Ол-ла Даңдарга чөөкта чаа, Кодээ ажыл-агый ажылдакчыларының хүнүнге болгаш совхозтуң тос айларда социалистиг чарыжын түңнээрингге тураскаадткан хуралынга база ужураштым. Совхоз директору Сергей Седен-оол бир чүс рубльди шаңналга бергеш, оон холуң дыңзыг түттү. Чыл эгезинден бээр чаңгыс-даа баш хой хоратпаан болгаш немелде денги алырының планын будүн-чартык катап ажыр күүсеткен мурнакчыны ынчаар шаңнаанын ол.

Ук хуралга баштай механизатор Даңдарны шаңнады. Чеден бир харлыг хоочун Ашак-оол Даңдарның хеймер оглу ол. Совхоз директору: «Салчак Калбакөөрекович Тока аттыг шаңналдың бирги чергезин тывыспышаан, бүрүн дериг - хереклерниг аът-биле шаңнаар-дыр!» деп чарлаптарга адыш чагнаашкыны диилиттели- ле бергеш. Володя хурал соонда аъдын мунаш бажыңынче челанипти.

Ынчан машина-трактор мастерскаязының слесары Ак-оол Даңдар деп хижи бала шаңнатты. Ону база-ла Ашак-оолович дээр болду.

— Даңдарларның трактористер Мариназы база бар — деп, бир оол, оларга чоргаарланган хевирлиг, эжинге сымыранды. А оозу:

— Зоязы башкы болгай. Хенче-Саар, Валентина Ашак-ооловналар база мактаттыг ажылдап чоруурлар — деп, Даңдарларны эки бплирии эжинге көөргеттинди.

К. ЧООДУ.

САЛГАКЧЫЛАР ХӨЙ-ЛЕ БОЛЗУН!

Совет көдээниң кижилери

— Үжен чылдарның эгезинде баяттарның хөрецизин чазак хавырган чүве. Ынчан ядыы араттарга үлеп бергеп. Аваамга бир саар инек, беш хой берген. Ынчап, харын, мал-маганныг болу бергеп бис — деп, Ашак-оол чугаалап ор.— Ол үеде ёзулуг эр апарган мен, чээрби хар чеде берген. Оон мурнунда маңаа Хелиң-Чаңгыга хөлечиктеп чордум. Бо-ла Баян-Кол, Теректиг дээш, оон хоюн каларын кылаштаваан черим чок. Донуп-дожап-даа, аштап-түреп-даа чордум, оглум.

Ашак-оол Даңдар Каа-Хемниң Суг-Аксынга 1911 чылдың январының 15-те торуттунгеп. Ада-нези эки аммидырал суран. Тес-Хемден кожуп келген. Ынчалза-даа ол үеде ядыы улуска эки хүн хүнээр эвес, хөлечиктээрден өске арга тывылбаан. Ынчангаш чамдык акылары дедир чурт чанар ужурга таварышкан. Оларның бирээзи «Чаа орук» совхозтуң хойжузу чораан, Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны Даваа Малчын ол. Шаандагы байларның хөлечиктери орден-хавыяалыг, алдарлыг болгаш хүндүлүг улустар апаргылаан.

— Октябрьның херели орус чуртундан Саян ажыр чырын кээрге, байларга хөлечиктевес апарган бис. Ынчалзажок чаа амыдыралды тургузары коңчуг берге турган. Суг-Аксынга үжүк номнаар чаңгыс-даа кижи чок, озук-андазын безин чедиишпес чүве-ле болгай — дээш, хавырыктыг адыжын суйбан, бак-ла чүве ыңай турзун дээнзиг, хөрээн ажыдыр чолдургүлээш, уламчылады: — Харам байларга базындырып, садыгжы кыдаттарга чидиртип, лама-хамга мегелеттирип чораан болдум үжүк-бижикти билип, машина болгаш трактордуку эдилеп, самолётту мунуп, радиону дыңнап, телевизоорну көрүп, тоолда дег чурттап чор мен. Ам сагыжым мырыңай Октаргайда чедип турар аппарды — дээш, каттыра-дыр.

Ашак-оолдуң, шынап-ла «көрбээн чүвеэн, көдүрбээн хөнээ чок», Үш уруглуг, үш оолдуг. Оларның кады санаарга, бөгүн оон уругларының ниити саны үжен беш четкен. Шуптузу эки ажылдап, эки өөренип, эки доругуп турар.

— Октябрьның социалистиг Улуг революциязының тиилелгезинниң, Коммунистиг партиянның болгаш Совет чазактың сагыш салышкынының ачызында аксым-кежиин аяк долдур четтирип чор мен. Ындыг болганымда Төрээн чуртумга, чонумга ажүжүм харамчынмас мен, ам-даа ажылдаар мен — деп, өөрүп ор.

Чайын Шонаатының сигей-чилеринге чеде берген мен. «Совет Тывам» совхозтуң бир хойжу бригадазының кежигүннери түр кала болдунчуп, звено тургускаш, кады ажылдап турар болду.

— Удуртукчувус суур кире берди, удавас чедип кээр — деп, бичии оол уткуп алды. Ажыл-иш-биле таныштырып, сан-түңнерни саат чок адап берип турарын бодаарга, удуртукчуның орнунга арткан хире.

— Мени Коля дээр — дидир — Коля Даңдар. Он класс доостум. Аът грабли-биле сигей болдурүп тур мен.

Ынчап турувуста, чавыдак аъттыг кижи ариглан үнүп келди. Аъттың хомудуу, шилээзин безин ужулбаан. Седелканың соонче, коңдалай кырында, олуруп алган. Чииги аажок дүже халааш, хол тутчуп мендилештир.

— Оолдарым оолдарынга дузалажып турар кижи-дир мен йиин. Кадмыр-даа таптап бээр, шай-даа хайындырар, аът машиназы-биле сигендээ кезер — дээш, Колякже корүндү — демги алаактың сигенин тоодуп бестирип катлым, оглум, ам бөлөр болза ажырбас. А дүүнгү сигеп өлдүр, өөрүнге ам база сайгартып көр — деп чагыды.

Ол-ла черге Колины демги кыргаанның, Даңдар Ашак-оол Даңдаровичиниң, оглунуң оглу дээрзин билип алдым.

— Дүүн чаа он-он акыа шаңнал алган улус бо. Сигея планын күүседипкен, ам-даа ажылын уламчылап турар — деп, совхозта партком секретары Саян Ожиганович Белчир-оол дыңнатты. Ийи кыргаи-ачашкы Даңдарларга ынчаар ужурашкан мен.

Оон Суг-Аксы суурнуң дужүнда паромга база бир Даңдарны партком секретары менээ таныштырды. Ону Иван Ашак-ооловиң дээр. Элээн каш ховук мурнунда совхозтуң шаадымынга шаңнал ап турда, ону көргенимни сакыжы келдим. Кадарган 840 баш яттының бирээзиниден-не 3,3 килограмм дүк алыр планын 4,4 килограмм киллдир күүсеткен. Барык-да бир тонна чыгыы дүктү планда көрдүгениниден ажыр бүдүрген. Чээрби алды чыл дургузунда мал малдаан, черле хоомай көргүзүглүг болуп көрбээн. Коляның ачазы ол болган. Ол-ла Даңдарга чөөкта чаа, Кодээ ажыл-агый ажылдакчыларының хүнүнге болгаш совхозтуң тос айларда социалистиг чарыжын түңнээрингге тураскаадткан хуралынга база ужураштым. Совхоз директору Сергей Седен-оол бир чүс рубльди шаңналга бергеш, оон холуң дыңзыг түттү. Чыл эгезинден бээр чаңгыс-даа баш хой хоратпаан болгаш немелде денги алырының планын будүн-чартык катап ажыр күүсеткен мурнакчыны ынчаар шаңнаанын ол.

Ук хуралга баштай механизатор Даңдарны шаңнады. Чеден бир харлыг хоочун Ашак-оол Даңдарның хеймер оглу ол. Совхоз директору: «Салчак Калбакөөрекович Тока

ОРАНЫВЫС ЧЕЧЕКТЕЛГЕН

САЛЫМ-ЧОЛУМДА

КАДЫ ӨСКЕН ХООРАЙЫМ

Чээрби ажыг чыл бурунгаар, ынчан Кара-Даш деп адап турганывыс, амгы Ак-Довурак хоорайга баштай-ла ажылдап келгенимни, дүүн чаа-ла болган чүве-биле дөмей, тода сактыр-дыр мен. Ам Тудугжулар сууру деп адап турарывыс, ынчангы Кара-Дашка чүгле чеди ыяш барак бажыңчыгаштар бар чүве. Амгы комбинаттың, Постояннай суурнуң туттунган черлеринге ынчан чүү-даа чок, долгандыр тас дазырлар чыткылаар турду.

Алаш уну, Кызыл-Тайга ынчаар хууда хой, өшкүзүн кадарып, улустуң чугаалажыры ышкаш, «бора-бүдүн» чурттап чораан ада-иемден ангыланып, Кара-Дашка ажылдай бергеним соонда, мээн салымчолум бо хоорай-биле ханы поднашкан. Маңаа ажылдап келгеш, тускай мергежилдиг, кадржаан ажылчын кижи болдум. Ак-Довуракка өглендим, ажы-төлүм база бо хоорайга төрүттүндү. Маңаа ажылдап тура, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутадынга ийи удаа соңгуттурдум. Бо бүгүнү меңээ, бөдүүн ажылчын кижиге, Улуг Октябрь шаңнаан.

Улуг Октябрьның Совет чазактың ачызында бистиң ажылчын хоорайывыстың өзүп, сайзыраанын кижи магадаар. Ак-Довурак хоорайда ам хой муң кижи ажылдап, чурттап турар. Мында орус, украин, хакас, тыва, эстон дээш — шупту 40 чыгыы напиляын кижилери бар. Хоорайда чүгле чоокку эрткен үеде безин Чаа культура ордуузун, эмнелгени, эштир бассейнниг спорт комплезинни, хой-хой чурталга бажыңнарын ажыглалга киирген. Виктор Савылга удурткан бистиң бригадавыс Постояннай суурда 1176 өрээникчи өөренир, дыштанылга кежээлери, спортчу оюннар организастаар тускай залдарлыг, столоваялыг чаа школаны удавас ажыглалга киирер. Бо дээрге бистиң партиявыстың өзүп орар аныяк салгал дээш ада сагыш салыышкынының, Улуг Октябрьның ачызы-дыр.

С. СЕНДАЖЫ.

«Тыва даг-дугу тудуг» эргелеринин тудугжузу, Ленин орденниг эдилекчизи.

ЧОЛУМ ТУДУШ

Октябрьның күштүг чаңгызындан тыва чер одуңган, чаа совет амыдырал оон ужукталган. Тывавыс Советтиг болгандан бөөр үжеи сес чыл эрте берген. Чаартылгалар кайгамчык, ону бис корүп магадап, чоргаарланып чоруур бис. Кижи бүрүзүнүң амыдыралын алыр болзувусса, Октябрь-биле тудуш, оон салым-хуузу оон ачызында кежик-чолдуг, аас-кежиктиг, буянныг чагай.

Тыва херээженнерни ап көрүнер. Олар шаанда кымнар диртил чоржуктар. Ам олар чуртунуң бүрүн эргелиг эвлери, бүгү-ле түүлдерге эр улус-биле дең эргелиг. Оларның ажылдавайн турары ындыг улус ажыл-агый адыры безин чок. Аңаа чоргаарланмайн, кижи түге чоргаарланырыл!

Мен бодум база-ла тыва херээжен кижиниң төлү-дүр мен. Ам кайы хире чурттап, ажылдап чоруур-дур мен, көрүнер даан. Сескил-сагыжымга тааржыр мергежилдй шилип алдым. Харыысалгалыг-даа, буянныг-даа иш. Аныяк-өскенни эртем-билигге өөредирден артык түү турарыл. Шынап-ла, уруглар-биле ажыд азы башкының ажылы эң-не үнелиглериң бирээзи деп санап чоруур мен.

Бодум география башкызы мен, Красноярскиге өөренип турдум, эртем-билигни аңаа чедип алдым. Түгле бо Чадаананың № 1 школазында безин 34 чыл ажылдай бердим. Ажыл-ижим талазы-биле түгле мактадып чор мен.

Оңаашкан ажыл-херээнге бүгү күжүн, билинн бүрүн бараан болдурары, коммунистер—бистериң хүлээлгевис. Чонунга шынчы бараан болурундан артык буянныг херек турбас.

Д. ХОМУШКУ.

РСФСР-ниң школаларының алдарлыг башкызы, Октябрь Революциязы орденниг эдилекчизи.

ЧҮГЛЕ СОВЕТ ШАГДА...

Тываның улустуң чогаалчызы Степан Агбаанович Сарыг-оолдуң херээжен ие кижи дугайында «Шаңнаттырган» деп шүлүг номчукчу мээң сагыш-сеткилимни хайныктырган. Оон чамдык одуругларны маңаа киирикседим:

Дозулуг дег, бажы кажаргыже,
Долбан шыпкан кызыл чаагы шүүлгүже
Өөдезин өрү-көрбейн, түрең өскен,
Өшкү-Саарны—иевисти көрүдерем,
Хаяалыг хүн бистиң чуртка үнүп келгеш,
Карадгыны оя-чаза хүннепкен дег,
Эрги ёзу бузу-херээн үреп окташ,
Эки төре доктаап кээрге, канчап барган?

Шынап-ла, шаанда болза, чингине ады безин чок чораан тыва херээжен кижи совет үеде кээп эр улус-биле дең болгаш бүрүн эргелиг хамаатылар апарган. Ам бистерде ат-алдарлыг, орден-хаңмаалыг кандыг профессияның херээжен кижилери чок дээр?! Күш-ажылдың өөрүшкүзү арын-шырайында чырыткыланып чоруур эмчи, башкы, эртемден, артист, чолаачы, механизатор... херээженнерни бистиң республикавыстан-на хөйүү көрүп, ужуражып болур. Дең эрге Улуг Октябрьның чайыннанчак тиилелгезиниң ачызында чедип алдынган. Мен — эмчи кижи мен. Бодумнуң тускай мергежилимге ынак болгаш чоргаарланыр мен. Кижилерниң кадыкшылын камгалаары дег аас-кежик кайда боор.

Бичиимде-ле эмчи болуксаан күзелимбиле нәйысылал Кызылга келгеш, фельдшер-акушеркалар школазын доостум. Оон районга үш чыл ажылдаан институт дооскаш, Москвага ийи чыл өөредилим. Совет эмчи эң-өөрүм-биле Йемен Араб Республикага ажылдаар аас-кежиктиг болдум. Бистерниң — совет эмчилериниң чедирген улуг дузазынга йеменчилер өөрүп четтиргенин илередип турдулар.

Бистер ам бир тыва шүлүкчүнүң «чүгле, чүгле совет шагда, түгүлүг күш дег хөсталган бис» деп сөзү-биле дидим чоргаар чугаалажыр бис.

Г. ИРГИТ,
эмчи.

АЖЫЛ-ИШКЕ, ЧУРТТАЛГАГА...

Октябрь революциязы. Эргечагырга Советтерниң холунда... Төөгүлүг бо сөстер бот-боттарындан чарылбас, кеззе мөңгеде кады. Улуг Октябрьның байырлалында төөгүже көрүүп, ол дугайын чугаалап тура, ону бедия-биле үнелевишаан, оон бөөр бөгүнгү сайзыралывысты, ажыл-агый чедиишкиннеривисти чоргаарал-биле айтыр чагай чайчылдыг бис. Ылаңгыя бо чылын ССРЭ-ниң 60 чыл юбилейинде ол онзагай.

Совет Тываның булуң бүрүзүнде бөгүнгү чаартылгалар кайгамчык улуг. Ол бүгү Октябрьның ачызында чедип алдынган. Ону Алдан-Маадыр кодээ Совединии девискээринде «Алдан-Маадыр» совхозтуң ажыл-ишчилериниң ажыл-амыдыралындан база көрүп болур.

Баштайгы колхоз маңаа бежен чылдарның эгезинде тургустунган. Ынчан тудуг-сууг дээр чүү турган боор. Ынчаардагы Көк-Терек суурну бөгүнгү Алдан-Маадыр-биле канчап деңнээр!

Амгы «Алдан-Маадыр» — быжыг экономикалыг совхоз, ол үе-биле денге улам сайзырап, чаартынып, хөгжүп орар. Алдан-Маадыр суурнуң кудумчулары, ында тудуг-сууг чыл санында немежип, чаартынып турар. Ол — бөгүн совхозтуң ажыл-ишчилериниң чагай амыдырал-чуртталгазынга эргежок бүгү-ле түүлдерлиг суур болган. Адаөгбевис алдан-маадырларның чуртунда аас-кежиктиг совет амыдырал хайныккан.

Совхозтуң ажыл-ишчилери СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырбышаан, он бирги беш чылдың ийи чылында күш-ажылчы чедиишкиннерлиг ажылдап турар. Ынчангаш ажыл-агыйның ишчилериниң юбилейлиг чылда төлептиг ижинге, кызымак ажылынга үнелел онзагай деп болур. Совхозтуң ажыл-ишчилери ССРЭ-ниң тургустунганының 60 чылынга алларжыды алганы социалистиг хүлээгелерин хуусаадан эрте күүседткен. Мал ажылының продуктуларын садарының чыл планын Көдээ ажыл-агый ажыллакчыларының хүнүнде күүседткеш, СЭКП обкомунга, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинге рапорттаан. Октябрь байырлалынга бистин ажыл-ишчилеривистиң күш-ажылчы белээ ол.

Чер ажылдакчылары күскү дүжүт ажаалдазын эки чорукан болгаш ниитизи-биле гектар бүрүзүнден 16,3 центнер тараяны ажаап алган. Ниитиниң малынга быжыг чем-суур тургустунган. Бо бүгү совхозтуң коммунистериниң, ишчилериниң кызымак ажылыжының түннели. Ажыл-агыйның тараажылары, малчыннары эрес-соруктуг ажылдаанар. Мурнакчыларывыс хөй. Оларның аттарын бөгүн чоргаарал-биле адаар бис. Оргу-Шөл, Чечектиг хойжу бригадаларының малчыннары төрүүр 100 баш хойдан 105—106 хураганны камгалап алган. Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Д-Н. Ч. Ооржак, республиканың алдарлыг малчыны О. Б. Монгуш болгаш оон-даа өскелериниң көргүзүглери эки. Тыва АССР-ниң алдарлыг хову ажылдакчызы А. Кызыл-оол, суттатчылар Б. Монгуш, С. Монгуш, М. Ондар оларның суттарган участоктарының бир гектарындаңна 18—24 центнер дүжүт алдынган.

Алдан-Маадыр кодээ Совединиң күүскому совхозтуң ажыл-ижинге киржип, экономика болгаш социал тургузуушкүнүүң планнарын боттандырып турар.

Советтер — революциянын чадбыжыңга төрүттүген бистин эрге-чагыргавыс. Улуг Октябрь «Бүгү-ле эрге-чагырганы — Советтерге» деп лозуи-биле тиилээн. Ам бөгүнде Советтерниң ажыл-чорудулгазы коммунизм тургузуушкунунуң канчаар-даа аажок төөгүлүг улуг соруглгаларын шиитпирлээринге чагыртакан.

Алдан-Маадыр кодээ Соведи ажыл-агый, девискээр талазы-биле улуг. Советте 25 депутат бактаап турар. Советтин күүскому хүн бүрү ажылчорудулгазын кодээ чоңнуң амыдырал - чуртталгазының деңнелин бедидеринче угландырып, экономика, культура болгаш ажыл-агый айтырыгларын шиитпирлежип турар. Бистин ажылывыска кодээ чоңнуң киржилгези идепкейжээн. Оларның дорт киржилгези-биле культура - массалыг, чагагайжыдылга болгаш өске-даа айтырыглар чогумчалыг шиитпирлеттинип турар.

Сонгукчуларның чагыг бүрүзүнүң күүселдези чоңнуң чагагай чоруун бедидериниче угланган. Чоңнуң чагының ёзугаар түттунган башыңнар школа, ясли-сад, малчын ходаннарда чурталга бажыңнары, кызыл-булуңнар сагышсеткилди өөртүп келир.

Алдан-маадыржылар йын амыдырал - чурталгазының деңнели бедээн. Суурну он бир агитквартала үскен. Чоңнуң чурттап турар черинин айбы-биле политмассалыг, кижизидилге ажылы чорудар кол төп ол. Депутаттарның, чурттакчыларның күжү-биле чагагайжыдылга талазы-биле ажыддарны чоруткан, суурувус чыл санында улам-на иогаан-шиниик апар чыдар. Бо юбилейлиг чылда суурга 1500 дес янзы-бүрү тарымал үнүштү немей тараан. Ногаан ыяштарлыг өң-баазын чечектерлиг аллея чайын суурну улам чараш-шиниик болдуруптар.

Совхозтуң ажыл-ишчилери дузалал ажыл-агыйын идепкейлиг хөгжүдүп турар. Суурнуң чурттакчыларының чеден ажыг хуузу огородтут. Эң эки огородтуг өг-буле дээш суурда калбарган чарышка Т. Сарыглар, З. Ооржак, Т. Ооржак оларның өг-булелери бо күүнү тиилекчи болган. Күс болурга-ла, өгбүлелерде ногаалыг, чимистиг савалярныг саналын өзүп турары кымны өөртпес боор. СЭКП ТК-ниң май (1982 чыл) Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш алдан-маадыржылардың киирип эгелээн үлүү ол.

Шалыпчы алдан-маадыржылар ажыллап-даа, дыштанып-даа билир чон. Дыштанып күзээрде, ажыл соонда кежээлерде кодээ суурнуң Культура бажыңының чыры орайга дээр өшпес. Күш-ажылды, Төрээн чуртуң, партия, улуг Ленинниң алларжыткан уран ырлар, шүлүк, оюн-тоглаа, көөгүм үнү үзүктелбес. Совхоз дирекциязы, партком-ун, кодээ Совет, комсомол комитединиң демнежип, ниити күш-биле эрттирип турары комсомолчу, мөңгүн, алдын кудалар чаа ёзу-биле болуп турары оон бир чижээдир. Суурда Культура бажыңы — культураның ёзулуг одаа болган.

А бистиң уругларывыс чырык, делгем класстарлыг, мастерскаялыг, күш-культура залдыг ийи каът школада өөренип турааллар.

Совхозтуң ажыл-ишчилериниң ажыглалында уруглар, культура албан-черлери, школа, магазин, амыдырал хайдырылга шуиктузу бар. Чоңнуң амыдырал хандырылгазы хоорайныңыңдан дудак чок. Ол ам-даа экижиир. Ындыг чаагай чурттаганы биске Улуг Октябрь, Алдын Хоойлувус берген. Оларның ачызында чурттуң ёзулеринга чоргаарланыр бис.

А. ООРЖАК.

Алдан-Маадыр кодээ Совединиң күүскому даргазы.

НАЙЫРАЛ—КҮЖҮВУС

Улуг Октябрьның, Ленининиң, партияның ачызында тыва улустуң чедип алган чедиишкиннери көскү болгаш магалыг. Ам ийи дакпыр орденниг Совет Тываның үлетпүр будүрүлгелериниң продукциязын — Каа-Хемнин болгаш Чадаананың хөмүр-дажын, Өвүрүнү дузун, Ховуг-Аксының кобальтызын, Терлиг-Хаяның мөңгүн-суун, Ак-Довуракпын даг-дүгүн, Элегес-Аксының керамзит кылыгларын болгаш өске эртине-продукцияны бүгү совет улустуң ажыглалы болдуруп, ону бистин Төрээн чуртувустуң үлетпүрүн улам хөгжүдерин тыва улустуң салыышкыны кылдыр сөңеп турар.

Республиканың үлетпүрүнүң бир чугула участогу — «Каа-Хем» хөмүр-даш разрезинин ажыл-ишчилери он бирги беш чылдың ийнги чылында боттарының күш-ажылчы чедиишкиннерин Октябрь байырлалынга тураскаадып турар. Юбилейлиг чылдың эртken он айларында социалистиг чарышты калбарткаш, планнан ажыр казып тыпкан хөмүр-даштың хемчээли 94 муң тонна болган, ол-ла үениң дургузунда шахтёрларның күш-ажылының будүрүкчүлүү 12 хуу бедээн. Продукцияның бот-үнезин чингеткенинин ачызында 534 муң рубль түнүүр арыг орулга алдынган.

Коллектив бо чылдың ийиги кварталында республикада Американың Каттышкан Штаттарында ажыл чокталышкынының деңнели соксаал чок бедин орар. Сентябрьда оон деңнели тергиин бедиг — 10,1 хуу четкен, ынчаарга ажыл чокталышкыны соолгу чылдарда биза дүрген темпилер-биле өскен.

Бо хүннерде бистиң коллективте орус, тыва, украин, хакас болгаш ниитизи-биле он ийи нацияларның төлээлекчилери бир деминг, найыралдыг ажылдап, Төрээн чуртунуң чечектелиишкинниге үдүг-хуузун кинрип турарлар. Ынчангаш бо чылын, ССРЭ-ниң тургустунганыдан бөөр юбилейлиг алдан чылында, Тываның шахтёрларының аразында интернационалчы найыралын улам бижыхтырарыңче угланган кижизидилге ажылдарын үргүлүү чорудун келген.

Бөгүн, Улуг Октябрьның 65 чыл оюнун өөрүүчүг улуг байырлалынын чыскаалыңга «Каа-Хем» хөмүр-даш разрезинин коллективинин ажылчилери, чангыс өг-буле иштиишкаш, найыралдыг үнүп, индир баары-биле катыг-хеглуг, ыр-шоорлуг эртелер.

Тываның шахтёрларының байырлал чыскаалын будүрүлгенин хооруунгары, коммунистиг күш-ажылдың шалыпчылары, беш чылдың муриакчылары . баштап чоруурлар. Оларның араазындан Улустарның Найыралы орденниң эдилекчизи, аныяктарның лагдыныкчызы, разрезте хүндүткелдиг кижилериң бирээзи, хакас национальыг чолаачы, коммунист Яким Чебедаевти, хөмүр-даш үлетпүрүүге чөэрби ажыг чыл иштинде үзүктелчок ажылдап келген хоочун шахтёр Леонид Кузнецовту, Тывада эң улуг ЭШ-10/70 экскаваторнуң мурнакчы машинизи коммунист Хапыр-оол Ооржакты, хөмүр-даш чүдүрер экскаваторнуң улуг машинизи чуваш национальыг Анатолий Нехорошковту, чер өрүмнээр станоктуң машинизи комсомолчу Валерий Ооржакты, он бирги беш чылдың ийнги чылында бодунга онаашкан планын хүүсаа бетинде күүседткен алтай национальыг чолаачы Николай Кудачинни, разрезте байырлал мурнуунуң социалистиг чарыжының тиилекчилери: орус национальыг Валерий Гончарову, украин Сергей Федченкону, немец Михаил Бергерни, латыш Ян Уэристи болгаш өске-даа он-он мурнакчыларны көрүп болур.

Ажылгыр болгаш найыралдыг бистиң коллектививис Улуг Октябрьның байырлалынга күш-ажылчы чедиишкиннерни сөңеп, төөгүлиг ужурашпышаан, ССРЭ-ниң тургустунганыңдан бөөр 60 чыл болур оюн улам бедик көргүзүглерлиг үткүүр дээш ийи дакпыр күженишкиннег ажылдаарынга күзел-чүткүлдүүн илергейлеп турарлар. Шахтёрларның сөзү быжыг. Олар боттарының мурнуунга салган соруглгаларын төлептин-биле күүседиринге долу бүзүреллиглер.

Д. САРЫКАЙ,

«Каа-Хем» хөмүр-даш разрезинде эдилет начальныгы.

Саннар, фактылар

☆ 1944 чылда Тываның кодээ ажыл-агыйынга дугуйлуг 42 трактор, 12 автомобиль, 2 комбайн турган. Амгы үеде бир совхозта-ла 60—80 трактор, 55—60 хире автомобиль, 13—20 комбайн бар.

☆ Республиканың партия организациязарында СЭКП кежигүннериниң болгаш кежигүнге кандидаттарның саны 14 муң ашкан. Оларның барык 60 хире хуузу ажылчынар.

☆ Республикада 1112 кижи Маадыр-не болуп турар. 11.630 кижини «Ленин алдары» орден-биле шаңнаан, 22.316 не — «Ленин медалының» эдилекчилери.

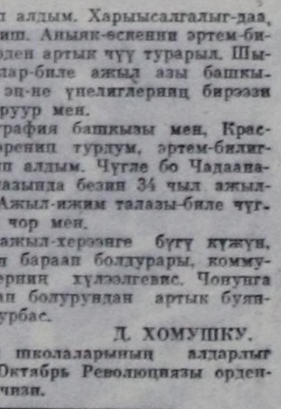
☆ Кодээ ажыл-агый — ниитилел будүрүлгезиниң кол адыры болур. Амгы үеде кодээде дээди болгаш тускай ортумак эртемниг 1800 специалист бар, оларның иштинде 115 агроном, 214 зоотехник, 173 инженер, 320 мал эмчилери бар. Бир совхозка онаашпаттыр ортумаа-биле дээди болгаш тускай ортумак эртемниг 26 специалист онаажыр.

ЁЗУЛУГ БЕЛЕК

Республиканың кодээ ишчилери бо чылын Октябрь байырлалын күш-ажылчы чедиишкинниг ужурашкан. Олар күрүнеге эртken чылдың бо үезиндеи хөй эттиг саткан болгаш эът садарының чыл планын 94,1 хуу чедир күүседи берген. Мөңгүн-Тайга, Барыын-Хемчик, Эрзин, Кызыл районнар болгаш үжеи бир ажыл-агый планнарын күүседкилеп алган.

Сүттүг база эртken чылдың бо үезиндегизинден хөйүү саткан, чылдың планының күүселдези 88,8 хуу четкен. Мөңгүн-Тайга, Тес-Хем районнар болгаш он тос ажыл-агый планын күүседишкен. «Чыраа-Бажы» совхоз эртken, чылдың деңнелинден хөй сүттү күрүнеге сатkан. Ында Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны, Ленин болгаш Күш-ажылчы Кызыл Тук орденнериниң эдилекчизи, район Совединиң депутады, СЭКП обкомунуң болгаш райкомунуң кежигүнү Кара-Сал Таавның (чурукта) киирген улуг база бар.

Хойжулар байырлалга чедир эки ажылдааннар. Эрзин болгаш Тес-Хем районнарның кергүзүү бедик. «Кызыгаар» совхоз чүстен 96 хурагашны доруктурган.

ИЙИ ДЕЛЕГЕЙ, ИЙИ АҢГЫ АМЫДЫРАЛ

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

ПРАГА. Чехословак Социалистиг Республиканың паймысылалы Праганың «ЧКД-Дукла» заводунуң коллективи Улуг Октябрьның 65 чыл оюнун будүүзүнде бодунуң бежен чылын демдеглээн. Октябрьның социалистиг Улуг революциязының байырлалынга болгаш ССРЭ-ниң 60 чылынга алдар болдурган социалистиг хүлээгелерин коллектив бүдүн чартык ай бурунгаар күүседип, күш-ажылчы эң-не бедик түңнелдерни чедип алганы база бежен чыл юбилейи-биле холбаштыр заводка дээди шаңналды — Республика орденин тывыскан.

«ЧКД-Дукла» заводтуң коллективи аар машина тудуунга хереглээр эргежок чүгула продукцияны ССРЭ-же чорудун берип, совет будүрүлгелер-биле харылзаазын улам калбарткан.

ХАЙОЙ. Улуг Октябрьның 65 чылынга болгаш ССРЭ-ниң тургустунганының 60 чылынга тураскаатkан Хавайиуң хой-ниитизиниң митингизи-биле вьетнам-совет пайырал декадазы социалистиг Вьетнамда эгелээн. Хосталга болгаш аас-кежиктиг чаа амыдыралды тургузар дээш демиселдиң оруун Октябрь революциязының тиилелгези мөлчүткен бүгү улустарга айтып берген дең, митингиге түвө чугаалаан ораторлар онзалап демдеглээн.

Капиталистиг делегейде экономиктиг болгаш социал-политиктиг кризис улам ханылап, ажыл чоктарның саны кажангызындан-даа артык көвүдеп турда, социализм чурттарында экономика, культура чайгылыш чок хөгжүп, ажылчы чоннарның материалдыг болгаш культуралыг деңнели соксал чокка бедип турарын митингиге айыткан.

ГАВАНА. Маадырлыг совет улус бодунуң тайбыңга ынак күрүнези тургустунган башпайгы хүнден эгелээш, хосталга, хамаарыштае чорук, экономиктиг болгаш социал деңшилге дээш демисежип турар бүгү улустарның идегелдиг эвилелчизи болгаш бүзүреллиг челенгижи болуп турар деп, Кубаның Компартиязының ТК-зының вежигүнү, Улустүү эрге-чагырганың Национал ассамблеязының даргазы Фланио Браво медеглээн.

(СЭТА).

КАПИТАЛИСТИГ АКШ-ТА

Республиканчы администрациязының экономиктиг программазы ажыл чокталышкынының өзүлдезинге улуг идиглиг болган деп санаарының бүгү барымдаазы бар.

Эрткен чылын чүзүн-баазын кызырымышкыннар-биле чергелештир ажылдаар черлер тургузарының, эртемни хөгжүдеринин, культура, уран чүүл ажылдакчыларының ажыл-чорудулгазын акшаландырарының программаларына дозеривлээн херегилерни кызырып ааккан. Ажылдаар черлерни кызырганындан безин 300 муң кижи ажылдың чидирген. Ажыл чоктарга ажылдаар черлер тургузуп бээринге планнаттынган акшадан ам 1,3 миллиард долларны кызырып турар.

(СЭТА).

Американың Каттышкан Штаттарында ажыл чокталышкынының деңнели соксаал чок бедин орар. Сентябрьда оон деңнели тергиин бедиг — 10,1 хуу четкен, ынчаарга ажыл чокталышкыны соолгу чылдарда биза дүрген темпилер-биле өскен.

Эрткен чылын чүзүн-баазын

Американың Каттышкан Штаттарынга деткиткен дерзин хуптага удур Сальвадорнуң чону маадырлыы-биле демисежип турар. Чалча чазак шеригленнің өлүрүкчү үүлгедиглери, коргудуушкуну, кыжанышкыны турза-даа, чурттуң чону патриоттарны деткип турар.

ЧУРУКТА: төрээн чуртунуң хосталгазы дээш коргуш чок маадырлыг демисеглчи патриоттарны деткээн Сальвадорда бир суурнуң тараачыларының митингизи. Пресса Латина — СЭТА-ның фотозу.

ШЫН 4-кү арын ● 1982 ч. ● ноябрь 7

Соруқ кирген, ырлыг-шоорлуг...

Бүгү Смольныйны чидиг чырык шыва алган. Хөлзеп доюлган хөй кижи ооң бүгүле коридорларында шаарданаан. Ооң бүгү-ле өрээлеринде амыдырал хайныккан, ынчалзажок эң-не хөй кижи чалгыы, ёзулуг шуурган — үстүкү коридорнуң азыында: ында, эң-не ыдыкы өрээлде Шериг-революстуг комитет хуралдап турган. Мырынай шагзырап, түрей берген каш кыс тайылбыр, айтыышкын алыр дээн, дилег кылып, чаргылдажып келген кижилер-биле чугаалажып четтигип турлар.

Ол ээргиштелген эремче кире бергеш, кижи бүгү-ле чүктен изиринккен арыннарны көөр, холдар кайы-ла бир айтыышкын азы кандыг-бир мандат алыр дээш сундунупла турар.

Канчаар-даа аажок чугула даалгаларны болгаш томуйлаашкыннарны борта-ла бээр азы кылыр, манаа-ла үүкссоксаал чок тыдыраан машинкаларга олар кактынар, борта-ла карандаш-биле дүвүдалаш ат салдынар, ооң даалга алгаш өөрээн кандыг-лабир аныяк эш автомобильдиг каранғыже хниктелдирип чоруп каар. А эң ындыкы өрээлде, столдан ырады базар безин чай чок эштер Россияның тура халышкан хоорайларынче, бүгү-ле үүктерже, боттарының дужаалдарын, электри токтары дег, тарадып чорудуп турарлар.

Мен ол кайгамчык ажылды магадаашкын чок сакты албас-тыр мен, Октябрь хүнеринде Шериг-революстуг комитеттиң ажылын кижиниң кызыгаар чок энергиязының көргүзүү деп үнелээр мен, ол дээрге революстуг үүректе кайы хире төттүнмес курлавыр барын, ону революцияның дикмиттиг үнү кый дээрге, кайы хире арга-шинээлиин ооң бадыткап көргүзүп турары ол-дур.

Советтерниң II съездизиниң хуралы Смольныйның Ак залынга кежээ эгелээн. Чыылганнарның сеткил-хөөнү өөрүшкүлүг болгаш байырланчыг. Улустуң сеткил-сагыжы хөлээзининиг, ынчалза-даа Кышкы ордуну долгандыр чоруп турар тулчуушкун дугайын чугаалаар дээш чедип келген эрес-дидим матростарны изиг магадаашкын-биле уткаан.

Совет эрге-чагырга Кышкы ордуну ээлеп ап, капиталистиг министрлерни түдүп хоругдаан дээн үр манаан медээни соксаал чок, шуурган дег, адыш часкаашкыннарыбиле съезд демдегледи. А ол үеде армия организациязынга улуг салдарлыг турган меньшевик поручик Кучин индирге үнүп келгеш, Петроградче бодунуң фронтузунуң шериглерин доп-дораан экизээр мен деп биске кыжанып турду...

А. В. Луначарский

Ол дүне Смольныйга...

Ынчалза-даа ол кымны-даа коргудуп шыдавааи. Тараачыннар далайының чалгыы келгеш, бисти дүлүп киритпер дээн медеглел базала кымга-даа коргунчуг эвес болган.

Владимир Ильичиниң хөглүү аажок, ол чайжок ажылдап турду, бир-ле булунга ол чаа эрге-чагырганың декреттерин бижип четтигипкен, олар сөөлүнде баргаш — ол дугайын бис ам билир бис — бистиң үс чылдың төөгүзүнүң кайгамчык тураскаалдыг арыннарының бирээзи болу бээр.

Бодумнуң бо каксы демдеглеримге Улус Комиссарларының Чөвүлелинге баштайгы томуйлаашкыннар дугайында сактыышкыннарымны немей киирип көрейн. Ол Смольныйның бир-ле өрээлчигежинге болган чүве,ында сандайлар кырында тоннар, бөрттер октагылап каан турду, улус бүлүргей чырыктыг столду дескиндир сыңмарлашкан. Бистер чаартынган Россияның удуртукчуларын шилип турдувус. Ленин апчыгзынып, мени тоовайн турду, ынчап тура-ла, ол хүлүмзүрүп чугаалады:

— Амдыызында бүгү албан дужаалдарга харыысалгалыг кижилер херек, ооң соонда көөр бис: бир эвес хоржок хире болза — солуп четтиге бээр бис.

Ооңуу шынап-ла чөптүг болган! Чамдыктары харын солушкан, ынчалза-даа чамдыызы артып калган. Даандырган херекти сестип хүлээп алган, а сөөлүнде барып төлептиг болганнар дыка хөй турду. Чамдыктарның—эргилденин үүгле көрүкчүлериниден эвес, харын ооң киржикчилеринден —кайгамчык перспективалардан болгаш ажыл эртер арга чок деп сагындырып турган бергелерден баштары дескинип турган. Ленин магаданчыг шыдамык ёзу-биле сорулгаларның күүселдезин топтап көрүп турду, ол ук сорулгаларны күүседирип, океанның күүтен улуг пароходунуң башкарар дугуюн дуржулгалыг далайжының тудуп алыры ышкаш, ынчаар тудуп алган.

ХЕРИИ БАЗЫМНАР

Совет Тывада культура-чыдыышкын албан черлериниң — культура бажыннарының, клубтарның, библиотекаларның, музыка школаларының, кино үндүрер турум черлерниң калбак четкизи тургустунган. Улустуң уран чогаадылгазы база калбак сайзыралды алган. Боттывынгыр уран үүл коллективтеринде болгаш бөлгүмнерде 26 муң ажыг кижи хаара туттунган. Республикада 51 хире улусчу университет, ырының болгаш таңшының чеди ансамбли ажылдап турар. Ленинградтың уран үүл мастерскаязынга белеткелди эрткен соонда «Саян» ансамблиниң арга-мергежили онгу беш чылда аажок өскен. (Ооң үш киржикчизи (чуруқта) күүселде үезинде). Ук ансамбль Сибирьниң, Ыраккы Чөөн үүктүң, Украинаның, Молдавияның болгаш Ортаа Азияның хоорайларын эргип-кезип, солуп оюн көргүзүүн чонга бараалгадып чорааи. 1981 чылда ансамбль тыва уран үүлдү Моолдуң болгаш Болгарияның чонунга бараалгаткан. Ол ам ЧССР-де ойнап чоруп турар. «Сочи-80» деп совет ырлар күүседикчилериниң бүгү-россия конкурузунуң лауреады атты алган чаа «Аян» ыры-хөгжүм ансамбли база тургустунган. Ооң киржикчилериниң чедишкиннери база улуг.

Театр амгы үениң негелделеринге бүрүн харыылап турар таарымчалыг оран-бажыңны алган. Бо бүгү театрга «Ромео биле Джульетта», «Ынакшыл болгаш кара сагыш», «Боолуг кижи» чергелиг делегей классиктиг чогаалдарны болгаш тыва драматургтарның «Хайыраан бот» «Самбажык», «Кызыл үер», «Он бир» деп ышкаш нарын тургузуглуг шилерни эстетиктиг культуразы бедээн амгы шагның көрүкчүлериниң сагыжында чедир тургузар арганы бергеи. Ш. Хусаиновтуң «Аванның ак платьези» деп шиинде кол рольдарны О. Чолбенней биле К. Хүргүлек (чуруқта) чедишкинниг ойнап турар.

Ооң ынай сөөлгү үеде тыва хөгжүм хереклерин өткир болгаш чараш, шевергин кылдыр чазап кылыр, оларның ээ эки күүседикчилериниң дужулгазын өскелерге тарадыр ажыл чоруп турар. (Чуруқта).

ЧЫЛЫГ УЖУРАЖЫЫШКЫННАР

СҮЛЕЙМАН РУСТАМ.

СЫЛДЫСТАР

Сал-сая чүрээвисте
Ленин чүрээ мөңге соп чор.
Чайгылыш чок пароль болуп,
Ленин ады дыңналып чор.
Даады-ла кырывыста
Ленин тугу киискип чору.
Даарта, дүүнгү, бөгүнгү хүн
Ленин-биле алдаржып чор.
Ленининиң чагыгларын
Идегелдиг кылып чор бис.
Ленининиң, Октябрьның
Ишке ынак салгалы бис.
Ленининиң төлдери бис,
Очаладан хосталгаштың,
Ленининиң сылдыстарын
Октаргайже салып тур бис.

Оруузундан О. Сувакпит очулдурган.

С. САРЫГ-ООЛ.

ХҮНЧЕ

Кадыг дөңгү мойнун баскан
Кадарчы кул чораан тыва,
Алдан-маадыр эрестер дег,
Аяс хүнүң күзеп чораан.

Октябрьның кызаңнаажы
Оран-чуртту чырыткылаан.
Очаладан хосталырда,
Орус улус дузалашкан.

Оттуг чаага төрелдешкен
Орус, тыва — найыралы —
Оккур күштүг Улуг-Хемниң
Океанда тудужу дег.

Эчис чаагай чырганга
Эжик, орук ажып берген
Энерелдиг Ленин башкы
Эгиир шагда чырыткывыс,

Далай кежер чакпас-тыс,
Даглар ажар чалгынывыс,
Мөңге күштүг Ленин башкы
Мөңге шагда чыргалывыс.

Кубанычбек МАЛИКОВ

ЛЕНИН ДУГАЙЫНДА ТООЛЧУРГУ ЧУГАА

Хензиимде-ле, амга чедир уттундурбаан,
Кедергей-ле тоол чугаа дыңнажык мен.
«Ленин деп чогум кымыл, билир сен бе?
Ленин дээрге төрээниинден кыргыс-тыр ол».
Ишчи чонум аксындан ол дүшпейн чорду.
«Тарамыккай чурттап чораан кижилерни
Дагдан, шаттан эрте-дээре баткылаңар.
Элбер-самдар кижи бүрү эки чурттап,
Эрте-бурун чуртунарның ээзи болган»—
Эргим кижи ындыг кыйгы салып келген.
— Кызыл-тасты кымның чордуп бергени ол?
— Ону Ленин чоруткан-дыр. — Аксакал сөглээр.
— Ону канчап билир кижил? — Ленин дээрге
Ораннарны өттүр билир кижи-дир ол,
Кыргыс кижи болбазыкпе. — Харыы мындыг.
— Тынь-Шаньдан келген кижи. Москвада
Дыка улуг ажыл кылып, улустарның
Түргегдерин, хереглерин утпайн орар.
Дүмбей дүнден, ядаралдан үштүнүн дээш
Тракторлар, андазыннар чордуп берген.
Ооң соонда Казахстан барып чордум,
Орта база тоол чугаа дыңнаан мен де:
«Ленин биске күштүг холун дуза кылдыр
Илдик чокка сунуп келген, бистер дээштин
Ишти-хөнүн бүрүн берген, казах-тыр ол».
Мээң чуртум мурнуу чүгүн эргип чораан
Ферганага узбектерге ужураштым.
Боттарының садтарының аразынга
Бодалдарын бирден-бир чок ажыы-биле
Меңээ мынчаар бүзүрелдиг төөгүн орду:
«Ленин — бистиң өнүүвүс-түр, узбек кижи.
Ленин бистиң чолувуска төрүттүнгеи.
Сан чок көвей оскустерге ада болуп,
Сагыш салып, бистер дээштиң вектер өттүр
Час дег чараш чурттанганы түтсуп берген».
Аймак чонга бүгү бодуп бердинипкен
Ындыг өнүүк чырык черге турган дег бе?!
Ада Ленин кажан-даа бол, каяа-даа бол,
Ылап шынчы, чөптүг болгаш бүгү чонуңа
Ыяа болгаш сүзүү болган баштыңы-дыр.
Улустарга, оглу ышкаш, бараан болган,
Уруг-дарыын, бистерлерни өөреткен
Улуг Ленин чүректерде мөңге дириг,
Келир үе делгемнерин чечекшиткен.
Хереллиг хүн—Буянывыс ачызы-дыр!
Оруузундан О. СУВАКПИТ очулдурган.

телевидение

ОКТЯБРЬ 7-ДЕ БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Эртенги сула шимчээшкин. 8.55 — «Төрээн чуртта». Кино дончулалы. 9.40 — Күрүнениң үрер хөгжүмүнүң РСФСР-ниң уран үүлүнүң алдарлыг ажыдакчызы И. Сергеевтиң удуртулгазы-биле конперти. 10.10 — «Революционер болуру берге хүлээлге». Документалдыг фильмниң башгайы көргүзүү.

КЫЗЫЛДАН

10.55 — Кызыл хоорайның ажылчы чоннарының Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 65 чылынга тураскаатказы байырлыг чыскаалы. В. И. Ленин аттыг шелден дамчыдар.

МОСКВАДАН

12.45 — Көдээниң архитектуразы. 13.15 — ССРЭ-ниң улустарының ырлары болгаш танцылары. 13.45 — Москва. Кызыл шел. Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 65 чылынга тураскаатказы шериг парады болгаш ажылчы чоннарның чыскаалы. Ол төнгенде — Төп телевидениниң болгаш Бүгү-эвилел радиозуунуң үругланган улуг хорунуң киржилгези-биле пионерлерниң байырлал концерти. 16.30 — «Улуг Октябрь». Совет шүлүкчүлериниң шүлүктери.

КЫЗЫЛДАН

16.40 — Кызыл хоорайның ажылчы чоннарының Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 65 чылынга тураскаатказы байырлыг чыскаалының дугайында репортаж.

МОСКВАДАН

17.00 — «Дош фантазиязы». Москва балединиң дош кырынга көргүзүү. 17.50—Мультфильмнер. 18.35 — «Спорт, сен тайбың-дыр сен». Уран-чечен публицистиг фильм. 1-ги, 2-ги сериялары. 21.00 — Октябрьның социалистиг улуг революциязының 65 чылынга тураскаатказы шериг парады болгаш ажылчы чоннарның чыскаалы. 22.15 — 00.55 —Байырладыг «Ак-көк өтүгажы». Ол төнгенде—телемедээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

13.45— Москва. Кызыл шел. Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 65 чылынга тураскаатказы шериг парады болгаш ажылчы чоннарның чыскаалы. 16.00 — «Кижилер аразында». Уран-чечен фильм. 17.35 — «Тиилекчилер». Фронтучу өөнүктер клуву. Дамчыдылганы Оожум оюун фло-дунуң хоочунналарынга тураскаатказы. 19.05 — Мультфильмнер: «Ак сеткилдиг сөзүм», «Атакалаан аңгы — сенээ». 19.35 — «Саяннар» деп документалдыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 20.00— «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — «Кижи. Чер. Өртемчей». 21.00 — Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 65 чылынга тураскаатказы шериг парадының болгаш ажылчы чоннарның чыскаалының дугайында репортаж.

МОСКВАДАН

17.00 — «Дош фантазиязы». Москва балединиң дош кырынга көргүзүү. 17.50—Мультфильмнер. 18.35 — «Спорт, сен тайбың-дыр сен». Уран-чечен публицистиг фильм. 1-ги, 2-ги сериялары. 21.00 — Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 65 чылынга тураскаатказы шериг парады болгаш ажылчы чоннарның чыскаалы. 22.15 — 00.55 —Байырладыг «Ак-көк өтүгажы». Ол төнгенде—телемедээлер.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

АГААР

Республикага шокар булуттаар, биче хар чаар. Хүндүс агаарның температуразы 1 градус чылыгдан 4 градус соок болур. Дүне хар чаар, хат чамдык районнарга секундада 19 метр чедир күштелир.

Кызылга хар чаар, дүне 10—12 градус соор. Хүндүс агаарның температуразы 0—2 градус соок болур.

КИНО

НОЯБРЬ 7-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Дүрген. Чажыт. Губечка» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

«ПИОНЕР»: «Туттурбас өжээн пегекчилери» 10.40, 14.00, № 107 киночыынды 12.30, «Иван Васильевич профессияны солуп тур» 15.50, «Эр кижилер» 17.40, 19.30 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: № 106 киночыынды 12.30, «Тодаргай чылдагааннар чокта» 13.40, 15.40, 17.30, 19.30 (узаткан) шактарда.

ЧУРУКЧУНУҢ ХҮЛҮМЗҮРҮҮ

Г. МАКАРОВТУҢ чураан чуруктары.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: ИНДЕКС 67000

667000, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажын № 3. Телефоннары: Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш сот тургузуг килдистериниң 2-37-13, пропаганда килдизиниң 2-31-75, культура килдизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, үлетүүр килдизиниң 2-31-75, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, корректорларның 2-27-41, бухгалтериянның 2-12-45, солун келбейн баргында 2-32-75 телефонче долгаар.

Чагыг № 2022.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы биле эртелелиниң типографиязы. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажын № 1).

ТС—01526.

Бүгү чүрттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 259 (12049) | 1982 чылдың ноябрь 8, понедельник | 1925 чылда үнделип эгелээн | Өртээ 3 көп.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 65 чыл оюн Совет Тыванның ажыл-ишчилери, бүгү совет улус-биле бир дөмей, политиктиг болгаш күш-ажылчы бедик көдүрлүүшкүннүң байдалынга демдеглеп эрттирген.

АКЫ-ДУҢМА ЭВИЛЕЛГЕ—КОММУНИЗМЧЕ!

Кызыл шөлге шериг парады болгаш ажылчы чоннарның чыскаалы

Социалистиг Төрээн чуртувус бодунуң күжүнүн болгаш күчү-шыдалының чечектелиишкинининг үезинде Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 65 чыл оюн уткаан. Ажылчыннарның болгаш тараачыннарның делегейде эң баштайгы социалистиг күрүнезиниң үндезилекчизи В. И. Ленинниң улуг портрет чуруу Гумнуң улуг бажыңының эң-не көскү черинде. «1917-1982» деп санар бистиң төөгүлүг бурунгаар хөгжүлдевистиң эгезин болгаш амгы үезин көргүзүп турар.

Оон чанында кызыл өңнүг чараш паннo чурукта: Октябрь революциязының солдаттары Кызыл тугун холунда тудуп алган өндүр чазагай болгаш сүр-күштүг кылдыр көстүп турар. «Улустарга тайбың, тараачыларга чер!» деп Октябрь революциязының кол лозунгларының бирээзин ында улуг үжүктерниле бижип каан. Чер болчаш тайбың дугайында декреттер аныяк Совет күрүнениң эң баштайгы декреттери болган.

Революцияның кызыл тугун акы-дуңма кайралдыг улустарының илеелдиг холуна хүлээдип берген. «Коммунизмниң тиилелгезинче бүрунгаар!», «СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлерин —амыдыралга чедиишкиниг боттандыраалы!» — бөгүнгү кол сорулгавыс ол.

Тайбың болгаш күш-ажыл. Совет кижиниң — интернационалчының медерелинде бо сестер сиинниккен. «ССРЭ-ниң тайбынга ынак ленинчи даштыкы политиказы делегерезин!» деп лозунг Төөгү музейнин каастап турар.

«Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 65 чыл ою делгерезин!» деп СЭКП ТК-ниң чалбыштыг кыйгырыы ССРЭ-ниң Күрүне сүлдези-биле, эвилелдешкен бүгү республикаларның күрүне сүлделери-биле, шиметтингеп Кремльдин ханаларында.

Аалчыларны индирлеринде— Коммунистиг партияның болгаш Октябрь революциязының хоочуннары, хамык болгаш Ала-чурт Улуг Сайынарының маадырлары, үлетпүрүн болгаш көдээ ажыл-агыйның мурнакчылары, эртем болгаш культураның ажылдакчылары, космонавтылар. ССРЭ-де турар дипломаттыг төлээ черлериниң баштыңнары ол индирлерге база турган.

Москвачылар болгаш найыралдың аалчылары Коммунистиг партияның база Совет күрүнениң удуртукчуларынга динмиттиг, үр соксаш дивес адыш часкаашкынары-биле байыр чедирген. Төп индирге эштер **Л. И. Брежнев, Ю. В. Андропов, М. С. Горбачев, В. В. Гришин, А. А. Громыко, А. Я. Пельше, Н. А. Тихонов, К. У. Черненко, П. Н. Демичев, В. В. Кузнецов, Б. Н. Пономарев, М. С. Соломенцев, М. В. Зимянин, И. В. Капитонов, К. В. Русаков** олар үнүп келген. Көскү совет шериг начальниктери база ында.

Кремль курантыларының медээзи шөл кырынга чаңгыланы берген. Он шак. СЭКП ТК-ниң Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң камгалал министри Совет Эвилелиниң Маршалы Д. Ф. Устинов Спасск башнаның эжиинден ажык машиналыг үнүп келген. Парад командылакчызының машиназы Төөгү музейинден аңаа уткуштур барган. Москваның Ленин орденниг шериг округунуң шеригллериң командылакчызы армия генералы П. Г. Лушев Мавзолей мурнунга рапорт берген. ССРЭ-ниң камгалал министри шеригллерни эргип, парадтың киржикчилеринге байырлал-биле байыр чедирген. Аңаа харыы кылдыр хөй үнүг «Ура!» шөлдүн кырынга чаңгыланган турган.

ССРЭ-ниң камгалал министри Мавзолейниң индирингe үнүп келгеш, чүве чугаалаан.

Эш Д. Ф. УСТИНОВТУҢ чугаазы

Эштер Совет Чепсектиг Күштериниң дайынчылары!

Совет Эвилелиниң ажылчы чоннары!

Хүндүлүг даштыкы аалчылар!

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң база Совет чазактың өмүнээзинден болгаш даалгазы-биле бүгү улустуң байырлалы — Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 65 чыл ою-биле холбаштыр силерге байыр чедирип тур мен.

Октябрьның Төрээн чуртунуң бо магалыг байырлалын алдарлыг юбилейнин —Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң тургустунганының 60 чылынын бүдүүзүнде демдеглеп эрттирип турадыр. Бистиң чуртувустуң улустарының быжыг найыралдажылгазы пролетарлыг интернационализминиң, СЭКП-ниң ленинчи национал политиказының амыдыралды бадыткап турар улуг күжүн, социализмниң төөгүлүг чедиишкиниериниң бүгү делегейге көргүзүп турар.

Төрээн Коммунистиг партиязын долгандыр ыяк сыры каттышкан совет улус партияның XXVI съездизинин, СЭКП ТК-ның май (1982 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш туруштуг демисежин турар. Он бирги беш чылдың ийиги чылын чедиишкиниг доозар, ажылдың уре-түнелдинин база шынарлыг бедидер. Аъш-чем программазын күүседир дээш социалистиг чарыш чер болганда калбарган. Чурттун экономиктиг, эртем-техниктиг болгаш камгалал күүзү, совет кижилериң материалдыг чаагай амыдыралы база культурлуг деңнели чайгылыш чок өзүп, совет ниитилелдиң мораль-политиктиг чангыс эви быжыгып турар.

Улуг Октябрьның оюн совет улус-биле кады бүгү делегейде бистин өңнүктеривис база байырлап турар. Октябрьның идеялары социалистиг чурттарның ажылчы чоннарының ажыл-херектеринде база бодалдарында боттанып турар. Олар чаа ниитилелдиң тургузуушкунунга маргыш чок чедиишкиниерни чедип алгылаан.

СЭКП-ниң болгаш Совет күрүнениң даштыкы политиказы делегей болуушкунарының чорудулгазынга канчаар-даа ажок улуг салдарны чедирип турар. Бистиң партиявыстың XXVI съездизинин хүлээп алганы сезен чылдарның Тайбың программазын быжыг туруштуу-биле боттандырбышаан, Советтер чурту чаа улуг хемчээлдиг, боттуг, эгелекчи саналдарны делегей ареназынга идип үндүрүп турар. Ол саналдар чепсеглениишкинин дүжүреринин айтырыын тодаргай шиитпирлээринче, бүгү-ниити тайбының база улустарының айыыл чок чорууп быжыглаарынче угланган.

Европага ядролуг чепсегленишкиниерни кызыгаарлаарының, стратегиг чепсегленишкиниерни кызыгаарларының база кызырарының талазы-биле Американың Каттышкан Штаттарыбиле чугаалажыышкыннар чедиишкинниг болзун дээш Совет Эвилели эвээш эвес күжениишкинерни үндүрүп турар. Ядролуг чепсекти мурнай ажыглавас дээш ССРЭ-ниң чоокта чаа чарлаан хүлээлгези төөгүлүг үжүр-дүзалыг болуп турар. Ол болза ядролуг дайыны чайладыры дээш, ядролуг чепсекти хоойлуга таарышпас деп чарлавы дээш, чепсекти дүжүрери дээш демиселге чугула үезчада болур.

ССРЭ-ниң тайбынга ынакшылдыг политиказы болза, оон-биле чергелештир империализмниң агрессиң чүткүлдеринге, бистиң күрүневистин болгаш оон эвилелчилериниң айыыл чок чорууга кандыг-даа семээшкиннерге быжыг ойтур шавыышкынны бээринин политиказы болуп турар. Ук политика улустарны сорук киирип, тайбын келир үени хандырары болдуунуп болуруңга оларның бүзүрелин быжыглап турар.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязы социалистиг дем каттыжылга чурттарының акы-дуңма партиялары-биле кады делегей байдалын боттуу-биле үнелеп көргеш, бистиң чуртувустун, бистиң эвилелчилеривистиң болгаш өңнүктеривистиң айыыл чок чорууп быжыглаар дугайында доктаамал сагыш салыышкынын илередип турар.

Ол сагыш салыышкынының чаа илерээшкини болза, Совет Армияның болгаш Шеригниң туктары шолдүң кыдының дургаар адагаштарда эртенги салгынга киискип тургулаан.

Совет эрге-чагырганың баштайгы чылдарындан эгелээп, чаштар дугайында партия болгаш чазак сагыш салып келген. Тывага бир дугаар ортумак школаның — Кызылдың № 1 школазының өөреникчилери шөлге кирип келген. Боттарының өөреникчилери-биле кады мурнакчы башкылар С. А. Стремоусова, П. И. Штеповская, В. И. Мяронова болгаш өскелер-даа индир баары-биле эрткеннер.

Оон дараазында Кызылдың ийи дугаар школазының өөреникчилери шөлче базып кирип келген. Колоннаның мурнунга школаның тугу киискип чораан. Боттарының өөреникчилери-биле кады К. Н. Суртаева, А. Я. Иванова, Н. А. Мистрюкова олар шөлден эрткеннер.

Дараазында үш дугаар болгаш өске-даа школалардың коллективтери эрткен. Оон соонда Кызылдың педагогика институдунуң, политехниктиг институттуң филиалының студентилери эрткеннер. Совет аныяктарга алдар болдурган кыйгырыглар шөл кырынга чаңгыланып турган.

Шөлден Кызылдың аныяктары үзүк-соксаал чокка эртип-ле турганнар. Оларның холдарында СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүннериниң портреттери, Улуг Октябрьны алдаржыткан лозун-плакаттар. Байырлыг чыскаалда эмчи училищезиниң сургуулдары.

Бичии када шыпшын апарган. Ленин кудумчузунуң бажындан чоруп олурган колонналарның мурнунда кызыл туктар хөлбенейнин кел чораан. Ол болза Октябрь мурнунуң социалистиг чарыжының тиилекчи коллективтериниң кед чораазы ол. «Тыва суг тудуг» трестиң автобаазазының коллективиниң мурнуку одуруунда В. Л. Комзалаков шанпатканы Кызыл туктуг тудуп алгаш, индир базары-биле эрткен. Оон соонда хөгжүмүнүң үделгезинбиле сүт комбинадының коллективи шөлче кирип келген. Он бирги беш чылдың ийиги чылының он айларының планын сүт комбинады бараанның продукция бүдүрер талазы-биле 105,5 хуу, сайгарылга талазы-биле 104,6 хуу күүсеткен. Ол дугайын комбинаттың ажылдакчыларының тудуп алган чораан транспарантыларындан көрүп болур. Колоннаның дараазында Тываның электри четкилериниң коллективи келген. Ол коллектив Октябрь мурнуңун социалистиг чарыжынга база-ла бирги одуругну эелеп, тиилекчилерге санаткан. Коллектив планнан ажыр 2 миллион 787 мун киловатт-шак электри энергиязын, 3692 гигокалорий чылыг энергиязын бүдүрүп үндүрген.

Индир кырындан «Улуг Октябрьның 65 чыл ою делгерезинге» деэн кыйгырыглар чаңгыланып турган.

Байырлыг маршта— Тываның полиграфистери. Оларның одуругларында өрүүчүлер, парлакчылар, дегерлекчилер болган өске-даа профессиялыг кижилери бар. Оларның арасында Александр Сеглек, Зоя Донгак-оол, Полина Ондар, Мария Баева болгаш өскелер-даа чораан.

Дараазында Кызылдың түүйбу заводунуң, «Каа-Хем» разрезтиң коллективтери шөл-биле эрткен.

Тываның «Хүндүлелдиң демдээ» орденниг геологиячилел экспедициязының, автосепгелге заводунуң, «Тудуг кезектери» болгаш эът комбинадының коллективтери теп шөлден эртип, күш-ажылчы чеднишкиннериниң дугайын айыткаан.

Шөл-биле «Тыва тудуг» трестиң, «Красноярск хамаазы тудуг төлевилел» институттуң болгаш өске-даа организацияларның коллективтери эрткен.

«Тыва тудуг» тресте А. Д. Воровинниң, П. Войтюктуң, М. Горбачевскийниң, А. Пашковтуң бригадаларын байырлалды боттарының күш-ажылчы чеднишкиннери-биле демдеглээн.

Кызыл хоорайның ажылчы чоннарының чыскаалы үзүстүн бузулбас чаңгыс эвилел, оларның коммунизм үзүүшкүнүнүң херээнге бүдүүшкинниг тодаргай херечизи болган.

СЪЕЗДИЛЕР ОРДУЗУНГА ХҮЛЭЭП АЛЫЫШКЫН

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 65 чыл оюн таварыштыр Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң чазаа ноябрь 7-де Кремльдин Съездилер ордузунга хүлээп алышкын тургускан.

Хүлээп алышкынга эштер Л. И. Брежнев, Ю. В. Андропов, М. С. Горбачев, В. В. Гришин, А. А. Громыко, Н. А. Тихонов, Д. Ф. Устинов, К. У. Черненко, П. Н. Демичев, В. П. Долгих, В. В. Кузнецов, Б. Н. Пономарев, М. С. Соломенцев, М. В. Зимянин, И. В. Капитонов, К. В. Русаков олар чораан.

СЭКП ТК-ның кежигүннери болгаш кежигүнериниң кандидаттар, СЭКП-ниң Төп ревизия комиссиязының кежигүннери, ССРЭ-ниң болгаш РСФСР-ниң Дээди Совединиң депутаттары, министерстволарның болгаш ведомстволарның удуртукчулары, партия, совет болгаш хөй-ниитти организацияларының толээлекчилери, шериг начальниктери, алдарлыг будурулгечилер, эртем болгаш культура ажылдакчылары, үжүдүкчү-космонавтылар залга турган.

Москвада байырлалда келген коммунистиг болгаш ажылчың партияларның коскү ажылдакчылары, өске-даа даштыкы аалчылар, ССРЭ-де дипломаттыг төлээ черлериниң баштыңнары, шажың төлээлекчилери, журналистер хүлээп алышкынга олурушкан.

СЭКП ТК-ның Чигинге секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Л. И. Брежнев хүлээп алышкынга үүве чугаалаан.

Эш Л. И. БРЕЖНЕВТИҢ чугаазы

Эргим эштер!

Хүндүлүг аалчылар!

Совет улус Улуг Октябрьның 65 чыл оюн, бодунуң социалистиг күрүнезиниң төрүттүнген хүнүн бөгүн демдеглеп турар-дыр. Хөй-ниитиниң мында олуржуп турар толээлекчилеринге бо байырлалбиле чүректиң ханызындан байыр чедирерни чөпшээрең көрүнер.

Силерниң үүрүнерде бүгү совет кижилерге, заводтарның болгаш тудугларның, транспорттуң, шөлдериң болгаш фермаларның бүгү ажылишчилеринге, эртемниң, культураның, чыргышкынның болгаш кадык камгалалының бүгү ажылдакчыларынга байыр чедирип тур бис, эштер. Төрээн чурттуң тайбың ажыл-ижин камгалап турар эрес-маадыр дайынчыларга байыр чедирип тур бис.

Бистиң чуртувус—башгайгы эгелекчилер чурту, энтузиастар болгаш ажыл-ишчилер чурту—бодунуң төрүттүнген хүнүн чаңчыл ёзугаар коммунистиг тургузуушкунуун бүгү адырларында чеднишкиннери-биле үткүп турар. Экономика, эртем, техника бүзүрелдиг темпилер-биле хөгжүп, чоннуң культура болгаш эртем-билиг деңнели бедип, ниитилелдиң чаагай байдалы өзүп орар. Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң алдан чылын совет кижилер күш-ажылчы тиилелгелери-биле үткүүрүнга белетеңнип турар.

Бөгүн бистиң чуртувустун ажыл-ишчи бүрүзүнге, Советтер чуртунуң күш-ажылчы ондур улуг коллективиге Коммунистиг партияның XXVI съездизиниң шиитпирлерин күүседирингe киржилеген дээш оорүн четтирери күзенчиг-дир. Ол шиитпирлерни боттандырары бистиң Төрээн чуртувустун күчү-шыдалын улам быжыглаар, оон байдаан ковудедир, делегей байдалын быжыктыр.

Делегей болдуун эвес үеде чурттан турар. Империалистерниң бүгү угланышкыннар-биле социализмче болгаш национал-хосталгалыг шимчээшкинче калбак шаан халдаашкыны делегей байдалын чидиргеидиргеп. Ынчалзаок бергелерден атказаалары бистиң партияның, бистиң улузувустун чаңчылында чок.

Советтер чуртун дайын авантюраларына ынактар кажан-даа хенертен болган үүлге тургуспазын дээш, халдат кээп болур агрессор өлүмүг харыы согуг ону кажан-кезээде манап турар деп билзин дээш бис эргежок чүгула бүгү чүүлдерни кылыр бис. Бистиң күчү-күжүвүс болгаш серемчиливис империалистиг чамдык политиктерниң эмин эрттир изиг баштарын томаарыйтар боор деп бодай-дыр мен.

Совет Эвилели чавырлышкын дээш, чепсегленишкинни дүжүрери дээш моон сонгаарда-даа улам шудургу демисежир апаар. Ядролуг дайынның халавын болдурбас дээш күжениишкинивисти улам күштелдирер бис. ССРЭ-ниң болгаш акы-дуңма социалистиг дем каттыжылга чурттарының дашткы политиктиг инициативалары чогум-на олче угланган.

Советтер чуртунуң эгелээни тайбың дээш демисел «берге болгаш шудургу» болур деп, Владимир Ильич Ленин өттүр корген. «Делегей империализми биске удур будунуң күштери моонзээр, ынчалзаок... бистин болуп болгу дег аргаларывыс хөлчок таарымчалыг»—деп, ол чугаалаан. Ол үестерниң шынчыын төөгү бадыткаан. Оларны бистиң хүнеривистиң дуржулгазы база бадыткан турар.

Социализм болгаш тайбың бот-боттарындан каашпас деп чүвени бүгү чурттарның улустары херек кырынга көрүп турар. Ынчангаш бистиң политиказывыс бүгү диптерле миллион-миллион кижилерниң күзээкиинин болгаш дөткиишкинин ап турар.

Мында киржип турар даштыкы төлээлекчилерге хамаарыштыр мындыг түүлүг демдеглекселим: бистиң политиказывыстың үжүр-үтказы болза тайбынга ынаавда, деп эргелиг болгаш үре-түнелдиг кады ажылдажылгаже чүткүп турар бүгү чурттар-биле ындыг-кадыг ажылгажыларны чорударыңче шынчы үткүлде болур. Чогум-на ындыг орук кижи төрелгетенин амгы болган келир үеде салгалдарга тайбынга чедирер деп, бис ханы бүзүреп турар бис.

Бистиң өндүр улуг байырлалывыстың хүнүнде акы-дуңма изиг байырны социалистиг чурттарның улустарынга, бистиң чуртувустун даштыкыда бүгү өңнүктеринге, хосталганын, дешилгелиг болгаш тайбынын чөптүг херээ дээш бүгү демисельчилерге чедирип тур бис!

—Бистиң ленинчи партиявыс дээш!

—улустарның өндүр улуг акы-дуңма ёзузу —Совет Социалистиг Республикалар Эвилели дээш!

—совет өг-бүле бүрүзүнүң аас-кежии болгаш чагаай чоруу дээш!

—чер кырынга быжыг тайбың болгаш улустар аразынга найырал дээш!

—бо залда олуржуп турар бүгүденин кадыы дээш! даштыканы көдүрерни дилеп тур мен.

* * *

Леонид Ильич Брежневтиң чугаазын чыылганнар үргүлчүлеллиг адыш часкаашкыны-биле уткаан.

Хүлээп алышкын байырлалдыг болгаш чүректиң ханызындан байдалга эрткен.

Уран чүүл мастерлери хүлээп алышкын киржикчилеринге концерт көргүскен.

(СЭТА).

УЛУГ ОКТЯБРЬНЫ ТЫВАГА БАЙЫРЛААНЫ

Совет улустарның бузулбас найыралдыг өг-бүлезинге Тываның каттышкынындан бээр 38 чылдарның дургузунда бистиң республикага улуг чаартылгалар болган. Тыва АССР сайыраагай индустриялыг болган көдээ ажыл-агыйлыг, чечектелген культуралыг болу берген. Ленинчи Коммунистиг партияның болгаш Совет эрге-чагырганың ачызында чедип алган улуг чедиишкиннериниң республиканың ажылчы чоннары чоргаарланып тураралар. Олар, бүгү совет улус-биле бир дөмей, Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 65 чылын күш-ажылчы чедиишкиннерлиг уткуп, оны байырлалдыы-биле демдеглеп эрттирген. Тываның ажылчы чоннары дүүн Октябрьның кызыл тугунун адаанга чыскаалын, бистиң партиявыстың, күрүневистиң иштики болгаш даштыкы политиказын бүрүнү-биле үүлдүгүнүн деткип, ленинчи партияга, Совет чазакка бердингенин, оны долгандыр улам сырый каттышканын коргүзүп, СЭКПниң XXVI съездизиниң шиитпирлерин күүседир дээш шалынчы ажылдаарын бадыткааннар.

Кызыл хоорай

Найысылалдың В. И. Ленин аттыг шөлүг ноябрьның 7-нин эртенинде кажангызындан-даа артык байырлал шинчи кирип шиметтинген. Партия обкомунуң бажыңының хапаларында Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң үндезилекчизи В. И. Ленинниң, СЭКП ТК-ның Чигинге секретары, ССРЭ-ниң Дээди Соведининң Президиумунуң Даргазы эш Л. И. Брежневтиң, Политбюро кежигүннериниң портреттери. Республиканың Министерлер Чөвүлелиниң, хөгжүм-шинин театрының, педагогика институдунуң бажыңнарының кырында кызыл туктар, Октябрьның чалбыштыг одунган эвилелдешкен республикаларның туктары шолдүң кыдын дургаар адагаштарда эртенги салгынга киискип тургулаан.

Совет эрге-чагырганың баштайгы чылдарындан эгелээп, чаштар дугайында партия болгаш чазак сагыш салып келген. Тывага бир дугаар ортумак школаның — Кызылдың № 1 школазының өөреникчилери шөлге кирип келген. Боттарының өөреникчилери-биле кады мурнакчы башкылар С. А. Стремоусова, П. И. Штеповская, В. И. Мяронова болгаш өскелер-даа индир баары-биле эрткеннер.

Оон дараазында Кызылдың ийи дугаар школазының өөреникчилери шөлче базып кирип келген. Колоннаның мурнунга школаның тугу киискип чораан. Боттарының өөреникчилери-биле кады К. Н. Суртаева, А. Я. Иванова, Н. А. Мистрюкова олар шөлден эрткеннер.

Дараазында үш дугаар болгаш өске-даа школалардың коллективтери эрткен. Оон соонда Кызылдың педагогика институдунуң, политехниктиг институттуң филиалының студентилери эрткеннер. Совет аныяктарга алдар болдурган кыйгырыглар шөл кырынга чаңгыланып турган.

Шөлден Кызылдың аныяктары үзүк-соксаал чокка эртип-ле турганнар. Оларның холдарында СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүннериниң портреттери, Улуг Октябрьны алдаржыткан лозун-плакаттар. Байырлыг чыскаалда эмчи училищезиниң сургуулдары.

Бичии када шыпшын апарган. Ленин кудумчузунуң бажындан чоруп олурган колонналарның мурнунда кызыл туктар хөлбенейнин кел чораан. Ол болза Октябрь мурнунуң социалистиг чарыжының тиилекчи коллективтериниң кед чораазы ол. «Тыва суг тудуг» трестиң автобаазазының коллективиниң мурнуку одуруунда В. Л. Комзалаков шанпатканы Кызыл туктуг тудуп алгаш, индир базары-биле эрткен. Оон соонда хөгжүмүнүң үделгезинбиле сүт комбинадының коллективи шөлче кирип келген. Он бирги беш чылдың ийиги чылының он айларының планын сүт комбинады бараанның продукция бүдүрер талазы-биле 105,5 хуу, сайгарылга талазы-биле 104,6 хуу күүсеткен. Ол дугайын комбинаттың ажылдакчыларының тудуп алган чораан транспарантыларындан көрүп болур. Колоннаның дараазында Тываның электри четкилериниң коллективи келген. Ол коллектив Октябрь мурнуңун социалистиг чарыжынга база-ла бирги одуругну эелеп, тиилекчилерге санаткан. Коллектив планнан ажыр 2 миллион 787 мун киловатт-шак электри энергиязын, 3692 гигокалорий чылыг энергиязын бүдүрүп үндүрген.

Индир кырындан «Улуг Октябрьның 65 чыл ою делгерезинге» деэн кыйгырыглар чаңгыланып турган.

Байырлыг маршта— Тываның полиграфистери. Оларның одуругларында өрүүчүлер, парлакчылар, дегерлекчилер болган өске-даа профессиялыг кижилери бар. Оларның арасында Александр Сеглек, Зоя Донгак-оол, Полина Ондар, Мария Баева болгаш өскелер-даа чораан.

Дараазында Кызылдың түүйбу заводунуң, «Каа-Хем» разрезтиң коллективтери шөл-биле эрткен.

Тываның «Хүндүлелдиң демдээ» орденниг геологиячилел экспедициязының, автосепгелге заводунуң, «Тудуг кезектери» болгаш эът комбинадының коллективтери теп шөлден эртип, күш-ажылчы чеднишкиннериниң дугайын айыткаан.

Шөл-биле «Тыва тудуг» трестиң, «Красноярск хамаазы тудуг төлевилел» институттуң болгаш өске-даа организацияларның коллективтери эрткен.

«Тыва тудуг» тресте А. Д. Воровинниң, П. Войтюктуң, М. Горбачевскийниң, А. Пашковтуң бригадаларын байырлалды боттарының күш-ажылчы чеднишкиннери-биле демдеглээн.

Кызыл хоорайның ажылчы чоннарының чыскаалы совет улустун бузулбас чаңгыс эвилел, оларның коммунизм үзүүшкүнүнүң херээнге бүдүүшкинниг тодаргай херечизи болган.

ЧУРУКТАРДА: Кызыл хоорайның ажылчы чоннары байырлыг чыскаал үезинде.

УЛУГ ОКТЯБРЬНЫ ТЫВАГА БАЙЫРЛААНЫ

Ак-Довурак

Чүртүн улус ажыл-агыйы хөй-хөй адырларыга чугула херектиг чиг-этти —даг-дүгүн тып, болбаазырадыл турар ишчилерни аныяк хооралы— Ак-Довуракты ажылчы чоннары Октябрь байырлалыга тураскаатқан байырлыг хуралын Культура ордуазуга эрттирген. Анаа делегейнин төөгүлүг улуг болдуушкуну — Октябрь революциязының, оон бистиң чүртүвүстә, Совет Тывада тиилелгелиг 65 чыл болымнарыны; делегей ужур-дузалыының дугайында илеткелдя В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың директору Э. Г. Будаков киласн.

Комбинаттың элээн хөй пехтери, эзлчеглери, бригадалары, Ак-Довурак хоорайның хөй-хөй бедүүзүге, колхоктер, совхоздарының ажылчы чоннары, Октябрь байырлалының чыскаалын баштаанар. Айырал-чайт каас кеттинген чыскаал киржикчилериндең ССРЭ-ниң түргүстунганы бүгү эвилелдешкен республикаларның төлээлекчилерин идик-хевиндең дораан танып ап болуур турган. Ол дээрге школаның класстарының, комбинаттың цехтериниң аайы-биле хуваашканы ёзугаар ССР Эвилелиниң түргүстунганының 60 чылыга тураскадыр, бистиң чүртүвүстүң хөй национал улустарының кап дег бузулбас найыралын илереди ынчаар кеттингеш, чыскаалче үнгеннери ол.

Чыскаал киржикчилерингө «Тыва даг-дүгү тудуг» эргелдин партком секретары С. К. Күжүгет байыр чедирип, чүве чугаалаан. Ак-Довуракты ажылчы чоннарының байырлыг чыскаалы оларның СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шинтирлерин, он бирги беш чылдың болгаш ооң ийиги чылының планнарын күүседирингө, ССРЭ-ниң түргүстунганының 60 чылын төлептиг белектер-биле уткуурунга шинтирлиниң, Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың политиказын долузубиле деткип, ол дээш шудургу ажылдан турарының херечизи болган.

Байырлал хүнеринде Культура ордузуга оюн-концерт, спортчу маргылдаалар эрткен.

Хову-Аксы

Тываның оцүг металлургизының баштайгызы «Тыва кобальт» комбинаттың ажылчыннар сууру — Хову-Аксының ажылчы чоннары Улуг Октябрьның 65 чылыга тураскаатқан байырлыг хуралга ноябрь 5-те чыылган. «Металлург» Культура бажыңыга эрткен ол хуралга Октябрьның социалистиг Улуг революциязының тиилелгелиг 65 чылдарының дугайында илеткелди партком секретары В. П. Петров кылган, школаларның пионерлери кырган-ачаларывыл, адаларының ыы-угбаларының хөрээнге ынчыы болурунуң рапортун берген, байырлал концерти болган.

Суурнуң байырлал шинчи кирген кудумчуларыга ноябрь 7-ниң эртенинде чоң бир онзагай аян-шинчилиг шуужун эгелээн. Ажылчын ангының алдарлыг чаңчылдарыга шынчызын Октябрь мурнуңун социалистиг чарыжыга шалыпчы күш-ажылыбиле бадыткаан металлургтар, дагжылар, энергетиктер, автомобилистер, комбинаттың болган суурнуң үлетпүр бүдүрүлгелериниң коллективтери байырлыг чыскаалга, митингиге чаңгыс деминг киришкен. Күш-ажылады, тайбыңны, төрээн Коммунистиг партияны алгаан кыйгылар чаңгыланып, транспарантылар, туктар чыскаалганнарының кырынга киндкип турган.

Байырлал хүнеринде Культура бажыңының, школаларның спорт залдарынга спорттуң хөй хевирлеринге маргылдаалар болган, богүн база ол уламчылаар.

Кызыл-Мажалык

Октябрь байырлалының бүдүүзүнде Барыын-Хемчиктиң суурлары байырлал «хевин» кеттаапкен, портретгер, өөгүр кызыл туктар, янзы-бүрү лозуңнар, плакаттар-биле каас-шинек кылдыр, ажыл-шинчи кирер шиметтинген турган. Байырлалдың бүдүүзүнде район төвү Кызыл-Мажалыктың Культура бажыңынга ажылчы чоннар толээлекчилериниң байырлыг хуралы болган. Ону СЭКП райкомунуң бирги секретары Б. С. Нуралт ажыткан. Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 65 чыл ооңуң дугайында илеткелди СЭКП райкомунуң ийиги секретары В. А. Стариков кылган.

Бо чылын Барыын-Хемчиктиң ажылчы чоннары күжениишкининг ажылдаан. Район күрүнеге эът, дүк садар чыл планын база малга чемнер белеткээринин планнарын ажыр күүсеткен, а сүт садар планны күүседип болур аргалар бар. «Барлык» совхозтуң болгаш № 1 КМК-ның коллективтери үшкү кварталда чарышка тиилекчилер болган.

Дүүн Кызыл-Мажалыкка Улуг Октябрьга тураскаатқан ажылчы чоннарның байырлыг чыскаалы болган. Анаа чыылганнарга СЭКП райкомунуң болгаш оскө-даа хөй-ниити организацияларының өөгүүзүнден улус депутаттарының Барыын-Хемчик район Советиниң күүскомунуң даргазы Ш. Д. Ооржак байыр чедирип, чүве чугаалаан. Ооң соонда байырлыг чыскаалды школачыларның өө-башкы чечектер дег кылдыр шимээн колонналары эгелээн. Үшкү кварталда социалистиг чарыштың тиилекчизи болган № 1 КМК-ның, «Сельхозтехника» каттыжымышкынының, бот-орулга-чарылгалыг тудуг-сентелге участогунуң коллективтериниң ажыл-ишчилери оларның соонда улаштыр келгилээн. Ангы-ангы бүдүрүлге, тудуг болгаш албан организация черлериниң коллективтериниң чыскаалга киришкен колонналары топ шелдең бедик кедүрлүүшкүнүг эрткен.

Чадаана

Хоорайның ажылчы чоннары бо чылын Октябрь байырлалының чыскаалын онзагай бедик кедүрлүүшкүн-биле эртирген, ССРЭ-ниң 60 чылының улуг юбилейинге үткуштурикел чоруур болганывыста ол ындыг болур-даа ужурлуг. Байырлалды Чөөн-Хемчиктиң ажыл-ишчилери чаа-чаа чедиишкинерлиг уткаан. Район үшкү кварталда эът, сүт садарының планын, а дүктүң чылдың күүсединкен. Өстүрген дүжүттүг бүрүн ажаан алыр, малга чем белеткээр талазы-биле хөй түүдер кылдынган.

Дүүн, байырлыг чыскаал Чадаанага эгелээрининг ыраак мурнунда-ла, К. Маркстың, В. И. Ленинниң болгаш Коммунистиг партияның база Совет чазактың удуртукчуларының портреттерин, янзы-бүрү лозуңнарны, плакаттарны тутқан чыскаалган чон Ленин кудумчузунга чыглып келгеннер.

Эртенгинин 10 шакта байырлыг митинг болган. Ону Чадаана хоорай Советиниң күүскомунуң даргазы А. С. Серен ажыткаан. Үрер хөгжүм Күрүне гимнизин күүседирге, өндүр чаагайы-биле чаңгыланып үнген. СЭКП Чөөн-Хемчик райкомунуң болгаш райкүүскомнуң өөгүүзүнден чыылганнарга райкүүскомнуң даргазы Д. С. Куулар байыр чедирип, чүве чугаалаан.

Октябрь байырлалынга тураскаатқан ажылчы чоннарның байырлыг чыскаалы район болгаш хоорай спортчуларының колонназы-биле эгелээн. А ооң соонда хоорай школаларының өөреникчилериниң болгаш башкыларының каас-чараш кылдыр шиметтинген колонналары үлаштыр келген. Социалистиг чарыштың тиилекчилери —Чадаананың хөмүр-даш участогунуң, тараа хүлээп алыр шүүктүүнүң, болгаш оске-даа хөй-хөй коллективтериниң колонналары байырлыг чыскаалга ересоруктуг эрткен. Байырлыг чыскаал Коммунистиг партияны болгаш Совет чазакты долгандыр ажылчы чоннарның улам сырый каттышкавын чаа күш-биле көргүскен.

Туран

Кызыл туктар, транспарантылар, лозуңнар, плакаттар-биле шиметтинген Туран хоорай байыралал шинчи кирген. Ноябрь 7-ниң эртенинде район төвүнүң чурттакчылары хоорайның Ленин кудумчузунга чыглып кээп турган. Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 65 чыл ооңуң байырлыг чыскаалынга киржири-биле туранчыларның чыглып кээп тургавы ол.

Чыскаалдың мурнуку одуругларында № 1 болгаш 2 школаларның колонналары.

Бии-Хем районнуң мурнакы ажыл-агыйы — Ленин орденниг «Кызыл тараачын» совхозтуң колонназының мурнуку одуругга кызыл туктарны беш чылдың шалыпчылары Ленин орденнин эдилекчизи В. Г. Шибаев, Н. И. Овчаров олар бедик түдүн чорааннар.

1982 чылдың дүжүт ажаалдазының тиилекчилериниң кожааларын кеткен комбайнерлер алашкылар Николай болгаш Виктор Тимошковтар, аныяк комбайнер С. Чекулаев болгаш төп шаң эргелекчизи О. Цыбина. Шаң ажылчыны Ф. Седнева болгаш оон-даа оске мурнакчылар чораанар. «Кызыл тараачын» совхозтуң ажыл-ишчилери холдарынга эвилелдешкен республикаларның туктарын, лозуңнарны, янзы-бүрү өөгүүзүнден, плакаттарны тутқан чыскаалган чон Ленин кудумчузунга чыглып келгеннер.

Район төвү Каа-Хем суур байырлал шинчи кирген. Улуг Октябрьга тураскаатқан байырлыг митинг болган. Ону Чадаана хоорай Советиниң күүскомунуң даргазы А. С. Серен ажыткаан. Үрер хөгжүм Күрүне гимнизин күүседирге, өндүр чаагайы-биле чаңгыланып үнген. СЭКП Чөөн-Хемчик райкомунуң болгаш райкүүскомнуң өөгүүзүнден чыылганнарга райкүүскомнуң даргазы Д. С. Куулар байыр чедирип, чүве чугаалаан.

Октябрь байырлалынга тураскаатқан ажылчы чоннарның байырлыг чыскаалы район болгаш хоорай спортчуларының колонназы-биле эгелээн. А ооң соонда хоорай школаларының өөреникчилериниң болгаш башкыларының каас-чараш кылдыр шиметтинген колонналары үлаштыр келген. Социалистиг чарыштың тиилекчилери —Чадаананың хөмүр-даш участогунуң, тараа хүлээп алыр шүүктүүнүң, болгаш оске-даа хөй-хөй коллективтериниң колонналары байырлыг чыскаалга ересоруктуг эрткен. Байырлыг чыскаал Коммунистиг партияны болгаш Совет чазакты долгандыр ажылчы чоннарның улам сырый каттышкавын чаа күш-биле көргүскен.

Каа-Хем суур

Улуг Октябрьның 65 чыл ооң районнуң ажылчы чоннары бедик кедүрлүүшкүнүг уткааннар. Ажыл-агыйлардан «Тиилелге», «Х Улуг хурал» совхозтарның хойжу болгаш сүт-бараан фермазы ышкаш мурнакчы коллективтер районда эвээш эвес. Октябрь мурзунуң социалистиг чарыжыга бедик көргүзүглери болган саанчылар Г. Баяндина, З. Курастакова, хойжулар С. Монгуш, Б. Ондар, механизатор Д. Куулар ышкаш тергиинеринең аттарын чоргаарал-биле адаа болур.

Байырлал будүүзүүде район төвүүге, совхозтар төптеринге байырлыг хуралдар, концерттер организастыг эрткен. Спортчу маргылдааларны база чоруткан.

Район төвү Каа-Хем суур байырлал шинчи кирген. Улуг Октябрьга тураскаатқан байырлыг митинг болган. СЭКП Кызыл райкомунуң бирги секретары К. Н. Шулуу чыылганнарга байыр чедирип, сөс алган. Митинг соонда ажылчы чоннуң чыскаалы болган.

Бай-Хаак

Дүүн эртенгинин 10 шак 30 минутада СЭКП Таңды райкомунуң болгаш райкүүскомунуң бажыңының чанынга Улуг Октябрьның 65 чылынга тураскаатқан байырлыг митинг болган. Ажылчыннар өөгүүзүнден № 585 КМК-ның тудугжулар бригадазының бригадири В. Ваухина, районнуң культура ажылдакчыларының мурнуңдан библиотекарь Н. Леонова чыскаалдың киржикчилеринге байыр чедирип, чүве чугаалаан. СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шинтирлерин, он бирги беш чылдың планын күүседир дээш районнуң ажылчы чоннарының шудургу ажыл-херээн, бо чылын чедип алган чедиишкинин демдеглээн, моон соңгаар-даа улам күжениишкинниг ажылдаарынче ажыл-ишчилерни кыйгырган.

Ортумак школа, райпо, № 1468 орук будүрүлге эргелели, ыяш ажыл-агыйы, 585 КМК коллективтери баштаан ажылчы чоннарның Улуг Октябрьга тураскаатқан чыскаалы Бай-Хаак суурга болуп эрткен.

Ноябрь 6-ның кежээзинде районнуң Культура бажыңыга бот-тывынгыр артистериниң концертин бай-хаактылар соңуурган көргеннер. Байырлалга тураскаатқан хостуг хүрет, шыдыраа маргылдаалары база болгулаан.

Хандагайты

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 65 чыл ооңга тураскаатқан байырлыг митинг Өвүр районнуң төвү Хандагайтыга болуп эрткен.

Ноябрь чедиде түс-түс организацияларның ажыл-ишчилериниң каас-шинек кылдыр шиметтинген колонналары индир базы-биле эртерге, районнуң удуртур ажылдакчылары байыр чедирип, лозуң салып турганнар. Чыскаал-биле эртип турган колонналардан күүлүг «ура» диңмиттелип турган.

Хандагайтының чурттакчылары кудумчуга чыскаалган соонда ооң-концерттер көргүзүлери болган. Ол ышкаш спорттуң янзы-бүрү хевирлеринге маргылдаалар солун эрткилээн.

Ол ышкаш байырлалдың чыскаалдары совхоз төптери суурларга база болгулаан. Чыскаал соонда ооң-концерттер, спортчу маргылдаалар база эрткилээн.

Тоора-Хем

Улуг Октябрьның 65 чыл ооң Тожунуң ишчилери, ап-чылары, хойжулары, балыкчылары күш-ажылчы бедик кедүрлүүшкүнүг уткааннар. Ол хүн район төвү Тоора-Хем суур байырлал шинчилиг кылдыр каастаттынган, кудумчуларда байырлалдың лозуңнарын болгаш плакаттарын аскылаан, будүрүлгелер чанында база албан организацияларда кызыл туктар эртенги серинн салгынга хөлбеңнедир киискээн.

Эртенгинин 10 шакта арыншырайларында өөрүшүү чайнаан, каткы-хөглүг тоора-хемчилер байырлалга тураскаатқан митингиге чыглып келгеннер. Митингини СЭКП Тожу райкомунуң бирги секретары С. Ы. Монгуш ажыткан. СЭКП райкомунуң ийиги секретары Ч. А. Удумбара сөс ап, чүве чугаалаан, районнуң ажыл-ишчилериниң он бирги беш чылдың ийиги чылында күш-ажылчы чедиишкинниерин демдеглеп, оларга изиг байыр чедирген.

Районнуң коммунал ажылагый эргелиниң база он айларда балык тударының планын 180 хуу күүсеткен, балык тудар участоктуң коллективтери СЭКП райкомунуң болгаш райкүүскомнуң шилчиир Кызыл туктарын чаалап алганнар.

ВЛКСМ райкомунуң ийиги секретары Л. Никитина фермаларда, бригадаларда болган будүрүлгелерде комсомолчуанныктарның эки ажылын демдеглээп, оларны моон-даа соңгаар күш-ажылчы чедиишкинерже кыйгырган.

Районнуң хүндүлел самбыразы эң көскү черде чараш кылдыр дериттинген. Ында «Тоора-Хем» совхозтан саанчы Р. Б. Шой-Сүрүнүү, механизатор Б. Барааннь, хойжу В. Акты, «Май 1-дең» саанчы Б. Акты, бызаа ажакчызы Ч. Барааннь, анчы В. М. Викторовту, чылгычы Б. Хүлер-оолду болгаш өскелерниң даа хөрек чуруктарын ооң көрүп болур.

Холдарында кызыл туктар, лозуңнар, шарлар туткулаан улуг-биче тоора-хемчилер байырлалдың чыскаалынга шүүтү чангыс кижи дег демнинг киришкеннер. Анаа школалар, ашмыр-тывыш ажыл-агыйының, ыяш ажыл-агый черинин, эмнелгенин, ясли-садтарның, тудуг-сентелге участогунун, коммунал ажыл-агыйның, амыдырал хандырылга будүрүлге эргелелиниң, СЭКП райкомунун, райкүүскомунун болгаш ооң-даа оске коллективтер эртикилээннер.

Чыскаал соолүнде район төвүүге спортчу маргылдаалар болгаш дыштанылга кежээлери болгулаан.

Мугур-Аксы

ССРЭ-ниң түргүстунганының юбилейинге болган Улуг Октябрьның 65 чылыга төлептиг ужуражыр дээш районнуң ажыл-ишчилери бедиткен социалистиг хүлээлгелерин алгаш, ону күүседир дээш чыл дургузунда шалыпчы ажылдаан. Ол багай эвес түңнелдерни берген. Районнуң малчыннары күрүнеге эът садарының чыл планын 105,8 хуу, сүттү— 2,8 катап, дүктү— 112 хуу күүседип, октябрь байырлалын күш-ажылчы чедиишкинниерлиг ужурашкан. Улус ажыл-агыйының оскедаа адырларының ишчилери багай эвес көргүзүглерлиг болган.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 65 чылыга тураскаатқан байырлыг хуралдар район төвүүге, совхозтарга эрткен. Мугур-Аксыга ноябрь 7-де ажылчы чоннарның чыскаалы болган.

Тээли

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 65 чылын Бай-Тайга районнуң ишчилери күш-ажылчы чедиишкинниерлиг уткаан. Күрүнеге эът садарының чыл планын 89 хуу, сүттү—95, дүктү—116 хуу күүсеткен. Эртиен чылдың ол айларында деңнээргө ноябрь 1-ге чедир 688 центнер эътти, 250 центнер сүттү, 252 центнер дүктү хойнуу сатқан. Бо саннарны болгаш оске-даа көргүзүглерни Тээлиниң Культура бажыңынга эрткен Улуг Октябрьның 65 чылыга тураскаатқан байырлыг хуралга СЭКП райкомунуң бирги секретары Д. С. Данзын-оол илеткелинге адаан. ССРЭ-ниң түргүстүүганының 60 чылынга алдар кылдыр алган социалистиг хүлээлгелерин байтайгажылар күүседип шыдаарын ол бүүрөткен.

Октябрь байырлалынга тураскаатқан хуралдар совхозтар төптеринге база эрткен.

Ноябрь 7-ниң эртенинде СЭКП райкомунуң болгаш райкүүскомнуң бажыңының чанынга район төвүнүң ажылчы чоннары катны-хөглүг, ыры-шоорлуг чыглып келген. Анаа митинг болган, ону СЭКП райкомунуң бирги секретары Д. С. Данзын-оол ажыткан. Райкүүскомнуң кодээ ажыл-агый эргелелиниң начальниги О. Ч. Кара-Доңгак, дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуну А. С. Адыгбай. Тээли ортумак школазының башкызы Д. С. Сүглай-оол болгаш өскелер-даа анаа байыр чедирип, чүве чугаалаан.

Митинг доозулган соонда ажылчы чоннарның чыскаалы болган. Байырлалга тураскаатқан спортчу маргылдаалар суурларга эрткен.

Сарыг-Сеп

Каа-Хем районнуң ажылчы чону Улуг Октябрьның 65 чылын күш-ажылчы белектерлиг уткаан. Ол бирги беш чылдың ийиги чылында күрүнеге дүк садарының планын хуусаа бетинде район 100,2 хуу, сүттүүн — 100,7 хуу боттандырган. Эът садарының планы боттанырының кырында. Ажыл-агыйларның ишчилери чылдың эртиен ол айларында база эки ажылдаан. Чижээ, «Совет Тыва», «Бурунгаар» совхозтарның ажыл-ишчилери күрүнеге дүк. эът, сүт садарының 1982 чылдың планныг онаадаларын күүсеткен. Ук ажыл-агыйларның ишчилери күш-ажылчы чедиишкинниерлиг ажылчы ол кергүзүглерин Улуг Октябрьга, ССРЭ-ниң 60 чылыга алдарыктыкан.

Ноябрь 7. Районнуң чурттакчылыг черлери байырлал шинчи кирген. Район төвү — Сарыг-Сеп, суурнуң ажылчы чонунуң байырлал митингизи эртенгинин 10 шакта эгелээн. Улуг Октябрьның 65 чыл ооңга тураскаатқан ол митингини улус депутаттарының Каа-Хем райкүүскомунуң даргазы Ш.-Б. Х. Сеңгедар ажыктаан. СЭКП Каа-Хем райкомунуң бирги секретары В. А. Бакулинге сөс берген. В. А. Бакулин митингини киржикчилеринге байыр чедирип, районнуң ажылчы чонунуң Улуг Октябрьның 65 чылыга тураскаатқан чыскаалы эгелээн. Ону кызыл туктар, чөлээш өңнүг шарлар, чечектер, лозуңнар шыскан Сарыг-Септиң № 1, 2 ортуман школаларының башкыларының, өөреникчилериниң колонналары ажыткан.

Район төвүнүң будүрүлгелеринин, күш-ажылчы коллективтериниң байырлал колонналары ол айларның түңнели-биле социалистиг чарыштың тиилекчилери —район, ыяш ажыл-агый черинин коллективтери эгелээн. Оларның соонда кызыл туктарлыг, лозуңнуг, плакаттарлыг колонналар удаа-дараа эрткилээн.

Байырлал хүнеринде районнуң чурттакчылыг черлеринге спортчу маргылдаалар, оюн-концерт болган.

Шагаан-Арыг

Улуг-Хем районнуң төвү эргн, чаа Шагаан-Арыглардың чурттакчылары Улуг Октябрьның 65 чыл ооң демдеглел эрттирериниге каш хонуг бурунгаар-ла белеткенген, кудумчулар, организацияларга каас-шинек кылдыр шиметтинген.

Хоорайның байырлыг хуралы ноябрь 5-те болуп эрткен. Анаа хоорайның янзы-бүрү организацияларының мурнакчылары киржип, ажыл-ишчи чедиишкиннерин түңнеп чугаалашкан.

Ноябрь 7. Эртенгинин он шак үезинде СЭКП райкомунуң бажыңының чанынга холдарында лозуң, плакат, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнериниң портреттерин чалап тутқан янзы-бүрү организацияларның ажылчыннары чыглып келген.

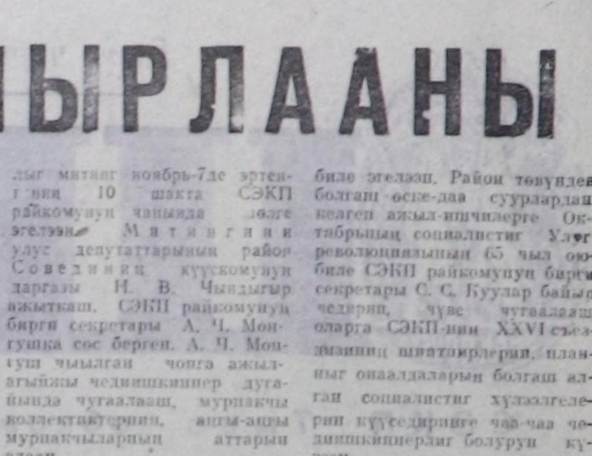
Индир кырынга районнуң удуртур ажылдакчылары чыскаалче үнүп келген, ажылчы чоңга байыр чедирип, кажан тус-тус организациялар чыскаалын алгаш кудумчулап эртип турда, лозуң салып турганнар. Чыскаалын эрткен колонналардан анаа харыы «уралар» диңмиттелип турган.

Чыскаал соонда тепниске, шыдыраага, баг кагарынга болгаш оске-даа хевирлерге спортчу маргылдаалар болган. Улуг-Хемнин оске суурларынга улуг байырлалдың чыскаал-парады база-ла өөрүшкү-маңнайлыг байдалга эрткилээн.

Эрзин

Суурнуң чурттакчылыг черлери аян-шинчи кирер каастаттынган. Ноябрь 5—6-ның хүнеринде райкомнуң, райкүүскомнуң төлөөлери малчын коданнарга, хову-турлагларыга, чурттакчылыг черлерге чедип-барып, чон-биле ужурашкышкыннарны кылган. Районнуң ажыл-агыйлары болгаш үлетпүр бүдүрүлгелери байырлалды күш-ажылчы чедиишкиннер-биле уткаан. Эң илангыя «Чаа орук» совхозтуң чедиишкини көскү болган. Ол совхоз күрүнеге эът, сүт, дүк садарының планын ажыр күүсеткен. Районнуң коммунал ажыл-агыйы база боттарының алган социалистиг хүлээлгелерин күүседипкен.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 65 чылынга тураскаатқан байыр-

ЧУРУКТАРДА: Кызыл хоорайның ажылчы чоннары байырлыг чыскаал үезинде.

АКЫ-ДУҢМА ЭВИЛЕЛГЕ—КОММУНИЗМЧЕ!

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арыкда).

нинның колониализмның соңғы дан чыл бурунгаар солуннар чөргээрал-биле дынадыл турганнар. Богүнде Төрээн чурттуң картазында Сяяно-Шушенск ГЭС база Ленинградтың атомнуг электростанциязы дээн ышкаш энергетиктиг күүчүттеннер тыштың келген.

Бисте Днепрогэс биле Туркестан-Сибирьниң демир-оруу, Амурда-Комсомольск биле Вахштудут, БАМ биле Атоммаш, Кара-Кум каналы биле Тюменьниң Соңгу талазының чаа тудуглары чүгле тургузуушкунунуң эвес, харын пайыралдың тудуглары апаргылаан.

Партия болган чазактың сагыш салыышкынына харыы кылдыр совет улус коммунистиг тургузуушкунунуң ондүр чаагай сорулгаларын шудургу шинтирлеп турар. «СЭКП-ниң XXVI съездизиниң төөгүлүг шинтирлерин амыдыралга чедиишкининг ботгандыраал!» деп аажок улуг үжүктер-биле бижээн сестерлиг транспарантыны хой үнүүг «ура»-биле уткаан.

Бистиң ажыл-ижиниствиң хемчээли тергиин улуг. Чүгле он бирги беш чылдың эгезинден бээр эвилелдешкен республикаларның хоорайларында 300 хире үлетүүр бүдүрүлгелери ажыглалда киргеи. Сибирьниң болган Ыракы Чөөн чүктүң бүдүрүкчү күштери шалыкшы темп-биле хөгжүп турар. Чурттуң ажыл-ишчилери СЭКП ТК-ның май (1982 чыл) Пленумунуң бадыланы ССРЭ-ниң Аъш-чем программазын амыдыралга боттандырар дээш шудургу ажылдап турар. Ала-чурттуң күш-ажылчы судалы күштүг болгаш бүзүрелдиг.

Ынчаарга бистиң совет кижи бүрүзүнге Төрээн чурттуң үзулуг сүлдези Советтер чурттуңуң пайысылалы — Москва болган, болуп турар болгаш болур-даа үжурлут. 1922 чылдың декабрь 30-де Совет Социалистиг Республикаларның Эвилели тургустунган дугайында медээ бүгү делегиге харын моон чарлаттынган болгай.

Маадыр-хоорайга, күш-ажылчы хоорайга байырлалдың шимелде каасталгазы тураскаттынган.

Кызыл шөлдеп ам пайысылалды үлегерлиг коммунистиг хоорай болдурар дээш демисежин турар москвачылар-ның күш-ажылчы коллективтери эртип тур. Олар болза чурттуң юбилейин төлептиг үткүүру дээш социалистиг чарыштың кырунуку одуруунда чорүп турар. 1982 чыдың он айларының планын Москвадың үлетүүр хуусаа бетинде, октябрь 26-да-ла күүседипкеп.

Пайысылалдың ажыл-ишчилеринің кайгамчык чанчылыш уланчызы болза, ССРЭ-ниң тургустунганының 60 чыл ооңга тураскааткан коммунистиг субботникти декабрь 18-те эрттирер дээш оларның патриоттуг чаа эгелээшкини болур. Анда 4,5 млн. ажыг москвачылар киржир. Оларның эгелээшкинин бүгү чурт детиксөн. Москваның ажылчыннары болза, чурттуң оске хоорайларының ажылчыннары оларның соон салгап дээрги кезээде-ле үлегерлиг болуп келген болгаш артар-даа дээп, ленинчи сестерниң эң эки бадыткалы болуп турардыр.

Шолдуң кырында ленинчи партияга алдар болдурган, Улуг Октябрьның 65 чыл ою бүгү совет улустуң интернационалчы чаңгыс эвиинь, пайыралының база аъш-дуңмалышкы чоруунуң байырлалы— ССРЭ-ниң юбилейи-биле холбашкан байыр чедириишкиннери чаңгыланып тур. Байырлал колонналарының кырында мун-мун үнүүг «ура!» чаңгыланган.

Пайысылалдың ажылчы чонларының төлээлериниң чыскаалы эгелээн. Чурттуң кол шөлүн дургаар күш-ажылчы Москва доза берди. ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 60 чылының алдар болдурган Бүгү-эвилелдиң социалистиг чарыжының мурнакчылары чорүп орлар. Ол чарыштың эгелекчилериниң бирээзи — Пролетар районунуң колонналының чыскаалы ажыктан «АвтоЗИЛ» каттыжыышкынының коллективи чорүп олур.

Чыскаалганнарның туктарының аразында тавыырывыс эмблема — чайыннаачак аккөк өңнүг чүк машиналының чуруу көстүп чор.

Совет Эвилелиниң юбилейиниң чылында заводтуң кол конвейеринде ЗИЛ-130 маркалыг № 2.000.000 автомобиль үнген. Ооң быжыг бүзүрелдиин слесарь-чолаачы - Күш-ажылдың Маадыры А. Манахтин хынап көрген. Богүн ол хой кижилиг коллективниң Кызыл шөлче төлээледип чорутканнарының аразында кел чор.

ЗИЛ-дин марказы —шынарның эң эки магадылалы. Ажыл-ишчи автомобиль күрлер делгемнеринге, даглыг арт-сыннарга, магистральдарга шыычы бараан болур. Чурттуң бүгү булунынарындан чолаачылар Октябрьның байырлалы-биле байыр чедирбишаан, ол дугайын заводче өөрүп четтиришкин-биле бижээн. Чыл эгезинден бээр завод 1247 чүк автомобильдерни плайдан ажыр бүдүргенинин дугайында рапортуп зилчилер чыскаалга тудуп алган чораан.

Слесарь, цехтиң партия организациязының секретары, алдаржаан 18-ки армияның хоочуну Н. Мартьянов — ПИИТМАШ-тың эртем-бүдүрүлге каттыжышкынының коллективиниң социалистиг чарыжының мурнакчыларының аразында. Бичe черже маадырлыг десантының командири Цезарь Куников дайын мурнунда аңаа ажылдап турган. Ооң маадырлыг чоруун чоокта чаа Новороссийскиде ажыттынган тураскаал комплекизинде мөнгежиттикен.

Бүгү совет дайынчылар-биле бир демей, 18-ки армияның дайынчылары өлүмчидинин хөй удаа өскерген деп, Н. Мартьянов чугаалаан. —Бистин-биле кады Леонид Ильич Брежнев эрес-дидим тулчуп турган. Эң берге үелерде ол солдаттарның аразынга турган. Политкомиссарның сорук киирикчи, чалбыыштыг сестери тулчуушкунче, эрес-шудургу болгунче кыйгырып турду. Тиилелгенин үнезин, тайбыңның үнелеп, ленинчи сестерниң эң эки бадыткалы болуп турарлыр.

Шолдуң кырында ленинчи партияга алдар болдурган, Улуг Октябрьның 65 чыл ою бүгү совет улустуң интернационалчы чаңгыс эвиинь, пайыралының база аъш-дуңмалышкы чоруунуң байырлалы— ССРЭ-ниң юбилейи-биле холбашкан байыр чедириишкиннери чаңгыланып тур. Байырлал колонналарының кырында мун-мун үнүүг «ура!» чаңгыланган.

Пайысылалдың ажылчы чонларының төлээлериниң чыскаалы эгелээн. Чурттуң кол шөлүн дургаар күш-ажылчы Москва доза берди. ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 60 чылының алдар болдурган Бүгү-эвилелдиң социалистиг чарыжының мурнакчылары чорүп орлар. Ол чарыштың эгелекчилериниң бирээзи — Пролетар районунуң колонналының чыскаалы ажыктан «АвтоЗИЛ» каттыж

СОВЕТ КУЛЬТУРАНЫҢ ЧОРГААРАЛЫ

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында литература, уран чүүл болгаш архитектура талазы-биле ССРЭ-ниң Ленинчи болгаш Күрүне шаңналдарының комитединиң даргазы Г. М. МАРКОВ-биле беседа.

Чаңчыл ёзугаар Улуг Октябрьның бүдүүзүвүде ССРЭ-ниң Күрүне шаңналдарын тыпсыр. 1982 чылдың лауреаттарының аттарын бо чылын бүгү улустуң база бир байырлалының— ССРЭ-ниң тургустунганының 60 чылының мурнуу чарыында адап турарывыс бо. Бистиң чогаадыкчы интеллигенциявые бүгү совет улус-биле бир дөмей, бо кайгамчыктыг хүнерге хөй националдыг совет культураның хөгжүдезинге күчүлүг идиг-ни берген ленинчи политиканың амыдыралчызын бадыткаан дыка улуг түңнелдери-биле ужуражып келгенин демдеглээри өөрүнчүг-дүр. «Чонуң эрге-ажыктары-биле чурттаар, өөрүшкүнү болгаш ажыг-шүжүгү оларның-биле хуваажыр, амыдыралдың шынын, бистиң бүзүнүг идеалдарывысты бадыткаар» деп, СЭКП-ниң XXVI съездизинге эш Л. И. Брежневтиң чугаалаан партияның кыйгырыынга харыы кылдыр культураның ажыл-дакчылары бистиң чедиишкиннеривистиң ондур улуун, совет кижиниң чаагай мөзүлүүн алган-йөрээген чаа-чаа чогаалдарны тургускан.

Литература талазы-биле ССРЭ-ниң Күрүне шаңналын сураглыг украин чогаалчы О. Гончарга «Сээң херелиң» деп романы дээш тывыскан, ол улуг хемчээлдиг, философчу ханы уткалыг чогаал аңгы үениң амыдырал-чуртталгазының дыка хөй айтырыгларын чыыртыкан. Романның кол маадыры — хамаатыг улуг маадырлыг чоруктуң кижизи, тайбың болгаш кижилерниң аас-кежии дээш демиселчи, коммунист, салым-чолунда чонның салым-чолу илергей-деттинген кижи.

Шаңналды латвия шүлүкчү О. Вациетиске тывыскан. Оон шүлүктөри амгы үениң кижизининң иштики бүдүш-мезүзүне, обү арын-нүүрүне болгаш угаан-сарыылынче угланган, буянныг болгаш деңшилгелиг бодал сиңиккен. Онзагай чечен ол шүлүктерде национал латыш культураның демдектери шингээттинген.

Г. Баклановтуң «Кезээде — оң тос харлыг» деп тоожузу база чонның тураскаадыг сагыш-сеткилинче угланган. Моңгеде аныяк болуп артпышаан, Ада-чурттуң Улуг дайынының фронтуларындан эвээп келбээн кижилериниң эрес-маадыр чоруун ол чогаалда тоожаан. Үргүлүү-ле маадырлыг тема-биле ажылдап чоруур бо автор бодунуң аныяк маадырларынга салгакчыларның эң эки шынар демдектерин — совет патриотизмин, эрес-маадыр, туруштуг угаан-бодалды илередип турар.

В. Закруткиниң «Делегейниң чаяаттыганы» деп романы төөгүүт-даа бол. ёзулуг амгы үеним болуп турар. Совет эрге-чагырганың баштангы чылдарындан эгелээш фашизмни ашкан улуг Тиилелгеге чедир бистиң шиитилелиристиң амыдыралын ында калбаа-биле чуруп коргускен. Кайгамчыктыг бүзүрелдиг болгаш чыыртыкланчак уран-чечен арга-биле маадырларның салым-чолун чонуң салым-чолу-биле чогаалчы чаңгыс аай тудуш кылдыр бижээн.

«Тураскаал — ёзулуг амыдыралчы күш» деп чүвени В. Чивилихинниң «Тураскаал» деп романы бүзүредип турар. Ада-чурттуң төөгүзүнге сонуургал ында сиңиккен. Автору чонуң тураскаалын, Чер кырынга амыдыралдың нүүрүнде кижи төрелгетенинең тураскаалын камгалап хуламгалаарынче кыйгырып турар бо чогаал шаг-шаанда болгаш чоокта эрткен үеним дыка хөй болуушкуннарын уран-чечен чаа аргалар-биле коргенинден онзаланып турар.

ССРЭ-ниң Күртелерадиозүүпүң политиктиг хайгаракчызы Г. Зубковтуң публицистика талазы-биле чидиг ажылдарын база ССРЭ-ниң бо чылгы Күрүне шаңналы-биле демделгээн. Ында-бүрү улустарның бот-боттарынга удур-дедир сонуургалы тайбыңның болгаш чаагай кожа-хелбээ догуннаарының үндезини болдур ден бодалдар-биле оон ажылдары, бижээн чүүлдери ол шаңналга четкен. «Париж. Чүге Маяковскийил?» деп документалдыг фильминде, «Парижтиң кежээлери» болгаш «ССРЭ — Франция: найыралдың болгаш кады ажылдажылганың маршруттары-биле» деп дамчыдылгаларда ол бодалды автор утка талазы-биле тода болгаш уран-чеченниң талазы-биле солуп кылдыр көргүскен.

Режиссёр Ю. Озеровтуң баштааны талантылыг мастерлериң тургусканы «Спорт, сен—тайбың-дыр сен!» деп уран-чечен публицистикалыг кинокартиназы ында-бүрү чурттарның кижилериниң тайбыңче чүткүлүү, найыралының болгаш акы-дуңма ажыдуунуң дугайын тоожуп турар. Кижиниң чаагай мөзүнүң, тура-соруун болгаш күжүн алдаржыткан ол кинода Н. Добронравовтуң сөзүнге А. Нахмутованың ыры бо фильм-биле алызындан гудуш харылзаалыг болуп кирген.

«Кижи болгаш робот» деп эртем талазы-биле пенгерегей картинада буянныг хөөн гирген сорук киришкин сиңиккен. Боду сайзыран орар машина-биле кижиниң харылзаа байдалдарының философчу болгаш ажыл-чаң талазының вербүшаан, фильмниң авторлары кижиниң угаан-сарыыл арналарының кызыгаар чогун бадыткан, кижиниң болгаш оон тургускаңы роботтуң аразында чайлаш чок чөрүдээ дугайында бүрүкүүл бо далдың бөрымдаа чогун бүзүредип турар.

Музыка талазында 1982 чылда ССРЭ-ниң Күрүне шаңналын композитор Я. Френкелыг тывыскан. Мастерниң тургускан ырларын чон боттарының кылдыр дүрүм ёзугаар сонан турар—ол ырлар богун дыннаңчының сагыш-сеткилин хайныктырын чоруур чүүлдерниң дугайын чугаалап турар. Бистиң бүгү уран чүүлүвүс ышкан, амгы үеним кижизининң угаан-бодалын чаагайжыды кижизидер ол ырларның идеологтуг утказы кончуг бедик.

Бистиң чуртувустуң кол-кол ниити ырларының дирижёрларының бирээзи, Москваның камерлиг ниити ырының организаакчызы В. Минин бо чылдың лауреады болуп берген. Ол коллективтиң репертуарының национал онзагай чүүлдери болгаш патриотчу угланыышкыны совет ниити ыры музыказының чаа угланыышкынының илереди болуп турар.

Театр уран чүүлүнүң талазы-биле шаңналды узбек таннычы Б. Кариевага тывыскан. Амгы үеним чаа репертуарын сценага бадыткаарынче доктораамал чүткүл-биле оон талантызының дүгжүүшкүнү артист кыстың чогаадыкчы овур-хевирин тодарадып турар.

Чогаадылгазы бистиң театр уран чүүлүвүсте кайгамчыктыг арын болуп берген ат-сулаңнаар, ийи коштен мат.

Петрусь БРОВКА.

КЕЗЭЭДЕ ЛЕНИН-БИЛЕ

(Шүлүглелден үзүндү)

Ленинчи сорук-биле каттышнан бис,
Ишке туржуп, бурунгаарлап базып ор бис.
Мээң олгум—комсомолчу, оон оглу
Мени салгап, оруум улап, төре тудар.
Отка кадып, шылгалданы тудуп эрткен,
Оңмас кылдыр каңнаттынган бүдүмел хөй.
Ынчалза-даа удуртукчу партия дег,
Ындыг быжыг каңналыышкын тыппас-даа сен.
Аяс хүннүң херелинге айырааңнап,
Арыг булак меңгүннелип агып чыдар.
Ынчалза-даа оон-даа арыг арын-нүүрүм
Ынак партиям чүгле сен сен, шыным-на ол.
Онча сан чок, дээрже бедээн даглар, сыннар
Ол-ла кавы делгемнерни харап турар.
Ынчалза-даа партияга бырашкы дег,
Ындыг бедик чырык черден тыппас-даа сен.
Олургаш-даа, ылашташ-даа бодал хайнып,
Ону ырлаар, ону сеткиир апарган мен.
Күзелимден төрүттүнген одуруглар
Хүннээректээн черим санай чечектелзин.
Кижилерниң чүрээ-биле ужурашкаш,
Хиндиин тыппаан ак-көк дээр дег, ынакшылдың
Арыг, шынчы, өндүр чаагай күжү-биле
Ада Ленин улуг адын алдаржытсын!

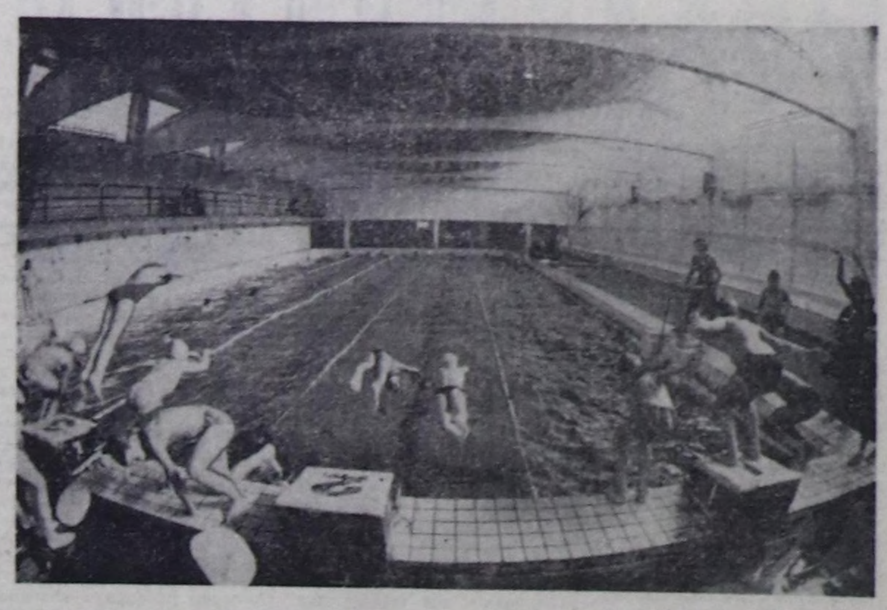
Орузундан О. СУВАКПИТ очулдурган.

«САЯН»—ЧЕХОСЛОВАКИЯДА

Тываның күрүне филармониязының «Саян» ансамбліниң артистери бистиң Төрээн чуртувустуң хөй-хөй хоорайларын кезээннер. Олар ССРЭ-ниң дыка хөй крайларынга, областарынга, эвилелдешкен республикаларынга чорааннар.

Сөөлгү чылдарда «Саян» даштыны чурттарның база аалчызы апарган. Олар чоокта чаа Кубага четкеш келгенин номчукчулар билирлер. Бо хүннерде оон артистери соңгу Чехияның хоорайларынга тыва улустуң уран талантызын бараалгадыры-биле чеде бергеннер. Оларның оюну чехословак-совет найырал айының эгелээни-биле холбашкан.

(Бистиң корр).

Чаштарны күш-культура болгаш спортче хаара тудар талазы-биле таарымчалыг байдалдарны Москваның дыка хөй ниити-билиг школаларында тургускан. Чаштарның спортка хандыкшылдыг чоруунуң эки үлегер-чижээн найысылалдың Тимирязев районунда № 898 школадан көрүп болур.

Чаштарны спортче хаара тудар талазы-биле ажылга башкылар кандыг чүүлдерге кол даянып турарыл? Футбол шөлү бар. Чиик атлетиканың маңнаар оруктары, узунуп, беднин халыыр секторлар дериттинген. Волейбол болгаш баскетбол ойнаар шөлдер ажылдап турар. Күш-культура кичээлдерин тергиин эки дериттинген залда эрттирип турар. Школада бассейн база бар.

Күш-культура башкылары чогаадыкчы ёзулуг-биле ажылдап турарлар. Кичээлдерин эрттирип турары аажок солун. Спорт секциялары организастаттынган, кичээлден дашкаар шактарда база ону эрттирип турар. 849-кү школаның күш-культуржулары районнуң школаларының аразынга болгулаан маргылдааларга идепкейлиг киржип келгеннер.

ГТО нормазын дужаары, массалыг кросстар, спорттуң янзы-бүрү хевирлеринге бирги чер дээш маргылдаалар үзүктел чок.

Спорттуң кандыг-бир хевирин сонуургаар кижиге тускай секцияларны ажыткан. Чижээ гандбол секциязында— 60 оол болгаш 5—8 класстарның кыстары киришкен. Хаактыынче —үжен ажыг ооллар барып турар.

Тимирязев районнуң бирги чери дээш болган маргылдаага школаның футболистери типлеп үнгенинге чаштар чоргаарланыпкан.

Спорт бо школада ооллардың болгаш кыстарның ёзулуг өөнүү апарган.

ЧУРУКТА: школаның бассейнинде эжиндиришкин кичээли.

И. УТКИННИҢ фотозу.

СЭТА-ның фотохрониказы.

АДА-ИЕ ХУРАЛЫНГА

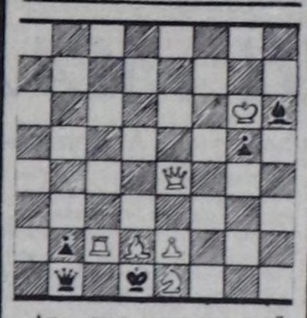
Найысылал Кызылда № 7 школаның коллективи ада-иелер-биле харылзааны бижыглаар талазы-биле ажылдарны план ёзугаар чорудуп турар.

Маңаа холбашыр кежээлерни, хуралдарны ой-ойде ада-иелерниң киржилгези-биле эрттирип келгеп.

Чоокта чаа ада-иелерниң хуралынга улус чыыдымыкшыныңың ажылын улам сайырадырынга холбаштыр партинын болгаш чазактың шиитпирлеринге дүүштүр уруглар кижизидилгезинин дугайында илеткелди персоналдыг пенсионер Е. Д. Удуракина солуп, амыдыралчы чижектерге үндезилеп кылган.

Оон соонда ада-иелер эвесинин турар уругларының кижизидилгезинге база школа-биле ада-иелерниң харылзаазын улам быжыглаарының дугайында саналдарны берген. Бо өөредилге чылының лургузунда школада төрелдер комитединиң ажылының планын ашаа бадылаан. Түнненлинде класстар аайы-биле иелер ажы-төлүнүн өөредилге-кижизидилгелиг ажылын сүжележин, сапал-оналын, аргалуржулгазын солушкан.

Р. ДОЛЗАТМАА.

Ак тала эгелээр, ийи коштен мат.

АГААР

Бөгүн республикага көжүп турар булуттаар, чамдык черлерге быскан хар чаар. Хаттың дүргени секундада 5—10 метр чедер. Агаар 5—10 градус соор.

Кызылга аяс хүн болур. Хаттың дүргени секундада 3—8 метр. Агаар дүне 10—12, хүндүс 0—2 градус соор.

Телевидение

ПОЯБРЬ 8-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Медээлер. 8.25 —Сула шимчээшкинче чыскаалыңар!» 8.40 — «Аврора». «Орленок». Мультфильмнер. 9.20 — «Үрер хөгжүм оркестри ойнап тур». Телеконкурс. 9.40—«Будильник». 10.10 — «Совет Эвилелиниге бараан болуп тур мен!» 11.10— «Эртенги почта». Музыкалыг программа. 11.40— «Улетшүрүүн болгаш кодээ ажыл-агыйның ажыл-ишчилера — ССРЭ-ниң 1982 чылда Күрүне шаңналының лауреаттары». 12.40 — «Хөгүүг нота-лар». Аныяк вокалистер конкурси. 13.40 — Даштыңы аалчылар Совет Эвилелиниң дугайында. 13.55 — «Музыкалыг киоск». 14.20 — «Кино аяң-чоруктар клубу». «Эң бедик» деп видеофильм. Эге сөстү Ю. А. Сенкевич чугаалаар. 15.25 — Литература, уран чүүл болгаш архитектура талазы-биле ССРЭ-ниң 1982 чылда Күрүне шаңналының лауреаттары. 16.35 — «Кызыл линкурьерлер». Уран-чечен фильм. 18.10 — «Адыгжыгаан оттуң келиргге». Мультфильм. 18.25 — 18.40 — Чапсар. 18.40 —«Делегей панорамазы». 19.25 — «Театрга ужуражылгалар». РСФСР-ниң улустуң артизи Н. Корниенко биле шүлүкчү А. Дементьев олар эрттирерлер. 21.00 — «Үе». 21.35 — Суг ползунга ССРЭ чемпионады. «Динамо» (Алма-Ата)— МКУ. «Олимпий» спорт комплекизинден дамчыдылга. 22.05 — 00.00 — Футболга ССРЭ чемпионадының. «Динамо» (Киев) — «Спартак». Чапсарда — «Кадык болуруп күзезиңээ». (Күш-культуржуларга сүме). Төнгенде — Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

14.20 — «Мээң университетим». Уран-чечен фильм. 15.35 — «Хууда ажык сүрбейн». Документалдыг фильм. 16.15 — «9-ку студия». 17.15— «Москваның күзүү». Совет музыканың фестивалы. 18.30 — «Бистин корреспондентилеривис чугаалап турлар». 19.00 — «Мээң чаяным болуп кор», «Кулактыгбай». 19.30 — Бистин өөнүктеривистиң шиилери. ГДР-ниң уран чүүл коллективтериниң күүселдери. 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!» 20.15 — «Илбичиниң школазы». Телефильм-конкурс. 20.40 — «Кыдыы чок хоорайлар». Документалдыг фильм. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Кижиниң шыдамыы».

ПОЯБРЬ 9-ТА
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Эртенги сула шимчээшкин. 8.55 — «Чаңгыс, мукаргай самовар», «Будуктан кылган дидим койгун». Мультфильмнер. 9.10 — «Кино аяң-чоруктар клуву». Звересче үнгеннериң дугайында видеофильм. Эге сөстү Ю. А. Сенкевич чугаалаар. 10.15— Уругларга фильм. «Боба болгаш чаан». 11.20 — Медээлер. 11.25 — 14.15 — Чапсар. 14.15 — Медээлер. 14.35— «Мээң салым-чолум —комсомол». Документалдыг фильмнер. 15.25 — Зелена Гура хоорайга (ПУР) чаштарның ыры байырлалы. 16.25 — Объектив. 16.55— «Экономика камналгалыг болур үзкүлүг». Курган хоорайда картофель болгаш ногаа шыгжап турарының дугайында. 17.10 — «Композитор Андрей Штогаренко». Фильм-конперт. 18.00 — «Корум-чурум камгалалында». Совет милициянның ажыл-херектериниң дугайында телеочерк.

КЫЗЫЛДАН

18.30 — Телемедээлер.

МОСКВАДАН

18.45 — «Абрамцево музейбажың». Киночурумал. 19.00— «Ыры-82». 20.00 — «Улуг чонуң шыны». Хөй сериялыг документалдыг фильм. «Өгбүлөө», 2-ги фильм. 21.00— «Үе». 21.35—23.40 — ССРЭ-ниң ИХМ-ниң органнарының боттывынгыр коллективтериниң концерти. Чапсарда — Богун делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

12.00 — Аныяктарның чогаадылгазы. 12.30 — «Ак бодаган», «Машиналар дугайында тоолдар», «Арыгда пештер». 13.15 — П. И. Чайковский. «Чылдың үелери». 13.45 — «Константин Заслонов». Уран-чечен фильм. 15.00 —Медээлер. 15.10 — 18.30 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.30 — Телемедээлер. 18.45 — Мультфильм. 19.00 — «Азиянның төвү». Информация-публицистикалыг программа. 19.15 — «Чогаалчы болгаш үе». Дамчыдылга. 19.45 — Чарлалдар. 19.50 — «Ынакшыл дугайында ырлар». Фильм-конперт.

МОСКВАДАН

20.00— «Тамчыктыг удунар, чаштар!», «Валя угбай чугаалап ор...» 20.15 — «Делегей панорамазы». 21.00 — «Үе». 21.35—23.20— «Тарыттынмаан көктараанның чечектелиишкини». Уран-чечен фильм.

Тываның хөгжүм-шии театрының ноябрь 8-тен 28-ке чедир РЕПЕРТУАРЫ

Ноябрь 8
КОНЦЕРТ
Эгелээри 19 шакта

Ноябрь 11
А. Островский
«ААЛ ИШТИ УЛУС, АЖЫРБАС»
Ийи кезектиг комедия
Эгелээри 19 шакта

Ноябрь 13
Э. Лабиш
«МИЗАНТРОП»
водевиль
Эгелээри 19 шакта

Ноябрь 14
Г. Квитка-Основьяненко
«ШЕРИГ ХӨДЕЛ ШЕЛЬМЕНКО»
Комедия
Эгелээри 19 шакта

Ноябрь 20
А. Островский
«ААЛ ИШТИ УЛУС, АЖЫРБАС»
Ийи кезектиг комедия
Эгелээри 19 шакта

Ноябрь 21
М. Тикомапу
«ЫНАКШААННАРНЫҢ АМЫ-ТЫНЫНГА ЧЕТТИНГЕНИ»
Япон трагедия
Эгелээри 19 шакта

УРУГЛАРГА БҮГҮ-РОССИЯНЫҢ IX ТЕАТР НЕДЕЛЯЗЫ

Ноябрь 23
КОНЦЕРТ
Эгелээри 12 шакта

Ш. Хусаинов
«АВАМНЫҢ АК ПЛАТЬЕЗИ»
Үш кезектиг драма
Эгелээри 19 шакта

Ноябрь 24
АНЫЯК КӨРҮКЧҮЛЕР ТЕАТРЫНЫҢ ШИИЗИ
Эгелээри 10 шакта

А. П. ЧЕХОВКА ТУРАСКААТКАН КЕЖЭЭ
Эгелээри 19 шакта

Ноябрь 25
С. Михалков
«ҮШ ХАВАНАКТАР»
Тоол-шии
Эгелээри 10 шакта

АНЫЯКТАР КЕЖЭЭЗИ
Эгелээри 19 шакта

Ноябрь 26
С. Михалков
«ҮШ ХАВАНАКТАР»
Тоол-шии
Эгелээри 10 шакта

А. Островский
«ААЛ ИШТИ УЛУС, АЖЫРБАС»
Эгелээри 19 шакта

Ноябрь 27
Е. Танова
«ИЛБИЛИГ СОГУН»
Фантастыг шии
Эгелээри 10 шакта

У. Гаджибеков
«АРШИН-МАЛ-АЛАН»
Ийи кезектиг хөгжүмүүг комедия
Эгелээри 19 шакта

Ноябрь 28
АНЫЯК КӨРҮКЧҮЛЕР ТЕАТРЫНЫҢ ШИИЗИ
Эгелээри 10 шакта

ТҮҢНЕЛ КОНЦЕРТ
Эгелээри 19 шакта

Тыва дылда шиилерни орус дылче дорт очулдурун турар.

Коллективтиг чагыгларны 2-25-49, 2-35-88 телефоннар дамчыштыр ,хүлээп алыр.

Касса 10 шактан 19 шакка чедир ажылдаар.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

Солуннуң дараазында номери ноябрь 10-да үнер.

КИНО

НОЯБРЬ 8-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Дүрген. Чажыт. Губчека» 10.00, 12.00, 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 (узаткан) шактарда.

«ПИОНЕР»: «Туттурбас өжээн иегекчилери» 9.30, 14.40, **№ 107 киночымынды** 11.20, **«Иван Васильевич профессиязын солуп тур»** 12.50, 16.30, **«Мурилка»** 18.20, 20.10 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: Киночымынды 10.30, **«Көскү чылдагааннар чокта»** 12.00, 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 (узаткан) шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Ивановонуң чаш назыны» 12.30, **«Экипаж»** (2 сериялыг) 14.10, 16.50 шактарда.

НОЯБРЬ 9-ГА

«НАЙЫРАЛ»: «Чаа пе немешкен» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

«ПИОНЕР»: № 107 киночымынды 9.30, 11.40, **«Туттурбас өжээн иегекчилерп»** 11.00, **«Дүрген. Чажыт. Губчека»** 14.10, 16.00, 17.50, 19.40 (узаткан) шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Көскү чылдагааннар чокта» 18.30, 20.30 (узаткан) шактарда.

Сонуургактарга

ЭРТЕМДЕННЕРНИҢ ШИНЧИЛЕЛДЕРИ

Байкалдың журнуу-барыын эриктеринде Голоустная деп хемниң девискээринде чер иштинден үнген суг баштарга кыжын-дда, чайын-даа күжү четпес. Чаңгыс угже агып чыдар бо арыг, соок сугларның күчүзүн кижи магадап ханмас. Оларның чамдыызы секундада кубометр хире хемчээлдиг сугну үндүрүп турар. Чаъс суу суг баштарын хандырып шыдавас деп гидрогеологтар шинчилээн. Ындыг болганда мындыг арыг сугнуң курлавыры кайын кээп турарыл? Бо айтырыгны геология-минералогия эртемнериниң кандидады, Иркутскиниң гидрогеологу, ССРЭ-ниң Эртемнер академизиниң Сибирь салбырының чер картышинчилээр институттуң ажылдакчызы Б. Писарский харыылаан.

Геологтуг тырттырган чуруктарны өөренип тургаш, ол Байкал чанының чер картын геологтуг тургузуун кичээнгейге алган. Байкалдың даглыг девискээринин Сибирь-биле каттышкан ужунда чер кыры-биле чер адааның суг кызыгаары таварышпас болган. Ол шынкаш чер адаанда хемчигештер аңгы-аңгы чыдар болган. Кырында карта 10—15 метр черде суг Байкалче үлүг бадып чыдар, ховлче хөй эвес суг кирип чыдар, оон бир келиш—300—400 метр хире ханы чер иштинде суг Сибирь үунче агып, келиш чер кырынче үнүп чыдар.

Байкал эриктериниң чанында чер кырында болгаш чер иштинде хемнериниң аккан үгшии Тыа хемге чедир дөмей эвес деп эртемден демдеглээн.

Б. Писарскийниң болгаш оон лабораторизиниң эртем ажылдакчылары-биле кады кылган түңнелдери эртемдемнерни болгаш специалистерни сонуургаткан. Ол шинчиледдер сугнуң ажыглалын чедимчелиг организастап, Прибалкальениң арыг сууның чер адаанда суг баштарын кадагалап, камгалаарынга улуг дузалыг болур.

А. ГАЙДАЙ,
СЭТА-ның корр.
Иркутск.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: ИНДЕКС 667000

667000, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажың № 3. Телефоннары: Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, хаосыскалгалыг секретарының 2-23-35, секретарлаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш совет тургузуг киллдистериниң 2-37-13, пропаганда киллдизиниң 2-31-75, культура киллдизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый киллдизиниң 2-21-47, үлетүр киллдизиниң 2-31-75, чагаа киллдизиниң 2-41-27, информация киллдизиниң 2-20-60, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Чагыг № 2023.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле эргелелиниң типографиязы. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажың № 1).

ТС—01530

Бүгү чүрттарның пролетарийлери каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 260 (12050) | 1982 чылдың ноябрь 10, среда | 1925 чылда үндүрүттинген | Өртээ 3 көп.

ҮШКҮ ЧЫЛДЫҢ ҮЛҮҮНДЕ

«Хүндүледдиң Демдээ» орденниң эдилекчизи Валерий Владимирович Улановтуң бригадазы бо чылдың октябрь 1-ден өгелеп он бирги беш чылдың үшкү чылының үлүүнде ажылдап киришкен. 1 чыл 9 айның дургузунда шалыпчы бригада улус ажыл-агыйынга 41780 тонна чүктү сөөрткен, 6763,7 муң тонна-километрни ажылдап кылган. Азы ол дээрге В. В. Улановтуң бригадазы он бирги беш чылдың ийи чылының планныг онаалдазын хуусаа бетинде бүрүн күүсеткени ол. Олар боттарының күш-ажылчы чедиишкиннерин Октябрьның социалистиг Улуг революциязының байырлалынга тураскаатқан.

№ 1 АТБ-ниң үшкү автоколонназындан (начальныгы И. П. Бычков) мурнакчы бригадалар-биле бир дөмей, В. Улановтуң бригадазы юбилейлиг чылдың эгезинде бедиткен социалистиг хүлээлгени алган. Оларның хүлээлгезинде мындыг пунктулар көрдүнген: чыл планын декабрь 25-те күүседир, пландан ажыр 60 тонна чүктү сөөртүр, 30 муң тонна-километрни ажылдап кылыр; 10 комплект дугуйну камнап алыр.

В. Улановтуң 10 кижи составтыг, керээлиг арга-биле ажылдап турар бригадазы бедиткен социалистиг хүлээлгени алгаш, оон күүселдезин чедип алыры дээш күжениишкинниг ажылдап келген. Эрткен 9 айларның түнели-биле оларның бригадазы 19626 тонна чүктү сөөрткен болгаш 3 миллион тонна-километрни ажылдап кылган. Азы чыл планындан ажыр 300 тонна чүктү сөөрткен база 900 муң тонна-километрни ажылдап кылган. База 14 комплект автошинаны камнап алган. Шалыпчы бригаданың кежигүнери бедиткен социалистиг хүлээлгезин безин хуусаа бетинде ажыр күүсеткени ол.

Бригада кежигүнери шуптузу-ла үлүг-нормазын ажыр күүседип турар, аразында эпнайыралдыг. Оларның хөй кезии ында үр ажылдап келгенер. В. Меркушев, С. Горубнов, Е. Мурыгин олар Саян артындан кывар-чаар материалдар сөөртүп, ону республиканың кайы-даа районнарынче чедирип, эки ажылдап турарлар. Леонид Тимофеевич Чернов бригадада эң улуг пазылыг кижи, ол аныяк чолаачыларның дагдыныкчызы, оон самосвалы септелгеге үр турбас, ол машиназын баш бурунгаар-ла үзеп-чаап, үүрмек септелгезин кылып, камныг эдилээринден, оон машиназы капитал септелге чок үр ажылдап келген.

П. Т. Чернов, Ю. Ф. Юпкин, А. П. Федяев, бригадир В. В. Уланов олар озал-ондак болдурбайн үр ажылдааның хөрек демдээ-биле шаңнаткаңнар. Бригадада бригадирниң дуңмазы Александр Уланов база эки ажылдап турар.

Бригадир В. Уланов А. Федяев-биле ийилээн чаңгыс машинада солчуп ажылдап турарлар. Олар кайызы-даа боттарының күш-ажылчы базымнарын бо бүдүрүлгеге эгелээннер. А. П. Федяев ында ам 21 чыл ажылдап турар. Валерий Владимирович № 1 АТБ-ге 1967 чылда 17 харлыг оол тургаш, слесарының өөренккизин кылдыр эгелээн, ону АТБ-ниң коллективи Совет Армияның хүрээлеринче үдээн. Шериг хүлээлгезин эрттиргеш, аныяк оол төрээн коллективинге дедир чедип келген. Оон бээр эвээш эвес чылдар эрткен. Валерий Владимирович ам АТБ-де дуржулгалыг бригадирлернин, хүндүлүг кижилернин бирээзи. Төлептиг ажыл-ижи дээш Коммунистиг партия, Совет күрүне Валерий Владимировичиниң тоску беш чылда «Хүндүледдиң Демдээ» орден-биле шаңнаан. Ажыл-ишчи быжыг тура-соруктуг чолаачы эрткен беш чыл планың база хуусаа бетинде күүсеткен, он бирги беш чылдың шалыпчыларының база мурнуку одуруун баштап турары ол.

ССРЭ-ниң тургустуганынган бээр 60 чылынга уткуштур алган хүлээлгезин хуусаа бетинде күүсеткен мурнакчы бригада чыл төнчүзүнге чедир пландан ажыр улус ажылагыйынга херектиг чүктерни хөйнү сөөртүп бээри дээш каш дакпыр күжениишкинниг ажылдап турар.

Н. ООРЖАК,
«Шының» корр.

Каа-Хем районда «Ленинчи орук» совхозтуң Мерген сүтбараан фермазының аныяк саанчызы, комсомолчу Надежда Монгуш он бирги беш чылдың ийиги чылының үш кварталында бодунда быжыглаан 25 инектериниең шиитизи-биле 32262 килограмм сүттү саап, планныг онаалдазын 102 хуу күүсеткен, саанчылар ортузунда социалистиг чарышты баштап турар.

Мурнакчы саанчы чылдың күш-ажылчы даалгазын алдарлыг юбилей — ССРЭ-ниң 60 чыл оюнга уткуштур күүседир дээ сорулганы салган.

ЧУРУКТА: саанчы Надежда Монгуш.
В. КАРА-САЛДЫҢ фотозу.

ТӨЛЕПТИГ ИЖИ-БИЛЕ

«Тыва септелге-тудуг» треститиң коллективи ССРЭ-ниң 60 чылынга уткуштур социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда туруп турар. Трест он айларда кол тудуг-монтаж ажылдарының планын 109,2 хуу, бодуунуң күжү-биле кылырын 100,6 хуу күүсеткен. Эрткен он айларда треститиң коллективтери 7296 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылып бүдүргени болгаш коябрь 26-га чедир трест шиитизи-биле юбилейлиг чылдың планныг онаалдазын күүседирин шиитирлээн.

Септелге-тудуг участоктарының аразында социалистиг чарышка бирги черни тускайжыткан монтаж участогу өөлээш, треститиң шилчиир Кызыл тугун, акша шаңналын алган. Участоктуң коллективи тудуг-монтаж ажылдарының планын 111,4 хуу күүсеткен.

Он айларда тудуг-монтаж ажылдарының планын 108,2 хуу күүсеткен Кызыл-Мажалыкта септелге-тудуг участогу чарышка ийиги черже үнген. Ол участокта Ш. Ш. Монгуштуң удуртканы бызаңчылар бригадазы планныг онаалдаларын ажыр күүседип, участоктуң шиитизи ажылхерээнде төлептиг үлүг-хуузун киириштирип келген. Үлегерлиг ажыл-ижи, кызымаа дээш бригадир Ш. Ш. Монгуштуң хөрек чуруун треститиң хүндүлел самбыразында киргген. Бригаданың тудугжулары ажаалга кассазының бажыңын доозуп, дужаганнар. Амгы үеде олар участоктуң бүдүрүлге баазазының тудуун доозуп, ажыглалга киирөри дээш күжениишкинниг ажылдап турар.

Туранның септелге-тудуг участогу юбилейлиг чылда эки ажылдап турар. Он айларда коллектив кол тудуг-монтаж ажылдарының планын 121,4 хуу күүсеткен. Мурнакчы участоктуң коллективи капитал септелге талазы-биле юбилейлиг чылдың планын хуусаа бетинде, 2 ай эрте күүседипкен. Ында И. Ф. Неделиниң удуртканы бызаңчы-бетонщиктер бригадазы бедик көргүзүглерни чедип ап, чыл планын хуусаа бетинде күүседир дей берген.

А. ГОРДЕЕВА,
«Тыва септелге-тудуг» треститиң план кыдызының начальныгы.

3,5 ЧЫЛДЫЙН КҮҮСЕТКЕН

ССРЭ-ниң тургустуганының 60 чылынга Кызылдың № 3 АТБ-зиниң дыка хөй чолаачылары күш-ажылчы белектерлиг ужуражыр хүлээлгени алган ажылдап турар. Амгы үеде 1984 чылдың июль айның үлүүнде ажылдап турар хоочун чолаачы коммунист Константин Иванович Могилкин социалистиг чарышты баштап турар.

Бедиткен социалистиг хүлээлгелерин хуусаа бетинде күүсеткеш, үени мурнап ажылдап турарларга АТБ-ниң бүгү коллективи чоргаарланыр. Дуржулгалыг чолаачы К. И. Могилкин бо чылдың эгезинден бээр 19.303 тонна чүктү сөөрткен болгаш 343 муң тонна километрни ажылдап кылган. Чүгле бо чылдың эрткен айларында мурнакчы чолаачы 1,5 чылдың планныг онаалдазын күүсеткен, а беш чылдың эгезинден алырга, ол ам 3,5 чылдың түүрүнде ажылдап кирген.

Шалыпчы чолаачы чылдына мал чеминиң белеткелинге болгаш дүжүт ажаалдазынга эң-не идепкейлиг киржип, шаңнал-макталды чедип ап келген. Тура дүшпес ЗИЛ-130 самосвалын мунушкаш, олут олурбас эрес чолаачы бо күзүн Тоқа аттыг совхозка салос салчыш, дүжүт ажаазын тургаш, чүгле октябрь 26-да оон чедип келген.

Мурнакчының ажылдап турары Николай Данилович Юговтуң удурткан бригадазы он айларның түнели-биле бистиң АТБ-де бригадалар аразында социалистиг чарышка тиилекчи болгаш шилчиир вымпелди болгаш акша шаңналын алган. Бригада пландан ажыр улус ажыл-агыйынга 9 муң тонна чүктү сөөрткен болгаш юбилейлиг чылдың планныг онаалдаларын хуусаа бетинде күүседиринге бүзүрелдиг ажылдап турар. Бригадир Н. Д. Югов, чолаачы Ю. М. Потапов база он бирги беш чылдың ийи чылының планныг онаалдазын күүседипкен, ам үшкү чылдың үлүүнде ажылдап киргеннериң аразында.

Аныяк чолаачы Василий Семенков хоочуннардан дудак чок ажылдап турар болгаш бо чылдың тос айларының дургузунда юбилейлиг чылдың планныг онаалдазын күүседипкен. Тос айларда ол 16458 тонна чүктү сөөрткен болгаш 185 муң тонна-километрни ажылдап кылган.

Ю. УТЕВА.

2,5 МУҢ ТОННА ХӨЙ

Ак-Довуракты автотранспорт бүдүрүлгезиниң чолаачыларының социалистиг чарыжынга С. А. Захаровтуң удурткаңы № 2 автоколоннa коллективи тиилекчи болуп үнген. Он ай дургузунда колоннаның чолаачылары Абаза станциязындан Кызыл-Мажалыктың, Чадаананың, Шагаан-Арыгның болгаш өске-даа черлерниң нефть баазаларынче 19 муң 500 тонна кыварчаар материалдарны сөөртнеп. Ол болза чыл планындан 2,5 муң тонна хөй болган.

Социалистиг чарыштын тиилекчилери чолаачылар Алексей Шаталов, Владимир Богданов, Владимир Степанов олар бо хүннерде 1983 чылдың февраль—март айларының үлүүнде ажылдап турарлар.

Колоннаның коллективи ССРЭ-ниң тургустуганының 60 чыл оюнга уткуштур чыл планындан ажыр 4 муң тонна кывар-чаар үүлдү сөөртүрүн хүлээнгеннер.

К. МААДЫ.

МУРНУКУ ОДУРУГДА

Улуг-Хемниң ыяш-үлетпүр ажыл-агыйынның коллективи юбилейлиг чылдың он айларында күш-ажылчы кергүзүглерни чедип алганнар. Коллектив пландан ажыр 12 муң рубльге продукцияны бүдүрүп, ону сайгарарын 102,9 хуу боттандырган.

М. Н. Семенюковтуң удурткаңы яш дилер цехтиң коллективи социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда.

Ырбан участогунда Н. П. Ширинкинниң бригадазы база эки ажылдап турар, ай саныңда планныг онаалдазын доктаамал 150—180 хуу күүседип келген.

Бистиң корр.

Хөй уругларлыг иелерге «Маадыр-ие» атты тыпсыр дугайында

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ ТЫВА АССР-ДЕН

Дортуй Түлүшевна **Агбай-оол** — С. Тока аттыг совхозтуң ажылчыны, Таңды район.

Бүрүткел Диңкараевна **Куулар**—ажылчын, Таңды район.
Уйнук Сүктеровна **Ханмаа** —«Ак-Туруг» совхозтуң ажылчыны, Улуг-Хем район.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Л. БРЕЖНЕВ.
ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары М. ГЕОРГАДЗЕ.

Москва. Кремль.
1982 чылдың октябрь 29.

КЫШТАГЛАРНЫ ЭРГИП, КЕЗИП

Ниитиниң малын 1982—1983 чылдарның кыжындан хүрменди ажырар, чаш төлүн чидириг чок доруктурар дээш белеткел ажылдарын Чөөн-Хемчик районда «Большевик» совхозтуң дирекциязы, партком, көдээ Совет болгаш комсомол комитеди хынамчадыг чорударын чугулаан көрген.

Ажыл-агыйның иштинге октябрь 5-тен ноябрь 5-ке чедир үеде кыштаглаашкынга белеткел ажылдары чорударының шалыпчы айын чарлаан. Шеверлекчилерниң болгаш бызаңчыларның киржилгези-биле 5-5 кижи составтыг комсомолчу-аныяктарның кыштаглар септээр тускай звеноларын организастап тургускан. Бо звеноларның аразында социалистиг чарыштың негелделерин ажылдап кылган. Оон түүнелин он хонуктап үндүрүп турган. Ол звеноларда автомашиналарны доктаамал быжыглаан. Звенолар кежигүнеринде дуржулгалыг печниктер, шилдекчилер, соңга рамазы эптээр, хлалгаларның шуучүктерин сыгылап кылырынга мергежилдиг тудугжулар бажыңнаттыңнаан.

№ 1 звено (удуртукчузу Долзатмаа Доңгак) ажылдың эге хүннеринден-не организастыг болуп будүрүкчулуг ажылдап келген. Олар октябрь 5-тен 15-ке чедир чуртталга бажыңнарын малгаштап чылыглаашкын, чугайлап, соңгаларын шилдеп, ол бажыңнарның 4-үнүң печкаларын чаартып тутқан болгаш 7 печканы аштап септээн. Кыжын хураган доруктурар 5 кажаазыны малгаштап чугайлаан. Ол-ла звенонуң кежигүнери 2 хөй кажаазының хлалгаларын чаартып, солуп чылыглаашкын, социалистиг чарыштың бирги он хонуунда тиилекчи болуп, ортектиг белек-биле шаңнаткаң.

Ажыл-агыйның хөйжулары Жора Седин-оолдуң, Дмитрий Куларның, Комбуй-оолдуң Ховалыгның болган өске-даа малчыннарның кыштаглар септээр ажылдарга септелге звеноларының кежигүнери Е. Куулар, Д. Доңгак, З. Доңгак, К. Монгуш болгаш өскелер-даа хүн нормазын 120—130 хуу чедир күүседип турар. Кыштаг септээр звеноларын совхозтуң директиназы маңза, түүйбу, кедег, шифер болгаш өске-даа тудуг материалдары-биле үзүктелиишкин чокка хандырып чедер.

Септеттинген кыштагларның шынарын көрүп, хүлээп алып, социалистиг чарыштың түнелин үндүрүп, тиилекчи звенону илередир талазы-биле ажылды башкарарыга коммунист А. Кызыл-оол башлаан комиссияны тургускан турган.

С. ШААЛЫ.

ХОЖУДААШКЫНДАН ҮНГЕШ...

Улуг Октябрьның 65 чыл оюн күш-ажылчы чедиишкиннер-биле демдеглеп эрттирген коллективтер эвээш эвес. Оларның аразында Таңды районнуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң коллективи база бар. Эргелелдиң ажылдакчылары социалистиг хүлээлгелерин, планныг даалгаларын ай саныңда ажыл-херекке боттандырар дээш күжениишкинни үндүрүп, эрес-шудургу ажылдап келген.

— Киирген чагыглар үезинде күүсеттингеш, ээлеринге хүлээттинип, ол талазы-биле онаалдаларның күүселдези багай эвес болуп турар.— дээш, эргелелдиң начальныгы Делгер-оол Коожайович Чоолу чугаазын уламчылады. — Он бирги беш чылдың ийиги чылының баштайгы айының планныг онаалдаларының күүселдезин бистиң коллектив үскен турган. Хөй-ниитти организацияларывыс планныг даалгаларның күүселдезинге хамзарышкан чугааны түс-түс цехтерге чоруткаш, хоочунарыны аныяктарга бижыглаан. Бар арга-дыларны болгаш күрлавырларны чөпүмчалыг ажыглавышаан, түс-түс кижилерниң аразында күш-ажылчы чарышты дээштиг организастап турган, бо чылдың ийиги, үшкү кварталдарының социалистиг хүлээлгелерин ажылхерээниске боттандырып, чедиишкиниг ажылдадывыс.

Кандыг-даа коллективтиң күш-ажылчы чедиишкини ажылды эки организастаанындан база үлүүн киирип турарларның кызымаккай ажылындан хамаарыжыр. Будүрүп турар ажыл-херээниң ёзулуг мастерлери апарганнар ында хөй. Бедик мергежилдиг мастерлер боттарының цехтериниң чоргааралы болбушаан, аныяктарның идегелдиг дагдыныкчылары апарган.

Үшкү кварталда продукция будүрериниң онаалдазын 103,5 хуу күүсеткеш, киирген чагыглариың күүселдезин боттандырган. Бо күш-ажылчы чедиишкиннер эргелелдиң цехтериниң ден-дески ажылының ачызында чедип алдынган. Тус-тус цехтериниң ортузунда социалистиг чарыштың мурнакчыларының одуруун ийиги даараар, септээр цех баштаан. Үш кижилиг бо бичии коллективти дуржулгалыг мастер Анатолий Яковлевич Ежаков удуртуп турар. Бригадир Анатолий Яковлевич чаңгыс коллективте эш-өөрүнге төлептиг үлегерин көргүзүп чоруур будүрүлгениң шалыпчыларының бирээзи. Мактадыг ажылдыг цехтиң удуртукчузу 1983 чылдың февральдың үлүүнче киириштир ажылдап, үени мурнай берген. Олар эрткен айларда идик даараарының талазы-биле планнан ажыр 1980 рубльдиң, септээриниң талазы-биле 620 рубльдиң продукциязын будүргеи.

Даараныр цех. Ол база мурнакчы коллективтериң бирээзи. Оон иштинче кире бээрге чыскаалдыр салдынган электрилиг машиналарның дааш-шимээни үзүктелбес. Ажылының мастерлери апарып, назы дөгүй бергеинерда, даараныкчының мергежилин шилип алгаш, аназ бараан болурунга белеткенип чоруур аныяктар-даа ында бар. Олар аразында найыралдыг, бир дем-биле ажылдап турарлар.

Шилгедек сыныг, орланшоваа каректиг аныяк кыс, олудундан оожум тургаш улгады берген назылыг мастериң чанында барды.

— Платьениң моюндуруун канчаар даараарын айбын тыппайн бардым. Айтып берип көрүнерем, Балчыновна — дээрге, мастер дагдынганыңга арга-сүмезин кадып, канчаар даараарын тайылбырлай көргүзүп берди. Бот-боттарывыңга демнежилге-дузалажылга чагыгларыны дурген күүседиринге идиглиг.

Даштыкы хеп даараар цехтиң ажылын Анна Александровна Крыцина билдилиг башкарып келген. Ук коллектив айда-ла 4200 рубльдиң продукциязын даараар даалгалыг. Алган хүлээлгезин олар ай саныңда ажыр күүсеткеш, мурнакчыларның одуруунга кирип, мактал-шаңналга төлептиг бооп келгеннер. Цехтиң ажыл-ижи-биле танывзын тура, ында хөй чылдарның дургузунда ажылдап турар хоочунарның дугайында чугаалаары өөрүнчүг.

Оларның бирээзи Клара Балчыновна Суукай. Ол Ада-чурттуң Улуг дайынының болгаш тайбың күш-ажылдың хоочуну. Даараныкчының мергежилин шилип алгаш, чонга ачы-дузазын чедирип, оларның өөрүшкүзүн үлежип келгениңден бээр он сес чылдар каржып эрткен. Клара Балчыновна бо үениң дургузунда дыка хөй аныяк кыстарны даараныргына өөредип чанчыктырган. Буянныг үүленич будүрүкчүзүнүң ураң-шевер холдары хөй-хөй чагыгларны күүсеткеш, оларның ээлериниң «четтирдим» дээн сөстерин ол хүлээп ап келген.

Анна Крыцина биле Александра Серен база күш-ажылдың хоочуннары. Даараныр цехке ажылдаары-биле келген аныяктар оларның байлак арга-дуржулгазын сонуургал-биле өөренип ап турарлар.

Бай-Хаактың амыдырал хандырылга будүрүлге эргелелиниң коллективи ССРЭ-ниң тургустуганындан бээр 60 чыл оюн төлептиг уткуур дээш республиканың күш-ажылчы коллективтериниң аразында калбарган социалистиг чарышка киришкеш, мактадга төлептиг болганнарның бирээзи. Будүрүлгечи бедик көргүзүглерни чедип алырынга ростовчуларның «Хожудап турарлар чок ажылдаар» деп эгелээшкинниге киришпишаан, социалистиг чарыштың дээштинин бедиткени дөгүм болган.

Тус-тус бригадаларның цехтериниң ажылдакчыларының аразында күш-ажылчы маргылдааның канчаар чоруп келгенин түнелеп чугаалажыры чанчыл апарган.

Коллективтиң мурнакчыларының одуруун будүрүлгениң хоочунары, коммунистер Клара Балчыновна Суукай, Галина Васильевна Сунчуеваз, Любовь Кара-оолдовна Макарова олар баштап, ажылдың аныяктыг чоруун бедиткеш, ССРЭ-ниң тургустуганының 60-чыл оюн төлептиг уткуурунга бүзүрелдиглер.

М. ОНДАР.

Бөгүн—Совет милицияның хүну

ОКТЯБРЬНЫҢ ЧАЖЫДЫ

Совет милиция ажылчы чоннун эрге-ажыктарының камгалалынга 65 чилда туруп келген.

Октябрьның чажыды совет милиция революстуг чаа эрге-чурумну тударынга, Улуг Октябрьның чаалап алышкынналрын, социалистиг корум-чурумну, совет кижилерниң хоойлу-дүрүмү ёзугаар сонуургалын болгаш эрге-ажыктарын камгалаары-биле тургустунган болгаш туруп-даа турар.

Партия, күрүне, совет чон биске ажылдың берге участогу— каяа-даа эрге-чурумну болгаш социалистиг хоойлу-дүрүмну доктаамал быжыглаар хүлээлгени дээскан.

Партияның XXVI съездизинге СЭКП ТК-ның Отчёт илеткелинге Л. И. Брежнев хоойлу-дүрүм органнарының ажылдакчыларынга хамаарыштыр «Социалистиг хоойлу-дүрүмну болгаш корум-чурумну быжыглаарынга юстиция, суд, прокуратура, совет милиция органнарының харысалгазы улуг. Ол органнарның ажылдакчыларының профессионал билии хамаатының эрес-дидим, хээлилеппес болгаш чөптүг чоруу-биле холбашкан турар ужурлуг. Чугле ындыг кижилер оларга даандырган чугула хүлээлгени төлептиг күүседип шыдаар» деп чугаалаан. Иштики херектер органнарының ажылдакчыларынга ол хөйүү хүлээндирип турар. Партияның салган кол соруулгаларының бирээзи—чаа кижини кижизидери. Ынчангаш эрге-чурум камгалаар органнар бодунуң хүн бүрү ажыл-чорудулгазын СЭКП-ниң болгаш Совет күрүнениң ол бедик негелделеринге дүүштүр тургускан.

Милиция биле хөй-ниитиниң демниг, холбаалыг ажылы ниитиниң корум-чурумуи быжыглаарынга, кем-херек үүлгедир чоруктарга удур демиселге боттуг түңнелдерни чедип алыр арганы берип турар. Эки тура улусчу дружиналарның ажылы идепкейжээн, саны көвүдээн. Он-он албан-хаакчылар, ажылчынар хамааты хүлээлгезин күүседип, эки тура-биле милиция ажылдакчылары-биле эгин кожа туруп,хой-ниитиниң корум-чурумунуң камгалалында туржуп турар. Республикада бо хүннерде 936 эки тура улусчу дружина тургустунган. Оон одуруунда 13,5 муң кижи бактаап кирген. Милиция ажылдакчылары хүн бүрү ажылынга оларның улуг дузазын ап келген. Эки ажылдыг улусчу дружиналарга Кызылдың үлетпүр, аъш-чем садыгларында, «Тыва септелге-тудуг» трестиң тудуг кезектери заводта дружиналар хамааржыр. Эрзин районнуң чурттакчылыг черлериве эки тура улусчу дружиналарның ажылы база макталлыг.

Корум-чурумну хандырарынга корум-чурум камгалаарының хөй-ниити пунктуларының ролю улуг. Республика девискээринде 40 ындыг пункт ажылдап турар. Кызыл хоорайда корум-чурум камгалаарының № 2, 3 хөй-ниити пунктуларының ажылы эки. Ында милицияның участок инспекторлары милицияның лейтенантызы Ю. А. Лежнин, милицияның капитаны В. И. Панин хөй-ниитиниң күжүнге даянып, быжыглаттырган девискээринге эрге-чурум үреэшкиннери таварылгалар болдурбас хемчеглерни ап чорудуп турар.

Барыын-Хемчик районда Эрги-Барлык суурда корүй-чурум камгалаарының хөй-ниити пунктузунуң ажылы эки. 90 дружинниктиг тос эки тура улусчу дружина ол пунктуну дамчыштыр хулиганнаар, арагалаар, ажыл кылбас чоруктарга удур шиитпирлиг хемчеглерни ап келген. Оларның ажылын ында милицияның участок төлээзи милицияның улуг лейтенантызы, көдээ Советтиң депутады В. С. Иргит удуртуп турар.

Милицияның албаны —чиик эвес. Ынчангаш ол ында ажылдап турар кижи бүрүзүнден быжыг тура-соруктуг, күштүг, профессионал быжыг билигни негээр. Иштики херектер органнарында бо хүннерде партия, профсөвилел, комсомол организацияларының, күш-ажылчы коллективтерниң сүмелээни-биле келген арга-мергежилдиг, эки белеткеттинген, техниктиг быжыг билигниг, быжыг сагылга-чурумнуг аныяктар ажылдап турар. Бистиң аравыста хүлээнген албан-херээнге үлегер-чижектиг, ак сеткилдиг, бодунга-даа, эш-өөруге-даа бедик негелделиг кижилер кайы хөй. Оларга ИХМ-ниң кем-херек истелгези чорудар килдизиниң улуг инспектору подполковник Ш. С. Иргит, Каа-Хем райкүүскомнуң иштики херектер килдизиниң шагдаазы милицияның сержантызы Г. Ф. Керимов, Таңды райкүүскомнуң ИХК-зының социалистиг өнчү-хөреңгини оорлап, самчыгдаар чоруктарга удур демисел чорудар килдизиниң улуг инспектору лейтенант В. С. Донгул, Кызыл райкүүскомнуң ИХК-зының орук-хайгыыл албанының инспектору улуг сержант В. И. Юртаев, Эрзин райкүүскомнуң ИХК-зының чолаачы-шагдаазы старшина К. Л. Тогаазы, Бижиктиг районнуң ИХК-зының профилактика албанының улуг инспектору, милицияның дейтенантызы С. Г. Горев болгаш оон-даа өскелер хамааржыр. Кезээде дайынчы туружунда, дүн-хүнүүн кайы-даа үезинде албан-хүүлээлгезин күүседип чоруур от кижилерниң өскелерге, ылангыя аныяктарга үлегери улуг.

Иштики херектер органнарының ажылдакчыларынга негелде улуг. Үениң негелдези ындыг. Бөгүнгү милиция ажылдакчызы бирээде, бодунга болгаш кады ажыллап турар эш-өөрүнге негелделиг, бедик харыысалгалыг, кижилерге дыңнангыр, профессионал бедик культуралыг болуур ужурлуг. Иштики херектер органнарының ажылдакчызын ол мөзү-шынарга кижизидер политика-кижизидилге ажылы килдистерде СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлеринге, СЭКП ТК-ның «Идеологтуг болгаш политика-кижизидилге ажылын улам экижидер дугайында» доктаалынга үндезилеп тургускан.

Республиканың иштики херектер органнарының ажылдакчыларының СЭКП ТК-ның май (1982 чыл) Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар херекке киришкилеп, үлүг эвээш эвес. Ол соруулга-биле күрүне өнчүзүн, чонуң байлаан төтчеглээр, оорлаар чоруктар-биле демиселди, көдээ ажыл-агый продуктуларының хереглекчилерге бүрүн четкен турарынга хайгааралды күштелдирери көрдүнген.

Коммунистиг тургузуушкуннуң амгы үе-чалазында бистиң органның ажылдакчыларының билиг-медерелиниң бедик болуру негеттиниң турар. Ынчангаш офицерлерниң марксизчи-ленинчи белеткели ол негелде ёзугаар тургустунган, эңгэ шагдааларның политиктиг билии бедип турар. Идеология болгаш кижизидилге ажылын кижилерге, оларның ажылдакчыларынга хереглелдерине дыңнангыр, кичээнгейлиг болур чоруктуу бедидер соруулга-биле үе тургускан.

Корум-чурум камгалалының солдадының чон ортузунга ат-алдары хоойлу-дүрүмну оон ылап күүседип турары-биле илереттинер. Ону хажыткан, эрге-дужаалдышын эвес ажыглаан чангыс-даа таварылга, каржы чорук, эпчок сес иштики херектер килдизинин, совет милиция ажылдакчызының бедик ат-алдарынга канчап-даа дүүшпес. Ону сагывас, медерел билбес кижи бистиң одуруувуска туруп шыдавас.

Дайын-биле сегиржип алымшкынның чалбыыштыг одунга 65 чыл бурунгаар төрүттүнген совет милиция ады, соокту ажыл эртип, шын, чөптүг чорук дээш демиселге бодун хайыралавайн, бодунуң мурнунда салдынган соруулганы, өөлептиг күүседип келген.

Тыва АССР-ниң иштики херектер органнарының ажылдакчыларының СЭКП ТК-ның май (1982 чыл) Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар херекке киришкилеп, үлүг эвээш эвес. Ол соруулга-биле күрүне өнчүзүн, чонуң байлаан төтчеглээр, оорлаар чоруктар-биле демиселди, көдээ ажыл-агый продуктуларының хереглекчилерге бүрүн четкен турарынга хайгааралды күштелдирери көрдүнген.

Коммунистиг тургузуушкуннуң амгы үе-чалазында бистиң органның ажылдакчыларының билиг-медерелиниң

Ф. ДАЖИ,
Тыва АССР-ниң иштики херектер министриниң орадакчызы.

«02 ДЫҢНАП ТУР»

Фоторепортаж

— 02! Милицияның капитаны Осинцев силерни дыңнап тур! Чугааладар—дигеш, дежурный Владимир Александрович Осинцев келген медээни демделгел дептеринге көнчүзүн кичээнгейлиг демделеп алгаш, —маңадар, оперативтиг болук бо адрес-биле чеде бээр—деп тайылбырлады. Ол медээ дораан оперативтиг болукке чедер...

Маңаа өөрүшкүүлүг медээ колдуунда-ла келбес. Улус бээр дүвүреңчиг медээ дыңнадып ийикпе, азы дуза кадарын дилеп долгаар. А ол медээ хүннүң кайы-даа үезинде келир.

Кызыл хоорхүүскомунуң иштики херектер килдизинге Совет милиция хүнүнүң бүдүүзүнде чорааш, оон ажылдакчыларының ажыл-ижи-биле таныжылгавысты бис база дежурный кезектен эгелединис.

Капитан В. А. Осинцев-биле дежурныйның дузалакчызы старшина В. И. Мец олар (адаанда чурукта) ээлчеглиг дежурныйлаашкынында. Оларның кайызының-даа ажылы мактадыг. Албан-хүлээлгелиин ак сеткилдиг күүседип турарыа дээш чангыс эвес удаа шаннадын мактаткан. Олар ажылдап турар эш-өөрү-биле ол албан-хүлээлгезинде дүн-хүн дивейн, амыр-дыш бодавайн турар.

...Дежурный кезек. Милицияның ажылы шак моон эгелээр.

Килдистиң ажыл-агыйы хөй талалыг. А ону ажылынга бердинген, тура-соруктуг кижилер күүседип турар. Мында милиция шугумунуң хоочунарыны, иштики херектер органнарының амыр эвес ажылынга эге базынарны кылып чоруур аныяк ооллар, кыстардаа бар. Оларның бирээзинге килдисте истелге салбырының ажылдакчызы совет милицияның тергиини лейтенант комсомолчу Лидия Көшкендей (чурукта) хамааржыр. Аныяк истекчи — килдисте комсомол организациязының секретары. Хүлээнген херээнге сеткилинден бердинген аныяк кыс ажылының чажыдын улам ханы билип, кирген херектерни истеп тургузарынга аргадуржулгазы улуг эш-өөрүнден чыдып калбайн турар. Ындыг аныяктар мында хөй. Эш-өөрү оларга чоргаарланыр.

Дүнеки Кызыл. Долгандыр шыпшың. Күш-ажылчы хүн соонда кызылчыларның амырлыжын кидистиң таныныл албанының ажылдакчылары камгалап турар. Хоорайның кайы-даа микрорайоннарында чурталга бажыңнарының сонгаларында чырык удаа-дараа өжер. А милиция—поступзунда. Корум-чурум камгалалының солдаттарының албан-хүлээлгези ындыг-даа.

В. КУУЛАР,
Ю. КОСАРЬКОВТУҢ фотолары.

ТУЛА. Милицияның капитаны Валерий Андреевич Алдошин иштики херектер органынга күш-ажылчы коллективтиң сүмелээни-биле ажылдап келген. Оон бээр 13 чыл эртикен. Ол үениң дургузунда коммунист В. А. Алдошин аар кем-херек үүлгедии болу бээр хире элээн каш таварылгаларны үезинде чайлаткан. Ол дээш капитан Алдошин Кызыл Сылдыс орден-биле шаңнаткан.

Тула областың «Эки ажылдыг милицияның участок инспектору» атты аңаа чаңгыс эвес удаа тывыскан. Оон удуртуп турары корум-чурум камгалаарының хөй-ниити пунктузу — областа эки ажылдыг.

№ 4 микрорайоннуң чурттакчылары участок инспекторунга янзы-бүрү айтырыглар-биле иээп турар.

ЧУРУКТА: В. А. Алдошинниң микрорайонда чурттап ооллар-биле чугаалажып турары.

Ю. НАБАТОВТУҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

ТӨРЭЭН СУУРУНДА

Эжик сокпаан даваш дүн ортузунда ону оттурупкан. Уйгу дораан чаштай хона берген. «Дүн ортузунда түү кижи боор. Бир-ле чүве болган боор» дээн бодал-биле удуп чыткан улузун оттурбазы-биле кончуг оожум эжикке келген. Кирип келзе-ле, школа таңнылы утбай. Ыя аразында кадайы отту хоюп келген. Оон «ында түү болду» деп дувүрексээн айтырынга оожургады харыылаан, далаш үнүпкей.

Карангы. Кем-херек болган черни фонарь-биле долгандыр көрүп турда, оон кыйгак чырынга машина изи эскертинген. Амдыызында—ол-ла. Ынчан турда, суур оттуп эгелээр деп барган. Ол аразында район төвүнче херектя медээлепкен.

Чогум түү болганы? Ис бар. Озал-ондак бе, азы, түл? Ол дүне гаражка үш машина хонмаан. Оларны чүве арттырбайн катап-катап хынаан. Суг сөөртүр машинаның мурнуку дугуюнуң халыбында ыйык ону кичээндиргеп. Машинаның чолаачызы дүүн машиназын дуймазынга «ачыладып» каанын чугаалаан. Херектиң бажы бөөрленип келген. Демги оол кезек хөрлеп чоруй, ол кижини таварытпканын өгээн. «Хемчик» совхозта Барыын-Хемчик райкүүскомунуң иштики херектер килдизиниң милицияның участок төлээзи улуг лейтенант Владимир Севээнович Иргит база бир херекти ынчаар ажытказн. Бо чүтле чаңгыс чижек.

Милицияның улуг лейтенантызы Владимир Иргит харыылап турар девискээринге быжыг корум-чурумну тургузар хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип келген. Корум-чурум камгалалының солдады ону чаңгыс чер чурттугларының мурнунга кол соруулгазы деп санап чоруур.

Владимир Иргит быжыглаттырган девискээринде совхозтарның директиялары, парткомнары, көдээ Советтери-биле ажыл-херекчя быжыг харылзаалыг. Демнигде ажыл будуугур, күштүг дижир болгай. Ол шынап-ла ындыг. А ол аналала тургустунуп келбес. Аңаа база-ла быжыг тура-сорук, кижилер-биле ажылдап билир чорук, биче сеткил негеттинер. Ол мөзү-шынар улуг лейтенантыда бар.

Участок төлээзиниң хүн бүрү ажылынга кол даянып күжү — эки тура улусчу дружина. Совхозта улусчу дружинаның 70 ажыг дружинниктери ниитиниң корум-чурумуи быжыглаар херекте милиция ажылдакчызы-биле эгин кожа туржуп турар. Хөй-ниитиниң корум-чурумуң хажыткан чаңгыс-даа таварылга кичээнгей чок артпас. Совхозтуң кол зооткиниги А. Саая, прораб Ч. Хомушку, школа директору Б. Делег-оол удуртkан улусчу дружиналарның ажылы мактадыг. Эрги-Барлык, Аксы-Барлык суурларда бо чылын улуг кем-херек үүлгедиглери болбаанын демниг ол ажылда.

Милицияның участок төлээзи улуг лейтенант Владимир Иргиттиң харыылап турар участогунда ажыл ындыг. Быжыглаттырган девискээриниң чонунуң амыдырал-чурттагазын, ажыл-ижин ол эки билир. Владимир Иргиттиң ажыл-амыдыралы төрээн сууру Эрги-Барлык-биле холбашкан. Өскен чери, төрээн школазы, өг-бүле тутканы... бээ оон-биле тудуш. «Хемчик» совхозтуң коммунистери аңаа бедик бүзүреллии ялередип, боттарының одуруунга хүлээп алган.

«Совет милицияның тергиини» деп хөрек демдээниң эдилекчизи, көдээ Советтиң депутады улуг лейтенант Владимир Севээнович Иргит чаңгыс чер чурттугларының амыр-дыжын камгалаар херекте мынчаар туржуп турар. Республиканың эки ажылдыг участок төлээлериниң санында хирип турарыда таварылга эвес.

А. БЕГЗИН-ООЛ.

СОЛДАТ КЕЗЭЭДЕ СОЛДАТ

Кызыл райкүүскомнуң иштики херектер килдизинин начальнигининң оралакчызы В. П. Фархатиновтуң ажылдаар өрээлинге ажыл-албан аайы-биле олурумда, дүүнгү дежурныйлаашкынының дугайын шериг ёзу-биле рапорттан турган капитанны шагдан бээр таныыр мен. Юрий Иргекович Сүзүкейниң иштики херектер органнарында хөй чылда ажылдап турарын билирден башка, чогум оон ажылын чоок билбезимни дыңнаап, В. П. Фархатинов капитанның ажыл-ижи-биле чоок таныжарын сүмеледи.

Юрий Иргекович Сүзүкей милиция шугумунда 25 чылдың нүүрүнде ажылдап турар. Ол үениң дургузунда оон көрбээни чок. Комсомолчу тура-сорук, изиг чүткүл-биле милицияга ажылдап келгени үезинден эгелээш, корум-чурум камгалалының бижыг туруштуг солдады боон ол хевээр артkан.

...Ынчап Юрий Иргекович Кызыл хоорхүүскомунуң иштики херектер килдизинге ажылдап турган. Кезек кижини Өвүр районуң девискээринде кем-херек үүлгедикчилерин тудар даалга-биле ынаар чоруткан. Оларның бирээзи Сүзүкей. Бөлүк кем-херек үүлгедикчилерин ийи хүн дүн-хүн чок сүрүн келген. Юрий Иргековичнин өөрү бир хойжунуң аалынга арттырып каан, өтте кедеп чыдырда, дилеп турган кижилериниң (үш кижи) бирээзи кеденгиирлей аарак, сезиктиг бо-ла кирип олурган. Ол аразы үр-даа болбаан. Карак чивеш аразында, Ю. И. Сүзүкей үүлгедикчиге хеделир чай бербээн. Кем-херек үүлгедикчилериниң арткан ийизи база ыраваан. Капитан ол таварылганы чугаалап ора, Өвүр районда улусчу дружинниктерни база сактып келди. Дружинниктер—Б. Доңгак, Н. Кыргыс, С. Соян, М. Доңгак оларны ол үтпаан. Хөй-ниитиниң дузазы ол хире үнелиг болган.

База бир таварылга. 1981 чылдың октябрь. Юрий Иргековичиниң ээлчеглиг дежурныйлаашкынында «Көк-Тей» совхозтуң сүт-бараан фермазындан инектер читкен дугайында медээ келген. Даалгаже далажыккан. Сезиктиг черлерге дружинниктерни тургузукан. Капитан сержант В. Куулар-биле кады оорларны кыңчыктырбайн барган. Фермаңын инектери ынчаар эгитингеп. Ол албан-хүлээлгези дээш милицияның капитаны Ю. И. Сүзүкейниң аас шаңналын, ортектиг белекти алган. Милицияның капитаны Ю. И. Сүзүкейниң милиция шугумунда ажылдап келгени 25 чылының иштинден үстүнде көргүскеним түгле ийи таварылгадыр.

Милицияның албаның чиик эвес дээри-ле шын. Аңаа быжыг тура-соруктуг негеттинер. Ю. И. Сүзүкей ындыгларның бирээзи. Ынчангаш аныяктар ону «башкызы» кылдыр саналаар.

Капитан коммунист Ю. И. Сүзүкей аныяктарның дагдыныкчызы. Килдистиң офицерлери В. Кандан, О. Аракчаа олар хоочун эжиниң ажылындан хөй-ле өөредиглиг түүлдерни шиигээдип алганнар. Ам оларның ажылы дагдыныкчызыныындан дудак чок. Хоочун аңаа өөрүүр. Шынап-ла Олег Аракчаа биле Вячеслав Кандан оларның ажылы мактадыг. Ол—аныяктарга улуг эш-өөрүнүң бүзүрели. Олар кайызы-даа Омскиниң милицияның дээди школазын доосканнар.

О. Аракчаа — райкүүскомнуң иштики херектер килдизинде корум-чурум камгалакчыларының кем-херек истелгези чорудар килдизинде инспектор. В. Кандан база инспектор. Олар кайызы-даа хоочун эштери—Ю. Сүзүкей, С. Уртунай, В. Хертек, Н. Грищенко оларның байлак арга-дужаргазындан хөйүү өөренип алганнар.

Кызыл районнуң иштики херектер килдизинде корум-чурум камгалакчыларының бирээзи, милиция шугумунуң хоочунарының бирээзи милицияның капитанының ажыл-албаны мындыг. Совет милицияның тергиини Юрий Иргекович Сүзүкейниң хөрээн Ленинчи юбилей медалы, «Күш-ажылга шылгарал дээш», Совет милицияның 50 чыл ооюң медалы каастап чоруур.

Д. ЧЫМБА.

МАЛЧЫННЫҢ ӨӨНГЕ

Эртенги одарже үнген кодан хой «терек оттуг чёрге дегийт-ле четсе» дээнзиг шокшуп каап, биче-бача от тыртып каап, шатче углай калбаа-биле ылгын-ылгын чоруп орган. Эзер кырынга орда безин узун, шилгедек кылдыр көстүр херээжен кижи шыыкайның бар чыткан хойнун бажын доза дайгырбышаан, каккан, «канчаарлары ол, ойт, хүлбүс аткан черинден хүпнүң аңнаар дээн эвес» деп чугааланмышаан, ол хүн кадарар дээн черинче углап каап, сеткили ам оожургаан. Чүве билдиртпес боорга быжын каан, пос-додарлыг чүчакты хаптан үштүп экклеген, маажым даараны берген...

Мал ажылынга барык-ла чээрби төс чыл чедип турар коммунист Александра Хопуйовна Сүүр-оол серемчилелин кажан, каяа-даа кошкатпас: хой кадарганда холу, черде куруглавас: чок-ла болза, даараңган, чок болза, ном, созуун номчаан чоруур. Номчулгаже, азы даараныырынче хандыкпан, кадарган малын чидирип, азы берүге чиртип алган таварылга аңаа кажан-даа турбаан. Даараның, азы номчуттуүнүп олурадаа, алыс-ла сагыш-сеткили кадарган малында болташ, оларын үзүдэн ырай берзе, азы үстүн тоо-быдарай берзе, дайгырбышаан, эрестии кончуг дораан-на аъттанып кааш, ынаар халдыптар.

...Күскү хүн даг бажында саадапкан. Тогду хойлар «амна тоттувус» дээнзиг хову ортузунда бедип үне берген Аймырлыг деп дагның чанында ийи ак өгже углап, чоруй оъттап кириптер орта, кадарчызы Александра Хопуйовна база аъттанырынга белеткенип, шала даараан чучаан хапка суга берген...

Аймырлыг... Шагда болза оон ховузунга шаңга тараа бастырган аъттар бажы мунуп чораанымны сактып каан, төрээн совхозунда чээрби ажыг чыл механизаторлаадаа, чолаачылаа-даа келген Х. Комбу-биле чугаалажып, машиналыг халдыы орган бис. Аймырлыг ховузунда хову турлааның бажыңнары костүп келди. Оон кедээнинде ийи ак өг. Тоттур оъттаан хойлар аал коданында кээ доктаай берген дыштаның, чыдары чыдып, турары тургулаар. Өгдериниң бирээзинден узун чинге болгаш хөнү дурт-сынныг херээжен кижи үнүп келгеп, мендилешкеш:

— Кирип моорлаңар — деп өгже ээлдек чалады.

Улуг кадарчы Александра Хопуйовна Сүүр-оол ол болду, оон өө. Өгиүн иштининн арыг-силии-даа кончуг, дериг-хереклелдери — үгулзалап каастап каап аптаралар; чемоданнар, даараныр машина, приемниктер дээш бүгү-ле чүве тус-тус туруштарында. «Шупту-ла малчыннар бо ыпкаш магалыг, арыг-силиг өрелиг оглуг, өремелиг шайлыг чурттап орар болза, эки-ледир ийин» деп кижи чайгаарла күзеп бодай бээр. Чамдык малчыннар «чуду-кара» ажылда-ла улус бис дээш ындыг ийикпе, хир-чамга бастырып алган олурулаар болгай.

Малчын болуру эң харыысалгалыг, чай чок, берге ажыл. Уруу, күдээн-биле ам-даа хөйжулавышаан. А уруглары төлептиг кижилер болуп ажылдаары ажылдан өөренип өөренип турар. Район Совединиң депутадынга база сонгудуп чораан. «Ак-Туруг» совхозтуң Кызыл-Даг салбырының хойжуларының партия организациязының секретары боон дөрт чыл улай ажылдан келген. Ол база-ла эң харыысалгалыг ажылдарның бирээзи. Хойжу коммунистерге үлегер-чижээн көргүзүп, чүгле мурнуку одуругга чоруур кылдыр ажылды ынчаар организастаары секретарьдан база кол хамааржыр, коммунистер ортузунга идей-политиктиг ажылды чорудар. Секретарь ол ажылды база кылып четтигип турар.

Шевер не додарлыг чучак тонну даваевышаан, мээң айтырыгларымга, мынчаар харыылап олурду:

— Мурнуку чылдарда төрүүр улуг хойлар кадарын чорумда көргүзүүлгелим барык чылдыы-на бедик боон тургулаан. Ынчангаш чазактың шаңналдарын-даа ап чордум. Бо чылын бир дугаар төрөөн 330 тогду хой хүлээп алган мен. Көргүзүг хиреллг болду, ара салганы хөй, чүс башка онаштыр сезен хураган алдывыс. Дүк харын эки. Үш килограммны кыргын, дужаадывыс. Мадды хүр-менди кыш ажырар дизе, чайгы семиртилгени эки организастап чордулар. Шээр малга таарымчалыг чер Кара-Сугга чайладывыс. Көөрге күжү кошкак чүве чогул-ла, шупту бир дески, семис шыырак-тыр. Оон ында кышка белеткел база эң чугула болгай. Улуг-Артта одек-кыштаавыс кышка белен: 15 тонна сиген, көк-суда болгаш будук-бүрү үш тоннаны кыштагда чедирген. Сайгылгаан бар, ынчангаш чаа төлевизор садып алдым, хостуг үелерде ырак-узакче киполаар дээш шаап турар чай бар эвес, ону көрүп орар магалыг чүве. Бистиң совхозта бо чылын мал чемпиин белеткели эрткен чылдарга деңнээрге, ниитизи-биле черле эки. Ынчангаш малывыс хүр-мендя кыш ажар боор деп идеген бодап турар мен...

Аяк шайны аартап ора, малчын коммунистиг шаңналдып чорааны орден, медальдарын, хөрек демдектерин, хүндүлел бижиктерин, дипломнарын соңуургап көрдүм. Ында «Хүндүлелдиң Демдээ» орден. «Күш-ажылчы шылгарал дээш» деп медальдар, «Сончарыштың тиилекчизи» деп дөрт хөрек демдээ. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии болгаш элээп каш дипломнар бар болду. Бо бүгү шаңнал-мактадар кижиниң кызымаккай болгаш ак сеткилдиг күш-ажылы-биле холбашкан.

К. ЭКЕР-ООЛ.

МӨРЕННИҢ ХОЙЖУЗУ

Марсуу Дамдын-Сүүевич Учурал Эрзинниң «Мөрен» совхозунуң мурнакчы хойжуларының бирээзи. Ол төрээн черинге 19 чыл улаштыр хойжулаан, чыл саныңда планның онаалдаларын ажыр күүседип, чарыштың мурнакчыларының одуруунда турар. Хоочун малчын сөөлгү чылдарда 100 баш төрүүр хойга онаштыр 100-тен өрү хураганны өстүрүп доруктуруп келген.

Эрткен кыжын Марсуу Дамдын-Сүүевич биле Долгар Хери-Бижи Учуралдар төрээн 359 хойнуң чаш төлүн бүрүн менди өстүрүп доруктурган. Бо найыралдыг өг-бүленниң ээлери ажыл-иш дээш бүгү сеткил-сагыжындан бердинген. Олар бо чылын 10 тонна сиген белеткээр планныг турган, даалгадан ажыр 3 тонна сигенни белеткээш, оон хөй кезиин кыштаанда чедирген. Мурнакчы хойжулар мал кыштаглаашкынынга ыяк белеткенген. 15 тонна өдекти болгеп. 20 кубометр одаар мяшты кыштаанда дүжүрүп алган.

М. Д-С. Учурал кыштаанга чурталга бажыңын тудуп бээр дугайында «Мөрен» совхозтуң дирекциязынга кашдаа удаа дилег киирген. Оон дээш амга чедир күүсеттинмээн.

— Төре-Хөл чоогунда хойжуларның кыштагларында электри чырыын киирип каан, магалыг-ла чүве-дир. Хой ооддап турда хураган ажаан доруктурарынга кончуг-ла эптиг, хойжулар төлевизордан солун дамчыдылганы база көрүп турар. Мээң кыштаамга электри чырыын киирип болурунуң аргазы бар. Ону кылырын күзеп, манап турар бис — деп, Учуралдар чугаалаан.

Бо төлептиг кижилер мурнакчы малчыннар болурунаан ангыда үлегерлиг ада-не. Сес уругну өстүрүп доруктурган. Оларның бежи совхозтуң ажылында мактадыг ажылдап чоруурлар. Татьяна биле Володяны ада-иезиниң дузалакчызы болуп, ажылдап турарлар. Володя районда мурнакчы сакманчыларның аразында. Оон өске уруглары школада болгаш ортумак өөредилге черлериниң өөренип турарлар.

Марсуу Дамдын-Сүүевич Мөрендө хүндүлүг кижилерниң бирээзи. Ол Күш-ажылчы Алдар орденниң үшкү чергезиниң эдилекчизи. «Социалистиг чарыштың тиилекчизи» деп хөрек демдээ-биле хөй удаа шаңнаткан. Мурнакчы малчын автомашинаны ээлчег чокка садып алыр талон-бле шаңнаткан. «Жигули» маркалыг чиик машинаны садып алыр аргалыг болган.

Бо чылын ону база-ла эки ажылы дээш совхозтуң дирекциязы, партком, профсөвилел комитеди ССРЭ-нин улус ажыл-агый чединишкинниринин Москвада делегелгезиниче баар путёвка-биле шаңнаан.

Ол республиканың болук мурнакчылары-биле калы Москвага аъттанып кан.

А. САРЫГЛАР.

ЭРТЕМ-ТЕХНИКТИГ ДЕПШИЛГЕНИҢ МУРНУКУ ОДУРУУНДА

ССРЭ-ниҢ Министрлер ЧөвүлелиниҢ чанында Эртем болгаш техника талазы-биле ССРЭ-ниҢ Ленинчи база Күрүне шаңналдарыныҢ комитединиҢ эртем секретары, техниктиг эртемнерниҢ доктору В. Н. Четвериков-биле беседа

ССРЭ-ниҢ тургустунганындан бээр 60 чылынга уткуптур күш-ажылчы чедиишкиннерге совет эртемденнер болгаш специалистер улуг салыышкынын киирип турар. Коммунистиг партияныҢ база Совет чазактыҢ даалгаларын күүседиринге идепкейлиг киришпишаан, олар октаргай делгемнерин база ЧерниҢ ханы иштики тургузуун шинчилел корүп, технологтуг депшилгелиг, чорудулгаларның, чаа машиналарның, дерилгелерниҢ болгаш приборларның эртем үндезиннерин ажылдап кылып, аарыгларны илередип тодарадырының база эмнээринге чаа-чаа аргаларын тып, казар байлактарныҢ чыдар черлерин шингээдип ап, улус ажыл-агыйының адырларын шапкын хөгжүлденир оруунче шилчидеринге дуза кадып турарлар. Шак ындыг уткалыг эң тода болгаш ужур-дузалыг ажылдарны Улуг ОктябрьныҢ 65 чылын байырлаарынга бүдүүзүнде чарлаары 1982 чылда ССРЭ-ниҢ Күрүне шаңналдарын тыпсыр дугайында партия болгаш чазактың докталында адап киирген. ОларныҢ авторлары — Москванып Ленинградтың, аңы-дуңма хөй республикаларның — РСФСР-ниҢ, Украинаның, Белоруссияның, Узбекистанның, Казахстанның, Азербайджанның, Латвияның, Таджикистанның болгаш өске-даа республикаларның төлөөлери болуп турар.

Лауреаттарның ат-даҢзызы чаңчыл газугаар физика-математика эртемнериҢ талазыбиле ажылдар-биле эгелээн. Оларның аразында — Москва биле Ленинградтың эртемденнери — Хүн системазының иштики планеталарының — МеркурийниҢ, Венераның, ЧерниҢ, Марстың шимчээшкининиҢ тода теориазының чогаадыкчылары бар. Аажок улуг эртем үнелиинден аңгыда, ол ажылдар болза, планеталар аразында космиктиг ужудуушкуннарның сорулгаларын шиитпирлээринге улуг ужур-дузалыг болуп турар. Ук ажыл хамаарылгалыының иштиң теориазын астрономнуг аргалар-биле хынаарынга аажок дузалаан, планеталар аразының «Венера-11» база «Венера-12» деп автоматтыг станцияларының ужудуушкуннарын навигациялыг хандырарынга, а ол ышкаш планеталарның радиолокациязының үезинде ону ажылаан.

Кадыг түүлдериҢ — магниттиг шөлдериҢ, базыышкынының болгаш өске-даа факторларның салдары-биле тыптып келир чаа түүлдерни тынаан, оларны тодарадып, Москванып, Ленинградтың база СвердловскиниҢ эртемденнери шинчилелдерге көскү түнелдери-биле физика эртемнерин улам байыткан. Оларның алган түнелдери болза, чалгыгларның инфракционнуг диапазонунга ажылдаар фотоприемниктерни, эде кылып турар частоталыг кадыг будүмелдиг лазерлерни, кадыг будүмелдиг электроникага идепкейлиг элементилерни кылырынга үндезин болуп турар.

Бистиң планетавыстың биосферазынга хүнүҢ частыышкынарын баш бурунгаар бирлип алырының эртем үндезиннериҢ ужур-дузазын үнелеп четпес. Оларны токтуг каттарның динамиказының база ХүннүҢ идепкейлиг чоруунуң талазы-биле шинчилелдериҢ улуг циклин кылып чоруткан Москва биле Ленинградтың шинчээчилериниҢ болүү тып ажыткан. Ук ажылды ЧерниҢ иоңосферазында радио харылзаазын үрегилээр, амыдырал болуушкуларынга салдарлыг магниттиг шуурганнарны бөлдүргүлаар варын болуушкуннарны билип алырынга дүлүүр болур деп, специалистер санап турар.

Амгы үениҢ физиказының шылгараҢгай чедиишкини болза, география-чалгыг шөлүнде чажыртынган информацияны бижиирининиҢ, дагын каталтаарының база шинчилеп ажылдаарының принцивиниҢ ажыдыышкыны болган. Ол болза, оптикага, квантылыг электроникага, информацининиҢ теориязынга болгаш өске-даа түүлдерге чаа-чаа угланыышкыннарны хөгжүдеринге ала-чайгаар чүткүл болган. ССРЭ-ниҢ Күрүне шаңналын тывысканы «Динамиктиг голографияның физиктиг үндезиннери болгаш чырык боодалдарының дерилгемнерде тургузуун эде чаартып кылырының чаа аргалары» деп улуг ажылдың циклин практиктиг ажыглалга улуг перспективалыг физиктиг оптиканы хөгжүдеринге чаа үе-чада болур деп дидими-биле адап болур. Коллективтиг ол ажылдың авторлары — Москванып, Ленинградтың, Киевтиң, МинскиниҢ болгаш Казаньның эртемденнери болуп турар.

Дузалал механиканың база материаловедение талазы-биле ажаок улуг чедиишкин болза, украин эртемденниҢ экстрамальдыг байдалдарга материалдарның база конструкцияларның быжыынга тураскаатkан онза чүгула монографиязы болуп турар. Ук ажылда бо эртем талазы-биле дуржулга база теоретиктиг калбак шинчилээшкиннериҢ түнелдерин иишти сайгарып көрген. Ында болза, космиктиг техникада, атомнуг энергетикада, ужар түүл база судно тудуунда, ыргонnуг техникада, нефть-химияның машина тудуунда ажыглап турар машиналарның база дерилгелериҢ быжыын болгаш үр үеде ажыглаттынарының санаашкынарының эртем аргаларын база үндезиннерин ажылдап кылган.

Геофизиканың, акустиканың база механиканың айтырыгларын шиитпирлээринге ажаок улуг салыышкын болза, чер шимчээшкинниге чалгыгларның тараарының теориязының чогумчалыг аргалары болур деп санаар херек. Оларның авторлары — Ленинградтың болгаш СибирниҢ эртемденнери Күрүне шаңналдарының лауреаттары болгулаан. Ук ажылдың түнелдери болза, чер шимчээшкининиҢ хамаарышкан медээлерниҢ интерпретациязының база нефть болгаш газ база руда чыдар черлерни ажыдың тывырынга чугула рольдуг сеймразведканың ажыктыының шын-чөптүүн ажаок бедидер арганы берип турар.

Казар байлактарны шинчилеп тывар дээш кижи черниҢ иштики каттарынче улам-на ханылап кирип бар чоруур. Ол ажыл нарыының талазы-биле харын мырынай косминиктиг делгемнерни шиҢээдири-биле дөмейлешкек. Казар байлактарны дилеп тып шинчилээринге ханы болгаш эң ханы орүмнеп үттээшкининиҢ геофизиктиг аргаларын тодаргай черни эөлеп турар. Ол сорулганы күүседири шуут көңгүс чаа геофизиктиг аргаларны тывары, өрүмнүң долганчак хоолайларының металлдары шаптык болбас шак ындыг геологтуг түүлдерни шинчилээрии негээн. Нейтроннарның агымын азы үн энергиязын ажыглаану-биле шак ындыг аргаларның болгаш техниканың физиктиг үндезиннерин чогаадып кылганы — ССРЭ-ниҢ Эртемнер Академиязының, Дээди өөредилге черлер министерствозунуң, Нефть үлетүүр министерствозунуң, Газ үлетүүр министерствозунуң болгаш өске-даа ведомстволарның өлээн каш институттарының кады кылганы шаңнаткан ажылының утказы ындыг. Ол чаа түүлдү чүрттүң пефтилиг чамдык районнарынга будүрүлге организациялары-биле демнежин тургаш, шенеп көрген болгаш будүрүлгеге шиҢгээткен.

Микрохирургияга, дириг клетканың электрилиг характеристиказын хөмчээрингe прецизионнуг приборларны чогаадып кылганы база шингээткени дээш болүк эртемденнерге, конструкторларга база Эртемнер Академиязының организацияларының будүрүлгечилерингe ССРЭ-ниҢ Күрүне шаңналын тывысканы «Дипамиктиг голографияның физиктиг үндезиннери болгаш чырык боодалдарының дерилгемнерде тургузуун эде чаартып кылырының чаа аргалары» деп улуг ажылдың циклин практиктиг ажыглалга улуг перспективалыг физиктиг оптиканы хөгжүдеринге чаа үе-чада болур деп дидими-биле адап болур. Коллективтиг ол ажылдың авторлары — Москванып, Ленинградтың, Киевтиң, МинскиниҢ болгаш Казаньның эртемденнери болуп турар.

Дузалал механиканың база материаловедение талазы-биле ажаок улуг чедиишкин болза, украин эртемденниҢ экстрамальдыг байдалдарга материалдарның база конструкцияларның быжыынга тураскаатkан онза чүгула монографиязы болуп турар. Ук ажылда бо эртем талазы-биле дуржулга база теоретиктиг калбак шинчилээшкиннериҢ түнелдерин иишти сайгарып көрген. Ында болза, космиктиг техникада, атомнуг энергетикада, ужар түүл база судно тудуунда, ыргонnуг техникада, нефть-химияның машина тудуунда ажыглап турар машиналарның база дерилгелериҢ быжыын болгаш үр үеде ажыглаттынарының санаашкынарының эртем аргаларын база үндезиннерин ажылдап кылган.

Геофизиканың, акустиканың база механиканың айтырыгларын шиитпирлээринге ажаок улуг салыышкын болза, чер шимчээшкинниге чалгыгларның тараарының теориязының чогумчалыг аргалары болур деп санаар херек. Оларның авторлары — Ленинградтың болгаш СибирниҢ эртемденнери Күрүне шаңналын тывысканы «Дин

Уран чүүлдүң мастерлерн

МОСКВА. Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, Ленин болгаш Күрүне шаңналдарының лауреады, ССРЭ-ниң улустуң артизи Дмитрий Борисович Кабалевскийниң чогаадылгазы бистиң чуртувуста болгаш даштыныда калбаа-биле сурагжаан. Оон чогаалдарының аразында — опералар, оркестрлиг фортепьянога концерттер болгаш оркестрлиг виолончельдер, симфониялар, вокальдыг циклдер бар.

ЧУРУКТА: Москва консерваториязының Улуг залынга концерт соонда Д. Б. Кабалевскийге уругларның байыр чедирип келгени.

В. САВОСТЬЯНОВТУҢ фотозу. СЭТА-ның фотохрониказы.

«АЯН» — СОҢГУ КАВКАЗТА

Чоокта чаа Ессентуки хоорайның кудумчуларынга тыва филармонияның эстрада-музыкалыг ансамбли «Аянның» концерт көргүзер дугайында чарладдар көстүп келген. Ол черге дыштанып барган кижиниң сеткилинге өөрүнүүг аажок болду. Кожа туруп турар «Калинин» болгаш «Россия» санаторийлеринде Тывадан дыштанып барган кижилер болгаш оларның таныжып алган эш-өөрүлери чалап алгаш, төрээн черивистен келген артистеривистиң солун концертин көрдүвүс.

Концерт хоорайның улуг театрынга болган. Бистер «Аян» ансамбльдиң адының ужур-утказының болгаш ооң артистериниң дугайында эштеривиске тайылбырлап берип-даа олурдувус. Көжеге-даа ажыттынган, чаңгыс чер чурттугларывыстың канчаар ойнаары дээш сагыш-сеткиливис дүүреп эгеледи. Артистеривистиң мергежили-даа бедээн, боттарын сценага-даа туттуунуп билир болдулар. Михаил Айжының ырлаары, мукант ооллары, ырлап, танцылап турар кыстарны көрүкчүлер чарашсынып мактан-даа олурдулар. Концерт программазының чарлакчызы Демир-оол Кежиктэ болуу база эки номерлерни көргүскен.

Уран чүүл чонну чоок-шулаштырып, найыралын быжыктырып, кижизидикчи утка-шынарлыы-биле бараан болуп чоруур. Октябрь айда Соңгу Кавказтың курорт хоорайларынга Калмыкияның, Татарияның, Дагестанның ансамбльдери концерттерин көргүстүлер.

Олар ССРЭ-ниң 60 чылынга боттарының ажылдарын тураскаадып, көрүкчүлерге Төрээн чуртуң чечектелиишкини дээш күш-ажылчы улуг чедиишкиннерлиг болуурун күзээр болганнар. Ол ансамбльдер бо чылдың утказынга дүүшкен программалыг болур чораан.

Ынчангаш «Аян» бодунуң концертин өске чонга таныштырарда бүгү талазы-биле элээн боданыр чүүлдер бар. Чүгле көргүзер номерлерни бедик мергежилдиг күүседирин шингээдип алырындан аңгыда бүгү талазы-биле культурлуг ажылдаары өске дуржулгалыг эш-өөрүнден өөренип ап чоруурун бодаар ужурлуг. Оон аңгыда хеп талазы-биле арай чиктиг көстүр чүүлдер бар. Тар кара чывырлерлиг, тыва угулзалыг хөлбегер ак хөйлеңнерлиг ооллар үнүп келди. Артывыста чамдык улус сагыш човаан хевирлиг чугаалажы бердилер. Шынап-ла артист ооллар-бысты ыяктан көөрге балет артистери дег, чолдак ак тоннар болгаш кара триколар кеткилээн ышкаш кылдыр сагындырды. Өске ансамбльдерниң артистериниң хептерин көөрге өөрүп, көскү, эптиг, чараш болур чорду айнаш.

Тыва улустуң культуразының хөгжүлдезин херечилеп чоруп турар «Аянга» ырак черге ужуражырга сеткилге чоргааравчыгдыр. Аныяк ансамбль «Аянга» ам-даа хөй дузалап хөгжүдер болза уран чүүлүң бедиинче аянныг дүрген үнер аргазы бардыр.

Ч. ДОСПАН.

СПОРТ • СПОРТ • СПОРТ

МАССАЛЫЫН ЧЕДИП АЛГАН

Молдавияда «Октябрьның 40 чылы» аттыг чаа ховоотурлаг бригадазының чуртталга бажыңнарын түгле тудугжулар спорт шөлүн белеп кылдыр кылып каарга, ынчан ажыглалга киирген. Ону ук черниң юдэз Советтиниң калык камгалал, физкультура болгаш спорт талазы-биле доктаамал комиссиязының негелдезин ёзугаар ынчаар кылган.

Колхозка физкультура—калык камгалал шимчээшкинин бедик хөгжүлдезин чедип алыры — депутаттарның ажылының база бир сагыш салыр кезээ апарган. Олар бүдүрүлге участоктарынга, трактор-ховоо бригадаларынга спорт шөлдерин тударының талазы-биле хөй ажылдарны кылып чорутканнар. Механизаторлар, суггатчылар, погаажылар түгле стадионнарга эвес, боттарының бажыңнарының чанынга-ла тренировкалаар, ГТО-нуң нормативтерин дужаар арганы чедип алганнар. Оларның чурттап турар черлеринде спорт шөлдерин туткулаан.

КӨРБЭЭНИ ЧОК

Каш хонук мурнунда Ленинградтан «Чон аразында кижи» деп ном алган мен. Ону ооң автору академик Федор Григорьевич Углов — меңээ белек кылдыр чоруткан болуу. Бо ном бир дугаарында 1978 чылда Москвада «Молодая гвардия» деп ном үндүрер черге тускай дептер кылдыр парлаттынып үнген. Дараазында чылын ийи дугаар үндүрген. Бо чылын орус дыл кырында үш дугаар немелдели үнгени ол. Эрткен каш чылдарның дургузунда «Чон аразында кижи» өске дылдарга база үнүп туған — оларның аразында тыва дылга 1981 чылда парлаттынган. Номчукчуларның сонуургалын хаара тудуп шыдапкан чечен чогаалдың номнарын бези ыңдыг кыска хуусаа иштинде хөй тираж-биле ынчаар каш катап үндүрери хаая таварылга болур.

Номнуң орус дыл кырында үш дугаар үнгени мурнундаазындан элээн ылгалдыг: бирээде, ооң хемчээли дөрт амага улгаткан, ийиде, авторга кээп турган чагааларга хамаарыштыр тускай түңнел сеспү Москва чурттуг чогаалчы И. В. Дроздов бижээн.

ССРЭ-нин Медицина эртемнеринин академиязының академиги, Ленинчи шанналдың лауреады, дыка хөй даштыкы институттарның болгаш колледжилерниң хүндүлүг доктору Федор Григорьевич Углов бодунуң профессиязынга хамаарышкан номнарны база бижээн. Оларның бирээзинин ады «Өкпе рагы». Ол ном делегейниң барык бүгү медицина черлериниң өөредилге ному боон турар. Оон аңгыда чүректи, боостааны, ижин-шөйүдүнү, баарны болгаш дамырларны кезип эмнээриниң талазы-биле база эртем ажылдарын парлап үндүрген. «Вестник хирургии» деп журналдың кол редактору болуп ажылдап эгелээниңден бээр үжен чыл чоокшулап турар.

Ф. Г. Углов «Чон аразында кижи» деп номун үндүрериниң мурнунда «Хирургтуң чүрээ» деп база бир ном бижээн. Ол ном Совет Эвилелиниң улустарының болгаш даштыкы чурттарның дыка хөй дылдарынга очулдуртунган.

Узун назынны чурттап эртип келген, улуг ажыл-ишке киржип чораан кижилерни көрбээн чүвези чок, көдүрбээн хөнээ чок дижир бис. Ындыгларның бирээзинге академик Ф. Г. Угловту санап болур. Бистиң кожавыс болур Иркутск облазында Киренск хоорайга төрүттүнгеш, Иркутск университединиң медицина факультединиң дооскан соонда бодунуң төрээн черинге күш-ажылчы амыдыралын эгелээн. Ооң соонда Ленинград хоорайга сураглыг академик Н. Н. Петровтуң клиниказынга эртем ажылын уламчылаан.

Финнер-биле дайынның баштайгы хүннеринден тура-ла харлыг кыжын майгыннар иштинге тургускан шериг госпиталынга балыглаткан шериглерни кезип эмнээринге киржип эгелээн. Ленинград бүзээлээшкинининиң эгезинден төнчүзүнге дедир маадыр хоорайның камгалакчыларының аразынга туруп, бомбалаашкын болгаш артиллерия снарядтарының чазылган даашдынмидин дыннап тура операция кылыр столундан ыраавайн эмчи кижинин ыдыктыг хүлээлгезин күүседип эрттирген.

Тиилелге сөөлүнде база катап шинчилел ажылын уламчылап киришкен. Ол үеним берге аарыгларының бирээзи өкпе аарыын кезип эмнээриниң чаа аргазын тып, ону практикага боттандырарынче кол кичээнгейни утланырган. Кызымак, бодун хайыралавайн шинчилелдерни чорудуп тургаш, эртемден улуг чедиишкиннерни көргүзүп, совет болган делегей медициназының ат-сураглыг кижилериниң бирээзи апарган. Ооң лекцияларын Европаның, Американың, Азияның эртемнериниң чаңгыс эвес катап ыяшаан, ооң келиишкиннерин көөр дээш чүгле Ленинградче кээп турган эвес, а өске чурттарже ону база ол катап чалап турган.

Чеден сес харлыг академик Ф. Г. Углов — клиниканың директору, Ленинградтың медицина институдунуң кафедра эргелекчизи, «Вестник хирургии» журналдың кол редактору. Операциялар кылырын уламчылавышаан.

Ооң бижээн ийи номунга («Хирургтуң чүрээ», «Чон аразында кижи») хамаарыштыр келген чагааларны мунар-биле санаар. Оларның чамдыктарын номчаан мен. Бир эвес ол чагааларны чыгаш, тускай ном үндүрүп каар чүве турган болза кижилерниң сагыш-сеткилин долузу-биле илереткен база бир солун ном турар иинек. Ам ол чагаалардан чамдык үзүндүлерни маңаа киирип көрейн: «Мээң бодап чоруур дыка хөй айтырыгларымга силер харыны бердинер... Еремина Татьяна», «Чоокта чаа ачам чедип келгеш, «Чон аразында кижи» деп номну экжеп берген, номчуурун сүмелээн... Ону номчаш, бодумнуң амыдыралга кылып чораан чазыларымны тып олурдум. Бистерниң — ооллардың дугайында хөй бижиириңерни күзээр-дир мен. Багай чанныг ооллардың үржүүдүн чеже хире уругдар чедимче чок амыдыралга таваржып чоруурдур. Кагдыртыпкан уруглар оон соонда эки-даа ооллдарга таваржы бергеш, оларга бүзүвевес алаар боор-дур... Игорь Мешеряков». «Силернин аваңгалаар кижи дугайында бижип каанынарны номчуп көөрүмге, мээң амыдыралымдан алган ышкаш сагындырды. Арагачы ашаамдан чарылга-ла чеди чыл боон тур мен. Он беш харлыг оглумбиле ийилээн чурттап олур бис. Чамдык улустар мени ашаандан хей-ле чарлып алган сен, ам арага ишпес кижи кайда боор дижир турган. Силерниң номуңарны номчаш, хүн бүрүде арагачы ашаанга базындыртып чоруурунуң орнунга часкаан чорааны дээре деп чамдык хереэженнерниң бодап чоруурунга бадыткалды алдым. Мен бодум эмчи сестраны кижи мен. Чээрби чыл дургузунда ажылдап келгеш, арагалаш кемден-кергээн кижилерни чежени көрбедим дээр. Оларны эмнеп, ажаап каракташаары кедергей берге! Оларга эңмежок хөй аар өртектиг эмнерни чарыгдаар, а бир эвес балыглыг келген суг болза ону кезип эмнээр дээш специалистерни чалап кыйгыртып боор-дур...»

Федор Григорьевич болунуң менээ чоруткан чагааларының бирээзинге оглунуң кудазын канчаар эрттиргенин бижээн: «Бежен ажыг чалаткан кижи келген. Аъш-чемниң дээжизи бүрүн бар, оюн-тоглаа, каткы-хөг, музыка, ыры шупту бар, а арага аттыг чүведен чаңгыс дамды-даа чок турган» деп каанын номчаш, кижи бодынмас арга чок чүве чораан. Биске чамдык кудалар дээрге чалаткан-даа, чалатпаан-даа кижилер чыылган, араганы хааржак-хааржаа-биле делгээн, аңаа бир аас-дылдыг массалыг арагалаашкын болу бээрин канчан сагынмас боор.

«Чон аразында кижи» деп номда мындыг олуруглар бар: «Совет кижилернин чуртталгазының узуну ортумаа-биле чеден ийи чыл боон турар, а арагалаар улустуң чуртталгазының узуну ортумаа-биле бежен беш чыл». Араганың ажалы кайы хирел деп чүвени мыя бо сөстер хереченип турардыр.

Кижиниң чуртталгазы бодунуң канчаар ап чоруурундан дорт хамаарылгалыг болуру маргыш чок. Федор Григорьевич Углов бижээн номнарынга аныяк салгалды шын кижизидиринче улуг кичээнгейни салып, аңаа арга-дүжүлгалыг улуг кижилерниң мөзүлүг салдары кайы хире болурун пропагандалап чоруур. Профессор бижинр ажылдын ара соксатпаан. «Ак хеп иштинде» деп номунуң үзүндүлери «Наш современник» деп журналдың ийи номеринге парлаттынган. Үстүнде аланаым чогаалчы И. В. Дроздов-биле демнежип тургаш, база бир номну бижээш, ном үндүрер черге дужаараң.

Бистиң социалистиг тургузуг кижи бүрүзү бүгү талалыг сайзыралды чедип ап, чонунга болгаш ниитилелге ажыктыг хамааты болурунуң бүгү аргаларын хандырган. Ол магалыг чаагай байлакты чөп ажыглап, оны улам байыдып көөрүдедир дээш болунуң үлүүн ак сеткилдиг кииререя улуг-даа, аныяк-даа кижилерниң дорт хүлээлгези болур. Доктор Ф. Г. Угловтуң номнары-биле танышкаш кижи ынчыг түңнелге келир.

ЧУРУКТА: Ф. Г. Углов.

В. МОНГУШ,
Тываның ном үндүрер черининг директору.

КОМПЛЕКСТИГ ПРОГРАММА БОТТАНЫЫШКЫНДА

— Спорт секцияларынга, кадыкшыл бөлүктеринге киржир күзелдиг кижи бүрүзүн орта хаара тудар арга бар. Бистин хоорайга ажылдап кылган болгаш боттандырып турар массалыг күш-культураны болгаш спортту сайзырадырының комплекстиг программазының кол сорулгазы ынчаар — деп, СЭТА-ның корреспондентизинге СЭКП Харьков хооркомунуң секретары А. А. Горшков чугаалаан. — Ону тургузарынга эртемденнер, спорт удуртукчулары, хөй-ниити организацияларының төлээлери киришкен. Бо чугула херекче Харьковтуң коммунистери доктаамал кичээнгейни салып турар.

Программада элээн каш көл угланыышкыннарны киирген. Бичии класстарның өөреникчилерин шупту-зун эштип өөредирин, чонунуң чурттап турар чөрлеринге хөй чарыгдал үндүрбес спорт шөлдерин тударын, улуг назылыг кижилер-биле ажылдың чаа хевирлерин тыварын ында киирген. Школдачылаарже онза кичээнгейни салган. Районнарда уруглардың спорт школаларының ажыл-чорудулгазын көскүзүүлү берген. Районда бар спорт чурттарының болгаш чанчылдарны ёзугаар спорттуң элээн каш хевирлеринге спорт школазы бүрүзү тускайжыттынып турар.

Уруглардың спорт школаларының тренерлери ортумак школаларның массалыг күш-культура ажылын организастаарынга идепкейлиг киржир, чуртталга ажыглал эргелелдеринин башкыларынга база инструкторларынга бүгү айтырыглар талазы-биле консультация хүнүнге тураскаатказан конференттин уламчылаш. Төнгенде—Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

12.00 — Испан дыл. 12.30—Төөгү. 9-ку класс. «Ленинниң «Искразы». 13.00 — «Империяның бүүраны». Уран-чечен фильм. 14.35 — Хоойлу билир сен бе? (Бойдус камгалалының дугайында). 15.20 — Медээлер. 15.30—18.15 —Чапсар. 18.15 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.30 — Телемедээлер. 18.45 — «Спорт». 19.20 — «Аңгыланы чылдарның шулуктерин». Фильм-концерт. 19.40 —«Азияның төвүнде». Информация-публицистикалыг программа. 19.55 — Чарладдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удунар, чаштар!» Мультфильм. 20.15 «Кады ажылдажылга». Тележурнал. 20.45 — «Газ-ачак». Документалдыг телефильм. 21.00 —«Ye». 21.35—23.10 — «Пор сава кылыр дээрбек». Уран-чечен телефильм.

НОЯБРЬ 12-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Ye». 8.40 — Эртенги сула шимчээшкин. 8.55 — Мультфильмнер. 9.20 —Туркмен ССР-ниң Күрүнениң таныныг алдарлыг ансамбліниң концерти. 9.50 — «Мээң чурттап турар бажыңым». Уран-чечен фильм. 11.25 — Медээлер. 11.30—14.15 —Медээлер. 14.35 — «Беш чыл — кижи бүрүзүнүң херээ». Документалдыг телефильмнер. 15.10 — «Алдын күс». Музыкалыг дамчыдылга. 15.40 — М. Горький. «Америка дугайында очерктер». 16.15 — Хөглүг стартар. 17.00 — К. Сен-Санс. «Фантазия». Күүседикчилери: РСФСР-ниң алдарлыг артистери Э. Москвитина болгаш В. Жук. 17.15 — «Аныяктарның адрестери». 18.15 — Чурук бүрүзүнде — тун.

КЫЗЫЛДАН

18.30— Телемедээлер.

МОСКВАДАН

18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Эртем дугайында». Эртем болгаш техника талазы-биле ССРЭ-ниң 1982 чылда Күрүне шаңналдарының лауреаттары. 19.45 — «Куда» Кинокомедия. 21.00— «Ye». 21.35 — «Орус музей». «XVIII вектиң чурулга уран чүүлү». 22.05 — Бөгүн делегейде. 22.20 — Дашткы эстраданың аялгалары. 23.10 — 00.45 — Футболга ССРЭ чемпионады. «Спартак» — «Зенит».

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

12.00 — Англи дыл. 12.30 — Аваазының школазы. 13.00 — Чурулга уран чүүлүнде тоогу-революстуг тема. 13.30 — Н. А. Некрасовтуң лириказы. 9-ку класс. 14.00— «Ада-чурттуң Улуг дайыны». Кинотоожу «Сталинград камгалалы». 7-ги фильм. 14.50 — География. 6-гы класс. Австралияның үнүжү болгаш диниг амытаннары. 15.20 — Медээлер. 15.30 — 18.05 — Чапсар.

КЫЗЫЛДАН

18.05 — «Пушкинниң аянышкак одуругларын». В. Ларионов номчуур. 18.30—Телемедээлер. 18.45—Киножурнал. 18.55 — «Чонуң уран чүүлү». Дамчыдылга. 19.25—Чарладдар. 19.30 — «Азияның төвүнде». Информация-публицистикалыг программа.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!» «Ибилиг карандаш». 20.15 — «Музыкалыг киоск» 20.45 —«Дан хаяазында хоорай». Документалдыг фильмнер. 21.00—«Ye». 21.35 00.05 — «Күскү төөгү». Уран-чечен телефильм. 1-ги, 2-ги серилялары.

НОЯБРЬ 13-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Ye». 8.40 — Эртенги сула шимчээшкин. 8.55 — Кадык болурун күзээшнае. (Күш-культуржуга сүме). 9.05 — АБВГД-лээр. 9.35 — «Силерге, ада-иелер». 10.05 «Спортлотонуң 46-гы тиражы. 10.15 — «Агаардан безин чийик». Эртем-тайылбырлыг фильм. 11.15 — Совет ырлаының концерти. 11.50 — «Якуб акый». Белоруссиянын улустуң шулукчузу Якуб Колас-тың дугайында документалдыг фильм. 12.35 — И. Брух. Оркестрниг скрипкага № 1 концерт. 13.00 — «Ону шыдаар силер». 14.00 — Бөгүн делегейде. 14.15 — «Орус музей, «XVIII векте чурулга уран чүүлү». 14.45 — Күрүненің Н. Осипов аттыг академиктиг оркестрининг концерти. 15.20 — Уругларга фильмнер. «Экии, Зузанка! Байырлыг, Зузанка!» Уран-чечен телефильм. (ЧССР). 16.05—«Дириг амытаннар дугайында». 17.05 — «Гномнарга аалдап чорааш», «Барон Мюнхаузенниң ужуралдары». «Дачага болган таварылга». Мультфильмнер. 17.35 — Таджик телевиденне болгаш радионуң «Гульшан» оркестрининг концерти. 18.45 — 19.00 — Чапсар. 19.00 — Политиктиг тайылбырлакчы В. П. Бекетовтуң беседазы. 19.30 — «Райком секретары». Уран-чечен фильм. 21.00 — «Ye». 21.35 — «Сээң амыдыралың, сээң чериң». Документалдыг фильм. 21.50 — Хоккейге ССРЭ чемпионады. ЦСКА — «Спартак» 2-ги, 3-кү үелер. 23.15 — 01.00 — Футболга ССРЭ чемпионады. «Динамо» (Киев).

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

14.20 — Литва телевиденнеңиң программазы: «Литва бөгүн», «Клайпеда». Документалдың фильмнер. 15.50 — Концерт. 16.15 — «Совет киноның мастерлери». ССРЭ-ниң улустуң артистери Е. Матвеев, Г. Чухрай, С. Ростоцкий, Кинорежиссер Э. Рязанов эртирер. 18.15 — «Хөглүг карусель». Мультфильм. 18.25 — «Сибирь дугайында чугаалар» деп болүктеп эртем-тайылбырлыг фильмнер: «Эртем программазы», «Тайга». 19.05 — «Сагыш-сеткилим ол-ла ынакшыл-биле долдуган...» А. Блоктуң лириктиг шулуктерин ёзугаар литература-музыкалыг композиция. 19.45 — Делегей байдалының доңчулалы. 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!» «Хүрүмнеткен оолчугаш». Мультфильм. 1-ги кезээ. 20.15 — «Кадыкшыл». 21.00 — «Ye». 21.35—23.50 — «Адам Еваны кадайланып тур». Уран-чечен телефильм. 1-ги, 2-ги серилялары.

НОЯБРЬ 14-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Ye». 8.40 — Эртенги сула шимчээшкинче чыскаалыңар! 9.00 —«Будильник» 9.30 — «Совет Эвилелинге баран болуп тур мен!» 10.30—«Кадыкшыл». 11.15 — «Эртенги почта». Музыкалыг программа. 11.45 — «Көдээдең дамчыдылга». 12.45 — «Музыкалыг киоск». 13.15 — «Кино аян-чоруктар клубу». 14.15 — «Ванюшининг уругларынга». ССР Эвилелиниң Күрүненин академиктиг Бичe театрының фильм-шинаи. 16.45 — «Фантик», «Эдиски болган донга». Мультфильмнер. 17.15 — «Делегей панорамазы». 18.00 — Футбол допчулалы. 18.30—18.45— Чапсар. 18.45— «Анна Герман». «Салым-хуу болган ырлар». 19.45 — «Оорлаашкын». Дж. Лондонуң шинзин ёзугаар уран-чечен телефильм. 1-ги серилялы. 21.00 — «Ye». 21.35 — 23.00 «Оорлаашкын» деп фильмниң 2-ги серилязы. Төнгенде—Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

14.20— «Маргылдаа клуву», 15.25 — «Силерге корабль командири байыр чедирип тур». Документалдыг телефильм. 15.45 — «Пионерия, иниг байыр!» Ташкент хоорайның Пионерлер болгаш школачылар ордузунуң уругларның уран чүүл коллективтериниң күүседелдери. 16.30 — Үлетпүрүнүң болгаш көдээ ажылагыйның ишчилери — 1982 чылда ССРЭ-ниң Күрүне шаңналының лауреаттары. 17.30— Э. Вила-Лобос. Оркестрлиг гитарага концерт. 17.50 — «Хөл дугайында чугаа», «Шикотаниың өңнери». 18.25 — «Революциядан төрүттүнген». Хөй серилялы уран-чечен телефильм. 1-ги фильм — «Берге күс». 19.30 —«ГДР-ниң парктары». Кинодопчулал. 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!» «Хүрүмнеткен оолчугаш». Мультфильм. 2-ги кезээ. 20.15 — Бистиң корреспондентилеривис чугаалап тур. 20.45 — Чоннуң аңгалалары. 21.00 — «Ye». 21.35 — 23.05 — «Көдээниң ат-алдары». ССР Эвилелиниң Улуг театрының сценазынга П. Масканьяның операзының күүселдези.

(Солуннуң дараазында номери ноябрь 12-де үнер).

НОЯБРЬ 10-ДАН 14-КЕ ЧЕДИР ТЕЛЕВИДЕНИЕ

НОЯБРЬ 10-ДА
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —«Ye». 8.40 — Эртенги сула шимчээшкин. 8.55—«Билдингир-даа бол, элдептиг». 9.55— «Кызыл дипкурьерлер». Уран-чечен фильм. 11.30 — Медээлер. 11.35—14.15 — Чапсар. 14.15—14.35 — Совет милиция хүнүнге. Документалдыг фильмнер. 15.20 — «Аваазының школазы». 15.50—Чонуң аялгалары». 16.05—Шуптузунга стадион. 16.35—«Горнистер харыылаңар!». 17.30 — «Мальцево суурда Мальцев» деп киноның соонда чагаалар». Эге сөстү партия Курган обкомунуң секретары Ф. К. Князев чугаалаар. Социалистиг Күш-ажылдың ийи дакпыр Маадыры Т. С. Мальцев дамчыдылгага киржип.

КЫЗЫЛДАН

18.30 — Телемедээлер.

МОСКВАДАН

18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 —Бөгүн совет милиция хүнү. ССРЭ-ниң иштики херектер министри Н. А. Щелоковтуң чугаазы. 19.20—ССРЭ-ниң тургустунганының 60 чылынга. «Чаңгыс эптиг өг-бүледе». Совет культураның чедиишкиннериниң дугайында. 13.15 — Ольга Бергольцтуң поэзиязы. 13.55 — Космос кижиге бараан болуп тур. 14.40 — Ромен Роллан. Амыдыралының болгаш чогаалдарының арыны ы. 15.20 — Медээлер. 15.30—17.40 — Чапсар.

КЫЗЫЛДАН

17.40 —«Төрээн чуртум дугайында ырлап тур мен». Фильм-концерт. 18.30 — Телемедээлер. 18.45 — Уругларга фильм. «Петя койгун өңүктери-биле байырлажып турлар». 19.00 «Азияның төвү». Информация-публицистикалыг программа. 19.30 — Чарладдар. 19.35 — «Бөгүн —Совет милиция хүнү». Дамчыдылга.

МОСКВАДАН

20.00— «Тамчыктыг удунар, чаштар!» «Хектиг шак». 20.15 — «Мария Воронованың беш чылдары». Телеочерк. 20.30 — Неделя дургузунда эрткен спортчу маргылдаалар. 21.00 —«Ye». 21.35—23.45 — Хоккейге ССРЭ чемпионады. «Ижсталь»—«Спартак».

НОЯБРЬ 11-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Ye». 8.40 — Эртенги сула шимчээшкин. 8.55 — «Горнистер, харыылаңар!». 9.40 — И. Мысливечек. Симфония. «Музыка Праги» деп камерлиг оркестр күүседир. 9.50 — «Конгрессте джентльменнер». Телешин. 11.30 —Медээлер. 11.35—14.15 —Чапсар. 14.15 — Медээлер. 14.35 — «Аъш-чем программазы — бүгү-ниитиниң херээ». Документалдыг фильмнер. 15.25 — «Орус чугаа». 15.55 — «Ырыбиле кижи тудуш». 16.45 — Анголаның национал байырлалы — Хамаарышпас чорук хүнүнге. «Ангола бөгүн». Телеочерк. 17.15 — «Шыдыраа школазы». Шыдыраага делегей чемпионадының «зоналар аразының маргылдааларының түңнелинге холбаштыр. 17.45 — Миллионнарның ленинчи университединдеги. Социалистиг экономиканы амгы үеде эргелеп башкарарын сайзырангайжыдары. 18.15 —«Чогаалчылганың өөрүшкүзү». Москва областын Ленин районда «Родничок» фольклор ансамбліниң концерти.

КЫЗЫЛДАН

18.30 — Телемедээлер.

МОСКВАДАН

18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Маадырлыг чорук». 19.30 — Совет милиция хүнүнге тураскаатказан концерт. Күрүненин концерт залындан дамчыдылга. 21.00 — «Ye». 21.35—23.40 — Совет милиция хүнүнге тураскаатказан концерттин уламчызы. Төнгенде—Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

12.00 — Испан дыл. 12.30—Төөгү. 9-ку класс. «Ленинниң «Искразы». 13.00 — «Империяның бүүраны». Уран-чечен фильм. 14.35 — Хоойлу билир сен бе? (Бойдус камгалалының дугайында). 15.20 — Медээлер. 15.30—18.15 —Чапсар. 18.15 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.30 — Телемедээлер. 18.45 — «Спорт». 19.20 — «Аңгыланы чылдарның шулуктерин». Фильм-концерт. 19.40 —«Азияның төвүнде». Информация-публицистикалыг программа. 19.55 — Чарладдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удунар, чаштар!» Мультфильм. 20.15 «Кады ажылдажылга». Тележурнал. 20.45 — «Газ-ачак». Документалдыг телефильм. 21.00 —«Ye». 21.35—23.10 — «Пор сава кылыр дээрбек». Уран-чечен телефильм.

НОЯБРЬ 12-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Ye». 8.40 — Эртенги сула шимчээшкин. 8.55 — Мультфильмнер. 9.20 —Туркмен ССР-ниң Күрүненин таныныг алдарлыг ансамбліниң концерти. 9.50 — «Мээң чурттап турар бажыңым». Уран-чечен фильм. 11.25 — Медээлер. 11.30—14.15 —Медээлер. 14.35 — «Беш чыл — кижи бүрүзүнүң херээ». Документалдыг телефильмнер. 15.10 — «Алдын күс». Музыкалыг дамчыдылга. 15.40 — М. Горький. «Америка дугайында очерктер». 16.15 — Хөглүг стартар. 17.00 — К. Сен-Санс. «Фантазия». Күүседикчилери: РСФСР-ниң алдарлыг артистери Э. Москвитина болгаш В. Жук. 17.15 — «Аныяктарның адрестери». 18.15 — Чурук бүрүзүнде — тун.

КЫЗЫЛДАН

18.30— Телемедээлер.

МОСКВАДАН

18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Эртем дугайында». Эртем болгаш техника талазы-биле ССРЭ-ниң 1982 чылда Күрүне шаңналдарының лауреаттары. 19.45 — «Куда» Кинокомедия. 21.00— «Ye». 21.35 — «Орус музей». «XVIII вектиң чурулга уран чүүлү». 22.05 — Бөгүн делегейде. 22.20 — Дашткы эстраданың аялгалары. 23.10 — 00.45 — Футболга ССРЭ чемпионады. «Спартак» — «Зенит».

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

12.00 — Англи дыл. 12.30 — Аваазының школазы. 13.00 — Чурулга уран чүүлүнде тоогу-революстуг тема. 13.30 — Н. А. Некрасовтуң лириказы. 9-ку класс. 14.00— «Ада-чурттуң Улуг дайыны». Кинотоожу «Сталинград камгалалы». 7-ги фильм. 14.50 — География. 6-гы класс. Австралияның үнүжү болгаш диниг амытаннары. 15.20 — Медээлер. 15.30 — 18.05 — Чапсар.

КЫЗЫЛДАН

18.05 — «Пушкинниң аянышкак одуругларын». В. Ларионов номчуур. 18.30—Телемедээлер. 18.45—Киножурнал. 18.55 — «Чонуң уран чүүлү». Дамчыдылга. 19.25—Чарладдар. 19.30 — «Азияның төвүнде». Информация-публицистикалыг программа.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!» «Ибилиг карандаш». 20.15 — «Музыкалыг киоск» 20.45 —«Дан хаяазында хоорай». Документалдыг фильмнер. 21.00—«Ye». 21.35 00.05 — «Күскү төөгү». Уран-чечен телефильм. 1-ги, 2-ги серилялары.

НОЯБРЬ 13-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Ye». 8.40 — Эртенги сула шимчээшкин. 8.55 — Кадык болурун күзээшнае. (Күш-культуржуга сүме). 9.05 — АБВГД-лээр. 9.35 — «Силерге, ада-иелер». 10.05 «Спортлотонуң 46-гы тиражы. 10.15 — «Агаардан безин чийик». Эртем-тайылбырлыг фильм. 11.15 — Совет ырлаының концерти. 11.50 — «Якуб акый». Белоруссиянын улустуң шулукчузу Якуб Колас-тың дугайында документалдыг фильм. 12.35 — И. Брух. Оркестрниг скрипкага № 1 концерт. 13.00 — «Ону шыдаар силер». 14.00 — Бөгүн делегейде. 14.15 — «Орус музей, «XVIII векте чурулга уран чүүлү». 14.45 — Күрүненің Н. Осипов аттыг академиктиг оркестрининг концерти. 15.20 — Уругларга фильмнер. «Экии, Зузанка! Байырлыг, Зузанка!» Уран-чечен телефильм. (ЧССР). 16.05—«Дириг амытаннар дугайында». 17.05 — «Гномнарга аалдап чорааш», «Барон Мюнхаузенниң ужуралдары». «Дачага болган таварылга». Мультфильмнер. 17.35 — Таджик телевиденне болгаш радионуң «Гульшан» оркестрининг концерти. 18.45 — 19.00 — Чапсар. 19.00 — Политиктиг тайылбырлакчы В. П. Бекетовтуң беседазы. 19.30 — «Райком секретары». Уран-чечен фильм. 21.00 — «Ye». 21.35 — «Сээң амыдыралың, сээң чериң». Документалдыг фильм. 21.50 — Хоккейге ССРЭ чемпионады. ЦСКА — «Спартак» 2-ги, 3-кү үелер. 23.15 — 01.00 — Футболга ССРЭ чемпионады. «Динамо» (Киев).

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

14.20 — Литва телевиденнеңиң программазы: «Литва бөгүн», «Клайпеда». Документалдың фильмнер. 15.50 — Концерт. 16.15 — «Совет киноның мастерлери». ССРЭ-ниң улустуң артистери Е. Матвеев, Г. Чухрай, С. Ростоцкий, Кинорежиссер Э. Рязанов эртирер. 18.15 — «Хөглүг карусель». Мультфильм. 18.25 — «Сибирь дугайында чугаалар» деп болүктеп эртем-тайылбырлыг фильмнер: «Эртем программазы», «Тайга». 19.05 — «Сагыш-сеткилим ол-ла ынакшыл-биле долдуган...» А. Блоктуң лириктиг шулуктерин ёзугаар литература-музыкалыг композиция. 19.45 — Делегей байдалының доңчулалы. 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!» «Хүрүмнеткен оолчугаш». Мультфильм. 1-ги кезээ. 20.15 — «Кадыкшыл». 21.00 — «Ye». 21.35—23.50 — «Адам Еваны кадайланып тур». Уран-чечен телефильм. 1-ги, 2-ги серилялары.

НОЯБРЬ 14-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Ye». 8.40 — Эртенги сула шимчээшкинче чыскаалыңар! 9.00 —«Будильник» 9.30 — «Совет Эвилелинге баран болуп тур мен!» 10.30—«Кадыкшыл». 11.15 — «Эртенги почта». Музыкалыг программа. 11.45 — «Көдээдең дамчыдылга». 12.45 — «Музыкалыг киоск». 13.15 — «Кино аян-чоруктар клубу». 14.15 — «Ванюшининг уругларынга». ССР Эвилелиниң Күрүненин академиктиг Бичe театрының фильм-шинаи. 16.45 — «Фантик», «Эдиски болган донга». Мультфильмнер.

Бүгү чүрттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 261 (12051) | 1982 чылдың ноябрь 12, пятница | 1925 чылда үндезилеттингеш | Өргээ 3 көп.

СЭКП Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң

Коммунистиг партияга, совет улуска

КЫЙГЫРЫЫ

Эргим эштер!

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязы, бүгү совет улус аар качыгдалга таварышкан-дыр. Лениннің улуг херээниң шынчы уламчылакчызы, чалбыыштыг патриот, шылгараңгай революсчу болгаш тайбың дээш, коммунизм дээш демиселчи, амгы үениң улуг политиктиг болгаш күрүне ажылдакчызы Леонид Ильич Брежнев мөчээн.

Л. И. Брежневтиң хөй талалыг бүгү ажыл-чорудулгазы, хуу салым-чолу Советтер чуртунуң төөгүзүнде эң чугула үе-чадалардан чарылбас тудуш болган. Коллективизация болгаш индустриализация, Ада-чурттуң Улуг дайыны болгаш дайын сөөлүндеги катап тургузуушкун, кур черлерни шиңгээдип алганы болгаш космосту шинчилээрин организастааны—ажылчын ангының алдарлыг оглу Леонид Ильич Брежневтин намдарының үе-чадалары-дыр. Партия ону кайнаар-даа чорударга, Леонид Ильич бодунуң эгээртинмес энергиязы болгаш чүткүлдүү-биле, дидими болгаш принципиалдыы-биле партияның өндүр улуг идеалдары дээш кызыгаар чок бердинген ёзу-биле демисежип чораан.

Партия болгаш күрүне амыдыралының ленинчи норма-чижектерин чайгылыш чокка бадыткааның, социалистиг демократияны сайзыраңгайжытканың эш Брежневтин ады-биле, СЭКП Төп Комитединиң Чиңгине секретарының болгаш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының албан-хүлээлгелеринге ооң могаг-шылаг чок ажылы-биле совет кижилер, бүгү делегейде бистиң өнүктеривис чөптүг холбаштырып турар. Найыралдыг коллективтиг ажылды мергежилдиг организастаарының үлегер-чижээн көргүспүшаан, партияның ленинчи штавының—ооң Төп Комитединиң, ТК-ның Политбюрозунуң ажыл-чорудулгазын мерген үгаан-биле ол башкарып келген. Сайзырангай социализмниң үе чадазында партияның экономиктиг болгаш социал-политиктиг стратегиязын ажылдап кылырынга база боттандырарынга, чоннуң чаагай чоруун көдүреринче угланыышкынны тодарадырынга болгаш шиитпирлээринге, бистиң чуртувустуң экономиктиг болгаш камгаланыр күчүзүн улам ынай быжыглаарынга ол шылгарангай рольдуг болган.

Бистиң партиявыстың делегей ареназынга политиказын—тайбынның болгаш тайбын кады ажылдажылганың, чавырлыышкынның болгаш чепсегленнишкинни дүжүрериниң, империализмниң агрессчи чимзенишкиннеринге шиитпирлиг ойтур шавыышкынны бээриниң, ядролуг халапты болдурбазының политиказын ажылдап кылырынга болгаш боттандырып чорударынга Леонид Ильич Брежневтин ачы-хавыяазы кажан-даа читпес. Делегейнин социалистиг дем каттыжылгазының сырый каттыжыышкынынга, делегейниң коммунистиг шимчээшкинииниң хөгжүлдезинге ооң салыышкыны кайгамчык улуг.

Леонид Ильич чурттап-амыдырап чорда, ооң күзел-бодалдары болгаш ажыл-херектери күш-ажыл кижилериниң эргеажыктарынга бүрүн чагырткан турган. Ажылчы чоннарның массалары-биле ол кезээде тудуш, сырый харылзаалыг чораан. Коммунистерниң, бүгү диптерде чүс-чүс миллион кижилерниң медерелиге ол ленинчи идейлиг чоруктун, чайгылыш чок интернационализмниң, революстуг оптимизмниң болгаш гуманизмниң боттандырыкчызы болуп чораан болгаш артар-даа.

Биске таварышкан чидириг аар, бистиң кажыдалывыс ханы. Бо кажыдалдыг үеде коммунистер, Совет Эвилелинин бүгү ажылчы чоннары СЭКП-ниң ленинчи Төп Комитедин, Леонид Ильич Брежневтин чаагай салдары-биле тургустунган ооң удуртукчу өзээн долгандыр улам сырый каттыжып турар. Партияга, ооң күчүлүг коллективтиг үгаанынга болгаш тураскоруунга чон идеген, ооң иштики болгаш даштыкы политиказын чүрээниң ханызындан деткип турар. Лениннің тугу, Октябрьның тугу—ооң адаа-биле чорааш бүгү делегейге төөгүлүг ужур-дузалыг тиилелгелер чедип алдынган тук идегелдиг холдарда дээрзин совет кижилер эки билир.

СЭКП-ниң XXIII—XXVI съездилериниң ажылдап кылганы коммунистиг тургузуушкунуң өндүр-чаагай программазыбиле партия болгаш чон чепсегленген. Ол программа амыдыралда чайгылыш чокка боттанып турар. Бүдүрүлгени интенсификастаарынга, ооң ажыктыын болгаш ажылдың шынарын бедидеринге, ССРЭ-нин Аъш-чем программазын күүседиринге үндезилээш, чоннуң чаагай чоруун көдүрер дээш бүгү-ле чүүлдерни партия моон соңгаар-даа кылыр. Партия моон соңгаар-даа ажылчын аңгының, колхозчу тараачыннарның болгаш улусчу интеллигенцияның эвилелин быжыглаар дугайында, совет ниитилелдиң социал-политиктиг болгаш идейлиг чангыс эвин, ССРЭ-ниң улустарының аку-дунма найыралын быжыглаар дугайында, ажылчы чоннарны марксизм-ленинизмниң болгаш пролетаржы, социалистиг интернационализмнин ёзузунга каңналдырып кижизидер дугайында бүгү хемчегбиле сагыш салыр.

Совет улустуң тайбынче чүткүлдүг тура-соруу чайгылыш чок. Даартагы хүнче орук айтыр угланыышкын болза улустарны боттарының материалдыг болгаш угаан-бодал байлактарын хей черге чарыгдаарынче албадаар дайынга белеткел эвес, а тайбыңны быжыглаары бооп турар. Ындыг буянныг-чаагай идея 80 чылдарның Тайбың программазында, партияның болгаш Совет күрүнениң бүгү-ле даштыкы политиктиг ажыл-чорудулгазында сиңниккен.

Делегей байдалының бүгү нарынын, империализмниң агрессчи бөлүктериниң тайбың кожа-хелбээ догуннаашкынны буза шавар, улустарны месилдежиринин болгаш шериг талазы-биле үскүлежиишкиннернин оруунче киир тыртар дээн оралдажыышкыннарын көрүп турар бис. Ынчалза-даа ол чорук тайбыңны камгалап алырынга шиитпирлиг чоруусту чайгылдырып шыдавас. Бистер шериг авантюраларының талалакчылары Совет чуртче хенертен халдавазын дээш, потенциалдыг агрессор: ол өлүмнүг харыы согуушкунга чайлаш чок таваржыр деп чүвени билзин дээш эргежок чугула бүгү чүүлдерни кылыр бис.

Бодунуң күчү-шыдалынга даянгаш, канчаар-даа аажок улуг серемчилелдиг болгаш шыдамыккай чорукту көргүспүшаан, бодунуң даштыкы политиказының тайбыңга ынакшылдыг принциптеринге болгаш эчис сорулгаларынга чайгылыш чок шынчы чоруун камгалавышаан, Совет Эвилели, ядролуг дайынның кыжаныышкынындан кижи төрелгетенни чайладыр дээш, чавырлыышкын дээш, чепсегленнишкинни дүжүрери дээш кызымаккай демисежир апаар.

Ол демиселге бистиң-биле кады социализмниң акы-дунмалышкы чурттары, национал болгаш социал хосталга дээш демиселчилер, бүгү диптерниң тайбынга ынакшылдыг чурттары, чернин бүгү ак сеткилдиг кижилери туржуп турар. Тайбыңның политиказы кижи төрелгетеннің үндезин амыдыралчы эрге-ажыктарын илередип турар, ынчангаш келир үе — ындыг политика дээш туржур.

Совет улус партияны бодунуң шылгаттынган коллективтиг баштыңчызы, мерген угаанныг удуртукчузу болгаш организакчызы деп көрүп турар. Ажылчын аңгыга, күш-ажылчы улуска бараан болуру—партияның бүгү ажыл-чорудулгазының дээди эчис сорулгазы болгаш ужур-утказы ол бооп турар. Партия-биле улустуң чайгылыш чок чаңгыс эви совет ниитилелдин тиилеттирбес күжүнүң үндезини турган болгаш үндезини бооп артар-даа. СЭКП ажылчы чоннарның идегелин ыдыктыы-биле үнелээр, массалар-биле бодунуң харылзааларын үргүлчү быжыглап турар. Бистиң партиявыс болуушкуннарның кандыг-даа таварылгаларының үезинде, кандыг-даа бергелернин үезинде бодунуң төөгүлүг сорулгазын ыяап-ла күүседир дээрзинге чон херек кырында бүзүрээр. Леонид Ильич Брежневтин удуртулгазы-биле ажылдап кылдынган СЭКП-ниң иштики болгаш дактыкы политиказы моон соңгаар-даа чайгылыш чокка, салдынган сорулга ёзугаар чоруттунар апаар.

Л. И. Брежневтин амыдыралы болгаш ажыл-чорудулгазы Коммунистиг партияга болгаш совет улуска шынчы бараан болурунуң сорук киирикчи үлегер-чижээ бооп кезээде артар.

Коммунистер, бүгү совет кижилер бедик медерелдиг болгаш организастыг чоруун көргүзер, боттарының кызымаккай чогаадыкчы ажыл-ижи-биле ленинчи партияның удуртулгазының адаа-биле чорааш, коммунистиг тургузуушкуннуң планнарын күүседирин, бистиң социалистиг Төрээн чуртувустуң улам ынай чечектелиишкинин хандырар дээрзинге бүзүрелин Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитеди, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели илередип тур.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединден, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумундан, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинден

СЭКП Төп Комитединиң Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Леонид Ильич Брежневтиң 1982 чылдың ноябрь 10-да эртенгинин 8 шак 30 минута турда хенертен мөчээнин Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитеди, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели хаңы кажыдал-биле партияга болгаш бүгү совет улуска дыңналып тур.

Лениннің улуг херээниң шынчы уламчылакчызы, тайбың болгаш коммунизм дээш чалбыыштыг демиселчи —Леонид Ильич Брежневтиң аңы совет кижилерниң болгаш дешпилгелиг бүгү кижи төрелгетенниң чүректеринге кезээде чурттаар.

Леонид Ильич Брежневтиң аарып чорааныңың болгаш мөчээн чылдагааныңың дугайында

МЕДИЦИНА ТҮҢНЕЛИ

Л. И. Брежнев 1906 чылда төрүттүнген, өстүп, ооң улуг хап эргилдезинде дамыры өрээлдеинин, атеросклерозтаашындан чүректиң бодуи долганган дамырларын ёй-ойде дутлай бээр атеросклерозтан чүрек согуушкунуунуң ритмазын уредирип, чүректи ёйойлеп курулдурарындан чүректиң шыңганы мурнунда инфарктар эрттиргенинден сорбуланган өскерлиишкиннерден аарып чораан.

СССР-ниң Кадык камгалал министерствозунуң чанында дөрткү кол эргелелдиң начальныгы ССРЭ-ниң ЭА-ның болгаш ССРЭ-ниң МЭА-ның академиги, профессор **Е. Чазов**; ССРЭ-ниң МЭА-ның академиги, профессор **В. Шмидт**; эртемниң алдарлыг ажылдакчызы, профессор **В. Попов**; ССРЭ-ниң МЭА-ның корреспондент-кежигүнү, профессор **В. Смагин**; ССРЭ-ниң МЭА-ның корреспондент-кежигүнү, профессор **А. Чучалин**; Эмнел турган эмчизи **М. Коеарев**; ССРЭ-ниң МЭА-ның академиги, профессор **Н. Краевский**; эртемниң алдарлыг ажылдакчызы, профессор **Ю. Постнов**.

1982 чылдың ноябрь 10-да 8 болгаш 9 шактар аразында чүрээ хенертен сокпастай берген.

Патология-анатомия шинчилелиниң үезинде диагноз бүрүн бадыткаттынган.

СЭКП ТК-да, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунда болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинде

СЭКП Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаатканы болза:

1. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Леонид Ильич Брежневти орнукшударын организастаар талазы-биле комиссияны дараазында составтыг кылдыр тургузар: эштер Андропов Ю. В. (даргазы), Горбачев М. С., Гришин В. В., Громыко А. А., Пельше А. Я., Тихонов Н. А., Устинов Д. Ф., Черненко К. У., Кузнецов В. В., Пономарев Б. Н., Капитонов И. В., Зимянин М. В., Александров А. П., Шалаев С. А., Пастухов Б. Н., Блохин Н. Н., Марков Г. М., Хренников Т. Н., Пономарев Н. А., Бойдарчук С. Ф., Терешкова В. В., Береговой Г. Т., Гордиенко А. Ф., Смирнов В. А., Голубева В. Н., Гиталов А. В.

2. Л. И. Брежневти Кызыл шелге орнукшудар.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Леонид Ильич Брежневти орнукшударын организастаар талазы-биле комиссиядан

Леонид Ильич Брежневтиң мага-бодун салган хааржакты 1982 чылдың ноябрь 12-де Эвилелдер бажыңының Колонналыг залынга тургузарын комиссия дыңнадып тур.

Леонид Ильич Брежнев-биле чарлышкын ёзулалын кылыры-биле Колонналыг залче ажылчы чоннарның кирери бо чылдың ноябрь 12-де 13 шактан 22 шакка чедир; ноябрь 13-те болгаш 14-те — эртенгинин 9 шактан 22 шакка чедир болур.

СЭКП ТК-да, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунда болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинде

СЭКП Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаадыры болза:

1. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Леонид Ильич Брежневтиң мөчээни-биле холбаштыр 1982 чылдың ноябрь 12, 13, 14 болгаш 15-ти чуртка кажыдал хүннери кылдыр чарлаар.

Орнукшудулга хүнүнде эгесес чыл болгаш ортумак школаларга өредилге кичээлдери эрттирбес.

2. Леонид Ильич Брежневти орнукшудуп турар үеде Москвага, эвилелдешкен республикаларның пайысылалдарынга, маадыр хоорайлар Ленинградка, Волгоградка, Одессага, Севастопольга, Новороссийскиге, Керчиге, Тулага, маадыр шивээ Брестиге, олышкаш Калининградка, Львовго, Донда-Ростовго, Куйбышевго, Свердловскиге, Новосибирскиге, Читага, Хабаровскиге, Владивостокко, Североморскиге, Днепропетровскиге, Запорожьеге болгаш Днепродзержинскиге хоорайларга үгербоолар-биле даштаашкыннар кылыр.

Соксаал чок бүдүрүүшкунуң будурүлгелеринден аңгыда, Совет Эвилелиниң бүгү девискээринге бүгү-ле будурүлгелерниң болгаш организациялардың ажылын ол-ла үеде беш минута соксадыр: фабрикаларга, заводтарга, демир-оруктарга, далай болгаш хем флодунуң судноларынга гудоктар-биле үш минута дургузунда салют кылыр.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Леонид Ильич БРЕЖНЕВ

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы, Совет Эвилелиниң дөрт дакыр Маадыры болгаш Социалистиг Үш-ажылдың Маадыры Леонид Ильич Брежнев 1982 чылдың ноябрь 10-да амыдыралчуртталгазының чеден алдыгы чылында хенертен мөчээн. Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнеиниң, делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын шинчээшкининиң шылгарангай ажылдакчызы, улуг теоретик болгаш талантылыг организакчы амыдыралчуртталгазындан чарылды. Оон бүгү улуг, чырыткыланчак амыдыралы Октябрьның өндүр улуг херээнге, Ленинниң партиязынга, үш-ажылчы чонуң эрге-ажыктарынга, коммунизм тургузуушкунунга бүрүн бердӥнген.

Леонид Ильич Брежнев 1906 чылдың декабрь 19-та Днепродзержинск хоорайга ажылчын металлургтуң өг-бүлезинге төрүттүнген. Он беш харлыг оол металлургия заводунга келгеш, улуг болгаш аддарлыг үш-ажылчы коллективке ажылчын дадыгышкынны алган. Л. И. Брежнев он чеди харлыында комсомолга кирген, а 1931 чылда Коммунистиг партияның кежигүнү болу берген.

Техникум дооскаңының соонда Л. И. Брежнев Курск губерниягa, Белоруссияга болгаш Уралга чер тургузукчулу болуп ажылдаан. Черге ол аңаа ынакшыл, белен эвес болгаш кижилерге кончуг херектиг тараачын ажыл-ишке хандыкшаан.

Төрээн хоорайынга ээп чаңа бергеш, Л. И. Брежнев металлургия институдунга киргеш, оон-биле кады партийжи болгаш хөй-ниити харыысалгалыг даалгаларны аңаа күүседип турган — факультеттиң партком секретары, профком даргазы, а оон соонда институттуң партком секретары. Институттуң дооскан соонда заводка ажылдап турган, Забайкальеге армияга албан эртиргеи, совет болгаш партия ажылы кылып турган.

1939 чылда партияның Днепропетровск обкомунуң секретарынга соңгуткаш, Л. И. Брежнев шериг техниказын будурелин организастаар талазы-биле улуг ажылды чорутқан.

Ада-чурттуң Улуг дайынының башталгаш хүннеринден-не Л. И. Брежнев дайыллажып турган армияга барган. Фронтучу черге оруктарны ол Новороссийскиден Прагага чедир дайынчы, коммунист, политажылдакчы болуп эрткен. Мурнуу фронтунуң Политэргелелиниң начальнигиниң оралакчызы, оон соонда 18-ки армияның Политкилдизининиң начальниги, Украинаның 4-кү фронтузунуң Политэргелелиниң начальниги болуп тура, ол Кавказка, Причерноморьеге, Крымга, Украинага Совет Армияның чамдык улуг операцияларын ажылдап кылырынга болгаш боттандырарынга киришкен, фашистиг эжелекчилерден Европа чурттарының улустарын хостаарынга киришкен. Биче черге совет дайынчыларның чижеглежир чүве чок эрес-маадыр чоруу комиссар Брежневтиң ады-биле холбаалыг. Москвага Тиилелге парадынга каттышкан полктуң комиссары болуп киришкеш, Л. И. Брежнев болунуп фронтучу орууп дооскан.

1946 чылда Л. И. Брежнев Украинаның КП(б)-зиниң Запорожье, а оон соонда Днепропетровск обкомнарының бирги секретарынга соңгуткан. Бистиң индустриявыстың Запорожсталь, Днепрогэс, Днепропетровскинин болгаш Никопольдуң металлургия заводтары, Криворожьенин рудниктери ышкаш ындыг улуг будурелерни оон шуут удурткылеп ооң-биле катап тургускан.

1950—1952 чылларда Л. И. Брежнев — Молдавияның Компартиязының ТК-зының бирги секретары. Ынчаардагы эвилелдешкен республикаларның эң аныяк турганнарының бирээзи бо республиканың үлетпүрүн хөгжүдеринге, көдээ ажыл-агыйын социалистиг үш-ажылдың Маадыры Леонид Ильич Брежневке хамаарыжыр. Чингине секретарь болуп ажылдап тургаш, ол Төп Комитеттиң, оон Политбюроузунуң найыралдыг, коллективтиг ажыллаарын хандырган. Партияның республика, край, область, хоорай, район болгаш эге организацияларының ажылчорудулгазын сайзырангайжыдарынче Л. И. Брежнев улуг кичээнгейни салып келген.

Бистиң чүртүвүска коммунистиг тургузуушкунуң планнарын боттандырарынга Л. И. Брежнев улуг салыышкыны киирген. СЭКП-ниң XXIII—XXVI съездилериниң сайзырангай социализмниң тургузар болгаш коммунизмче шилчиир дугайында принципиалдыг айтыышкыннары партияның экономиктиг болгаш социал политиказының үндезини апарган. Кол звенозу Аъш-чем программазы болуп социалистиг индустрияның, аграр политиканың хөгжүдезиниң айтырыглары, будурелгиниң ажыктыын бедидери, оон интенсификациязы, ниитилел харылзааларының сайзырангайжыглазы, ажылчы чоннарның коммунистиг кижизидилгези — бо бүгү айтырыгларны партия, оон Л. И. Брежневке баштаткан Төп Комитеди чогаадыкчы ёзу-биле ажылдап кылган.

Л. И. Брежнев Конституция комиссиязының даргазы турган, бүгү улустуң чугаалашканының ёөлүнде, оон илеткелин ёзугаар 1977 чылда хүлээп алганы ССРЭ-ниң чаа Конституциязы социалистиг демократияның хөгжүдезиниң чаа күүлүг судалы (1965—1977 чылдарда), ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы (1960—1964 чылдарда болгаш 1977 чылдан бээр) чораан.

1964 чылда СЭКП ТК-ның октябрь Пленумунга Л. И. Брежнев СЭКП ТК-ның Бирги секретарынга, а 1966 чылда — Чингине секретарынга соңгуткан. Оон теоретиктиг, политиктиг, болгаш организакчы могаг чок ажыл-чорудулгазы Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязын улам ынай хөгжүдери болгаш быжыглаары-биле сырый холбашкан. В. И. Ленинниң номналын болгаш чагыгларын чайгылыш чок боттандырбышаан, совет ниитилелдиң удуртукчу болгаш башкарыкчы күжү, миллионмиллион массаларның тургузукчу чогаадылгазының организакчызы болгаш хей-аът кирикчизи, совет улустуң политиктиг авангарды болуп рольду партия улам долу боттандырар дугайында ол могаг-шылаг чок сагыш салып келген.

Партийжи амыдыралдың болгаш удуртулганың принциптериниң, партияның массалар-биле харылзаазын быжыглаарының ленинчи нормаларын катап тургузар, быжыглаар болгаш сайзырадыр талазы-биле кайгамчык салыышкын Л. И. Брежневке хамаарыжыр. Чингине секретарь болуп ажылдап тургаш, ол Төп Комитеттиң, оон Политбюроузунуң найыралдыг, коллективтиг ажыллаарын хандырган. Партияның республика, край, область, хоорай, район болгаш эге организацияларының ажылчорудулгазын сайзырангайжыдарынче Л. И. Брежнев улуг кичээнгейни салып келген.

Бистиң чүртүвүска коммунистиг тургузуушкунуң планнарын боттандырарынга Л. И. Брежнев улуг салыышкыны киирген. СЭКП-ниң XXIII—XXVI съездилериниң сайзырангай социализмниң тургузар болгаш коммунизмче шилчиир дугайында принципиалдыг айтыышкыннары партияның экономиктиг болгаш социал политиказының үндезини апарган. Кол звенозу Аъш-чем программазы болуп социалистиг индустрияның, аграр политиканың хөгжүдезиниң айтырыглары, будурелгиниң ажыктыын бедидери, оон интенсификациязы, ниитилел харылзааларының сайзырангайжыглазы, ажылчы чоннарның коммунистиг кижизидилгези — бо бүгү айтырыгларны партия, оон Л. И. Брежневке баштаткан Төп Комитеди чогаадыкчы ёзу-биле ажылдап кылган.

Л. И. Брежнев Конституция комиссиязының даргазы турган, бүгү улустуң чугаалашканының ёөлүнде, оон илеткелин ёзугаар 1977 чылда хүлээп алганы ССРЭ-ниң чаа Конституциязы социалистиг демократияның хөгжүдезиниң чаа күүлүг судалы ашарган. Совет күрүнеиниң баштынчызы эрге-дужаалга Л. И. Брежневтиң ажыл-чорудулгазы хөй талазлыг болгаш үре-түнелдиг болуп келген. Улустуң эрге-чагыргазының ат-алдарын бедидеринге оларның ажылын сайзырангайжыдарынга ол идиглиг болган.

Чоннуң маадырлыг күш-ажылы сайзырангай социализмниң материал-техниктиг күүлүг баазазын тургускан. Эртем-техниктиг революцияның чедиишкиннерин социализмниң артык күштүү-биле каттыштырган чорук экономиканың бүгү-ле аныяларынга дешилгени хандырар арганы берген. Чоннуң чаагай чоруу дээш, оон материалдыг болгаш культурлуг эннелдин бедидер дээш партия болгаш күрүне хүн бүрү сагыш салып турар. Эртем-техниктиг дешилгенин айтырыгларынче, күш-ажылдың будурүкчүлүүн бедидеринче, ажылдың шинээрыч эвижидеринче, Сибирьнин болгаш Ыраккы Чаан чүктүн будурүкчү күштерин хөгжүдеринче, космосту шинээдин алырынче Л. И. Брежнев улуг кичээнгейни салып келген.

Партияның марксизчи-ленинчи өөредиин хөгжүдеринче, ону чогаадыкчы ёзу-биле ажыглаарынче Л. И. Брежнев улуг сагыш салып чораан. Ол туруштуг марксизчи-ленинчи болуп, эртемниг коммунизмниң теориязынга, бышкап социализм дугайында өөрединиң ажылдап кылырынга, ону улам ынай сайзырангайжыдарынга болгаш хөгжүдеринге улуг салыышкынны киирип келген.

Дыка хөй чылларның дургузунда Л. И. Брежнев ССРЭниң Камгалал Чөвүлелин удуртуп, совет улустуң тайбын күш-ажылын идегелдиг камгалап, чер кырында бүгүниити тайбынның чөленгинжи апарган совет Чепсекти Күштер дугайында хүн бүрү сагыш салып келген. Аңаа шеригниң дээди эрге-дужаалы Совет Эвилелиниң Маршалы атты тывыскан.

Ленинчи номналга даянмышаан, Л. И. Брежнев делегей байдалын, делегей ареназынга күштерни канчаар тургузуп турарын, термоядролуг дайынны чайладырының тодаргай оруктарын хаңзыбиле аналиэтеп келген. Дӭйынның болгаш тайбынның айтыырыгларының талазы-биле Л. И. Брежневтиң ажылдары совет даштыкы политиказының үндезин үжүр-дүзаалыг болуп келген.

Улуг патриот Л. И. Брежневти интернационалчы деп, бо сестүн ян хаңы, ленинчи утказын ёзугаар адап болур. Чоңу-биле мун-мун судал дамчыштыр тудуш болбушаан, ол өске улустарның салым-хуулларын болгаш чүткүлерин чүрээнинң хаңызындан билип чораан. Социализмнин башпайгы чүртүнүң аргалары болгаш күүзүү тайбынның хөрээнге, улустар аразының бот-боттарын биличириниң болгаш найыралының хөрээнге, үре-түнелдиг болгаш бот-боттарын байлакшыдып турар кадыы ажылдажылгага ян улуу-биле бараан болзун дээш дыка хөй чүүлдерни кылып келген.

Интернационализмниң идеяларынга бердиниишкин делегейнин социалистиг дем каттыштырылга чүртталары-биле акыдүмга найыралды, кадыы ажылдажылганы быжыглаар дугайында, деп эргеге, хүзүлежилгеге болгаш дуулажылгага үндезилээш, социалистиг чүрттарның маркесчи-ленинчи партияларының найынчы, эвилелиниң дугайында Л. И. Брежневтиң күжениишкиннеринде болган соксаал чок сагыш салыышкынныза чырыткыланыр сининигин киргеи.

Колониалдыг дарлаалдан хостатташ, социалистиг углаышкынның оруунче, социализм дээш демиселдиң оруунче киргеи чүрттар-биле, политиктиг болгаш экономиктиг хамаарышпас чорук дээш тускешиин турар бүгү улустар-биле Л. И. Брежнев хей талазлыг, үре-түнелдиг харылзаалары быжыглаары болгаш халбаттыры дээш могаг-шылаг чок ажылдап чораан.

Делегейнин коммунистиг шинчээшкининиң чаа харыысалгалыг болгаш нарын үеваазында бүгү делегейниң акы-дүнмалыкты коммунистиг партиялары-биле харылзааларның хаңзааны болгаш сайзырангайжыт ынга ны Л. И. Брежневтиң аты-биле холбаалыг. Ол ангы талазыбиле акы-дүнмаларның маадырлыг чоруун, оларның коммунизмниң идеяларынга бергеинге белги-биле үвелеп турган.

Л. И. Брежнев төөгүге тайбын дээш улуг төлевилчи болуп арбар. Бистиң ядро улуг чүс чылывыста займының халаптыг айылын ол хаңызы-биле билип турган. Кижиниң ян-не бир дугаар эргези — амыдыран-чурттаарының эргези-дир дээрзинин дугайында бүгү делегейге пептерээн сорук киирикчи болгаш мобилизакчы идеи аңаа хамаарыжыр.

XXIV съездиге Л. И. Брежневтин удуртулгазы-биле ажылдап кылган болгаш бажылаан Тайбының программазын бистиң партиязы СЭКП-ниң XXV болгаш XXVI съездилериниге улам хөгжүткен, тайбынга ынакшылдыг дыка хөй улуг эргелекчи саналларны үндүрген. Ол чорук делегей харылзааларынга чаваалыышкынның болгаш кадыы ажылдажылганың байзалын үргүлүү тударынга, тайбын кожа-хевбаа тогунналгакты дээш, агрессияның болгаш империализмнин күштеринге улуг земиселди идепкейлиг чөрүлээрынга хүзээп турар. Тайбын болгаш социализм миллион-миллиондаң кижилериниң үгаан-медерелинче чарылбас будуң чүүл болуп улам быжыглыг кирген. Л. И. Брежнев бедик партийжи чорукбиле, большевикчи принципиалдыы-биле, биче сеткилдии болгаш кижизиг чоруу-биле өнээланып турган. Ол бүгү совет кижилерге чоок болгаш эргим чораан.

Коммунистиг тургузуушкунга Коммунистиг партияның болгаш совет күрүнеиниң мурнунга шылгарангай ачы-хавыяазы дээш, Ала-чурттуң Улуг дайынында совет улустуң немец-фашистиг эжелекчилерни ашкан тиилелгезинге хууда улуг салыышкыны дээш, Совет Эвилелиниң экономиктиг болгаш камгаланыр күчүзүн быжыглаар талазыбиле изепкейлиг болгаш үре-түнелдиг ажылы дээш база тайбын болгаш улустарның аймыл чок чоруу дээш демиселге могаг-шылаг чок ажылы дээш Л. И. Брежневке Совет Эвилелиниң Маадыры, аты дөрт катап база Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры атты тывыскан.

Ол «Тиилелге» орден-биле шаңнаткан, сес Ленин орденбиле, үйи Октябрь Революциязы орден-биле, үйи Кызыл Тук орден-биле. Богдан Хмельницкийниң II чергелиниң, Ада-чурттуң дайынының I чергелиниң, Кызыл Сылдыс орденнери-биле. Хүндүлүг чепсек-биле болгаш ССРЭ-ниң медальлары-биле шаңнаткан. Ону Карл Маркс атты алдын медаль-биле шаңнаан. Ленинчи шаңналдың лауреазы атты аңаа тывыскан.

Коммунистиг, ажылчын болгаш национал-хостаалгалыг шинчээшкининиң мурнунга, тайбын дээш демиселге ачы-хавыяазы дээш Л. И. Брежневке Болгария Улус Республиканың Маадыры атты үш удаа, Герман Демократтыг Республиканың Маадыры атты — үш удаа, Моол Ард Республиканың Маадыры болгаш МАР-ның Күш-ажылдың Маадыры атты, ЧССР-ниң Маадыры атты үш удаа, Куба Республиканың Маадыры атты, Вьетнам Социалистиг Республиканың Күш-ажылдың Маадыры атты тывыскылаан. Польша Улус Республиканың, Венгр Улус Республиканың, Румыния Социалистиг Республиканың, ЮСФР-ниң, БҮДР-ның, Лаостуң болгаш өске-даа хей-хей күрүнелериниң үзээл шаңналдары-биле шаңнаткан. Ол делегейниң Ленинчи шаңналдың лауреазы турган болгаш Ф. Жолио-Кюри атты «Тайбының алдын медалы-биле» шаңнаткан.

Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнеиниң шылгарангай удуртукчузунуң, бистиң үениң ян чүүл политиктиг ажыллакчызының тускаалдың ян-не хаңызы-биле хүндүлеп көрбүшаан, коммунистер, совет кижилер, аңгыы-сыны бистиң өөнүктеринче, чер кырында тайбың кымгала үнелиг болуур, ооң шуутузу кажыдап мөгейип турар.

СЭКП Төп Комитеди

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ОНГУ ЧЫЫЖЫНЫҢ ЧЕДИГИ СЕССИЯЗЫНЫҢ АЖЫТТЫНАРЫН СОҢГААРЛАТКАН ДУГАЙЫНДА

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң онгу чыыжының чедиги сессиязының ажыттынарын 1982 чылдың ноябрь 23-түң хүнүнче соңгаарлатканын ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму дыңнадып тур.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң бешки чыыжынга Улуг-Хем районда Арыг-Үзүүнүң № 119 соңгулда округунга соңгулдалар талазы-биле округтуң соңгулда комиссиязының ДЫҢНАДЫЫ

«Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң соңгулдалар дугайында» Тыва АССР-ниң Хөөйлузунуң 39 болгаш 57 үүлдериниң дүүштүү Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң бешки чыыжынга Улуг-Хем районда Арыг-Үзүүнүң № 119 соңгулда округунга депутаттың кандидадынга «УТКА 25 чылы» совхозтуң ажылчыларының болгаш албан-хаакчыларының коллективинден депшиттирген. 1923 чылда төрүттүнген, СЭКП кежигүнү, СЭКП обкомунуң сан-хөөажыл-агый кылдыяның эргелекчизи Николай Федорович Ишуунин бүрүткеткен.

КОЛЛЕКТИВ МУРНАКЧЫ АПАРГАН

Амгы үеде коллектив бүрүзү ССРЭ-ниң 60 чылынга утнуштур алган социалистиг хүлээлгелерин чедиишкинниг күүседир дээш кызымак ажылдап, чарышты улам нарбартыкан.

Юбилейлиг чылдың он айлары доозулган. Районнарның болгаш хоорайларның, үлетчурүнүн, тудугнүн, транспорттун, харылзаанын, садыгның, чоңнуң амыдырал хандырылгазының коллективтери бүгү күжүн, арга-курлавырларын планныг сорулгаларны чедиишкинниг күүседиринче моолаан. Он айлар дургузунда планнаң ажыр 600 мун хире рубльдин үлетчүр продукциязын будурген, 800 мун рубльдин барааның продукциязын сайгарган. Үлетчүрге үш-ажылдың будурүкчүлүүнүн планы күүсеттинген. Хөйхой тонна хөмүр-дашты, саржагны, чаланы сүт продукциязын, электри болгаш чылыг энергиязын, тудуг ыяжын, дилиг материалдарын планнаң ажыр будурген.

Бии-Хем районнуң ажылышчылары, сүт комбинадынын, Тываның радио болгаш телевидение ламчылылгазының төвүнүн, Кызылдың аъш-чем садыдынын, «Тувакобувьбыт» будурүлге каттыжышкынының ажылы-биле танышпыраал. Каттыжышкында 117 кижи ажыллап турар. Оларның аразында идик даараар, септээринин мастерлери, янзы-бүрү хевирнин идик моделинин быжыктылары — 84 кижи бар.

Каттыжышкынның Кызылда будурүлге цегинге кире бээрге ында будурүлгенин ажыл-ишчилериниң ССРЭ-ниң тургустунганының 60 чылынга уткуштур алган социалистиг хүлээлгелерин, чонга ачылдуза чедиреринин чурумун, оларга төлевир дандызын шеергин, чараш кылдыр дерин кылгаш, көскү черде аскылаан. Коллектив кежигүннери социалистиг хүлээлгелерин декабрь 29-та күүседирин аазааннар. Олар аазаан сөзүнге ээ болуп, эрткен айларның планныг онаалдаларын ажыр боттандырганнар.

Каттыжышкынның будурүлгелериниден ян эки түннелдерни Кызылдың идик септээр, даараар коллективи чедип алган. Ол цех октябрь айның будурүлге планын ажыр күүсеткен.

Чедиишкиннерин үндезинин чүдел? Бо айтырыгга «Тувакобувьбыт» будурүлге каттыжышкынының кол инженери Т. К. Сагачев мынчаар харыылаан:

— Моон мурнунда чылларда Кызылда идик даараар болгаш септээр цехтин, районнарда салбырларның ажыды, ында ажыллап турар кижилерниң ажылын чедиишкинниг күүседиринче моолаан. Он айлар дургузунда планнаң ажыр 600 мун хире рубльдин үлетчүр продукциязын будурген, 800 мун рубльдин барааның продукциязын сайгарган. Үлетчүрге үш-ажылдың будурүкчүлүүнүн планы күүсеттинген. Хөйхой тонна хөмүр-дашты, саржагны, чаланы сүт продукциязын, электри болгаш чылыг энергиязын, тудуг ыяжын, дилиг материалдарын планнаң ажыр будурген.

Бии-Хем районнуң ажылышчылары, сүт комбинадынын, Тываның радио болгаш телевидение ламчылылгазының төвүнүн, Кызылдың аъш-чем садыдынын, «Тувакобувьбыт» будурүлге каттыжышкынының ажылы-биле танышпыраал. Каттыжышкында 117 кижи ажыллап турар. Оларның аразында идик даараар, септээринин мастерлери, янзы-бүрү хевирнин идик моделинин быжыктылары — 84 кижи бар.

Каттыжышкынның Кызылда будурүлге цегинге кире бээрге ында будурүлгенин ажыл-ишчилериниң ССРЭ-ниң тургустунганының 60 чылынга уткуштур алган социалистиг хүлээлгелерин, чонга ачылдуза чедиреринин чурумун, оларга төлевир дандызын шеергин, чараш кылдыр дерин кылгаш, көскү черде аскылаан. Коллектив кежигүннери социалистиг хүлээлгелерин декабрь 29-та күүседирин аазааннар. Олар аазаан сөзүнге ээ болуп, эрткен айларның планныг онаалдаларын ажыр боттандырганнар.

Каттыжышкынның будурүлгелериниден ян эки түннелдерни Кызылдың идик септээр, даараар коллективи чедип алган. Ол цех октябрь айның будурүлге планын ажыр күүсеткен.

Чедиишкиннерин үндезинин чүдел? Бо айтырыгга «Тувакобувьбыт» будурүлге каттыжышкынының кол инженери Т. К. Сагачев мынчаар харыылаан:

— Моон мурнунда чылларда Кызылда идик даараар болгаш септээр цехтин, районнарда салбырларның ажыды, ында ажыллап турар кижилерниң ажылын чедиишкинниг күүседиринче моолаан. Он айлар дургузунда планнаң ажыр 600 мун хире рубльдин үлетчүр продукциязын будурген, 800 мун рубльдин барааның продукциязын сайгарган. Үлетчүрге үш-ажылдың будурүкчүлүүнүн планы күүсеттинген. Хөйхой тонна хөмүр-дашты, саржагны, чаланы сүт продукциязын, электри болгаш чылыг энергиязын, тудуг ыяжын, дилиг материалдарын планнаң ажыр будурген.

Идик септээр мастер Владимир Даңар-оол октябрь 25-те чыл планның күүсеткеш, ам 1983 чылдың үлүүзүнде ажылдай берген. Шак ындыг ажылчыннар чыл санында көвүдеп кел чылар. Оларга Кызылдың идик даараар болгаш септээр иегинден Г. Кузьмин, В. Конягин, Бай-Хаакта А. Ежак, Эрзинде М. Нам-оол даңзын оон-даа өскелерни алаң болур. Оларның дуржулгазы өскелерге үлегер-чижек болуп турар. Оон аңгыда, бир онзагай чүве чүл дээрге, сөөлгү чылларда идиктер даараар механизмпернин саны көвүдеп, ажыглалга массалыы-биле кирип турарында, чиг-эт-биле хандырылганың багай эвезинде. Ынчангаш бистиң коллективте ажылдап турар мастерлерниң ажылынга туруушкуннар болбайын турар. Ачы-дуза чедирер чүрлерниң материал-техниктиг баазазы оранчок экижээн. Кызыл хоорайда, районнарда ажылдап турарлар чырык, чылыг, делгем бажыңнарда чурттап турар. Ажылчыннар доктаамал туруумчуй берген, ынчангаш күш-ажылдың будурүкчүлүүнүн бедик.

Ук будурүлге моон мурнунда хожудангай турган болза, ам ында байдал өскерилгендир. Ачы-дуза чедирикчилериниң ажылга сонуургалын, харыысалгазын бедидер дээш ында партия организациязы специалистер-биле кадыы хөй ажылдарны кылып чоруткан. Бригада, ээлчег, цех, ажылчын бүрүзүнүң үш-ажылының түннелин үндүрүп, шаннадмакталды типлекчилерге тыныс турар. Бо бүгү кылып чоруткан хемчеглер «Тувакобувьбыт» будурүлге каттыжышкынын социалистиг чарыштың типлекчилериниң одуруунче киирген.

Б. МААДЫ.

ТЕХНИКТИГ ДЕПШИЛГЕ: мурнакчы дуржулганың школазы

Эртем-техниктиг ниитилелдер бистиң чүртүвүста эң массалыг хөй-ниити организацияларның бирээзи. Ында совет интеллигенциязының — эртемденнериниң, инженерлериниң, көдээ ажыл-агыйның специалистериниң дыка хөйү, техниктер, ажылчыннар — будурүлгенин чаартыкчылары хаара туттунган. Бистиң республикада эртем-техниктиг ниитилелдерде дөрт мун хире кижи хаара туттунган. Эртем-техниктиг ниитилелдерниң область чөвүлелинде, аймактар аймы-биле беш баштаар черде 183 эге организация бактаан кирген. Ол эге организациялар — Бүгү-эвилелдиң чогаадыкчылар болгаш чаартыкчылар ниитилелиниң эге организацияларының, республиканың эртем-техниктиг ниитилелдерде бактаан кирип тура, республиканың эртем-техниктиг ниитилелдер чөвүлелинде кирбейн турары бистиң чөвүлелдиң ажылының ажыктыын бедидерине салдарын чедирбейн турар.

Будурүлгелерге хөй-ниитичи көрүлдеринге болгаш конкурстарны эрттирери күш-ажылдың будурүкчүлүүн бедидериниң, будурүлгени техниктиг сайзырангайжыдарының, чогаадыкчы идепкейни хөгжүдеринің күрлавырларын тывараның, ажыглаарының улуг ажыктыг чёпсээ болур. Эртем-техниктиг ниитилелдериниң область чөвүлели тудуг индустрияның, коммунал ажылагый, амыдырал хандырылга, көдээ ажыл-агый, автомобиль транспортунуң, радиоэлу болгаш харылзааның эртем-техниктиг ниитилелдериниң башлаар черлери-биле кады чыл санында 10 хире конкурстарны болгаш көрүлделарин эрттирип турар. Чижээ, «Чаа техниканы болгаш мурнакчы технологияны ажыглап киирерине тиилекчи» деп конкурсту чыл бүрүде эрттирип келген. Эрткен чылын ол конкурска «Тыва коммунэнергонуң», Көдээ ажыл-агыйның дуржулга станциязының, автосептелге заводунуң эртем-техниктиг ниитилелдерни тиилекчилер болган. «Хол-биле кылыр ажылдарны — машиналарга» деп кыйгырыглыг конкурс база чанчыл апарган. 1981 чылдың түннелдери-биле хол-биле кылыр ажылдардан 18 кижиниң шуут хостаан, 47 кижиниң үш-ажыл байдалы чиигээн, экономиктиг ажыы 132 мун рубль түннүг болган.

Ынчалзажок эртип турар конкурстарның болгаш көрүлделарниң массалыг чоруу четпес. Көдээ ажыл-агыйның, тудуг индустриязының эртем-техниктиг ниитилелдериниң эге организациялары ол хемчегларде эвээш киржип турар. Ол хире олардаа механизациянын деннели чамдык талазы-биле алырга, кончуг четпес. Чижээ, «Тыва тудуг» тресте штукатура ажылдарын механизастааны чүгле 42 хуу чедип турар.

Эртем-техниктиг ниитилелдериниң кежигүннери хууда болгаш коллективтиг чогаадыкчы планнарны база хүлээлгелерни алыры сөөлгү чылдарда нептерээн. Бистиң республикада ниитилелдериниң кежигүннериниң 30 ажыг хуузу хууда чогаадыкчы планнарны кылып, ол ёзугаар ажылдап турар. «Тыва тудуг», «Тыва көдээ тудуг», «Тыва сүт тудуг» трестерде болгаш өске-даа чамдык тудуг будурүлгелериниде организацияларда бо ажыл кошкак тургустунган.

Чаа техниканы, дешилгелиг технологияны ажыглап киирерине салдар чедирери, киржири эртем-техниктиг ниитилелдиң кежигүн будурүлгенин хүлээлгези болур. Чүрттелга коммунал ажыл-агый министерствозунуң, харылзаа эргелелиниң, телерадиотөптүң, автосептелге заводунуң, «Тыва коммунэнергонуң» специалистери чаа техниканы ажыглап киирерине идепкейлиг киржири турар. Чаа техниканы шинээдиринин, ажыглап киирериниң планнарын Көдээ ажыл-агый министерствозу, «Тыва тудуг материалдары» аттыжымышкын, тудуг трестери чедир күүсетпээн. Аңаа боттарының үлүүн мында эртем-техниктиг ниитилелдериниң эге организациялары база киирбээни ол.

Хол-биле кылыр ажылдарны кызырарының талазы-биле хөй чүүлдерни кылып чорудары негеттинип турар. Бистиң республикада үлетпүрде аң-даң турарларның 42 хуузу, тудугда — 46 хуу, көдээ ажыл-агыйда ажылдап турарларның 70 хуузу хол-биле кылыр ажылдарда хаара туттунган. Хол-биле кылыр ажылдарны кызырарының Челябинск областың эртем-техниктиг ниитилелдер чөвүлелиниң эге организацияларының дуржулгазы бисте ам-даа чогуур нептерелдиг албайы турар. Олар хол-биле кылыр ажылдарны кызырарының системазын чогаадып тургускан болгаш ол ёзугаар ажылдап турар. Хол-биле кылыр ажылдарның дандызын кылган, оларны кызырарының планын аңаа үндезилеп тургускан.

База бир чүтүлә үгланыышкын болза чылыг болгаш электри энергиязының камнаалгазы болур. Олвар чүүл — энергетика курлавырларын камнаар талазы-биле эткен чылдың көрүлдезинге «Тыва таг-дутуу» комбинатын, «Тывакоммунэнергонуң», «Кызыл-Хем» үмөр-даш разрезинин коллективтери тиилекчилер болган. Бо чылын көрүлде багай эртип турар. Камнаалга талазы-биле санал-оналдар эвээш, адырлар айы-биле көрүлде комиссиялары идепкей чок ажылдап турар.

Продукциянын шынарын бедидериниң айтырыы бисте ян нарын болган эң чүтүлә айтырыгларның бирээзи. Республиканың будурүл үндүрүп турар продукциязының чүтүлә 0,5 хуузу шынарның дээди категориязынга онаажыр. Продукциянын шынарын башкарарының комплекстиг системаларын оожум ажыглап киирип турар, метрологтуг хандырылга нуду деңнелде. Ынчангаш бо талазы-биле эртем-техниктиг ниитилелдериниң ажылдавры база чүтүлә.

Техниктиг дешилгени дүргедедиринин, будурүлгенин ажыктыын бедидеринин айтырыгларын шиитпирлежирингe эртем болгаш инженер-техниктиг хөй-ниитинин киржилгезинин бир ажыктыг хевири болза эртем-техниктиг конференциялар, чөвүлел хуралдар, семинарлар, мурнакчы дуржулганың школалары болур. Олар үүлә ужур-дүзаалыг эртем-техниктиг айтырыгларны көдүрүп, мурнакчы дуржулганы нептередиринге, пропагандалаарыгa салдарлыг болуп турар. Ынчалзажок амгы үеде бүгү чүртта улуг нептерээн бригада кезээн-биле ажылдаар арганы бисте пропагандаан, ажыглаан, киирип турары четпес. Тудугга бригада кезээн-биле ажылдарның хуузу 36,4 четкен, а транспортта, көдээ ажыл-агыйда оон-даа эвээш. Бо мурнакчы дуржулганы нептерезирин, бригада кезээнниң арганы өөренирин, мергежил школаларын тургузары чүтүлә.

Г. ТУТЫНИНА,

Эртем-техниктиг ниитилелдер область чөвүлелиниң даргазының орлакчызы.

КАДЫР-БЕРТКЕ ТОРУЛБАЙН

ССРЭ-ниң Аъш-чем программазында агроүлетпүр комплексиниң транспорт-биле хандырылгазы — оон чүгүле совүзгалларының бирээзи деп айыткан. Ынчангаш ону амыдыралга боттандырарын чедип алыр ёөлүн райбанкуң автотранспортчуларын бүгү-ле боттарының бөө арга-курлавырларын ажыглавышаан шудуруу ажылдаан, чамдык чедиишкиннерни чедип алган. Олар кадыр-берт, ыяжык-хазак оруктарны дүн-хүн чок эртип, улуг ажыл-агыйының янзы-бүрү чүктерин сөөртөкен. Аңаа Сельхозтехкурсуңуп Чадчанада транспорт будурүлгезинде чолаачылардың киирген улуг-хуузу эвээш эвес.

Чижээлээрге, бо чылдың үшкү кварталында ол будурүлгенин чолаачызы Доржу Донгак 1056,4 тонна чүктү совөртөкеш 33,9 мун тонна километрни эртип, эң дээре коргузуглуг болган. Аар чүктер совөртүр автомашиналардан бодунуң башкаган «ЗИЛ-554» маркалыг машиназы-биле Василий Евеев 1580,1 тонна чүктү совөртүп, өөредиг ажылаан. Ол ышкаш Павел Кара-Сал, Сарыг-оол Сат болгаш Кимей-оол Юрий Монгуш бээдә багай эвес ажылдап турарлар.

Д. КАРА-САЛ,
гараж эргелекчизи.

Автономнуг округтарда, областарда

СУГ ОРУУН ХААП ТУРА

Газ байлактыг эң ырак — Ямбурггүн баштайгы тывыкчыларынга чедирер одаар чүүл сөөрткен танкерлар дошпар аразы-биле чеде берген.

Капитаннар П. Третьяков биле В. Юдин оларның башкарган судноларының Обь хемниң унунче кирипкенде агаар баксыраан. Удаваанда палубаларны дош дуй алы берген, дош бузундулары шимчеп чоруурунга шаптыктап эгелээн.

Портче кирер орукту безин дошпар дуглай бээрге, олар дувүревеш, понтаннарны көвүрүглей салгаш, резина хоолай-дамчыдыкчыларны эрикке чедир тойушкеш, тюрмалардан бо полярлыг кыш дургузунда чедер кывар-чаар чүүлдү дүжүүрүп берген.

СЭТА-ның корр.
Салехард.

* * *

ЫЯШ КЕЗИКЧИЛЕРИНГЕ СЕРВИС

Коса база Кочево деп тайгада суурлар көдзө сервистиң төптери болу берген. Мында амыдырал хандырылга бажыңнары ажыттынган. Оларның чонга чедирип турар ачы-дузазының аразында телевизор, хеп чуур машиналар, соодукчулар дээн ышкаш парын техниканы база септеп турар.

Коми-Пермяк автономнуг округтүң ыяш кезикчилериниң суурларында чүс хире комплекстиг хүлээп алыр пунктулары бар. Чурттакчылар район төвүнче кирбейн суурунга телерадиомастерлерге болгаш амыдырал хандырылгазының өске-даа специалистерине, мастерлериге чагыгны кылып каар. Ыяш чазаар мастерлер хөй чагыгны хүлээп алгаш, тайга чурттакчыларынга эптиг аяк-савапы ыяштан чазап берип турарлар.

Ф. ТРУСОВ,
СЭТА-ның корр.
Кудымкар.

* * *

БИЧИИ ТУНДРАЧЫЛАРГА

Соңгу чүктүң сураглыг шинчилекчизи И. Виноградов «Төрээн чурттуң кыдында» деп номун бо ширини крайны чаартып, чаагайжыдып турар кижилерге. Тундрага турараскаатказ. Ону Ыраккы Чөөн чүктүң ном үндурер черинин Камчатка салбыры парлап үндурген.

Бо чылын үндурген «Кораң үжүглел», эге класстарга номчулга ному бичиилерге төрээн дылын эки шиңгээдип алырынга дузалаар.

Ургуларның чурулга школазының башкызы Л. Ткачының чураан чуруктары соңгу крайның дугайында кончуг тодаргай көргүскен. Ам бөлүк авторлар кораң чогаалчыларның эң эки чогаалдарындан кезек өредилгө помнарын, чыындыларны үндурерине белеткеп турар.

Н. ЖИЛИН,
СЭТА-ның корр.
Палана.

* * *

ШЕВЕР ЧАЗАНЫКЧЫ

Кутанка суурның чараш бойдус чурумалдыг девискээринден хол-биле кылган каасталга чыда калбайн турар. Улусчу уран-шевер чазанык-чы Б. Халзановтуң кылган ажылдары-биле суурның кудумчулары шиметтинген.

Мында өреге бүрүзү — уран чүүл чогаалы: бажыңнарның эжиктерин, керимнерин, соңгаларын сиилбин, хээлеп каастаан. Ол чуруктардан ында ким чурттап олурарымдан тодарадып болур. Бир эвес бажында хөй хевирин көргүскен болза, оон ээзи — малчын, дулгүүр биле маска — механизатор, тараа сыптары — агроном чурттап турар.

Кутанка — уран-шевердекчиниң төрээн чурту. Хөй чылдарның дургузунда Иркутскиниң П. Охлопков аттыг хөгжүм-шиин театрынга чурукчубутафор болуп ол ажылдан, он-он шиилерин каастаан. Оон чаланытызы хөй таладыг. Ол Иркутск чанында ажык дээр адаанда ажыттынган архитектура-этнография музейиниң экспонаттарын белеткеп берген, ыяш скульптуразының жанрын эки көргүзүп. бодунуң суурунуң мурнакчыларының портрет галереязын тургускан.

В. ХОДИЙ,
СЭТА-ның корр.
Усть-Орда.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

СЭТА болгаш ПМА: КЫСКА ДЫҢНАДЫГЛАР, ТАЙЫЛБЫРЛАР

ЧААРТЫКЧЫЛАР АЙЫ БОЛГАН

БУДАПЕШТ. Чепельдиң машина кылыр болгаш металлургия комбинадынга чаартыкчылар айы бооп эрткен. Ол ук бүдүрүлге черинин мурнакчыларының чедиишкиннериниң делегеренгей көрүлдези болган. Чепельчилерниң чедиишкиннерин өөренип көөрү-биле аңаа Венгрияның эңгы-ангы үлетпүр бүдүрүлге чердериниң 5 муң ажыг ажылчыннар болгаш специалистер барып чорааннар.

Чүгле бо чылын безин үк комбинатка бир муң ажыг чаартыкчы саналдарны бүдүрүлгеге ажылган киирер деп турар. Баштайгы санаашкынны ёзугаар алырга, оларны ажылдааныңдан киирер ниитизи-биле экономиктиг ажык-оюн миллион форинт-акша болур.

СОВЕТ ДАГЖЫЛАРГА

БЕРЛИН. Г. Баймлер аттыг демир-орук транспорту кылыр комбинатка даг карьерлериге ажылдаар чаа күүлүг локомотивти кылып тургускан. ССРЭ-ниң чагыын ёзугаар кылып турар «ЭЛ-20» дээр баштайгы машиналар 1983 чылдың эгезинде Курскиниң магнитниг аномалиязының болгаш Магнитогорскиде даг комбинадының дагжыларынга чеде бээр. Г. Баймлер аттыг комбинаттың продукциязы дыка хөй чурттарда эки билдингир.

СУББОТНИКТЕРГЕ ШАЛЫПЧЫ АЖЫЛ

ПРАГА. Гавиржовтуң (Соңгу Моравия область) чурттакчылары боттарының хоорайын экижидер талазы-биле чылдың социалистиг хүлээлгелерин Чехословакияда бирде дугаарында күүседиңкенин дугайын дыңнаткан. Олар планда көрдүгениниң ийи катап хөй—үш миллион ажыг шакты субботниктерге болгаш воскресниктерге ажылдап эртиргеннер. Ол шахтёрлар хоорайының чурттакчыларының эки тура ажыл-ижинин түнелдериниң оларның кылганы ажылы көстүп турар: дыка хөй районнарда чаа-чаа школалар, уруглар садтары, өскедаа социал-амыдырал тудуглары көстүп келген. Ногаан зоналарны калбартырыкчында улуг кичээнгей салып турар. Ол бүгүнүң түнелинде Гавиржовта парктар болгаш скверлер девискээри элээп каш муң дөрбелчин метр калбарган.

ССРЭ-ЖЕ ЧОРУДАР ПРОДУКЦИЯГА — ЭКИ ШЫНАР

СОФИЯ. Бургастың И. Боянджиев аттыг судно кылыр заводтуң коллективи совет чагыкчыларга судно септеер эштип чоруур мастерскаяны дамчыдып берген. Ол дээрге Бургастың корабль тудукчуларының Советтер Чуртунга Улуг Октябрьның байырлалынга алдар болдурган күш-ажылчы белээ болган. Ол чаа суднону болгар-совет эртем-техниктиг кады ажылдажылганың түнелинде тудуп тургускан.

Бо чылын заводтуң коллективи Бургас округка «ССРЭ-же чорудар продукцияга эки шынар» деп девизтиг шимчээшкинни эң баштай эгелээн. Ол коллектив боду алган хүлээлгелерин алдарлыы-биле күүседип турар: совет чагыларны ёзугаар кылып үндурген судноларын шуптузу чүтле тергиин эки шынарлыг.

СОҢГУКЧУЛАР-БИЛЕ УЖУРАШКАН

Румынияда чер-чер төвүлледиринге ноябрь 21-де болур депутаттар соңгуллаларының кампанилазы кидиш түлүк чорун турар. Депутаттарга кандилаттар-биле ужуражымышкынарынга соңгукчулар оларга чүтле чагыгларны берип турар эвес, харын база мурнундагы чымыштың чер-чер төвүлледиринин ажылының түнелдерин ол ужуражымышкынарны ажыглап турар.

Найысылалды чаагайжыды тударының талазы-биле улуг ажыл кылдынган. Бухарестиң чүтле VI секторунда Гранд дээр көвүргүнү болгаш оон чоок-кавыында кудумчуларны чаартып кылган. Ол вокзал районунда шимчээшкинни чүтле экижиктен эвес, харын районнуң чонунга база чадаг кижилериңе-даа улам таарымчалыг апарган. Ол ышкаш Друмул Таберей кудумчуну, Пэчий бульварның эртер кезээн улам калбарткан. 16 кудумчуну асфальтылаан. Хоорайның чонунуң дузазы-биле уруглар 25 шөлүүгештерни кылган, 40 га шөлдүг чаа ногаан зоналарны тургускан.

ХАНОИДА ДЕЛГЕЛГЕ

ХАНОЙ. Тудуг болгаш тудуг материалдарының үлетпүрүүн талазы-биле Совет Эвилелинин чедиишкиннериниң делгелгези социалистиг Вьетнамның чаңгыс чылдагаа ажыттынган. Оны Октябрьның социалистиг Улуг революциязынга 65 чылынга тураскаткан.

ССРЭ-де тудуг индустриязының сөөскээл чок хөгжүлдезиниң, тудугга эртем-техниктиг дешилгениң чедиишкиннериниң калбза-биле ажылган турарының дугайын фотографиялар, макетнер болгаш өске-даа делгелгелер тозарлгайы-биле чугаалап турар. Советтер чуртунуң эң улуг дээн тудугларының, ылаңгыяда Байкал, Амур оруунуң дугайында көргүскен материалдар көскү черни ээлеп турар.

(СЭТА).

ПОЛЬШАДА БАЙДАЛ

ВАРШАВА. (СЭТА). ПАП агентилелдиң дыңнатканы ёзугаар алырга, ноябрь 10-да Польшаның үлетпүр бүдүрүлге черлеринге чогумоалыг ажыл хүнү боон эртжен. Чурттуң аңгы-аңгы районнарындан Варшавада эки бүдүрүлге түңнелдериниң дугайында медээлер кээп турар. Легницкиниң чес-руда бассейниниң дагжылары, Гданьскиң В. И. Ленин аттыг судно септеер черниң корабльдери болгаш Гдыняның Парыж коммуназы аттыг септелге бүдүрүлгези, Лодзиниң пос-таавычылары, Познаньның машина тудугжулары, өске-даа бүдүрүлге черлериниң коллективтери дендески ажылдаан. Чажыт көнтрреволюстуг идегеттериниң көрүм-чүрүм үрээшкинин бодурар, ажыл соңсадышкынарын организастаар, социализмге удур чыскаалдарны кылыр дээн оралдажышкынарын ажылчы төннар деткиизээн.

МАДРИДТЕ УЖУРАЖЫШКЫН

МАДРИД. (СЭТА). Европага аймыл чок чорук болгаш кадыг ажылдажылга талазыбиле чөвүлел хүраллың кирижикчилери күрүнелериниң төлөөлекчилериниң Мадридте ужуражышкынынга ноябрь 10-да делегацилер баштынарының албан ужурунда эвес хүралы болган.

Ол-ла хүн ужуражышкынының түңнел документизиниң төлевилелий ажылдан кылыр талазы-биле редакция бөлүү ажылдан эгелээн.

Ноябрь 11–Анголаның национал байырлалы, хамаарышпас чорук хүну

«ДЕМИСЕЛ УЛАМЧЫЛАВЫШААН, ТИИЛЕЛГЕ ЧАЙЛАШ ЧОК»

Ангола Улус Республиканың найысылалы байырлады-биле шиметтинген. «Күш-ажыл партизы — МПЛА делгерезин!», «Хамаарышпас чоруктуң хүнү делгерезин!», «Демисел уламчылавышаан, тиилелге чайлаш чок!» дээн каасталгалыг лозуңнарны болгаш плакаттарны чер болганда аскан. Ол Африка чуртка колонизаторларның бөш чүс чыл тергиндерлин чепсектиг шудургу демиселдиң түңнелинде чеди чыл мурнунда, 1975 чылда, чок кылган. Ажылчыннар болгаш тараачыннар эвилелиниң демдээ кылдыр хостуг Анголаның диштиг сылдыс биле хылыш сиилбиген национал тугун ол чылдың ноябрь 10-дан 11-же дүнезинде Луандага кедүрген.

Африка дишке бот-эргелиг чаа нүрүненің көстүп келгени оон шынчы өңнүктериниң өөрүшкүзүн, а империализмниң турлавга каржылаңышкынны болгаш киленээшкинин кыпсыктырган. АКШ баштаан империалистиг белүктер АУР-нүң тургустугунан Африканың Мурнуу чүгүнде бодунуң эжелекчи эрге-ажыктарынга кыжаныг кылдыр көргеш, аныяк республиканга удур чепсектиг агрессияны өөскүдүп үндүргеп. Төп разведка эргелелиниң агентилери Роберо биле Савимби баштаан чарылдырыкчы, саттыныкчы белүглежишкиннер, кеш-соок илгаар Мурнуу-Африка Республиканың доктаамал армиязының шеригнери. НАТО-ның дыка хөй чурттарындан хөлезиленикчилер Анголаже халдап турүп берген. Шынчаза-даа ангола улус социалистиг дем каттыжылга чурттарының, делегейниң бүгү депшилгелиг күштериниң деткимчези-биле агрессорларны ашкан тиилелгени чедип алган.

Улусчу Ангола социал-экономиктиг үндезин чаартылгаларны боттандырып киришкен. Күш-ажыл партизы — МПЛА болгаш АУР-нуң чаза дайынның таварыштырган балыгларын эң кыска хуусаада эжиртир, колониалдыг кинчи-бектеп салгалын келген хожудаашкынны чок кылыр деп сорулганы салган. «Анголаны хостаарының улусчу чепсектиг күштерининң (ФАПЛА-ның) дайынчыларының республиканың дайзынарынга удур туячуп турганы дег кылдыр ажылдаар деп лозуңну кедүрген. Дайын доозулган соонда ФАПЛА-ның дыка хөй солдаттарын болган командирлерин улус ажыл-агый катан тургузар ажылче чоруткан.

...1976 чылдың эгезинде тулчуушкуннарның ам-даа изиг түлүк үезинде ангола командирлериниң бирээзи — Антонио Доду-биле Уамбо хоорайга танышкан мен. Шеңгат хептиг, МПЛА-ның демдээн кадаан бөрттүг, холунда автоматтыг бедик сынныг, калбак эгининг африкан кижи меңээ мынча деп чугаалаан: «Дайынны доошкаш, өске сорулгаларны шиитпирлеп кириптер бис. Бажыңнарны, школаларны, эмнелегдерни тудуп, черни сайзырадыр ажылдаар бис. Бистиң черивис аажок байлак болдуп ийнн! Аас-кежиктиг амыдырап чурттаар эргезин бодуунуң ханы-биле чаалап алган улуска харын ол бүгү байлактарны бараан болдурар бис».

Элээн сөөлзүреди Уамбога база дагын баргаш. Антонио Доду-биле ужуражы берген мен. Армияның өске-даа дыка хөй командирлери болгаш политажылдакчылары ышкаш, партияның кыйгырыын ёзугаар ол улус ажыл-агыйында ажылдай берген болду. Бистиң биезде чугаалажып турган чүүлдеривисти сактып келгеш, Антонио бодунуң күзели боттанганын чугаалады: кады дайылдажып чоруп турган эштери-биле мурнакчы кодээ ажыл-агый кооперативинде ол ажылдап турар.

АУР-нуң чазааның тускай декреди-биле хамаарышпас чоруктуң чарлаанының соон дарый черни сайзырадыр ажылдап турар кижилерге ону дамчыдып берген. Улетпүр бүдүрүлгелерин, банкыларны национализастаан. Хамаарышпас хөгжүлдениң чылдарында республика улетпүрүүн болгаш кедээ ажылагыйны хөгжүдеринге дыка улуг чедиишкиннерни чедип алган. Чурттуң амыдыралында амгы үе-чада Күш-ажыл партизы — МПЛА-ның хүрээлениң улам быжыглаар, профэвилелдеринин, аныяктар болгаш херээженнер организацияларының ажыл-чорудулгазын идепкейжидер талазы-биле чугула дыка хөй хемчеглер-биле демдеглеттинген.

Республиканың ажылчы чоннары байырлалын күш-ажылчы чаа-чаа чедиишкиннер-биле уткаан. Хамаарышпас чоруктуң чүгле чеди чыл ооң таварыштыр чаңгыс чүгле республиканың найысылалынга безин 150 ажыг будурүлге планныг онаалдаларын ажыр күүсеткен. Чигир заводтары чүгле дээш шынарлыг продукцияны берип турар. Малайже можуда хөвен дүжүдүн ажаан алыры шалыпкын чоруп турар. Күш болгаш мал ажылын хөгжүдеринге ойза кичээнгейни салып турар. Кооперативтерге тараспыннарын эң түрө-биле киреринин херээ уламчылавышаан.

Анголаның делегейде атаандырылгазы ыяш-кежиктиг ажылдаар, ооң-биле ажыл-төлүн азырап келген. Ында-хаая аңнагылаар-даа тургулаан. Аар артыг-дизигли, арбын олчалыг-даа келбес. «Ча, аргада алымныг, өзенде өреглиг эвес, алдырбас аңны сүрүп тургаш чоор боор...» дээш, ашак аңнавайн баргылаар. Элээди болуп өзүп, эр апарган оглу Мырзынайга ол ынанып салып турган.

— Сен-не харын элбек этчаг эккеп, олча-өлүктүг кээп мени амырадыр болдуң бе, оол — деп, Сотпа бир-ле катап оглу Мырзынайны тайгаже диинчилер-биле кады аткарып чорудуп тура, чугаалаан.— Бо таңды мени кызаан чүве дег, аңны бээр эвес, пат чадашкан кижи-ле болгай мен. Ам сени аткарып турарым бо. Сен бистиң «азыракчывыс» болуур чадавас боор сен.

Баштай диинээн чылында аныяк Мырзынайның олчазы пат болган. Харын-даа аңчыларга аартык аткаш келген. Ам канчаар, ашак оглун кээрген чугаалаан:

— «Аргада алымныг, өзенде өреглиг эвес» диижир чүве болгай. Ан-мен аайлашпас чүве болганда, төрээн колхозувустүн азыраан малынган кадарар бис ыйнаан. Колхоз даргазы Василий Санмаевич: «Мал кадарар кижилер тывылбайн тур, инектен хүлээп алгаш, кадарып көреме» деп одурган үве.

Кол Мырзынай адазы Сотпа ашак-биле кады 1949 чылда «Тоорэ-Хем» совхозка инек кадарып эгелээн. Оон бээр үжен үш чыл эрткен. Бо аразында Кол Сотпаевич Мырзынай малдан чарлып көрбээн.

— Үжен ажыг чыл дурузунда черле кандыг мал кадарбадым дээр: баштай инектен эгелээш, оон соонда кезек-кезек ини база чылгы малдаажы, эм адактың сөөлүнде хойда сооткур эр болду. Мендиялештивис.

Хойжу Кол Сотпаевич Мырзынай малчынган эгелээнин, ажыл-ижин бирден-бирээ чокка хөөреп олур.

...Кол Сотпа ашак чер өглеп, тайга-таңды кезип, алдыкыш, аң-мең сүрүп чорбаан. Хем унунга эвээш мал азырап, оон-биле ажы-төлүн азырап келген. Ында-хаая аңнагылаар-даа тургулаан. Аар артыг-дизигли, арбын олчалыг-даа келбес. «Ча, аргада алымныг, өзенде өреглиг эвес, алдырбас аңны сүрүп тургаш чоор боор...» дээш, ашак аңнавайн баргылаар. Элээди болуп өзүп, эр апарган оглу Мырзынайга ол ынаныш салып турган.

— Сен-не харын элбек этчаг эккеп, олча-өлүктүг кээп мени амырадыр болдуң бе, оол — деп, Сотпа бир-ле катап оглу Мырзынайны тайгаже диинчилер-биле кады аткарып чорудуп тура, чугаалаан.— Бо таңды мени кызаан чүве дег, аңны бээр эвес, пат чадашкан кижи-ле болгай мен. Ам сени аткарып турарым бо. Сен бистиң «азыракчывыс» болуур чадавас боор сен.

Баштай диинээн чылында аныяк Мырзынайның олчазы пат болган. Харын-даа аңчыларга аартык аткаш келген. Ам канчаар, ашак оглун кээрген чугаалаан:

— «Аргада алымныг, өзенде өреглиг эвес» диижир чүве болгай. Ан-мен аайлашпас чүве болганда, төрээн колхозувустүн азыраан малынган кадарар бис ыйнаан. Колхоз даргазы Василий Санмаевич: «Мал кадарар кижилер тывылбайн тур, инектен хүлээп алгаш, кадарып көреме» деп одурган үве.

Кол Мырзынай адазы Сотпа ашак-биле кады 1949 чылда «Тоорэ-Хем» совхозка инек кадарып эгелээн. Оон бээр үжен үш чыл эрткен. Бо аразында Кол Сотпаевич Мырзынайны малдан чарлып көрбээн.

— Үжен ажыг чыл дурузунда черле кандыг мал кадарбадым дээр: баштай инектен эгелээш, оон соонда кезек-кезек ини база чылгы малдаажы, эм адактың сөөлүнде хойда доктаагаңым бо-дур. Даштын кодан хойну беш чыл улаштыр кадарып келдим. Баштай хүлээп алырымда тогдулар чүве. Ам харын назылап кыраан, келир чылын этте дужаар апаар боор.

— Силернин бо совхозтуң байдалынга черле кандыг малды азырап өстүрер болза, эң-не ажыктыг деп бодаар силер?— деп, Кол Сотпаевичиден сонуургап айтырдым.

Кижим элээн боданып, **таакпылап олура, харылады:**

— Мен болаарымга, маңаа хойнуң баш санын амгы турар сес мундан ажырган херээ чок. Оон көвүдээрге, оларбелчиир чедиишпейн баар. Черле ынчаш, ажыы-биле чугаалаарга, бо чер тайга болгаш, шээр малга шоолуг таарышпас, «бора оттуг». Чөөк дуктуг ангор өшкүнү мун баш чедир өстүрүп болур. Ынчалзажок ол малга хая-даштыг, хар изырынмас чуук чер херек чүве ыйнаан. Ындыг черлер бисте база ховар болдур эвес бе. Совхозтуң байдалыга эң-не таарыжыр мал ини биле чылгы. Бии-Хемниң бо талазында Мөөн-Хөл девистиринде ап көрээлинер даан. Бо дээрге чылгының ёзулуг ораны чеч. Чылгы оът далдаар, улуг хар тоор эвес. Маңаа ону өстүрер херек. Мун ажыг чылгы маңаа чайлыг турлагжыыр. Чылгыга азырал база хелеттинмес-тир. Чүгле ыт-куштан эки каракпан кадарар ол-ла. Ол малдан совхоз арбын ырыг орулганы ап болур. Оон ынай ини малды өстүрер херек. Ол база орулгалыг мал. Шаанда бистин совхозка чылгы-даа, ивидаа турду. Та канчаңгаш ынчанган чүве ийик, ол малдарны бистеп үзүп алгаш, «Май 1» совхозка аппарып берипкен. О «тускайлаары» ол чүве диижир чораан. А оон чүү болганыл ынчаш? Ажыктыг болурдан туржук, харын-даа хамык чылгы шуптуг кырлыг кал часкан-дыр. Чылгы малдап билбес улуска хөй малды хүлээдип бээрге, олар аңаа-ла ап-мен ышкаш. Эргаже чалап каап турган. Ынчаар хөй мал чудап өлген, ис чок читкен диижир-дир. Ам харын алактың с ө ө л үндө кээп, эвээш чылгыны, элээп хөй ниини бистиң совхозка катап эгидип берген-дир. Мурнуку хевээр-ле бистиң совхозка чылгы, ини олчаан турган болза, ам талыйтыр өскен турбас бе. Кандыг-бир хемчегни алырда, ону хандыр өөренип көрбес чорук арай бастаай уржуктуг болуру оон-на илдең ышкажыл.

Бодуңуң хойжу ажылынга хамаарыштыр чугаалажы бээривиске, Кол Сотпаевич мынча дээн:

— Нарын дүктүг хойну ам беш чыл кадарып келдим. Бо черге тааржып болур, ажырбас мал чүве-дир. Харын чем безин далдавас хой-дур бо. Оътту шын оът, бора оът деп ылгавас чиир. Мону маңаа элбеди өстүрер дээрге, олар-белчиир кызыы бооп турар. Оон башка ажыктыг мал-дыр. Совхоз арыг орулганы чүтле хойдан ап турар. Маңаа хойну кыжын колдуунда тургузу азыраар апаар, чүге дээрге хар улуг дужер, эки одар чок. Моон у урунда арбын мал чеми херек. Мен бодум чылдыы-на 15 тонна ситенни белеткеп алыр кижи мен. Ам база ынчаар кылып алдым. Өдек-кыштаамны чазын-на септеп каан мен.

— Он бирги беш чылдың ийиги чылының планыы күүседир дээш бистиң совхозтуң ажыл-ишчилери шудургу ажылдап турар — деп, кезек болганда Кол Сотпаевич чугаазын уламчылады.— ССРЭниң тургустунганының 60 чыл ооң төлептиг белек-биле уткуур, чурттуң Аъш-чем программазын амыдыралга боттандырар дээш мен база бедиткен хүлээлгени алган, кызып ажылдап тур мен. Хой бүрүзүнден хураган алыр дээш күзелимге арай четпейн бардым, чүстен 90-ны менди доруктурдум, дүк 2,3 кг болган. А келир чылын төрүүр чүс хойга онаштыр 100 хураганны алыр, дүктү 2,5 кг чедирер дээш, оон магадыладыы кылып тур мен.

Ырак-Узак, тайга-таңды черде тожу малчынның ажыл-херээн сонуургап танышкаш, өске төп районнарның малчыннарынга-даа оон үлегерлеп ап болур ажыктыг чүүлдер бар дээрзинге бүзүредим. Мал чемин ол бодунуң күжү-биле белеткеп ап турар. Өдек-кыштаанын септелгезин соңгаарладып, өскелерге чарбыттынып олурбас, боду-ла баш удур кылып алыр. Кол-ла чүве — чайгы семиртилге кадарын мергежилдиг чорудуп турары. Чаастыгда малгаштыг кажаага хоюн киирбес, кажаазын кургаг черге солуй тудуп ап турар. Ынчангаш хойларның дүгү арыг-силиг, ак, боттары улут-шыырак, семис.

— Малгаштыг, шалбаалыг кажаага турар хой аскактап аарыыр — деп, Кол Сотпаевич чугаалады.— Оон ангыда, хойнуң дүгү база сазанналып үрелир. Ынчаар кежинче малгаш, шалбаа сиңген хой эки семирип шыдавас, арган, харыксыргай болур.

Аваар - бойдузунуң байдалы нарын-берге черде турар хирезинделе Кол Сотпаевич хойну эрте, оолдадыр деп шилгелиг арганы шингээдип алган, ынчангаш чыл бүрүде бедик түнелди чедип ап турар. Кежээниң мурнуна — мактал. Оон күш-ажылын совхозтуң дирекциязы бединбиле үнелеп, ону хөй удаа өртектиг чүүлдер болгаш хүндүлел бижиктер-биле шаңнап келген. Мурнакчы малчын — Адыр-Кежиг кодээ Советиниң депутадынга ам үш чыштта улаштыр сонгудуп келген. Үжен үш чыл малчын стажтыг хой...улар Кол Сотпаевич Мырзынай биле оон кадайы Чүктээрек Намзырайевна Баранның ажыл-ижин кысказыбиле көргүзерге ындыг-дыр.

Эң-Суг — Кол Сотпаевичниң төрүттүнген болгаш өскен чери. Мал азырап өстүрериниг черлеп. Мал азырап өстүрериниг черлеп. Төрээн чуртунга, чонунга ажыктыг ажыл-херекти бүдүрүп турар. Эң-Сугга бистиң ужуражылгавыс доозулган. Хүндүлээчел малчынның колаынындан үнүп турувуста, күскү хүн чүгүрүүнде кире берген, алдын-сарала апарган аргаэзимни улам-на каас-чараш шинчи кижир будунган болду.

К. АРАКЧАА.

Тожу район.

ДАГДА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧЕЧЕКТЕЛИИШКИНИ

Социалистиг тургузуушкуннуң чылдарында Чечен-Ингуш АССР-ге культурага болгаш эртемге чаа-чаа чедиишкиннер чедип алдынган. Чечен, ингуш, орус дылдарда солуннар, журналдар, номнар парлаттынып турар. Чурулга уран чүүлүнүң, графиканың, скульптураның мастерлериниң мергежили улам бедээн. Республиканың чурукчуларының ажылдары дыка хөй делгелгелерге тергиин эки деп үнелеткен. Чечен-Ингушетияның «Вайнах» танцы ансамблинде тус черниң хореография уран чүүлүнүң кайгамчык талалары байлак, ооң гастролю чедиишкинниг чоруп турар.

Чуруктуларның, скульпторларның, ажылдарында сураглыг революсчуларны, хамааты болгаш Ада-чурттуң Улуг дайыныңның маадырларының, орус болгаш сөвет чогаалчыларның, шүлүкчүлерниң овур-хевирин тергиин эки көргүскен.

ЧУРУКТА: РСФСР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы, скульптор И. Бекичев биле Чечен-Ингушетияның уран чүүлүнүң алдарлыг ажылдакчызы, республиканың Чуруктуктар эвилелиниң баштаар черииниң даргазы Т. Ахмедов.

Р. ДИКТИҢ фотозу.

СЭТА-ның фотохрониказы.

ЧАА ЯСЛИ-САД

Таңды районда «Россия» совхозтуң төвү Владимировка суур чыл келген тудум чазгайжып, ында культураның, ажыл-агыйның, чуртталганың чаа-чаа тудуглары немежип турар.

Бо юбилейлиг чылда совхозта 140 уруглар турар чаа ясли-садик бажыңын ажыглалга киирген. Ийи каът бажыңны тудугжулар Октябрь байырлалының бүлүүзүнде ажыглалга дүжаагаң. Совхозтуң ажыл-ишчилериниң уругларын ол ясли-садик хүлээп ап эгелей берген.

Бистиң корр.

Кызылдың автоорук техникумунда автоорук тудуунуң мергежилиниге сес чүе ажыг кижи өөренип турар. Техникумну чыл бүрүде 180 хире кижи доозуп үнүп турар. Техникумуң башкылары ында өөренип турарларга тускай мергежилиниң аайы-биле эртемнерни ханызы-биле билип алзын дээш бүгү таланың методиктиг ажылдарын чорудуп келген.

Чоокта чаа ССРЭ-ниң Дээди болгаш тускай ортумак өөредилге министерстволу чурттуң бөдүк башкыларын «Тускай ортумак өөредилгеге чедиишкиннери дээш» деп хөрек демдээ-биле шаннаан. Оларның аразында Кызылдың автоорук техникумунуң башкызы А. Д. Комарова база бар.

ЧУРУКТА: химия башкызы А. Д. Комарова кичээл үезинде.

А. КРЕСТЬЯНИНОВТУҢ фотозу.

Сонуургактарга

ДОН КАЗАКТАРЫНЫҢ ХЕВИ

Ростовтуң чурт-шинчилел музейинде ажыттынган экспозиция Дон казактарының идик-хевиниң төөгүзүк көргүскен. Ында амыдыралда үргүлчү ажыглап чоруур эт-херекселдер, костюмнер хевири делгеттинген. Ол ышкаш чураан чуруктар, бурунгу шагның эрги комнарындан чуруктар, тырттырган ховар чуруктар база бар. Экспонаттарның чамдыызы экспедициялар үезинде тывылган, а кезиин тус черниң чурттакчылары белек кылдыр эккелген.

Сибирьже орук изекчили Ермак Тимофеевичиниң кандыг хеп кедип чораанын билир бис. Дон казактарының тургусканы классиктиг тураскаалда казактарның атаманын кафтанныг, узун сапогтарлыг кылдыр көргүскен. Улустуң маадыры Степан Разинниң овур-хевирин чогаалдардан тодарадыл болур. Эрги казак хеп кедеринге ынак, бедик бөрттүг, өөнүг, калбак күр куржаныр чораан. Донкуң хереэжен чону кружевалыры аргып, сыгыларлыг; ленталар, кожаалар-биле каастаан хепке ынак чорааннар.

Делегасенниң бир кол кезии — М. А. Шолоховтуң «Оожум Дондан» чуруктары болган. Ында делегейниң бирги аайынынче Григорий Мелеховту кандыг хептиг үдээнин, ол чылдарда казак херээженнерниң канчаар кеттинип чораанын көргүскен. Кызыл кожаалыг көк фуражка бөрт, кызыл лампастарлыг көк чөвүрмү делгээн, ол дээргеге, Ада-чурттуң Улуг дайыныңың үезинде казак полктарның шериг хевири, ону Донкуң суурларының, станицаларының улуг назылыг чурттакчылары ам-даа чоргаарал-биле кедип турарлар.

В. САКЛАКОВ.
Донда-Ростов.

СПОРТТУҢ МАССАЛЫЫ ДЭЭШ

СӨКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Күш-культураның болгаш спорттуң массалыын улам көдүрер дугайында» доктаалын күүседир талазы-биле эвээш эвес ажылдар Эрзин районда чоруттунган.

Сөөлгү чылдарда районда күш-культураның болгаш спорттуң улам ыкаң хөгжүлдезинге эргежок чүгула чамдык байдалдар тургустунган, оон материалдыг базазы алзын бижикаан. Бо хүннерде районнуң күш-культуржуларының ажыглалында 3 спорт залы, 7 баскетбол шөлдери бар. Күш-культураның 13 коллективтеринде 2350 кижи доктаамал ажылдан турар секцияларда хаара туттунган.

1982 чылдың 9 айларының түнели-биле ГТО-нуң нормаларын 1258 кижи дужаагаң, национал хевирлерге РСФСР-ниң 1 спорт мастери, ССРЭ-ниң спорт мастеринге 2 кандидат, бирги разрядтың 12, массалыг разрядтарның 1257 спортчуларын белеткээн.

1981—82 чылдарда районга организастаттынган 20 ажыг спортчу маргылдааларга 800 күш-культуржулар киришкен. Республика чергелиг маргылдааларга районнуң командалары доктаамал киржип, шаналдыг черлерни чедип ап келген.

Районнуң спорт комитези (даргазы Ш. Ала), республикада эң ажылдыг күш-культура коллективтериниң одурүүнда чорун турар.

Күш-культура болгаш спорттуң массалыг чоруун улам көдүрер талазы-биле ажылды район эмнелгези, Нарын, Эрзин ортумак школалары, райпо, ИХК-ның коллективтера эки организастап турар.

«Хаак оруу кыйгырып тур», «Шупту хаак оруувче!» деп бүгү-эвилел чарыжынга районнуң күш-культуржулары идепкейлиг киришкеннер. Сөөлгү үеде район төвүнде болган өске-даа суурларда эртенги сула шимчээшкиннерни массалыг эрттирери нептерзэн. Сентябрь 12-де чадаг чарыш хүнүнде районнуң ажыл-ишчилери идепкейлиг киришкен: 2000 ажыг кижи ол хүн чарышче үнген.

ВЛКСМ райкомунуң кубогу дээш волейбол маргылдаазынга 160 ажыг ойнакчыларлыг 20 команда киришкен. 1981—82 өөредилге чылында хостуг хүрештен, волейболдун, хаак спортунуң, шыдыраанын секциялары Эрзин, Бай-Даг, Нарын школаларында доктаамал ажылдап турган.

Күш-культуржу коллективтерте спорттуң хоочуннарын болгаш чемпионнарын быжыглаар ажылды районда практикалап турар. Хаак спорттунга республиканга «Урожай» ниитилелиниң чемпионнары чораан Норбу Сыдам-оолду, Соян Суге-Маадырны, район эмнелгезиниң, улус өөредилге килдизиниң коллективтеринге, сураглыг могелер Михаил Калин-оолду, Сергей Монгушту, Майдыр Кызыл-оолду Бай-Даг, Нарын сүүрларга болган № 5 КМК-га хөй-ниитичи тренерлер килдыр быжыглаан. Ол ышкаш шыдыраага республиканың каш дакпыр чемпиону Идам-Сүрүң аныяк шыдыраачыларның дагдыныкы-башкызы хөй-ниити хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип, шыдыраанын уран аргаларын аныяктарга дамчыдып берип турар.

Спортту болгаш күш-культураны районга нептередир, массалыын көдүрер ажылга ИХК-ның начальниги Д. Куулар, хөй-ниитичи тренер Э. Куулар, райкүүском даргазының оралакчызы Х. Караоол идепкейлиг киржип тураралар. Спорттуң шыдыраа, хостуг хүреш, самбо дээш хевирлери районда сайзырап турар. Күш-культураны болгаш спортту хөгжүдер талазы-биле хемчеглер алдынып тураа-даа, ону ажылчы чонпарның хүн бүрүдеги амыдыралынче киирер, массалыг чоруун улам бедидер талазы-биле ажылдың деңнели ам-даа куду.

Совхозтарның партия организацияларының, дирекцияларының, хөй-ниити организацияларның бүдүрүлге гимнастиказының инструктор-методистерин шилип тывар, оларның харыы-салгазын бедидер ажылче кошкак кичээнгей салып келген. 1981 чылдың дургузунда Ленин аттыг, «Мерен» совхозтарның инструктор-методистери доктаамал ажылдаваанындан спорт ажылы ол черлерде куду деңнелде.

Районнуң школаларында тускай эртемниг күш-культура башкылары чедиишпеинден күш-культура кичээлдери чогуур негелдезинге четпейн турар. ГТО нормаларын дужаал турарларның хөй кезии школачылар.

ГТО-нуң район комиссиязы ам-даа четпес ажылдап турар.

ВЛКСМ, ДОСААФ райкомнары аныяктар ортузунга спорттуң шериг-дузалал хевирин чедир организаставаин турар. Совхозтарда, албан черлеринде, организацияларда база школаларда спортчу кежээлерни, спортчуларның көргүзүүлүг оюнларын четпес организастап турар, районда күш-культура болгаш спортту хөгжүдерининң темаларынга лекциялар эвээш номчуттунуп турар.

Партия организациялары, ВЛКСМ райкому, районнуң күш-культура болгаш спорт комитеди, хөй-ниити организациялары совхозтарга, күш-ажылчы коллективтерге, школаларга, албан черлерине, чоннуң чурттап турар черининг аайы-биле күш-культура болгаш спорт ажылынга удуртулганы экижидери дээрге-ле социал-экономиктиг сорулгаларны шинтирлээринин чарылбас кезээ кылдыр санап турар.

Бо четпестерни тус-тус коллективтер дарый чугаалажып сайгаргаш, чер-черлериниң байдалдарынга дүүштүр хемчеглерни ажылдап кылыры, оларны амыдырала боттандырары негеттинип турар.

Д. ДАМБА-ХУУРАК.

«Торпедо» чемпионнаан

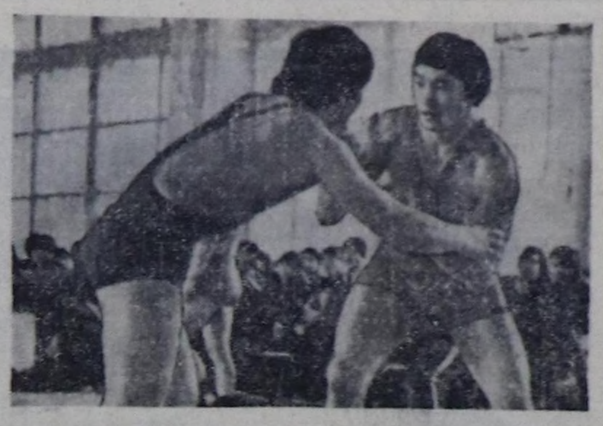
Улуг Октябрьның байырлалынга тураскаатка хол бомбүүнге эр улустуң аразынга эш хуузунуң ужуражылгалары байырлал хүннеринде Кызылдың «Херел» спорт залынга болуп эрткилээн.

Ында күш-ажылчы коллективтерден «Тыва совхоз тудуг» каттыжышкынының, пассажир автобудурулгезиниң, Жданов аттыг совхозтуң, Тываның геология экспедициязының база педагогика институдунуң, көдээ ажыл-агый болгаш автоорук техникумнарының, № 1 профтехучилищенин ниитиан-биле тос командалар киришкеннер.

Баштайгы оюннардан эгелеп автоорук техникумунуң, геология экспедициязының, пассажир АТБ-ниң, «Тыва совхоз тудуг» каттыжышкынының командалары удурланыкчыларын удаа-дараа тиилеп алганнар. Түңнел оюннарга пассажир АТБ-ниң «Торпедо» командазы «Тыва совхоз тудуг» биле автоорук техникумунуң командаларын уткап, бирги черни бүдүрелдин-биле эллээн.

Тэллекчилерге шаналдарны тывыскан.

Бистиң корр.

Ноябрь 18-22 хүннеринде Кызылга болуп эртер хостуг хүрешке зона маргылдаазынга киржири-биле бистиң республиканың шилиндек командазы бо хүннерде белеткелин чорудуп турар. Маңаа 74 килограмм деңзинге хүрежирябиле «Спартак» эки тура спорт ниитилелиниң төлээзи, спорт мастерининг кандидат Александр Ойдуп база киргеп. Ол чоокта болуп эрткен спартакиаданың база бир чемпиону.

ЧУРУКТА: Александр Ойдуп хүреш үезинде.

В. КРИВДИКТИҢ фотозу.

НОЯБРЬДА КИНОЛАР

Мосфильм киностудиязының үндүргени өөнүг уран-чечен кинону «Дүрген... чажыт... губчека» дээр. Ону херек кырында болган болуушкунга үндезилеп кылганындан көрүкчүлериниң кичээнгейин хаара тудуп келир. Якутияны губчеказы Төпче-медээ чоруткан. Ында ак дээрбечилериниң тылынче эвээш санныг отрядты чоруткан, актарның хөй өлүктү океан ындынче аппаар дээш белеткенин турарын, ол өлүктү камгалап алырын дыннаткан. Өлүктү камгалап алыры чүле аныяк Совет чуртка херектиниңден аңгыда, дайзыннарның кызыгаар ындыдан боочепсек сөөргүп экээрин болдурбазы ол бичии отрядтың сорулгазы турган. Эртинмес тайганың көкпазын билир орук баштакчызы олзе-даа, отрядтың командирлери Аксёнов даалганы күүседткен. Кинонуң автор-режиссёру А. Косарев, сценаристери В. Шульжик, О. Волгин. Кол маадырларга Г. Юматов, П. Вельямипов, Л. Марков, В. Басов олар бедик мергежилдии-биле ойнап турарлар.

Аныяк кыс Пагзитиң өлүрткенинин дугайында истээшкин херээн «Немей чаа не» деп кинону Азербайджанның кинематографистери кылган. Ол кино «Найырал» кинотеатрга үнүп эгелээр.

Литваның киностудиязы «Факт» деп бедик утка-шыварлыг фильмни үндүрген. Ону совет кино уран чүүлүнүң улуг мастери В. Жалакявичустуң сценарийи-биле тургускан.

Литвада бичии суур Пирчюпяйга 1944 чылдың июнь 3-те фашистериниң үүлгеткеин айыыл-халантыг дугайында чугаалап турар. Суурга хүндүс он бир шакта немен чүүк машиналары көстүп келир, а ийи шакта полковник Тителига командылаткан өлүрүкчүлер чедип кээр. Олар чүнү-даа билбээн чурттакчыларны шыкка ойладып кээр... Оон дугайында бижиири берге, ону көөрү база чугула.

Ол фильм Кызылдың «Пионер», «Каа-Хем» болгаш «Восток» кинотеатрларынга үнер.

Режиссёр Ю. Райзманның тургусканы-биле «Хуузунда чурттаалга» деп уран-чечен фильмни мосфильмчилер кылып үндүрген. Мында режиссёр көрүкчүлерин шыңгыы боданып, маргыжарынче кыйгырып турар.

Бо фильмниң кол маадыры Сергей Никитович Абрикосовтуң ролюнда сураглыг актер М. Ульянов ойнаан. Көрүкчүлер Сергей Никитович Абрикосов-биле кажан ол завод директору дужаалындан пенсияже үнүп, үнүп-даа эвес, удуртур ажылдан аныяк кижиге «чайлап» берип турда, танывкар бис. Ол хенертен хуузунда чурттаалганын азы өгбүле амыдыралының дугайында чаа-ла билип эгелээр. Оон мурнунда ол бүдүрүлге херээнге бүрүнү-биле бердинген тургаш кадайының сонуургалын даа, уругларның озуп, тускай өг-бүлелиг апарганын-даа эскербейн чораан. Ам келгеш хүн бүрү хуузунда чурттаалганының бир-ле чиктиг, аңаа эңчогу аажок болур.

Бо киноның рольдарында И. Саввина, А. Блохин, Е. Сапаева, И. Губанова болгаш өскелер-даа киржип турарлар. Ол кино ноябрь 22—24 хүнпериниде «Найырал» кинотеатрга болур.

Мөөлдүң кинематографистериниң уран-чечен ийи фильми ноябрь 25-те «Найырал» кинотеатрынга үнүп эгелээр. Ол болза «Дайзынның ижээнинге» болгаш «Чаңгыс класселылар» деп фильмнер-дир.

Владимир Ильичиниң 1917 чылдың февраль-октябрьда ажыл-чорудулгазының дугайында болгаш өске-даа документалдыг кинолар бо айда болгулаар.

Массалыг узуткаашкын кылыр химиктиг чепсектиң шелпелдезин тайбың чурттакчы чонга чорудуп турар Пентагонның дерзин үүлдерин ГДР-ниң «Грипп Кинг-Конг» деп телефильминде көргүзүп турар. Англи кинематографистер Тристан болгаш Изольда дугайында легендага үндезилээнии ол фильмни 16 харлаан кижилер база көрүп болур.

Н. ГВОЗДАК,
кинопрокаттың улуг редактору.

телевидение

НОЯБРЬ 12-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Эртенги сула шимчээшкин. 8.55 — Мультфильмнер. 9.20 —Туркмен ССР-ниң Күрүненни танцының алдарлыг ансамблининң концерти. 9.50 — «Мээң чурттап турар бажыңым». Уран-чечен фильм. 11.25 — Медээлер. 11.30—14.15 —Медээлер. 14.35 — «Беш чыл — кижи бүрүзүнүң херээ». Документалдыг телефильмнер. 15.10 — «Алдын күс». Музыкалыг дамчыдылга. 15.40 — М. Горький. «Америка дугайында очерктер». 16.15 — Хөлүг старттар. 17.00 — К. Сен-Санс. «Фантазия». Күүседикчилери: РСФСР-ниң алдарлыг артистери Э. Москвитина болгаш В. Жук. 17.15 — «Аныяктарның адрестери». 18.15 — Чурук бүрүзүнде — хүн.

КЫЗЫЛДАН

18.30— Телемедээлер.

МОСКВАДАН

18.45 — Богун делегейде. 19.00 — «Эртем дугайында». Эртем болгаш техника талазы-биле ССРЭ-ниң 1982 чылда Күрүне шаналдарының лауреаттары. 19.45 — «Куда». Кинокомедия. 21.00— «Үе». 21.35 — «Орус музей». «XVIII вектиң чурулга уран чүүлү». 22.05 — Богун делегейде. 22.20 — Даштыкы эстраданың аялгалары. 23.10 — 00.45 — Футболга ССРЭ чемпионады. «Спартак» — «Зенит».

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

12.00 — Англи дыл. 12.30 — Авазының школазы. 13.00 — Чурулга уран чүүлүнде тоогу-революстуг тема. 13.30 — Н. А. Некрасовтуң лириказы. 9-ку класс. 14.00— «Ада-чурттуң Улуг дайыны». Кинотоожу «Сталинград камгалалы». 7-ги фильм. 14.50 — География. 6-гы класс. Австралияның үнүжү болгаш дириг амытаннары. 15.20 — Медээлер. 15.30 — 18.05 — Чапсар.

КЫЗЫЛДАН

18.05 — «Пушкинниң аянашкак одуругларын». В. Ларионов номчуур. 18.30—Телемедээлер. 18.45—Киножурнал. 18.55 — «Чоннуң уран чүүлү». Дамчыдылга. 19.25—Чарлалдар. 19.30 — «Азияның төвүнде». Информация-публицистикалыг программа.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!» «Илбилиг карандаш». 20.15 — «Музыкалыг киоск» 20.45 —«Даң хаяазында хоорай». Документалдыг фильм. 21.00—«Үе». 21.35 00.05 — «Күскү төөгү». Уранчечен телефильм. 1-ги, 2-ги серияларының.

КАНЧАП АРАГАЧЫ АПААРЫЛ?

Кижиге, эң ылаңгыя аныяк кижиниң организмиге арага кайы хире хоралыгыл? Медицина эртемнериниң кандидады Д. К. ОНДАРЫҢ ол айтырыгга харыызын ооң адаанда барлаавыс.

Аныяк кижилерге араганың хоразының дугайында чугаалаары артык эвес. Аныяк кижи арагаңы баштай ижип эгелээрде, арагалаар улусту өттүнүп эгелээрлер. Арагалаң берген аныяк кижилерни медицина эртемин ёзугаар хынаарга мынды: чаа озуп олурар организмге арага эң хоралыы-биле дээр, чүге дизе улуг улустуунга денгээрге чаш организмниң камгаланыр күштери эвээш болгаш быжыкпаан болур.

Ол хар четпээп бичии уруглар 2—3 омаак араганы ижикпеш, эң берге хоранаңыышкынга таваржыр ийикпе, өлүп болур, ол дээрге 15 грамм арыг арага-дыр. Араганы бичиини-даа ижерге угаан-медерелге өскерлиишкиннер болур. Эзирик кижи болдунуң мөзү-шынарын болгаш долгандыр болган болуушкуннарны хынап коорунуп серемчилетин чидирип-тер. Бодун кончуг кижи кылдыр көрдүнер, чугаазы көвүдээр, угаан-медерелиниң ажылы кудулаар.

Араганы хөйүү ишкенинден хоранаңгаш, өлүп болур. Аныяктар чамдыкта кандыг-бир кежээге чыглып алгаш, ону хөглүү-биле эрттирер дээш арага ижип, хөйүү ишсе-даа, эзирбес кижи болуксап, маргышканзыг ижип туруп болур. Ынчаар ишкеннерниң «маадырлыг» чоруу багай түпелдиг болуп төнер.

Кижи дораан-на арагачы апарбас. Баштай танцылаар мурнунда эш-өөрү-биле ийи-бир дугураанны ижер. Ол үеле кижиниң организми шыырак апарган ышкаш сагындырар. Чамдык кижилер араганы ыпчаар-ла чоорту ижип эгелээр... Арага ишкенде уйгу үрелир, чемге хөөн чокталыр, кижи-биле чугаалажыр безин хөөнүү чокталыр, Арагалаанының дараазында ооң байдалы баксыраар: бажы аарып, чемге хөөн чок болуп, хол, буду сирилээр, аас ишти багай амданныг апаар Ынчаар чүдээнинден ону «эмнээр» дээш катап арага ижиптер, ооң ишти байдалы «экирип, сегээп» янзылыг апаар. Бодаарга сегээн хевирлиг болур, шынында арага организмче улам-на сиңип, кадыкты үрептер. Арагадан чүдээш ону «эмнээр» деп чаңчыл дээрге, арагадал хоочурап, аарып, араганың тамызынче хаңылап бар чыдары-дыр.

Араганы үргүлүү ижип турарга, нерви - системазынга, чүрек, хан дамырларынга, тыныш органнарынга, ижин, баарга кончуг хоралыг Организм араганың баштайгы дээшкиннери-биле дыка күштүг демисежип турар. Кыр-кырынга ижип-ле турарга, эмнеттинмес органиктиг өскерлиишкиннер организмге тыптыр. Араганың салдарынган чүрек шыңгыыр эвес ажылдаар апаар, ооң минутада согары көвүдээр, чүрек шыңгыыр чаг-биле чоорту бүргеттинип, ооң ажылы кошкаар. Чүрек дүргедээр, тыныштаар, кижиниң арыы болгаш моюн талазы-көгүлдүр өңнүг апаар.

Араганы үргүлүү ижерге хырының ишкиги ылгырга кады үрелип, дедгирип хоочураар, ооң улаштыр гастритче шилчип, хырыы, ооң чулук үндүрер бестери үрелир. Чемге хөөн чокталыры-биле кады сом хырынга үр үеле доктаар, ооң хуулуушкуну саздаар. Арагадан ынчаар ааран кижиниң сарыы хайныр, хөөн болганыр, кустурар болган шаг-шинээ чок болур. Араганы уламындан баар болза дыка баксыраар, ол дээрге бистиң организмивисте химиктиг лаборатория болгай. Организмде бүгү-ле хоралыг будумелдериниң арыглаашкыны болгаш чемнин химиктиг болбаазыралы аваа болуп турар. Араганы хөйүү ижерге баарның клетказының тургузуу үрелир. Баар клетказы чаг-биле солуттуна бээрге, ооң хемчээли улгадыр. Арагадан ааранын ужурундан, үе эрткен тудум баар бичиилел, дырыжып эгелээр. Ол дээрге баарның цирроз (шаалык) аарыы тыптыр. Ооң салдарындан ижиге ыжык тыптыр, саргарар аарыг болгаш өске-даа аарыглар тыптып болур.

Бо дээрге арага-биле организмниң хорананыышкынының түңнели-дир. Ындыг аарыг кижини өлүмге чедирер. Арага ишпес кижилер-биле денгээрге арагачылар баар аарыыдан 9 катап хөйү-биле өлүп турарлар.

Бистиң чуртувуста миллион-миллион ооллар болгаш кыстар спортка хандыкшылдыглар. Спортчулар кажандаа ажыктавастар. А маргылдаа мурнунда арага ижипкен кижи чеднишкин чок, уттуруп алырын эмдыдыраа бадыткаан. Спорт кижиден эң нарын, эптиг, дүрген шимчээшкиннерни, бодалдыг санаашкынынарны болгаш организмниң кадыын негээр. А арага болза, дүрген реакцияларның, шыңгыыр-ның күүжүн кудуладыр, угаан-бодалды сээденнедиир билдингир.

Бо дугайында бир алдарлыг спортчу мынча деп чугаалаан: «Кружка иштн пиво — хуун ишти дер-дир». Бир кружка пивонуң хоразын чидирерде— хуун ишти дерии кижиниң үндүрери болур. Ынча дерни үндүрүп, пивону организмден чайладыры ындыг-ла белен эвес. Кижи араганың уламындан спортчу байдалын чангыс-ла чүн чидирип болур, ону эгидип алыр дээш ай дургузуунда ажылдаар апаар. Езулуг спортчу арага ишпес, таакпылавас деп чүвени билири чугула.

Совет кижилерниң кол сорулгазы — арагалаар чорукбиле шыңгыы демисежири болур. Арага аарыындан чайлаар дизе, аныяк кижи бодаңыр, араганы улаштыр ишпейн доктаары болур. Арагалап эгелээн кижиниң доктаадырыңг өг-бүленин кежигүнери, ажылдан турар коллективинде эш-өөрү чугула роль-ду ойнаар үүжүлүг.

АГААР

Бөгүн республикага чамдык черлерге хар чаар. Сонгу-барыын чүктен хаттың дүргени секундада 7—12 метр. Дүне 8—14 градус, чамдык черлерге 17—22 градус соор. Хүндүс агаарның температуразы 2—7 градус соок.

Кызылга бүргеп аязыр, бичии хар чаар. Сонгу-барыын чүктен хаттың дүргени 7—12 метр. Агаарның температуразы дүне 11—13 градус, хүндүс 5—7 градус соор.

КИНО

НОЯБРЬ 12-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Кинг-Конг гриппи» 9.30, 12.10, 14.50, 17.30, 20.10 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Хек даваннар болгаш эдельвейстер» 9.30, 11.20, 13.10, «Немелде ис» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Поезд турупкан» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Онза даалганың отряды» 18.30, 20.30 шактарда.

«Шын» солун редакциязынга курьер дарый негеттинип турар.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: ИНДЕКС 67000

667000 Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Телефоннары: Редакторнун 2-21-63, редакторнун оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, пропаганда килдизиниң 2-31-75, культура килдизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, үлетүр килдизиниң 2-31-75, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Чагыг № 2025.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле эргелелиниң типографиязы. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажың № 1). ТС—01299

Бүгү чүрттарның пролетарийлери каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 262 (12052) | 1982 чылдың ноябрь 13, суббота | 1925 чылда хевирленген | Өртээ 3 кеп.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң ээлчег чок Пленуму дүүн, ноябрь 12-де болуп эрткен.

СЭКП Төп Комитединиң Чиңгине секретарынга эш Ю. В. Андроповту ТК-ның Пленуму бир үн-биле соңгаан.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң Пленумунуң дугайында ИНФОРМАСТЫГ ДЫҢНАДЫГ

СЭКП Төп Комитединиң ээлчег чок Пленуму 1982 чылдың ноябрь 12-де болган.

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары эш Ю. В. Андропов ТК-ның Политбюрозунун даасканын ёзугаар Пленумну ажыткан болгаш анаа сөс ап чүве чугаалаан.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-нин Дээди Совединин Президиумунун Даргазы Л. И. Брежневтин мөчээни-биле холбаштыр Леонид Ильич Брежневке тураскаал болдуруп, кажыдалдың минутада сактыышкын ёзулалын ТК-ның Пленум кежигүннери кылган.

Коммунистиг партия, совет улус, депшилгелиг бүгү кижи төрелгетен аар чидиригге таварышканын ТК-ның Пленуму демдеглээн. Коммунистиг партияның, Совет күрүненин, делегейнин коммунистиг, ажылчын болгаш национал-хосталгалыг шимчээшки инин шылгарангай ажылдакчызы, тайбың дээш чалбыыштыг демиселчи мөчээн.

Леонид Ильич Брежнев ленинчи Коммунистиг партияның хүрээленинге 50 ажыг чыл болган, оон иштинде партияның удуртукчузунун албан-хүлээлгезинге 18 чыл турган болгаш оон хүрээленинин кан дег чангыс эвин, Совет Эвилелиниң политиктиг, социал-экономиктиг болгаш камгалал күчүзүн быжыглаарынга кайгамчык улуг салыышкынын киирген. Тайбыңны болгаш делегейнин айыыл чок чоруун быжыглаарынга оон ролю база кайгамчык улуг. Леонид Ильич Брежневтиң ады бистин чуртувустун амыдыралында улуг тиилелгелер-биле—индустриализация болгаш көдээ ажыл-агыйның коллективизациязы, Ада-чурттун Улуг дайынынга совет улустуң төөгүлүг тиилелгези, бистин Төрээн чуртувустун дайын сөөлүнде катап тургузуушкуну, космосту шинчилээри, Совет күрүненин экономиказын, эртемин болгаш культуразын хөгжүдеринге бүгү чедиишкиннери-биле дорт холбашкан болгаш Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының, бистин улуг Төрээн чуртувустун төөгүзүнге кезээде кирген.

Мөчээн кижиниң төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыдалды ТК-ның Пленумунуң киржикчилери илергейлээн.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарын сонгуур дугайында айтырыгны ТК-ның Пленуму чугаалажып көрген.

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары эш К. У. Черненко ТК-ның Политбюрозунун даасканын ёзугаар чүве чугаалаан. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарынга эш Ю. В. Андроповту сонгуур дугайында ол санал киирген.

СЭКП Төп Комитединиң Чиңгине секретарынга эш Юрий Владимирович Андроповту Пленум бир үн-биле сонгаан.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Ю. В. Андропов Пленумга чүве чугаалаан. Бедик идегелди көргүскени — СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарының албан-хүлээлгезинге ону сонгааны дээш чүректин ханызындан өөрүп четтиргенин ТК-ның Пленумунга ол илергейлээн.

СЭКП-ниң XXVI съездизинин айытканы коммунистиг тургузуушкунгун программазын чедиишкинниг күүседиринге, ССРЭ-нин экономиктиг болгаш камгалал күчүзүн улам ынай быжыглаар, совет улустуң чаагай чоруун бедидер, тайбыңны быжыглаар сорулгаларны шиитпирлээрде, Л. И. Брежневтин үезинде чорудуп келген ленинчи иштики болгаш даштыкы бүгү политиканы мурнуку хевээр уламчылаарын хандырарынга бодунун бүгү күжүн, билиин болгаш амыдыралчы дуржулгазын бээр дээрзин эш Ю. В. Андропов СЭКП Төп Комитединге, Коммунистиг партияга бүзүреткен.

Пленум бодунуң ажылын ооң-биле доозкан.

Юрий Владимирович АНДРОПОВ

Юрий Владимирович Андропов 1914 чылдың июнь 15-те Ставрополь крайның Нагутск станциязынга демир-оруктчу кижиниң өг-бүлезинге төрүттүнген. Дээди эртемниг. 1939 чылдан бээр СЭКП кежигүнү.

Он алды харлыг комсомолчу турган-ла, Ю. В. Андропов Сонгу-Осетин АССР-ниң Моздок хоорайынга ажылчын болуп турган. Оон соонда оон күш-ажылчы намдары Волга пароходствозунуң судноларынга үргүлчүлээн, ол анда матрос болуп ажылдап турган.

1936 чылдан эгелээш Ю. В. Андропов комсомол ажылынга кирген.

Ярославль областын Рыбинск хоорайынга ону суг транспортунуң техникумунун комсомол организациязының хостаткан секретарынга сонгаан. Оон соонда удаваанда ону Рыбинск хоорайда Володарскиий аттыг судоверфиге ВЛКСМ ТК-ның комсоргу албан-дужаалга депшиткен. 1938 чылда Ярославль областчы комсомолчулары Ю. В. Андроповту ВЛКСМ-ниң Ярославль обкомунуң бирги секретарынга сонгаан. 1940 чылда Ю. В. Андроповту Карелияның ЛКСМ ТК-зының бирги секретарынга сонгаан.

Ада-чурттуң Улуг дайынының башталгы хүнеринден эгелээш, Ю. В. Андропов — Карелияга партизан шимчээшкиннииң идепкейлиг киржикчизи. 1944 чылда Петрозаводск хоорайны фашистиг эжелекчилерден хостанының соонда Ю. В. Андропов аяттыг ажылынга кирген. Ону партияның Петрозаводск хооркомунуң ййгни секретарынга, а 1949 чылда Карелияның компартиязының ТК-зының ййгни секретарынга сонгаан.

1951 чылда Ю. В. Андроповту СЭКП ТК-ның шиитпирээ-биле СЭКП ТК-ның аппаратының шилчиткен болгаш СЭКП ТК-ның инспекторунга, а оон соонда килдисте килдис эргелекчизи кылдыр томуйлаан.

1953 чылда партия Ю. В. Андроповту дипломаттыг ажылче чорткан. Ол элээн каш чылларда Венгр Улус Республикага ССРЭ-нин онза болгаш бүрүн эргелиг элчин болуп турган.

1957 чылда Ю. В. Андропов СЭКП ТК-ның килдис эргелекчизинге депшиткирген.

Партияның XXII болгаш даразындагы съездилеринге Ю. В. Андропов СЭКП Төп Комитединиң кежигүнүнге сонгуткулаан.

1962 чылда Ю. В. Андропов СЭКП ТК-ның секретарынга сонгуткан.

1967 чылдың майда Ю. В. Андропов ССРЭ-нин Министрлер Чөвүлелиниң чанында Күрүненин айыыл чок чорук комитединиң даргазынга томуйлаткан. Ол-ла чылдың июньда ол СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнүң кандидадынга сонгуткан.

1982 чылдың майда Ю. В. Андропов СЭКП ТК-ның секретарынга сонгуткан.

1971 чылдың апрельден бээр Ю. В. Андропов СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү.

Юрий Владимирович Андропов ССРЭ-ниң Дээди Совединиң элээн каш чыыштарының депутады.

Партияның тура-соруу-биле Ю. В. Андроповтуң ажылдан ораанын бүгү-ле албан-дужаалдарга Ленинниң, партияның өндүр улуг хөрээнге ооң бердингени илергейлеттингей. Партияның шиитпирлерин эрчимдиргеге боттандырарынга бодунун бүгү күжүн, билиглерин болгаш дуржулгазын, коммунистиг идеянын тиилелгези дээш демиселге ол берип келген.

Төрээн чурттун мурнунга улуг ачы-хавыязы дээш Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүненин көскү ажылдакчызы Ю. В. Андроповка Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры атты 1974 чылда тывыскан. Ол дорт Ленин ордени, Октябрь Революциязы, Кызыл тук орденнери, үш Күш-ажылдың Кызыл тук ордени база медальдар-биле шаннаткылаан.

Эш Ю. В. АНДРОПОВТУҢ чугаазы

Эштер!

Бистиң партиявыс болгаш чуртувус, бүгү совет улус аар чидиригге таварышкан. Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының болгаш Совет күрүнениң удуртукчузунуң, делегейнин коммунистиг болгаш ажылчын шимчээшкиннииниң шылгарангай ажылдакчызының, чалбыыштыг коммунистиң, совет улустуң шынчы оглу — Леонид Ильич Брежневтиң чүрээ сокпастаан.

Амгы үеним эң-не улуг политиктиг ажылдакчызы мөчээн. Бистиң эживе болгаш өшүүвүс, чаагай сеткилдиг болгаш буянныг чүректиг, экини күзээр болгаш сагыш човаачал, ажок кижизиг кижи мөчээн. Ажыл-херекке кызыгаар чок бердинери, бодундан болгаш оскелерден шынчыгы негелдерли, харыысалгалыг шиитпирлерни үлүзүн алырда мерген угаанныг, оваарымчалыг болуру, төөгүнүң берге үелеринде принципиалдыы болгаш дидим, кижилерни үргүлчү хүндүлеп, дыпнангыр болгаш кичээнгейлиг көөрү — бо дээрге, партияның болгаш улустуң Леонид Ильичини үпелеп база аңаа ынак боон турган шынарлары ол-дур.

Леонид Ильич Брежневтиң чыыртыкылыг тураскаалын минута иштинде ыыт чок туруп, сактып ёзулаарын дилеп тур мен.

Амыдыралымның хүн бүрүзү Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының, бүгү совет чурттун кылын турары ажыл-херектеринден чарылбас деп, Леонид Ильич чугаалап турган. Ол херек кырында ыңдыг турган-даа.

Чуртту индустриализастаары болгаш көдээ ажыл-агыйны коллективизастаары, Ада-чурттун Улуг дайыны болгаш дайын сөөлүнүң катап тургузуушкуну, кур черни шинчээдири болгаш космосту шинчилээри — бо бүгү совет улустуң күш-ажылының болгаш демиселиниң оруунга улуг уе-чадалар болбушаан, коммунист Леонид Ильич Брежневтиң намдарының уе-чадалары база боон турар-дыр.

Улуг социалистиг дем катыжылгазының күүш-шыдалының озуңдези болгаш бүгү талалыг кады ажылдажылгазының ханылааны, бистиң үевисте кижи төрелгетенниң мурнунда тургустунган төөгүлүг сорулгаларны шиитпирлээрине делегейнин коммунистиг шимчээшкиннииниң идепкейлиг киржилгези, чер кырында национал хосталганың болгаш социал дешилгенин бүгү күштеринин эң-сеткил каттыштырылгазының быжыкканы Леонид Ильичиниң ады болгаш ажыл-херектери-биле тудуш холбаалыг. Леонид Ильич Брежнев өөрүп четтиргенин илередир турар кижи төрелгетенниң угаанбодалынга тайбың болгаш улустарның айыыл чок чоруу дээш, кижи төрелгетенниң кызырынга дириглиң келген делегейнин ядролуг дайынының кыжаныышкынын узуткаары дээш чайгылыш чок чүткүлдүг болгаш могаг-шылаг билбес демиселчи боон кеэзеде артар.

Империалистерден тайбыңны дилеп албас деп үүвенип эки билир бис. Ону үүгле Советтең Чепсектиг Күштерниң тиилеттирбес күүч-шыдалынга даянгаш, камгалап болур. Леонид Ильич партияның болгаш күрүненин удуртукчузу болуп, ССРЭ-нин Камгалал Чөвүлелиниң даргазы турган, чурттун камгаланыр аргазы амгы үенин негелделериниң деннелинге турзун дээш доктаамал киҥээнгей салып турган.

Мында бо залда, Леонид Ильичиниң он сес чыл иштинде халашпайн баштап келгени штабта, бистиң партиявыстың штавында кирип турар кижилер чыылган-дыр. Найыралдыг, коллективтиг ажылды организастаарынга, ол штаб шынчы ленинчи угланыышкынны айытсын дээш, ол кайы хире күжүн болгаш сагыш-сеткилин берип келгенил дээрзин бистер шуптувус билир бис. Бөгүн бистиң партияның амыдыралындан болгаш ажыл-чорудулгазындан көстүп турары ыңдыг таарымчалыг мораль-политиктиг байдалды тургузарынга Леонид Ильичиниң кайы хире үпелеп четтиримес салыышкынны кылганын бистер шуптувус билир бис.

Бистиң кажыдалывыс улуг. Бистиң таварышкан чидириивис аар.

Марксизм-ленинизмни камгалаары дээш бистиң партияның принципиалдыг демисели, сайзырангай социализмнин теориязын, коммунистиг тургузуушкунуун эң чугула сорулгаларын шиитпирлээринин оруктарын ажылдап кылганы Леонид Ильичиниң адыбиле холбашкан. Делегейнин коммунистиг шимчээшкиннииңге ооң ажыл-чорудулгазын акыдүүмда партиялар, даштыкыла бистиң ангы талазы-биле акыдүүмалаарывыс, капиталдыг мөлчүгделиңге удур социализм дээш, улуг коммунистиг идеалдарның тиилелгези дээш демисел талазы-биле эптеривис эң-не бедии-биле үпелээн.

Ооң бодалдары, күженнишкиннери СЭКП-ниң XXVI съездизинин, ТК-ның дараазындагы пленумнарының тодаратканы экономиктиг, социал, культура тургузуушкунунуң эң улуг сорулгаларын шиитпирлээринче утланган турда, Леонид Ильич мөчээн. Ол сорулгаларны боттандырары, бистиң партияның болгаш Совет күрүненин Леонид Ильич Брежневтин удуртулгазы-биле ажылдаан кылганы иштики болгаш даштыкы политиктиг угланыышкынын амыдыралга чайгылыш чокка чорудары бистиң бирги чергелиг хүлээлгевис болур. Ынчангаш ол — бистен чарлыг чоруткан удуртукчувустун чырыткылыг тураскаалыңга эң эки белээвис болур.

Бистиң кажыдалывыс улуг. Бистиң таварышкан чидириивис аар.

Мындыг байдалда бистиң кижи бүрүзүнүң хүлээлгези, коммунист бүрүзүнүң хүлээлгези боттарывыстың хүрээленивисти улам сырый каттыштырары, партияның Төп Комитедин долгандыр улам бижиг кылдыр каттыжары, боттарывыстың туруштарывыска, боттарывыстың амыдыралывыска совет кижилерниң чаагай чоруу дээш, тайбыңны быжыглаары дээш, коммунизмниң тиилелгези дээш болдунар-ла хөй түүлдерни кылырывыс болур.

Совет улус бодунуң Коммунистиг партиязынга кызыгаар чок бүзүреп идегээр. Чүге дээрге, совет кижилерниң үдезин эрге-ажыктарындан ангы эрге-ажыктар ында чок боорга, идегээр. Ол идегелди шынзыктырары дээрге, коммунистиг тургузуушкунуун оруу-биле бурунгаар чоруурун. бистиң социалистиг Төрээн чуртувустун улам-на чечектелиишкинин чедип алыры болур.

Бистерге эң-не аар-берге үелерде дузалап келген база дузалап-даа турар болгаш эң-не нарын сорулгаларны шиитпирлээр арганы берип турар ыңдыг күш бисте бар. эштер. Ол күш — бистин партийжи хүрээленивистин чангыс эви, ол күш — партияның коллективтиг мерген угааны, ооң коллективтиг удуртулгазы, ол күш — партия-биле улустуң чангыс эвидир.

Бөгүн бистиң Пленумувус Леонид Ильич Брежневтиң тураскаалын хүндүлеп ёзулаар болгаш ооң бодунуң амыдыралын берген хөрээн уламчылаарын хандырар дээш чыылган.

Пленум Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң Чиңгине секретарын сонгуур дугайында айтырыгны шиитпирлээр ужурлуг.

Бо айтырыг талазы-биле саналын чугаалаарын эштерден дилеп тур мен.

Эш К. У. ЧЕРНЕНКОНУҢ чугаазы

Эргим эштер!

ТК-ның бо ээлчег чок Пленумунуң киржикчилериниң мурнунга үүве чугаалаарын Политбюро менээ дааскан чүве.

Бистиң ТК-ның ээлчег чок Пленуму шынап-ла онза характерлиг. Чурт биле партияның ханы кажыдээда. Леонид Ильич Брежнев мөчээн.

Бодунуң бүгү күжүн болгаш ада-мергежилдерин совет кижилериниң аас-кежиин дээш, бистиң чуртувуска коммунистиг тургузуушкунуун хөрээ дээш бербишаан, партияның болгаш күрүнениң **бажыңга барык** ийи оң чыл туруп келген шылгарангай удуртукчузун совет улус оскүнүү. Тайбыңның, хосталганың болгаш социал дешилгенниң идеалдары дээш ондур улуг, алызындан могаг чок демиселчиниң кижи төрелгетен оскунган деп, бис чугаалап болур бис. Бистер, совет коммунистер, социалистиг чурттарда бистиң ака-дүүмаларывыс, делегейнин коммунистиг шимчээшкиннииңде бистиң соратниктеривис ленинчи херектиг талантылыг уламчылакчызын, ажылчы чоннарның эрге-ажыктарынга кызыгаар чок шынчы болурунга боттарын ооредип чораан кижизин оскунган.

Бистиң кажыдалывыстың бүгү ажыг-шүжүүн илередиринге состерниң күжү чедиишпес-тир. Ынчалза-даа бистерниң шуптувуска эргим үпелиг Леонид Ильич Брежневтин амыдырал-чурттагазының ооредиглери бо кажыдалды хүннерде бистерниң шуптувуска улуг дуза болур.

Ниитилелдиң эрге-ажыктары дээш, чоннуң эрге-ажыктары дээш Леонид Ильич богун бодун бүрүн долузу-биле бердиниттер салым-чаанныг чораан. Амыдырал-чурттагазының аныяк чылдарындан эгелээш соолгу хүнүнге чедир кажан кезээде ыңдыг турган.

Чаңгыс чүгле чаагай күзээшкиннер — хоозун кыйгы болур дээрзин Леонид Ильич эки билип чораан. Шын бодалдар-ла чугаалап каары четпес, харын оларны тода. организакчы ажыл-биле быжыглаар, ажылчы чоннарның калбак массаларынга билдингир болгаш чедингир кылыр херек. Кижилерге ол ынак чораан. Кижилерге ол бүзүреп билир чорду.

Леонид Ильич онзагай эрес-дидим кижи чораан. Оозун ол баштайгы хүнүнден соолгу хүнүнге чедир киржип эрткенин Ада-чурттун Улуг дайынынга көргүскен. Эрес-дидим чоруу ооң бүгү амыдыралчы оруунга шынчы болуп арткан. Ынчангаш харын кандыг-даа шылгалдаларның үезинде эш бүрүзүнүң дидим, принципиалдыг, туруштуг чоруун ол бедии-биле үпелеп чораан.

Леонид Ильич-биле кожа ажылдаары, ону дыпнаары, угаан-бодалының откүдүн, сагыпгырын, амыдырал-чурттагага ынакшылдыын боду-биле билип көрүп алыры бистиңиң шуптувуска, оон-биле кады ажылдаар аас-кежиктиг болган кижилерге шуут-ла школа болган.

(Төнчүзү 2-ги арында).

Л. И. Брежнев-биле Москвада чарлыышкын ёзулалы

Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң, делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын шимчээшкиннииниң шылгарангай ажылдакчызы, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Леонид Ильич Брежневтиң мөчээни-биле холбаштыр совет кижилер, депшилгелиг бүгү кижи төрелгетен ханызыбиле кажыдап турар.

Ноябрь 12. Москва. Эвилелдер Бажыңының колонналыг залы кажыдалдың шинчизибиле шөметтинген. Ленинниң улуг херээнин шынчы уламчылакчызы, тайбың болгаш коммунизм дээш демиселчи, Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының болгаш Совет күрүненин удуртукчузу Леонид Ильич Брежневке сөөлгү ёзулалын кылыр дээш СЭКП ТК-ның Пленумунун киржикчилери аңаа чедип келген. Леонид Ильич-биле чарлырының ыяжым кажыдал ёзулалын олар кылганнар.

Эштер Ю. В. Андропов, М. С. Горбачев, В. В. Гришин, А. А. Громыко, Д. А. Кунаев, Г. В. Романов, Н. А. Тихонов, Д. Ф. Устинов, К. У. Черненко, В. В. Щербицкий, Г. А. Алиев, П. Н. Демичев, В. И. Долгих, Т. Я. Киселев, В. В. Кузнецов, Б. Н. Пономарев, Ш. Р. Рашидов, М. С. Соломенцев, Э. А. Шеварднадзе, М. В. Зимянин, И. В. Капитонов, К. В. Русаков олар хүндүлүг таңчылыла турганнар.

Ооң соонда Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүненин удуртукчулары мөчээн кижиниң кадайынга, өг-бүлезининг өске-даа кежигүннеринге чедип келген болгаш ханы кажыдалын оларга илергейлээннер.

Москваның ажылчы чоннарының Леонид Ильич Брежнев-биле байырлажырының ёзулалы 13 шакта ажыттырган. Кызыл-кара постер-биле шимээн Колонналыг залды дамчыштыр ажылчыннар, албан-хаакчылар, партия, совет болгаш хөй-ниити организациялыларының төлөлекчилери, Москва чоогунун колхозчулары болгаш совхозтар ажылчыннары, студентилер, өөреникчилер төнчү чогу-биле шуужүп эртип турган.

Олар кажыдал-биле ыыт чок эртип турган. Кажыдалга аялгазы дыңналып турган.

Кызыл туктарны мөчээн кижиниң бажының кырынче халайтыр бадыргылаан. Магабот хаажаан салган широэниң чанында — хөй санныг венокгар болгаш чечектер. СЭКП ТК-дан, ССРЭ-нин Дээди Совединин Президиумундан, ССРЭ-нин Министрлер Чөвүлелинден, СЭКП-ниң МХК-зындан база Моссоветтиң күүскомундан, ССРЭ-ниң Камгалал министерствозундан, төрелдериниң болгаш чоок кижилериниң венокгар — база ында.

Широэ кырында хилиңде— Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң мурнунга Леонид Ильич Брежневтиң шылгарангай ачы-хавыязын, Ада-чурттуң Улуг дайынының тиилелгезинге, хоозураан ажыл-агыйны катап тургузарынга, Советтер чуртунуң экономиктиг база камгалал күүү-

(Төнчүзү 2-ги арында).

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Эш К. У. ЧЕРНЕНКОНУҢ чугаазы

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Леонид Ильич Брежнев бистерге улуг үнелиг өөредиин артырды. Бистиң 18 миллион кежигүнүг партиявыс чаңгыс эптиг болгаш сыры каттышкан. Партияның мерген утаалыңга совет-улус кызыгаар чок бүзүрээр. Кадрларга негелде болгаш хүндүткел, бижиг сагыла-чурум болгаш ажыктыг дидим инициативаларны деткиир, бюрократизмниң кандыг-даа илерешкиннеринге эптеш чок болуру болгаш массалар-биле харылааларны хогжүдер дугайында, совет нииттилелдиң бүдүүл демократизминиң дугайында доктаамал сагыш салыры бистиң амыдыралывыстың норма-чижектери апарган.

Удуртулганың ол стилин хумагалаары болгаш хогжүдерге, бодунуң соңу болгаш ажылхерээ-биле Леонид Ильичиниң бистерге чагып чораан бүгү чүүлдерин үнелеп көөрү—оон тураскаалының мурнунга бистиң хүлээлгевис, партияның болгаш чурттуң мурнунга бистиң хүлээлгевис-тир. Партияның удуртур ээзэ, ынчалдыр бараан болуруңуң бижиг үндезини, оон Төп Комитедиң Леонид Ильичиниң шинтирлиг киржилгези-биле тургустунган Политбюро болур.

Амгы үе-чадада СЭКП-ниң XXIII—XXVI съездилериниң шинтирлеринде тода болгаш долу илергейлеттингеп ленинчи угланышкын-биле партиа улам ынай бурунгаарлаарын, бистиң Пленумувус бүгү чурттуң мурнунга, бүгү делегейниң мурнунга көргүзер деп эң ханы бүзүрелди Политбюроңуң мурнундан илергейлээрин күзей-дир мен. Ажылдан кылырынга болгаш боттандырыш чорударынга Леонид Ильич Брежневтиң авжок улуг салышкынын кииргени бистиң партиавыстың иштики болгаш даштыкы политиказы бүзүреллиг, чайгылыш чок болгаш эчиссорулгалыг чоруттунар.

Чоннуң чаагай чоруу болгаш Чер кырынга тайбыңны камгалап арттырары бистиң угланышкынарывыс болуп келген, болуп турар болгаш болур-даа.

Бисте делегерецгей, эки бодап кылдынган социал-экономиктиг программа бар. Экономика камнагалыг болур үжүрлүг. Партияның айтышкыны ындыг. А ол чүл дээрге, индустрия болгаш аграр сезторларын техника талазы-биле чаартыл чепсегээр, эргелеп башкарарын сайгырапгайлыдар, күш-ажылды организастаарын экижидер, оон бүдүрүкчүлүүн, бедидер деэш олдур. Аңаа үндезилээш, бистиң күрүневистиң экономиказы чайгылыш чок хогжүүр, чонуң чаагай байдалы бедиир. База-ла аңаа үндезилээш, чурттуң камгаланыр аргазы бижыыр.

Бисте Тайбыңның сезен чылдарга калбак, тодаргай программазы бар. Чонуң эрге-ажыктарынга ол тааржыр. Дүшкүүрлүг чоруктуң чавырылдырар, чепсегленишкинин дүжүрер, мөсилдежишкинниг байдалдарны ажын эртер, ядролуг дайынның айылып чайладыр— боттарывыстың мурнувуста салып турар сорулгавыс ол. Боттарывыска, ошкүктеривиске, делегейниң бүгү улустарынга идегелдиг айыл чок чорукту күзээр бис.

Эргим эштер!

Леонид Ильичиниң мөчээнибиле биске таварышкан чидиригниң кедергей бергезин шуптувус медереп билип турарывыс тодаргай. Ам партияга ажыл-херекти коллективтиг чорудары ийи катап, үш катап чугула. Партияның бүгү органнарынга пайыралдыг, бир демниг кады ажылдаары коммунистиг тургузуулукунга-даа, делегей ареазынга бистиң ажыл-чорудулганыска-даа улам ынайгы чедишкинниерни хандырар.

СЭКП ТК-ның Политбюрозу тургустунган байдалды чугаалажып көргеш, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарынга эш Юрий Владимирович Андроповту сонгуурун Пленумга саналдаарын мекээ дааскан. Оон биографиязын чугаалап турган херээ чок боор деп болдай-дыр мен. Юрий Владимирович партияга болгаш чуртка, ленинчи партияның херээнге карак кызыл бердинген коммунист кылдыр, Леонид Ильичиниң чоок соратнигы кылдыр эки билдингир.

Юрий Владимирович иштики болгаш даштыкы политика, идеология талазы-биле янзы-бүрү талалыг ажыл-чорудулганы кылып келген. Ол комсомол баштакчызы-даа, улуг партийжи ажылдакчыда-даа, дипломат-даа болуп турган. Социалистиг дем катыштыртылгазын быжыглаарынга, бистиң күрүневистиң айыл чок чоруун хандырарынга ол эвээш эвес күш-ажылын киирген.

Леонид Ильич оон марксизчи-ленинчи бүзүреллиниң, партийжиниң, билиинниң делгемин, шылгарапгай ажыл-херекчи, киижиниг шынарларын авжок үнелеп чораан. Удуртулганың брежневчи стилин, чонуң эрге-ажыктарының дутайында брежневчи сагыш салышкынын, кадрларга брежневчи хамаарылганы, агрессиларниң чимэнишкиннерине бүгү күштер-биле удурлапыштыр туржур, тайбыңны камгалаар болгаш быжыглаар шинтирлиг чорукту Юрий Владимирович эки билир деп, Политбюроның бүгү кежигүннери санап турар.

Партияжи, биче сеткилдиг, өске эштерниң санал-оналын хүндүлээр, харын-даа коллективтиг ажылга сундулут өөрүшпүүр Юрий Владимировичиге бар. Төп Комитеттиң бүзүрелдиниг, партияның бүзүрелдиге эш Андропов телептиг деп. Политбюро чаңгыс эң-сеткилдиг санап турар.

Эргим эштер! Бистер Леонид Ильичиниң чыраткылыг тураскаалынга мөгейбишаап, бистиң тургузукчу азылывысты могаг-шылаг чок үргүлчүлээривисти бүзүрелдиг-биле айыткан тур бис. Леонид Ильичиниң кылын четтикпээн бүгү чүүлдери, оон удуртулгазы-биле партияның төлевилээп чүүлдери бүткен турар.

ЛЕОНИД ИЛЬИЧ БРЕЖНЕВ

Л. И. БРЕЖНЕВ-биле Москвада чарлыышкын ёзулалы

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Эш Л. И. Брежневтиң чүрээ сокпастаан. Ленинниң өөдүр-улуг херээниң шынчы уламчылакчызы, амгы үениң эң улуг политиктиг болгаш күрүне ажылдакчызы мөчээн. Ажылчын аңгының алдарлыг оглуңуң мөчээнииң дугайында медээни совет киижилер хаңы кажыыдал-биле дыңнаавнар. Ноябрь 11-де болгузаан кажыыдал митингилерге чурттуң ажылчы чоннары аар ышкыдырыгның дугайын мүнгарап-биле чугаалаан, ленинчи идеалдарга шынчызының, Коммунистиг партияны, оон дайынчы штабы — Төп Комитетти долгандыр ам-даа сырый каттыжарынче чүткүдүп дугайында медеглеп турганнар.

Москваның И. А. Лихачёв аттыг автомобиль заводунуң машина эптээр корпузун кажыыдал ёзуулу-биле шимеп каан. Ол будүрүлге черлериниң аңгы-аңгы адырларының төлээлекчилери аңаа болуур митингиге чедип келген.

— Леонид Ильичиниң адыг совет улустуң бүгү чедиишкиннери-биле үзүүбее холбаалыг — деп, эдикчи, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Ю. Барулина чугаалаан.— 1976 чылдың апрель 30-де ЗИЛ-те Октябрь Революциязы ордениң тыпсыр дээш эш Л. И. Брежневтиң заводка келгенин эки билир мен. Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң удуртукчузу бистиң амыдыралывысты, сагыш-сеткилвисти, бодалдарывысты кайы хире кичээнгейлиг болгаш чүректиг халыызындан сонуургап турганының бистер. ажылчыннар, кажан-даа утпас бис.

Эш Л. И. Брежневти сактып могейбишаап, слесарь-чолаачы Ф. Крапышев, эдикчи П. Смирнов болгаш чүве чугаалаан өске-даа кижилер совет улустуң төрээн партиязынга чайгылыш чок бүзүрелиниң дугайын. оон иштики болгаш даштыкы политиказын оларның бүрүн болгаш изин-биле деткип турарының дугайын чугаалап турганнар.

Москваның «Кадыр болгаш Маска» металлургия заводунуң чүс-чүс ажылчыннары болгаш албан-хаакчылары иехтерин бараазының кызыл-булуңунга чыгыптаннар.

— Леонид Ильич партия болгаш күрүне ажыл-чорудулганың бүгү-де албан-хүлээлгелериниң турган, бодунуң соңу болгаш ажылхерээ-биле Леонид Ильичиниң бистерге чагып чораан бүгү чүүлдерин үнелеп көөрү—оон тураскаалының мурнунга бистиң хүлээлгевис, партияның болгаш чурттуң мурнунга бистиң хүлээлгевис-тир. Партияның удуртур ээзэ, ынчалдыр бараан болуруңуң бижиг үндезини, оон Төп Комитедиң Леонид Ильичиниң шинтирлиг киржилгези-биле тургустунган Политбюро болур.

Амгы үе-чадада СЭКП—ниң XXIII—XXVI съездилериниң шинтирлеринде тода болгаш долу илергейлеттингеп ленинчи угланышкын-биле партиа улам ынай бурунгаарлаарын, бистиң Пленумувус бүгү чурттуң мурнунга, бүгү делегейниң мурнунга көргүзер деп эң ханы бүзүрелди Политбюроңуң мурнундан илергейлээрин күзей-дир мен. Ажылдан кылырынга болгаш боттандырыш чорударынга Леонид Ильич Брежневтиң авжок улуг салышкынын кииргени бистиң партиавыстың иштики болгаш даштыкы политиказы бүзүреллиг, чайгылыш чок болгаш эчиссорулгалыг чоруттунар.

Чоннуң чаагай чоруу болгаш Чер кырынга тайбыңны камгалап арттырары бистиң угланышкынарывыс болуп келген, болуп турар болгаш болур-даа.

Бисте делегерецгей, эки бодап кылдынган социал-экономиктиг программа бар. Экономика камнагалыг болур үжүрлүг. Партияның айтышкыны ындыг. А ол чүл дээрге, индустрия болгаш аграр сезторларын техника талазы-биле чаартыл чепсегээр, эргелеп башкарарын сайгырапгайлыдар, күш-ажылды организастаарын экижидер, оон бүдүрүкчүлүүн, бедидер деэш олдур. Аңаа үндезилээш, бистиң күрүневистиң экономиказы чайгылыш чок хогжүүр, чонуң чаагай байдалы бедиир. База-ла аңаа үндезилээш, чурттуң камгаланыр аргазы бижыыр.

Бисте Тайбыңның сезен чылдарга калбак, тодаргай программазы бар. Чонуң эрге-ажыктарынга ол тааржыр. Дүшкүүрлүг чоруктуң чавырылдырар, чепсегленишкинин дүжүрер, мөсилдежишкинниг байдалдарны ажын эртер, ядролуг дайынның айылып чайладыр— боттарывыстың мурнувуста салып турар сорулгавыс ол. Боттарывыска, ошкүктеривиске, делегейниң бүгү улустарынга идегелдиг айыл чок чорукту күзээр бис.

Эргим эштер!

Леонид Ильичиниң мөчээнибиле биске таварышкан чидиригниң кедергей бергезин шуптувус медереп билип турарывыс тодаргай. Ам партияга ажыл-херекти коллективтиг чорудары ийи катап, үш катап чугула. Партияның бүгү органнарынга пайыралдыг, бир демниг кады ажылдаары коммунистиг тургузуулукунга-даа, делегей ареазынга бистиң ажыл-чорудулганыска-даа улам ынайгы чедишкинниерни хандырар.

СЭКП ТК-ның Политбюрозу тургустунган байдалды чугаалажып көргеш, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарынга эш Юрий Владимирович Андроповту сонгуурун Пленумга саналдаарын мекээ дааскан. Оон биографиязын чугаалап турган херээ чок боор деп болдай-дыр мен. Юрий Владимирович партияга болгаш чуртка, ленинчи партияның херээнге карак кызыл бердинген коммунист кылдыр, Леонид Ильичиниң чоок соратнигы кылдыр эки билдингир.

Юрий Владимирович иштики болгаш даштыкы политика, идеология талазы-биле янзы-бүрү талалыг ажыл-чорудулганы кылып келген. Ол комсомол баштакчызы-даа, улуг партийжи ажылдакчыда-даа, дипломат-даа болуп турган. Социалистиг дем катыштыртылгазын быжыглаарынга, бистиң күрүневистиң айыл чок чоруун хандырарынга ол эвээш эвес күш-ажылын киирген.

Леонид Ильич оон марксизчи-ленинчи бүзүреллиниң, партийжиниң, билиинниң делгемин, шылгарапгай ажыл-херекчи, киижиниг шынарларын авжок үнелеп чораан. Удуртулганың брежневчи стилин, чонуң эрге-ажыктарының дутайында брежневчи сагыш салышкынын, кадрларга брежневчи хамаарылганы, агрессиларниң чимэнишкиннерине бүгү күштер-биле удурлапыштыр туржур, тайбыңны камгалаар болгаш быжыглаар шинтирлиг чорукту Юрий Владимирович эки билир деп, Политбюроның бүгү кежигүннери санап турар.

Партияжи, биче сеткилдиг, өске эштерниң санал-оналын хүндүлээр, харын-даа коллективтиг ажылга сундулут өөрүшпүүр Юрий Владимировичиге бар. Төп Комитеттиң бүзүрелдиниг, партияның бүзүрелдиге эш Андропов телептиг деп. Политбюро чаңгыс эң-сеткилдиг санап турар.

Эргим эштер! Бистер Леонид Ильичиниң чыраткылыг тураскаалынга мөгейбишаап, бистиң тургузукчу азылывысты могаг-шылаг чок үргүлчүлээривисти бүзүрелдиг-биле айыткан тур бис. Леонид Ильичиниң кылын четтикпээн бүгү чүүлдери, оон удуртулгазы-биле партияның төлевилээп чүүлдери бүткен турар.

Эш Л. И. Брежневтиң чүрээ сокпастаан. Ленинниң өөдүр-улуг херээниң шынчы уламчылакчызы, амгы үениң эң улуг политиктиг болгаш күрүне ажылдакчызы мөчээн. Ажылчын аңгының алдарлыг оглуңуң мөчээнииң дугайында медээни совет киижилер хаңы кажыыдал-биле дыңнаавнар. Ноябрь 11-де болгузаан кажыыдал митингилерге чурттуң ажылчы чоннары аар ышкыдырыгның дугайын мүнгарап-биле чугаалаан, ленинчи идеалдарга шынчызының, Коммунистиг партияны, оон дайынчы штабы — Төп Комитетти долгандыр ам-даа сырый каттыжарынче чүткүдүп дугайында медеглеп турганнар.

Москваның И. А. Лихачёв аттыг автомобиль заводунуң машина эптээр корпузун кажыыдал ёзуулу-биле шимеп каан. Ол будүрүлге черлериниң аңгы-аңгы адырларының төлээлекчилери аңаа болуур митингиге чедип келген.

— Леонид Ильичиниң адыг совет улустуң бүгү чедиишкиннери-биле үзүүбее холбаалыг — деп, эдикчи, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Ю. Барулина чугаалаан.— 1976 чылдың апрель 30-де ЗИЛ-те Октябрь Революциязы ордениң тыпсыр дээш эш Л. И. Брежневтиң заводка келгенин эки билир мен. Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң удуртукчузу бистиң амыдыралывысты, сагыш-сеткилвисти, бодалдарывысты кайы хире кичээнгейлиг болгаш чүректиг халыызындан сонуургап турганының бистер. ажылчыннар, кажан-даа утпас бис.

Эш Л. И. Брежневти сактып могейбишаап, слесарь-чолаачы Ф. Крапышев, эдикчи П. Смирнов болгаш чүве чугаалаан өске-даа кижилер совет улустуң төрээн партиязынга чайгылыш чок бүзүрелиниң дугайын. оон иштики болгаш даштыкы политиказын оларның бүрүн болгаш изин-биле деткип турарының дугайын чугаалап турганнар.

Москваның «Кадыр болгаш Маска» металлургия заводунуң чүс-чүс ажылчыннары болгаш албан-хаакчылары иехтерин бараазының кызыл-булуңунга чыгыптаннар.

— Леонид Ильич партия болгаш күрүне ажыл-чорудулганың бүгү-де албан-хүлээлгелериниң турган, бодунуң соңу болгаш ажылхерээ-биле Леонид Ильичиниң чоок соратнигы кылдыр эки билир мен. Ажылчын аңгының алдарлыг оглуңуң мөчээнииң дугайында медээни совет киижилер хаңы кажыыдал-биле дыңнаавнар. Ноябрь 11-де болгузаан кажыыдал митингилерге чурттуң ажылчы чоннары аар ышкыдырыгның дугайын мүнгарап-биле чугаалаан, ленинчи идеалдарга шынчызының, Коммунистиг партияны, оон дайынчы штабы — Төп Комитетти долгандыр ам-даа сырый каттыжарынче чүткүдүп дугайында медеглеп турганнар.

ЧОННУҢ ХАНЫ КАЖЫЫДАЛЫ

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы эш Л. И. Брежневтиң мөчээниниң дугайында медээни делегей хаңы кажыыдал-биле дыңнаан. Янзы-бүрү чурттарның көскү күрүне болгаш хөй-ниити ажылдакчылары, массалыг информацияның чепсектери аар чидириг-биле холбаштыр кажыыдалын илергейлевишаан, социализм болгаш коммунизм тургузуушкунунуң херээнге, делегейниң термоядролуг дайынын чайладыры болгаш тайбың дээш демиселге хууда канчаар-даа аажок улуг салыышкынны киирген, амгы үениң эң улуг политиктиг болгаш күрүне ажылдакчызы мөчээнин демдеглеп турар.

Л. И. Брежневтиң мөчээнибиле холбаштыр Берлинге ГСЧП ТК-ның Политбюрозунуң онза хуралы болган. ГСЧП ТК-ның Чиңгине секретары, ГДР-ниң Күрүне чөвүлелиниң Даргазы **Э. Хонеккер** хуралга чүве чугаалаан, социалистиг дем каттыжылгазын болгаш бүгү делегейге тайбыңны быжыглаарынга, Совет Эвилелиниң Коммунистиг партизи биле Германиявың Социалистиг чаңгыс аай партизының эразынга, ССРЭ биле ГДР-ниң эразынга ака-дыңматтыкшы эвилелди быжыглаарынга хөрөөнге Л. И. Брежневтиң киирген кедергей улуг салыышкынын онзалап демиселээн. В. И. Ленинниң төнүлүг херээнниң шынчы уламчылакчызы — Л. И. Брежневтиң бозунуң амыдыралын барылаттаныы социализмниң болгаш тайбыкының чаагай херээ дээш демиселдиң үргүлчүлээрнинге шинтирлиниң ГСЧП ТК-ның Политбюрозу илерткээн.

ВКП Төп Комитединиң, ВСР-ниң Күрүне чөвүлелиниң болгаш ВСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң дыңнадыын ВСР-ниң радиозу дамчыткан. Ында чугаалааны болза: улуг делегейчи херектиң шынчы уламчылакчызы, делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын шинчээшкиннииниң шылгарапгай ажылдакчызы, социалистиг тайбың дээш, социалистиг болгаш коммунизмниң гуманизмиг идеалдарының төнүлгезин дээш мөгеп-шылаг чок демиселээн — эш Л. И. Брежнев аьетиим, улустуң улуг өнүүр. Эш Л. И. Брежневтиң мөчээни — чугле СЭКП-ге болгаш совет улускаа эвес, харын бистиң бүгү партиавыска, бистиң дешпилдегей киижилерге, делегейге улуг чидириг бөлүп турар.

«Тайбыңга ынак киижи төрелгетенге эгиттинмес чидирит таварышкан — деп, **Болгар телеграф агентилези** дамчыткан. Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң, делегейниң коммунистиг база ажылчын шинчээшкиннинаа шылгарапгай ажылдакчызы, улуг теоретик, салым-чаяанныг организакчы мөчээн. Оон бүгү улуг, чыртыкылыг амыдыралы Октябрьның улуг хөрөөнге, Ленинниң партиязынга, күш-ажылчы чонуң эргежыктарынга, коммунизмниң тургузуушкунунга артыышкын чокка бердинген».

Улустарның амыдыралчы, үндезин-эрге-ажыктарынга база тура-соруунга дүгжүп турар совет Тайбың программазын ажылдан кылырынга болгаш боттандырарынга ёзулалга үнелеп четпес ачы-хавыяа аңаа онаажып турар, СЭКП-ниң болгаш Совет күрүнениң шылгарапгай ажылдакчызы болуп Леонид Ильич Брежнев миллион-миллион киижилерниң сагыш-бодалынга артып каар деп, **Софияның радиозуунуң** тайбылырында чугаалап турар. Л. И. Брежневтиң адың чер бөмбүрзээнин бүгү-де будунарында каңы хүндүткел болгаш өөрүп четтиринишкил-биле адап турар, чүге дээрге, ол эң тайбын, чавырылышкын, социал дешилге дээш улустарның демисели-биле тудуш холбашкан.

Венгр информация агентилези МТИ-ниң демдеглээнинде бол-

ВКП Төп Комитединиң, ВСР-ниң Күрүне чөвүлелиниң болгаш ВСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң дыңнадыын ВСР-ниң радиозу дамчыткан. Ында чугаалааны болза: улуг делегейчи херектиң шынчы уламчылакчызы, делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын шинчээшкиннииниң шылгарапгай ажылдакчызы, социалистиг тайбың дээш, социалистиг болгаш коммунизмниң гуманизмиг идеалдарының төнүлгезин дээш мөгеп-шылаг чок демиселээн — эш Л. И. Брежнев аьетиим, улустуң улуг өнүүр. Эш Л. И. Брежневтиң мөчээни — чугле СЭКП-ге болгаш совет улускаа эвес, харын бистиң бүгү партиавыска, бистиң дешпилдегей киижилерге, делегейге улуг чидириг бөлүп турар.

«Тайбыңга ынак киижи төрелгетенге эгиттинмес чидирит таварышкан — деп, **Болгар телеграф агентилези** дамчыткан. Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң, делегейниң коммунистиг база ажылчын шинчээшкиннинаа шылгарапгай ажылдакчызы, улуг теоретик, салым-чаяанныг организакчы мөчээн. Оон бүгү улуг, чыртыкылыг амыдыралы Октябрьның улуг хөрөөнге, Ленинниң партиязынга, күш-ажылчы чонуң эргежыктарынга, коммунизмниң тургузуушкунунга артыышкын чокка бердинген».

Улустарның амыдыралчы, үндезин-эрге-ажыктарынга база тура-соруунга дүгжүп турар совет Тайбың программазын ажылдан кылырынга болгаш боттандырарынга ёзулалга үнелеп четпес ачы-хавыяа аңаа онаажып турар, СЭКП-ниң болгаш Совет күрүнениң шылгарапгай ажылдакчызы болуп Леонид Ильич Брежнев миллион-миллион киижилерниң сагыш-бодалынга артып каар деп, **Софияның радиозуунуң** тайбылырында чугаалап турар. Л. И. Брежневтиң адың чер бөмбүрзээнин бүгү-де будунарында каңы хүндүткел болгаш өөрүп четтиринишкил-биле адап турар, чүге дээрге, ол эң тайбын, чавырылышкын, социал дешилге дээш улустарның демисели-биле тудуш холбашкан.

Венгр информация агентилези МТИ-ниң демдеглээнинде болгаш Л. И. Брежневтиң шаптаканы ақы-дүшаа социалистиг чурттарның, оске-даа сүрүнелериниң шаңналдары —база ында.

Үш минута болгаш-ла, хүндүлел таңпылы солчуп турган. Хаарнаак чанында кажыдал эдээнде— будүрүлге мурнакчылары, партия болгаш совет ажылдакчылар, эртемниң болгаш культураның сураглыг ажылдакчылары, шериг начальниктери, хөй-ниитиниң төлээлекчилери.

Залга эвилелдекчи республикаларның Компартияларының, бодунуң соңу болгаш ажылхерээ-биле Леонид Ильичиниң бистерге чагып чораан бүгү чүүлдерин үнелеп көөрү—оон тураскаалының мурнунга бистиң хүлээлгевис, партияның болгаш чурттуң мурнунга бистиң хүлээлгевис-тир. Партияның удуртур ээзэ, ынчалдыр бараан болуруңуң бижиг үндезини, оон Төп Комитедиң Леонид Ильичиниң шинтирлиг киржилгези-биле тургустунган Политбюро болур.

Амгы үе-чадада СЭКП-ниң XXIII—XXVI съездилериниң шинтирлеринде тода болгаш долу илергейлеттингеп ленинчи угланышкын-биле партиа улам ынай бурунгаарлаарын, бистиң Пленумувус бүгү чурттуң мурнунга, бүгү делегейниң мурнунга көргүзер деп эң ханы бүзүрелди Политбюроңуң мурнундан илергейлээрин күзей-дир мен. Ажылдан кылырынга болгаш боттандырыш чорударынга Леонид Ильич Брежневтиң авжок улуг салышкынын кииргени бистиң партиавыстың иштики болгаш даштыкы политиказы бүзүреллиг, чайгылыш чок болгаш эчиссорулгалыг чоруттунар.

Чонуң чаагай чоруу болгаш Чер кырынга тайбыңны камгалап арттырары бистиң угланышкынарывыс болуп келген, болуп турар болгаш болур-даа.

Бисте делегерецгей, эки бодап кылдынган социал-экономиктиг программа бар. Экономика камнагалыг болур үжүрлүг. Партияның айтышкыны ындыг. А ол чүл дээрге, индустрия болгаш аграр сезторларын техника талазы-биле чаартыл чепсегээр, эргелеп башкарарын сайгырапгайлыдар, күш-ажылды организастаарын экижидер, оон бүдүрүкчүлүүн, бедидер деэш олдур. Аңаа үндезилээш, бистиң күрүневистиң экономиказы чайгылыш чок хогжүүр, чонуң чаагай байдалы бедиир. База-ла аңаа үндезилээш, чурттуң камгаланыр аргазы бижыыр.

Бисте Тайбыңның сезен чылдарга калбак, тодаргай программазы бар. Чонуң эрге-ажыктарынга ол тааржыр. Дүшкүүрлүг чоруктуң чавырылдырар, чепсегленишкинин дүжүрер, мөсилдежишкинниг байдалдарны ажын эртер, ядролуг дайынның айылып чайладыр— боттарывыстың мурнувуста салып турар сорулгавыс ол. Боттарывыска, ошкүктеривиске, делегейниң бүгү улустарынга идегелдиг айыл чок чорукту күзээр бис.

Эргим эштер!

Леонид Ильичиниң мөчээнибиле биске таварышкан чидиригниң кедергей бергезин шуптувус медереп билип турарывыс тодаргай. Ам партияга ажыл-херекти коллективтиг чорудары ийи катап, үш катап чугула. Партияның бүгү органнарынга пайыралдыг, бир демниг кады ажылдаары коммунистиг тургузуулукунга-даа, делегей ареазынга бистиң ажыл-чорудулганыска-даа улам ынайгы чедишкинниерни хандырар.

СЭКП ТК-ның Политбюрозу тургустунган байдалды чугаалажып көргеш, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарынга эш Юрий Владимирович Андроповту сонгуурун Пленумга саналдаарын мекээ дааскан. Оон биографиязын чугаалап турган херээ чок боор деп болдай-дыр мен. Юрий Владимирович партияга болгаш чуртка, ленинчи партияның херээнге карак кызыл бердинген коммунист кылдыр, Леонид Ильичиниң чоок соратнигы кылдыр эки билдингир.

Юрий Владимирович иштики болгаш даштыкы политика, идеология талазы-биле янзы-бүрү талалыг ажыл-чорудулганы кылып келген. Ол комсомол баштакчызы-даа, улуг партийжи ажылдакчыда-даа, дипломат-даа болуп турган. Социалистиг дем катыштыртылгазын быжыглаарынга, бистиң күрүневистиң айыл чок чоруун хандырарынга ол эвээш эвес күш-ажылын киирген.

Леонид Ильич оон марксизчи-ленинчи бүзүреллиниң, партийжиниң, билиинниң делгемин, шылгарапгай ажыл-херекчи, киижиниг шынарларын авжок үнелеп чораан. Удуртулганың брежневчи стилин, чонуң эрге-ажыктарының дутайында брежневчи сагыш салышкынын, кадрларга брежневчи хамаарылганы, агрессиларниң чимэнишкиннерине бүгү күштер-биле удурлапыштыр туржур, тайбыңны камгалаар болгаш быжыглаар шинтирлиг чорукту Юрий Владимирович эки билир деп, Политбюроның бүгү кежигүннери санап турар.

Партияжи, биче сеткилдиг, өске эштерниң санал-оналын хүндүлээр, харын-даа коллективтиг ажылга сундулут өөрүшпүүр Юрий Владимировичиге бар. Төп Комитеттиң бүзүрелдиниг, партияның бүзүрелдиге эш Андропов телептиг деп. Политбюро чаңгыс эң-сеткилдиг санап турар.

Эргим эштер! Бистер Леонид Ильичиниң чыраткылыг тураскаалынга мөгейбишаап, бистиң тургузукчу азылывысты могаг-шылаг чок үргүлчүлээривисти бүзүрелдиг-биле айыткан тур бис. Леонид Ильичиниң кылын четтикпээн бүгү чүүлдери, оон удуртулгазы-биле партияның төлевилээп чүүлдери бүткен турар.

АМЫДЫРАЛЫ—ОРУК АЙТЫКЧЫЗЫ

Коммунистиг партия, бүгү совет чон аар чидириге, хаңы кажыыдалга таварышкан. В. И. Ленинниң хөрөөнүң шынчы уламчылакчызы, челбыыштыг патриот, партияның болгаш чонуң алдарлыг оглу, СЭКП Төп Комитединиң, Чиңгине секретары. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы эш Леонид Ильич Брежневтиң мөчээни-биле холбаштыр кажыыдалдың митингилери Тываның үлетпүр будүрүлгелеринде, түдүг объектиларинде, албан организация, ооредилге черлеринде эртип турар.

Будүрүлге-техниктиг харылаза эргелелиниң коллективтиниң кажыыдал митингизин ол эргелелдиң начальниги А. К. Иргит ажыктаан.

Эш Л. И. Брежневтиң чырык тураскаалын митингиниң киржикчилери бир минута иштинде бут кырынга тура ёзулап арттырген.

СЭКП Кызыл хооркомунуң килдис эргелекчизиниң оралакчызы В. И. Бойко чүве чугаалаан, амгы үениң улуг политиктиг болгаш күрүне удуртукчузу, делегейге тайбың дээш, коммунизм дээш демиселчи эш Леонид Ильич Брежневтиң мөчээнин СЭКП Төп Комитеди, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели бүгү совет чонга дыңнаткан дээн. Тываның бүгү ажылчы чону хаңы кажыыдал, аар чидиригни үлежип турарын ол чугаалаан. СЭКП Төп Комитединиң Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы эш Леонид Ильич Брежневтиң кайгамчык байлак амыдыралын, ажыл-чорудулгазын чылганнарга ол чугаалап берген болгаш коммунизмниң херээ дээш, улус ажыл-агыйының планнарын күүседири дээш улам-на эки ажылдаарынче кыйгырган.

— Коммунистиг партиявыстың шылгарапгай удуртукчузу эш Леонид Ильич Брежневтиң бүгү ажыл-чорудулгазы, кайгамчыктыг амыдыралы бистерге орук айтыкчызы, үлегер-чижек болуп келген болгаш моон соңгаар-даа болур. Бистер, коммунистер, бо хүнперде хууда үлегерривис, шалыпчы ажыл-херээвис-биле бүгү коллективти беш чылдың планнарын күүседиринче, коммунизмниң херээ дээш демиселче мобилизастаар ужурлуг бис —деп, будүрүлге-техниктиг кылдистиң улуг инженери, хоочун коммунист Б. Н. Юневич чугаалаан.

Ленин орденниг эдилекчизи, телефон-телеграф станциязының улуг электромеханиги А. С. Шеретнёв, хоорай Совединиң депутады, телефонист Н. М. Миронова олар бистиң партияга, чонга таварышкан аар чидиригни, бүгү ажылды чон-биле бир дөмей, хаңызыбиле медереп билип турарын чугаалаан, улам-на эки ажылдаарын хүлээнгеннер.

ҮЛЕГЕР БОЛУП АРТАР

«Бо чылдың бүгү-де планныг онаалдаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерин Леонид Ильич Брежневтиң могаг-шылаг чок ажылынга чураскаал кылдыр декабрьның 19-ка — оон төрүттүнген хүнүнге чедир бүрүн күүседиривисти хүлээнип тур бис».

Мындыг сөстер Эрзинде № 5 КМК-ның ажылчыннарының болгаш инженер-техниктиг ажылдакчыларының СЭКП Төп Комитединге, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумуна болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, Коммунистиг партияга, совет улуска Кыйгырыын деткип, кажыдалдың бо берге үезинде партия биле чонуң сырый каттыжышкынын илергейлеп, эш Л. И. Брежневтиң амыдыралы болгаш ажыл-чорудулгазы кезээ мөңгеде сорук кииричи үлегер-чижек болуп артар дээрзин чугаалап турганнар.

КМК-да партиа организациязының секретары Иван Дадаа, КМК-ның начальниги Нуулар Дадар-оол, СЭКП райкомунуң төлээзи Маажый Ширияе олар СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, Коммунистиг партияга, совет улуска Кыйгырыын деткип, эш Л. И. Брежневтиң амыдыралы болгаш ажыл-чорудулгазы кезээ мөңгеде сорук кииричи үлегер-чижек болуп артар дээрзин чугаалап турганнар.

ЛЕОНИД ИЛЬИЧ БРЕЖНЕВТИ ОРНУКШУДАРЫН ОРГАНИЗАСТААР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ КОМИССИЯДАН

Леонид Ильич Брежневти понедельникте, ноябрь 15-те, хүндүскүнүң 12 шакта Кызыл шелге орнукшударын комиссия дыңнадып тур.

СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлерин-амыдыралга!

XI БЕШ ЧЫЛ: БҮГҮ ТАЛАЛЫГ ИНТЕНСИФИКАЦИЯ

ЧАРЫШ — ЧЕДИИШКИНИҢ БЫРАЗЫ, КИЖИЗИДИКЧИ КҮШ

Мурнакчы дуржулганы, күш-ажылды организастаарының болгаш аңаа идиг бээриниң ажыктыг хевирлерин неттерединиңер!

1982 ИЙИГИ ЧЫЛ

Ноябрь

Чарыштың эгелекчилеринде

ХҮЛЭЭЭЛГЕЛЕР КҮҮСЕТКЕНИ— КЫЗЫГААРЫ ЭВЕС

ССРЭ-ниң тургустуганының 60 чылын төлептиг уткуур дээш социалистиг чарышты калбартыр дугайында эгелекчи саналды бистиң совхозтуң ажыл-ишчилери бо чылдың эгезинде үндүргеш, бедиткен хүлээлгелерни алган. Оларны республика солуннарынга парлаан.

Хүлээлгени алыры белен, ону ажыл-херек кырынга күүседири улуг күжениишкинни, организастыг, ээ-харыысалгалыг чорукту шегээр болгай. Ону барымдаалаш, партком, дирекция, профбюлел комитеди социалистиг чарыштың дээштинин бедиделиринче кичээнгейни салган. Күш-ажылчы маргылдаанның негелделерин, шаңнап-мактаарының хемчегларын кылгаш, ону күш-ажылчы коллектив бүрүзүнге таныштырган, чараштыр бижээш, кезиү черлерде аскан.

Чарышты канчаар организастап, түңнелдерин үндүрүп, моральдыг болгаш материалдыг ыдыг бериишкинниң хемчегларин ажыглап турарывыл, хүлээлгелер күүселдезинин дугайында айтырыгларны партком хуралдарынга доктаамал чугаалажып, четпестерин эдер, мурнакчы дуржулганы неттередир талазы-биле ажылдарны чорукан. Хойжулар ортузунда чарыштың түңнелип кварталдан, саанчыларының айлап, часкы, чайгы, күскү сезоннар үезинде сигенчилер, комбайнерлер, трактористер араазында күш-ажылчы маргылдаанның түңнелин он хонуктан үндүрерин чурумчуткан. Ол хүүсаалаарны хажытпайн чарышты түңнээш, күш-ажылчы коллективтериниң хүсээлгелериниң күзелдезинге чугаалажып кээп. Орта чүүле эки коргузүлгелиг кижилерни мактаары-биле кызыгаарлаттынмас. Четпестерин илередир, оон чылдагаанарын тодарадып, ону эдип адыр дээш коллектив кежигүннери азы хожудан турар кижилер чүүү кылырын айтыр. Оон соонда күүселдени чедип алыр дээш ажылды чорудар. Социалистиг хүлээлгелерин чедиишкинниг күүседип келгеннер ону канчап чедип ап турарын база чугаалажыр. Күш-ажылчы маргылдаанның тиилекчилериниң ат-фамилияларын, олар бердинген онаалдаларны канчаар күүсеткенинең коргузүглерин агитхуудустарга, хана солуннарга бижип турар. Күш-ажылчы алдар тугун көдүрерин, хүндүлел самбыразынга мурнакчыларның чуруктарын азарын доктаамал болдурган. Саанчыларның, комбайнерлиң, трактористерниң, мал чеми белеткекчилериниң кайы хире ажылдап турарын хүн бүрү коргузүт самбыраларынга бижип турары, хөй шынарлыг продукцияны бүдүрер, шалыпчы ажылдаар дээш чарышты улам калбартырынга ол дузалаан.

Чарыштың дээштиин бедидер дээш үстүнде адаан болгаш оске-даа ажылдарны чорутканывыстың түңнелинде күш-ажылдың сагылга-чуруму экижээн, күш-ажылдың будурукчулуг бедээн, мал болгаш чер ажылының продуктуларын бүдүрерин. сигеп, витаминниг сигеп далганы белеткээрин, сенаж салырын көвүдеткен.

Совхозтуң малчыннары мал продуктуларын күрүнеге садарының чыл планнарын ноябрь 7-ге чедир күүседирин хүлээиген, ону боттандырар дээш кызымак ажылдаан түңнелинде хүүсаа бетинде күүсеткен. Сүт-бараан ферманың ажыл-ишчилери юбилейлиг чылда эки ажылдаан. Күрүнеге 880 тонна сүт садар планың октябрь 27-де 894 тонна чедирген. Чыл төнчүзүнге чедир 150 тонна сүттүг пландан ажыр садар бедиткен немелде хүлээлгени коллектив алгаш, ону күүседир дээш шалыпчы ажылдан турар. Саанчылар Монгуш Девик, Куулар Бочуунай сүт саан алырының чыл планын тос айларда ажыр күүседип, чарыштың тиилекчизи болганнар.

Ажыл-агый күрүнеге 57 тонна дүк садар тургаш, 63 тонналы дужааган. Дыка хөй хойжулар дүк кыргын алырының онаалдаларын ажыр боттандырган. Куулар Мандыл-оол бир баштан ортумаа-биле 3,6 килограмм дүктү кыргын алыр планын 4,6 килограмм чедиргеш, совхозка эң эки көргүзүгүнү чедип алган.

Бо чылын күрүнеге 340 тонна эът садар даалганы ажыл-агый хуусаа бетинде күүсеткен.

Ниитининг малынга чемнер белеткээр ажылды багай эвес организастаан бис. 3300 тонна сиген. 212 тонна витаминниг сиген далганын белеткээн. 1600 тонна сенаж салдынган. Бо саннар шупту-зу бедиткен социалистиг хүлээлгелерден ажыл турар. Оон аңгыда саваңны болгеп. мал чеминге хереглээр тараа бар. Совхозтуң малынга чидиртер четчир чем курлавырланы кылдынган.

Партком, дирекция, профбюлел комитеди социалистиг чарыштың түңнелдерин чоокта чаа үндүрген. мурнакчыларны шаңнаан. Ниитизи-биле 90 кижиге белектерни тывыскан. орта 5800 рубльди чарыгдаан. ССРЭ-ниң Улус ажыл-агыйының чедиишкинниринең делгелгезинче баар путёвкаларны бериген. Чарыштың тиилекчилеринден дараазында эштерни онзалап демдеглеп болур. Хойжу Ооржак Бады-Төре торүүр чүс баш хойдан-на 105 хураганны менди доруктурган, бир баштан-на 4 килограмм 120 грамм дүктү кыргын алган. Комбайнер Валерий Оюн сезоннда 384 гектар черниң тараазын ажаан алыр тургаш, ону ийи катап ажыр күүседкен. Комбайнер Хертек Ичин-Доржу эжинге каш-ла гектар четпейн ийиги черни эдээн. Чолаачы Николай Шимит эрткен айларда эки коргүзүглерлиг болгаш чарышка тергиндээн. Механизаторлар Люндуп Кызыл-оол, Бады-Хөө Кызыл-оол, сиген белеткээр звено удурутқучузу Ооржак Зэвр-оол болгаш өскелер-даа эки көргүзүглерлиг.

Совхозтуң автопарыгы сөолгу уеде ажылын элээп эки-житкен. Хүнүн-не чүк машиналарының 82-92 хуузу ажылче үнүп турар. Оон уламыпдан бо чылын сезоннар үезинде автотранспорт бүдүрулгелериниң машина дилевейн, бодувус күжүвүс-биле чүүктү сөөртүп алган бис. Олар 7,068 тонна тараану. 1600 тонна силосту болгаш оске-даа чүүктерни чогуур үезинде сөөртken. Автопарктың ажылын экижидер дээш оон эргелекчизи коммунист Ооржак Калдар-оол чогуур сагышты салып келген.

Тиилелгежилер юбилейлиг 1982 чылда алган социалистиг хүлээлгелерин ажыр күүсеткен. ынчалза-даа орта ооскургавайн, чедиишкинниерни быжыглап, улам көвүдедип дээш чарышты калбартып. ниитининг малын хүр кыштан ажырар, часкы хову ажылдарынга үлегерлиг белеткенир хемчегларын ап турарлар.

Ч. МОНГУШ.
«Тиилелге» совхозта партком секретары.

МУРНАКЧЫЛАР

Галина Григорьевна Кривцованың удурткаңы чиик хептер даараар № 1 бригада — Сарыг-Септе районнуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң даарапылга цегинде мурнакчыларның бөрээн. Бригаданың кежигүннери юбилейлиг чылдың он айларында планныг онаалдазын ажыр күүсеткеш, социалистиг чарыштың мурнуку одуруун эалээн.

ЧУРУКТА: мурнакчы бригадир Г. Г. Кривцова.

В. КАРА-САЛДЫҢ фотозу.

Алексеандр Яковлевич биле Юрий Губарев адашкылар Кызылдың № 2 АТБ-зинде ажылдап турарлар.

А. Я. Губарев маңаа чэрби ажыг чыл ажылдаан. Ол ай, квартал планнарын ажыр күүседип турар. Алексеандр Яковлевич бо чылдың планныг онаалдаларын хуусаа бетинде күүсеткен, ам келир чылдың үлүүнде. Дуржулгалыг чолаачы техниканы камныг эдилээр, кывар-чаар материалдарны артыр чарыгдавас дээш база кызымак. Ол чыл эгезинден бээр 2431 литр бензинни камнап алган. Юрийниң көргүзүү база багай эвес. Анаяк чолаачы эрткен айларда 341 литр бензинни камнап алган. Юрий Губарев ажылга кызымак, идепкейлиг хөй-ниитичи. Ол — ВЛКСМ обкомунуң бээро кежигүнү, Кызыл хоорай Советиниң депутады.

Губарев адашкылар коллективте калбарган социалистиг чарышка эки түңнелдерни көргүскеннер.

К. ООРЖАК.

АДААНДА ЧУРУКТА: А. Я. Губарев оглу Юрий-биле.

А. МЕЛЬНИКОВТУҢ фотозу.

Чарыш хрониказы

ШАҢНААН

«Шамбалыг» совхозтуң ажыл-ишчилери ССРЭ-ниң 60 чыл оюнга уткуштур социалистиг чарышка идепкейлиг киржип, багай эвес көргүзүглерни чедип ап турарлар.

Бо чылдың күскү дүжүт ажаалдазынга идепкейлиг киришкен комбайнер Багбыштай Чолаа, тракторист Владимир Ховалыг, электрик Оюн-оол Ооржак оларны Улус ажыл-агыйының чедиишкинериниң бүгү-эвилел делгелгезинче баар путёвкалар-биле шаңнаан.

Мурнакчы ажылчыннар Даш-оол Түлүш, Оюн-оол Монгуш, Эдер-оол Дүкей, Макар Хертек оларның ажылы ортектиг белектер-биле демдеглеткен. Совхозта, социалистиг чарыштың ийнги черни эалээш комбайнер Чудур-оол Куулар, чолаачы Монге-Хүрен Хупай-оол, шаң эргелекчизи Хураган Хертек, трактористер Кендикпаа Калдыр-оол, Николай Хомушку, саанчы Чакаа Ховалыг, инек кадарчызы Дадар-оол Чооду болгаш оон-даа оске мурнакчыларга база-ла ажыл-агыйның мурнуудан ортектиг белектерни тывыскан.

Бистиң корр.

1983 ЧЫЛДЫҢ ҮЛҮҮНДЕ

Үшкү кварталда социалистиг чарышка тиилээш, СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөлелиниң, профобчөвүлелдиг болгаш ВЛКСМ обкомунуң шилчир Кызыл тугун алган «Тыва суг тудуг» трестиң автобаазазының коллективи эрткен 10 айларның планныг онаалдаларын база хуусаа бетинде боттандырган. Мурнакчы бүдүрүлгениң 11 чолаачызы Улуг Октябрьның байырлалынга уткуштур бедиктен социалистиг хүлээлгелерин төлептинбиле боттандырып, он бирги бем чылдың ийи чылының планныг онаалдаларын бүрүн күүсеткеш, амгы үеде 1983 чылдың үлүүнде ажылдап турарлар.

Юбилейлиг чылда автобаазаның коллективи алган социалистиг хүлээлгезин чедиишкинниг боттандырып, сезүүге ээ болуп турар. Коллектив октябрь айда чүк сөөртүрүүнүң планын 105 хуу күүсеткен. Автобаазаның ниитизи-биле 42 комплект дугуйну, 5 мүң литр кывар-чаар материалдарны камнап алган.

Бүдүрүлгенің ниити ажылхерээнге боттарының толептиг улуг-хуузун киирип. шалыпчы ажылдап турарларга бүгү коллектив чоргаарланыр. Юбилейлиг чылдың 10 айларының түңнези-биле бистиң автобаазаның 11 чолаачызы бо беш чылдың ийи чылының хууда планныг онаалдаларын доозкаш, Улуг Октябрьның байырлалының бүдүүзүнде 1983 чылдың үлүүнде ажылдап киришкеннер. Оларга Н. Г. Князев, К. Х. Бады-оол, Н. Ф. Синодулов, А. И. Неволин, О. О. Бавуу-Сүрүн, А. А. Фетисов, Л. С. Афанасьев болгаш оон-даа өскелер тамаржыр.

Бүдүрүлгеде бригадалар аразында социалистиг чарышка хоочун бригадир Кара-оол Хертекович Бады-оолдуң бригадазы тиилекчи болгаш. шилчинр вымпелди болгаш акша шаңналын алган. Ийнги черде В. В. Васильевтиң бригадазы болгаш.

Бүдүрүлгенің мурнакчылары боттарының күш-ажылчы чедиишкинниерин - ССРЭ-ниң 50 чыл оюнуң байырлалынга белек болдурбушаан, чыл төнчүзүнге чедир ам-даа хөй чүүлү сөөртүрүп хүлээнин турарлар.

Р. БЕСПАЛОВА.
автобаазаның план киллизинин начальныгы.

КЫЙГЫРЫГ ЁЗУГААР

Малчын кижиге агаар-бойдустуң таарымчалыг болуруг дег өөрүнүг чүве чок. Чаъс-чаашкын, хат-шуурган болгаш донат--соок чок күстүң магалыынга көдээниң ишчилери, шыпап-ла, өөрүп турар.

Хар мырыңай чаа чагган. Ынчалза-даа чылыы аажок. Агаарның арыын чүү дээр! Бо бүгүнү көөрге, кижиниң хей-аъды чайгаар-ла көдүрүлүп, күжү немежин кээр. Шагның чаагайының ачызы ол. Ол дугайын мээң кирген өөм эдлери — Чооп-Хемчик районда «Октябрь 30 чылы» совхозтуң хойжулары Шагдыр Докпакович биле Өлзей Меңниг-ооловна Саттар көдүрүүшкүнбиле чугаалап орлар.

Малчын ег-бүленің кежигүннери Тес-Хемде «О. Шыңаа» болгаш Таңдыда «Революцияның чалбыыжы» совхозтарның ажыл-ишчилериниң кыйгырыы-биле танышкаш, ону изии-биле деткип, социалистиг чарышка киржип, кыштаглаашкынга шынгыы белеткенирин шиитпирлээн болду. Ынчангаш хоюнуң чайгы өөмиртилгезинче улуг кичээнгей салган. Олар бо чылын Адар-Тепте чайлаандан орай көшкеннер. Чылыг үени ажыглап, оттуг черге алзоп үр чыткан. Чайгы кадатты болгаш суггатты база таарыштырып, изиг үелерде хоюн девзелеп, эки деңгел киирер дээш янзы-бүрү хемчегларни ап келгеннер. Мындыг хемчегларни алгаанының түңнелинде эрткен чылын хүдээп алган хураганнары ам ёзулуг ирттер болу берген.

Хирээниг-Ой — хойжуның кыштаа ол. Маңаа ол беш кыштыг эрттирген. Ук кыштарның байдалы ацгы-ацгы туза-даа, хойжуның ажылының түңнели чаңгыс зай—эки болуп келген. Черле ынчаш, хөй малдаан он ажыг чылдарында хоомай көргүзүглүг болуп көрбээн. Оон ындыг күш-ажылы Күш-ажылчы Алдар орденнин үшкү чергезибиле үнелеткен. Баян-Тала кодээ Советтиң депутадынга ийи катап сонгуттурган.

— Сыын-Чүрээ хойжу бригаданың бригадири Ондар Мижит-Доржу ам төлээлеп турар кижи бо. Оон хүлээлгезин күүседирин менээ дагзын каап. Ынчангаш малчыннарның аалдарын дөгерезин эрттип көрдүм. Кыштаглаашкынга белеткел кымнынында-даа эки-дир—деп, мал эмчизи Оюн Лаңзы тайылбырлады.— Бо аал база эки белеткенген.

Кыштагда сигенин эмгелиг сараатгаш, кажаалап каан тур. Ногаан олчаан. чыды бээн чаагай. Ону хойжу боду белеткээн. Шуптузу 15 тонна. Өдек база белүп алган. Кажаазы, харын, эргижирей берген, чавызы аажок. Ынчалза-даа ону септеп, чылыглап алганы эки. Суғну суг сөөртүр машина эккеп турар. Ону кыжын хойларга бээрде, досказарларга чылыдын алыр. Онгачалар болгаш шагжалар четчир. Чаңгыс сос-биле чугаалаарга, кыштың эрттиреринге хамык чүве белең.

Коммунист Шагдыр бригадының зооветөөредилгезинге активчи киржип келген. Ам ол ийиги класстың малчыны болуруун күзеп турар. Шагдыр Докпакович солуннарны -болганы ажыл-ишчилери юбилейлиг чылда эки ажылдаан. Күрүнеге 880 тонна сүт садар планың октябрь 27-де 894 тонна чедирген. Чыл төнчүзүнге чедир 150 тонна сүттүг пландан ажыр садар бедиткен немелде хүлээлгени коллектив алгаш, ону күүседир дээш шалыпчы ажылдан турар. Саанчылар Монгуш Девик, Куулар Бочуунай сүт саан алырының чыл планын тос айларда ажыр күүседип, чарыштың тиилекчизи болганнар.

Ажыл-агый күрүнеге 57 тонна дүк садар тургаш, 63 тонналы дужааган. Дыка хөй хойжулар дүк кыргын алырының онаалдаларын ажыр боттандырган. Куулар Мандыл-оол бир баштан ортумаабиле 3,6 килограмм дүктү кыргын алыр планын 4,6 килограмм чедиргеш, совхозка эң эки көргүзүгүнү чедип алган.

Бо чылын күрүнеге 340 тонна эът садар даалганы ажыл-агый хуусаа бетинде күүсеткен.

Ниитининг малынга чемнер белеткээр ажылды багай эвес организастаан бис. 3300 тонна сиген. 212 тонна витаминниг сиген далганын белеткээн. 1600 тонна сенаж салдынган. Бо саннар шупту-зу бедиткен социалистиг хүлээлгелерден ажыл турар. Оон аңгыда саваңны болгеп. мал чеминге хереглээр тараа бар. Совхозтуң малынга чидиртер четчир чем курлавырланы кылдынган.

Партком, дирекция, профбюлел комитеди социалистиг чарыштың түңнелдерин чоокта чаа үндүрген. мурнакчыларны шаңнаан. Ниитизи-биле 90 кижиге белектерни тывыскан. орта 5800 рубльди чарыгдаан. ССРЭ-ниң Улус ажыл-агыйының чедиишкинниринең делгелгезинче баар путёвкаларны бериген. Чарыштың тиилекчилеринден дараазында эштерни онзалап демдеглеп болур. Хойжу Ооржак Бады-Төре торүүр чүс баш хойдан-на 105 хураганны менди доруктурган, бир баштан-на 4 килограмм 120 грамм дүктү кыргын алган. Комбайнер Валерий Оюн сезоннда 384 гектар черниң тараазын ажаан алыр тургаш, ону ийи катап ажыр күүседкен. Комбайнер Хертек Ичин-Доржу эжинге каш-ла гектар четпейн ийиги черни эдээн. Чолаачы Николай Шимит эрткен айларда эки көргүзүглерлиг болгаш чарышка тергиндээн. Механизаторлар Люндуп Кызыл-оол, Бады-Хөө Кызыл-оол, сиген белеткээр звено удурутқучузу Ооржак Зэвр-оол болгаш өскелер-даа эки көргүзүглерлиг.

Совхозтуң автопарыгы сөолгу уеде ажылын элээп эки-житкен. Хүнүн-не чүк машиналарының 82-92 хуузу ажылче үнүп турар. Оон уламыпдан бо чылын сезоннар үезинде автотранспорт бүдүрулгелериниң машина дилевейн, бодувус күжүвүс-биле чүүктү сөөртүп алган бис. Олар 7,068 тонна тараану. 1600 тонна силосту болгаш оске-даа чүүктерни чогуур үезинде сөөртken. Автопарктың ажылын экижидер дээш оон эргелекчизи коммунист Ооржак Калдар-оол чогуур сагышты салып келген.

Тиилелгежилер юбилейлиг 1982 чылда алган социалистиг хүлээлгелерин ажыр күүсеткен. ынчалза-даа орта ооскургавайн, чедиишкинниерни быжыглап, улам көвүдедип дээш чарышты калбартып. ниитининг малын хүр кыштан ажырар, часкы хову ажылдарынга үлегерлиг белеткенир хемчегларын ап турарлар.

Ч. МОНГУШ.
«Тиилелге» совхозта партком секретары.

МАРГЫЛДААЛЫГ АЙТЫРЫГЛАР

Хүлээлге күүселдезин хынап тур бис

Хайыракан — асфальтылыг улуг орук кылында суур. Улуг-Хем районда «Улуг-Хая» совхозтуң төвү аңаар ол суур сөөлгү чылдарда аажок улгаткан, хөгжээн. Эрткен-дүшкен чорумалдар безин ону макпан эртер, чарашсының коор болу берген. Ында чаңгыс дай төлевилел-биле кылдынган ийи, үш, дөрт өрээлдерлиг чуртталга бажыңнары хөй. Үш каът школа, Культура бажыңы болгаш оске-даа албан черлериниң бажыңнары каас-чаражы-биле оске тудуглардан ылгалыг, ырактан-на костүп турар.

Ол тудугларны ажыглалга киирериниге улуг үлүгүү «Красноярскгэстудуг» эргелелиниң № 3 КМК-зының коллективи киирген. Бо юбилейлиг чылда оон тудугжулары моон мурунда чылларда ышкаш тудуг-монтаж ажылдары кылырының планын күүседип. ажылдың темпизин кудулаттаапнар. Чыл төнчүзүнге чедир олар 19 чуртталга бажыңын ажыглалга киирер планныг. Ноябрь эгезинге чедир 17 бажыңны бүрүн тудуп, оон дүлгүүрлерин чаа чурттакчыларга хүлээткен.

Оларның сөолгу хүннерде ажыглалга киирген тудуу совхоз конторазы болган. Ажыл-агыйның төвүнде ажылдап турар көжүп чоруур механизастаттынган колоннаның үш дугаар участогу (праравы М. К. Очур) конторазының чылдылга системазын доозкаш, оон ажылдаарын шенеп көөр деп турда аңаа чеде берген бис. Прораб ындыгла чугаакыр эвес кижи болган. Аңаа оске ажылчыннар дузалажып, чамдык шиитпирлеттинмейн турар болгаш кижи бүрүзүнүң сагыш-сеткилин доюлдуруп чоруур айтырыгларны чугаалап. оон чылдагааннарын тайылбырладылар. Маадыр-оол Кыргысовичиниң болгаш ажылчыннарның чугаазы-биле алырга, бо чылын хандырылга багай болган. Кол чиг-эт — тудуг материалдары үзүктели, бээр таварылгалар сөолгу уеде көвей болуп турар. Ылаңгыя брустар. шала маңзалары сентябрь, октябрь айларда улуг үзүктелиишкинниг болган. Чижээ, октябрь айда 38 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылыр тургаш, ону чүүле 80 хире-ле хуу күүсеткен. Ынчангаш тудугжулар материал чок апарган таварылгада, аңаа орбас дээш аап-саап ажылдар кылырынга ойлежип турарлар.

Саяногорск хоорай, «Абаканэнерготудутпун» бүдүүлге-техниктиг комплектацня эргелели хаймраканчыларны эки шынарлыг тудут материалдары-биле хандырар хүлээлгезин экижидип, аңаа үзүктелиишкинни болдурбайн баар болза, ынчан бо колоннаның коллектини юбилейлиг чылдың эгезинде алган социалистиг хүлээлгелерин күүседип алырының аргалары туруп келир. Ындыг-даа болза, маңаа шемей. база бир кол түүлдүң дугайын чугаалаары артык эвес. Ол болза продукцияның шынарының дугайы. Үстүнде адаанывыс организацнялардан кээп турар брустарның, маңзаларның болгаш оске-даа тудуг материалдарының шынары куду болуп турар. Оларның аразына ирик. чарык, күрүне етандартынга дүүшпес дилиг материалдары бо-ла таварлыг. Ол алыкшаш Кызыладыр, Элегее-Аксының түүйбу заводтарындан көөр продукция база ындыг: кылын, чугалыг, бузук болгулаар.

Тудугжуларның оске хомудалы мындыг. Ында «Абаканэнерготудутпун» бажың одалгазының системазын кылыр организацнязы ажылдап турар. Ол коллектив (праравы В. Н. Дёмин) чылдылга системазын эки шынарлыг кылбас, дүвү-далаш доозупкаш кээр. Ынчангаш оларның ажылын тудугжулар боттары чедир кылыры сөолгу уеде чаңчыл апар чыдар. Оон бир чижээн ажыглалга чаа киирген совхоз конторазының чылдылга системазын эде кылын турда көрген бис. Бо ажылдарны экижидер талазы-биле партия болгаш бүдүрүлге хуралдарынга чугаалажып келзе-даа, тудугда байдал өскерилге чок арткан.

Эрткен чылын үш дугаар участоктуң чамдык бригадалары бригада керээзи-биле ажылдап турган. Ажыл бүдүүгүр-даа, ажылчыннарның ажылдап алыры-даа эки турган. Ынчалза-даа бо чаа арганы тудугжулар ажыглаваан, ону катап эгелээр дугайында айтырыгны КМКның удурткучуларынга тургуун келгенни, а олар боттарының талазындан тудугжуларны деткивейн барганын чугааладылар.

Ону улам тодарадып алыр соруулга-биле «Красноярскгэстудуг» эргелелиниң № 3 КМК-зының начальныгы А. Е. Ряжев-биле ужурашкан мен. Бригада керээзи — тудугда чаа депшилгелиг арга дээрзин Александр Евгеньевич чугаалааш, кол буруу тудугжуларның бодунда диди. Чүге ындыын ам чугаалап берейн. Эрткен чылын бригада керээзи ёзулаар Александр Базыр-оолга удурткан бригада турган. Эгезинден оларның ажыл-хереэ бүдүүгүр, шалыпкын чоруп, макталга-даа киргеп. А херек кырында оларның кылган ажылының шынарын хынай бээрге, байдал сыр оске болган. Ажыглалга киирер ужурлуг бажыңнарга чедир кылыр ажылдар хөйүбиле илереттингеп. Ону катап эде кылыр негелде тургуза бээрге, бригадир А. Базыр-оол бригада керээзи-биле ажылдаарындан ойталап эгелээн. Ынчан ону дужүргеш, оон орнунга Дыртый Хоралыгны бригадирге депшиткеп.

Шыны-биле чугаалаарга, ол бригада керээзи-биле ажылдаар шииэ чок деп чүвени начальник бадыткаан. Ол бригадада холушкак мергежилдиг кижилер эвээш турган. Бо дээрге ол чаа арганың кол негелдези болгай. Чүгле кижи бүрүзү ийи, үш мергежилди шингээдип алган таварылгада ажыл шынарлыг, бедик будурукчулуг болур. Ынчангаш бо удаада колоннаның удурткучулары оон ойталап каан. Олар ону коллективтиг аалдарын бодаап ынчанганнар.

А бо чылын оларның ажолхерээнин шынар көргүзүү кандыгыл? Эрткен чылга деңнээрге эки. Ажыглалга дужаан киирген бажыңнарының үүле ийи хирезин «эки», артканнарын «тергиин» кылдыр хүзээп алган. Тудуг материалдары-биле хандырылга эки эвес-дээ бол. а туткан бажыңнарның саны эвес. чүгле эки шынарлыг, чылыг кылыр дээш негелдеви участок бүрүзүнге күштедиргеннинг түүнели ындыг болган.

Ажылда эки талалар бардыр. Ындыг-даа болза, бо КМК-да тудугжуларның моральдыг болгаш материалдыг сонуургалзын деткиир талазыбиле четпестер бар. Участоктар болгаш тус-тус кижилер аразында социалистиг чарыш кончуг багай организастаттынган. Оон түүпелин үнүдүрбейн турар. Мурнакчыларны шаңнап мактавайн келген. А шынында ында Баян Дажы, коммунист Владимир Кызыл-оол, Оолак Уйнук болгаш оон-даа өскелер ыңаай ажылга кызымак, төлептиг кижилер бар. Олар дег мурнакчыларны оске участоктарда чок деп болбас. Бо кижилерниң аргадуржулгазын, чедиишкиннерин бүгү коллективтин болдурар, хожудан турарларны оларның деңнелинге чедирер дээш тайылбыр ажылдарын чорудуп. социалистиг чарыштың дээштинин, денйелгелдин хандырар талазы-биле боттуг хемчегларни алыры ында профбюлелдиң түдуг комитединге (даргазы Г. Е. Куликова) оңаажып турар.

Ш. ДОРЖУ.
«Шыныың» корр.

Кызыл-Зник КУДАЖЫ

ЫРЛЫГ-БУЛАК

Романдан үзүндү

Чээрбиги эге

— Ол изэң шагдагы күзелиң чүве-дең, хонжулар бригадирниң Лапчар Ирбижеевич тайылбырлаан.— Коржең-оолдарының-даа мурнунда. Ам-даа оон черле салдынмас мен.

— Күзел дээрге күзел-дир, ажыл-херекти ангы деп билир кижи мен— дээш, Тас Токаан ёзулуу кончуг чугаалап орган.— Бистиң ажылывыска хөлүң эрттир күзелдериң херээ чок боор, акыл. Даргалар база ынча дээр чүве-дир. Кижи бүрүзү даанган ажылың кылзың.

— Ол чүү дээни ол? Малчын кижи чүгле малын кадарзыл дээни ол шыкажыл?

Тас Токаан сести хона берген:

— Чогум база ынча диведим, акый, ойт, честей. Бистиң үевисте ындыг эвес харын. Кижилер кандыг-даа ажыл кылыр эргелиг. Конституциявыста алдын үжүктер-биле бижип каан.

Лапчар Ирбижеевич аныяк бригадирниң далажын, халымаан билир болгаш, хөрүктү таваар базып орган:

— Кулузуннуң Агылыгже кирген аксынга, Кешкелиг дужуңга аан, малчыннар төвү тутса деп бодалдыг кижидир мен ийин. Бригаданыы эвес-даа бол, мында кезек малчын кодаңнарным. Бир эвес че дизе, сен борта кожуң кээр сен бе, бригадир?—дээш. Лапчар Ирбижеевич аныяк эриин арнынче көрген.

Тас Токаан коорун көргеш, туттунуп шыдаваан, характарын өскээр алгаш барган. Каштыг көрүп кажараан, хөйнү көруп көгерээн кижи, Лапчар Ирбижеевич үвепи кала эндээр, аныяк бригадирниң бодалын билип каан.

— Ындыг-дыр, дуңмам — дээш, хойжу улуг тыныш каан. — Коданнарны суурдан удурттур бодап турар кижи-дир сен. Ынчанмайын канчаар, амгы шагның аныяк өскени кода-суурга чурттаксаар апарган шыкажыл.

Лапчар Ирбижеевич дыка ур боданып келгеш, Коржең-оолдаар мурнунда Херелдээрдир деп бодап алган. Ол чүү апарды? Кулузун унунга хонжуларның төвүн тургузуп алыр деп сагыжын сагыдып чоруур күзелин боттандырарда Эрестиң оруу-биле барганы дээре деп, Лапчар Ирбижеевич билген. Дидим болур херек, совхозтуң удуртур-башчар Ирбижеевич Агылыг суурга чеде берген.

Салбыр эргелекчизи Егор Ензакович Дажысан конторазында манаң орган. Шыпанда манап орган.

Лапчар Ирбижей эжикке костүп кээрге-де, салбыр эргелекчизи мурнап чугаалап эгелээн:

— Кир, кир, Лапчар Ирбижеевич. Шагда-ла келир боор деп сени манап олурдум. Айтырыг салган-даа херээн чок, сээн ол тывызыындап чүүдаа үнмес.

Лапчар Ирбижей кайгай берген:

— Чүнү чугаалап турарыңар ол, Егор Ензакович? Мээнин чүгүла айтырыг чүве.

— Чүгулазын билир мең. Ынчалза-даа...

— Ынчалза-даа... Чүү болду ынчаш? Оода мээң чугаалаашымны дыңнаынарза?

— Дыңнаан-даа херээ чок, дом — дээш, Дажысан думчуун аажок улуг карак шиликтиг-биле элертеп алган.

— Болдунмас херек-тир.

Агылыгга Дажысан эң баштай парторгтап, ооң соонда колхоз даргалап тургаш, азы доғувээн эр тургап болгай. Кидин-не күш кырында. Эрес-шалып, ажыл-агыйжы. Ону Лапчар Ирбижей билир. Ылаңгыя соолгу бо чылын Егор Ензакович хенертен кедергей кырыкпан болган. Хаваанда сыгылары ажаок хаяны-хапы, трактор андазыннарыг-биле чарыг каан кара хөрзүннүг күр чер-ле. Кылын шилдер оттүр ооң каралары Ирбижейге кедергей улуг кылдыр көзүлген. оон уштарында саргыл дамырлар шаарыгтылаан. Чүве бижинирде, кылын шил оттүр көргеш, чапында кижиже үстүнден хереп кээр болган. Шагдагы от-кос дег Дажысан кайда боор, ону көрүп орарга, Лапчар Ирбижейге харын кээргенчиг-даа, мунгаранчыг-даа болган. Ындыг кижиден айтырыг салган аажы бар бе? Чок, салыр апаар. Бо айтырыгны шинтпирлеп шыдаар мен дээш, ындыг харыысалганы ол эктинде үүктеп алган болгай.

Дарга билир болганда. Лап

ЛЕОНИД ИЛЬИЧ БРЕЖНЕВ

Бүгү чүрттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 263 (12053) | 1982 чылдың ноябрь 14, воскресенье | 1925 чылда үндезилеттингеп | Өртээ 3 көп.

Улуг Лениннің херээнин уламчылакчызы, чалбыыштыг патриот, шылгаранғай революсчу болгаш тайбың, коммунизм дээш демиселчи, амгы үеним улуг политиктиг болгаш күрүне ажылдакчызы Леонид Ильич Брежневтиң мөчээни-биле холбаштыр бүгү совет улус, ооң иштинде Тыванның бүгү ажылчы чоннары эң ханы кажыыдап турар.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединге

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы, Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнеиң, делегейниң коммунистиг, болгаш ажылчын шимчээшкинииниң шылгараңгай ажылдакчызы, Лениннің улуг херээниң шынчы уламчылакчызы, совет улустуң аас-кежии дээш, тайбың дээш могаг-шылаг чок демиселчи, улустар аразында найыралдың болгаш кады ажылдажылганың чалбыыштыг талалакчызы Леонид Ильич Брежневтиң хенертен мөчээни-биле холбаштыр ханы кажыыдалын СЭКП Тыва обкому, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиуму болгаш Министрлер Чөвүлели республиканың коммунистериниң болгаш бүгү ажылчы чоннарының өмүнээзинден илергейлел, тур.

Коммунизмниң херээнге кызыгаар чонна бараан болурунга бодунуң чайынналчак болгаш хайныышкынныг бүгү амыдыралын берген Леонид Ильич Брежневтиң ады совет кижи бүрүзүнге эргим үнелиг.

Бышкан социализмниң үе-чадазында чүрттүң социал-политиктиг болгаш экономиктиг хевшүлдезиниң бүгү-ле чүгула эйтырыгларын Леонид Ильич Брежневтиң дөрт удуртулгазы болгаш киржилгези-биле ажылдап кылганын база боттандырганын совет кижилер ханызы-биле билир болгаш үнелеп турар.

Бистиң аныяк республиканың дугайында, ооң экономиказын болгаш культуразын улам ыңай көдүрер, чоннуң чаагай чоруун бедидер дугайында СЭКП Төп Комитеди, Совет чазак кайгамчык улуг ада сагыш салыышкынын салып турар. Совет Тыванның ажылчы чоннары боттарының бүгү чедиишкиннерин, социал-экономиктиг болгаш культура амыдыралында үндезин чаартылгаларны партияның, ооң Төп Комитединиң, СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң мерген угаанныг удуртулгазы-биле, Леонид Ильич Брежневтиң ады-биле холбаштырып турар.

СЭКП-ниң иштини болгаш даштыкы политиказын бистиң республиканың коммунистери, бүгү ажылчы чоннары бир эпсеткилдиг чүүлдүгүнүп турарын кажыыдалдың бо хүннеринде катап-катап илергейлеп, СЭКП ТК-ны долгандыр боттарының хүрээлеңин улам-на сырый каттыштырып турар болгаш СЭКП-ниң XXVI съездизиниң төвгүлүг шиитпирлерин, 1982 чылдың болгаш ниитизи-биле бешчылдың планнарын база социалистиг хүлээлгелерин күүседир дээш улам-на күжениишкинниг болгаш эрес-шудургу ажылдаарынга, Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң тургустунганының 60 чылын күш-ажылчы чаа-чаа чедиишкиннер-биле уткуурунга бүрүн шиитпирлиг.

Леонид Ильич Брежневтиң чырыткылыг будуш-хевири Совет Тыванның коммунистериниң болгаш бүгү ажылчы чоннарының сагыш-сеткилинге мөңгези-биле артар.

СЭКП ТЫВА ОБКОМУ | ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУ | ТЫВА АССР-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИ

Л. И. БРЕЖНЕВ-БИЛЕ МОСКВАДА ЧАРЛЫЫШКЫН ЁЗУЛАЛЫ

Кажыыдал кожаалыг кызыл туктарны пайысылалдың шөлдеринде болгаш кудумчуларында, бажыңнарда мөгейтир аскылаан. Москвачылар, бүгү совет кижилер Леонид Ильич Брежнев-биле чарлыышкын ёзулалын кылып турары ол.

Эвилелдер Бажыңының колонналыг залы. Мөчээн кижиниң мага-бодун салган хааржактың баары-биле муң-муң совет кижилер — бүгү салгалдарның төлээлекчилери, янзы-бүрү профессияларның болгаш салым-чолдуң кижилери кажыыдалдың ыржым байдалы-биле эртип турганнар. Леонид Ильич олардың шупту-зунга чоок болгаш эргим үнелиг чораан, ооң улуг амыдыралы, хөй таалыг ажылчорудулгазы бистиң Төрээн чүртүвүстүң тоогүзүнден, партияның болгаш чоннуң эргежыктарындан, эчис сорулгаларындан чарылбас, тудуш турган.

Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнеиң шылгараңгай удуртукчузунга ханы хүндүткелдиг ёзулалын хамыкты мурнай пайысылалдың Свердлов районунуң ажылчы чоннары кылган. Сураглыг артистер, ыраажылар, музыкантылар Колонналыг залга база келген. Совет кижилериң угаан-бодал сайзыралынче кайгамчык улуг кичээнгейни угландырган болгаш совет улустуң культура эртинезинге бодунуң чогаалдары-биле салыышкынны киирген күрүне ажылдакчызынга олардың өөрүп четтиргени кызыгаар чок.

Чүрттүң көдээ ажыл-агыйын хевшүдериниге Л. И. Брежневтиң ачы-хавыяалары үнелеп четтинмес. Ол хөй чылдар дургузунда чер-биле холбаалыг болуп келген болгаш тараачыннарның күш-ажылын эки билир чораан. Леонид Ильич чер тургузукчузундан «Кур черниң кол командылакчызынга» чедир орукту эрткен. Казахстанның карак четпес кур черлеринии шиңгээдип алыкчылары оны ынча деп хүндүткел-биле адааннар. Москва чоогунуң колхозтарының болгаш совхозтарының ажыл-ишчилери партияның аграр политиказының боттандырыкчызы-биле чарлыышкынның ёзулалын кылганнар.

...Кажыыдалдың аялгалары залга дыңналып турган. Үш минута болгаш-ла хүндүлүг таңныыл халажып турган. Мөчээн кижиниң хааржаанын чанынга күш-ажылдың сураглыг кижилери — бүдүрүлгениң мурнакчылары, партия, совет ажылдакчылар, эртемниң болгаш культураның көскү ажылдакчылары, хөй-ниитиниң төлээлекчилери, шеңги албаныыглар кажыыдалдың хүндүлүг таңныылынга тургулаан.

Л. И. Брежнев чоннуң аразындан үнген, чон дээш чүрттап чораан. Эргим кижизи-биле чарлыр дээш келген москвачыларның дыка хөйү ону бот-хууда билир, эчис сорулгаже үткүлге, партийжи принципиалдыг чоруккa, эң-не нарын айтыырларны шиитпирлээринге ооң өөренип ап келгеннер.

— Бистиң индустриязыстың хевшүдезиниң эң-не кол үечадалары, экономикага эң чугула чедиишкиннер Леонид Ильичиниң ады-биле холбашкан. Бистиң найысылалывыстың үлегерлиг корум-чурумнуг коммунистиг хоорай болдурар дээш идеяны харын Л. И. Брежнев боду саналдан үндүргени мецээ, москвачыга, оңза үнелиг-дир — деп, хоюглаар станоктар заводунуң слесарь-эптекчизи — А. Корсаков чугаалаан.

Хааржакты долгандыр, Колонналыг залдың ханаларының баарын дургаар. Эвилелдер бажыңының фойезинде— чүс-чүс чечектерни салгылаан. Оларның аразында эш Л. И. Брежневтиң чаңгыс чер-чүрттүлгарындан — Днепродзержинск биле Днепропетровскиниң ажылчы чонпарындан чечектер база бар. Шак ол черге ажылчын-металлургтүң өг-бүлезинге Леонид Ильич төрүттүнген. Моон ол ажылчындан Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнеиң удуртукчузунга чедир алдарлыг орукту эгелээн.

18-ки армияның баштарының дүктери көгерип агаргылай бергилээн хоочуннары Төрээн чүрттүң база чер кырынга делегейниң келир үези дээш Ада-чүрттүң Улуг дайынының чылдарында маадырлыг чоруктарже бодунуң худуда үлегер-чижээ-биле солдаттарны, офицерлерни хей-аът киирип чорааны, чаңгыс полкчузунуң мөңге тураскаалының мурнунга кажыыдалбиле мөгейип турганнар. Маңаа, кажыыдалдыг Колонналыг залга тура, ооң дайынчы өөшүктери болгаш эштери ыдыктыг Биче черни-даа база политкомиссар Л. И. Брежневтиң кезээде-ле мурнуку одургага чорун түрганы өске-даа хөй-хөй тулчуушкуннарны сактып турганнар.

Залга шериг үчилиелериниң курсантылары чедип келгилээн. Олар болза, 18-ки армияның, тулчуушкуннарга шылгараан өске-даа шериг каттыжыышкыннарының дайынчы чаңчылдарын улам-на көвүдедип турарлар. Совет Чепсектиг Күштерни бижыглаарынга ССРЭ-ниң Камгалал чөвүлединиң даргазы Совет Эвилелиниң Маршалы Л. И. Брежнев кайы хире хөй чүүлдү кылганын аныяк дайынчылар эки билир. Олар бистиң Төрээн чүртүвүстүң айыл чок чоруун болгаш хосталгазын карак огу дег камгалаарынга белен.

Олар ышкаш дыка хөй аныяк оолдарны космосче ужударының мурнунда Леонид Ильич ада сөзүү-биле үдегилээн. Космиктиг делгемнерни шиңгээдиринге бистиң чүртүвүстүң баштайгы базымнарын башкарып сагыш салырын партия анаа бүзүрээн. Эвилелдер бажыңынга келген ужудукчу космонавтылар база чаа-чаа космиктиг корабльдериң конструкторлары-даа чүртка амгы үеним эң-не чаа космиктиг техниказын чогаадып кылырынга идепкейлиг дузалап идиг берген кижиниң мурнунга мөгейип ёзулап турганнар.

Аңгы-аңгы назы-харлыг кижилер шимээн чок чоруп органнар. Хоочуннарның чанында аныяк ажылчыннар, специалистер, студентилер, сургуулдар. Оларның кайгамчыктыг келир үези дээш амыдыралының сөөлгү хүннеринге чедир сагыш салып чораан кижизин оксунганы оларның шупту-зунга дыка аар болган.

Колониалдыг · дарлалдан хосталган, социалистиг угланышкынның оруунче, социализм дээш демиселдиң оруунче кирген чүрттар-биле, политиктиг болгаш экономиктиг хамаарышпас чорук-дээш демисежип турар бүгү улустар-биле үре-түңнелдиг, бүгү талалыг харылзааларны тургузарынга Л. И. Брежнев улуг идигни берген. Леонид Ильичбиле чарлыш байырлажырыбиле ноябрь 13-те Эвилелдер бажыңынга Чилиниң Компартиязының Чиңгине секретары Луис Корвалан, Уругвайның Компартиязының ТК-зының Бирги секретары Родней Аримендиң, Боливияның Компартиязының ТК-зының Бирги секретары Хорхе Колле, Гондурастың Компартиязының ТК-зының Чиңгине секретары Ригоберто Падилья, Мурнуу-Африканың Компартиязының Чиңгине секретары Мозес Мабида, Сирияның Араб социалистиг чаартылга партиязының Чиңгине секретарының оралакчызы Абдалла Аль-Ахмар, Египеттиң Чөөн үзелдиг национал-демшилгелиг партиязының Чиңгине секретары Халед Мохи Эд-дин, делегейнин хей-хей чүрттарындан коммунистиг, ажылчын болгаш улус-демократтыг партияларының өске-даа төлээлери четкилеп келгеннер.

Социалистиг дем каттыжылга болгаш делегейниң өскедаа чүрттары-биле Совет Эвилелиниң экономиктиг болгаш эртем-техниктиг кады ажылдажылгазынче Л. И. Брежнев улуг кичээнгейни салып чораан. Социалистиг чүрттарның ажыл-агыйжы чоокшулажылгазынга идиг бээр организация — Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиниң бижыглаарын ол чугулалап көрүп чораан. ЭДЧ кежигүнү чүрттарның төлээлери кажыыдалдың ёзулалын кылганнар.

Совет күрүнеиң баштыңчызының мөчээни-биле холбаштыр кажыыдалын илередири-биле 112 чүрттүң ССРЭ-де дипломаттыг төлээ черлериниң баштыңнары Колонналыг залга чедип келгеннер.

Леонид Ильичиниң чырыткылыг тураскаалынга бүгү Русьтуң патриархызы Пимен болгаш орус православ күрээниң дээди шажыныңың төлээлери мөгейгеннер.

...Леонид Ильич Брежневбиле байырлажып чарлыр дээн кижилерниң шуужу үзү-соксаал чок. Кажыыдалдың бо шактарында совет кижилер СЭКП-ниң ленинчи Төп Комитединиң долгандыр улам сырый каттыжып, Коммунистиг партияның иштики болгаш даштыкы политиказын чүректериниң ханызындан детким турарлар.

ЧҮРЕКТЕРГЕ МӨҢГЕ АРТАР

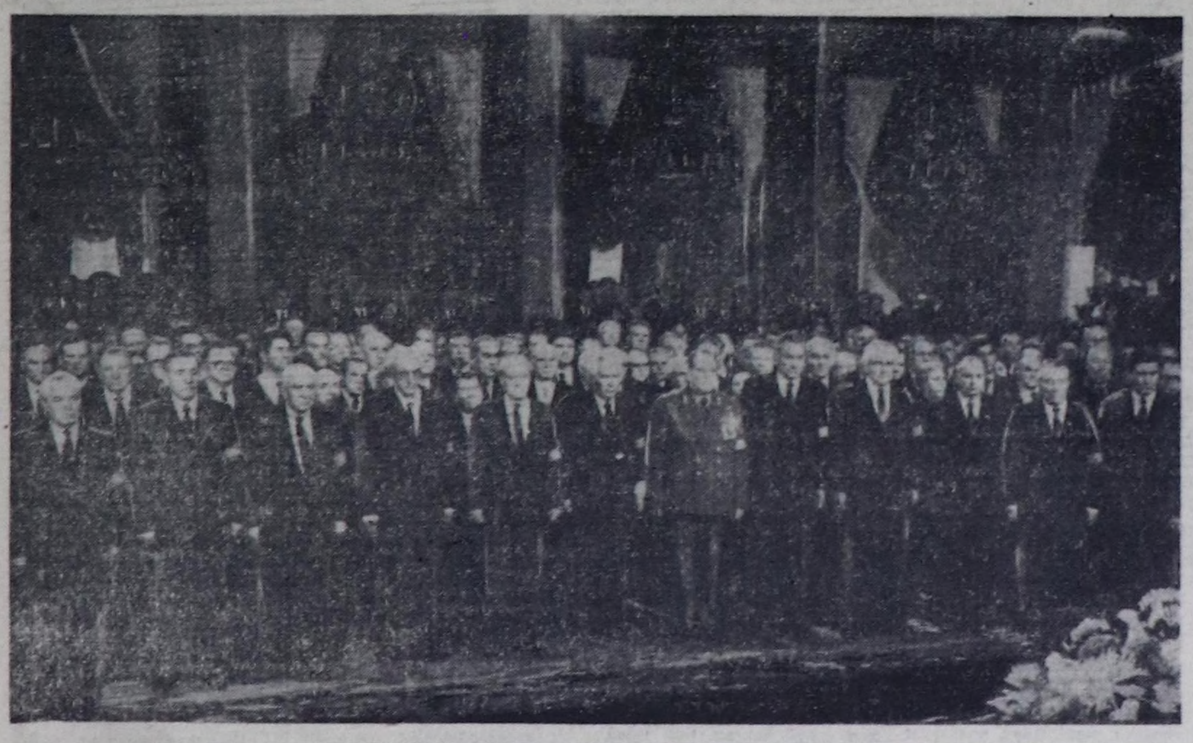
Бүгү делегейге тайбың дээш чайгылыш чок демиселчи, чалбыыштыг патриот Леонид Ильич Брежневтиң хенертен мөчээни-биле холбашкан кажыыдалдың митингилери, бүгү чүртта ышкаш, бистиң республиканың хоорай. суурларында, албан организацияларда. бүдүрүлге, өөредилге черлеринде, школаларда эртип турар.

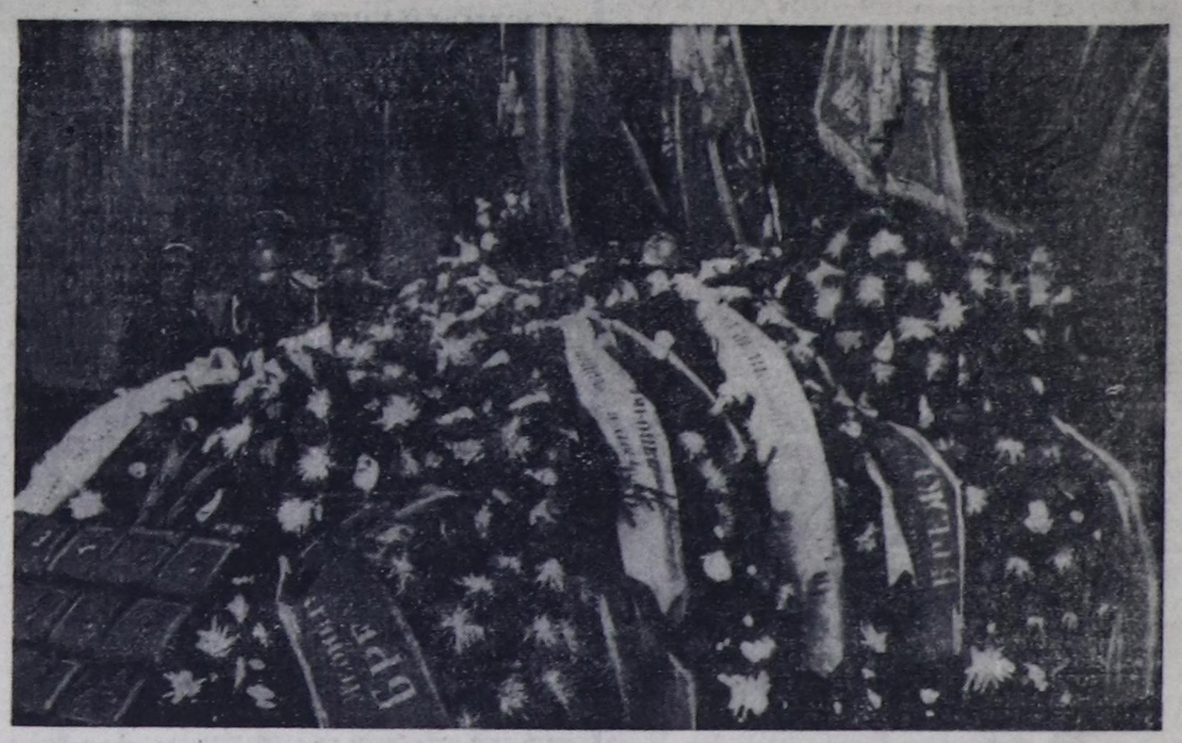
Ындыг митинг Кызылдың хөй националдыг бүдүрүлгелериниң бирээзи — даараныла фабриказынга болган. Кажыыдалдың митингизин хооркүүскомнун даргазы Ш. Д. Куулар ажыткаш сес ап, чүве чугаалаан.

— Совет күрүнеиниң, делегейнин коммунистиг болгаш ажылчын шимчээшкининиң шылгараңгай ажылдакчызы Леонид Ильич Брежневтиң хенертен мөчээнин бистерге, бүгү совет кижилерге, эң аар кажыылал-дыр. Леонид Ильичиниң амыдыралы болгаш бүгү талалыг күжениишкинниг ажыл-чорудулгазы , бистерге, коммунизм тургузуукчуларының тайбың дээш демиселинге кайгамчыктыг үлегер-чижек болуп келген болгаш болурдаа. Бистер ону уламчылаар ужурлуг бис. Коммунистер база Кызыл хоорайның ажылчы чоннары бистиң партияга болгаш чонга таварышкан аар кажыыдалды ханызы-биле медерел билбишаан. СЭКП-ниң болгаш Совет күрүнеиң иштики база даштыкы тайбын политиказын деткивилээн, СЭКП Төп Комитедин болгаш Совет чазакты долгандыр улам-на сырый каттыжарлар. Улуг Лениниң херээнин уламчылакчызы, тайбың дээш, коммунизм дээш демиселчи Леонид Ильич Брежневтиң ады бистиң чүректеривиске кезээде артар—деп, ол түңнелинде чугаалаан.

— Фабриканың бүгү-ле комсомолчулары болгаш аныяктары бистер бүгү-ле күжүвүстү, чогаадыкчы энергиявысты Леонид Ильичиниң күзел, кылып чорааны ышкаш, коммунизм тургузуушкунунга бээр бис — деп, фабрикада комсомол эге организациязының секретары Э. Монгуш чугаалаан.

Будүрүлгениң мурнакчылаының бирээзи даараныланы В. Белоногова болгаш ооң-даа өскелер митингиге сес алгаш, Л. И. Брежневтиң дугайында чылыг сөстерни чугаалап, моон-даа соңгаар улам, кызымаккай ажылдаарын хүлээннгеннер.

Л. И. Брежневтиң чүрттап чораан чонга бараан болурунуң төлептиг үлегери эш Л. И. Брежнев-биле чарлыышкын ёзулалында. СЭТА-ның фотозу.

ЧОНГА БАРААН БОЛУРУНУҢ ТӨЛЕПТИГ ҮЛЕГЕРИ

Л. И. Брежневтиң амыдыралы болгаш ажыл-чорудулгазы Москва биле сырый холбашкан. Найысылалдың ажылшынчилери ону хөй удаа ССРЭниң болгаш РСФСР-ниң Дээди Советтеринге депутат кылдыр соңгуп келген.

— Леонид Ильичиниң бүзүреттирген кижизи болур улуг алдар меңээ онаашкан, ынчан мен аңаа Россия Федерациязының Дээди Совединиң депутадының шынзылгазын тыңсып берген мен — деп, Москваның автотрактор-электроаппаратура заводунуң коллективиниң митингизинге слесарь-чыыкчы Н. Гуськова чугаалаан. — Бистиң депутадывыс найысылалдың бүгү талалыг сайзыралы, ооң чүрттакчыларының пегелдезери дээш доктаамал сагыш салып келген.

Лениичи идейлиг чоруктун, күш-ажылдың кижилериниң чаагай чоруу, чер кырынга тайбың дээш демиселге туруштуг болгаш чүткүлдүг болурунуң үлегер-чижээ кылдыр Леонид Ильич Брежнев москвачыларның чүректеринде арткан. Боттарывыстың хүрээлеңивисти улам бижыглап, шудургу, чогаадыкчы күш-ажылывыс-биле коммунистиг тургузуушкунуңуң планнарының күүселдезин хандырар бис.

ССРЭ-ниң Медицина эртемниринің академиязының Бүгү-эвилелдиң онкология эртем төвүнүң хуралдаар залынга болган митингиниң киржикчилери минута дургузунда ыыт чок туруп, Л. И. Брежневтиң ады-биле сырый холбашкан. Тайбыңны камгалаарынга ооң киирген салыышкынының бадыткалы аңаа «Улустар аразында тайбыңны бижыглаары дээш» Лениичи шаңналды тывыскаңы болур.

Брежнево суурга болган митингиге СЭКП-ниң XX съездизи аттыг колхозтуң механизаторлары болгаш малчынары, ооң чоогунда Курск областың ажыл-агыйларының ажыл-ишчилери четкилеп келгеннер.

— Ыраккы Комсомскиден, амгы Днепродзержинскиден, Илья Яковлевич Брежневтиң өг-бүлези-биле терең суурушче канчаар эвп келгенин бистиң дыка хөйүвүс утпаан — деп, колхозтуң хоочуну М. Брежнев чугаалаан. — Оларның күш-ажылга ынак оглу Леонидтиң тараа тарып, ону ажаап турганын база утпаан бис. Маңаа, Курскиниң черинге, тараажының амыдыралын Леонид Ильич көрген, тараажының күш-ажылынга хандыкшаан. Ону чаңгыс чер чүрттуглары кажан-даа утпастар.

Леонид Ильичиниң мөчээнибиле холбаштыр Маадыр-хорай Новороссийскиниң чүрттакчылары база дыка кажыыдааннар. Аңаа Ада-чүрттүң Улуг дайынының чылдарында, Л. И. Брежнев 18-ки армияның политкилдизиниң начальниги тургаш, сураглыг Биче черге болган тулчуушкуннарга идепкейлиг киришкен.

• • •

Митингилер ооң аңгыда «Ленинградтың металлургия заводу» каттыжышкынга, Магадан областың «Беринговская» шахтазынга, Карелия АССР-ниң Плозерск ыяш ажыл-агый будүрүлгезинге, Харьковта С. Орджоникидзе аттыг трактор заводунга, Тыва АССР-ниң «Чыраа-Бажы» совхозунга, Москва областың Мониките М. Ф. Владимирский аттыг эмнелге эртем-шинчилел институдунга, Тбилисиниң күрүне университединге болгаш чүрттүң еске-даа күш-ажылчы коллективтеринге болгулаан.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

ПАРТИЙЖИ АМЫДЫРАЛ: отчёттар болгаш соңгулдалар

УДУРТУЛГАНЫҢ ДЕҢНЕЛИН БЕДИДЕР

Чалыы назынның хоорайы — Ак-Довуракның бүтү коммунистериниң отчёттуг хуралынга парткомнуң чоруткан ажылының дугайында отчёт иletkeлг хозбаштыр ширгы партийжа, принципналдыг чүгаалар болган. Иletkeлчи болган санал берген коммунистер бүдүрүлгеге, тудугга база улус ажыт-агыларының өске-даа адыгларынга, ажылчы чоннарның кижизидилгезинге партийжи удуртулганын, организаккы болгаш идей-кижизидилгениг ажылдың талазыбиле «Тыва даг-дүгү тудуг» эргелелинде парткомнун ажыл - чорудулгазынга ханы аналиэти кылып, четпестерни принципналдыг ёзу-биле илередип, оларны чайладырының база моон соңгаргы сорулгаларының дугайында ажыл-херекти, тодаргай саналдарны киргеннер.

Парткомнун база коммунистерниң хуралдарынга үлегпүр, тудуг, транспорт бүдүрүлгелериниң, садыг база культура, амыдырал хандырылга организацияларының ажыл-чорудулгазын, партийжи организастыг болгаш идей-кижизидилгелиг ажылдың дугайын доктаамал чугаазажып, шиитпирлерни хүлээп турган. Ынчалдажок ол шиитпирлериниң күүселдезин чогуур өйүнде, дээштиг кылдыр организаставаанындан оларның хөй нуруузу саазын кырынга арткан, кижилер-биле ажылды чогуур негелдеге чедир чорудуп шыдаваан. Оон түнелинде улуг-улуг бүдүрүлге коллективтери планның даалгаларын күүсетпейн турар. Ылангыя В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинат бо чылдың үш кварталдарында даг-дүгү бүдүрер планының 98.3 хуу, ону сайгарарын 94.4 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 96.1 хуу күүсеткен. Ол-ла үеним дургузунда 1120 тонна, а нииитизи-биле беш чылдың эгезинден бээр 10113 тонна даг-дүгүн чедир бербээн.

Тудуг организацияларының ажылында хожудаашкыннар база-ла үргүлүлевишаан. «Тыва даг-дүгү тудуг» эргеледи керээлиг ажылдар планын 96 хуу, бодунуң күжү-биле кылыр ажылларны 90 хуу күүсеткен. «Шагонартыжстрой» трестин Ак-Довуракта үлегпүр бүдүрүлге комбинады тудуг ажылын эрткен чылдымнаан 16.1 хуу, продукция сайгарарын 1° хуу кудулаткан. Ынчаарга № 15 механизация участогу № 11 автобаза тудугларны механизмнер болгаш транспорт-биле хандырарын үргүлүү саададын келген. Хоорайның хлеб заводу биеэги хевээр-ле бөгөй ажылдавышаан. Бо чылдың үш кварталдарында хереглекчилерге 302 тонна хлебти болгаш хлеб-булочка кылыгларын чедир бербээн, продукцияның шынары күду. Оон аңгыда садыг, чүрттарга-коммунал, амыдырал хандырылга болгаш өске-даа бүдүрүлгелериниң ажыл-чорудулгазынга парткомнуң удуртулгазы кошкак дээрзин отчёттуг хуралга коммунистер демдеглээн.

Бүдүрүлге, тудуг болгаш өске-даа коллективтериниң ажылында шиитпирлерни хожудаашкыннар база улуг четпестерниң кол чылдагааны парткомнуң болгаш цехтериниң партия эге организацияларының түс-түс коллективтерде ажыл-ишчилер ортузунга организаккы болгаш идей-кижизидилгелиг ажылдың талазыбиле «Тыва даг-дүгү тудуг» эргелелинде парткомнун ажыл - чорудулгазынга ханы аналиэти кылып, четпестерни принципналдыг ёзу-биле илередип, оларны чайладырының база моон соңгаргы сорулгаларының дугайында ажыл-херекти, тодаргай саналдарны киргеннер.

Парткомнун база коммунистериниң хуралдарынга үлегпүр, тудуг, транспорт бүдүрүлгелериниң, садыг база культура, амыдырал хандырылга организацияларының ажыл-чорудулгазын, партийжи организастыг болгаш идей-кижизидилгелиг ажылдың дугайын доктаамал чугаазажып, шиитпирлерни хүлээп турган. Ынчалдажок ол шиитпирлериниң күүселдезин чогуур өйүнде, дээштиг кылдыр организаставаанындан оларның хөй нуруузу саазын кырынга арткан, кижилер-биле ажылды чогуур негелдеге чедир чорудуп шыдаваан. Оон түнелинде улуг-улуг бүдүрүлге коллективтери планның даалгаларын күүсетпейн турар. Ылангыя В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинат бо чылдың үш кварталдарында даг-дүгү бүдүрер планының 98.3 хуу, ону сайгарарын 94.4 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 96.1 хуу күүсеткен. Ол-ла үеним дургузунда 1120 тонна, а нииитизи-биле беш чылдың эгезинден бээр 10113 тонна даг-дүгүн чедир бербээн.

Тудуг организацияларының ажылында хожудаашкыннар база-ла үргүлүлевишаан. «Тыва даг-дүгү тудуг» эргеледи керээлиг ажылдар планын 96 хуу, бодунуң күжү-биле кылыр ажылларны 90 хуу күүсеткен. «Шагонартыжстрой» трестин Ак-Довуракта үлегпүр бүдүрүлге комбинады тудуг ажылын эрткен чылдымнаан 16.1 хуу, продукция сайгарарын 1° хуу кудулаткан. Ынчаарга № 15 механизация участогу № 11 автобаза тудугларны механизмнер болгаш транспорт-биле хандырарын үргүлүү саададын келген. Хоорайның хлеб заводу биеэги хевээр-ле бөгөй ажылдавышаан. Бо чылдың үш кварталдарында хереглекчилерге 302 тонна хлебти болгаш хлеб-булочка кылыгларын чедир бербээн, продукцияның шынары күду. Оон аңгыда садыг, чүрттарга-коммунал, амыдырал хандырылга болгаш өске-даа бүдүрүлгелериниң ажыл-чорудулгазынга парткомнуң удуртулгазы кошкак дээрзин отчёттуг хуралга коммунистер демдеглээн.

Бүдүрүлге, тудуг болгаш өске-даа коллективтериниң ажылында шиитпирлерни хожудаашкыннар база улуг четпестерниң кол чылдагааны парткомнуң болгаш цехтериниң партия эге организацияларының түс-түс коллективтерде ажыл-ишчилер ортузунга организаккы болгаш идей-кижизидилгелиг ажылдың талазыбиле «Тыва даг-дүгү тудуг» эргелелинде парткомнун ажыл - чорудулгазынга ханы аналиэти кылып, четпестерни принципналдыг ёзу-биле илередип, оларны чайладырының база моон соңгаргы сорулгаларының дугайында ажыл-херекти, тодаргай саналдарны киргеннер.

Парткомнун база коммунистериниң хуралдарынга үлегпүр, тудуг, транспорт бүдүрүлгелериниң, садыг база культура, амыдырал хандырылга организацияларының ажыл-чорудулгазын, партийжи организастыг болгаш идей-кижизидилгелиг ажылдың дугайын доктаамал чугаазажып, шиитпирлерни хүлээп турган. Ынчалдажок ол шиитпирлериниң күүселдезин чогуур өйүнде, дээштиг кылдыр организаставаанындан оларның хөй нуруузу саазын кырынга арткан, кижилер-биле ажылды чогуур негелдеге чедир чорудуп шыдаваан. Оон түнелинде улуг-улуг бүдүрүлге коллективтери планның даалгаларын күүсетпейн турар. Ылангыя В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинат бо чылдың үш кварталдарында даг-дүгү бүдүрер планының 98.3 хуу, ону сайгарарын 94.4 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 96.1 хуу күүсеткен. Ол-ла үеним дургузунда 1120 тонна, а нииитизи-биле беш чылдың эгезинден бээр 10113 тонна даг-дүгүн чедир бербээн.

Тудуг организацияларының ажылында хожудаашкыннар база-ла үргүлүлевишаан. «Тыва даг-дүгү тудуг» эргеледи керээлиг ажылдар планын 96 хуу, бодунуң күжү-биле кылыр ажылларны 90 хуу күүсеткен. «Шагонартыжстрой» трестин Ак-Довуракта үлегпүр бүдүрүлге комбинады тудуг ажылын эрткен чылдымнаан 16.1 хуу, продукция сайгарарын 1° хуу кудулаткан. Ынчаарга № 15 механизация участогу № 11 автобаза тудугларны механизмнер болгаш транспорт-биле хандырарын үргүлүү саададын келген. Хоорайның хлеб заводу биеэги хевээр-ле бөгөй ажылдавышаан. Бо чылдың үш кварталдарында хереглекчилерге 302 тонна хлебти болгаш хлеб-булочка кылыгларын чедир бербээн, продукцияның шынары күду. Оон аңгыда садыг, чүрттарга-коммунал, амыдырал хандырылга болгаш өске-даа бүдүрүлгелериниң ажыл-чорудулгазынга парткомнуң удуртулгазы кошкак дээрзин отчёттуг хуралга коммунистер демдеглээн.

Бүдүрүлге, тудуг болгаш өске-даа коллективтериниң ажылында шиитпирлерни хожудаашкыннар база улуг четпестерниң кол чылдагаанын

«КҮШ-АЖЫЛДЫҢ ХООЧУНУ» МЕДАЛЬ-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

Улус ажыл-агыйынга үр чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылын үнелеп көргенинең демдээ кылдыр ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң өмүнээзинден «Күш-ажылдың хоочуну» медаль-биле шаңнаары болза:

БАРЫЫН-ХЕМЧИК РАЙОНДАН

Григорий Григорьевич **Застрожнов** — В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың слесары.

Мария Васильевна **Коблова** —СЭКП райкомунуң сектор эргелекчизи.

Анна Николаевна **Марженкова** — Кызыл-Мажалыктың харылзаа белдириниң кол бухгалтери.

Белекпей Чавуевна **Монгуш** — Сельхозтехкүркомнуң Кызыл-Мажалыкта районнар аразының каттыжышкынының техажылчыны.

Бирин Бегзиевич **Ооржак** — Сельхозтехкүркомнуң Кызыл-Мажалыкта районнар аразының каттыжышкынының слесары.

Мыртынмаа Мөртековна **Ооржак** — «Шекпээр» совхозтуң ажылчыны.

Бичен-оол Шожутович **Сарыглар** — Сельхозтехкүркомнуң Кызыл-Мажалыкта районнар аразының каттыжышкынының ажылчыны.

Нина Никифоровна **Ускова** —В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың АХК-ниң ревизору.

Айыр-Сана Шагдырович **Хертек** — Сельхозтехкүркомнуң Кызыл-Мажалыкта районнар аразының каттыжышкынының септелге мастерскаязының эргелекчизи.

ЧӨӨН-ХЕМЧИК РАЙОНДАН

Макар Андреевич **Аскыров** — Сельхозтехкүркомнуң Чадазнала районнар аразының каттыжышкынының склад эргелекчизи.

Кундумаа Даваевна **Кара-Сал**—«Большевик» совхозтуң ажылчыны.

Таан Дамбаалановна **Кара-Сал**—«Большевик» совхозтуң ажылчыны.

Сендажы Шыраповна **Куулар** —«Хөндергей» совхозтуң ажылчыны.

Седен-оол Бирлеевич **Монгуш** —«Большевик» совхозтуң ажылчыны.

Сиямбил Бирлейевна **Монгуш** —«Большевик» совхозтуң ажылчыны.

Шилчимаа Садыковна **Монгуш** — «Большевик» совхозтуң ажылчыны.

Фёдор Оржун-оолович **Сарыг-оол**—«Большевик» совхозтуң ажылчыны.

Бүрүткел Самовна **Сат** — «Хөндергей» совхозтуң ажылчыны.

КЫЗЫЛ РАЙОНДАН

Василий Сулдемович **Белекей** —«Үш-Белдир» курорттуң директорунуң оралакчызы.

Иван Акимович **Боровков**— «Үш-Белдир» курорттуң ажылчыны.

Надежда Ивановна **Мурашко** — холушкак бараанар магазинииң садыгжызы.

Мария Федотовна **Яркина**— холушкак бараанар магазинииң садыгжызы.

Вера Никитьевна **Ярочкина** —холушкак бараанар садыының № 9 магазинииң техажылчыны.

БИИ-ХЕМ РАЙОНДАН

Анна Владимировна **Букова** — Туранның № 2 уруглар садыының нянязы.

Надежда Ивановна **Глухенко** — Ленинка суурда эмнелге пунктузунуң эргелекчизи.

Любовь Карповна **Елесина** — Туранның № 2 уруглар садының кижизидиктизи.

Полина Ивановна **Ершова** — Өөкте харылзаа салбырының начальниги.

Анастасит Игнатьевна **Кривошеева** — Туранның № 1 уруглар садының ажылчыны.

Анна Павловна **Мужичкова** — улус депутаттарының район Совединиң күүскомунуң культура килдизиниң эргелекчизи.

Владимир Николаевич **Мухина**—«Тыва көдээ тудуг» трестиң № 957 КМК-ниң мастери.

Анна Николаевна **Новикова** — район эмнелгезиинең санитарказы.

Анатолий Васильевич **Цыганцев**—«Тыва көдээ тудуг» трестиң № 957 КМК-ниң ажылчыны.

ТАНДЫ РАЙОНДАН

Мария Ивановна **Абросимова** — улус депутаттарының Бай-Хаак көдээ Совединиң күүскомунуң секретары.

Екатерина Федоровна **Благодатская** — ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң тараа шанының эргелекчизи.

Аким Архипович **Исаков** — Бай-Хаактың райгаз конторазының диспетчери.

Петр Романович **Кулаков** — «Коммунизмниң херели» совхозтуң ажылчыны.

Биче-кыс Доннмаевна **Монгуш**—С. К. Тока аттыг совхозтуң ажылчыны.

Мария Григорьевна **Никонова** — райпонуң шеверлекчизи.

Пелагея Андреевна **Косова** —С. К. Тока аттыг совхозтуң ажылчыны.

Валентина Чамбаловна **Оммун**—«Коммунизмниң херели» совхозтуң ажылчыны.

Шулго Чарашпаевна **Оюн**—«Коммунизмниң херели» совхозтуң ажылчыны.

Юганна Антоновна **Попцева**—ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң ажылчыны.

Чамзырын Дудукпенович **Сарыглар** — «Коммунизмниң херели» совхозтуң малчыны.

Мария Васильевна **Тайдонова** — ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң ажылчыны.

Лидия Ивановна **Тутынаева** — С. К. Тока аттыг совхозтуң ажылчыны.

Татьяна Николаевна **Шалгынова** — Бай-Хаактың харылзаа белдириниң телефонязи.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы М. МЕНДҮМЕ.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Н. БОЙДУ.

Кызыл хоорай.
1982 чылдың октябрь 30.

КИЖИ ТӨРЕЛГЕТЕНИ—ХАНЫ КАЖЫЫДАЛДА

Бо хүшерде совет улус-биле кады бурунгаар депшилгелиг бүгү кижи төрелгетел амгы үениң эң улуг политиктиг болгаш күрүне ажылдакчызы, социализмни болгаш коммунизмни тургузарының херээнге, тайбың дээш, делегейниң термоядролуг дайынын баш удур болдурбазы дээш демиселге бодунуң хууда улуг үлүгүн киргген Л. И. Брежневтиң мөчээни-биле холбаштыр ханы кажыдалын илередип турар.

Чер бөмбүрзээниң бүгү булуңнарындан ханы кажыдалды илереткен медээлер Москвада кээп турар. Сураглыг күрүне болгаш хөй-шиитн ажылдакчылары, хөй санныг чүүлдерниң авторлары сайзырааңгай социализмниң үезинде СЭКП-ниң экономиктиг болгаш социал-политиктиң стратегиязын ажылдап кылган, боттандырын чорударынга Л. И. Брежневтиң канчаар-даа аажок улуг ролюн, ооң совет даштыкы политиканы хевирлеп тургузарынга болгаш боттандырарынга улуг ачы-хавыязын онзалап демдеглеп турар.

СЭКП-ниң болгаш Совет күрүнеиниң чайгылыш чокка, туруштуг чорудуп турар тайбың политиказының тургузукчузу Л. И. Брежневтиң амыдыралы болгаш ажыл-чорудулгазы, ядролуг халапты баш удур болдурбазынче угданган ооң деңнээр чүве чок күжениишкини, империализмниң эң-не харысалга чок, агрессия болгаш империалистиг күштери кынчыктырбазы дээш ооң демисели тайбының быжыглаарының херээнге, бөмбүрзекти дайын кыжаңнышкынындан камгалаарынга эң улуг салмыштың кылдыр тоогүге үнелеттирер деп, **Кубаның радиозунуң** тайылырында чугаалап турар. Колониалдыг дарлаллан хосталган, социалистиг угланышкынның оруунче, социализм дээш демиселдиң оруунче киргген чурттар-биле, политиктиг болгаш экономиктиг хамаарышпас чорук дээш демисежип турар бүгү улустар-биле хөй талалыг үре-түнелдиг харылзаелларны быжыглаар болгаш калбартыр дээш Л. И. Брежнев могаг чок ажылдап келген.

Л. И. Брежневтиң Совет Эвилелиниң хөгжүлдезиинге шаитпирлиг рольду сананыын **Югославияның ТАНЮГ информация агентилелиниң** тайылырында демдеглээн. Бодунуң ажыл-чорудулгазының дургузунда ол шылгарангай кижилернии, ол хамаан чок удур туржуп турар шериг-политиктиг бөлүгленишкинии кижилериниң безин үнелелиниң алган, чүге дээрге, ол делегейниң дүшкүүрлүг чоруун чавырылдырарыиче угланган дыка хөй саналдарны киирип, чепсегленишкинии дүжүрер талазы-биле база тайбыныыш болгаш улустар аразында кады ажылдажылганың хамаажыры оске-даа адырлар талазы-биле АКШ-биле чугаалажышкынарны кылып болур аргалыын ажык кылдыр артырып каан.

ОСНАА-ның доктаамал секретариады Л. И. Брежневтиң мөчээни-биле холбаштыр совет улуска чагаа-бижик чоруткан. Азияның болгаш Африканың чурттарының эң-сеткил каттыштырылгазының 80 ажыг национал комитеттериниң болгаш ийи дилге бистии шимчээшкинивистиң миллион-мылдион киржикчилериниң өмүнээзиндек ОСНАА-ның доктаамал секретариады Азияның, Африканың болгаш бүгү делегейниң улустарының национал хосталгазы дээш мөгае-шылаг чок демиселчи — Л. И. Брежневтиң мөчээни-биле холбаштыр ханы кажыдалды илередип тур деп, ол чагаа-бижикте чугаалап турар. СЭКП ТК-ниң Чиигизе секретарының болгаш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының хүнээлгелерин күүседип тургаш, Л. И. Брежнев, бөмбүрзектиг улустарының империализмниң, колониализмниң, неоколониализмниң болгаш расизмниң күштеринге удур демиселиниң херээнге канчаар-даа аажок улуг хууда салыын ның киргген, тайбынны болгаш чер кырының бүгү улустарының хосталгазын быжыглаарынга шылгарангай рольдуг болган. Тайбының болгаш чавырлышкынның совет политиказын ажылдап кылган, чорударынга, тайбының болгаш социал депшилгении күштеринің туруштарын быжыглаарынга, бүгү делегейге тайбынны камгалаларынче улустарны мобилизастаарынга ооң салышкыны хемчээл четтинмес.

Тайбынны камгалаар болгаш делегейге чаа экономиктиг чурумну тургузар талазыбиле Л. И. Брежневтиң удуртулгазы-биле Совет Эвилелиниң кылып келген күжениишкиннерии, ооң хогжүп турар чурттарга харам чок дузаламчызын ОСНАА бедии-биле үнелеп турар. Каяа-даа каттышпазының шимчээшкинии быжыглаарынга совет удуртукчуның салышкының, араб улустарның, оларның-биле кады палестин улустуң дүрүм ёзугаар әртелерии катан тыпсырынга үндезилээш, Чоокку Чоон чүкке чоптуг тайбынны тургузар талазы-биле ооң күжениишкинии, Мурнуу Африканың болгаш Намибияның улустарының боттарының национал хосталга дээш демиселге кажан-даа идеген болуру бүгү талалыг моральдыг болгаш материалдыг дузаламчызын болгаш деткимчезин эң-сеткил каттыштырарының организациязы ханы өөрүн четтириишкин-биле сактып турар.

Л. И. Брежневтиң мөчээнибиле холбаштыр Индияда ноябрь 12-деп эгелээш, 3 хүниүн кажыдалын чардаан.

Эй-би-си болгаш **Эн-би-си** дээр америк телекомпаниялар дүнеки дамчыдылгаларын үскеш, Л. И. Брежневтиң мөчээниниң дугайын дыннаткан. Ол ийи компания СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң дыннадыын долузу-биле дамчыткан. Эй-би-си телекомпанияның Л. И. Брежневтиң амыдыралының болгаш ажыл-чорудулгазының дугайында документалдыг репортажты көргүскен. Репортажка Л. И. Брежневтиң дайын чылдарында ажылын, ооң күр чердерии шиңгээдип алырынга роливн, СЭКП-ниң XXV болгаш XXVI съездилеринге ооң илеткелдер кылганын көргүскен кадрларны киргген. «Совет Эвилели Л. И. Брежневтиң үезинде күш талазы-биле делегейге кымга-даа асштырбас делегей күрүнеии болу бергенн»—деп, телекомпанияның тайылбырлакчызы демдеглээн.

«Л. И. Брежнев канчаар-даа аажок улуг политиктиг талантылыг, канчаар-даа аажок улуг удуртукчу талантылыг кижи турган деп «Вашингтон пост» бижээн. Л. И. Брежневтиң удуртулганы баштап турганы чылдарының иштизде ССРЭ-йаулуг улуг күрүне апарган, ооң делегейге ат-алдары болгаш салдары Совет күрүнеиниң бүгү төөгүзүнүң эң-не бедикке четкен. Л. И. Брежнев чавыраышкынның политиказын идепкейлиг чорудуп турган, ол политиканың улуг чедиишкиннериниң бирээни айыыл чок чорук болгаш кады ажылдажылга талазы-биле инити-европа чөвүлел хуралының Түңнел актызынга 1975 чылда Хельсинкиге ат салганы болур деп, солун уламылап бижээн. Совет удуртукчу хөй чылдарның иштинде ол чөвүлел хуралды чылдырарын кызыммакчайыбиле чедип алган, анда 35 күрүненнең төлөлекчилерии киргиккен болгаш ооң бир түңнели, чижээ, делегейниң йиги дайынының соонда Европа тургустунган кызыгаарларны хүлээп көргенн болган. Л. И. Брежневтиң СЭКП ТК-ның Чиигизе секретарының албан-дужаалынга турганының үезинде Совет күрүнеиниң иштики хөгжүлдезиниң талазы-биле база ёзулуг улуг тиилелгелер чедип алдынган. Ол дээрге ССРЭ-ниң тоогүзүнге эң улуг ужур-дузалыг үелериниң бирээзи болганы маргылдаа чок деп, солун демдеглээн.

Автономнуг республикалар хүну

ТАТАР АССР

Бо неделяда Тывада Татар АССР-ге тураскаатканн хүннер эртип турар. Ооң дугайында кыска тайылбырны бердивис.

Республика РСФСР-ниң составында кирип турар. Шөлүг — 68 муң дөрбелчин километр. Чурттакчы чону—3 миллион 453,7 муң кижи. Найысылалы—Казань (1 миллион 16,6 муң чурттакчылыг).

Эрткен чылын үлетпүр продукциязын сайгарарының планын 102 хуу күүсеткен. 32,6 миллиард киловатт-шак электроэнергияны, 177,4 миллион рубльдиг автоматизация приборларын, оларга артык кезектерни, 99,4 миллион рубльдиг автомобиль артык кезектерни, 1248 кезек компрессорларны, 350 муң соодукчуларны, 542 миллион бөрбак тудуг туулбузун, 332 миллион рубльлиг даарааи кылыгларны, 10 миллион эжеш хөм идиктерни, 327 муң тонна чалаң сүт кылыгларын болгаш оске-даа үлетпүр болгаш аъшчем продукциязын, хереглел бараанарын бүдүргеи. ССРЭ-де бир дугазында үлетпүр кылыгларының 68 хевирии бүдүрерии шиңгээдип алган.

Көдээ ажыл-агый культурадарының бүгү шөлүг 3 миллион 595 муң га черни ээлеп турар. Эрткен чылын 3 миллион 230 муң тонна тараны, 755,5 муң тонна чигир свёклазын, 2 миллин 219 муң тонна картофельди, 196 муң тонна погааларны ажаан алган.

Автономнуг республиканың малының бажы мындыг: мыйыстыг бода мал—1 миллион 612 муң, ооң иштинде инектер—594 муң; хаван—1 миллион 146 муң, хой, өшкү—1 миллион 842 муң. Бир инектен чылда ортумаа-биле 2391 килограмм сүтү саап, бир баш хойдан 2,8 килограмм дүктү кыргып алган.

Өөредилгеиин бүгү хевирлеринде 697 муң кижи хаара туттунган, оларның иштинден инити билиг школаларында 563 муң, профтехучилищелерде 29 муң, ортумак тускай өөредилге черлеринде 61 муң, дээди өөредилге черлеринде 73 муң кижи өөренип турар.

Республикада 1741 массалыг библиотека, 2580 клуб албан черлери, 2486 кинотургузуглары, 9 театр, филармония, 10 музей бар.

Кадык камгалал албан черлеринде 11 муң эмчи, 34 муң ортумак эртемниг эмчи ажылдакчылары ажылдап турар. 17 санаторий, 7 дыштанылга бажыны Татарияда бар.

ДАШТЫКЫДА

ЛИВАНДА БАЙДАЛ

БЕЙРУТ. (СЭТА). Ливанның түс-түс районнарында дыка дүшкүүрлүг байдал турбушаан. Шуф хоорай районунда даглыг Ливанда болгаш ону долгандыр турар чурттакчылыг черлерде байдал онза аймылдыг боон. ук черниң друза чурттакчыларыбиле барыын христиан кезектериниң аразында кадыг-дешкун демисел соксавайн турар. Боо-чепсектиг сегиржии алышшкыннарны өжегээр өөскүдүп турар эжелекчи израиль шериглер Ливанның ол району-биле харылзаазы үскен. Чурттуң депшилгелиг-социалистиг партилазының даргазы В. Джумблат мынча дээн: «Ливанның даглыг районунга христианнар-биле друзтарның кожа-хелбээ туралар чоруун үрээринче израиль эжелекчилерии чүткүн турары шуут тодаргайыбиле кестүн турар. Мен друзтарны болгаш христианнарны бот-боттарын уаутказарынче албадаар дээш барыын үелдиг кезектерии элээп каш туруштарны эелеп алырынга дузалаан турары дээш Израильдың дорту-биле буруудың турар мен».

В. Джумблат даглыг Ливанда байдалды Израиль ливан эрге-чагыргаларны бодунун негелделериие дүжүп бээрииче албадаары-биле оларга ыйдыкшыкын кылырынга ажылган турар.

Израиль шериглер боо-чепсектиг сегиржии алышшкыннарны ажыглавышаан, даглыг Ливанда күжүн улгаттырып, ливан пайысылалдың мурнуу кыдыында Узаи районче база катаи кирии келген.

Израиль болгаш сирия шериглериин удур-дедир турарчери Бекаа шыпаазында частып үнүп болур аймылдыг байдал туруа турар. Израильдер ноябрь тоста Чөөн Бекаага үтер-боолар-биле удур-дедир аткылажышкынны эгелээн. Ливанга тайбынны камгалаар талазы-биле күштериин составында сирия шериглериин туруштарын аар үтер-боолар-биле боолап турган. Сирия шериглер харыы от ажыдар ужурга таварышкан. Израильдер сөөлгү хүнперде Бекаа шыпаазынче аацы чүс хире танкыларны болгаш куиктыг транспортерларны оскааннар.

Палестин ВАФА информация агентилелиниң дыннадып турары-биле алырга, эйелеткен ливан девискээрде хөделип турар партиаан отрядтарының **бөлүг интервентилерии шериглериин** артыдаи согушкыннар кылырын үргүлүлеп турар.

АНГОЛАНЫҢ НАЦИОНАЛ БАЙЫРЛАЛЫ

ЛУАНДА. (СЭТА-ның корр.). Анголаның улузу ноябрь он бирде национал байырлал — Хамаарышпас чорук хүнүн «Демисел үргүлчүлеп турар, тиилелге чайлаш чок!» деп кыйгырыгнын адаа-биле демдеглээн.

Чеди чыл мурнунда португали колонизаторларның беш чүс чыл иштинде ангола черге тергиидээшкинин буза шапкан. Делегей картазынга чаа күрүне — Ангола Улус Республика көстүп келген болгаш социалистиг ниитилелдең тургузарын бодунуң эчис сорулгазы кылдыр салган. Эрткен чылдарда ажылчы чоннарның эрге-ажыктарын ёзугаар үндезин социал-экономиктиг чаартылалгар болган. Кол-кол үлетпүр бүдүрүлге черлерии, банкыларны хавырган, черни ону болбаазырадын турар кижилерге дамчыткан. Улусчу эрге-чагырга кадык камгалалын, өөредилгени хөгжүдеринче, ажылчыннарның болгаш тараачыннарның амыдыралының деңнелиин бедидеринче онза кичээнгейии салып турар. Улусчу Ангола тайбын тургузуушкуну белен ээсс байдалдарда чорудар ужурга таваржып турар. Республика бодунуң тургустунганының башгайгы хүннеринден эгелээш-ле Вашингтонга башгаткан империалистиг бөлүктериниң деткимчези-биле сөөкязы ылгаар Мурнуу-Африка Республиканың кылын турары сокеаал чок агрессиязынга таваржып турар.

Расисчи ёзу-чурум АУР-да байдалды бакырадыр, ону Африканың мурнуу талазында национал-хосталгалыг шимчээшкиннерни деткиринден ойталаарынче албадаар дээш сөөк-язы ылгаар ёзу-чурум экономиктиг сандарадыышкындан эгелээш, боо-чепсектиг дорт халдап киришкиннерге чедир хоралакчы арга-чепсектерни калбаа-биле ажыглап турар.

Совет Эвилели болгаш өскедаа социалистиг чурттар экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениң соруулгаларын бөтгандырып чорударынга АУР-га акы-дуцма ёзугаар дузаламчызын көргүзүп турар. Совет-ангола харылзаалар 1976 чылдың Найырал болгаш кадыг ажылдажылга дугайында керээге үндезилээш, кайыдаа талага ажыктыг кылдыр чедиишкиннинг калбарын турар. ССРЭ биле АУР-ның арасында 1981-85 чылдарда болгаш 1990 чылга чедир келир үеде экономиктиг болгаш техниктиг кадыг ажылдажылганың база садыгын дугайында бо чылдың январь айда Москвага ат салган программазы ындыг харылзааларны калбартырынга чаа үеиада болган. Ол документинии ёзугаар Совет Эвилели балык тудар ажылды, энергетиканы, медицинаны көдүреринге, бедик мергежилдиг национал кадрларны белеткээринге Анголага дузалап турар.

Н. СЕМЕНОВ.

Сальвадорнуң чонунуң революстуг шимчээшкинин базар сорулга-биле Американың Каттышкан Штаттары ол чурттуң иштии херектеринге холгаарлаашкынын улам-на күштелдирип турар. Сальвадорнуң АКШ-ка саттынган чалча чазаның шериглерин Пентагон далаш-биле чепсеглеп, өөредип турар. Сальвадорнуң агаар-чепсектиг күштеринге хөй самолёттарны, вертолёттарны Американың Каттышнан Штаттары берген. Чалча чазак шериглериниң далай флодун АКШ чаартып, чаа-чаа судноларны, катерлерни берип турар. АКШ-тың берген боо-чепсээн болгаш дайынчы техниказын Сальвадорнуң дерзии шериг хунтазы чурттуң чонунга удур ажыглап, суурларны бомбалап, далай эрииниден боолап турар. Америк шериг чөвүленчилери Сальвадорнуң партизаннарынга удур дайынга дорту-биле киржип келген болгаш киржип-даа турар. Дерзии шериг хунтазы сөөлгү үш чыл дургузунда Сальвадорнуң 35 муң чурттакчыларын кырып узуткаан.

ЧУРУКТА: сальвадор улуска удур ажыглаар сорулга-биле америк боо-чепсекти шаажылакчы шериглерниң өөренип турары.

СЭТА-ның фотохрониказы.

СӨӨЛГҮ МЕДЭЭЛЕР

☆ **ЛИССАБОН.** (СЭТА). Курүне баштынчыларның чуртталыгырының Португалияның Коммунистиг партилазының Төп Комитединиң ийиги-биле чүүлдүг деп санаан болгаш демократтыг хөөлүү-дурумнуң камгалаар дээн боң шиитпирлиин демдеглээн. Португалияда политиктиг болгаш социал-экономиктиг байдалдың чидиглеиген үезинде чазакты доп-дораап дүжүрери, республиканың хуралын тарадыры, шилчилге кабинединиң тургузары, парламент сонгулдаларын хуусаа бетинде чорудары эргежок чугула деп, ПКП ТК-ның плевуму айыткан.

☆ **САН-ХОСЕ.** (СЭТА). Фарабундо Марти аттыг национал хосталга фронтузунуң (НХФ) отрядтары бо чылдың октябрь 10-да эгелээн шавар халдаашкынныг демиселиниң үезинде чалча чазак шериглериниң курттакчылыг 20 суурларны хостаан.

АКШ-тың дузаламчызы-биле эрге-чагыргада турар чалча чазак патриоттарның шавар халдаашкынарын доктаадыр дээш хөй санныг шериглерии Усулутан болгаш Сан-Мигель департаменталерже чоруткан. Тура халыкчыларны кызыы үндүрер дээн чазак шериглериниң бүгү оралдажышкынары буурап дүжүп турар.

☆ **ВАШИНГТОН.** (СЭТА). Партизаннарның чедиишкиннериие Вашингтонда америк чагырыкчылар дүвүреп эгелээн. АКШ-тың шериг төлөлекчилери Сан-Сальвадорда чеде берген. АКШ-тың камгалал министриниң дузалакчызы Ф. Икле Сальвадорга база барып чораан. АКШ-тың мурнуу талакы шериг округулуң командылакчызы генерал-лейтенант У. Наттинг амгы үеде Сальвадорда туруп турар болгаш ол чурттуң чалча чазаанын камгалал министри Х. Гарсиа-биле ужураштан.

Чагаа парлаттынмаза-даа

ӨВҮР РАЙОННУҢ «КЫЗЫЛ ТУҢ» СОВХОЗТА О. ДАЛБЫЙГА

Бо чылдың марттан сентябрьга чедир пенсия пособиезин албадывыс. ВТЭК комиссиязын эртер ужурлуг кижилер манап төгел төткен, деп хомудап бижээн чагаанарны редакция алган.

Улус депутаттарының Өвүр район Совединиң күүскомунуң даргазының оралакчызы Ч. Шулуу-Маадыр чагаада айыттынган фактылар шын болганын дыпаткан. Өвүр районга Чөөн-Хемчик районундан ВТЭК эмчилери график ёзугаар кээп, пенсионерлерии шинчип көөр ужурлуг турган. А эмчилер халажыл солушканы-биле доктаатказ гээфик үстүп турганы шын. Оон-биле чергелештир чамдык пенсионерлерии пенсиязы төлеттинмейн турган. Моон соңгаар Чадазанының ВТЭК эмчилери график ёзугаар доктаамал кээп турар болган.

* * *

Хандагайты суурда ийи каът аалчылар бажыңы бар. Аиаа аалчылар күзелдии-биле баар. Ынчалзажок аалчылар бажыңы клжи хоиар аргажок соок турар. Кызылга уруглар-ым авазын эмчиледип, комиссияга киирип чоразш келгеш аиаа каш-даа хонган мен. Ынчан соогу хөлчок болган деп хомудап бижээн болдунар.

Бо чылдың сентябрьда аалчылар бажыңының соок турганы шын. Ол бүгү чунар-бажыңны болгаш аалчылар бажыңын чылыдар системаның котельиязы үрелгеиниидеи болган. Одалга системазының кышка белеткелиниң дугайында октябрь 3-те удуртукчулариың хуралынга сайгарып чугаалашкан. Аалчылар бажыңын октябрь дөрттеи эгелеп одап эгелээи. Соңгаларыы чылыттынган. Моон соңгаар ыидыг четпестерии катаптавазын коммунал ажыл-агый эргелелиниң профэвилел месткомунуң хуралынга база чугаалашкан. Ол дугайын Өвүр райкүүскомунуң даргазының оралакчызы Ч. Шулуу-Маадыр дыннаткан.

* * *

Силерниң чагаанарны редакция истеп хынаары-биле улус депутаттарының Өвүр район Совединиң күүскомунуң даргазынче чоруткан турган. Улус депутаттарының район Совединиң күүскомунуң даргазының оралакчызы Ч. Шулуу-Маадырның дыннаткан фактылар шын боон бадыткаттынган. Сарлык кадарлызы Чудурмаа Чамайоловна Саая суурга келгеш арагалап турганы, ооң совхозтаң чеф дузазы дилеп болдунуң белеткээр сигеиии кестирип ап турганы шын болган. Чамдык малчыннар суурга кээп арагалаар, боттарының кылыр ужурлуг хүлээлгезиниге харысалга чок чоруктарын моон соңгаар болдурбас талазы-биле тодаргай ажыл чорударын көдээ Совет күүскомунуң даргазы А. С. Бадыргыга, совхоз директору Б. М. Кара-Салга дааскан.

Чагаада Дайтоп Ооржактың автолавказы чүге ажылдавазыл деп айтырган болдунар. Саглыг девискээрииге быжыглаан бо автолавка үр үеиин иштинде чолаачының бажыңын чапырга үрелген турганы шын. Ооң моторун септээри-биле Чадаана сельхозтехниказынга аппарып каарга, олар чидирген болган. Амгы хүиперде чаа автолавканы Өвүр райпозу респотребсоюзтан алгаш Саглыда быжыглаан.

КИЛЕҢНЭЭШКИННИ ИЛЕРЕТКЕН

☆ **МАНАГУА.** (СЭТА). Латин Американың ажылчы чоннарының профэвилел чангыс эвиинин доктаамал конгрезиниң чиигине чөвүлелиниң сессиязы Никарагуаның найысылалында ажыттынган. Латин Американың болгаш Кариб бассейниниң 26 чурттарының делегациалары болгаш Профэвилелдериниң Бүгү-делегей федерациязының чиигине секретары И. Закария, а ол ышкаи совет профэвилелдериниң, араб профэвилелдериниң делегей конфедерациязының, Палестинаның профэвилелдер федерациязының төлөлекчилери сессиязың ажылынга киржип турар.

АКШ-тың империализмни Латин Американың улустарының кол дайзыны болуп турар деп, шуулганның делегаттарының чугаалажып көргүшкүнүне киирген илеткелде демдеглээн. Латин Американың национал бойдус байлактарын америк империалиам дээрбеден ап турар. Латин Америка күрүнелериниң даштыкыга төлээр өрсеи амгы үеде 260 миллиард доллар четкен.

ХУРАЛ БОЛГАН

Автоорук техникумунуң башкылар болгаш ажылчыннар профэвилелиниң отчёт-соңгулдалыг хуралы болуп эртken. Анда профэвилел комитединиң отчеттуг үеде кылган ажылының дугайында илеткелди А. Г. Катренко кылган.

Чыл иштинде ында профэвилел комитеди культура-массалыг болгаш спорт ажылын элээн эки деңнелге чорудуп, ажылчыннарның болгаш башкыларның кадыын быжыглаары дээш эвээш эвес чүүлдер кылдынганын илеткелчи демдеглээн.

Сургуулдар ортузунда өөредилге-кижизидилге ажылында чамдык четпестерни, ону эдип алырының дугайында хемчеглерни хуралга хүлээп алган.

Профэвилел комитединиң чыл иштинде кылган ажылын «эки» деп санаан болгаш ооң дараазында ам үш чыл улаштыр С. Н. Кэссовту соңгаан.

В. АЛЕКСЕЕВ.

МОСКВА. ССРЭ-ниң 60 чылынга тураскааткан эвилелдешкен республикаларның кинематографистери-биле ужуражыышкынарны даштыкы чурттар-биле Найырал бажыңының чанында Студентилерниң интернационалчы кино-клуву организастап турар. Литваның кинозунуң перспективаларының дугайында, хөй нациоңалдыг совет улустуң культураларының демнежилге-биле байлакшып турарының дугайында солун чугаа Литваның кинематографистери-биле болган.

Студентилерниң интернационалчы клувуи Найырал бажыңының чанынга барык 20 чыл бурунгаар тургускан. Совет Эвилелинде өөренип турар даштыкы студентилер база клуб кежигүннери болуп турар. Делегейниң 40 ажыг чурттарындан келген ооллар, кыстар совет улустуң, ооң аныяк салгакчыларының чедиишкиннери-биле танышып турар.

ЧУРУКТА: Литваның кинематографистери-биле ужуражыышкын үезинде. Найырал бажыңының кино секторунуң эргелекчизи, РСФСР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы И. М. Игнатьева ужуражыышкынга чүве чугаалаан.

В. КОШЕВОЙНУҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

НОЯБРЬ 15-ТЕН 21-ГЕ ЧЕДИР ТЕЛЕВИДЕНИЕ

НОЯБРЬ 15-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
КЫЗЫЛДАН

18.00 — Ургуларга фильм. «Карлик Думчук». Телешин. 19.00 — Тыва АССР-ниң Телевидение болгаш радио дамчыдылга комитединиң симфониктиг оркестриниң концерти. 19.30 — Телемедээлер. 19.45 — — «Хөй-ниити амыдыралының экраны». Дамчыдылга. 20.10 — «Ында, ыракта хөлге». Телефильм. 20.35 — «Азия төвү». Информация-публицистиг программа. 20.55 — Чарлалдар. 21.00 — «Даартагы хүнче». Уран-чечен телефильм. 22.10 — 23.00 — «Орус сценаның чайказы». Телефильм.

НОЯБРЬ 16-ДА
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Ye». 8.40 — Эртенги сула шимчээшкин. 8.55 — Ургуларга фильм. «Экии, Зузанка! Байырлыг, Зузанка!» (ЧССР). 9.40 — «Композитор Андрей Штогаренко». Фильм-концерт. 10.30 — «Дириг амытаннар дугайында». 11.30 — Медээлер. 11.35 — 14.15 — Чапсар. 14.15 — Медээлер. 14.35 — «Аъш-чем программазы — бүгү-нинтинин херээ». Документалдыг фильмнер. 15.15 — Делегей конкурстарының лауреады А. Гавриловтуң (фортепьяно) күүселдези. 16.05 — Артиллерия маршалы К. П. Казаков-биле школачыларның ужуражылгазы. 17.20 — «Ырыга чалгынналган». Концерт. 17.45 — Беш чыл. Ажыл-херектер болгаш кижилер. «Целиноградсельмаш» каттыжыышкын. 18.15 — «Петрушка дугайында». Мультфильм.

КЫЗЫЛДАН

18.30 — Телемедээлер.

МОСКВАДАН

18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Тюменьнин филармониязының орус улустуң хөгжүм хереклелериниң ансамблиниң күүселдези. 19.10 — М. Светловтуң амыдыралының болгаш чогаадылгазының дугайында. Фильм-шии. 21.00 — «Ye». 21.45 — «Камера делегейни тырттырып тур». 22.45 — Бөгүн делегейде. 23.00 — 01.00 — Футболга ССРЭ чемпионады. «Спартак» — «Динамо» (Минск). Чапсарда — «Космоста харылзаа» деп эртем-тайылбырлыг шии.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

12.00 — Француз дыл. Өөредилгенин ийиги чылы. 12.35 — Ботаника. 5-ки класс. Урезинпер. 12.55 — Сээң ленинчи библиотекан. «Лев Толстой орус революциянын көрүнчүү дег». 13.40 — География. 6-гы класс. Австралияның үнүштери болгаш дириг амытаннары. 14.10— «Архыз». Эртем-тайылбырлыг фильм. 14.20 — И. Бабель. Чогаадарының арыннарындан. 15.15 — ПТУ сургуулдарынга. Эстетиктиг кижизидилге. Сагылга-чурум культуразы. 1-ги дамчыдылга. 15.45— Медээлер. 15.55 — 18.00 — Чапсар.

КЫЗЫЛДАН

18.00 — «Концерт мурнунда». Телефильм. 18.30 — Телемедээлер. 18.45 — Ургуларга фильм. «Агаар шары чүге ужа бергенил». 19.00 — «Азия төвү». Информация-публицистиг программа. 19.15 — Киножурнал. 19.25 — Чарлалдар. 19.30 — «Челээш». Дамчыдылга.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!» «Хүрүмнеткен оолчугаш». Мультфильм. 3-кү кезээ. 20.15 — «Делегей панорамазы». 21.00— «Ye». 21.45 — 23.20 — «Кичээнгейлиг бол — донат!» Уран-чечен фильм.

НОЯБРЬ 17-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Ye». 8.50 — Эртенги сула шимчээшкин. 9.05 — Делегейниң улустарының чогаадылгазы. Индия. 9.45 — Хөглүг старттар. 10.30 — «Кино аян-чоруктар клуву». 11.30 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

11.35 — «Орус дыл өөренип тур бис». 1-ги телекичээл. 11.55 — 14.15— Чапсар. 14.15

МОСКВАДАН

14.15— Медээлер. 14.35—Студентилериниң делегей хүнүнге. Документалдыг фильмнер: «ССРЭ-де даштыкы студентилер». «Москвада дыштанылгалар». 15.05 — «Ыры, ужуксун-на!» Ургуларның хор коллективтериниң күүселдези. 15.35 — «Эфиопияның найысылалы — Аддис-Абеба». Телеочерк. 15.55 — «Тиилелгелиг Сталинград», «Сээң сураглыг алдарың». Документалдыг фильмнер. 16.35 — Салих Сайдашевтиң музыказы. Фильм-концерт. 17.00 — «Горнистер, харыылаңар!» 17.45 — Эртем дугайында. 18.15 — «Рекстi эгидицер». Мультфильм.

КЫЗЫЛДАН

18.30 — Телемедээлер.

МОСКВАДАН

18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутаттары чугаалап турлар. 19.20 — Балет артистериниң концерти. 20.00 — «Улуг чоннуң шыны». Хөй сериялыг документалдыг фильм. 3-кү сериязы. 21.00 — «Ye». 21.45 — «Ыры-82». Киевтен дамчыдылга. 23.00 — 23.20 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

12.00 — Немец дыл. 12.35 — «Тоолзуг дельта». Эртем-тайылбырлыг фильм. 13.05 — Силерге, ада-иелер. 13.35 — Декабристер дугайында чугаалар. И. Пущин. 14.35 — Нинти биология. 9-ку класс. 15.05 — С. Есенининиң лириказы. 15.35 — «Бо кайгамчык делегейде». 15.50 — Медээлер. 16.00 — 18.15 — Чапсар. 18.45 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.30 — Телемедээлер. 18.45 — Ургуларга фильм. «Шайба! Шайба!» Мультфильм. 19.05 — «ССРЭ-ниң 60 чылынга». Телелекторий. 19.15 — Киножурнал. 19.25 — «Азияның төвүнде». Информация - публицистиг программа. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!» «Хүрүмнеткен оол». Мультфильм. 4-кү кезээ. 20.15 — И. Брамс. № 1 симфония. 21.00 — «Ye». 21.45 — 23.15 — «Эш генерал». Уран-чечен фильм.

НОЯБРЬ 18-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Ye». 8.45 — Эртенги гимнастика. 9.00 — «Күүзлатоңгаа». Төп телевидениениң болгаш Бүгү-эвилел радиозунуң ургуларның Улуг хорунуң киржилгези-биле музыкалыг дамчыдылга. 9.30 — «Шилден доштап овааримчалыг болунар!». Уран-чечен телефильм. (ГФР). 11.00 — Бүдүрүлге гимнастиказы. 11.30 — Телемедээлер. 11.35 — 14.15 — Чапсар. 14.15 — Телемедээлер. 14.35 — «Кедээ коммунистерниң ажыл-херектери». Документалдыг фильмнер: «Юстин Лучин-биле бир хүндө». «Чаагай хүн дээш» 15.10 — М. Равель. «Болеро». Новосибирскиниң үлегерлиг симфония оркестри күүседир. 15.30 — «Билир болгаш кылып бил». Школачыларга эртем-тайылбырлыг дамчыдылга. Дамчыдылганы — ССРЭ-ниң ужудукчу-космонавтызы Совет Эвилелиниң Маадыры В. Л. Зудов чорудар. 16.15 — «Шыдыраа школазы». Эгелеп чоруурлар классы. Дамчыдылганы — спорт мастери Б. Шашин чорудар. 16.45 — Аныяктар адрестери. 17.45 — Миллионнарның ленинчи университединиң. Кижининг үзаан-бодалы. Дамчыдылганы философия эрдемнериниң доктору Е. А. Ануфриев чорудар. 18.15 — «Ангы-ангы онуг ырыжыктар». МАИ-ниң Культура ордуузунуң ургуларның хор студиязының концерти.

КЫЗЫЛДАН

18.30 — Телемедээлер.

МОСКВАДАН

18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Ракета шериглериниң болгаш үгер-боо хүнүнге, ССРЭ-ниң камгалал министриниң оралакчызы, стратеттиг ракета шериглериниң кол командылакчызы армия генералы В. Ф. Толубковуң чугаазы. 19.15 — Концерт. 19.30 — «...Күүселде үезинде олурткен». Уран-чечен фильм. 21.00 — «Ye». 21.35 — «Солдат мемуарлары». 5-ки фильм — «Машиналар эвес, а алдын». Документалдыг телефильм. 22.35 — Бөгүн делегейде. 22.50 — 23.40—Веңаның И. Штраус. аттыг камерлиг оркестри ойнаар.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

12.00 — Испан дыл. 12.30 — Физика. 9-ку класс. Кристаллдарның тургузуу болгаш шынарлары. 13.00 — «Читкен экспедиция». Субтитрлиг уранчечен фильм. 1-ги серия. 14.05 — «Бистиң садывыс». 14.35— Физика. 6-гы класс. Бүгү делегейниң тырттышкыны. 15.05 — ПТУ сургуулдарынга. Эстетиктиг кижизидилге. Сагылга-чурумнуң болгаш оскелер-биле харылзажырының культуразы. 2-ги дамчыдылга. 15.35 — «Үелернин дириг харылзаазы». Эртем-нептерелдиг фильм. 15.50 — Телемедээлер. 16.00 — 18.00 — Чапсар.

КЫЗЫЛДАН

18.00 — Ургуларга фильм: «Сураггаан едүрекчигеш Тим». 18.30 — Телемедээлер. 18.45 — «Маргарита Войтес ырлаар». Фильм-концерт. 18.55 —«Азия төвү». Информация-публицистиг программа. 19.10 — Чарлалдар. 19.15 — «ССРЭниң 60 чылынга — 60 шалыпчы неделя». Дамчыдылга. 19.45 — «Элчегден элчегге чедир». Телефильм.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Валя угбайның чугаалааны...» 20.15 — «Корум-чурум камгалалында». Совет милициянын ажылының дугайында телеочерк. 20.45— К. Сен-Санс. Фантазия. 21.00 — «Ye». 21.35 — 23.20—«Мээн чеди оолларым...» Уран-чечен фильм.

НОЯБРЬ 19-ТА
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Ye». 8.35 — Эртенги гимнастика. 8.50 — Бир эвес кадык болуксазынза (Күш-культуржуларга сүмелер). 8.55 — Чалыыларның чогаадыкчы ажылы. Таллиннин пионерлер ордузунун фольклорлуг танцы коллективиниң концерти. 9.25 — Ада-иелер, силерге. 9.55 — Советтер болгаш амыдырал. 10.25 —«Спортлотонуң» 47-ги тиражы. 10.35 — Хөй эки барааннар дээш. 11.05 — Д. Шостакович. Оркестрлиг фортепианога концерт. 11.30 — Үнүштер дугайында. 12.15 — «Тиилекчилер». Фронтучу оңучктер клуву. «Сталинград тулчуушкынунуң 40 чылынга. 13.45—«Орус музей». XIX вектиң баштайгы чартыының портрет живописи. 14.15 — Бөгүн делегейде. 14.30 — Ургуларга фильм: «Ажыттынмаан ортулуктар». 15.35 —«Елдингир-даа болза, бүзүреттинмес». Дамчыдылганы профессор С. П. Капица чорудар. 16.35— Латыш улустуң музыказының концерти. 17.10 — Политиктиг хайгааракчы Ю. А. Летуновтуң беседазы. 17.40 —«Амданныг тоол». Мультфильм. 18.00 — «Дем каттыжышкыны». Тележурнал. 18.30 — 18.45 — Чапсар. 18.45 — «Силерниң чагаалыңнар ёзугаар». Ракета шериглериниң болгаш үгер-боо хүнүнге уткуштуп музыкалыг дамчыдылга. 19.30 — «Экранда — кинокомедия». «Трын-сигев». 21.00 — «Ye». 21.35 — Останкино концерт студиязынга аныяктар кежээзи. Күрүненин бирги подшипник заводундан келдирер пазылыг оолдарны Армияже үдээри. 23.25—23.55 —«ССРЭ-де спорттуң национал хевирлери». Документалдыг фильм. Ооң соонда — телемедээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

14.20 — «Моңгун век». Документалдыг фильм. 14.30 — Азербайджан телевидениениң программазы. 16.25 — ССРЭниң самбо хүрешке кубогу дээш. Донецкиден дамчыдылга. 16.55 — «Сиген кырында ыт». Уран-чечен телефильм. 1-ги, 2-ги сериялар. 19.05 — Делегей болуушкыннарының дончулалы. 19.20 — «Бичии уруг болгаш адыг. Мультфильм. 19.30 — «Музыка киоскузу». 20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Айболит пиркте». 20.15— «Кадыкшыл». Дамчыдылганы РСФСР-ниң алдарлыг эмчизи Ю. В. Беличичкова чорудар. 21.00 — «Ye». 21.35—23.50 — «Бодуңуң кусели-биле шелээ». Уран-чечен телефильм. 1-ги, 2-ги сериялары.

НОЯБРЬ 21-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Ye». 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.55 — «Оттуруккуу». 9.25 — «Совет Эвилелиниге бараан боош тур мен!». 10.25 — «Кадыкшыл». Дамчыдылганы РСФСР-ниң алдарлыг эмчизи Ю. В. Беличичкова чорудар. 11.10 — «Эртенги почта». Музыкалыг программа. 11.40 — «Бистер далай кыдыында чурттап тур бис». Документалдыг фильм. 12.00— «Кедээден дамчыдылга». 13.00 —«Музыка киоскузу». Дамчыдылганы РСФСР-ниң алдарлыг артизи Э. Беляева чорудар. 13.30 — ССРЭ-ниң ужудукчу-космонавтызы В. Н. Волковка алдар болдурган акробатика талазы-биле чурттар аразынга маргылдаа. Найырал» деп спорт залындан дамчыдар. 14.15—М. Горький. «Дүвүнде». Фильм-шии. 16.50 — «Кино аян-чоруктарының клуву». Дамчыдылганы Ю. А. Сенкевич чорудар. 17.50 — «Адырам, канчаар эвес мен!», «Олимпиониктер». Мультфильмнер. 18.20 — 18.35 — Чапсар. 18.35 — «Делегей панорамазы». 19.20 — «Парнектиң чажыттары». Уран-чечен фильм. (Франция). 21.00 — «Ye». 21.35 — «Тураскаадлыг ужарлары». Документалдыг телефильм. 21.45 — Хоккейге ССРЭ чемпионады. «Динамо». (Москва) — «Сокол». 2-ги болгаш 3-кү үелери. В. И. Ленин аттыг Төп стадионнан дамчыдар. 21.15 — 23.55 — Футбол дугайында допчулал. Ооң соонда — Телемедээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

14.20 — «Тоолдуң аалчылары». «Черлик куулар» деп мультфильм. Дамчыдылганы РСФСР-ниң улустуң артизи В. М. Леонтьева чорудар. 15.35 — ССРЭ-ниң күрүненин улустуң танцылаынын үлегерлиг ансамблиниң концерти. Уран үүл удуртукчузу — ССРЭ-ниң улустуң артизи И. Моисеев. 16.15 — «Москвачы». Телеклуб. 17.45 — «Революциядан төрүттүнген». Уран-чечен телефильм. 2-ги фильм— «Халдаашкын». 19.00 — Чурукчулар дугайында үлегер чугаалар. БССР-ниң улустуң чурукчузу М. Савицкий. 19.30 — «Бистиң корреспондентилеривис чугаалары. 20.00—«Тамчыктыг удунар, чаштар!», «Чүнә». Мультфильм. 20.15 — «Аму-Дарья, кайнаар агып чыдыр сен?». Документалдыг телефильм. 20.35 — Ырының болгаш танцының «Эргырон» дээр Күрүненин чукот-эскимос ансамблиниң концерти. 21.00 — «Ye». 21.35 —22.45 — «Адыг кежин садыл турар». Уран-чечен телефильм.

СПОРТ СПОРТ СПОРТ

МАРГЫЛДАА—ДЕКАБРЬДА

Хоккейжилер чурттуң чемпионадының үштүң ийи кезээн ойнаан, а ийи команда —ЦСКА болгаш Москваның «Динамозу» оюнну баштап турар. Найысылалдың армейжилери, хайымнашкан баштайгы старттың соонда, 12 катап улаштыр тиилээш, удурланыкчыларындан ооңдаа ырап болур турган, ынчалза-даа Горькийге он үшкү оюнну олар 0:2 санга ойнадыпканнар. Ынчангаш торпедожулар ийи ужуражылгага ЦСКА-ның үш санын хунаап алганнар. Найысылалга «Химик»-биле ойнап турган бир санын динаможулар база чидиргеннер, мырынай 1:3-ке үттурар деп турганының кырындан харын-даа хайымнажып үнгеннер. ЦСКА-да дуржулгалыг, сураглыг мастерлер Фетисов, Касатонов, Крутов, Ларионов, Макаров, чаа келген Быков база С. Гимаев, бүгү-эвилелдиң бирги черидээш маргылдаа үезинде чангыс оюнга «Тракторнуң» эжинче санны 4 удаа киирген аныяк Герасимов оларның эки ойнап турарын демдеглеп болур. Динаможуларда Мышкинни, аныяк Яшинстн болгаш хоочун Мальцевти онзалап болур.

Хүлер медаль дээш демисел чидигленген. «Спартактың» оюнунуң деңнели мурнунда сезоннардан арай кудулаан. Орлов алышкылар, Дорощенко олар дыка хөй ужуражылгаларны бедик деңнелге эрттиргеннер, чамдык оюнларга Кожевников, Шепелов, Шалимов, Рычков база эки ойнааннар. Ынчалза-даа шаңналдыг черни, хүлер безин медальды алырынга, ол ыракта чедиишпес. Үшкү чер дээш демиселде сураглыг клубтуң шыырак удурланыкчызы горькийжилер болуп турар. Оларда чемпионаттың бирги снайпери Скворцов чедиишкинниг ойнап турар. «Сокол» болгаш «Химик» база шаңналдыг чер дээш демисежип турарлар.

Чурттуң чемпионадынга декабрь-январьда хостуг үезинде дыка хөй шилиндек болгаш клуб командалары чурт иштинге болгаш даштыкыга болур делегей маргылдааларынга киржирлер. Горькийжилер Канадага болгаш АКШ-ка, киевчилер Канадага барып ойнаарлар. Амгы болуп турар оюннарның деңнелиңден алырга, «Торпедо» болгаш «Сокол» эң-не шыырак удурланыкчылар-биле ужуражылгаларга бистиң чурттуң төлээлеп шыдаарлар.

В. ДВОРЦОВ,
СЭТА-ның корр.

ХАЙЫМНААН

Москва «Динамозунуң» хоккейжилери чурттуң чемпионадының сөөлгү ийи оюнугга хайымнажып үнгеннер. Москвага ригажылар-биле, а ноябрь 9-та Уфага «Салават Юлаев» клубтуң Аутсайдер-биле динаможулар 1:1 санга ойнап, хайымнашканнар. Уфажы Шалаев санны ажыткан, а москвачы Варянов харыылап каан.

Хоккейге бүгү-эвилелдиң бирги чери дээш ноябрь 9-та он сескн оюнуң үш ужуражылгазы болган. Ооң түңнели мындыг: «Трактор»— «Сокол» — 2:4; «Торпедо» — «Динамо» — 6:4; «Крылья Советов» — СКА (Ленинград) —4:2.

Он сескн оюнуң ийи ужуражылгазы ноябрь 10-да болган.

АГААР

Бөгүн республикага кезек бораңнаар. Хаттың күжү секундада 5—10 метр чедер. Агаарның температуразы 10—15, чамдык черлерге 4—9 градус соор.

Кызылга аяс хүн болур. Хат кошкак. Агаар хүндүс 11—13 градус соор.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

АЖЫЛЧЕ ЧАЛАП ТУР

Тываның күрүне филармониязы — контролёрларны, администраторну, баянисти, эстрада-цирк коллективинге артистерни, пианисти чалап тур.

Айтырар чери: Тываның күрүне филармониязы. Телефону 2-46-02.

Харылзааның бүдүрүлге-техниктиг эргелели — бүдүрүлге лабораториязынга инженерлерни болгаш электромеханиктерни, радио база телевидение бөлүүнге инженерни, улуг инженерни, почта харылзаазының инженерин, башкарылга пунктузунга диспетчерни.

Айтырар чери: Кызыл хоорай, Тыва АССР-ниң харылзаазының бүдүрүлге-техниктиг эргелели.

Кызылдың «Алёнушка» уруглар садыгынга — кижизидикчилерни, ажыл-агый эргелекчизин, поварны.

Айтырар чери: **Кызыл хоорай, Дзержинская кудумчузу, 8. «Алёнушка» уруглар садыгы.**

ЭРГИМ НОМЧУКЧУЛАР!

«Шын» солуннуң 1983 чылдагы чагыдылгазы даарта доостурун утпаңар! Ону кылдырып четтикпээн болзуңарза, далажыңар. Солуннуң чылда өртээ 7 рубль 80 көпеек.

Суд залындан

МАҢГЫСТАЛЧАК ДЭЭШ

Светлана Хертековна Бурбу 1954 чылда Бай-Тайга районнуң Тээли суурга төрүттүнген. 10 класс дооскаш, Тээли суурга урудлар садынга элээн каш чыл ажылдаш, үнгеш, 1976 чылда Таңды районнуң Бай-Хаак суурда кижи эмнелгезинге санитаркалап ажылдап кирген. 1978 чылда ол ажылындан база үнген. Ооң соонда, Кызыл хоорайга келгеш, төрели болур Б. Салчактың бажыңынга үнүп-кирип, дөктаамал ажыл-даа чок, ана-ла хоорай кезип чүрүп турган. Оон эки түңнел үнмээн. Кала-даа ажылдавайн, арагалап чорup турган. Сөөлгү үш чыл иштинде эзириктер сергедир черге ол 14 катап киргеп. Төрели Салчактың ону ажылга кирип алыр дугайында сүмезин ол херекке албайн келген. Милиция органы база С. Бурбуну сагындырып, ажылдаарын сүмелеп, «Тудуг кезектери» комбинатка ажылдавышаан, врагадан эки тура-биле эмнедир кылдыр киирип каарга, ында ажылдаарындан болгаш эмнедиринден өйдаваан.

Кызыл хоорайның улус суду РСФСР-ниң кеземче хоорайузунуң 209 чүүлү-биле С. Х. Бурбуну бир чылда хоспиталгазын келып шиитken.

Б. БОРИСОВ.

Тываның хөгжүм-шии театрының ноябрь 20-ден 28-ке чедир РЕПЕРТУАРЫ

Ноябрь 20
А. Островский
«ААЛ ИШТИ УЛУС, АЖЫРБАС»
Ийи кезектиг комедия
Эгелээри 19 шакта

Ноябрь 21
М. Тикомацу
«ЫНАКШААННАРНЫҢ АМЫ-ТЫНЫНГА ЧЕТТПИНГЕНИ»
Япон трагедия
Эгелээри 19 шакта

УРУГЛАРГА БҮГҮ-РОССИЯНЫҢ IX ТЕАТР НЕДЕЛЯЗЫ

Ноябрь 23
КОНЦЕРТ
Эгелээри 12 шакта
Ш. Хусаинов
«АВАМНЫҢ АК ПЛАТЬЕЗИ»
Үш кезектиг драма
Эгелээри 19 шакта

Ноябрь 24
АНЫЯК КӨРҮКЧҮЛЕР ТЕАТРЫНЫҢ ШИИЗИ
Эгелээри 10 шакта
А. П. ЧЕХОВКА ТУРАСКААТКАН КЕЖЭЭ
Эгелээри 19 шакта

Ноябрь 25
С. Михалков
«ҮШ ХАВАНАКТАР»
Тоол-шии
Эгелээри 10 шакта

АНЫЯКТАР КЕЖЭЭЗИ
Эгелээри 19 шакта

Ноябрь 26
С. Михалков
«ҮШ ХАВАНАКТАР»
Тоол-шии Эгелээри 10 шакта
А. Островский
«ААЛ ИШТИ УЛУС, АЖЫРБАС»
Эгелээри 19 шакта

Ноябрь 27
Е. Танова
«ИЛБИЛИГ СОГУН»
Фантастыг шии
Эгелээри 10 шакта
У. Гаджибеков
«АРШИН-МАЛ-АЛАН»
Ийи кезектиг хөгжүмнүг комедия
Эгелээри 19 шакта

Ноябрь 28
АНЫЯК КӨРҮКЧҮЛЕР ТЕАТРЫНЫҢ ШИИЗИ
Эгелээри 10 шакта
ТҮҢНЕЛ КОНЦЕРТ
Эгелээри 19 шакта

Тыва дылда шиилерни орус дылче дорт очүлдуруп турар.

Коллективтиг чагыларны 2-25-49, 2-35-88 телефоннар дамчыштыр хүлээп алыр.

Касса 10 шактан 19 шакка чедир ажылдаар.

Тываның күрүне филармониязы ажылдакчыларын хандырары-биле чаагайжыды туттунган квартираларны хөлезилеп ап турар. Төлевири дугуржулга ёзугаар.

Санал киирер кижи Тываның күрүне филармониязынга 9 шактан 18 шакка чедир кээп болур.

КИНО

НОЯБРЬ 14-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Эзиржигеш» 10.00, «Кинг-Конг гриппи» 12.10, 14.50, 17.30, 20.10 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Күскү конгуулуурлар» 9.20, 12.50, «Хек-даваннар болгаш эдельвейстер» 11.00, 14.30, «Ужугар гусарлар эскадрону» 20.00, «Немелде ис» 16.20, 18.10 шактарда.

«ВОСТОК»: «Ооңчугашты капитан деп адаар турган» 10.00, «Тегеран-43» 11.30, 14.30, 17.30, 20.10 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Сөөлгү аът чарыжы» 13.00, «Поезд турупкан» 15.00, 17.00 шактарда.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: ИНДЕКС 667000

667000, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажын № 3. Телефоннары: Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретарнаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш совет тургузуг киллдистериниң 2-37-13, пропаганда киллдизиниң 2-31-75, культура киллдизиниң 2-23-54, кодээ ажыл-агый киллдизиниң 2-21-47, үлетшүр киллдизиниң 2-31-75, чагаа киллдизиниң 2-41-27, информация киллдизиниң 2-20-60, корректорларның 2-27-41, бухгалтериянын 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Чагыг № 2026.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле эргелелиниң типографиязы. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажың № 1). ТС—01303

Леонид Ильич БРЕЖНЕВ

Бүгү чүрттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 264 (12054) | 1982 чылдың ноябрь 15, понедельник | 1925 чылда үнелеттиргеш | Өртээ 3 кеп.

Амгы үениң шылгараңгай политиктиг болгаш күрүне ажылдакчызы — Леонид Ильич Брежневтиң мөчээни-билє холбаштыр Совет Эвилелиниң ажылчы чоннары, делегейниң депшилгелиг бүгү хөй-ниитизи ханы кажыыдап турар.

Л. И. БРЕЖНЕВ-БИЛЕ МОСКВАДА ЧАРЛЫЫШКЫН ЁЗУЛАЛЫ

Бистиң күрүневис ханы кажыыдалда. Кажыыдалды хөпхөй даштыкы чүрттарда база чарлаан. Совет кижилер, бурунгаар депшилгелиг бүгү кижи төрелгетен амты үениң шылгараңгай политиктиг болгаш күрүне ажылдакчызы — Леонид Ильич Брежневти ханызы-биле хүндүлээнинниң ёзулалын кылып турар.

Ноябрь 14-те Эвилелдер бажыңынга Колонналыг залынга Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң удуртукчулары партияның болгаш улустуң шынчы оглунуң тураскаалын сактып ёзулаар дээш келгеннер.

Мөчээн кижиниң хааржаанының чанында хүндүлүг таныылда — эштер Ю. В. Андропов, М. С. Горбачёв, В. В. Гришин, А. А. Громыко, Н. А. Тихонов, Д. Ф. Устинов, К. У. Черненко, В. И. Долгих, Т. Я. Киселёв, Б. Н. Пономарёв, М. С. Соломенцев, М. В. Зимянин, И. В. Капитонов, К. В. Русаков. Олар улуг кижиниң, удуртукчуңуң, соратниктиң, өөнүктүг болгаш эштиң тураскаалын ыыт чокка сактып ёзулааннар.

Ооң соонда партияның болгаш күрүнениң удуртукчулары мөчээн кижиниң төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге чеде бергеш, оларга ханы кажыыдалды илергейлээннер.

Горький болгаш Пушкин кудумчуларында ажылчы чоннарның колонналарының ужу-кыдыы көзүлбес. Бистиң Төрээн чүртүвүстүң төөгүзүнүң эң чугула үе-чадазары ооң ады-биле холбашкан кижиге сөөлгү сактышкын ёзулалын кылыр дээш кижилер Колонналыг залче ханы кажыыдал-биле шуужүп-ла турар.

Күш-ажылчы улуска бараан болуру Леонид Ильичиниң бүгү амыдыралының дээди эчис сорулгазы болгаш уткашынары-даа ол турган. Ажылчын кижиниң оглу болгаш ол үргүлчү улустуң аразынга чоруп, оларның ажыл-үүлези болгаш күзел-бодалдары-биле кады чүрттап чораан. Найысылалдың бүдүрүлге черлериниң ажылчын коллективтери Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң удуртукчузунга ханы өөрүп четтириишкинин, ынакшылын илереткенинниң демдээ кылдыр Эвилелдер бажыңынга хөй санныг веноктарны болгаш чечектерни эккеп салып турарлар. Пролетар районунуң ажыл-ишчилери аар чаңиритге хөлбаштыр боттарының ханы кажыыдалын илергейлеп, мөчээн кижиниң хааржааның чаны-биле эрткеннер. Оларның аразында — алдарлыг ЗИЛ-дин ажылчыннары, болгаш албан хаакчылары база бар. 1976 чылдың апрелиниң 30-да Леонид Ильич-биле ужуражыышкын автозаводчуларның чүректеринге кезээде артар. Ооң ынчаардагы сүмелери, саналдары завод коллективиниң мурнунда тургустунган сорулгаларны шиитпирлээринге идегелдиг угланышкын болган.

Пролетаржыларның дараазында Перов районнуң ажылишчилери эрткеннер. Анаа. Москва-Сортировочная локомотив депозунга, улуг Ленинниң үүлдүг деп көргени социалистиг чарыш Совет эргечагырганың эге үезинде тывылган. Партия ооң соондагы бүгү чылдарда од патриотуу эгелээшкинни деткип болгаш калбартып келген. Партияның планнарын боттандырарынга чарыштың коллективтерге улуг ужур-дузазынче Леонид Ильич бодунуң илеткелдеринге болгаш чугааларынга чаңгыс эвес удаа кичээнгей салып келген. Ол ажылчын аңгының күш-ажылчы улуг көдүрүлүшкүнүнге, ооң Ленинниң херээнге кызыгаар чок бердингенинге ханызы-биле бүзүреп чораан.

Партияның буурул баштыг хоочуннары ханы кажыыдалбиле эртип турганнар. Колонналарга хамааты дайынының шөлдеринге чепсээн холга туткан, Совет эрге-чагырганы камгалап-даа, баштайгы беш чылдарда чүрттүн ажылагыйын катап тургусчуп-даа турган кижилер чорааннар. Оларның костюмнеринде — 50 чыл партийжи стажтыг хүндүлүг демдектери көстүп чоруур. Леонид Ильич оларга идея талазы-биле чаңгыс үзел-бодалы-биле чоок болгаш үнелиг, ол Ада-чуртка бараан болурунуң база-ла шак ындыг берге болгаш алдарлыг оруктары-биле эрткен.

Партияның хоочуннарының дараазында дайынның хоочуннары эрткеннер. Оларның дыка хөйү Ада-чуртүн Улуг дайынының фронтуларынга Л. И. Брежнев-биле кады тулчуп чорүп турганнар.

— Мен дайынны ооң баштайгы болгаш сөолгү чылынга чедир эрткен мен — деп Бүгү-эвилелдиң электротехниктиг институдунуң бюро начальниги М. А. Ануров чугаалаан. — Мен Леонид Ильич-биле кады Бичии черге дайылдажып чордум. Төрээн чурт дээш тулчуушкунче кады кирип турганым ынчаарда аныяк-чалыы, эрес-маадырлыг политкомиссарны билирмен. Ол мен көрүп турумда бистин эң эки дайынчылар-быска партия билеттерин тыпсып турган. Ол кажан-даа уттундурбас.

Леонид Ильич аныяк салгакчыларга база-ла мергенүгаанның, буянныг-чаагай дагдыпкчы бооп турган. Оларны ол хоочуннарны салгаар идегелдиг эвлчег деп көрүп чораан. Л. И. Брежнев БАМга, өске-даа улуг-улуг тудуттарга комсомолчуларын болгаш аныяктарның күш-ажылчы маадырлыг чоруктарын чаңгыс эвес удаа бедии-биле үнелеп турган.

— Леонид Ичьичиниң мөчээнинин дугайында бистин бүгү кажыыдалывысты сөстер-биле илередири бергедир — деп, «Черемушки» даараныла каттыжыышкынының аныяк механиги В. В. Спиридонов чугаалаан. —Ооң чырыткылыг овур-хевири — бистернин кижи бүрүзүнүн дугайында доктаамал бодап база сагыш салып чораан бөдүүн болгаш шылгарангай кижиниң овур-хевири бистин чүректеривиске кезээде артып калыр. Ол чуртувустуң чечектелип турарын, күштүг болгаш күчүлүг болурун көрүп күзеп чораан. Шак ындыг болурунга бистер, күш-ажылдың кижилери, бүзүрээр бис. Бистиң бүзүреливис СЭКП ТК-ның эвлчег чок Пленумунуң шиитпиринге үндезилеттинген, ук Пленумга Л. И. Брежневтиң шынчы соратниги — Юрий Владимирович Андропов бистиң партиявыстың ТК-зының Чингине секретарынга чаңгыс үнбиле соңгуттурган болгай. Ону бис соңет кижиниң чаагай чоруунуң дугайында, чер кырынга тайбыңны бижыглааларының дугайында, коммунизмниң идеалдарының тинлелгезинин дугайында сагыш салышкынының херээвес идегелдиг салгаашкын кылдыр көрүп турар бис. Бодувүстүн кызымак күш-ажылывыс-биле бистин социалистиг Төрээн чуртувусту бижыглаар бис.

— Леонид Ильич чуртувээ-не ямбы-хүндүүг ангыларболуур урагларга аажок ынак чорааны бүгү совет иелерге билдингир болгай — деп, № 1 «Уруглар пому» фабриканың директору Социалистиг Күш ажылдың Маадыры Н. Д. Назарова чугаалаан. Уруглар кадык-шыырак болгаш угаанбодал талазы-биле байлак болзуун дээш ол чеже чүвени кылбаан дээр. Уруглар хөй тиражтыг номнар үндүрери — партияның доктаамал сагыш салышкыны, ол Л. И. Брежневтиң бодунуң бай доктаамал сагыш салышкыны болуп турган.

...Эвилелдер бажыңының Колонналыг залын тавартыр шуушкан кижилер чаңгыс-даа минутада үзүктелбээн. Мөчээн кижиниң хааржаанын чанынга кажыыдал аялгаларынга үдеттирген хүндүлел таныылы улай-улай солчуп турган. Ында — найысылалдың эң эки кижилери, Советтер чуртунуң эвилелдешкен республикаларының төлөэлекчилери. Совет Эвилелиниң Маршалының мага-бодунуң чанынга Москва гарнизонунуң шеригленирден хүндүлүг таныылды доктаамал тургускан. Оларның холдарында карабиннер — Октябрь революциязының чаалап алышкынналары идегелдиг камгалалда дээрзиниң демдээ. Чурттуң Чепсектиг Күштери эки дайынчы болгаш политиктиг белеткелдиг, эжелекчиге ойтур харыы согуг бээринге кажандаа белен.

Дайынның аар-бергезин эртткен болгаш, Леонид Ильич тайбың амыдыралдың үнезин эки билир. Совет улуска, оон тургузукчу күш-ажылынга чүгле тайбың херек дээрзин ол хөй удаа каттап чораан. Ынчангаш Л. И. Брежневтиң ады бөмбүрзектиг миллионмиллион чурттакчыларынга тайбың, чавырлыышкыны болгаш чепсегленнишкинни дүжүрери дээш демиселден чарылбас апарган.

— Бистиң делегейивиске гайбынны чедип алырынга Леонид Ильичиниң киирген кайгамчык улуг салышкынын кижи төрелгетен кажандаа утпас — деп, «Демиселчи» заводтуң модельщиги В. В. Печаткин чугаалаан. Чер кырынга кижиниң эң-не ыдыктыг эргелери — чурттаар эргe, аас-кежиктиг болур эргe дээш ол амыдыралының сөолгү хүннеринге чедир демисежип келген. Л. И. Брежневтиң удуртулгазы-биле ажылдап кылган Тайбың программазын боттандырар дээш бүгү совет кижилер моон соңгаардаа туржур апаар.

Л. И. Брежневтиң мөчээни бистиң даштыкы өөнүктеривистин, бүгү депшилгелиг кижи төрелгетенниң чүректеринге ханы кажыыдалды болдурган. Ооң тураскаалын демдеглээр дээш ноябрь 14-те социалистиг чурттарның хөөрүүдүлгеге келген партия-күрүне делегациялары, оон-даа өске күрүнелерниң коммунистиг, ажылчын болгаш улус-демократтыг партияларының удуртукчулары Колонналыг залга чедип келген.

Хөгжүп орар болгаш капиталистиг дыка хөй күрүнелерниң удуртукчулары, сураглыг политиктиг болгаш хөй-ниити ажылдакчылары Л. И. Брежневке ханы хүндүткелдиң ёзулалын кылган.

— Леонид Ильич Брежневбиле чарлын алыр дээш соңет кижилер орай дүнеге чедир чоруп келген. Ол хире улуг чидириг коммунистиг партияга, бистиң күрүневиске, соңет кижи бүрүзүнге аар-берге. Бүгү чуртка кажыыдалдыг бо хүннерде СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш Чазактың коммунистиг партияга, совет улуска Кыйгырыын совет улус Ленинниң тугу, Октябрьның тугу быжыг холдарда дээрзинге быжыг бүзүрел кылдыр хүлээп алган. Кажыыдалдың дыка хөй митингилеринге ажылчы чоннар ленинчи партияның шылгаттынган удуртулгазы-биле Советтерниң ынак чуртунуң чечектелиишкини дээш демиселге олар моон соңгаар-даа күштерин улгаттырар дээрзин мегеглеп турар.

(СЭТА).

ТӨРЭЭН ЧУРТ КАЖЫЫДАП ТУР

Ленинчи өндүр улуг херектиң шынчы уламчылакчызы, тайбың болгаш коммунизм дээш чалбыыштыг демиселчи — эш Л. И. Брежневтиң чырыткылыг тураскаалынга тураскаатқан кажыыдал митингилери бистин эргин четтинмес улуг Төрээн чуртувуста эртип турар. Аар-берге чидириг дугайында ханы кажыыдавышаан, совет кижилер ленинчи партияны долгандыр, боттарының хүрээлениң улам сырый каттыштырып, СЭКПнин XXVI съездизинин айтыканы коммунистиг тургузуушкунуң программазын чүдиишкинниг күүседиринге күженишкиннерин улгаттырар деп боттарының чүткүлдүүнүң дугайын медеглеп турар. ССРЭ-ниң эконовиктиг болгаш камгалал күчүзүн улам ынай быжыглаарының, совет улустуң чаагай байдалын бедидеринин, тайбының быжыглаарының сорулгаларын боттандырарынга партияның политиказын уламчылдары документилеринде чаа күш-биле онзалап демдеглеттингеп Төп Комитеттиң ээлчег чок Пленумунуң түңнелдерин олар чаңгыс эң-сеткилдиг түүлдүгүнүн турар.

Москванын ССРЭ-нин 50 чыл аттыг автоматтыг шугумнар заводу. Бүдүрүлгенин ажылчыннары, инженер-техниктиг ажылдакчылары болгаш албан-хаакчылары Л. И. Брежневтиң тураскаалын минутада шимээн чок туруушкун-биле ёзулааннар.

— Леонид Ильичиниң амыдыралчы чоруу— шынчы ленинчи большевиктиң, мерген угаанның удуртукчунуң оруудур деп, слесарь Л. Лобанов чугаалаан. — Төрээн чуртуң төөгүзү-биле, ооң салым-чолубиле ол чарылбас холбаалыг. Бистер, ажылчын ангының толээлекчилери, Л. И. Брежнев бистиң ажылчын ангы-биле ханызындан харылзаалыг чораапнга болгаш ооң ону кижизитиккенинге онза чоргаарланыр бис. Материалдыг болгаш угаан-бодал байлактарын тургузуп. Октаргайны чаартын турар кижилерге сеткилдиң ханызындан өөрүп четтиргенин чүрээнге ол амыдырал-чурттагазының бүгү дургузунда кадагалап чораан. Ажылчын кижи дугайында ол ава-сагыш салышкыны шанынчы ажылдаарынче бистер-

(Төнчүзү 2-ги арында).

ЫДЫКТЫГ ХҮЛЭЭЛГЕМ

Биске, совет кижилерге, улуг кажыыдал, аар ажыг-шүжүг таварышкан-дыр. Ленинчи партиянын, Совет күрүнениң шылгараңгай удуртукчузу, тайбың дээш туруштуг демиселчи Леонид Ильич Брежнев мөчээн.

Дайынчы, коммунист, политажылдакчы, комиссар, Совет Эвилелиниң Маршалы Леонид Ильич делегейге быжыг тайбың дээш могаг-шылаг чокка демисежип келген, ооң апаа кирген хууда салышкыны улуг. Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында ол Новороссийскиден Прага чедир дайынчы оруктү эрткен. Бичe черге совет дайынчыларының чижеглээр чүве чок маадырлыг демисели Л. И. Брежневтиң ады-биле сырый холбаалыг. Дайын үезинде кайыхире бергелер турганын, оргөө-не ыыламык, шудургу, туруштуг, маадырлыг болгаш организакчы чорук пегеттинерин билир бис. Леонид Ильич ёзулуг-ла эрес, маадыр кижи.

Л. И. Брежнев ССРЭ-ниң Камгалал Чөвүлелин удуртуп, совет Чепсектиг Күштерин быжыглаар, дайынчы аргамунистиг партияны, Совет чазаавысты долгандыр улам сырый каттыштыышаан, биске таварышкан кажыыдалдың бо хүннеринде улам бедик бүдүрүкчүлүг, организакчы ёзулабиле ажылдаар, эң-найыралывысты улам бижыглаар бис. Мээң бригадам кежигүннери бистиң шуптувуска чайгылыш чок мерген угаанның удуртукчу, шынчы эш болуп чораан эргим Леонид Ильичиниң мөчээни-биле холбашкан ханы кажыыдалды үлежип турар.

Ч. ДОНГАК.

«Кызыл тудуг» эргелелинде бригадир, Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу.

УЛАМ СЫРЫЙ КАТТЫЖАР

Улуг Ленинниң херээнин уламчылакчызы, совет улустун улуг оглу, чалбыыштыг патриот, тайбың дээш могагшылаг чок демиселчи, бистиң шуптувуска эргим болгаш чоок кижи Леонид Ильич Брежнев мөчээн. Бистер, совет улус, бо хүннерде сөглеп четпес улуг кажыыдалга таварыштывыс. Ол биске кончуг аар чидириг.

Леонид Ильич Брежнев эң-не кижазиг, эң-не төлептиг кижилерниң бирээзи чораан. Ол бодунуң күжүн, энергиязын, талантызын совет улустуң чаагай чоруун көдүрериңге, чүрттүң камгаланыр күчүзүн быжыглаарынга, делегейге быжыг тайбыңны тургузары дээш херекке харам чокка берип чораанын билир бис. Ам ооң ол күзел-чүткүлүн бистер, коммунистер, совет кижи бүрүзү уламчылап, Коммунистиг партиянын, Совет чазаавысты долгандыр улам сырый каттыштыышаан, биске таварышкан кажыыдалдың бо хүннеринде улам бедик бүдүрүкчүлүг, организакчы ёзулабиле ажылдаар, эң-найыралывысты улам бижыглаар бис. Мээң бригадам кежигүннери бистиң шуптувуска чайгылыш чок мерген угаанның удуртукчу, шынчы эш болуп чораан эргим Леонид Ильичиниң мөчээни-биле холбашкан ханы кажыыдалды үлежип турар.

Ч. ДОНГАК.

«Кызыл тудуг» эргелелинде бригадир, Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу.

ЛЕОНИД ИЛЬИЧ БРЕЖНЕВТИ ОРНУКШУДАРЫН ОРГАНИЗАСТААР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ КОМИССИЯДАН

СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалынга дүүштүр комиссияның дыцнадыры болза, Леонид Ильич Брежневти ноябрь 15-те орнукшудуп турар үеде, 12 шак 45 минута турда, Москвага, эвилелдешкен республикаларның найысыладдарынга, маадыр хоорайлар Ленинградка, Волгоградка, Одессага, Севастополга, Новороссийскиге, Керчиге, Тулага, маадыр шивээ Брестиге, ол шыкаш Калининград, Львов, Донда-Ростов, Куйбышев, Свердловск, Новосибирск, Чита, Хабаровск, Владивосток, Северо-морск, Днепропетровск, Запорожье болгаш Днепродзержинск хоорайларга үгер-бооларбиле даапгаашкынар кылыр.

Соксаал чок бүдүрүүшкүннүң бүдүрүлгелеринден ангыда, Совет Эвилелиниң бүгү девискээриниг бүгү-ле бүдүрүлгелерниң болгаш организациялыраның ажылын ол-ла үеде беш минута соксадыр; фабрикаларга, заводтарга, демир-оруктарга, далай болгаш хем флодунуң судноларынга гудоктар-биле үш минута дургузунда салют кылыр.

МОСКВА. Эвилелдер бажыңының Колонналыг залы. 18-ки армияның хоочуннары Л. И. Брежнев-биле чарлыышкын ёзулалында. СЭТА-ның фотозу. (Чурукту фототелеграф-биле алган).

Тувинская ордена «Знак Почета» библиотека им. А. С. Пушкина

Леонид Ильич БРЕЖНЕВ

ТӨРЭЭН ЧУРТ КАЖЫЫДАП ТУР

Улуг Ленинниң херээниң шынчы уламчылакчызы, чалбыыштыг патриот, шылгараңгай революсчу болгаш тайбың, коммунизм дээш демиселчи, амгы үениң улуг политиктиг болгаш күрүне ажылдакчызы Леонид Ильич Брежневтиң мөчээни-биле холбаштыр бүгү совет улус, ооң иштинде Тываның бүгү ажылчы чоннары ханы кажыдап турар.

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арныда).

ни кезээде сорук киирип келген.

Заводтуң комсомол комитединиң секретары В. Чекунов чүве чугаалаан:

— Дайын деп чүл дээрбин совет кижилериң бүдүн салгалы билбес. Ынчанташ келир үеже бүзүрелдиг көрүп турар бис. Тайбың дээш могаг чок демиселдер бистерниң идегелиристя быжыглаш турар, ол демиселдиң тук тудукчузу Л. И. Брежнев деп бүгү совет кижилер, бүгү дешилгелиг кижи төрелгеген дүрүм ёзугаар адаанар.

Ярославльдың мотор заводунга митингиниң бүгү киржикчилериниң бодалын илереткишаан, «Автодизель» катыжышкынның кол конструктору Г. Чернышев мынчалдыр онзалап демдеглээн:

— Леонид Ильичиниң амыдырал-чуртталгазы болгаш ажыл-чорудулгазы коммунизмге, чонга, Төрээн чуртка бараан болурунуң кезээде чыртыкланчак үлегер-чижээ болур. Партияның айытканы Ада-чурттуң социал болгаш экономиктиг программазын боттандырарынга бүгү күжүвүстү бээривисти төрээн Коммунистиг партивыска бүзүредип тур бис.

Бүгү Совет чурт ышкаш, Приморьениң чери база кажыдалда.

Чалбыыштыг коммунист, совет улустуң шынчы оглу Леонид Ильич Брежневтиң мөчээнинде дугайында медээни «Дальзаводтуң» судиолар септекилери ажыг-шүжүг-биле уткаан. Бүдүрүлгениң цехтеринге Леонид Ильичиниң чорааның, ажылчынар болгаш инженерлер-биле сүмележип, бодунуң бодалдарын ооң чугаалап бергенин олар утпааннар.

— Кижилерни эптиг-эвилең болгаш кичээнгейлиг көөр чорук, оларның чаагай чоруунуң дугайында, бистиң планетавыска тайбыны быжыглаар дугайында үргүлүг сагыш салып чорааны чүге бистиң чуртувуста эвес, харыы бүгү делегейде Леонид Ильичиниң шынаккыл болгаш хүндүткел-биле көөр чоруктуң сиңниктирген кайгамчыктыг шынарлар ол-дур.

ССРЭ-ниң тургустунганының 60 чылын СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлерин боттандырарынга чаа-чаа чедиишкиннер-биле алдаржыдып турар дугайында митингилериниң киржикчилерин —Приморьениң далайжылары болгаш балыкчылары, машина тудукчулары болгаш дагжылары, химиктери болгаш көдээ ажыл-агыйының ажылчылери чугаалап турар.

В. И. Ленин аттыг Днепрогэске хой кижи киржикчилиг митинг болган. Тудугжуларның болгаш энергетиктериниң хой салгакчыларының толээлекчилери аңаа чыыган. Дайын соолуңдеги баштайгы чылдарда Запорожье областың партия организациязын баштап турган Леонид Ильич Брежневти оларның иштиңден хой кижи таныр болгаш ооң удуртулгазы-биле Днепрогэсти бузундуган катап тургусканнар.

Запорожьениң индустрия комплексизин катап тургузарынга киришкеннериң бирээзи И. Иванов мынча деп медеглээн:

— Леонид Ильичиниң большевикчи эчис сорулгалыын, организакчы кайгамчык улуг талантызын хөөчүнаар, бистер кезээде сактып чоруур бис, ынчаарга Приднепровьениң катап тургузуушкуну болгаш чечектелишкини ооң ады болган хой талалыг ажыл-чорудулгазы-биле чарылбас кылдыр тудуш холбашкан. Ажылиштиң-даа, байырлалдың-даа хүннеринде ол кезээде массаларның аразынга турган, бирги чергениң чугула сорулгаларын шиитпирлээринче оларны эвилелдеп, эң-не берге ажыл-херектиң чедиишкинниг болдурунга бүзүрелче сорук киирип келген.

Минскиниң «Интеграл» катыжышкынының ажылчыннары болгаш албан-хаакчылары хой муң кижи киржикчидиг митингизинге тайбың дээш чалбыыштыг демиселчи, амгы үениң политиктиг улуг ажылдакчызы, аныяктарның мерген угаанныг дагдыныкчызы Л. И. Брежневтиң дугайында эң-не бедик хүндүткел-биле чугаалаваннар.

— Леонид Ильичиниң бүгүле бодалдары болгаш ажылынга коммунизм хереэнге кызыгаар чоокка бараан болурунга чагыртқан. Революстуг ёзубиле сорук киришкинге, большевик сыныы чок бижыг чоруккә, чалбыыштыг патриотизмге болгаш пролетаржы интернационализмге комсомолчулар, бистер Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң удуртукчузунда ооренип ап келген бис. Ону беш чылдың даалгаларын хүүсаа бетинде күүседкеп-биле холбаштыр бистиң коллективке ооң байыр чедирген чылыг состери бистиң сагыш-сеткиливиске кезээде артып калыр. Күш-ажылчы чаа-чаа чедиишкиннерлиг болуруп ооң күзээнии аданыш чагыы кылдыр хүлээп алган бис—деп, цехтиң комсомол организациязының секретары Т. Лабко чугаалаан.

Коммунистиг партиявың болгаш Совет күрүнениң удуртукчузунуң мөчээни-биле холбаштыр ханы кажыдалды Каракалпактың «Кипчак» (Узбек ССР) совхозунга болган кажыдал митингизиниң киржикчилери илергейлээн.

— Эргим Леонид Ильич мөчээн деп бодалга кижиниң бүзүрээри берге-дир. Кедээ ажыл-агыйны улам ынай хөгжүдер айтырыглар талазы-биле ооң чугаа бүрүзү чер ажылының ажыктыын белидиринге чаа-чаа курлавырларны тыварынче бистерни сорук киирип келген. Бо чылын Узбекистанга кээп чораан үезинде Леонид Ильичиниң берген сүмелерин ёзугаар узбек хөвеңчилер кезээде ажылдаарлар. Ооң удуртулгазы-биле ажылдап кылдынган ССРЭ-ниң Аш-чем программазын күүседир дээш шалыпчы ажылдаары Л. И. Брежнев дугайында бистиң эң-не чаагай сактыышкынывыс болур—деп, хөвеңчилер бригадири, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Р. Ерекеев медеглээн.

Алма-Атаның «Поршень» заводунга болган митингиниң киржикчилериниң чугаалары партияның хереэнге, коммунизм тургузуушкунунга шынчы чоруктуң даңгыраа болган.

— Совет улустуң чедиишкинери Леонид Ильичиниң ады-биле холбашкан. Сайзырагай социализмниң үе-чадазында партияның социал-экономиктиг болгаш политиктиг стратегизиин ажылдап кылырынга болгаш боттандырарынга, чоннуң чаагай чоруун кодүрериниче угланыышкынны тодаргайлаарынга база амыдыралга күүседирингe ол шылгараңгай рольду ойнаап. Партияның айыткан планнарын амыдыралга чедиишкиниг боттандырар дээш уламна шиитпирлиг болгаш күжениишкинниг демисежиривисти кажыдалдың бо хүннеринде хүлээниш тур бис— деп, бүдүрүлге мастерн аныяк коммунист К. Атыкбеков чугаалаан.

Кажыдалдың митингилерн Ленинградтың М. И. Калинин аттыг политехниктиг институтка, Свердловскийниң «Уралстальконструкция» трезвите, «Брянский машиностроительный завод» каттыжышкынга, Уфаның мотор тудуунуң бүдүрүлге каттыжышкынынга, Кабардин-Балкар АССРниң «Красная звезда» колхозунга, Тбилисиниң № 37 ортумак школазынга, Вильнюстуң Күрүне университединге болган өске-даа коллективтерге болган.

(СЭТА).

ЧАҢГЫС ЭПТИГ

Тываның электри четкилеринге эрткен кажыдал митингизинге коллективтиң бүгү кежигүннери киришкеннер. Бистиң үевистиң шылгараңгай күрүне ажылдакчызы, ленинчи партияның дайынчы штавының удуртукчузу Леонид Ильич Брежневтиң мамдарын, ажыл-чорудулгазын СЭКП хооркомунун йиғын секретары А. И. Григорьев чыыгаанарга чугаалап берген.

Митингиниң киржикчилери сос бүрүзүн, домак бүрүзүн улуг кичээнгейлиг дыңнап, оларны сеткил-сагыжыга чоок хүлээп ап органнар. Партия болгаш чоннуң шынчы оглунуң чурттап эрткен орууның үе-чадалары кижи бүрүзүнге чаа ёзу-биле ажылдап, чурттаарының төлептиг үлегер-чижектери болуп, өткүт дыңналып турган.

Кажыдал митингизинге Тываның электри четкилериниң директору Н. Н. Чумаков, газ, электри-биле кадыкчызы В. И. Попов, транспорт албанының инженери А. Ц. Ахташов эш-оорунуң мурнундан сос алгаш, Леонид Ильич Брежневтиң амыдыралы болган ажыл-чорудулгазы Коммунистиг партияга болгаш бүгү совет улуска шынчы бараан болурунуң сорук киирикчи үлегер-чижээ болуп кезээде артарын айтып, кажыылалзын бо хүннеринде чаңгыс эптиген. Быжыг турасоруктуун, найыралдыын корпуспушаан, ийи дакпыр күжениишкин-биле ажылдаарын илергейлеп турганнар.

АЖЫЛ-ХЕРЭЭНГЕ ШЫНЧЫ БИС

Коммунизмниң херээ. Чер кырынга тайбың дээш турушкут демиселиң эш Леонид Ильич Брежневтиң хенертен мөчээни-биле холбаштыр кажыдалдың митингизи Ыяш ажылагый министерствозунга эртеен. Митингиге министерствоның аппаратының ажылдакчылары, ол-ла министерствоның материал-техниктиг хандырылга конторазының, Кызылдың ыяш ажыл-агыйының коллективтери киришкен.

Митингиниң киржикчилери эш Леонид Ильич Брежневтиң мөчээни-биле холбаштыр ооң чырык турасказалын бир минута иштинде бүт кырынга тура ёзулаан. СЭКП Төп Комитединиң Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы эш Леонид Ильич Брежневтиң мөчээни-биле партияга, бүгү чонга таварышкан качыгдалды республиканың Ыяш, ажыл-агый министерствозунуң бүгү коллективтери үлежип, ханызы-биле кажыдап турарын Ыяш ажыл-агыйының министри М. А. Гаков чугаалаан. Эш Леонид Ильич Брежневтиң кайгамчык солун амыдыралын, шылгараңгай ажыл-чорудулгазын министр чыылганнарга чугаалаан, Коммунистиг партияның, чоннуң хереэнге бараан болуп, СЭКП Төп Комитединиң долгандыр улам сырый каттыларынче, өйнги чылдың планнарын өнаалдазын хуусаа бетинде күүседирингe коллективти ол кыйгырган.

Профэвилел организациязының каттыышкан комитединиң даргазы Т. П. Киприевская чүве чугаалаан, совет кижилериң амыдыралының чаагай чоруун кедүрери дээш эш Леонид Ильич Брежневтиң кайгамчык улуг сагыш салыышкынын айтып, эш Л. И. Брежневтиң улуртулгазы-биле коммунистиг партияның тургусканы өндүр чаагай планнарны боттандырары дээш күжүвүстү харамнанмайн ажылдаар бис деп, ол шыыктыкан.

Кызылдың ыяш ажыл-агыйының партия организациязының секретары Т. В. Литвинова, удуг проравы А. М. Зыкова олар ханы качыгдалды медерел билип, төрээн чуртунуң күч-күжүн шалыпчы ажыл-херек-биле быжыглаашаан, чылдың планнарын хуусаа бетинде күүседирн дээш туружуруп коллективтиң мурнундан хүлээнгеннер.

В. ШУМЕЛЬДО,
Ыяш ажыл-агый министерствозунуң парторганизация секретары.

МУРНУКУ ОДУРУГДА

Леонид Ильич Брежнев-биле кады 18-ки армияның хүрээлеңинге кирип алгаш, Ада-чурттуң Улуг дайынының кадыг-дошкун чылдарында тулчуп чораан дайын хоочунарны, бистер ханызы-биле кажыдап тур бис. Од чылдарда мен артилдерия батареязының командири болуп, Леонид Ильич-биле, дайынчы эштерим-биле кады гитлержилерге удур хой тулчуушкунпарга киржип, Карпаттарга, а ооң соонда Чехословакияга чедир чаалашкан мен. Кажан берге үелерде Леонид Ильич дайынчыларга чедип келирге, солдаттарның офицерлериң сагыш-сеткили сорук кирип, тиилелгеге бүдүрели улам бижыгын турган. Солдаттарның сагыш-сеткилин ол кымданнаа артык эки билип, оларның дугайында кеззеде сагыш салып келгең.

Коммунистиг партияның чоруткаы бүгү-ле албан-хүлээлгелерге Леонид Ильич Брежневтиң хайыышкынныг ажыл-чорудулгазын дайын үеолүзде чылдарда кайгамчык сонуургап, сагыш-сеткилиивистиң ханызындан аңаа чоргаарланып турган бис. Леонид Ильич тайбың үеде база-ла кеззеде мурнуку одурутга туржуп, совет кижилер дугайында ада-сагыш салыышкынын доктаамал илергейлеп чораан. Улут Ада-чурттуңа туректиң ханызындан ынак болурунуң, ленинчи ёзу-биле ажылдаарывның, чурттаарының, тайбың хереэн могагшылаг чок камгалаарының чайынначан үлегерин Леонид Ильич биске кайгамчык мерген угаан-биле коргускен.

А. БАРДАНОВ,
Совет Эвилелиниң Маадыры.

ЧУРЕКТЕРИВИСКЕ АРТАР

Леонид Ильич Брежневтиң мөчээни-биле холбаштыр бистиң ханы кажыдалывысты илергейлээр сос тыпас-тыр мен. Ооң маадырлиг амыдыралы, могаг-шылаг чокка ажылдап чорааны Коммунистиг партияның хереэнге, ынак Төрээн чуртка кызыгаар чоокка бараан болурунуң чайынначан үлегери болуп, совет кижи бүрүзүнүң чүрээнге кеззеде артып калыр.

«Кур чер» деп ооң номунда дараазында сөстерин кажандаа утпас мен: «Адам—ажылчын, кырган-ачам —тараачын чораан, ынчангаш заводкадаа, көдээ ажыл-агыйга-даа шылгалданы тутқан мен. Ажылчын болуп эгеледим, мынчалзажок... черни канчаар андарарын, үрезинни чажарын, дүжүттүг ажаарын билип алыр арганы болган мен, ол дээрге, бодунуң холдары-биле хлебти будүрери-дир дээрбин билген мен». Күш-ажыл кижилериниң эрге-ажыктарын Леонид Ильич үгле билип турган эвес, харын-даа оларның-биле кеззеде кады чурттап чораан. Бодунуң чайынначак чаагай амыдыралын соолгу тыныжынга чедир күш-ажыл кижилеринге ол бараан болдургап. Күш-ажыл кижизиниң дугайында сагыш салыышкынны бирги чергениң сорулгазы кылдыр ооң шиитпирлеп шыдаар аргалыын кеззеде магадап турган мен.

Ие херээжиннер дугайында Леонид Ильич Брежнев онза сагыш салыышкынны илергейлеп келген. Херээжен ажылчилериниң күш-ажыл байдалдарын болгаш амыдырал-чуртталгазын экижидер талазы-биле эң чугула доктаалдарны ооң инициативазы-биле партия болгаш чазак соолгу чылдарда хүлээп алган болгай. Өртемчейге тайбыныы хандырарынче угланган могаг-шылаг чок чаагай демисели дээш үреткиң ханызындан өөрүл четтиргенивисти ооң чыыткылыг тураскаалының баарынга могейин, илергейлеп турар бис.

Коммунистиг партиявы болгаш Совет чазанты долгандыр улам-на сырый каттыжарывыс, СЭКП-ниң XXVI съездизиниң төөгүлүг шиитпирлерин, ССРЭ-ниң Аш-чем программазын чедиишкиниг күүседир талазы-биле бистиң эрес-шудургу ажылдаарывыс —Леонид Ильич дугайында ыдыктыг сактыышкынывыс болур.

Н. ПЕРЕВЕРЗЕВА,
Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, Ростов области «Ленин оруу» колхозтуң звено удуртукчузу.

ЭКИ БИЛИР ТУРГАН

Аар кажыдалга таварышкан бис. Леонид Ильич Брежнев — ленинчи кандалыышкынның коммунизи, ёзугуг кижи-хамаатыг, чалбыыштыг патриот, интернационалчы мөчээн-дир.

Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң удуртукчузунуң, делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын шимчээшкиниииниң шылгараңгай ажылдакчызының чыыткылыг тураскаалының мурнунга бүгү делегей кажан-ногейин турар кажыдалдың бо хүннеринде Леонид Ильич дугайында — кайгамчык бодүүн болгаш чаагай сеткилдиг кижиниң дугайында чугаалаар үе-дир. Ынчангаш ооң хөгжүдүнде, ооң ажыл-ишчилериниң, ооң ынак-сеткилдиг ногээниң дугайында чугаалаар үе-дир.

Хой националдыг совет культура ажылдакчыларының дугайында ооң доктаамал ада сагыш салыышкынын кеззеде сактып чоруур мен. Ура чүүлүү Леонид Ильич кайгамчык эки билип, чурукчуларның күш-ажылын бедии-биле үнелеп чораан. Чурук чогаалдарын ооң үнелеп көргенин, чигзеп-биле сөглээп саналдары амыдыралче кичээнгейлиг ханылап кирер, амгы үениң судалын ылаптыг билир талазы-биле биске дыка дузалаан. Ажылчыннар болгаш колхозчулар-биле, эртемденнер болгаш ураң чүүл ажылдакчылары, студентилер-биле ол кеззеде сырый харылзаалыг болбушаан, оларның аразынга доктаамал чурттап, бодунуң чаагай үлегери-биле бистерни, чурукчуларны сорук киирип, чонга, ооң эрге-ажыктарынга бараан болур кылдыр бистерни ооредип чораан.

Совет кижиниң чаагай бүгү-ле мозу-шыпарларын бодунга сиңниктирген Леонид Ильич Брежневтиң портредин чуруур аас-кежиктиг болган бис. Бистиң улуг Төрээн чуртувустуң тоогүзү ооң намдарында илергейлеттингеп.

Леонид Ильич Брежневтиң ажыының дугайында чугаалаар бодаан мен.

Хой националдыг совет культура ажылдакчыларының дугайында ооң доктаамал ада сагыш салыышкынын кеззеде сактып чоруур мен. Ураң

ХАПЫ КАЖЫЫДАЛ ИЛЕРГЕЙЛЭЭШКИППЕРИ

Янзы-бүрү чурттарның күрүнелерининң база партияларының, чазактарының удуртукчулары бо хүнперде ССРЭ-ниң элчин черлерине кээп, амгы үениң шылгарангай политиктиг болгаш күрүне ажылдакчызы Л. И. Брежневтиң тураскаалынга хапы хүндүткел ёзулалын илергейлеп турар.

БУДАПЕШТ. ССРЭ-ниң элчин черинге Венгрияның Социалистиг ажылчын партиязының ТК-ның секретары К. Немет, Венгрия Улус Республиканың Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Д. Лазар болгаш Венгр Улус Республиканың өске-даа удуртукчулары кээп чораан. Олар амгы үениң улуг политиктиг болгаш күрүне ажылдакчызы, делегейниң коммунистиг база ажылчын шимчээшкинининң шылгарангай ажылдакчызы Л. И. Брежневтиң мөчээни-биле холбаштыр хапы кажыдалын илергейлеп, кажыдал дептеринге бижип, ап салганнар.

ВАРШАВА. Польша Улус Республикада ССРЭ-ниң элчин черинге ПКАП ТК-ның Бирги секретары, Польша Улус Республиканың Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы В. Ярузельский, Күрүне Чөвүлелиниң Даргазы Г. Ябловьский чурттуң өске-даа партия болгаш күрүне удуртукчулары кээп чораак. В. И. Ленинниң херээниң шынчы уламчылакчызы, бодуунуң бүгү чуртталгазын коммунистиг тургузуушкуунуң өндүр улуг программазын боттандырарының, социалистиг күрүнелериниң акы-дүжүлүшкү чайгыс эвин болгаш күчүзүн бызыглаарының херезинге турас, каадып, бодуунуң партиязынга база чонунга кызыгаар чок бердинген Л. И. Брежневтиң мөчээни-биле холбаштыр олар хапы кажыдалын илергейлеп, кажыдал дептеринге бижип, ат салганнар.

СОФИЯ. Болгария Улус Республикада ССРЭ-ниң элчин черинге Г. Филиппов, П. Младенов болгаш БКП-ның база болгар күрүнелиниң өске-даа удуртукчулары келгеш, Л. И. Брежневке кажыдал ёзулалын минутада ыт чок байдалга кылган.

БКП ТК-ның, Болгария Улус Республиканың Күрүне чөвүлелиниң, Министрлер Чөвүлелиниң база БКП ТК-ның Чингине секретары, Болгария Улус Республиканың Күрүне чөвүлелиниң Даргазы Т. Живковтуң өмүнээзинден СЭКП ТК-га, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунга база Министрлер Чөвүлелинге, совет — коммунистерге болгаш бүгү совет улуска болгар коммунистерниң, бүгү болгар уянгыстуң хапы кажыдалын олар илергейлээнер.

ПРАГА. Л. И. Брежневтиң мөчээни-биле холбаштыр хапы кажыдалды Чехословакияның удуртукчулары ССРЭ-ниң элчин черинге кээп илергейлээн. ЧКП ТК-ның Чингине секретары, ЧССР-ниң Президентизи Г. Гусак, ЧССР-ниң чазааның Даргазы Л. Штроугал, ЧКП ТК-ның Президиум-кежигүннери, ЧКП ТК-ның секретарьлары кажыдал дептеринге ат салгылаан.

ГАВАНА. ССРЭ-ниң элчин черинге Кубаның Компартиязының Бирги секретары, республиканың Күрүне чөвүлелиниң база Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Ф. Кастро, Кубаның өске-даа удуртукчулары кээп чораан. Олар Л. И. Брежневтиң тураскаалын минута дургузунда ыыт чок сактып, кажыдал дептеринге ат салганнар.

УЛАН-БАТОР. Л. И. Брежневтиң мөчээни-биле холбаштыр Моол Арат Республиканың партия болгаш чазак удуртукчулары Ю. Цеденбал баштады ССРЭ-ниң элчин черинге кээп чораан. Олар кажыдал дептеринге ат салгылаан: «ССРЭ-ниң коммунистери база ажылчы чоннары, делегейниң дешилгелиг күштери-биле кады бүгү делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын шимчээшкинининң шылгарангай ажылдакчызы, моол улустуң улуг өнүүзү, МАР-ныц Маадыры, МАР-ның Күш-ажыл Маадыры, МАР-ның хүндүлүг хамаатызы Л. И. Брежневтиң хенертен мөчээни-биле холбаштыр хапы кажыдалын тур бис» — деп бижип каан.

ХАНОЙ. ВКП ТК-ның, ВСР-ниң Күрүне чөвүлелиниң болгаш ВСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң делегациязы ССРЭ-ниң элчин черинге кээп, Л. И. Брежневтиң мөчээни-биле холбаштыр кажыдалын илергейлээн. Делегациязының өмүнээзинден вьетнам удуртукчулар Ле Зуан, Чыонг Тинь, Фам Ван Донг база Нгуен Хыу олар Ленинниң улуг херээниң шынчы уламчылакчызы, СЭКП-ниң бүгүлээн Совет күрүнеңиң шылгарангай удуртукчузу, тайбын дээш, социализмниң болгаш коммунизмниң тинделгези дээш могаг-шылаг чок демиселче, вьетнам улустуң улуг өнүүзү Л. И. Брежневтиң мөчээни-биле холбаштыр хапы кажыдалын илергейлээн чүүлдү кажыдал дептеринге бижээнner.

ПЕКИН. Л. И. Брежневтиң мөчээни-биле холбаштыр ССРЭ-ниң элчин черинге Бүгү-кыдаттың Улус толээлериниң хуралының Доктаамал комитединиң Даргазының орлакчызы Уланһу, КУР-нуң Күрүне чөвүлелиниң кежигүнү, КУР-ның даштыкы херектер министри Хуан Хуа болгаш өскелер-даа келгеш, хапы кажыдалын илергейлээнер. Олар кажыдал дептеринге чүве бижээн.

ГАВАНА. Кубада тускай аллан ёзүзу-биле чоруп турар ЛУДР-нуң Президентизи, Лаостуң Улустуң Дээди хуралының Даргазы Суфанувонг Л. И. Брежневтиң мөчээни-биле холбаштыр Гаванада ССРЭ-ниң элчин черинге кээп чораан, Л. И. Брежневтиң кажыдал ёзүзу-биле хаажылаан портредининг чанында чечек салгаш, ооң тураскаалын минута дургузунда ыыт чок сактып ёзулаан, кажыдал дептеринге ат салган.

БЕЛГРАД. ЮСФР-ниң Президиумунуң Даргазы П. Стамболич, Югославияның Коммунистер эвилелиниң Президиумунуң Даргазы М. Рибичич, ЮСФР-ниң Скупщиназының Даргазы Р. Диздаревич болгаш Югославияның өске-даа партия база политиктиг удуртукчулары ССРЭ-ниң элчин черинге келгеш, Л. И. Брежневтиң мөчээни-биле холбаштыр кажыдал дептеринге чүве бижип арттырып каан.

ДЕЛИ. Индияның Премьер-министри И. Ганди ССРЭ-ниң элчин черинге кээп чораан. Л. И. Брежневтиң тураскаалын ол сактып ёзулаан, кажыдал дептеринге ат салган.

МАНАГУА. Национал-хосталганың Сандиножу фронтузунуң национал удуртулгазының болгаш Национал катап тургузуушкун чазааның Удуртулга чөвүлелиниң кежигүннери ССРЭ-ниң элчин черинге кээп чораан. Национал-хосталганың Сандиножу фронтузунуң национал удуртулгазының кежигүнү, чазактың Удуртулга чөвүлелиниң координатору Даниэль Ортега кажыдал дептеринге чүве бижип, ат салган.

АДДИС-АБЕБА. Эфиопияның Түр Административтиг Шериг чөвүлелиниң база ажылчы чоннар партиязың организастап тургузаар талазы-биле комиссияның даргазы Менгисту Хайле Мариам ССРЭ-ниң элчин черинге келгеш, Л. И. Брежневтиң мөчээни-биле холбаштыр кажыдал дептеринге чүве бижип, ат салган.

ЛУАНДА. Ангола Улус Демократтыг Республиканың Президентизи Эдуарду Душ Сантуш баштады МПЛА-Күшажыл партиязының делегациязы ССРЭ-ниң элчин черинге кээп чораан. Ж. Эдуарду Душ Сантуш кажыдал дептеринге чүве бижип, ат салган.

БАМАКО. Мали улустуң Демократтыг эвилелиниң партиязының Чингине секретары, Мали Республиканың Президентизи М. Траоре ССРЭ-ниң элчин черинге келгеш, кажыдал дептеринге чүве бижип, ат салган.

ЛУСАКА. Замбияның Президентизи К. Каунда биле Национал хамаарышпас чоруктуң Жаттыкан партиязының Чингине секретары Х. Лулемба ССРЭ-ниң элчин черинге кээп, Л. И. Брежневтиң мөчээни-биле холбаштыр кажыдалын илергейлээнner.

БИСАУ. ПАИГ-тиң Чингине секретары, Гвинея-Бисау Республиканың (ГБР) Революстуг чөвүлелиниң Даргазы Жоау Бернарду Виейра баштаан ГБР-ниң партия-чазак делегациязы ССРЭ-ниң элчин черинге кээп чораан болгаш кажыдалдың дептеринге Ж. Б. Виейра кажыдалды илергейлеп бижээн.

ХАРАРЕ. Зимбабве Республиканың президентизи К. Банана болгаш чурттуң премьер-министри Р. Бугабе ССРЭ-ниң элчин черинге келгеш, кажыдалдың дептеринге кажыдалды илергейлеп бижээнner.

БЕЙРУТ. Ливанның Коммунистиг партиязының Чингине секретары Ж. Хауи кажыдалды илергейлээр дээш ССРЭ-ниң элчин черинге кээп чораан болгаш тайбың, социализм дээш, бүгү улустарның хосталгазы дээш демисселге Л. И. Брежневтиң шылгарангай ролюн онзалап демделээн бижимелди кылган.

МАНИЛА. Филиппинының президентизи Фердинанд Маркос, Улуг Маниланың губернатору, «Филиппины—ССРЭ» Наймарал пинтилелиниң хүндүлүг президентизи Имельда Маркос ССРЭ-ниң элчин черинге кээп чораан болгаш Л. И. Брежневке тураскаал ёзулалын кылгаш, кажыдал дептеринге ат салганнар.

КАТМАНДУ. Непалдың премьер-министри болгаш чурттуң чазааның өске-даа кежигүннери ССРЭ-ниң элчин черинге кээп чораан болгаш Л. И. Брежневтиң мөчээни-биле холбаштыр кажыдалды илергейлеп, кажыдал дептеринге ат салганнар.

ВАШИНГТОН. Каттышкан Штаттарның президентизи Р. Рейган ССРЭ-ниң АКШ-та элчин черинге келгеш, кажыдал дептеринге дараазында үүлдү бижээн: «Президент Брежневтиң өг-бүлезинге болгаш Совет Эвилелиниң улузунга кажыдалды илергейлеп тур мен. Бистиң ийи улустарывыс бо делегейге тайбың кады чурттаар болзун».

Президентиниң национал аймыл чок чорук талазы-биле дузалакчызы У. Кларк болгаш президентиниң аппарадының удуртукчузунуң орлакчызы М. Дивер олар Р. Рейганны үдеп чорааннар.

АКШ-тың күрүне секретары Дж. Шульц ССРЭ-ниң элчин черинге база кээп чораан.

НЬЮ-ЙОРК. КНО-нуң Чингине секретары Х. Перес де Куэльяр ССРЭ-ниң КНО-нуң чанында доктаамал толээ черинге кээп чораан болгаш Л. И. Брежневтиң мөчээни-биле холбаштыр кажыдал дептеринге кажыдалды илергейлеп бижээн.

ХЕЛЬСИНКИ. Финляндия Республиканың президентизи Мауно Койвисто ССРЭ-ниң элчин черинге кээп чораан болгаш Л. И. Брежневтиң мөчээни-биле холбаштыр хапы кажыдалды илергейлээн.

ТОКИО. Японияның премьер-министри Д. Судзуки ССРЭ-ниң элчин черинге кээп чораан. Л. И. Брежневтиң мөчээни-биле холбаштыр кажыдалды Японияның чазааның болгаш чонунуң өмүнээзинден ол илергейлээн.

ОСЛО. Норвегияның премьер-министри К. Виллок ССРЭ-ниң элчин черинге кээп чораан болгаш Л. И. Брежневтиң мөчээни-биле холбаштыр кажыдал дептеринге ат салган.

(СЭТА).

Сталинград тулчуушкунунуң 40 чылынга

Сталинград тулчуушкунунуң хүнперинде, 40 чыл бурунгаар Мамай курганы Россияның кол бедии деп адап турган. Хоорайдан ол бедик болгаш стратегтиг чугула туруш болуп келген.

Мамай курганы — ам Волгада маадырхоорайга келген аалчыларның сонуургап көөр тураскаалдыг оңза чери болуп турар. Сталинград тулчуушкунунуң маадырларынга тураскаалдыг өндүр-чаагай ансамбльди ында тургускан. Волгоградтың Мамай курганда тураскаал-ансамбльдиң телевилезин ССРЭ-ниң улустуң чурукчузу Е. В. Вучетичиниң удуртулгазы-биле скульпторларның болгаш архитекторларның коллективи чоттаткан.

Э. КОТЛЯКОВТУҢ фотозу.

СЭТА-ның фотохрониказы.

БАШ БУРУНГААР ТУРГУЗАР

Малдан бедик болгаш шынарлыг продукцияны алырының база оны кыштан хүр ажырарының бир кол магадылалы—четчир санныг быжыг чем-суурну баш бурунгаар тургузуп алыры болур. Ол ышкаш мал чеминиң курлавырларын белеткээр херекке ажылчын күштү чогуур үезинде долу ажытлаанындан, арга-курлавырларны мөөнүзининден чедишкиннер чедип алдынар.

Бо чылын агаар бойдустуң байдалы эрткен чылдыңдан дээре, чер-черде үнген сигеннің үнүжү багай эвес болган. Мурнуку чылдарның таарымча чок байдалдарындан республиканың дыка хөй ажыл-агыйлары боттарының девискээриниң четчир санныг чем-суурну белеткеп алыры берге турган. Ооң ужундан чамдык ажыл-агыйларның белеткээн чемнери кыш төнмейн турда-ла үстүп, малдың продуктулуг чоруун чавызадып, харын-даа баш санынга хорамчаны чедирип турган.

Бо чылын республикада байдал мурнуку чылдарга бодаарга аалчок таарымчалыг болуп турар. Ниитизи-биле республика 1982—83 чылдың кыжынга малга чиртири-биле 168598 тонна сигенни белеткээн, эрткен чылдың дешелиңге чижеглеп бодаарга, 54138 тонна сигенни ооң кырынга немей кылган болуп турар. Ооң-биле чергелештир силос, сенаж, витаминниг сигеп далганын белеткээри эрткен чылдыңдан база хөй болган.

Районнар талазы-биле алырга Чөөн-хемчик, Мөңгүн-Тайга, Барыын-Хемчик, Эрзин планныг онаалдазын күүседип алган. Олар ниитиниң малынга четчир санныг быжыг чем-суурну чогуур үезинде тургузар дээш ажыл-агыйлар аразынга социалистиг чарыштыг дээштир организастаанындан чедишкиннер чедип алдынган. Оң ышкаш бо чугула компанияже ажыл-агыйларның партия, совет, хөй-ниити организациялары чонпуң күжүн мөөнүеп, ооң түңнелдерин чогуур үезинде үндүрүп келгенинден ажылдың бүдүрүкчүлүг чоруу бөгүйлери боттарының мурдээн. Үстүнде-адаттынган районнарның дыка хөй ажылчынга салган хүдөлгелерин оранчок ажыр күүсеткилээн. Сигеп кезер планын Карл Маркс аттыг совхоз—168,3 хуу, СЭКП-ниң XXII съездизи —124,3 хуу, «Хемчик»—103,4 хуу, «Мөгөп-Бүрен»—113 хуу, «Нарын»—126,9 хуу чедирген.

Силос, сенаж салыры эрткен чылдың дешелиңден база элээн көвүдээн болгаш ооң шынары экижээн. Улуг-Хем, Бии-Хем, Кызыл районнар боттарынга алган онаалдазын түс-тузунда ажыр күүсеткилээн. Чөрле ышкаш, бо районнарның ажыл-агыйлары чугула кампанияже кижи күжүн чөп мөөнүеп, техниканы бүдүрүкчүлүг ажылган келгенинің ачызында эки түңнелдер чедип алдынган.

Чамдык районнар сигеп белеткелиңче кичээнгейни көңкадып, ажылды чүгүлээп көрбейн, сенаж, силос белеткеп алда ажырбас даап хөөнерге алыш турары канчаадаа таарышпас. Бир чамдыктары сигенни белеткеп алгаш, сенаж, силос салырын ыңдыг чугула херекке албайн турар, таварылгалар база бар.

Сигеп белеткээриңче чамдык районнарның ажыл-агыйлары көңкак кичээнгей салып турганындан планныг онаалдаларын чедир күүсетпейн барган. Танды район планын 43,9 хуу, Каа-Хем—58,5 хуу, Тожу—58,9 хуу күүсеткен. Чүнүң-даа соолуңде Танды район чоруп турар. Район бо чылын 21270 тонна сигеп белеткээр планынын чүгле 9528 тонназын кылган.

Черле ышкаш, Танды районнуң ажыл-агыйлары бо чылын улус хожудашкынга таварыжып турар. Ында Тома аттыг совхоз планын 32,8 хуу, ССРЭ-ниң 50 чылы—59,3 хуу, «Революциянның чалбыныы» чүгле 25,3 хуу күүсеткил алган. Бо совхозтарда ажылдың бүдүрүкчүлүг чоруу чаңыс болгаш темнин аалчок ооңкум болган. Ол ышкаш мал чеминиң белеткелиңге хөй-ниити күжүн хаара тутпайн турган болгаш кижилериниң ажылдазарынга таарымчалыг байдалдарны чогуур үезинде тургускайн келген.

Республиканың чамдык районнарында мал чеминиң белеткели көңкак болганындан ажыл-агыйлар недир кыштан малды мөңге ажырып алырының айтырыы парылдан турар. Ынчангаш бо чоруктан чайлаар дизе, ажыдыгаштан эгелеп тараа шөлдериңде саванны болуп, турлагларга чедирип алыры чугула. Ол ышкаш чамдык шыырак белеткелдиг совхозтар-биле кероо чарыш, оларның артыкшылдыг сигеп-шарбилин баш бурунгаар дугуржүп алырының аргаларын дилеп тывар хөрек.

СЭКП-НИҢ XXVI СЪЕЗДИЗИНИҢ УГЛАНЫЫШКЫНЫН УЛАМЧЫЛААР

Делегейниң хөй-ниитизиниң кичээнгейи бо хүнперде Ленинниң улуг херээниң шынчы уламчылакчызы, амгы үениң эң улуг политиктиг болгаш күрүне ажылдакчызы Леонид Ильич Брежнев-биле совет улустуң чараш турары Москваже угланган. СЭКП-ниң иштики болгаш даштыкы политиказын хевирлеп тургускаш, ону амыдыралга боттандырарынга, тайбың дээш, ядролуг айыыл-халапты баш удур болдурбазы дээш демисселге Л. И. Брежневтиң улуг ачы-хавыязын янзы-бүрү чурттарның солуннары, хөй-ниитизи болгаш күрүне ажылдакчылары демделеп турар.

СЭКП Төп Комитединиң ээлчет чок Пленумунуң дугайында болгаш СЭКП ТК-ның Чингине секретарының эң Ю. В. Андроповтуң соңгаанының дугайында дыңнаткаш, даштыкының масселалыг информацияга чепеектери, СЭКП-ниң XXVI съездизиниң угланышкынын үргүлчүлээриңге СЭКП-ниң шиитпирзинге Пленумга илерткенин онзалап демделеп турар. Ю. В. Андропов СЭКП ТК-га, Коммунистиг партияга СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлериңде айыттынган коммунистиг тургузуушкунуңуң программазын чедишкинниг күүседиргө бодунуң бүгү күжүн, билинген болгаш амыдыралчы дуржулгазын бээрип, ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш камгалаңыр күчүзүн улам улгатпарының, совет улустуң чаагай чоруун бедидеринин, тайбыңны бызыглаарының сорулгаларын шиитпирлээриңге Л. И. Брежневтиң үезинде чорудуп турган бүгү-ле ленинчи иштики болгаш даштыкы политиканы боттандырып чорударын хевээр уламчылаарын бүзүреткен деп солуннар демделеп турар. Солуннар К. У. Черненконуң чугаазын нарлаан, ооң мынча даап сөстерин демделээн: бистиң 18 миллион кежигүнүүр партиявыс чаңгыс эптиг болгаш сырый каттышкан-даа. Совет улус партияның мерген угаанынга кызыгаар чок бүзүрээр... партияның бүгү органнарынга пайыралдыг болгаш демниг ажыл коммунистиг тургузуушкунга-даа, бистиң делегей ареназынга ажыл-чорудулгавыска-даа моон-даа соңгаар чедишкиннерни хандырар.

Хавойга ВКП ТК-ның Чингине секретары Ле Зуанның даргалаашкыны-биле **Вьетнамның Коммунистиг партияның Төп Комитединиң Политбюрозунуң** онза хуралы болган. Оон киржикчилери Л. И. Брежневтиң мөчээни-биле холбаштыр чорудар хемчегдерин чугаалажып корген. ВКП ТК, ВСР-ниң Күрүне чөвүлели болгаш Министрлер Чөвүлели, Вьетнамның Ада-чурт фронтузу Л. И. Брежнев-биле чарлышкынның ёзулалын Хавойда организастаан. Чуртка кажыдал хүнперин чарлаар дугайында шиитпир хүлээп алдынган.

Л. И. Брежневтиң мөчээни—моод улуска база-ла эң улуг чидириг. МАР-ның коммунистери болгаш ажылчы чоннары бо хүнперде СЭКП болгаш совет улус-биле найыралды моон-даа соңгаар чайгылыш чокка бижыглаар деп, МАРП ТК-ның Политбюро кежигүнү, МАР-ның Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы **Ж. Батмунх** мелеглээн.

Көрейниң Күш-ажыл партиязының Төп Комитединиң, КУДР-нуң Төп Улусчу Комитединиң болгаш КУДР-нуң Административтиг чөвүлелиниң кады хүлээп алган доктаалында эш Л. И. Брежнев СЭКП-ниң болгаш Совет күрүнеңиң сураглыг ажылдакчызы чораан болгаш бодунуң амыдыралын Октябрьның чаалаан алышкыннарын болгаш совет иштилел тургузуун бызыглаарынга бергенин айыткан.

Ноябрь 15-ти КУДР-да бүгүнитиниң кажыдалының хүнү кылдыр чарлаан.

Совет улустуң улуг оглу Леонид Ильич Брежнев бодунуң бүгү амыдыралын шупгузун тоогулуг херекке—социализмниң херээнге берген деп, чехословак **«Руде право»** солун редакция үүлүнде бижээн. Л. И. Брежнев мөчээн. Совет коммунистериниң партиязы, улуг болгаш биске эң-не чоок Советтер чуртуң хевээр арткан. Бистиң совет улус-биле найыралывыс база моңго болур. Бистиң чүректеривис бо хүнперде хапызы-биле кажыдап турар, ынчалза-даа ол чорук коммунистерниң дайынды чүрээн кошпатпас, чүс-чүс миллион ажылчы чоннарның марксизм-ленинизмниң меңгеде дириг идеяларын амыдыралга боттандырарынче, дайын болгаш олум-чидим чок делегейни тургузарынче, кижиниң чаагай чоруу болгаш аас-кежии дээш демисежирынче бижыг тура-соруун сый шаап шыдавас.

Эрге-чагырга партиязы ШНК (И)-ниң ажылчын комитединиң Индира Гандинин даргалаашкыны-биле бооп эрткен хуралынга хүлээп алган резолюцияда демделээнин болза: Л. И. Брежнев Индияның улуг оңнүү чораан. Индий Национал конгресс индий-совет найыралды болганы кады ажылдажылганы бызыглаарынга ооң хууда салыышкынын бедии-биле үнелеп турар. Делегейниң дүшкүүрлүг чоруун чавырлыдырарының херээ болгаш тайбының бүгү делегейге херээниң тинделгези дээш демисселге ол бодунуң могаг-шылаг билбес күжевишкиннерни кылганы-биле амгы үениң тоогузуңге хапы исти артырган. Индий-совет найыралды болгаш кады ажылдажылганы бызыглаарынга, моон-даа соңгаар тайбың дээш демисежирни Л. И. Брежневке эң эки тураскаал болур.

КНО-нуң Чингине секретары **Х. Перес де Куэльяр** мынча деп медеглээн: совет улус болгаш делегейниң национал-ларының ниитилежилгези бүгү делегейде дүшкүүрлүг чоруктуң чавырлыышкынын чедип алырынга болгаш улустар аразынга кады ажылдажылганы бызыглаарынга бодунуң бүгү күжүн берип келген удуртукчуну оскунган. Л. И. Брежнев делегейниң ийги дайынының айыыл-халавын боду корүп эрткен болгаш, ооң боо-чепсекти дүжүрериниң херээн кайы хире кызымаккай камгалап чорааны, ол ышкаш тайбың болгаш айыыл чок чорук талазы-биле хөй санныг совет эгелекчи сандалдары ол бүгүнү тайылбырлап турар-дыр.

Л. И. Брежнев бистиң үениң шылгарангай күрүне ажылдакчызы чораан болгаш кажан-даа тайбынны бүгү делегейге бызыглаары даап демисежип, араб улустуң доктаамал ониүү боон, араб улустарның чедип алыр даап демисежип турары шынныг принциптерни камгалаарыга дузалап келген деп, Ливанның премьер-министри Шафик Ваззан медеглээн.

Совет улустуң шылгарангай оглу, амгы үениң эң улуг политиктиг ажылдакчызы Леонид Ильич Брежневтиң мөчээнинге бүгү чер бомбүрээ хапызы-биле кажыдаш турарын тоогүүр, марксисчи шинчилелдерниң америк институдунуң директору **Герберт Аптекер** чугаалаан. Ол ышнчы ленинчиниң ады болгаш амыдыралының хөрээ тайбыңны болгаш бүгү кижи төрелгетенин камгалаары даап кызыгаар чок демисел-биле үзүлбес харылзаалыг боон келген. Л. И. Брежнев Ленинниң политиказын үргүлчүлевишаан, амгы үениң ол эң кол сорулгазын боттандырары даап күжүн харам чокка берип, бүгү чер кырының чаагай тура-соруктуг кижилериниң хүндүткелин чаалап алган.

Делегейниң солуннарының арыннарында, янзы-бүрү чурттарның радиозүүнү болгаш телевидениезининг соолгу медээлеринде кол-ла черни СЭКП ТК-ның ээлчет чок Пленумунуң, анаа эштер Ю. В. Андропов болгаш К. У. Черненко оларның чугааларының дугайында дыңнадыглар эдеп турар. Социалистиг чурттарның массалыг информация чепсектери Пленумнуң ажылының болгаш ооң түңнелдериниң дугайын эң-не калбаабиле дыңнадып турар.

Польшаның **«Трибуна люду»** солуну Пленумнуң дугайында информастыг дыңнадыгны мындыг состер-биле тайылбырлаан: «Ю. В. Андропов: Л. И. Брежневтиң удуртулгазы-биле ажылдап кылган партияның болгаш совет күрүнеңиң иштики болгаш даштыкы политиктиг угланышкынын амыдыралга чайгылыш чокка боттандырары — бистиң бирги чергелиг хүлээлгевис».

«Жолнеж вольности» дээр польша солун мындыг этеп парлаан: «Улуг социалистиг дем каттыжышкынының күч-шыдалының улгатканы болгаш бүгү талалыг кадыг, ажылдажылгазының хапылаанын Л. И. Брежневтиң адыг болгаш ажыл-чорудулгазы тудуш холбаалыг».

«Бистиң ак-дүнма партиявыс совет Коммунистиг партия болза Юрий Владимирович Андроповтуң шүүрүлде СЭКП ТК-ның Чингине секретарының албан-хүлээлгезинге бодунуң коллективтиг удуртулгазының кежигүнү — дуржулгалыг, делегей ареназында хүлээп кордүвеген болгаш хүндүткелдиг кижизин соңгуп алган» — деп, венгр **«Непсабадшаг»** солун бижээн. СЭКП-ниң болгаш Совет күрүнеңиң делегейге онзагай туружунга холбаштыр канчаар-даа аажок улуг харысалга онаажып турар СЭКП ТК-ның Чингине секретарының албан-хүлээлгезинде аныяк чылдарындан эгелээш-ле таланызын болгаш күжүн бодунуң. Төрээн чуртунуң чечектелвишкинининг херээнге, коммунизмниң тинделгезининг, кижи төрелгетенин бүгү-ниити дешилгезининг херээнге берген, ыңдыг политик-коммунист киргеп-дир».

Ю. В. Андроповтуң СЭКП ТК-ның Чингине секретарыга соңгугаанының дутайын бирги арынга дыңнаткаш, кыдат **«Жэньминь жибао»** солуннуң демделээни болза: Л. И. Брежневтиң удуртулгазы-биле ажылдап кылган иштики болгаш даштыкы политиканы уламчылаарын Ю. В. Андропов медеглээн. Ол солун СЭКП ТК-ның чаа Чингине секретарының допчу намдарын парлаан.

СЭКП ТК-ның Пленумунуң ажылынче Барыын чүкте база улуг кичээнгей салып турар. «Гайбыңны империалистерден дилеп албас деп чүвени эки билир бис. Оңу. чүгле Совет Чепсектиг Күштериниң тинилеттирбес күүч-шыдалынга даянган, камгалап ап болур» деп, СЭКП ТК-ның чаа Чингине секретары чугаалаанын америк **ЮПИ** агентилел демделээн.

Совет Компартиянның ээлчет чок Пленумунга Ю. В. Андроповтуң чугаазы Совет Эвилелиниң чаа удуртулгазы, чайгылыш чок даштыкы политиктиг угланышкынны уламчылаар апаарының дугайын хереченлеп турарының дугайын америк **Эй-Би-Си** телекомпанияя демделээн.

Англияның **«Гарджан»** солуну Пленумга Ю. В. Андроповтуң чугаазы совет удуртукчуларының иштики болгаш даштыкы политиказының оскерлиш чогун бадыткаанын демделээн.

Тайбыңны камгалаары ССРЭ-ниң бирги чергелиг сорулгазы боон артарын **«Морнинг стар»** солун айыткан.

(СЭТА).

ДАШТЫКЫДА

ВСР, Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң тургустунганындан бээр 60 чылынга алдар кылдыр боттарының бедиткен социалистиг хүлээлгелерни Вьетнам Социалистиг Республиканың далай ертээлдеринин тудуг ажылчынары болгаш ертээлдер дериишкинниге киржип турар совет специалистер алган. Хайфонның далай ертээлиниң ажылчынары болгаш ооң бүдүрүлгелериниң дериишкиннерни кылчын турар совет специалистер боттарының хүлээлгелерин чедишкинниг күүседип, суднолларны дүрген хүлээп ап, чүүктерни хуусаазыпдан эрте дүжүрүп база чүдүрүп турар. Хайфон ертээлинде күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү бедээн, нарын техниканың ажытлалы экижээн. Вьетнам ажылчыннарның, инженер-техниктиг ажылдакчыларының болгаш оларның совет өнүктеринің дем каттыштырган күш-ажылы, кады алган социалистиг хүлээлгелери чаагай түңнелдерни берип турар.

ҢУРУКТА: «Молодежный» деп совет судно Хайфонның далай ертээлинде.

ВИА—СЭТА-ның фотозу.

Татарияның Чурукчулар эвилелиниң Казаньда делгелге залында. Татар АССР-ниң улустуң чурукчузу, Казаньның уран чүүл училищезиниң директору М. Х. Хаертдинов бичии ургларның чуруктар делгелгезинге келгеннер-биле ужуражып турар.

Е. ЛОГВИНОВТУҢ фотозу. СЭТА-ның фотохрониказы.

ДӨРТЕН БИР АНЫЯК ҮН

Аныяк авторларның азы дертен бир аныяк үн «Дамырак-2» деп чыындының чаа үндүрүлгезинде кирген. Номну чырыкче үндүрериңге чогаалчылар А. Даржай, О. Сувакпит олар эгелеп чоруур аныяк автор бүрүзүңүң чогаадыкчы бодалдарынга кичээнгейлиг болуп, аңаа чогуур сүмелерин бергени номнуң бодундан-на илдең. Номчукчуның сонуургалын болдуруп турарының ужуру-даа ында. Бо дугайында «Шын» болгаш «Тываның авыяктары» солуннарга чамдык номчукчуларның үнелеп бижээни таварылга эвес.

Мен номчукчу болганымда «Дамырак-2»-ниң дугайында «Тувинская правда» солунуң бо чылдың сентябрь 17-де номеринде С. Баирның «...но греть прекрасней» деп статьязынга арай-ла таарышпадым.

Бо статьяны номчуурга парлалтага киирбес турган чиг, бышпаан чогаалдар хөй кезии дээр, ону парлаанынга А. Даржай, О. Сувакпит бууруулуг дээр чемелээшкин база бар. С. Баирныы-биле «сес камнавас, өттүнүшкен» одуруглар кымнарга хамаарышкаңыл? Аңаа дөртен бир авторлар шупту хамааржыр бе?

С. Баирниң бижээни «Парлаан херээ бар бе?» дээни чүгле Нина Эртине, Бораш Ондар оларны баштадыр дөртен бир авторларга хамаарыштырып турар. Нина Эртинениң «Харылзаа күс», «Үйгум келбес кандыг аай чоор...», «Эрткен үе эглип келбес будалган мен» деп шүлүктеринде бодунуң чүрээниң хилинчектегенин ол хевээр бижээн. Чамдыктарныы-биле алырга чүге кижи ынап-ла аас-кежии биле чедишкинни бижиир ужурлугул? Амыдырал парын, оон кандыг байдалын чүге чугаалап болбазыл, ону чугаалап бижиптерге чаасказынзыргай азы муңгак хөөн деп санаарыл? Бир эвес Нина Эртине бодунуң муңгаралын хөглүг кылдыр дедир бижип каан болза, ол бодунуң шүлүү-биле чүгле бодун эвес, а номчукчузун сагыштыы-биле мегелээни болу бээр. Ол аныяк авторда «Төрээн хемим» деп чараш сөстерлиг шүлүк бар. Ында чүү четпезил ынчаш? Мурнунда ыңдыг аттыг ыры бар болганынга оон бүрүүзу чү, чүге бодунуу-биле төрээн хемин мактап болбас деп. Чечен чогаал чаңгыс темага, чаңгыс уткага каш-даа ынзы илереттинин болуур. Чечен чогаалдың ол хевирин кымдаа өскертип шыдавас. С. Баирныы-биле алырга, чаасказынзыраан, муңгак хөөнге алыскан деп турар чогаалдарының авторлары боттарының-биле шилип алган темаларынга бодалдарын илередип турар. Оларны чүге парлап болбазыл?

С. Баирниң чүүлү-биле таныжканнар аныяк чогаалчыларның ажылынче тура чокталышкынын болдуруп турар. Дөмейлешкек чогаалдарны номчаанының ажыы чүү боор дээш хөөн киирип турар-дыр. Дөмейлешкек чогаалдар кайы хөй. Чаңгыс Улуг-Хемниң дугайында хейле чогаалчылар алган ырлап турар. Оларның кол утказы дөмей. Ыңдыг дээш оларны кым-даа чемелевейн турар. С. Баирныы-биле алырга, Улуг-Хем—Енисей дугайында чаңгыс-ла гимн турар дээш хөөн черле шын эвес.

Ол ышкаш делегейде чүгле чеди үн нотазы бар. Оларның дузазы-биле кандыг-даа чон бодунуу-биле ырлажып келген. Ол ноталарга пемей кандыг-даа нацияның кижилери нота чогаадыр деп бодавайн турар болгаш ол болдунмас-даа болуур. Ол-ла чеди үн катаптажыр. Аныяк авторларның чамдыкызының чогаалдарын шуут парлаваан болуру кай деп турар С. Баирниң бодалы өөредиг-даа, чагыг-даа, сүме-даа бербейн баар хевирлиг. Маңаа шүүмүүледип турар Кан-оол Чульдумнуң «Орай күс. Бодаңыг». деп шүлүүнүң:

«Хүүм келир—караам
шимгеш.
Не черге дыштаныр мен»—
деп
ийи одуруун «өлүмче белеткенишкин» деп чемелеп турар-дыр. Ол-ла олуругнуң уланчызынче кичээнгей салбаан:

«...Күзел, чүткүл,
бодалдарым
Ижим-биле артып калыр».

Кырган-даа, аныяк-даа кижиниң назынның кым болчап каан боор. Маңаа кижиниң өлүмү оон дириг чорааш күзеп, бодап чорааны дег ие черинден чайлавас, кандыг-даа муңгараар, коргар чүве чок, амыдыралдың диалектиказы-дыр деп бодаар мен. Амыдырал — демисел болуур болганда кижи аас-кежик, чедишкинден ангыда бергелерге, сагыш-хөөнүүн муңчулунга база таварыжыр апаар.

Аныяктар бөгүнгү амыдырал дугайында бижиир дээш С. Баирның сүмези эка. Ынчалза-даа ол берге айтырыг. Бөгүнгү амыдыралды бижирде Валентина Терешкова, Светлана Савицкаяның үлегерин чиженке алгаш бижирин сүмелеп турар-дыр. Ол амгы образ—овур-хевирлер болза-даа—келир үениң даянныр маадырлары-дыр. Бижирде биларга үүлүн шилип албаска, бодунуу-биле даап бодаан, херек кырында чурттап эртээнги амыдыралды чүү деп бижиир боор.

«Дамырак-2»—деп дөртен бир аныяк авторлар моон совгаар-даа боттарының тускайлаң үнү-биле тыва чогаалдың сайзыралынга үлүг-хуузун киирер апаарлар.

Т. СЕРЕН-ООЛ,
номчукчу.

ХӨГЖҮЛДЕ-БИЛЕ КАДЫ

● Кандыг кижини культурлуг дээрил?
● Ол чараш чаңнар бе?

Баштайгы амыдырал тургузуунуң кижилери кат-чимистиг черлерге келгенде азы хей олча-омактыг болганда, аажок хөглеп, четтинчиң алгаш, танцылап ойнаар чорааннар. Олар даштап, сөөктен кандыг-бир чепсектерни кылып, оларны улам хевир киир чазап, чонуп ап чорааннар. Бо культура эвес бе? Бодунуң тургузуунуң деңгелиби-биле ынчангы ниитилелдиң ёзулуг-ла сагыш-сеткил болгаш материалдыг хандырылгаларының культуразы бодур.

Ынчангаш культура кажан тывылганыл дизе, ол кижи төрелгетенниң тыптып келгени-биле кады тывылган дээ черде частырыг болбас. Түннелинде, кижи төрелгетенниң хөгжүлдези-биле кады оон культуразы база ынчаар сайзырап келген. Оон ужурундан капиталистиг делегейниң культуразы социалистиг ниитилелдиңден бир чада куду болуп турар ужуру ол. Социалистиг ниитилелдиң бөдүүн хамаатызы буржуаа ниитилелдиң кандыг-даа дүжүмединден оранчок бедик мөзүлүг болур деп, В. И. Ленин эртемге үндезилээш, тодаргайлаарга диалектиканың дүрүмүн ёзугаар чугаалаан.

Ынчангаш коммунистиг ниитилелди чедишкинниң-биле тургузуп турар, делегейде эң бедик культуралыг совет чуртта ажылдап, чурттап чоруур хамаатыы кижиниң аажы-чанының болгаш ал-бодунуң культуразының дугайында айтырыг амгы үеде кажангызындан-даа артык чидии-биле тургустунуп келген. Бо айтырыгны чүгле аныяктарга эвес, а улуг назылыгларга-даа бир дөмей хамаарыштырар апаар.

Совет хамаатызы кижилерниң ниити культуразын улам бедидер дээш бистиң Коммунистиг партиявыс доктаамал сагыш салып турар. Кандыг кижини культурлуг кижи дээр дугайында республика солуннары-даа, радио-даа хей айтырыгларны көдүрүп келген. Ынчаарга бирээзи мендилээргe, өскези харыы бербээн болза, баштайгызы чүвени билир, бедик культуралыг кижи-дир, а ийигизи, — «ыыттаваспаң» чүве чедир бодавас, төлеп чок кижи-дир.

Оон ыңай өске бажыңның чемненир столунга олуруп алгаш думчуун, кулаан чүшкүп, дыргаан аштап, холу-биле дүрбүүр болза, ол чараш бе, ынчаш? Черле чараш эвес чаңчыл-дыр. Хей чон араазынга башкы салаазы-биле думчуун чүшкүй бээр кижилерни бо-ла көөр мен. Думчук ардыл дег бак чыт турбас, кижи кускузу келир.

Өске бажыңга келгеш, ыыт-чөшпээрел чокка бургурады бээрлер база бар. Чамдыктары ёзу эдерип чөшпээредир. Бажың ээзи «Хоржок!» дээриңден бертсингеш, «Ажырбас» деп каар. Оон-на бажың ишти хоранныг ыш-биле туманнады бээр. Мону черле канчап культурлуг чорук дээрил?!

Бир эвес 50 грамм водка ижишкен кижи кудумчуга кылаштаар болза, оон чаны-биле каржып эрткен кижиге водка чыды кедергей чидиг кыадыр чыттаныр эртер. Улус ону арагалыг досказар дег, чүдек чыттыг кижи-дир дижир. Ынчангаш эзирик кижиниң кудумчуже үнме дээрининң бир ужуру ол.

Өске бажыңга хонача болуп ховгаш, удаан орнун эткеспес, бажың ээлериниң аржыылы-биле чоттунар, оларның диш щёткаларын безин ажыглай бергилээри дыка таарымча чок.

Автобус, самолёт маңаар черлерге чамдык аныяк кижилериң, чалгаараш-ла ыңдыг чүве боор оң, эмин эртир ылчыңнажыш, аажок каттыржып, шуугажып, оон кедерезе халбактанчып маңнажы бээр чоруу ында өске кижилерге көскү, эпчогу-ла аажок болуур.

Кадык шыырак, культурлуг аныяк кижилериң кылаштаар хевири-даа аянныг, чиик болгаш кашпагай; чугаалаар чугаазы-даа эвилең чымчак; көөр караа-даа хоюг, чараш. Ыңдыгларны кижилер хүндүлел-биле көөрлер болгаш төлеп чоктарны көөр хөөн чок болуур.

Кижилерден «Ол оолдуң ажылгырын, чаражын!» азы «Ол уругнуң шеверин, мөзүлүүн!» деп өртээ турбас дээди үнелел алырын аныяк кижи бүрүзү бодаза эки. Чоңга чараш көстүрү дег аас-кежик кижиге турбас!

М. ЭРГЕП,
башкы.

Аажы-чаң культуразы

Бедүүнү-биле культура деп чүл дээрге, аныяк-өскенге хамаарыштыр алыр болза, школаның өөредип, кижизидер бүгү эртемнери, ада-иези, ха-дуңма чонунуң сургаал-чагыглары — бо шупту культура, культурлуг болурунга чаңчыктырын турар чүүлдер. Ажылдап билирдээ, бижиири-даа номчуурдаа, ырлаары-даа, танцылаары-даа — бо бүгү шупту культура-дыр. Кижилерни хүндүлеп билири, кино көргенде, хуралдарга, кичээл үезинде, шимээргеп-шуугавазы база культура, культураны сагааны ол болур.

Мен бодаарымга, кижиниң культуразының деңгели эжиктен кирип орда-ла, кеспү боор. Кудумчуга кеткен идик черле арыг эвес болур. Чамдык кижилер хирлиг идии-биле кылайтыр чүп каан ерээлдерже саспайты базып кире бээр. Амыр-менди айтырары база чиктиг: серт-бурт: «Эки-ле ыйнаан!» «Эки-дир бе ыцар!» Энтиг-ээлдек мендилежишкин кижилерни чоокшулаштырар, хүндүлештирер, хей-аът киирер.

Чамдык кижилер ажыл аайы-биле бичии маргыжыпкаш, олчаан экилештейн баар. Бо чүнү көргүзүп турарыл дээрге, олар кайызы-даа чавыс культуралыг улус-тур. Ниитизи-биле алырга, культурлуг аажы-чанныг кижи болурда хей-ле номнар номчуурун эң чугула. Таакпылаар кижиниң чүгле аксындан үпер тыныжы эвес, а бүгү мага-боду безин кедергей таакпызыг. Оон кеткен хевирдаа таакпызыг. Таакпылавас кижиге таакпы ыжының чыжылдыг чорза эки. Кожаларының бажыңында баргаш, аажок хоптактаның чемнениң база өөдежок чаңчыл. Эзлери безин шоолуг дегбээн чемни «Ах, амданныын!» дивишаан, «үнгүп-ле» орар болза, канчап-даа чараш эвес.

М. А. Шолоховтуң «Кижиниң хуу-салымы» деп чогаалында А. Соколов немец комендант чемнен дээрге-даа, ол чаагай амданныг чемден ойталап турар. Шынында, Соколовтуң хырының дүвүнде хирээнди холукса-алыг хевээр оодурбадан өске түү-даа чок. Культуразы куду, бодунуң кижи мөзүзүн үнелеп билбес кижи болза, мындыг аштангы, түрегги кижи чемниг столдуң кырында-ла баар турган. Ынчан оңу немец комендант хүндүлээр туржук, харын оон чүдексинип, дораан адып каастар ийик. Дүржок фашист безин хүндүлел-биле көөрлер болгаш төлеп кылдыр Соколов бодуп ол хире бедик туттунуп шыдаан.

Ниитизи-биле алырга, культурлуг аажы-чанныг кижи болурда хей-ле номнар номчуурун эң чугула. Таакпылаар кижиниң чүгле аксындан үпер тыныжы эвес, а бүгү мага-боду безин кедергей таакпызыг. Оон кеткен хевирдаа таакпызыг. Таакпылавас кижиге таакпы ыжының чыжылдыг чорза эки. Кожаларының бажыңында баргаш, аажок хоптактаның чемнениң база өөдежок чаңчыл. Эзлери безин шоолуг дегбээн чемни «Ах, амданныын!» дивишаан, «үнгүп-ле» орар болза, канчап-даа чараш эвес.

М. А. Шолоховтуң «Кижиниң хуу-салымы» деп чогаалында А. Соколов немец комендант чемнен дээрге-даа, ол чаагай амданныг чемден ойталап турар. Шынында, Соколовтуң хырының дүвүнде хирээнди холукса-алыг хевээр оодурбадан өске түү-даа чок. Культуразы куду, бодунуң кижи мөзүзүн үнелеп билбес кижи болза, мындыг аштангы, түрегги кижи чемниг столдуң кырында-ла баар турган. Ынчан оңу немец комендант хүндүлээр туржук, харын оон чүдексинип, дораан адып каастар ийик. Дүржок фашист безин хүндүлел-биле көөрлер болгаш төлеп кылдыр Соколов бодуп ол хире бедик туттунуп шыдаан.

Ниитизи-биле алырга, культурлуг аажы-чанныг кижи болурда хей-ле номнар номчуурун эң чугула. Таакпылаар кижиниң чүгле аксындан үпер тыныжы эвес, а бүгү мага-боду безин кедергей таакпызыг. Оон кеткен хевирдаа таакпызыг. Таакпылавас кижиге таакпы ыжының чы-

УРУГЛАР САДЫНДА

Ак-Довурак хоорайда «Алдын дүлгүүр» уруглар садында бөлеткел болуунге бардым. Оларның ороэлиниң ханазында В. И. Ленинниң портредин тургускан. Черле ынчаш ында чечектер, хей ойнаарактар болгаш стол, сандайларның чаражын кижи кайгаар. Кижизидикчи башкы Галина Петровна Бибишева биле бичии уруглар музыка кичээлиниг чораан чаа-да келдилер. Кичээл солуп эрткенин уруглар-ның хөглүг арыннарындан көрүп болур. Олар Октябрь байырлалынга ыры, танцы болгаш өске-даа белеткелдер кылып тураралар.

Уруглар ында бүгү талазы-биле кижизидилгени ап турар. Улуг башкы Ленин дугайында, Москва дугайында чуруктардан, ол ышкаш оларның төрээн хоорайы Ак-Довурак дугайында кысказы-биле ооренип турар. Ол ышкаш уруглар чуруурунга база ооредип тураралар. Уруглар боттарының кижизидикчи башкызынга ынаа аажок. Чүге дээрге Галина Петровна бүгү-ле сагыш-сеткилинден уруглага ынак болгаш оларга сагыш човаачал кижи. «Алдын дүлгүүре» Г. П. Бибишева 12 чыл ажылдап турар.

Кажан Галина Петровна уруглар садынга ажылдап кээп турда, аңаа кылыр чүвенин эки-де ужуру билдинмес, берге турган. Аңаа дуржулгалыг методист Л. А. Колосова улуг дузалыг чедиргенин ол үргулчу сактып чоруур. Шак оон бичии уруглар-биле канчаар ажылдаарының ужуруң билип ап-сээн.

Уруглар садының септелгезин чайын кылган. Оон болүүнүс турар черинең септелгези Г. П. Бибишеваның сеткилинге таарышпаан. Оон ол ада-иелерни эвилелдээш, бодунуң сеткилинге тааржыр кылдыр септелгени кылып алган.

Белеткел болүүнүң уруглары садикке сөөлгү чыл турарлар. Оон соонда олар школага ооренип кирерлер. А садикке турганы оларның сагыш-сеткилинге артып каар кылдыр бүгүлге чүвелерни таарымчалыг кылдыр тургузар ужуруг. Ынчангаш уруглардың хар-назынынга, ажыы-чаңынга таарыштыр оларны кижизидиринге кичээнгейлиг болур ужуруг – деп, Галина Петровна санап турар болгаш ынчаар кылырын чедип ап турар.

Г. П Бибишева хөй-ниитиниң ажылынга идепкейлиг киржип турар. Хоорайның уруглар садиктериниң ажылынга арга-дужулга солчулгаларын организастажып, бот-тывынгыр урап чүүл көрүдээнге идепкейлиг киржип келген. Ол орус улустуң ырларын ырлаарынга ынак. Бодунуң ырлаадан турар организациязында улусчу контроль болуүнүң даргазынга 5 чыл улай ажылдан турар.

Опалыкан ажылынга бердинген, хөй-ниитиниң ажылынга чедиксиг киржип чоруруу-биле Галина Петровна улуг бүдүрүге черинең ажылчыннарының ортузунда бедик ат-алдарлыг.

А. РОМАНЮК.

ЦЕХТЕ ЭМЧИ КЕЛГЕН

Терапевт эмчи Сарсенжуль Сугиралиевага Алма-Атаның пос-таавы комбинадының аргылга фабриказының сентелге-механика цехинге ужуражы бердим. Ол агаарладыышкын болгаш чылыдылга системаларын, станоктарны специалистер-биле хынаан тур.

— Күш-ажылга таарымчалыг байдалды тургузарының талазы-биле мээң даалгамны канчаар күүсеткенин хынап тур мен—деп, ол тайылбырлай-дыр. Эрткен чылын күзүн цехтиң ажылчыннары сооктан аараанын эмнедикчилеримден билгеп мен. Ол дээрге бүдүрүлгеде багай байдалдың медээзи болган. Цехтин иштинге хыналда чоруткаш бүзүреп, кышка багай белеткенгенин көрдүм, батареялар чүгле чылыг, цех иштинии агаарладыышкыны багай болду. Станоктарның даап-шимээни чогуур нормазында эвес болган. Ажылчыннарның бичии када дыштаныр тускай өрээли чок. Фабриканың удурткучуларынга үстүнде адаанын четпестеринг актызын тургускаш берген мен. Ам көөрүмге, байдал илези-биле экижээн-дир.

Сарсенкуль мени арыг-силиг өрээлге эккелген. Цехтиң шимээн-даажы көңгүс келбес болган. Чүгле хөгжүмүнүң оожургалдыг үнү дыңналыр. Чечектер, клеткаларда кушкаштар, аквариумда балыктар, хүнүүн чырыы куттулар соңгалар—бо дээрге өзулуг-ла бойдустуң бичии булуңу, ол бүгү турупкан кижиге эки сеткил-сагышты болдурар, таарымчалыг. Маңаа кезек када дыштаныр, шай ижип, солун-сеткүүлдер номчуп боор.

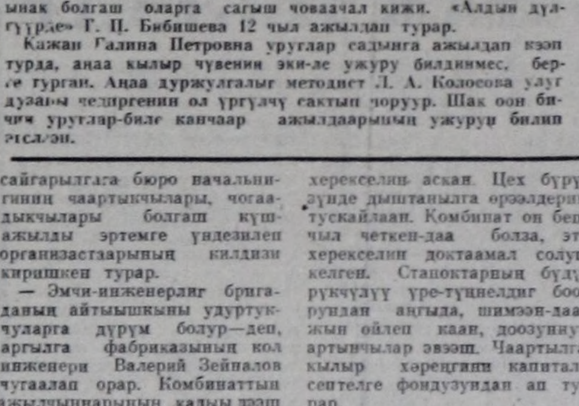
Сарсенкуль Сугиралиева — беш участок эмчилериниң бирээзи, Алма-Атаның хоорай поликлиниказының тускай ажыл-албанында ажылдап турар. Ону пөс-таавы комбинадының коллективинде быжыглаан. Ынчангаш цех эмчизи дээр. Поликлиникага хүлээп алышкынны тондүрген соонда, хүнүүн ийиги чартыында эмчиниң ажылдаар чери—цех.

Цех эмчизиниң негелдези халас барбас. Доозун, четпес чырык, бедик азы чавыс температура, агаар шыгы дээш өске-даа четпестерни эмчи дораан эскерер. Бодунуң ол демдеглелдерии цех начальнигинге, техниката айыыл болдурбазының инженериниге, профэвилел комитединге дыңнадыр. Ол демдеглелдерии фабриканың эмнелге-инженерлиг бригадазының хуралынга сайгарар. Бригаданың составынга бүдүрүлгенин специалистери, профэвилел комитединиң даргазы, поликлиниканың тус-тус аарыларының эмчилери, ол ышкаш цехтиң терапевт эмчилери киржири албан. Ол бригада бүдүрүлгеде ажылчыннарның ажылының байдалын болгаш кадыкшылын бүгү талалыг ооренип көөр ужурлут. Оон соонда боттарының саналдарын киирер, ону комбинаттың бүгү комиссиязы көөр. Бо сайгарылгага бюро начальнигинии чаартыкчылары, чогаадыкчылары болгаш күш-ажылды эртемге үндезилеп организастазарының килдизи киришкен турар.

— Эмчи-инженерлиг бригаданың айтыышкыны удурткучуларга дүрүм болур—деп, аргылга фабриказының кол инженери Валерий Зейналов чугаалап орар. Комбинаттың ажылчыннарының кадыы дээш сагыш човаашкын—ниити херек. Чижээ, фабрикада медицина ажыл-албанының негелдезин ёзугаар чаартылгаларны кылгылаан. Карак шоонга багай салдарлыг бүлүргей чырыктыг приборларны чаа чырык хереклерди-биле солаан. Ультрафиолеттиг хереклерди кылымал тургузугну өрээлдерге кылган. Ол цехтиң хүн хереллериниң четпезинин орнун тургузар, мага-ботту халдавырлыг аарылардан болгаш сооктан аарырынга удур быжыктырар. Кирер эжиктен салгын өттүр какпазын дээш чылыдылга хереклериниң аскан. Цех бүрүзүнде дыштанылга өрээлдерин тускайлаан. Комбинат он беш чыл четкен-даа болза, эт-хереклерии доктаамал солуп келген. Станоктарның бүдүрүкчүлүү үре-түңнелдиг боорундан аңгыда, шимээн-даажын ойлеп каан, доозунныг артынчылар эвээш. Чаартылга кылыр хөреңгини капиталсептелге фондузундан ап турар.

Коллективтиң хөй кезии, барык 4 муң чыгам кижи, профэвилелдиң чангелделиг путёвкалары-биле чылдың-на дыштанмышаан эмнелиг турар. Курорт баарын цехтер эмчизи сүмелээр. Оон сүмези-биле чылдың-на 2 муң кижи комбинаттың санаторияпрофилакторийинге кадыын экижидип турар. Пос-таавычыларның кадыы дээш сагыш салышкын үре-түңнелдиг болуп, эрткен чылын комбинатка аарыг 10 хуу кудулаан.

Ревмира ВОЩЕНКО,
ПМА-ның корреспонденткизи.

Ю. КОСАРЬКОВТУҢ «Ыржым» деп фотоэтюду.

ШЫН ТЫПКАННАР

Бо чылын октябрь тоста «Шын» солунга парлаттынган тывызыктарны Чыраа-Бажы ортумак школазының чедиги классчызы Влада Куулар, Сэмагалдай ортумак школазының ялдыгы классчызы Юбиляр Сувандии, Ак-Довуракган Ю. Данзырын биле В. Монгуш, Мугур-Аксыдан С. Сажбуу олар шын тыпканнар.

ЭРГИМ НОМЧУКЧУЛАР!

«Шын» солуннуң 1983 чылдагы чагыдылгазы удавас доостурун утпанар! Ону кылдырып четтикпээн болзунарза, далажыңар. Солуннуң чылда өртээ 7 рубль 80 көпеек.

СОНУУРГАКТАРГА

⊙ **Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң** нийсылалы Москва Англияның нийсылалы Лондонын, Францияның—Парижтен, Японияның—Токиодан девискээр талазы-биле улуг бе? Москваның Кол планының Эртем-шинчилел болгаш төлевилел институду бо айтырыгга дорт болгаш тодаргай харыы берген: Москваның администрация талазы-биле доктаттынган девискээри 877 дөрбелчин километр, Лондонуң—303, Парижтиң—105, Токионуң—573 дөрбелчин километр.

⊙ **Астрономнарның илередиң ажыткан планеталарының бирээзин Зоя Космодемьяновскаяга алдар кылдыр Зоя деп адаанын шын ирги бе?** Бо айтырыгга тайылбырны Штернберг аттыг Астрономия институду берген.

ССРЭ-ниң Теоретиктиг астрономия академиязының эртем ажылдакчызы Т. Смирнова 1968 чылда астероидти илередип ажыткан. Совет улустуң маадырлыг уруу З. Космодемьяновскаяга алдар кылдыр ол планетаны Зоя деп адаарын 1974 чылда эртемден саналдаан. Астероидти ажыткан эртемден кижи аңаа атты тыпсыры чаңчыл болган. Ынчалзажок атты дораан-на тывыспас, а астероидтиң орбитазының элементилерин тодаргайлаан соонуңде адаар. Ынчаарга 1793 дугаарлыг кылдыр бүрүткеттинген астероидке Совет Эвилелиниң Маадыры Зоя Космодемьяновскаяның адын-тывыскан.

⊙ **Москваның Большая Грузинская кудумчузунда № 4 бажыңның төөгүзүн** болгаш салым-чолун хөй номчукчулар сонуургап турар. Маңаа холбаштыр чогуур тайылбырны ССРЭ-ниң Төп Революция музейинии болгаш Москваның Төөгү база чаартылга музейиниң эртем ажылдакчылары берген.

Большая Грузинская кудумчузунда № 4 бажыңны XVIII вектин 70 чылдарында туткан. Тоогу эртемдени М. Щербатов болгаш орус дылдың тайылбырлыг өлүм чок словарының автору В. Даль олар аңгы-аңгы үелеринде ук бажыңга чурттап турганнар. 1942 чылдың мартта ол бажыңга фашист самолёттуң орт үндүрер бир тонна аар денгизиниг бомбазы дүшкен. Ынчалзажок чазылбайн барган: бомбаның иштинге элезинии ургаш, чех-орус словарыны суп каан болган.

1812 чылдың дайынының үеинде ортпен болгаш 1942 чылда бомба дүшкенинден бажыңның үрелеги кезектерии ол үелерде септээн болгаш оон шаандакы хевирии хевээр артырган. Большая Грузинскаяда № 4 бажың—төөгүүнүң болгаш культураның хоочун тураскаалдарының бирээзи. Бомба иштинге чораан чех-орус дыл словарын амгы үеде ССРЭ-ниң Төп Революция музейинде кадагалап турар.

⊙ **Чурталга бажыңның ороэлдериңе чечектер өстүрери хоралыг: ол үнүштер дүне кислородту, арыг агаарны боттарынга алгаш, хөй углекислотаны үндүрүп, ороэлдерге нептередиптер деп, хөй кижилер санап турар. Ол шын бе, деп чамдык номчукчудар айтырып турар.** ССРЭ-ниң Эртемпер академиязының Ботаниктиг садының эртем ажылдакчылары бо айтырыгга мынчаар харыылаан:

— Чок, шын эвес. Эртемденнерниң шинчилеп көргенин ёзугаар алырга, кижи бир хонукта ортумаа-биле 900 грамм хире углекислотаны бодундан тускайлап үндүрер, а ол хире углекислотаны—600 үнүштер хонукта тускайлап үндүрүп турар. Ынчангаш бажыңга чечектериниң газ солчулгазы кижиге хора чок.

ТВ

НОЯБРЬ 15-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
КЫЗЫЛДАН

18.00 — Уругларга фильм. 19.00 — Тыва АССР-ниң телевидение болгаш радио дамчыдылга комитединиң симфониктиг оркестриниң концерти. 19.30 — Телемедээлер. 19.45 — — «Хөй-ниити амыдыралының экраны». Дамчыдылга. 20.10 — «Ында, ыракта хелге». Телефильм. 20.35 — «Азия төвү». Информация-публицистиг программа. 20.55 — Чарлалдар. 21.00 — «Даартагы хүнче». Ураң-чечен телефильм. 22.10 — 23.00 — «Орус сценаның чайказы». Телефильм.

НОЯБРЬ 16-ДА
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Ye». 8.40 — Эртенги сула шимээшкин. 8.55 — Уругларга фильм. «Экии, Зузанка! Байырлыг, Зузанка!» (ЧССР). 9.40 — «Композитор Андрей Штогаренко». Фильм-концерт. 10.30 — «Дириг амыдыралдың дугайында». 11.30 — Медээлер. 11.35 — 14.15 — Чапсар. 14.15 — Медээлер. 14.35 — «Аъш-чем программазы — бүгү-ниитиниң херээ». Документалдыг фильмнер. 15.15 — Делегей конкурстарының лауреады А. Гаврилов-тың (фортепьяно) күүселдези. 16.05 — Артиллерия маршалы К. П. Казаков-биле школачыларның ужуражылгазы. 17.20 — «Ырыга чалгынналган». Концерт. 17.45 — Беш чыл. Ажыл-херектер болгаш кижилер. «Целиноградсельмаш» каттыжышкыш. 18.15 — «Петрушка дугайында». Мультфильм.

КЫЗЫЛДАН

18.30 — Телемедээлер.

МОСКВАДАН

18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Тюменьниң филармониязының орус улустуң хөгжүм хереклелдериниң ансамблиниң күүселдези. 19.15 — М. Светловтуң амыдыралының болгаш чогаадылгазының дугайында. Фильм-шин. 21.00 — «Ye». 21.45 — «Камера делегейни тырттырып тур». 22.45 — Бөгүн делегейде. 23.00 — 01.00 — Футболга ССРЭ чемпионады. «Спартак» — «Динамо» (Минск). Чапсарда — «Космоста харылзаа» деп эртем-тайылбырлыг шин.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

12.00 — Француз дыл. Өөредилгениң ийиги чылы. 12.35 — Ботаника. 5-ки класс. Уреэиннер. 12.55 — Сээн ленинчи библиотекаң. «Лев Толстой орус революциянның көрүнчүү дег». 13.40 — География. 6-гы класс. Австралияның үнүштери болгаш дириг амытаннары. 14.10 — «Архыз». Эртем-тайылбырлыг фильм. 14.20 — И. Бабель. Чогаалдарының арыннарындан. 15.15 — ПТУ сургуулдарында. Эстетиктиг кижизидилге. Сагыл-га-чурум культуразы. 1-ги дамчыдылга. 15.45 — Медээлер. 15.55 — 18.00 — Чапсар.

КЫЗЫЛДАН

18.00 — «Концерт мурнунда». Телефильм. 18.30 — Телемедээлер. 18.45 — Уругларга фильм. «Агаар шары чүге ужа бергенил». 19.00 — «Азия төвү». Информация-публицистиг программа. 19.15 — Киножурнал. 19.25 — Чарлалдар. 19.30 — «Челээш». Дамчыдылга.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!» «Хурумнеткен оолчугаш». Мультфильм. 3-кү кезээ. 20.15 — «Делегей панорамазы». 21.00 — «Ye». 21.35 — 23.20 — «Кичээнгейлиг бол — донат!» Ураң-чечен фильм.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

АГААР

Республикага шокар булуттаар, чагбас. Хаттың күжү секундада 5—10 метр чедер. Дүне 25—30 градус, чамдык районнарга — 17—21 градус соор. Хүндүс агаар 9—14 градус, чамдык районнарга — 17 — 21 градус соор.

Кызылга шокар булуттаар, чагбас. Хүндүс агаарның температуразы 12 — 14, дүне 19 — 21 градус соор.

КИНО

НОЯБРЬ 15-ТЕ

«НАПЫРАЛ»: «Адырлыышкын» 9.30, 12.10, 14.50, 17.30, 20.10 шактарда.

«ШОНЕР»: «Алдын аът муиган кижи» 9.30, 11.00, 14.10, 15.50. «Кинг-Конг гриппе» 17.30, 20.10 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Кижилер болгаш кижизиг эвестер» 18.30, 20.30 шактарда.

Редакцияның адреси: индекс 667000

667000, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажың № 3. Телефоннары: Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң орулекчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш совет тургузуг киздистериниң 2-37-13, пропаганда киздизиниң 2-31-75, культура киздизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый киздизиниң 2-21-47, үлетүүр киздизиниң 2-31-75, чагаа киздизиниң 2-41-27, информация киздизиниң 2-20-60, корректорларның 2-27-41, бухгалтериянның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Чагыг № 2027.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының керектериниң талазы-биле эргелелиниң типографиязы. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажың № 1).

ТС—01309

Бүгү чүрттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 265 (12055) | 1982 чылдың ноябрь 16, вторник | 1925 чылда үнделип эгелээн | Өртээ 3 кап.

Совет улус, депшилгелиг бүгү кижи төрелгетен амгы үениң шылгараңгай политиктиг болгаш күрүне ажылдакчызы Леонид Ильич Брежневти сөөлгү орукче үдээн.

Леонид Ильич Брежневти орнукшутканы

Леонид Ильич Брежневти орнукшутканы. Москва, ноябрь 15. Кызыл шөлге кажыдал митингизи. ЧУРУКТА: В. И. Ленинниң Мавзолейиниң индиринде.

Кызыл шөлге кажыдал митингизи

Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң, делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын шимчээшкинниниң шылгарангай ажылдакчызы, СЭКП ТК-ның Чингине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Леовид Ильич Брежневти ноябрь 15-те совет улус соолгу орукче сагыш-сеткилдиң ханы кажыдалы-биле үдээн.

...Эвилелдер бажыңының колонналыг залы. Мочээн кижиниң мага-бодун салган хааржактың чанында соолгу хүндүлел таңшылынга эштер Ю. В. Андропов, М. С. Горбачев, В. В. Гришин, А. А. Громыко, Д. А. Купаев, Г. В. Романов, Н. А. Тихонов, Д. Ф. Устинов, К. У. Черненко, В. В. Щербицкий, Г. А. Алиев, П. Н. Демичев, В. И. Долгих, Т. Я. Киселев, В. В. Кузнецов, Б. Н. Пономарев, Ш. Р. Рашидов, М. С. Соломенцев, Э. А. Шеварднадзе, М. В. Зимянин, И. В. Капитонов, К. В. Русаков олар кээп турупканнар.

Орнукшудулганы организастаар талазы-биле комиссияның кежигүнүпери А. П. Александров, С. А. Шалаев, Б. П. Пастухов, Н. Н. Блохин, Г. М. Марков, Т. Н. Хренников, Н. А. Пономарев, С. Ф. Бондарчук, В. В. Терешкова, Г. Т. Береговой, А. Ф. Горбиенко, В. А. Смирнов, В. Н. Голубева, А. В. Гиталов олар кажыдал вахтазын эрттиргеннер.

11 шак. Л. И. Брежневтиң төрелдери болгаш чоок кижилери залга арткан. Чарлын сөзулажырының соолгу минуталары.

Кажыдал аялгаларының үдектези-биле Л. И. Брежневтиң мага-бодун салган хааржакты Колонналыг залдан үндүрүп келген болгаш артиллерия лафединиң кырынга аппарып тургускан. Кортеж Кызыл шөлге углаңдыр чоорту чорупкан.

Л. И. Брежневтиң мага-бодун салган хааржактың соонда кажыдал кылажынга кажыдалдыг ыржым байдалбиле Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң удуртукчулары, орнукшудулганы организастаар талазыбиле комиссияның кежигүнпери, мочээн кижиниң төрелдери болгаш чоок кижилери, министрлер, СЭКП ТК-ның, СЭКП Москва хооркомунуң болгаш Моссовет күүскомунуң харыысалгалыг ажылдакчылары, хөй-нинтиниң төлээлекчилери чорупкан.

Кажыдал кылажының мурнунда — СЭКП ТК-дан, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумундан, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинден, эвилелдешкен республикалардан, крайлардан болгаш областардан, партия, совет болгаш хөй-нинти организацияларындан, чүрттүң күш-ажылчы коллективтеринден Эвилелдер бажыңына салдынган чүс-чүс венок-чечектер. Базала-ында даштыкы делегацияларлан венок-чечектер.

Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң удуртукчузу албан-дужаалга бодунуң хөй талалыг ажылчорудулгазы дээш Л. И. Брежневтиң шанчатканы совет шанчалдарны болгаш даштыкы күрүнелерниң шанчалдарын кызыл атлас торгудан кылган сыртыкчыгаштарга ап чорааан.

Кызыл шөлдү чоп долган. Москва гарнизонунуң шериглериниң кезектери чиге дорт чыскаалышкан. Дайынчы туктарны оларның колонналарының кырында могейти туткан.

Кажыдал кылажы Мавзолейниң чанынга доктаай берген. Хааржакты лафеттен дужүргеш, бедиктээш кырынга салган.

Эштер Ю. В. Андропов, М. С. Горбачев, В. В. Гришин, А. А. Громыко, Д. А. Купаев, Г. В. Романов, Н. А. Тихонов, Д. Ф. Устинов, К. У. Черненко, В. В. Щербицкий, Г. А. Алиев, П. Н. Демичев, В. И. Долгих, Т. Я. Киселев, В. В. Кузнецов, Б. Н. Пономарев, Ш. Р. Рашидов, М. С. Соломенцев, Э. А. Шеварднадзе, М. В. Зимянин, И. В. Капитонов, К. В. Русаков, орнукшудулганы организастаар талазы-биле комиссияның кежигүнпери А. П. Александров, С. А. Шалаев, Б. П. Пастухов, Н. Н. Блохин, Г. М. Марков, Т. Н. Хренников, Н. А. Пономарев, С. Ф. Бондарчук, В. В. Терешкова, Г. Т. Береговой, А. Ф. Горбиенко, В. А. Смирнов, В. Н. Голубева, А. В. Гиталов олар кажыдал вахтазын эрттиргеннер.

(Төнчүзү 2-ги арында).

Ю. В. АНДРОПОВТУҢ чугаазы

Эштер!

Бистиң партиявыс, бистиң чонувус, мурнакчы бүгү кижи төрелгетен улуг кажыдалга таварышкан. Леонид Ильич Брежневти — бистиң Төрээн чүртувустуң алдарлыг оглун, чалбыышпыт марксизчи-ленинчиин, Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң шылгарангай удуртукчузун, делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын шимчээшкинниниң эң кескү ажылдакчызын, тайбың болган улустарның пайралы дээш могаг-шылаг чок демиселчиин бөгүн бис соолгу орукче үдеп турар-дыр бис. Хамыктың мурнунда Леонид Ильичиниң ог-бүлезинге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыдалды илергейлээрин чепшээреп көрүүер.

Леонид Ильич Улуг Октябрьның чаалап алышкынпарын бижыглаары дээш, Ленинниң чагыгларын боттандырары дээш, бистиң чүртувустуң төөгүзүнде эң-не чугула үе-чада холбашкан. Куш-ажыл кижизиниң дугайында чоннуң чаагай чоруун бедидериниң дугайында доктаамал сагыш-салыышкын-биле сицияккен, партияның политиказы оон удуртулгазы-биле ажылдан кылдынган болгаш амыдыралга чайгылыш чокка боттандырарынга шиитпирликтиң дугайын медеглеп тур.

Партияны, оон Ленинчи Төп Комитедин болгаш коллективтиг удуртулгазын долгандыр улам сырый каттышыпаан, совет кижилер партияның политиказын детяюй турарының дугайын, ада кызыгаар чок бүзүрелиниң дугайын медеглеп турар. Партия чоннуң амыдырал денелип улам бедидери, совет ниитилелдиң демократтыг үндезиннерин улам хөгжүдери, чүрттүң экономиктиг болгаш камгалал күчүзүн улам улгаттырары, ССРЭ-ниң акыдуңма улустарының пайыралын улам быжыглаары дээш эргежок чугула бүгү чүүлдерни моон соңгаар-даа кылыр. СЭКП Төп Комитеди партияның XXVI съездизиниң шиитпирлерин, совет улустуң тура-соруун амыдыралга чайгылыш чок боттандырар.

Ниити эчис соруулалар болгаш идеалдар дээш демиселге социалистиг күрүнелерниң ондур улуг дем каттыжылгазының сырый каттыжылгазын, бүгү делегейниң коммунис-

(Төнчүзү 2-ги арында).

Леонид Ильич Брежневти орнукшутканы. Москва, ноябрь 15. Кажыдал чыскаалы Кызыл шөлче углай чорупкан. Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң удуртукчулары Л. И. Брежневтиң мага-бодун салган хааржакты Кремль ханазынче аппар чорааны.

СЭТА-ның фотолары (Чуруктарны фототелеграф дамчыштыр хүлээп алган.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Леонид Ильич Брежневти орнукшутканы

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

терииңиң хүрөэлецаниңң чаңгыс әвии улам ыпай быжыглаары дәэш бис бүгү түүдерии кылыр бис. Колониалдыг дарладан хосталган чурттар-биле, улустарыңың национал хамаарышпас чоруу болгаш социал деңшилгези дәэш демисели-биле эп-сеткил каттыштырылгавысты база кады ажылдажылгавысты кадагалаар болгаш хөгжүдер бис. Тайбың, улустар аразынга дүшкүүрлүг чоруктуң чавырылдырары дәэш демиселдиң хөрөэнге кажан кезээде шыпчы болур бис.

Империализм күштери улустарны өнөөнешеңилгениң болгаш шериг удур туржуушкунунуң оруунче киир идер деп семеи турар делегейниң нарын байдалының үезинде партия болгаш чазак бистиң Төрөөн чуртувустуң амыдыралчы эрге-ажыктарын чайгылып чокка камгалаар, бедик серемчилелди, агрессияның кандыг-даа семөөшкиниге өлүмнүг ойтур шавышкыны бөзриге белениң доктаамал тургузар апаар. Партия биле чазак улустар аразынга айыыл чок чорук дәэш демиселге боттарының күжениишкинин көвүдедир, бөмбүрөктиң тайбыга ынак бүгү күштери-биле кады ажылдажылганы быжыглаар апаар. Шыпчы, дең эргелиг болгаш боттарынга ажыктыг кады ажылдажылганы күзеп турар кандыг-даа күрүне-биле ынчалдыг чорударынга бис кезээде белеп бис.

Кажыдалдың бо хүннерииде бистиң партиявыс-биле, совет улус-биле социализм чурттарының ажылчы чоннарының, акы-дүжма партияларның, социал деңшилге дәэш бүгү демиселчилериниң эп-сеткил каттыштырылгазының болгаш оларның деткимчезин онза улуу-биле медереп билип тур бис. Ол дәэш оларга четтирдивис.

Эштер! Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязы Леонид Ильич Брежневтиң бүгү чурталгазыи бараалгатканы ажылчын аңгының, күш-ажылчы чоннуң хөрөэнге, коммунизминиң болгаш тайбыңнаң хөрөэнге бараан болуушкун ооң бүгү ажыл-чорудулгазының дәэди эчис сорулгазы болгаш утказы болур дээрзин бижыы-биле медеглеп тур.

Моңге уйгуң удуу, эргим Леонид Ильич! Сээң дугайыңда чыриткылыг тураскаал бистиң чүректериивиске кезээде артар. Сээң ажыл-херээң бистиң партиявыстың болгаш чонувустуң чедиишкиниериңе уламчылаар!

Д. Ф. УСТИНОВТУҢ чугаазы

Эргим эштер!

Берге байдалга таваржып, ханы кажыдап тур бис. Бистиң эживис болгаш дайынчы өңүүвүс — СӨКП ТК-ныҢ Чиңгине секретары, ССРӨ-ниҢ Дээди СовединиҢ ПрезидиумунуҢ Даргазы, ССРӨ-ниҢ Камгалал ЧевүлелиниҢ даргазы Совет ЭвилелиниҢ Маршалы Леонид Ильич Брежнев мөчээн.

Леонид Ильич Брежневтиң үзуг болгаш чыриткылыг амыдыралы бүрүҢ-биле чоңга, Коммунистиг партияга, Совет күрүнеге бердинген. Шынчы ленинчиниҢ, ёзулуг коммунистиҢ, ёзулуг патриоттуҢ болгаш интернационалчыныҢ канчаар чурттаар база ажылдаар ужурлуг дээрзиниҢ үлегер-чижээн совет кижилер кажан-даа утпас.

Леонид Ильич Брежнев дүшкүүрлүг чоруктуң чавырылдырарыныҢ шылгарангай боттандырыкчызы, тайбың дәэш мөгаг чок, сыныш чок демиселчи болуп кижи төрелгетениҢ угаан-медерелиҢге артар.

Ада-чурттуҢ Үлуг дайынныҢ баштайгы хүннериндеи сеелгү хонуктарынга чедир Леонид Ильич Брежнев фронтуга турган. Тулчуушкуннар үезиниҢ эң-не нарын байдалдарында бодуныҢ хуу үлегери болгаш партийжи чалбыышты сестери-биле дайынчыларны таниелгеже соруқ киирип турган. Дыка хөй операцияларныҢ планнарыи ажылдан кылырынга база боттандырырынга Леонид Ильич бодуу дорт киржип, шериглер ортузуна оргӀанизакчы болгаш политиктиг үлуг ажылды чорудуп келген.

Дайын сөөлүнде чылдарда улус ажыл-агыйын катап тургузарынга үлуг салыышкыны ол киирген. ССРӨ-те сайзырангай социализмниҢ тургузуушкуну, бистиң Төрөөн чуртувустуң чедип алганы социал-экономиктиг болгаш эртем-техниктиг кайгамчык чедиишкиниери Леонид ИльичиниҢ ады-биле сырый холбаалыг. Ракета-космос техниказыи тургузар талазы-биле ажылга Леонид Ильич хөй күштүг болгаш энергияны берген.

Бистиң чуртувустуң камгалал күчүзүн, социалистиг кадыг ажылдажылганыҢ аймыл чок чоруун идегелдиг хандырарынче Леонид Ильич киржип, москвачылөр-биле сеткилиниҢ хамыныҢ чугаалажыл, оларныҢ күш-ажылыныҢ болгаш амыдыралыныҢ байдалдарын өөрүшкүлеп, ыңай-сыннарын ажыл-ишке сагыш салып турган. Леонид Ильич хөйүлеладып партия организациязынаң СӨКП-ниҢ съездериниҢ делегадынга кыска удаа сонгуттурган, дыка үр үеии дургузуда ССРӨ-ниҢ болгаш РСФСР-ниҢ Дээди Советтериңге москвачыларныҢ девутады болуп турган.

Бауман сонгулда округтуудан РСФСР-ниҢ Дээди Соведиңге Леонид Ильич бадыдып турда, бүзүреттиргеи киржи болур аас-кежик мөңээ тыварышкан. КижилериҢ негеде-хереглелдериң, сонгукчуларныҢ чагыгларын ол үеэзинге кайы хире чоок хүлээп ап турганын, ооң-биле ужуражыр ужур таварышкан кижи бүрүзүиге кайы хире эптиг-ээлдек болуп турганын мен эки билир мен.

Леонид ИльичиниҢ бүгү-ле медерелдиг амыдыралы Октябрь соонда эрткен. Ооң амыдыралыныҢ школазы бергеболган, чүгле ооң кайгамчык салым-чаанныҢ болгаш чоңга даянып келгени чоныҢ чаагай чоруунга бүрүүбиле бараалгаттынган, шак ындыг онзагай амыдыралчы оруккa ону эккелген.

Эштер!

Леонид Ильич-биле сеткил чүректиҢ саргышкыны-биле байырлажып чарылбышаан, совет эртемденнер Коммунистиг партияны болгаш ооң ленинчи Төп Комитедиң долгандыр улам сырый каттыжарын, Леонид ИльичиниҢ бисти ыйгырып турганы, бистиң чуртувустуң шак ындыг депшилгезии хандырар дээш эртемниң болгаш техниканыҢ бүгү фронтуларынга улам идепкейлиг болгаш организастыг хөделирии боттарының хүлээлгези кылдыр саиап турарлар!

А. П. АЛЕКСАНДРОВТУҢ чугаазы

Хүндүлүг эштер!

Амгы үениң шылгарангай политиктиг ажылдакчызы, тайбың болгаш улустарыҢ аас-кежии дәэш демиселчи Леонид Ильич Брежневтиң мөчээнииге совет эртемденнер бүгү улус биле кады ханы кажыдап турар. Улуг Ленинниң бодуныҢ үезинде сананып чорааны ышкаш, Леонид Ильич база-ла бистиң чуртувуска чаа цнитилелди, сайзырангай социализмниҢ интиелиҢ организастаары чүгле бүдүрүлгениҢ ажыктыын бедидериҢге болгаш экономикалыг интенсивтиг хөгжүдериҢ оруупче цилчидериҢге амгы үениҢ эртемин кадбаабиле ажыглаарыңың база тайбыңың байдалдарында болдунар деп сапаң чорааи.

Фундаменталдыг болгаш дуузалал шинчилелдериҢ аразында хамаарыжылганы ол хөнүү, шын үнелеп, эртем чаа үгланышкынарын сайзырадырыга улуг дузаны көргүзүп келген.

Совет Эвилелиниң энергетика баазазын туружун сайзырадырыга, аъш-чем айтырыын болгаш бистиң чуртувустуң үр хуусаалыг хөгжүдезиниге үлетпүр база кодээ ажыл-агыйы чиг-ээдиниң айтырыларын шиитирлээриниге Леонид Ильич улуг күжүн бараалгаткаи. Партияның Төп Комитедиң ооң удуртулгазыбиле бистиң чуртувустуң экономика болгаш камгалал күчүзүн хөй катаң үлгаттырарын чедип алган база ол кайгамчык улуг күүнү бүгү кижи төрелгетениҢ кол сорулгазы — делегейге дүшкүүрлүг чоруктуң чавырылдырарынче, тайбыныҢ камгалаарынче үгландырган.

Леонид Ильичиниң, тайбың дәэш, чеңсеелиишкиниң дүжүрер дәэш демиселчиниң бистиң чер кырында бүгү кижилер биларь. Ада-чурттуң Улуг дайынныҢ өң өгезинден Тиилелгениң хүнүнге чедир Леонид Ильич фронтуга турган. Дайын уезустарга кандыг аймыл-халанды таварыштырарын ол караа-биле көргеи. Совет Эвилелиниң энергетика баазазын туружун сайзырадырыга, аъш-чем айтырыын болгаш бистиң чуртувустуң үр хуусаалыг хөгжүдезиниге үлетпүр база кодээ ажыл-агыйы чиг-ээдиниң айтырыларын шиитирлээриниге Леонид Ильич улуг күжүн бараалгаткаи. Партияның Төп Комитедиң ооң удуртулгазыбиле бистиң чуртувустуң экономика болгаш камгалал күчүзүн хөй катаң үлгаттырарын чедип алган база ол кайгамчык улуг күүнү бүгү кижи төрелгетениҢ кол сорулгазы — делегейге дүшкүүрлүг чоруктуң чавырылдырарынче, тайбыныҢ камгалаарынче үгландырган.

Леонид Ильичиниң, тайбың дәэш, чеңсеелиишкиниң дүжүрер дәэш демиселчиниң бистиң чер кырында бүгү кижилер биларь. Ада-чурттуң Улуг дайынныҢ өң өгезинден Тиилелгениң хүнүнге чедир Леонид Ильич фронтуга турган. Дайын уезустарга кандыг аймыл-халанды таварыштырарын ол караа-биле көргеи.

Совет Эвилелиниң энергетика баазазын туружун сайзырадырыга, аъш-чем айтырыын болгаш бистиң чуртувустуң үр хуусаалыг хөгжүдезиниге үлетпүр база кодээ ажыл-агыйы чиг-ээдиниң айтырыларын шиитирлээриниге Леонид Ильич улуг күжүн бараалгаткаи. Партияның Төп Комитедиң ооң удуртулгазыбиле бистиң чуртувустуң экономика болгаш камгалал күчүзүн хөй катаң үлгаттырарын чедип алган база ол кайгамчык улуг күүнү бүгү кижи төрелгетениҢ кол сорулгазы — делегейге дүшкүүрлүг чоруктуң чавырылдырарынче, тайбыныҢ камгалаарынче үгландырган.

Бистиң улузувустуң чаагай-чоруу дәэш Леонид Ильич соксаал чок сагыш салып чораан. ССРӨ-ниҢ чаа КонституциязыҢ ажылдан кылырынга ооң принциналдыг айтыышкынары социалистиг демократтиниң сайзырадырынга кончуг улуг ханы салдарлыг болган.

Улуг Ленинниң хөрөэниң ыныч уламчылакчызы болуп, марксизм-ленинчи теориниң сайзырадырынга ол чогаадыкчы улуг салыышкыны киирген. Шак ол ачы-хавыяазы дәэш СӨКП-ниҢ Эртемнер академиязы бодуныҢ дәэди шаналы —Карл Маркс атыыг алдын медальды Леонид Ильичиге ыныч, чүрээниҢ ханызындан ыңай, ону кайгамчык хүндүлээр болгаш бүгү совет улузувус ышкаш, Коммунистиг партияны, ооң Төп Комитедиң, СӨКП ТК-ныҢ Политбюрозун долгандыр улам сырый каттыжар. Ленинниң хөрөэ, Октябрьның идеэлэ кезээ мөңгеде дурттан база тиилел турсун дәэш, Леонид Ильич Брежневтиң бодуу бүгү чыриткылыг амыдыралын барааалгатканы коммунизмниң болгаш тайбыныҢ идеаллары бөмбүрөккө херек кырында боттанзын дәэш күш-ажылга боттарывыстың улгаттырар бис.

Моңге уйгуңар удуңар, бистиң эргим Леонид Ильич!

В. В. ПУШКАРЕВТУҢ чугаазы

Эштер! Бистиң чүректеривисте ханы кажыдал долган. Күш-ажылыы Москва бүгү совет кижилер-биле кады улуг ленинчи херектиң шынчы уламчылакчызы, тайбың болгаш коммунизм дәэш чалбыыштыг демиселчи Леонид Ильич Брежневти соолгу оруккe үдеп турар-дыр.

Аммыдыралың болгаш кайгамчык улуг күш-ажылын партиязың улуг хөрөэнге, чоңуңуң аас-кежии дәэш демиселге ыңгыжыкчы чокка шүүлүзүп берген кижи мөчээн дээрзин мелеген көөрү берге-дир.

Завод мөлээзин ёзугаар болдуунуң күш-ажылчы нөмдарын ажылчын болуп эгелээш, Леонид Ильич кезээде, бүгү таварылгаларда, ажылчын аңгыга, бүгү ажылчы чоннарга чоок болуп эртken. Оларның-биле хаа-дамырындаа түдүш чарылбас холбаалыг болу берген.

Совет кижилер Леонид Ильичиге шынчы, чүрээниҢ ханызындан ыңай, ону кайгамчык хүндүлээр болгаш бүгү совет улузувус ышкаш, Коммунистиг партияны, ооң Төп Комитедиң, СӨКП ТК-ныҢ Политбюрозун долгандыр улам сырый каттыжар. Ленинниң хөрөэ, Октябрьның идеэлэ кезээ мөңгеде дурттан база тиилел турсун дәэш, Леонид Ильич Брежневтиң бодуу бүгү чыриткылыг амыдыралын барааалгатканы коммунизмниң болгаш тайбыныҢ идеаллары бөмбүрөккө херек кырында боттанзын дәэш күш-ажылга боттарывыстың улгаттырар бис.

Моңге уйгуңар удуңар, бистиң эргим Леонид Ильич!

А. Ф. ГОРДИЕНКОНУҢ чугаазы

Эргим эштер!

Совет улустуң шынчы оглу, Коммунистиг партияның, Совет күрүнеиің, делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын шиитирлээдип алган.

Ол үеден эгелээш, Леонид Ильич кажан-даа, кажа-даа коммунизм дәэш демиселдиң мурдуку одурууна чоруп келген. Ол кижилерии сорух киирип, оларны ленинчи улуг идеалларның тиилелгеии дәэш чаа-чаа чедиишкиниерге чедирип турган.

Леонид Ильич төрөөн хоорайы-биле, бистиң хоорайыстың партия организациязы-биле үргүлүү сырый харылзаалыг чораан. Чай чок үеэниде безии ол бистиң ажыл-херектеривиске сагыш салыр үеии болгаш арганы тып, чылыг созу-биле болгаш адапың ышкаш сүмези-биле деткеп турган. Днепродзержинскиниң, бүгү Днепропетровск областың коммунистеһя ажылчы доннары бистеринң шүүтувустуң ынаа Леонид Ильич Брежневтиң биске киэлгейии болгаш сагыш човаашкынын доктаамал медереп билип келген. Чаңгыс чер чүрттүглары-биле ооң ужуражыышкынары, чылыг, чүректи ханызындан беседалары, оларның амыдыралын болгаш ажылын ханызы-биле сонуургап коргени мээ-медерелге балалың чиитпес исти арттырган.

Леонид Ильичиниң шылгарангай дайынчы болгаш күш-ажылчы деңгелээри-биле ооң төрөөн черинге — Днепродзержинск хоорайга ооң хүлер тураскаалын тургускан. Ол тураскаал Леонид Ильич Брежневтиң чүрээнге Коммунистиг партияга болгаш совет улуска бердинген чоруктуң сорух киирикчи үлегер-чижээ кылдыр кезээ-мөңгеде кадагалаттынын артар.

Чарлышкынының бо берге шагында бистер аңаа эң эки тураскаал болза, бистиң ынак Төрөөн чуртувустуң ады дәэш, Леонид Ильич Брежневтиң бодуу чыриткылыг амыдыралын барааалгатканы коммунизмниң хөрөэ дәэш партияның XXVI съездиниң салган сорулгаларын күүседи талазы-биле улам күжениишкиниер ажылдаарывыс болур дээрзин эки билип турар бис.

Эргим Леонид Ильич, моңге уйгуңар удуңар!

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

лелиниң Даргазы Т. Живков (делегациянның баштыңы), БКП ТК-ныҢ Политбюро кежигүнү, БУР-ныҢ Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Г. Филипов, БКП ТК-ныҢ кежигүнү, БУР-ныҢ ССРӨ-де элчиниң Д. Жулев; ВУР-ныҢ — ВСАП ТК-ныҢ Бирги секретары И. Кадар (делегациянның баштыңы), ВСАП ТК-ныҢ Политбюро кежигүнү, ВУР-ныҢ ПрезидиумунуҢ Даргазы П. Лошонци, ВСАП ТК-ныҢ кежигүнү, ВУР-ныҢ ССРӨ-де элчиниң Ш. Райпан; ВСР-ниҢ — ВКП ТК-ныҢ Политбюро кежигүнү, ВСР-ниҢ Күрүне чөвүлелиниҢ Даргазы Чыонг Тинь (делегациянның баштыңы), ВКП ТК-ныҢ Политбюро кежигүнүнге кандидат, ВСР-ниҢ даштыкы херектер министри Нгуен Ко Тхать, ВКП ТК-ныҢ кежигүнү, ВСР-ниҢ ССРӨ-де элчиниң Динь Нью Лием; ГДР-ниҢ — ГСЧП ТК-ныҢ Чиңгине секретары, ГДР-ниҢ Күрүне чөвүлелиниҢ Даргазы Э. Хонеккер (делегациянның баштыңы), ГСЧП ТК-ныҢ Политбюро кежигүнү, ГДР-ныҢ Министрлер ЧөвүлелиниҢ Даргазы В. Штоф, ГСЧП ТК-ныҢ Политбюро кежигүнү, ГДР-ныҢ Үлүг палатазыныҢ президиумунуҢ А. Зиндерман, ГДР-ниҢ Күрүне ЧөвүлелиниҢ ДаргазыныҢ орлакчызы Г. Геттинг, ГСЧП ТК-ныҢ Политбюро кежигүнү, ГСЧП ТК-ныҢ секретары Г. Миттаг; КУДР-ныҢ — ККП ТК-ныҢ Политбюро кежигүнү, КУДР-ныҢ Орлакчы президентизи Пак Сеп Чер (делегациянның баштыңы), ККП ТК-ныҢ кежигүнү, КУДР-ныҢ хамыалзаа министри, Корей-совет найырал интиелелиниҢ төп баштаар черииҢ даргазы Ким Ен Чхэ, ККП ТК-ныҢ кежигүнүнге кандидаттар — ККП ТК-ныҢ Делегей ажылчының эргелекчизиниҢ орлакчызы Киль Чэ Ген, КУДР-ныҢ ССРӨ-де элчиниң Квон Хи Ген; Куба Республиканың — Кубаның Компартиязының ТК-зыныҢ Бирги секретары, Куба Республиканың Күрүне чөвүлелиниҢ Даргазы Чыонг Тинь (делегациянның баштыңы), ВКП ТК-ныҢ Политбюро кежигүнүнге кандидат, ВСР-ниҢ ССРӨ-де элчиниң Динь Нью Лием; ГДР-ниҢ — ГСЧП ТК-ныҢ Чиңгине секретары, ГДР-ниҢ Күрүне чөвүлелиниҢ Даргазы Э. Хонеккер (делегациянның баштыңы), ГСЧП ТК-ныҢ Политбюро кежигүнү, ГДР-ныҢ Министрлер ЧөвүлелиниҢ Даргазы В. Штоф, ГСЧП ТК-ныҢ Политбюро кежигүнү, ГДР-ныҢ Үлүг палатазыныҢ президиумунуҢ А. Зиндерман, ГДР-ниҢ Күрүне ЧөвүлелиниҢ ДаргазыныҢ орлакчызы Г. Геттинг, ГСЧП ТК-ныҢ Политбюро кежигүнү, ГСЧП ТК-ныҢ секретары Г. Миттаг; КУДР-ныҢ — ККП ТК-ныҢ Политбюро кежигүнү, КУДР-ныҢ Орлакчы президентизи Пак Сеп Чер (делегациянның баштыңы), ККП ТК-ныҢ кежигүнү, КУДР-ныҢ хамыалзаа министри, Корей-совет найырал интиелелиниҢ төп баштаар черииҢ даргазы Ким Ен Чхэ, ККП ТК-ныҢ кежигүнүнге кандидаттар — ККП ТК-ныҢ Делегей ажылчының эргелекчизиниҢ орлакчызы Киль Чэ Ген, КУДР-ныҢ ССРӨ-де элчиниң Квон Хи Ген; Куба Республиканың — Кубаның Компартиязының ТК-зыныҢ Бирги секретары, Куба Республиканың Күрүне чөвүлелиниҢ Даргазы Ф. Кастро Рус (делегациянның баштыңы), Кубаның Компартиязының ТК-зыныҢ Политбюро кежигүнүнерии, Куба Республиканың Күрүне чөвүлелиниҢ Даргазы Фидель Кастро Рус (делегациянның баштыңы), Кубаның Компартиязының ТК-зыныҢ Политбюро кежигүнүнерии, Куба Республиканың Күрүне чөвүлелиниҢ ДаргазыныҢ орлакчызы Рамиро Вальдес Менендес биле Карлос Рафаэль Родригес, Кубаның Компартиязының ТК-зыныҢ кежигүнүнге кандидат, Куба Республиканың ССРӨ-де элчиниң Рене Анилло Капоте; ЛУДР-ныҢ — ЛУРП ТК-ныҢ Политбюро кежигүнү, ЛУДР-ныҢ Президентизи Суфанувонг (делегациянның баштыңы), ЛУРП ТК-ныҢ Политбюро кежигүнү, ЛУДР-ныҢ Министрлер ЧөвүлелиниҢ ДаргазыныҢ орлакчызы Фуми Вонвичит, ЛУРП ТК-ныҢ кежигүнү, ЛУДР-ныҢ даштыкы херектер министриниҢ хүлээлгезиниң күүседикчизи Кхамфай Буфа, ЛУРП ТК-ныҢ кежигүнү, ЛУДР-ныҢ ССРӨ-де элчиниң Кхамта Дуангтхонгла; МАРныҢ—МАРН ТК-ныҢ Чиңгине секретары, МАР-ныҢ Улустуң Улуг хуралыныҢ ПрезидиумунуҢ Даргазы Ю. Неденбал (делегациянның баштыңы), МАРН ТК-ныҢ Политбюро кежигүнү, МАР-ныҢ Министрлер ЧөвүлелиниҢ Даргазы Ж. Батмунх, МАРН ТК-ныҢ кежигүнү, МАР-ныҢ ССРӨ-де элчиниң Д. Гетов: ПУР-ныҢ—ПКАП ТК-ныҢ Бирги секретары, ПУР-ныҢ Министрлер ЧөвүлелиниҢ Даргазы В. Ярузельский (делегациянның баштыңы), ПУР-ныҢ Күрүне чөвүлелиниҢ Даргазы Г. Яблонский, ПКАП ТК-ныҢ Политбюро кежигүнү, ПКАП ТК-ныҢ секретары Ю. Чирек: РСР-ниҢ — РКП-ниҢ Чиңгине секретары, РСР-ниҢ Президентизи И. Чаушеску (делегациянның баштыңы), РКП ТК-ныҢ Политкүүском кежигүнү, РСР-ниҢ чазаанын Премьер-Министри К. Дэскэлеску, РКП ТК-ныҢ Политкүүском кежигүнүнге кандидат, РСР-ниҢ даштыкы херектер министри Ш. Андрей; ЧССР-ниҢ—ЧКП ТК-ныҢ Чиңгине секретары, ЧССР-ниҢ Президентизи Г. Гусак (делегациянның баштыңы), ЧКП ТК-ныҢ Президиум кежигүнү, ЧКП ТК-ныҢ секретары В. Биляк, ЧКП ТК-ныҢ кежигүнү, ЧССР-ниҢ ССРӨ-де элчиниң Ч. Ловетинский: ЮСФР-ниҢ—ЮСФР-ниҢ ПрезидиумунуҢ Даргазы П. Стамболич (делегациянның баштыңы), ЮКЭ ТК-ныҢ кежигүнү, ЮСФР-ниҢ даштыкы херектер талазы-биле эвилел секретары Л. Мойсов, ЮСФРниҢ ССРӨ-де элчиниң М. Друлович.

БУР-ныҢ делегациязы — БУР-ныҢ түскай толээлекчизи, Күрүне чөвүлелиниҢ кежигүнү, даштыкы херектер министри Хуан Хуа (делегациянның баштыңы), БУР-ныҢ ССРӨ-де элчиниң Ин Шоу Чжэн, БУР-ныҢ ДХМ-ниҢ ССРӨ болгаш Чөөн Европа чурттарыныҢ калдавииниҢ эргелекчизи Ма Сюйшэн, БУРныҢ ДХМ-ниҢ харылсалгалыг ажылдакчызы Ван Цзяньцин.

Чылдыңгыларде делегациялар: Франциз коммунистиг партиязыныҢ ук партиязыныҢ Чиңгине секретары Ж. Маршеге баштаткан; АКШтың Коммунистиг партиязыныҢ ук партиязыныҢ Чиңгине секретары Г. Холлэ баштаткан; Германь Коммунистиг партиязыныҢ ук партиязыныҢ Даргазы Г. Миске баштаткан; Португали Коммунистиг партиязыныҢ ук партиязыныҢ Чиңгине секретары А. Куньялга баштаткан; Итали Коммунистиг партиязыныҢ ук партиязыныҢ Чиңгине секретары Э. Берлингуэрге баштаткан; ГрециязыныҢ Коммунистиг партиязыныҢ ук партиязыныҢ ТК-зыныҢ Чиңгине секретары Х. Флоракиске баштаткан; Чилиниң Коммунистиг партиязыныҢ ук партиязыныҢ Чиңгине секретары Л. Корвалаңга баштаткан; Уругвайның Коммунистиг партиязыныҢ ук партиязыныҢ ТК-зыныҢ Бирги секретары Р. Арисмендиге баштаткан; Австрияның Коммунистиг партиязыныҢ ук партиязыныҢ Даргазы Ф. Муриге баштаткан; Великобританияның Коммунистиг партиязыныҢ ук партиязыныҢ Чиңгине секретары Г. Макленнаңга баштаткан; Ирландияның Коммунистиг партиязыныҢ ук партиязыныҢ Чиңгине секретары М. Вильперге баштаткан; Боливияның Коммунистиг партиязыныҢ ук партиязыныҢ ТК-зыныҢ Чиңгине секретары Х. Колле Куэтога баштаткан; Гондурастың Коммунистиг партиязыныҢ ук партиязыныҢ ТК-зыныҢ Чиңгине секретары Р. Падильага баштаткан: Мариконоуң деңшилгелиг болгаш социализм партиязыныҢ ук партиязыныҢ Чиңгине секретары Али Итага баштаткан; Мальтаның Коммунистиг партиязыныҢ ук партиязыныҢ Чиңгине секретары А. Бассалога баштаткан: Гаяна коммунистериҢ каттышкан партиязыныҢ ук партиязыныҢ ТК-зыныҢ Чиңгине секретары Р. Теодорга баштаткан: Мурнуу-Африка коммунистиг партиязыныҢ ук партиязыныҢ Чиңгине секретары М. Мабидага баштаткан: Гайананың улусчу деңшилгелиг партиязыныҢ ук партиязыныҢ Чиңгине секретары Ч. Джаганга баштаткан; Тунис коммунистиг партиязыныҢ ук партиязыныҢ Бирги секретары М. Хармельге баштаткан: Доминикан коммунистиг партиязыныҢ ук партиязыныҢ Чиңгине секретары Нарсисо Иса Кондеге баштаткан; Афганистан Демократтыг Республиканың АУДП-ниҢ ТКзыныҢ Чиңгине секретары, АДР-ниҢ РевчөвүлелиниҢ Даргазы Б. Кармальга баштаткан; Йемен Улус Демократтыг Республиканың ЙСН ТК-ныҢ Чиңгине секретары, Дээди Улус ЧөвүлелиниҢ ПрезидиумунуҢ Даргазы, ЙУДРныҢ Премьер-Министри А. Н. Мухаммедке баштаткан; Комоучия Улус Республиканың БУРП ТК-зыныҢ Чиңгине секретары, БУР-ныҢ Күрүне чөвүлелиниҢ Даргазы Хенг Самриңге баштаткан; Сирий Араб Республиканың АСЧПниҢ Чиңгине секретары, САРныҢ Президентизи Х. Асадка баштаткан; Ангола Улус Республиканың МПЛА — Күш-ажыл партиязыныҢ Даргазы, АУР-ныҢ Президентизи Ж. Э. Душ Сан-Тушка баштаткан; Социалистиг Эфиопияның Тур Шериг-административтиг ЧөвүлелиниҢ Даргазы, Эфиопияның ажылчы чоннарыныҢ партиязын (КОПТЭ) органастаарыныҢ комгсинязыныҢ Даргазы Менгисту Хайле Мариам баштаан; Никарагуа Республиканың Национал хосталгаңын Сапдинозку фронтузуунуҢ Национал удуртулгазыныҢ кежигүнү, Национал каан тургузуушкун чазаанын Удуртукчу чөвүлелиниҢ координатору, революциянның командантези Даниэль Ортега Саавдра баштаан; Конго Улус Республиканың Конгонун Күш-ажыл партиязының ТКныҢ Даргазы, Конго Улус Республиканың Президентизи Д. Сассу-Нгесссо: Мозамбик Улус Республиканың ФРЕЛИМО партиязыныҢ Даргазы, республиканың Президентизи М. Машел баштаан; Мали Республиканың Мали улустуң Демократтыг революциялыг (МУДЭ) Чиңгине секретары, республиканың Президентизи М. Траоре баштаан: Замбия Республиканың Замбиянын Национал хамаарышпас чоруунун каттышкан партиязының (ЮНИП) Чиңгине секретары Х. Мулемба баштаан: Гвинея-Бисау Республиканың Гвинеяның болгаш Ногаан шенек ортулуктарыныҢ Африкан партиязының (ПАИГК) доктаамал секретары В. Кабрал баштаан; Ногаан шенек Республиканың Ногаан шенек ортулуктарыныҢ хамаарышпас чоруунун Африкан партиязының (ПАИКВ) Политиктиг комиссиязының кежигүнү, Национал улусчу ассамблеяның Даргазы А. Дуарте баштаан; Чаңгыс эп болгаш национал деңшилге (УПРОНА) партиязының Чиңгине секретары, Бурундиниң Национал хуралының Даргазы Э. Мвороха; Египеттиң Национал-деңшилгелиг (чөөн) партиязының Чиңгине секретары Х. Мохи Эд-дин баштаан; Мурнуу Африканың Африкан национал конгрезиниң АНКниың Президентизи О. Тамбо баштаан; Намибияның Мурнуу-Барыын Африканың (СВАПО) Улусчу организациязының СВАПО-нуң Президентизи С. Нуйомо баштаан; Индияның Коммунистиг партиязының — партияның Национал чөвүлелиниҢ секретары Н. К. Крашнан; Сирияның Коммунистиг партиязының — партия ТК-ныҢ Политбюро кежигүнү Д. Нааме; Бангладештың Коммунистиг партиязының — партия ТК-ныҢ секретары Манзурул Ахсан Хан; Испанияның Коммунистиг партиязының — партияның Чиңгине секретарыныҢ орлакчызы Х. Бальестерос Пулидо, партия ТК-ныҢ КүүскомунуҢ кежигүнү Ф. Ромеро Марин: Чөөн партия — Швецияның коммунистеринiҢ — партияның Баштаар черииҢ күүскомунуҢ кежигүнү Бу Хаммар; Колумбияның Коммунистиг партиязының — партия ТК-ныҢ КүүскомунуҢ болгаш секретариадының кежигүнү М. Сепеда: Парагвайның Коммунистиг партиязыныҢ ТК-зыныҢ Политкомиссиязының кежигүнү Аманиас Майдана баштаан; СальвадорныҢ Коммунистиг партиязының — партия ТК-ныҢ Политкомиссиязының кежигүнү Марио Розандо Агиильда Карранса; Сенегалдың Хамаарышпас чоруң болгаш күш-ажыл партиязыныҢ ТК-зыныҢ Чиңгине секретарыныҢ орлакчызы А. Дансоко баштаан; Египет Коммунистиг партиязы — партия ТК-ныҢ Политбюро кежигүнү М. Кямель; Палестинаның Коммунистиг партиязының — партия ТК-ныҢ Политбюро кежигүнү Ф. Дюфеаль; Испанияның Социалистиг ажылчын партиязының — партияның КүүскомунуҢ кежигүнү Ф. Лопес Реаль; Бахрейнниң Национал хостална фронтузуунуҢ — ПХФ-ниҢ Удуртукчу комитединиҢ кежигүнү А. Махмуд; Мадагаскарның — Мадагаскарның хөгжүдезиниҢ Шериг комитединиҢ даргазы Э. Рабеуни баштаан; Гвинеяның — Гвинеяның күрүне-партиязының ТК-зыныҢ Политбюро кежигүнү, Премьер-министр Л. Лансана Беавоги баштаан; Алжирниң Национал хосталга партиязының — партияның Политбюро кежигүнү, НХОныҢ ТК-зыныҢ Доктаамал секретариадының удуртукчузуну М. Ш. Мессадия баштаан; Бенинниң Улусчу революция партиязының ТК-зыныҢ Политбюро кежигүнү, Национал Революстуг хуралдың ДаргазыныҢ бирги орлакчызы Р. Билон Гезога; Сьерра-Леонениң Бүгү-улусчу конгрезиниң удуртукчу чөвүлелиниҢ кежигүнү, чурттуң бирги орлакчы президентизи С. И. Коромо баштаан. Киришкен делегацияларны: Австралиядан — чурттуң генерал-губернатору турган З. Боуэн; Австрияның — Президент Ф. Кирхшлегер; Аргентинаның — камгалал министри Х. М. Вавот; Бельгияның — Премьер-Министр В. Мартенс, Ватиканның — папа II Иоанн Павелдиң болуунун төлээлекчизи Дж. Б. Марини-Беттоло; Великобританияның — даштыкы херектер министри Ф. Пим; Венесуэланың — даштыкы херектер министри Х. Самбрано Веласко; Гайананың — орлакчы президент Б. Рамсаруп; ГФР-ниҢ — Федералдыг президент К. Карстенс, орлакчы каннлер болгаш даштыкы херектер министри Г.-Д. Геншер; Гренаданың — генерал-губернатор П. Скун; ГрециниҢ — Премьер-министр А. Папандреу; Данияның — ыңгыгур салгакчызы Хенрик; Зимбабвениң — республиканың Президентизи Канаан Банана; Египеттиң — Президентиниң дузалакчызы Мамдух Салем; Индияның —Премьер-министр И. Ганди; Индонезияның — орлакчы президент А. Малик; Иорданияның—Премьерминистр М. Бадран; Ирактың — орлакчы президент Т. Мааруф; Ирландияның — Президент П. Хиллери; Испанияның — даштыкы херектер министри Х. П. Перес-Льорка; Италияның — сенат даргазы А. Фанфани; Йемен Араб Республиканың — Президент А. А. Салех; Канаданың —Премьер-министр П. Э. Трюдо; Кенияның — даштыкы херектер министри Р. Дж. Оуко; Киприң — Президент С. Киприану; Кувейтиниң Министрлер ЧөвүлелиниҢ херектериниҢ талазы-биле күрүне министри А. Азиз Хуссейн; Лесотоның — Премьер-министриниҢ орлакчызы Э. Сенхонью; Ливияның СНЛАД-тың Революстуг удуртулгазыныҢ кежигүнү С. Джеллуд; Люксембургтуң — чазак даргазыныҢ орлакчызы, даштыкы херектер министри К. Флеш; Мальтаның — Президент Агата Барбара; Мәрокконуң — ыңгыгур салгаан Сиди Мохаммед; Мексиканың — Национал конгрезстиң сенадыныҢ Улуг комиссиязының даргазы Мигель Гонсалес Авелар; Нигериың — кадың камгалал министри, хөгжүлзе нинтилелиин тургузар талазы-биле Национал комиссиының даргазы майор М. А. Джемгбое; Нигериның — орлакчы президенҢ А. Эквуэме; Нидерландыларның — чурттуң Премьер-министриниҢ орлакчызы І. Ван Аарденне; Норвегияның — хаан дүжүлгезиниҢ салгакчызы Харальд; Пакистанның — чурттуң Президентизи Зия-уль-Хак; Португалияның — даштыкы херектер министри В. Футчер Перейра; Сан-Марионуң — капитан-регентилер М. Гобби, Л. Барулли; АКШ-тың — орлакчы президент Дж. Буш; күрсекретарь Дж.; Шульц; Танзанияның — орлакчы президент А. Джумбе; Турцияның — Премьер-министр Б. Улусу; Уганданың — орлакчы президент П. Мувайра; Филиппинның — экология болгаш сууржулга министри, Үлуг Маниланың кол губернатору И. Маркос; Финляндияның — Президент М. Койвисто; Франциянның — Премьер-министр П. Моруа; Швейцариянның — орлакчы президент П. Обер; Швецияның—ыңгыгур салгаан Бертиль, — Премьер-министр У. Пальме; Шри Ланкаңың — даштыкы херектер министри

ЧАҢГЫС ЭП-СЕТКИЛ БОЛГАШ СЫРЫЙ КАТТЫЖЫЫШКЫН

Ленинниң өндүр улуг херээниң шынчы уламчылакчызы, чалбыштыг патриот, шылгарангай революшчу болгаш тайбың дээш, коммунизм дээш демиселчи, амгы үениң улуг политиктиг болгаш күрүне ажылдакчызы эш Леонид Ильич Брежневтиң мөчээнин бистиң республиканың ажылчы чоннары, бүгү совет улус-биле, депшилгелиг бүгү кижи төрелгетен-биле бир дөмей, ханы кажыдал-биле үткаан. Үлегүүрүнүң, транспорттуң, көдээ ажыл-агыйның, амыдырал хандырылгазының бүдүрүлгелеринге, түдүг организацияларынга, совхозтарга, албан болгаш өөредилге черлеринге, школдарга кажыдалдың митингилери болган. Ол митингилерге, а ол ышкаш чүрттүң партия, совет органнарынга боттарының чагааларынга ажылчы чоннар аар чидириг-биле холбаштыр ханы кажыдалын илергейлевишаан, Леонид Ильич Брежневке совет улустуң чаагай чоруунга, чер кырынга тайбының эрге-ажыынга ооң кайгамчык улуг ажылы дээш чүректиң ханызындан өөрүп четтиргенин чугаалап, ленинчи партияның удуртулгазы-биле коммунистиг тургузуушкуннуң планнарын эрес-шудургу күш-ажылы-биле күүседиринге, бистиң социалистиг Төрээн чүртувустуң улам ынайгы чечектелиишкинин хандырарынга шиитпирлиинин дугайында айыткан тураралар.

Бистиң республикага кажыдал хүннеринде шупту 1.400 хире митинг болган. Оларга 143 мүң ажыг кижи киришкен. Митингилерге барык-ла 4000 кижи чүве чугаалаан. Ажылчы чоннарның коллективтеринден СЭКП ТК-ның адрезинге, партия, совет органнарга 160 ажыг телеграмма кирген. Боттарының чугааларынга, телеграммаларынга Тыванын ажыл-ишчилери Леонид Ильич Брежневтиң мөчээнинин дугайында ханы кажыдалын болгаш партияның херээнге боттарының шынчызын, СЭКП ТК-ның Чингине секретарынга эш Ю. В. Андроповту сонгаан дугайында СЭКП ТК-ның Пленумунуң шиитпирлиинин изин-биле үүлдүгүнүп, совет улусту ленинчи орук-биле бүзүреликке аппар чоруур Коммунистиг партияга кызыгаар чок бүзүрелин илергейлеп турар.

— Бистиң партиявыстың болгаш совет улустуң аллар-лыг оглу Леонид Ильич Брежневти билбес кижи делегейде чок — деп, Чөөн-Хемчик районда «Чыраа-Бажы» совхозтуң хойжузу, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры М. Д. Чола чугаалаан.— Тайбың дээш демиселге чалбыштыг үүкүлүг-биле, ажылчы кижиге ханы ынакшылы-биле делегейге Леонид Ильич ышкаш ол хире сурагжаан кижи чок. Бистиң чидиривис зар, кажыдалывыс ханы, ынчалзажок Леонид Ильич Брежневтиң бүгү амыдыралын бөргеи херээн ленинчи партиявыс уламчылаар дээрзин билир бис. Пенсия назылыг-даа болзумза, улам-на күжениишкинниг ажылдан турғаш, оолдаар хой бүрүзүнден чылдың-на хураганы ап, доруктурар мен.

— Леонид Ильич Брежнев бүгү назынында ажылчы чоннар-биле сырый харылзаалыг болуп келген. Күш-ажыл кижилериниң эрге-ажыктарын болгаш хереглелдерин ол ковчуг эки билип, оларның дугайында доктаамал сагыш салып чорааны. Партияның съездизинге ооң ханы уткалыг илеткелин дыңнаш, чаза бүзә катап бүзүрээн мен—деп СЭКП-ниң XXVI съездизиниң делегады, В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың болбаазырадыгга фабриказының машинизи У. Т. Моңгуш чугаалаан — Леонид Ильичиниң бүгү амыдыралы болгаш ажыл-чорудулгазы биске кезээде партияга база чонга шынны болуруңун сорук кирикчи үлегер-чижээ болур.

— Бистиң партиявыстың болгаш бүгү совет улус улуг чидиргее таварышкан — деп, Кызылдың бирги АТБ-зиниң чолаачызы В. Н. Кошелев чугаалаан.— Болдуңун бүгү амыдыралы күш-ажылдың кижилериниң аас-кежии дээш, чер кырынга тайбың дээш демиселге бараалгаткан кижи мөчээн. Ынчангаш бистер, коммунистер, болдуңуспуң ажылывыс-биле, болдуңуспуң ажыл-херектеривис-биле моон сонгаар-даа коммунистиг тургузуушкуннуң программазын быжыг-туруштуг боттандырарывысты дангыраглап тур бис. Бистиң партиявыстың өзээ — ленинчи ТК-ны долгандыр улам-на сырый каттыжар, бистиң чуртувустуң коммунистиг даартагы хүнү дээш демиселге быжыг-туруштуг болур бис.

— Леонид Ильич Брежневтиң мөчээни бистиң кижи бүрүвүске улуг чидириг-дир — деп, Бай-Тайга районда «Тээди» совхозтуң Ээр-Хавак сүгбаразын фермазында кадарчы К. М. Норбу чугаалаан.—Ынчалзажок ажыгның бо аарберге шактарыгга бистер улам-на сырый каттыжар болгаш планнарны эки күүседиринге боттарывыстың күжениишкинниривисти мөзүлээр ужурлуг бис. Леонид Ильич чогум-на олче бисти кыйгырып чорааш. Бистиң чаагай амыдырывыс бистиң эки ажывыстан хамаарыжыр деп, ол онзалап демиглеп турган. Ферманың коллективи икеп бүрүзүнден чылза сүт саалазын 1600 килограмм чедирерин хүлээнип турар.

— Аар-берге чидиргеге эң эки харыы болза, кыш-ажылы кылып турарын ханызы-биле сонуургаар турган. Бистер ооң могаг-шылаг билбезин, удуртукчулар болгаш аңаа ажылчыннар-биле-даа ажыывыс-биле чугаалажып билирин магадап турган бис. Леонид Ильич участок начальниктерин, партия болгаш комсомол ажылдакчыларын барык шупту-зун, бригадир бүрүзүн, дыка хөй мурнакчыларны таныыр, ат-бажын билир турган. Ол кижилерни үнелээр, оларның санал-оналдарын дыңнаар, берге үелерде ажыл-херек болгаш чагыг сөзүү-биле-даа деткип билир турган. Запорожьениң индустриалдыг комплексизиниң катап тургузуушкуунун бүгү кирижикчилерин болгаш бистерни-даа ол чаа-чаа чедиишкиннерже сорук кирип турган.

Буянду лардан катап тургустуунган Днепрогэс болгаш «Запорожсталь» кестүп көрбээн кыска хуусаанын иштинде чуртка электри энергизын болгаш металлды берип эгелээн.

П. ШИЛО,
Днепрнин В. И. Ленин аттыг гидроэлектри станциязының кран машинизи.
(СЭТА).
Запорожье.

ЧКП ТК-ның Президиумунуң Прагага болган хуралынга ЧКП ТК-ның Чингине секретары, ЧССР-ниң Президентизин Г. Гусак бурунгаар депшилгелиг бүгү кижи төрелгеттенге, тайбың дээш демиселдиң херээнге иштирел депшилгеи болгаш социализм дээш Л. И. Брежневтиң амыдыралы болгаш ажыл-чорудулгазы теоңүлүг рольуг болган деп демдеглээн. Чехословакия биле ССРЭ-ниң аразынга найыралды база эвилелди быжыглаарынга, бүгү талалыг кады ажылдажылганы хөгжүдеринге улуг салыышкынны киирген, Ленинниң херээниң уламчылакчызы, кайгамчыктыг ол кижиниң дугайында чырыткылыг турасскаал бүгү чехословак чоннуң, бистиң чуртувустуң бүгү коммунистерниниң чүректеринге мөңгеде-биле артар деп, Г. Гусак чугаалаан. Л. И. Брежневти орнукшудуп турар үеде Чехословакияның заводтарынга болгаш фабрикаларынга гудоктар-биле салют кылыр, бүгү чехословак чоп Л. И. Брежневтиң чырыткылыг турасскаалын сактып, ажылын пиңүш минута дургузунда соксадырлар дээрзин тускай дыңнадыгга айыткан.

ВСАП ТК-ның пленуму Будапештиге болган. Эш Л. И. Брежневтиң мөчээнинин дугайында медээни венгр коммунистер улуг кажыдал-биле хүлээп алган болгаш ооң турасскаалын сактып ёзулаан деп, пленумнуң дугайында МТИ агентилелдиң дыңнадынга чугаалап турар. Пленумга чүве чугаалаан. ВСАП ТК-ның Бирги секретары Я. Кадар делегейниң коммунистиг болгаш ажылчының шимчээшкинниниң шылгарангай ажылдакчызы, венгр улустуң ынчу-ишчилериниң аттарын киирип алыр-патриотчу чанчыл тургустунган. Оларның адынга санаан шалың акшаларын тайбың фондузунче ССРЭ-ниң Күрүне банкызының кайы-даа салбырындан шилчидип турар. (Кызылда ындыг сан № 70012). Акшаларны болгаш облигацияларны база хүлээп алыр.

Бистиң чурттуң дыка хөй даштыкы оңуктери, тайбың дээш демиселчилер бо фондунуң идепкейлиг киржикчилери. Олар болза АКШ-тың, Канаданың, Англияның, Италияның, Францияның ажылчыннары, артемденнери, культуразуглары, канцеляр дериг-херекселдери-биле дериирине, анган дылда политиктиг болгаш чечен чогаал номнарын садарынга фондудан хөрең-гинни берген.

Делегей хережээширинаан демократтыг федерациязының президентизин Ф. Браун «Бүгү уругларның келир үеде тайбың болгаш аас-кежии дээш» деп конференциига мынчаар чугаалаан: «Совет тайбын фондузунга, аңаа боттарының акша-хөрөнгизин киирип турар Совет Эвилелиниң миллион-миллион хамаатыларынга оңза өөрүп четтиргенин илередир бодадым. Конференцияны эрттирер хөрөнгини белек кылдыр совет кижилер берген».

ТЫВА АССР-НИҢ ажылчы чоннары бүгү совет улус-биле бир дөмей тайбың дээш демиселдиң хөрээнге болдуңун үлүүн киирип турар. Тайбың камгалаарының республика комитеди болгаш совет тайбың фондузунга дузалаар комиссия Каттышкан Нацилар Организациязының Кол Ассамблеязының боо-чепсекти дүжүрер талазы-биле ийнги тускай сессизиз-биле холбаштыр болдуңун ажылын идепкейжидин чоруткан. Тайбың дээш массалыг демиселге ажылчыннар, албан-хаакчылар, партияның, дайынның, күш-ажылдың хоочуннары, ие хөрээжиннер, студентилер, сургууулдар, өөреникчилер киришкен.

Америк империализмнин, ооң эвилелчилериниң боочепсекти эңдере бүдүрер, дайын пропагандазын калбартып турарын олар буруу шаап, килеңнеп, делегейге мөңге тайбың дээш түрүжүр күзелин илереткеннер. Митингилер болгаш хуралдар үүс коллективке эрткен, аңаа он муң хире кижи олурушкан. КНО-нуң Кол Ассамблеязының боо-чепсекти дүжүрер талазы-биле ийнги тускай сессизиниң адрезинге Тывадан 200 хире коллективтиг, муң ажыг кижилер боду чагааны чоруткан. Ында АКШ-тың болгаш НАТО-нуң улуска удур политиказын буруу шаап, боо-чепсекти эңдере бүдүрерин болгаш ядролуг дайынның айылын чайладырының соңгаарлаттынмас дүрген хемчеглерин алырын негээн.

Бир хүнүң ажылдаан акшазын тайбың фондузунче шилчидер күш-ажыл хүнүнге он муң хире кижи киришкен. Тайбың фондузунче Каа-Хем райпозу 1236 рубльди, күш фабриказы —800, Тыва АССР-ниң будүрүлге-техниктиг харылзаа эргелелиниң автобазазы — 240, республиканың туберкулёзка удур диспансери —592, Шагаан-Арыгның № 18 мехколонназы — 617, «Тыва совхоз тудуг» каттыжыышкыны 235 рубльди шилчиткен. Совхозтар ажылчыннарының киирген үлүг бичe авес. «Ооқ» совхозтуң ажыл-ишчилери фондуга 3854 рубльди киирген. «Хадын», «Россия», «Октябрь 30 чылы» совхозтар 700—900 чедир рубльди берген. Ак-Довуракның ажылчыннары тайбың фондузунче 3603 рубльди шилчиткен.

Чер кырынга тайбың, уругларның аас-кежии дээш салыышкының үлетпүр будүрүлгелериниң, тудуг организациларының, өөредилге черлериниң, школдарының ажылдакчылары, партияның, дайынның, күш-ажылдың хоочуннары киирип турар. Бии-Хем районнуң башкылары фондуга 1116 рубльди киирген. Фронтуга аңаан оксугган Д. Н. Бадрина муң рубльди берген. Ада-чүрттүң Улуг дайынының киржикчизи, пенсионер Н. Ф. Бөөбразов бир айның пенсиязы 120 рубльди шилчиткен.

Бо чылдың эрткен тос айларында Кызылдың ажылчы чоннары 10 муң рубльди фондуга киирген. Бии-Хем район — 7 муң ажыг, Улуг-Хем, Барыын-Хемчик районнар — 5-5 муң, Каа-Хем, Таңды, Тожу — 4-4 муң рубльди шилчиткен.

КНО-нуң Кол Ассамблеязының 37-ги сессизиниң тайбың талалакчыларының совет шимчээшкинниниң киржикчилериниң Кыргырыгы республиканың ажыл-ишчилеринге таныштырар митингилер, хуралдар чер болгунда эрттип турар. Олар боттарының холунуң үүкүн улуг кедүрлүүшкүн-биле салып турар, ол болза совет кижилериниң боо-чепсекти эңдере будүрерин кыыраар, ядролуг дайынны болдурбас дээш турушту-унуң көргүзүү болур.

С. СИЗЕНЕВ.

СОВЕТ ТАЙБЫҢ ФОНДУЗУ

ЧОННУҢ инициативазы-биле тайбың фондузу 1961 чылда тургустунган. Оон ажыл-чорудулгазында 80 миллион кижи киржип турар. Олар ооң санынче боттарының шыгжаан, шаңнал, ажылдап алган акшаларын, «тайбың эвилээнин», «тайбың рейстеринде», көдээ ажыл-агыйның ажылдарын байырлыг эгелээринде болгаш төнеринде хүннеринде ажылдап алган хөрөнгилерин шилчидип турар. Оон аңгыда тускай организастаан концерттерден, шиилерден, делегелгелерден, спортчу көргүзүглерден, автор гонорарындан, шаңналдардан болгаш еске-даа чылдардан киргеп акшалар аңаа кирер.

Чурттуң дыка хөй күш-ажылчы коллективтериниң бригадаларынга болгаш звеноларынга Төрээн чурт дээш гулчуушкуннарга амы-тыныш берген чаңгыс чер чурттуглярының болгаш делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын шимчээшкинниниң коскү ажылдакчыларының аттарын киирип алыр-патриотчу чанчыл тургустунган. Оларның адынга санаан шалың акшаларын тайбың фондузунче ССРЭ-ниң Күрүне банкызының кайы-даа салбырындан шилчидип турар. (Кызылда ындыг сан № 70012). Акшаларны болгаш облигацияларны база хүлээп алыр.

Бистиң чурттуң дыка хөй даштыкы оңуктери, тайбың дээш демиселчилер бо фондунуң идепкейлиг киржикчилери. Олар болза АКШ-тың, Канаданың, Англияның, Италияның, Францияның ажылчыннары, артемденнери, культуразуглары, канцеляр дериг-херекселдери-биле дериирине, анган дылда политиктиг болгаш чечен чогаал номнарын садарынга фондудан хөрөнгини берген.

Делегей хережээширинаан демократтыг федерациязының президентизин Ф. Браун «Бүгү уругларның келир үеде тайбың болгаш аас-кежии дээш» деп конференциига мынчаар чугаалаан: «Совет тайбын фондузунга, аңаа боттарының акша-хөрөнгизин киирип турар Совет Эвилелиниң миллион-миллион хамаатыларынга оңза өөрүп четтиргенин илередир бодадым. Конференцияны эрттирер хөрөнгини белек кылдыр совет кижилер берген».

ТЫВА АССР-НИҢ ажылчы чоннары бүгү совет улус-биле бир дөмей тайбың дээш демиселдиң хөрээнге болдуңун үлүүн киирип турар. Тайбың камгалаарының республика комитеди болгаш совет тайбың фондузунга дузалаар комиссия Каттышкан Нацилар Организациязының Кол Ассамблеязының боо-чепсекти дүжүрер талазы-биле ийнги тускай сессизиз-биле холбаштыр болдуңун ажылын идепкейжидин чоруткан. Тайбың дээш массалыг демиселге ажылчыннар, албан-хаакчылар, партияның, дайынның, күш-ажылдың хоочуннары, ие хөрээжиннер, студентилер, сургууулдар, өөреникчилер киришкен.

Америк империализмнин, ооң эвилелчилериниң боочепсекти эңдере будүрер, дайын пропагандазын калбартып турарын олар буруу шаап, килеңнеп, делегейге мөңге тайбың дээш түрүжүр күзелин илереткеннер. Митингилер болгаш хуралдар үүс коллективке эрткен, аңаа он муң хире кижи олурушкан. КНО-нуң Кол Ассамблеязының боо-чепсекти дүжүрер талазы-биле ийнги тускай сессизиниң адрезинге Тывадан 200 хире коллективтиг, муң ажыг кижилер боду чагааны чоруткан. Ында АКШ-тың болгаш НАТО-нуң улуска удур политиказын буруу шаап, боо-чепсекти эңдере бүдүрерин болгаш ядролуг дайынның айылын чайладырының соңгаарлаттынмас дүрген хемчеглерин алырын негээн.

Бир хүнүң ажылдаан акшазын тайбың фондузунче шилчидер күш-ажыл хүнүнге он муң хире кижи киришкен. Тайбың фондузунче Каа-Хем райпозу 1236 рубльди, күш фабриказы —800, Тыва АССР-ниң будүрүлге-техниктиг харылзаа эргелелиниң автобазазы — 240, республиканың туберкулёзка удур диспансери —592, Шагаан-Арыгның № 18 мехколонназы — 617, «Тыва совхоз тудуг» каттыжыышкыны 235 рубльди шилчиткен. Совхозтар ажылчыннарының киирген үлүг бичe авес. «Ооқ» совхозтуң ажыл-ишчилери фондуга 3854 рубльди киирген. «Хадын», «Россия», «Октябрь 30 чылы» совхозтар 700—900 чедир рубльди берген. Ак-Довуракның ажылчыннары тайбың фондузунче 3603 рубльди шилчиткен.

Чер кырынга тайбың, уругларның аас-кежии дээш салыышкының үлетпүр будүрүлгелериниң, тудуг организациларының, өөредилге черлериниң, школдарының ажылдакчылары, партияның, дайынның, күш-ажылдың хоочуннары киирип турар. Бии-Хем районнуң башкылары фондуга 1116 рубльди киирген. Фронтуга аңаан оксугган Д. Н. Бадрина муң рубльди берген. Ада-чүрттүң Улуг дайынының киржикчизи, пенсионер Н. Ф. Бөөбразов бир айның пенсиязы 120 рубльди шилчиткен.

Бо чылдың эрткен тос айларында Кызылдың ажылчы чоннары 10 муң рубльди фондуга киирген. Бии-Хем район — 7 муң ажыг, Улуг-Хем, Барыын-Хемчик районнар — 5-5 муң, Каа-Хем, Таңды, Тожу — 4-4 муң рубльди шилчиткен.

КНО-нуң Кол Ассамблеязының 37-ги сессизиниң тайбың талалакчыларының совет шимчээшкинниниң киржикчилериниң Кыргырыгы республиканың ажыл-ишчилеринге таныштырар митингилер, хуралдар чер болгунда эрттип турар. Олар боттарының холунуң үүкүн улуг кедүрлүүшкүн-биле салып турар, ол болза совет кижилериниң боо-чепсекти эңдере будүрерин кыыраар, ядролуг дайынны болдурбас дээш турушту-унуң көргүзүү болур.

С. СИЗЕНЕВ.

ЧАҢГЫС ДЕМНИИВИС КӨРГҮЗЭЭЛ

Леонид Ильич Брежневтиң ады совет кижилериниң ажыл-херээ-биле тудуш холбаалыг. Ол кала-даа—Ыраккы Чөөн чүкке, Сибирьге, Казахстанга, Азербайджанга, Грузияга-даа чорааш күш-ажылчы кижилер-биле, оларның ажыл-херээ-биле таныышпайн барбас турган. Будүрүлге черлеринге, совхозтарга, заводтарга болгаш фабрикаларга бо-ла чеде бээрин билир бис.

Ол негелделиг болгаш улуска киче-эңгейлиг, четпестерге эптеш чок болгаш мурнакчы, ажылга бердинген кижилерни деткип - билир чорааны-биле, совет улустуң амыдырал-чуртталгазын эки билип, ол дээш сагыш салып чорааны-биле бистиң шуптувуска Леонид Ильич эргим, чоок чораан.

Партияның съездилеринге, ооң пленумнарынга СЭКП Төп Комитединиң Чингине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Леонид Ильич Брежневтиң чугаазын радио, телевиденнени дамчыштыр хөй удаа дыңнаан мен. Аңаа ол кижилерниң келир үеде аас-кежиниң дугайында, делегейге быжыг тайбының тургузар дугайында хөй удаа чугаалап келген. Оон ол күзелбодалы амыдыралга боттанып, мөңгежиирин күзээр мен.

Ынчангаш Леонид Ильичиниң күзелдерин, чагыларын күүседир дээш чаңгыс демнивис, күүш-күжүвүс, интернационалчы чоруувус көргүзер апаар бис.

Х. ОНДАР.
Кызыл хөрээниң хүнзүлүг хамаатызы.

УЛУС КАЖАН-ДАА У Т П А С

Бистериң шуптувуска эргим кижи — Леонид Ильич Брежневтиң мөчээнинге бүзүрээри берге. Днепрогэстиң хоочуннары, бистерге, ол кандыг кылдыр көзүлгенил, канчаар билген бис, шак ындыг — бодүүн болгаш эптиг-эзелдек, күш-ажылдың кижилеринге кичээнгейлиг, оларның ажыл-херээнге, амыдырал-чуртталгазынга сагыш-човагыр кижи боон кезээде артар.

Дайын сөөлүнүн баштайгы чылдарында мен электри станциязын катап тудуп, тургузар ажылга бетончу кыстарның бригадазын удуртуп турган мен. Ынчан ол чугула чүүлдер чедишпес болганындан, техниканың чогундан бетонну бут-биле таптай базар ужурга таварыжып турдувус. Ынчалза-даа ол кол чүүл — күш-ажылчы - кодурлүүшкүн, чуртка херек болгаш улуг ажыл-херектиң чедиишкиннерниң дорстурунга быжыг бүзүрел биске турган.

Ынчан партияның Запорожье область организациязын удуртуп турган Леонид Ильич Брежнев бистерге ындыг бүзүрелди быжыктырып турган. Ол Днепрогэске бо-ла чедип кээр, бистиң коллектививис канчаар чурттап, чүвү кылып турарын ханызы-биле сонуургаар турган. Бистер ооң могаг-шылаг билбезин, удуртукчулар болгаш аңаа ажылчыннар-биле-даа ажыывыс-биле чугаалажып билирин магадап турган бис. Леонид Ильич участок начальниктерин, партия болгаш комсомол ажылдакчыларын барык шупту-зун, бригадир бүрүзүн, дыка хөй мурнакчыларны таныыр, ат-бажын билир турган. Ол кижилерни үнелээр, оларның санал-оналдарын дыңнаар, берге үелерде ажыл-херек болгаш чагыг сөзүү-биле-даа деткип билир турган. Запорожьениң индустриалдыг комплексизиниң катап тургузуушкуунун бүгү кирижикчилерин болгаш бистерни-даа ол чаа-чаа чедиишкиннерже сорук кирип турган.

Буянду лардан катап тургустунган Днепрогэс болгаш «Запорожсталь» кестүп көрбээн кыска хуусаанын иштинде чуртка электри энергизын болгаш металлды берип эгелээн.

П. ШИЛО,
Днепрнин В. И. Ленин аттыг гидроэлектри станциязының кран машинизи.
(СЭТА).
Запорожье.

Х. Л. Даржааны Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаар дугайынга
ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ

ЧАРЛЫЫ

Совет органнарга хөй чылдарда үре-түңнелдиг ажылы дээш база төрүттүнген хүмүүлеп бээр 60 харлааны-биле холбаштыр Тыва АССР-ниң Өртектер талазы-биле Күрүне комитединиң даргазы Хертек Лопсанович Даржаана Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы М. МЕҢДУМЕ.
Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Н. БОЙДУ.

Кызыл хөрээ, 1982 чылдың ноябрь 15.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

СЭТА болгаш ПМА: КЫСКА ДЫҢНАДЫГЛАР, ТАЙЫЛБЫРЛАР

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

ПРАГА. Эвээш энергия чарыгдаар амыдыралга чугула одалга болгаш сөлгынналдыышкын дериилгелерин, агаарны арыглаар херекселдерин тургузуп, кылыр талазы-биле сөөлгү чедиишкиннерни көргүскен элээн каш чүс делгинрлери ында ажыттынган «Праготерм-82» деп аттыг чурттар аразының делгелгезинде мөөнпээн.

Ында чехословак болгаш даштыкының-даа 150 хире чаа, эң-не камналгалыг котёддарын болгаш одалга системаларын, чылыг камгалаар шынарларлыг тудуг материалдарын, энергияның калбак эвес хевирлерин ажыглаарының дериг-херекселдерин делген саган. Херек кырында ол үүлдер дөгерези мурнундагы хевирлерге деңнэргге, энергия чарыгдалын 20—30 хуу эвээжедир арганы берип турар.

Чехословак продукцияның чаа үүлдериниң иштинден хүн коллекторлары, улуг чурттаалга бажыңның азы санаторийни-даа энергия-биле хандырып шыдаар суг-биле ажылдаар бичии станцияларның дериилгелери, чылыг чидирип болдурбас шынарлыг рамаларының болгаш шилдерниң чаа хевирлери специалистерниң болгаш хөй-ниитиниң калбак белүктерин сонуургадып турар.

«Праготерм-82» деп делгелгениң онзагай чугуза үүлү чүл дээрге, ында делгээн үүлдерни шуптузуун калбаа-биле кылып үндүрүп турары болгаш кылып үндүрүнге белеткээни болур. Ынчангаш кандыг-даа будүрүлге черн. организация, көдээ ажыл-агый кооператива болгаш өг-бүле ооң корген бүгү-ле чаа үүлдерни садып ап болур.

БУДАПЕШТ. «Горизонт» дээр кооперативтен алган барааннарны Будапештиниң универмагтарының эң-не хөй кижи чыылган черлеринден көрүп болур. Чүге дээрге, садып алыкчылар чогум-на оларның дугайын бир дугаарында айтырар. Бедик шынары, моданың сөөлгү негелделерге дүгжүп турары — ол марканың кижилерни хаара тудуп турар үүлдери ол-дур.

Ол кооператив идик-хептиң, алгы-кештең кылган үүлдерни, галантереяны улуг эвес бөлүктер кылдыр кылып үнүп, килеңнер, делегейге мөңге тайбың дээш түрүжүр күзелин илереткеннер. Митингилер болгаш хуралдар үүс коллективке эрткен, аңаа он муң хире кижи олурушкан. КНО-нуң Кол Ассамблеязының боо-чепсекти дүжүрер талазы-биле ийнги тускай сессизиниң адрезинге Тывадан 200 хире коллективтиг, муң ажыг кижилер боду чагааны чоруткан. Ында АКШ-тың болгаш НАТО-нуң улуска удур политиказын буруу шаап, боо-чепсекти эңдере будүрерин болгаш ядролуг дайынның айылын чайладырының соңгаарлаттынмас дүрген хемчеглерин алырын негээн.

Бир хүнүң ажылдаан акшазын тайбың фондузунче шилчидер күш-ажыл хүнүнге он муң хире кижи киришкен. Тайбың фондузунче Каа-Хем райпозу 1236 рубльди, күш фабриказы —800, Тыва АССР-ниң будүрүлге-техниктиг харылзаа эргелелиниң автобазазы — 240, республиканың туберкулёзка удур диспансери —592, Шагаан-Арыгның № 18 мехколонназы — 617, «Тыва совхоз тудуг» каттыжыышкыны 235 рубльди шилчиткен. Совхозтар ажылчыннарының киирген үлүг бичe авес. «Ооқ» совхозтуң ажыл-ишчилери фондуга 3854 рубльди киирген. «Хадын», «Россия», «Октябрь 30 чылы» совхозтар 700—900 чедир рубльди берген. Ак-Довуракның ажылчыннары тайбың фондузунче 3603 рубльди шилчиткен.

Чер кырынга тайбың, уругларның аас-кежии дээш салыышкының үлетпүр будүрүлгелериниң, тудуг организациларының, өөредилге черлериниң, школдарының ажылдакчылары, партияның, дайынның, күш-ажылдың хоочуннары киирип турар. Бии-Хем районнуң башкылары фондуга 1116 рубльди киирген. Фронтуга аңаан оксугган Д. Н. Бадрина муң рубльди берген. Ада-чүрттүң Улуг дайынының киржикчизи, пенсионер Н. Ф. Бөөбразов бир айның пенсиязы 120 рубльди шилчиткен.

Бо чылдың эрткен тос айларында Кызылдың ажылчы чоннары 10 муң рубльди фондуга киирген. Бии-Хем район — 7 муң ажыг, Улуг-Хем, Барыын-Хемчик районнар — 5-5 муң, Каа-Хем, Таңды, Тожу — 4-4 муң рубльди шилчиткен.

КНО-нуң Кол Ассамблеязының 37-ги сессизиниң тайбың талалакчыларының совет шимчээшкинниниң киржикчилериниң Кыргырыгы республиканың ажыл-ишчилеринге таныштырар митингилер, хуралдар чер болгунда эрттип турар. Олар боттарының холунуң үүкүн улуг кедүрлүүшкүн-биле салып турар, ол болза совет кижилериниң боо-чепсекти эңдере будүрерин кыыраар, ядролуг дайынны болдурбас дээш турушту-унуң көргүзүү болур.

С. СИЗЕНЕВ.

ГФР. «Атомнуг кыжаныышкынга удур демниг демисежиилиңер! Европага боо-чепсекти дүжүрери болгаш чавырлыышкын дээш!». Ындыг кыйгырыглар-биле Боннга ол чурттуң төөгүзүнде тайбың талалакчыларының эң массалыг чыскаалы болуп эрткен. Ооң киржикчилери тайбың политиказын боттандырып чорударын, Барыын Европага чаа америк ракета-ядролуг чепсекти тургузарындан болгаш ГФР-ни боо-чепсектиң база дайынчы техниканың үрегдээшкинниг хевирлериниң шыгжамыры болдурарындан ойталаарынче кыйгырганнар.

ЧУРУКТА: чыскаал үези.
АДН—СЭТА-ның телефотозу.

ВСАП ТК-НЫҢ ПЛЕНУМУ

БУДАПЕШТ. (СЭТА). Венгрияның Социалистиг ажылчын партиязының ТК-зының пленуму болуп эрткен. Делегей байдалының эң чугула айтырыгларынга, а ол ышкаш Венгрия Улус Республикага соңгулда системазын сайзыраңгайжыдар айтырыгларны пленум чугаалажып көрген.

СЭКП ТК-ның Чингине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Л. И. Брежневке тураскаал болган сактыышкынның минута ёзулаалын пленумнуң киржикчилери кылган.

Делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын шимчээшкинниниң шылгарангай ажылдакчызы, венгр улустуң шынчы өөнүү эш Л. И. Брежневтиң тайбын, социализм болгаш ниитилел депшилгези дээш демиселге улуг ачы-харыыларын ВСАП ТК-ның Бирги секретары Я. Кадар пленумга онаалап демдеглээн.

Делегей байдалының эң чугула айтырыгларының дугайында дыңнадыгны, а ол ышкаш ВҮР-га соңгуада системазын сайзыраңгайжыдар дугайында информацияны пленум үүлдүг деп көрген.

ВЕНАДА ЧУГЛАЛАЖЫЫШКЫЫЛАР

ВЕНА. (СЭТА). Төп Европада чепсектиг күштерни болгаш боо-чепсекти деңге кылырар дугайында чугаалажыышкын нарының ээлчеглиг хуралында ССРЭ-ниң делегациязының удуртукчузу элчин В. В. Михайлов чүве чугаалаан. Барыын талакы чурттарының керээ телевиденнеги ол шыңгыы шүүмчүлээ болгаш деп болурунуң база талалаарының кайызында-даа айыыл чок чоруунга когарал чедиишкиннің принциптеринге ук төлевиледиң дүүшкейн турарын айыткан. Бо дугайында делегациянның төрээлериниң пардатта конференциязынга дыңнаткан.

Ёнзы-бурун МЕДЭЭЛЕР

АЯН КИИРЕР

«Октябрь 30 чылы» совхозтуң төвү Баян-Тала суур чыл келген тудум чаартынып, моган, шинин суур апар чыдар.

Совхозтуң ажыл-ишчилери бо юбилейлиг чылда төрээн суурун чаагайжыдар талазы-биле элээн ажылдарны кылгылаан. Суурнуң Ленин кудумчузунда база Культура бажыңының, школа, уруглар ясли-садының чанында өзүп турар тарымал үнүштерге немей 738 дөс ыяшты немей олурткан. Чурттакчыларның күжү-биле күскү чаагайжыдылга хүннеринде Ленин кудумчузунда 1300 погон-метр херимни септеп чаарткан. Кудумчунуң белдиринде ийи ковуругну немей туткан, үш кудукту аштап арыглаан. Үстүнде бо кылдынган ажылдар суурну келир чазын улам аян киирерин чугаажок.

А. ОНДАР.
Чөөн-Хемчик район.

ОЛЧАЛЫГ ОЙНААШКЫННАР

Күскү амша-бараан лотереязының ойнаашкыны Кызыл хоорайның чамдын чурттакчыларынга өөрүнчүг болган.

Столоваялар болгаш рестораннар трезиниң ажылчыны Е. С. Жарова 140 акша өртектиг чөөк аржыылды ойнадып алыр аас-кежикке таварышкан. Төп ажаалга кассазының ажылдакчылары: Е. Ф. Горлушкина — 49 рубльдиң самоварын, Е. П. Муромцева — 147-ниң хевизин, Т. А. Кошкарева 20 акша өртектиг хол майгынын тус-тузунда ойнадып алганнар.

Акша-бараан лотереязының 9-ку үндүрүлгези 1982 чылдың ноябрь 19-та Курган хоорайга болур.

Л. ЧЕРЕПАНОВА,
улуг контролер.

АЪТТАНЫПКАН

Бай-Тайга районуң «Мурнакчы» совхозтуң механизаторлары, чолаачылары чылдың-на эдчеглиг шөлээнинде тайганың арыг агаарынга дыштанып, ак-өлүк тывыжынга киржири чаңчыл болган.

Эрткен чылын совхозтуң эки тура аңчылары Чадаананың «Хемчик» аттыг белеткел черинге 13 муң рубльдиң үнелиг кештерин дужааганнар. Аңчылар чымчак алдын диин, кижи, ас тывыжындан аңгыда бөрүвүг узуткаарынга идепкейлиг киржикп турарлар.

Бо чылын база-ла эдчеглиг шөлээнин алгаш, трактористер Озук-оол Дарыг-Хөө, Борис Седен-Сот, чолаачылар Сакир-оол Күргек, Кара-оол Доңгак, Кан-оол Салчак, Ак-оол Күжүгет болгаш оон-даа өскелер тайгаже аъттанып-каннар. Совхозтуң эки тура аңчылары ССРЭ-ниң тургустунганындан бөөр 60 чыл оюнга күш-ажылчы белек кылдыр күрүнеге 16 муң рубльлиг аң-өлүк тывыжын дужаар дээш, Чадаананың «Хемчик» аңныыр-тывыш ажыл-агыйы-биле керээни чарып алганнар.

А. КАНЧЫЫР,
Бай-Тайга району, «Мурнакчы» совхоз.

МАЛЧЫННАРГА

Мал кыштаглаашкының чедиишкинниг эртирер ажыл-херекке Сүт-Хөл эмнелгезиниң коллективи биче эвес үлгүхүүзүн киирип келген.

Олар малчыннарның ажылынга доктаамал дузалажып, шефтерин бо-ла ортанизастай бөөр. Ажыл-агый эргелекчизи Канчыыр-оол Саттың удуртулгазы-биле 19 кижи «Сүт-Хөл» совхозтуң Кара-Чыраа салбырының хойжуу Дыртый-оол Монгуштуң Кара-Суг-Аксында кыштаанга шефтеп чорааннар.

Олар үш кезек черге үс түп алгаш хураганнар кажаазының кырын дүглап, чылыглаап, печказын сеп-сеппинер.

Б. ОНДАР.
Чөөн-Хемчик район.

1982 ЧЫЛДЫҢ ССРЭ-НИҢ КҮРҮНЕ ШАҢНАЛЫНЫҢ ЛАУРЕАДЫ

Чогаалчы Григорий БАКЛАНОВ

МОСКВА. «Мөңгези-биле — он тос харлыглар», «Хеймер дунмазы» деп тоожулар дээш чогаалчы Григорий Яковлевич Баклановка (чурукта) ССРЭ-ниң Күрүне шаңналын тывыскан.

Г. Я. Бакланов 1923 чылда Воронежке төрүттүнген. Ол 1941 чылда школачы тургаш-ла, фронтуже эки туразы-биле чорупкан. Аңаа ол балыгланып, бертинген. Украина дээш тулчуушкуннарга Яссы-Кишинёв операциязынга, Болгарияны, Румынияны, Венгрияны, Венаны хостаарынга киришкен.

Г. Я. Бакланов дайын төнген соонда, 1946 чылда М. Горький аттыг литература институдунга кирген. Ооң баштайгы чогаалдары 50 чылларда көстүп келген.

Чогаалчының ажылында кол черни шериг темазы ээлеп турар. Ол Ада-чурттуң Улуг дайынының болуушкуннарының дугайында дыка хой тоожуларны бижээн, оларның аразында — «Карыш чер», «1941-ниң июль» дээш, оон-даа өске чогаалдары бар.

Евг. Вахтангов аттыг үлегерлиг театрда ооң «Кижилер канчап диригил» деп шинзин, ынчаарга Таганкада шин болгаш комедия театрында «Курларынар дынзыдынар!» деп, шинзин тургускан.

Баклановтуң сценарийлерин ёзугаар хөй-хөй фильмнерни, оларның аразында «Салют, Мария!», «Май ай турган» деп телефильмни тырттырган.

В. ВЛИКЖАНИННИҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

ХӨГЖҮМГЕ ОЙНАВЫШААН...

Амур Тогаачы шериг албанындан халажып келгеш, корум-чурум камгалакчыларының одуруунга кирген. Солдат кезээде солдат дижирдег Амур Лопсанович Тогаачы белен эвес ол ажылынга шынчы болуп арткан. Эрзин райкүүскомунуң иштики херектер килдизининг бот-тывынгыр артистери солуп программалыг концерти-биле аңаа бирги черни эллээн. Милицияның старшиназы Амур Тогаачы сценага үнүп келгеш, кайы-бир хылдыг хогжумге ойнавышаан, ырлаптарга, азы шоодуулуг интермедия чугаалай бээрге, көрүкчүлер ону сонуургал-биле хүлээп алыр.

Хөй-ниитиниң корум-чурум камгалалынга солдат А. Л. Тогаачыннының ажыл-херээ ындыг.

А. ТАВА.

хандыкшылдыг, бот-тывынгыр артист. ССРЭ-ниң 60 чылынга алдаржыткан Эрзин суурнуң албан организацияларының, будүүлге коллективтериниң аразында ураң чүүл көрүлдезинге райкүүскомнуң иштики херектер килдизининг бот-тывынгыр артистери солуп программалыг концерти-биле аңаа бирги черни эллээн. Милицияның старшиназы Амур Тогаачы сценага үнүп келгеш, кайы-бир хылдыг хогжумге ойнавышаан, ырлаптарга, азы шоодуулуг интермедия чугаалай бээрге, көрүкчүлер ону сонуургал-биле хүлээп алыр.

Хөй-ниитиниң корум-чурум камгалалынга солдат А. Л. Тогаачыннының ажыл-херээ ындыг.

А. ТАВА.

УЛУГ АРТТЫ АШКАНЫ ДЕГ

1944 чылдың октябрьда совет улустарның аку-дуңма өг-бүлезинге тыва улустуң бактаан киргени ооң амыдыралында төөгүлүг үе-чада, шынар талазы-биле чаа үе-чаданың эгези болган.

Ол үеде ТАР-га үжен чылдарда-ла тургустунгулаан колхозтар, чүгле дөрт хире күражыл-агыйлар турган. Ынчан Тываның араттарының хөй кезии көшкүн, хуу ажылдыг артпышаан турган болганда, чоннуң амыдыралын үндезинин-биле чаартыры бирги чергениң айтырыы турган.

ТАРН-НЫҢ XII съездизин аттыг колхоз Ээрбекке үжен чылдарда үндезилеттинген. Улуг-Хемниң бир адырының эриинге сайзыраң орган ооң төп суурунга бо үүс чылдың эгезинден-не орус тараачыннар чурттап чорааннар. Тыва Совет Эвилелинге каттышкан соонда партия райкомунуң бирги секретары болуп, Кызыл районунга ажылдап чораан болганымда араттарның амыдыралын чаартырынга киржип, ол улуг болуушкуннарны караам-биле корүп чораанымга чоргаарлаарлыр, бо бүгүнү утпайн чоруур мен.

1948 чылдың январының чыккылама соок хүннеринин бирээзи чүве. Ээрбекке колхоз клубунга хөй чон чыылган. Аңаа чүгле баштайгы колхозчулар эвес, харын хуу ажылдыг араттар база келгилээн. Артель кежигүннериниң ажыл-агый чылын орта түннээн. Ук хуралга ол үеде райкүүском даргазы турган В. С. Чүлдүм-биле кады олурушкан бис. Чыылган чоннуң хөй кезии хереженнер. Ээрбек колхозунуң даргазы Семен Петрович Астанин ажылдап чылын түңнеп тура, колхозчу чон мал ажылын хогжүтпүшаан, чүгле тараанчэвес, картофельди, ногаалдарны остүрүп, ооң-биле Кызыл хоорайны безин хандырып турар дээрзин демдеглээн.

— Артелливисте кижи күжү эвээжи хомудавчыг-дыр. Колдуу хереженнер болгаш эллээди оолдар, уруглар ажылдап турар ышкажыл. А чоок-кавыда араттар эмтежок, олар биске чүге каттыжып албастар деп?!— деп, ол чугаалаан.

Семен Астанин ол чер чурттуг болгаш аажок тывалаар, ук колхозту үндезилеттингеңиден тура даргалаан кижи. Араттардан баштай суурда бажың-балгаттыг коммунистер Борис Допчут биле Александр Удумбораны колхозче эдедин алган. Араттарны колхозтарже хаара тударын, оларга чаа бажыңнарны тудуп, суружудары, чаа колхозтарны организастан тургузарын ол үеде эң чугула айтырыгдарның бирээзин турган. Оларны коллективизацияже хаара тударының дугайында айтырыгны ынчап партия райкомунга чугаалажып, канчаар-даа аажок чугулалап көрүп турдувус.

ҚАЖАН Совет Эвилелиниң составынга Тываның бактаан киргениниң соонда күрүненин техника, специалистер, үрезин болгаш өске-даа чүүлдер-биле бүгү талалыг деткимче-дузазынга дамнаган, араттар чүге орус чурттакчылыг суурларда колхозтарга киргилээп эвес, харын өске-даа черлерге көдээ ажылагый артелиниң уставынга дүүштүр боттарының коллективтерин тургузуп эгелээнер. Ол ажылды боттандырарда кол чүүл — эки туранып болгаш демократизминиң принцивин ажыгыы сагып, ажылды организастааны. Коллективизацияны эң чугула социал сорулга — көшкүн араттарны сууржуң амыдыралче шилчидер-биле холбаштыр боттандырып чоруткан.

Ол үеде Кызыл районнуң девискээринге Ээрбек колхозундан аңгыда Баян-Колга, Чербиге база колхозтар тургулаан. Чербиге С. К. Токаттыг интернационалчы составтыг колхоз 1944 чылда тургустунган. Ону ТАРН-ниң кежигүнү Байыр-оол удуртуп, баштайгылар ол колхозту быжыглаарынга үлүүн киргеннер. Ынчалза-даа районда интизи-биле ынчан арат ажыл-агыйларның тодан ажыг хуузу көшкүн амыдыралдыг артпышаан турган. Ынчангаш районга коллективизацияны дугайында айтырыг чугаадап ажыл-херекке шилчип эгелээн.

Январының бир соок хүнүнде Эки-Оттуг деп черге парторгинизацияның секретары Самаанның бажыңынга коммунистер чыглып хуралдааннар.

— Бүкче колхоз тургузар болза эки-дир! — деп, Саман шинтирлиг чугаалаан.

— А бистиң колхозувуска кирип-ле алгай силер—деп, сумуда кожазы Удумбора аңаа суме каткан.

— Кирип алыңар деп чугаалаарга-ла белеп. Силерниң Ээрбек-Акеывда боттарывнарның бажыңнарыңар бар-дыр. А бистер силерниң колхозуңарга кирип алгаш, каяа кыштаар бис? Моон ырак-даа, таарымча чок хире-дир!—деп, хуралдың киржикчилериниң бирээзи чугаалаан.

— Бо акымның чугаазы-ла шын-дыр. Силерниң тараа тарыыр ажыгладыг черинер чаңыңарда ышкажыл. Оон аңгыда арбуз, картошка, огуреп, дээш ышкаш үүлдерни безин остүрүп турар дээни кай. А бис оларны амзап безин көрбээн, остүрүп-даа билбес бис. Бүгү сумувус-биле силерниң колхозуңарже шуужүп турупберзивиссе тараапы каяа тарыыр, малды каяа кадарып, одарладыр бис?

— Шын-дыр, эштер!— деп, илеткелчини Саман үзе киргеп.— Ээрбектиң колхозчулары амдыызында бистер чокка ажыл-херээн бүдүрээнивер. А бистер Баян-Колга боттарывыстың колхозувусту тургузуп алзывысса эки. Ында тараа тарып, суггарар чер делгем, хемниң суу база кожа болгай.

Ук хуралдың киржикчилери Биче Баян-Колга чаа колхоз төвүн тудуп тургузар, араттарны ынаар хаара тудар деп бир үн-биле шинтирлээн. А хойжулар кыштагларынга чоорту бажыңнарны тудар...

Баян-Колдуң чоок-кавызынга көжүп чораан, аңгы-аңгы сумуларның араттары боттарының баштайгы хуралынга чыылгаш, шагдан тура улус чурттап чораан хем унунга колхозтажып каттышканнар. Ында одар-белчирр-даа, ажыт-лалга кирип, суггарып, тараа тарып, чаагай дүжүттүү ап болур чер-даа бар. Школалыг, эмнелгелиг, клубтуг сууржуң амыдыралды тургузуксаан көшкүн араттар хайнып үнген.

Райкүүском даргазы турган В. С. Чүлдүм ол хуралдан келгеш, партия райкомунуң бюрозунга илеткэзэн:

— Аңаа ажыл-ишчи-даа чон чыылдылар. Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында фронтуга дузалап, хөй малды, белектерни кызыл-шеригге чоруткан улус. Кырган Эремей, Матпаа ышкаш активчилер фронтуга он болгаш оон-даа хөй баш мыйыстыг бода малды дузалааннар. Ам Совет күрүне колхозтарга тракторлар, автомашиналар садып алырынга, чуртталга бажыңнары, мал кажаалары тудуп алырынга хөй түңлүг акшаны үндүрген.

Уставты бадылаарда колхозчулар боттарының хуу ажыглалынга бир аът, үш инек, он беш хой, өшкүден эвээш эвес мал арттырарын шиитпирлээнивер. Ук хурал ёзулуг байырлал шинчилиг эртикен дугайын Чүлдүм райком бюрозунга ынчан илеткээн.

...Ол колхозтуң тургустунганы-биле кады Сесерлиг сумузунуң араттары көдээ ажылагый артелинге каттышкан. Аңаа коллективизацияны партия организациязының секретары Тамдын, суму даргазы Шагдыр суглар баштаан. Колхозту суму төвүге тургузуп, ооң төп суурун даг эдээнге Сесерлиг хемчигештин кыдынга тудар деп дугурушканнар. Ынчангаш аңаа талапда Германов дээргинин эллеп турган бажыңының, райпонуң сумуда магазининиң чанынга чаа ыяш бажыңнарлыг суур тургустунуп эгелээн.

М. ПАХОМОВ.
(Үзалчылыг).

Кино болгаш көрүкчү

БЕРДИНГЕН КИЖИЛЕР

Отябрьның социалистиг Улуг революциязы тиилээнинниң соонда, аныяк Совет республикага бергелер-ле хөй турган... Дижинге чедир чеңсегленген Антантының капиталистилеринге деткиткен ак гвардейжилер капиталистиг эрге-чагырганы катап тургузарын күзеп, бүгү-ле хорлакчы үүлгедиглерин кылып, базым бүрүзүге шаптык ужураштырарын ораладжып турган. Ынчалзажок контрреволюцияның кара сагыштыг планнарын политиктиг серемчилелин кошкатпайн келген дидим-эрес совет чекистер баш бурунгаар сойгалап, дайзынның ханныг-каралыг үүлгедиглерин удаа-дараазы-биле чайладып турганын «Дүргеп... чажыт... губчека» деп оонуг, чаа ураң-чечен фильм хереглээр. Чидиг демиселдерлиг, ханы угаадыглыг кинову бо чылын «Мосфильм», киностудиязы үндүргеп, ооң сценарийин Валерий Шульжик биле Оскар Волин чогаатказа, а тургускан режиссёру — Александр Косарев.

Көрүкчүлерниң чөптүг макталын чедип алган бо киноның идейлиг утказы база ханы, ында патриотчу, интернационалчы утка-шынар синнижкен. Номчукчуларга солундаа, кижизидилгелиг-даа болуру-биле ук киноның мындыг эпизодтарын чижекке киирип кээдим: япон шивишкин полковник-даа (артист Олег Ли), дерзин үүлгедиглери-биле бодунуң өмөзүжикчилериге «маадыр» деп адаткан штабс-капитан Петров-даа (артист Олег Видов), чүгле ажык-кончаа сүреринге ынак саттынакчы эсер журналист Седов-Матюшинский-даа (Леонид Марков) чаңгыс-ла албаарала сүзүктүлер, олар кандыг-даа аргаларны ажыглап турган, хөй акша-мөңгүн холга киирип алырын, дүжүрткен эрге-чагыргазын катап тургузуп алырын күзеп турарлар. А бөдүүн совет революсчулар боттарының сорудаан эчис күзел-чүткүлдеринге шуут бердингенин кино чеогүп турар. Улуг өртек үнелиг киш-өлүктү дайзынпардан камгалап алыры-биле чоруткан эвээш санныг отрядтың кайда чаштына бергенин бодүүн якут иви кадарчызы-даа, болуктүн медээлекчизи Петя Трофимов-даа, хып дээн чалыы гимназист үдекчи-даа черле сөглеп бербестер, оларны япон шивишкин Хигучиден эгелээн актарның контрразведказы кээргеп чогу-биле эттеп-эриден тургаш, араатанзыг ёзу-биле байысаап турар.

Ынчангаш шак мындыг бижыг турушпуг, чаныы-сыныы чок ленинчи большевиктерниң ачызында Улуг революцияның өндүр чаагай херээ камгалаттынган-дыр дээр бодал көрүкчүнүң модерелинге артар.

Ак дээрбечилериниң чажыт планын билип алыр сорулга-биле өлүм чок командир Асёнов бодунуң амы-тынын артынга каттаап, дайзынпар «нижэнинче» бодунуң шуут киргенин, аңаа биче-ле болза ат бол часканы, база балыгдаа бол адырыпайн чедип келгени чыыртыкшыг келир үе дээш чүмү-биле бердингенинин дээди илереп болган.

С. САНДЮ,
көрүкчү.

БАШТАЙГЫ ОРУС ДЕМОГРАФ ЭРТЕМДЕН

Демография дээрге, чоннуң санын болгаш ооң көжүп шинчээшкинин шинчилээр бурунгу эртем. Россияга ооң баштайгы үндезилекчизи М. В. Ломоносов турган. 1761 чылда бижээн демография талалы-биле баштайгы эртем ажылын «Россияның» чоннуң өскени болгаш тарап иенгерээнин дээн адаон.

Ол эртем ажылын чүгле 1819 чылда «Бурунгу болгаш чаа сес-дыл сеткүүлүнге дончулап парлаан. Ынчаарда бегин хаан чазактың цензура комитеди ында «Шажынны дорамчылаан боваадар» бар деп айыткан турган. Шылгараңгай орус эртемден ол ажыгга чоннуң өлүп-төрүүр, өлүп-чидер, көжүп ажыдырар болгаш өске-даа айтырыгларын сайгарып көрген.

Ашак-кадай улустуң төрөлүн ылгалы кандыг болур ужурлугун деп айтырыгны ол база шинчилээн. «Ашаа кадайындан чедиген он төр чедир улуг болза чогуур» деп, ол санап турар. Ынакшыл чокка өг-бүле болууру чогумчалыг эвес деп, ол санаан. Сөөлүүредир ачедишкен кыстар-биле бичө назылыг ооларның өлеринин» хораан чарлыкты үндүрген.

Ломоносов өлүп-чидер чорукту болдурбазынче улуг кыштаар бис? Моон ырак-даа, таарымча чок хире-дир!—деп, хуралдың киржикчилериниң бирээзи чугаалаан.

— Бо акымның чугаазы-ла шын-дыр. Силерниң тараа тарыыр ажыгладыг черинер чаңыңарда ышкажыл. Оон аңгыда арбуз, картошка, огуреп, дээш ышкаш үүлдерни безин остүрүп турар дээни кай. А бис оларны амзап безин көрбээн, остүрүп-даа билбес бис. Бүгү сумувус-биле силерниң колхозуңарже шуужүп турупберзивиссе тараапы каяа тарыыр, малды каяа кадарып, одарладыр бис?

— Шын-дыр, эштер!— деп, илеткелчини Саман үзе киргеп.— Ээрбектиң колхозчулары амдыызында бистер чокка ажыл-херээн бүдүрээнивер. А бистер Баян-Колга боттарывыстың колхозувусту тургузуп алзывысса эки. Ында тараа тарып, суггарар чер делгем, хемниң суу база кожа болгай.

Ук хуралдың киржикчилери Биче Баян-Колга чаа колхоз төвүн тудуп тургузар, араттарны ынаар хаара тудар деп бир үн-биле шинтирлээн. А хойжулар кыштагларынга чоорту бажыңнарны тудар...

Баян-Колдуң чоок-кавызынга көжүп чораан, аңгы-аңгы сумуларның араттары боттарының баштайгы хуралынга чыылгаш, шагдан тура улус чурттап чораан хем унунга колхозтажып каттышканнар. Ында одар-белчирр-даа, ажыт-лалга кирип, суггарып, тараа тарып, чаагай дүжүттүү ап болур чер-даа бар. Школалыг, эмнелгелиг, клубтуг сууржуң амыдыралды тургузуксаан көшкүн араттар хайнып үнген.

Райкүүском даргазы турган В. С. Чүлдүм ол хуралдан келгеш, партия райкомунуң бюрозунга илеткээн:

— Аңаа ажыл-ишчи-даа чон чыылдылар. Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында фронтуга дузалап, хөй малды, белектерни кызыл-шеригге чоруткан улус. Кырган Эремей, Матпаа ышкаш активчилер фронтуга он болгаш оон-даа хөй баш мыйыстыг бода малды дузалааннар. Ам Совет күрүне колхозтарга тракторлар, автомашиналар садып алырынга, чуртталга бажыңнары, мал кажаалары тудуп алырынга хөй түңлүг акшаны үндүрген.

Уставты бадылаарда колхозчулар боттарының хуу ажыглалынга бир аът, үш инек, он беш хой, өшкүден эвээш эвес мал арттырарын шиитпирлээнивер. Ук хурал ёзулуг байырлал шинчилиг эртикен дугайын Чүлдүм райком бюрозунга ынчан илеткээн:

...Ол колхозтуң тургустунганы-биле кады Сесерлиг сумузунуң араттары көдээ ажылагый артелинге каттышкан. Аңаа коллективизацияны партия организациязының секретары Тамдын, суму даргазы Шагдыр суглар баштаан. Колхозту суму төвүге тургузуп, ооң төп суурун даг эдээнге Сесерлиг хемчигештин кыдынга тудар деп дугурушканнар. Ынчангаш аңаа талапда Германов дээргинин эллеп турган бажыңының, райпонуң сумуда магазининиң чанынга чаа ыяш бажыңнарлыг суур тургустунуп эгелээн.

М. ПАХОМОВ.
(Үзалчылыг).

Редактор В. С. ШАРАВИН.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

НОЯБРЬ 16-ДА
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8. 00 — «Ут». 9.00 — Эртенги сула шимчээшкин. 9.15 — Аныяктарнын чогаадылгазы. 9.45 — «Кронштаттан келдивис». Ураң-чечен фильм. 11.15 — Медээлер. 11.20 — 14.15 — Чапсар. 14.15 — Медээлер. 14.35 — —«Аъш-чем программазы — бүгү-ниитиниң хереэ». Документалдыг фильмнер. 15.15 — «Бахтын аялгаларын Светлана Бодюз күүседип тур». Фильм-концерт. 15.40 — Драматургия болгаш театр. Вс. Иванов —«14-69 дуглаарлыг бронепоезд». 16.25 — «Бичии уруг болгаш адыг». «Чуруп тур бис». Мультфильмнер. 16.45 — Делегей конкурстарының лауреады А. Гавриловтуң күүседээн. 17.35 — «Космос харылзаазы». Эртем-тайылбырлыг фильм. 17.45 — «Артиллерия маршалы К. П. Казаков-биле школачыларның ужуражылгазы».

КЫЗЫЛДАН
18.30 — Телемедээлер.
МОСКВАДАН
18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — РСФСР-ниң Күрүнеңүрер хөгжүм оркестрининг концерти. 19.30 — «Кичээнгейлиг бол — доцат!» Ураң-чечен телефильм. 21.00 — «Ут». 21.35 — Ураң үүлүң мастерлериниң концерти. 22.45 — Бөгүн делегейде. 23.00 — 01.05 — Спортчу программалар: Футболга ССРЭ чемпионады. «Динамо» (Москва) — «Динамо» (Минск). «Динамо» (Тбилиси) — «Динамо» (Киев).

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

12.00 —Француз дыл. Өөредилгенин ийиги чылы. 12.35— Ботаника. 5-ки класс. Үреэниннер. 12.55 — Сээн ленинчи библиотекан. «Лев Толстой орус революциянын коруучүү дег». 13.40 — География. 6-гы класс. Австралининың үнүштери болгаш дириг амытаннары. 14.10 — «Хүннүң хады». Эртем тайылбырлыг фильм. 14.30 — Генрик Ибсен. 15.15 — ПТУ сургууулдарынга — Эстетиктиг кижизидилгге. 15.45 — Медээлер. 15.55 — 18.00 — Чапсар.

КЫЗЫЛДАН

18.00 — «Концерт мурнундаа». Телефильм. 18.30 — Телемедээлер. 18.45 — Уругларга фильм. «Агаар шары үүге ужа бергенил». 19.00 — «Азия тевү». Информация-публицистиг программа. 19.15 — Киножурнал. 19.25 — Чарлалдар. 19.30 — «Челээш». Дамчыдылга.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!» «Хүрүмнеткен оолчугаш». Мультфильм. 3-ку кезээ. 20.15 —«Ангола бөгүн». Телеочерк. 21.00 — «Ут». 21.35 —«Хевзор арткан күс». Ураң-чечен телефильм.

ЧАСТНАЯ ЖИЗНЬ

«Мосфильм» киностудиязга тырттырган «Хууда амыдырал» деп чаа кино республиканың кинозкраннарынга удаваас үнүп эгелээр.

Тываның күрүне филармониязы ажылдакчыларын хандырары-биле чаагайжыдыы туттунган квартираларны хөлезилеп ап турар. Төлевири дугуржулга ёзугаар.

Санал киирер кижи Тываның күрүне филармониязынга 9 шактан 18 шакка чедир кээп болур.

Тываның күрүне филармониязы — контролёрларны, администраторну, баянисти, эстрада-цирк коллективинге артистерни, пианисти чалап тур.

Айтырар чери: Кызыл хоорай, Тыва АССР-ниң харылзаазының бүдүрүлге-техниктиг эргелели.

Харылзаазының бүдүрүлге-техниктиг эргелели — бүдүрүлге лабораториялыга инженерлерни болгаш электромеханиктерни, радио база телевидение болүүнге инженерни, улуг инженерни, почта харылзаазының инженерин, башкарылга пунктузунга диспетчерни.

Айтырар чери: Кызыл хоорай, Тыва АССР-ниң харылзаазының бүдүрүлге-техниктиг эргелели.

Кызылдың «Алёнушка» уруглар сады — киижизидикчилерни, ажыл-агый эргелекчизин, поварны.

Айтырар чери: Кызыл хоорай, Джержинский кудумчузу, 8. «Алёнушка» уруглар сады.

АГААР

Бөгүн республикага бүргеп аяыр, чамдык черлерге бичии хар чаар. Хаттың дүргени секундада 5—12 метр. Агаарның температуразы дүне 24—27, хүндүс 10—15 градус соор.

Кызылга шокар булуттаар, дүне агаарның температуразы — 18—22, хүндүс 13—15 градус соор.

КИНО

НОЯБРЬ 16-ДА

«НАПЫРАЛ»: «Адырлыш-кыы» 9.30, 12.10, 14.50, 17.30, 20.10 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Алдын аът мунгаң кижи» 9.30, 11.00, 13.30, «Өөнүк» киноклуб 15.00, «Кинг-Конг гриппи» 17.30, 20.10 шактарда.

«ВОСТОК»: «Дүргеп, чажыт, губчека» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Тегеран-43» 19.00 шакта.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: ИНДЕКС 667000

667000. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажын № 3. Телефоннары: Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралекчыларының 2-35-24, 2-23-54, харылзалгалыг секретарының 2-23-35, секретарлаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, пропаганда килдизининг 2-31-75, культура килдизининг 2-23-54, көдээ ажыл-агый килдизининг 2-21-47, үлетөүр килдизининг 2-31-75, чагаа килдизининг 2-41-27, информация килдизининг 2-20-60, корректорларның 2-27-41, бухгалтериянын 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефоиче долгалар.

Чагыт № 2028.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садының херектериниң талазы-биле эргелелиниң типографиязы. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажың № 1). ТС—01309

ТУБЕРКУЛЁЗКА УДУР ПРОФИЛАКТИКА

Бистиң чуртувуста туберкулёз аарыглары кескүзү-биле эвээжээн. Ол дээрге чүгле эмчилерниң ачызы эвес, а партия, чазактың кижиниң чаагай чоруу дээш, санитар-эпидемиялыг хемчеглерни чорудуп, амыдырал-чуртталганың байдалын экижиткенинин түңнели-дир. Туберкулёз аарыгларынга удур алган хемчеглерниң чедиишкини туразажок, бистиң республикада ук аарыг ам-даа бар болуп артпышаан. Туберкулёз аарыглыларынга удур демиселдя, ылаңгыя уруглар ортузунга, чорудары чугула.

Улуг болгаш бичии кижилер туберкулёзтан, аарыгның өөскүдүкчүзү организмче киргенде аарый бээр. Ооң кол халдадыкчызы аарыг кижи, ооң дүкпүзүнге туберкулёз микробтары чоруур. Аарыг кижиниң дүкпүзүнге туберкулёз микрову тодараанда, ону ажык хевири деп адаар. Уруглар өкпе туберкулёзунуң ажык хевирин колдуунда улуг кижилерден халдадып аар. Бир эвес шак ынчаар аараап кижи аксын, думчуун, чодуруун, алырын, чугаалажып турар үеде думчук аржыылыбиле дутлавас болза, туберкулёз микробтуг чараазың бодун долгандыр чаштадыптар. Оон чоогунда турган уруг демги микроб тараап агаарны тынгаш, туберкулёзтан дораан аарып болур. Ынчалзажок аарыг тараарының чаңгыс оруу ол эвес. Долгандыр чаштаан чараа эт-херекселгендик-хенче шалага кургаап, доозун-биле агааржже кодуруур. Уруглар халдавырлыг доозунну тынгаш, туберкулёзтан аарыр. Шалага холдарыбиле үнген чораап, чаш уруг микробтуг доозунну бодунга хирлендирип сиирер. Ындыг хирлиг холдары-биле чемнеп, микробтуг аас дамчыштыр мага-ботче халдадыр.

Аарыг кижиниң дүмчүк аржыылын, иштики хевин, чоттупар аржыылын, орун-дөжээн, аяк-савазын дамчыштыр туберкулёз халдаар. Авазы туберкулёз аарыглыг уруглар бүгү санитарлыг дүрүмнү сагыбайтыр дээрзин демдеглээн.

— Артеливисте кижи күжү эвээжи хомудавчыг-дыр. Колдуу хереженнер болгаш эллээди оолдар, уруглар ажылдап турар ышкажыл. А чоок-кавыда араттар эмтежок, олар биске чүге каттыжып албастар деп?!— деп, ол чугаалаан.

Семен Астанин ол чер чурттуг болгаш аажок тывалаар, ук колхозту үндезилеттингеңиден тура даргалаан кижи. Араттардан баштай суурда бажың-балгаттыг коммунистер Борис Допчут биле Александр Удумбораны колхозче эдедин алган. Араттарны колхозтарже хаара тударын, оларга чаа бажыңнарны тудуп, суружудары, чаа колхозтарны организастан тургузарын ол үеде эң чугула айтырыгдарның бирээзин турган. Оларны коллективизацияже хаара тударының дугайында айтырыгны ынчап партия райкомунга чугаалажып, канчаар-даа аажок чугулалап көрүп турдувус.

ҚАЖАН Совет Эвилелиниң составынга Тываның бактаан киргенинин соонда күрүненин техника, специалистер, үрезин болгаш өске-даа чүүлдер-биле бүгү талалыг деткимче-дузазынга дамнаган, араттар чүге орус чурттакчылыг суурларда колхозтарга киргилээп эвес, харын өске-даа черлерге көдээ ажылагый артелиниң уставынга дүүштүр боттарының коллективтерин тургузуп эгелээнер. Ол ажылды боттандырарда кол чүүл — эки туранып болгаш демократизминиң принцивин ажыгыы сагып, ажылды организастааны. Коллективизацияны ең чугула социал сорулга — көшкүн араттарны сууржуң амыдыралче шилчидер-биле холбаштыр боттандырып чоруткан.

Ол үеде Кызыл районнуң девискээринге Ээрбек колхозундан аңгыда Баян-Колга, Чербиге база колхозтар тургулаан. Чербиге С. К. Токаттыг интернационалчы составтыг колхоз 1944 чылда тургустунган. Ону ТАРН-ниң кежигүнү Байыр-оол удуртуп, баштайгылар ол колхозту быжыглаарынга үлүүн киргеннер. Ынчалза-даа районда интизи-биле ынчан арат ажыл-агыйларның тодан ажыг хуузу көшкүн амыдыралдыг артпышаан турган. Ынчангаш районга коллективизацияны дугайында айтырыг чугаадап ажыл-херекке шилчип эгелээн.

Январының бир соок хүнүнде Эки-Оттуг деп черге парторгинизацияның секретары Саманның бажыңынга коммунистер чыглып хуралдааннар.

— Бүкче колхоз тургузар болза эки-дир! — деп, Саман шинтирлиг чугаалаан.

— А бистиң колхозувуска кирип-ле алгай силер—деп, сумуда кожазы Удумбора аңаа суме каткан.

— Кирип алыңар деп чугаалаарга-ла белеп. Силерниң Ээрбек-Акеывда боттарывнарның бажыңнарыңар бар-дыр. А бистер силерниң колхозуңарга кирип алгаш, каяа кыштаар бис? Моон ырак-даа, таарымча чок хире-дир!—деп, хуралдың киржикчилериниң бирээзи чугаалаан.

— Бо акымның чугаазы-ла шын-дыр. Силерниң тараа тарыыр ажыгладыг черинер чаңыңарда ышкажыл. Оон аңгыда арбуз, картошка, огуреп, дээш ышкаш үүлдерни безин остүрүп турар дээни кай. А бис оларны амзап безин көрбээн, остүрүп-даа билбес бис. Бүгү сумувус-биле силерниң колхозуңарже шуужүп турупберзивиссе тараапы каяа тарыыр, малды каяа кадарып, одарладыр бис?

— Шын-дыр, эштер!— деп, илеткелчини Саман үзе киргеп.— Ээрбектиң колхозчулары амдыызында бистер чокка ажыл-херээн бүдүрээнивер. А бистер Баян-Колга боттарывыстың колхозувусту тургузуп алзывысса эки. Ында тараа тарып, суггарар чер делгем, хемниң суу база кожа болгай.

Ук хуралдың киржикчилери Биче Баян-Колга чаа колхоз төвүн тудуп тургузар, араттарны ынаар хаара тудар деп бир үн-биле шинтирлээн. А хойжулар кыштагларынга чоорту бажыңнарны тудар...

Баян-Колдуң чоок-кавызынга көжүп чораан, аңгы-аңгы сумуларның

Бүгү чүрттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 266 (12056) | 1982 чылдың ноябрь 17, среда | 1925 чылда чедип-тыныгеп | Сөргээ 3 көп.

ЛЕНИНЧИ УГЛАНЫЫШКЫН-БИЛЕ

Бо хүнде СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Леонид Ильич Брежневтиң мөчээни аар-берге чидиргини бүгү совет улус, делегейниң ажылчын аңгызы, ССР Эвилелиниң даштыкы өңнүктери ханы кажыдал-биле ёзулап эрттирип турар. Коммунистиг партияның, Совет күрүнениң, делегейниң коммунистиг, ажылчын болгаш национал-хосталгалыг шимчээшкинниң шылгарацгай ажылдакчызы, СЭКП-ниң ленинчи штабының — ооң Төп Комитединиң ийи он чылдарда удуртукчузу, Совет күрүнениң баштыңы мөчээн.

Бистиң чуртувустуң амыдыралынга өндүр улуг үүлгелерни — индустриализация болгаш көдээ ажыл-агыйны коллективизастааны, Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустуң төөгүзүг тиилелгези, дайын соодунде улус ажыл-агыйының катап тургузуушкуну, космосту шинчилээри, экономиканы, эртемни болгаш культураны хөгжүдеринге бистиң чедишкинниривисе ооң ады-биле шуут холбашкан дээрэн 1982 чылдың ноябрь 12-де болган СЭКП Төп Комитединиң ээлчег чок Пленумунга демдеглээн.

Партияның болгаш күрүнениң дээди албан-дужаалдарынга Л. И. Брежневтиң ажыл-чорудулгазы бистиң Төрөөн чуртувус сайзырангай социализмниң үе-чадазынче кирген үелери-биле, пинтилел амыдыралының янзы-бүрү адырларынга чижеглээр чүве чок ёзулуг өндүр улуг түңнелдерниң бедиинче үнгенибиле чарылбас тудуш холбаазы. Ол болза ажылчын аңгызын, колхозчу тараачынарның бузулбас эвилелиниң, кижилерниң — совет кижилериниң социал болгаш интернационалды чаа ниитилешкек чоруу боттанган чурттуң бүгү нацияларның болгаш биче улустарының ак-дүңмалыкка найыралының шынар талазының чаа байдалдыг болу бергейинің үези болган. Ол болза ССРЭ-ниң Конституциязын — Үндезин Хоойлуну бүгү улустуң хүлээп алганының, бистиң ниитилеливиске мораль-политиктиг чаагай байдалдың, кижилерге идегелдиг болгаш хүндүткелдиг, тайбыңжылганың база бүзүрелдиң бижыкканының үези болган. Ынчаарга мында ээн кол чүүл — ол дээрге делегейниң дүшкүүрлүг чоруун чавырылдырары дээш, социал экономиктиг удурланышкак системаларлыг күрүнелерниң ак сеткилдиг, дең эргелиг кады ажылдажылгазы дээш ленинчи партияның, Совет күрүнениң шудургу демисселиниң үези болган.

Ол-ла үеде СЭКП-ниң XXIII, XXIV, XXV, XXVI дөрт съездилери кижи төрелгетенниң кичээнгейин хаара туткан турган. Ол съездилер чурттакчы чоннуң өзүп турар негелделерин улам долу хандырарының сорулгаларын салгаш, күш-ажылдың кижилериниң дугайында партияның сагыш салыышкынын, социалистиг тургузуушкунуң гуманизмиң чаа күш-биле көргүскен. Ол съездилерге СЭКП амгы үениң байдалдарында бодунуң стратегтиг политиказын, ооң иштинде эгези СЭКП ТК-ның март (1965 чыл) Пленуму деп санаттынып турар, а ооң соонда ССРЭ-ниң Аъш-чем программазында улам долузу-биле сиңниккен үр хуусаалыг аграр политиказының шугумун тодаргайлаан. Ол съездилер партияның, делегейнин коммунистиг шимчээшкининиң теоретиктиг чепсектеркн улам байыткан, олар бөгүн маркснечи-ленинчи эртемнин чардынмас кол тудуш кезээ боон турар. Тайбыңның программазының чүүлдери чогум-на бистиң партиявистың съездизиниң индиринден чер бембүрээнге чагыланып үнген.

Ол болза тайбың тургузулганың үези болган. Коммунистиг партияга удурткан совет кижилериң күш-ажылыбиле Советтер чуртунга чаа-чаа суурларны болгаш хоорайларны тудуп тургускан, хоолай дамчыдыгаларын база чазаглыг оруктарны салып кылган, БАМ-ның кап демир-оруун тудуп турар. Самотлорну болгаш Уренгойну ханызыбиле өрүмнеп, байлаан шингээткен, ВАЗ, Кам-АЗ, «Атоммаш» болгаш өске-даа кайгамчык улуг бүдүрүлгелериниң чаа-чаа цехтери тудуп, ажыглалга киирип, оларга ажылхеректи хайныктырып үндүрген.

Бистиң айтып, планнаан бүгү чүүлдеривистиң чамдыктары долу күүсеттинмейн барган. Ол аажок улуг ажыл-чорудулгага четпестер болгаш бергелер тургулаан, оларны илередип база чайладырынче партия эвээш эвес күжениишкиннерни угландырар ужурга таварышкан. Бистиң ажыл-херээвиске, В. И. Ленининиң айтып чораанын ышкаш, «бүгү делегей төөгүзүнүң чаа ажыл-херээнге, чаа чүүлдерге» ындыг четпестер база бергелер турбайн барып болбас. Ынчалзажок бистиң чедип алган кайгамчык улуг чедишкиннеривистиң өндүр улуун херекке албайн, чүүдаа бичеледип шыдавас. Ленининиң айыткан оруу-биле, Октябрьның оруу-биле бистиң социалистиг улуг Төрөөн чуртувус аажок улуг чаа-чаа бурунгаар базаанарны кылган. Бистиң ниитилеливистиң экономиказы болгаш социал-политиктиг үндезиннери улам быжыккан болгаш кижангызындан артык күштүг апарган. Коммунизмче улам ыңай бурунгаарларынга идегелдиг магадылал тургустунган.

Ол шимчээшкин бичии-даа докгаан дивес. Бистиң ынак Төрөөн чуртувус өзүп, хөгжүп база сайзырангайжып турар, чидириг кажыдал кайыдаа аар-берге болза, ол ондур улуг чорудулганы үрен шыдавас. Салгалдар бот-боттарының салгажын, кижилер боттарының ажыл-херээн, сагыш салыр чүүлдерин база планнарын эстафета ёзугаар бот-боттарынга дамчыдып бээр. Ленининиң айыткан оруу, угланыышкыны-биле чаа-чаа дайынчылар улам-на, улам бурунгаар баарлар.

Партияның угланыышкының база ооң хүлээп ап турар шиитпирлериниң салгалдыг чоруу СЭКП ТК-ның олчаг чок Пленумунга бүрүңүнде бадыткаттынган. СЭКП Төп Комитединиң Чиңгине секретарынга бир үн-биле соцгуткан эш Ю. В. Андропов Пленумга чугаазынга: партияның XXVI съездизиниң болган ТК-ның ооң дараазындагы Пленумнарының тодаратканы экономика, социал оолгаш культура хөгжүлдезиниң улуг сорулгаларын боттандырары, Леонид Ильич Брежневтиң удуртулгазы-оңне ажылдап кыдынган бистиң партиявыстың болгаш Совет күрүнениң иштики база дашгыкы политиказының угланыышкыннарын амыдыралга чайгыдып чок боттандырары — бистиң бирги чергелиг сорулгавые болур деп демдеглээн.

Коммунист бүрүзүмүң, Советтер чуртунуң ажыл-ишчи бүрүзүнүң мурнунда туруп турар хүнүң амгы сорулгазы болза, бодунуң ажылдап турар черинге, чурталгазынга болдунар-ла хөй чүүлдерни кылып бүдүрери, онетиң планныг, тургузукчу күш-ажылывыстың темпилериниң доктаамал өзүлдезин чедип алыры болур. Бо чүүлдү чүгле амгы байдал болгаш коммунистиг тургузуушкунуң планнарының хемчээлдери эвес, а харын партияның оолгаш чоннуң мөөнүзүн идей-политиктиг, материал-техниктиг болгаш социал-мөзүг-шынар байлаа, сайзырангай социализм ниитиделиниң чедип алган аргалары негеп турар.

Амгы үе-чадада тургузукчу күш-ажылдың тодаргай программазы бисте бар, ол дээрге — СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлери болгаш он бирги беш чылдың планнарыдыр. Ол шиитпирлер, ол планнар — партияның болгаш чоннуң ажыл-чорудулгазының идегелдиг идей-политиктиг үндезини. Оларның боттанышкыны моон соңгаар-даа совет кижилериниң амыдыралын улам ыңай экижидеринче угланган болур.

Бисте мурнакчы эртем, профессионал-мергежилге хамаарыштыр алырга, кончуг эки өелеткеттинген ажылчыннарның болгаш инженер-техниктиг ажылдакчыларның хой миллион кижилиг отряды бар. Бистиң ажылчын аңгывые, кодхозчу тараачыннарывые, улусчу интеллигенциявые ажыл-херекчи, сагылга-чурумнуг болурунуң, бүгү күжениишкин-биле ажылдаарының, төрөөн партиязының планнарын боттандырар дээш күжениишкинниг демисежириниң үлегер-чижээн кезээде көргүзүп келген. Бо хүннерде партия организациялары, бүгү коммунистер боттарының кичээнгейин миллионнарның күжениишкинниг, чогаадыкчы күш-ажылының байдалын үргүлчүлээринче, ону улам хөгжүдеринче угландырып турарлар.

Бисте канчаар-даа аажок улуг экономиктиг күчүг-шыдал болгаш чоннуң эгээртинмес байлакшылы — бойдустуң кончуг хой байлактары бар. Бистер оларны дүргени-биле ажыл-агыйга ажыглаар, чоннуң чаагай чорууна бараалгадыр болгаш ол бүгү байлактарны чурттуң хөгжүлдезиниң келир үезинге бодай, хумагалыг, биледилиг ажыглаар ужурлуг бис.

Бисте өске социал байдалдарда чок болгаш туруп болдунмас-даа ыңдыг кураавырлар база бар. Мында чугле оолла совет кижилериң политиктиг седик медерединиң чалбыышты патриотчу чорууның, интернационалчы бүзүреливиниң дугайында чорун турар. Бистиң улузувустуң каны хире сырый каттышканын, бистиң чаңгыс чер чурттугларывыстың, оларның кайда-даа ажылдап турарындан, кандыг нация азы биче улус болуп турарындан хамаарылга чокка, Ада-чуртунуң эргеажыы, ооң салым-чолу дээш кайы хире бүзүрелдиг ажылдап турарын, ССРЭ-ниң тургустуганының 60 чылынга белеткел көргүзүп турар. Улуг Ленин социалистиг ниитилел — массаларның медерелдиг чоруу-биле күштүг деп демдеглеп чораан, ол сөстерин бистер үргүлчү бодап чоруур ужурлуг бис. Партия организациялары, коммунистер идеологтуг, политика-хижиидилгелиг ажылды моон соңгаар-даа улам ыңай күштелдирер, сайзыраңгайжыдар болгаш ооң дээштинн чедип алыр ужурлуг.

Бистер Советтер чуртунуң танбыцны камгалаар оолгаш ыяжыглаар дээш демисеелге чедип алганы эң бедик ат-алдары ышкаш ыңдыг чаалап алышкынынга дүрүм ёзугаар чоргаарланып турар бис. СЭКП Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң дээди Совединиң Президиумунуң, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Коммунистиг партияга, совет улуска Кыягырыында: тайыңдче бистиң күзел-соруувус өскерлиш чок. Бистиң Төрөөн чуртувустуң экономиктиг оолгаш камгалал күчүзүнге даянмышаан, ленинчи партия, Совет күрүне совет кижилерниң, социалистиг чурттарның ажылчы чоннарының, бистиң өңнүктеривистиң тайбың күш-ажылы бүзүрелдиг камгалаттынган түрзүн дээш моон соңгаар-даа бүгү чүвени кылыр деп байырлалдыг бадыткан демдеглээн.

СЭКП-ниң, совет улустуң мурнунда туруп турар сорулгалар кангамчык улут, оларны бүгү-делегей төөгүзүг деп дүрүм ёзугаар санап болур. Оларның боттанырынга кандыг-даа чигзиниишкин турбас. Ооң бүзүрелдиг бадыткалы — партияның политиктиг байлак дуржулгазы, дайынчы арга-шинээн, улуг Ленининиң чагыгларынга ооң чайгыдыш чок шынчызы, массаларга ооң алдар-адының база салдарының улгатканы болур. Ооң бүзүрелдиг бадыткалы — совет ниитилелдиң, СЭКП-ниң, ооң ленинчи Төп Комитедин долгандыр улам сырый каттышкан улуг совет улустуң бузулбас чаңгыс эвинде. Ооң бүзүрелдиг бадыткалы — боттарының коллективтиг баштыңчызы — Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязы кандыг-даа бодуушкуннарның үезинде бодунуң хүлээлгезин алдарлыбыле күүседип шыдаар деп чүвени эки билир совет кижилериниң күш-ажылга ынаанда, хамааты эрге-хүдээлгелерин медереп билири болгаш идейлиг дадыкканында.

Ленининиң тугун бедик тутпушаан, совет улус ленинчи партияның удуртулгазы-биле ленинчи оруктап улам бурунгаар бүзүрелдиг чоруп орар!

(«ПРАВДАНЫҢ» МУРНУКУ ЧҮҮЛҮ).

АЖЫР КҮҮСЕТКЕН

«Тыва даг-дүгү тудуг» эргелиинде тудугжуларның беш бригадазы ССРЭ-ниң 60 чыл оюнга уткуштур социалистиг чарышка идепкейлиг киржип, оң айларда тудуг-монтаж ажылдарының планныг онаалдазын ажыр күүсеткеннер.

Хоочун тудугжу Алдын-оол Күжүгеттиң удурткаңы коммунистиг күш-ажылдың бригадазы 60 аал чурттаар бажыңның тудуун шалыпкын чорудуп, планныг онаалдазын 112 хуу күүсеткеш, социалистиг чарышты баштап турар. Чыл эгезинден бээр 260,5 мун рубльдин тудуг-монтаж ажылдарын шиңгээткен. Кара-оол Салчак, Виктор Савыл, Гараачын Ооржак оларның удурткан бригадалары база эки күш-ажылчы көргүзүглерлиг.

А. БЕГЗИН-ООЛ.

БИРГИ ЧЕРДЕ

Күрүнеге эът садарының чыл планын «Россия» совхоз 115 хуу күүсеткеш, ол талазы-биле Таңды районда бирги черни ээлээн. Пландан ажыр 540 центнер эътти дужааган.

Бо чылын «Коммунизминиң херели», Тока аттыг совхозтарның сүт-бараан фермаларының коллективтери эки ажылдаан. Ол совхозтар күрүнеге сүт садар чыл планнарын хуусаа бетинде күүсеткен. Тока аттыг совхозтуң Кулуюн сүт-бараан фермазының коллективи районда бирги черни ээлеп, эрткен он айлар иштинде сүт бүдүрерин эрткен чылдын бо үезинде деңнелден 26 хуу өстүргеп. Ынчаңгаш ССРЭ-ниң юбилейинге чедир 120 тоннадан өвээш эвес сүттү күрүнеге пландан ажыр дужаарын ол совхозтуң ажыл-ишчилери хүлээнген.

Бистиң корр.

БЫЖЫГЛААР ДЭЭШ

Он бирги беш чылдың ийиги чылының күзү малга дыка-ла таарымчалыг болду. ССРЭ-ниң 60 чыл оюн күш-ажылчы чедишкин-биле уткуурувуска бо база улуг идиглиг.

Бо чылын төрүүр чүс хойга онааштыр 118 хураганны алдым. Бо көргүзүглерниң кайызы-даа планда көрдүнгенинден болгаш социалистиг хүлээлгеден ажыл турар. Ук чедишкиннеримни моон соңгаар быжыглаар дээш ам-даа кызыы ажылдаар мен.

С. САРЫГЛАР,
«Чыраа-Бажы» совхозтуң хойжузу.

ЭЧИС СОРУЛГАЖЕ ЧҮТКҮЛДҮГ, КЫЗЫМАК АЖЫЛДААР

СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, СЭКП обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин Кызыл хоорайның партия-ажыл-агый болгаш идеологял активи-биле дүүн ужурашкан.

Пленумнуң шиитпирлеринге дүүштүр хоорайның партия организацияларының, идеология албан черлериниң, бүдүрүлгелер болгаш организациялар удуртукчуларының шиитпирлээр ужурлуг чугула айтырыгларынга Г. Ч. Ширшин тодаргай доктааган. Хамыктың мурнунда чыл планнарын болгаш социалистиг хүлээлгелерни чугаажок күүседирин хандырарынче күжениишкинерни угландырары негеттинип турар. Күш-ажылчы коллективтерге организастыг болгаш харыысалгалыг чоруктун, күш-ажылдың бедик сагылгачурумунуң байдалын тургузары эргежок чугула. Ажылдың ажыктыын болгаш шынарын бедидеринче кичээнгейни угландырар, материалдыг болгаш күш-ажыл курлавырларын долу ажыглаар, бүдүрүлге даалгаларын күүседирде камналгалыг болгаш ажылагыйжы болур, дең-дески, таарымчалыг болгаш демниг ажылдаарынга, күш-ажылчы коллективтериң планнарын чедишкинниг күүседиринге моондактыг бүгү-ле чүүлдерге удур шиитпиранг демисежир херек.

Күш-ажылчы коллективтерге болгаш чоннуң чурттап турар черлериниң кижизидилге ажылын күштелдиреринче, аныяктар-биле идей-кижизидилгелиг ажылды улам-на идепкейжидеринче кичээнгей ни угландырган.

СЭКП ТК-ның ээлчег чок Пленумунуң материалдарын калбаа-биле тайылбырлаары, ССРЭ-ниң тургустунганының 60 чылынга толептиг белеткенир талазы-биле масса-политиктиг болгаш организакчы идепкейлиг ажылды күштелдирери партия организацияларының, лекторларның, илеткелчилериниң, политинформаторларның болгаш агитаторларның чугула сорулгазы болуп турар.

Бистиң корр.

Кызылдың авиабүдүрүлгезинге чылдыңна чаа-чаа маркалыг самолёттар немежип турар. Ынчангаш оларга эки, шынарлыг техниктиг ажаалда чорударынга ханы билиглиг кадрлар херек. Бо ажылдарны Г. М. Немальцевке удурткан бригада эки чорудуп турар.

ЧУРУКТА: бригаданың кежигүннери Г. М. Немальцев, В. Түлүш Л-410 дээр чехословак самолёттуң моторун хынап турлар.

Ю. КОСАРЬКОВТУҢ фотозу.

Ю. В. Андроповтуң Ф. Кастро-биле беседазы

Ноябрь 16-да СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Ю. В. Андроповтуң Кубаның Компартиязының ТК-ының Бирге секретары, Куба Республиканың Күрүне чөвүлелиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Ф. Кастро Рус-биле ужуражымышкыны болган.

Ю. В. Андропов куба коммунистериң болгаш бүгү куба улустуң Л. И. Брежневтиң мөчээни-биле холбаштыр ханы кажыдалын Ф. Кастронуң дамчытканы дээш четтиргенин илергейлээн.

Акы-дүңма ний чурттуң удуртукчулары совет-куба кадыы ажылдажылганы улам хөгжүдеринин айтырыгларын чугаалажып көрген болгаш делегей байдалының чугула айтырыгларының талазы-биле санал-оналдарын солушкан. ССРЭ-ниң болгаш Кубаның улустарының социалистиг интернационализмниң принциптеринге үндезилеттинген найыралын моон-даа соңгаар быжыглаары, тайбыңны быжыглаары, делегейниң нарын айтырыгларын улустарының эрелевыктарынга дүүштүр шиитпирлээри дээш демиселдиг уламчылаар деп шиитпиргенин ыңы тала илергейлээн.

Беседа пайыралдыг, чүрегтин ханызындан, бот-боттарын бүрүңү-биле билчиринин байдалынга эрткен.

Беседага СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарының дузалакчызы В. В. Шарапов киришкен.

(СЭТА).

Ю. В. Андроповтуң И. Ганди-биле беседазы

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Ю. В. Андропов ноябрь 15-те Кремльге Индияның Премьер-министри И. Ганди-биле беседа кылган, аңаа СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң дашгыкы херектер министри А. А. Громыко биле Индияның дашгыкы херектер министри П. В. Нарасимха Рао олар киришкеннер.

Л. И. Брежневти сактып тураскаарынга киришкени дээш четтириишкинни Индияның чазааның баштыңынга болгаш найыралдыг Индияның чонунга совет тала илергейлээн.

Бот-боттарый билчиринин байдалынга эрткен беседага совет-индий кады ажылдажылганы моон соңгаар быжыглаары болгаш ханыладыры Совет Эвилелиниң болгаш Индияның улустарының эргежажыктарының бүгү талаларынга, бүгү-ниити тайбыныңы болгаш делегейге аңыыл чөв чоруктун херээнге идиг болур деп ниити бодал илереттинген.

Индияның ССРЭ-де элчини К. Ахуджа болгаш СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарының дузалакчызы А. М. Александров олар беседага киришкеннер.

(СЭТА).

Ю. В. Андроповтуң Дж. Буш-биле беседазы

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Ю. В. Андропов ноябрь 15-те Кремльге АКШ-тың орадакчы президентизи Дж. Буш-биле болгаш АКШ-тың к[illegible] секретары Дж. Шульц-биле ужуражкан. Беседага СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң дашгыкы херектер министри А. А. Громыко киришкен.

Л. И. Брежневтиң мөчээни-биле холбаштыр кажыдалдың америк төлээлекчилер АКШтың президентизиниң болгаш улустарының өөрүкээзиндэ ажыр гейлээннер.

Л. И. Брежневтиң тураскаалынга АКШ-ның администрациязының талазындан күндүткел дээш четтиргенин совет тала илергейлээн.

Совет-америк харылзаалардың принциптиалдыг айтырыгларының талазы-биле кыска санал-онал солчулгазы база болган.

Тайбыңның политиказын хажыг чок чорутпушаан, ийи чурттарның улустарының болгаш делегей байдалын экижидеринин эрге-ажыктарынга дүүштүр АКШ-биле харылзааларны бүрүн дең эргеге, холгаарлашпазынга, бот-боттарын күндүлежиринге үндезилеэш, тургузарынга Совет Эвилелиниң белеинин Ю. В. Андропов онзалап демдеглээн.

Беседага АКШ-ның ССРЭ-де элчини А. Хартман болгаш СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарының дузалакчызы А. М. Александров киришкен.

(СЭТА).

Найыралчы беседа

Ноябрь 15-те СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Ю. В. Андропов Афганистанчыл Улусчу-Демократтыг партиязының ТК-зының Чиңгине секретары, АДР-ниң Революстуг чөвүлелиниң Даргазы Б. Кармальды хүлээп алган. Ол Л. И. Брежневтиң орнукшудулгазынга келген.

Ю. В. Андропов болгаш Б. Кармаль чылыг, эш хуузунуң ёзулузунга боон эрткен беседа үезинде делегейниң амгы байдалының болгаш советафган ний талалыг харылзаалар талазы-биле санал-оналын солушкан.

Ийи партияның төлээлекчилери СЭКП биле АУДП-ниң аразында чаңчыл апарган эң-найыралчы харылзаалырга сеткил ханышкының илереткен болгаш ону моон-даа соңгаар улам калбарыш, быжыглаарынче чүткүлдүүр дугайын медеглээннер.

Беседага СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң дашгыкы херектер министри А. А. Громыко болгаш ГФР-ниң федералдыг канцлериниң оралакчызы, дашгыкы херектер министри Г.-Д. Геншер киришкен.

Ю. В. Андроповтуң М. Зия-уль-Хак-биле беседазы

Ноябрь 15-те СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Ю. В. Андропов Л. И. Брежневтиң мөчээни-биле холбаштыр Москвада келген Пакистанның президентизи М. Зия-уль-Хакты Кремльге хүлээп алган.

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң дашгыкы херектер министри А. А. Громыконуң болгаш Пакистанның дашгыкы херектер министри С. Якуб Ханның киришкени ол кыска беседага Афганистанны долгандыр боауушкуннарга хамаарышкан айтырыгларны принциптиалдыг ёзу-биле көрген.

Беседага СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарының дузалакчызы А. М. Александров олурушкан.

Ю. В. Андроповтуң К. Карстенс-биле беседазы

Ноябрь 15-те СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Ю. В. Андроповтуң Германияның Федеративтиг Республиказының федералдыг президентизи К. Карстенс-биле беседазы Кремльге болган. Беседага СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң дашгыкы херектер министри А. А. Громыко болгаш ГФР-ниң федералдыг канцлериниң оралакчызы, дашгыкы херектер министри Г.-Д. Геншер киришкен.

К. Карстенс бодунуң чуртунуң улузунуң өмүнээзинден Л. И. Брежневтиң мөчээнинге холбаштыр кажыдалды илергейлээн.

Л. И. Брежневтиң тураскаадынга үндүткел дээш Ю. В. Андропов четтириишкинни илергейлээн.

Чардынган керээлерге болгаш дугуржулганы үндезилээш, ССРЭ-биле ГФР-ниң аразында кайы-даа талага ажыктыг кады ажылдажылганы моон-даа соңгаар хөгжүдеринге белеинин ний тала бадыткаан.

Ол ышкаш беседа үезинде ний талага сонуургадыг чамдык делегей айтырыгларын база чугаалажып көрген.

Беседа ГФР-ниң ССРЭ-де элчини А. Майер-Ландрут болгаш СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарының дузалакчызы А. М. Александров олурушканнар.

КҮШ-АЖЫЛЧЫ БЕЛЕК

Малды кыштан хүр ажырар дээш республиканың малчыннарынга кыйгырыгның эгеленчилерин детки-вишаан, Өвүрде «Кызыл тук» совхозтуң ажылишчилери көдээ ажыл-агый продуктуларын күрүнеге садарының чыл планын хуусаа бетинде ажыр күүсетиннер.

Күрүнеге эът садарының планы 50 центнер ажыр күүсеттинген. Юбилейлиг чылда совхоз 31 тонна дүк садар тургаш, херек кырында 32 тоннаны саткан. Ниитиниң малынга быжыг чем-суурну белеткээриниң планы база күүсеттинген.

Боттарынга алган социалистиг хүлээлгелерин ажыр күүседип, шалыпчы ажылдап турар малчыннар хөй. Хорумнуг-Ой бригадазының хоочун хойжузу Күш-ажылдың Кызыл Тук орденниң эдилекчили Ооржак Севек 100 хойдан 97 хураганны камгалап, хойданна 1,4 кг дүктү кыргып алган. Ол Мойналыкта кыштаан болгаш бажыңын чугайлап, септээн. Бодунуң өг-бүлезиниң күжү-биле 10 тонна сиген белеткээр тургаш, 32 тонна сигенни белеткеп, кыштаанда чедирген. Ол ышкаш Хорумнуг-Ойнуң хойжулары Төмүр Кара-Сал, Дөртен Ооржак олар тыва уксаалыг хөй бүрүзүнден 1,8—2 кг чедир дүктү кыргаан. Саглы-Бажы бригадазының хойжулары Кертик-оол Саая, Мижит-Доржу Саая 100 хойга онааштыр 95-97 хураганны ап, хойдан 1,5 кг дүктү кыргаап, дужаганнар. Олар 10—15 тонна чедир сигенни белеткеп алганнар.

Совхозта сарлык бригадири Очур Давааның бригадазы малдың баш санын менди ажаап, сарлык өстүрер чыл планын 100 хуу күүсеткен. Ол бригадада сарлык кадарчызы, район Совединиң депутады А. Куулар төрүүр 100 сарлыктан 95 бызааны доруктурган.

Өвүрде «Кызыл тук» совхозта кыштаглаашкынга белеткел ажылдары эрткен чылга бодаарга элээн бедик темпбиле чоруп турган. Совхозтуң шээр малынга кыштагларның септелгези доозулган. Бо ажылга Седей-оол Монгуш, Владимир Шожат оларның удурткан звеноларының шудургу ажылдаан. Коммунист Д. Базыр-Саттың удурткаңы Чараш-Дыт сүт-бараан фермазының коллективи мал кыштаглаашкынынга органиастыг белеткенип турар.

К. ХЕРТЕК.

КОЛ ЧҮҮЛ—ОРГАНИЗАСТААРЫНДА

ССРЭ-ниң тургустунганының 60 чылынга

«Социалистиг чарыш массаларның чогаадыкчы ажыл-ижи-дир. Алызын алгаш көөр болза, кижилерниң бедик медерелдиг болгаш идепкейжи чоруунга ол үндезилеттинген болур. Ылап-ла ындыг идепкей бүдүрүлгениң курлавырларын дилеп тып, оларны ажыглал а киирериниге, ажылдың ажыктыын болгаш шынарын бедидеринге дузалап турар».

СЭКП-ниң XXVI съездизинге СЭКП ТК-ның Отчёт илеткелинден.

Съездиниң бо айтышкынындары партия, совет болгаш ажыл-агый органнарының оо талазы-биле ажылынга кол черни эөлээр, а профэвилел организацияларына дорт хамаарыр дээрэн бедик харыысалга-биле билип турар бис. Бистиң «Барлык» совхозта профэвилел комитеди ында парткомнуң удуртулгазы-биле ажыл-ишчилер ортузунга чарыштыг калбак нептерелдиг, дээштиг кылдыр организастаар, ооң киржикчилериниң күжениишкиннерин планныг даалгаларына, социалистиг хүлээлгелерни күүседириниче угландырар дээш сөөлгү чылдарда ажылды элээн идепкей-житкен.

Маңаа **кол чүүл** чарышка совхозтуң бүгү ажылчыннарын хаара тудар, оларның ангы-аңгы категорияларынга: саанчыларга, кадарчыларга, механизаторларга, хову ажылдакчыларынга, чоланчыларга болгаш өске-даа мергежилдиг кижилерниге чарыштың негелдезин таарымчалыг болзун дээш ону мергежил аайы-биле аңгы-аңгы кылдыр кончуг кижээнгейлиг бодап турган кылган. Ынчангаш чыл эгезинде ажыл-агыйның удуртукчуларының база специалистериниң, хөй-иниити организацияларының төлөөлекчилериниң киржилгези-биле ону бирдең-бирээ чокка сайгарып көргеш, ооң соонда бадылап турар.

Ол негелделерге кылыр ажылдың норма-чижээ, хемчээли база түңнелдерни үндүрериниң хуусаазы, тиилекчилерни шаңнап, мактаарының материалдыг болгаш моральдыг хемчеглери дээш өске-даа чүүлдерни тодаргай киирип турар. Чарышты хөйге көскү, калбак нептерелдиг болдурар дээш чамдык ажылдарны чоруткан бис.

Совхозтуң планныг даалгаларынга, социалистиг хүлээлгелериниге база чарыштың түңнелдериниге холбашкан көскү агитацияны болур-чогууру-биле дерип, шимеп кылган. Чарыш түңнелдерин база мурнакчы дуржулганы хөйге көскү болдуруп, нептередир дээш аас пропагандазындан, хана парлалгазындан аңгыда, район солунун, тус черниң радио дамчыдылгазын калбак-биле ажыглап турар. Парткомга бадылаан план ёзугаар совхозтуң удуртукчулары болгаш специалистер чарыш дугайында материалдарны каш удаа солунга бижээн, тус черниң радиозунун дамчыдылгазынга киришкеннер.

Социалистиг чарыштың калбак нептерелдиг, дээштиг болурунга түңнелдерни чогуур ойунде үндүрери, материалдыг болгаш моральдыг шаңналарны ооң негелделеринге дүүштүр ажыглаары эң чугула болгай. Бо айтырыгже совхозтуң дирекциязы биле профэвилел комитеди улуг кичээнгей салып келген. Маңаа материалдыг-даа, моральдыг-даа шаңналдың ужур-дузазын, ооң деңзигүүрүн таарыштыр көөрү чугула деп чүвени практикадан көрдүвүс. Ол ийиниң кайы бирээзин көвүдеткеш турар болза, арай таарымча чок чүүлдер база тургулап көөр. Амдыызында бисте тиилекчилерге материалдыг шаңналды колдады тыпсын турары чажыт эвес болгай. Моов соңгаар оларның кайызын-даа дүүштүр көөрүнүң айтырыын ханызы биле өөренип көөр бис.

Чарышка ажыл-ишчилерни хөйү-биле хаара тутканындан ол улам калбак нептерелдиг, дээштиг база үре-түңнелдиг болуру чугаажок. Ниитизи-биле бисте 700 хире профэвилел кежигүннериниден 600 ажыг кижи ында хаара тутунган. Күш-ажылды коммунистиг ёзу-биле көөрү дээш шимчээшкинде 200 кижи киржип турар. Саанчылар, хойжулар, механизаторлар, чолаачылар ортузунда чарыштың түңнелин квартал-дан, чартык чылдан, а сезонунут ажылдар үезинде ону 5—7 хонгаш үндүрүп келген.

Чарыш дээрге аңаа-ла бир ёзу барымдаалаан үүл эвесле болгай. Ынчангаш ооң киржикчилериниң күжениишкиннерин планныг даалгаларны күүседиринче, көдээ ажылагый продуктуларын болгаш күрүвеге садарын көвүдеди-ринче угландырып келген бис. Түңнелдер багай эвес. Бистиң совхоз республиканың болгаш районнуң ажыл-агыйларының аразынга социалистиг чарышка каш удаа тиилекчи болуп келген. А бо чылдың үшкү кварталында барының зоңаның совхозтарының аразынга чарышка база-ла тиилекчи болгаш СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профоблчөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң шилчир Кызыл тугун, акша шаңналын алган.

Черле ынчаш совхозтуң ажыл-ишчилери социалистиг чарышка идепкейлиг киришпишаан, он бирги беш чылдың ийиги чылында күженииишкинниг ажылдаан. Эрткен үш кварталдарда ажылагый күрүвеге 425 тонна эттги садар тургаш, 478 тонна чедирген, 420 тонна сүт планның 509 тонна, а 50 тонна дүктү — 61 тонна чедирген. Совхозтуң Бижиктиг-Хая салбырының сүт-бараан фермалары, Адыр-Мажалыктың сүт-бараан фермазы, Аксы-Барлык салбыры көдээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрер база садар талазы-биле чарышка бедик көргүзүүлерни чедип алган.

Ооң аңгыда Бижиктиг-Хая салбырының хойжулары Болат Хомушку, Шактар Саая, Хөнделең салбырында Чамзырын Хомушку, Чыжына Монгуш, саанчылар Валентина Хертек, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады Кушкаш Кой-оол, чолаачылар Кара-оол Үндүн, Андрей Моактээр, Кертик-оол Сарыглар, трактористер Саная Хертек, Кан-оол Ооржак болгаш өске-даа эштер хууда социалистиг хүлээлгевин күүседиринге бедик көргүзүүлерни чедип ап, чарышка каш удаа тиилекчилер боон келген.

Совхозта ажыл-ишчилер ортузунга чарышты калбартпышаан, плаидан ажыр продукция бүдүргени дээш база үзүктел чок хөй чылда ажылдааны дээш ажылчыннарга немелде төлевирни база берип турар. Бистиң чамдык малчыннарывыс төрүүр үүс хойга онааштыр хураган бала дүк алырының болгаш малга чем белеткээринин планын ажыр күүсеткени база үр чылдарда үзүктел чок ажылдааны дээш чамдыкта харыугда 500-тен 2 муң чедир рубльди ап турарлар. Ол чорук ниити ажыл-херекке үлүг хуузун киирериниге улам сонуургалын улам улгатырган.

ССРЭ-ниң 60 чылының юбилейин демдеглээр бо онзагай чылда социалистиг чарыштын ачызында чедип алган үүлдерни улам быжыглап, он бирги беш чылдың ийиги чылында эки ажылдаарынга быжыг магадылалды тургускушаан, совхозтуң ажыл-ишчилери улам күженииишкинниг ажылдап турар. Ооң-биле олар СЭКП ТК-ның май (1982 чыл) Пленумунуң шиитпирлерин, Аъш-чем программазын күүседиринге боттарының төлептиг салыышкынын киирерлер.

Н. САПЫЯК.

«Барлык» совхозта профэвилел комитединиң даргазы.

АЛИМЖАННЫҢ ШӨЛҮ

Казах ССР, Алимжан Бахтаевтиң аал коданындан шөл эгелээн болгаш кукурузаның чаагай дүжүдүн бээр тарылга ховузунче калбарып чоруй барган. Күскээр чайын кукурузаның алдын ышкаш өңнүг сарыг мочактары хүн чырыынга хереленип турар...

Алимжанның ачазы болгаш кырган-адазы бүгү ваазынында мал кадарып, байларга хөлечиктеп чораан. Чер ажылын база кылыксап, тараа шөлүн күзеп туруа-даа, бүгү чер — байларныы турган. Алимжанның адазы хөлечик амыдыралдан хөңнү калып, ыыдаашпайн, өске амыдыралды дилеп эгелээн: төрээн черииниң мурнуу шынааларын, кадыр дагларны, карак четпес ховуларны эргий кезээн, Памирниң бедик сыпын ашкаш, Кыдаттың Синзянига база четкен. Ынчалзажок революция мурнунда эки амыдыралды ол тыппаан...

...Алимжанның салым-чолу 50 чылдарның төнчүзүнде улам өөрүшкүлүг, улуг аскежиктиг болган. Адазының болгаш кырган-ачазының өскен, төрээн черииниң кырынга Октябрьның Кызыл тугу ынчаарда дөртен ажыг чыл дургузунда киискин келген. Ынчаиайн ооң салым-чолу, амыдыралы адазыныыдан, кырган-ачазыныыдан сыр өске болган. Ооң ачазының мал кадарып, байларга хөлечиктеп чораан черинге, Алатауга чаа суур тургустунган, «Октябрьның 40 чылы» колхоз сайзырап турар. 14 пациаларның төлөөлекчилери ол колхозта эп-найырадлыг чурттап, ажылдап турар. Бахтаевти олар база аңы-дунма ёзугу-биле уткаанныр. Ону колхозка хүлээп алган, бажың тудар черни хемчээп берген. А ооң соонда чаагайжыткан чуртталга бажының тутчуп берген: ындыг бажыңга кандыг-даа бай адаргаар ийик. «Октябрьның 40 чылы» колхоз дайын үезиниң хоозураашкынының уржуктарын ынчаарда ажыл эртип турган. Колхозтуң ажыл-агыйы чоорту сайзыраан болгаш кукуруза өстүрер кылдыр специализастаттыган. Алимжан сугатчы болуп ажылдай бергеи.

Колхозтуң кукуруза шөлүнге Алимжанның чүткүлдүг күш-ажылын колхозчулар дораан-на эскерип каан.

— Звено удуртуг, коллектив башкарар үең келгендир, Алимжан—деп, колхоз баштаар черииниң даргазы, ам Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Н. Н. Головацкий аңаа бир катап чугаалаан.

Ол улуг идегелге Алимжан өөрүп-даа, сүрээдеп-даа турган. Кадайынга ол дугайын чугаалаан. Кукурузачыларның өг-бүле звеноузун тургузарын шиитпирлээн. Аал коданынан эгелээш, шынааже угландыр кукуруза шөлүнүң делгеми—50 гектар.

Баштайгы чылында ооң звеноузу гектардан 60 центнер кукуруза тараазын алган. Ынчалзажок чедип алдынганынга ол доктаар деп бодаваан—өске звенолар оорган хөйнү савалаан. Кукуруза тарыырының эң-не ажыктыг аргаларын Алимжан ажыглап, чемишчидилгелерни чогуур хемчээл ёзугаар шөлге чаштырган. Сөөлгү чылдарда звено бир гектардан-на 150 центнер кукуруза тараазын кудулаткаан, а план—90 центнер.

ЧУРУКТА: Бахтаевтерниң өг-бүлезинде.

ТАЙГА, СЫННАРДА ТҮЛҮКТЭЭН

Ыраккы Тере-Хөл сельпозунуң орулга киирер бир кол адыры аңныыр ажылы. Сельпонуң анчылары ССРЭ-ниң 60 чыл оюн төлептиг уткуур дээш эрткен чылдың түңнелдерин шүгүмчүлекчи ёзу-биле аналиэтеп, 1982—1983 чылдарның аңныыр сезонун чедиишкинниг эрттирер талазы-биле социалистиг хүлээлгелерни алган.

Бо сезонда олар дииң, киш болгаш өске-даа үнелиг өлүк кештерин ниитизи-биле 21 муң рубль түңге белеткел черинге дужаар деп планныг даалгаларлыг. Ынчангаш бежен ажыг аңчылар Бус иштп, Оргу сыны, Хаан тайга ышкаш сынпарга баштайгы хар чаап, сезон эгелээри билек аъттыг, ваалиг, аъш-чемниг, оъп-чемзекгиг аъттанганнар.

Бистиң Тере-Хөлге бо чылдың онзаган байдалы — ол дээрге хар орай дужун, тайгаларда ооң улуг эвес болуп турары. Тайга-сынпарда дииң арай ховар болгаш кодуу хем эриктериниге кирип турар дээрээш хайгаарал өөрүскен. Ынчангаш чугула кампанна үезинде күрүвеге эки шынарлыг, элбек «чымчак алдынны» дужаап, алган хүлээлгелерни чедиишкиннг күүседир дээш анчылардан эң шудургу, шыдамыккай, кызымаак чорук, кижи бүрүзүнден бот-харыысалга негеттинер.

Эрткен чылдарда бисте чамдык анчылар аңныыр билетгерин узатпас, эккелгеи өлүүн өске кижи адынга дужаар, оскээр сайгарар чамдык фактылар тургулаан. Ындыг четпестерни бо аңныыр сезонунда шуут болдурбазының хемчегларын ап турар. Билет узатпас чоруктуң хараазы-биле сельпо бичө эвес торгаалдарга онаажып келген. Ынчангаш амгы сезонда узатпаан болгаш солуттунмаан билеттиг анчылар-биле керээ чарбазының дутайында айтырыгны шыйгыы тургускан бис.

Аңныыр сезону

Эрткен аңныыр сезонунда бистиң анчыларывыстың белеткел черинге дужаарган өлүүнүң шынары эки болганын демдеглээр чогуур. Күрүнете эки шынарлыг өлүк кежин дужаарганы дээш Красноярскиге дужааттыган түңден биске 31 хууну немей төлеп берип турар. Бо база бистиң анчыларывыстың кызымаккай ажылының түңнели болур.

Чыл бүрүде эки шынарлыг өлүктү дужаап, чымыштыг ишке эрес-шудургузуун, кызымаккай соруктуун көргүзүп келген арга-дүржулгалыг анчылар бисте хөй. Оларның иштинде М. А. Сонам, С. И. Мунзук, Б. Н. Тамба, А. И. Найдан, И. Е. Шырап, хөрээжен анчы А. С. Шоюн, А. Ш. Баадыр, С. Л. Даваа, А. А. Чигден, С. Л. Шимит олар болгаш өскелер-даа эрткен сезонда хөй, эки шынарлыг дииң кештерин дужаап, аңнаарга-курлавырларын долузубиле ажыглап шыдаваннар. Ындыг хожудаашкынынар будурулге объектилериниң, чурттанганың болгаш культура албан черлериниң тудугларынга болгулаан. Ооң кол чылдагазыны болза, күш-ажылдың организациязының багайында, ажылчыннарының ажылдап кылышкынының кулузунда болуп турар.

Январь-сентябрь айларда 30 коллектив күш-ажылдың будурукчулуунуң планын күүсеткээн, 27 организация эрткен чылгы деңнелиидеи куду ажыллаан. Ооң уламындан 7 миллион рубль каржа болгай. Эрткен айларның дургузунда ниити тудугга онааштыр алырга тудуг-монтаж ажылдарынга чарыглал 0,3 хуу ажыг болуп турар. Элээн хөй тудуг организацияларының камналгалыг эвес ажылдаан.

Чыл төнчүзүнге чедир ийи айдан эвээш үе арткан. Бо юбилейлиг чылда алган планныг онаалдаларын чедиишкиннг күүседир дизе, республиканың тудугжулары бүгү арга-курлавырларын долузубиле ажыглап, күш-ажылдың будурүкчулуун бетизери чүүлда

Т. МЕЛЬНИКОВА.

республиканың Статистика эргелелиниң килдис эргелекчизи.

КҮСКҮ ХОВУ АЖЫЛДАРЫ

(Түңнел медээ)

Он бирги беш чылдың ийи чылының тараазы ажаттынган. Республиканың тараажылары 111 муң гектар черден 80 муң тонна тарааны ажаап алган. Ниити дүжүт ортумаа-биле гектардан-на 7,2 центнер болган. Эрткен чылын 25 муң тонна тараа ажаттынган азы дүжүт гектардан-на 3,9 центнер турган.

Бо чылын Чөөн-Хемчик районнуң тараажылары чедиишкиннг ажылдаан. Олар социалистиг чарыштың бирги черин алганнар. Үк район он муң гектар чернин тараазын ажаган болгаш гектардан-на 13,2 центнер дүжүттү алган. Барыын-Хемчик район ийи муң гектар чернин бир гектарындан-на 7,5 центнер дүжүттү ап, ийиги черни эөлээн.

Районнардан чарыштың ең сөөлгү черин гектардан-на үш центнер дүжүт алган Тес-Хем район эөлээн. Ооң биичинле дээредээн район — тараалап Таңды. Бо районнуң тараажылары 32 муң гектар черниң бир гектарынга онааштыр 5,6 центнер дүжүттү алган.

Ажыл-агыйлардан Карл Маркс аттыг совхоз гектарданна 23,1 центнер дүжүттү ажаап алгаш, социалистиг чарыштың тиилекчизи болган. Маңаа үк совхозтуң актылаан черинин хөй болганын демдеглээри чугула. А ийиги черде — гектардан-на 16 центнерни алган «Алдан-Маадыр» совхоз. Шупту тос совхоз гектарданна он центнерден хөй тараа алган. Ынчаарга Барыын-Хемчиктиң «Алдан-Терезин» 14,8 центнерни гектардан-на ап турда, ооң өске совхозтарының чеди центнерден эвээшти алганын айтыр аңаар. Мындыг чижектер өске районнарда база бар. Чижээлээрге, Бии-Хемде «Кызыл тараачын», Улуг-Хемде «УТКА 25 чылы» совхозтар 10,3—12,7 центнер дүжүттү ап турда, өске совхозтарның дүжүдү оларның деп кезиинге безин четпес болган.

«Кызыгаар» совхоз 1,4 центнер, «Тес-Хем» 2 центнер, «Кара-Хаак» 2,4 центнер дүжүттү ап, үрезинни болгаш машина-техника, кывар-чаар материалдар чарыгдалын, ажыл төлевирин безин эгидип ап шыдаваан. Олар тараа ажаалдазынга база хөй чарыгдалы үндүрүп, улуг когаралга таварышканнар.

Республика ийи муң ажыг гектар черден чеди муң хире тонна картофельди ажаап алган азы гектардан оон дүжүдү 29 центнер болган. Эрткен чылын ниити картофель-даа, ооң дүжүдү-даа амгызындан барык-ла ийи катап хөй болган.

Районнарның чүгээри-ле — гектардан 63,5 центнерни алган Тожу. Чөөн-Хемчиктиң дүжүдү 13,5 центнер болган. «Кара-Хаак» 160 центнер, Дуржулга станциязы 111 центнер, «Барлык» 109 центнер, «Ак-Туруг» 107 центнер, «Тоора-Хем» 105 центнер дүжүттү бир гектарга онааштыр алгылаан. А «Искра» совхоз гектардан-на 180 (дөрт шоодай), «Хөндергей» 220, «Тере-Хөл» 250 килограмм картофельди бир гектардан алган.

КӨДЭЭ ТУДУГЛАРДА

«Тыва көдээ тудуг» трестиң тудугжулары ССРЭниң тургустунганындан бээр 60 чыл оюнга уткуштур чарышка бедик көрдүлүүшкүнүг киржии турарлар. Кежүн чоруур механизастаттынган колоннаның тудугжулары бо чылдың эрткен он айларында 15787 дөрбелчин метр чурттапга шөлүн база 2500 бап шээр малга кажаалларны болгаш оон-даа өске объектилерни ажыглалга киргеннер.

Юбилейлиг чылда көдээге чурттапга шөлүн тударының темпизин бедидерии чедип алыры КМК-дарның коллективтериниң социалистиг хүдэлгелериниге база көрдүнген. Эрткен он айларда Сарыг-Септе № 958 КМК, Чадаанада № 463, Кызыл-Мажалыкта № 741 кежүн чоруур механизастаттынган колонналар чурттапга бажыңнарын ажыглалга киирериниң планнарын эрткен айларда күүсеткеннер. № 741 механизастаттынган колоннаның коллективи он айларда 3890 дөрбелчин метр чурттапга шөлүн ажыглакчыларга хүлээткеш, ол талазыбиле планын 105,5 хуу күүсеткеи. Сарыг-Септе № 958 КМК-ның тудугжулары 1028 дөрбелчин метр планныг тургаш, херек кырында 1087 дөрбелчин метр чурттапга шөлүн дужааган.

№ 463 КМК-ның тудугжу бригадалары район төвү Чадаана хоорайда болгаш совхозтарда элээн каш чурттапга бажыңнарының тухуун доозуп, 1300 дөрбелчин метрии чурттакчыларга хүлээткен. Ол-ла КМК-ның тудугжулары районнуң ажыл-агыйларында 1500 бап шээр малга кажаалларны база ажыглалга киргеннер.

№ 957 КМК-ның тудугжулары 120 бап бода малга комплекстя «Шивилиг» совхозта, 25 олуттуг чаа столованы «Хадында» ажыглалга киргеп.

«Россия» совхозта 140 орунныг уруглар садын № 585 кежүн чоруур мекколоннаның тудугжулары Октябрьның байырлалынга үткуштур ажыглалга киргени бичии чаштарга ёзулуг белек болган.

Көдээ тудугжулар чыл-төнчүзүнге чедир ам-даа элээн эвес туниг тудуг-монтаж ажылдарын шиигээдип алыры дээш каш дакпыр күженииишкинниг ажылдап турар.

Н. ООРЖАК.

УЛАМ БЫЖЫГЛААР

ССРЭ-ниң тургустунганының 60 чылынга уткуштур чарлаан социалистиг чарыш республиканың тудуг организацияларының аразында улам кәлбарган. Сөөлгү айларда тудугжулар 500 олуттуг автовокзалды, 55398 дөрбелчин метр шөлдүг чурттапга бажыңнарын, 1176 олуттуг ниити биниг школаларын, 560 олуттуг уруглар албан черлерин, 120 орунныг амнелгени болгаш өске-даа тудугларны, культура албан черлерин ажыглалга киргеп. Көдээ ажыл-агыйга ийи муң мыйыстыг бода мал турар кажаалларны, 27,6 муң хөй кирер кажаалларны, 3,9 кубометр силос болгаш сенаж салыр черлерни, 1,5 муң тонна минералдыг чемишчидилгедер шыгжаар складтарны тудуп берген. Ол ышкаш 41,6 муң гектар шөлдүг одарларны суггаттыг болдурган, 18,9 муң гектар шөлдүг суггарылга дериглелерни эдс кылган болгаш өске-даа объектилерни чаартқан. Ниитизи-биле бо чылдың эгезинден бээр 1981 чылдың бо үезинге деңнээрге 4,3 хуу кол фондулар шиигээдип алдынган.

Бо чылын чурттапга амыдырал тудугларынга ажыглаттынар капитал салыышкыннары элээн улгатқан. Көрээлиг ажылдарның ниити хемчээли эрткен чылдың январь-октябрь үезинге деңнээрге бо чылын 0,6 хуу өскен болуп турар. А дужаап турар объектилерге болгаинын тудуг продукциязы 19,2 хуу, немелдезиг апарганын демдеглээр херек. Ниитинин ажыл-херээнге боттарының улуг ұлуун «Тыва суг тудуг», «Тыва сеңгелге тудуг» трестерии, «Көдээ электри тудуг» трестиң сеңгелге тудуг эргелелиниң, № 2 болгаш № 3 өрүк-тудуг участоктарының, № 1070 КМКның, «Ремсельбурвод» трестиң тускайлаттынган кежүн чоруур механизастаттынган колонназының коллективтери киргеннер.

Январь-сентябрь айларның түңнелдерин ёзугаар алырга, күш-ажылдың будурукчулуунүн планы 104,9 хуу күүсеттинген. Эрткен чылдың бо үезинге деңнээрге күш-ажылдың будурукчулуу 2,4 хуу өскен болуп турар. Бо көргүзүглер талазы-биле эки чедиишкиннерни «Кызыл тудуг» эргелели, «Тыва даг-дүгү» тудуг эргелели, № 18 тудуг участогу, № 463 болгаш 585 КМК-лар, «Тыва автотранстын» КМК-зы, «Востоксантехмонтажтың» КМК-зы, № 624 тускайлаттынган КМК, «Ремсельбурвод» трестиң тускайлаттынган КМК-зы «Кызылпэсстройдуң» тудуг эргелели, № 833 тудуг эргелели, № 15 механизация эргелели, Коммунал ажыл-агый министерствозунуң бот-оруглга-чарылгалыг участогу чедип алганнар. Бо коллективтер планныг онаалдаларын чедиишкиннинг күүседирии чедип алган эвес, а харын эрткен чылдың бо үезинге деңнээрге элээн өзүдеглиг болурун боттандырып шыдааннар.

Ындыг болза-даа улус ажылагыйының бо адырында чамдык чедиишкиннер бар-даа болза, олар улуг хожудаашкыннарны база болдурган. Кол фондуларны шиигээдип алыр талазы-биле чыл планы чүгле 44,1 хуу күүсеттинген. Дыка хөй күчүлерни болгаш объектилерни ажыглалга киирериниң хуусаазын үскен. Капитал салыышкыннарының болгаш тудуг-монтаж ажылдарының доктаатгынган акша-хөрөнгизин 79,5 болгаш 81,6 хуу кыллыр ажыглаан болуп турар. Керээлиг ажылдар кылыр программазын тудуг организациялары 86,3, а барааның тудуг продукциязы будурелиниң чыл планын 42,6 хуу күүсеткен. Бо талазы-биле «Шагонарташстрой» трест, «Красноярскгастудуг» трестиң № 2, 3 КМК-лары, Сельхозтехкүрөмнүң сеңгелге тудуг эргелели, НХМ-ниң капитал тудуг килдизиниң сеңгелге-тудуг, конторазы аъш-чем үлетпүрүнүң сеңгелге тудуг-монтаж эргелелиниң коллективтери улуг хожудаашкыннарлыг ажылдаанныр. Эрткен үеиин дургузунда «Тыва тудуг» болгаш «Тыва суг тудуг» трестер боттарының бар арга-курлавырларын долузубиле ажыглап шыдаваннар. Ындыг хожудаашкынынар будурулге объектилериниң, чурттанганың болгаш культура албан черлериниң тудугларынга болгулаан. Ооң кол чылдагазыны болза, күш-ажылдың организациязының багайында, ажылчыннарының ажылдап кылышкынының кулузунда болуп турар.

Январь-сентябрь айларда 30 коллектив күш-ажылдың будурукчулуунуң планын күүсеткээн, 27 организация эрткен чылгы деңнелиидеи куду ажыллаан. Ооң уламындан 7 миллион рубль каржа болгай. Эрткен айларның дургузунда ниити тудугга онааштыр алырга тудуг-монтаж ажылдарынга чарыглал 0,3 хуу ажыг болуп турар. Элээн хөй тудуг организацияларының камналгалыг эвес ажылдаан.

Чыл төнчүзүнге чедир ийи айдан эвээш үе арткан. Бо юбилейлиг чылда алган планныг онаалдаларын чедиишкиннг күүседир дизе, республиканың тудугжулары бүгү арга-курлавырларын долузубиле ажыглап, күш-ажылдың будурүкчулуун бетизери чүүлда

Т. МЕЛЬНИКОВА.

республиканың Статистика эргелелиниң килдис эргелекчизи.

Республиканың аңныыр-тывыш ажыл-агыйларында аңныыр сезону эгелээнден бээр ындыг-ла үр болбаан. Аңчылар баштайгы олчаларын хүлээп алыр пунктуларда дужаап эгелей бергеннер.

Тес-Хем районнуң аңнаыртывыш ажыл-агыйының чамдык аңчылары тайгалардан олча-омактыг ээп келгеннер. Оларның эккелген дииң, киш болгаш өске-даа аңнарының кештери багай эвес шынарлыг болгулаан.

ЧУРУКТА: хүлээп алыр пунктунуң ажылдакчызы Виктор Лопсаң киш кештерин сорттап тур.

Т. КУНГАНЫҢ фотозу.

ТУДУГЖУЛАРНЫҢ КҮЖҮ-БИЛЕ

Бо юбилейлиг чылда Улуг-Хем районнуң үлетпүр бүдүрүлгелериниң тудугжулары чурттапга бажыңнарын, уруглар албан черлерин, культура төптерин ажыглалга киирер талазы-биле планныг онаалдаларны чедиишкиннинг боттандырып, ССРЭ-ниң 60 чылынга уткуштур калбарган социалистиг чарышка эки киржип турарлар.

Эрткен айларның дургузунда районнуң чурттакчылары 8 муң дөрбелчин метр чурттапга шөлүн алган. Ол дээрге, эрткен чылдың ол-да үези-биле деңнээрге, ажыл-ишчилер чурттапга шөлүн 23 хуу хөйнү алган болуп турар. Юбилейлиг чылда «Красноярск ГЭС тудуг» эргелелиниң № 2 КМК-зы чурттапга бажыңнарын 2,3 катап, а № 3 КМК 21 хуу хөйнү ажыглалга киргеннер.

Чыл эгезинден бээр Чаа Чаа-Хөл суурда 140 уруглу ясли-сад. Хаймаканда 10 котёлдуг одалга төлү, 624 өрениктиг өөренир школа, 14 машина кирер гараж болгаш Чаа Шалаан Арыг хоорайга 624 олуттуг школа комплексиин, 8,5 кидэмстр суу дамчыдылгазы, кол насос станциязының тудуу болгаш өске-даа объектилер ажыглалга киргеп.

Ш. ИРГИТ.

АМЫДЫРАЛЧЫ ХАРЫЛЗАА

(Сүмележип чугаалашкан)

СЭКП-ниң XXVI съездиивнге Отчёт илеткелиниге Л. И. Брежнев: «Ажылчы чоннарның чагаалары болгаш саналдары партияның масса чон-биле амыдыралчы харылзааның эң чугула оруу болбушаан, кайгамчык улуг ужур-дузазын көргүзүп турар. Партияга кызыгаар чок бүзүревашаан, ажылчы чон иитилел амыдыралында-даа, боттарының хүүда амыдыралында-даа тургустунуп келген айтырыгларны салып, четпестерни шүгүмчүлеп турарэ —деп онзалап демдеглээн.

Бистиң партия, совет, ажыл-агый организларывыс чоннуң чагаалары-биле ажылдың хевирлерин база методтарын улам ыцай сайзыраңгайжыдып, хомудалдарны болдура бөөр четпестерни база оон чылдагаанарын чайладыр талазы-биле тодаргай хемчегларни чорудуп, чер-черлерге ажык чагаалар хүннерни эртиреринн практикалап турар апарган. Чоокта чаа ыдыг ажык чагаа хүнү Барыын-Хемчик районнуң Биче-Тей суурга болуп эрткен.

Суурнуң чурттакчыларының сопиал амыдыралында, эң ылангғыя сөөлгү он чылда хөй-хөй чаартылгалар болгулаан. Амыдырал хандырылга комбинадының салбыры, ийи кават уруглар сады, көдээ Совет күүскомунуң бажыңы, школа интернады, столовая, машина-трактор мастерсказының кызыл булуңу, телекөрүлге суургазы, «Шекпээр» совхозтуң 200 инек кирер комплекстиг сүт-бараан фермазы сөөлгү чылдарда тутунгулаан. 620 олуттуг, спорт залдыг ийи кават чаа школаны тудуп турар. Суурда ийи магазин, харылзаа салбыры эмнелге пунктузу, столовая, чунар-бажың ажылдап турар. Кызыл-Мажалык-биле Шекпээр арасында автобус хүнде 4 катап чоруп турар. Моон алгаш көөрге, чоннуң ажылдап, чурттаарынга байдал таарымчалыг.

Ыңдыг турбуже ол суурнуң чурттакчыларындан сөөлгү үеде «Шын» солун редакциязынга хомудалдыг, шүгүмчүлелдиг чагаалар удаа-дараа кээп турар. Чогум-на ол чылдагаан-биле ол суурга чоокта чаа ажык чагаа хүнүн эрттиргеи.

Ол хүн кежээкиниң 6 шак үезинде Биче-Тей суурнуң Культура бажыңының чанынга чон уурук-суурукган чыглып эгелээн. Совхозтуң удурткучулары, тускай эртемниглери болгаш район төвүнден база хөй удуртур ажылдакчылар келгилээн. Ол кежээ Культура бажыңынга черле хөлээзиниг болган. Кежээге белеткел база үргүлүлеп турган. Ажык чагаа хүнүн организастаарынга келген харылсаалгалыг эштер «Шын» солунуң адрезинге келген совхозтуң ажыл-агыйында, ажылчыларның, амыдыралчуртталгазында бар чамдык четпестерни шүгүмчүлээн чагааларның утка-шынары-биле танышкыл, ийи хүн бурунгаар суурнуң хөй кижилер чыглыр черлеринге аскылаан айтырыглар, негелдөлер, саналдар хааржактарын база ажыткан. Ол айтырыглар-биле танышкаш, хамаарышкан кижилерге харыны бөөр кылдыр үлегилээн.

Кежээкиниң 7 шакта чон залды долдур олурушкан. Суурнуң чурттакчылары-биле ажык чагаа хүнү эгелээн. Чоңбиле ол ужуражылганы улус депутаттарының Барыын-Хемчик район Советиниң күүсөкчи комитединиң даргазы Ш. Д. Ооржак ажыкташ, «Шын» солунунуң редактору В. С. Шаравиге сөс берген.

В. Шаравин ажылчы чондан янзы-бүрү темаларга хөй чагаалар «Шынның» адрезинге кээп турарын, ол чагааларда кижилерни дүвүредип, сагыш-сеткилди ойун келир чамдык айтырыгларга доктаагаан.— Бо кежээни арттырип турарывыс-даа болза анаа эвес-тир. Селернин суурдан редакцияга элээн чагаалар келгилээн. Ынчангаш оларның дугайында чугаавы ам эгелээр-дир бис. Ол дугайын ажыт-чажыт, ижин-кара чогу-биле чугаалажып көрээлиңер—деп, ол чугаалаан.

Редакцияның болгаш ажык чагаа хүнүнүн президиумунуң адрезинге келген чагааларда, айтырыгларда ажыл-агыйларда бар четпестер дугайында шынгыы шүгүмчүлелдер, частырыгларны ажыш эртериниң талазы-биле саналлар, негелдөлер, сүмелер хөй болган. Хурал чоруп турар үеде улус бижимел-биле болгаш аас-биле айтырыгларны база салып турган. Ол шүгүмчүлелдиг чагааларның иштинден дараазында айтырыглар суурнуң чурттакчыларындан хөй салдынган:

1. Сөөлгү үеде Кызыл-Мажалык — Шекпээр аразының автобузу чорбастай берген чылдагааны чүдел?

Ол айтырыга харыны районнуң АТБ начальнигиниң оралакчызы В. Шарабурко берген:— Ол чөптүг айтырыгдыр. Чамдык техниктиг чылдагааннар-биле база кондукторларның чедишпези-биле автобустар чорбайн турган. Автобустар удавас чоруп эгелээр. Ынчалза-даа пассажирлериниң талазындан сонга шиля буза шаавар, чолаачыларны эки, бак сөөлгээр, харын-даа хөй чедер хулиганзыг, үргедекчи түүлдер тургулаан. Ынчангаш бир чолаачы ажылдаарындан шуут ойталаан.

Шынап-на, ажык чагаа хүнүнде илерээни болза, суурнуң чурттакчыларының аразында ажыл-чагы совет кижиниң моозу-шынарынга таарышпас чамдык толоп чок кижилер автобус чолаачызының ажылдаарынга шаптыктап, чолаачыга хол чедип, боттарының кижи дүрэү чок ажызын көргүзүп турганы шын болган. Ындыг хулиганзыг кижилерниң үүлгедиглерин удуртур ажылдакчылар, суурнуң чурттакчылары, автобуска чораан пассажирлер-даа тоомча чок көрүп, оларның ынчаар «хостуг чанныарын», карак ажыт эрттирип турганы элдеп. Оларны ынчаар амдажыттас, дораан хемчег ап, томаартыр, чоннуң чыжыын кылгаш, чогуур түнелди үндүрер турган.

2. Бисте радио, телефон орта ажылдавастаап, харылзаа баксыраан, ону экижидериниң аргазы бар бе?

Ол айтырыга районда харылзаа белдириниң начальнигни Р. Күжүгеттиң харыылаавы:— Силерде АТС-тиң тудуу дооступ турар, оон дериг-хереклерни удавас алыр бис. Оон соонда ол бүгү экижир.

3. —Суурнуң чупар бажыңы 4 ай ажылдаавайн келген болгай, ам кажан ажылдап эгелээрил?

— Чупар-бажыңны ажылдадыр, оон септелгейин доозар дээш бис эвээш эвес акшатүүнү-даа, күштү-даа үндүрген бис. Ам ында ыллыр ажыл эвээш артнан, удавас ажылдап эгелээр. Моон мурнунда бир удаа кылып каарыыска, үргедекчи кижилер соңга шилдерни буза шапкылаап, суг системазы дамчыыр хоорзаларның краннарын олура хиреөлеп каапнан болган. Мындыг харыыны чыылганнарга совхоз директорунуң оралакчызы М. Монгуш берген.

Хуралга санал берген совхозтуң код экономизи Денгей-оол Монгуш болгаш еске-даа эштер чурттакчыларның аразында чүгле эккелинер дээринге ынак, азырадыкчы хөөннерлиг, күрүнеңиг өнчүхерегжаанга кам-хайыра, эр харысалга чок кижилер барын, бо талазы-биле өг-бүле кижизидилгезинде ам-даа хөй четпестер барын сеткилди дүвүреп чугаалап турганнар. Бо айтырыглар талазы-биле колдээ Совет күүскомунуң, совхозтуң дружина чөвүлелиниң, комсмол комитединиң, эш хүү судунуң, херээженнер чөвүлелиниң ажылынга база хөй четпестер барын кежээниң киржикчилери чугаалашкан. Чогуур үезинде дувүрээзинниң көдүрүш, чоннуң хуралын чыгган, айтырыгны аңаа чидии-биле тургузуп, шиитпирлээр, бүрүүлүг кижилерни илередип, оларны долгандыр шыдажыр аргажок байдалды тургузар турган.

4. — Магазинге хлеб чамдыкта келбейн баар, келгенде кургаг, кадып калган хлеб келир, моон чылдагааны чүдел? Бистиң ясли-садигивиста сүт, үе, сметана-биле райпо хандырып болур бе? Магазинге чүге экээш бараапнар кээп турарыл?

Райпо эргелекчизи Марк Аракчаа ол айтырыгларга мынчаар харыылаан:— Силерниң ясли-садигнерни сүт, үе, сметана аймаа-биле совхоз боду хандырар ужурлуг. Магазинде бараапнар аваэш боон турары силерниң садыгжыларынар боттары бүрүүлүг, олар бараан аймаан бистен албайн турар-дыр. Олар черле ажылын кошкаткан улус. Чоп-биле база ажылдай албас-тырлар. Санаашкын кылгаш оларны еске садыгжылар-биле солуур бис. А хлеб айтырыы будуп районда бергедеп турар. Хлеб заводу үрелип турган, чамдык удуртур ажыддакчылар база кошкак ажылдап турган. Ам хлеб заводунуң директорун солаан бис. Ол ажыл экижир ужурлуг.

— Бистиң суурга эмнелге участогун ажыдары болдунар бе? Аптекаларда эм аймаа хөвартаан, чамдык эмнер шуут көзүлбестээн, оон чылдагааны чүдел?— Амдыызында районда эмчи кадрлар чедишпес, силерниң суурунар Ак-Довурак хоорайдан ырак эвес. Ынчангаш силерге эмнелге участогун ажыдары кордүнмейн турар. Кызылдың Теп аптека эргелели бисти эм аймаа-биле чедир хандырарын аазаап.

Ажык чагаа хүнүнге Шекпээр ортумак школазының директору Амур Хюгбанның школада өөредилге-кижизидилгелиг ажылды кошкатканын, оон бодунуң хүүда үлегер-чижек чогун шыгыы шүгүмчүлээн. Бо айтырыгның талазы-биле районнуң улус өөредилге киллизиниң эргелекчизиниң оралакчызы Ч. Ондар: Бис он талазы-биле чедир көрбейн барган-дыр бис. Оны чоокку хүннерде боттарывыс шүгүмвувс-биле хемчегларни алырын хүлээпиң тур бис—деп харыылаан.

Улус депутаттарының район Советиниң күүсөкомунуң даргазы Ш. Д. Ооржак ажык чагаа хүнүн хаан тура, Совет күрүне чоннуң амыдыралы дээш бо хире сагыш салып турда, чамдык кижилер ону азыралыкчы хөөн-биле көөр, боттарының бот-идепкейин үндүрбес, күрүнеиниң эт-хөреңгизинге эө-харыысалга чок чорук бары хомудапчыг-дыр. Бо чорук өг-бүле кижизидилгезинде дыка хөй четпестер барын керечилеп турар. Ынчангаш ада-иелер, школа, хөйниити организацияларга бо айтырыгже улуг кичээнгейни салыр ужурлуг. Бо хүн чугаалажып турарывыс айтырыглар талазы-биле харылсаалгалыг эштер дорт, тодаргай харыыларны бердилер.

Чурттакчы чондан бижимел-биле-даа, аас-биле-даа кээп турар дыннадыгларның чылдагааны, бир дугаарында, сонгаарлатпайн, дораан шинтпирлээр ужурлуг айтырыглар дугайында, ийи дугаарында, бистиң кадрларывыстың ажыл-чорудулгазында шупшеп, догей чорухтар барын керечилеп турар-дыр. Моон сонгаар совхозтуң дирекциязы, еске-даа удуртур ажылдакчылар, райкүүскомуң килдистер эргелекчилери ажык чагаа хүнүнге чугаалашкан айтырыгларга хамаарыштыр дарый хемчегларни ажылдап кылыры чугула—деп Ш. Ооржак түнээн.

Б. СЕДЕН-ХУУРАК,
«Шынның» тускай корреспондентизи.

Ноябрь 17— Студентилерниң делегей хүнү

ЛОЗУҢУВУС—НАЙЫРАЛ БОЛГАШ ЧАҢГЫС ЭП

Найыралдың, улустарның кады ажылдажылгазының болгаш тайбың талалакчыларының бирги одурулгарынга туржуру — чер бөмбүрээзиниң депшилгелиг сургуул аныяктарының чаагай чаңчылыг апарган. Студентилериниң делегей хүнүн олар ол чаагай демиселге боттарының чаңгыс эвиниң болгаш сырый каттышкыныының демдээ-биле ужуражып турар.

Од хүнүң холбаштыр ССРЭ-ниң студентилер чөвүлелиниң даргазы А. Луньков-биле СЭТА-ның корреспондентизи беседа кылган.

— Совет дээди школа аныяктарның интернационалчы кижизидилгезинин талазы-биле байлак дуржулганы чедип алган болгай. Амгы үеде ол ажыл кандыг кол-кол угланышкыннарлыг боон турарыл?

— Бистиң чуртувуста дээди өөредилге чердерин болгаш техникумнарны найыралдың төптери деп адаар эргелиг бис. Амгы үеде оларда дамтыкы 146 чурттардан 85 мун ажыг оолдар болгаш кыстар өөренип турар. Совет болгаш даштыкы студентилер чаңгыс эп-сеткилдиг, чаагай найыралдыг чурттап турар. Олар өөредилгениң класстарында база аудиторияларында кады өөренип, бүдүүлге практикаавын, хостуг шактарын денге эрттирип турар. Дээди өөредилге чердериниң хөй нуруузунда интернационалчы клубтарны тургузары калбак нептерелдиг апарган. Оларның ажыл-чорудулгазының программазында дыштанылганын болгаш эп-сеткил каттыжылгазының кежээлери кады эрттирери, политиктиг ырыларның фестивалын болгаш политиктиг плакаттарның конкурстарын база өскедаа хемчегларни чорудары киргип турар.

Аныяк өскенниң кады ажылдажылгазынга студентилериң болгаш сургуулдарның интернационалчы тудугжу отрядтарның кады ажылдажылгазы кончуг эки школа болу берген. Бо чайын оларның составынга янзы-бүрү даштыкы күрүнелерниң аныяк төлээлекчилерэ Усть-Илимниң ыяш үлетпүр комплекизинге болгаш Советтер чуртунуң өске-даа эң чугула тудугларынга ажылдаанар. Бодунуң эолчээнде совет студентилер отрядтарының дайынчылары социализмү чурттарының Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиниң тудуг объектилеринге бедик турасоруктуг ажылдаанар.

Бо чылдың онза түүлдери чүл дизе, «Совет аныяктарның тайбың марыжының» улам калбарган шимчээшкинниге дээди өөредилге чердерииң болгаш техникумнарның студентилериниң база сургуулдарының эң идепкейлиг киржилгези болур. Боттарының эш-өөрү—аныяк ажылчыннар болгаш колхозчулар, эртемденнер база уран чүүдүң ажылдакчылары-биле кады олар митингилерни, чыскаалдарны организастап, тайбың камгалаарының талазы-биле кыйгырыгның адаанга ат салышкынын чыып, дайын айылынга удур өскедаа хөделиишкиннерге идепкейлиг киржип келгеннер.

— Совет студент аныяктарның делегей харылзааларын хөгжүдеринге бо чыл кандыг онзагай түүдерлиг болганыл?

— Бистиң чуртувустуң дээди өөредилге чердериниң болгаш техникумнарның киживиттиргенниери делегейниң студент аныяктар шимчээшкинииниң эң идепкейлиг киржикчилери. Олар сургуул аныяктарның делегей, девискээр аайы база национал чүс хире организациялары-биле үре-түнелдинг, доктаамал харылзааны тудуп турар.

ССРЭ-ниң студентилер чөвүлели, ылангыя аңы-дүнма социалистиг чурттарның аныяктары-биле сырый кады ажылдажылганы чорудуп турар. Оон хевири бо чылын улам быжыглып база байлакшаан. Турисчи аян чоруктар, бүдүүлге практиказын организастаары-биле танышылга, эртем конференциялары база семинарлар, фестивальдар болгаш спортчу маргылдаалар эрттирери база өске-даа хемчеглер бистиң чурттарывыстың студент база сургуул аныяктарының чаңгыс эвиин улам сырый каттыштырган.

Дайын айылынга удур чер бөмбүрээзиниң студент-сургуул аныяктарының бүгү кезектерииин күжениишкиниериниң чаңгыс эвин улам быжылаарынга Делегейниң студентилер эвилелиниң тургузукчу кежигүннериниң бирээзи — ССРЭ-ниң студентилер чөвүлели идепкейлиг туруш-биле киржип турар. Ат-алдарлыг ол аныяктар организациязының ажыл-чорудулгазынга тайбың база социал дешилге дээш, аныяк өскенниерии өөренир эргези дээш демиселиигге совет аныяктар идепкейлиг киржип турар.

Студент база сургуул аныяктарның шимчээшкиниинин политиктиг угланышкынының чугула хевири студентилериң национал эвилелиниң төлээлекчилериниң Европа ужуражышкынынары болуур. Оон бир тодаргай бадыткалы ол диптиң сургуул аныяктарының XIX шуулганы болуур. оон эң-не баштайгы хуралы бо чылын бистиң чуртувуска болуп эрткен. Оон киржикчилери тайбынны быжыглары база чеңгелеиниишкиниң дүжүрери дээш олдарның база кыстарның чаңгыс эп-сеткилдиг хөделиишкиниериниң айтырыгларынче улуг кичээнгейни салып, сөөлгү үеде Совет Эвилелиниң көлүрүп үнүлгээни тайбың, боттуг ниитпээлерии белин-биле үнелээнер.

— Студент-сургуул аныяктарның делегей хүнү бистиң чуртувуска канчаар эртип турарыл?

— Дээди өөредилге чердериңе болгаш техникумнарга ол хүнге холбашкан каттыжылган митингилер болгаш хуралдар болуп эрткилээр. Олдар болгаш кыстар тайбың камгалалының кыйгырыгның адаанга ат салышкынының чыылдазын организастаар, политиктиг ырларның фестивальдарынга киржир. Боттарының чурттарының хосталгазы болгаш тускай хамаарышпас чоруу дээш демиселиигге совет аныяктар идепкейлиг киржип турар. Азияда, Африкада база Латин Америкада эң-өөрү-биле эң-сеткил каттыштырылгазын совет студент база сургуул аныяктар база катап медеглеишээри, чер бөмбүрээзиниң салым-чолуига эң ыйыылдыг америк идролуг чаа чепсекти Европа динке тургузар дугайынла НАТО-нуң империалистиг болуктериниң милитаристиг политиказынга шиитпирдиг удурланышкынын илергейлеп турар. СЭКП-ниң болгаш Совет чазактың тайбынга ынакшылдыг даштыкы политиказың аныяк өскенниер изин-биле детинп база чүүдүгээүнүп турар.

Беседаны В. КУЛИКОВ кылган.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

СЭТА болгаш ПМА: КЫСКА ДЫҢНАДЫГЛАР, ТАЙЫЛБЫРЛАР

ЛЕНИННИҢ ТУГУ—ИДЕГЕЛДИГ ХОЛДАГДА

Леонид Ильич Брежневтиң — Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнеиниң шылгарангай удурткучузуиун, делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын шимчээшкиниинин эң кескү ажылдакчызының, тайбың болгаш улустарииың найыралы дээш могаг чок демиселчиниң турасказалын бүгү диптерде миллион-миллион кижилер сактып ёзулаан. Социалистиг дем каттыжылгазының чурттарынга, еске-даа күрүнелерге Л. И. Брежневтиң турасказалынга бараалгатқан кажыдал митингилери болгаш хураллары болгулаан.

Ахы-дүнма социалистиг чурттарның радиозу болгаш телевидениези, даштыкы өскедаа күрүнелериин телекомпаниялары Москванын Кызыл шөлге болган качыгдал митингизинге дугайында дорт дамчыдылгаларны кылган. Делегейнин информация агентилеидеря Кызыл шөлге болгуа кадыгдал митингизинге СЭКП ТК-ның Чингине секретары Ю. В. Андроповтуң болгаш СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң камгалал министриң Д. Ф. Устиновтуң чугаалаан Москвадан дамчыгыдаан.

Даштыкының массалыг информация чепсектери болза, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарының митингиге чүве чугаалаан тургаш демдеглээнии ышкаш, Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязы, оон Төп Комитеди Леонид Ильич Брежневтиң чаагай салдарыбиле ажылдап кылдынган иштики болгаш даштыкы политика талазы-биле стратегтиг угланышкынны амыдыралга быжыы-биле болгаш турушгуу-биле боттандырарынга бодунуң шинтпирлиниңи дугайын медеглээнии айтып турар. «Бис Октябрьның идеяларынга кезээде чайгылыш чок шынчы болур бис, коммунистиг тургузуушкунуң улуг сорулгаларын чедип алырынга кезээде бер эп-сеткилдиг болур бис»— деп, даштыкы информация агентилеидери СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнүң, ССРЭ-ниң камгалал министриң чугаазындан цитатаны киирип турар. Л. И. Брежневти орукшударынга социалистиг чурттарның партия, чазак делегациялары, делегейниң еске-даа хөй күрүнеиниң делегациялары, кескү политиктиг болгаш хөй-янзы ажылдакчылары киришкен деп демдеглеп турар.

Аиы-ангы чурттарның күрүне болган хөй-ниити ажылдакчылары, парламентилары СЭКП ТК-ның ээлчег чоок Пленумунуң түнелдериин калбаа-биле тайылбырлаарын үргүлчүлевишаан, Пленум болза СЭКП-ниң болгаш совет улустуң бузулбас чаңгыс эптиин болгаш сырый каттыжылгазын, амгы үе-чадада СЭКП-ниң XXVI съездиниин шиитпирлериниде тода болгаш долу илергейлеттинген партиниын утланышкынының салгалдыын бадыткаан деп демдеглеп турар.

Ханойга качыгдал митингизи болгаш, анаа ВКП ТК-ның Чиңгине секретары, ВСР-ниң еске-даа удуртукчулары, вьетнам найысылалдың ажылчы чоннарының төлээлекчилери киришкен. ВСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Фам Ван Донг митингиге чүве чугаалаан тургаш, эш Л. И. Брежневтиң ыүүрүиде СЭКП Совет күрүне болгаш совет улус улуг удуртукчузуя осүкунган, коммунистиг болгаш ажылчын шимчээшкинге, национал-хосталгалыг шимчээшкин болгаш делегейниң улустары — шылгарангай политиктиг ажылдакчыны, тайбын болгаш делегейге кады ажылдажылга дээш могаг чок демиселчиниң, Вьетнамның Коммунистиг партиязы болгаш Вьетнам улус — боттарының эжин болгаш улуг өөнүүн чидирген деп чугаалаан. Президент Хо Ши Миниң чагыглараның шынчы бистиң партиявыс, бистиң улузувус Вьетнам биле Совет Эвилелиниң арасында интернационалчы клубтарны тургузары калбак нептерелдиг апарган. Оларның ажыл-чорудулгазының программазында дыштанылганын болгаш эп-сеткил каттыжылгазының кежээлери кады оларны эрттирери, политиктиг ырыларның фестивалын болгаш политиктиг плакаттарның конкурстарын база өскедаа хемчеглерни чорудары киргип турар.

Аныяк өскенниерниң кады ажылдажылгазынга студентилериң болгаш сургуулдарның интернационалчы тудугжу отрядтарның кады ажылдажылгазы кончуг эки школа болу берген. Бо чайын оларның составынга янзы-бүрү даштыкы күрүнелерниң аныяк төлээлекчилерэ Усть-Илимниң ыяш үлетпүр комплекизинге болгаш Советтер чуртунуң өске-даа эң чугула тудугларынга ажылдаанар. Бодунуң эолчээнде совет студентилер отрядтарының дайынчылары социализмү чурттарының Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиниң тудуг объектилеринге бедик турасоруктуг ажылдаанар.

Бо чылдың онза түүлдери чүл дизе, «Совет аныяктарның тайбын марыжының» улам калбарган шимчээшкинииге дээди өөредилге чердериниң болгаш техникумнарның студентилериниң база сургуулдарының эң идепкейлиг киржилгези болур. Боттарының эш-өөрү—аныяк ажылчыннар болгаш колхозчулар, эртемденнер база уран чүүдүң ажылдакчылары-биле кады олар митингилерни, чыскаалдарны организастап, тайбың камгалаарының талазы-биле кыйгырыгның адаанга ат салышкынының чыып, дайын айылынга удур өскедаа хөделиишкиннерге идепкейлиг киржип келгеннер.

— Совет студент аныяктарның делегей харылзааларын хөгжүдеринге бо чыл кандыг онзагай түүдерлиг болганыл?

— Бистиң чуртувустуң дээди өөредилге чердериниң болгаш техникумнарның киживиттиргенниери делегейниң студент аныяктар шимчээшкинииниң эң идепкейлиг киржикчилери. Олар сургуул аныяктарның девискээр, девискээр аайы база национал чүс хире организациялары-биле үре-түнелдинг, доктаамал харылзааны тудуп турар.

ССРЭ-ниң студентилер чөвүлели, ылангыя аңы-дүнма социалистиг чурттарның аныяктары-биле сырый кады ажылдажылганы чорудуп турар. Оон хевири бо чылын улам быжыглып база байлакшаан. Турисчи аян чоруктар, бүдүүлге практиказын организастаары-биле танышылга, эртем конференциялары база семинарлар, фестивальдар болгаш спортчу маргылдаалар эрттирери база өске-даа хемчеглер бистиң чурттарывыстың студент база сургуул аныяктарының чаңгыс эвиин улам сырый каттыштырган.

Дайын айылынга удур чер бөмбүрээзиниң студент-сургуул аныяктарының бүгү кезектерииин күжениишкиниериниң чаңгыс эвин улам быжылаарынга Делегейниң студентилер эвилелиниң тургузукчу кежигүннериниң бирээзи — ССРЭ-ниң студентилер чөвүлели идепкейлиг туруш-биле киржип турар. Ат-алдарлыг ол аныяктар организациязының ажыл-чорудулгазынга тайбың база социал дешилге дээш, аныяк өскенниерии өөренир эргези дээш демиселиигге совет аныяктар идепкейлиг киржип турар. Азияда, Африкада база Латин Америкада эң-өөрү-биле эң-сеткил каттыштырылгазын совет студент база сургуул аныяктар база катап медеглеишээри, чер бөмбүрээзиниң салым-чолуига эң ыйыылдыг америк идролуг чаа чепсекти Европа динке тургузар дугайынла НАТО-нуң империалистиг болуктериниң милитаристиг политиказынга шиитпирдиг удурланышкынын илергейлеп турар. СЭКП-ниң болгаш Совет чазактың тайбынга ынакшылдыг даштыкы политиказың аныяк өскенниер изин-биле детинп база чүүдүгээүнүп турар.

Беседаны В. КУЛИКОВ кылган.

ХУАН ХУАНЫҢ МЕДЕГЛЕЛИ

ПЕКИН. (СЭТА). КЫР-нуң Күрүне чөвүлелиниң кежигүнү, даштыкы херектер министри Хуан Хуа Москваже ужудуп үнериниң мурнуу чазрыында Синьхуа агентилеллиң корреспондентизинге интервью бергеш, мынча деп чугаалаан:

Мөчээн Дарга Л. И. Брежнев Совет Эвилелиниң күрүне талазы-биле шылгарангай ажылдакчызы чораан болгаш ССРЭ-ниң удуртур дээди алдан дужаалдарын үр үеде эдеп турган. Оон мөчээни Совет Эвилелиниң күрүнезинге болгаш чоңунга аар чидириг болуп турар. Дарга Л. И. Брежневтиң мөчээни-биле ходбаштыр бистиң чурттувустуң удуртукчуларының болгаш бодумнуң мурнумдан ханы кажыдалды илергейлеп, Совет Эвилелиниң чазаанга болгаш улузунга, ол ышкаш Дарга Л. И. Брежневтиң өг-бүлезининң кежигүннеринге чүрөктиң ханызындан кажыдалды дамчыдып түр мен.

Кыдат биле Совет Эвилели — боттарының аразында ниити узун дурттуг кызыгаарлалыг делегейде ийи улус чурт. Кыдаттың болгаш Совет Эвилелиниң улустарының аразында чанчыл болган ханы найырал туруп турар. Кыдат биле Совет Эвилелиниң аразынга тайбын болгаш найырал чүгле ийи чурттуң болгаш ийи улустуң эрге-ажыктарынга ғана эвес, харын-даа Азияга болгаш бүгү делегейге тайбының эрге-ажыктарынга база бүрүн дүжүүр. 50 чылдарның эгезинде ийи чурттуң аразынга харылзаалар эки турган, 50 чылдарның төнчүзүнден бээр ол харылзаалар чоорту баксыраан, а 60 чылдарның сөөлгү үезинин соонда ол дорайтаашкын шыңгыы чергезинге четкен. Бодунуң мөчүүрүнүн бичe мурнуу чарынга чедир-ле Дарга Л. И. Брежнев Кыдаттың болгаш Совет Эвилелиниң аразынга харылзааларны экижилериниче күжениишкиннерни ёзулырынга белен чоруктуг болгунуң чугааларынга каш үзаа илергейлеп келген. Оон ол чугаалары ийи чурттуң аразынга харылзааларны экижидериниче совет улустуң калбак чассаларының бүүдүг чүткүлүүн илергейлээн. Кыдат чазак болгаш ыыат улус Дарга Л. И. Брежневтиң ол чугааларын бедин-биле үнелеп турар.

Совет улус-биле чанчыл болган найыралды кылат улус кезээде үнелеп келген болгаш ам-даа үнелеп, бистиң ийи чуртувус тайбың догуиналткынының беш принципиниге үндезилээш, найыралдыг чурттаарын күзеп турар. Ийи чурттуң аразында харылзаалар бүгү-ле моондактарны ажып эртпишаан, ылап-ла экижин, чогумчалыг болуруун оруунче база дагын чоорту киирерин ак сеткил-биле күзеп турар. Дарга Л. И. Брежневтиң турасказалын хүндүткеп ёзулавышаан, кыдат-совет харылзааларны экижидеринче СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Ю. В. Андропов, Совет Эвилелиниң партиязы болгаш чазаа чаа күжениишкиннерни угландырарын сеткилдиң ханызындан нүзээр бис. Совет Эвилелинде тургузуушкунуүч херээ улам ыңайгы чедиишкиннерлиг болуп, совет улустуң материалдыг болгаш культурдуг амыдыралы улам ынай экижиирин база Совет Эвилелиниң хөй националдыг күрүнезиниң сырый каттыжыышкыныының улам ынай быжыгарын ыыат улус шынчы сеткил-биле күзеп турар.

ЛИВАНДА БАЙДАЛ

БЕЙРУТ. (СЭТА). Эжелекчилерниң Тирде шериг администрациязының штаб-квартиразының чазылганының соонда эжелеткен ливан девискээрлерде тайбың чурттакчыларга удур кадыг-дошкун шаажылакчы үүлгедиишкиннерни израиль интервентилер кылып турар. Ол частыышның түнелинде 86 израиль солдаттар болгаш офиперлер өлген, дыка хөй кижи балыгланган. Ливанның мурнуу талазында агрессорларның шериглерин бүрүн дайынчы байдалче киирген. Эжелекчи шериглер секретары Тирни, оон чоогунда садтарны, шелдерни дерт хонуң иштинде бичии-даа чер артырбайн дилеп, хайгаарап келген. Кандыг-даа бурууза чок чүс-чүс кижини кара-бажыңнарже кирп октаан, оларны ында араатанзыг өзу-биле байысаан, хилинчектеп турар. Тирде, Сайдада болгаш Мурнуу Ливанның еске-даа чурттакчылыг черлеринде дүндаа, хүн-даа чокка кижилерни массалыг-биле тудуп, үжеп-чиидип турар. Албан черлери ажылдавастаай. чурттуң төп районнары-биле оон мурнуу талазын харылзаштырып турар оруктарда шимчээшкин шуут соксаан, балыкчыларның далайже үнерин хораан.

Сөөлгү үеде Ливанның мурнуу районнарынче немелде шериг кезектерин Израильдиң девискээриниден киирген. Израиль шериг кезектериниң болгаш оларның штабтарының турары чурттакчылыг черлеринде юрум-чурумну улам шыңгыырадырының хемчеглерин ап турар. Тирнин Сайданың, Набатияның, ол районнарда туруп турар дескен палестиннер лагерьлеринин кырында израиль дайынчы вертолёттар үзүк-соксаал чокка ужудуп турар болгаш эрик ыдыын дургаар жорабльдер эштин чоруп турар. Израильдиң шериг-агаар күштеринин ужар-хемелери ноябрь он эртте Ливанның бүгү девискээринин кырынга хайгыылчы-хайгаарал ужудуушкуиларны кылган. Олар Триполинин, даг районнарның, Бекаа шыналзымның болгаш Бейруттуң кырынга чаңгыс эвес үзла коступ кээп тургулаан.

Шуф районунда дүшкүүрлүг байдал хөөзөр турбушаан.

Араб чоннуң оон өскен, төрээн черлеринден бүрүн үндүр сывырарының дерани политиказын израиль эрге-чагыргалар эжелеп алган араб девискээрлерде чорудуп турар. Иордан хемнин барынын таланы девискээриниден хөй арабтарны ында-бүрү чылдагааннар-биле үндүр ойлаткан болгаш оларның орнуига шеригайткен израиль суурларыны тургузуп турар.

Эжелекчи эрге-чагыргалар хунаан алган девискээриниде араб чоннуң политиктиг, социал болгаш культура талазыбиле бүгү эргелерин хязыгаарлап, каржыны-биле үреп турар. Сионисчи эрге-чагыргалар кандыг-даа чылдагаан чокка арабтарны тудуп хорутдап, кара-бажыңнарда хилинчектеп турар.

ЧУРУКТА: Иордан хемнин оң талазы эринниде Эль-Халильде (Хевронда) израиль эжелекчилер.

СЭТА-ның фотохрониказы.

Янзы-бүрү МЕДЭЭЛЕР

НАЙЫРАЛДЫҢ МАРШРУДУ

Москваның аян-чоруктар болгаш экскурсиялар бюрозу «ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 60 чыл оюнга тураскаатканы» чаа экскурсияны найысылалдың аалчыларынга белеткээн.

Маршруттуң баштайгы доктаар чери — ССРЭ-ниң Улуг театрының бажыны, анаа ССРЭ-ни тургузарының дугайында Декларацияга болгаш Дугуржулга ат салдынган. Экскурсантылар СЭКП Төп Комитединиң чанында Ниитилел эртемнериниң академиязын болгаш А. М. Горький аттыг литература институдун көөрлер. Ол институтта ангыла-аңгы улустарның төлэлекчилери-биле кады Тыва АССР-деп барганнар база өөренип турар. Ол ышкаш найысылалдың аалчылары Туристериниң төп бажыңынга болгаш хөй национадыг Совет күрүмениң найысылалының, бистиң чуртувустуң чонунуң чаңгыс эвининң дугайында чугаалап турар оон-даа өске солуун черлерни көөрлер.

Н. КОСЕНКО.
Москва хоорай.

КЫЗЫМАК АЖЫЛДААШ

«Ак-Туруг» совхозтуң Кызыл-Даг салбырының өөренчилери чайгы дыштанылгазында башкызы Д. Будаакайның удуртулгазы-биле төрээн совхозуңга 194 тонна сигенни белеткежип бергеннер. Ынчангаш совхозтуң директориязы школачыларның кызымак ажылынжин улуу-биле үнелээш, оларга республика найысылалынче экскурсиялаар-биле автобусту чөпшээреп берген.

Кызымак ажылдаан оолдар, кыстар Кызылга келгеш «Азия төвү», Кызыл партизаннарга болгаш Ада-чурттуң Улуг дайынынга мөчээн маадырларга тураскаалдарны сонуургап, хоглуг-ле дыштанганнар.

Я. БҮРБҮ.
АкТуруг суур.

СОЛУН БОЛГАН

Чоокта чаа бистиң «Кара-Хөл» совхозтуң Культура бажыңынга кежээ эртнеп. Кежээге чон хөйү-биле чыглып келген. Кежээни совхозтуң директору Т. Х. Делик ажыктаан. Адаа совхозтуң болук аныяктары солуун концертти чонга бараалгаткан. Андрей Өшейниң күүселдезиби-биле сыгыт болгаш каргырааны, «Мөөр чычаан» деп ырыны хөглүг, солуун ырлааныл чон сонуургап, катап-катап адыш часкаашкыны-биле чалап турганнар. Сергей Сүге-Маадырның күүселдези-биле тыва улустуң «Тооруктуг долгай Тандым», Роман Иргиттиң «Сыдыс шокар» деп ырларны тааланчыг ырлааның залда олурганнар. магадаанар. Шак мындыг кежээлерни эртирери солуун болгаш ажыктыг.

А. ДАНЗЫН-ООЛ.
Кара-Хөл суур.

ДЕЛГЕЛГЕ АЖЫТТЫНГАН

Дүүн Тываның Алдан-Маадыр аттыг чурттаачылел музейинге республиканың Культура министерствозунуң, Тыва АССР-ниң Чурукчулар эвилелиниң организастааны Тыва АССР-ниң литературазының болгаш уран чүүлүнүң алдарлыг ажылдакчызы, чурукчу Василий Фадеевич Дёминниң торуттунгенинден бээр 70 харлаана-биле база чогаадыкчы ажылының 50 чыл болганынга тураскаатканы ажылдарының делгелгези ажыттынган.

Ук делгелгени Тыва АССР-ниң Чурукчулар эвилелиниң даргазы И. Ч. Салчак байырлыг байдалга ажыткан. Чурукчунуң ажылдарының кол темазы — тыва чонунуң амыдыралын, ооң черииниң чараш-каазы, кижилериниң овур-хевирин көргүскен.

Бистиң корр.

Төп телевидениениң музыка кол редакциязы ноябрь 7-ниң байырлалынга тураскаадып «Ак-көк отчугаштың» программазын белеткээн. Аңаа хөй национадыг совет уран чүүлдүң мастерлери киришкен. Украинадан Дмитрий Гнатюк болгаш казах Ермек Серкебаев, орус ансамбль «Берёзка», грузин «Цветок» деп уруглар коллективи, «Алма-Атаның аныяк баледи» деп танцы коллективи болгаш өскелер-даа киришкен.

ЧУРУКТА: Грузияның «Цветок» деп уругларның танцы коллективиниң танцызы.

В. СОЗИНОВТУҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

Совет спорттуң тергииннери

ДЕЛЕГЕЙ ЧЕМПИОНУ ЮРИК САРКИСЯН

«Чартык чиик деңнелиг штангистериниң ийи хевирге делегей рекордун чөөскү үеде 310 килограмм ажа бээр чадавас. Аңаа дөрт киржирип күүзээр мен».

Делегейниң чаа чемпионуну Юрик Саркисяның (деңги категориязы 60 кг чедир) бо сестери Арменнядан келген студентиниң спортчу улуг тилелгезиниң эң эки тайылбыры болуур. Чаа-ла 21 харлаан атлет элээдилерниң аразынга делегей чемпионуну болуп келген, ол улуг улустуң аразынга ийи катап шыгараан: Москвага болган Олимпиада—80-ниң мөңгүл, француз хоорай Лилльге делегейниң бирги чери дээш маргылдаага хүлер шаңналды алган. Бо чылын Люблянага (Югославия) болган чемпионатка Саркисян ийи хевирге 302,5 кг делегей рекордун катаптаан.

Делегейниң келир үеде чемпиону-биле специалистер 1977 чылда ССРЭ-ниң Кубогу дээш маргылдаага таныжып алганнар. Улуг улустуң ол маргылдаазынга 16 харлыг атлетти кириштирерин Аар атлетика федерациязының тускай шиитпири-биле чөпшээрөп турган. Улуг эвес дурт-сыныг, арганызмаар ол ооллуң бодунуң деңзинден (52 кг) барык ийи катап аар спарядты көдүрүп турары кайгамчык болган.

Аныяк могениң кайгамчык күштүүн 1979 чылда Салоникке маргылдаапын бүдүүзүнде хөй улус эскерип каан. Чогум делегей маргылдаазынга Саркисян кирбээн, ынчалза-даа көдээ атлеттериң «Севан» ниитилелиниң маргылдаазынга улуг улустуң ийи делегей рекордун тургузуп шыдаан.

Ол колхозчу кижиниң өгбүлезинге өскен. Арарат шыналзында ооң төрүттүнгени Гехакерт суурунуң тараачыннары күштүг кижи эрес-дидим деп шаг-тоогудеп бээр санап келгеннер. Шыдал кижиге аңаа келбес: күш-ажыл биле күш тудуш. Өөнге, адаөзинге дузалажып тура, Юрик аар ажылды бодунга хүлээний алыр турган.

Суурнуң школазында күш-культура башкызы Феликс Алиевтиң удуртканы аар атлеттериң секциязынга ооң киргени база бир улуг базым болган. Чиик атлетика секциязынга ол кашпагайы-биле өөрүн мурнап турган болза, бо удаада күштүү-биле ажып турар апаарган. Ынчалза-даа келир үениң чемпионунуң спортче оруу чиик атлетикадан эгелээн. Кажан Алиев аныяк ооллуң кайгамчык күжүн эскерип каан соонда, ынчан ол аар атлетикаже «чайлы» берген.

— Ол үеден бээр Юрик чадгыс-даа белеткел үзүп корбээн — деп, Алиев чугаалаар. Ол макталдың хоозун сөстери эвес болган. Спортка кызыгаар чок хандыкшыл, чүткүлдүг чорук, күш-ажылга ынак-шыл богунгу чедиишкиннерни чедип алырынга идиг болган.

Олимпиада—80-ниң соонда тренери-даа, ооң өөреникчизи Юрик-даа дараазындагы 60 кг деңги категориязынга чедиишкиннер кеступ келир дээрзин баш удур билгеннер. Олимпиада соонда дараазындагы чылында 19 харлыг спортчу Львовка болган «Найыралдың кубогу» ужуражылгага делегейниң ийи рекордун тургускан. Ол сезонда рекордче халдаашкынны уламчылап болуур турган, ынчалза-даа кемдээшкин шаптык болган. Лилльге болган маргылдаага ол каң-кадык киришкен.

Юрик Саркисяның спортчу чедиишкиннери — аар атлетиканың бистиң чуртувуста, ыламгыя Арменнядa нептереп бар чыдарының бадыткалы. Ужен чылдарның сураглыг могелериниң бирээзи Серго Амбарцумян база аңаа чурттап турган. Ол ынчан үш хевирге ниитизи-биле 400 кг көргүзүглүг болган. Арменияның аар атлетиказының чанчылы 70 чылдардан бээр сураглыг эгелээн. Ынчан Олимпиада—76-ның мөңгүн шаңналын Вартан Милитосян чаалап алган. Люблянага болган делегей чемпионадынга ол республиканың оске толэлекчизи — Оксен Мирзоян база киришкен. Ол мөңгүн шаңналдыг чанып келген.

Юрий ЮРЬЕВ.
(ПМА).

Ак халаттыг КИЖИЛЕР

ЧАШТАРГА ЫНАК

Алдын-кыс Барын-Хемчик районда, долгандыр сүүр-сүүр дагларлыг, дүн-хүн чок шиңеинин-хоонайның агып чыдар Ак деп хемниң унунда Чыланныг деп черге төрүттүнген. Ол бичиинде кожазында аалдарның уруглары-биле кады сайзанактап ойнап, ховаганнар сүрүп, чечек чулуп, дузактар саап өскен. Алдын-кыстың ада-иези — хоочун малчыннар. Малчын Дуюнгар Монгуштуң улуг уруу Алдын-кыс школа назыны чедип келген. Аңаза уруун ушкарын алган. Шекпээр школазынга өөренири-биле эккеп каан.

Шак ынчаар малчынның уруу школаның эргинин артап, эртембилигниң эжин ажып киргеп. Школачы чылдарында эң ылаңгыя, үстүкү классларга өөренип тургаш, Алдын-кыс хөй-ниитинин ажылынга идепкейлиг киржип, башкыларның бергеп даалгаларын үргүлүү күүселдип, өске эш-өөру-биле кады пионер дружиназының ажылынга дуза кадып, отряд даргазынга-даа ажылдап чораан.

Алдын-кыс Монгуш Кызыл-Мажалык ортуман школазын чедиишкиниг доозкаш, ол-ла школаның химия кабинединге лаборантылап ажылдай берген. Аныяк лаборант уруг кабинеттин дерит-херекселин эмгек-секселіг тургузуп, көргүзүг материалдары кылырынга дузалажып, хамаарышкан ажылынга ак сеткилдиин көргүскен.

Ол ажылдап турган, Алдын-кыс Монгуш кандыг-бир тускай мергежил чедип алырын шиитпирлеп алган. Ол ол-ла чылын Кызылдың медицина училишезинче кирерінин экзаменнин чедиишкиниг дужаган, училишенин сестра салбырынга өөренип кирген. Училишеге өөренип турган чылдарында ол практиктиг ажылдар кылырынга улуг сонуургалдыг, ынчалза-даа ооң түнелиниде бирги болган ийиги болүктерінің диригі амытаннары аарыг, а ушку болүктүкшуут кан-кадык болганы илдөрөөн.

Кижи боду сеткил-сагыжы хөлзеп, дүвүреп келириз кадыкпылга хоралыг деп санаары база шын эвес. Ол дээрге кижиниң нерви-психикалыг болур бүдүш-байдалыдыр. Эртемденнер бир катап мындыг шинчилелдер кылганнар. Дириг амытаннарны үш болүктерге үзүп алгаш, башгайларын үргүлүү кылыктандырып, ийиглерін оожургадып, адышкуларын харыузалгалыг болгаш оожургадып шенээн. Ооң түнелиниде бирги болган ийиги болүктерінің диригі амытаннары аарыг, а ушку болүктүкшуут кан-кадык болганы илдөрөөн.

Кижи боду сеткил-сагыжы хөлзеп, дүвүреңиндеп коргуп, десценш, а бодун боду оожургадып, туттунуп чоруур болза, ол кан-кадык чоруур дээрзин бо шинчилел бала кадыңга сестралап киринкен. Алдын-кыс Дуюнгаровна ында ам барык тос чыл ажылдап турар. Коллектив А. Сарыгларны ёзулуг-ла эмчи сестразы кылдыр чаяттынган, бичии чаштарга ынак, оларны ажаап-карактаарынга эптиг эмчивис, уругларның ниити аразы, бодунуң ажылынга бердинген, бедик харысалгалыг кижи деп мактап чугаалажып турарлар. Алдын-кыс Дуюнгаровнаның кылып турар ажылы шынап-ла буянныг. Ол мырынай чаа төрүттүнген ылым-чаш кижилерни иелери дынзыгын, азы кадыы коштак иелер сегин алгыже, оларны ажаап-карактаар. Ынчангаш Алдын-кыс Дуюнгаровна дүне-даа, хүндүс-даа оларның чанында, оларны баш удур эмнеп, тарышкынны кылын, сыкыртып, профилактиктиг ажылды чорудуп — бүгү талазы-биле хайгаарап турар.

А. Д. Сарыглар боду мынчаар чугаалап олурар:

Чаштарның кадыын камгалаары — кончуг харысалгалыг херек. Кадыы коштак иелерден база-ла кадыы коштак, харын-даа четпес уруглар төрүттүнер, ындыг уругларны шын эмнелгезин чорудар, чамдык таварылгада амы-тынын камгалап алыр дээш уйгу келбестеп каар боор чүве. Баш удур профилактика ажылын чорудары кончуг чугула. Мээң кадыы ажылдап турар эштерим Людмила Вертипрахова, Татьяна Шилкина, Екатерина Монгуш кончуг эрес-шудургу кыстар. Е. Монгуш элээн үр ажылдап келген, ажылынга кызымак, ак сеткилдиг кижи. Өскелери эвээш дуржулгалыг-даа болза, билинип, мергежилин бедидип алыр дээш кызып чоруур, билбес чүвезин бо-ла айтырып чедип кээр улус. Мен оларның дагдыныкчызы болганымда, бүгү-ле билир чүвелеримни айтып берип, бот-боттарывыстың аравыска дуржулгавыс солчуп турар бис. Бистиң бөжудулга бажыңының салбырлар аразында социалистиг чарыш үргүлүү чоруп, ооң түнелиниде үндурүп турар.

Ажылының баштайгы базымын канчаар эгелээнін чугаалап бээрін дилээримге, Алдын-кыс Дуюнгаровна мынчаар чугаалады:

— Баштайгы үелерде меңээ берге турган, мырыңай чаш уругларны сыкыртырындан коргар турдум. Ынчалза-даа ынчан кады ажылдап турган эжим Алина Яковлевна Добычина мээң ажылга дадыгын алырымга улуг идигни берген, кончуг дузалашкан кижи. Ол биске келиринің мурнунда Ташкент хоорайга он чыл ажылдаан, ажылынга кызымак, эптиг-эөлдек, кончуг дузаргак кижи. Ол меңээ хөйнү өөреткен. Алина Яковлевна кижиниң ёзулуг үгбазы ышкаш, бүгү чүвени чагып соглээр, кончуг таптыг тайылбырлап бээр кижи. Ол ам Чаа Шагаан-Арыгда ажылдап турар, ам-даа чагаалажып, харылзажып турар бис.

Алдын-кыс Сарыглар бодунуң ажылын эки билир, социалистиг чарыштарга удаа-дараа тиилекчи болуп, шаңнал-мактадлы ап келген, эки кижилерниң бирээзи болду.

ЧУРУКТА: А. Д. Сарыглар ажыл үезинде.

Б. МОНГУШ.

КАЛЫК ЧУРТТААР ДИЗЕ

Кижиниң кан-кадык болуру чүүден хамаарыгыл? Ындыг айтырыгга дораан харылаары берге. Хөй чүүлдерден ол хамаарыгыр.

Амгы үениң кижизиниң сеткил-сагыжы ханы хөлзөөшкинниг чурттаа чоруур. Чүге дээрге, амыдырал-чуртталга шапкын хөгжүлделиг апарган, чамдыкта кижиге дыштанып үе-шак безин чедипшес болгулаар. Ынчангаш кижиниң сеткил-сагыжы чамдыкта дыка хөлзеп, дакпыжап, нерв системазы үрелип, чүрек-даамыр болгаш өске-даа аарыглар-биле аарый бээр.

Медицина эртеми ындыг аарыглар-биле чедиишкиниг демисежип турар. Ындыг аарыгларны баш удур болдурбазы чугула. А күрүшенин эрге-ажыынга хамаарыштыр көөр болза, эмнелге черлериниң четкизин калбартырының орнунга, кижилериң ажыл, амыдыралын доктаамал хайгаралга тургузуп, оларның аарып-аржый бээрін баш удур болдурбазы чугаажок ажыктыг.

Амгы үениң эртем-техниктиг дешилгези амыдырал-чуртталганың темпизин шапкынчыдып, ону улам дүшүүлүг болдуруп турар болганда, техниктиг дешилгени оожургадыр-дыр азы ону кижиниң болдунар аргаларынга таарыштыр-тургусса кандыгыл деп айтырыгларның тургустунуп кээп турары чөптүг. Эртем-техниктиг дешилгениң хөгжүлдезин оожургатпайн, а ону харың улям хөгжүдүп тургаш, кижиниң болдунар аргаларынга таарыштыр тургузарын инженерлиг психология эртеми өөренип көрүп турар.

Үр үе иштинде күжениишкиниг психика-эмоциялыг (иштики сеткил-хөөп) байдалдарында безин кижилер ону кайгамчык эки шыдажын артерип шинчилелдер бадыткаан. Чүгле эртем шинчилезиниң үезинде эвес, а аналза амыдырал-чуртталгага күжениишкиниг психика-эмоциялыг байдалдарда безин сеткил-сагыжы хөлзевес, коптуг быжыг туруштуг кижилер хөй таваржырын билир бис. Кижиниң организминиң ындыг быжыг туруштуг физиологтуг ажыл чорудулгазын хандыр өөренип көөрү нервизи кошкак кижилерниң аарыын шын тодарадырыгга дузалажып турар.

Кижиниң сеткил-сагыжының хөлзеп дүвүреп келириз кадыкпылга хоралыг деп санаары база шын эвес. Ол дээрге кижиниң нерви-психикалыг болур бүдүш-байдалыдыр. Эртемденнер бир катап мындыг шинчилелдер кылганнар. Дириг амытаннарны үш болүктерге үзүп алгаш, башгайларын үргүлүү кылыктандырып, ийиглерін оожургадып, адышкуларын харыузалгалыг болгаш оожургадып шенээн. Ооң түнелиниде бирги болган ийиги болүктерінің диригі амытаннары аарыг, а ушку болүктүкшуут кан-кадык болганы илдөрөөн.

Кижи боду сеткил-сагыжы хөлзеп, дүвүреңиндеп коргуп, десценш, а бодун боду оожургадып, туттунуп чоруур болза, ол кан-кадык чоруур дээрзин бо шинчилел бала кадыңга сестралап киринкен. Алдын-кыс Дуюнгаровна ында ам барык тос чыл ажылдап турар. Коллектив А. Сарыгларны ёзулуг-ла эмчи сестразы кылдыр чаяттынган, бичии чаштарга ынак, оларны ажаап-карактаарынга эптиг эмчивис, уругларның ниити аразы, бодунуң ажылынга бердинген, бедик харысалгалыг кижи деп мактап чугаалажып турарлар. Алдын-кыс Дуюнгаровнаның кылып турар ажылы шынап-ла буянныг. Ол мырынай чаа төрүттүнген ылым-чаш кижилерни иелери дынзыгын, азы кадыы коштак иелер сегин алгыже, оларны ажаап-карактаар. Ынчангаш Алдын-кыс Дуюнгаровна дүне-даа, хүндүс-даа оларның чанында, оларны баш удур эмнеп, тарышкынны кылын, сыкыртып, профилактиктиг ажылды чорудуп — бүгү талазы-биле хайгаарап турар.

А. Д. Сарыглар боду мынчаар чугаалап олурар:

Чаштарның кадыын камгалаары — кончуг харысалгалыг херек. Кадыы коштак иелерден база-ла кадыы коштак, харын-даа четпес уруглар төрүттүнер, ындыг уругларны шын эмнелгезин чорудар, чамдык таварылгада амы-тынын камгалап алыр дээш уйгу келбестеп каар боор чүве. Баш удур профилактика ажылын чорудары кончуг чугула. Мээң кадыы ажылдап турар эштерим Людмила Вертипрахова, Татьяна Шилкина, Екатерина Монгуш кончуг эрес-шудургу кыстар. Е. Монгуш элээн үр ажылдап келген, ажылынга кызымак, ак сеткилдиг кижи. Өскелери эвээш дуржулгалыг-даа болза, билинип, мергежилин бедидип алыр дээш кызып чоруур, билбес чүвезин бо-ла айтырып чедип кээр улус. Мен оларның дагдыныкчызы болганымда, бүгү-ле билир чүвелеримни айтып берип, бот-боттарывыстың аравыска дуржулгавыс солчуп турар бис. Бистиң бөжудулга бажыңының салбырлар аразында социалистиг чарыш үргүлүү чоруп, ооң түнелиниде үндурүп турар.

Ажылының баштайгы базымын канчаар эгелээнін чугаалап бээрін дилээримге, Алдын-кыс Дуюнгаровна мынчаар чугаалады:

Кижиниң кан-кадык болуру чүүден хамаарыгыл? Ындыг айтырыгга дораан харылаары берге. Хөй чүүлдерден ол хамаарыгыр.

Амгы үениң кижизиниң сеткил-сагыжы ханы хөлзөөшкинниг чурттаа чоруур. Чүге дээрге, амыдырал-чуртталга шапкын хөгжүлделиг апарган, чамдыкта кижиге дыштанып үе-шак безин чедипшес болгулаар. Ынчангаш кижиниң сеткил-сагыжы чамдыкта дыка хөлзеп, дакпыжап, нерв системазы үрелип, чүрек-даамыр болгаш өске-даа аарыглар-биле аарый бээр.

Медицина эртеми ындыг аарыглар-биле чедиишкиниг демисежип турар. Ындыг аарыгларны баш удур болдурбазы чугула. А күрүшенин эрге-ажыынга хамаарыштыр көөр болза, эмнелге черлериниң четкизин калбартырының орнунга, кижилериң ажыл, амыдыралын доктаамал хайгаралга тургузуп, оларның аарып-аржый бээрін баш удур болдурбазы чугаажок ажыктыг.

Амгы үениң эртем-техниктиг дешилгези амыдырал-чуртталганың темпизин шапкынчыдып, ону улам дүшүүлүг болдуруп турар болганда, техниктиг дешилгени оожургадыр-дыр азы ону кижиниң болдунар аргаларынга таарыштыр-тургусса кандыгыл деп айтырыгларның тургустунуп кээп турары чөптүг. Эртем-техниктиг дешилгениң хөгжүлдезин оожургатпайн, а ону харың улям хөгжүдүп тургаш, кижиниң болдунар аргаларынга таарыштыр тургузарын инженерлиг психология эртеми өөренип көөрү турар.

Үр үе иштинде күжениишкиниг психика-эмоциялыг (иштики сеткил-хөөп) байдалдарында безин кижилер ону кайгамчык эки шыдажын артерип шинчилелдер бадыткаан. Чүгле эртем шинчилезиниң үезинде эвес, а аналза амыдырал-чуртталгага күжениишкиниг психика-эмоциялыг байдалдарда безин сеткил-сагыжы хөлзевес, коптуг быжыг туруштуг кижилер хөй таваржырын билир бис. Кижиниң организминиң ындыг быжыг туруштуг физиологтуг ажыл чорудулгазын хандыр өөренип көөрү нервизи кошкак кижилерниң аарыын шын тодарадырыгга дузалажып турар.

Кижиниң сеткил-сагыжының хөлзеп дүвүреп келириз кадыкпылга хоралыг деп санаары база шын эвес. Ол дээрге кижиниң нерви-психикалыг болур бүдүш-байдалыдыр. Эртемденнер бир катап мындыг шинчилелдер кылганнар. Дириг амытаннарны үш болүктерге үзүп алгаш, башгайларын үргүлүү кылыктандырып, ийиглерін оожургадып, адышкуларын харыузалгалыг болгаш оожургадып шенээн. Ооң түнелиниде бирги болган ийиги болүктерінің диригі амытаннары аарыг, а ушку болүктүкшуут кан-кадык болганы илдөрөөн.

Кижи боду сеткил-сагыжы хөлзеп, дүвүреңиндеп коргуп, десценш, а бодун боду оожургадып, туттунуп чоруур болза, ол кан-кадык чоруур дээрзин бо шинчилел бала кадыңга сестралап киринкен. Алдын-кыс Дуюнгаровна ында ам барык тос чыл ажылдап турар. Коллектив А. Сарыгларны ёзулуг-ла эмчи сестразы кылдыр чаяттынган, бичии чаштарга ынак, оларны ажаап-карактаарынга эптиг эмчивис, уругларның ниити аразы, бодунуң ажылынга бердинген, бедик харысалгалыг кижи деп мактап чугаалажып турарлар. Алдын-кыс Дуюнгаровнаның кылып турар ажылы шынап-ла буянныг. Ол мырынай чаа төрүттүнген ылым-чаш кижилерни иелери дынзыгын, азы кадыы коштак иелер сегин алгыже, оларны ажаап-карактаар. Ынчангаш Алдын-кыс Дуюнгаровна дүне-даа, хүндүс-даа оларның чанында, оларны баш удур эмнеп, тарышкынны кылын, сыкыртып, профилактиктиг ажылды чорудуп — бүгү талазы-биле хайгаарап турар.

А. Д. Сарыглар боду мынчаар чугаалап олурар:

Чаштарның кадыын камгалаары — кончуг харысалгалыг херек. Кадыы коштак иелерден база-ла кадыы коштак, харын-даа четпес уруглар төрүттүнер, ындыг уругларны шын эмнелгезин чорудар, чамдык таварылгада амы-тынын камгалап алыр дээш уйгу келбестеп каар боор чүве. Баш удур профилактика ажылын чорудары кончуг чугула. Мээң кадыы ажылдап турар эштерим Людмила Вертипрахова, Татьяна Шилкина, Екатерина Монгуш кончуг эрес-шудургу кыстар. Е. Монгуш элээн үр ажылдап келген, ажылынга кызымак, ак сеткилдиг кижи. Өскелери эвээш дуржулгалыг-даа болза, билинип, мергежилин бедидип алыр дээш кызып чоруур, билбес чүвезин бо-ла айтырып чедип кээр улус. Мен оларның дагдыныкчызы болганымда, бүгү-ле билир чүвелеримни айтып берип, бот-боттарывыстың аравыска дуржулгавыс солчуп турар бис. Бистиң бөжудулга бажыңының салбырлар аразында социалистиг чарыш үргүлүү чоруп, ооң түнелиниде үндурүп турар.

Ажылының баштайгы базымын канчаар эгелээнін чугаалап бээрін дилээримге, Алдын-кыс Дуюнгаровна мынчаар чугаалады:

Амгы үениң кижизиниң сеткил-сагыжы ханы хөлзөөшкинниг чурттаа чоруур. Чүге дээрге, амыдырал-чуртталга шапкын хөгжүлделиг апарган, чамдыкта кижиге дыштанып үе-шак безин чедипшес болгулаар. Ынчангаш кижиниң сеткил-сагыжы чамдыкта дыка хөлзеп, дакпыжап, нерв системазы үрелип, чүрек-даамыр болгаш өске-даа аарыглар-биле аарый бээр.

Медицина эртеми ындыг аарыглар-биле чедиишкиниг демисежип турар. Ындыг аарыгларны баш удур болдурбазы чугула. А күрүшенин эрге-ажыынга хамаарыштыр көөр болза, эмнелге черлериниң четкизин калбартырының орнунга, кижилериң ажыл, амыдыралын доктаамал хайгаралга тургузуп, оларның аарып-аржый бээрін баш удур болдурбазы чугаажок ажыктыг.

Амгы үениң эртем-техниктиг дешилгези амыдырал-чуртталганың темпизин шапкынчыдып, ону улам дүшүүлүг болдуруп турар болганда, техниктиг дешилгени оожургадыр-дыр азы ону кижиниң болдунар аргаларынга таарыштыр-тургусса кандыгыл деп айтырыгларның тургустунуп кээп турары чөптүг. Эртем-техниктиг дешилгениң хөгжүлдезин оожургатпайн, а ону харың улям хөгжүдүп тургаш, кижиниң болдунар аргаларынга таарыштыр тургузарын инженерлиг психология эртеми өөренип көөрү турар.

Үр үе иштинде күжениишкиниг психика-эмоциялыг (иштики сеткил-хөөп) байдалдарында безин кижилер ону кайгамчык эки шыдажын артерип шинчилелдер бадыткаан. Чүгле эртем шинчилезиниң үезинде эвес, а аналза амыдырал-чуртталгага күжениишкиниг психика-эмоциялыг байдалдарда безин сеткил-сагыжы хөлзевес, коптуг быжыг туруштуг кижилер хөй таваржырын билир бис. Кижиниң организминиң ындыг быжыг туруштуг физиологтуг ажыл чорудулгазын хандыр өөренип көөрү нервизи кошкак кижилерниң аарыын шын тодарадырыгга дузалажып турар.

Кижиниң сеткил-сагыжының хөлзеп дүвүреп келириз кадыкпылга хоралыг деп санаары база шын эвес. Ол дээрге кижиниң нерви-психикалыг болур бүдүш-байдалыдыр. Эртемденнер бир катап мындыг шинчилелдер кылганнар. Дириг амытаннарны үш болүктерге үзүп алгаш, башгайларын үргүлүү кылыктандырып, ийиглерін оожургадып, адышкуларын харыузалгалыг болгаш оожургадып шенээн. Ооң түнелиниде бирги болган ийиги болүктерінің диригі амытаннары аарыг, а ушку болүктүкшуут кан-кадык болганы илдөрөөн.

Кижи боду сеткил-сагыжы хөлзеп, дүвүреңиндеп коргуп, десценш, а бодун боду оожургадып, туттунуп чоруур болза, ол кан-кадык чоруур дээрзин бо шинчилел бала кадыңга сестралап киринкен. Алдын-кыс Дуюнгаровна ында ам барык тос чыл ажылдап турар. Коллектив А. Сарыгларны ёзулуг-ла эмчи сестразы кылдыр чаяттынган, бичии чаштарга ынак, оларны ажаап-карактаарынга эптиг эмчивис, уругларның ниити аразы, бодунуң ажылынга бердинген, бедик харысалгалыг кижи деп мактап чугаалажып турарлар. Алдын-кыс Дуюнгаровнаның кылып турар ажылы шынап-ла буянныг. Ол мырынай чаа төрүттүнген ылым-чаш кижилерни иелери дынзыгын, азы кадыы коштак иелер сегин алгыже, оларны ажаап-карактаар. Ынчангаш Алдын-кыс Дуюнгаровна дүне-даа, хүндүс-даа оларның чанында, оларны баш удур эмнеп, тарышкынны кылын, сыкыртып, профилактиктиг ажылды чорудуп — бүгү талазы-биле хайгаарап турар.

А. Д. Сарыглар боду мынчаар чугаалап олурар:

Чаштарның кадыын камгалаары — кончуг харысалгалыг херек. Кадыы коштак иелерден база-ла кадыы коштак, харын-даа четпес уруглар төрүттүнер, ындыг уругларны шын эмнелгезин чорудар, чамдык таварылгада амы-тынын камгалап алыр дээш уйгу келбестеп каар боор чүве. Баш удур профилактика ажылын чорудары кончуг чугула. Мээң кадыы ажылдап турар эштерим Людмила Вертипрахова, Татьяна Шилкина, Екатерина Монгуш кончуг эрес-шудургу кыстар. Е. Монгуш элээн үр ажылдап келген, ажылынга кызымак, ак сеткилдиг кижи. Өскелери эвээш дуржулгалыг-даа болза, билинип, мергежилин бедидип алыр дээш кызып чоруур, билбес чүвезин бо-ла айтырып чедип кээр улус. Мен оларның дагдыныкчызы болганымда, бүгү-ле билир чүвелеримни айтып берип, бот-боттарывыстың аравыска дуржулгавыс солчуп турар бис. Бистиң бөжудулга бажыңының салбырлар аразында социалистиг чарыш үргүлүү чоруп, ооң түнелиниде үндурүп турар.

Ажылының баштайгы базымын канчаар эгелээнін чугаалап бээрін дилээримге, Алдын-кыс Дуюнгаровна мынчаар чугаалады:

Амгы үениң кижизиниң сеткил-сагыжы ханы хөлзөөшкинниг чурттаа чоруур. Чүге дээрге, амыдырал-чуртталга шапкын хөгжүлделиг апарган, чамдыкта кижиге дыштанып үе-шак безин чедипшес болгулаар. Ынчангаш кижиниң сеткил-сагыжы чамдыкта дыка хөлзеп, дакпыжап, нерв системазы үрелип, чүрек-даамыр болгаш өске-даа аарыглар-биле аарый бээр.

Медицина эртеми ындыг аарыглар-биле чедиишкиниг демисежип турар. Ындыг аарыгларны баш удур болдурбазы чугула. А күрүшенин эрге-ажыынга хамаарыштыр көөр болза, эмнелге черлериниң четкизин калбартырының орнунга, кижилериң ажыл, амыдыралын доктаамал хайгаралга тургузуп, оларның аарып-аржый бээрін баш удур болдурбазы чугаажок ажыктыг.

Амгы үениң эртем-техниктиг дешилгези амыдырал-чуртталганың темпизин шапкынчыдып, ону улам дүшүүлүг болдуруп турар болганда, техниктиг дешилгени оожургадыр-дыр азы ону кижиниң болдунар аргаларынга таарыштыр-тургусса кандыгыл деп айтырыгларның тургустунуп кээп турары чөптүг. Эртем-техниктиг дешилгениң хөгжүлдезин оожургатпайн, а ону харың улям хөгжүдүп тургаш, кижиниң болдунар аргаларынга таарыштыр тургузарын инженерлиг психология эртеми өөренип көөрү турар.

Үр үе иштинде күжениишкиниг психика-эмоциялыг (иштики сеткил-хөөп) байдалдарында безин кижилер ону кайгамчык эки шыдажын артерип шинчилелдер бадыткаан. Чүгле эртем шинчилезиниң үезинде эвес, а аналза амыдырал-чуртталгага күжениишкиниг психика-эмоциялыг байдалдарда безин сеткил-сагыжы хөлзевес, коптуг быжыг туруштуг кижилер хөй таваржырын билир бис. Кижиниң организминиң ындыг быжыг туруштуг физиологтуг ажыл чорудулгазын хандыр өөренип көөрү нервизи кошкак кижилерниң аарыын шын тодарадырыгга дузалажып турар.

Кижиниң сеткил-сагыжының хөлзеп дүвүреп келириз кадыкпылга хоралыг деп санаары база шын эвес. Ол дээрге кижиниң нерви-психикалыг болур бүдүш-байдалыдыр. Эртемденнер бир катап мындыг шинчилелдер кылганнар. Дириг амытаннарны үш болүктерге үзүп алгаш, башгайларын үргүлүү кылыктандырып, ийиглерін оожургадып, адышкуларын харыузалгалыг болгаш оожургадып шенээн. Ооң түнелиниде бирги болган ийиги болүктерінің диригі амытаннары аарыг, а ушку болүктүкшуут кан-кадык болганы илдөрөөн.

Кижи боду сеткил-сагыжы хөлзеп, дүвүреңиндеп коргуп, десценш, а бодун боду оожургадып, туттунуп чоруур болза, ол кан-кадык чоруур дээрзин бо шинчилел бала кадыңга сестралап киринкен. Алдын-кыс Дуюнгаровна ында ам барык тос чыл ажылдап турар. Коллектив А. Сарыгларны ёзулуг-ла эмчи сестразы кылдыр чаяттынган, бичии чаштарга ынак, оларны ажаап-карактаарынга эптиг эмчивис, уругларның ниити аразы, бодунуң ажылынга бердинген, бедик харысалгалыг кижи деп мактап чугаалажып турарлар. Алдын-кыс Дуюнгаровнаның кылып турар ажылы шынап-ла буянныг. Ол мырынай чаа төрүттүнген ылым-чаш кижилерни иелери дынзыгын, азы кадыы коштак иелер сегин алгыже, оларны ажаап-карактаар. Ынчангаш Алдын-кыс Дуюнгаровна дүне-даа, хүндүс-даа оларның чанында, оларны баш удур эмнеп, тарышкынны кылын, сыкыртып, профилактиктиг ажылды чорудуп — бүгү талазы-биле хайгаарап турар.

А. Д. Сарыглар боду мынчаар чугаалап олурар:

Чаштарның кадыын камгалаары — кончуг харысалгалыг херек. Кадыы коштак иелерден база-ла кадыы коштак, харын-даа четпес уруглар төрүттүнер, ындыг уругларны шын эмнелгезин чорудар, чамдык таварылгада амы-тынын камгалап алыр дээш уйгу келбестеп каар боор чүве. Баш удур профилактика ажылын чорудары кончуг чугула. Мээң кадыы ажылдап турар эштерим Людмила Вертипрахова, Татьяна Шилкина, Екатерина Монгуш кончуг эрес-шудургу кыстар. Е. Монгуш элээн үр ажылдап келген, ажылынга кызымак, ак сеткилдиг кижи. Өскелери эвээш дуржулгалыг-даа болза, билинип, мергежилин бедидип алыр дээш кызып чоруур, билбес чүвезин бо-ла айтырып чедип кээр улус. Мен оларның дагдыныкчызы болганымда, бүгү-ле билир чүвелеримни айтып берип, бот-боттарывыстың аравыска дуржулгавыс солчуп турар бис. Бистиң бөжудулга бажыңының салбырлар аразында социалистиг чарыш үргүлүү чоруп, ооң түнелиниде үндурүп турар.

Ажылының баштайгы базымын канчаар э

Бүгү чурттарның пролетарийлери каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 267 (12057) | 1982 чылдың ноябрь 18, четверг | 1925 чылда үндезилеттингеш | Өртээ 3 кеп.

НАЙЫРАЛЧЫ БЕСЕДА

Ноябрь 16-да СЭКП ТК-ның Чингине секретары Ю. В. Андропов Франциянын Компартиязының ФКП-нин Чингине секретары Ж. Маршеге удурткан делегациязы-биле ужурашкан. Делегация Л. И. Брежневтиң оруқушудулгазынга киришкен. Ужуражыышкынга ФКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, секретары М. Гремец, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, СЭКП ТК-ның секретары Б. Н. Пономарёв, СЭКП ТК-ның кежигүнү, СЭКП ТК-ның Чингине секретарының дузалакчызы А. М. Александров олар киришкен.

Ю. В. Андропов СЭКП Төп Комитединиң өмүнээзинден совет коммунистериниң болгаш бүгү совет улустуң таварышканы чидирии-биле холбаштыр ханы кажыдалды болгаш СЭКП-биле аксы-дунма эрсеткил каттыштырылгазын илереткени дээш совет коммунистериниң француз компартияга ханы медерел билиишкинин илереткен.

Болган беседаның үезинде найыралды болгаш эң-сеткил каттыштырылгазын 1980 чылдың январьда СЭКП-ниң болгаш ФКП-нин делегацияларының ужуражыышкынының дүзүү-биле быжыглаарын ийи партияның күзеп турарын талалар бадыткаан. Олар ниитә эвес сорулга дээш демиселге тайбыңнын, боо-чепсекти дужуреринин болгаш социализмнин эрге-ажыктарынга дүүштүр кады ажылдаарын улам калбартырып дугурушканнар. Ол ышкаш делегей харылзааларынга ден-дескиорукту чугула фактору болур совет-француз харылзаадарны кайы-даа талага ажыктыг үндезин-биде калбарарынга идиг кылырынче ийи таланың чүткүл турарын база илереткен.

Ужуражыышкын найыралдыг болган чүректиң ханызындан, ийи партияның арасында харылзааларга дүүштүр-боон эрткен.

(СЭТА).

КҮҮСЕЛДЕНИҢ ХЫНАЛДАЗЫ

«Кижилерни ажылга хынаары болгаш ажыл-херектиң херек кырында күүселдезин хынаары бүгү ажылдың, бүгү политиканың кол үндезини ында, база катап ында, чүгле ында» деп В. И. Ленин өвредип чораан. Ол ленинчи айтыышкынны удуртулга болдурбушаан, партийжи организастыг ажылдың эң чугула кезээ—бо айтырыгже партия доктаамал кичээнгейни салып турар. «СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр күүселдениң контролюн болгаш хыналдазын улам ыңай сайзыраңгайжыдар дугайында» СЭКП ТК-ның эрткен чылын хүлээп алган доктаалы ооң база бир тодаргай бадыткалы.

Үстүнде адаанывыс доктаалды болгаш өске-даа партийжи чугула документилерни удуртулга болдургаш, бистиң республиканың чер-черлеринде партия комитеттери шиитпирлер күүселдезин организастаарынче, оларга контрольду күштелдиринче доктаамал кичээнгейни салып, ону боттандырарынга коммунистерни болгаш активти калбаа-биле киириштирип турар апарган. Үстүкү партийжи органнарның база боттарының шиитпирлериниң болгаш планныг даалгалар күүселдезининг дугайында айтырыгларны СЭКП Кызыл хоорқомунуң база Барыын-Хемчик, Кызыл, Бии-Хем, Мөңгүн-Тайга болгаш өске-даа райкомнарның пленумнарынга, бюроларынга болгаш коммунистерниң хуралдарынга доктаамал информастап, дыңнадыры чаңчыл апарган.

Партия Кызыл райкому сөөлгү чылдарда күүселдениң хыналдазын системалыг, дээштиг кылдыр чорударын чедип алган болгаш маңаа аппараттың бодунуң ажылдакчыларындан аңгыда, райком кежигүннерин, чер-черде партийжи активти идепкейлиг киириштирип турар. Пленумнарның, актив хуралдарының база бюроларның шиитпирлерин болгаш шүгүмчүлелдиг саналдарны тускай үчётка ап, оларны карточкаларга кииргеш, күүселдезин контрольдап келген. Мурнунда хүлээп алган шиитпирлерниң күүселдези канчаар чоруп турарын пленум бүрүзүнге, бюроларга информастап, дыңнадып турар. Олардан күүсеттинген түүлдерни түгле бюронуң шиитпири-биле ушта бижиир.

Ниитизи-биле бо районда чер-черде коммунистерниң хуралдарынга шиитпирлер, план күүселдезиниң дугайында парторганизациялар секретарьларының, удуртунчуларның база специалистерниң отчёттарын, дыңнадыгларын доктаамал дыңнаарын чедип алган. Ол чорук бүгү звеноларның кадрларының база коммунистерниң даандырган ажыл-херек дээш харыысалгазын бедидеринге, ажылды экижидеринге, план күүселдезинге дээштиг салдарны чедирип турар. Районнуң хуш фабриказында партия организациязы (секретары В. М. Егорова) планныг даалгаларны боттандырарын партийжи организакчы болгаш идей-политиктиг ажыл-биле хандырар талазы-биле шиитпириң күүселдезин дээштиг организастаан. Фабрика хуш эъди болгаш дагаа чуургазы садар чыл планын ноябрь 1-де күүседипкен, пландан ажыр 3 млн. 309 муң чуурганы, 38 тонна эттги садар дээш амгы үеде шудургу ажылдап турар. Бо дег эки чижектерни «Барлык», «Алдан-Маадыр», «Тиилелге», «О. Шынаа» совхозтарда партия организацияларындан көргүзүп болур.

Хүлээп алган шиитпириң дээштии ол айтырыгны кайы хире хандыр сайгарып белеткээнинден, кымнарга чүнү, кажан күүседирин тодаргай хүлээндиргенинден, а ооң соонда ону боттандырар дээш организакчы ажылдан улуу-биле хамааржыр. Ынчалзажок ёзу барымдаалап, хөй шиитпирлерни хүлээп алыр, а оларның үре-түңнели шоолуг эвес болур таварылгалар бисте ам-даа бар. СЭКП Таңды райкомунуң пленумнарынга, бюроларынга мал бажын өстүрер, көдээ ажылагый продуктуларын бүдүрерин болгаш күрүнеге садарын көвүдедир дугайында бо чылын шиитпирлерни эвээш эвести хүлээп алган. А түңнели кандыгыл? План күүседиринге район хамыктың сөөлүнде сөөртүнмүшаан, төрүүр чүс баш малга онааштыр 44 быжаа, 60 четпес хураган алдынган.

«Тыва даг-дүгү тудуг» эргелелинде партком шуут-ла күш-ажылчы коллективтерге амыдыралчы организакчы болгаш идей-кижизидилгелиг ажылды доктаамал чорударының орнунга база-ла хөй санныг, янзы-бүрү шиитпирлер бижиирингe саазын харамнанмаан, а оларның күүселдезин четпес контрольдап келген. Ооң түңнелинде, Ак-Довурак хоорайның тудуг организацияларында-даа, «Тыва даг-дүгү» комбинаттада-даа хомудаашкыннар уламчылавышаан. Ниитизи-биле хоорайда эрге-чурум болгаш хөй-ниитиниң корум-чурумун үрээр чоруктар эвээжевээн. Шиитпирлер күүселдезин кошкак организастаанындан оларның дээштии ам-даа куду бооп турарының дугайында «Май 1» совхозта, Кызылдың пассажирлер АТБ-зинде, «Тыва совхоз тудуг» каттыжыышкынында, «Революцияның чалбыыжы» совхозтуң сүт-бараан фермазында болгаш өске-даа коллективтерде парторганизацияларның отчёт-соңгулдалыг хуралдарынга шыңгыы шүгүмчүлелдерниң болгулазаны таварылга эвес.

СЭКП-ниң XXVI съездизинге ТК-ның Отчёт илеткелинге мынчаар айытқан: «Удуртулганың уран аргазы дээрге, кандыг-бир айтырыг талазы-биле директивалыг айтыышкыннар үндүрери, ону тарадырында эвес деп бөдүүн билиишкинни чамдык кижилерниң ам-даа шиңгээдип албааны харааданчыг. Шиитпирни хүлээп алгаш, ооң айыттынган хуусаазында ыяап-ла күүсеттинген турарын чедип алыр херек. Контрольду күштелдирери чогум-на маңаа дузалаар апаар. Ол контроль үстүнден болгаш адаандан харыы угда доктаамал, оперативтиг боттанган турар ужурлуг». Партийжи организакчы ажылдың эң чугула кол кезээ—күүселдениң контролюн болгаш хыналдазын чорудар ажыл-херекти партия комитеттери база эге организациялары чогум-на ол айтыышкыннарга дүүштүр чорудар хүлээлгелиглер.

Амгы үеде барык-ла бисте бүгү партия комитеттери күүселдениң хыналдазын тускай карточкаларны тургусхаш, ооң-биле чорудуп турар. Ол чорук шиитпирде айыттынган түүлдерниң күүселдезин райкомнар болгаш партия эге организацияларының доктаамал контрольдазарынга дузалап турар. Ынчангаш бо ажылды улам идепкейжидип, күштелдирери эргемнең чугула. Күүселдениң хыналдазын доктаамал, дээштиг чорудары партия организацияларының дайынчы аргашиңээзин, организакчы ажылдың деңнелин улам ыңай бедидеринге идиг берген турар ышлдыр ажыл-херекти ынчаар тургузар ужурлуг.

Бүдүрүкчүлүг ажылывысты~ чурттуң юбилейинге

ҮШ УДАА ТИИЛЭЭН

ССРЭ-ниң 60 чылынга уткуштур республиканың Кадык камгалал министерствозунуң автобаазавының коллективи бүгү улустуң ол байырлалын күш-ажылчы чедишкиннерлиг уткуп турарлар.

Ылаңгыя В. Г. Курочкинге удуртқан алдыгы бригада бо коллективте кескү черни эзлээн. Бригада бо чылын алган хүлээлгелерин күүседир дээш ажылга харыысалганы бедиткен, техниканың үрелиишкинин болдурбаан. Чолаачылар ортузунга кижизидилге, тайылбыр ажылдарын күштелдирген. Түүнел өөрүнчүг болган. Коллектив кежигүннери чаңгыс кижи дег ажылдааннар. Ажыл шагы үскен, чурум үрээн, ажылга харыысалга чок кижилер чок болган. Ынчангаш эрткен үш кварталда социалистиг чарышка улаштыр тиилекчи бооп үнген.

Бригадада коммунистиг күш-ажылдың шалыпчылары бар. Олар кол өзекти тургүзүп, аныяк кижилерге боттуг дузаны көргүзүп, оларны ажылга чаңчыктырар, кижизидер ажылдарны багай эвес чорудуп турарлар. Бо талазыбиле Владимир Гавриилович боду улуг киржилгелиг болуп келген. Ол— хоочун чолаачы. Бо автобаазага ажылдаап үр апарган. Маңаа 22 чылдың түүрүн көрген. Байлак дуржылгалыг, хаңы билигликг кижи. Кижилерни удуртуп баштаар ажылга чаңчыктырар талазы-биле дыка мергежээн. Ында бригадирден аңгы өске-даа бедик мергежилдиг чолаачылар бар. Чижээ, И. М. Сагалаков, Г. М. Мистрюков, В. П. Сергеев, Э. И. Васильев, В. Е. Милованов олар үр чылдарда ажылдааннар. Олар бригадада дагдыныкчылар, автобаазага ажылдап келген аныяк кижилерге арга-сүмезин берип, дуза кадарындан кажан-даа ойталавастар. Бригаданың хоочуннары ай, квартал планнарын ажыр күүседип келгеннер.

Бригада эрткен он айларда чедишкинниг ажылдаан. Олар бүдүрүлге планын 105,5 хуу күүсеткен. Ол үе дургузунда бригада кежигүннери 6 комплект автодугуйну, 1688 литр бензинни, 63 рубльдин артык кезектерин камнап алтаннар. Он бирги беш чылдың эрткен үелериниң бүдүрүлге планы 106,9 хуу кылдыр боттанган. Ам олар чедишкиннерни улам быжыглавышаан, ССРЭ-ниң 60 чыл болур юбилейинге уткуштур калбарган социалистиг чарышка бедик көргүзүглерни чедип алыр сорулгалыг ажылдап турарлар.

Ш. ДОРЖУ.

ЧУРУКТА: В. Г. Курочкин (солагай талазындан дөрт дугаарында) бодунуң бригадазының кежигүннери-биле.

Ю. КОСАРЬКОВТУҢ фотозу.

Хүннүң медээлери

ХУУСАА БЕТИНДЕ

Улуг Октябрьның байырлалынга төлептиг күш-ажылчы белекterлиг ужуражыр дээш Барыын-Хемчикте «Хемчик» совхозтуң ажыл-ишчилери күжениишкинниг ажылдааннар.

Ажыл-агый бо чылын күрүнеге план ёзугаар 260 тонна эът садар тургаш, ону октябрьның тончүзүнде 260,4 тонна кылдыр күүсеткен. Сүттү 220 тоннаны дужаар планын бо хүнневде 201 тоннаны дужаагаш, оон артканын ноябрьның 1-ке чедир күүседирип совхозтуң ажыл-ишчилери хүлээнгеннер.

А. БЕГЗИН-ООЛ.

КЕЛИР ЧЫЛДЫҢ ҮЛҮҮНДЕ

Хову-Аксының автотранспорт бүдүрүлгезиниң чолаачызы Алексей Александрович Герасимов ССРЭ-ниң 60 чыл оюнга алдар болдурган чарыштың мурнакчызы.

Беш чылдың ийнги чылының онаалдазын ол чеди айлар дургузунда күүседипкен. Чылда 368 тонна чүк сөөртүр планын А. А. Герасимов 545 тонна кылдыр боттандырган. Тонна-километр талазы-биле планны бүдүн чартык катан ажыр күүсеткен. Ам ооң күш-ажылчы календары 1983 чылдың үлүүнде чоруп турар.

М. КАРА-ТОННУГ.

СЭКП ТК-ГА УЖУРАЖЫЫШКЫН

Ноябрь он алдыда СЭКП ТК-ның Чингине секретары Ю. В. Андропов ЮСФР-ниң Президиумунуң Даргазы П. Стамболич болгаш ЮКЭ ТК-ның Президиумунуң Даргазы М. Рибичич-биле ужурашкан. Беседага СЭКП ТК-ның секретары К. В. Русаков болгаш ЮКЭ ТК-ның кежигүнү, ЮСФР-ниң даштыкы херектер талазы-биле эвилел секретары Л. Мойсов олар киришкеннер.

П. Стамболич болгаш М. Рибичич ЮСФР-ниң Президиумунуң, ЮКЭ ТК-ның Президиумунуң, Югославияның коммунистериниң болгаш ажылчы чонналының өмүнээзинден Л. И. Брежневтиң мөчээнибиле холбаштыр ханы кажыдалды илереткеннер.

Ю. В. Андропов Югославияның удуртукчуларының болгаш аксы-дунма улустарының Л. И. Брежневтиң тураскаазын хүндүткеледир ёзу-биле кергени дээш өөрүп четтиргенин илереткен.

Совет-югослав харылзааларының айтырыгларының талазы-биле, а ол ышкаш делегейниң чамдык чугула айтырыгларының-даа талазы-биле санал-онаал солчуушкуну болган. ССРЭ биле ЮСФР-ниң болгаш СЭКП биле ЮКЭ-ниң аразында бүгү талалыг кады ажылдажылганы улам калбартып, ханыладырынга ийи таланың белении илереткен.

Ужуражыышкын чылыг, найыралдыг байдалга болгаш.

Ужуражыышкынга ЮКЭ ТК-ның кежигүнү ЮСФР-ниң ССРЭ-де элчиниң М. Друлович болгаш СЭКП ТК-ның Чингине секретарының дузалакчызы В. В. Шарапов олурушканнар.

(СЭТА).

ОРБИТАДА АЖЫЛ ХҮНҮ

УЖУДУУШКУН БАШКАРАР ТӨП. (СЭТА). Космонавтиканың төөгүзүнде эң-не узун хүүсаалыг дээш Анатолий Березовойнуң болгаш Валентин Лебедевтиң ужудуушкуну үргүлчүлевишаан.

Орбитада комплекстиг экипажының ноябрь он алдыда 188 дугаар ажыл хүнүнүң чүрүмүн ёзугаар программада айытканы-биле Черниң курлавырларын шинчилээн, ужудуушкун аргаларын болгаш чепсек-херекселдерин сайзырадыр ажылды кылган, «Салют-7» станцияның иштинде системаларны ажаап, хайгаараан, куш-культура мергежилгелерин кылган.

Метеорологияның болгаш атмосфера оптиказының сорулгаларын күүседирибиле «Рефракция» дээр дургузулганы кылган. Ону ёзугаар хүнүң кестүн чоруурунуң адгы-аңгы бедик байдалдарында, хүн үнүп база ажыл бар чорда чурукка тырттыргылаан. Атмосферага чырыктың рефракциялаттынганының түңнелинде дүрзүзүнүң өскерилгенин ёзугаар аңгы-аңгы бедиктерде агаарның дыгыйының болган температуразының дугайында түңнелди үндүрүп ап болур.

Космонавтылар ол хүнүнүң дургузунда «Елена» дээр бичии хемчээдиг гамма-телескопту ажылдаарынга белеткээн, медицина шинчишкининиң планын ёзугаар мага-боттың массазын хемчээген болгаш деңзи чок байдаздың үезинде улуг эвес базымнарны алыр шыңгаларның байдалын тодараткан.

Космонавтылардың кадының байдалы эки.

ХУРАЛ БОЛГАН

ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 60 чыл оюн төлептиг [illegible] ортузунга пропагандалаар талазы-биле [illegible] дарны кылып чорудуп турар. Чаа бижиттингилзээн чогаалдарның сайгарылгазын кылып, эгелеп чоруур авторларга чогуур дузалаш көргүзүп, номчукчулар-биле ужуражылгаларны эрттирип база өске-даа ажылдарны кылып, организастап турар.

Дүүн Кызылга, ТДЛТЭШИниң хуралдаар залынга республиканың чогаалчыларының хуралы болуп эрткен. Ында «Коммунистиг тургузуушкунуң практиказы-биле чечен чогаал журналдарының чогаадакчы харылзааларының дугайында» СЭКП ТК-ның докталышка дүүштүр Тываның чогаалчылар организациязының сорулгалары» деп айтырыгны чугаалашкан.

Илеткелди Тыва АССР-ниң Чогаалчылар эвилелиниң баштаар черниң даргазы К. Кудажы кылган.

Ук хуралга Тываның ном үндүрер черниң кол редакторуу Ю. Кюнзегеш, «Тувинская правда» солуннуң ажылдакчызы С. Козлова, Кызыл райондан К. Чамыяң, Улуг-Хемден К. Натпий-оол болгаш өскелер-даа санал бергеннер.

ЧАСКЫ АЖЫЛДАРГА БЕЛЕТКЕЛ СОРУКТУГ

Улуг-Хем районда «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң комплекстиг хову-трактор бригадазының механизаторлары он бирги беш чылдың ийиги чылының дүжүдүн ажаап алырынга организастыг киришкен. Олар октябрь айның төнчүзүнде бүгү тараа культураларын чидириг чок ажаап дооскан. Дүжүт ажаалдазы-биле чергелештир мал чеми—саваң ажаалдазын демниг чоруткан.

Ооң-биле кады келир чылдың часкы хову ажылдарынга белеткел — аңгыда аңдарылгазы организастыг эрткен. Совхозтуң Торгалыг, Чодураа салбырларында үк ажыл хайныышкынныг болган. Ында чеди трактору быжыглаан, олар чоокку хүннерге чедир 2090 ажыг гектар черниң аңгызын часкы тарылгага чаштырылгага белеп болдурган.

Бо чугула ажылды бригадир Анатолий Натпит-оол билдилии-биле удуртуп, трактористерни эргежок чугула түүлдер-биле хандырып берип келген.

Т. ОЧУР-ООЛ.

Кыштаглаашкын—шалыпчы фронт

ТЕРЕ-ХӨЛДҮҢ БЕДИКТЕРИНДЕ

Тайгаларлыг, бедик даглардыг, хөлдерлиг оран—ыраккы «Тере-Хөл» совхозтуң экономиказының кол адыры — мал ажылы. Ында чугула кампания — кыштаглаашкын организастыг эгелээн. Ажыл-агыйның бода малы Каргы, Балыктыг, Шынаа иштин ол ынчаар 17 кезек, шээр малы — 13, ивизи — 5, чылгызы — 3 кезек чөрлерде кыштаглап эгелээн. Тус черниң нарын, берге байдалдары түрээ-даа, пиитиниң малының продуктулуун бедидип, төрүүр чүс башка онааштыр 100 хураганны, 100 иви аңайларын менди ап, өстүрген аныяк мурнакчылар ында бар апарган.

* * *

— Бистиң малчыннарывыстың чымыштыг ижии, Аъшчем программазын боттандырарынга оларның киирип турар үлүүн барып сонуургап көрүнер — деп, совхоз директору Н. С. Очур Каргыда малчыннар кыштагларынче баар узун оруққа чоруурун сүмеледи.

...Бедик дагларже шиглээн машина оруу-биле Каргы бажының кыштагларынче көшкен ийи ёг чүдүрген ЗИЛ-дербиле оруувусту уламчылаан. Күнгүртүг суурдан 50 км хире ырай бергенивисте кежээки имир дүжүп, көрөнгүлап эгелээн. Ам-даа 20 км хире черни эртер. Совхозтуң аныяк чолаачылары Аверьян Августол биле Кан-оол Лекшит оларның үк черниң кадырберт оруктарынга дүне-хүндүс машиналар башкарып өөренгени аажок.

Карангыда Үүрлүгиңң кадыр одуруу билдиртиргейн эрте берген. Шаанда ол одуругга улус аъттарын чедип алгаш, чадаг эрткилээр, кадыр-берт чер турган. Ам ында мөчила оруун казып каапы малчыларның ынай-бээр аргыжылгазында таарымчалыг.

Улаваанда Барбалыгда кыштаг көстүп келди. Орай кежээ. «Тере-Хөл» совхозтуң мурнакчыларының бирээзи — аныяк хойжу Борис Дагбанын кыштаанга келдивис. Каргының кайы-даа кыштаглары кыжын магалыг, хар шоолуг чагбас, одар-белчиирлери таарымчалыг, чер кара чыдар. Бо чылын ында оът-сигеннинг үнгенин кижи бүрүзү магадаар болду.

Ырак-узак черде ниитиниң малын малдап, кызымаккай ажылдап турар хойжу Борис Дагбанын болгаш ооң дузалакчызы коммунист Валерий Хонайның аалдарынга элээн орайтай бергенде четкенивис ол. Хойжуларның ажыл-херээниң дугайын сонуургап, хөөрешпитивис.

Ооң ада-иези — «Тере-Хөл» совхозтуң хоочуннары Борис Бурбеевич биле Серин Дүтеровна Дагбалар төрээн совхозунга хөй чылдарда хойжуладаан мурнакчылар, үш чыл бурунгаар пенсиняже үнзе-даа малчыннавышаан. Амгы үеде Каргы бажында инек кадарын туралар. Оларның ийи оглу, бир кызы база ада-иезиниң изин иетээн малчыннар. Борис ол ёг-бүленнең ийи дугаар оглу, бичиизиинден-не хөй бажы дозуп, кышкы, чайгы дыштанылгалар үезинде хөй кадаржын чаңчыккан. Школаны доозуп, Совет Армиязын хүрээлеңниге баргаш албан эрттирген соонда, ёг-бүлелиг апарган болгаш хөйжуган ажылдаарын шиитпирээш, улуг кадарчы болуп ажылдаала ам алды чыл чедип турар.

Борис болгаш ооң ёг-бүленииниң ээзи Галина Дагбалар кайызы-даа комсомолчу. Аныяк малчыннар баштайгы чылдарда хураганнар кадарып, хоочуннардан арга-сүмеин ап, хойжуның чымыжынга арга-дружулгазы чоорту баян, мактадыг кижилериң одуруунга киргени таварылга эвес.

— Ам коданывыста төрүүр 300 хөй бар. Оларны кыс хураганнар турда-ла хүлээп алган бис. А дөрт чыл бурунгаар хоюзус бир дугаар төрүп эгелээнин ол. Чыл бүрүде хоюзусту хүр-чаагай кыш ажырып, чаш төлүн чидириг чоокка ажаап ап келдивис — деп Борис чугаалай-дыр.

Аныяк ёг-бүле Тере-Хөлдүң кадыг-ширини агаар-бойдузунга торулабайн, чайгы, күсүү, кышкы үелерде хойларын эки одарладып, семиртип, кышмаккай хайгаарап, үре-түңнелдиг ажылдап келген. 1979 чылда бир дугаар ооллаа эгелээн хойларындан үүс башка онааштыр 80, 1980 чылда база ол хире, а эрткен чылын 81, бо юбилейлиг чылда 101 хураганны менди ап, өстүрген. Тус чер уксаалыг хойларның бирээзинден 1,5 кг дүктү кыргаан.

Комсомолчу хойжулар бо чайын хоюн Чыргаландынын, Сөөлдектиң көстүг-шыктыг, серинн чайлагларынга көжүп олардадып, эки семиртken. Кыштаан баш бурунгаар септеп кылып, бодунуң күжүзин малчын хомудан чугаалап олурар болду. Чоокку үеде Каргыга садыгжы келбээнинчеден ыраккы коданнарда малчыннарда далган-болгаш өскеда чугула хереглелдин бараннары үзүктелип тургулаан.

Комсомолчу хойжу Борис Дагба Шыяа көдээ Советиниң депутады, Советтиң амыдырал хандырыгга талазыбиле доктаамал комиссиязының даргазы. Ынчангаш көдээ Советтиң шиитпирлерин чонга таныштырар, малчыннарның хандырылгазында негелде-хереглелдерни сайгарып көөр, сагыш салыр чүүлдер-ле хөй. Аныяк малчын кыштаанга электри чырыын киирерин күзел орар. Совхоз директиязы движок аазаап, ону удавас барып чедип алса, хойжуның кыштаанга сайгылгазы чайнаар.

«Тере-Хөл» совхозтуң бо мурнакчы аныяк хойжузунуң амыдыран-чуртан орары байшыырак, кодан дээскээри арыг-сидиг. Өгнүң дөрүүде угулзалган кластаан шөкар аптаралар, шеверги стол, сандайлар, радиоприемник...

Кыштагга орай дүн дүшкен. Даштыгаа үнүп келлиивиске коданнын артыы талазында бедик даглар, мурнуу талазында узун-узун дыттар, янзы-бүрү ыяштар, хоолулуг оът-сиген-биле шыптынган Кымыскалык тайгазы айдыда тода көстүп, бүгү-ле чүве ырмакым, чылыг турлу.

В. МААДЫР.

Кызыл район.

Идеология ажылының практиказындан

КОЛЛЕКТИВТИҢ КИЖИЗИДИКЧИ РОЛЮ

СЭКП-НИҢ XXVI съездаанының шиитпирлериниң сайзырангай социалистиг ниитилелдиң үеэниде коммунизмниң материал-техниктиг баазазын тургузар, коммунистиг ниитилел харылзаһаларын хевирлээр, чаа кижини кижизидер талазы-биле чугула айтырыгларны шиитпирлээри күш-ажылчы коллективтерге онаажыш тураарын айыткан.

СЭКП Кызыл райкому, парткомнар, партия эге организациялары ажылчы чоннарның коммунистиг кижизидилгезин экижидери-биле күш-ажылчы коллективтериниң ролюн бедидеринче угланган тодаргай ажылды чоруткан. Ажылчыннарның, инженер-техниктиг ажылдакчыларның политиктиг болгаш күш-ажылчы идепкейин кодурер, оларны партияның база чазактың салган соругаларын күүседиринче мобилизастаар талазы-биле «Тиилелге», «Тере-Хөл» совхозтарның, күш фабриказының, районнуң холушкак бараанар садыының, «Х Улуг хураа» совхозтуң № 1 хөйжу бригадазының партия, хөй-ниити организациялары, удуртукчулары, специалистери дээштиг ажылды чорудуп турар. Бо коллективтер ажылчыларны болгаш албан-хаакчыларны бүдүрүлге бүза хөй-ниити ажылынга калбаа-биле киириштирип келген.

Парткомнар, бригадаларда партия эге организациялары күш-ажылчы коллективтериниң ажылчыннарының болгаш албан-хаакчыларының ортузунда идей-политиктиг ажылды сайзырангайжыдарынче доктаамал кичээнгей салып турар. Сүт-бараан фермаларының, хойжу бригадаларының болгаш оске-даа бүдүрүлге участоктарының ажыл-ишчилериниң ортузунда экономиктиг өөредилгени экижидер хемчегларни алган.

«ТИИЛЕЛГЕ» совхозтуң сүт-бараан фермазының партия организациязы коллективти сырый каттыштырар, күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаар, организастыг чоруктуу экижидер дээш доктаамал ажылды чорудуп турар. Ферманың ажылчыннарының ортузунда социалистиг чарышты организастаан, ооң негелделерин ажылдан кылган, онда моральдыг болгаш материалдыг идиг бериишкиниң хемчегларин киирген. Ооң түңнелиң айыткан хуусаазында үндүрүп, коллективтиң хураллыга чугаалашкан, чарыштың тиилекчилерин шаңнап, мактап турар. Малчыннарның күш-ажылчы болгаш хөй-ниитичи идепкейин кодурер кол чүүлдериң бирээзи болза, оларның политиктиг биилии, ажыл талазы-биле мергежилин бедидери болуур. Саанчыларның, бызаа ажаакчыларының, ниек кадарчыларының үштүң бир кезиндең хөйү класын бедиткен. Шуптузу коммунистиг күш-ажыл школазында өөренип турар. Ферманың ажыл-ишчиниң, ажылчыннарның амыдырал-чурталгазының дугайында айтырыгларны бүдүрүлге болгаш партия организациязының ажык хураллыга чугаалажып келген. Бүдүрүлгеге күш-ажылдың бедик сагылга-чурумун чедип алыр дээш коллектив демисежип турар. Масса-политиктиг ажылды багай эвес организастаан. Лекцияларны, беседаларны, политинформацияны эрттирип турар. Бо бүгү ажылды чорударыгга партия эге организациязының секретары О. Б. Хертек, бригадир Б. О. Монгуш, комсомол эге организациязының секретары Н. М. Ондар идепкейлиг киржип келген.

Коллективтиң, ында партия организациязының күш-ажылдың болгаш хөй-ниитиниң чурум-сагылгазын быжыглаар дээштиг болганындан, коруум-чурум үрэшкиннери турбаан. Күш-ажылчы коллективке чоруткан кижизидилге ажылының түңнелиңде планныг онаалдаалар болгаш социалистиг хүлээлгелер чедишкиниг күүсеттиниң турар. "Сүт-бараан фермазы сүт бүдүрелиниң болгаш күрүнеге садарының чыл онаалдаларын хуусаа бетинде күүсеткен болгаш кыштаглаашкынга эки белеткенген.

КОЛЛЕКТИВ кежигүннериниң коммунистиг кижизидилгезин экижидер дээш күш фабриказының партия организациязы доктаамал ажылдан турар. Политиктиг чырыдыышкыны, экономиктиг өөредилгени эки организастаан, партияның иштики база дамытқы политиказының айтырыгларынга, культура, мораль темаларынга тураскаатқан лекцияларны, беседаларны план ёзугаар эрттирип келген. Кижидер-биле кижизидилге ажылын экижидеринче администрацияның, хөй-ниити организацияларының, специалистериң кичээнгейин партия организациязы угландырган. Күш-ажылдың болгаш хөй-ниитиниң чурум-сагымгазын быжыглаарының айтырыгларын партия, профэвидел, бүдүрүлге хураддарынга чугаалажып турар. Социалистиг чарыштың коммунистиг моральдың болгаш коллективизминиң хевирлеттинериниң дээштиг чепсээ кылдыр санап, социалистиг хүлээлгелерни чедишкиниг күүседиринге таарымчалыг байдалды тургузаар хемчегларни ап келген. Чарыштың түңнелин үндүрүп тургаш, кижи бүрүзүнүң үлүг ниити херекке киирген үлүг эки билир болгаш четчеден бээр. Кайы-бир машинаның дугуюн хырбалавайн, ооң саададыкпаны таварылга турбаан. Дериг-херекселдер цехинге чогум-на Оюн Тоглакпанович ышкаш кижилер турар ужурлуг деп, өөрү ацаа сеткил ханып чүгеланажыр. Кижиге эш-өөрү бүзүрээр, идегээр болурга, ооң артык хүндүткел кайдал?

— Бистиң ажылывыста чедишкинперивис дээрге коллектив кежигүнинериниң кызымак күш-ажылының ачызы, ССРЭ-ниң 60 чыл ооң төлептиг уткуур дээш, планны болгаш социалистиг хүлээлгелерни ажыр күүседир деп бисте ажыл-ишчилериниң бедик оруктуунда, күш-ажылга чиваңшылдыында — деп, О. Т. Куичүй тайылбырдан турар. Машина-трактор мастерскаязында аныяк специалистериң ажылга мергежин, коллектив дээш оларның сагыш салып туржуп турарын хоочун коммунист хайгаарап турар. Коллективтиң даартагы хүнү аныяктарның колунда деп үвенип алызын бодаар

Коммунист дугайында чугаа

БҮДҮРҮЛГЕЧИ-ДАА, ОРГАНИЗАКЧЫ-ДАА

САМАГАЛДАЙДА Сельхозтехника каттыжыышкынында машина-трактор мастерскаязының дериг-херекселдер цехиниң бүрүзүү-биле оларның чаңгызында ажыл чок анаа турган таварылга болбаан. Машиналарның дугую дешти берген болза, Оюн Тоглакпанович ону ажыл шагының соонда бээнин артын калгаш, ыяап-ла кылып бээр.

РЕЙСЧЕ үнер машиналарга кандыг-кандыг дүлүүрлер херегил дээрзин Куичүй эки билир болгаш четчеден бээр. Кайы-бир машинаның дугуюн хырбалавайн, ооң саададыкпаны таварылга турбаан. Дериг-херекселдер цехинге чогум-на Оюн Тоглакпанович ышкаш кижилер турар ужурлуг деп, өөрү ацаа сеткил ханып чүгеланажыр. Кижиге эш-өөрү бүзүрээр, идегээр болурга, ооң артык хүндүткел кайдал?

— Бистиң ажылывыста чедишкинперивис дээрге коллектив кежигүнинериниң кызымак күш-ажылының ачызы, ССРЭ-ниң 60 чыл ооң төлептиг уткуур дээш, планны болгаш социалистиг хүлээлгелерни ажыр күүседир деп бисте ажыл-ишчилериниң бедик оруктуунда, күш-ажылга чиваңшылдыында — деп, О. Т. Куичүй тайылбырдан турар. Машина-трактор мастерскаязында аныяк специалистериң ажылга мергежин, коллектив дээш оларның сагыш салып туржуп турарын хоочун коммунист хайгаарап турар. Коллективтиң даартагы хүнү аныяктарның колунда деп үвенип алызын бодаар

болгаш каттыжыышкында аныяктарже ол сагыш салып, ажылга база амыдыралга-даа кандыг болуруун дугайын оларга чагаап, сүмелеп олуурар.

Ылаңгыя токарылар А. Чооду, Л. Оюн оларның бедик мергежил чедип алырынга Оюн Тоглакпанович дузалаан. Бо аныяк оолдар шалыпчылар апарган, Красноярскиниң политехниктиг институдуун доозукчузу А. Шаравин ам МТМ эргелекчизи. Аныяк кижи ында ажылды уланып башкарарда партия бөлүүнүң организакчызы-биле бо-ла сүмележип, ону дагдыныкчызы кылдыр санап чоруур.

Коллективте черле кымнарны онзалап демдеглээрин партбөлүк организакчызындан диледим. Слесарылар Алексей Чооду, Виктор Бичө-оол, дарган Чавар-оол Доңдуп-оол, чолаачы Виктор Сат олар ажылынга ажаок харысалгалыг, мергежилдиг улус дээрзин Оюн Тоглакпанович чоргаарал-биле чугаалады.

ТАШИНА-ТРАКТОР мастерскаязы дээрге каттыжыышкында кол черни ээлеп турар участой-тур. Ооң демниг ажылындан ниити коллективтиң план күүселдези хамааржыр. Ынчангаш ында коммунистерниң хуваалзазы кандыгыл дээрзин сонуургадым. МТМ-ниң эргелекчизи апаам-ка специалист коммунист Александр Шаравин даалгазын черле эки күүседип, мастерскаяның ниити ажылын белдилиг удуртуп турар. Ажылчыларның хүнде кылган ажылын дараазында хүн эртен түңнээш, ол хүн чүнү кылырын дугуржуп ап келген. МТМ-ни кышка удур септээринге боду база идепкейлиг киришкен. Аныяк коммунист, чолаачы Виктор Сат артык кезектер сеортүр ажылынга кызымак. Партболүкте дерт коммунист бар. Олар шуптузу-да ажыл-ишке, амыдыралчурттагазынга үлегерлиг. Өске өөрүн эвилелден алгаш, МТМ-ниң чылыглаашкының дооскан.

Партия бөлүүнүң организакчызы чарышты билдилиг организастаан, эки түүлдерин кызыл самбырага, четчестерни кара самбырага демдеглеп турар. Коммунист, улусчу контролёр Леонид Оюн одалга системазының белеткелин хынаан.

Партия бөлүүнүң ажылының планын ёзугаар трактолар, септелгезиниң дугайын ажык хураллга чугаалашкан. Бо талазы-биле мурнуку чылдарда улуг четчестер түүгэн. Чүл дээрге ажыл-агыйлар септедир тракторларны ойлаанда эккелбес, тургузар чер чок апаар. Оюу болдурбазы-биле бо чылын баш бурунгаар хемчегларни алган. Ооң түңнелиңде МТМ-ниң улуг залында (ынчан октябрьның ортан үеэн үүве) элээн каш «Безаруссьтарны» көрдүвүс. Септелге ажылы хайнышкынып. Тракторларны совхозтар бо чылын эрте эккелгилээн, септелге мурнукузундан эрте эгелээн. Ол дээрге колар чылдың часкы тарылгазынга белеткелди чогуур ойүвде доозарынга улуг идиг-дир.

Черле ынчан ажыл дең-дескн болурунче партия бөлүү сагыш салып турар. Бир хүн анаа турар, дараазында улуг күш-биле ажылдаар болза, ажыы эвээш болгаш. Каттыжыышкынның, ооң иштинде МТМ-ниң-даа чүткүдүг ажылынга коммунист О. Куичүй сеткилиниң ханызындан ооруп, ол чедишкинге бодувуң күжүн, билиин киирип турар. Септелге мастерскаязы үшкү кварталдың планын 104,3 хуу күүсеткен, ылаңгыя чолаачыларның чедишкини улуг, чүк сеортүр даалгазын олар 173,3 хуу боттандырган.

КОЛЛЕКТИВ чүгле бүдүрүлге талазы-биле эвес, а харын социал айтырыгларны шиитпирлеп эгелээнин Оюн Тоглакпанович чугаалап турар. СЭКП ТК-ның май (1982 чыл) Пленумунуң шиитпирин ёзугаар каттыжыышкын Дузалал ажыл-агыйны хогжудери-биле Бай-Тайгалап 100 автор ошкуну база садып алган. Шуурмактың Куранда 4 гектар черни алгаш, ажылчыннар ында картофельди тарып, чаагай дүжүттү өстүргеш, ажаагай. Үш ог-бүле ишти чурттаар бажыңны түдүп, ажыглалда киргеп, 6 бажыңның капитал септелгезин кылган, конторада ийи өрээлди немей туткан. Бо юбилейлиг чылда 5 кижи курорттарга, дыштанылга бажыңнарынга дыштанаш келген, ам ийи кижи барып дыштанар.

Районнуң бот-тывыышкыр ураа чүүл көрүлделиниге коллектив бирги, а республикамың Сельхозтехника организациларының аразынга үшкү черни алган. Спортка соцуургалдыглар хөй. Ол бүгү ажылды коммунистер болган комсомолчулар удуртуп, боттары аңаа идепкейлиг киржип турар.

С. ХЕРТЕК.

Районнуң будүрүлгелерни үшкү кварталда болгаш тос айларда продукция сайгарар планнарын күүсетсе-даа, чамдык будүрүлгелер ону чедир боттандырбайн турар. Чадаананың Сельхозтехника каттыжыышкының тракторлар болгаш автомобильдер септээр планнарын күүсетпээн. Чадаананың ыяш ажыл-агый черн тос айларның будүрүлге планын ёзугаар алырга, 219 кубометр дилиг материалдарын чедир будүрбээн. Райүлетпүр комбинады амыдырал хандырылга бараанарын будүрелиниң тос айлар планнарын күүсетпээн.

Коллектив бүрүзү будүрүлгениң чыл планын хуусаа бетинде күүседирин ССРЭ-ниң 60 чылынга уткуштур алган социалистиг хүлээлгеэнде айыткан. Ынчангаш продукция будүрер болгаш сайгарар планныг онаалдаларын чедишкинниг боттандырар, продукцияның шынарын экижидер дээш социалистиг чарышты дээштиг организастаары будүрүлгелерде партия, профэвидел, комсомол организациялырындан пегеттинип турар.

М. СЕВЕН.

ТЕХНИКАГА ХАНДЫКШААН

Чадаананың үлетпүр комбинадының мурнакчы чолаачызы Билик Доклак Байлаңович ажылдаа-ла ам он чыл ашкан. Ынчалза-даа ооң дыка хейүн машина-техника-биле сырый холбаштырган. Баштай ыяш белеткээр участокка анаа ажылчын кыллыр киргеп. Оон арга-дуржулгалыг бир трактористе чүдүрүкчүлеп, баарда-кээрде кабина иштинге чоруп, трактору үрэли бээрге ону кылчып тургаш, чоорту техникага хандыкшып, ооң-биле холбажы берген.

Ынчан ооң бодалы — чүгле трактор башкарары эвес. харын-даа машина чолаачылаары турган. Күзел күштүг, удатпаанда ол будүрүлге мурнундан Кызылдың автошколазынче өөренип чоруткан. Ынчан аныяк оолдуң күзел-соруу кады өг-бүле тудар деп дугуруушкан эжи Александрабиле дүгжү берген. Саша эмчи училищезин, Доклак чолаачылар курузун деңге доозкаш, Чадаана хоорайга ажылдаары-биле чедип келгеннер. Үдеп каан кижизин үлетпүр комбинадының дирекциязы улуг өөрүшкү-биле хүлээп ап, ыяш сеортүр машинага быжыглаан.

Ооң бээр ол транспортка эрес-шудургу ажылдап, бодуңуң коллективиниң хүндүткелин чаалап ап, ай, квартал санының планныг даалгахарын ажыр күүседип, будүрүлгениң мурнакчыларының бирээзи болуп, шылгарап чоруур.

А. МОНГУШ.

БЕЛЭЭ ОЛ

Куулар Бинн-оол үргүлчү ишек кадарып чораан. Үш чыл мурнунда «Кызылгаар» совхозтуң дирекциязы аңаа хой малдаарын сүмелээн.

Хойжу баштайгы чылының түңнелиңде төрүүр чүс хойга онаштыр 85 хураганны доруктурган болгаш хойдан-на 1,6 килограмм дүктү кыргаан. А бо чылын ол чүс башка онаштыр 102 хураганны алган. Бир хойдан кыргаан дүгү база оскеп — 1,8 килограмм. ССР Эвилелиниң туругстугланының 60 чыл ойнга ооң күш-ажылчы болаэ ол.

Бинн-оол Лопсаңович ам кыштаавда хонупкан. Эртекен чайын Шинн-Кудуругунга хоюп эки семиртken. Кыштаглаашкынга белеткелди чедишкиниг чоруткан. Боду оглу Орлан-биле кады он тонна ситенни кезип, кыштаавда чедирип алган. Ынекчи чораан хойжу келир чылын моон-даа эки түңнелдерни чедип алырын хүлээнгеп ажылдап турар.

К. ЧООДУ.

СЭКП ТК-ның Пленумунуң материалы

1982 чылдың ноябрь 12-де болган партия Төп Комитединиң ээлчег чок Пленумунуң материалдарын тускай ном кылдыр парлаан. СЭКП ТК-ның Пленумунуң дугайында информастыг дыннадыг, эш Ю. В. Андроповтуң чугаазы, эш К. У. Черненковуң чугаазы, СЭКП ТК-ның Чиигине секретары Ю. В. Андроповтуң допчу намдары ол номда киргеп.

Политиктиг ном үндүрер чер ол номну парлаан.

ТААРЫМЧАЛЫГ

«Барлык» совхозта Адыр-Мажалык сүт-бараан фермазы — Барыын-Хемчик районда мурнакчы коллективтериниң бирээзи. Ук коллективтиң ишчилери ССРЭ-ниң тургустугланының 60 чылынга төлептиг ужуражыр дээш бүгү улусту социалистиг чарышка идепкейлиг киржип турар.

Малды кыштап хүр чыл ажырары — чайгы семиртилгеден ког хамаажыр. Сүт-бараан фермазының ажылдакчылары ону чугулага ап, бо чылын эки оът-сигенниг Эдегейге семиртип чайлаан. Бо хүнперде инектериниң сүдүн кудуматпас соругла-биле сула, чарбаны немелде чемге ажыглап эгелээн. Сигеп, сенаж, силосту четчеп кылдыр белеткеп алган. База мал чеми болбазырадыр тускай цехти тургускан. Ында Саая Хертекти быжыглаан, ол хүнде бир тонна чеди холукеаалыг чемни белеткеп турар.

Сүт-бараан фермазының ажыл-ишчилериниң ортузунда социалистиг чарышты эки организастаан болгаш чарыштың түңнелин он хонуктаң үндүрүп турар. Достаңмаа Доралдайоол бодунга быжыглаан 18 инээнден хүнде 115—120 литр сүттү саап, мурнуку одурүгда чорун, коллективтиң макталын доктаамал ап келген. Оон эжи Күнзеңмаа база бызыглаан инектеринден планнан ажыр сүттү саап ап, ийги черде чорун турар.

— Юбилейиг чылда социалистиг чарышты улам калбаткан бис. Бис бо чылын 1700 центнер сүттү күрүнеге дужаар хүлээлгелиг бис. Ол хүлээлгени долдур болгаш ажыр күүседир деп сорулга салдынган. Оон-биле кады кыштаглаашкынга бүгү тала-биле үлегерлиг белеткенир дээш септелгени бүрүн дооскан. Социалистиг чарышка сорук киргеп саанчыдар сүт кызырлып турар күскү саалдала бээнн бир инектен-не хүнде 8—9 литр сүттү саап ап турар — деп, ферма эргелекчизи К. Чечек чугаалады.

А. СОДУНАМ.

Хамааты камгалалы

ӨӨРЕДИЛГЕ ЧЫЛЫНЫҢ БҮДҮҮЗҮҢДЕ

Бистиң чуртувустуң бүгү хамаатылары тургустунган „Чурумга дүүштүр хамааты камгалалының талазы-биле бүгү-ниитиниң албан өөредилгезин эртер. Эрткен чылын хамааты камгалалының өөредилгезин сайырангайжыдар дээш элээн ажылдарны республиканың, хоорайның, районнарның штабтары чорутканы. Бөлүктериниң удуртукчулары, команда-начальник болгаш хууда составы хамааты камгалалының практиктиг билиглерин шиңгээдип алыр дээш харыысалгазын бедиткеп.

Өөредилгениң чедиишкинниг болуру өөредилге чорудулгазын бодамчалыг план ёзугаар чорударындан улуубиле хамааржыр. Ол дугайында Кызылдың даараныла фабриказының, чумага удур станцияның коллективтериниң (хамааты камгалалының начальниктери Т. П. Пургина, В. М. Колосов, штабтар начальниктери С. М. Черкашина, В. И. Шамонин) дурүүлгазы тодаргай бадыткап турар. Оларның объектилериге бүгү планнаттынган документилерни шынарлыг ажылдап кылган, өргежок чугула өөредилге номнарын, журналдарны, кичээлдер расписаниезин белеткээн. Оон аңгыда мында салдынган сорулгаларны күүседири-биле улуг организакчы ажылды чорудуп, планда киргеп хемчеглерниң күүселдезин чедип алыры-биле шыгыы контрольду тургускан. Килдистерде болгаш цехтерде хамааты камгалалының булуңнарын, стендилерни аскап. Дыка хөй кичээлдерни бүдүрүлгениң удуртукчулары боттары эрттирген. Хамааты камгалалының өөредилгези бо коллективтерде бүгү чоннуң, кижи бүрүзүңүң херээ болу бергеп деп чугаалап болур.

Республиканың дыка хөй албан черлерин өөредилге чылын чедиишкиниг дооскан. Оларның бирээзинге эмнелге албан черлерин (начальниги Н. В. Сизых, штаб начальниги К. С. Федосенко) хамаарыштырып болур. Кандыг-бир хемчегни чорударын планнап алгаш, ону айыткан хуусаазында кылып турар. Аңаа удуртукчулар боттары киржип, дузалажып, аргажумелерин бээри доктаамал болган.

Ынчалза-даа хамааты камгалалының өөредилгезин чедир үнелевес, ону ийиги черлерниң херээ кылдыр санаар коллективтер, оларның удуртукчулары бар. Оларга «Тудуг иезектер» комбинадын, Үстүү Енисей пароходствоаунуң Кызылда район эргелериң (хамааты камгалалының начальниктери А. И. Антонов, О. В. Петров) хамаарыштырып болур. Бо бүдүрүлгелерниң объектилеринге чыл дургузунда чаңгыс-даа хемчеглер болбаан.

Эрткен чылын чамдык коллективтерге хамааты камгалалының өөредилгезин белеткел чок эртип турган. Бо чугула ажылга белеткел чок болганындан өөредилге үстү бээр, хуусаазын чылдырар таварылгалар база болгулаан. Чамдык районнарга хамааты камгалалының өөредилгезинге чорттакчы чоннуң, ылангыя бүдүрүлгеде хаара тутунмаан кижилерни өөретпейн турганы шын эвес.

Хамааты камгалалының штаб бүрүзүнүң төлээзи чыл дургузунда чорудар ажылының планын чышкка алгаш келир: хамааты камгалалының начальниginиң объективтиң белениниң болгаш 1983 өөредилге чылының сорулгаларының дугайында түңнел дужаалы, удуртукчуларның составы болгаш оон-даа еске.

Чаа өөредилге чылы эгелээринге чедир санныг хонук арткан. Ынчангаш аңаа бүгү талалыг белеткелди кыска хуусаада доозар.

ССРЭ-ниң тургустунганының 60 чылының байырлалы чоокшулап орар. Аңаа төлептиг ужуражыр дээш хамааты камгалалының органының ажылдакчылары боттарының мурнунда салдынган сорулгаларны күүседир дээш кызымак ажылдаар үлдээлгелиг.

В. ПОПОВ,
Тыва АССР-ниң хамааты камгалалының штавының начальниги.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

СЭТА болган ПМА: КЫСКА ДЫҢНАДЫГЛАР, ТАЙЫЛБЫРЛАР

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

«РЯД» СИСТЕМАНЫҢ 200-КҮ ЭСМ

ПРАГА. Социалистиг чурттарның «Ряд» дээр чаңгыс аай системалыг 200 дугаар электроонуг саналга машиназы (ЭСМ) Чехословакияда чеде берген. Ону ССРЭ-деп чоруткан болгаш словак Кежмарск хоорайның саналга төвүнде тургускан. Ол саналга машиназын ук делгем районнуң кедээ ажыл-агыйын утлап башкарарынга ажыглаар.

Ахы-дукма чурттарның ЭСМ-миниң чаңгыс аай системазынга Чехословакияның киржир чоруу республиканың улус ажыл-агыйының бүтү адырларын идегелдиг саналга техниказы-биле хандырар болгаш оон ажыктыг чоруун дыка улгаттырар арганы бээрин ЧССР-ниң электротехниктиг үлетпүрүүнүң министрииниң дайынчылары К. Хорват СЭТА-ның корреспондентизинге чугаалаан. Бо талазы-биле ылангыя Совет Эвилели-биле харылзаа дыка сырый боон турарын ол айыткан. Түңгле ангы беш чылдың иштинде безин Чехословакия совет будүрүлгениң улут-улут 75 электроонуг саналга машиналарын алыр.

БҮГҮ-УЛУСЧУ ВОСКРЕСНИК

ГАВАНА. Кубага Улут Октябрьның 65 чылынга болгаш ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 60 чылынга турасхаткан бүгү-улусчу воскресник боон эртпеп.

Ажылчы чоннарның профэвилелдериниң кыйгырганын ёзугаар эки туранын күш-ажылчы хүнүнге Хосталга орулуунуң бүгү наазы-харынын болгаш профессияларының ийи миллион хире чурттакчылары киришкен. Эртен дан бажындан эгелээш-ле, заводтарга болгаш фабрикаларга, тудугларга болгаш порттарга ажыл-иш хайныжыкшынны-биле эгелээн. Хоорайларның муң-мун чурттакчылары чылыг чер үнүштерин ажаап алыры-биле үнүпхеннер. Чигир хыргыжыкшын эгелээр деп турар ажаап алышкынынга белеткел ажылдарын доозарынга ол хүн база чугула салыышкын кылдынган.

Амгы воскресник — революстуг Кубаның төөгүзүнде эң-не масспалыг болган. Ол куба болгаш совет улустарның бузулбас пайыралының көргүзүү боон, ийи чурттуң коммунистиг партияларының болгаш ажылчы чоннарының сырый каттыжышкынын бадыткаан.

Кубаның профэвилелдер төвүүн шиитпирин ёзугаар воскресникке ажылдап алган ахша-хөреңгини империализмниң агрессчи чимэнииишкиннеринден социалистиг төрээн чурттуң серемчилелдин-биле камгалап турар улусчу ополченииниң иезектериниң девискээрлер айы-биле иезектериниң фондузунче шилчиткен.

* * *

Чигир хыргыжыкшын ажаап ап, болбаазырадып эгелээринге — сафрага чедир каш-даа хонук арткан.

Хыргыжыкшын кезиичилерин — мачетероларның бригадаларын четчелээри дооступ турар, комбайнарны болгаш ажаап алышкынынга еске-даа кедээ ажыл-агый техниказын шуут белеңнин шугумунда тургускан. Чигир заводтарында баш удур септелге ажылдары болгаш дериг-керекселдерни шенеп ажылдалыры дооступ турар. Кедээ ажыл-агый ажылдакчыларының чоокта чаа найысылалга болган национал төвүлел хуралынга бо чылдың сафразын ээ-не шалыпкан болгаш чидириг чоокка, шынарлыг эртиреринин чугулазын онзалап демдеглээн. Ол сорулганы чедип алырының аргаларының бирээзи болза чер-ле болганынга күш-ажылдың будүрүкчүлүүн болгаш шынарын бедидеп, ол ышкаш Кубаның даштыкыдан алыр ужурга таваржып турары нефть продуктуларын камнаары дээш демисел болуруң чөвүлел хуралдың киржикчилери демдеглээн. Бо талазы-биле чигир свеклаын болбаазырадып, кылганындан үнер артыкчылар-биле заводтарны ажылдадырыпче шилчидеп улуг рольдуг болуруң эрткен чылдың ажаап алышкынын көргүскен.

КЫСКА ХУУСААДА

СОФИЯ. Софияның «Средец» дээр аграр-үлетпүр комплекизинин кооператорлары чурт иштинге бир-ле дугаарында күзүн чажар тараа культураларын чаштырып доозупканнар. Ажылды эки организастаанының, кедээ ажыл-агый машиналарын ол ажылга эки белеткээнинин, совет кедээ ажыл-агый машиналарын калбаа-биле ажыттаанының түңнелинде чаштырылга эң кыска хуусаада доозулган. Бо чылдың күзүү чаштырылга кампаниязының онзагай түүлү — механизаторлардан негелдени бедиткени болур. Тараа чаштынган участок бүрүзүн-не ажылдың шынарын хынаар тускай комиссия хүлээп ап турган. Чедип муң гектарга күзүн чажып, тарыыр тараа өлүзэн шөлге кыыл-тастың бедик продуктулуг сорттарын тараан.

ЧАРЫШТЫҢ ТИИЛЕКЧИЗИ

УЛАН-БАТОР. Совет күрүнениң 60 чыл чөвүлелгезинге алдар болдурган социалистиг чарыш Моолда улам-на калбарган болгаш оон мурнакчыларының бирээзи Шарыготаун ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чылы аттыг хөмүр-даш карьерининг коллектива боон турар. Моол Арат Республиканың сонгу талазында ол хөмүр-даш үлетпүрүүнүң шахтерлары эрткен октябрь айда пландан ажыр 30 муң ажыг тонна хөмүр-дашты каскаш, чер казар ажылдың графигин мурнап чоруп турар. Шарыноолчуларның чедиишкиннеринде совет специалистерниң киирген үлүг база бар. Олар моол дагжыларын чаа техниканы өөренип алырынга, мурнакчы дуржулганы непередириңге дузалап турарлар.

СЕМИНАРНЫҢ КЫЛГАН ТҮҢНЕЛИ

ХАНОЙ. Вьетнам-совет найыралдың тудугларында Вьетнамның Коммунистиг партиязының болгаш Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының эге организастаарының ажыл-бүрү хевирилг кадыг ажылдажылгазы эдээмнистиг кадыг ажыттажылгының ажыктыг чоруун дыка улгаттырар, вьетнам болгаш совет улустарның арасчыл найырылдың улам бижыглаарынга ядырлиг боон турар. ВКП-ниң болгаш СЭКП-ниң эге организациаларының секретарьларының анаа болган семинарынга Вьетнамның Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң организастыг кылдазы ындыг түңнелдя үндүрген.

Мурнуу-Чөөн Азияда эң-не улуг дээн Хоабинь деп сут белдирининг. Вьетнамда эң улуг Фалай дээр чылыг-биле ажыллаар электри станциязының, Кызыл хемни кежилдир Тхаиглонг деп чаа көвүрүүнүң. Ханойда Культура ордузунуң болгаш өске-даа гудугларының шелдериниде ажылдап турар вьетнам коллективтериниң болгаш совет специалистер белүктериниң партийжи удуртукчулары ол семинарга чүве чугаалааннар. Олар социалистиг чарыштың кадыг канчаар организастап турарының, ажылдарыны чогуур хуусааларында, шынарлыг кылдыр күүседириниң дуржулганың база солушканнар.

СОРУЛГАЛАР БОЛГАШ ЧЕДИИШКИННЕР

БУДАПЕШТ. Венгрияның үлетпүр кооперативтер үргүлүг ойнаарактарыдан эгелээш, карылзаачы болбаазыраачы дериг-керекселдерниге чедир кылып үлүдүүр турар. Чуртка нинтек-ле 900 чедир санаттының түрлү-түрлү улуг эмес будүрүүге черлеп чурттуң индустриязының чарылбас кезээ боон турар. Олар улут-улут заводтарга кылыры ажыл чок үүлдериң кылыр сорулгаын боттарынча мурнунда салган ажылдап турар.

Чонга хамаба-биле хереглеттинип турар барааннар-биле хандырарын экижидерииге Венгрияның үлетпүр кооператорлары боттуг черии ээлеп турар. Кооперативтериниң кылып үлүдүүр турар хөй эмес хемчеглдиг продукциязы негелдениң ийи-биле дүрген өскерлир аргалыг боон турар. Чогум-на мында кооперативтериниң бирээзинге «хуулгазының кубагы» кылып үлүдүрген соонда, ол бүгү делегейге сонуургалды болдуруп, калбарган.

Сөөлгү он чылдың иштинде кылып чорукчы будүрүлге чаартылгаларының түңнелинде үлетпүр кооперативтери Венгрияның даштыкыже баргаң үндүрериң кеңдедиириге салыышкынын улгаттырган. Амгы үеде үлетпүр кооперациязының продукциязының бүгү хемчээлиниң 25 хуузу даштыкыже үнүп турар апарган.

(СЭТА).

ЛИВАНДА БАЙДАЛ

БЕЙРУТ. (СЭТА). Израиль Ливанны дүжүп бээринче албадаар дээш ливан эрге-чагыргаларга шериг-политиктиг ыйыдыышкынны күштелдиреринге үргүлүүлеп турар. Оду чедип алыр дээш Израиль чурттуң аңгы-аңгы районнарынга дүшкүүрлүг байдалды улам калбартырын орналажып турар. Оон кээп турар медээлерни ёзугаар алырга, ноябрь он бештеге израильдер Ливанга тайбынны камгалаар талазыбиле араб чурттар арасынын күштеринде кирип турар сирия шериглер-биле чепсектиг сегиржии алмышкынны өөскүдүп, оларның туруштарын кан үеге-боолар-биле адып турганнар. Сириялар харын от ажыккан. Үтер-боолтор-биле кадыг-дошкун удар-дедир ажыкылажыышчын элээ көш шаа иштинде үргүлүүлээн.

Даглыг Ливанның Алей болгаш Шуф районнарынга эжелекчилер барынын христиан «ливан фронтунуң» боо-чепсектиг белүктериниң ангы-аңгы районнарынга дүшкүүрлүг байдалды улам калбартырын орналажып турар. Оон кээп турар медээлерни ёзугаар алырга, ноябрь он бештеге израильдер Ливанга тайбынны камгалаар талазыбиле араб чурттар арасынын күштеринде кирип турар сирия шериглер-биле чепсектиг сегиржии алмышкынны өөскүдүп, оларның туруштарын кан үеге-боолар-биле адып турганнар. Сириялар харын от ажыккан. Үтер-боолтор-биле кадыг-дошкун удар-дедир ажыкылажыышчын элээ көш шаа иштинде үргүлүүлээн.

Даглыг Ливанның Алей болгаш Шуф районнарынга эжелекчилер барынын христиан «ливан фронтунуң» боо-чепсектиг белүктериниң ангы-аңгы районнарынга дүшкүүрлүг байдалды улам калбартырын орналажып турар. Оон кээп турар медээлерни ёзугаар алырга, ноябрь он бештеге израильдер Ливанга тайбынны камгалаар талазыбиле араб чурттар арасынын күштеринде кирип турар сирия шериглер-биле чепсектиг сегиржии алмышкынны өөскүдүп, оларның туруштарын кан үеге-боолар-биле адып турганнар. Сириялар харын от ажыккан. Үтер-боолтор-биле кадыг-дошкун удар-дедир ажыкылажыышчын элээ көш шаа иштинде үргүлүүлээн.

Израиль чуртту ийи чарарын чедип алыр сорулгабиле Ливанда айыылдыг байдалды өөгеңээр тургузуп турарын ол черии политиктиг хайгааракчылары демдеглеп турар.

Ону израиль солуннар безин мнения бижиир ужурга таваржып турар. «Гаареш» солуниуң дынналы турарын ёзугаар алырга, Тель-Авив ол бот догуңнаашкынының араб күрүнеи ийи чарарының төлевилелин белеткеп алган. Солуниуң бижип турарыбиле алырга, сионистериниң «Халдадтың альтернативи» деп аттыг планында Тель-Авивке саттыгнан шивишкин, мурнуу-ливан сепаратистериниң баштыкы Халдадтың чагыргазында девискээрни дыка калбартырын көргеп. Бегимнин кадыбиедининг экстремистериниң болап турарын-биле алыр болза, мындыг чалча «күрүне» ливан-израиль кызыгаардан эгелээш, чурттуң төп областарынга чедир чаптылып чорукчан турар ужурлуг. Оон-биле кады Израиль аңаа болдуунуң шеринп доктаамал тургузар деп турар. Өскээр чугаалаарга, чугаа болза, Тель-Авивтиң Мурнуу Ливанның бүгү девискээрин эжелээр дугайында боолгаттыр-дыр. Оон өске бир «бичии күрүнени» сионистиг удуртукчулар чурттуң сонгу талазынга болгаш Бекаа шынаазынга тургускаш, төп ливан эрге-чагырганың холугга чүгле Бейрутту болгаш даглыг Ливан районнарын арттырып бээрин күзеп турарлар.

ЧЕДИИШКИННЕР

САН-ХОСЕ. (СЭТА). Национал Хосталганың Фарабундо Марти аттыг фронтузунуң дайынчылары америк чаңгыс ёзу-чуруминуң бөш муң солдаттарының болгаш офицерлериниң атаказын ойтур шапкан. Чалатенаңго департаментиниң сонгу талазында делгем районну, ол ышкаш Хикаро болгаш Лас-Вуэльтас дээр стратегия талазы-биле чугула чурттакчылыг черлерни боттарының холунда тутпушаан турарлар. Морасан департаментиге тура халыкчыларның чепсектиг күштери бир ай ажыг үениң иштинде Перкин, Торола болгаш Сан-Фернандо дээр улут чурттакчылыг черлерни, ол ышкаш оларже киргеп оруктарны контрольдап турар. Патриоттарны оларның контрольдап турар девискээрлериниң шаажылакчыларының үндүр шавар дээш орналажыышкынарының чедимче чок боон турарының дугайында дыннадыглар ол ышкаш Сан-Висенте болгаш Усулуган деп департаментилерден база кээп турар.

ИРАН-ИРАК ФРОНТУДА

ТЕГЕРАН. (СЭТА). Иранның Чепсектиг Күштериниң каттышкан штавының болгаш «Ислам революциязының камгалакчыларының» корпузунуң төп штавының иран найысылалда парлаттынган ээлчеглиг медээзинде ноябрь он бештиң дүнезинде Багдадтың чөөн талазында бир чус километр черде кызыгаар хоорай Мандалиже шериг объектилерин узуткаар сорулга-биле тускай иран кезектерни чоруткан. Ынчангаш иран шериглер ол районда шаап халдаашкынны эгелээн болгаш дайзынга улуг когаралды таварыштырганын дыннадыгда чугаалап турар.

Ирак шериглер ноябрь он бештиң эртенинде Майдан можунуң районунга иран шериглерниң эгелээн шаап халдаашкынын ойтур шапкан, олардың дириг күүжүге база техниказынга улут когаралды таварыштырганын дыннадыгда чугаалап турар.

Ангола Улус Республикада эге болгаш ортумак школаларда бо чылын үш миллион ажыг школачылар өөренип турар. Ангола хамаарышпас чорукту 1974 чылда чаалап алырының будүүзүнде тургандыңдан дөрт катап хөй сургуулдар болгаш студентилер чурттуң өөредилге черлеринде амгы үеде эртем-билигниң чедип ап турар. Чаа өөредилге программаларын ажылдап кылыр талазы-биле улут ажыл эгелээн. Патриотизмниң, интернационализмниң, күш-ажылды хүндүлээриниң ёзугаарга аныяк салганчылларны кижизидериче улуг кичээнгейни угландырып турар.

ЧУРУКТА: чурттуң пайысылалы Луанда хоорайның школаларының бирээзинде кичээлдер үезинде.

СЭТА-ның фотохрониказы.

ЧАЙГЫЛЫШ ЧОК

ПАНАМА. (СЭТА). Шаанда О. Торрихостуң эгелээни социал-экономиктиг чаартылгалардан Панаманың ажылчы чоннары ойталавас. Чурттуң эң улуг профэвилел организацияларының кыйгырыын ёзугаар Панама хоорайда парламент бажыңының чанында болган хөй муң кижи киришкен чыскаалдың киржикчилери ол дугайында медегдээннер. Реаксылыг идегелдиг куш-ажыл дугайында хоойлуга болгаш чурталга черлерин хөлезилээр дугайында дүрүмге эдилелерни эргечагыргаларның кылырынче албадлар дээш орналажыышкынарын чыскаалчылар шинтпирлин-биле буруу шапканнар.

Башингтон администрациязының бүдүү чүүлдүгзүүшкүнү-биле Преторияның расисчи ёзу-чурумну Ангола Улус Республикага удур чарлаваан дайынын чөрүдүп турар. Африка диңке сөөк-изы ылгай көөр чоруктуң когун үзе узуткаар дээш маадырлыг демиселди Ангола чорудуп турар.

(Солундан).

ЧУРУКТА: маңгыстаачан эрзаатан. ГДР-ниң «Хөрпцонт» солундан алган чурук.
СЭТА-ның фотохрониказы.

Чагааның изи-биле

БЕЛЕН ЭВЕС

«Оргим редакция!

Сее классты дооскаш, малчышнан эгелединве. Ирт болгаш хурагаа кадарып чордувус. Арга-дүржулгавыс чок-даа болза, даргаларывыс «дузалажыттар бис, кыштаанарны септежип бээр бис» дээрге, аңаа бүзүрээш, төрүүр хой хүлээп алдывыс. Кыштагга кежүп кээривиске, хамык чүве белеп эвес болду.

Бажыңывысты боттарывыс септеп, соңгаларны шиидеп, суурдан чугай тышкаш, чугайлап алдывыс. Ам кажаалар шуут септеттинмээн. Хураган кажаазында печка чок, сакманчылар бажыңында печкалар үреликтер. Бригадир Тамара Чамзымдан-даа, салбыр эргелекчизи Байкара Умадан-даа дуза дилеп чададывыс».

Мындыг чагаа «Кызыл тараачын» совхозтуң Эрбек салбырында комсомолчу хойжулар Роза болгаш Чараш-оол Оюннардан келген. Күшажылчы амыдыралын чаа эгелеп чоруур бо малчынарның кыштаа каракка чаржынчыт. Септеп алган бажыңы безин дозулаттынмаан, соңга караан бүзүндулар эптеп тургаш, шилдээн. Бир соңгазының даштыкы кады чок.

— Будукту танныр улуузувуска чагаан улус бис. Чугай база чагыдывыс, ам база катап чугайлаар бис — деп, Роза бажыңның шинчи чогунда эпчоксунуп ор. — Материал-ла тыптыр болза, хамык септелгени ийилээп-не кылып аптар бис. Даргаларывыстан дилеп-даа, негеп-даа чадаштывыс. Ам суг безин чок ор бис. Доскаар дүвүнге доп чыткан, ону буза шаап шай хайыпдырдывыс. Хойлар суксаш, маңнажыр чүве-дир, доктаавас.

Кыштагда хойга боор суг чылыдар-даа, бажыңга оттуглар-даа хөмүр-даш дүжүртүнмээн болду. Бажың чанында чыып каан талды Чараш-оол боду Улуг-Хем кыдыы кирип, ыракта арыгдап сөөртүп алган. Кажаа чаны-биле электри шугуму эрткен-даа болза, бо коданче чырык кииртинмээн. Аныяк өг-бүле боду моторлуг болгаш, оон-биле бажыңын чырыдып, телевизор көрүп орар. Оларда дагаа базза бар. Оларның кежээн, ажылгыры кижиге дораан-на билдинге боор болду.

— Хураган кажаазының көрженин ийи катап коптардывыс — деп, Чараш-оол чугаалады. — Баштай бир каъдын, оон соонда адакы каъдып. Кадың калган көрженге демир-хүүрек дыынмас, кижи күш четпес, коптартынмас боор-дур.

Сакманчылар бажыңының печкаларын үрелия, соңгаларының рамаларын сыныы калгылаан. Бажың иштиң бөктүг, ортеннеп турган-даа чер бар. Эжиктери хагдыпмас. Хой кажаазының ханаларын дыдык — өүттүг таарга. Ону сыскыы малгаштаар дээрге, материалдаа чок, малгаш хоюдар суглаа тывылбас. А хүннер эрттип турар. Соок дүжерге, кажаага малгаш чыпшынар эвес.

Серя дээвириниң шиферлери бустугулап калгылаан. Чадагай-даа, мүңгаш-даа кажааларда өрээлдер чок. Хойга суг кудуп бээр савазы база чедишпес, ынчангаш хойлар сыңмарлажып, баскылажып туруп бээр.

Кыштаг чаа, ийи чыл улаштыр төрүвес хой кыштаан. Оон уламындан хой төрүдеринге, чаш хураган ажаарынга таарымчалыг байлал тургустунмаан. Кажаалар карацгы, соңгалары бичик, фонарьлар, чүзар-демирлер, сакманчылар өрээлдериниң стол, сандайлары чок. Бо коланче салбыр эргелээр чер болгаш, түскай эртемниглер кичээнгейни улгаттырар ужурлуг. Чүге дээрге кыштаг — чаа, төрүүр хой—дуңгуш, кадарчылары — төрүүр хойда бир-ле дугаар киргеп.

Ээрбектиң хойжуларында кышка белен эвес кыштаг чангыс бо эвес. Моңгуш Санчайның кажаазы база ойбакдыдык. Кажааның ооргалары ыргайып бады келген, хойжу боду адаандан адагаштар-биле үстүрүп алган. Кыжын хар чаап, дээвир аартап келгенде, ол адагаштарны хой ужур өгениптер база магатчок.

Бо кыштагда хураган кажаазы бичии, хураган чүс черлерег-ле, хойлар аразынче кирер ужурга таваржыр. А хой декабрьда төрүүр. Ындыг турбуже сакманчылар бажыңы белен эвес. Электри шугуму эрткен чылын үрелген олчаан чырык чок. Суг сөөртүр ийи машина 46 коданга четтиклейн турар.

К. ЧООДУ.

«Шынга» харылар

ХЫНАЛДА СООНДА

Балгазының № 2 училищениң директору В. Г. Маneев ажылга шуут келбейн баргылаар. Коллективиниң кежигүнеринге болгаш сургуулдарга каржы, хажагай. Ооң уламындан тускай эртемниг мастерлер, кижизидикчи башкылар ажылындан үнүп чоруткан. Ынчангаш черле ниитээи-биле удуртулга кошкаанның дугайын хомудан бижээн кедээ бижикчиниң чагаазын редакция алган. Республикада профтехөөредилгелер эргелериниң начальниги Я. В. Сарбаанның болгаш СЭКП Тандының райкомунуң пропаганда болгаш агитация кылдазының эргелекчизи К. Ензуктуң дыннатканы болза, чагаада айыттынган фактыларны сайгарып көргеш, профтехөөредилгелер эргелелиниң коллегиязының шиитпирин ёзугаар В. Г. Маneевти ажылын кошкатканы дээш албан хүлээлгезинден хостаан.

1980-81 өөредилге чылында кежээки школага кичээл эртирбейн, шалың ап турган Б. Н. Мөңге, В. Г. Маneев, С. Г. Маneева, С. И. Кызылоол оларның алган ачказын бүрүнү-биле төлеттирип, күрүне бюджединге киргеп. Он класс дооскан дээш тывысскан аттестаттарны хавырган, күш чок деп санаан, узуткаан. Бо кижилерни шыңгыы хемчег ап, сайгарып көргеп.

Өөрүнүң Хандагайтыда самолёт хонар черниң девискээринде пассажирлер хүлээп алыр бажың хөй кезинде тоочалыг турар. Бо чорук пассажирлер артыжылгазынга таарымча чок байдалды болдурган.

Чагаада айыттынган фактыларның чамдыызы шын болган. Хандагайты аэропортунуң начальниги Х. Ч. Ховалыг төлээге турган. Ооң орнунга ажылдап турган Александр Ооржак ол черинге доктаамал келбейн турганы шын. Аэропорт начальниги Х. Ч. Ховалыгның ажылдап турган үезинде рация өрээлин хаап каапкан чоруй баарын, пассажирлерге эълдек-эвилең эвезин райкүүскомга чугаалажып, сагындырган. Ол дугайын Өөүр райкүүскомунуң даргазының орналакчызы Ч. Шулуу-Маадырның биске харыылааны болза, чагааны хынап, сайгарып көөрге, чамдык фактылар шын болуп илереттинген. Ынчангаш райпо баштаар чери дараазында хемчеглерни алган: бирээде, столоваяның шопулак, серөө, стаканнарын бүрүн четчелээн, ийиде, аъш-чемниң ассортиментизин мурнуда турганынга бодаарга, экижиктен. Стол сандайларны чаартыр хемчеглерни ап турар. Аъш-чемниң меңюзун доктаамал тургузарын холга алган. Столовая эргелекчизи эмчиде чыдарын барымдаалаап, түр када тускай кижини тургускан.

Хандагайты столоваязының чемниң ассортиментизи чегей, чемненикчилер олурар сандайлар, столдар чедишпес, шай ижер чүгле дөрт стакан бар деп хомудан бижээн чагааны редакция алган. Олле чагааны истеп, хынаарыбиле улус депутаттарының Өөүр райкүүскомунуң даргазынче чоруткан.

Улус депутаттарының Өөүр райкүүскомунуң даргазының

Өөүрүнүң Хандагайтыда самолёт хонар черниң девискээринде пассажирлер хүлээп алыр бажың хөй кезинде тоочалыг турар. Бо чорук пассажирлер артыжылгазынга таарымча чок байдалды болдурган.

Чагаада айыттынган фактыларның чамдыызы шын болган. Хандагайты аэропортунуң начальниги Х. Ч. Ховалыг төлээге турган. Ооң орнунга ажылдап турган Александр Ооржак ол черинге доктаамал келбейн турганы шын. Аэропорт начальниги Х. Ч. Ховалыгның ажылдап турган үезинде рация өрээлин хаап каапкан чоруй баарын, пассажирлерге эълдек-эвилең эвезин райкүүскомга чугаалажып, сагындырган. Ол дугайын Өөүр райкүүскомунуң даргазының оралакчызы Ч. Шулуу-Маадырның биске харыылааны болза, чагааны хынап, сайгарып көөрге, чамдык фактылар шын болуп илереттинген. Ынчангаш райпо баштаар чери дараазында хемчеглерни алган: бирээде, столоваяның шопулак, серөө, стаканнарын бүрүн четчелээн, ийиде, аъш-чемниң ассортиментизин мурнуда турганынга бодаарга, экижиктен. Стол сандайларны чаартыр хемчеглерни ап турар. Аъш-чемниң меңюзун доктаамал тургузарын холга алган. Столовая эргелекчизи эмчиде чыдарын барымдаалаап, түр када тускай кижини тургускан.

Хандагайты столоваязының чемниң ассортиментизи чегей, чемненикчилер олурар сандайлар, столдар чедишпес, шай ижер чүгле дөрт стакан бар деп хомудан бижээн чагааны редакция алган. Олле чагааны истеп, хынаарыбиле улус депутаттарының Өөүр райкүүскомунуң даргазынче чоруткан.

Улус депутаттарының Өөүр райкүүскомунуң даргазының

ШЫП

4-ку арын ● 1982 ч. ● ноябрь 18

Кызыл-Буруй МЕДЭЭЛЕР

СОЛУН КЕЖЭЭ

Эрзин суурнуң Культура бажыңынга хоочуннарның дайынчы, күш-ажылчы, революсчу чаңчылдарынга тураскаатткан кежээ болуп эрткен.

Районнуң комсомолчулары болгаш аныяктары СЭКП-ниң XXVI съездиниң база ВЛКСМ-ниң XIX съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырары-биле улам шалыпкы, тудунгур ажылдап турарлар. Кежээниң аалчызы, 30 чылдарның комсомолчузу, партия, совет ажылдакчы, ам персоналдыг пенсионер Сергей Самбыраевич Чымба кежээге киришкен, ол үеним комсомолчу ажыл-херектериниң дугайында, комсомол шимчээшкинниниң дугайында амгы үе-биле холбап чугаалаашын аныяктар уяк сонуургал-биле дыңнаан.

ВЛКСМ-ниң XIX съездизиниң делегады, «Нарын» совхозтуң аныяк хойжузу Людмила Банчык, ленинчи комсомолдуң лауреады Антонина Баянова, мурнакчы комсомолчулар Сергей Данчат, Наталья Көкей, Чечек Ооржак, Лариса Ижи, Андрей Бады болгаш өске-даа комсомолчулар моон-даа соңгаар ийи дакпыр күжениишкиннигг ажылдап, ССРЭ-ниң 60 чыл оюн күш-ажылыны белектерлиг уткуурун, өскелерге боттарының үлегер-чижээн көргүзерин хүлээгеннер.

Шеригже келдирткен оолдарның шеригже үдептеп база болган. Төрээн чуртунуң мурнунга боттарының ыдыктыг хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип, дайынчы херектерге ээн идепкейлиг киржип, дайынчы болгаш политиктиг өөредилгениң тергиннери болуурун кежээге сөс ап чүве чугаалааннар күзеп турганнар. Шеригже келдирткен өөрүнүң мурнундан Дмитрий Лопсан кезээде мурнуку одуругга-туржуп, шеригниң техниказын эки шингээдип ап турган, хүлээлгезин эки күүседткен кээрин хүлээнгеп.

Д. ДАМБА-ХУУРАК.

НЕ-ХЕРЭЭЖЕННЕРГЕ

Минскиниң соодукчулар заводунуң профэвилел комитеди не-херээженнерге дузалаарының комплекстиг программазын ажылдап кылган.

Ында чаштарны школа назы четпээн уруглар албан черлеринге тургузарының айтырыы чогумчалыг шиитпирлеттинген. Чайгы дыштанылгаларда шупту чаштар заводтуң пионер лагерьлеринге дыштанып турарлар. Чамдык кадмы кошкактарын сапаторий-профилакторийлерже чорудар. Өг-бүлеэн-биле аңаа дыштанып турарларның саны база хөй. Чыл дургузунда олче профэвилел комитеди 1500 путёвканы берип келген.

Келир үениң иелери база онза хайгаралда. Оларга тускай кабинеттерни дерээн, гигиена өрээлин ажыттыкан. Божуур херээженнерни чиик ажылче шилчидер. Оларның шалыңы ынчан хевээр артар.

(СЭТА-ның корр.).

Минск.

АМЫДЫРАЛДЫ КӨРГҮСКЕН

Күрүненің каттышкан Владимир-Суздаль музейиниң делгелге залдарында улустуң эдилелдерининг талазы-биле чурукчу болгаш чыыкчы И. С. Куликов дугайында делгелге ажыттыган. И. С. Куликов уран чурулга талазы-биле академик кижи.

Делгелгеде көргүскен хеп-сын аймаа, эдилелдер хөй янзы. Өң-баазын сарафаннар, алдын каастал-галыг бөрттер, салбактыг кайгамчык улуг аржыылдар дээш чүү чок дээр. Ол-ла эдилелдерниң аразында янзы-бүрү аптаралар база бар. Аъш-чем кылырына херектээр калбак ыяштар база хөй. Ол-ла делгеледе чурукчунуң ажылдары база делгеттинген. Ылангыя «Кышкы кежээ», «Авазының портреди» дээш өске-даа ажылдар улуг үнелелди ап турарлар.

Эрги эдилелдерни ам көөрге бир янзы онзагай болуп турар болгаш делгелгеге келген кижилерниң улуг сонуургалын чаалап ап турар.

Владимир хоорай.

ЧЕЛЯБИНСК ОБЛАСТЬ. Красноармейск районнуң Миасеы суурда бо чылын мындыг дуржулганы кылып турар: «нулевой» дээр үш класста алды харлыг 75 уругну өөредип турар. Оларны дуржулгалыг башкыларның удуртулгазы-биле арифметиканга, грамматиканга, орус дылга, күш-ажыл аргаларынга өөредип турар. Бичии чаштарның кичээлдери дыка солун эртип. оларны оюп-тоглаа, эки дыштанылга, күш-культура-биле эзлчештирип турар.

ЧУРУКТА: педагог Мария Ивановна Сакулина «нулевой» класстың өөреникчилери-биле кичээл эрттирип тур.

Б. КЛИПИНИЦРЕНИҢ фотозу. СЭТА-ның фотохрониказы.

БҮЗҮРЕЛДИ ШЫНЗЫДАР БИС

Өскен-төрээн черим Хендергеде Жданов аттыг совхоз. Совхозувустуң экономиказы быжыглыг, ажыл-агыйы чылдың-на сайзырап олурарынга кижи сеткили чоргаарланыр. Улуг Октябрьниң 65 чыл оюнуң байырлалының бүдүүзүнде бистиң совхоз күрүнеге эът, дук, сүт садарыңың чыл планнарын ажыр күүсеткен база мал кыштаглаашкынынга белеткеди колдуунда дооскан. Аалывыстан ыракка өөренип тургаш, ындыг медээ дыңнаары бистерге өөрүнчүг болган. Совхозтуң директциязы, партком аныяк оскенни кижизидеринге эвээш эвес сагыш салып турар. Мен бодум Кызылдың көдээ ажылагый техникумунда өөренип турар мен.

Москваның, Иркутскиниң, Красноярскиниң, Кызылдың тускай ортумак болгаш дээди өөредилге черлеринде совхозтуң күсели-биле шупту 15 кижи өөренип турар бис. Бо дээрге Коммунистиг партиның, Совет күрүненің сагыш салышкынының ачызы-дыр.

Ындыг сагыш салышкын дээш өөрүп четтиришкиннии сестерин илередикседим. Аңаа харыы кылдыр эки өөренири, быжыг билигни чедип алыры дээш кызары бистерден, студентилерден негеттинер.

Эрткен чайын дыштанылга үезинде совхозувуска чедип келгеш ажылдап чайладывыс. Москвада өөренип турар Ю. Оруспай 20 тонна сигенни, Кызылда автоорук техникумунда Д. Дамба 8 тонна сигенни, Б. Бегзи-Хуурак 12 тонна сигенни кескеш, совхозка дужаагаанар. Мен бодум хуумда совхозтуң агроному Ф. А. Кочук-Карага дузалажып, өөренип турар эртемим аайы-биле ховуга ажылдадым.

Совхозта ВЛКСМ комитеди аныяктарга дыштанылга кежээзин солуң кылдыр организастаан. Ынчан спортчу маргылдааларны база эрттирдивис.

Бистиң Жданов аттыг совхозта спорт ажылы багай эвес тургустунган. Спортчу секциялар доктаамал ажылдап турар. Дыштанылгада, хостуг шактарывыста ук секцияларга киржип турар бис, ынчангаш бистиң совхозтуң аныяктарында чалгаараар чай чок. Совхозтуң удуртукчулары, партком секретары К. В. Төгүс-оол, көдээ Совет күүскомунуң даргазы Е. Д. Агыы олар спорт ажылынче доктаамал кичээнгейни салып келген.

А бистер, аныяктар өөренип турар черлеривисте база спортчу мергежилиишкин бедидип, секцияларда өөренип турар бис. Чижээ, Москваның Тимирязев аттыг көдээ ажылагый академиязында Ю. Оруспай дзю-до хүрешке, Иркутскиниң культура институдунда Ф. Кенден-оол аактаарынга база ол хоорайда Б. Бегзи-Хуурак тыва хүрешке ук өөредилге черлериниң шилиндек командаларында киржип турарлар.

Бисти өөредип чоруткан төрээн совхозувустуң бүзүрелин шынзыдар дээш улам-на кызып өөренир бис.

Р. МОНГУЛ-ООЛ.
Кызылдың көдээ ажыл-агый техникумунуң сургуулу.

УЛУГ АРТТЫ АШКАНЫ ДЕГ

Ул-ла үеде «Совет Тыва» колхоз тургустунуп, аңаа Кызыл чоогунда Көк-Тей сумузунун, Ондумнуң, Суг-Бажыңның араттары каттыжып киргилээн. Көк-тейжилер боттарының баштайгы каттыжышкын хуралынга партия райкомунуң бюро кежигүнү турган, боттарының чангыс чер-чурттуу Томбаалаң бистерни чалаан.

Аңаа чеде бооривиске, чер шалалыг, делгем чавыт бир бажыңга өг-бүзелерниң эр эөлери чыглып келген. Оларның аразында түгле чангыс херээжен — үжен чылдар үезинде чазак кежигүнү-даа чораан Татьяна Сат бар болган. Ол ам-даа «Совет Тыва» совхозта чурттавышаан.

Кажан чыылганнар көдээ ажыл-агый артелиниң Уставын бадылаарда хууда малды чежени арттырар талазы-биле дыка маргышпааннар. Колхозка ынчан киргеннерниң иштинде элээн хөй малдыыдаа, шуут ядыы-даа кижилерда бар турганнар. А колхозтуң төвүн каяа тургузуп алыр дугайын чугаалажып тура, чыылганнар элээн маргышканнар. Суурну шапкын сугдуг Каа-Хемниң эриинде белик эл кырынга тутса чүл деп саналды Бюрюлбаа киргеш:

—Бистиң колхозувусту түгле Каа-Хем районнуң суурларындан эвес, харын пайысылал Кызылдан ынай-бээр эрткен кижилер магадап көөр кылдыр, шак-ла аңаа тутса эки боор — дээн.

— Шаанда салчактар хүрээзи турган чер ышкажыл ол. Хүрээ орнуна колхоз сууру тургузар деп чүзүл? А картошка, огурецти каяа, канчап өстүрерил? Ол шөлду сай дуглаан чер-ле болгай. Огород суггарар сутта аргамчы-биледаа четпес силер —деп, Мөндүргениң бодамчалыг үнү дыңналган.

— Шын-дыр, эштер! — деп, оңу Татьяна Сат деткээн. Шыпап-ла маңаа, Суг-Бажыңга боттарывыстың огородтарывыска түү хөө, погаа тарын өстүрүп келдивис. Колхозтажып алгаш кижи бүрүзү аңаа үлүүн киирерлер.

Чыылганнар Суг-Бажыңга колхоз төвү тургузар деп саналды деткээн. Ынчалза-даа бадылаар үеде олар ийи саналды каймааын-даа хүлээп алыр мындыг болганнар. Ол-ла чылын ийи кезек черге колхоз суурунуң тудуу-даа эгелей берген. Оларның аразы ийи-үш-ле километр турган. Сөөлүнде барып Мөндүргениң саналын шупту деткип, бедик эл кырынга тудуп эгелээн.

Кызыл районнуң араттарының амыдыралында төвгүлүг болуушкун— массалыг коллективизация үезинде Чедерниң делгем ховузунга эң-не улуг колхоз тургустунган. Ону Кур-Чер суур төптүг «Тиилелге» колхоз деп адааннар. Бижик-билиглиг, ажыл-агыйжы кашпагай кижи боорга суму даргазы Сүлдүмоолду колхозтуң баштайгы даргазынга сокгуп алганнар.

Чедерниң ховуларынга ажыл- immediate чаа ёзу-биле хайныккан. Баштайгы чылда-ла чангыс-даа трактор чок турган колхоз аъттарны, шарыларны, тевелерни ажыглап, күрүнеден үрезин талазы-биле улуг дузаны алгаш, Шамбалыг аксында кур черге үш үүс гектар кызыл-тасты тараан.

Баш бурунгаар маңаа чугаалап каалыынар. Он ажыг чыл эрткенде «Тиилелге» совхоз Чедерниң ховуларынга дөртен муң хире гектар тараа культураларын тарып, күрүне шыгжамырынче үзорби муң тонна чедир кызыл-тасты урган!

Районнуң араттарының амыдыралында колхозчу чазгай амыдыралды тургузарының ол улуг артын ажып эртеринге улуг бергелер-даа турган. Арга-дуржулганың чавызындан база чер болгаш мал ажылының перспективаларын ногуур деңнелге өөренип көрбейи организастаттынган чамдык артельдерни каш чылдар эрткен соонда улгаттыр каттыштырар ужурга таварышкан. Чижээ, үстүнде чугаалааным Бичe-Баян-Колга тургустунган колхозту Сесерлиг сумузунуң төвүнде колхоз-биле каттыштырган турган.

Элегес-Аксыңга «Бай-Булуң» деп колхоз турган. Аңаа ол-ла Ээрбек сумузунуң араттарының чамдыызы, а ол ышкаш Таңды районнуң чамдык кижилери каттышканнар. Ол артельди партия организациязының секретары Тыртык-оол болгаш организакчы арга-мергежилдиг Ламасүү олар удуртуп турган. Баштайгы чылында-ла колхозчулар суттарылга бугазы каскаш, ооң суун Элегес хемден Бай-Булуңда улуг эвес ховуже агыскаш, тараа тарып эгелээннер. Амгы үеде ында туүйбу заводу бедип үнгеп. Ынчалза-даа тараа тарыыр чер дыка бичии болганындан бай-булуңчулар Таңды районнуң девискээринде Оңгар-Ховуга тараа культураларының чаагай дүжүдүн берген баштайгы дилиндектерни аңдарганнар.

Элегес-Аксы суур сөөлүнде барып колхоз төвү эвес, а дагжылар сууру апарган, а артельдиң ажыл-агыйы «Тиилелге» колхозка каттыжа берген үүве...

Тываның араттарының амыдыралында дөртен чылдарны сөөлүүредир эгелээн ол улуг чаартылгалар ындың амыдыралында уттундурбас улуг эргилде болуп, чаагай орукту ажыктан. Ол бүтүнүү дугайын амгы үеде ийи дакпыр орденнит Совет Тываның булуң бүрүзүнде ССРЭ-ниң 60 чыл оюнга уткуштур хайныккан тургузукчу ажыл-иштен көрүп, магадап чоруур бис.

М. ПАХОМОВ,
хоочун коммунист, персоналдыг пенсионер.

ШЫДЫРАА ОЛИМПИАДАЗЫНДА

ЛЮЦЕРН. Ноябрь 16. Шыдыраа олимпиадазының он дөрткү оюнунда ССРЭ-ниң командазы (эр улус) ол маргылдааларга хуусаа бетинде тиилелгени чедип албышаан. Данияның командазын 2,5:1,5 санга удуп алган.

ССРЭ-ниң херээжен улустуң шыдыраага шилиндек командазы Бразилияның шилиндек командазын 2,5:0,5 санга тиилээн.

телевидение

НОЯБРЬ 18-ТЕ
ЭИРГИ ПРОГАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Ye». 8.45 — Эртенги гимнастика. 9.00 — «Күсалатопряха». Төп телевидениенин болгаш Бүгү-эвилел радиозунуң ургларның Улуг хорунуң киржилгези-биле музыкалыг дамчыдылга. 9.30 — «Шилден даштан оваарымчалыг, болуңар!». Уран-чечен телефильм. (ГФР). 11.00 — Будуруглге гимнастиказы. 11.30 — Телемедээлер. 11.35 — 14.15 — Чапсар. 14.15 — Телемедээлер. 14.35 —«Кедээ коммунистернин ажыл-херектери». Документалдыг фильмнер: «Юстин Лучин-биле бир хүндө», «Чаагай хүн дээш» 15.10 — М. Равель. «Болеро». Новосибирскинин үлегерлиг симфония оркестри күүседир. 15.30 — «Билир болгаш кылын бил». Школачыларга эртем-тайылбырлыг дамчыдылга. Дамчыдылганы — ССРЭ-ниң ужудукчу-космонавтызы, Совет Эвилелиниң Маадыры В. Д. Зудов чорудар. 16.15 — «Шыдыраа школазы». Этелеп чоруурлар клазы. Дамчыдылганы — спорт мастери Б. Шашин чорудар. 16.45 — Аныяктар адресгери. 17.45 — Миллионнарның ленинчи университеди. Кижиниң утаан-боданы. Дамчыдылганы философия эрдемнериниң доктору Е. А. Ануфриев чорудар. 18.15 — «Ангы-ангы өөнүү ырыжыктар». МАИ-ниң Культура ордузуңун ургларның хор студиязының концерти.

КЫЗЫЛДАН

18.30 — Телемедээлер.

МОСКВАДАН

18.45—Бөгүн делегейде. 19.00 — Ракета шериглериниң болгаш үгер-боо хүнүнге, ССРЭ-ниң камгалал министриниң оралакчызы, стратегиг ракета шериглериниң кол командылакчызы армия генералы В. Ф. Толубковуң чугаазы. 19.15 — Концерт. 19.30 — «...Күүселде үезинде өлүрткен». Уран-чечен фильм. 21.00 — «Ye». 21.35 — «Солдат мемуарлары». 5-ки фильм — «Машиналар эвес, а алдын». Документалдыг телефильм. 22.35 — Бөгүн делегейде. 22.50 — 23.40—Венаның И. Штраус. аттыг камерлиг оркестри ойнаар.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
КЫЗЫЛДАН

18.00 — Ургларга фильм: «Сурагжаан өдүрекчигеш Тим». 18.30 — Телемедээлер. 18.45 — «Маргарита Войтес шырлаар». Фильм-конперт. 18.55 —«Азия төвү». Информациялыг-публицистиг программа. 19.10 — Чарлалдар. 19.15 — «ССРЭ-ниң 60 чылынга — 60 малыпчы неделя». Дамчыдылга. 19.45 — «Элчегден элчегге чедир». Телефильм.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Валя угбайның чугаалаңы...» 20.15 — «Корум-чурум камгалалында». Совет милицияның ажылының дугайында телеочерк. 20.45— К. Сен-Санс. Фантазия. 21.00 — «Ye». 21.35 — 23.20—«Мээн чеди оолдарым...» Уран-чечен фильм.

МОСКВАДАН

12.00 — Испан дыл. 12.30 — Физика. 9-ку класс. Кристалларның тургузу болгаш шынарлары. 13.00 — «Читкен экспедиция». Субтитрлиг ураичечен фильм. 1-ги серия. 14.05 — «Бистиң садывыс». 14.35— Физика. 6-гы класс. Бүтү делегейниң тыртышкыны. 15.05 — ПТУ сургуулдарынга. Эстетиктиг кижизидилге. Сагылга-чурумнуң болгаш өскелер-биле харылзажырының культуразы. 2-ги дамчыдылга. 15.35 — «Үелерниң дириг харылзаазы». Эртем-нептерелдиг фильм. 15.50 — Телемедээлер. 16.00 — 18.00 — Чапсар.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

Айтырыңар, харыылап берээл

КАНЧААР ҮЛЭЭРИЛ?

Чөөн-Хемчик районда «Тыва» совхозтуң чурттакчылары бис. Чыл иштиниң ниити орулгазын канчаар үлээрил? Өг-бүленің херээжен ээзи беке организацияга түр када бир кижиниң орнунга ажылдап турган, ажылдавайн барганда, өөнүң ээзиниң ажылдап турган черинден дузаламчыны ап болур бе?

Р. КУУЛАР,
В. ОНДАР,
Х. ДОСХАН.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1974 чылдың сентябрь 25-те хүлээп алганы «Эвээш орулгалыг өг-бүлелерниң уругларынга дузаламчыны доктаадыр болгаш төлээр чүрүмүнүң дугайында» Дүрүмниң 25-ки пунктузунда эвээш орулгалыг өг-бүленің календарлыг чыл иштинде ниити алган орулгазын тодарадырда, ындыг өг-бүленің эрткен календарлыг чыл дургузунда ниити орулгазын 12 айга үлээр. А ооң соонда бир айда ап турар акша орулгазын өг-бүленің кежигүн санынга үлээрин айыткан. Бир эвес эвээш орулгалыг өг-бүленин эрткен чылда ниити орулгазын чыл иштинде ажылдаан айларының санынга үлээр болза, чүтле ажылдаан айларда орулгазы тодараттынар. Ынчангаш эвээш орулгалыг өг-бүленің ажыл кылып шыдаар кежигүн бүрүзүнүң эрткен календарлыг чыл иштинде ниити орулгазын 12-ге үлээр.

Ургларынга дузаламчы ап турган не совхозта ажыл чок болганындан ажылын каар ужурга таварышканда, дузаламчыны өөнүң ээзиниң ажылдан турар черинче шилчидер дугайында билдиришкинни киирер. Ашаа пенсияже үнгеш азы инвалид пенсиязы ап турар болгаш ажылдавайн турар болза, ынчан дузаламчыны районнуң социал хандырылга черинден алыр ужурлуг.

Эвээш орулгалыг өг-бүленің ургларынга дузаламчыны эрткен чылдың декабрьга чедир алыр кылдыр доктаатканда чаа чылда дузаламчыны билдиришкин болгаш чугула документилерни дөгерезин дужааган айдан эгелеп алыр. Бо таварылгада эрткен айларның дузаламчызын бербес. Күш-ажыл хоойлузунуң ниити негелделерип ёлугаар ажылчын азы албан-хаакчы кижи ажылдан бодунуң азы администрацияның күзели-биле үнгенде, администрация ону ажылдан хостаан дугайында дужаалды үндүрүп, аңаа ат салдырып таныштырар болгаш ол-ла дораан үзе санажылганы чорудун, күш-ажыл дептерин ажылдакчыга хүлээдип бээр. Ол үеден эгелээш, администрация-биле ажылдакчының аразында чардынган күш-ажыл кереэзи күш чок болур.

Кажан ургларынга дузаламчы ап турган ие совхозта ажыл чок болганындан ажылын каганда, а совхоз директору ажылдан үндүрер дугайында дужаал үндүрбээнде база күш-ажыл дептерин ажылдакчыга хүлээтпээнде, ие биле администрацияның аразында чардынган күш-ажыл кереэзи уламчылап, күштүг бөөп артар болгаш бо таварылгада ие дузаламчыны алыр ужурлуг.

А. АЖИ.
профэвилелдерниң Тыва область чөвүлелиниң юрист-консультантызы.

АГААР

Бөгүн республикага бүрген, аязыр. Чамдык черлерге быскан хар чаар. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени секундада 5—10 метр. Дүне агаарның температуразы — 22—27 градус соок. Хүндүс—10—15 градус, чамдык районнарга — 4—1 градус.

Кызылга хар чагбас. Хаттың дүргени 5—10 метр. Агаарның температуразы дүне — 23—25, хүндүс—10—12 градус.

КИНО

НОЯБРЬ 18-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Адырлыышкын» 10.00, 12.50, 17.00, 20.00, **«Бистер дүжүп бербейн, кел чор бис»** 15.40 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Орнонуң дузаа» 9.30, 11.20, 13.10, «Кезээде белен!» 15.00, **«Специальноска контроль ажыл»** 17.00, 18.40, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Немелде ие» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Дүргеп... чажыт... губчека» 18.30, 20.30 шактарда.

НОЯБРЬ 19-ТА

«НАЙЫРАЛ»: «Адырлыышкын» 10.00, 12.50, 17.00, 20.00, **«Бистер дүжүп бербейн, кел чор бис»** 15.40 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Гуго бегемот» 9.30, **«Орнонуң дузаа»** 11.00, 12.50, **«Бодун амыдыралдан тывар»** 15.00, **«Специальноска контроль ажыл»** 17.00, 18.40, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Хек-даваннар болгаш эдельвейстер» 15.00, **«Амыдырал кайгамчыктыг»** 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

Солунчуң дараазындагы номери ноябрь 20-де үнер.

Тываның туризм болгаш экскурсия талазы-биле область чөвүлели агаар-биле аян-чорук кылыр күзелдиг кижилерни дараазында маршрутче чалап тур:

— Москваже — ноябрь 23-тен 27-ге чедир, путёвка өртээ—200 рубль;

— Ортаакы Азияже —ноябрь 29-тан декабрь 10-га чедир, путёвка өртээ — 283 рубль.

Орук хөлезини, чиир чеминиң болгаш чурттаар черининг өртээ, экскурсия хандырыга путёвка өртээнге кирген.

Айтырар адреси: Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 1. «Мөңгүлек» гостиница, 103 дугаарлыг кабинет. Телефону 2-51-76.

Сонуургактарга

РУТЧЕНКО ДЕП КЫМЫЛ?

В. Суриковтуң бедии-биле үнелеп чораны талантылыг башкы, чурукчу М. Рутченконуң чогаадыкчы ажыл-чорудулгазын Донецкиниң уран чүүл музейиниң эртем ажылдакчылары сонуургап, шинчилээннер. Сибирьге үр үеде чурттап чораан украин чурукчунуң музейде кадагалап турар 12 чуруктуң чураанын тодарадып, чурукчунуң амыдырал-чуртталгазының төвгүзүк тургусканнар.

Красноярскиниң хевирин көргүскен чуруктарда «М. Рутченко» деп ат бижиттингендаа болза, таймылыр дептериниң чаңгызында-даа ооң дугайында бижиизээн болган. Чурттуң өске музейлеринде база чурукчунуң дугайында чүү-даа тывылбаан. Рутченко дугайын Красноярскиге XIX чүс чылдарның төнчүзүнде чурттап турган Суриков-биле харылзаалардан дилээрин музейниң килдис эргелекчизи Г. Панова шиитпирлеп алган. Ол шиитпир эң шын, чедишкинниг болган. Улуг орус чурукчунуң дугайында литературадан, архивтерден Рутченкога хамаарышкан документилерден ажыда, ооң бодунуң чагаалары база тывылган.

Михаил Александрович Рутченко (Короткоручка) украин тараачыннының өг-бүлезинге 1863 чылда Полтав губерниягa төрүттүнген. Петербургтуң Чурук академиязынга хостуг дыңнакчы кылдыр кирип алгаш, чуруурунга кайгамчык салымныын ол көргүскен. Ынчалза-даа ядыы амыдырал ооң долу өөредилге курсунун доозуп алырынга шаптыктаан, аныяк чурукчу, башкыларыбиле Сибирьже чорупкан.

Красноярск губерниялың оолдар гимназиязынга ол башкылай берген, ынчан аңаа В. И. Суриков база чедип келген. Чурукчулар аразында эгелээн улуг найырай «Морозова боярыняның» авторунуң чуртталгазының сөөлгү хүннеринге чедир уламчылаан. Суриков аныяк чурукчуну бүгү талазы-биле деткип, ооң портреттер чуруур бедик мергежилиин демдеглеп чораан. Уран чүүлдүң янзы-бүрү жанрларынга күжүн шенеп көрген Рутченкону шилер чуруктарын чуруурунче ол черниң театры чалаан. Красноярскиде дуганның каастал газын ооң холду-биле кылган. Ынчан Сибирьниң кайгамчык чараш бойдузун көргүскен графиктыг бөлүк чуруктар тургустунган.

Рутченко назылай бергеш, Украинаже ээп келген. Совет эрге-чагыргазының баштайгы чылдарында төрээн черинге чуруга база ниити билиг школаларын организастаарынга киришкен. Чурукчу 1937 чылда явчээн. Бөдүүн тараачын чурукчунуң чогаалдарын дилеп, шинчилээр ажылды музейниң ажылдакчылары уламчылаевышаан.

И. ДЬЯЧКОВА,
СЭТА-ның корр.

ӨӨРЕНИРИН КҮЗЭЭННЕРГЕ

Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалының белеткел салбыры 1982-83 өөредилге чылында үндезин националдыг дыңнакчыларны хүлээп ап турар.

Дооскан ортумак билиглиг ажылчыннардан болгаш ССРЭниң Чепсектиг Күштериниң хүрээлениинден халашканнардан аңаа өөренирин күзээн кижилерни белеткел салбырынга хүлээп алыр.

Ажылдап турган кирер дээш кижилер сөөлгү ажылдаан черинге декабрь 1-ге чедир бир чылдан эвээш эвес ажыл стажтыг болур ужурлуг.

Белеткел салбыры Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалының дараазында мергежилдерге өөренири-биле дыңнакчыларны хүлээп алыр: **автомобиль транспортун ажыглаары; үлетпүр болгаш хамаатыг тудуглар.**

Белеткел салбырының дыңнакчыларын 40 рубль хемчээлдиг стипендия-биле хандырар. Чурттар чер чок кижилерге общежитие бээр. Белеткел салбырын чедиишкиниг дооскан болгаш шылгалаларны эки дужаагаан дыңнакчыларны институттуң бирги курузуга киреринин экзамени чокка хүлээп алыр.

Документилерни **ноябрь 25-ке чедир** дараазында адресте хүлээп ап турар: Кызыл хоорайның Рабочая кудумчузунуң № 4 бажың, белеткел салбыры. Салбырга киреринин шиитпирээри — ноябрь 25—26. Өөредилге декабрь 1-де эгелээр.

ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң хүрээлениинден халашкан кижилер документилерни январь 15-ке чедир киирип болур.

Директорнуң адынга билдиришкинге кожар чүүлдер: ортумак билиг дугайында документ (бодун), өөредип чоруткан бижик, алды фото-чурук (3×4 см хемчээлдиг), № 286 майык баатаар эмчи шынаылгазы, Күш-ажыл дептериниң хоолгазы.

Редакциянық адреси: индекс 667000

667000, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажың № 3. Телефоннары: Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң орлакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, пропаганда килдизинин 2-31-75, культура килдизинин 2-23-54, көдээ ажыл-агый килдизинин 2-21-47, үлетпүр килдизинин 2-31-75, чагаа килдизинин 2-41-27, информация килдизинин 2-20-60, корректорларның 2-27-41, бухгалтериянын 2-12-45, солуп келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар

Чагыг № 2030.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүделиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле эргелелиниң типографиязы. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажың № 1).

ТС—01002

Бүгү чурттарның пролетарийлери каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 268 (12058) | 1982 чылдың ноябрь 20, суббота | 1925 чылда үндезилеттингеп | Өртээ 3 көп.

СЭКП Төп Комитединде, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинде, Профессионалдар Эвилелдериниң Бүгү-эвилел Төп Чөвүлелинде болгаш ВЛКСМ Төп Комитединде

Чоокта чаа СЭКП Төп Комитеди, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели, ВЦСПС болгаш ВЛКСМ ТК «1982—1983 чылдың кышкы үезинде мал кыштаглаашкынын чедиишкиниг эрттирери, мал ажылының продуктуларын бүдүрерин болгаш садарын көвүдедири дээш Бүгү-эвилелдиң социалистиг чарыжын калбартыр дугайында» доктаалды хүлээп алган.

Колхозчулар, совхозтар ажылчыннары, көдээ ажыл-агыйның болгаш агроүлетүр комплекизиниг оске-даа адырларының ажылдакчылары СЭКП-ниң XXVI съездизиниң, СЭКП ТК-ның май (1982 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырбышаан, Аъш-чем программазын күүседир, планнарны болгаш ССРЭ-ниң тургустуганыңдан бээр 60 чылынга алдар кылдыр алган социалистиг хүлээлгелерин күүседир дээш кызымаккай ажылдап турарын доктаалда демдеглээн.

Бүдүрүлгениң дыка хөй мурнакчылары болгаш чаартыкчылары, мал бригадаларының болгаш фермаларының, колхозтарның, совхозтарның, ажыл-агый аразының бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының коллективтери 1982—83 чылдың кышкы үезинде мал кыштаглаашкынын чедиишкиниг эрттирер, эътти, сүттү болгаш мал ажылының оске-даа продукциязын бүдүрерин болгаш күрүнеге садарын көвүдедир дээш Бүгү-эвилелдиң социалистиг чарыжын калбартыр чорудар деп инициативаны көдүргенер.

Мал ажылдыгларның патриотчу эгелээшкинин Сельхозтехниканың бүдүрүлгелериниң болгаш каттыжыышкыннарының, комбикорм, микробиология, аъш-чем, эът болгаш сүт үлетпүрүнүң, балык ажыл-агыйының коллективтери, бүдүрүлге мурнакчыларының инициативазын чүүлдүг деп көрген.

Бүдүрүлге мурнакчыларының инициативазын бүгү хемчег-биле деткиргеш, Бүгү-эвилелдиң социалистиг чарыжын «Мал ажылы — шалыпчы фронт!» — деп кыйгырыгның адаа-биле улам калбартып чорударының талазы-биле организаторлар болгаш политиктиг ажылды күштелдиргеш эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларының, партия крайкомнарының, обкомнарының, округкомнарының, хооркомнарының болгаш райкомнарының, ССРЭ-ниң министерстволарының болгаш ведомстволарының, эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдерине, улус депутаттарының крайлар, областар, хоорайлар, районнар, көдээ болгаш суурлар Советтериниң күүскомнарына, агроүлетүр каттыжыышкыннарына, профсвилел болгаш комсомол органнарына, колхозтарның, совхозтарның болгаш агроүлетүр комплекизиниң оске-даа бүдүрүлгелериниң партия, профсвилел болгаш комсомол эге организацияларына сүмелээн.

Социалистиг чарышты организастаарының бедик деңнелдиин болгаш дээштиг чорууң хандырар, коллектив бүрүзүнге күш-ажылчы маргылдаашың болгаш кижилерниң ботботтарынга эш хуузунуң ёзузу-биле дузалажырының байдалын тургузар, түңнелдерни шалыкыны-биле үндүрер, оларны чаржып турар бүгү кижилерге чедир дыңнадыр, бүдүрүлге мурнакчыларының дуржулгазын калбаа-биле көргүзер, хожудап турарларга дузалаар херек.

Күш-ажылды болгаш бүдүрүлгени организастаарыга мурнакчы дуржулганы неппередир, ажылчы чоннарны күүсне планнарын база социалистиг хүлээлгелерин чедиишкиниг күүседиринче мобилизастаар талазы-биле удуртукчуларын болгаш специалистерниң ролюн болгаш харыы-салгазын бедидер. Агроүлетүр комплекизиниң бүдүрүлгелер болгаш организациялар коллективтериниң аразында ажыл-агыйжы кады ажылдажылганы база бот-боттарынга дузалажылганы быжыглаар.

Бүдүрүлгелер болгаш каттыжыышкыннар коллективтериниң инициативазын хөгжүдер болгаш деткиир:

Сельхозтехникага—ачы-дуза чедирип турары бүгү ажыл-агыйларга фермаларныг, чем шехтеринин комплекстиг техниктиг ажаалдазын, машиналарның болгаш дериг-хереглелдерниң соксаал чок ажылын, малды ажазырның, чемнерни болбаазырадып кылырының база белетхээринин хөй күш чарыгдаар ажылдарын механизастаарын, оларның чөп ажыглалын, аналаа үдезилээш малдың болгаш куштүң продуктулуун бедидерин хандыраар талазы-биле;

эът болгаш сүт үлетпүрүнге — малды болгаш сүттү шуут бүдүрүп турар черлерине барып дорт хүлээп алгаш, белеткел организацияларның транспорту-биле чедирерин дыка калбартыныын, ону чогуур үезинде болбаазырадып кылырын база түңнел продукциязын бедик шынарын хандырарының талазы-биле;

холуксаалыг чемнер болгаш микробиология үлетпүрүнге база балык ажыл-агыйынга — көдээ ажыл-агыйга долу үнелиг холуксаалыг чемнерни, белок-биле байлак чем чиг-эдин, витаминнерни, чемге минералдыг болгаш оске-даа немелделерни, эм база ветеринар-профилактиктиг бүдүмелдерни бүдүрүп бээрининг планнарын ажыр күүседириниң күрлавылоларын база аргаларын дилеп тып ажыглаар талазы-биле.

Мал кыштаглаашкынын организастыг эрттирген, эът, сүт болгаш оске-даа продукциязы бүдүрер болгаш күрүнеге садар талазы-биле планнарын база социалистиг хүлээлгелерин күүседиринге эң эки көргүзүлгелерни чедип ап, малдың баш санын камгалап алырын, оон продуктулуунуң бедиирин, мал ажылының продуктуларын бүдүрерин болгаш садарын остүрерин эң улуг хемчээлге хандырган бригадалар болгаш фермалар, колхозтар, совхозтар, ажыл-агыйлар аразының болгаш көдээ ажыл-агыйның оске-даа бүдүрүлгелериниң, организацияларның болгаш албан черлериниң дузалал көдээ ажыл-агыйларының коллективтерин, а олүшкаш район нарны болгаш автономнуг округтарны, областарны, крайларны, автономнуг болгаш эвилелдешкен республикаларны 1982-83 чылдың кышкы үезинде мал кыштаглаашкынын чедиишкиниг эрттирер, мал ажылының продуктуларын бүдүрерин болгаш садарын көвүдедир дээш Бүгү-эвилелдиң социалистиг чарыжының тиилекчилерин шаннаары-биле ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң болгаш ВЛКСМ ТК-ның 1240 хүндүлел бижиктерин доктаал ёзугаар тургускан, олардан:

эвилелдешкен республикаларны шаннаары-биле—50-ден 100 мун рубль чедир түңнүг акша шаннадлыг 6 хүндүлел бижиктери;

автономнуг республикаларны, крайларны, областарны болгаш автономнуг областарны шаннаары-биле—20-ден 50 мун рубль чедир түңнүг акша шаннадлыг 34 хүндүлел бижиктерни;

автономнуг округтарны болгаш районнарны шаннаары-биле — 5-тен 15 мун рубль чедир түңнүг акша шаннадлыг 200 хүндүлел бижиктери;

колхозтарның, совхозтарның, ажыл-агыйлар аразының болгаш оске-даа бүдүрүлгелерниң база организацияларның үлетпүр бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларның дузалал көдээ ажыл-агыйларының коллективтерин шаннаары-биле — 3-тен 5 мун рубль чедир түңнүг акша шаннадлыг 1000 хүндүлел бижиктерни доктаатқан.

СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң болгаш ВЛКСМ ТК-ның хүндүлел бижиктери-биле шаннаткан ажыл-агыйлар, бүдүрүлгелер болгаш организациялар хамаарышкан министерстволарның болгаш ведомстволарының доктаатқан негелделерин ёзугаар автобустарны болгаш автомобильдерни алыр.

Дараазында саналдарны хүлээп алган:

1983 чылда Бүгү-эвилелдиң социалистиг чарыжының тиилекчилерин шаннап мактаары-биле Совет Эвилелиниг эвя-чорук кылыр болгаш даштыкы чурттарже баар чингелделиг 18 мун туристи путёвканы ВЦСПС-тиң тускайлап бээрининг дугайында:

эң эки комсомолчу-аныяктар коллективтерин шаннаарынга 700 хүндүлел дипломун тургузарын база бүдүрүлгенин мурнакчыларын шаннаары-биле 1 мун туристи путёвканы ВЛКСМ ТК-ның тускайлаарының дугайында;

министерстволарның, ведомстволарның болгаш профэвилел ТК-ның 2,4 мун хүндүлел дипломун ук министерстволарның, ведомстволарның база профэвилел ТК-ның акша шаннадларын феомз бригада, цех болгаш участок коллективтерин шаннаарынга, олүшкаш 1982-83 чылдың кышкы үезинде мал кыштаглаашкынын чедиишкиниг эрттирер, мал ажылының продуктуларын бүдүрерин болгаш садарын көвүдедир дээш Бүгү-эвилел социалистиг чарыжының тиилекчилерин — мурнакчыларны шаннаарынга 4 мун хүндүлел дипломну акша шаннадлары-биле кады доктаалдың тургузарын;

1982-83 чылдың кышкы үезинде мал кыштаглаашкынын чедиишкиниг эрттирер, мал ажылының продуктуларын бүдүрерин болгаш садарын көвүдедир дээш Бүгү-эвилел социалистиг чарыжының түңнелдерин үндүрерге 1982 чылдың IV кварталының болгаш 1983 чылдың бирги чартыкының көргүзүглерин барымдаалаарын доктаалда айыткан.

Бүгү-эвилел социалистиг чарыжыңа шылгарангай чедиишкиннерлиг болган база 1982-83 чылдың кышкы үезинде эът, сүт болгаш мал ажылының продуктуларын бүдүрерин көвүдедир талазы-биле планнарын болгаш социалистиг хүлээлгелерин күүседиринге күш-ажылчы шылгаралдын өлегер-чижээн көргүскен ажылдакчыларны ССРЭ-ниң

(Уланчызы 2-ги арында).

СЭКП Төп Комитединден, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумундан, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинден

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Леонид Ильыч Брежневтиң мөчээни-биле холбаштыр Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң адрезинге эвилелдешкен республикаларның Компартияларының ТК-ларындан, Дээди Советтериниң Президиумнарындан болгаш Министрлер Чөвүлелдеринден, партия, совет болгаш хөй-ниити организацияларындан, үлетпүр бүдүрүлгелерниң, албан черлериниң, тудугларның күш-ажылчы коллективтеринден, колхозтар болгаш совхозтардан, өредилге черлеринден, Совет Армияның болгаш Флоттуң дайынчыларындан, партия хоочуннарындан, Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилеринден, тус-тус хамаатылардан кажыдал иледиишкиннерни келгилээн.

Бистиң партияга, бүгү совет улуска таварышкан аар чидириг-биле холбаштыр ханы кажыыдалды ында илеретпишаан, бистиң Төрээн чуртувустуң алдарлыг оглу, Ленинниң улуг хөрээниң шынчы уламчылакчызы, чалбыыштыг патриот болгаш интернационалчы, сураглыг революсчу, тайбың дээш демиселчи, күш-ажылчы чоннуң эрге-ажыктарына, коммунизмниң хөрээнге бүгү амыдыралын кызыгаар чокка бараалгадып турускаатқан, амгы үениң улуг политиктиг болгаш күрүне ажылдакчызы Леонид Ильич Брежневке хүндүткелдиң ёзузун бедик үнелел-биле илергейлээн.

Эртемниг коммунизмниң теориязын болгаш практиказын хөгжүдеринге, СЭКП-ниң XXIII — XXVI съездилериниң шиитпирлеринде айыттынган СЭКП-ниң иштики болгаш даштыкы политиказын ажылдап кылырынга база боттандырарынга Леонид Ильич Брежневтиң улуг салыышкынын, чоннуң калбак массаларының ажылын сырый каттыштырып база углап баштап шыдаар политиктиг уран арга-мергежилдиг лениичи школаның удуртукчузунуң бедик мөзү-шынарлэрын, партияның коллективтиг удуртукчу штавы — СЭКП Төп Комитединиң болгаш ооң Политбюрозунуң ажыл-чорудулгазын кажыдал иледиишкиннеринде демдеглээн.

Бо хүннерде коммунистер, бистиң чурттувустуң бүгү ажылчы чоннары ленинчи партияга ханы бүзүрелин, ооң иштики болгаш даштыкы политиказын деткип, чүүлдүргүнүп турарын илергейлеп көргүскеннер. Партия болгаш Совет күрүне бүгүле күжениишкиннерин чурттуң экономиктиг болгаш измалаал күчүзүн улам улгаттырарынче, бистиң хөй националдыг Төрээн чуртувустун акы-дуңма улустарының майгынарын быжыглаарынче, чоннуң чаагай чорууң безидеринче, социалистиг демократияны хөгжүдеринче моон соңгаардаа углаар дээрзинге быжыг бүзүрелин олар илереткеннер.

Л. И. Брежневтиң мөчээни-биле холбаштыр ханы кажыыдал илередиишкиннери социалистиг чурттарның удуртукчуларындан болгаш ажылчы чоннарындан, коммунистиг болгаш ажылчын партиялардан, революсчу-демократтыг партиялардан болгаш организациялардан келгилээн. Кажыыдал илередиишкиннери күрүнелер болгаш чаагай баштыңнарындан, а олүшкаш хөй-ниити организациялардан болгаш делегейниң хөй-хөй чурттарының хамаатыларындан алдынган. Тайбыңны быжыглаарынга болгаш улустар аразынга тайбың кады ажылдажылгага, делегейге дүшкүүрлүг чорукту чавырылдырарынга болгаш ядролуг халаптың айыылындан нижи төрелгетенни чайладырынга Л. И. Брежневтиң ажыл-чорудулгазын олар үнелеп көргеннер. Социалистиг дем каттыжылгазының сырый каттыжыышкынын, делегейниң коммунистиг шимчээшкининиң чаңгыс эвин быжыглаарынга Л. И. Брежневтиң улуг ачы-хавыязын, улустарның национал болгаш социал хөталгазының шимчээшкининге ооң салыышкынын акыдуңма чурттарның болгаш коммунистиг партияларның, революсчу-хөталгалыг шимчээшкиннерниң удуртукчулары демдеглээн.

Леонид Ильич Брежневтиң мөчээни-биле холбаштыр боттарының ханы кажыыдалын илереткен партия, совет болгаш хөй-ниити организацияларга, күш-ажылчы коллективтерге, Совет Армияның болгаш Флоттуң дайынчыларынга, кажыыдалын илереткен кижи бүрүзүнге үүректиң ханызындан четтиргенин СЭКП Төп Комитеди, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели илергейлеп тур.

СЭКП-ниң, бүгү совет улустуң аар чидирии-биле холбаштыр бистиң партиявыс болгаш чуртувус-биле боттарының эп-сеткилин каттыштырган даштыкы эштерге болгаш өңнүктерге, социализм чурттарының ажылчы чоннарынга, акы-дуңма партияларга, социал депшилге дээш демиселчилерге үүректиң ханызындан четтиргенин СЭКП Төп Комитеди, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели илергейлеп тур.

Л. И. Брежневтиң чырыткылыг тураскаалын сактып ёзулаан күрүнелерниң болгаш чазактарның бүгү удуртукчуларына, күрүне болгаш хөй-ниити ажылдакчыларына ханы четтиргенин СЭКП Төп Комитеди, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели илергейлеп тур.

СЭКП ТӨП КОМИТЕДИ | ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУ | ССРЭ-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИ

ЛЕНИНЧИ УГЛАНЫЫШКЫН-БИЛЕ

Л. И. БРЕЖНЕВТИҢ ЧОГААЛДАРЫНЫҢ 9-КУ ТОМУ

Политиктиг литература парлаар черден Л. И. Брежневтиң «Ленинчи угланыышкын-биле (1981 чылдың кырт — 1982 чылдың июнь)» деп ажылдарының тоску тому чырыкче үнген.

Ол том совет кижилерге, дыка хөй чурттарның коммунистеринге амыдыралдың болгаш демиселдиң өредилгезине ному болу берген «Завод гудогу-биле чурталга», «Төрээн чурт дугайында бодал» деп сактыышкыннар-биле эгелээн.

Ол томда кирген чогаалдарда партияның XXVI съездизиниң теогүлүг шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш СЭКП-ниң кылып турар хөй талалыг ажыл-чорудулгазын көргүзүп турар.

Ол чыындыңың материалдарында ленинчи национал политиканы партияның боттандырып турарынга хамаарышкан чугула чүүлдер көргеш, ооң өндүр-улуг чедиишкиннерин бүүрелдин-биле көргүскен, амыр уе-чадавыл сорулгаларын тодаратқан.

СЭКП-ниң болгаш Совет чазактың 80 чылдарга Тайбың программазын амыдыралга боттандырар талазы-биле кызымаккай болгаш чайгылыш чок ажыл-чорудулгазын көргүзүп турар материалдарны номда калбаа-биле киирген.

Ол чыындыда кирген ажылдар теоретиктиг болгаш практиктиг улуг ужур-дузалыг боош турар. Оларда Коммунистиг партияның иштики болгаш даштыкы политиказының ең байлак дуржулгазын көргүзүп турар. Олар коммунистерни, бүгү совет кижилерни шиитпирлээр ужурлуг парын болгаш харыысалгалыг сорулгаларның дугайында биллиг-биле чепсегленп, бистиң пиитиледдиң хогжүлдезиниг келирүезин көөр арганы берип, партияның политиказын боттандырып чорударының оруктарын айтып турар.

(СЭТА).

ИЙИ МИЛЛИОН «ЗАПОРОЖЕЦ»

ЗАПОРОЖЬЕ. (СЭТА-ның корр. А. Головин). «Коммунар» автозаводтуң кол хаалгазындан ноябрь оң сесте ийи миллион дугаарлыг чиик «Запорожец» деп машина маңнап үнген. Коллектив бодунуң чедиишкинин ССРЭ-ниң 60 чылынга тураскаатқан.

Юбилейжи автомобильди кылып үндүрерине киржир хүндүлүг эргени чедип алганнарның аразында слесарь И. Северов база бар. Ол аңаа чөөрби ийи чыл мурнунда эң-не баштайгы микротиражка-ны эптеп үндүрген.

— Ыпчаардагы машинадан амгы үеде чүгле ады артып калган деп болурун хоочун ажылчын чугаалаан.— Автомобиль ам аннык-чараш, таарымчалыг болгаш идегелдиг апарган. Моторнуң күжү ийи катап улгатқан, капитал сепгелге чокка маңнаарының хуусаазы 25 мун километр чедир узаан.

Ол бүдүрүлге черинің техниктиг чаартылгазы автозаводчуларның продукция бүдүрүп үндүрерин улам көвүдедир аргазын берип турар. Бир эвес олар баштайгы бир миллион машиналарны барык он алды чыл иштинде кылып үндүрген болза, ийи миллион дугаарлыг автомобильди кылырынга чеди чылдан эвээш үе хереглеттинген.

Завод коллективи «Запорожецтиң» чаа хевир-моделин тургузары-биле ажылдап турар. Ол машина эң бедик негелделерге дүүшкен бөлүр. Ону бо беш чылда массалыы-биле кылып үндүрүп эгелээр.

АЖЫКТЫГ-ДАА, ЧИИК ӨРТЕКТИГ-ДАА

Донбасстың дыка хөй колхозтары болгаш совхозтары банкыдан чөөли албайн-даа күш өстүрер ажылды чедиишкиниг хөгжүдүп турар. Великоселко районнуң «Маяк» колхозунга ол чаа арганың ажыктыынга бир-ле дугаарында бүзүрээн — ол ажылагый кас эъдин эң-не хөйүү берип турар апарган.

Амгы үеде 15 мун баш сан-ныг касты остүрүп турар ферма кылдыр бодунуң үезин эрте берген ипек кажаазын ажыглап турар. Ынчаарга ооң чанында оңгарны улуг эвес чарыгдал үндүрүп тургаш, чаъс суу болгаш чер иштиниг соок-кара суг агымнарыбиле ону долдур хөөлбектелдирип каан. Ынчаар суг куштарынга кылымал хөл тургустунган.

— Дузалал адыр чүгле эът курлавырларынга чугула немелде эвес, харын база ажылагыйның орулгазынга хөй өзүлдеги берип турар — деп, колхоз даргазы П. Люборец чугаалаан.

«Маяк» колхоз чүгле бо чылын безин 60 топна кас эъдин күрүнеге саткаш, 50 мун рубль арыг орулганы алган.

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ БЕШКИ ЧЫЫЖЫНЫҢ АЛДЫГЫ СЕССИЯЗЫН СОҢГААРЛАДЫР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң дыңнадыры болза, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң бешки чыыжының алдыгы сессиязын 1982 чылдың декабрь 7-же соңгаарлаткан.

ССРЭ-НИҢ ЛЕНИНЧИ БОЛГАШ КҮРҮНЕ ШАҢНАЛДАРЫНЫҢ КОМИТЕТТЕРИНДЕН

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Эртем болгаш техника талазы-биле Ленинчи болгаш Күрүне шаңналдарының комитеди база ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Литература, уран чүүл болгаш архитектура талазы-биле Ленинчи болгаш Күрүне шаңналдарының комитеди 1983 чылда ССРЭ-ниң Күрүне шаңналдарын тыпсырынга саналдаан ажылдарны хүлээп алыры 1982 чылдың декабрь 15-те доостуруп дыңнадып турар.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им А. С. Пушкина

Кыштаглаашкын — шалыпчы фронт

100-ТЕҢ 111-НИ

Бай-Тайгада «Тээли» совхозтуң мурнакчы малчыны, коммунист Пеня Салчакович Хүреп 23 чыл дургузунда хөй кадарын келген. Ооң үр үеде бедик көргүзүглүг, кызымак ажылдап келгени «Хүндүлелдиң Демдээ» орден-биле болгаш медальдар-биле шаңнаткан. Пеня Салчакович Хүреннин идегелдиг дузалакчызы — өг-бүлезинин херээжен ээзи Окчаа Салчаковна — район Совединиң депутады.

Мурнакчы малчыннарның ажыл-ишчи өг-бүлези ССРЭ-ниң тургустуунганының 60 чыл ооң төлептиг уткуур дээш социалистиг чарышка кирашкеш, бо чылын чүс хойга онаштыр 95-тен эвээш эвес хураганы алыр дээш хүлээлгезин 111 кылдыр күүсеткен, хой бүрүзүнге онаштыр 3 килограмм дүктү кыргын алган.

К. МАЛДЫ.

ХЫНАМЧАЛЫГ БЕЛЕТКЕНГЕН

Чуга хар черни дески шып шыдаваан, ында-мында, ылаңгыя мээстерде кара черлер эмгежок. Соок барык-ла чок. Мындыг күс Суглуг-Хемге ховар болгулаар. Ынчангаш Биче-оол (чурукта) аңаа өөрүп турар.

Биче-оол Оюнович Шавы — Бии-Хем районда «Хадын» совхозтуң Суглуг-Хем хойжу бригадазының кежигүнү. Хоочун хойжу мында мурнакчыларның бирээзинде санаттырып турар. Ол эрткен чылын хүлээп алган хураганнарының бирээзинден-не үш килограмм дүктү кыркып алган болгаш 300 ажыг хоюндан барык-ла топна хире, тодаргайдаарга, 966 килограмм дүктү күрүнеге саткан.

Коммунист Шавы ам Кадыр-Орук-Аксында кыштаанда хонупкан. Ол кыштаанның сентелгезин хынамчалыг кылган. Кажаанын ыргайын бадып келген ооргазын база ыяштарын солаан болгаш кырын чаа өдек-биле дуглаан. Эжиин, соңгазын база эки чылыглаан. Кургаг өдекти четчир кылдыр белеткээн. Чурттаар бажыңын чугайлап, сентеп алган. Одаар ыяш болгаш хөмүр-даш белеп. Бодунуң белеткээн еигенин база сөөртүп алган. Кыштаан боду сентээн.

— Кажаа сентээнинден артқан эвээш материал бар чүве. Ооң-биле шагжа болгаш оңгача немей кылыр мен. Ооң өске четпес чүүлдер менде чок — деп, Биче-оол Оюнович чугаалап орар. Ол кыштаглаашкынга, шынап-за, хынамчалыг белеткенген болду.

К. ЧООДУ.

СЭКП Төп Комитединде, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинде, Профессионалдар Эвилелдериниң Бүгү-эвилел Төп Чөвүлелинде болгаш ВЛКСМ Төп Комитединде

(Төнчүзү. Эгези бирги арында).

орденнерге болгаш медальдары-биле шаннаарынга эвилелдешкен республикаларның компартия ТК-ларын, партия крайкомнарын болгаш обкомнарын, эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдерин, крайкүүскомнар болгаш облкүүскомнар, министерстволар болгаш ведомстволар профэвилел база комсомол организацияларын-биле кады кирирер чогумчалыг деп доктаалда көргеш.

Мал комплекстерин болгаш фермаларны мергежилдиг кадрлар-биле, чүүл-даа мурнунда коммунистерниң болгаш комсомолчуларның күселиг-биле, улам ынай быжыглавырының талазы-биле чүгүлә хемчеглерни боттандырарын, даайдырган ажыл-херек дээш удуртукчуларга болгаш специалистерге негелделиг чорукту бедидерин эвилелдешкен республикаларның компартия ТК-ларынга, партия крайкомнарынга, обкомнарга болгаш райкомнарга, партия эге организацияларынга, профэвилел болгаш комсомол организацияларынга даскан. Социалистиг чарыштың дээштиин бедидер, эът, сүт болгаш өске-даа продукцияны бүдүрерин көвүдеширге иштики курлавырларны мобилизастаар, ажыл-агыйжы эвес болгаш төтчеглекчи чоруктун фактыларын сойгалаар талазы-биле партия, профэвилел болгаш комсомол бөлүктерининг, улусчу контроль постуларының болгаш бөлүктерининг ажыл-чорудулгазын идепкейжидер. Коллективтерге организаторлуг болгаш масса-политиктиг ажылды калбарыр, оларның салыышкынларын ССРЭ-ниң Аъш-чем программазын боттандырарынче, мал ажылының продукциязын бүдүрерин көвүдеширге немелде курлавырларны дилеп тывар-ыче угланзырар.

Пропагандисчи болгаш масса-политиктиг ажылды бүдүрүлгенин шинтпирлиг участоктарынга — мал комплекстерининг, фермаларның, бригадаларның боттарынга мөөнзэри чүгүлә. Малчыннар оргүзүнга социалистиг чарыштың калбак неперелдиниң хандырар, моральдыг болгаш материалдыг шаннал-макталдың бар арга-хевирлерин, көскү агитацияны бүгү талалыг ажыглаар, космонавтыларның түргусканы «Ю. А. Гагарин аттыг сылдыстыг вымпел» дээш, сураглыг малчыннарның шаннаалдары дээш фермаларның, бригадаларның чарыжын идепкейлиг-биле деткинер. Мурнакчы малчыннарның, өг-бүле династияларының хүндүткелдиг байырлалдарын калбак-биле практикалаар. Партия, совет, профэвилел болгаш комсомол организацияларының, агроүлегүр каттыжмышкынайларының удургухчу ажылдакчыларының, литературга болгаш ураа чүүл ажылдакчыларының малчыннар-биле ужуражылгаларын доктаамал организастаар, фермаларже болгаш комплекстерже мергежилдиг лекторларны, идепкелилерни, бот-тывысчыг ураа чүүл коллективтерни чорудуп турар.

Мал кыштаглаашкынын улегерлиг эрттирери, мал ажылының бедик продуктулуг чоруу, мал чемнерин хумагалыг ажыглаары дээш, планнарны болгаш социалистиг хүлээлгелерни чедиишкинниг күүседирі дээш социалистиг чарыштың чоруп турарын калбак-биле чырыдарын солуннар болгаш журналлар редакцияларынга, телевиденнеге болгаш радиога сүмелээн. Мал ажылын чорударын организастаарының болгаш оон технологиязы ац мурнакчы методтарын, хамыктын мурнунда бригада керээзин шингээдирлерин, эвес түнел дээш материалдыг болгаш моральдыг ыдыг берииккинин ханыпы-биле көргүзер, социалистиг чарыштың мурнакчыларының болгаш тиилекчилерининг, он бирги беш чылдың планчыларының дуржулгазын калбак-биле болгаш тодазы-биле көргүзеринге бүгү арганы биллиглиг ажыглаар, малчынның мергежилгезин ат-алдарын көзүлер.

«Плакат» болгаш «Колос» парладга черелерге мал кыштаглаашкынын организастаарының эң эки дуржулгазының, социалистиг чарыштың калбак-биле неперелдиниң талазы-биле организастыг болгаш политиктиг ажылды тургускының талазы-биле бөлүк материалдарны, плакаттарны, өөрлеш фотоүндүрүлгелерни белеткээрин болгаш үндүрерин даскан.

Көдээ ажыл-агыйның, аъш-чем, эът болгаш сүт, комбикорм болгаш микробиология үлешүүлерининг, балык ажыл-агыйының, Сельхозтехниканың будурулгелериниң болгаш организацияларының ажыл-ишчилери, мал чыштаглаашкының чедиишкинниг эрттирери дээш Бүгү-эвилелдин социалистиг чарыжынга идепкейлиг киришпишаан, эът, сүт болгаш мал ажылының өскелээ продуктуларын бүдүрерин көвүдеширге чаа-чаа чедиишкиннерни чедип алыр, ССРЭ-ниң тургустуганының 60 чылын төлептиг утпуур, ССРЭ-ниң Аъш-чем программазын күүседирге улуг салыышкынын киирер дээнзинге бүжүр бүүрелиг ССКП Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, Профессионалдар Эвилелдериниң Бүгү эвилел Төп Чөвүлелиниң болгаш ВЛКСМ Төп комитединиң илертилээн.

ДАШТЫКЫДА

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

ТУЛГАН ДҮЖҮТ

ПРАГА. Чехословак көдээниң ажыл-ишчилериниң шөлдери бо чылын чигир свёкланының тулган — рекордчу дүжүү-биле оларны өөрткен. Чуртта ол чугула көдээ ажылгагый культуразын 7,6 млн. тоннаны ажаап алган, ол дээрге, планнаттынган хемчээлден 130 муң тонна хөйүр. Он ышкаш свёкланың дазылының чигирзин база эки — 15,6 хуу болган. Оон ачызында чигир бүдүрериң улам көвүдеир арганыг болур.

ЧССР-ниң свёклачыларының мурнунга бо беш чылда харыысалгалыг сорулгалар салдынган: свёкла дазылын ажаап алырының чылда чүү чээлин 0,8 млн. тонлага немээр, чигир бүдүрүп үндүрериң 1976—1980 чылдарга дамээрге, 20 хуу көвүдеп үжүрлут. Ол сорулгаларны күүседиринге Совет Украинаның свёклачыларының ажылының мурнакчы арганы калбак-биле иеппередириниң чугула фактор боол турар.

САФРА ЭГЕЛЕЭН

ГАВАНА. Кубада чуртуң кол байлаа болур чигир хымыргыжың ажаап алыры болгаш болбазырадып кылыры эгелээн. Куба революциянаң кавайы — Сантьяго-де-Куба мокүнүн ажылчы чоннары эвилелиг ажаап алышкын — сафраны баштай эгелээннер.

Хосталга офтуулуунуң ажылишчилери амгы сафраны эрткен чылдыындан-даа ажыктыг кылдыр, эки эрттирериниң бүрүн шинтпирлиг. Эрткен чылын сафра чуртуң төөгүзүнге эң-не байлак бооп, 8 млн. тонна ажыг чиг чигирин бүдүргени билдингир. Республиканың улус ажыл-агыйының мурнунга Коммартия ажаап алышкынны эң-не кыска хуу саада эрттирер, ажаалга күлавырларын эң эвээ ги чыргдаар сорулганы сөлган.

«ЛАБИН» СУУРГАНЫҢ ЭПТЕЛГЕЗИ

БЕЛГРАД. Югославияның «Уланик» деп судно тудар черинде ажык далай девискээрииден нефтиниг черлерни өрүмнээр суургаш шөлү-биле кады эптеп эгелээн. Ол болза, ук чуртта мындыг бир-ле дугаар суурга бооп турар. Ол Адриатика далайның эриктериниң чоогундан нефтиин бөлгаш бойдус газын өрүмнеп тургаш, шинчилээр. «Лабин» дээр суургалыг платформашөл келир чылдың төнчүзүнде ажыглалга кирер.

«АК-КӨК ШӨЛДЕН» «ДҮЖҮТ»

БЕРЛИН. ГДР-ниң «ак-көк шөлдериниң» — көлдер д е н, хөлбектерден болгаш өскеда иштики суглардан «дүжүт» бо беш чылда барык 80 хуу улгадыр ужурлут. Чуртун балык ажыл-агыйын комплекстыг хогжудериниң программазы оны чедип алыр арганы бээр.

Ол программада балык өстүрер янзы-бүрү ажыл-агыйларны специализастаарының, эртем-техниктиг дешпилгенин мурнакчы чедиишкиннерин ажылга ажыглаарының күселиг-биле чылдың-на 22 муң тонна балыкты тударын көрген. Чижээ, аныг-аныг хөлбектерде кылган тускай питомниктерге балык өстүрериниң аргазы черле болганында калбарган. Оларны форель, карп, судак, линь дээр балыктарны үлетпүрге үндезилеп өстүрериниге ажыглап турар.

Ол программада балык өстүрер янзы-бүрү ажыл-агыйларны специализастаарының, эртем-техниктиг дешпилгенин мурнакчы чедиишкиннерин ажылга ажыглаарының күселиг-биле чылдың-на 22 муң тонна балыкты тударын көрген. Чижээ, аныг-аныг хөлбектерде кылган тускай питомниктерге балык өстүрериниң аргазы черле болганында калбарган. Оларны форель, карп, судак, линь дээр балыктарны үлетпүрге үндезилеп өстүрериниге ажыглап турар.

Польшада болуушкуиларга хамаарыштыр «улуг сагыш салып турар бис» деп, чылдагаанныл алгаш, кады кылган медеглелдиң авторлары. Польша Улус Республиканың иштики херектериниг кара-туразында холгаарлаашкынны кемлып, ол чуртта байдалдың чогумчалыг болдурарынга шаптыктаар сорулганы шуут-ла билдингир бооп турар.

АМЕРИК-БАРЫЫН-ГЕРМАН ЧУГААЛАЖЫЫШКЫННАР

ВАШИНГТОН. (СЭТА). Ак бажынга АКШ-тың президенттиин Р. Рейган-биле аңаа албанның аян-чоруун кылып чораан ГФР-ниң федералдыг канцлери Г. Коль-биле чугаалажыышкыннары болган. Ол үеде онза кичээнгейни НАТО-нуң даймызырак белеткелдеринче, ол агрессия белүүлежиишкининиң шериг бүүрүүн улам улгаттырарынче утпаадырган.

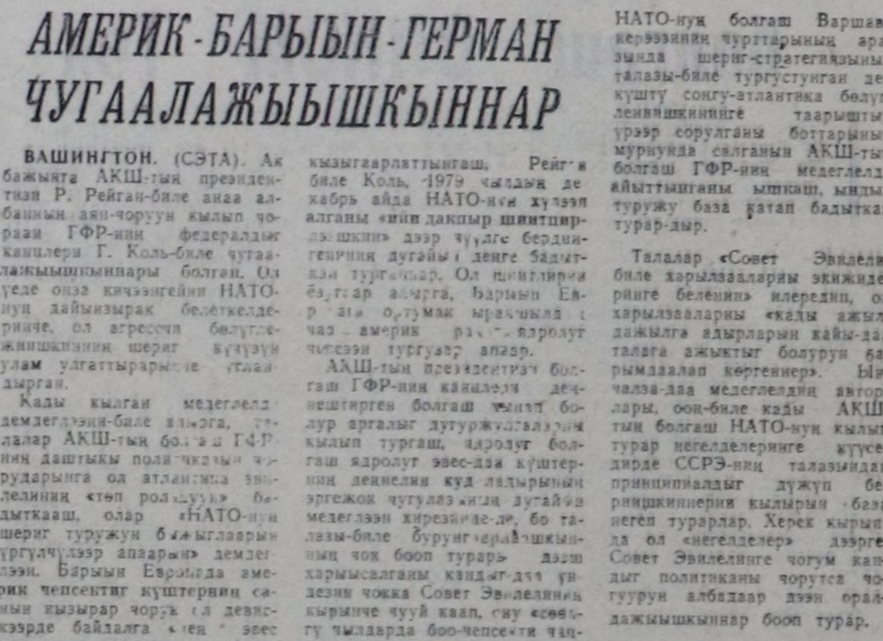
Кады кылган медеглелдемдеглээни-биле алырга, талалар АКШ-тың болгаш ГФР-ниң даштыкы политиктыг чурударынга ол атлантиктиг эвилелининг «төп роландуун» бодыткааш, олар «НАТО-нуң шериг туружун бижээлээрин үргүлчүлээр апаарын» демдеглээн. Барыын Европада америк чепсектиг күштериниң санын кызырар чорук ол девискээрде байдалга кээ " эвес салдарын» чедирер дээр дугайын медеглелде база бадыткап турар.

Олар стратегиг боо-чепсекти кызыгаарлаарының болгаш кызырарының дугайында база Европага ядролуг чепсекти кызыгаарлаар дугайында Женевада совет-америк чугаалажыышкыннарның «оныа чугулазының» дугайын сөс кырынга бүзүредип чугаалаары-биле кызыгаарлаттынгаш, Рейган биле Коль, 1979 чылдың декабрь айда НАТО-ның хүлээп алганы «ниин дакпыр шинтпирлешкин» дээр чүүлге бердингенинин дугайын денге бадыткаан турганнар. Ол шинглирин ёзугаар ажыыга, Барыын Европага оруумак ыракчыл ракеталар америк ракеталарлуг чиге-ээн турганы апаар.

АКШ-тың президенттиг болгаш ГФР-ниң канцлери дешпилгенин болгаш чугаалажыышкыннарын кылып турган, ядролуг болгаш ядролуг эвес-даа күштериниң деңнелин күч ладырының эргежок чугулазының дугайын медеглээн хирезиннелде, бо талазы-биле бурунгаралашкынның чок бооп турарь дээш харылсаганы кандыг-даа үндезини чокка Совет Эвилелиниң кырынче чүүй каап, ону «совет-ту чылдарда боо-чепсекти чаңгыс талалыг күштелдирген» деп буруудадып турганнар. Медеглелдиң авторлары ыңдыг хоозун чылдагаанга сылдап алгаш, АКШ-тың болгаш ССРЭ-ниң ядролуг курлавырларын амгы деңнелдерге хевээр арттырарының дугайында америк хөй-ниитиниң кылган саналдарындан ойталаашнар.

Ол чурттарның чазактары НАТО-нуң болгаш Варшава керээзиниң чуруттарының аразында шериг-стратегиязының талазы-биле тургустунган дең күштү сонгу-атлантика болугленишкининге таарыштыр үреэр сорулганы боттарының мурнунда салганын АКШ-тың болгаш ГФР-ниң медеглелде айыттынганы ышкаш, ындыг туружу база ратап бадыткап турар-дыр.

Талалар «Совет Эвилелибиле харылзааларны экижилерине белеңнең» илередирі, ол харылзааларны «кады ажылдажылга адырларын кайы-даа талага ажыктыг болуруи барымдаалап көргеннер». Ынчалза-даа медеглелдиң авторлары, оон-биле кады АКШ-тың болгаш НАТО-нуң кылып турар негелделеринге күүседирде ССРЭ-ниң талазыйдан принципиалдыг дүжүп бериишкиннерни кылырын база негеп турарлар. Херек кырында ол «негелдер» дээрге, Совет Эвилелиниг чогум кандыг политиканы чорутса чогуурун албадаар дээн орайдажылышкыннар боол турар.

ГФР-ниң бурунгаар деңпилгелиг кижилери хамааты эргелерни кызыгаарлаарынга удур хөй-хөй чылдарда кызымаккай демисежип турарлар. Ындыг кызыгаарлаашкыннарны чуртта дайынга удур, демократтыг шинчээшкинге шаптыктаарынче болгаш оон киржикчилерин кызып-кымарынче угланган конституциянга удур кампания үезинде боттандырып чорудуп турар.

ЧУРУКТА: «профессиязын хоруурун» биле кыжандырып турар беш башкылар-биле эң-сеткил каттыштырганын илереткен чысказалдың Гамбургка боол турганы.

СЭТА-ның фотохрониказы.

Сталинград тулчуушкунунуң 40 чылынга

ӨНДҮР УЛУГ ТИИЛЕЛГЕ

Совет Эвилелиниң Маадыры, армия генералы С. П. Иванов.

1942 чылдың июль 17-де хоорайның ыраккы кыдыгларынга эгелээн Сталинград тулчуушкунунуң камгалал үезин ноябрь 18-те доозулган. Совет шериглер дөрт айларның дургузунда фашист шиликтиг шериглериң чылчын үзүп, харыксыратпаан. Сентябрьның эезинде, аар-берге камгалал тулчуушкуларның ишки түүк үезинде дайзынның шаан халдаар арга-шинээ Сталинград угланмышкынында чидип үзүлген деп түүнелди. Дээди Кол Командылалдың Ставказы үндүрген. Сталинград адаанга дайзынны бүзээлээш, чок кылыр соруда-биле удур шавар-халдаашкыга белеткел эгелээн.

Кылыр деп турар операцияның баштайгы вариантызы ажок чажыт турган. Ону чүгле И. В. Сталин, Г. К. Жуков, А. М. Василевский олар билир. Чоорту барып, операцияны ажылдап кылырыга киириштиргеи кижилериң саны немешкен болза-даа, соруганы хеп-хенергеи чедип алыры-биле оларның саны кызы турган. Удур шавар-халдаашкының утказы чүл дээрге, Донда туруштарган болгаш Сталинградтың мурнуу талазында Сарпинск хөлдериниң районундан согуушкынкар-биле болуунуң хыдыкы бөлүктериниң хажыыларын дүгай камгалап турган гитлержи шериглерни кыска шавар болгаш Калач, Советск угай барып каттыжары-биле шавар халдаашкының улам-на өскүтүүшаан, шуут-ла Сталинград адаанда дайылдаажып турар оон кол күш-хүнү бүзээлээш, чок кылыры болуп турган. Ноябрьның орта үезинде удур шавар-халдаашкыга белеткел доозулган.

Ынчангаш 1942 чылдың ноябрь 19-не үттүндурбас, оон-биле кады шар-берге дүүй эгелээн. Мен ынчан генерал Н. Ватутиниң Серафимовичтиле командылал пунктузунга турган мен. Шавар-халдаашкы дугайында дужаалды бериккен. Бистиң согуктуу бөлүктеривистиң шериглери чогуур туруштарын эөлелкеп. Ол дүне хенертен кээп сырый туман дүй тыртыпкан, өл-шык хар чаап эгелээн. Ол чорук байдалды ажок нарыйдадыпкан. Көрүп каан караларыны артиллеристер ам үвуткап шыдаар бе, артиллерия белеткедип хилис курут болбаан бе, ужар-чүүл ам канчап хөделир иеги? Ынчалза-даа мурнуида айыткан үезинде фронтунуң шериглериниге «чуу куш» деп мелээни дамчыдыпкан болгаш артиллерия белеткели-даа эгелээн...

Шавар-халдаашкынче Мурнуу-Барыын фронтунуң шериглери база Дон фронтузунуң 65-ки армиязы, ноябрь 20-де Сталинград фронтузунуң шериглери кирген. Ноябрь 23-геле Мурнуу-Барыын фронтунуң шимчеңгир кезектеги гитлержилериң карак-кызыл удурланышкыннарын чылча шавар эрткеш, Калач, Советск районунга барып каттыжа берген. Удаваанда-ла фашистерииң ажок улуг болуун совет шериглер бүзээлепкенин мегадап кайгаан делегей дынаап каапкан. Ноябрьда шавар-халдаашкының чедиишкининг калбарышкынының үезинде дайзын бодуунуң бүзээлеткен шерини адырып алыр деп орайдажырын Дээди Кол Командылалдың Ставказы баш бурунгаар көрүп билгеш, Ортаакы Донга «Сатурн» атыг чажыт шавар-халдаашкыны белеткеп алгаш, ону боттандырып чорудары эргежок чүгүлә-дыр деп көргеи. Оон сорулгазы болза, бүзээлеткеи шериглеи дашкаар анты дайылдажып чорун турар дайзының шериглерин база сескі итаги армияны чылаз шаап ыок кылыры тур ан.

Ноябрь 23-те кежээ, дайзының шериглерин бүзээлээнин дээрбээ Советск районунда зүтүү берген деп мелээни алганывыстың соонда биске Мурнуу-Барыын фронтунуң штабынга Дээди Кол Командылалдың Ставказының төлээзи генерал А. М. Василевский чедип келген. Операцияның сорулгазының талазы-биле мынчан бүдүн дүн дургузунда ажылдаан бис. Декабрь 2-де үк планны ыяк ажылдап кылганының соонда, Дээди Кол Командылалдың Ставказынга барып үжүн чедерни менээ дужаагап. Ол-ла хүн мен И. В. Сталинниң хүлээп алышкынынга барып кирдим. Чогаадып киирген план талазы-биле бүдүн чартык шак дургузунда чугаалажып беседалашканывыс соонда, фронтунуң шавар-халдаашкынының планы — «Сатурнуу» ол бадылаакан.

Ол-ла үеде Сталинград адаанга шавар-халдаашкының тудуш фронтузун тургускан.

Декабрь 12-де немец-фашист командылал Сталинград адаанда бүзээлеттирген шерииң чаза булгадын үштүр дээш Котельниковск районундан согуушкун кылырын ораладашкан. Ынчалза-даа гитлержилериниг танк дивизияларын доктаатказып, оон соонда үзүткап каапкан. Ол хүнеерде Ортаакы Донга совет шериглериниң эгелээш, Тацинскаяны база хөй самолеттар турган аэродромну эжелеп алгаш бодуунуң бүзээлеткен бөлүүн чаза булган хостан алыр деэп бодалыидан фашист командылал шуут-ла ойталаарынче алдапкан.

Волгага ол улуг тулчуушкунарның түнел кезээ болза, генерал К. К. Рокоссовскийиниң командылалы-биле Дон фронтузунуң 1943 чылдың январь 10-дан февраль 2-ге чедир чорутканга «Дээрбек» деп операция болган.

Дүжүү бериишкин дугайында саналды дайзын ойталап каапканының соонда, артиллерияның болгаш ужар-чүүлдүң канчаар-даа ажок күчүлүг белеткелиниң соон дарый фронтунуң шериглери январь 10-да шавар-халдаашкыче шилчип кирген. Совет шериглер калыг-дошкун тулчуушкуннарга гитлержилерииң күштүг быжыглаан турушталарын чаза шаап үзуткаан. Чээрбя бирги армияның мурнуку кезектери Мамаев курганның ийлеринге кээп, оларга уткуштур Сталинград үүлдан шаап халдап келген 62-ги армияның кезектери-биле январь 26-да кежээликтей каттыжып үжүрашкан. Ынчангаш дайзының бөлүү чйи кезекке үзүлген.

Январь 31-де гитлержи шериглериниң генерал-фельдмаршал Паулюс баштаты 6-гы армиязының чмурнуу бөлүү удурланышкынын соксаткан, а февраль 2-де Сонгу бөлүү дүжүп берген.

Сталинград тулчуушкуну болза, делегейниң ийгги дайынында эң улуг тулчуушкуннарның бирээзи болган. Фашист блок аңаа совет-герман фронтуга дайылдажып чорун турган бодуунуң күжүнүң дөрттүн бир хезээн — бүдүн чарык миллион хире киижизин өлүртүп, балыгладып, туттуруп база ис чокка чидирип когаран.

Сталинград чоогунга тулчуушкуниуң гиилелгелиг доозулгазы шериг-политиктиг канчаар-даа ажок улуг ужур-дузалыг болган. Ол тулчуушкун болза, чүгле Адаччуртунуң Улуг дайынынга эвес харын делегейниң бүгү ийгги дайынкынын чорудуунга эрикайгаичык-ла тиилелге чедип алдынган. Сталинград тулчуушкуну — ол дээрге, орус чепсектиг күштериин дайынчы цимнарларының чайыннанчак көргүзүү болган» — деп, АКШ-тың күүне секретары Халл медеглээн. «Сталинград болза, орустарның маадырлыг чорууиун тураскаалы болуп, меңгезн-биле турар. Ам немецтер Волгадан ырак болгаш Россияны тиилээринден дамчыа ырай берген» — деп, Стокгольмуун «Арбетарен» солуну ынчан бижээн. Сталинград чоогунга тиилелгени бүгү делегей болза, чок дээн улуг тиилелге дап чөвүүр-биле үнелеп көргеи. Ол дээрге, фронтуун болгаш тылдагы күжелиишкининиң чидыс-ла соруглагже — дайзының чылча шавааынче биллиглиг болгаш шылгарангайы-биле углап башпаан ленинчи Коммунистиг партия хей-ыт киирикчизи база организакчызы апарган хей национадлыг совет улустуң чайыналчак тиилелгезин болган.

ЧУРУКТА: «Сталинград: төөгүүнүң кичээндирив» — Сталинград тулчуушкунуун киржикчилериниң сактыышкынарлыг ному.

Э. КОТЛЯКОВТУҢ фотозу. СЭТА-ның фотохрониказы.

АФРИКА КҮРҮНЕЛЕРНИҢ ЧАҢГЫС ЭВИ ДЭЭШ

Триполиге болур деп турган сессияны АКШ-ка баштаткан империалистиг күштериниң чыылдырбайн барганы Африка диптиң чаңгыс эвиинге күштүг согуг болган. Ийи ай эрткен соонда, АЧО-нуң (Африканың Чаңгыс эви организациязының) тавармышкан кризизи Африканы шыңгыы бертедээшкиннерге чедирип болуру улам тодарап келген.

Бүгү Африка чурттарда база Триполиге болур үжуражылгадан ойталап турган күрүнелерде тургустунуп келген байдалды' бодамчалыг үнелеп көрүнче киичээнгей салдының турарын дүрүм ёзугаар болуушкун деп болур. АЧО мунгашталган байдалга тавармышкан, ам үүнү канчаарыл?

Ангы-аңгы үзел-бодалдар илергейлеттиниң турар: Триполиге чогуур савиыг төлээлекчилериг шүүлганны чыырын чедип алыр, АЧО-нуң опза сессиязын өске черге чыыр. АЧО-нуң хартиязын чаартыр болгаш оон-даа өске. Кол уткавының-даа, кезектериниң-даа талазы-биле савалдар эң-не янзы-бүрү болуп турар. Ындыг-даа болза африк удуртукчуларның бодалдарында кол чүве чүл дээрге, организацияның тавармчалыг ажыл-чорудулгазын катап күштелдирериниң чугулазы болуун турар. Замбияның болгаш Малиниң президентилериниң африка чурттарынга аян-чоруктарның үезинде млан-ла ол дугаймда чугаа болган. Африка чурттарының чаңгыс эвиинге ол тиглениишкии болза Триполиге барганнарның-даа, аңаа барбааннарның-даа эрге-ажыктарынга дүүшпейн турар деп Муса Траоре медеглээн. Оон ол чугазы-биле чөпшээрешпес арга чок. Африка диптe бүгүдеге болгаш чурт бүрүзүнге хамаарыжыр болгаш дем каттыштырып шинтпирлээр ужурлут айтырыглар-ла хөй.

Чижээ, Намибия айтырыының талазы-биле эвилел чаңгырарының чаа ергазынга

РЕВОЛЮСЧУ, ДАЙЫНЧЫ, КУШ – АЖЫЛЧЫ АЛДАР

№ 11 (124) 1982 ч. ноябрь

КУШ ДЕГ УЖУККАН

Далайның кылагар көк кырында шөйлүп чоруй барган калбак ис ооң сугга дээш чораанын бадыткап турар. Чүгле хат сылаары дыңналыр. Леонид Павловичиге агаарга ужугуп чоруруу-биле дөмей болган. Агаар десантызынга шериг албаны эртип турда база ындыг турган. Парашютбиле халаан саны-ла (ол үжен ийи катап халаан) уттундурбас ужудуушкун болур. Агаар океанынга эштип тура, ол далайга база бодуп шенээрин шиптирлээн.

Шериг-далай училищезинге өөредип дээш ооң күзели ынчаар-ла шиптирлеттинген. Ону доозкан соонда, Леонид Павловичиге ракета катеринге томуйлаан. Каш чылдар эрткенде катерден оске чүве сагынмас болуу берген. Ол катер-биле, ооң экипажы, техниказы, чепсээ-биле, кады торуттунген чүве дег, чаңчыга берген.

ССРЭ-ниң тургустуганындан бээр 60 чылынга алдар кылдыр Леонид Павловичиниң экипажы бедиткен социалистиг хүлээлгелерни алган. Кылдынган чүүлдер эвээш эвес: дайынчы база политиктиг белеткелдиң тергиннериниң класстыг специалистериниң саны, чаартыкчы саналдар ковудеп, хүүда составтың сагыла-чуруму бижиккан. Ам болур шериг өөредилгези бо бүгү чедиишкиннериниң түнелги болур. Ракета бооламашкыны каш секундада-ла уламчылаар, шынала-даа ол секундаларда чедиишкиниг болур дээш каш хүннөр, неделялар дургузунда шенелде белеткелдерни чорудар.

Ракета боолаашкыны дайынчы бижыгышкынның шылгалдазы болуп, чарыштың бүгү негелделериниң түнелги болур. Ынчангаш корабльдиң командири индикаторнуң экранынче катап-катап көрүп орган. Үшкү ранганың капитаны Гизер экранның эң-не кыдыында хып турар точканы хенертен эскерип каш, радиометриске айтышкынны дораан берген.

Г. САВИНЧЕВ,
СЭТА-ның корр.

ТӨРЭЭН ЧУРТТУҢ РАКЕТА КАМГАЛАЛЫ

Совет кижилериң тайбың күш-ажылын бистиң алдарлыг дайынчыларывыс, оларның аштинде ракетчиктер, артиллеристер идегелдиг камгалап турарлар. Олар бөгтарының байыралыын дайынчы болгаш политиктиг белеткелге, шериг чурумун бижыглаарынга чаа-чаа чедиишкиннерниг уткаан.

Хамааты дайынының чылдарында аныяк Кызыл Армияның артиллеристери ак гвардейжилерни болгаш даштыкы шериг интервентилерни чылча шаварынга улуг үлүүн киирген.

Ада-чурттуң Улуг дайынының бүгү тулчуушкуннарынга совет артиллерия шылгарангай рольду ойнаан. 40 чыл бурунгаар — 1942 чылдың ноябрь 19-та Сталинград чанынга үш муң ажыг үгер-боо фашистерниң шериглериниче отту ажыткан. Ол болза совет шериглериң шаап халдаашкынының эгези болган. Ол хүнүң Артиллерия хүнү кылдыр байырлап эртирер апарган. 1964 чылдан бээр ону Ракета шерииниң болгаш артиллерия хүнү кылдыр эде адаан.

Эрткен дайынның чылдарында артиллеристерниң дайынчы ачы-хавыязын Төрээн чурт бедик-биле үнелээн. Бир миллион алды чүс муң дайынчы, командир болгаш политажылдакчы орденнер база медальдар-биле шанналган. Оларның иштинде 1800 кижиге Совет Эвилелиниң Маадыры атты тывыскан.

Дайын соолунде чылдарда артиллерия улам сайзырангайжаан, амгы үеде ол Совет Чепсектиг Күштериниң системазында кол черни ээлеп турар.

Артиллеристер-биле кады совет ракета шериглери бодунуң байырлалын демдеглеп эртирген. Бо болза Армияда болгаш Флотта ең-не массалыг дайынчы мергежил болур. Бөгүн ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң бүгү хевирлеринде ракета чепсээ бар.

Стратегтиг угланыышкынныг ракета шерии 1960 чылдың январьда тургускан. Ол болза Коммунистиг партияның, ооң Төп Комитединиң чүртүүң камгаланыр күүүзүн улам быжыглаар дугайында ада сагыш салыышкыны болур. Стратегтиг угланыышкынның ракета шериглериниң баштайгы кезектерин тулчуушкуннарга алдарнаан полктарның баазаларынга тургустунган. Оларның хөй кезиниң туктарында Ленин, Кызыл Тук, Суворов, Кутузов орденнери бар болгаш хүндүлүг аттарлыг.

Ракета шериглериниң бистиң чонувус янзы-бүрү болгаш күчүдүг техниканы берген. Олар ону карак огу дег камгалап, кезээде белен дайынчы байдалда тургускан. Ракета туруштарын үлегерлиг завод пегиниң азы амгы үениң лабораториязынга деннеп болур. Ында кончуг парын аппаратура бар. олар специалистерниң чазыг чок ажылдаарын пегзэр. Стратегтиг угланыышкынныг ракеталарга шериг албанын эрттирери берге болгаш харыысалгалыг. Солдаттардан бедик дайынчы күжениишкин, ёзулуг сагыш сеткилиинден берднвери, эрсдидим чорук негеттинер. Шак ындыг байдалды тургузарынга командирлерге политажылдакчылар, партия, комсомол организациялары дузалажып турар. Ракета шериглериниң хүү составының 90 хуузу коммунистер болгаш комсомолчулар. Олар дыка хөй патриотчу хереқтериң эгелекчилери болбушаан, шериг албанын эрттиреринге, чарышка бедик социалистиг хүлээлелерни күүседир дээш демселгө үлегерни көргүзүп турарлар. Стратегтиг угланыышкынныг ракета шериглериниң офицерлериниң колдуу шуптузу дээди эртемниг. Оларның 70 ажыг хуузу инженер белеткелдиг.

Прапорщиктер база-ла билиглиг, дүржулгалыг специалистер. Дыка хөй солдаттар болгаш сержантылар ортумак, ортумак техниктиг азы дээди эртемниг болуп турар. Ооң уламындан оларны кыска хуусаада парын техниканы идегелдиг башкарар класстыг специалистер кылдыр белеткээр арганы берген.

ССРЭ-ниң тургустунганының 60 чылынга төлептиг ужуражыры-биле «Совет улустуң тайбың күш-ажылынга — идегелдиг камгалал!» деп девизтиг социалистиг чарыш Армияда болгаш Флотта бо чылын калбарган. Стратегтиг угланыышкынныг ракета шериглериниң аразында бо чарыштың эгелекчизи, полковник И. Шелестовтуң командылааны колектиг хуу составы болган. Эң тергиин деп атты кезек алды чыл улаштыр эдилеп турар.

Совет солдаттар дүне, хүндүс-даа, чайның ишинде, кыштың соогунда-даа стратегтиг ракеталарның пультузунда дайынчы дежурныйлаашкынны эртирип турар. Ол чепсектиг бистиң эртемденнивистиң, инженерлеривистиң, техниктеривистиң болгаш ажылчыныарывыстың утаапы, талантызы болган кызымак күш-ажылының ачызында тургускан. Ону делегейниң кайы-бир күрүнезинге кыжаныр дээш эвес, Совет Төрээн чурттуң күрүне эрге-ажыктарын, социализмниң улуг чаалап алышкынарын камгалаар дээш тургускан.

Амгы үеде империалистер чепсетпеннишкинин эдерер бүдүрерин уламчылап, делегейниң янзы-бүрү районнарынга дайын кыспырының одаан тургузарын оралажып турар. Ынчангаш Коммунистиг партия болгаш Совет чазак Совет Төрээн чуртунуң камгаланыр аргазын бижыглаар, Чепсектиг Күштерниң дайынчы күчүзүн бедидер дээш бүгү-ле эргежок чүүлдерни кылып турар.

Ракетчиктер болгаш артиллеристер, бүгү совет дайынчылар-биле бир домей, Төрээн чурттуң ракета камгалалын бижыглаарын, доктаамал дайынчы байдалга турарын, соксаал чокка серемчилелдиг чоруку бедидерин боттарының ыдыктыг хөрээ кылдыр санап турарлар.

Чаңгыс чер чурттугларывыс

ТУЛЧУУШКУНГА ДЕГ

Тыва АССР-ниң Сельхозтехкүркомунуң инженерлерине ажылдап турда шериг албанынче келдирткен сержант Владимир Федосихинниң чуруун мотоадыгжы кезектиң Ленинчи өөрээлинде «Бистиң мурнакчыларывыс» деп стендиде аскан.

— Совет Армиянын солдалы болуру хүндүлүг болгаш берге. Хүнүң-не класс кичээлдеринге, өөредилге шөлүнге берген билиглерни шингээдип алыр дээш бүгү күжүмүң үндүрүп турар мен — деп, дайынчы болгаш политиктиг белеткелдиң тергиинии В. Федосихин чугаалаар.

Ол ажылгыр кызымак, туруштуг, чүткүлдүг кижи. Оон ангыда ат-бүленин төлептиг ээзи, сагыш чованыр ада. Оглу Игорь ам беш харлаан. Шериг албанын тергиин ани эрттирер дээш ол бүгү-ле күжүн болгаш билиин үндүрүп турар.

Ону тодаргай көргүзери-биде бир чижекти киирейн.

Эртен дан бажында чыглырының дүвүрээзин медээни кезекке чаңгыланып унген. Удаваанда казарма ээнзиреп, дайынчы ачы-хавыязын Төрээн чурт бедик-биле үнелээн. Бир миллион алды чүс муң дайынчы, командир болгаш политажылдакчы орденнер база медальдар-биле шанналган. Оларның иштинде 1800 кижиге Совет Эвилелиниң Маадыры атты тывыскан.

Дайын соолунде чылдарда артиллерия улам сайзырангайжаан, амгы үеде ол Совет Чепсектиг Күштериниң системазында кол черни ээлеп турар.

Артиллеристер-биле кады совет ракета шериглери бодунуң байырлалын демдеглеп эртирген. Бо болза Армияда болгаш Флотта ең-не массалыг дайынчы мергежил болур. Бөгүн ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң бүгү хевирлеринде ракета чепсээ бар.

Стратегтиг угланыышкынныг ракета шерии 1960 чылдың январьда тургускан. Ол болза Коммунистиг партияның, ооң Төп Комитединиң чүртүүң камгаланыр күүүзүн улам быжыглаар дугайында ада сагыш салыышкыны болур. Стратегтиг угланыышкынныг ракета шериглериниң баштайгы кезектерин тулчуушкуннарга алдарнаан полктарның баазаларынга тургустунган. Оларның хөй кезиниң туктарында Ленин, Кызыл Тук, Суворов, Кутузов орденнери бар болгаш хүндүлүг аттарлыг.

Ракета шериглериниң бистиң чонувус янзы-бүрү болгаш күчүдүг техниканы берген. Олар ону карак огу дег камгалап, кезээде белен дайынчы байдалда тургускан. Ракета туруштарын үлегерлиг завод пегиниң азы амгы үениң лабораториязынга деннеп болур. Ында кончуг парын аппаратура бар. олар специалистерниң чазыг чок ажылдаарын пегзэр. Стратегтиг угланыышкынныг ракеталарга шериг албанын эрттирери берге болгаш харыысалгалыг. Солдаттардан бедик дайынчы күжениишкин, ёзулуг сагыш сеткилиинден берднвери, эрсдидим чорук негеттинер. Шак ындыг байдалды тургузарынга командирлерге политажылдакчылар, партия, комсомол организациялары дузалажып турар.

СЕРЛИГНИҢ ААЛЧЫЛАРЫ

Вертолёттуң командири
Белекпен-даа берге-ле эр!
Белим-Серлиг тайга-сыныи
Бедик, чавыс харап чоруур.
Фермада ивижилер
Белекпенни үткүп турар.
Хокаш иви — анай, мынды
Хойган-дүүрээн халчып
үнер.
Белим-Серлиг тайга-сыны
Менги борттуг, бедик
чаагай,
Вертолёттуң командири
Белекпенни чалап турар.
Ам бо кээрде Белекпенің
Анаа эвес, сөөнүг келген —
Аалчыларын чалап алган,
Аъжын-чемин коштап
келген.
Аңчы, малчын ивижилер
Ак сүт — аржаан сөөлеп
куткаш,
Ажыл-ижиш, чуртталгазын
Аалчыларга хөөреп берген.
Тайга-таскыл эргий
чурттаан
Ивижилер эрес-ле-дир!
Дарга-бошка аалчылары
Ишти-хөөнүн билип чанган.
Акы-дүнма совет чонунуң
Авыралдыг бүлезинин
Алдан харын алган уткаан
Ажыл-ишти аалчы көрген.
Майгын суурнуң ээлери
Барааннар дээр ивижилер
Москва, Кызыл аалчыларын
Магаданчыг уткуп, үдээн.
Белекпенниң вертолёду
Бедин алгаш, сынны аштың
Фермада ивижилер:
— Менди чаагай! — дижип
арты.

Л. ЧАДАМБА.

ХОВУ КЕЖИР ХАЛДЫП ҮНГЕН

Хооруп мунган кара салдыг
Хову кежир халдып үнген—
Чүрек-хөрээ даклыжаан бе,
Чүзүн дилеп далашканыл?
Октаргайның сылдыстары
Орук дургаар чивеңнээп-
даа —
Оттуг көс дег сеткил тевиин
Оожуктуруп шыдавааннар.
Кожагардан кызыл чаактыг
Хоюн харап ырлап чораан—
Хөйнү бодап куюмнаан бе,
Хөлзеп дүүрен кымны
манаан?
Сыннар кыры туманналып
Чывар тынып сырыннаашт-
даа
Чалбыышталган чүрек одуп
Чавылдырып чадажып каан.
Чүрек уткуй чүрек чүткүп,
Чүгүрүктүң маңы
мурнаан —
Өгбелерден ынакшылдың
Өшпес одуп хойлапкан бе?

А. АРАПЧОР.

СОНУУРГАКТАРГА

КУДУМЧУДА АДЫГ ОГЛУ

Матвей деп шолалыг адыг оглуң Усть-Каменогорскиниң зообазазындан Карагандага эккелген. Тайга ээзи чаа черге келгеш дүрген чаңчыгын, булуң бүрүзүн шинчилеп эгелээн болгаш оон үне берип болгу дег черни дораан тып ап-тыр...

Зоопарктың үш метр бедик херимнинге безин ол торулбаан. Оңу ажа халаш, адыг оглу дыштанылганың болгаш культураның төп парыгынга чеде берген.

Дүргүнүң зоопарк, милиция ажылдакчылары дилеп эгелээн. Оңу тып алган, ынчалза-даа зоопаркка чедирери амыр эвес болган. Матвей баштай аажок удурлангылаан, а улус оңу кынчыктырбайн, чаа өргээнинге чедире бээрге, дораан оожурган, аннар турар өрээлдерже чыт тыртып, бодунуң Арктика. чүрттүг өөнүү — ак адыг-биле таныжып алган. Ооң соонда кадыкты күзелдин-биле чип, компот ишкеп, удуй берген.

А. ЛЕЙБМАН.

Караганда.

ОДАРЖЕ ХАЛДААН ЭЗИРЛЕР

Свердлов аттыг колхозтуң хойжузу Пиркули Сохадов Копет-Даг кашпадларының бирээзинге аңаа эвес сегиржип алыышкынга таварышкан. Оон одарда чораан хойларынче хөй санныг кара куш-эзирлер халдай берген.

Бежең ажыг черлик куштар хойларже дидим болгаш организастыг халдан кирген. Хойжунуң алгы-кышкызы-даа, херекеели-даа оларны доктаадып шыдаваан. Элээн каш хой балыгланган, кадарчының күжү төнген. Бир эвес ынчан ооң чоогунга чолаачы А. Серхенов чоокшулап келбээн болза, та чүү болуп доостуру билдинмес турган. Моторлуң даап-шимээнін дерзин куштарны коргудупкан.

Эзирлериң хойларже болгаш өске-даа улуг малдарже халдаары — эң ховар болуушкун. Орнитолог специалистериң санап турарын ёзугаар алырга, куштарның ындыг калчаалыг аажы-чаңының чылдагааны күстүң соогунда аъш-чем тыварының бергезинде болуп турар. Черлик амыттаннарның чаш төддери доругуп, быжыга бергенинден оларга куштарның чедери берге. Ынчангаш эзирлерге эң белен олча— түгле чаңгыс кижиниң кадарганы хойлар болган. Аштаан эзирлер дидимнеиин, халдаш киргеннери ол.

О. КВЯТКОВСКИЙ.

Туркмен ССР.

ЧАА САГГАН СҮТТҮГ ПАКЕТТЕР

Кырган-аалар чап-чаа саггаң сүттүң кадыкшылдың үндезини деп санап турары таварылга эвес. Оңу түгле көдээде бичии чаштарга эвес, харын хоорайларда, эмнелгелерде бичии уруглар садында, школаларда, эмнелгелерде бичии уругларга база ажыглаар арга бар.

Сибирьниң көдээ ажыл-агый институдуның конструкторларының тургускаңы чаа саалда аппарадының дузазы-биле оңу хандырар. Ол дериицининиң дузазы-биле алдынган сүттүг олла дораан хей кирбес савага күткаш, чогуур черлеринче чөрүдар. Оңу пастеризастаары-даа, хайындырары-даа негеттинмес. Ынчангаш чаа саггаң сүттүң үнелиг шыпары өскүндурбас.

Омск.

БАШТАЙГЫЛАР

«Тожу чурту дыка-ла ырак, аңаа каичап чедер боор!» дижип, шынап-ла, Тываның эң ырак, кыдыг-кызыгаар районнарының бирээзинге хамаарыштыр шаандакы ындыг чугаа-соот боон турган үени билир бис. Ынчалза-даа «чери ырактың чеми элбек» дээн ышкаш, моон адааңда кирген каш болушкуннар безин ол ырак-узак чернин арат чонунуң культура амыдыралынга кайы хире улуг базым болганын тодаргай херечилеп турар.

* * *

«Тоора-Хем» совхозтуң төвү Адыр-Кежиг суурда чаа тутунуп турар чуртталга бажыңының чаңында тудугжуларга ужуражы бердим. Бир-ле чугаа аразында Тывага революция соонда Тожуга кажан чү тыптып, көстүп келгенин сактып чугаалажып, шуптувус ол темаже шилчий, бердинис. Ынчангаш мындыг болган-дыр.

«ДИРИГ-ЧУРУК КЕЛГЕН-ДИР!»

Ындыг чугаа ынчаардагы каш борбак бичии бажыңнарлыг, кудумчузу безин чок, каш санныг чурттакчылыг Тоора-Хем суурга хат-салгын дег тарай хона берген. 1930 чылларының эгези ол, кыш ортузу.

«Дириг-чурук» көөр дээниер баштай-ла ында эге-чада школазының бир улуг өрээлинге чыглып келгеннер. Улустуң чамдыызы сандайларга олурганнар, а сургуулдар лээрге ханада аскан ак пөс экранының мыртай-ла адазында (та түге кадызы ол түвел) экранче өрү көрүп алаш чыдавылааннар.

Шала ортузунда тургускан узун сандай кырында чаңгыс кижи безин чиик кедүре кээптар бичии моторжугашты салган, бир-ле кижи оон ханыгга олурун алгаш, сайгылгаш чыры бээр ол чергелерде дыйыладыр долган эгелээрге, аппаратта сайгылгаш чайынандыр кыва берген. Ынчан киномеханиктиң арны тода көстүп турар. Борбак ак шевергин арыннаг, эрес-омак характардыг, хөлчок аныяк оолдуң арны, аяс хүнде хереллеңген дег, чырып-ла турган. «Дүрген-не дириг-чуруктуң көрзе!»— классте улустуң бодалында чаңгыс-ла түве ол.

Ынчан Кызылдан Сарыг-Сеп дамчыштыр шалак-биле сөөртүп келген аппаратка «Алим», «Абрек» деп үниү чок кыска кинолар үнүп турган. Демги-ле киномеханик мотор аппарадың шанзакка салгаш. Бай-Хем сумузунуң шуптуң арбаннарынга кинозун барып көргүскен түве-дир. Кымыл ол? Бо-ла Тожуңуң Төлөвл чурттуг, ам район төвүнде чурттап турар пенсионер Кол Кызыл-оолович Дажы-Мидектир.

«АЪТТАН-ДАА ДҮРГЕН»

1930 азы 1931 чылда Тоора-Хемге чаңгыс чадаг-терге көстүп келген дижир. Удатпаанда ооң сураа читкен, үрелип кал-

гаңы-ла ол болду ыйнаан. Оон соонда «аъттан-даа дүргеи» деп атка кирген ол чараш, кыдагар эгги эге-чада школазының эргелекчизи азы «Улуг-башкы» деп, сургуулдарга адаткан Агбаан башкы мунуп турган. Эргелекчи оозун дүргеп теп-теп, оон холдарын ооргазынга чүктенгеш ынай боорга, дыка-ла кайгамчык турган. Сургуулдар черле хөлчок сонуургаачал: башкызының соонда алгы-кышкылыг чүгүржү бээр. Улуг улустар ынчан чүнү бодап турган ирги?

Ол чадаг-тергенин сураа чүгле аңаа эвес, ыраккы Өдүген, Улуг-Даг, Хамсыра сумулаынга безин чеде бер ген. Улуг-Баштың Толбул-Аксыдан Тоора-Хем кирип коржаалап чораан иви малдыг бир арат: «Ол Тоора-Хемде аъттан безин дүрген маннаар чүве көрдүм, элдеп-ле-дир!» деп. магнаданы база бар. Чаа чаагай амыдыралда чаа магалыг чүве арат кижиниң чүрээн ынчаар чүглеп алгаш барган.

«РАДИО! РАДИО!»

Тожу чурту чоорту сайзырап бар-ла чыткан. Баштайгы бичии радиостанция Тоора-Хемге 1938 чылдың сентябрь сөөлзүредир чугаалай берген. Ону демги-ле дөспеспейлер — сургуулдар кымны-даа мурнай барып почта бажыңының сонгазын өттүр дыңнаннар. «Радио! Радио!» дижип алгыжыргга, уруглар база бекпеөлежип келген.

Ынчан почта даргазы турган Кол Чигжиттиң чугаазыныл

Эң кол, эң берге мооңдак Тожу биле Кызыл аразында кадыр-берт ийи улуг тайга болган. Ынчалза-даа аңчы-авижи араттар аңаа тура дүшпээн.

Баштайгы ол хаактыг үнүүшкүи чедиишкинниг доозулганы-биле холбаштыр ТАР-ның Бичө Хурал Президиуму оларның кижи бүрүзүн Хүндүлел бижих болгаш, кәрабин боолар-биле шаннаан. Ол-ла чылдың чазынында хар эрин эгелеп турда, Тоора-Хем суурнуң улуг, бичө чону Бараан Серинчик, Кол Дүдүтей башталан хаакчыларың бәйырлалдыы-биле үткүп алган.

РАЦИЯ БАР АПАРГАН

Авижилер-биле район төвүнүн аразында дүрген харылзажылганың баштайгы чылдары 1947 чылда тыптып келгеп. Бо дээрге тожу тайга чарыны бир кайгамчык хемелгазының болуушкун болган. Эң-не баштай «С-100» деп рация апарадын Кызылдан Тоора-Хемге чедир шанак-биле чедирген. Ынчан радист болуп өөренип алган Өдүген чүрттүг аныяк эр Бараан Орай-оол рацияны үш чарыга коштаап, Улуг-Оо сумузунуң төвү Өре-Чаланга аппарын чедиргеш тургускан.

«Өре-Чалан чугаалап тур!» Ынчаар ол сестер Тоора-Хемче шөйлү берген. Соонда «С-100»-түң Өдүгенче көжүрген. Ам районнуң ивн фермаларында турар рацияларның баштайгызы ол болган.

А. НУГУУРАК.

СЕГИРЖИП АЛЫЫШКЫН

Күс дүшкен. Тайга-сыннар «ак-чооргаң»-биле шугланышкан. Хар чода ортузу ажыг. Диицчилер октябрь ортан үезинде-ле тайгаже чорупканнар. Хендергениң Үш-Мөөрүк тайгазынче Жданов аттыг совхозтуң хойжузу Комбу Оюу база аъттанышканнар. Могай хемни өрү чоктааш. Бестиг-Ажыкка доктаагаи. Аңчы аңаа келгеш бүгү-ле ажылдарны дөгергеш, эртежик боорга диңк көрүптер бодап чорутказ, адыг ижээнинге таварыжы берген. Оюу серемчилел чок чоокшулап кээр орта, адыг ижээнден үне халаап, аңчыже хөме-ле келген. Аңчының боозу ырак эвесте сарыг дытче углай чаштай берген. Адыгның чигзиг, пзиг тыныжы ону дуй ап келген соонда дыргактары-биле арынны, куйганы чара шаапкан.

Адак сөөлгү бодал— бижеп. Оюу карак чивеш аразында адыгны бижектепкен. Кургамык алгы эзимниң ыяжымын үрепкен. Адыг ийи куду караш дээн...

Аңчының холунда ам чүүдаа чок — боозу уулган, бижээ адыг-биле баргаи. Кара чаңгыс бодал аъттыг канчапчоол Могай бажында Донгак Дажы сутга чедери. Амы-тыдан чарлыр эвес, кызыдар. Өртөгде аъдынга баргаш арай боорда мунупкан. Хөөкүй Хүрең эзэнн билгензит, Дажыларга эккелген. Комбу Оюу эмчиге үш ай болгаш сегээп...

Болган таварылганы Оюу эмчи бадар деп тургаш, байдалы багай-даа болза, чугаалап четтигипкен. Даартазында Ада-чурттуң Улуг даянының киржикчизи Бегзи-Хуурак баштаан он хире малчынар чыглып алгаш, айыыл болган черже аъттанышканнар. Кижи бүрүзүнүң чугаазы чаңгыс болган. Бижектиг адыг ижээнге кирбес. Ынчангаш баштай истеп көөр деп дугурушканнар.

Аъттарлыг малчынар адыг ижээнииң чанында келген. Түлүш Бегзи-Хуурак аъдын багпаи каап, ижээн чанында чедер-четпес чорда, адыг үне халаан. Ол Түлүштүң будундан алгаш ийи куду маңнапкан.

Оюу көргеш, ооң чамдык өөрү боо-моңгузуп октапкаш дезипкеннер. Ол аразында Түлүш алгырып, медээ берген: «Боолаваңар! Боолаваңар, меңээ дээптер!». Ынчалза-даа Амыр Кыргыс ону мурнапкан. Ол адыгны боолап каан.

Оюу Комбунуң киир шашкан бижээ даг-иргектиң хорээнде хевээр сиригайның чыткаи. Түлүш Бегзи-Хуурак чүрээн оожуктуруп таакпылап алгаш, Амыр Кыргыска эрес-дидим болганы дээш байыр чедирген.

Кортук чамдык аңчылар шаг болганда чедип келгеш, белеп чагны чиир аас-кежиктиг болганнар.

Р. МОНГУЛ-ООЛ.

ТҮҢНЕЛИН ҮНДҮРГЕН

Хамааты камгалалының 50 чыл оюнга тураскаатказ республика солуннарының болгаш Тыва радионуң аразында чарлаттынган конкурстуң тинлекчилеринге шаңналдарны республиканың Хамааты камгалалының штавы тывыскан.

Аңаа ийиги шаңналдарны «Шын» солуннун, Тываның Күрүнениң телерадио комитединиң болгаш «Молодежь Тувы» солуннуң коллективтери чаалап алганнар.

А. Сагалаков, А. Дыртый-оол, Д. Чымба олар-га хамааты камгалалының темазынга бижээн материалдары дээш тускай шаңналдарны тывыскан.

В. АНАНЬИН.

СҮМЕЛЕР

⊙ **Хендир үзү кудуп турган шил саваны горчица холумактыг чылыг суг-биле чуур болза, дүрген адырлычал. Бир эвес арткан үс белеп адырлыбас болза, ийи-үш катап ышчаар чуур.**

⊙ **Номчуп арыннарында салаа изин саваң-биле аштап ап болур. Саваң-биле аштаанының соонда, ону арыг өл пөс-биле кончуг оожум чода тудуптар.**

⊙ **Ажыглалдан үнген помада хавын үндүр октавайн, ооң дувүне поролон кескиндизи суккаш, дааранып инедерни аңаа книр кадагылаш, ине хавы кылдыр ажыглап база болур. Бир эвес чүве бижинр чугайны доктаамал ажыглап турар болзунарза, ооң үштарын помада хавынга өйлей сүвүрткеш, суп ап болур ешлер. «Пеналдыг» чугайны ам сумкага ап чоруп болур.**

⊙ **Капрон укту аргып каан укка деңнеп туткаш, изидип каан хачы-биле (удазыналбазын дээш) кескеш, аңаа чыпшыр даарап аар болза, дүктен аргаан уктуң ажыглалының хуусаазы узаар.**

⊙ **Бир эвес өрээлдиң ханазын будуп каан болза, ооң дээвирии чугайдан турда, ынаар чаштаан чугайны чуурга адырлычал болуру-биле саваң, хеп чуур порошок эзилдирии чажыл ап болур.**

⊙ **Шаланың эрги будуун адырарда, ону суг-биле өттүргеш, сода чашкаш, ол пөс-биле шыл каар. Ынчаар хондур тургузар.**

⊙ **Дүвү өртгеиляр хайны берген баалыңныг саваны дүрген чуурунуң бир аргазы — хөй эвес чем содалыг сугну аңаа тургузуптар. Оон чуурга, дүрген адырлычал.**

ҮЕЛЕР

НОЯБРЬ 20-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — «Ye». 8.35 — Эртенги гимнастика. 8.50 — Бир эвес кадык болуксазында (Күш-культурөзуларга сүмелер). 8.55 — Чалыларның чогаадыкчы ажылы. Таллиннин пионерлер ордузунуң фолклорлуг танцы коллективиниң концерти. 9.25 — Ада-иелер, силерге. 9.55 — Советтер болгаш амыдырал. 10.25 —«Спортлотонуң» 47-ги тиражы. 10.35 — Хөй эки барааннар дээш. 11.05 — Д. Шостакович. Оркестрлиг фортепианога концерт. 11.30 — Үнүштер дугайында. 12.15 — «Тинлекчилер». Фронтучу өөнүктер клуву. Сталинград тулчуушкунуңуң 40 чылынга. 13.45—«Орус музей». XIX вектиң баштайгы чартыының портрет живописи. 14.15 — Бөгүн делегейде. 14.30 — Уругларга фильм: «Ажыттынмаан ортулуктар». 15.35 —«Ейлдингир-даа болза, буюреттинмес». Дамчыдылганы профессор С. П. Капица чорудар. 16.35— Латыш улустуң музыказының концерти. 17.10 — Политиктиг хайгааракчы Ю. А. Летуновтуң беседазы. 17.40 —«Амданныг тоол». Мультфильм. 18.00 — «Дем каттыжыышкыны». Тележурнал. 18.30 — 18.45 — Чапсар. 18.45 — «Силериниң чагаалыларыңар ёзугаар». Ракета шериглериниң болгаш үгер-боо хүнүнге уткуштур музыкалыг дамчыдылга. 19.30 — «Экранда — кинокомедия». «Трын-сиген». 21.00 — «Ye». 21.35 — Останкино концерт студиязынга аныяктар кежээзи. Күрүненің бирги подшипник заводундан келдирер назылыг оолдарны Армияже үдээри. 23.25—23.55 —«ССРЭде спорттуң национал хевирлери». Документалдыг фильм. Оон соонда — телемедээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

14.20 — «Моңгуң век». Документалдыг фильм. 15.30 — Азербайджан телевиденнеиниң программазы. 16.25 — СССРниң самбо хүрешке кубогу дээш. Донецкиден дамчыдылга. 16.55 — «Сиген кырында ыт». Уран-чечен телефильм. 1-ги, 2-ги серилар. 19.05 — Делегей болуушкуннарының домчулазы. 19.20 — «Бичии уруг болгаш адыг. Мультфильм. 19.30 — «Музыка киоскузу». 20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Айболит циркте». 20.15— «Кадыкпыл». Дамчыдылганы РСФСР-ниң алдарлыг эмчизи Ю. В. Белянчикова чорудар. 21.00 — «Ye». 21.35—23.50 — «Бодунуң күсели-биле шолээ». Уран-чечен телефильм. 1-ги, 2-ги серилары.

АГААР

Бөгүн республикага бүрген, аязыр. Чамдык черлерге быскан хар чаар. Барыын чүк угланышкынныг хаттың дүргени секундада 3—8 метр. Дүне агаарның температуразы— 15—20, хүндүс 4—9 градус соор.

Кызылга шокар булуттаар. Бичии хар чаар. Агаарның температуразы хүндүс — 7—5, дүне 17—19 градус соор.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

КИНО

НОЯБРЬ 20-ДЕ

«НАПЫРАЛ»: «Адырамышкын» 9.30, 12.10, 14.50, 17.30, 20.10 шактарда.

«ПИОНЕР» «Гуго бегемот» 9.30. «Шокар рейс» 11.00, 12.50. «Специальнозунга хынаада ажыл» 14.40, 16.30, 18.20, 20.50 шактарда.

«ВОСТОК»: «Чаңгыс дагырмыйыс» 15.00, «Сеп меңээ, мен сеңээ» 18.00, 20.00 шактарда.

12 хардан өрү назылыг үндезин национадыг сургуулдарны Тываның Күрүне филармониязының чанында улустуң цирк болүүнге хүлээп алышкынны чорудуп турарын филармонияның администрациязы дыңнадып тур.

Аңаа киперин күзээнер бо чылдың декабрь 1-де эртенгиниң 10 шакта филармонияга келир.

Социал хандырылга министерстводу болгаш Тыва автоорук эргелели персоналдыг пенсионер, СӘКП кежигүнү

Оюң Дамдынович

ЕНЗАКТЫН

мөчээнин дыңнатпышаан, ооң торелдеринге болгаш чоок кижилеринге кажыдалын илергейлеп тур.

СОҢГАДА ЧЫРЫК

Клуб чаны-биле эртип чыдырымга, бир соңгада чырык хып турган. «Мындыг орай кым чүнү кылып олурар чоор, барып көөр-дүр алырам» деп бодаваш, кире бергем мен. Кырында эңмежок саазыннар чада салып каан стол артында дирт кара эр олурган. Менидежиримге менче арай шыжыккан хевирлиг кылаш кылдыр көргеш, бажын согаш кылып кааш, удай бижиттче берген. Дөрт-беш хире минута эрткен. Аяар чылбыртын үнүп бар чыдырымда, олурган кижи, мейи ам чаа эскерип каан түве дег, айтыра берген:

— Чүге чор сен?

— Чок, аваа. Чырык хып турар боорга бакылай кааптар чоор бе дээш кирип келдим. Шаптыктапкан боор мен, бируудатпайн көрүнер.

— Че, ында кижи бируудадыр түү боор. Арыңны көрбээн-даа ышкаш мен. кайыын келдиң? Чүү керектиг бистиң суурга чедип келгениң ол?

Танывас кижизинге кайыын келгенин, чүге чораанын чугаалап бергеш чоор боор деп кезек боданып олура, шынчы-ны чугаалаан мен.

— Аалым Кызылдан. Бо сур-да душтуум уруг бар, анаа ужуражы дээш келдим.

— Тергиин эки-дир. Ол урутнуң ат-бажы кымыл?

Мени шуут байысаалга түве дег айтыры турар түү мындыг кижи апаарга бо деп бодап кааш, ам-на шынап ыкке аттан адаптайн деп чобап келген мен. Ынчалза-даа чердеги төрүмелиндеги түве мегелеп чорбаан болгаш база шак дүшкеш, шуут дорту-биле адап дүжүрүптүм:

— Сарыглар Чеченмаа дээр түве.

— Кай, Намдактың уруу бе?

— Ийе, адазының ады Намдак.

— Чүге дем-не чугаалаваан сен. Чеченмаа дээрге мээң чаңнам болбазыкпе. Келир үеде күдээм болур кижи эвес сен ыйнаан. Күдээзиниң күжүн көөр деп түве бар болгай. Бээр кээп олургаш, дузалаш — дээш, азыгда турган сандайны бодуңун таныкка эккеп салгаш, олче имнедь.

Чеченмаанын та дайы, та дайы эвес кижи, озуп чиин хынап тургал эвес дег болуп, сандайга тура чок бергеш олуруп алдым.

— Мээң адымны Назын-оол дээр. Бо клубтуң эргелекчизи, режиссёру, шүлүкчүзү болгаш артизи дээш элээн кыш албан-хүлээлгезин күүседип турар кижи мен. Шалыңны түгле эргелекчизи дээш элыр мындыг.

— Ам чүнү кылып олурарыңар ол?— деп айтырдым.

Назын-оол стол кырында чаттыла берген чытка саазыннарын бир ай кылдыр чый туткаш, чугаалаан:

— Концертке чугаалаар шүлүктер чогаадып олур мен. Дузалажып көрем харын. Бо кежээ дургаар кылган түвем бо-дур — дээш, чый тудуп алган саазыңнарынче имнээн.

— Эңдере чогаадып алган ышкажыңнаржыл. Бирээзин дыңнапса чүл?— дидим.

— Кашты-даа дыңнап болур — дээш, Назын-оол номчуп эгеледи:

Водканы кулугурну
Боолап каапса дижирлер
бар
Водкада буруу чүү боор
Бодувустуң багывыс-тыр
Араганы кулугурну
Азып каапса дижирлер
бар.

Арагада буруу чүү боор,
Аңыс боттуң багында-дыр.
— Оон ыңай дыкна че. Бисте багай эвес малчыннар бар, оларга чоргаарланыр бис. Ынчалза-даа чер аңбас эштер база бар болдур ийин. Ындыгларның дутайында дараазында одуругларны бижидим:

Күдер-оол дээр малчын эр бар.
Күдер шыырак кежээ кижи,
Хүлээлгени чылдын-на алыр,
Күүседип чадап каан боор.
Чаа чылдың эгезинде
Чараш сестер аазап каар.
Чаа бедик хүлээлгени
Саазынга бижип алыр.
Хүлээлгени түнээп өйде
Күжүр Күдер дыңналбайн
баар
Ажыл-биле аазаан тесы
Ангыланган бүтээн болур.
Кижи боду бодаар, санаар,
Хире шинээн билир болгай.
Улуг чүктү көдүргештин
Үгбас мен деп чугаалаза?!

Назын-оолдуң артист мен дээнин база куруг эвес деп түвени эскерип каан мен. Ол — номчаан, а мен — дыңнаан — ийилээп ынчаар элээп үр олурган бис. Арагачылар, чалгаалар, хоозун часпырактар, хулуургактар мээң карактарымга көстүп эртип турганнар.

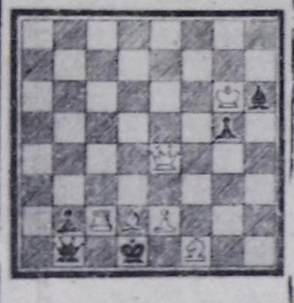
— Талантылыг улус-тур силер — деп мен аңаа шын сеткилим-биле чугаалаан мен.

— Талант-даа кайда бооруладаан. Хүлээзингенде күүседир апаар, каш хонгаш малчынарга, сиген кескен бригадаларга аалдап баар улус бис, аңаа хол куруг баар эвес, шаа-биле «хап-савалыг» баар болгай. Ынчангаш ыйдыңгы чылдарым бо шыкажыл—дээш, чазык хүлүмзүрээп.

Мен байырлашкаш, чорупкаи мен. Соңгада от чырып туруп калган.

В. МОНГУШ.

Ак тала эгелээр, ийи көштен мат.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: ИНДЕКС 667000

667000, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажын № 3. Телефоннары: Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң орлакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысаалгалыг секретарының 2-23-35, секретарлаттын 2-23-35, партийзи амыдырал болгаш совет тургузу киллистериниң 2-37-13, пропаганда киллизиниң 2-31-75, культура киллизиниң 2-23-54, кодээ ажыл-агый киллизиниң 2-21-47, үлетнур киллизиниң 2-31-75, чагаа киллизиниң 2-41-27, информация киллизиниң 2-20-60, корректорларның 2-27-41, бухгалтериянын 2-12-45, солун келбейн барганза 2-32-75 телефонче долгаар

Чагыг № 01186

Солун неделяда 6 катап үнер.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы биле эргелелиниң типографиязы. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажын № 1).

ТС—01886.

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 269 (12059) | 1982 чылдың ноябрь 21, воскресенье | 1925 чылда үнелеп чыгаашаннган | Сыртаа 3 коп.

ӨӨРҮП ЧЕТТИРИИШКИН

СЭКП ТК-ниң Чиигине секретарынга* сонгуткаңым-биле холбаштыр менээ байыр чедирген партия, күрүне органнарынга, совет болгаш хөй-ниити организацияларга, бүдүрүлгелериниң, албан черлериниң, тудугларның, колхозтарның база совхозтарның, өоредилге черлериниң күш-ажылчы коллективтеринге, Совет Армиянның болгаш Флоттуң дайынчыларынга, партияның хоочуннарынга, бүгү совет хамаатыларга чүүректиң ханызындан өөрүп четтирдим.

Мээң адрезимге байыр чедириишкиннерни чоруткан даштыкы өөнүктерге болгаш эштерге, даштыкы чурттарның күрүнелер болгаш хевактар баштыңнарынга, хөй-ниити болгаш күрүне ажылдакчыларынга ханызы-биле өөрүп четтиргенимни илергейледим.

Ю. АНДРОПОВ.

ИДЕЙ-ПОЛИТИКТИГ КИЖИЗИДИЛГЕ

Совет кижилерни, ылаңгыя аныяктарны эртемге үндезилеттинген үзел-бодалдарга, партияның херээнге, коммунистиг идеалдарга кызыгаар чок бердиниишкинге, социалистиг Төрээн чуртка ынакшылга, пролетаржы интернационализминиң ёзулунга кижизидеринче ленинчи Коммунистиг партия доктаамал кичээнгейни салып келген болгаш моон соңгаарааа салыр.

СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлеринде, партия Төп Комитединиң «Идеологтуг, политика-кижизидилгелиг ажылды улам ыңай эжижидер дугайында», «ССРЭ-ниң тургустунганының 60 чыл ойнуң дугайында» болгаш өске-даа доктаалдарда, партияның XVIII область конференциязының шиитпирлеринде ажылчы чоннарның, аныяктарның идей-политиктиг, интернационалчы кижизидилгезин сайзырадыгайыдарының оруктарын болгаш аргаларын тодаргай айытқан.

Идей-кижизидилгелиг аңылдың сорулгаларын чедиишкинниг шиитпирлээри-биле чер-черде партия, совет, профзвилел, комсомол болгаш хөй-ниити, ажыл-агый органнары кичээнгейин чурттакчы чоннуң аңгы-аңгы бөлүктеринге идей-политиктиг, күш-ажылчы, мөзу-шынар, интернационалчы кижизидилгени эжижидеринче угландырган. Ажылчы чоннарның, аныяктарның идей-политиктиг болгаш интернационалчы кижизидилгезин эжижидер хемчеглер дугайында айтырыгларны СЭКП Кызыл хооркомунуң, Барыын-Хемчик, Улуг-Хем райком-нарының пленумнарынга болгаш өске-даа районнарга чугаалашкаш, чогуур шиитпирлерни хүлээп алган. Ажылчы чоннарның, аныяктарның кижизидилгезинге партия, комсомол чырыдыышкынын, лекция пропагандазын, көскү агитацияны ажыглап турар.

ССРЭ-ниң тургустунганының 60 чылынга белеткел-биле холбаштыр чон ортузунда янзы-бүрү идей-кижизидилгелиг ажылды күш-ажылчы коллективтерде, албан организацияларда, өоредилге черлеринде калбаа-биле организастаан. Номчулга конференциялары, политика, мораль темаларынга лекция, беседалар, партияның, дайынның, күш-ажылдың хоочуннары-биле ужуражылгалар, найырал кежиэлери, «Хостуг республиканың бүзүлбас эвилели», «Аңы-дуңма чаңгыс эптиг өг-буледе», «Адрезивис—Совет Эвилели» деп темаларга аас журналдары болгаш өске-даа хемчеглер эрткен, моон соңгаарааа болур.

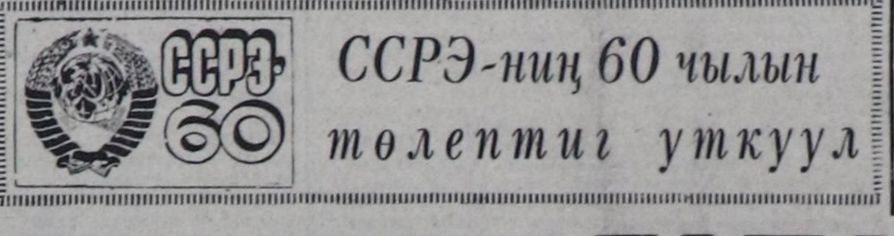
«Тыва кобальт» комбинатта, № 48 тудуг эргелелинде, Тываның электри четкилеринде, Кызылдың сүт заводунда, үлетпүр болгаш аъш-чем садыгларында, № 1 автотранспорт бүдүрүлгезинде, Көдээ ажыл-агыйның дуржулга станциязында, Ленин орденниг «Кызыл тараачын» совхозта, Кызылдың № 4, 8, Сарыг-Септи № 2 школаларында, башкы училищезинде партия организациялары ажылчы чоннарның ортузунда кижизидилге ажылын бодамчалыг тургусчан план ёзугаар чорудуп келгениниң бердинген онаалдалар күүседиптинип, өоредилге-кижизидилге ажылдарды чедиишкинниг шиитпирлеттинип турар. Оларның удуртукулары, партия организацияларының секретарьлары идеология ажылынга боттары идепкейлиг киржип, хөй-ниити организацияларының ажыл-чорудулгазынга идезалажып, детпип келгеннер.

Ынчалза-даа ажылчы чоннарны, ылаңгыя аныяктарны коммунистиг идеалдарга, моральга, совет патриотизмге болгаш социалистиг интернационализмге кижизидер талазы-биле ажыл амгы үениң негелделеринге ам-даа четпес. «Идеологтуг, политика-кижизидилгелиг ажылды улам ыңай эжижидер дугайында» СЭКП ТК-ниң доктаалын, бо талазы-биле партия обкомунуң шиитпирлерин, ажылчы чоннарның, аныяктарның интернационалчы кижизидилгезин эжижидер дугайында СЭКП обкомунуң бюрозунуң доктаалын чамдык партия организацияларының чедир үүседипгейи турар. Оон уламыңдан Кызылда, Ак-Довуракта, Чөөн-Хемчик, Барыын-Хемчик, Улуг-Хем, Таңды, Тес-Хем болгаш өске-даа районнарда аныяктарның аразында күш-ажылдың сагылга-чурумун, хөй-ниитиниң корум-чурумун үрээр, арагалаар, кем-херек үүлгедир, хулиганнаар чоруктар бар.

Идей-политиктиг, интернационалчы, күш-дамыр кижизидилгезин, корум-чурум намгалалын эжижидер болгаш хоойлудүрүм үрээшкиннеринге удур демиселди күштелдирер дугайында айтырыгларны СЭКП Кызыл хооркомунуң, райкомнарның пленумнарынга, партия активиниң хуралдарынга каш удаа чугаалашкаш, четпестерни чайладыр тодаргай хемчеглерни айытқан чогуур доктаалдарны хүлээп алган. Ынчалза-даа болза салдынган сорулгаларны чедип алыр дээш чамдык партия организацияларының хүн бүрү чорудуп турар организастыг ажылдарны кошнак, шиитпирлер күүселдезиниң хыналдазы четпес, айытқан хемчеглерниң күүселдезин хандырар эштерден негелдени партийжи ёзу-биле тургуспайн келгениниң чамдык четпестер ам-даа уламчылап турар. СЭКП Кызыл хооркомуну ажылчы чоннарның, ылаңгыя аныяктарның идей-политиктиг, интернационалчы кижизидилге ажылынга удуртулганы кошкаткан. Оон уламыңдан дааранырга фабриказында. «Тудуг кезиктер» комбинадында, хлеб, тууйбу заводтарында, № 3 АТБ-де, «Кызыл үлетпүр тудуг» эргелелинде ажылдап турар аныяктарның аразында бүдүрүлгеге, хөй-ниитиниң черлеринге чурум үрээр чоруктар бар. Педагогика институдунуң, автоорук, көдээ ажыл-агый техникумнарының, № 1 КПТУ-нуң студентилериниң болгаш сургуулдарының ортузунда идей-политиктиг, интернационалчы кижизидилгени четпес организастаан.

Ажылдап турар аныяктарның политиктиг болгаш ниити билиин бедидеринче партия, комсомол организациялары кошкан кичээнгейни салып турарындан Кызылдың болгаш районнарның чамдык бүдүрүлгелеринге, совхозтарынга комсомолдун политкичээлдери үстүп, ында-хаая эртип келген. Эрткен өөредилге чылында Улуг-Хем районнуң комсомолчуларының чүгле 42 хуузу, аныяктарның 21 хуузу политөөредилгеге хаара туттунган турган. Аныяктарның кежээки школаларында четпестер чок деп болбас, ону эжижидер хемчеглерни алыр.

Үстүнде айытқан болгаш өске-даа четпестерни чайладыр талазы-биле тодаргай хемчеглерни партия организациялары алгаш, бүгү идеология ажылын ажылчы чоннуң, аныяктарның идей-политиктиг, интернационалчы кижизидилгезин эжижидеринче, СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлерин күүседиринче угландырары—амгы үеде чугула сорулга.

ССРЭ-ниң 60 чылын төлептиг уткуул

КЕЛИР ЧЫЛДЫҢ ҮЛҮҮНДЕ

Кызылдың № 2 АТБ-зиниң коллективи чурттуң юбилейин төлептиг уткуур дээш шалыпчы эзелчегни улам калбартнан. Ол дугайын эрткен он айларның түңнелдери база хереченип турар. Чыл эгезинден бээр 1733,6 муң тонна улус ажыл-агый чүүктерин сөөртккен. Чүүк саарылгазының планы 100,1 хуу күүсеттинген, 42 муң тонна-километрни пландан ажыр ажылдап кылган.

Хөй-хөй мурнакчы чоланачылар бо чылдагы планнарын, алган хүлээлгелерин ажыр күүсеткилээн. Чижээ, күчүлүг КамАЗ-тың чоланачызы Николай Иванович Смирнов ам 1983 чылдың июльдун үлүүнде ажылдап турар. Оон ээли Виталий Леликов база-ла Саян артындан чүүктер сөөртүлгезинде февральдың үлүүнде. А Александр Николаевич Иконников хоорай иштининг маршруттарында ажылдап турар-даа болза, келир чылдың июньнуң үлүүнде четкен.

АТБ-ниң бригадаларының эразында калбарган чарышка Г. Волошинниң бригадазы мурнап, чыл планын күүсеткеш, ам 1983 чылдың февральдың үлүүнде киништир ажылдап турар.

Н. ВАНЬКОВ.

КАЛЕНДАРЬДА—ФЕВРАЛЬ

«Тыва совхоз тудугнуң» Мөңгүн-Тайгада бот-оруга - чарылгалыг тудуг участогунуң (начальныгы Д. Б-О. Хомушку) коллективи амгы хүннерде 1983 чылдың февраль айның үлүүнде ажылдап турар. Ында Кан-оол Шыдыраанын удуртканы бригадазында комсомолчулар Аркадий Бады, Павел Салчак олар хүн пормазын доктаамал 110—120 хуу күүседип турарлар.

Х. ЧҮЛДҮМ.

Эчис Хертек биле Оттук Саая «Тыва даг-дүгү» комбинаттың арыглал фабриказында ажылдап турарлар. Эчис Чимитович — дуржулгалыг ажылчын. Ол фабрикага он чыл ажылдаан.

А Оттук Маадыр-ооловнаның ажыл стажы оон ийи чыл хөй. Ол — дериглелер машинизи.

Хоочун ажылчыннар даанган ажыл-херээн, ак сеткилдиг күүседип, эш-өөрүнге мактадып чоруурлар.

ЧУРУКТА: электрик З. Ч. Хертек биле машинист О. М. Саая.

Ю. КОСАРЬКОВТУҢ фотозу.

Хүннүң медээлери

МУРНАКЧЫЛАРНЫҢ БИРЭЭЗИ

«Тывапарикмахерск и е» бүдүрүлге каттыжышкынының Кызыл хоорайда № 6 парикмахерскаяның коллективи кызылчыларга ачы-дуза чедирер хүлээлгезин эки күүседип турар.

Ында мурнакчыларның бирээзинге мастер Валентина Белоголовкина хамааржыр. Аныяк мастер В. Белоголовкина хандырылганын бедик культуразын чедип албышаан, хуузунда планның онаалдаларын доктаамал ажыр күүседип келген. Ол бо хүннерде декабрьнын үлүүнде ажылдап турар. Ынчангаш ол ам чыл планын хуусаадан эрте күүседир сорулганы салган.

Бистиң корр.

АМ-ДАА 200 РУБЛЬДИИН

«Тыва септелге-тудуг» трестиң тудуг кезектери болгаш конструкциялар заводунуң коллективи ССРЭ-ниң тургустунганының 60 чыл юбилейин төлептиг уткуур дээш социалистиг чарышка киришкеш, 1982 чылдың продукция бүдүрер болгаш ону сайгарар планын Октябрь байырлалының бүдүүзүнде-ле күүседипкенин рапорттаан.

Чыл төнчүзүнге чедир пландан ажыр 200 муң рубльдиң продукциязын бүдүрерин, 195 муң рубльдиң сайгарырын хүлээнген.

К. МААДЫ

ПЛАНДАН АЖЫР

В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинатта бедик сорттуг рудадан дагдүгү арыглаар цехтиң коллективи юбилейлиг чылдың он айларында планнан ажыр 100 тонна бедик шунарлыг продукцияны үндүрүп, бүдүрүлгеде социалистиг чарыштың мурнуку одурүүнда чорүп турар.

Ында хоочун коммунист Деспи Дүктен-ооллуг удуртканы № 2 эвлечгиниң кежигүннери эки ажылдап турар болгаш октябрь айның түңнелибиле база-ла эки көргүзүглерлиг болганнар.

А. БЕГЗИН-ООЛ.

СЭКП ТК-НЫҢ ЖУРНАЛЫНДА

СЭКП ТК-ниң «Партийная жизнь» журналының чээрби ийиги номери парлаттынган. «Ленинниң партиязы — совет улустуң дайынчы авангарды» деп мурнуку үүл ында чырыттынган. СЭКП Төп Комитединиң, СССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Коммунистиг партияга, совет улуска кыйгырыын журналда парлаан. СЭКП ТК-ниң эвлечгиниң Пленумунуң дугайында информастыг дыннадыгны, эш Ю. В. Андроповтуң чугаазын, эш К. У. Черненконуң чугаазын, СЭКП ТК-ниң Чиигине секретары Ю. В. Андроповтуң допчу намдарын база парлаан.

«Совет кижилерниң Сталинград чанынга маадырлыг чоруу», «Аъш-чем программазы болгаш кадр политиказы», «Партияның шиитпирлерин амыдыралга боттандыраалы», «Экономиктиг өөредилгеш болгаш кижизидилгени — амгы үениң негелделериниң денелиинче» деп үүлдерни журналда чырыткан. «Килдистиң ажылын организастааны», «Контрольдан, дузалажып турар бис», «Чаа дуржулганы түңневишпаан» деп болүк материалдарны партия райкомунуң кодээ ажыл-агый килдизиниң ажылынга тураскаатканар. «Кадрларны шлиип алырының, таарыштыр тургузарының, кижизидериниң принциптери. Удуртукчу кадрларның шынар составын эжижидер дугайында СЭКПниң XXVI съездизиниң айтышкынынары» деп материалдарны аныяк коммунистер школаларынга ажыглаар кылдыр парлаан. Номчукчуларның чагааларынга, айтырыгларынга харыылар журналда чырыткан.

ЧУРУКТА: Москваның мурнакчы ажылчыннары. Мурнууда — Социалистиг Күш-ажылдың Маадырлары (солагай талада) Е. М. Киров аттыг «Динамо» заводунуң машина цехиниң мастери В. А. Телегин, Москва — Сортировочная депозунуң машинизи В. Ф. Соколов, И. А. Лихачев аттыг автозаводтуң ажылчыны Ю. Т. Барулина, Күрүнениң бирги подшипник заводунуң хоюглакчызы Н. И. Мотова, «Большевик» кондитер фабриказының мастер-кондитери Е. А. Ожина. Москваның эът комбинадының бүдүрүлге өөредилгезиниң мастери З. Ф. Назарова олар.

В. СОБОЛЕВТИҢ фотозу.

СЭТА-ның фотохрониказы.

ДЭЭШТИГ ХЕМЧЕГЛЕРНИ АЛЫР

Республиканың Статистика эргелелиниң ноябрь 16-дагы медээзи: ёзугаар алырга, күрүнеге эът садарының планы 94,8 хуу күүсеттинген. Эрткен чылдың денелиинден 1016 центнер эът хөй дужаатты-ган. Мөңгүн-Тайга, Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Эрзин болгаш Кызыл районнар планнарын күүсеткилеп алганнар. Районнарның хөй кезии эрткен чылдагыдан хөй эът-ты дужааган. Күрүнеге эът садары ам-даа үрелдүлеп турар.

Эът садарының эң сөөлгү черин бо чылгы план-ынга 564 центнер, эрткен чылдың денелиинге 3255 центнер чедирбээн азы планын 79 хуу күүсеткен Таңды район эзелеп турар.

Күрүнеге эът садар планын 33 ажыл-агый күүсеткип алган. Ылангыя «Сүлпак» планын 152,2 хуу, «Ак-Чыраа» 145 хуу, «Россия» 116,4 хуу өөредип, багай эвес ажылдаан. Элээн хөй совхозтар күрүнебиле үзе санажырының кырында келген. А «Тоора-Хем» совхоз планын чүгле 61,6 хуу, «Кара-Хаак» 65,2 хуу күүсеткен-даа болза, ол бир район планын ам-даа күүсеттирээн. Ылангыя Улуг-Хем районнуң совхозтары 4270 центнерни садар. Таңды болгаш Эрзин районнар база элээн хөй сүт садар ужурлуг.

Шупту 23 ажыл-агый сүт садарының талазы-биле күрүне планын күүседип алган. Ылангыя «Малчын» 4,8 катап, «Совет Тыва» 2 катап планын ажыр күүсеткен. Планнарын «Дөн-Терезин» 130 хуу, «Бурумгаар» 121 хуу, «Чаа орук» 114,5 хуу күүседип, социалистиг чарыштың мурнуку одурүүнда чорүп турар. Бо ажыл-агыйлар күрүнеге сүт дужазын уламчылавышаан. А сөөлгү черде планын 51 хуу күүсеткен «Шивилиг», 64 хуу күүсеткен Ленин аттыг совхоз чорүп турар.

Чыл төнчүзүнге чедир үе эвээш арткан. Бо кыска хугуседа ажыл-агыйларның удуртукчулары план күүселдезин долу хандырар талазы-биле дээштиг хемчеглерни алыры чугула.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутаттарынга

Чедиги сессиязында келген ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутаттарының бүрүткелин ноябрь 21 болгаш 22 хүннерде эртенгинин 10 шакта кежээкиниң 7 шакка чедир Кремльге, ССРЭниң Дээди Совединиң Президиумунуң бажыңынга чорудар.

Телефону: 224-04-68.

ДАШТЫКЫДА

БЕЙРУТ. (СЭТА). Израиль эжелекчилер даглыг Ливанда террорну болгаш өнүк-чөнгээлиг үүлгединиишкиннерни улам күштелдирип турарлар. Айтат дээр чурттакчылыг черни израильдер үтер-боолдур-биле араатанзыг боодаан. Чоннуң иштинден дыка хөй кижи өлген. Даглыг Ливанның хоорайларында болгаш чурттакчылыг черлеринде израиль эжелекчилер үжелчиндиишкиннерни калбаа-биле ылып, тос чурттакчыны тудуп алгаш барганнар. Израиль танкылар болгаш куяктыг транспортерлар ол районда бүгү оруктарны дуй туруп турганнар. Бхамдун хоорайже израиль шериглерни эрттирери-биле Бейрут — Дамаск аразында чазаглыг оруктың шимчээшкинни соксатканнар. Даглыг Ливанда комендант шагы ам-даа хевээр. Барыын-христиан чепсектиг кезектер ук черниң друз чону-биле чаа-чаа сегиржип алышкыныларны өөскүдүп үндүрүп турар. Оларның суурларын үтер-боолдар болгаш минометтар-биле боолап турар.

Ливанның премьер-министри Ш. Ваззан Ливан девискээрден израиль эжелекчи шериглерни доп-ээрээп үндүрер негээн.

* * *

БАГДАД. (СЭТА). Иракиран фронтуда калыг-дошкун тулчуушкынар үргүлчүлевишаан. Чедимче чок болгулаан атакалаашкыннар түңнелинде иранныг 3.978 кижизин өлүртүп, чидирген болгаш дыка хөй иран шериглер туттурганнар. Иранның 10 танкыларын болгаш 15 даймычы машиналарын узуткаан.

ТЕГЕРАН. (СЭТА). Оон келген эвлечглиг медээзин ёзугаар алырга, Иранның Малдали хоорайының девискээринге иран шериглериң шаап халдаашкынынарының үезинде дайзынның 1.000 хире солдаттарын болгаш офицерлерни чыскаалдаан үндүрген, 21 танкыны болгаш өске-даа шериг техниказын узуткаан. Оон ышкаш фронтунуң маңгы-барының кезээнге 2 ирак самолёттуң дужур аткан, ынчангаш ноябрь эгезинден бээр ужуп аттырган ирак самолёттарының саны ам 19 четкен.

* * *

ДАМАСК. (СЭТА). Чоокку Чөөн чүк талазы-биле америк инициативалар дээш үүлдү Сирия Араб Республиканың президентизи Х. Асад шүүлгээн. Ол анза чүве чугаалаш, АКШ-тың ыңдыг саналарын Чоокку Чөөн чүк айтырының бүгү талазы-биле шиитпирлээринге идиг болбас деп медеглээн. Бистер ол девискээрге тайбыңны тургузарын күзеп турар бис, мынала-даа ону чедип алыр төлээде, израиль шериглерни оларның эжелеп алганы бүгү араб девискээрлеринден үндүрериниң болгаш Палестинаның араб улузунуң дүрүм ёзугаар эргелерин ханыларының чедир дыка хөй негелделерин күүседири эргежок чугула.

* * *

МАДРИД. (СЭТА). Европага аймак чок чөрүк болгаш хады ажылдажылга талазы-биле чөвүдел хуралдың кижижиниң күрүнелериниң төлээлекчилериниң мадрид ужуражышкынынга ноябрь он сесте редакция бөлүүнүң ийи хуралы болган, оларга түңнел документиниң айыыл чок чоруктун айтырыгларынга, күрүнелер аразынга харыылаалар принциптериниң болгаш гуманитарлыг талаларга кызык ажылдажылганың айтырыгларынга хамаарышкан кезектерин чугаалажып көрген.

К. ЧООДУ
Республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Кыштаглаашкын—шалыпчы фронт

ЫРАКТА-ДАА БОЛЗА...

Суглуг-Хем «Хадын» совхозтуң төвүнден барык-ла ийи чүс километр ырак. Телефон база чок. Оон уламыңдан ажыл-агый-даа, амыдыралчурттталга-даа талазы-биле хүн бүрүнүң бүгү айтырыгларын бригадир болгаш малчыннар боттары шиитпирлеп турар.

— Мурнуку чылдарда совхоз директориязындан дуза дилээри ыңдыг-ла ammyp эвес турган чүве. Амгы директорувус Ив н Николаевич Горбачев ырак-узак улусче кичээнгейни элээн салып тур — деп, ук бригаланың бригадири Федор Намажап чугаалады.

Бо хүннерде хөмүр-даш кыштаг бүрүзүнде дужуртунгеп. Эрткен чылын Кызылдан безин машина дилээш, чалашкан турган улус. Ам залдарга баарга, кодан иштинги арысилии аажок. Мурнундагы ышкаш, дөн өлектер чок, арысилии аажок. Совхоз төвүнден келген трактор аштап каапкан. Оон бөлген оваа-оваа өлээн мал адаанга-даа төп болур.

Совхоз чайын кожуг машиналарлыг ийи трактор чорудуп берген. Малчыннар бөлгүмнежип алгаш, оларныңбиле сиген кескен. Чеден тонна сигенни бригада кежигүннери белеткеп алган. Эрткен чылын белеткээн сигенниң хемчээли база барык-ла бо хире турган. Оларның санап турары-биле алырга, бо сиген четчир. Оон ынай совхоз бо чылын сиген, сенаж, витаминниг сиген далганы белеткээр планнарын ажыр күүсеткен. Хой төрүүр үеде база мал чеми келир. Дус болгаш өскедаа минералдыг немелделер белеп. Бо хүннерде кыштаг бүрүзүнде сиген чедиртинген. Арткан сигенни кажаалаан, ону тускай кадарчыда хүлээткен.

Техниканы совхоз берип турар. Бригадада быжыглаан техника база мурнуку чылдардагыдан көвүдээп. Бригада кежигүннери анаа өөрүп турар. Бо чылын эвээш-даа болза, тудуг материалдары база келген. Оон ачызында элээн каш кажаалариның ыргак оорганарын, дээвиирлерин, чамдык адаганарын солаан болгаш кырын өдек-биле хөмген. Ужик, соңга, шагжа болгаш ыяш-биле кылыр өске-даа чүүлдерни долу сепгээп. Бо бүгү ажылдарны бригада кежигүннери боттары кылган.

Малчыннарга автолавка үеэш турар дээрзин бригадир ынчаттыр. Келир хүнү — вторник. Чоорган залдагывыска автолавка-даа, эмчиниң сурагларар кижи таварышпады.

— Чоокта чаа совхозтан ажыл аът чүдүрүп келдим. Ам бригалада хойжу бүрүү ийи-ийи аъттыг — деп, бригадир чугаалады. Бо бүгүнү болган кээрге, кыштаглаашкын болгаш черле бригаданың амыдыралы эрткен чылдын бо үезинде турганындан эки.

Харылзаа — бир берге айтырыг бо. Совхоз төвү-биле, чоокку суурлар-биле чугаалажыр телефон азы рация тудугузары чугула. Электрижидилге айтырыы база. Бригадада бажыннар бичии, чамдык кыштагларда сакманчылар чурттаар чер чок.

Оон ынай бригада төвүнге көжер библиотека тургузары база негеттинип турар. Лекция, беседа, кино, концерт болбастаан. Бо чамдык четпестерни чайладыры совхоз директориязындан, парткомдан болгаш көдээ Совет күүсеткүндан негеттинип турар.

Депутат булуңу

МАССАЛЫГ БОЛДУРАР ДЭЭШ

ШЫНАА кодээ Советинде 25 депутат бактаан турар, алды доктаамал комиссиялыг. Кодээ Совет «Тере-Хөл» совхозтуң ажыл-агый айтырыгларын шийтирлежиргинге дорт киржип турар.

Чер-чер Советтерниге соолгу чыышта болуп эрткен соңгулдалар соонда план ёзугаар кодээ Советтиң үш сессиязы болуп эрткен. Анаа ажыл-агыйның янзы-бүрү айтырыгларын чугаалашкан. Соңгулдалар соонда эрткен баштайгы организастыг сессияга СЭКП ТК-ның май (1982 ч.) Пленумунуң шийтирлеригинге дүүштүр Шынаа кодээ Советинин сорулгаларының дугайында айтырыгны чугаалашкан. Дараазында сессияның хүн айтырыы — Шынаа кодээ Советинин чанында херээженнер чөвүлелиниң ажылы. Кодээ Советтиң күүскому бо хүннерде ук сессияларга хүлээп алдынган шийтирлериниң күүселдезинче улуг кичээнгейни угландырып турар.

Шынаа кодээ Советинде депутат хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип, чонунуң бүзүрелиин ажыл-херек-биле бадыткап чоруурлар хөй. Оларга К. И. Балдаак, Ю. Ф. Бавуу-Доржу, В. Т. Бюрбю, Г. Б. Базыраа болгаш оон-даа өскелер хамааржыр.

Шынаа кодээ Советинин күүскому СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Күш-культураның болгаш спорттуң массалыг чоруун улам ыкай көдүрер дугайында» доктаалын, СЭКП Тыва обкомунуң бешки пленумунуң шийтирлерин амыдыралга боттандырар хемчегларни ап чорудуп турар.

Кодээ Советтиң девискээринде спорт ажылынга шыңгыы четпестер тургулаан. Үстүнде доктаалга дүүштүр кодээ Советтиң ап чорудар хемчеглерин ажылдап кылган. Ажылды ол ёзугаар тургускан. Совхозтуң ажыл-ишчилериниң ортузунга күш-культураны сайзырадыр айтырыглар. же партком, кодээ Советтиң күүскому чогуур кичээнгейни угландырып турар.

Совхоз төвүнде чаа спорт залын тудуп, ажыглалга киргеп. Оон ишти-даштының ниити дериазеан эки кылдыган. Спорт секциялары ажылдап эгелээн. Совхозтуң ажыл-ишчилери алды секцияда идепкейлиг киржип эгелээн. Ажыл-агыйда спорт инструктөру С. М. Оюн ук секцияларның ажылын билдилиг удуртуп турар. Алдынып турар бо хемчеглер күш-культураның массалыг чоруун көдүрер артаны бээри чугаажок.

Залывыс бар. Ам аңаа спорт дериг-херекселдерни четчелеп, немей садары кердүнген. Дериг-херекселдерни четчелеп чаартырынга 2000 рубльди үндүрген.

Күш-культураны чурттакчы чон ортузунга сайзырадырыбиле спорттуң янзы-бүрү хевирлеринге, маргылдааларны организастаарынга хөй-ниити идепкейлиг киржип турар. Агитквартырлар аайы-биле маргылдаалар эрттирери көрдүнген. Ол ам спорттуң кышкы хевирлеринге эгелээр.

Шынаа кодээ Советинде депутат хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип, чонунуң бүзүрелиин ажыл-херек-биле бадыткап чоруурлар хөй. Оларга К. И. Балдаак, Ю. Ф. Бавуу-Доржу, В. Т. Бюрбю, Г. Б. Базыраа болгаш оон-даа өскелер хамааржыр.

Шынаа кодээ Советинин күүскому СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Күш-культураның болгаш спорттуң массалыг чоруун улам ыкай көдүрер дугайында» доктаалын, СЭКП Тыва обкомунуң бешки пленумунуң шийтирлерин амыдыралга боттандырар талазыбиле хемчеглерни бар арталарны ажыглап тургаш, идепкейлиг чорудар.

Б. ЭРЕКСЕН.

Шынаа кодээ Советтиң күүском даргазы.

ЧОГУУР КИЧЭЭНГЕЙДЕ

ХАМААТЫЛАРНЫҢ билдиришкиннери, чагаалары-биле ажыл чер-чер Советтериниң күүскомнарының хүн бүрү ажыл-чорудулгазында чугула черни ээлеп турар. Чагаа, билдиришкин бүрүзүн өөренип көөрүн шын организастап, ында кирген медээ, дыңнадыгларны ажыл-агый удуртулгазынга ажыглаар талазы-биле албан-дужаалдыг кижилериниң харыысалгазы бедик. Соолгу чылдарда аңаа хамаарыштыр чугула доктаалшиитпирлер үнүлээн болгаш СЭКП-ниң XXVI съездизиниң документилериниг ол уламнай сайзыраан.

Улус депутаттарының Чадаана хоорай Советиниң күүскому ажылчы чондан кирген чагаа, бижик-биле ажылды үениң негелдезинге дүүштүр тургузарынче улуг кичээнгейни угландырып турар. Күүскомга кирип турар корреспонденцияларның темазы хөй янзы, а саны арбын. Чагаа, билдиришкин бүрүзү кичээнгейде. Оларның дазызын түскай дептерде тургускан. Корреспонденцияларның бүрүткелин айтырыг аайы-биле ангылап тургускан. Хомудалдар, дилегләр... даэш черле кандыг айтырыг чок дээр. Күүскомоларны кичээнгейлиг өөренип көрген, чагаа, билдиришкинниң ээзинге чеди хонук хуусаалыг уе иштинде харыылап берип турар.

Хамаатыларның чагаа, билдиришкиннери-биле күүскомнуң ажылын сонуургаарымга, күүском секретары Кадр-оол Эрес-оолович Тувак мынчаар чугаалады:

— Хамаатыларның чагаалары-биле ажылче күүском сөөлгү уеде чогуур кичээнгейни угландырып турар. Чер-чер Советтериге сөөлгү чыышта болуп эрткен сонгулдалардан бээр бо үеге чедир 160 хире чагаа кирген. Оларның харыылаарын ээлеринге харыылаан, албан организацилар удуртукчуларынче шилчидерин шилчиткен. Чагаа кичээнгейге алдынмайн баар ындыг таварылга бисте чок. Дилег, билдиришкиннерниң утказын күүскомга таныжып көргеш, кандыг хемчег алырын өзинге чеди хонук иштинде бижимел-биле дыңнадып турар. Хамаатыларның корреспонденциязының ажыктыын, ажыл-агыйның янзы-бүрү адырларында шиитпирлеттинмейн турар чамдык айтырыгларны чедир көөрүнге дузалыын амыдыралдан билир бис. Ынчангаш хоорай Советиниң сессияларында, күүском хуралдарында, район албан организацияларының удуртукчуларының хуралдарында ажылчы чонларның чагааларында айыттынган четпестерниг участоктарже улуг кичээнгейниң угландырып турары таварылга эвес. Хамаатыларның дилег, хомудалдарын ёзугаар салыг, амыдырал хандырылга, хөрылзаа черлериниң ажылын экижидер чамдык хемчеглер алдынган, алдыныл-даа турар.

Хоорай Советиниң күүскомунуң ажылчы чонунуң чагаалары-биле ажылы шынап-даа бай эвес. Чагаа бүрүзү ажыл-херекчи харыы алзып дээш бүгү арталарны мында ажыглап турар. Ажылдың бо участогунга хоорай Советиниң күүскомунга депутаттарның дузазы база бар. Доктаамал комиссиялар харыылап турары адырының аайы-биле келген чагааларның ооң ынайгы салым-чолун база хайгаарап тураралар.

Хоорай Советиниң күүскомунуң адресинге кээп турар корреспонденцияларның хөй кезиин хемчег алыры-биле районнуң будүрүлге, албан организация черлериниң удуртукчуларынче шилчидип турар. Советтиң күүскомунга ажыл ооң-биле кызыгаарланмас.

Чадаана хоорайда телефон харылзаазының багайында хамаарыштыр хамаатылардан хомудалдар эвээш эвес киргилээн. Хемчег алыры-биле районнуң харылзаа белдиринче ону шилчиткен. Харылзаа белдиринин удуртукчуларының аңаа кичээнгейни ындыгла кончут эвес. Ынчангаш хамаатылардан киргилээн дилеглериниң күүселдезинге саадаашкыннар тургулаан. Чамдык дилеглер озалдап-даа бол, кылдынган.

Хоорайның чаагайжыдылгазында бар четпестерге, автооруктарда транспорт шимчээшкиниинің чурумун негелдеге дүүштүр сагывайн турарынга хамаарыштыр киргилээн сүмелерден хоорай Советинин күүскому чамдык түнелдерни үндүрген. Ол айтырыгларны күүскомга чугаалашкан. Районнуң коммунал ажыл-агый эргелели, райкүүскомнуң иштики херектер килдизи үстүнде түүлдерге хамаарыштыр чамдык хемчеглерни алгылаан. Чадаана хоорайның автооруктарынга автотранспорт шимчээшкиниинің аймыл чок чоруун хандыралары-биле тускай демдектерниң удавас көстүп келири чугаажок.

Улус депутаттарының Чадаана хоорай Советиниң күүскому хамаатылардың киргилээн чагаа, билдиришкинниери-биле ажылды мынчаар чорудуп турар. Күүскомнуң почтазында корреспонденцияларга хөй кезиин хемчег алыры-биле районнуң будүрүлге, албан организация черлериниң удуртукчуларынче шилчидип турар. Советтиң күүскомунга ажыл ооң-биле кызыгаарланмас.

Чадаана хоорайда телефон харылзаазының багайында хамаарыштыр хамаатылардан хомудалдар эвээш эвес киргилээн. Хемчег алыры-биле районнуң харылзаа белдиринче ону шилчиткен. Харылзаа белдиринин удуртукчуларының аңаа кичээнгейни ындыгла кончут эвес. Ынчангаш хамаатылардан киргилээн дилеглериниң күүселдезинге саадаашкыннар тургулаан. Чамдык дилеглер озалдап-даа бол, кылдынган.

Хоорайның чаагайжыдылгазында бар четпестерге, автооруктарда транспорт шимчээшкиниинің чурумун негелдеге дүүштүр сагывайн турарынга хамаарыштыр киргилээн сүмелерден хоорай Советинин күүскому чамдык түнелдерни үндүрген. Ол айтырыгларны күүскомга чугаалашкан. Районнуң коммунал ажыл-агый эргелели, райкүүскомнуң иштики херектер килдизи үстүнде түүлдерге хамаарыштыр чамдык хемчеглерни алгылаан. Чадаана хоорайның автооруктарынга автотранспорт шимчээшкиниинің аймыл чок чоруун хандыралары-биле тускай демдектерниң удавас көстүп келири чугаажок.

Улус депутаттарының Чадаана хоорай Советиниң күүскому хамаатылардың киргилээн чагаа, билдиришкиннери-биле ажылды мынчаар чорудуп турар. Күүскомнуң почтазында корреспонденцияларга

Кызылдың үлетпүр бараанар садыының № 55 магазининде мурнакчыларның бирээзинге парфюмерия салбырга хамааржыр. Аныйк садыгжы Лариса Белькова удуртқан бо салбыр ай, квартал наградызы доктаамал ажыр күүседип турар.

Лариса Белькова — Кызыл хоорай Советиниң депутады. Ол бригадир депутат хүлээлгелиг база ак сеткилдиг күүседип турар.

ЧУРУКТА: депутат садыгжы Л. Белькова.

Ю. КОСАРЬКОВТУҢ фотозу.

Б.ҮЗҮРЕЛГЕ ХАРЫЫ

«Барлык»—мурнакчы совхозтарның бирээзи. Ооң девискээринде улус депутаттарының Барлык кодээ Соведи республикада эки ажылдыг Советтериниң санында.

Кодээ Советте эки ажылдыг депутаттар эвээш эвес. Оларның бирээзи-биле таныжып көрээлиер. Ужуражып чугаалажыр бодаан депутадыминың бажыңы суурнуң сонгу талазында Сарыг-Дөң кудумчузунда болду. Төлээ Күжүгет-биле ужуражып, ажыл-ижи-биле чоок танышжар аргалыг болдум.

Төлээ Адыйович Күжүгет баштай чолаачылап турган. Соолзүредиң электриктеп эгелээн. Ооң ажыл-амыдыралы бо совхоз-биле тудуш.

Күжүгетниң бажыңы «Аржаан» агитквартадлың төвү дээрзин ында дериттинген бүлүндаа билдим. Өг-бүлениң херээжен ээзи Күнзенмаа Күжүгет — оон даргазы.

Бүлүнүң сонуургадым. Одуругу аскылаан кыдыраштарда депутаттарның демдеглелдери, агитквартала кылдының турар ажылдарны бижигилээн. Агитквартилага 20 ёреге хамааржыр.

Кодээ Советтиң депутаттарының, активтиң киржилгезибиле чонунуң чурттап турар черинин аайы-биле ажыл багай эвес тургустунган. Ажылышке, чуртталгага үлегерлиг өг-бүлелер хөй. Оларның чижээге Деспижек Күжүгеттиң өг-бүлезин хамаарыштырып болур. Өг-бүлениң уруглары он. Уруглар аразындан чарылган. Оларның адазы Д. Күжүгет уругларын өскүсөүрешкен. Күжүгеттерниң бажың-балгадының ары-силин, уругларының кижизин өскелерге үлегерлиг.

Агитквартираның чурттакчылары эки ажылдан-даа, чурттап-даа билир улус болду. Депутат Төлээ Күжүгет ол ажылдарның кыдымына артпас, дорт киржир, ооң дузазы улуг.

Чер-чер Советтерниге сөөлгү чыышта болуп эрткен сонгулдаларда чангыс яер чурттуглары Төлээ Адыйовичиге бедик бүзүредиг көргүзүп, депутадынга сонгуп алганнар. Ынчан, сонгулдаларга белеткел кампаниязы чоруп турда, сонгукчулар-биле ужуражылгага депутатка кандидатка сонгукчулар чагыг берген. Оларның хөй кезии

Барлык — Дон-Терээниң, Эрге-Барлыкта (аргә даамылаарны Сарыг-оол Сарыглар, Антон Будуй-оол, Лайза-Белек Оюмаа, Азыранды Ооржак) кырээ чарый алган ажылчыниларын түү-түү участоктарга хуваагаан. Олар соок дүжүрге-да чыжыргананы белетнеп киритер.

ТӨЛЭЭРИ АЛБАН

Чамдык хамаатылар хуузунда транспорт херекселдерин КАИ-ге бүрүткетпээн, амдыызында ажыглаваин турарын айыткаш, ындыг таварылгада транспорт херекселинден тыртар үндүрүгүнү төлээр бе дээрзин айтырып турар.

«Советы народных депутатов» журналдың бешки номеринде берген тайылбырда ол дугайын айтып турары мындыг:

Автомобиль азы мотоцикл хуравтоинспекцияга дазылаткан азы дазылатпааны болгаш ажыглаттынып азы ажыглаттынмайн турары хамаарылга чокка, оларның ээлери транспорт херекселдериниң ээлеринден тыртар үндүрүгүнү төлээри албан.

Тайылбыр

РЫНОК АЖЫГЛААРГА...

Ажылчы чонналрның хуузунда дузалал ажыл-агыйының хөгжүп турары-биле оларга бүдүрген продукцияны колхоз рыноктарынга (базаарларга) чоннуң садып турары көвүден турар. Моон-биле холбаштыр чамдык хамаатылар рынокка продукция сайгарганы дээш хары угда төлээр төлевирнин хемчээли кайы хире болуруи тайылбырлап бээрин дилеп турар. Ындыг дилегни Кара-Хаак суурдан Р. Күжүгет, Бии-Хемден Г. Сундуй болгаш өскелер-даа бижээн.

РСФСР-ниң Дээди Советиниң Президиуму 1981 чылдың июнь 29-та «Колхозтар рыноктарынга хары угда төлевир дугайында» Чарлык хүлээп алган. Ол Чарлыкта ындыг төлевирни болдунуң будүргепи кодээ ажыл-агый продуктуларын, а ол ышкаш боттарының дузалал ажыл-агыйларының болгаш тывыштарының продукцияларын колхозтар рыноктарынга саарып турар колхозтардан, совхозтардан болгаш өске-даа будүрүлгелерден, организациялардан; болдунуң будүрген кодээ ажыл-агый продукциязын, ус-дарган тывыжының кылыгларын рынокка сайгарып турар хамаатылардан; рыноктар девискээринде ус-шевер тывыжы (чөпшээрелдиг) кылып турар хамаатылардан төледирин доктаатхан.

Рынокка садыглааныңың хүн бүрүзүнде төлевирлерни дараазында хемчээлдиг кылдыр доктаатхан:

чүк автомашиназының кыырындан садыглаанда 1 рубль;

терге-шанактан, мотоциклден болгаш чиик машинадан, а ол ышкаш мыйыстыг бода мал эзди сатканда (баш бүрүзүнден) 50 көпеек;

шээр мал эзди сатканда баш бүрүзүнден 25 көпеек;

коштуг чүктен, холдан деспижиктен, корзинкадан, хол тергежигештеринден, столдан болгаш өске-даа ол чергелиг чүүлдерден садыглаанда, ол ышкаш ус-дарган тывыш кылганда 20 көпеек.

Рыноктуң дирекциязы-биле чаргап кергээ ёзугаар тускайдап берген черлерни ийикпе орай-бажыңнарны ээлеп турар колхозтардан, совхозтардан, өске-даа будүрүлгелерден болгаш организациялардан, база хамаатылардан хары угда төлевирни тыртпас. Оон ангыда колхоз рыногунга чайгаар үнген кат-чимистерни, тооруну, мөңгүлерни садып амыдырында боттанган.

СЭКП ТК-ның май (1982 чыл) Пленуму чоннуң дузалал ажыл-агыйын сайзырадырын чугулаан. Барлык кодээ Соведи олче улуг кичээнгейни угландырып турар. Оон түүнелинде суурнуң чурттакчылары йогаа, картофель тарыын агитквартиралар дамчыштыр хүлээнгеннер.

Кодээ Советтиң күүскомунуң эвлечелиг хуралынга совхозтуң ажыл-ишчилериниң электри камналгазын канчаар тургузуп турарының дугайында айтырыгны чугаалашкан. Аңаа дыңнадыг кылыптура, депутат Т. Күжүгет электри күжүн чөп ажыглаваас, төтчеглекчи чоруктарга удур шыңгыы шугумчүлелди кылган. Совхозтуң электриги кижи болгаш, Төлээ Адыйович электри күжүн шын чарыгдавас чоруктар-биле демискежип турар. Ажыл-агыйда улусчу контролёрлар-биле депутаттар рейдини бо-ла чоруда бээр. Ындыг хыналдаларның дээштин бейлээн.

Депутат Т. А. Күжүгет соцгукчуларның бүзүрелиин ажыл-херээ-биле шынзыдып чоруур.

М. ОНДАР-ООЛ.

Барыын-Хемчик район.

ЭВИЛЕЛДИҢ ЧОРГААРАЛЫ— НАЙЫСЫЛАЛ МОСКВА

1922 чылдың декабрь 30-да Советтериниң I Бүгү-эвилел съездизи Совет Социалистиг Республикалар Эвилелин тургузар дугайында Декларацияны болгаш Керээни хүлээп алган. Ук съездиге Москваны Совет Эвилелиниң найысылалы кылдыр чарлаан. Совет республикаларның сырый каттыжарынга ооң родзон мынчаа земделээн.

Күүлүг, тайбыңга мынакшыдыг күрүнениң найысылалы Москва бүрүнгаар депшилгелиг кижи төрелгенининң орук айтыр сылдызы, кижилернин хосталгазы болгаш аас-кежии даэш, делегейге тайбың даэш демиселге тук тудукчузу апарган.

Ында СЭКП Төп Комители, ССРЭ-ниң Даэди Советиниң Президиуму, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели бар.

Бистиң чуртувустуң коммунистиг тургузуушкунунуң чугула айтырыгларының дугайында шиитпирлерни аңаа ажыглап кылып база хүлээп ап турар.

Герман армияның тиилеттирбезинин дугайында хоозун чугааны тарадып турган гитлержи вермахка баштайгы согугну Ада-чуртуң Улуг дайынының чылдарында Москва чоогунга таварыштырган. Москвага, маадыр-хоорайга, 1945 чылда Тиилелгенин парады болган.

Москва — Совет Эвилелиниң ээн улуг индустриалдыг төвү. Ында ЗИЛ, «Красный пролетарий», «Серп и Молот» даэш ышкаш сураглыг коллективтер. Владимир Ильич аттыг машина тудуушкун заводу, Ленинчи комсомол аттыг автозавод болгаш өске-даа кайгамчык будурулгелер хөй.

Мурнакчы дуржулганың Бүгү-эвилел университединге ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйының чедиишкиннериниң делгелгези хамааржыр, ында Эвилелдиң бүгү-ле эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларының үлетпүрүнүң база кодээ ажыл-агыйының теҥиишкиннерин көргүскен.

Москва — эртемниг, ээн чүүлүг база культураның төвү. Ында ССРЭ-ниң Эртемнер академизының президиуму бар, эртем-шинчилел база төлевилел институттары оноону-биле ында ажылдап турар.

Москваның күрүне университеди, янзы-бүрү угланыышкынныг институттар, ээн чүүлдүң даэди өөредилге чери, консерваториялар янзы-бүрү мергежилдиг хөй нацыя кадрларын белеткеп турар.

Москва — демир-оруктуң ээн улуг белдири, автомобиль база-агаар транспортунуң төвү, «беш далайның порту».

В. И. Ленинниң Төп музейи, Күрүненин Третьяковка галереязы, Кремльдиң Чепеек палатазы, Төөгү, Политехниктиг болгаш өске-даа музейлер Москвада бар.

Улуг Совет Эвилелиниң найысылалы, ооң чоргааралы болгаш чонунуң алган ырлажып турар алдары чыл санында аныяксып, улам чалыыткап турар.

ЧУРУКТАРДА: Кремльдиң болгаш Москва-хемниң хевири (үстүнде); Москваның И. А. Лихачев аттыг автомобиль заводунуң авточыылда корпузунуң конвейери (адаанда). Ук будурулге чылда 200 муң ажыг чүүк машиналарын үндүрүп турар.

В. ЕГОРОВТУҢ, В. МАСТЮКОВТУҢ фотолары.

СЭТА-ның фотохрониказы.

МУРНАКЧЫЛАРНЫҢ ОДУРУУНДА

Барыын-Хемчик районнуң амыдырал хандырылга будурулге эргелелиниң коллективи юбилейлиг чылдың 10 айларында чонга ачы-дуза чедирериниң планныг онаалдазын 180,2 муң рубльге күүсеткен, азы ону 103,1 хуу боттандырган. Будурулгеде социалистиг чарышты ийик-хей аштаар болгаш хеп чуур цехтиң (эргелекчизи Р. Петрова) коллективи баштап турар. Ол цех районда амыдырал хандырылга будурулге эргелелиниң ол айларда планныг барык үштүр бир кезиин күүсеткен.

Кызыл-Мажалыктың амыдырал хандырылга бажыңында баш таарыкчызы Валентина Ооржак он айларның планныг онаалдазын 2440 рубльге күүседир турган, херек кырында 2804 рубльге күүсеткен, күш-ажылчы маргылдаага эш-өөрүн мурнап турар. Ак-Довуракта ийик септээр мастер Роберт Григорьян, дааранакчы Валентина Похабова олар база-ла мурнакчыларның одуруунда.

БАШТАЙГЫ ОЛЧА

«Хемчик» аңныыр-тывыш ажыл-агыйының аңчылары олчалыг кээп эгелээн. Олар өлүк хүлээп алыр пунктуларга 2 муң ажыг дииң болгаш өскедаа үнелиг аңнарның кештерин дужаганнар.

Олчазы хөй болган аңчылар бар. Чыраа-Бажындан Эртине Куулар 123, Чадаана хоорайдан Павел Дураев 84, Шемиден Семис-оол Куулар 107, Бажын-Алаактан Калчанай Хомушку 63 дииңни дужаап, боттарынга алган керээлиг планнарын күүседип эгелей бергеннер.

Бо чылдың дөртку кварталында аңныыр-тывыш ажыл-агыйының аңчылары 66,2 муң рубльдиң өлүүн күрүнеге дужаар хүлээлгелиг. Боттарының мурнунда салган сорулгазын районнуң аңчылары күүседип шыдаар дээрзин баштайгы түннелдер көргүзүп турар.

А. ДОНГАК.

Чөөн-Хемчик район.

КАТТЫШКАН ПЛЕНУМ

Бүгү-эвилелдиң чогаадыкчылар болгаш чаартыкчылар база эртем-техниктиг ниитилелдериниң Тыва область чөвүлелдериниң каттышкан пленуму чоокта чаа Кызылга болуп эрткен. СЭКП ТК-ның май (1982 ч.) Пленумунга хүлээп алган Аъш-чем программазын боттандырарынга дүүштүр ол ниитилелдерниң сорулгаларының дугайында айтырыгны пленумга чугаалашкан.

Чугаалашкан айтырыг талазы-биле илеткелди Бүгү-эвилелдиң чогаадыкчылар болгаш чаартыкчылар ниитилелиниң область чөвүлелиниң даргазы В. И. Потехин ыяткан. Черинде ажыглалын экижидериниң, кодээ ажыл-агый техниказының будурукчулуун бедидериниң, ажыглал хуусаазын үзадырыныың, продукцияны сөөртүп, кадагалап, ажылдап кылып турда чидиргилерни эвээжедириниң, чигээтти, материалдарны камнаарының талазы-биле сорулгаларны шиитпирлеригинге эртем-техниктиг хөй-ниитиниң, чогаадыкчыларның болгаш чаартыкчыларның үлүүнге ол тодаргай доктааган.

Ниитилелдерниң кежигүнери боон турар барык төс муң специалистер, чаартыкчылар республиканың чөр, мал ажылында техника септелгенинде хөл-биле кылыр аар ажылдарны механизастаарының талазы-биле чаа дуржулганы, саналдарны нөптереэнин, боттарының үлүүн киирер ужурлуг. Чүге дээрге амгы үеде бистиң кадаа ажыл-агыбысыста механизастаашкынның болгаш автоматчыылганың деңнели үстүк кууда, хөйбиле кыпсыг ажылдарның хуузу 74 болуп турар деп, бодунуң саналынга Кодээ ажыл-агый министерствозунуң кол инженери А. В. Бахвалов демделээн.

Кодээ тудугнуң айтырыгларының комплекстиг шиитпирлээринин, тудугнуң мурнакчы аргаларын аңаа ажыглаарының, тудуг ажылдарын эки организастаарының дугайын «Красноярск хамааты тудуг төлевилел» институттуң филиалының кол специализи Г. И. Неволин чугаалаан. «Тыва кодээ тудуг» трестин техниктиг кылдазының начальныгы Л. А. Калимова трестин чаартыкчыларының болгаш чогаадыкчыларының ажылының дуржулгазын чугаалаан.

Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалының башкызы В. И. Козловский студентилер болгаш аныяктар — эртем-техниктиг ниитилелдиң кежигүнери Аъш-чем программазын боттандырарын дүргелезиринге кандыг улугну киирип болуп буйлаар үлегерин чугаалаан. Филиалдың чогаадыкчылар коллективи тараа арыглаар болуп будурукчулуг машинаны чөгээлиг тургускан.

Техниктиг чогаадылганы иштеткежилериниң сорулгаларын шиитпирлээнин

Г. ТУТЫНИНА.

Автономнуг республикалар хүну

УДМУРТ АССР

Автономнуг республика РСФСР-ниң составыңга кирип турар. Шөлүү — 42,1 муң дөрбелчин километр. Чурттакчы чону — 1 миллион 516 муң кижи. Наймысылалы— Ижевск (574 муң чурттакчылыг).

Үлетпүр продукциязын сайгарарының планын эрткөн чылын 100,7 хуу күүсеткен. 8 миллион 314 муң тонна нефтини, 136,1 муң чиик автомобильди, 359 муң мотоцикли, 3441 металл кезер станокторны бүдүргөн, 2 миллион 686 муң кубометр тудуг ыяжын, 826 муң кубометр дилген материалдарны республика белеткээн. Оон аңгыда 1 миллион 947 муң мезек даштыңы трикотаж кылыглары, 145 муң эжеш кидис, 3 миллион 415 муң эжеш хөм ыдиктерни, 14012 тонна колбаса, 134 муң тонна чалаң сүт кылыглары, 9823 тонна мал сөржаан болган өске-дээ продуктуларны хереглекчилерге берген.

Келир неделяда Удмурт АССР-ге тураскаатқан хүнер Тывага эртер. Оонбиле холбаштыр бо республика дугайында кыска тайылбырны бердивис.

Республиканың тарылга шөлүү 1 миллион 440 муң га черни эзлеп турар. Эрткен чылын 977 муң тонна тараапы, 848 муң тонна картофельди, 104 муң тонна ногааны ажаан алган.

Малының бажы мындыг: 501 муң мыйыстыг бода мал, оон иштийде 191 муң инек бар, 230 муң хаванныг, 165 муң хойлуг. Чылда ортумаабиле бир инектен 2175 килограмм сүттүг саап ап турар.

Чоокку чылларда республикада 901 километр электри шугуму, кадыг шывыглыг 252 километр автомобиль оруу, 7552 уруглар өөренир школалар, 4040 орунныг школа назыны четпээн уруглар, 1720 олуттуг клуб албан черлери болган өске-дээ объектилер ажыглалга киргөн.

Нөнүн билиг школаларында 247 муң кижи өөренип турар. Эрткөн өөредиглөө чылында 26,4 муң кижи ортумак школаны, 6,3 муң кижи ортумак түскай өөредилге черлерин доозган, 3,8 муң кижи дээди эртемни чедип алган, профтехучилищелер 14,2 муң аныяк ажылчыннарны белеткээн.

Республикада 672 библиотека, 1038 клуб албан черлери бар.

Кадык каигалалында 5 муң ажыг эмчилер, 16 муң ортумак эртемниг эмчи ажылдакчылары хаара туттунган. 20 санаторий, пансионат, дыштанылга бажыңы, профилакторий ажыллап турар.

Лекция пропагандазы

ПЕДАГОГИКА БИЛИГЛЕРИН НЕПТЕРЕДИР

Ажылчы чоннарның коммунистиг кижизидилгезинге педагогиктиг билиглериниң пропагандазы чугула рольду ойнап турар. Педагогиктиг культура күш-ажылчы коллективтерге мораль талазы-биле таарымчалыг байдалдарны тургузуп, кижилериниң аразында быжыг эп-найыралдыг, эш хуузунун деткимчезин тургузарынга кол чүүл болур, ол чорук күш-ажылдың бүдүрүкчүүрүн бедидеринге, кижилериниң чаңгыс эп-сеткил-биле ажылдаарынга улуг идигин бөөр.

Мөңгүн-Тайга районда педагогиктиг билиглериниң пропагандазы кайы хире чоруп турарының дугайында чүгула айтырыгны чоокта чаа республиканың «Билиг» нинтилел организациязының баштаар черииниң президиумунга чугаалажып көрген.

Районда «Билиг» база педагогиктиг билиглериниң пинтелделериниң организациялары бир демниг ажылдап турар. Оларның чаңгыс ээй негелделиг ажылы ада-иелериниң болган ажылчы чоннуң ортузунда калбарган. Ол ышкаш башкыларны педагогиктиг билиглериниң үндезиннери, методиказы-биле чепсеглевишаан, ол чугула ажылды өөреникчилер болган аныяктар ортузунда экижидип чорутқан.

«Чаа кижиниң кижизидеринге өг-бүлениң ролю», «Өөреникчилериниң күш-ажылчы мергежилин чедип алырынга школаның болган өг-бүлениң дорт каржилгези», «Ада-иелериниң педагогиктиг культуразы — уругларны кижизидеринге код чүүл» дээш оон-даа өске темаларга башкылар лекцияларны номчуп турар.

Мөңгүн-Тайга районда 80 хире башкы-лекторлар педагогиктиг билиглерни чон ортузунга нептередип турар. Олар эрткөн 10 айның дургузунда педагогика темазынга 200 хире лекцияны номчаан.

Педагогиктиг билиглерни пропагандалаарынга Мөгеп-Бүрен школазындан Ө. Салчак, С. Морган, Мугур-Аксы школазындан М. Хомушку, А. Хертек, Н. Доңгак болган өске-дээ башкылар идепкейлиг киржип турарлар.

Районга педагогиктиг номчулгалар, семинарлар хүннерин, кичээлдерни эртирери чанчыл болган. Ону ат-сураглыг эртемденнериниң база педагогтарның төрүттүнген хүннеринге турасказадып эрттиргөн. Чүгле бо чылын безин ындыг неижелер хөй болган. Чижээлээрге, Тыва АССР-ниң улустуң чогаалчызы, ССРЭ-ниң Күрүне шаналының лауреады, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры С. К. Тоданың төрүттүнгенинден бөөр 80 чылынга турасказаткан кежээ организастыг, солун эртикен. «Бис пайралывыс-биле күштүг бис» деп ССРЭ-ниң тургустунганынган бөөр 60 чыл оюнга турасказаткан кежээлерге акы-дүнма республикаларның амыдыралын, оларның күш-ажылчы чеденишкинин көргүскен.

Башкыларның район семинарларынга өөп орар салгалды кижизидеринге база өөредиринге хамаарышкан чугула айтырыгларны сайгарып, чугаалажып келген. Мугур-Аксы ортумак школаның башкылары педагогика билиглерин пропагандалаарын калбартырынга боттарының бүче эвес үлүүн киргөн. Үнүүшкүнүүр педсоветтерни организастап турар.

Педагогиктиг билиглерни нептередиринге улусчу университеттер улут рольду ойнаары билдингир. Оон дыннакчылары чүгле интеллигенция, башкылар, ада-иелер болган аныяктар эвес, а харын көдээ чоннуң хей нуруузу оон ажылын сонуургап турар.

Шак ындыг университеттиң Мугур-Аксы суурда организастаан. Оон дыннакчылары кижизиг „мөзүг-шынар, төлептиг бүдүш, чаагай сеткил дугайында хей чүүлдерни билип алган. Ол ышкаш күш-ажылга уруг-дарыгны, аныяктарны кижизидериниң дугайында айтырыгларны айаа өөредип турар. Орта хамаарышкан айтырыг-харыы кежээлерни «Билиг» нинтилелиниң организациязы эрттирген.

Ынчалзажок Мөңгүн-Тайга районда педагогиктиг билиглерни пропагандалаарының ажылында четпестер бар. Өг-бүлелерге, ада-иелерге, күш-ажылчы коллективтерге педагогика билиглери ам-даа чогуур негелделиңге чедир нептереттинмейн турар, чамдык лекторларның номчаан лекциялары утказы кошкак, амыдырал-биле холбаазы четпес. Олар районнуң, тус-тус коллективтериниң ажыл-амыдылындан алган чижектер-биле байыттынмайн турар. Өг-бүле, ада-иелер-биле ажыл доктаамал эвес. Лектор-башкылар техниктиг хереклерни барык ажыглавайн турар.

Педагогика билиглерининң пропагандазының чедир чоруттунмайн турарындан ийи-чаңгыс аныяктарның база өөреникчилерниң ортузунда корумчурум үрээр чүүлдер бар. Чамдык ада-иелер, арага-дарыга хандыгып, күш-ажылдың сагылга-чурумун безин үреп турар таварылгалар бар.

Бо айыттынган четпестерни чайладып, педагогика билиглерининң пропагандазын чогуур негелдезинге чедир тургузар дээш районнуң «Билиг» нинтилел организациязы шинтирлиг ажылдаар хүлээлгелиг.

Х. ОЙДАН-ООЛ.

МУРНАКЧЫ

Анисья Семёновна Карпова — Танды районда «Россия» совхозтуң мурнакчыларының бирээзи. Ол баштай-ла ферма-га бызаа ажаакчылап эгелээн. Сөөлгү чээрби чыл дургузунда ол саанчылап, эки ажылыдээш шаңнадып-мактадып келген. Оон хөрөк чуруун совхозтуң хүндүлел самбыразында киирген.

Мурнакчы саанчы бодунга быжыглаан шнектериниң бирээзинден-ле бо чылдың эрткөн айларында 'ортумаа-биле пий муң литр сүттү саап алган.

Бистиң корр.

БӨМБУРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

СЭТА-ның корреспондентилери дыңнадып тур

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

СЕЗОН ДООЗУЛГАН

УЛАН-БАТОР. Моолда турисчи сезон доозулган. Чайын болган күзүн чуртка 9 муң ажыг даштыңы туристер келгеш барганнар. Олар Улан-Баторнуң болган чурттуң өске-дээ хоорайларының музейлери-биле, архитектуратудут болган төөгүлүг тураскаалдары-биле танышкыннар. Туристи карталарда бир-ле дугаарында Увөр-Хангай болган Арв-Хангай аймактарның камгалал-тураскаалдыг черлери-биле чадаг эртериниң оруктары чуруттунган.

Бо чылдың сезону ССРЭ-ниң тургустунганындан бөөр 60 чыл болурунуң мурнуу чырында эрткөн. Ынчангаш даштыкы залчыларга тарыштырган туристи программаларны Моол Арат Республик-биле ССРЭ-ниң аразынга найыралдың болган бүгү ышкаш ажылдажылганың үре-түнелдери-биле оларның танышкарынче утландырган деп, Национал туристи эргелелдиң начальнигиниң орлакчызы А. Баяртогтох чугаалаан.

ССРЭ-НИҢ ДУЗАЗЫ-БИЛЕ ХОШИМИН. Куангнам-Дананг (Төп Вьетнам) мөңгүдэ ССРЭ-ниң техниктиг дөтпөмчези-биле тутқан база бир туристи ажыглалга киргөн. Чүүк сөөртүр автомобильдерни септээр болган техниктиг ажаалдазын кылыр талазы-биле чуртта эң-не улуг дээн станцияны хуусаазындан эрте ажыглалга киргөн. Совет специалистер вьетнам өөнүктерге нарын дериг-херекселдерни эптеп тургузарынга дузалашкан, станцияга ажылдаар кижилерни белеткээр курстарны организастаан. Амгы үеде социалистиг Вьетнамның хоорайларында болган можуларында мындыг станцияларны калбак четкилерин тургузуп турар болган ВСРниң улус ажыл-агыйынга автомашиналарны болган көдээ ажыл-агый техниказын ажыглаарының ажык-дузалыг болурун улам экижидер.

* * *

Югославияның агроүлетпүр комплекказын улам хөгжүдер дугайында экономиктиг таварыштырыга айтырыгларының талазы-биле эвилелдиң хөй-ниити чөвүлелдериниң комиссиязының бадылааны документини «Борба» солунда парлаан. Ону ЮКЭ-ниң XII съездизинге бадылаан «Экономиктиг эвижидилгенин үр хуусаалыг программазының көл утланыышкынарында» көрдүгенин ёзугаар ажылдап кылган.

Югославияның социалистиг тургузуушкуунуң чылдарында көдээ ажыл-агыйга элементтиг чедиишкинилерниң чедип дыңнанының ол документтерде демдеглээн. Көдээ ажыл-агый будүрүлгезиниң хемчээли өскен, кызыл-тастың, кукурузазының, чигир свёклазының болган өске-дээ культураларның дүжүүт улгатқан. Көдээ ажыл-агыйның техниктиг хандырылгазы экижээн. Чүртте улут-улус агроүлетпүр комплекстерни тургускан, олар үнүш болган мал ажылының бүгү продукциязының үштүң ийи кезиин бүдүрүп үндүрүп турар.

Ынчалза-даа көдээ ажыл-агыйның хөгжүлдезиниң денгели амгы үеде чуртуң улгатқан хереглелии болузу-биле хандырбайн турарын документтиде айтыкаш, ону узугказарының хемчеглерин тодаратқан. Бедик мергежилдиг кадрларның чедишпези болган гарантың ажыл-агыйларның тоо-быдаргай чоруу база шынгыы айтырыгны тургузуп турар.

Көдээ ажыл-агыйны чедиишкинниг хөгжүдериниң Югославияның экономиказын экижидери дыка хамаарышкын болган документтиде айтып турар.

РЕЙГАН АМЕРИКАНЫ КАЙНААР АППАР ЧЫДАРЫЛ?

ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының оралакчы президентизи Е. П. Велихов Парлалганың медээлер агентилелиниң тайылбырлакчызы В. Островский-биле беседазынга ядролуг үскүлежишкинниң чайладырының оруктарының дугайын чугаалаан.

— Силерниң бодалыңар-биле алырга, 80 чылдарда Рейганның стратегтиг программазының кол сорулгазы кандыгыл?

— Каттышкан Штаттар күш талазы-биле ССРЭ-ни ажарын чедип алырынче чүткүвүшпаан, бодунуң стратегтиг күштерини шынар талазы-биле өскерткен. Ол бодунуң суг адаанга чоруур хемелериниң, баллистиктиг ракеталарының болган бодунуң диптер аразынга ужугар баллистиктиг «Минитмен» дээр ракеталарының айыткан черинге ылаптыг барып дээрин улгаттырган, диптер аразынга ужутар чаа «МХ» ракетаны чогаадып кылган, нейтроннуг бомбаны болган агаарга ап чоруур чалгынныг ракеталарны массалыы-биле кылып үндүре берген, «В-1В» дээр чаа бомбардировщикти тургузуп турар, «Стелс» дээр самолетту болган өске-дээ үүлдерни тургузар деп турар. Ол технологтуг кылымышкын түге чедирерил?

Каттышкан Штаттар бодунуң мурнуңга хөрөк кырында күүсеттинмес: бүгү делегейге бозунуң тура-соруун» күткүүрүнүн болдунар аргазын бээр шериг талазы-биле ындыг артык күштүг чорукту чедип алыр сорулганы салган. Президент бөлүнүп политиктиг салым-хуузун ол сорулганы күүседири-биле холбаштырган. Ук сорулганы ийи улганыышкынга шинтирлеп турар. Бир талазында, америк чепсектиң бүгү үш хевирин чаартып турар, өске талазында — ук чепсекти Совет Эвилелинге мурнай согугну таварыштырарынче угландырган.

Бир-тээ суг адаанга чоруур хемелериниң дайынчы тайныылдаашкыныының районнарындан-даа, Барыын Европада «Першинг-2» ракеталарның тургускан черинден-даа ракеталарның ужугарының үези кончуг кыска болгайда, ол чорук харыы согуг бээрининң үезин аажок кызырып турар (американнар боттары-даа ону эки билир).

Үстүнде айыткан бүгү үүлдер — тургускан план-даа, белеткээн чепсек-даа мурнай согуг бээринге таарыштыр кыдынганы тодаргай-дыр. Моон ужурашкылааның америк эртемденнер боттары америк план АКШ-ты тамынып кыдынче аппар чоруурунга дүвүреп турарлар...

Аңаа карачал американнарны ап көрөлинер даан. Ол бүгү чепсек оларга түңү бээрил? Ук чепсек оларды ядролуг халапче улам-на чоокпуладып бар чоруур. Түге дээрге, бистиң бодаарыымыстың үези, бистиң шинтирлеп үүлээн алырывыстың үези болган бистиң харыы согуг бээривистиң үези ырыынай хөнзиг кылдыр, АКШ-тың чаа стратегтиг системалары ынчаар тургустунган-дыр...

Оон чүү болурул? Бир эвес бисти шинтирлер хүлээп алырын каш минутага чедир кызырар ужурга таварыштырар түве болза, — а бисте оон өске арга чок, — ол бүгү автоматизациянын кончут нарын системазы кылдыр шилиттинер аңаар, кижи түгле аңаа ынанып ужурлуг, оон башка ол согугга харыылап четтикпейн баар. Ындыг болганда, Совет Эвилели үткүштүр харыы согугга белеткенир ужурга таваржыр аңаар-дыр, американнар боттары-даа ону билир болгай. Ол чайгаар билдингир. Ол Америкага кайы хире коргунчуг айыылыг дээрзин АКШ-та билип эгелеп турар деп болай-дыр мен.

Боо-чепсекти эдерге бүдүрер чоруктуң боду-ла онза айыылдыг байдалга чедирип болур. Ынчаарга ам Рейган хереги шынаа-ла бөлүмнүг айыылга таварыштырар ындыг байдалга чедирип келген-дир. Чепсегленишкинни оон-даа ынай эдерге бүдүрер чорук түгле сан талазыбиле айыылдыг эвес. Ол шынаар талазы-биле база айыылдыг аңаар.

Делегейниң хей-ниитизинге бүдүрединге Вашингтоннуң көрдөп турары мынаан. айыыл болза диптер аразынга ужугар совет ракеталардан бөлүп турар эвес, а политиктиг америк концепциядан болуп турар, түге дээрге мурнай согуг бээрининге көрдүгеп АКШ-тың чепсээнин үш хевирин техниктиг чаа чүүлдер-биле болбаазырангайжыдып турар-дыр.

— Ядролуг үскүлежишкинниден канчан чайлап болурул? Ядролуг халапты болдурбас төлөзөде, ядролуг чепсектиг күрүнелер, бирги эдилгеде АКШ биле ССРЭ чүнү кылыры эртежок чугулал?

— Удурлашышкак байдал тургустунуп турар. Стратегтиг чепсектиң чаа хевирлерин сайзыраткан чорук АКШ-тың түгле айыыл чок чоруун көнкадып турар эвес, харын чепсектиң аңаа хевирлериниң үезинде аңаа бар турган гесстратегтиг артык күштүг чоруун база казып турар. АКШ баштайгы ядролуг чепсекти чазылдырган ол хүнде-ле бөө чүү-даа чедип шыдавас деп турган чоруу хей апарган болгай.

Хамыктың мурнунда Каттышкан Штаттарның агрессиа чоруунга Совет Эвилела бодуун камгалалының күштерин удурлашыптыр тургузар ужурга көзээде таваржып келген. Чепсектиң санынылаа, шынарыпкан-даа талазыбиле ындыг болуп келген. Түге дээрге, баштайгы атомнуг бомбаны чогаадып кылырынга болган шенээринге бир тутаарында бөс кирбээн-не болгай бис. Хамык түвөйн АКШ эгелээн. Атомнуг чепсекти хоруурунга бөлүнүп болур турда, ону хоруурудан Америка ойталаан. Оон соонда американнар диптер аразынга ужугар ракеталарны, суг адаанга чоруур атомнуг хемелерниң баллистиктиг ракеталарын тургузар бергеннер. Оон ынай американнар боду шыгаттынар частыр октарлыг ракеталарның аңгыларын бээр башкы көзектерин чепсегленишкинге алган. Олар ам ылаптыг дээр ракеталарны тургускаш, оларны «Навстра» дээр космос системазынга таарыштырып алгандыр. Ол бүгүнү АКШ кылган, ынчангаш Совет Эвилели аңаа харымлаар ужурга таварышкан. Ынчангаш мен мынчаар чугаалаар ийик мен: денизигүүрүүң хөрөк кырында боттуг стратегияны, а оон соонда кайы-кайызының айыыл чок чоруун хандырар байдалдарга бот-бодуңуң ядролуг чепсээн дүжүрери — ядролуг халапты чайладырының оруу ол.

Совет туруштуң үтказы түүдел дээрге, хөрөк кырында туруп турар деп чорукту хажытпайн, кайы-кайы таланың чепсетленишкинниниң денгелин хамык төкка кызырары болур. Ону чедип алыр төлзөде, деп чорукту болгаш бир дөмей ийыыл. Чок болурунуң принциази ужуртулга болдурары эртежок чугула. Ынчаарга канлыг-даа чугаалажмышкыныарга шыкаш. силер канлыг-бир чүвениң санаалдан турар болаарээ, ол өске талага таваржыр бе дээрзин көөрү хамыктың мурнунда эргелекчизи А. К. Кайзай чогаалчыг-даа, чаа бижин чоруур-даа авторлар амыдырал-биле деңге базып, хей-ниити ажылынга боду идепкейлиг киришпишаан, күш-ажылдың кижилериниң дугайында очерктер бижиринин чүгүлзын, интернационалчы найырал темазынга чогаалдар бижирин үттүп болбазын бодунуң саналынга айыткан. Чөрле ынчаш амыдырадың совет овур-хевирин болгаш амгы шагның кижизиниң дугайын бижнир айтырыг хуралга чилин-биле тургустунган.

Хуралга чугаалашкан айтырыга холбаштыр түскай шинтирлиг хүлээп алган.

Н. ТҮЛҮШ.

ЧУРУКТА: Тываның улус туң чогаалчызы С. А. Сарыг-оол.

АКШ. «Мен үш уруглуг мен, ынчангаш мөңгө ажыл эргежок чугула» деп бижиктиг планат-биле Оклахома-Сити хоорайның кудумчузунче 25 харлыг Френк Линч үнүп келген (чурукта).

Ол дээрге капиталистиг чурттардан эң-не бай-шыырак чурттуң боттарының күүнүн болгаш билиин ажыглаар чер тыплаан 11,3 миллион хамаатыларының бирээзи бооп турар. Олар шуптузу — амгы үениң буржуаз Америказының артык кижилери-дир. Социал хереглелдерге акша-хөреңгини кызырар чорук оларның аар-берге байдалын улам-на дорайтадып турар. Вашингтонның администрациязының чарлааны «Американы катап немештир чепсеглээриниң» программазы америк улустуң канчаар-даа аажок хей—2,25 триллион доллар акша-хөреңгизин «сыырыптар» деп турар.

Ынчаарга экономиканың сандарааны, он-он миллион бөдүүн кижилерниң ёдларап-тургедели Ак бажыңның амгы ээзин болгаш оон дузалакчыларын дувүретпейн турары билдингир.

АП—СЭТА-ның фотозу.

ЧАРЫШКА КЫЙГЫРГАН

Район Советиниң депутазы Ойбаа Демир-оолович Байкара түгле «Хадыы» совхозта эвес, Бии-Хем районда сураглыг хойжуларның биөөзин. Ол бо чылын төрүүр 100 башка ойдаштыр хойдан дүк алыр планның ажыр күүсетвен.

Ойбаа Демир-ооловичиң 1970 чылдан бээр бедик көргүзүглерлиг ажылдап келген. Бедик будүрүкчүлүг ажылы дээш ону каш удаа шаңнап, мактаан. Бо үеним дургузунда ол социалистиг чарыштың тирилекчизи дей хөрөк демдээ-биле хей удаа шаннаткан.

Мал кыштаглаашкының организастыг эрттирер, малдың баш санын өстүрер дугаичыаа Тес-Хемде «О Шына», Тандыда «Революциянын чалбыжы» совхозтарның ажылчыларының республиканың бүгү малчынналынга үндүрген кыйгырыынга сорук киргем, ышка удур эки белеткенген. Малчын өг-бүлезинге күжүүбиле 25 тонна сиренни белеткеп, 15 тонна эдекти болуп алган. Чурттаар бажыңының болгаш мал кайдаарының септелгезин баш удур эки шынаныг кылган.

Малчын кыштаанда чогуур үезинде кежүн четкен, оон кодан малы күштүг, семис. 1982-83 чылдарның кыжынында коданын үлегерлиг кыштан ажырар дээш, совхозунда мурнакчы хойжу Ооржак Чолаан-болду ол социалистиг чарышка кыйгырган.

К. ХЕРТЕК.

АМЫДЫРАЛДЫҢ ӨҢНЕРИ

Тыва АССР-ниң литературазының болгаш уран чүүлүнүң алдарлыг ажылдакчызы, чурукчу Василий Фадеевич Деминниң төрүттүнгенинден бээр 70 харлааны-биле база чогаадыкчы ажылының 50 чыл болганынга тураскаатказын ажылдарының делгелгези Тываның Алдан-Маадыр аттыг чурттышчилел музейинде ажыттынган. Ында чуруукчуның тыва черниң бойдузунуң чараш-каазын, чонның амыдыралын болгаш күш-ажылчы кижилерниң овур-хевирин көргүскен чуруктары — ук делгелгеде кол черни ээлеп турар.

В. Ф. Демин — Тывага 1940 чылдарның эгезинде келген баштайгы чурукчуларның бирээзи. Ынчаарда ол өскен, төрөөн чери Рязаньниң чурулга-башкы техникумун дооскан, ийи чыл анаа башкылаан соолүнде оны Москвадан (ынчангы Бүгү-эвилелдиң уран чүүл комитеди) Тывага ажылдаары-биле чоруткан.

Тывага келгеш-ле чогаадыкчы ажылының эге базымнарын ол кылган. Тывага партизан шимчээшкиниҢ удуртукчузу, Сергей Кузьмич Кочетовтуң өңнүг чуруун ол ынчаарда-ла кылып күүседткен. Австрияга чораан ТАР-ның баштайгы элчиниң Т. Седип-оолдуң чуруу база-ла делгелгеде келген улуг-биче көргүүлериниң сонуургалын хаара туткан.

1946 чылда чуруукчуның күүседткени «Совет Тываның чалыы араттары» деп ажылы Бүгү-эвилел делгелгезинге онзагай үнелелдя алгаш, ам бо хүннерде Чөөн чүктүң улустарының музейинде мөнгезибиле арткан.

В. Ф. Демин Тывага колхоз тургузуушкунуңун үезинде кылган эвээш эвес ажылларын көргүүлерге бараалгаткан. Оон аразында «Алларлыг ыалчын», «Одарда инектер» дээш чергелиг ажылдары өң-чүзүн талазы-биле оюзалып турар.

Кызылга келген үезиндеп эгелээш В. Ф. Демин республика пайысылазы Кызылдың өзүп, сайзырап орарын доктаамал хайгаарап, ындыг темалыг ажылдарыны эвээш эвести кылганы көргүүлериниң база бир онзагай үнелелин алган. Оларның аразында «Чылыг болгаш электрижидилге төвүүн тудуунда» деп ажылы кескү черни ээлээн. 1957 чылда Кызылга төп электростанцияның тудуун янзы-бүрү өңнер-биле чайгы үеде чуруп көргүскен. Ол ышкаш Тываның улустуң чогаалчызы С. А. Сарыг-оолдуң, баштайгы тыва ужудукчуларның бирээзи — Хуиан-оолдуң болгаш оон-даа өскелериниң портреттерин чурукчу тывынгыр чорук-биле кылып күүседкилээн.

В. Ф. Демин Тываның ном үндүрер черинин үндүргени дыка хөй номнарның чурук каасталгазын кылышкан. Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде «Бүгү чүвени фронтуга — тийлелге дээш берээлинер!», «Эжелекчи фашистерге өлүм!», «Сен фронтуга чүүл-биле дузаладың?» дээш ышкаш плакаттары ынчангы тыва чоннуң хей-аът кыйрып, дайзынны чылча шаварынче кыйгырып турган.

Музейниң залдарында делгеттинген чуруукчуның 100 ажыг ажылдарының аразында тыва черниң арга-арыын, даглар, хемнерин көргүскен ажылдары база-ла хөй.

— Мээң 50 чылдар иштинде чогаадыкчы ажылдарымның делгелгезин көөр дээш хей көрүкчүлериниң кээп турары — улуг үнелел болгаш мекээ өөрүшкү.

Бистиң улуг Төрээн чуртувустуң алдарлыг юбилейи ам чоокшулап турар болгай. Ынчангаш кижи бүрүзү оны чедиишкинниг болгаш төлептиг уткуур дээш кызымак ажылдап турары бүгүдеге билдингир. Мен бодум ол улуг байырлалга уткуштур чогаадыкчы ажылымны улам байыдып, Тываның чуруукчуларының кылган ажылдарының делгелгезинге моон-даа соңгаар күзелдиим-биле киржир мен— деп, Василий Фадеевич Демин чугаалап турар.

В. КАРА-САЛ.

ЧУРУКТА: чуруукчу В. Ф. Демин делгелгеде келгеннер-биле чугаалажып тур.

Авторнуң фотозу.

ШООДУП-ДААА, КИЖИЗИДИП-ДААА...

Москва чурттуг чуруукчу-карикатурист Югославияга, Болгарияга, Польшага, Италияга, Японияга болган делегей конкурстарының лауреады Сергей Тюнин канчап карикатурист апарганының дугайында айтырарга, мынча деп харылаар:

— Чажымдан чуруп эгелээн мен. Шоодуглуг чуруккө сөөлүүлердир, школачы апаргаш, сагыш салып эгелеп турдум. Кичээл үезинде каттырынчыг чүүлдер эскерип каашаш, ону дораан-на чуруй бээр турдум. Өөрүмнүң каткы-иткизи аажок боорга, таалаарым медээжок. Кандыг-бир чурук душ бооп башкының холунче кирген, ону безин каттыртыптарга, аажок сеткилим ханар чораан. Чамдыкта ындыг чуруктар дээш хемчег-даа чүктеп чораан мен 'ийин, мынала-даа мээң сонуургалымны өзүрер күш тывылбаан.

Школага-даа, шеригге-даа, дээди өөредилге черинге-даа хана солуннар үндүрүлгезинге киржип келген мен. Москваның пөс-таавы институдунуң сөөлгү курузунга (уран чүүлге факультединге өөренип турган мен) тургаш, шоодуглуг чуруктарымны парлалгага бээр деп диттиг ипкен мен. Ынчан «Литературная газета» солуннуң шоодуг болгаш дузаашкын онынче чурук чорутканымны утпаан мен. Чедип келикпер, силерниң ажылыңар багай эвес-тир, таныжып алыылыңар дээш чагаа чорудупканнар. Шак ынчаар баштайгы чуруктарымны парлаанар, оон ийи дугаарын... Оон улаштыр-даа аныяктарның «Смена» журналга база мээң чуриктарым көстүп келген. Оон-на эгелээн чүве ийин.

— Силерниң шоодуглуг чуруктарыңарның маадыры кан чаар төрүттүнүп келирил?

— Аңаа-ла. Чуруп-ла, чуруп-ла турар мен. Ол боду көстүп келир. Улуг туралыг кижи чураан, ону бир-ле үевеге таварыштырыптар мен, ынчан маадырын элдептиг чүүлдү кылыптар. Ынчан шоодуглуг чурук төрүттүнүп келир. Каттырынчыг чүүлдер-даа, бир-ле чүвениң шоодуу-даа көстүп келир. Амыдыралда четпестер мээң каракгарымга илдигер.

— Шоодуглуг чуруктарыңарның ынак темалар бээ бе?

— Ындыг темалар дыка хөй. Чижээ, арыг чаар чорияарыңар-даа, хоралыг-даа, от хирезинде болганчок таваржыр чорукт.-р-ды.

— Карикатурага чүнү эң кол деп санаар силер?

— Улустуң баштак чорилуң сайзырадыгы, эки сеткигге өөредиги кол чүүлдер ол. Шоод'ар чүгле четпестерни чайладырынга эвес, амыдыралдың өнзы-бүрү бергедерин ажып эртеринге база дуалаар болдур ийин.

— Силерниң планнарыңар чү?

— Планнар-ла хөй. Уругларның «Весёлые картинки» журналында кол чуруукчу болуп ажылдавышаан, рекламалар парлаар черлерге номнар чуруктары база чуруп берип турар мен.» Оон аңгыда хензивдер театрында Сухово-Кобылинниң шизин ёзугаар «Херек» деп шишиң чуруктарын база кылып турар мен. «Московский рабочий» деп ком үндүрер черниң, Гоголь-дуң «Өлүг сунезиннериге» база чуруктар чурудум. Ажыл-ла хөй...

Михаил БАРАНОВ (ПМА).

РЕСПУБЛИКАНЫҢ ФОТОДЕЛГЕЛГЕЗИНДЕ

ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 60 чыл оюнга тураскаатказын фотоделгелгени эрттирер талазы-биле оргкомитеттиң хуралы болуп эрткен. Ону бо чылдың декабрь 10-да ажыдарын шиитпирлээн.

Фотоделгелгеге өөнүг чуруктарны 18х24, а өң чогул — 30х40 сантиметр хемчээлден улуг эвести хүлээп алыр. Оон жанрлары болгаш кылганы янзы-бүрү болур. Чурук бүгүзүнүң артыы талазынга ааторнуң фамилиязын, бажыңының адресин, чуруктуң адын албан айтыр.

Районнарда чурттап турар фотога хандыкшылдыглардан негативтерни база алыр, оларны делгелге соонда эзлеринге эгидер.

Чуруктарны дараазында адресче чорудар: Кызыл хоорай, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, 3. «Шын» солуниун эдакциязы. «Фотоделгелгеге» деп чагаа хавының даштынга бижиир. Ону декабрь 1-ге чедир хүлээп алыр.

АГААР

Бөгүн республикага кожуп турар булуттаар, чамдык черлерге боранныыр. Соңгу-бырын угланышкынның хатты дургени секундада 5—10 метр чедер. Агаарның температуразы 4—9, чамдык районнарга 12—17 градус соор.

Кызылга онзагай өскерлиишкин болбас. Хат кошкак. Агаар дүпө 23—25, хүндүе 10—12 градус соор.

ЗОНА МАРГЫЛДАЗЫ

Бистиң республиканың пайысылалында Сибирь зоназының бирги чери дээш хостуг хүреш маргылдаазы эрткен пятницада Кызылдың «Херел» спорт залында эгелээн.

Ында Красноярск, Алтай крайларның, Новосибирск, Кемерово, Иркутск областарының болгаш Тыва АССР-ниң шилиндек командалары киржип турәлар. Ук маргылдаада киржип турар 57 магенин 5-ки делегейнин спорт мастерлери, оларның аразында бир кижи спорттуң алдарлыг мастери, 28 мастерлер болгаш арткыннары мастерге кандидаттар.

Бо эртин турар маргылдаа чедле онзагай. Чүге дизе, ол ССРЭ-ниң 60 чылынга тураскаткан болгаш ында бистиң чуртувустуң спортчу ат-алдарын делегейге камгалажып чораан алдарлыг мөгелер бар. Озарның бирээзи — Виктор Алексеев, 1982 чылда Европаның бирги чери дээш оюнзага ол бодунуң денизинге чемпионнаш, делегей кубогун чаалап алган. Ол ышкаш Европа чемпиону Владимир Ботня, Азат Фарукшин, Владимир Мотесян болгаш алышкылар Иван, Александр Пичугинер база бар. Бистиң республикадан РСФСР-ниң «Спартак» ниитилелиниң чемпиону, спорт мастери Александр Доржу, Анатолий Кара-Сал дээш оон-даа өскелериниң хүрежирин көрүп болур.

Маргылдаанын баштайгы хүнүнде денизилер айы-биле А. Доржу, А. Кара-Сал, В. Алексеев, В. Ботня, В. Мотесян олар чедиишкинниг хүрешкеннер.

(Бистиң корр.).

ЕВРОПА ЧЕМПИОНАДЫНДА

БЕРН. Европа чемпионалының оюннарынга Швейцарияның командазы Шотландияның футболистерин 2:0 санга утканнар. Оон аңгыда Бельгияның болгаш ГДР-ниң командалары база киржип турар. Ийи санны алгаш бельгийжилер маргылдаазы баштай бергеннер.

САЛОНИКИ. Грецияның шилиндек командазы Англияның футболистерине 0:3 санга уттурганнар.

СОФИЯ. Дөртку болүктүң оюннарынга Болгарияның футболистери Югославияның командазынга 0:1 санга уттурган. Ол бөлүкте үш үжүражылганы шуптузуп ойнап алгаш, Норвегияның командазы мурнунда чоруп турар.

Редактор В. С. ШАРАПИЙ

НОЯБРЬ 22-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — «Ye». 8.40 — Эртенги сула шимчээшкин. 8.55 — «Ох биле Ах!», «Адыр, мана!» Мультфильмнер. 9.15 — Уругларга фильм. «Ажыттынмаан ортулуктар». 10.20 — «Билдингир-даа бол, элдептиг». 11.20 — Медээлер. 11.30 — 14.15 — Чапсар. 14.15 — Медээлер. 14.35 — Чурттуң телестудияларының документалдыг фильмнери: «Кадагдан эгелээлиңер», «Далай меңге чурттаар», «Киштиң өңү кандыгыл?» 15.40 — «Уралдың аялгалары». Концерт. 16.10— Авазының школазы. 16.40 — Ыры биле кижи тудуш. 17.30 — Стадион бүгүдеге. 18.00 — Кайгамчык эвес кайгамчыктар.

КЫЗЫЛДАН

18.30 — Телемедээлер.

МОСКВАДАН

18.45 — «Ажык дээр адаанда музей». Эртем-тайылбырлыг фильм. 19.00 — Беш чыл. Ажыл-херектер болгаш кижилер. Урянгай — Ужгород таз оруу. 19.30 — «Райком секретары». Уран-чечен фильм. 21.00 — «Ye». 21.35 — 23.00 — «Декабрьның кежээлери». Фильм-концерт. Төнгенде — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

12.00 — Орус чугаа. 12.35 — Төөгү. 6-гы класс. Ортаакы үс чылдың хоорайында. 13.05 —П. И. Чайковский. «Чылдың үелери». 13.35 — А. С. Пушкин. «Евгений Онегин». Романны В. Г. Белинскийниң үнелээни. 8-ки класс. 14.05 — «Эртем дугайында». 1982 чылда эртем болгаш техника талазы-биле ССРЭ-ниң Күрүне шаңналының лауреаттары. 14.50 — М. Луконинниң поэзиязы. 15.25 — Медээлер. 15.35 — 18.00 — Чапсар.

КЫЗЫЛДАН

18.00 — Тыва АССР-ниң Телевидение болгаш радиодамчыдылганың Күрүне комитединиң симфониктиг оркестриниң концерти. 18.30 — Телемедээлер. 18.45 — Киножурнал. 18.55 — «Хөй-ниити амыдыралының экраны». 19.25 — «Азия төвү». Информация-публицистикалыг программа. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!» «Илбилиг экран». 20.15 — Делегей панорамазы. 21.00 — «Ye». 21.35—23.45 — Хоккейге ССРЭ чемпионады. «Ижсталь» — ЦСКА. Ижевскиден дамчыдылга.

НОЯБРЬ 23-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — «Ye». 8.40 — Эртенги сула шимчээшкин. 8.55 — Мультфильмнер: «Ак бодаган», «Машиналар дугайында тоолдар», «Аянда шеттер». 9.40 — Спорт дугайында документалдыг фильмнер: «Улуг чапсар», «Старттарже Красноярск чалап тур». 10.20—П. И. Чайковский. Оркестрлиг скрипкага шиилер. 11.00 — Медээлер. 11.10 — 14.15 — Чапсар. 14.15 — Медээлер. 14.35 — Документалдыг фильмнер. 15.20 — Абхаз АССР-ниң Күрүнеңиң хор капеллазының концерти. 15.55 — В. Розовтуң шинаи. 16.40 — «Алдың күс». Музыкалыг дамчыдылга. 17.10 — «Аныяктарның адрестери». Аныяктар программаларының 5-ки Бүгү-эвилел телефестивалы.

КЫЗЫЛДАН

18.30 — Телемедээлер.

МОСКВАДАН

18.45 — Бөгүн делегейде. 19.05 — «Чурук бүрүзүнде — хүн». 19.20 — БАМ-ны тудуп гур бис. 19.50 — Кремльдиң Съездилер ордузунга уран чүүл мастерлериниң концерти. 21.00 — «Ye». 21.45 — 22.55 — «Солдат мемуарлар». 6-гы фильм. Төнгенде — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

12.00 — Француз дыл. Өөредилгениң 2-ги чылы. 12.35 — Совет чурулга уран чүүлү. «Күш-ажыл дээрге, алдарның херээ». 13.05 — «Шыдыраа школазы». Эгелеп чоруурлар клазы. 13.35 — Төөгү. 9-ку класс. Москвага декабрьда боолуг тура халыышкын. 14.05 — «Кобихадаениң школазы». Телеочерк. 14.35—«Өкпең кызыл сылдыс» өшпейн хып тур...» Э. Казакевич дугайында сактымышкыннар. 15.20 — Медээлер. 15.30 — 18.00 — Чапсар.

КЫЗЫЛДАН

18.00 —«Белек». Телефильм. 18.30 — Телемедээлер. 18.45 — Уругларга фильм. «Вова деп бөрүүң Марсче ушканы». Ойнаарактар фильми. 19.00 — «Азия төвү». Информация-публицистикалыг программа. 19.15 — Чарлалдар. 19.20 — «Чоннуң уран чүүлү». Дамчыдылга. 19.50 — «Тракий сюита». Телефильм.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!» «Валя угбай чугаалап ор». 20.15 — Оңу силер шыдаар силер. 21.00 — «Ye». 21.45 — 23.05 — «Экии, доктор!» Уран-чечен телефильм.

НОЯБРЬ 24-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — «Ye». 8.50 —Эртенги сула шимчээшкин. 9.05 — «Райком секретары». Уран-чечен фильм. 10.30 — «Кино аян-чоруктар клуву». 11.30 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

11.40 — «Орус дыл өөренип тур бис». 2-ги телекичээл. 12.00 — 14.15 — Чапсар.

МОСКВАДАН

14.15 — Медээлер. 14.35 — «Сезен чылдарның коммунистери». Документалдыг фильмнер: «Кол орук», «Бистиң секретарывыс». 15.35 — «Мээң Төрээн чуртумуңун ырлары». Концерт. 16.00 — Орус чугаа. 16.30 — «Совет Кызыл Крестиң музейи». Документалдыг фильм. 16.35 — «Горнистер, харыылаңар!» 17.20 — Москва милициязының үрер хөгжүм оркестриниң концерти. 17.45 — «Маадырлыг чорук». Немец-фашистиг шериглерни Сталинград чоогунга чылча папканының 40 чылынга. 18.15 — «Хөглүг аялгалар».

КЫЗЫЛДАН

18.30 — Телемедээлер.

МОСКВАДАН

18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутаттары чугаалап турлар. 19.20 —Совет ырлар концерти. 19.45 — Экранда — кинокомедия. «Кудаа». 21.00 — «Ye». 21.45 — «Күраеме». Документалдыг телефильм. 22.00 — 23.45 — Футбол. УЕФА-ның кубогу дээш. Чапсарда — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

12.00 — Немец дыл. 12.35— Физика. Механика болгаш бүдүүлгениң механизациязы. 13.05 — «Силерге, ада-иелер». 13.35 — ССРЭ-де бойдус камгалалы. 14.05 — ПТУ-га чүге, канчаар өөредип турарыл? Калининград областыың Балтийск хоорайның № 2 ХПГУ-зунуң флотка кадрлар белеткеп берип турарының дугайында. 14.35—А. С. Пушкинниң театры. 1-ги дамчыдылга. 15.20 — Медээлер. 15.30 — 18.00 — Чапсар.

КЫЗЫЛДАН

18.00 — «Чайгы чаъс». Телефильм. 18.30 — Телемедээлер. 18.45 — «Сонгу Уралдан». Телефильм. 19.00 — «Улусчу контроль». Дамчыдылга. 19.10 — Киножурнал. 19.20— «Азия төвү». Информация-публицистикалыг программа. 19.50 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!» «Илбилиг экран». 20.15 — «Кады ажылдажылга». Тележурнал. 20.45 — Фильм-концерт. 21.00 — «Ye». 21.45 — 23.15 — Ф. Амиров — «Муң болгаш бир дүне». Азербайджан ССР-ниң операның болгаш балеттиг академиктиг театрының шинаи.

НОЯБРЬ 25-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — «Ye». 8.50 — Сула шимчээшкин. 9.05 — «Горнистер, харыылаңар!». 9.50 — Экранда — кинокомедия: «Кудаа». 11.05 — Концерт. «11.25 Телемедээлер. 11.30 — 14.15— Чапсар. 14.15 — Телемедээлер. 14.35 — «Өөңүктериниң экраны». 15.15 — «Орлёнок» телестудиянын концерт залы. 16.00 — Антуан де Сент-Экзюпериниң амыдыралы болгаш чогаадыкчы ажылының дугайында. 16.50 — Концерт. 17.15 — —«Шыдыраа школазы». 17.45 — В. Ковтуң ойнаар (аккордеон). 18.00 — Миллионнарның ленинчи университеди. «Күш-ажыл — ниитилел — кижи».

КЫЗЫЛДАН

18.30 — Медээлер.

МОСКВАДАН

18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Эртем амыдыралы». 19.30 — Уран-чечен фильм. 21.00 — «Ye». 21.35 — «82-ниң ырызы». Оон төнгенинин соонда— Бөгүн делегейде деп дамчыдылга.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

12.00 — Испан дыл. 12.25— Зоология. 7-ги класс. Хөй хевирлиг балыктар. 13.00— «Эртем-тайылбырлыг фильм. 13.15 — Авам школазы. 13.45 — Төөгү. 7-ги класс. Александр Невский. 14.15 — «Читкен экспедиция». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 15.20 — Телемедээлер. 15.30—18.15 — Чапсар. 18.15 — Телемедээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.30 — Телемедээлер. 18.45 — «Ужудуушкун шөлү». Телефильм. 19.15 — «Найыралдың болгаш аны-дүүмалышкы чоруктуң байырлалы». МАР-ның тургустунганындан бээр 58 чыл болурунга. 19.40 — «Азия төвү». 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!», «Ананси деп эөремчигейжигеш». 20.15 — Үнүштер дугайында дамчыдылга. 21.00 — «Ye». 21.35 — Уран-чечен фильм: «Кым алдың дүштү дилеп турарыл». (ЧССР). 22.45 — 01.00 — Хоккейге ССРЭ чемпионады. ЦСКА — «Торпедо».

НОЯБРЬ 26-ДА

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — «Ye». 8.40 — Сула шимчээшкин. 8.55 — Мультфильмнер. 9.15 — Уран-чечен фильм. 10.45 — «Композитор Андрей Штогаренко». Фильм-концерт. 11.35 — Телемедээлер. 11.40 — 14.15 — Чапсар. 14.15 — Телемедээлер. 14.35— «Мал ажылы — шалыпчы фронт». Документалдыг фильмнер. 16.15—ГДР-ден дамчыдылга. 16.45 — «Мария Воронованың беш чылы». Телеочерк. 17.00 — Аныяктарның чогаадылгазы. 17.30 — «Моол чуртунда». Моол Арат Республиканың тургустунганындан бээр 58 чыл болурунга. 18.15 — «Леопольд болгаш алдын балык». Мультфильм.

КЫЗЫЛДАН

18.30 — Телемедээлер.

МОСКВАДАН

18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 60 чылынга. «Чаңгыс эштиг өг-бүледе». Азербайджан ССР. 21.00 — «Ye». 21.35 — Орус музей деп дамчыдылга. 22.05 — Бөгүн делегейде. 22.20 — 23.50— «Кинопанорама».

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

12.00 — Англи дыл. 12.30 — Физика. 6-гы класс. Денги болгаш денги чок байдал. 13.00 — Революстуг плакат. 13.30 —«Медоборлар». Эртем-тайылбырлыг фильм. 13.45 — «Чурагчы». Тележурнал. 14.30 — «Ада-чурттуң Улуг дайыны». Киноэпопея. 9-ку фильм — «Кавказ дээш тулчуушкун». 15.20 — Телемедээлер. 15.30 — 18.15 — Чапсар. 18.15 — Телемедээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.30 — Телемедээлер. 18.45 — Телефильм. 18.55 — «Азия төвү» деп информация-публицистикалыг дамчыдылга. 19.25—Чарлалдар. 19.30— «Тываның улусчу талаптылары». Телефестиваль.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». «Ананси эөремчигейжигеш». Мультфильм. 20.15 — Эртем-пептерелдиг фильмнер. 21.00 — «Ye». 21.35 — 23.00 — «Демисел». Уран-чечен фильм. (МАР).

НОЯБРЬ 27-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — «Ye». 8.40 — Сула шимчээшкин. 8.55 — Бир эвес кадык болуксазында (Күш-культуржуларга сүмелер). 9.00 — «Бурят угулаалар» деп концерт-фильм. 9.15 — АБВГД-жигеш. 9.50— «Спорт-лотонуң» 48-ки тиражы. 10.00 — Ада-иелер, силерге. 10.30 — Делегейниң улустарының уран чүүлү. 11.00 — Айыыл чок шимчээшкин. 11.30 — Чүңү помчуурул. 12.15 — «Кижи. Чер. Өртемчей». 13.00 — Шаандакы болгаш амгы ырылар. 13.45 — Орус музей дугайында дамчыдылга. 14.15 — Бөгүн делегейде деп дамчыдылга. 14.30 — «Уран-чечен телефильм: «Чыл чок бир неделяда». 15.40 — «Дириг амытаннар амыдыралы». 16.40 — Политиктиг хайгаараакчы Л. А. Вознесенскийниң беседазы. 17.10 — «Сураглаан өдүрекчигеш Тим». Мультфильм. 17.30 — Гватемала дугайында документалдыг телефильм. 18.25 — 18.40 — Чапсар. 18.40 — «Изиг хүн чылы» деп уран-чечен телефильм. 1-ги болгаш 2-ги сериялар. 21.00 — «Ye». 21.35 — Фигуристер сезонну ажыдар. 22.35 — 23.50 —Таджик телевиденииниң болгаш радионуң «Гулыпан» деп оркестриниң концерти.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

14.20 — Сен-Санс — «Фантазия». 14.35 — «Калуганың хевири» деп документалдыг телефильм. 15.25—«Музыкалыг киоск». 15.55 — Мультфильм. 16.05 —«Чүү? Кайдаа? Кажанызы?». Телевикторина. 17.15 — Азербайджан телевиденииниң программазы. 19.00 — «Кино көрүкчүңүң эдериҢизи». 19.45 — Делегейде болуушкуннар дугайында дончулал. 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». «Хуулгаазының карандаш». 20.15 — «Кадыкшыл». 21.00 — «Ye». 21.35 — 00.05 — Уран-чечен телефильм: «Күсну төөгү». 1-ги болган 2-ги серия.

НОЯБРЬ 28-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — «Ye». 8.40 —Сула шимчээшкин. 8.55 — Концерт. 9.40 — «Оттурукчу». 10.10 — «Совет Эвилелинге бараан бооп тур мен!» 11.10 — «Кадыкшыл». Дамчыдылга. 11.55 — «Эртенги почта» деп музыкалыг программа. 12.25 — «Көдээниң шагы» 13.25— «Музыкалыг киоск». 13.55— Совет Эвилелиниң даштыны аалчылары. 14.15 — «Ванюшинниң уруглары». Фильмниң баштайгы кергүүү. 16.45 — «Силерниң чагааларыңарны ёзугаар» деп музыкалыг дамчыдылга. 17.35 — «Моортай-бише транзистор». Мультфильм. 17.45 — «Делегей панорамазы». 18.30 — 18.45 — Чапсар. 18.45 — Улустуң аялгалары. 19.00— «Кино аян-чоруктарының клуву». 20.00— «Анна Герман. Салым-чол болгаш ырылар». 21.00 — «Ye». 21.35 — «Эрте-бурүнгүнүң уран-шеверлери». Документалдыг телефильм. 21.45 — Хоккейге ССРЭ чемпионады. «Спартак» — «Трактор». 23.15 — 23.45 — Футбол дугайында допчузу-биле. Оон соонда — телемедээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

14.20 — ССРЭ-ниң улустуң Күрүнеңиң үлегерлиг ансамблиниң концерти. 15.00—«Тинлекчилер» Фронтучу өөңүктериң клуву. 16.30 — «Сээң-биле мен». Фильм-концерт. 16.45 Мультфильмнер: «Василиса Микулишна», «Кайгамчыктыг Василиса». 17.20 — «Амыдыралга хынаттынган барымдаалар». Эртем-тайылбырлыг фильм. 17.35 — «Мээң чалыы назыным». Очерк. ВЛКСМ-ниң XIX съездизиниң делегады, «Кызыл чечек» фестивалдың лауреады Т. Гверцителиниң дугайында дамчыдылга. 18.10 — «Революциядан төрүттүнген» деп уран-чечен телефильм. 2-ги фильм — «Халдаашкын». 19.30 — Бистиң корреспондентилериВИСТИҢ чугаалары. 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!» «Хуулгаазының экран». 20.15 — «Мексикан чечен чугаалар». Телеочерк. 21.00 — «Ye». 21.35 23.10 — «Мээң чеди оглум...» Уран-чечен фильм.

ӨӨРЕНИРИН КҮЗЭЭННЕРГЕ

Кызылдың педагогика институдунуң белеткел салбыры 1982-83 өөредилге чылынга хүлээп алышкын дугайында билдиришкиннерни бо чылдың ноябрь 23-ке чедир хүлээп алырын чарлап турар.

Ректорнуң адынга билдиришкинге кожар документилер:

1. Ортумак билиг дугайында документ (боду-биле).
2. Күш-ажыл дептериниң хоолгазы.
3. Ажылдап турар черинден чоруткан бижик болгаш характеристика.
4. № 286 майыктың эмчи шынзылгазы.
5. 3х4 см. хемчээлдиг 8 фото-чурук.

Институтка өөредилге күзээннер үлетпүр бүдүүлге черлеринге, совхозка, транспорт, харылзаа, хереглекчилер кооперациязының бүдүүлгелериге-даа бир чылдан эвээш эвес үеле ажылдаан стажтыг болур ужурлуг.

Ол ышкаш ийи чылдан эвээш эвес үе иштинде ажылдаан стажтыг улуг пионер вожатыйларын болгаш ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң халашкан кижилерни база хүлээп алыр.

Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалының белеткел салбыры 1982-83 өөредилге чылында үндезин национадлыг дыңнакчыларны хүлээп ап турар.

Дооскан ортумак билиглиг ажылчыннардан болгаш ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң хүрээлениинден халашканнардан аңаа өөренирин күзээн кижилерни белеткел салбырынга хүлээп алыр.

Ажылдап тургаш кирер дээш кижилер сөөлгү ажылдаан черинге декабрь 1-ге чедир бир чылдан эвээш эвес ажыл стажтыг болур ужурлуг.

Белеткел салбыры Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалының дараазында мергежилдерге өөренири-биле дыңнакчыларны хүлээп алыр: **автомобиль транспортун ажыглаары; үлетпүр болгаш хамааты тудуглар.**

Белеткел салбырының дыңнакчыларын 40 рубль хемчээлдиг стипендия-биле хандырар. Чурттаар чер чок кижилерге общежитие бээр. Белеткел салбырын чедиишкиниг дооскан болгаш шылгалдаларны эки дужааган дыңнакчыларны институттуң бирги курузунга киреринин экзамени чокка хүлээп алыр.

Документилерни ноябрь 25-ке чедир дараазында алып турар: Кызыл хоорайның Рабочая кудумчузунун № 4 бажыңы, белеткел салбыры. Салбырга киирерин шиитпирлээри — ноябрь 25—26, Өөредилге декабрь 1-де эгелээр.

ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң хүрээлениинден халашкан кижилер документилерни январь 15-ке чедир киирип болур.

Директорнуң адынга билдиришкинге кожар үүлдер: ортумак билиг дугайында документ (болуп), өөредип чоруткан бижик, алды фото-чурук (3×4 см хемчээлдиг). № 286 майык ёзугаар эмчи шынзылгазы, Күш-ажыл дептериниң хоолгазы.

12 хардан өрү назылыг үндезин национадлыг сургуулдарны Тываның Күрүне филармониязының чанында улустуң цирк бөлүүнге хүлээп алышкынны чорудуп турарын филармонияның администрациязы дыңнадып тур.

Аңаа киреринге күзээннер бо чылдың декабрь 1-де эртенгинин 10 шакта филармонияга келир.

ДОСААФ-тың Кызылда каттышкан техниктиг школазы машинакчы-секретарьлар курузунга өөренирин күзээн кижилерни чалап турар. Курска 8—10 класс билиглиг кижилерни хүлээп алыр. Өөредилге хуусаазы 3 ай. Кичээл 1982 чылдың декабрь 1-де эгелээр.

Школаның турар чери: Кызыл хоорайның Интернационал кудумчузунун № 49 бажың, телефон № 2-25-28.

Кызылдың аъш-чем садыының магазиннеринге ажылдаары-биле:

САДЫГЖЫЛАРНЫ БОЛГАШ КАССИРЛЕРНИ

чалап турар.

АДРЕЗИ: Октябрь кудумчузунун № 29 бажың, № 4 азы 11 кабинеттерге ажыл шагында кээп болур.

Тываның күрүне филармониязы эстрада-цирк бөлүүнүң оркестринге ажылдаары-биле гитара, баян, орган ойнаар кижилерни болгаш ударниктерни чалап турар.

ФИЛАРМОНИЯНЫҢ АДРЕЗИ: Щетинкин-Кравченко кудумчузунун № 58 бажың, телефоннар №№ 2-46-02, 2-55-69.

КИНО

НОЯБРЬ 21-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Адырлыышкын» 9.30, 12.10, 14.50, 17.30, 20.10 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Гуго бегемот» 9.30, «Шокар рейс» 11.00, 12.50, «Специальнозунга хыналда ажылы» 14.40, 16.30, 18.20, 20.50 шактарда.

«ВОСТОК»: «Кино чыындызы» 10.30, «Жандарм болгаш еске бомбурзек чурттуглар» 12.00, 16.00, 20.00, «Какпа» 14.00, 18.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Чараш кыс болгаш араатан» 12.30, «Берге роль» 14.10, 17.00 шактарда.

НОЯБРЬ 22-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Хууда чуртталга» 9.30, 11.30, 13.30, 16.30, 18.30, 20.30, «Бистиң республика дугайында сөс» 15.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «№ 33 сылдысчыгаш» 9.30, «Дорт салгакчы» 10.50, 13.30, 15.30, «Адырлыышкын» 17.30, 20.10 шактарда.

«ВОСТОК»: «Кинг-конг гриппп» 14.30, 17.20, 20.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Хек-даваннар болгаш эдельвейстер» 18.30, 20.30 шактарда.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: ИНДЕКС 667000

667000. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажын № 3. Телефоннары: Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш совет тургузуг кылдыстериниң 2-37-13, пропаганда кылдызының 2-31-75, культура кылдызының 2-23-54, көдээ ажыл-агый кылдызының 2-21-47, үлетпүр кылдызының 2-31-75, чагаа

Бүгү чүрттарның пролетарийлери каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 270 (12060) | 1982 чылдың ноябрь 23, вторник | 1925 чылда үндезилеттингеш | Өртээ 3 көп.

СЭКП Төп Комитединиң ээлчеглиг Пленуму дүүн, ноябрь 22-де болуп эрткен. 1983 чылда ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезинин Күрүне планының база ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң төлевилелдериниң дугайында айтырыгны аңаа чугаалашкан. СЭКП Төп Комитединиң Чиңгине секретары Ю. В. Андропов Пленумга делгереңгей чүве чугаалаан.

Чугаалашкан айтырыглар талазы-биле доктаал хүлээп алган.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң Пленумунуң дугайында ИНФОРМАСТЫГ ДЫҢНАДЫГ

СЭКП Төп Комитединиң ээлчеглиг Пленуму 1982 чылдың ноябрь 22-де болган.

«1983 чылда ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезинин Күрүне планының дугайында» ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы, ССРЭ-ниң Күрплан даргазы эш Н. К. Байбаковтуң болгаш «1983 чылда ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң дугайында» ССРЭ-ниң сан министри эш В. Ф. Гарбузовтуң илеткелдерин Пленум дыңнаан.

Илеткел талазы-биле санал бергеннер: эштер В. В. Гришин — СЭКП Москва хооркомунуң бирги секретары, Г. В. Романов — СЭКП Ленинград обкомунуң бирги секретары, Э. А. Шеварднадзе — Грузияның Компартиязының ТК-зының бирги секретары, А. П. Ляшко — Украин ССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы, Г. С. Золотухин — ССРЭ-ниң белеткелдер министри, Г. П. Богомяков — СЭКП Тюмень обкомунуң бирги секретары, Н. В. Переверзева — Ростов областа «Лениниң оруу» колхозтуң звено удуртук-чузу-комбайнери, В. П. Демиденко — Казахстанның Компартиязының Кустанай обкомунуң бирги секретары, Г. П. Лоцманова — электроннуг саналга машиналарының Казань заводунуң эптекчи ажылчыны, Л. Г. Клецков — Белоруссияның Компартиязының Гродно обкомунуң бирги секретары, Б. В. Бакин — ССРЭ-ниң монтаж болгаш специализастаан тудуг ажылдарының министри.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Ю. В. Андропов Пленумга делгереңгей чүве чугаалаан. Ооң чугаазын парлалгага парлаар.

Чугаалашкан айтырыглар талазы-биле доктаалды СЭКП ТК-ның Пленуму бир үн-биле хүлээп алган. Доктаалды парлалгага парлаар.

СЭКП ТК-ның Пленуму организастыг айтырыгларны чугаалажып көрген.

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидаттан кежигүнү кылдыр эш Г. А. Алиевти ТК-ның Пленуму шилчиткен.

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнүң болгаш СЭКП ТК-ның секретарының хүлээлгелеринден эш А. П. Кириленкону кадыкшылының байдалын барымдаалааш база хууда дилээнин ёзугаар ТК-ның Пленуму хостаан. Партияның чер-черде органнарынга болгаш СЭКП Төп Комитединге эш А. П. Кириленконуң хөй чылдарда идепкейлиг ажылдаанын, партияның болгаш чурттуң мурнунга ооң ачы-хавыяаларын СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Ю. В. Андропов демдеглээн.

СЭКП ТК-ның секретарынга эш Н. И. Рыжковту ТК-ның Пленуму соңгаан.

Эштер В. С. Алхимовту — ССРЭ-ниң Күрбанкызының даргазын, В. С. Макаренкону — Украинаның Компартиязының Крым обкомунуң бирги секретарын, Н. В. Переверзеваны — Ростов областа «Лениниң оруу» колхозтуң звено удуртук-чузу-комбайнери СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидаттардан кежигүннери кылдыр ТК-ның Пленуму шилчиткен.

«Леонид Ильич Брежневтиң тураскаалын мөңгежидер дугайында» СЭКП Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалын ТК-ның Пленуму чүүлдүг деп көрген. Доктаалды парлалгага парлаар.

Пленум ажылын ооң-биле дооскан.

1983 чылда ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планының, ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң төлевилелдериниң дугайында СЭКП ТӨП КОМИТЕДИНИҢ ПЛЕНУМУНУҢ ДОКТААЛЫ

1. 1983 чылда ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планының болгаш ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң төлевилелдерин колдуунда чүүлдүг деп санаар.

Айыткан төлевилелдерни ССРЭ-ниң Дээди Совединиң чугаалажып көрүнге ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели киирер.

2. Иштики болгаш дашкыы политика талазы-биле партияның XXVI съездизиниң ажылдап кылган угланышкынын амыдыралга боттандырар, коммунистиг тургузуушкуннуң сорулгаларын күүседир талазы-биле СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң практиктиг ажыл-чорудулгазын бүрүн болгаш долузу-биле чүүлдүг деп көөр.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Ю. В. Андроповтуң СЭКП ТК-ның Пленумунга чугаазынга айыткан чүүлдерни болгаш түңнелдерни чүүлдүг деп санаар болгаш бүгү партия организацияларының ажыл-чорудулгазының үндезини болдурар.

Эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-лары, партияның крайкомнары, обкомнары, округкомнары, хооркомнары болгаш райкомнары, партия организациялары, совет, профэвилел болгаш комсомол организациялары, министерстволар болгаш ведомстволар ажыл-агыйжы-политиктиг ээлчеглиг сорулгаларны күүседиринче, ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш камгалал күчүзүн улам ыңай быжыглаарынче угланган организастыг болгаш масса-политиктиг ажылды калбартыр; бо чылдың даалгаларын чедиишкинниг доозарынга, 1983 чылда экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениң планын долдур болгаш ажыр күүседиринге эргежок чугула хемчеглерни алыр ужурлуг.

1983 чылда экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениң планын чедиишкинниг күүседири интенсификастаарын күштелдиреринче болгаш улус ажыл-агыйының ажыктыын бедиреринче бүгү күжениишкиннерни угландырарының эргежок чугулазынче партия, совет, ажыл-агый болгаш өске-даа организацияларның, күш-ажылчы коллективтериниң кичээнгейин угландырып тур. Бар аргаларны ажыл-агыйжы ажыл-чорудулганы экижидиринге, эртем-техниктиг деңнилгени дүргедиринге. улус ажыл-агыйының бүгү звеноларынга күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн өстүрүнге, продукцияны кылып үндүрерин көвүдиринге болгаш ооң шынарын бедиринге эң улуг хемчээлге ажыглаар. Улус ажыл-агыйының бүгү адырларынга капитал тудугну дыка экижидиринче оныза кичээнгейни салыр, одаар чүүлдү, чиг этти, металлды болгаш өске-даа материалдарны, сан-хөө болгаш күш-ажылчы курлавырларны чарыгдаарының нормаларын сагыыр талазы-биле чогуур хемчеглерни боттандырар. Экономиканы планнаарын болгаш эргелеп башкарарын улам ыңай экижидер, ажыл-агыйны чорударының стилин болгаш методтарын сайзырадыгдар талазы-биле ажылдың деннелин бедидерин эң чугула сорулга кылдыр санаар.

СЭКП ТК-ның май (1982 чыл) Пленумунуң шиитпирлерин күүседиринче, ССРЭ-ниң Аъш-чем программазын боттандырарынче, одалга-энергетика комплекизин планныг хөгжүдеринче, совет кижилерниң амыдыралының материалдыг болгаш культура деннелин улам ыңай бедиринче бирги чергенниң кичээнгейи салдынган турар ужурлуг.

Ооң-биле холбаштыр бүдүрүлгенин участок бүрүзүнге, эргелеп башкарарының бүгү-ле адырларынга күрүне, күш-ажылчы болгаш күүсекчи сагыга-чүрүмну быжыглаарын, ажылга организастыг болгаш ажыл-херекчи чорукту бедидерин, үлетпүрге, кедээ ажыл-агыйга, тудугга, . транспортка болгаш улус ажыл-агыйының өске-даа адырларынга социалистиг чарышты калбак нептередирин, экономиктиг хөгжүлдениң интенсивтиг факторларын, бар курлавырларны улам лолу ажыглаарын, курлавырларның бүгү хевирлерин камнаарын, шынар көргүзүглерин экижидерин, эвээш чарыгдалдарны үндүрүп тургаш, эң бедик алыс түңнелдерни чедип алырын чугула ужур-дузалыг кылдыр көөр ужурлуг. Эртемниң, техниканың чедиишкиннерин болгаш мурнакчы дүржулганы бүдүрүлгеге чүткүлдүг нептередир. Хүлээп алдынган шиитпирлерни күүседир дээш шыңгыы контрольду хандырар.

Даштыкы экономиктиг харылзааларның ажыктыын бедидер, ынчангаш бирги ээлчегде социалистиг чурттар-биле кады ажылдажылганы калбартыр болгаш ханыладыр.

3. Бистиң хөй национадыг социалистиг Төрээн чуртувустуң Коммунистиг партияны долгандыр сырый каттышкан ажылчыннары, колхозчулары, интеллигенциязы, бүгү ажылчы чоннары ССР Эвилелинин тургустунганының алдан чыл оюн төлептиг уткуп, 1983 чылды ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунга чаа-чаа чедиишкиннери-биле демдеглеп, коммунизмче ленинчи оруктан чурттуң улам ыңайгы чедиишкинниг бурунгаарлаашкынын хандырар дээрзинге СЭКП Төп Комитединиң Пленуму быжыг бүзүрелин илергейлеп тур.

1982 чылдың ноябрь 22-де СЭКП ТК-ның Пленумунга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Ю. В. АНДРОПОВТУҢ чугаазы

Эштер!

Беш чылдың ээлчеглиг дараазында чылының планының болгаш бюджединиң төлевилелдерин чугаалажып көөрүн доозуп турар-дыр бис. Политбюрога демдеглеттингеш чамдык боттуг саналдарны бистиң киирген документилеривисте барымдаалап көргеш. Бөгүн киирген саналдарны план күүселдезинин үезинде Министрлер Чөвүлели барымдаалап көөр апаар деп бодайдыр мен.

Пленумга санал бергеш эштериниң чугаалаанын бүзүгаар алырга.” бистиң бодалывыс чангыс ‘ай-дыр — планның болгаш бюджеттиң төлевилелдери СЭКП-ниң XXVI съездизиниң айтыышкынарынга ниитизи-биле дүгжүп турар болгаш оларны чүүлдүг деп санап көрзе чогуур-дур.

План төлевилелиниг хамаарышкан кандыг кол чүүлдер барыл? Экономика хөгжүлдезиниң темпилерин дүргедедири, национал орулганың, үлетпүр болгаш кедээ ажыл-агый продукциязының немей өзүлдезиниң ниити хемчээлдерин, үүрмектеп садар бараан саарылгазының хемчээлин көвүдедири көрдүнген. Улус ажыл-агыйының ажыктыын бедидер талазы-биле ажылды үргүлчүлээрин айыткан — бедик даалгалар материалдыг болгаш күш-ажылдың эвээш чарыгдалдары-биле күүсеттинген турар ужурлут.

Ажылчы чоннарның чаагай байдалын бедидеринче партияның угланышкынын төлевилелде айтканын онзалап демдеглээри чугула. «Б» бөлүктүң адырларының колдадыр өзүлдезин, чоннуң херегдел бараанарын бүдүрүп үндүрерин көвүдедирин планнап турар. Агроүлетшүр комплекизин улам ыңай хөгжүдеринге материалдыг болгаш сан-хөөнүң дыка хөй курлавырларын тускайлап турар. Чоннуң боттуг орулгалары моон соңгаар-даа улам өөрү. Чурттагга тудуунуң хемчээли беш чылдың даалгаларынга база дүгжүп турар.

Ынчангаш совет кижи дугайында, ооң күш-ажылының болгаш амыдырал-чурттагазының байдалдарының, ооң угаан-бодал хөгжүлдезиниң дугайында сагыш салыышкын партияның эң чугула программалыг айтыышкыны болуп хевээр артып турарын план төлевилели бадыткап турар-дыр.

Камгалалдың хереглелдерин мурнукузу ышкаш, база логуур хемчээлге барымдаалап көргеш. Армияга болгаш флотка эргежок чугула дүүн чүүлдерни бээри, ылаңгыя делегейниң амгы байдалында, албан чугула херек деп Политбюро санап келген болгаш санап-даа турар.

Улус ажыл-агыйын болгаш социал-культура хөгжүлдезин акша-хөреңгилер-биле бюджет төлевилели хандырып турар.

Эштер! Партия Төп Комитединиң амгы Пленуму ооң бөрги беш чылдың планнарын боттандырар дээш демнеалдын чугула үе-чадазында — ооң үшкү, өзек чылының бүдүүзүнде болуп турар-дыр. Эвээш эвести кылган бис. Ынчалзажок мурнуусту — берге-даа, күжениишкинниг-даа ажыл туруп турар.

Чамдык эң чугула көргүзүглер талазы-биле планныг даалгалар беш чылдың башгайы ийи чылдарында күүсеттинмээн фактыже силерниң кичээнгейиңерни онзалап угландырар болзан мен. Ол чорук бөгүн чугаалажып көрүп турар бо төлевилевиске чугаажок салдарыг болган, ниитизи-биле беш чылдың күүседиринге база салдарлыг болур.

Леонид Ильич Брежневтиң соңгу чугааларын, ТК-ның хөгжүлдениң Политбюрозунга экономиктиг айтырыгларның талазы-биле ооң киирген бижиктерин Төп Комитеттиң кежигүннери билир болгай. Айтырыг мынчаар тургустунган: эртемге үндезилеттинген экономиктиг политиканы партияның съездилеринге болгаш ТК-ның Пленумнарынга ажылдап кылган бис, бүдүрүлгенин ажыктыын бедиреринче, ону интенсификастаарынче угланышкынны айыткан бис. Ынчалзажок мурнуусту — берге-даа, күженишкинниг-даа ажыл турар-дыр.

Чамдык эң чугула көргүзүглер талазы-биле планныг даалгалар беш чылдың башгайы ийи чылдарында күүсеттинмээн фактыже силерниң кичээнгейиңерни онзалап угландырар болзан мен. Ол чорук бөгүн чугаалажып көрүп турар бо төлевилевиске чугаажок салдарыг болган, ниитизи-биле беш чылдың күүседиринге база салдарлыг болур.

Леонид Ильич Брежневтиң соңгу чугааларын, ТК-ның хөгжүлдениң Политбюрозунга экономиктиг айтырыгларның талазы-биле ооң киирген бижиктерин Төп Комитеттиң кежигүннери билир болгай. Айтырыг мынчаар тургустунган: эртемге үндезилеттинген экономиктиг политиканы партияның съездилеринге болгаш ТК-ның Пленумнарынга ажылдап кылган бис, бүдүрүлгенин ажыктыын бедиреринче, ону интенсификастаарынче угланышкынны айыткан бис. Ынчалзажок бистиң ажыл-агыйывысты ол оруктарже шилчидери, ажыктыг чорукче эргилиишкин амдаа оожум боттанып турар.

Экономиканың ажыктыг чоруунуң кол көргүзүү — күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезинин темпизи сеткилге ам-даа четпейн турар. Чиг-эт болгаш болбаазырадып кылыр адырларның хөгжүлдезинде сырый харылзаа чок чоруктуң айтырыы хевээр артып турар. Продукцияны бүдүрериниң хой материалды чарыгдаары херек кырында кызырылбайн турар.

Планнар мурнукү хевээр улуг чарыгдалдарның болгаш бүдүрүлге карылгаларының күсели-биле күүсеттинип турар. Экономика камналгалыг болур ужурлуг деп Леонид Ильичиниң мерген угаанныг сөстерин күзелдин-биле дагынавышаан, ол сорулганы шиитпирлээринге херек кырында эвээш чүүлдерни кылып турар ыңдыг ажыл-агый удуртукчулары ам-даа эвээш эвес.

Эрги чүүлдериң эзини, оларга чанчыкканы ам-даа күштүг болуп турар ышкаштыр. А чамдык кижилер ажыл-херекти канчаар башкарарын билбес болуп турар магат чок. Ыңдыг эштерге кандыг дуза чедирери негеттиниң турарын бодап көөру эргежок чугула. Кол чүүл — экономиканы удуртуруучу — эргелеп башкарылганың, планнаашкынның болгаш ажыл-агый механизминиң бүгү адырларын сайзырагайжыдыр талазы-биле ажылды дүргедедири-дир.

Шынарлыг, бүдүрүкчүлүт күш-ажылга, инициативага, тывынгыр чорукка идиг бээр экономиктиг болгаш организастыг — ыңдыг байдалдарны тургузары эргежок чугула. Ынчаарга багай ажылдааны, ажыл кылбааны, харыысалга чок болганы ажылдакчыларның материалдыг макталынга, албан-дужаалынга болгаш моральдыг авторитединге эң-не дорт болгаш чайлаш чок салдарлыг болур ужурлут.

Күрүнениң ниити, бүгү чоннуң эрге-ажыктарын барымдаалаарда дээш харыысалганы күштелдирери, ведомстволуң болгаш тус черниң кызыы эрге-ажыктарын хараар чорукта-рыны шиитпирлиг когун үе үзүткээры эргежок чугула. Мурнукү шиитпирлер күүсеттингенде, азы чаа байдалдар тургустунуп келгенде. чугле ынчаарда кандыг-дыр айтырыг талазы-биле чаа шиитпирни ам хүлээп алыры дүрүм болдурар херек. Партияның, күрүнениң болгаш күш-ажылдың сагыга-чүрүмүнүң кандыг-даа үрээшкиниериңе удур шиитпирлиг демнеелди чорудары чугула. Бо талазы-биле партия болгаш профэвилел организациялар, хөдөө ажыл-агыйның ажылчыннарын, колхозчуларын, интеллигенциязын, бүгү ажылчы чоннарны ССР Эвилелинин тургустунганының алдан чыл оюн төлептиг уткуп, 1983 чылды ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунга чаа-чаа чедиишкиннери-биле демдеглеп, коммунизмче ленинчи оруктан чурттуң улам ыңайгы чедиишкинниг бурунгаарлаашкынын хандырар дээрзинге СЭКП Төп Комитединиң Пленуму быжыг бүзүрелин илергейлеп тур.

(Төнчүзү 2-ги арыда).

Леонид Ильич Брежневтиң тураскаалын мөңгежидер дугайында

СЭКП Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалы

Ленинниң Улуг херээниң ышынчы уламчылакчызы, Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң, делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын шимчээшкининиң шылгарангай ажылдакчызы, тайбын болгаш коммунизм дээш чалбыыптыг демиселичи Леонид Ильич Брежневтиң төөгүлүг ачы-хавыязын өөренип көргеш, ооң тураскаалын мөңгежидер соруга-биле СЭКП Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаадыры болза:

1. Эде адаар:

Набережные Челны хоорайны Брежнев хоорай кылдыр;

Москва хоорайның Черемушки районун Брежнев району кылдыр;

Днепродзержинск хоорайның Завод районун Брежнев району кылдыр.

2. Л. И. Брежневтиң адын тыпсыр:

Осколдуң металлургия заводунга:

«Южный машина тудуушкун заводу» бүдүрүлге каттыжыышкынынга;

Новороссийскиниң цемент комбинадынга;

атомнуг энергетиканың машина тудуушкунунуң Волга-Донда «Атоммаш» бүдүрүлге каттыжыышкынынга;

Нурек ГЭС-ке, Таджик ССР.

Кустанай областның Целинный совхозунга;

Молдав ССР-ниң Оргеев районунуң «Вяпаоуэ» колхозунга;

Днепропетровскиниң Күш-ажылдың Кызыл Тук орденниг металлургия институдунга;

Звездный хоорайга (Москва область);

атомнуг «Арктика» ледоколга;

Камгалал министерствозунуң дээди шериг училищезинге;

Л. И. Брежневтиң шериг албаны эрттирип турганы ооредилгениң танк дивизиязынга;

Днепродзержинскиниң № 1 ортумак школазынга;

Москва, Ленинград, Киев, Алма-Ата болгаш Днепропетровск хоорайларда бир-бир чаа хоорай шөлдеринге;

Шериг-Далай Флодунуң кораблинге;

далайның пассажир суднозунга.

3. Ломоносов аттыг МГУ-нуң, Днепропетровскиниң Л. И. Брежнев аттыг металлургия институдунуң болгаш Днепродзержинскиниң Арсеничев аттыг индустриалдыг институдунуң студентилериниг Л. И. Брежнев аттыг 12 стипендияны доктаадыр.

4. Л. И. Брежневтиң ажылдап турганы Днепрниң Дзержинский аттыг металлургия заводунда, ооң өөренип турганы Днепродзержинскиниң Арсеничев аттыг индустриалдыг институдунуң бажыынга болгаш Москва хоорайның Кутузов проспектизинде ооң чурттап турганы № 26 бажынга мемориалдыг тураскаал самбыраларны тургузар.

5. Кызыл Шөлде Кремль ханазының чанында Л. И. Брежневтиң хөөрүнге ооң-биле тураскаалын тургузар.

СЭКП ТӨП КОМИТЕДИ

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУ

ССРЭ-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИ

Туринская районная библиотека им. А. С. Пушкина

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Ю. В. АНДРОПОВТУҢ чугаазы

(Төнчүү. Эгези 1-ги арында). низациялары, бүгү совет кажилер бистерин бүрүн детки-кир дээрзинге бүзүрээр мен.

Сөөлгү үеде калтыжышкынаринң болгаш будурулелериниң, колхозтарның болгаш совхозтарның тускайлаш чоруун калбартыр дээрзинин дугайында эвээш эвес чугаалап турар. Ол айтырыгны практика кырында шиитпирлээр үези келген деп бодаар мен. Политбюро ол дугайында Министрлер Чөвүлелинге болгаш Күралгага даалганы берген. Бо талазы-биле кичээнгейлиг ажылдаар, бир эвес херек апарза, дуржулганы-даа кылыр, акы-дүнма чурттарның дуржулгазын база деннеп, өөренип көөр херек. Тускайлаш чоруктуң калбартырын кандыг-даа таварылгаларда харысалганың улгадыры-биле, нептеревейн турарын харааданчыг-дыр. Бо талазы-биле онза улуг чарыгдалдар база ажыглаттынмес болгулаар. Оон алгаш көөрге, мында өске түүл — ажыл-агыйжы эвес, төтчетлекчи чорук-биле шиитпирлиг демисел болгаш инициатива четпейн турар-дыр.

Ол сорулганы чүгле бистин бүдүрүлелеривистин, бистин колхозтарывыстың болгаш совхозтарывыстың, ажылчын бүрүзүнүң, ажыл-ишчи бүрүзүнүң дорт киржилгези-биле шиитпирлеп болур деп чүве билдингир. Ынчалза-даа чогум-на бистер шуптузус — партияның Төп Комитединиң, үлегламылыр Төп Комитединиң, Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң, ВЛКСМ-ниң, ССРЭ-ниң Кол Прокуратурузунуң, ССРЭ-ниң Үстүнкү Советтиниң Президиумунуң, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелини

ХӨЙ УРУГЛАРЛЫГ ИЕЛЕРНИ «ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕН-БИЛЕ БОЛГАШ «ИЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬ-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң өмүнээниден **шаңнаары** болза:

КЫЗЫЛ ХООРАЙДАН

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Чечек Салчаковна **Комбу** — чуртталга-коммунал ажылагый эргелелиниң тускай дуза чедирер бюрозунуң садыгжызы.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Валентина Сергеевна **Сат** — Тываның күрүне филармониязының костюмери.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Мария Ховалыговна **Амыдак** — өг-бүле ээзи.

Борбаа Кожооловна **Монгуш** — Кызылдың пединститудунуң медпунктузунуң фельдшери.

БАРЫЫН-ХЕМЧИК РАЙОНДАН

Сес уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң II чергези-биле

Балчитмаа Шиниовна **Сарыг-оол** — «Барлык» совхозтуң ажылчыны.

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иенин алдары» орденниң III чергези-биле

Минчимаа Успуновна **Ооржак** — Кызыл-Мажалык суурда өг-бүле ээзи.

Надежда Сержиевна **Хомушку** — «Барлык» совхозтуң ажылчыны.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Татьяна Кунгаевна **Балдан** — «Барлык» совхозтуң ажылчыны.

Күнзенмаа Мыртыковна **Монгуш** — «Шекпээр» совхозтуң ажылчыны.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Чудурукпай Борбак-ооловна **Иргит** — «Хемчик» совхозтуң ажылчыны.

Александра Салчаковна **Монгуш** — Ак-Довурак хоорайда өг-бүле ээзи.

Зинаида Куржаповна **Монгуш** — «Барлык» совхозтуң ажылчыны.

ЧӨӨН-ХЕМЧИК РАЙОНДАН

Сес уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң II чергези-биле

Сарыглар Бораевна **Мартыс-оол** — «Алдан-Маадыр» совхозтуң саанчызы.

Данзы Кончуковна **Ховалыг** — «Алдан-Маадыр» совхозтуң ажылчыны.

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иенин алдары» орденниң III чергези-биле

Клара Сагдыевна **Монгуш** — Ишкин суурда почтальон.

Севил Банъковна **Ондар** — Кызыл-Тайга суурда өг-бүле ээзи.

Анастасия Серемаевна **Ооржак** — Ишкинде уруглар садының няңгызы.

Кама Сундукайовна **Сат** — «Большевик» совхозта уруглар садының няңгызы.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Александра Доржуевна **Куулар** — «Большевик» совхозтуң ажылчыны.

Окчаа Салчаковна **Куулар** — Шеми ортумак школазының башкызы.

Бичииней Доржуевна **Түлүш** — «Сүт-Хөл» совхозтуң ажылчыны.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иенин медалы» медальдың II чергези-биле

Мая Кок-ооловна **Монгуш** — «Сүт-Хөл» совхозтуң ажылчыны.

Чечек Натпитовна **Ондар** — Ишкинде уруглар садының эргелекчизи.

КАА-ХЕМ РАЙОНДАН

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Зоя Бичө-ооловна **Салчак** — «Ленинчи орук» совхозтуң ажылчыны.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иенин медалы» медальдың II чергези-биле

Татьяна Георгиевна **Лопсан** — «Ленинчи орук» совхозтуң ажылчыны.

Зинаида Колбак-ооловна **Салчак** — «Ленинчи орук» совхозтуң ажылчыны.

КЫЗЫЛ РАЙОНДАН

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Барынмаа Ивановна **Ооржак** — «Кара-Хаак» совхозтуң ажылчыны.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Мария Седиповна **Салчак** — «Кара-Хаак» совхозтуң ажылчыны.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Коюпун Дажы-Сереновна **Седип** — «Тинлелге» совхозтуң ажылчыны.

МӨНГҮН-ТАЙГА РАЙОНДАН

Тос уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң I чергези-биле

Анай Сундуйовна **Доржу** — «Мөген-Бүрен» совхозтуң ажылчыны.

Өшүү-Саар Хертековна **Хойлаарак** — Мугур-Аксы ортумак школазының башкызы.

Сес уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң II чергези-биле

Анай Очуровна **Куулар** — Мугур-Аксы ортумак школазының ажылчыны.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Шой Тасовна **Тас** — «Малчын» совхозтуң ажылчыны.

Кушкаш Седеновна **Хомушку** — «Малчын» совхозтуң ажылчыны.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иенин медалы» медальдың II чергези-биле

Дарыймаа Тас-Караевна **Донгак** — «Мөген-Бүрен» совхозтуң ажылчыны.

Мария Мергеновна **Серээ** — «Мөген-Бүрен» совхозтуң ажылчыны.

Фанза Кызыл-ооловна **Сюрюмаа** — Кызыл-Хая суурда

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы М. МЕНДУМЕ.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары И. БОЙДУ.

Кызыл хоорай, 1982 чылдың октябрь 25.

Үнелиг кештиг аңнарны хамаатыларның тударын хоруур дугайында

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

Хоорайларның болгаш өскедаа чурттакчылыг черлерниң санитардыг байдалын экижидери-биле, ол ышкаш үнелиг кештиг аңнарны чемгерериби-биле аъш-чем продуктуларын садыглаар чорукту болдурбазы-биле РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң доктаадыры болза:

1. 1983 чылдың январь 1-ден эгелеп РСФСР-ниң девискээринде хамаатыларның кызыл болгаш ак дилгилерни, порклардың болгаш өске-даа үнелиг аңнарны тударын, а ол ышкаш ол аңнарның кежин садар, орнаар чоруун хоруур.

2. Бо Чарлыктың негелделерин хажыткан хамаатыларны административтиг харысалгага онаар болгаш үзэрби бештен бежен рубль чедир түңнүг акшага торгавышпаан, үнелиг кештиг аңнарын база оларның кежин хавырарын доктаадыр.

3. Бо Чарлыкта көрдүнген хемчеглерни хажыткан херектерни улус депутаттарының район, хоорай, хоорайда район, суур, кодээ Советтериниң чанында административтиг комиссиялар, улус депутаттарының суур, кодээ Советтериниң күүсекчи комитеттери көөр.

Иштики херектер органының төлөөлээни албан-дужаалдыг кижиниң доктаттынган чурум ёзугаар тургускан протоколу административтиг чурумну хажыткының көөрүнүң барымдаазы болур.

4. Бо Чарлыкты ажыглаарының чурумун тургузарын РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелинге дагзыр.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы М. ЯСНОВ.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Х. НЕШКОВ.

Москва,
1982 чылдың ноябрь 19.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

СЭТА-ның корреспондентилери дыңнадып тур

БИРГИ ЧЕРГЕНИҢ СОРУЛГАЗЫ

Чер бөмбүрзээниң аңгы-аңгы булуңнарында миллион-миллион кижилер дайын кыжаныышкының узуткаары дээш демиселде плепкейлиг киржип турарлар. Ол демиселдин мурнуку одуруунда Совет Эвилели болгаш өскелаа социалистиг чурттар чоруп турар. Барыын үүктүг чурттарында дайынга удур шимчээшкиннии киржинчилериниң массалыг чыскаалдары «Ядролуг чепсекти аңдере будурери соксадыр!». «ССРЭ-биле дугуржуру дээш!» — деп кыйгырыгларның алаа-биле эртип турар.

КНО-ның Кол Ассамблеязының сессиязында тайбың талазы-биле сөөлгү совет инициативаларны калбак-биле деткип турар. Ол дээрге, бистин дүрттүн болуңга ядролуг чепсекти бир дугаарында ажыглавас дугайында хүлээлгени алганы, ядролуг чепсекти шенээрин долузу-биле хоруурну болгаш оон-даа өске саналдар-дыр. ССРЭ-ниң болгаш өске-даа социалистиг чурттарның делегацияларының бирги политиктиг комитетке, боо-чепсекти дүжүрер талазы-биле комитетке «ядролуг чепсекти дүжүреринин программазын» ажылдап кылыр дугайында чугаалажышкынарже сонгаарладылышкыны чонка эгелеп киреринден сүмелээн резолюция телевилелии киргеннер.

Делегейниң бүгү чурттарының шерит чарыгладдарынга шуут шылашпайн турары безин, ол айтырыгны шиитпирлээрин сонгаарладып болбазын бадыткап турар-дыр. КНО-ның специалистериниң санаацы-биле алырга, ол сорулгаларга чылдың-на 600 мирд. доллар чарыглаттынып турар. Ол каттылар-даа ажок хөй түңнүг акша-хөреңгинни бештин бир кезии ядролуг чепсектиң бир дугаарында ажыглавас дугайында хүлээлгени алганы, ядролуг чепсекти шенээрин долузу-биле хоруурну болгаш оон-даа өске саналдар-дыр. ССРЭ-ниң болгаш өске-даа социалистиг чурттарның делегацияларының бирги политиктиг комитетке, боо-чепсекти дүжүрер талазы-биле комитетке «ядролуг чепсекти дүжүреринин программазын -

ЭВИЛЕЛДИҢ ЧОРГААРАЛЫ– НАЙЫСЫЛАЛ МОСКВА

ЧУРУКТА: аныяк москвачылар.

Г. НАДЕЖДИННИҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

СПОРТ • СПОРТ • СПОРТ

ЭШХУУНУҢ УЖУРАЖЫЛГАЗЫ

ССРЭ-ниң 60 чыл оюнга тураскаатказ спортчу маргылдааларны бистиң Мөңгүн-Тайга районда спорт чөвүдели сөөлгү үелерде эки организастап турар. Агиткварталдар болгаш организациялар аразында маргылдааларны доктаамал эрттирип турар.

Чоокта чаа Мугур-Аксы орттумак школазының спорт залынга районнуң культура ажылдакчыларының болгаш саң-хөө килдизиниң командаларының аразында эш хуузунуң ужуражылгалары спорттуң үш хевиринге болуп эрткен.

Баткетбол болгаш волейболга культура ажылдакчылары удурланыкчыларын удуп алза-даа, стол теннизинге хаамнашканнар. Ойнакчылар Э. Саая, Н. Данзы, Б. Сүрүнмаа, У. Хертек оларның оюнун көрүкчүлер үнелээнер.

Тиилекчи командага районнуң спорт чөвүделиниң даргазы С. Дагба шаңналарны тывыскаш, районга спорттуң сайзырангайжыдары-биле кылып чоруткан ажылдарны болгаш моон ыңайгы сорулгаларны чугаалаан.

А. МАНДАРАА.
Мугур-Аксы.

ЧЕМПИОННАР ИЛЕРЕТТИНГЕН

Сибирь зоназының бирги чери дээш үш хүн үргүлчүлээн хостуг хүреш маргылдаазы доозулган.

Маргылдаага киришкен алды командалардан баштайгы хүнде-ле Красноярск крайның болгаш Новосибирск областың мөгелери боттарының удурланыкчыларын ойнап, чедиишкинниг хүрешкеннер. Спартакиадада делегей чергелиг болгаш спорттуң алдарлыг мастерлериниң хөй кезии ол командаларның составында. Ынчангаш команда талазы-биле бирги черни Красноярск крайның командазы эөлээп, хрусталь кубокту чаалап албышаан, бирги чергениң диплому-биле шаңнаткан.

Ийиги черни Новосибирск областың мөгелери эөлээнер. Оларга ийиги чергениң дипломун тывыскан, үшкү черде кемеровочулар.

Бистин республиканың чыынды командазы дөрткү черни эөлээр арганы болган. Бешки-алдыгы черлерде Алтай крайның болгаш Иркутск областың мөгелери.

48 килограмм чедир деңзиге РСФСР-ниң «Спартак» ниттилелиниң чемпиону, спорт мастери Александр Доржу бо маргылдаага чедиишкинниг хүрешкеш, бирги черни бүүреддин-биле эөлээн. Ол маргылдааның баштайгы хүнүнде-ле Алтай крайның мөгези, спорт мастери Н. Тужмеевти каш-ла секунда иштинде арыг октаан. Шак ындыг тиилелелерни ол чаңгыс эвес удаа катаптаан. Ийиги черни Красноярскиден келген студент Б. Севенек эөлээн. Үшкү черде бистиң мөгевис М. Донуй-оол. Ынчангаш, ол деңзиге бистиң спортчуларывыс эң шыырак хүрешкеннер.

52 килограмм деңзиге бирги черни Новосибирскиниң толээжи спорт мастери А. Керкеснер эөлээн. Тываның спортчузу В. Түлүш ол деңзиге үүле дортку черни эөлээн. Красноярскиден спорт мастери В. Жариков 57 килограмм чедир деңзиге шупту ужуражылгаларны арыг ойнап алгаш чемпионнаан. Мында спорт мастерү Василий Хураган эки хүрешкеш, шаңналдыг үшкү черни эөлээн.

Арткан деңзилерге спорт мастерлери Е. Коробкин, В. Игнатенко, И. Есиков, А. Керкеснер (Новосибирск), делегей чергелиг спорт мастери В. Мотесин, А. Фарукшин, Ф. Науменков (Красноярск) олар чемпионнааннар.

Маргылдааны бедик деңнелдиг организастап эрттиргенин оргкомитет түңнелинде демделгел, тиилекчилерге болгаш бүгү спортчуларга моон-даа ыңай чедиишкиннерни күзээн. Ону эрттиргенге ССРЭ-ниң алдарлыг тренерлери, бүгүэвилел болгаш делегей чергелиг судьялар киришкеннер.

В. КАРА-САЛ.

ЧУРУКТА: 48 кг деңзиге чемпионнаан бистиң мөгелеривис (солагай таладан) Б. Севенек, А. Доржу, М. Донуй-оол.

Авторуң фотозу.

ПОРОНИНОДА МУЗЕЙ

Үүгле Польшада эвес, а оске-даа чурттарда эки билдингир Поронинода В. И. Ленинниң музейи чоокку хүннерде 35 чыл болганын демделээн. Делегей пролетариадының баштыңчызының революсчу ажыл-чорудулгазының болгаш амыдыралының дугайын чугаалап турар хөй санныг үнелиг тоогу материалдары ында кадагалаттынып турар. В. И. Ленинниң хөй санныг номнары болгаш брошюралары, чурукка тыртырып каан документилер болгаш статьялар ында бар. В. И. Ленинниң болгаш Н. К. Крупскаяның чурттап турганы бажыңының дериг-херекселдерин катап тургускан.

Тараачын Тереза Скупеньнин бажыңының улуг эвес ийи өрээлинге Ульяновтарның өг-бүлези 1913 болгаш 1914 чылдарда чурттап турган. Амгы үеним эң улуг генийниң чуртталгазының дугайында хөй үүлдерни билип алыры-биле Польшаның болгаш өске-даа чурттарның үс-үс кижилери хүнүнүн-не бо музейге кээп турарлар.

Ол музей В. И. Ленинниң Польшага чурттап турганының дугайында үнелиг хөй-хөй материалдарны үүле «ээдагалап турар эвес, а эртемшинчиледнң улуг ажылдарын база кылып. Москвада В. И. Ленин аттыг Төп музейниң коллективи-биле деминг ажылдап турар. Владимир Ильичиниң ады-биле холбашкан ой-ой чаа материалдар сөөлгү үеде Польшадан тывылган. Ол талазы-биле улуг үлүг-хүү Поронинода музейге хамаарыжыр.

Ильичиниң торуттуунган хүшүнде ол музейге аныяк ажылчыннарга, тараачыннарга, Польшаның шеригленнин дайынчыларынга партия билеттерин тыпсып турар.

А. ПЕРШИН.

МАРГЫЛДААЛАР

Чоокта чаа Нарын школазының спорт залынга Эрзин районнуң бирги чери дээш хүреш маргылдаазы болуп эрткен. Деңзи аайы-биле 42 мөгелер хүрешкеннер. Спорттуң түңнелинде Руслан Ишкин, ССРЭ-ниң спорт мастериниге кандидат Анатолий Дондуп, Вадим Кыргыс, Сергей Монгуш, Алексей Баадыр олар боттарының удурланыкчыларын чинги-биле октаан, чемпионнааннар.

Маргылдааны организастап эрттиргени эки. Хүрештиң бо хевири бистиң районда чаа сайзыран турар-даа болза, ону көөр дээш көрүкчүлер хөй болган. Нарын школазының командазы бирги черни бүзүреддин-биле алгаш, кубок, хүндүлел бижик-биле шаңнаткан. Ийиги черни Эрзинниң, үшкү черни «Чаа оруқ» совхозтуң командалары эөлээн. Маргылдааның түңнелинде районнуң чыынды командазын тургускан.

Тес-Хем районда Чыргаланды, Эрзинниң Нарын ортумак школаларының ооллары волейбол, баскетболга эш хуузунуң ужуражылгашкынын эрттиргеннер. Баскетболга тес-хемчилер 38:32 санга удуп алганнар. А воллейболга Нарын школазының командазы бирги черни удурланыкчыларын 2:1 санга уткан. Моон соңгаардаа ындыг маргылдааларны организастап эрттирери күзенчиг.

В. КҮНДҮҮ.

Нарын суур.

РАЙОН ЧЕМПИОНУ

Бай-Тайга районнуң бирги чери дээш хөл-шыдыраа маргылдаазы Тээли суурга болуп эрткен. Анаа районнуң шыырак ойнакчылары боттарының күжүн шенешкеннер. Оларның аразында районга каш удаа чемпионнаан, республика чергелиг маргылдааларга ойнап чораан Сарыг-оол Салчак, Киров Хунан, Виктор Очур болгаш аныяк шыдыраачылар Тээли ортумак школазының оңгу класының өөреникчилери Николай Хертек, Шолбан-оол Күжүгет дээш оскелер-даа бар.

Спортчу демиселдиң түңнелинде, районнуң төлээзи Семис-оол Хертек алза чогуур он алды сандан оң үш санны ап, бирги черже үнгеш, район чемпиону болган. Ийиги черни «Тээли» совхозтуң шыдыраачызы Шыдыраа Хертек, а үшкүзүн Кан-оол Хүргүл-оол олар тус-тузында үлешкеннер.

Дараазында шак-биле дүрген ойнаарының маргылдаазы эгелээн. Анаа 12 ойнакчылар киришкеннер. Районнуң каш дакпыр чемпионну чораан, хоочун шыдыраачы Сарыг-оол Салчак кымга-даа уттурбайн, бирги черни бүзүреддин-биле эөлээн.

Тиилекчилерге районнуң спорт чөвүделиниң хүндүлел бижиктерин болгаш ортектиг белектерни тывыскан.

Д. ООРЖАК.

Бай-Тайга район.

ӨӨРЕНИРИН КҮЗЭЭННЕРГЕ

Кызылдың педагогика институдунуң белеткел салбыры 1982-83 өөредилге чылынга хүлээп алыышкын дугайында билдиришкиннерни бо чылдың ноябрь 23-ке чедир хүлээп алырын чарлап турар.

Ректорнуң адынга билдиришкинге кожар документилер:

1. Ортумак билиг дугайында документ (боду-биле).
2. Күш-ажыл дептериниң хоолгазы.
3. Ажылдап турар черинден чоруткан бижик болгаш характеристика.
4. № 286 мәйыктың эмчи шынзылгазы.
5. 3х4 см. хемчээлдиг 8 фото-чурук.

Институтка өөренирин күзээннер үлетпүр бүдүрүлге черлеринге, совхозка, транспорт, харылзаа, хереглекчилер кооперациязының будүрүлгелеринге-даа бир чылдан эөлээш эвес үеде ажылдаан стажтыг болур ужуралуг.

Ол ышкаш ийи чылдан эөлээш эвес үе иштинде ажылдаан стажтыг улуг пионер вожатыйларын болгаш ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштеринден халашкан кижилерни база хүлээп алыр.

Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалының белеткел салбыры 1982-83 өөредилге чылында үндезини националдыг дыңнакчыларны хүлээп ап турар.

Дооскан ортумак балиглыг ажылчыннарлан болгаш ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштеринден халашканнардан анаа өөренирин күзээн кижилерни белеткел салбырынга хүлээп алыр.

Ажылдап турган кирер дээш кижилер сөөлгү ажылдаан черинге декабрь 1-ге чедир бир чылдан эөлээш эвес ажыл стажтыг болур ужуралуг.

Белеткел салбыры Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалынга дараазында мергежилдерге өөренири-биле дыңнакчыларны хүлээп алыр: **автомобиль транспортун ажыглаары; үлетпүр болгаш хамааты тудуглар.**

Белеткел салбырының дыңнакчыларын 40 рубль хемчээлдиг стипендия-биле хандырар. Чурттаар чер чок кижилерге общежитие бээр. Белеткел салбырын чедиишкинниг дооскан болгаш шылгаларны эки дужаагаан дыңнакчыларны институттуң бирги курузунга киреринин экзамени чокка хүлээп алыр.

Документилерни ноябрь 25-ке чедир дараазында адресте хүлээп ап турар: Кызыл хоорайның Рабочая көдумчузунуң № 4 бажың, белеткел салбыры. Салбырга киреринь шиитпирлээри — ноябрь 25—26, Өөредилге декабрь 1-де эгелээр.

ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштеринден халашкан кижилер документилерни январь 15-ке чедир киирип болур.

Директорнуң адынга билдиришкинге кожар үүлдер: ортумак билиг дугайында документ (болуп), өөредип чоруткан бижик, алды фото-чурук (3×4 см хемчээлдиг), № 286 майык ёзугаар эмчи шынзылгазы. Күш-ажыл дептериниң хоолгазы.

ЧАРЛААЛДАР

12 хардан өрү назылыг үндезин националдыг сүргуулдарны Тывала күрүне филармониязының чанында улустуң цирк бөлүүнге хүлээп алышкынны чорудуп турарын филармонияның администрациязы дыңнадып тур.

Анаа киирерин күзээннер бо чылдың декабрь 1-де эртенгинин 10 шакта филармонияга келир.

ДОСААФ-тың Кызылда каттышкан техниктиг школазы машинакчы-секретарьлар курузунга өөренирин күзээн кижилерни чалап турар. Курска 8—10 класс билиглиг кижилерни хүлээп алыр. Өөредилге хуусаазы 3 ай. Кичээл 1982 чылдың декабрь 1-де эгелээр.

Школанын турар чери: Кызыл хоорайның Интернационал кудумчузунуң № 49 бажың, телефон № 2-25-28.

СОҢУУРГАКТАРГА

СОҢГУ ЧҮККЕ БЫШКАН МАНДАРИННЕР

Слюда тывыкчыларының чурттап турары Каталах деп бичии суур Становой сынарының эдээнде чыдар. Ук суурнуң чурттакчылары Мария Гавриловна Катаргинаның бажыңынга чимис аймаа чип байырлааннар. Бажың эзэзиниң теплицазынга өстүрүп турган мандариннери шынап-ла «быжып келген дивес силер бе. Кижи сагыжынга тропиктер соңгу чүкте чедип келген ышкаш сагындырар болган.

Чылыгга ынак үнүштерни берге агаар-бойдустуг черге өөрүп үнүп көөр кылдыр ажаан таарыштырар дээш бажың эзэзи улуг-ла ажылды кылганы билдингир. Ук үнүштү хөлбиле доозупналдырып алыры онза берге болган. Ынчалдаа мында питрус үнүштер аймаанын баштайгы дүжүдү алдынган ышкажыл. Тус черниң агаар-бойдузу берге, мында сентябрьда безин черни ак хар шуглапкан, даштын соок чээрби градус чедип турар болган.

Дыка хөй дагжылар үнүш өстүреринче сагыш салып турар апарган. Чуга плёнка шыырлар «плантацияларда» дыпя, арбуз, кабачки аймаа чаүп турар болу берген. Май айда-ла тус чер чурттугларның столдарынга чаа погаан күлча, огурец, помидор безин көстүп көөр апарган. Витаминнер-биле байлак эрте быжар погаалар ажылчыннарның аъш-чемин янзы-бүрү болдуруп, оон чемгирип эжиждиг турар.

В. НИКОЛАЕВ.

Якут АССР.

КИНО

ноябрь 23-те

«НАЙЫРАЛ»: «Хууда чурталга» 9.30, 11.30, 13.30, 16.30, 18.30, 20.30. «Бистин республика дугайында сес» 15.30. шактарда.

«ПИОНЕР»: «Дорт салгакчы» 9.30, 11.20, 13.10. «Солун үүлдер ораны» 15.00. «Адырлыышкын» 17.20, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Кинг-конг грипп» 11.30, 17.20, 20.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Ужугар гусарлар эскадрону» 17.00, 19.50 шактарда.

Кызылдың аъш-чем садыының магазиннеринге ажылдаары-биле:
САДЫГЖЫЛАРНЫ БОЛГАШ КАССИРЛЕРНИ
чалап турар.
АДРЕЗИ: Октябрь кудумчузунуң № 29 бажың, № 4 азы 11 кабинеттерге ажыл шагыында кээп болур.

Тываның күрүне филармониязы эстрада-цирк бөлүүнүң оркестринге ажылдаары-биле гитара, баян, орган ойнаар кижилерни болгаш ударныкчыларны чалап турар.
ФИЛАРМОНИЯНЫҢ АДРЕЗИ: Щетинкин-Кравченко кудумчузунуң № 58 бажың, телефоннар №№ 2-46-02, 2-55-69.

ХАЙГААРАЛДЫҢ ЧУГУЛАЗЫ

Ургуларынарның эки өөренирине ада-иелер силер бүгүле таарымчалыг байдалдарны тургузар ужурлуг силер. Колла чүве башкылар-биле харылзааны быжыг тудуп тура, хүн чурумун тургузуп алгаш, ону ыяш-ла күүседириниче сагыш салыры чугула. Ажы-төлүн башкылар-биле кады бир демниг харагалзап, оларның өөредилге, чуруму дээш сагыш салыр чүве болза, класска катап олурар азы кандыг-бир чурум алдаар өөреникчи кайын турар. Шак ындыглар тура-даа берзе, кончуг эвээш санныг болур боор.

Ада-иелерниң черле кичээлгейден үндүрүп турар колчетпези — ургуларын хайгаарал чокка арттырып турары. Чок болза, ургуларының кичээлге белеткелин барык-ла хайгаарааас болгулаары. Кичээл ыылдырарын доктаамал хынаар, ону чогуур үеде кылырын чаңчыл болдурар. Боткичээлди чогуур үезинде ыяш-ла кылырынга чаңчыктырар, оон күүселдезин ада-иелер хынап көөр ужурлуг. Эге класстардан ынчаар чаңчыктырып каар. Ачазы чай чок болза, үстүкү классчы акы-угбалары-даа хынап, хайгааралы болгай-ла. А үстүкү классчылар боттары опаалга кылган, кылбааның ада-ие база хайгааралы апаар болбайн аан. Кандыг-даа хайгаарал чок, анаа-ла салыпкаш олурарга, ургуларның корум-чурумуу-даа аскай бээр, хүн чурумун-даа сагывас апаарлар.

Бажыңга опаалга кылырынга өөреникчиге чеже хире шак херегин школаның уставында айтып каан. Бирги классчы анаа бир шак, 2-ги классчылар 1,5 шак, 3—4 классчылар 2 шак, 5-6 класстарга—2,5 шак чедир, чедиги класска 3 шак, 8—10 класстарга 4 шак негеттинер. Бот-кичээлге кайы хире үе-шактың чарыгдаары өөреникчиниң иштин белеткел деннелиинден база хамаарыжыр болбайн аан. Оон өөредилгези доктаамал эки, кичээлдерге таймлыбарны дыннаар, боду идепкейлиг болза, ол иштин белеткелге эвээш шак чарыгдаар болбайн аан. Ынчалдаа бот-кичээл үезинде немелде литератураны номчуур дээш өске-даа үүлдерни кылыр апаар болгай.

Ада-иелер башкылар-биле бижыг харылзаалыг болуру кончуг чугула. Уруу азы оглу классчылар аңаа боттары белеткевир болгай.

Ургуларның номчулгага сонуургалын хайныктырар болза эки. Башкы-биле кады сүмележип тургаш, класстан дашкаар номчуур литературабиле чергелештир чечен чогаал дээш өске-даа тематиканың номнарын номчуур апаар. Оон ацгыда өөренип турар үүлдериниң аайы-биле билиглерни улам хаңыладырынга ажыктыг литератураны немей номчуп билип алыры өөреникчинин будунга ажыктыг. Баштай ыыктыр номчулга кылыр. Оон соонда номчаан номнарының үүкаын чугаалаар. Көрген киноларын кады сайгарары база чугула. Ол ышкаш эртемнин, техниканың, уран үүлдүн, спорттуң чаа үүлдерин чугаалажыры база чугула.

Ортумак класстарның (5—7) өөреникчилерн специалистерниң шинчилеп көргени-биле-даа алырга, янзы-бүрү чылдагаанныр-биле өөредилгези сүлаай бергилээри ажыктырган. Ынчангаш бо класстарда ургулары өөренип турар ада-иелер оларның өөредилгезинге контрольду кап катап күштелдирери чугула-дыр.

Өөреникчи кайы бир эртемге багай демдек ап эгелээн болза, ону хайгаарап, чылдагаанын тып; дуза чедирер чугула. Эки өөренири, корум-чурумнуг болуру дээрге-ле өөреникчи кижиниң хүндүлүг хүлээлгези деп үүнин угаадыр ужурлуг. Черле өөредилгезин кичээнгейге албас, кыспас болза, ону башкы-биле кады эскерип, иштин деңнелче көдүрериниге дузалаар апаар. Башкы-биле ужуражырда ада-ие хураалын маңаа олурган херек чок. Анаа чеде бергеш, арга-сүме ап, оон соонда бир дем-биле хөделири чугула болбайн аан.

Амгы үеним школа айтырыгларынга ада-иениң ролю кончуг улуг. Оларның идепкейлиг киржилгези чокка бүгү-ле өөредилге-кижизидилге айтырыгларын чедиишкинниг шиитпирлээри болдунмас.

Школа, ада-ие, хой-ниитиниң харылзаазы ужур эдертип эртип турар школаларда, ада-ие комитеттери анаа-ла өт чодуп турар школаларда, байдал чер албас болуру билдингир. Бир дем-биле ажылдаан, айтырыгларны комплекстиг өзу-биле шиитпирлеп турар болза, байдал черле ыңдыг байдалдыг болбас. «Бодуңну бодун бил» деп принцип-биле ажылдаарга черле таарышпас. Школага корум-чурум кошкан, байдал үгдерей бээрининь чылдагаанны чамдык өөренир хөнүү чок, ажы-чаңы багаи азы назы-хары улгады берген өөреникчилерниң салдары боон чадавас.

Ада-ие силерниң боттарынарның үлегер-чижээлер өзугулуг көрүнүүк ол. Өг-бүледе мораль-психологтуг байдал баксыраан таварылгада, ургулар өөренир хөөн чокталыр чадавас. Амыдыралга үүн-даа турар. Ону өөренип көөр апаар. Ада-ие комитеттери, тус-тус класс башкылары ыңдыг өг-бүлелерге кичээнгейлиг болуп, доктаамал дуза чедирерин бодаза эки.

Ургулар кижизидилгезинге ада-иениң үлегери кончуг улуг деп база катап чугаалавас арга чок. Ажыл-ишке кежээ, кызымак, бергелерге торулбас, кижизинг мөөң-шынарлыг, культурлуг, төлептиг болур-ла болза, ажы-төл ону лээзэр. Ону черле ада-ие думчукка кертип алыры артык эвес деп санап турар бис.

Л. ХЕРТЕК,
башкы.
Барыын-Хемчик район.

АГААР

Бөгүн республикага шокар булуттаар, хар чагбас. Соңгубарының үүктен хаттың дүргени секундада 3—8 метр. Агаарның температуразы дүне —15—20 градус соок, хүндүс —4—9 градус, чамдык черлерге—12—17 градус чедир соор.

Кызылга өскерилге чок агаар болур. Агаарның температуразы дүне—22—24 градус, хүндүс—7—9 градус соок.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

ТВ

НОЯБРЬ 23-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — «Ye». 8.40 — Эртенги сула шимчээшкин. 8.55 — Мультфильмнер: «Ак бодаган». «Машиналар дугайында тоолдар». «Аянда шеттер». 9.40 — Спорт дугайында документалдыг фильмнер: «Улуг чапсар». «Старттаже Красноярск чалап тур». 10.20—П. И. Чайковский. Оркестрниг скрипкага шиилер. 11.00 — Медээлер. 11.10 — 14.15 — Чапсар. 14.15 — Медээлер. 14.35 — Документалдыг фильмнер. 15.20 — Абхаз АССР-ниң Күрүшениң хор капеллазының концерти. 15.55 — В. Розовтуң шиилер. 16.40 — «Алдың күс». Музыкалыг дамчыдылга. 17.10 — «Аныяктарның адрестери». Аныяктар программаларының 5-ки Бүгү-эвилел телефестивалы.

КЫЗЫЛДАН

18.30 — Телемедээлер.

МОСКВАДАН

18.45 — Бөгүн делегейде. 19.05 — «Чурук бүрүзүнде — хүн». 19.20 — БАМ-ны тудуп тур бис. 19.50 — Кремльдиң Съездилер ордузунга ураң чүүл мастерлериниң концерти. 21.00 — «Ye». 21.45 — 22.55 — «Солдат мемуарлар». 6-гы фильм. Төнгенде — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

12.00 — Франциз дыл. Өөредилгенин 2-ги чылы. 12.35 — Совет чурулга ураң үүлүг. «Күш-ажыл дээрге, алдарның херээ». 13.05 — «Шыдыраа школазы». Этелеп чоруурлар клазы. 13.35 — Төөгү. 9-ку класс. Москвага декабрьда боолуг тура халымышкын. 14.05 — «Кобиахдаенин школазы». Телеочерк. 14.35 — «Өкпең кызыл сылдыс ышпеңя хын тур»... Э. Казакевич дугайында сактышкыннар. 15.20 — Медээлер. 15.30 — 18.00 — Чапсар.

КЫЗЫЛДАН

18.00 — «Белек». Телефильм. 18.30 — Телемедээлер. 18.45 — Ургуларга фильм. «Вова деп бөрүнүң Марсче ушканы». Ойнаажыраатар фильми. 19.00 — «Азия төвү». Информацияпублицистикалыг программа. 19.15 — Чарлаалдар. 19.20 — «Чонның ураң үүлүг». Дамчыдылга. 19.50 — «Тракий сюита». Телефильм.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!» «Валя утбай чугаалап ор». 20.15 — Оңу силер шыдаар силер. 21.00 — «Ye». 21.45 — 23.05 — «Экий, доктор!» Ураң-чечен телефильм.

Чагыг № 1958.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының черлериниң талазы-биле эртелелиниң типографиязы. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажың № 1). ТС—01537

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: ИНДЕКС 667000

667000, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажың № 3. Телефоннары: Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң ораалакчыларының 2-35-24, 2-23-54, хабыысалдалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш со[illegible] тургузуг килдистеринин 2-37-13, пропаганда килдизинин 2-31-75, культура килдизинин 2-23-54, көдээ ажыл-агый килдизинин 2-21-47, үлетпүр килдизинин 2-31-75, чагаа килдизинин 2-41-27, информация килдизинин 2-20-60, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Бүгү чүрттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 271 (12061) | 1982 чылдың ноябрь 24, среда | 1925 чылда үндезилеттингеш | Өртээ 3 кеп.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң онгу чыыжының чедиги сессиязы

ПАРТИЯНЫҢ ПЛАННАРЫ— ЧОННУҢ ПЛАННАРЫ

Совет кижи дугайында сагыш салыышкын партияның программалыг айтыышкыны, оон бүгү ажыл-чорудулгазының дээди утка-шынары болуп келген болгаш болуп-даа турар.

Ленинчи чайгылыш чок ол угланыышкынын уламчылаашкының СЭКП ТК-ниң чаа болган Пленуму бадытканнан. Улус ажыл-агыйының ажыктыын бедидер, ону интенсификастаар, экономиканы удуртурунуң бүгү адырларын сайзырангайжыдар дээш улам ыңайгы демиселдин калбак программазын Пленумнуң шиитпирлеринде, эш Ю. В. Андроповтуң чугаазында айтыканын коммунистер партизының долгандыр сырый каттышкан бистиң чүртүвүстүң ажылчы чоннары тодаргай билип турар.

Совет кижилер боттарының күш-ажылының түннелдеринге чоргаарланыр эргелиг, ынчалзажок бистиң мурнувуста — улам-на берге болгаш күжениишкинниг ажылдың маңаа турарын олар эки билир. Он бирги беш чылдын, оон үшкү, өзек чылының планнарының чедиишкинниг күүсеттинери кижи бүрүзүнүң хуула күш-ажылчы салыышкынындан хамаарыжыр. ССРЭ-ниң тургустунганының 60 чылын төлептиг уткуур дээш бүгү чоннуң улам калбарган социалистиг чарыжы кижи бүрүзүнүң күш-ажылчы салыышкынын толаргайлап турар. Хөй национадлыг совет чүрттүң бүрүн эргелиг эдлери — ажылчы чоннар күрүнениң болгаш хөй-ниитиниң ажыл-херектерин эргелеп башкарырынга улам-на идепкейлиг киржип, социалистиг демократияның бедик принциптерин херек кырында боттандырып турар.

Партияның салган соруглаарын күүседиринге бүрүн шиитпирлиг чоннуң сонгаан төлээлекчилери ССРЭ-ниң Дээди Совединиң онгу чыыжының чедиги сессиязында, Кремльдиң Улуг ордузунга чыглып келгеннер. Эвилел Совединиң болгаш Национадлар Совединиң каттышкан хуралы-биле сессия ноябрь 23-те, эртенгиниң 10 шакта ажыттынган.

Эштер Ю. В. Андропов, Г. А. Алиев, М. С. Горбачев, В. В. Гришин, А. А. Громыко, Д. А. Кунаев, А. Я. Пельше, Г. В. Романов, Н. А. Тихонов, Д. Ф. Устинов, К. У. Черненко, В. В. Щербицкий, П. Н. Демичев, В. И. Долгих, Т. Я. Киселев, В. В. Кузнецов, Б. Н. Пономарев, Ш. Р. Рашидов, М. С. Соломенцев, З. А. Шеварднадзе, М. В. Зимянин, И. В. Капитонов, К. В. Русанов, Н. И. Рыжков оларны депутаттар диңмиттиг, үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыныы-биле уткаан.

Национадлар Совединиң Даргазы депутат В. П. Рубен сессияны ажыткан. Оон чугаалааны болза:

Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң шылгарыңгай удуртукчузу делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын шимчээшкинниң сураглыг ажылдакчызы, тайбың болгаш улустарның найыралы дээш могаг-шылаг чок демиселчи — Леонид Ильич Брежневти бистиң партиявыс, совет улус, дешилгелиг бүгү кижи төрелгетен ханы кажыдал-биле чоокта чаа сөлгү орукче үдээн.

Оон аңмыралының хөй үечадазы ССРЭ-ниң Дээди Совединиң, оон Президиумунуң үре-түннелдиг ажыл-чорудулгазы-биле, ССРЭ-ниң Конституциязын ажылдап кылыры болгаш хүлээп алыры-биле, улус депутаттарының Советтеринин ролюн база ат-алдарын бедидери, совет ниитилелдиң демократтыг үндезинниерин хөгжүдери-биле холбаалыг болган.

Хөй национадлыг бистиң Төрээн чүртүвүстүң алдарлыг оглунуң тураскаалыл совет кижилер, чоннуң сонгаан төлээлекчилери хүндүлевишаан, төрээн Коммунистиг партияның, оон ленинчи Төп Комитедин, СЭКП ТК-ниң Политбюрозун долгандыр улам сыгый каттыжып, партияга кызыгаар чок идеселинин болган оон иштики база даштыкы политиказын чангыс эң-сеткилдиг деткин турарының дугайын медеглеп. СЭКП-ниң XXVI съездизинин, СЭКП ТК-ның май болгаш ноябрь (1982 ч.) Пленумнарының шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш эрес-шудургу ажылдап турар.

Леонид Ильич Брежневтин тураскаалының минутада сактыышкын ёзулалын депутаттар кылган.

Депутаттар сессияның хүн айтырыын болгаш оон ажылдаар чурумун бадылааннар.

Чугаалажыры-биле тургускан айтырыглар:

1. ССРЭ-ниң Дээди Совединин Президиумунуң кежигүннерин сонгуурунун дугайында.

2. 1983 чылда ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезинин Күрүне планының дугайында болгаш 1982 чылда ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезинин Күрүне планының күүселдезиниң чоруп турарының дугайында.

3. 1983 чылда ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң дугайында болгаш 1981 чылда ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң күүселдезиниң дугайында.

4. ССРЭ-ниң күрүне кызыгаарының дугайында ССРЭ Хөйүзүнүң төлевилелиниң дугайында.

5. Эвилел Совединиң болгаш Национадлар Совединин энергетика талазы-биле доктаамал комиссияларын тургузар дугайында.

6. ССРЭ-ниң Дээди Совединин Президиумунуң Чарлыктарын бадылаар дугайында.

Хүн чурумунуң бирги айтырыының талазы-биле СЭКП ТК-ниң Политбюро кежигүнү депутат В. В. Гришин чүве чугаалаан. Оон чугаалааны болза:

СЭКП Төп Комитеди, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумуму болгаш Дээди Совединиң Президиумунуң кежигүннери Эвилел Совединин база Национадлар Совединин төлээлекчилер чөвүлелдери СЭКП ТК-ниң Чингине секретары эш Юрий Владимирович Андроповту ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң кежигүнүнге сонгуур дугайында саналды силернин чугаалажып көөрүнер-биле киирерин менээ даасканы чүве.

Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң көскү ажылдакчызы, Леонид Ильич Брежневтин эң чоок соратниги, талантылыг организакчы болгаш политиктиг удуртукчу, Ленининиң партиязынга, коммунизм тургузуушкунунун улуг херээнге кызыгаар чок бердинген эш Ю. В. Андроповту бистиң бүгү партиявыс болгаш бүгү совет улус билир.

СЭКП ТК-ниң 1982 чылдың ноябрь 12-де болган ээлчег чок Пленуму эш Ю. В. Андроповту Совет Эвилелиниң Коммунистиг партизының Төп Комитединиң Чингине секретарынга чангыс үн-биле сонгаан.

Пленум бистиң партияның дээди органының бузулбас чангыс эвин көргүзүп, СЭКП-ниң XXVI съездизинин угланышкынын, иштики болгаш даштыкы политика талазы-биле ленинчи угланышкынын моон сонгаар-даа чайгылыш чок барымаалаарынга СЭКП-ниң болгаш оон Төп Комитединиң бижыг шиитпирлинин бүзүрелдин-биле бадыткаан.

СЭКП ТК-ниң Чингине секретары эш Ю. В. Андроповту ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң кежигүнүнге сонгаан чорук совет ниитилелдин болгаш бистиң күрүнениң эрге-чагыргазының дүгжүп турар. Бистиң чүрттүн экономиктиг болгаш камгалаалыр күчүзүн улам улгаттырар, бистиң хөй национадлыг Төрээн чүртүвүстүң аңы-дүпмалышкы улустарының найыралын бижыглаар, чоннуң чаагай чоруун бедидер, социалистиг демократияны хөгжүдер талазы-биле, тайбыныы болгаш улустар аразында айыл чок чорукту бижыглаар талазы-биле чүрттүн күрүне эрге-чагыргазының дээди органының хөй талалыг ажыл-чорудулгазынга Коммунистиг партияның удуртукчу ролүн чедиишкинниг боттандырарынга ол идиглиг болуп.

ССРЭ-нин Дээди Совединин доктаалының дараазында төлевилелин силернин чугаалажып көөрүнерге киирерин чөпшээреп көрүнер:

«Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң Дээди Соведи депутат Юрий Владимирович Андроповту ССРЭ-нин Дээди Совединин Президиумунун кежигүнүнге сонгуурун доктаатканнар».

Ол саналды диңмиттиг, үргүлчүлелдиг адыш часкаашкынары-биле уткаан.

Депутат Ю. В. Андроповту ССРЭ-нин Дээди Совединин Президиумунун кежигүнүнге сонгуур дугайында доктаалды чангыс үн-биле хүлээп алган.

Ол ышкаш депутаттар С. А. Шалаев болгаш Н. Г. Басов олар ССРЭ-нин Дээди Совединин Президиумунун кежигүннерине сонгутканнар.

ССРЭ-нин Дээди Совединин Президиумунун кежигүнүнүн хүлээлгезинден депутат А. П. Шибаевти сессия хостаан.

Хурал даргазы хүн чурумунун ийиги айтырыын чугаалажып көөрүнче киирерин саналдаан. «1983 чылда ССРЭ-нин экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезинин Күрүне планының дугайында болгаш 1982 чылда ССРЭ-нин экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезинин Күрүне планының күүселдезинин чоруп турарының дугайында» илеткелди ССРЭ-нин Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы, ССРЭ-нин Күрпланының даргазы депутат Н. К. Байбаков кылган.

1983 чылда ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планының база 1982 чылда план күүселдезиниң чоруп турарының дугайында

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы, ССРЭ-ниң Күрпланының даргазы депутат Н. К. БАЙБАКОВТУҢ илеткели

1983 чылда — он бирги беш чылдың үшкү чылында ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планын силерниң чугаалажып көрүүшкүнүнерге ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели киирип турар. Ынчаарга он бирги беш чыл бистиң чүртүвүска коммунистиг тургузуушкунунуң тоогүлүг чаа үе-чадазы болуп турар. СЭКП-ниң XXVI съездизинин, партия Төп Комитединиң май (1982 ч.) Пленумунуң шиитпирлеринге, ажыл-агый болгаш социал-культура тургузуушкунунуң айтырыгларының талазы-биле Л. И. Брежневтин айтыышкыннарынга үндезилээп, планны ажылдап кылган деп. Н. К. Байбаков чугаалаан.

ССРЭ-ниң Дээди Совединин амгы сессиязы ССРЭ-ниң тургустунганының 60 чылының белеткелдин үезинде политиктиг болгаш күш-ажылчы улус кодурлуушкунуңуң байдалында болуп эртип турар-дыр. Совет Эвилели амгы үеде дең эргелиг республикаларның пайыралдыг өг-бүлезин, улустарның как дег бижыг социал-политиктиг болгаш идейлиг чангыс эвиниң ниитилели болуп, бүгү делегейниң мурнунга өндүр чаагай кылдыр кестүп турар. Бүгү чоннуң байырлалынга алдар болдурган социалистиг чарыш чаагай чаа-чаа түннелдерни берип турар.

Совет экономиканың шапкын хөгжүлдези болза кризистерге, ажыл чок чорукка, инфляцияга болгаш капиталистиг системанын оске-даа хоочураан аарыгларынга таварышпас социалистиг тургузуунуң үндезин артык күштеринин херечиин болуп турар.

СЭКП ТК-нын дүүн болган Пленуму 1983 чылда ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезинин Күрүне планын чугаалажып көрген болган колдуунда чүүлдүг деп санаан. СЭКП ТК-ның Чингине секретары эш Ю. В. Андропов Пленумга делегеренгей чүве чугаалаан. Совет экономиканың амгы байдалының бүгү талалыг анализин оон чугаалында көргүскен болган улус ажыл-агыйының мурнунда туруп турар, ылангыя бүдүрүлгени интенсификастаарын дүргедедир, ажыктыын бедидер, капитал тудуун дыка экижидер, камналга чурумун күштелдирер болгаш күрүненин, күш-ажылдың болгаш күүселденің чурумун бижыглаар, хүлээп алган шиитпирлер күүселдезинге шыңгыы контрольду тургузар херектиң эң чугула айтырыларын тодаргайлаан.

СЭКП ТК-ның Пленумунуң шиитпирлери чүрттүн экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезинин чаа-чаа сорулгаларын чедип алырынче, бүгүнүнги тайбың болгаш улустарның айыл чок чоруу дээш моон соңгаарги демиселче партияны, бүгү совет улусту мобилизастап турар.

1982 чылда улус ажыл-агый хөгжүлдезинин ам үпер түннелдерин илеткелчи тодаргайлап айыткан.

Бүдүрүлге коллективтеринин эрес-шудургу күш-ажылыпын, СЭКП-ниң XXVI съездизинин шиитпирлерин амыдыралга боттандырар талазы-биле партия, совет болгаш профовилел организацияларының организакчы болгаш политиктиг улуг ажылының ачызында бо чылын бүдүрүлгениң хемчээли улгаткан, ниитилелдиң күш-ажылының бүдүрүкчүлүг өзүп, продукцияның дээжилери калбарып, шынары экижип турар деп, ол демдеглээн. Чаа техниканы болгаш технологияны улус ажыл-агыйынга улуг хемчээлдии-биле шиңгээдип ап турар. Партияның социал программазы чайгылыш чокка боттанып турар.

Чүрттүн экономиктиг хөгжүлдезиниң түннелдери национал орулганың өзүлдезинде ниитизи-биле илергейлеттинип турар. 1982 чылда хөреглелге болгаш чылдагаа ажыглаттынган оон хемчээли 460 миллиард рубль болуур, ынчаарга мурнуку чылдаазыбиле деңнээрге 2 хуу өзер. Национал орулганың ниитизүнүң барык 80 хуузу чоңуп чаагай чоруун хандырарынче дорту-биле кирип турар.

Үлетпүр продукциязын бүдүрери бо чылын 2.8 хуу өзер болгаш 722 миллиард ажыг рубль болур. Техниктиг депшилге болгаш экономиканың өзүлдези ниитизи-биле бирги ээлчегде хамаажыр адырлар — машина тудуушкуну, химия, нефть-химия, газ үлетпүр болгаш өске-даа чамдык адырлар планда көрдүнгенин ёзугаар улам бедик темпилерлиг хөгжөөр. Ол чорук ниитилел бүдүрүлгезиниң адырлар аайы-биле тургузуун сайзырангайжыдарынга, оон техниктиг хандырылгазының өзүлдезинге, күш-ажылды болгаш бүдүрүлгени организастаарының депшилгелиг херилерин шиңгээдип пептерипринге идиглиг болган.

Одалга-энергетиктиг комплекстин, машина тудуушкунуун, аъш-чем болгаш чиик үлетпүр адырларының хөй нуруузу, культура-амыдырал болгаш ажыл-агый үжүр-дузалыг бараанарны кылып үлүрер бүдүрүлгелер продукциязы бүдүрер хемчээлиниң талазы-биле дээлгаларны күүседип турар.

Үлетпүрге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 2 хуу бедидер.

(Улаачызы 2-ги арында).

(Илеткелди допчулап парлаан).

Дүүн Кремльдиң Улуг ордузунга ССРЭ-ниң Дээди Совединиң онгу чыыжының чедиги сессиязы бодунуң ажылын эгелээн.

1983 чылда ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планының дугайында болгаш 1982 чылда ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң план күүселдезиниң чоруп турарының дугайында, 1983 чылда ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң дугайында айтырыгларны чугаалажып турар.

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү АЛИЕВ Гейдар Алиевич

Эш Г. А. Алиев 1923 чылда ажылчын кижиниң өг-бүлезинге төрүттүнген. 1945 чылдан бээр СЭКП кежигүнү. Азербайджанның С. М. Киров аттыг Күрүне университедин дооскан.

Нахичеван АССР-ниң Улус Комиссарлар Чөвүлелиниң килдис эргелекчизинге ажылдаан. Оон соонда — күрүненің айыл чок чорук органнарынга оперативтиг болуун ажылдакчыдан Азербайджан ССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында КАЧК-тың даргазынга чедир ажылдаан.

1969 чылдың июльда Азербайджанның Компартиязының ТК-зының бирги секретарынга сонгуткан.

СЭКП-ниң XXIV, XXV, XXVI съездилеринге СЭКП ТК-ның кежигүнүнге сонгуткан. 1976 чылдың марттан бээр — СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат.

Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң каш-даа чыыштарының депутады.

УЛУГ ЮБИЛЕЙНИ ТӨЛЕПТИГ УТКУУЛ

ЧЫЛДЫЫН—ХУУСААДАН ЭРТЕ

Кызыл-Мажалыкта бот-орулга-чарылгалыг тудуг-септелге участогу районда тудуг организацияларының аразында мурнакчы ажылдыг коллективтериң бирээзи. Ук участок районда чаа чурттарга бажыңнарының тудуун болгаш эрги бажыңнарның септелгезин чорудуун турар. Ында бригадир Шогжал Шымрапович Монгуштуң удурткаңы он үш кижи составтыг бригада колдуунда септелге ажылдарын чорудуп келген. Хоочун тудугжулар Кертикоол Ооржак, Алдын-оол Монгуш аныяктарның дагдыныкчылары болуп, оларга боттарының дуржулгазын күзелдин-биле дамчыдып берип турарлар. Ук бригада бирги, ийиги болгаш үшкү кварталдарның бүдүрүлге планын 105-тен 122 хуу чедир күүседкен, а чыл планын декабрь 25 чедир доозарын хүлээнген.

К. МААДЫ.

МАКТАЛДА

Чөөн-Хемчик районнуң кооператорлары ССРЭ-ниң 60 чылынга тураскаатнан социалистиг чарышты улам калбарткан. Эрткен айларның түңнели-биле магазинер аразында калбарган социалистиг чарыштың мурнуку одуруун Чадаана хоорайда төп раймагтың пөс, трикотаж кылыглар барааннары садар килдистер, Шемиде аъш-чем барааннарының магазини эзлээн.

Автомагазин садыгжы-чолаачыларының аразында күш-ажылчы маргылдаага В. К. Ростовцев тиилекчи болган. Виктор Константинович быжыглаттырган девискээринде малчыннарның садыг-биле хандырылгазын экижидер дээш бараанарны четчелеп аппарып садып турар.

Районуң ниити чемненилге черинден хоорайның № 3 столовая коллективинден М. Гордаева удурткан эълчег социалистиг чарыштың бирги черин эзлээн. А белеткед конторазындан А. Сат удурткан катчымис, мөөгү чыып белеткээр бригада эки ажылдаан.

Районуң хереглекчилер ниитилелиниң автоколонназының чолаачылар бригадазы социалистиг чарышка идепкейлиг киржип турар. С. Ондар, С. Салчак, С-Д. Монгуш олар чүк сөөртүрүнүң планныг онаалдаларын доктаамал күүседип келгеннер. Бригаданың мурнакчы чолаачызы И. Земченко эки ажылы-биле мактадын, чаа самосвалды башкарар эргени алган.

Районнуң кооператорлары чарыш одун улам калбартпышаан, көдээ чоннуң садыг хандырылгазын улам экижидер хемчегдерни ап чорудуп турар.

А. МОНГУШ.

ХООЧУННУҢ ҮЛЕГЕРИ-БИЛЕ

Мал ажылының сураглыг ажыдакчызы, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Лопсанчап Чываажыкович Ооржак бодунуң ажыл-ишчи байлак дуржулгазын төрээн чери Баян-Таланың кижилеринге, ылангыя малчыннарга болгаш аныяк өскенге пептереткен. Оон ачызында мал ажылында хөй-хөй хойжулар, саанчылар, бызаа ажаакчылары, инек кадрчылары болгаш өске-даа малчыннар көскү чедиишкиннерни чедип ап турган. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады Хеймерек Бадыевна биле Аяк-Хээ Данзын-оолович Ондарларның малчын өг-бүлези, «Октябрь 30 чылы» совхозтуң хойжулары Лопсанчап Ооржактың болгаш өске-даа мурнакчы дуржулганы шицгээткеш, күш-ажылчы чедиишкиннерни чыл санында чедип ап, мал ажылын хөгжүдеринге эвээш эвес садыышкынны киирип чоруурлар.

Хойжу өг-бүлениң эдлери Хеймерек Куулар, Аяк-Хээ Ондар олар ССРЭ-ниң 60 чылынга уткуштур калбарган социалистиг чарышка киришкеш, төрүүр чүе хойга онаалтыр 110 хураганны, хойдан-на 2000 грамм дүктү алырын хүлээнгеш, чаңгыс чер чурттуу Шагдыр Дөңгүр-оолович Куулар-биле чарыш салган. Ынчангаш ол хүлээлгезин күүседип шыдаан.

Мурнакчы хойжулар кыштаглаашкынга чедиишкиннинг белеткенген. Оларда кажаадан эгелээш, сиген-ширбиишке чедир шупту белен. Хойжу өг-бүле бо кыштыг хүр ажарынга бүзүредир.

М. СЕВЕН.

Чүрттүң бүгү-ле республикаларының, областарының, крайларының ишчилери-биле бир дөмей, Чечен-Ингуш АССР-ниң ажыл-ишчилери ССРЭ-ниң тургустунганының 60 чыл оюн төлептиг күш-ажылчы белектерлиг уткуур дээш социалистиг чарышты бо хүннерде улам калбарткаңнар. Ол күш-ажылчы маргылдаага хоочуннар аныяктарга үлегерин көргүзүп, шалыпчы иштиң шолбаннары болуп артпышаан.

ЧУРУКТА: Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, республиканың № 2 тудугмонтаж эргелелинде бригадир Ш. Хаджиев (солагай талазында) болгаш Грозныйның В. И. Ленин аттыг нефть болбаазырадып кылыр заводунуң улуг оператору И. Ведерников.

Р. ДИКТИҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

Туранский зональный
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

1983 чылда ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планының база 1982 чылда план күүселдезиниң чоруп турарының дугайында

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арыда).

1982 чылда көдээ ажыл-агыйның ниити продукциязы 124 млрд. рубль хемчээлдиг азы 1981 чылдымдан 3 хуу хөй болур ужурлуг. Колхозтарда болгаш совхозтарда бөдүүн болгаш чулуктуг мал чемнериң, будуреги немешкеи. СӨКП ТК-ниң май (1982 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин кодээ ажыл-ишчилериниң бүдүрүлгениң ажыктыын болгаш сөөлгү түңнелдерин бедидериниң чүткүл салырынга улуг идигни берген.

Бергелер бар-даа турган болза, күрүнеге кодээ ажыл-агый продукциязының эң чугула планнарын долдур болгаш ажыр күүседин шыдаан кижилериң чедишкиннериниң дугайын онзалап чугаалаар херек. Олар дээрге хамыктың мурнунда Краснодар болгаш Ставрополь крайларның, Тамбов, Курск болгаш Ульяновск областларның, Татар АССР-ниң, Красноярск крайның, Кустанай, Актюбинск, Харьков, Полтава болгаш Черкассы областларның тараажылары-дыр. Молдавияга виноградтың болгаш кат-чимистиң эки дүжүдү ажаан алдынган. Азербайджан ССР-ниң ажыл-агыйлары үнүп ажыл-агыйның продукциязын күрүнеге садарының планы барык бүгү көргүүлер талазы-биле долдур болгаш ажыр күүсеттинген. Грузин ССР-де шайны болгаш питрус культуралрын будуруп үндүрери көвүдээн. Орталаы Азияның республикаларынга хөвеңниң багай эвес дүжүдүн өстүрген.

Көдээ ажыл-агыйдан алдынган бүгү продукцияны бүрүң-биле камгалап, кадагалаары болгаш ону чогуур үезинде болбаазырадып кылыры амгы үеде кажангызындан-даа артык чугула. Оон-биле кады ажыл-агыйларның чамдык удуртукчуларының буруузу-биле бо чылын база-ла погааларның, бахча культураларның болгаш кат-чимистиң дүжүдүнүң кезик-чамдызы чидиргиг болганын илеткелчи айытkан.

Мал кыштагладыышкының чедишкиниг эрттиреринге, мал ажылының продуктулуун бедидеринче кол кичээнгей салыры эргежок чугула. Ынчангаш ажыл-агый сапмигала мал чемнериниң курлавырларын олардан эң-не хөй этиделгиг алыры-биле ажыктыг, долдур ажыглаарын хандырган турар ужурлуг.

1982 чылда капитал тудугнуң дыка улуг программазы күүсеттинип турарын депутат чугаалаан. Күрүнениң капитал салыышкының күселиниң 118 млрд. рубльдиң азы эрткен чылдымдан 5 млрд. хөй рубль өртек-үнелиг кол фондуларны ажыглалга киирер ужурлуг. 1983 чылдың эргээнге чедир чүрттүң кол-кол будуруге фойдуларны 1,3 триллион рубль ажыг болур.

СӨКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлерин ёзугаар 1982 чылда улустуң амыдырал деңнелиң бедидеринче углаан хемчегларни боттандырып чорукан.

Бо чылын Донецкиниң, Кузнецкиниң, Карагандының, Экибастузтуң болгаш Печорашың хомүр-даш бассейиниреде хомүр-даш үлетпүрүнүн болгаш шахта тудуунуң ажылчыларының база азбан-хаакчыларының тарифтиг акша төлевирлерин болгаш алыр шалыңнарын бедиткен. Чамдык адырларга хөй чылдарда ажылдааны дээш ажылдакчыларга немелде төлевирлер тыпсырын доктаадыры үргүлчүдээн. Чиик болгаш балык үлетпүрүнүң ажылдакчыларынга күш-ажыл төлевиринге немелде чинтелдерин доктаатаан. Ажылдап турар болгаш будуруге черинге ажылдавайн өөренип турар хөрээженнерге чаш уругну бир хар чедир ажыары дээш кезик-чамдыкы төлээр шөлээни болгаш башгайы уруг торүүтүнгенде 50 рубль хемчээлдиг, ниити болгаш ушкү уруглга—100-100 рубль хемчээлдиг харыы үезинде акша дузалаачызын оларга тыпсырын РСФСР-ниң, Украин ССР-ниң, Белорусс ССР-ниң, Молдав ССР-ниң болгаш Прибалтика республикаларының бүгү районнарынга күштүг кылдыр нептереткен.

Ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның айда ортумаа шалыңы 2,6 хуу, а колхозчуларның күш-ажыл төлевири — 4 хуу өскер. Хереглелдиң ниитилел фондуузу 128 миллиард рубль чедер болган эрткен чыл-биле деңнээрге 4,9 хуу көвүдээр. Ол фондуларда бир кижиге опаштыр төлевир болган чинтелдер 20 рубльге өскер.

Экономиканың хөгжүлдезиниң бир чугула сорулгазы болза чонуң улам өзүп орар төлөөр аргалыг хереглелин хандырары болур. 1982 чылда үүрменнер садар бараан сайырылгазы 298,6 миллиард рубль чедер. Ынчалза-даа аъш-чем болган аъш-чемниң өвөс бараанынга хереглел ам-даа эрлуу-биле хандыртымайн турар. Чамдык барааннар чедишпес чорук түгле көдээ ажыл-агый болган үлетпүр продукциязының курлавырларының кызыгаарлыг болуп турары-биле эвес, харын хөй садыг организацияларының болгаш үлетпүр будуруглелериниң ажыл-агыйжы эвес чоруу-биле, хереглелди кошкак өөренип көрүп турары-биле тайылбырлаттынар деп, илеткелчи чугаалаан. Оон түңнелинде чамдык барааннар кандыг-даа чылдагаан чокка ховартай бөөр чоруктар бар.

Чоңнуң чуртталга байдалын экижидери — Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың социал политиказының эң чугула угланышкыннарының бирээзи. 1982 чылда акшаландырышкының бүгү дестеринин күсели-биле ниити шөлү 107 миллион дөрбелчин метр чуртталга бажыңарын ажыглалга киирер. 10 миллион хире кижи чаа квартираларны алыр болгаш чуртталга байдалын экижидер. Коммунал-амыдырал хандырылганың, чырыдымшкынының, культураның болгаш кадык камгалалының чаа-чаа объектилерин ажыглалга киирер. 1982 чылда улус ажылагыйының хөгжүлдезинде чедип алдынган чедишкиннерни демдегленишаан, чамдык министерстволар, каттышкымшкыннар, будуруглелер болгаш организацияларның планның онаалдаларын, ылангыя будуруглениң ажыктыын бедидер талазы-биле планнарын күүсетпейн турарын чугаалавайн барын болбас деп, Н. К. Байбаков уламчылаан. Оларның буруузу-биле будуруглениң продукциязының болгаш чонның хереглел бараанарының чамдык чугула хевирлерин чурт чедир албайн турар.

Көдээ ажыл-агыйдан алдынган бүгү продукцияны бүрүң-биле камгалап, кадагалаары болгаш ону чогуур үезинде болбаазырадып кылыры амгы үеде кажангызындан-даа артык чугула. Оон-биле кады ажыл-агыйларның чамдык удуртукчуларының буруузу-биле бо чылын база-ла погаларның, бахча культураларның болгаш кат-чимистиң дүжүдүнүң кезик-чамдызы чидиргиг болганын илеткелчи алыры-биле ажыктыг, долдур ажыглаарын хандырган турар ужурлуг.

1982 чылда капитал тудугнуң дыка улуг программазы күүсеттинип турарын депутат чугаалаан. Күрүнениң капитал салыышкының күселиниң 118 млрд. рубльдиң азы эрткен чылдымдан 5 млрд. хөй рубль өртек-үнелиг кол фондуларны ажыглалга киирер ужурлуг. 1983 чылдың эргээнге чедир чүрттүң кол-кол будуруге фойдуларны 1,3 триллион рубль ажыг болур.

СӨКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлерин ёзугаар 1982 чылда улустуң амыдырал деңнелиң бедидеринче углаан хемчегларни боттандырып чорукан.

Бо чылын Донецкиниң, Кузнецкиниң, Карагандының, Экибастузтуң болгаш Печорашың хомүр-даш бассейиниреде хомүр-даш үлетпүрүнүн болгаш шахта тудуунуң ажылчыларының база азбан-хаакчыларының тарифтиг акша төлевирлерин болгаш алыр шалыңнарын бедиткен. Чамдык адырларга хөй чылдарда ажылдааны дээш ажылдакчыларга немелде төлевирлер тыпсырын доктаадыры үргүлчүдээн. Чиик болгаш балык үлетпүрүнүң ажылдакчыларынга күш-ажыл төлевиринге немелде чинтелдерин доктаатаан. Ажылдап турар болгаш будуруге черинге ажылдавайн өөренип турар хөрээженнерге чаш уругну бир хар чедир ажыары дээш кезик-чамдыкы төлээр шөлээни болгаш башгайы уруг торүүтүнгенде 50 рубль хемчээлдиг, ниити болгаш ушкү уруглга—100-100 рубль хемчээлдиг харыы үезинде акша дузалаачызын оларга тыпсырын РСФСР-ниң, Украин ССР-ниң, Белорусс ССР-ниң, Молдав ССР-ниң болгаш Прибалтика республикаларының бүгү районнарынга күштүг кылдыр нептереткен.

Ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның айда ортумаа шалыңы 2,6 хуу, а колхозчуларның күш-ажыл төлевири — 4 хуу өскер. Хереглелдиң ниитилел фондуузу 128 миллиард рубль чедер болгаш эртекен чыл-биле деңнээрге 4,9 хуу көвүдээр. Ол фондуларда бир кижиге опаштыр төлевир болган чинтелдерни 20 рубльге өскер.

Экономиканың хөгжүлдезиниң бир чугула сорулгазы болза чонуң улам ынай сайзырангайжыдарынче утланган партияның болгаш Совет чазактың негелделерни планда коргүзүттүнген. Бот-боттарының аразында харылзаалыг бүдүрүлгелерни хөгжүдерни, ажыл-агыйлар арасының харылзаалаларын дээштиг органнаастаарын комплекстиг көөрү күштелген, эргежок чугула материалдыг курлавырларны тургускан.

Чыл планнынга экономиканы хөгжүдерининг темпилерни болгаш пропорцияларын тодаратпышаан, ССРЭ-ниң Министрлёр Чөвүлели ниитилелдиң күш-ажылының бүдүрүкчүлүүн бедидерин шапкынчыдарынче, күш-ажыл болгаш материалдыг курлавырларны чеп ажыглаарынче онзагай кичээнгейни салып турар деп, Н. К. Байбаков чугаалаан.

Улус ажыл-агыйының бүгү адырларынга күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү беш чылдың баштайгы ийи чылдарынга деңнээрге 1983 чылда улам бедик темпилиг өзер. Ниитилелдиң күш-ажылының бүдүрүкчүлүү чыл дургузунда ниитизи-биле 3 хуудан хөй болур.

Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринин күселиниң ниитизи-биле 3 хуудан хөй болур.

Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү бедидеринин күселиниң национаал орулганың немей өзүлдезинин 95 хуузун болгаш үлетпүр продукциязының немей өзүлдезинин 91 хуузун алыры көрдүүн турар. Көдээ ажыл-агыйга, тудугга болгаш транспортка бүдүрүлгениң бүгү немей өзүлдези күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринге үндезилээш чедип эдынган турар ужурлуг.

Чиг-эт болгаш одалга-энергетика курлавырларын эң-не чөп, хумзагалыг ажыглаары амгы байдалдарда улам өзүп турар ужур-дүзалыг анаргаи.

Камналганың улуг курлавыры болза катап ажыглаар чиг-этти улам долу ажыглаары болур. 1983 чылда оон күселиниң баштайгы чиг-этти барык 4 млрд. рубльге камнап алыры төлевилеттинген.

Бүдүрүлгенң интенсификстаарының чугула көргүзүлгининг бирээзи — бүдүрүлге күүлерни ажыглаарын экижидери боор.

Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн национаал орулганың күселиниң немей өзүлдезинин 95 хуузун болгаш үлетпүр продукциязының немей өзүлдезинин 91 хуузун алыры көрдүүн турар. Көдээ ажыл-агыйга, тудугга болгаш транспортка бүдүрүлгениң бүгү немей өзүлдези күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринге үндезилээш чедип эдынган турар ужурлуг.

Чиг-эт болгаш одалга-энергетика курлавырларын эң-не чөп, хумзагалыг ажыглаары амгы байдалдарда улам өзүп турар ужур-дүзалыг анаргаи.

Камналганың улуг курлавыры болза катап ажыглаар чиг-этти улам долу ажыглаары болур. 1983 чылда оон күселиниң баштайгы чиг-этти барык 4 млрд. рубльге камнап алыры төлевилеттинген.

Бүдүрүлгенң интенсификстаарының чугула көргүзүлгининг бирээзи — бүдүрүлге күүлерни ажыглаарын экижидери боор.

Кушь-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринге күсели-биле национаал орулганың

ААЛГА, ЧЕРГЕ—КАЯА-ДАА

Беш чылдың кижилери

— Дөрт чыл дургузунда хураганнаан хойлар-дыр бо — дээш, оъду саргарып чыдар бога кыдыын дургаар чаштыг берген хоиларже ол көрүндү.

— Элээн каш чыл улаи малчыннап келген-дир силер, Болат Чыргалович, а бо хойларныц чыл бүрүде өзүадези доктаамал ирги бе? — деп, эштин ажылыи сонуургадым.

— Бо коданны хүлээп алырыныц мурнуида өске эш-өерден база дудавайн-на турган чүве бо. А бо коданнан баштайгы чылында дунгужунда төрүүр чүс башка опааштыр 82 хураганы амыр-дыш чокка туда-ла ажаап, каректап тургаш өстүрүп алган бис, ийиги чылында — 90, ооң соонда 109 болгаш бо чылын 111 башты кемталап алдывыс. Ам дараазында чаа чыл эгезинден эгелээп хураганнаап эгелээр. Хүлээлгени чүү-даа болза күүседип-ле чоруур ийин.

Оларныц кодан хойларынан улуг-ла ырак эвесте база бир кодан, а ооң ындында база бирээ шөйлү берген. Малынын чанында аъттыг кижилер чоргулаар. Өглер база-да ында-мында хонаштарда. Шагның дөрт эргилдезинде каладаа малчыннар аалдары арасы ырак эвес болгулаар. Малчыл бүрүзү чоок кавызында эштериндеи кымныц кандыг мал малдан чоруурун, каш чыл ажылдаанын, оларныц мунар аъттарының оң-чүзүнүнден бээр билир. Харын-даа кымныц аалының чанында кандыг оът-сиген үнүп турарын болгаш оларныц чыдын безин билирлер. Кандыг малчыннын малының кайчаар өзүп чоруурун оларныц доктаамал кичээнгейинде чоруур.

Болат Чыргалович мөге, ыырак-даа шинчилиг. Делгем хөректиг, ортумак сынныг чазык-чаагай, калбаксымаар арыныг эр. Чугаа кадында безин ооң сеткил-сагыжы, караанын көрүжү одарда малында. Аъттанып турда, кашпагайы аажок, үжүп үнүп турган эзир-ле. Ол чазыы кончуг хүлүмзүрээш, ырак эвесте өөнге кирип, аяк шайдан ижерип чалады.

Өгнүң хөрээжен ээзи Билзет Дамдыновна өөнден үнүп келгеш, бистиң мендивиске харыылавышпаан, уткуп алды. Өг иштиниң арыг-силиг, чылыы аажок, эт-хөрекселдери шыырак, көрүштүг-даа. Иин бичии уруг-даа ойнап маңнажып турар.

Билзет Дамдыновна боду шевергин чараш-даа кижи болган. Малчын амыдыралдың солуунун-даа, бергезин-даа, ол ышкаш уруг-дарының кижизиг аажы-чанга, күш-ажылга кижизидип чоруурун, бистиң айтырыгларывыска харыы кылдыр кысказы-биле харыылап каап орду.

— Демги кижи, Болат-биле чайын-даа, кыжын-даа хойну золчежип кадарар бис. Чайын үүгларывыс база дузалажыр. Шеригден бир оглувус чаа келген, дузалыы аажок-ла-дыр. Мал малдаары дээрге базым бүрүзүнде хайгаарал херек болгай. Чүү турбас боор—ыткуш, оор-ораук дээш. Дүне безин хой кажаазының чанынга хайгаарап хопар апаар. Күүне малын ынчаар кадагалап, өстүрбес болза, хоржок— деп, Билзет бодунуң бодалын чугаалай-дыр.

— Школада силерниинден каш кижи өөренип турар ирги?— деп, чугаа аразында сонуургадым.

— Школа назылыг тос кижи бар, шуптузу өөренип турарлар. Шупту уругларывыс 14 кижи болгай. Аалда ийи бичии кижи база бар.

— Уругларыларның аразында пайыралы эки-ле ыйнаан.

— Чүвениң шыны херек, уругларывыс дыка пайыралдыг, бот-боттарынга дузалажыры аажок. Демги кижиниң уругларынга сеткил-чүрээмден ынак кижи-ле-дир мен, а мээң уругларым ол кижиниң аажок хүндүлээр, ындыг болурга кижи сеткилинге чоргааранчыг болур чүве-дир. Оларны бут кырынга тургузар дээш кайывыс-даа амырдыш, удуур уйгу чокка, ажыг дерии тогулдур ажылдап чоруур, ажылдаар-даа апаар чүве-дир ийин — деп, Билзет Дамдыновна шынын чугаалай-дыр.

Амгы үеде олар Шынаа-Булактың Арга-Чарык деп черде кыштаанда көжүп чеде бергеннер. Болат Хомушку аңаа каш чыл улай кыштаан. Ында хойнуң болгаш хураганның кажаалары бар. Кажааларны чазын-на чазаглап көжер мурнунда септеп каар. Ол девискээрден бо чылын 33 тонна сигении кескеш, кыштагда соөртүп эккелгеш, кажаалап каан. Бо база-ла оларның ажылгырын көргүзүп турар.

Кыш малчыннарга шылгалда дээри-ле шын. Хой мал кала-даа колдуунда чер одарынга кыштаар. Кышкы одарны таарыштыр кампап, мал бажы дозуп, шуурган хаттыгда, соок чыварлыгда, черте хүнээри берге-ле херек. Кыжын мал төрүй бээр үеде Болаттың өг-бүлези шуптузу, адазы кырган Чыргал ашак безин удуур уйгу чокка эолчег-биле аалга, черге мал чанынга туда туруптарлар.

Болат Чыргалович каш хонук иштинде балдыр сыкпас. Төрүүр малдың чемиңден ангыда, мал адаанда өдөнчө кижиигей салбас болза хоржок. Ыпчангаш малчын чайын хөй одекти оваалап алыры ол. Чаш хураганнар кургаг, чылыг өдек кырынга турар ужурлуг. Ону иелериие тудуп эмзиргилээр апаар. Кыш соок турда, хураганнар аарый бергилээр. Мал эмчилери ынчан дузалажып келир. Малчыннар боттары база мал эмнээриниң бөдүүп аргаларын өөренип апкан болур.

— Төрүүр хойларны баш удур билип алгаш, аалга тудуп азырай бээр бис. Кажан хой төрүп, хураганы улгады бээрге, ам одарда хойларга оларны кадар бис — деп чугаалаарлар.

— А дүк кыргылдазын каяа чорудуп турарыл, план күүсеттинип турар бе?

— Дүк планын чыл бүрүзүнде күүседип келдивис. Кыргылданы чайлагже үне бергеш чорудар бис. Улус-даа дузалажып келбес, түгле боттарывыс, урутларывыс-биле кыргааш дужаап бээр бис. Бир баш хойдан 3 килограмм чедир-даа кыргып турар мындыг ийин.

— Чайлаанар ырак бе?

— Тайгада, ырак болдур ийин. Моон 110—112 километр чер болгай. Хая-даштыг арттар, кызаа кадырларда орукбиле эртер. Каяа-даа мал-биле кады чоруур ажыл-амыдыралдыг улус тур бис — деп, олар чугаазын доостулар.

Болат Чыргалович болгаш Билзет Дамдыновна олар шагның дөрт эргилдезинде мал одарладыры-биле чазын, күзүн хову-шөлдерге, кыжын дагларга, чайын тайгада чайлагларга көжүп чоруур. Төрээн черниң делгемнеринге ооң чараш-каазын көрүп чоруурга, кижиниң амыдыралга ынакшылы улам деңдээр. Оларның ажыл-амыдыралы чонуңга бараан болганын ханы билирлер. Оларның мал ажылынга арга-дуржулгазы мөөнеттинген. Барыын-Хемчик районда «Барлык» совхозтуң мурнакчы малчынының ажылжки мынчаар чоруп турардыр.

А. АРАПЧОР.

ЧУРУКТА: малчын Б. Ч. Хомушку одарында.

К. ШАҢГЫР-ООЛДУҢ фотозу.

САННАР, ТИКТЕР СӨСТЕР АПААР

Фото-репортаж

«...Николаев хоорай. Одесса область. Октябрьская кудумчузу. Бажың дугаары 104. Төрүттүнген хүнүң-биле байыр чедирип тур бис, Лася. Ажылга чеднишкиннерни, аас-кежикти, быжыг кадыкшылды күзедивис». Ындыг телеграмманы бижип алгаш, оочурукар чедип кээрге, херээжен ажылдакчыдап дилээр силер:

— Аргалыг болза, дүрген чорудуп көрүңер. Оон ыңай үнмейн чыдырында-ла чүс-чүс телеграммалар пневматиктиг шугумнуң дузазыбиле Кызылдың төп почтазының ийиги кадынче үне бээрлер.

Ында телеграф аппараттарының даап-шимээни дүн, хүн дургузунда соксаш дивес. Ханада азып каап электрончут шактар Москваның үезин кончут шын көргүзүп турар. Л. Н. Черкашинаның телеграфистер бригадазы чурттуң бүгү хоорайлары, суурлары, кодээ черлери-биле харылзажып турар. Байырлалдар бүдүүзүнде оларның ажылы певүдей бээр, шуут чай чок апаар. Бир кижи бир шакта 40-50 телеграмманы чорудуп, хүлээп алыр. Ынчан кымның талыпкын, дүргени көстү бээр. Телеграф аппараттарының таналарынче безин көрбейн, текст бүрүзүн парлап чорудуптар, кончуг дүргеи специалистер ында бар. Бо талазы-биле Людмила Петровна Молотова, Полина Сидоровна Кулагина, Галина Дмитриевна Бочкарёва бедик мергежилдиг. Олар ай планнарын үргүлчү ажыр күүседип келгеннер. Байырлалдар хүнеринде хүн нормазы 5-6 катап улгады бээр. Кызылдың харылзаачылары аңаа база торулбастар. Олар оңу хүүсаазында күүседип келгеннер.

Телеграф залының ханазында «Чаңдык» азып каан. Лариса Павловна Фирсованың (чуруктa) беш ай дургузунда брак кылбайн ажылдап келгенин ооң номчуп болур. Ол беш ай дургузунда телеграмма созүнге чаңгыс-даа чазыг кылбаан. Ооң чоруткан телеграммаларын эзлери догуур үезинде хүлээп ап келгеннер.

Чыл санында ажылдың темпизи дүргеден, дамчыдар информациянын хемчээли улгадың орар. Штатты улгатты-рып, аппараттар санын көвүдедип, күш-ажылдың байдалын экижидип турарындан ангыда, чамдыкы айтырыгларны эртем бөөгаш электрончут саналга машиналарының дузазы-биле шиитиргеп турар. Новосибирск хоорайда коммутацияланмчыдыгларының төвү-биле харылзажырда Полина Сергеевна Кулагина кодограммалар дузазы-биле ажылдап турар. Чанчыл болган точка, тире орнунда ооң «арсеналыгда» чүгле «чаңгыстар», «тиктер» бар. Оларны электрончут саналга машиналары эки «таныыр». Бичии-ле частырыг, азы ыяш эвес сөс тыптып келир болза, электрончут саналга машиназының ол дугайында медээзин хүлээп ап турар аппарат бир-ийи секунда хире болганда дамчыда бээр.

Аппарат бүрүзүнүң чанында хүлээп алган телеграммалардыг ленталар шейлү бээр. Москва, Магадан, Норильск, Баку, Первоуральск, Минск, Тбилиси, Абакан... Барык-ла бүгү чурттуң адрестерин аңаа тургаш номчуп болур. Оларны экспедитор-дежурныйлар хүлээп алыр. Аңаа хүнперде оларның холуң дамчыл 600—700 телеграмма эртер. Экспедиторлар телеграммаларның сөстерин майыктарга хырбадаап, оларның келген үелерин демдеглээш, чедирикчилерге дужаап бээрлер. Ол телеграммаларның ооң ынайгы салымхүүзү олардан кончуг хамаарыжыр. Ольга Фадеевна Кононова (чуруктa) бо ажылга үр ажылдаан.

Кызылдың төп почтазының телеграф залының (чуруктa) харылзаачылары ССРЭ-ниң 60 чыл юбилейин төлептиг күш-ажыл-биле демдеглээр соругалыг ажылдап турарлар.

Н. ШАХРАЙ.

А. КРЕСТЬЯНИНОВТУҢ фо-

Кыштаглаашкын—шалыпчы фронт

САЗЛДАНЫ КУДУЛАТПАС ДЭЭШ

◆ Репортаж ◆

«Кызыл тараачын» совхозтуң төп Туран фермазынга хүн дүшү эртип турда бардывыс. Ынчан саанчылар бажыпарында турар ужурлуг. Ынчалажок ол-бо кажаалардa инектер чемгерген, едек аштаап, кежээки саалдага чүүхөөзүн белеткээн саанчылар көстүр болду.

Ферманың зоотехниги Нэла Андрияновна Тутова биске чугаалай-дыр:

— «1982—1983 чылдың ыышкы үезинде мал кыштаглаашкынын чедишкиннииг эрттирер, мал ажылының продуктуларын будурерин база садарын көвүдедир дээш Бүгүэвилелдиң социалистиг чарыжыл калбартыр дугайында» СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң болгаш ВЛКСМ ТК-ның чоокта чаа хүлээп алган доктадлын бистиң ферманың саанчылары, кадарчылары, бызаа ажаакчылары чугаалажып көргеш, кыштан ниитиниң малын хүр ажырарының, сүт саалдазын кудулатпазының талазы-биле немелде хүлээлгени алган, уламня күжениишкиниг ажылдап турар.

Дыштаныр шакта безин саанчыларның аңаа олурбайн ажылдап турары зоотехниктиң чугаазын бадыткады. «Он бирги беш чылдың ийиги чылын Туран фермазының коллективи канчаар доозуп турарыл? Ындың эрткен айларында кандыг чедишкиннерни чедип алганыл?» Бистиң салган ол айтырыгларывыска зоотехник Нэла Андрияновна мынчаар харыылады:

— СЭКП-ниң XXVI съездиниң, СЭКП ТК-ның май (1982 ч) Пленумунуң шиитиргелерин амыдыралга боттандырар, ССРЭ-ниң тургустунганының 60 чыл ооң төлептиг белек-биле уткуур дээш, ферманың бүтүн коллективи — саанчылар-даа, кадарчылардa база өске ажылчыннар-дa чылдың эрткен айларында хол кошкатпайн, карак кызыл ажылдап келген. Ол дугайын тодаргай сан-чурагайлардан көрүп болур.

Ооң биске дараазында сандарны адады. Туран фермазы чылда 1460 тонна сүт будурер планныг, а он айлар дургузунда 1184 тонналы будурүп, планның 81,1 хуу боттандырган. Чылда садар сүдүңүң планы 1380 тонна, херек кырында ноябрь 1-ге чедир 1076 тонналы дужааган. Ынчангаш ферманың иштилери ийиги чылдың планныг онаалдазын база социалистиг хүлээлгезин күүседиринге бүрүн бүзүредиг.

Ферманың мурнакчы саанчыларының бирээзи Анна Ларионовна Дерских хүндүс инектериниң кажаазының иштин аайлаан турда, ужуражы бердивис.

— Че, канчаар ажылдап тур силер, Анна Ларионовна? — деп ооң сонуургадывыс.

— Чүве, канчаар ажылдап тур силер, Анна Ларионовна? — деп ооң сонуургадывыс.

— Онза мактанар чүве-даа чок. Ажылдаарын кызын ажылдап тур бис. Юбилейлиг чылда хожудаарын ким бодаар боор!

— Эрткен он айларда бир инекке онаштыр чеже сүт сагдыңар?

— Бир инектен саап алыр сүт планы 2248 килограмм чүве. Мен ону херек кырында 2345 килограмм кылдыр күүсеттим. Чылда бир инектен 2600 кг. сүт савр хүлээлгелиг кижи мен. Ону чайлыг ажырар боор мен. Менде ниитизи-биле 37 инек быжыглаан. Олардан чылда 858 центнер сүт саары көрдүнген. Ол база чайлыг күүсеттинер.

Төп Туран фермазында шупту 1600 баш инек бар. Ооң иштинде 726-зы саар инек. Ам саап турары 520. Оларның ажаалда-тежээлдези эки.

— Фермага саар инектерни кышкы азыралче мырыңай сентябрьның ортанда-ла шилчиткен бис — деп, зоотехник Нэла Тутова чугаалады. — Кышкы азыралче шилчиткен соонда, инектериң сүдү кудулавазын дээш, болдунар бүгү чүүлдерни кылган. Чижээ, долу үнелиг рационну тургускан: хүнде саар инекке силосту 30 кг, хээндектээн савапны 10, кг, сигенни 2 кг, концентратты 4 кг кылдыр берип турар. Ооң ангыда, чарбадан хайындырган чуданны база ижиртир.

— Ооң түнелинде сүт саалдазы кудулавайн турар ышкажыл але?

— Ийет, кудулавайн турар. Хүнде фермага ниитизи-биле 3,1 — 3,3 тонна чедир сүттү саап, ооң хүнүүн-не 2,8 тоннаны күүнеге дужаап тур бис. Эрткен чылдың ол үезинге дединзерге, ам хүнде 800 кг сүттү хөйнү саап ап турар. Ол дээрге сүт саалдазының кудулавайн, харын бедип турарының херечизи-дир. Бир инекке онаштыр алырга, хүнде саап алыр сүт 6 кг-дан кудулавайн турар.

Ферманың коллективинде мурнакчы саанчылар эвээш эвес. Тывэ АССР-ниң Дээди Советиниң депутады, хөөчүн саанчы Зоя Александровна Седипей — чарыштың мурнакчыларының бирээзи. Ол бодунда быжыглаан болүк инектериниң оп айлар дургузунда 685 центнер сүт саап алыр планны 739 центнер азы 107,9 хуу боттандырган. Бир инектен ол-ла үеде 2283 кг сүт саарының орнунга, 2417 кг-ны сагган. Мария Александровна Сат база-ла хоочундан хожудавайн турар. Ол эрткен айларда ниитизи-биле 742 центнер сүт саар планны 755 центнер кылдыр ажырган.

Ферманың саанчыларының бедик көргүзүглерни чедип алырынга идиг берип турар бир кол чүүл — социалистиг чарышты дээштиг кылдыр организастааны. Ооң түнелинде беш хонгаш-ла үйдүрер. Айны алды кезекке хуваагаш, саанчы бүрүзүнүң инектериниң сүткүрүнден база бодунуң арга-дуржулгазындан хамаарыштыр, беш хонукта, а ол ышкаш айда саар сүдүң баш удур тодарадын каар. Ынчангаш кымның чежени саары, чарыштың шаңналдыг черинге чедер төлөзөде, каш цептнерни будүрери билдингир. Мурнундагы айның денелиндеи кудулатпаан болгаш бердинген онаалданы 101-деп 105 хуу чедир күүсеткенде, саанчы беш хонуктуң түнелинде беш рубль-биле, 110 хуудан ажырганда—15 рубль-биле шаңнадыр. Айның алды беш хонуунуң дургузунда саанчы онаалданы үргүлчү 110 хуудай кудулатпайн келир болза, аңаа 90 рубльдиң шаңналын тыпсыр. Материалдыг шаңнап-мактаарының ындыг хевири сүт будүрериң көвүдедиринге шынап-ла идигни берип турар.

Оон ангыда сүт саалдазын кудулатпазынга дөгүмүүр хемчег болза, саар инектерге боор чемниң балансылаттынган рационун тургускаңы, саваның болбазыраткаш инектерге берип турары болур. Районнуң совхозтарының бүгү чем пехтериндеи чангыс-ла «Кызыл тараачын» совхозтуң Төп Туран фермазында чем иеги саваны өмдап-сүзүп кийр хөөдүп болбазыраткаш, инектерге берип турар.

К. АРАКЧАА.

Бии-Хем район.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

СЭТА-ның корреспондектилери дыңнадып тур

ДЕКАБРЬ 25-ТЕ КҮҮСЕДИР

Тес-Хем районнуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң коллективи ССРЭ-ниң 60 чыл оюнга турасчаатkан социалистиг чарышты улам калбартып, бо чылдың эртнен айларында зки түңнелдерлиг ажылдаан.

Республиканың амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелдериниң аразында калбарган социалистиг чарышка коллектив он айларның түңнели-биле мурнакчыларның санынче кирип, үшкү черни ээлээн. Мурнакчыларның ажылы Тыва АССР-ниң Чоннуң амыдырал хандырылга министерствозунуң хүндүлел бижиниибиле демдеглеттинген.

Амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелдиниң коллективи од шанналга сорук кирип, хандырылганың бедик культуразын чедип албышаан, юбилейлиг чылдың планныг онаалдазын декабрь 25-те күүседир.

Т. КУНГА.

ШЫЛГАРАНГАЙ БОЛУУШКУН

ГАВАНА. ССРЭ-ниң тургустунганы делегей теегүзүнге политиктиг болгаш социал-экономиктиг улуг болуушкун болган. Ол дээрге, ында каттыжып кирген бүгү улустарның чаңгыс эвин болгаш бузулбас найыралын канадырган хөй национадыг күрүнеиниң тургустунганы олдур деп, Кубаның даштыкы херектер министри Исидоро Мальмиерка чугаалаан.

Совет Эвилелиниң бүгү талазы-биле шапкын хогжулдези Советтер чуртуң амгы үеде делегейниңи эң улуг күрүнелериниң бирээзи кылдыр саңыраткан деп, ол ССРЭ-ниң 60 чылынга алдар кылдыр ДХМ-ге болган байырлыг кежээге демдеглээн.

Америк империализминиң «кызыгаарлаттынган» ядролуг дайын, «дөрт месилдежиишкин» дээн ышкаш, өске-даа угаан-медерел чок чулчуруушкуннары-биле делегейни айыыл-халапка чыгаа турары амгы үеде ССРЭ болгаш ооң эвилелчилери тайбыныңың эң не кол шиитээзи боон турар.

Совет Эвилелиниң ленинчи даштыкы политиказын эң-не идепкейлиг, тодаргай болгаш таарымчалыг политика-дыр деп, министр тайылбырлаан.

КАРАКАС. ССРЭ-ниң 60 чылынга тураскаатkан байырлыг хурал совет культураның болгаш эртемниң өөнүктериниң Венесуэлада Төвүнге болган.

Венесуэланың сураглыг хөй-ниитии ажылдакчызы Төптүң күүсекчи чөвүлелиниң даргазы Родольфо Кинтеро хөй национадыг Совет күрүнеиниң улустары ангы-ангы дыылдар-биле чугаалап-даа турар болза, боттарының салымхүүзүнүң ээзи болур, дайынчаа чок тайбың, чыргалдыг үеде чурттаар дээн ниитии эчис соругла-биле каттышкан улустарның найыралче болгаш кады ажылдажылгаже чүткүлүнүң херек кырында боттанышкыны боон турарын бодунуң өлетке-лиинге чугаалаан.

Социализминиң буянныг чаагай идеалдарын, хамыктыг мурнунда чер бомбүрээзин термо-ядролуг халаптан камгалап алырынче чүткүлдү ССРЭ дээрге тайбыныңың болгаш бүгү-ниитиниң дешилгезиниң чөленгижи деп көрүп турар бүгү ак сеткилдиг кижилер деткий турарлар. Совет улус лениичи чагыларны, СЭКП-ниң хүлээп алганы төөгүлүг Тайбың программазын удуртулга болдурбушаан, душкүүрлүг чорукту чавырылдырары болгаш уязыкаашкынныг даймының кыжаанышкынның чок кылыры дээш бомбүрзектиң тайбынче чүткүлдүг күштериниң демиселиниң мурнуку одуруунда чоруп турарын Р. Кинтеро онзалап демдеглээн.

ЛА-ПАС. ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 60 чылынга тураскааттынган совет культура неделязы Боливияның найысылалынга доозулган. Ла-Пастың музейлериие болгаш залдарынга марксизм-ленинизминиң классиктериниң чогаалдарының, орус болгаш совет чогаалчыларның иомларының делгелгелери, фотоделгелгелер, Советтер чуртуның чедишкиннериниң дугайын көргүзүп турар фильмнерниң үндүрүлгелери болгулаан.

Совет культураның неделязы ССРЭ-ниң тургустунган үезинден бээр чыып алганы үнмейн чыдырында-ла чүс-чүс телеграммалар пневматиктиг шугумнуң дузазыбиле Кызылдың төп почтазының ийиги кадынче үне бээрлер.

Ында телеграф аппараттарының даап-шимээни дүн, хүн дургузунда соксаш дивес. Ханада азып каап электрончут шактар Москваның үезин кончут шын көргүзүп турар. Л. Н. Черкашинаның телеграфистер бригадазы чурттуң бүгү хоорайлары, суурлары, кодээ черлери-биле харылзажып турар. Байырлалдар бүдүүзүнде оларның ажылы певүдей бээр, шуут чай чок апаар. Бир кижи бир шакта 40-50 телеграмманы чорудуп, хүлээп алыр. Ынчан кымның талыпкын, дүргени көстү бээр. Телеграф аппараттарының таналарынче безин көрбейн, текст бүрүзүн парлап чорудуптар, кончуг дүргеи специалистер ында бар. Бо талазы-биле Людмила Петровна Молотова, Полина Сидоровна Кулагина, Галина Дмитриевна Бочкарёва бедик мергежилдиг. Олар ай планнарын үргүлчү ажыр күүседип келгеннер. Байырлалдар хүнеринде хүн нормазы 5-6 катап улгады бээр. Кызылдың харылзаачылары аңаа база торулбастар. Олар оңу хүүсаазында күүседип келгеннер.

Телеграф залының ханазында «Чаңдык» азып каан. Лариса Павловна Фирсованың (чуруктa) беш ай дургузунда брак кылбайн ажылдап келгенин ооң номчуп болур. Ол беш ай дургузунда телеграмма созүнге чаңгыс-даа чазыг кылбаан. Ооң чоруткан телеграммаларын эзлери догуур үезинде хүлээп ап келгеннер.

Чыл санында ажылдың темпизи дүргеден, дамчыдар информациянын хемчээли улгадың орар. Штатты улгатты-рып, аппараттар санын көвүдедип, күш-ажылдың байдалын экижидип турарындан ангыда, чамдыкы айтырыгларны эртем бөөгаш электрончут саналга машиналарының дузазы-биле шиитиргеп турар. Новосибирск хоорайда коммутацияланмчыдыгларының төвү-биле харылзажырда Полина Сергеевна Кулагина кодограммалар дузазы-биле ажылдап турар. Чанчыл болган точка, тире орнунда ооң «арсеналыгда» чүгле «чаңгыстар», «тиктер» бар. Оларны электрончут саналга машиналары эки «таныыр». Бичии-ле частырыг, азы ыяш эвес сөс тыптып келир болза, электрончут саналга машиназының ол дугайында медээзин хүлээп ап турар аппарат бир-ийи секунда хире болганда дамчыда бээр.

Аппарат бүрүзүнүң чанында хүлээп алган телеграммалардыг ленталар шейлү бээр. Москва, Магадан, Норильск, Баку, Первоуральск, Минск, Тбилиси, Абакан... Барык-ла бүгү чурттуң адрестерин аңаа тургаш номчуп болур. Оларны экспедитор-дежурныйлар хүлээп алыр. Аңаа хүнперде оларның холуң дамчыл 600—700 телеграмма эртер. Экспедиторлар телеграммаларның сөстерин майыктарга хырбадаап, оларның келген үелерин демдеглээш, чедирикчилерге дужаап бээрлер. Ол телеграммаларның ооң ынайгы салымхүүзү олардан кончуг хамаарыжыр. Ольга Фадеевна Кононова (чуруктa) бо ажылга үр ажылдаан.

Кызылдың төп почтазының телеграф залының (чуруктa) харылзаачылары ССРЭ-ниң 60 чыл юбилейин төлептиг күш-ажыл-биле демдеглээр соругалыг ажылдап турарлар.

Н. ШАХРАЙ.

А. КРЕСТЬЯНИНОВТУҢ фо-

НКТЧ-НИҢ ДАРГАЗЫНЫҢ МЕДЕГЛЕЛИ

БАМАКО. (СЭТА). Национал камгалалдың түр чөвүлелиниң (НКТЧ) даргазы майор Жан-Батиста Уздраогонуң башгайы чалалга конференциязы болган. Үстүкү Вольтага күрүне эргилдезин ноябрь 7-де кылган түңнелинде эрге-чагырга ол киргеи турган. «Үстүкү Вольтага конституция ёзу-чуруму ийи чыл болгаш катап тургустунар, ынчаарга армия казармазынче эзй бээр» деп, күрүнеиниң чаа баштыңы медеглээн. Чуртка амыдыралды демократчыдар оруктап чазак чорбушаан, армияны болгаш күрүне аппарадын эве тургузар апаар деп, ол чугаалаан. Күрүнеге чөптүг чорукту болгаш хөойлу-дүрүмну сагыырының, хамаатыларның эргелерин база хосталгаларын камгалаарының эргежок чугулазын Жан-Батиста Уздраого айытkан.

Үстүкү Вольтаның чаа удуртулгазының медеглелин ёзуглаар алырга, мурнуку шериг ёзу-чуруму ажылчыннарга болгаш өөренинчилерге удур дерзии шаажылалдарны калбаабиле боттандырып келген. Моон мурнунда күрүне баштыңы турган кижини чурттуң национал эрге-ажыынга ескелиичи чорукту ыыгыр болгаш хуузунда байып алыр дээш күрүне акша-хөреңгилерин ажыглаан деп бүүүдадыл турар.

Үстүкү Вольтаның өске чурттар-биле чарган долегей керээлерин чурттуң чазаа хүндүлээр болгаш тайбыңга ынак бүгү чурттар-биле кады ажылдажылганы республиканың удуртулгазы боттандырар деп, ол медеглээн.

ЛИВАНДА БАЙДАЛ

БЕЙРУТ. (СЭТА). Ливанның аңгы-аңгы районнарында израиль эжелекчилерге удурланыышкын үргүлчүлеп турар. Ноябрь он тоста Мурнуу Ливанның Сайда хоорайынга патриоттар израиль моторжуткан таңныылдарны боолааннар. Ийи солдат өлүртнен, бирээзи балыгланган. Ындыг халдаашкынны Тир хоорайда израиль администрацияның штаб-квартиразынга частыышкынны кылганының соонда Мурнуу Ливанда айыыл чөк чоруктуң зң шыңгыы хемчегларын ап турда-ла кылган.

Ол халдаашкынның соонда дораан-на израильдер хоорайже немелде шериг кезеитерин киирген, нудумчуларны доскан болгаш чер болганда чиндиишкиннерни база документилер хыналдазын кылып турар. Он-он хамаатыларны тудуп хоругдаан.

Бекаа шынаазының районунга, чурттуң Чөен талазынга, израиль болгаш сирия шеригларниң аразынга үгер-боларлар-биле удур-дедир атыланыышкыннар болгулаан.

Израиль шеригler Барука бедиктеринде болгаш шынаазының чөен секторунда боттарының туруштарын быжыглап, фронтунуң шугумун дургаар үгер-бооларны тургузуп турар.

Ол чөрниң солуннары Тирниң чоогунда Ливан Айн-Баальдеп суургa болган өлүмнүг таварылганың дугайын дыңнатнан. Ойнаарая хевирлиг кылдыр кылып каан израиль бомбаның чазылганындан үш бичии уруг өлгеннер. Уруглар ол «ойнаарантарны» шелдеп тып алгаш, бажыңынга энкелген соонда частыышкын болган. Тель-Авивтиң Ливанга удур бо чылдың чайында ооң өзү-биле кылган агрессиязының үезинде израиль самолёттар ливан чурттакчылыг черлер кырынче шак ындыг бомбаларны үргүлчү онтап турганы билдингир.

НИКАРАГУАГА УДУР ЧИМЗЕНИИШКИННЕР

МАНАГУА. (СЭТА). Никарагуа улуска удур агрессинны организастаарынга Каттышкан Штаттар америк күрүнелер аразында керээне ажыглаар бодап турар-дыр деп. Никарагуаның национал камгалал министри Умберто Ортега америк журналистербиле беседазының үезинде медеглээн.

Америк күрүнелер организациязының кол ассамблеязынга АКШ-тың күрүне секретары Шульц чүве чугаалаап болгаш Никарагуага кыжаныышкын кылган. АКШ-тың күрүне секретарының ол кыжаныышкынын Умберто Ортега шынгыы буруу шаңкан.

Никарагуаның даштыкы херектер министерствозунуң нота биживи Манагуа хоорайга чарлаан. Социалжы чөнсектиг 50 дээрбечилер Гондурастың девискээринден Никарагуаның кызыгаар чоогунда Нуэвасёговия департаментизинче шургүп кирип келгеш, 15 тараачынарны тудуп аппарганын нотада айытkан. Сандиножу революцияга удур валчеглиг ол чимзениишкиннерге болгаш өнчүк-чөнгөлөрге шынгыы удурланыышкынны нотада илергейлээн.

БУЭНОС-АЙРЕС. (СЭТА). Никарагуага удур империализминиң агрессти чимзениишкиннери Латин Америкaның улустарының ханы кийлеңээшкинин болдуруп турар деп, Аргентинаның депшилгелиг «Ака болгаш Аора» журналы бижээн. Контрреволюстуг чөнсектиг дээрбечилерни америк инструкторларының белеткеп турары. Гондурастың девискээринче хөй боо-чөнсектти Америкaның Каттышкан Штаттарының чорудуп келгени— Сандиножу революцияга удур чөнсектиг халдаашкынны Каттышкан Штаттарның планнап турарының хөречизидир деп, журнал айытkан.

КОММУНИСТИГ КҮШ-АЖЫЛДЫҢ КОЛЛЕКТИВИНДЕ

Ак халаттыг кижилер

Чурттакчы чонуң кадыын камгалап бижыглаар, аарыг-аржыгырын болдурбас дээш баш бурунгаар хемчеглерни Таңдыда Кодээ ажыл-агый дүрзүлга станциязының эмнелге пунктузунуң ажылдакчылары ап турар.

Эмнелге пунктузунуң бажыңын көрүштүг кылдыр дерээн. Аңаа келгеннер янзы-бүрү аарыгларга удур камгаланырының баш бурунгаар хемчеглер алырының сүмелерин чараштыр дерээн, коску үзүктербиле бижиттинген булуңнардан көрүп, номчуп алыр. «Улустарның найыралы», «ССРЭ-ниң 60 чылы» болгаш өске-даа фотомонтажтарны чараштыр, утка-шынарлыг кылдыр кылгаш, кескү черлерде аскан. Ону кижи хандыкшыл болгаш сонуургалбиле көөр.

Эмнелге пунктузунуң эргелекчизи Валентина Владимировна Куулар улус хүлээп ап турар үеде аңаа чеде бердинис. Келгеннерниң чугаазын кончуг кичээнгейлиг дыңнаар, ээлдек, оожум кижи болду. Ажылынга хандыкпылдыг, бердинген кижи дээрзин дыннаан бис, ону херек кырында бүзүреп көрдүвүс.

Валентина Владимировнаның ажылы чайлаңы бөөрге, оон ажыл-ижи, амыдыралыбиле танышкан бис.

Чонуң кадыы дээш күш-ажылчы намдарын 1961 чылда Тывага эгелээн. Дүргенге ажылдаанындан бээр тос чыл четкен, бо аразында ортумак эртемнит эмчи ажылдакчызының арга-дүржүлгазы үзгаткан, мергежилги бедээн.

Эмнелге пунктузунуң ажылдакчылары айыткан шөгында аарыг кижилерни хүлээп алыры, эмзээри-биле кызыгаарлаттынмайн турар. Чалалгаларже дүне, хүндүс барып, малчыннар коданнарын кезип, школага, магазиннерге, столоваяга, ясли-садка болгаш күш-ажылчы коллективтерге чедеп оларның хүлээлгези, ону ак сеткилдиг күүседип келгеннер. Ылангыя суурдан ыракта малчыннарның кадыын камгалазарынче доктаамал кичээнгейни салган. Малчынарже комплекстиг үйүүшкүннерни станцияның директорузы, партком организастап турар, аңаа Валентина Владимировна үргүлчү киржип, ажыл-ишчилерниң кадыын шинчип, эмчи дузазын көргүзүп, эргежок чугула эмнерни чедирип берип, аарыглардан камгаланырының, орта удур демисежиринин, арыг-шевер дугайында беседаларны эрттирип келген. Шак ындыг сагыш човангыр эмчиге малчыннар өөрүп четтиргенинің чылыг сеструн илередип турарлар.

— Кижилерниң кадыкшылы — эң-не кол байлакшыл ол. Ону камгалаар дээш бүгү-ле билинивисти, арга-мергежилиристи, күжүвүстү үндүрүп, могаг-шылаг чокка ажылдаар бедик хүлээлгелиг бис — деп, В. В. Куулар биске чугаалады.

Шынап-ла, кижилерниң кадыын бижыглаар дээш бодундан хамааржыр бүгү-ле түүлдерни кылып турар улус болду. Ынчангаш түгле районда эвес, харын республикада дээре ажылдыг эмнелге пунктуларының бирээзинге хамааржыр. Орта коммунистиг күш-ажылдың коллективи деп бедик атты тывыскан. Республиканың эмнелге пунктуларының аразында социалистиг чарышка каш удаа тиилекчи болуп үнгеш, Тыва АССР-ниң Кадык камгалал министерствозунуң болгаш эмнелге ажылдакчыларының профвилел обкомунуң дипломнары-биле шаңнаткан.

Бо интернационалчы коллектив. Эмнелге пунктузунуң эргелекчизи белорус Валентина Владимировна Куулар, оон эжи фельдшер бурят Ирина Петровна Жигжитова онаашкан херээн улуг харысалгалыы-биле күүсетпишаан, хөйнинги ажылында идепкейлиг киржип тураралр. В. В. Куулар улус депутаттарының Дүрген кедээ Советиниң депутады, кадык камгалал талазы-биле бичe эвес ажылды ол чоруткан.

Эмнелге пунктузунуң ажылдакчылары ажылчы чоннарның кадыын камгалаар чаагай херээн улам-на эжиждер дээш ажылдап турарлар.

Т. ХЕРТЕК.

ЧУРУКТА: В. В. Куулар биле И. П. Жигжитова.

Ю. КОСАРЬКОВТУҢ фотозу.

ЭҢ ЭРГИМ БОЛГАШ ЧООК

Ленин. Күжениишкинниг чогаадыкчы бодалдың ажылынга болгаш могаг чок революсугуг демиселге, делегейге баштайгы социалистиг күрүнеии тургузар база чамгалаар талазы-биле күш-ажылга оон эрттирген амыдыралы —өндүр улуг маадырлыг чорук-тур. Владимир Ильичиниң амыдыралы-биле холбашкан бүгү түүлдер совет кижи бүрүзүнүң чүрээнге эң эргим болгаш чоок.

1924 чылдың майда Россияның Коммунистиг (большевиктер) партиязының XIII съездизин революцияның баштыңчызының амыдыралынга база ажыл-чорудулгазынга холбашкан материалдарны чыырынга В. И. Ленининиң институдунга дуза көргүзери-биле бүгү партия организацияларындан, оон түс-түс кежигүннериниден дилег кылып, кыйгырган. «Ажылчыннарның болгаш тараачыннарның калбак массаларынга таарыштыр В. И. Ленининиң институдунуң чапынга музей салбырын ажыдарынче сагыш салырын» РКП(б) ТК-зынга пленум хүлээндирген.

В. И. Ленининиң амгы Төп музейи чуртта кол музейлерниң бирээзи. Оон чеди филиалдары — Ульяновскиде, Львовта, Тбилисиде, Бакуда, Ташкентиде ажылдап турар. Ол ышкаш 30 хире бажың-музейлер база ажыттынгылаан. Оларның четкилери доктаамал калбарбышаан. Чамдык хоорайларда база районнарда мемориалдыг болгаш тураскаадыг зоналарны ажыктылаан.

Чижээ, Шушенское суурнуң бир кезинин кажан маңаа Владимир Ильич шөлүлге үезинде эрттирип турган үезиндегн дег кылдыр катап тургускан. Ында кудумчулар, борбак бажыңнар, оларның иштинде дериг-хереселдери ол үеним кижилериниң амыдырал-чурттал газынын дугайын барык-ла ол хевээр кылдыр көргүзүп турар. Зыряновтуң база Петрованың бажыңнарынга Ульяновтарның чурттап турган орээлдеринде эдилелдер — библиотека, ажылдаар стол, Ильичиниң хол-биле бижээн чүүлдери Сибирьнин ээнзиргей суурунга Ленин хайыышкынныг ажыл-чорудулгазын чаңгыс минута-даа сокпатпаан дээрзиниң дугайын бадыткап турар. Чаа хевирнин пролетаржы партиязын, «Искра» солунну тургузарының планы аңаа ажылдап кылдынган.

Мемориалдыг бо дег зоналарны Казаньда, Уфада, Куйбышевте болгаш өске-даа хоорайларда тургускулаан. Ол бүгү эрткен үеним төөгүзүн тодаргай билип алырынга бөгүн биске дузалап турар.

В. И. Ленининиң музейлерин база мемориалдыг, тураскаадыг зоналарын тургузары-биле кады тус черлерниң материалдарын киириштирген төөгү, чурт-шинчилел, улусчу музейлерге Ленинчи темаларны калбаа-биле көргүзери база эргежок чугула. Олар бистиң билиглеривисти калбартып, ханыладыр арганы бээр.

«Музейлерниң идей-кижизидилгелиг ажылын экижидер дугайында» СЭКП ТК-ның чоокта чаа хүлээп алган доктаалында В. И. Ленининиң амыдыралының болгаш ажылчорудулгазының үлегер-чижээнге, СЭКП-ниң маадырлыг төөгүзүнге, партияның болгаш улустуң революсчу, дайынчы болгаш күш-ажылчы чаңчылдарынга бистин Төрээн чурттувустуң ажылчы чоннарын, аныяктарны кижизидиринге оларның ролюн бедидиринин эргежок чугулазын айтып турар.

В. И. Ленининиң Төп музейинге келген кижилер саналдарын дептеринге Ильич дириг чорда ужурашканывыс-биле дөмей болду, оон амыдыралы-биле кончуг чоок таныштывыс. Ленинчи идеяларны аажок хандыр билип алдывыс деп бижип турарлар. Төп музейде он ийи муң ажыг делгиирлер бар. Оларның аразында Ленининиң хол-биле бижээн үүлдери, баштайгы парлаан ажылдары, үүлдерин парлаан солуннар база журналдар, оон бодунуп эдилелдери, белектер, шылгараингай чурукчуларның чураан чуруктары, скульптуралары бар. Мында бүгү үүлдер солун.

Маңаа келген кижилер РСДАП-тың II съездизинге партия Уставының I параграфының талазы-биле оон саналынга холбаштыр материалдыг арыга болганчок-ла доктаай бээрлер. Ону номчуурга мындыг: «Хоозун чуруушкун кылырлардан ажылдап турарларны ылгаарда: аңаа-ла чулчуруп чоруур 1 кижини кежигүн деп адаларындан ажылдап турар 10 кижини адаваанны дээре»—деп, Ленининиң тезизинде тодаргайлаттынган.

Музейлерге ленинчи делгиирлерни белеткеп кылырда, Ильичиниң ажылдарын тодаргай болгаш калбаа-биле көргүзери кончуг чугула. Оон массага хандыдыкчы чалбыыштыг чедингир сөстери сеткил сагыштыг ажылче хайныктырып үндүрер, угаанбодалга уттундурбазы-биле артар.

Бистиң музейивиске келген кижилер бир залдан өскезинче баргаш, төөгүүнүң үелериниң аайы-биле Ленининиң амыдыралын дараалаштыр билип алыр. Владимир Ильичиниң революсчу болуп быжыкканының, помещиктерниң болгаш буржуазияның дарлалыгга удур ажылчы чоннарның калбак массаларының улусчу эрге-чагырганын тургузар дээш демиселиниң организакчызы болу берген үе-чадаларын тодаргай көргүскен. Революция өөскүүр чоокшулай берген Россияга Маркс биле Энгельстиң хамаарылгазын көргүскен материалдар база бар.

Октябрьның тиилелгези — Ленининиң ажыл-амыдыралының кайгамчык түнелеп, оон партия болгаш революция дугайында кол утка-шынары «түс черниң-даа эвес, национал онзаланчак-даа эвес, түгле орус-даа эвес, а делегей ужур-дузалыг өөредининиң тиилелгези» болурун онзалап демдеглээн.

Бистиң чуртувуска социалистиг тургузуушкунуун дугайында делгиирлерде эвээш эвес документилер бар. Олар чаа ниитилелдиң бүрүн болгаш туюлунга чедир тиилелгезининг, коммунистиг ниитилелче шилчилгенин, В. И. Ленининиң идеялары-биле сырый холбашкан партияның удуртукчу ролюнүң улам өзүп турарының дугайын көргүзүп турар.

Амгы үеде музейде В. И. Ленининиң намдарынга, СЭКП төөгүзүнге тураскаатказ ,алды чүс хире тематиктиг болгаш тускай айтырыгларлыг лекцияларны номчуп турар. Бистин-даа, а ол ышкаш Революсиянын Төп музейинин, Карл Маркс биле Фридрих Энгельстиң музейининг дуржулгазындан алырга, бир эвес, оларга кээп турар кижилерниң ацгы-аңгы бөлүктериниң негелде-хереглеглерин барымдаалап ажылдаар болза, ээ хей санныг көрүкчүлерни — пропагандистерни, ажылчыннарны, колхозчуларны, студент база сургуул аныяктарны хөйү-биле хаара тудуп турар.

Амгы үеде музейлерниң ажылдакчылары пропаганда ажылының янзы-бүрү хевирлерин ажыглап турарын практика көргүскен. Ленинчи темага бөлүк лекциялар номчуурун, «Ленинчи катиндаларө, кинолекторийлер, партияның болгаш күш-ажылдың хоочунары, коску хей-ниитичи болгаш политиктиг ажылдакчылар, бүдүрүлгениң мурнакчылары-биле ужуражылгалар эрттирери калбак нептереледиг апарган.

В. И. Ленининиң Төп музейи бо хүнперде ССРЭ-ниң 60 чылынга холбаштыр эвилелдешкен республикалардан пайысылалга келген телээлекчилерни хүлээп ап турар.

Музей чүгле хоорайларның эвес, харын кедээниң ажылишчилерин хандырарын эжиждер хүлээлгелиг. Оларга бистер тускай Ленинчи хүннерни эрттирип турар бис. Ховуларның болгаш фермаларның ажыл-ишчилери Москвага келгеш, Ленининиң Төп музейинде делгиирлер-биле таныжып база Мавзолейге барып турар. Оларга утка-шынарлыг беседаларны, солун ужуражыышкыннарны организастап турар. Ынчангаш олар утка-шынарлыг, хаңы билиглерни немеп алыр.

Амгы үеде бистиң музейивис база оон филиалдары, Карл Маркс биле Фридрих Энгельстиң музейи, Революсиянын Төп музейи, Күрүненин төөгү музейи ССРЭ-ниң 60 чылынга тураскаатказ — «Ленинчи национал политика боттанышкында», «Пролетаржы интернационализмниң ленинчи угланышкыны-биле» деп болгаш өске-даа делгелгелерни белеткеп турар.

Теп-даа база улут-даа, бичи-даа музейлерде В. И. Ленининиң амыдыралынга болгаш ажыл-чорудулгазынга тураскаатказ делгиирлерни бо хүнүнүң амыдыралы-биле сырый холбаштырбышаан. кижилерниң болбаазыралынга, кижизидилгезинге ажыктыг кылдыр ажыглаан турар ужурлуг.

О. КРИВОШЕИНА,
В. И. Ленининиң Төп музейиниң директору.

СПОРТ • СПОРТ • СПОРТ

СУУР ЧАНЫНДА СТАДИОН

Донбасста Александровск районнуң Крупская аттыг колхозунуң механизатору Владимир Теребило 1982 чылдың күскү дүжүт ажаалдазының чемпиону деп адынга бир спортчу атты немээн. Ол колхозка чаа спортчу комплекети ажыктан байырлалынга тураскаатказ хөй хевирнин маргылдаазынга база-ла чемпион болган.

Ажыл-агыйның төвү — Спаско-Михайловкадан «кадыкшылдың хоорайжыгазы» тараа шыгжаар черниң болгаш септелге мастерскаларының чоогунда турар. Оон тудуунга бүгү суурнуң чурттакчылары киришкеннер.

Телевидение

НОЯБРЬ 24-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Ye». 8.50 —Эртенги сула шимчээшкин. 9.05 — «Райком секретары». Уранчечен фильм. 10.30 — «Кино аян-чоруктар клуву». 11.30 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

11.40 — «Орус дыл өөренип тур бис». 2-ги телекичээл. 12.00 — 14.15 — Чапсар.

МОСКВАДАН

14.15 — Медээлер. 14.35 — «Сезен чылдарның коммунистери». Документалдыг фильмнер: «Кол орук», «Бистиң секретарывыс». 15.35 — «Мээң Төрээн чуртумнуң ырлары». Концерт. 16.00 — Орус чугаа. 16.30 — «Совет Кызыл Крестиң музейи». Документалдыг фильм. 16.35 — «Горнистер, харыылаңар!» 17.20 — Москва милициязының үрер хөгжүм оркестрининң конперти. 17.45 — «Маадырлыг чорук». Немец-фашистиг шеригларны Сталинград чоогунга чылча шапканының 40 чылынга. 18.15 — «Хөглүг аялгалар».

КЫЗЫЛДАН

18.30 — Телемедээлер.

МОСКВАДАН

18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — ССРЭ-ниң Дээди Соведининг депутаттары чугаалап турлар. 19.20 —Совет ырлар конперти. 19.45 — Экранда — кинокомедия. «Кудаа». 21.00 — «Ye». 21.45 — «Курземе». Документалдыг телефильм. 22.00 — 23.45 — Футбол. УЕФА-ның кубогу дээш. Чапсарда — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

12.00 — Немец дыл. 12.35— Физика. Механика болгаш будурулгениң механизациязы. 13.05 — «Силерге, ада-иелер». 13.35 — ССРЭ-де бойдус камгалалы. 14.05 — ПТУ-та чүге, канчаар өөредип турарыл? Калининград областың Балтийск хоорайның № 2 ХПТУзунуң флотка кадрлар белеткеп берип турарының дугайында. 14.35—А. С. Пушкинның театры. 1-ги дамчыдылга. 15.20 — Медээлер. 15.30 — 18.00 — Чапсар.

КЫЗЫЛДАН

18.00 — «Чайгы чаъс». Телефильм. 18.30 — Телемедээлер. 18.45 — «Сонгу Уралдан». Телефильм. 19.00 — «Улусчу контроль». Дамчыдылга. 19.10 — Киножурнал. 19.20— «Азия төвү». Информацин-публицистиг программа. 19.50 — Чарладдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!» «Ийбилиг экран». 20.15 — «Кады ажылдажылга». Тележурнал. 20.45 — Фильм-конперт. 21.00 — «Ye». 21.45 — 23.15 — Ф. Амиров — «Мун болгаш бир дүне». Азербайджан ССРниң операның болгаш балеттиң академиктиг театрының шинээн.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

АГААР

Кызылдың агаар станциязының дыннатканын ёзугаар алырга, бөгүн республикага көжүп турар булуттаар, чамдык черлерге боранныар. Сонгу-барыын чүкче угланыышкының хаттың дүргени секундаза 2—7 метр чедер. Агаарның температуразы 10—15, чамдык районнарга 3—8 градус соор.

Кызылга онзагай өскерднишкин болбас. Хат кошкак. Агаар дүне 23—25, хүндүс 10—12 градус соор.

КИНО

НОЯБРЬ 24-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Тристан биле Изольда» 9.30, 11.30, 13.30, 16.30, 19.30, 20.30 шактарда. «Бистиң республика дугайында сөс» 15.30 шакта.

«ПИОНЕР»: «Элээдилер болгаш хоойлу» 10.30, 15.00, «Дорт салгакчы» 12.40. «Адырлыышкын» 17.20, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Специальнозунга хыналда ажыл» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

ӨӨРЕНИРИН КҮЗЭЭННЕРГЕ

Кызылдың педагогика институдунуң белеткел салбыры 1982-83 өөредилге чылында физика-математика факультединге хүлээп алышкын дугайында билдиришкиннерни хүлээп алырын чарлап тур.

Ректорнуң адынга билдиришкинге кожар документилер:

1. Ортумак билиг дугайында документ (боду-биле).
2. Күш-ажыл депгериниң хоолгазы.
3. Ажылдап турар черинден чоруткан бижик болгаш характеристика.
4. № 286 майыктың эмчи шынзылгазы.
5. 3х4 см. хемчээлдиг 8 фото-чурук.

Институтка өөредиринин күзээннер үлетпүр будурулге черлериниге, совхозка, транспорт, харылзаа, хереглекчилер кооперациязының будурүлгелеринге-даа бир чылдан эвээш эвес үеде ажылдаан стажтыг болур ужурлуг.

Ол ышкаш ийи чылдан эвээш эвес үе иштинде ажылдаан стажтыг улуг пиоңер вожатыйларын болгаш ССРЭниң Чепсектиг Күштеринден халаңнаан кижилерни база хүлээп алыр.

Кызылдың уран чүүл училищезинин культура чырыдыышкын ажылдарының салбыры «Бот-тывыңгыр театр коллективиниң режиссеру» деп мергежилге сургуулдарны өөредир. Аңаа 10 класс дооскан аныяктарны хүлээп алыр. Киреүде 1983 чылдың январь 5-тен эгелеп ССРЭ төөгүзүнге (аас-биле), орус дыл болгаш литературага (чогаадыг бижинир) экзаменнер дужаар. Оон аңгыда чүве дыңнаарын, сактып алырын, басня номчуурун, шүлүк чугаалаарын, уран номчулга кылырын база көөр.

Директорнуң адынга бижээн билдиришкинге дараазында документилерни кожар: аттестат (бодун), 286 майык бөзугаар эмчи шынзылгазы, 3×4 см хемчээлдиг 4 фото-чурук, өг-бүле байдалының дугайында шынзылга. Паспортун болгаш шериг биледин бодуң эккеп көргүзер. Билдиришкиннерни декабрь 25-ке чедир хүлээп алыр.

Училищениң адреси: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, 2.

Болган таварылга

АДЫГ-БИЛЕ ДУШЧУП КЕЛГЕШ...

Эрткен күзүн, Серлиг-Хемде иви фермазындан кезек иви үстүп чоруткаш, читкен. Оларны тып алыры-биле октябрь 12-де аъттандым. Ашташ, иви базып өлүрүп алган адыг кызынче ынчан чорта берген болдум.

Адыг алгыра каапкаш, үш халлаштгла, кырымда келди. Ужа, бут талазынче ийи ылыгыр чорда эдертип чораан ыдым ээрбишаан келгеш, адыгның будун ызыра бээрге, демги адыг мени каггаш, ыгты сүүрүп турда, тура халааш, ыяштар аразынче дезип четтиргиттим.

Чанып кел чорумда буттан төөгүлген хан идик иштинге илдең апаарга, иштики хөйленим-биле балыгны шарып алгаш, аалга келген мен. Адыгның үш азыы ээтче дыка хаңы кирген болганындан ол дугайында рация-биле Тожу районнуң төвүнче дораан медээлээн.

Сөс чедери билек, вертолёт-даа келген. Ур-даа болганда Тоора-Хем суурда район эмнелгезинге эккелген. Эмчилер араатанның балыглаан черин улаваанда экирти эмнеп, улус дузаны чедирдилер.

Район төвүнден 150 километр ырак тайгага мынчаар озал-ондакка таваржы бээримге мени дарый чедип ап, дуза чедирген экипажка болгаш кадыымны экижидир эмнээн эмчилерге өөрүп четтиргенимни илереттим.

Б. ЧИГЖИТ.

Эмчиниң сүмези

НАЗЫННЫ УЗАДЫР

Амгы медицинада хан кудуп эмнээри база бир күштүг аргаларның бирээзи апарган. Хан кудуп эмневес болгаш оон кылган препаратарны ажыглавайн турар медицина адырын адаары берге. Чүрек-даамыр хирургиязының чедишкининг сайзыралынга хан кудуп эмнээри улуг роллу ойнаан. Чүрекке кезиишкин чорударда ажыглаар хан эргилдезинин кылымал аппарадын эртемденнер кылып үндүрген. Кажан кезер эмчи кезиишкин чорудуп турар үеде, аарыг кижиниң өкпезинин болгаш чүрээниң ажылдаарын ол аппарат солуур. Шак бо аппараттың ажылдаарынга, донор кижиниң 5—6 литр ханы негеттинер. Шагда аар хораннанганнар өлүп турган болза, амгы үеде бергедээн кижиниң багай ханын донор солуптар. Ындыг аарыг кижилерниң амы-тынын камгалаарынга 15 литр ханны кудары негеттинер. Оон аңгыда аар үжээн кижиге хан кудуп эмнээри эки дузалаар.

Кончуг хөй хан акушер практиказынга чарыгдаттынар. Хан кудуп эмнээрге, мага-боттуң янзы-бүрү халдавырлыг аарыгларга удур дадыгыышкыны үлгадыр. Ынчангаш халдавырлыг аарыгларны эмнээрингe ажыглаар ужуру ол. Дыка хөй аар болгаш озалдыг аарыгларны баш удур болдурбазынга, хан кудуп эмнээри эптиг арга болур. «Донор» деп сос латин дылдан укталган болгаш, «берелекке бээр» деп утканы илередип турар. Ынчангаш донорлар аарыг кижилерге эңне эргим — кадыкшылды. амыдырайды белекке берип турар. Моон ачызында бистиң чуртувуста олум эвээжеп, совет кижилерниң амыдыралы илези-биле узаан. Донорлар ниитиге үнелеп четпес ажыкты берип келген. Донор ханының кара чаңгыс үнер дөзү кижи болгай.

Бистиң республикавыста эки туразы-биле ханың бээри 1960 чылдан бээр сайзырап эгелээн. Ол үеге чедир донор организас чок байдалга турган. Кызылдың хоорай чурттакчыларының аразынга бо ажыл үре-түңнелдиг болуп келген. Сөөлгү үеде эки тура-биле хан бээр донорларның саны доктаамал ковудеп орар.

«ССРЭ-ниң Хүндүлүг донору» бедик шаңналды Мира Владимировна Сауткинага, № 3 АТБ-ниң слесары Надежда Яковлевна Непомнящаяга, пассажирлер АТБ-ниң чоланчылары Дмитрий Федорович Маркеловка, Иван Профирьевич Потелюжныйга, № 1 АТБ-ниң слесары Виктор Георгиевич Дюбинге, Алексей Иванович Киселёвка, Афанасий Афанасьевич Лучковскийге, Анатолий Александрович Козелковка, Маргарита Алексеевна Формовога, Павел Андреевич Никитинге, Лев Серенович Михайловка, Сүт-Хөл школазының башкызы Мөңгүн-оол Бораевич Кууларга « тывыскан. Олар боттары күзелдин-биле 20—25 катап ханын дужаарындан аңгыда, донор талазы-биле эки пропагандистер болуп келген. «Кызыл крест» ниитилели чурттакчылар ортузунга күзелдин-биле хан дужаар кижилерни чедишкининг хаара тудуп турар.

Эки тура-биле хан дужаар донорларның дугайын чугаалап тура, Кызылдың ресгубдиспансериниң участок комитеди бо талазы-биле улуг ажылдарны чорудуп турарын демдеглевес аргажок. Ол черниң кол эмчизи К. Н. Цой, даргазы Е. М. Месько, онкология диспансериниң кол эмчизи Б. А. Яковлев олар чылдың планын ажыр күүседип келген. Хан дужаарывга төрелдерин бала хаара тудуп турар. Уруглар комитединин участоктарында кол эмчи Ю. В. Карымовту, даргазы Ю. С. Дидоренкону маңаа демдеглээри өөрүнчүг. «Кызыл крест» ниитилелиниң районнар комитеттериниң эки ажылын демдеглевес аргажок. Чоон-Хемчиктин кол эмчизи Ю. И. Кузьминни, Улуг-Хемниң кол эмчизи А. Т. Балганны, Барыын-Хемчиктиң кол эмчизи Б. М. Чикчитти адап болур. Бо районнарда «Донорлар хүнүн» эрттирери чаңчыл апарып, чоп ортузунга санбөлүктенъ-нерни үндүрүп, лекцияларны, беседаларны кылып келген. Донор планын доктаамал күүсетпейн келген чамдык комитеттерни адаар апаар. Оларга Каа-Хемниң Таңдының республикада Кызыл хоорайда участок комитеттерин хамаарыштырып болур.

ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 60 чыл болур-оюнга уткуштур республиканың комсомолчу-аңыяктарының ортузунга донорлар айын чарлаан. Ону бо чылдың октябрьның 25-тен ноябрьның 26-га чедир уламчылаар. Күзелдин-биле хан дужаар донорларның саны чыл бүрүде өзүп, шак бо патриоттуг хереқтен чыдып каап турарлар чок боол турары өөрүнчүг.

С. МИНАКОВА,
республикада «Кызыл крест» ниитилелиниң даргазы.

Тыванын туризм болгаш экскурсия талазы-биле область чөвүлели агаар-биле аян-чорук кылыр күзелдиг кижилерни дараазында маршрутче чалап тур:

— Ленинградче — ноябрь 29-тан декабрь 3-ке чедир. Путёвка өртээ 230 рубль;

— Ортаакы Азияже—ноябрь 29-тан декабрь 10-га чедир. Путёвка өртээ 283 рубль.

Орук хөлезини, чинир чеминиң болгаш чурттаар черинин өртээ, экскурсия хандырылгазы путёвка өртээнге кирер.

Айтырар адреси: Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 1. «Мөңгүлек» гостиница, 103 дугаарлыг кабинет. Телефону 2-51-76.

Редакциянын адреси: индекс 67000

667000, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажын № 3. Телефоннары: Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң ораазкыларының 2-35-24, 2-23-54, хаамыскалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш совет тургузуг киллистериниң 2-37-13, пропаганда киллизининг 2-31-75, культура киллизининг 2-23-54, көдээ ажыл-агый киллизининг 2-21-47, үлетпүр киллизининг 2-31-75, чагаа киллизининг 2-41-27, информацин киллизининг 2-20-60, корректорларның 2-27-41, бухгалтериянын 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Чагыг № 1959.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының хереглериниң талазы-биле эргелелиниң типографизиязы. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажың № 1). ТС—01539

Бүгү чүрттарның пролетарийлэри каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 272 (12062) | 1982 чылдың ноябрь 25, четверг | 1925 чылда үнелиг-тинген | Өртээ 3 кеп.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң онгу чыыжының чедиги сессиязы

ТӨРЭЭН ЧУРТТУҢ БОЛГАШ ЧОННУҢ ЧААГАЙ ЧОРУУНГА

Ноябрь 23-те Москвага, Кремльдиң Улуг ордузунга, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң онгу чыыжының чедиги сессиязы ажылдап эгелээнин дыңнатканы билдингир.

«1983 чылда ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планының болгаш 1982 чылда ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планының күүселдезиниң чоруп турарының дугайында» ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы, ССРЭ-ниң Күрпланының даргазы депутат Н. К. Байбаковтуң иletkел кылганының соонда ССРЭ-ниң Сан министри депутат В. Ф. Гарбузов «1983 чылда ССРЭ-ниң күрүне бюджединиң дугайында болган 1981 чылда ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң күүселдезиниң дугайында» иletkелди кылган.

Ооң-биле ССРЭ-ниң Дээди Совединиң палаталарының баштайгы каттышкан хуралы хагдынган.

ЭВИЛЕЛ СОВЕДИНДЕ

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Эвилел Совединиҥ бирги хуралы Кремльдиң Улуг ордузунга бурунгу хүн 16 шакта эгелээн.

Эштер **Г. А. Алиев, М. С. Горбачев, В. В. Гришин, А. А. Громыко, Д. А. Кунаев, Г. В. Романов, Н. А. Тихонов, Д. Ф. Устинов, К. У. Черненко, В. В. Шербицкий, П. Н. Демичев, В. И. Долгих, Т. Я. Киселев, М. С. Соломенцев, И. В. Капитонов** оларны депутаттар болган аалчылар үргүлүледиг адыш часкаашкыны-биле уткаан.

Хурал Эвилел Совединиң Даргазы депутат **А. П. Щитиковтуң** даргалаашкыны-биле эрткен.

Чыылганнар сессиялар арасында мөчээн депутаттар М. А. Суслов, В. М. Глушков, Н. Н. Инземцев, К. Караев, А. Косанбаев, Р. М. Мусин, З. А. Патаридзе, Д. Расулов, И. М. Семенов, А. В. Сидоренко, И. З. Соколов, А. Н. Цыденов, В. И. Чуйков оларның тураскаалын хүндүлеп ёзулаан.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң чаа соңгуткан депутаттарының бүрүн эргелерин хынаанының дугайында мандат комиссиязының, ооң даргазы **К. С. Демирчяниҥ** кылганы иletkелиниң талазы-биле доктаал хүлээп алган.

Эвилел Совединиң Даштыкы херектер талазы-биле комиссиязының даргазынга СЭКП ТК-ниң Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары **К. У. Черненкону** депутаттар чаңгыс үн-биле соңгаан.

СЭКП ТК-ның сессия мурнунда болган Пленумунга эш Ю. В. Андроповтуң чугаазынга ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Эвилел Соведиге болгаш Националдар Совединге энергетика талазы-биле доктаамал комиссияны организастаарының чугулазын айтыкан турган, олар министерстволарның ажылын контрольдап, кандыгдаа эрге-дужаалдыг ажылагый удуртукчуларындан курлавырларны чөптүг эвес ажылап турары дээш айтырыгны тургуза берип болур эргелиг.

Ооң-биле холбаштыр ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму палаталарга энергетика талазы-биле доктаамал комиссияларны тургузар деп саналга киирген.

Эвилел Соведи чаа тургустунган Энергетика талазы-биле комиссияның составын бадылаан. Ооң даргазынга ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының президентизиниң оралакчызы, М. В. Ломоносов аттыг МКУ-нуң ректору депутат **А. А. Логунов** соңгуткан.

Палатаның хуралынга Эвилел Совединиң чамдык доктаамал комиссияларының составынга чамдык өскерилгелерни киирген.

1983 чылда ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планының, 1982 чылда планның күүселдезиниң чоруп турарының дугайында, 1983 чылда ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң болгаш 1981 чылда бюджеттиң күүселдезиниң дугайында доктаамал комиссияларның эдериичи иletkелиг Эвилел Совединиң План-бюджет комиссиязының даргазы **Г. И. Ващенко** кылган.

СЭКП ТК-ның сессия мурнунда болган Пленумунга чугаазынга эш Ю. В. Андроповтуң экономиканың амгы байдалын ханызы-биле анализтээн, улус ажыл-агыйының, хөгжүлдезиниң эң чугула айтырыгларын шиитпирлээриниң оруктарын **айыткан** деп, ол чугаалаан.

Планның кол-кол даалгалары база улус ажыл-агыйының пропорциялары СЭКП-ниң XXVI съездизиниң айтыышкыннарынга дүгжүп турар деп, палаталарның комиссиялары санап турар. Планда экономиканың хөгжүлдезиниң темпилерини дүргедерини көргеп, ооң социал угланыышкыны база будурүүшкүнүн ажыктыын бедидериниҥ угланыышкыны күштелген.

Комиссияларның түңнээнибиле алырга, иниитилел будурүүшкүнүүн болгаш национал орулганың өзүлдезиниң темпизинге одаар чүүл-энергетика комплекизинин, кара болгаш өңүт металлургия, химия болгаш нефтехимия адырларында, машина тудуушкунуҥ чамдык адырларында, транспортта болгаш капитал тудугда хөгжүлдениҥ хожудаашкыны база оларда бар арганы болгаш курлавырларны долузу-биле ажыглаваин турары көскүзүбиле багай салдарлыг болуп артпышаан.

Улус ажыл-агыйының ең улуг айтырыгларын шиитпирлээрин алыс соруланы бодап, комплекстиг көөрүүнү үлегери болза ССРЭ-ниң Аъш-чем программазы болур. Доктаамал комиссиялар агроүлетпүр комплекизиниң болгаш аъш-чем будурүүшкүүнүн хөгжүлдезиниң планын өөренип көөрүнче улуг кичээнгейни салган. Планның даалгалары агроүлетпүр комплекизиниң бүгү адырларының ажылының ажыктыын бедидер талазыбиле, ооң материал-техниктиг болгаш сан-хөө хандырылгазын идегелиг болдурар талазы-биле партияның айтыышкынарын боттандырарынче угланган.

Улус ажыл-агыйының адырларының, машина тудуушкунуҥ-даа техниктиг эде дериишкинииниҥ темпизи ам-даа четпес. Дыка хөй адырларның болбаазын машиналарга, дериг-херекселдерге, приборларга хереглелдери долу хандыртынмайн турар.

Министерстволар будурүлгелерниҥ техниктиг эде дериишкинин дүргедедирынче кичээнгейни мөөңнээр, энергия болгаш материал камнаар бедик будурүкчүлүг технологияны ажыглап болур шуут чаа хевирниҥ техниказын дыка дүрген тургузар болгаш неп-тередир угланыышкынны чорудар ужурлуг.

Чырыдыышкынның болгаш кадык камгалалының, садыгның болгаш чоннуҥ амыдырал хандырылгазының, культураның болгаш ураң чүүлдүң улам ыңай хөгжүлдезиниң айтырыгларынче улуг кичээнгейни оратор угландырган, ук адырларның ажылында чамдык көскү четпестерни демдеглээн.

1983 чылда ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң көргүзүглерин база 1981 чылда бюджеттиң күүселдезиниң дугайында отчетту доктаамал комиссиялар өөренип көргөн деп, ол дыңнаткан. Бюджетти экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениҥ планының даалгаларынга долузу-биле дүүштүр тургускан болгаш ол улустуң чагаг чоруун чайгылыш чок көдүрериниче партияның угланыышкының база катап көргүзүп турар.

Чоннуң хереглел бараанарын будуреринин болгаш сайгарарының планын 179,3 миллион рубльге үүрмектеп садар өртекке ковудедирин болгаш бюджеттиҥ орулгаларын 135,2 миллион рубльге ковудедирин комиссиялар санадаан. Ол ышкаш эвилелдешкен республикалар бюджеттериниҥ талазы-биле чарыгдалдарны 135,2 миллион рубльге ковудедири болгаш ону социал-культура хемчеглерин боттандырарынга киирерин олар санадаан.

1983 чылда ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң күрүне планын, 1983 чылда ССРЭ-ниң күрүне бюджедин болгаш 1981 чылда ССРЭ-ниң күрүне бюджединиң күүселдезиниң дугайында отчёттуу комиссияларның эдиглерин барымдаалап садылаарын комиссиялардың мурнундан депутат санаддаан.

Ооң соонда депутаттар чурттуң күрүне планының болгаш күрүне бюджединиң дугайында иletkелдерни чүгаалажып көөрүнче кирген.

Бүгү совет кижилер ышкаш Россия Федерациязының ажылчы чоннары СЭКП-ниң XXVI съездизиниң ажылдан кылганы ленинчи иштики болгаш даштыкы политиканы чайгылыш чокка боттандырарынче угланган партияның угланыышкынын уламчылалдын, кескү политиктиг болгаш күрүне ажылдакчызы эш Ю. В. Андроповту СЭКП ТК-ның Чингине секретарының бедик болгаш харысалгалыг албан-хүлээлгезинге сонгаанын бүрүн болгаш долузу-биле чүүлдүгүнүн гурарын РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги орлакчызы депутат **Л. Б. Ермин** демдеглээн.

ССРЭ-ниң 60 чыл болур оюнга белеткелдерни республикада күш-ажылгы бедик энтузиастчы чоруктуп байдалынга боттандырып турарын оратор чугаалаан.

Будурүлгениң ажыктыг чоруун бедидери, планныг онаалдаларны боттандырары улус ажыл-агыйының чамдык адырларында ам-даа чедип алдынмайн турарын ооң-биле кады депутат чугаалаан.

Эрткен алды оң чылдар иштинде экономиканы, эртемни болгаш культураны хөгжүдеринге Советтер чурттуң чедиишкиннери ленинчи национал политиканың кайгамчыктыг үре-түнелдерлиниң, социалистиг тургузугнуң, амыдыралдың совет овур-хевириниң алызындан артын шынарлыын, улус аргалардың Украинаның Компартиязының ТК-ның ийиги секретары депутат **А. А. Титаренко** демдеглээн. Украин ССР-ниң ажылчы чоннары Совет күүнеминиң юбилейин ажыл-агый, культура тургузуушкунуна чаа-чаа чедиишкиннер-биле үтүкүп турап.

Партия, совет болгаш ажылагый органнарны Аъш-чем программазын боттандырарының дугайында онзагай сагыш салып турар. Ооң-биле кады оратор чамдык будурүлгелерде будурүлгениң өзүлдезиниң болгаш күш-ажылдың будурүүлгүнүн бедидеринин темпизин беш чыл планында көрүлгенинден чавыс болуп турарын демдеглээн. Материал-чиг-эт болгаш оттулар-чүүл-энергетика курлавырларын ажыр чарыгдаар чоруктар бар.

Белорус ССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы депутат **А. Н. Аксенов** шиитпирлеп будурүлгезин интенсификастаарының будурүлгелерни чаарты кылырының хемчээлерин улгаттырарының чамдык айтырыгларынга доктааган. Капитал салыышынарны планнаарының системазын болгаш керээлиг ажылдарның хемчээлин, а ол ышкаш минералдыг чеминчилгелерни сөөртүүнүн практиказын үндезинин-биле экижидери негеттиниҥ турар дээрэйн ол санаддаан.

ССРЭ-ниң аар индустрия будурүлгелериниң тудуушкунүүн министри депутат **Н. В. Голдин** будурүкчү күштерни ковудедиринге, совет кижилерини материалдыг болгаш культурлуг деңгелин бедидеринге капитал тудугнун чугула рольдуун демдеглээш, тудугжуларның болгаш монтажчыларның күш-ажылчы коллективтери юбилейлиг чылдың программаларын чедиишкинниг доозар талазыбиле күжеңишкиннг ажылдап, олар будурүлге объектилерин хөй-биле ажыглалга киирерин чедип ап турарын дыңнаткан.

Москва демир-оруунуң Ильич аттыг локомотив депозунуң электровоз машинизи депутат **С. Е. Яцков** ССРЭниң 60 чыл болур оюнга алдар кылдыр найысылалдың ажылчы чоннарының чарыжының дугайын чугаалаан.

Москваның улус ажыл-агыйын болгаш демир-орук транспортун улам ыңай хөгжүдеринин чугула айтырыгларынче депутат улуг кичээнгей салган.

Бүгү-эвилел социалистиг чарыжынга киришпишаан, республиканың ажыл-ишчилери юбилейлиг чылда коммунистиг тургузуушкунга чаа-чаа чедиишкиннерни чедип ап турарын Узбек ССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы депутат **П. Д. Хүзайбердыев** дыңнаткан. Республика агаар-бойдустуң эң-не берге байдалдары турза-даа ховен белеткээринин күрүне планын болгаш социалистиг хүлээлгелерин күүседип турар.

Ооң-биле чергелештир бисте шиитпирлеттинмээн сорулгаларның болгаш четпестериниҥ барын эки-билик турар бис деп оратор чугаалаан.

Чурттуң 1983 чылда күрүне планының болгаш бюджединиҥ сессияга чугаалажып көөрү-биле киирген төлевилелдерин бадылаар дугайынза санадлы ССРЭ-ниң кат-чимис-погаа ажыл-агыйының министри депутат **И. Т. Козлов** деткээн.

1983 чылдың планында министерстволуң системазының талазы-биле даалгаларны ёзулаан.

(Уланчызы 2-ги арыңда).

МОСКВА. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң онгу чыыжының чедиги сессиязы Кремльге ноябрь 23-те ажылын эгелээн.

ЧУРУКТА: Эвилелдиң Совединиң болгаш Националдар Совединиң каттышкан хуралы. СЭТА-ның фотохрониказы, (Чурукту фототедеграф дамчыштыр хүлээп алган).

ПАРТИЯНЫҢ ПЛАННАРЫ— ЧОННУҢ ПЛАННАРЫ

СЭКП Төп Комитединиҥ ноябрь (1982 чыл) Пленумунуң болгаш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң онгу чыыжының чедиги сессиязының материалдарын совет кижилер улуг сонуургал-биле номчуп, партия болгаш чазактың иштики болгаш даштыкы политиказын чүүлдүгүнүп, деткип турарлар.

Кызылдың даарапылга фабриказының коллективи Пленумнуң болгаш сессияның материалдарын бедик көдүрүүшкүн-биле утканнар.

ЧУРУКТА: үшкү бригаданың маетери Людмила Даргын-оол СЭКП ТК-ның ноябрь Пленумунуң материалдарын эңворүнге таныштырып турары.

Ю. КОСАРЬКОВТУҢ фотозу.

ЭЭ-ХАРЫЫСАЛГАНЫ БЕДИДЕР

ИЗИИ-БИЛЕ ДЕТКИП ТУР БИС

СЭКП Төп Комитединиҥ ноябрь (1982 чыл) Пленумунга СЭКП ТК-ның Чингине секретары Ю. В. Андроповтуң чугаазы бистиң комплекстиг тудугжулар бригадазының бүгү кежигүннериниҥ улуг сонуургалын болдурган. Ажылчын кижи бүрүзү оңу изии-биле деткип турар. Ол ыдыг болбастың аргазы чок. Оң Ю. В. Андроповтуң чугаазы партия болгаш чазактың моок мурнунда чылдарда чорудуп келген иштики болгаш даштыкы политиказынга бүрүн дүжүп, совет кижилер дугайында, ооң күш-ажылыңын болгаш амыдырал-чурталгазының байдалдарының, ооң угаан-бодал хөгжүлдезиниҥ дугайында сагыш салдыышкын-биле долдунгандыр. Шак ол бодалдар совет кижи бүрүзүнүң күзел-чүүлдери-биле база бүрүн дүжүп, ынчангаш оларның улуг деткиишкинии ап турар чылдагааны-да ыңда.

Пленумнуң материалдарын номчуп орарга бистиң чуртувуста кылдынган ажылдар хөй чорду. А чедир шиитпирлеттинмейн турар айтырыгларны ажыт-чажыт чокка чугаалаан-дыр. Мен тудугжу кижи мен. Найысылал Кызылдың тудугларынга хөй чылдар дургузунда ажылдап келдим. Ыңдыг болганда мээң, харын-даа чүгле меңээ эвес, а бригадамның өске кежигүннериге эш Ю. В. Андроповтуң мынча дээш сестери кончуг чоок, чөптүг болган. «Амгы үеде камналга, улустуң байлаан хумагалыг көөрү — бистиң планнарывыстың бот-туг чоруунуң айтырыы-дыр». Ажыы-биле чугаалаарга, иланғыя тудугга камналга айтырыны бирги чергенни кылдыр көрзе чогуур. Бо айтырыг бистиң тудугларывыста чогуур деңгелинге чедир тургустунмаанын билир бис. Тудуг шөлдеринге эккелген тургустунмаанын билир бис. Рының, соңга рамаларының шынары куду болуп турар. Ол дугайында чугаа хөй болуп турза-даа, эки түңнел чок болуп артып турар. Мен бодаарымга, Кызылдың тудугларында партия организацияларыны бо ажылды экижидериче кошкак кичээнгей салып келген ышкаш-тыр. Ынчангаш СЭКП Төп Комитединиҥ ноябрь (1982 чыл) Пленумунуң материалдарында айтканы ышкаш, бүгү партия комитеттери, бүгү партия организациялары маңаа холбаштыр улуг ажылдарны чорудар апаар дээнин түүлдүгүнүп турар мен.

Бистер ам уругларга соматика эмнелгезинин тудуунда ажылдап турар бис. Октябрь айның будурүлге планын күүседип алдывыс. Ол тудугну шынарлыг кылгаш, чогуур хуусаазында ажыттарга киирер бис.

К. КҮЖҮГЕТ,
«Кызыл үлетпүр тудуг» эргелелиниҥ бригадир, Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу.

ДАЙЫНЧЫ ПРОГРАММА

Бүгү совет улус-биле бир дөмей, бистиң «Каа-Хем» хөмүр-даш разрезининиҥ коммунистери болгаш бүгү ажылчылары СЭКП ТК-ның ноябрь (1982 чыл) Пленумунуң шиитпирлерин болгаш аңаа СЭКП ТК-ның Чингине секретары эш Ю. В. Андроповтуң чугаазын бүрүн долузу-биле чүүлдүгүнүмүшаан, ажыл-чорудулгага дайынчы программа кылдыр хүлээп алган. Ылаңгыя Юрий Владимировичиниҥ чугаазында чурттуң иштики болгаш даштыкы талазы-биле амыдыралынга холбашкан эң чугула айтырыглар кирип турар.

Чоннуң байлаан камнап, хумагалаар дугайында улус кичээнгей салдынган. Оон мындыг одуругларны көрээл. «Хөмүр-даштың, бойдус газын, нефть продуктуларын, чылыг болгаш электри энергиязын эң ёзу-биле көрүп, ажыглаары кончуг чугула» дээрэйн айыткан. Кампалга болгаш бүгү чүүлдерге хумагалыг болур дугайында партияның салган сорулгаларын ажыл-херек кырынга боттандырар дээш хөмүр-даш разрезининиҥ шахтёрлары, ында партия болгаш хой-иниң организацияларының чамдык ажылдарын чорудуп келген. Оон түңнелинде коллектив бо чылдың эгезинден бээр 31,4 муң киловатт-шак электри энергиязын, 12,7 муң киловатт-шак электри энергиязын, 12,7 муң киловатт-шак электри энергиязын, 12,7

ТӨРЭЭН ЧУРТТУҢ БОЛГАШ ЧОННУҢ ЧААГАЙ ЧОРУУНГА

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

гаар чоннуң негелделерин улам долдур хандырары-биле кат-чимис аймаан болгаш нотаалары бүдүрериниң темпизин шапкынчыдарын айыткан деп, ол чугаалаан.

Казахстанның Компартиязының Төп Комитединиң секретары депутат **И. А. Назарбаев** республиканың үлетпүрүнүң болгаш кодээ ажылагыйының улуг чедиишкиннериниң дугайын чугаалаан. Агаар-бойдустуң таарымчы чок байдалдарының үезинде чүрттүң Аъш-чем программазынга улуг үлүүн киирген тараажыларның бо чылда кызымакай ажылының дугайын ол онзалап демдеглээн.

Депутаттың бодап турарыбиле алырга, беш чылдың даалгаларын чедиишкиниг күүседир төлээде, республикага план болгаш күш-ажыл сагылга-чүрүмүн бижиглаарының, экономиканың бүтүү адырларынга курлавырларны камнаарының талазы-биле партия бриганнарының ажылын улам күштелдирери чүгүле боон турар.

(СЭТА).

НАЦИОНАЛДАР СОВЕДИНДЕ

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң палаталарының хуралдаар залынга бүрүнгү хүн 16 шакта Националдар Совединиң баштайгы хуралы эгелээн.

Эштер **А. Я. Пельше, В. В. Кузнецов, Ш. Р. Рашидов, Э. А. Шеварднадзе, М. В. Зимянин, К. В. Русаков, Н. И. Рыжков** оларны депутаттар үргүлчүлелдиг адыш часкаанызыбиле утказап.

Хуралды В. П. Рубен даргалаан.

Сессиялар аразында үеде мөчээн депутаттар И. Х. Багрямян, Ф. Ц. Гассиева, Н. А. Пилюгин, Е. К. Федоров, С. К. Цвигун Г. И. Чиряев оларның тураскаалын чыылганнар хүндүлеп ёзулаан.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң чаа соңгуткан депутаттарының бүрүн эргелерин хынаашының дугайында мандат комиссиязының, комиссия даргазы **А. Г. Коркишиң** кылганы илеткелиниң талазы-биле доктаал хүлээп алган.

Палата Энергетика талазыбиле доктаамал комиссияны тургускан болгаш ооц составын бадылаан. Комиссияның даргазынга Казахстанның Компартиязының ТК-зының ййнги секретары депутат **О. С. Мирошкин** соңгуткан.

Националдар Совединиң чамдык доктаамал комиссияларынга өскерилгелери киирген.

1983 чылда ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүдезиниң Күрүне планының болгаш 1982 чылда планның күүселдезиниң чоруп турарының дугайында, 1983 чылда ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң болгаш 1981 чылда бюджеттиң күүселдезиниң дугайында доктаамал комиссияларның эдериниң илеткелдерин Националдар Совединиң План-бюджет комиссиязының даргазы **И. И. Масленников** кылган.

Партияның болгаш чоннуң чаңгыс эвиинде, Төрээн чүрттүң күүү-күжүн улам ынай быжыглаарыпче, совет кижилерниң чаагай чоруун бедидерипче угланылыпкыны чайгылыш чок чорудар дээн шиитпирлиг чоруктуң кескү херечилели болза СЭКП Төп Комитединиң сессия мурнунда болган Пленүүн болур, анаа келир чылда Күрүне планының база Күрүне бюджединиң төлевилделерин чугаалажып көрген болгаш колдуунда үүлдүг деп көрген деп, оратор чугаалаан. СЭКП ТК-ның Чиигине секретары Ю. В. Андропов Пленумга бодуунуң чугаазында экономиктиг хөгжүдениң бүтүү талалыг анализин берген, ниитилел бүдүрүүшкүнүүн ажыктыын бүтү тала-биле бедидерининг, ону интенсификастаарының ажыл-агый механизмин сайзырапгайжыдарының, ажылдың участок бүрүзүнге органнастыг болгаш сагылга-чүрүмнүг чоруктуң хандыраринның талазы-биле чүгүлда соруглаларны тодаратказ. СЭКП ТК-ның Пленүүнүүн шиитпирлери — совет улустуң ажыл-чорудулгазының дайынчы программазы, коммунистиг тургузуушкунга бедик чедиишкиннер дээш демселге оон чогаадыкчы идепкейниин улам ынай өзүлдезиниң күүүлүг үндезини болур.

Националдар Совединиң доктаамал комиссаларының Эвилел Совединиң комиссияларыбиле кады 1982 чылда план күүселдезиниң чоруп турарын чугаалажып көргеш, улус ажыл-агыйында чедиш алдынган эки түңнелдерниң чүгүлә үжүр-дузалыын демдеглээн, олар дээрге чүрттүң экономика болгаш социал талазыбиле улам ынай хөгжүдезиниге идегелдиг баага болур деп, Н. И. Масленников дыңнаткан. Оон-биле кады ажылагый чорудулгазының түңнелдериниң чамдыызы бөгүүү соруглаларга дүүшпейн турар.

1983 чылдың планы болгаш бюджеди улус ажыл-агыйының ажыктыын бедидерининг, ону интенсификастаарының талазы-биле партияның чүгүлә айтыышкының боттандырарын көрүп турар. Оларда совет экономиканың өзүлдезиниң темпилерин дүргедирип, социал улуг айтырыгларны чайгылыш чок шиитпирлээри көрдүнген. Чазактың ССРЭ-ниң Дээди Совединиге бадылаары-биле кииргени 1983 чылда чүрттүң экономиктиг болгаш социал хөгжүдезиниң Күрүне планы СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлериниге дүүштүр кылдынган деп санап турар.

Планда онзагай кичээнгейниң социал хөгжүдениң болгаш чоннуң чаагай чорууң улам ынан бедидериниң айтырыгларынче угландырган. Националдар Совединиң доктаамал комиссиялары Эвилел Совединиң комиссиялары-биле кады 1983 чылда ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүдезиниң планын бүтү талалыг анализтеп көргеннинг түңнелинде чоннуң хереглел бараанларының чамдык хевирлерин будүрериң болгаш сангарарын үүрметкеп сайар өртек-биле 1793 млн. рубльче көвүдеринин аргазын тыыкан болгаш ол немелделерни киирбишаан. Күрүне планын бадылаар деп саналдаш турар.

Күрүне планын палаталарының доктаамал комиссиялары-ның чугаалажып көрүп турда ону күүседири бар курлавырларны немей киириштирерин, четпестерни чайладыр талазы-биле экономиктиг болгаш организастыг хемчегларни ап-чорударын, моон сонгаар ажылдың кол-кол угланыышкыннарынга күжениишкиннерни меңнээрин пегеп турар деп айыттынган.

Бирги чергенин соруглагазы болза Аъш-чем программазын боттандырары болур. Ол соруглага улуг сан-хөө болгаш материал-техниктиг курлавырлары, оон иштинде бедик будүрүкчүлүг дыка хей техникапы, минералдыг чемнишчидилгелерни тускайлап турар. 1983 чылдың планын болгаш бюджедин чугаалажып көрүп турганының үезинде депутаттар улуг кичээнгейни одаар үүл-энергетика комплекизинин хөгжүдезининң айтырыгларынче, бүтү хевирлерниң транспортунун, бир-ле дугаарында демир-орук транспортунун үазуктелиишкин чок ажылдаарының, чоннуң хереглел бараанларын будүрерин улам көвүдеринин айтырыгларынче угландырган.

Келир чылдың планы болгаш бюджеди совет кижилерниң амыдыралчы эрге-ажыктарынга бараан болуп турар деп, оратор түңнелинде чугаалаан. Оларны күүседирип, СЭКП ТК-ның ноябрь Пленумунга онзалап демдеглээни ышкаш, коммунистиг тургузуушкунга чаа чугула базым болур.

Чурттуң Күрүне планының болгаш бюджединиң дугайында илеткелдерни Националдар Совединиң депутаттары чугаалажып көрүп эгелээн.

СЭКП ТК-ның Пленумунуң шиитпирлери, СЭКП ТК-ның Чиигиче секретары Ю. В. Андроповтуң ана чугаазы ажылдаарының практиктиг программазы-биле коммунистерни, бүтү совет кижилерни чепсегген, партияның XXVI съездизиниң төөгүлүг шиитпирлерин амыдыралга боттандырар талазы-биле улам-на күжениишкиннинг ажылдаарыпче оларны сорук киирип турар деп, Казах ССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы депутат **В. А. Гребенюк** онзалап демдеглээн.

Эвилелдешкен республика бүрүзүнүң будүрүкчү күштерин шапкын хөгжүдери сессиңга чугаалажып көрдүнүп турар планның болгаш бюджеттиң төлевилделериниде айтыкан-дыр деп, ол чугаалаан. Совет улустарның пайыралдыг ог-бүлезинге Казахстанның чедиишкиннерге ССРЭ-ниң тургустугланының 60 чылының будүүзүнде улам толаргай костүп турар.

Кодээниң ажыл-ишчилериниң мурнунда эң чугула соруглагларның салдынганын РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы депутат **Е. Ф. Карпова** онзалап чугаалаан. Кара хоргуунуг эвес черлерни мал болгаш чер ажылының бедик будүрүмчүлүг району кылдыр сайзырадыр талазы-биле программаны күүседирин улам-чылаар.

Республиканың чиик үлетпүрүнүң ажылчы чоннарының чедиишкиннериниң дугайында оратор чугаалаан болгаш постаавы будүрүлгелерин чаартырының, техника-биле эдерипиринің эргежок чугулазынче кичээнгейни угландырган.

Улус ажыл-агыйының янзыбүрү адырларынга Украинаның илеткелдериниң Националдар Совединиң депутаттары чугаалажып көрүп эгелээн.

СЭКП ТК-ның Пленумунуң шиитпирлери, СЭКП ТК-ның Чиигиче секретары Ю. В. Андроповтуң ана чугаазы ажылдаарының практиктиг программазы-биле коммунистерни, бүтү совет кижилерни чепсегген, партияның XXVI съездизиниң төөгүлүг шиитпирлерин амыдыралга боттандырар талазы-биле улам-на күжениишкиннинг ажылдаарыпче оларны сорук киирип турар деп, Казах ССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы депутат **В. А. Гребенюк** онзалап демдеглээн.

Эвилелдешкен республика бүрүзүнүң будүрүкчү күштерин шапкын хөгжүдери сессиңга чугаалажып көрдүнүп турар планның болгаш бюджеттиң төлевилделериниде айтыкан-дыр деп, ол чугаалаан. Совет улустарның пайыралдыг ог-бүлезинге Казахстанның чедиишкиннерге ССРЭ-ниң тургустугланының 60 чылының будүүзүнде улам толаргай костүп турар.

Кодээниң ажыл-ишчилериниң мурнунда эң чугула соруглагларның салдынганын РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы депутат **Е. Ф. Карпова** онзалап чугаалаан. Кара хоргуунуг эвес черлерни мал болгаш чер ажылының бедик будүрүмчүлүг району кылдыр сайзырадыр талазы-биле программаны күүседирин улам-чылаар.

Республиканың чиик үлетпүрүнүң ажылчы чоннарының чедиишкиннериниң дугайында оратор чугаалаан болгаш постаавы будүрүлгелерин чаартырының, техника-биле эдерипиринің эргежок чугулазынче кичээнгейни угландырган.

Улус ажыл-агыйының янзыбүрү адырларынга Украинаның илеткелдерниң Националдар Совединиң депутаттары чугаалажып көрүп эгелээн болгаш чедиишкиннерниң дугайында профевилелдериниң республика чөнүлелициң даргазы депутат **В. А. Сологуб** демдеглээн болгаш партияның нелделелеринге дүүштүр социалистиг чарыштың улам-на калбартып, сайзырапгайжыдарының эргежок чугулазын айыткан.

Массаларның сорук киришкиниг күш-ажылы болгаш чогаадыкчы чоруу, социалистиг чарыштың калбарганы ССРЭ-ниң тургустугланының 60 чылын төлептиг үткүүр талазы-биле социалистиг хүлээлгелерни күүседирииге эки үндезинии хандырып турар.

Айыткан соруглаларны боттандырарынга партияның угланышкынын улам-чылап чорударын бадыткаан болгаш СЭКП ТК-ның Чиигине секретарынга эш Ю. В. Андропову соңгаан СЭКП ТК-ның ээлчег чок Пленумунуң шиитпирлерин республиканың ажылчы чоннарын сеткил ханышкын-биле үткаан деп. Латвияның Компартиязының Рига хооркомунуң бирги секретары депутат **Я. Я. Вәгрис** чугаалаан. Совет кижилериниң чаагай үре-түңнелдиг күш-ажылы тайбын дээш демселге боттут салышкынын болуп турарын ажылчы чоннарның кижи бүрүү эки билир деп. ол демдеглээн.

Мен, депутаттарның белет-кел комиссиязының кежигүнү болганымда, 1983 чылдың планның толевилелдерни ниитизи-биле чүрттүң улус ажыл-агыйының бүтү адырларының, республика бүрүзүнүң план ёзулаар хөгжүүрүп хандырар деп санаам, ол документилерни бадылаар дугайында чүве чугаалаан депутаттарның саналынга каттыжар-дыр мен деп, ол чугаалаан.

ССРЭ-ниң далай флодунуң министри депутат **Т. Б. Гуженко** дыка хей судноларда, будүрүлге черлеринде болгаш организацияларда ажылды организастаарының мурнакчы аргаларының нептерээнин, бедик түңнелдерни чедиш алырынче утказап чедиишкиниг чарыштың калбарганы чугаалаан.

Белоруссияның Компартиязының Могилёв обкомунуң бирги секретары депутат **В. В. Прищепчик** 1983 чылдың планының болгаш бюджединиң төлевилелдерни мобилизакчы улуг күштүң документиази-дир деп адаан. Областың ажылчы чоннарының чүрттүң Аъш-чем программазын күүседирииге киирип турар тодартай үүлүүнүң дугайын ол чугаалаан.

Ынчалза-даа ук областа будүрүлге күүлерни чамдыкта чогуур хуусаларында ажыглалга киирбес, ажыл шагын чидирер чоруктар, чиг-эт болгаш электри энергиязы камналга чок чарыгдаттынар таварылгалар барын депутат шүгүмүүлээв.

Совет Азербайджанның ажылчы чоннары СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлерин. оң бирги беш чылдың даалгаларын күүседирииге боттарының салышкынын кылыр турарын республиканың Министрлер Чөвүлелиниң даргазының бирги оралакчызы депутат **С. Б. Татлиев** чугаалаан.

Депутат сугтарылгалыг черлериниң, республиканың бойдус көрлавырларының ажыкдузазын улгаттырарының айтырыгларының дугайын тодаргай чугаалаан.

ССРЭ-ниң улустарының кайыралының улуг күүүнүң, оон ачызында чүрттүң амыдыралының бүтү адырларынга кайгамчыктыг чедиишкиннерни чедип алганының дугайын Грузин ССР-ниң Махарадзево районунуң Ленин аттыг колхозунуң даргазы депутат **Г. А. Цитлидзе** чугаалаан.

Республиканың ангы-ангы хоорайларынче чүдүрүн чорудуп турары продукпиязының чамдыызының транспортту дүүжүреринің болгаш баазаларга кадагаларының үезинде чогуур хайгаарал-хынаалдының чогундан хереглекчилерге четпейн турарынга хараадашкынны депутат илереткен.

Молдавияның үлетпүрүнүң болгаш агроүлетпүр комплекизинин хөгжүдезининң бедик темпилиг чорун турары күш-ажылдың ниити-эвилел хуваалдазының түңнели боон турарын Молдав ССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы депутат **И. Г. Густиян** чугаалаан.

Аъш-чем программазының чедиишкининг күүсетгиндери улуг хамааржып турар айтырыгларга депутат толарган доктаан, чугаалаан. Садоводтарның, посажыларның, тараажыларның-даа продукпиязын болбаазырадып кылыр кадагалаары, чогуур черлерге чедирерп амдыызында четпестерлиг боон турарын ол айыткан.

* * *

Ноябрь 24-те ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязы бодунуң ажылын үргүлчүлээн.

(СЭТА).

1983 чылда ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң болгаш 1981 чылда ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң күүселдезининң дугайында

ССРЭ-ниң саң-хөө министри депутат В. Б. ГАРБУЗОВТУҢ илеткели

Он бирги беш чылдың даалгаларын боттандырар талазыбиле чурт юбилейлиг чылда чүгүлә базымны кылган деп, В. Ф. Гарбузов чугаалаан. Национал орулга 460 миллиард рубль болур болгаш 9 миллиард рубльге өзер. Үлетпүр продукпиязы чыл дургузунда барык 20 миллиард рубльге хей будүрүп үндүртүнген турар. Ол немей өзүлдениң кол кезээ күш-ажылдың будүрүкчүлүүн бедиткенининг күсели-биле хандыртының турар.

СЭКП ТК-ның май (1982 ч.) Пленумунуң шиитпирлериниге дүүштүр ССРЭ-ниң Аъш-чем программазының боттанышкыны эгелээн. Көдээ ажыл-агыйга ягаар-бойдустуң байдалы чамдык районнарга бо чылын эки эвес болган-даа болза, чүртка аъш-чемниң хей хевирлерин будүрерин хандырар арга бар болган.

Материалдыг будүрүлгенин чедип алдынган деннели-чоннуң чаагай чорууң улам ынай чайгылыш чок бедидерине үдезинии түргүзүп турар.

1982 чылда ССРЭ-ниң Күрүне бюджеди планга орулгалар талазы-биле 102,2 хуу, чарыгдаллар талазы-биле — 100,7 хуу күүсеттинип турар.

Совет улус беш чылдың түңнелдерни сеткил ханышкын-биле үндүрүп турар. Партияның экономиктиг политиказы амыдралда чайгылыш чок чоруттуун турар, бистин чүрттүвүс СЭКП-ниң XXVI съездизиниң тодаратканы деннипчи шын угланышкыны-биле чорун орар.

СЭКП ТК-ның сессия мурнунда болган Пленуму СЭКП-ниң XXVI съездизиниң чүрттүн мурунга салганы планнарны улам ынай боттанырарына мобилизакчы оңза чүгүлә рольду ойнаар. Пленумчуң докладында, эш Ю. В. Андроповтуң чугаазында улус ажыл-агыйының кол-кол айтырыгларының талазы-биле принципиалдыг айтышкынынарны берген, дараазында чылларда политиктиг болгаш организастыг ажылдың кол угланышкынарын тодаратказ.

1983 чылда ССРЭ-ниң Күрүне бюджедин партияның XXVI съездизиниң, СЭКП ТК-ның оон дараазында Пленумнарының шиитпирлерин бүрымдаалап ажылдап кылган. Ол Күрүне планы-биле дүүштүр тургустугган болгаш экономиканы болгаш чоннуң чаагай чорууң улам ынай көдүрерин, чүрттүң камгаланыр аргазын быжыглаарын эргежок чугула акша-төрекгилер-биле хандырар.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиге бадылаары-биле бюджетти оруглар талазы-биле 354 миллиард рубль, чарыгдаллар талазы-биле 353,8 миллиард рубль түнге киирип турар. Оруглар чарыгдаллардан 0,2 миллиард рубль ажып турар.

Улус ажыл-агыйының салышкынарының ниити түңү — бюджеттен акшаландырышкын, будүрүлгелериниң боттарының төрекгилери болгаш банкылар чээлилери — бо чылдыңга деннээрге, 16,1 миллиард рубль өзер болгаш 349,3 миллиард рубль чедер. Элээн хей чемчээлдиг бо курлавырлар экономиканың кол адыларының материал-техниктиг баазазын калбартыр болгаш быжыглаар, улус ажыл-агыйының пропорциялыын экижидер арганы бээр.

Херек кырында планнаттынган бүтү национал орулганың немей өзүлдезиниң хереглел фондузун көвүдеринче угландырар. Национал орулгага ол фондунуң денгүүрү беш чылдың эгезинде 75,3 хуу түргэнимга удур 76,3 хуу чедир өзер.

СЭКП ТК-ның май (1982 ч.) Пленумунуң көдээ ажыл-агый ажылдакчыларының күш-ажылының төлевирин экижидер талазы-биле хемчегларни боттандырарынга эргежок чугула акша-төрекгини үндүрүп берип турар. Уруглардыг өг-бүлелерге күрүненин дузаламчызын көвүдеринин уламчылаары көрдүнген. Бир хар чедир назылыг уругну ажаан турганы дээш ажылдап турар черге кезик-чамдык төлевирлиг шөлээни бээрин болгаш уруг төрүттүнгенде хөрээженнерге хары угда пособие төлеп бээрин боттандырып чорударын чүрттүн бүтү девискээринге доозар. Ол шыкаш чаңгыс будүрүлгеге 25 чылдан (уруглардыг хөрээженнерге 20 чыл) өөрээш эвес үеле ажылдаан кижилерге пенсия хандырылгазының, пионер лагерьлеринге путевкалар өртээ төлээрининң талазы-биле немелде чинеделеринин тыпсыры социал хемчегларнин иштинде база көрдүнген. 1983 чылдан эгелеп ниити билиг школаларының X—XI классгарын киириштир бүтү өөреникчилерин өөредилге номнары-биле хээе хандырар.

Чоннуң чаагай чорууң бедидер талазы-биле беш чылдың төөчүттүнген хемчегларинде күрүненин ниити чарыгдалы бо чылын 3,9 миллиард рубль турганынга удур 1983 чылда 7,3 миллиард рубль чедер.

Бистин чүрттувуста чүрттаага айтырыг чайгылыш чокка шиитпирлеттинин турар. 1983 чылда 106,6 миллион дөрбелчин метр шөлдүг чаагайжыткан чүрттаага бажыңнарын тударын көрдүнүп турар, ол чорук 10 миллион хире кижинин чүрттаага байдалын экижидер.

Эртем-шинчилелдерин акшаландырарынга 25,5 миллиард рубльди үлүүрүп берип турар. Бо чылга деннээрге ук чарыгдалдар 6,2 хуу көвүдеер. национал орулганың өзүлдезиниң көрдүнген темпизинден ол элээн бедик болуп турар.

Долгандыр турар бойдус чүүлдерин камгалаар, бойдустуң чөп ажыглаарынга акшаландырышкынның бүтү дөстеринден 8 миллиард ажыг рубльди үндүрүп бээр.

Нниитилел-политиктиг тургузуу хамаан чокка бүтү күрүнелер-биле экономиктиг бүтү талалыг кады ажылдажылганы чорудар талазы-биле СЭКП-ниң XXVI съездизиниң угланышкыны планда болгаш бюджетте сиииккен.

Үлетпүрүү акшаландырарынга материалдыг чаагай кежикти будүрүп турар адырга бүтү салышкынның чартык хире кезии — 177,8 миллиард рубльди үндүрүп берип турар.

Аар үлетпүрүүн хереглелиге бүтү дөстерден 151,7 миллиард рубльди, үник, аъш-чем, эът-сүт үлетпүрүн, балык ажыл-агыйын, ол шыкаш тус чер үлетпүрүн хөгжүдерииге 26,1 миллиард рубльди чарыгдаары планнаттынган.

Үлетпүр будүрүлгезин хөгжүдерииге болгаш сайзырангайжыдарынга күрүненин капитал салышкынын мурнаы өстүрери көрдүнүп турар. 1983 чылда ол салышкынныр 63,6 миллиард рубль чедер болгаш 15 хуу өзер.

Эң-не шынгы камналга, каяа-даа, бүтү-ле үүлдерге камналга — партияның салып турары эң чугула ажыл-агыйжы болгаш политиктиг соруглазы мындыг. 1983 чылда продукпиянның бот-үнезин 0,3 хуу кызырары планнаттынган.

Демир-орук, далай, хем болгаш транспорттун өскө-даа хевирлериниң, а ол шыкаш харылзаа будүрүлгелериниң будүрүлге баазазының хөгжүдезинге 28,9 миллиард рубльди тускайлаан.

Агроүлетпүр комплекизинин акшаландырышкын айтырыгларынга доктазагаш, аъша Аъш-чем программазының даалгаларынга шынгы дүүштүр 1983 чылда хей курлавырларны үндүрери көрдүнген деп, министр демделээн. Олярның ниити хемчээли 126,9 миллиард рубль чедер.

Агроүлетпүр адырларынга капитал салышкыннар 47 миллиард рубль хире түңге планнаттынган болгаш бо чылдыы-биле деннээрге, 3,7 хуу өзүлделиг болур. Көдээ ажыл-агыйның хөгжүлдезинге ниити чарыгдаллар колхозтарның хереглелерни киириштир 98,6 миллиард рубль болур.

1983 чылдың январь 1-деп эгелеп мыйыстыг бода малды, хаванарны, сүттү, тараапы, чигир свёклазын, картофельди, ногаалараны болгаш өске-даа продуктуларны садып алырының өртектерин улгаттырарынга бюджеттен 16 миллиард рубльди тускайлаан.

Агроүлетпүр комплекизинге тускайлап берип турар хей материалдыг болгаш акша-хөреңги курлавырлары аргалыгла болза, кыска хуусаанын иштинде эгидилгени берген, эки шынарлыг аъш-чем продуктуларының долу хемчээлдиг немелдези боон чүртка хуулзун деп партия болгаш чазак кичээнгейнин углап турар.

Экономиканың чүгүлә участоктарының бирээзи болза, капитал тудуг болгай деп илеткелчи демделээш, 1983 чылда улус ажыл-агыйының капитал салышкынныларының акшаландырышкынының ниити хемчээли 144,8 миллиард рубль, оон иштинде күрүненин капитал салышкыны — 124,2 миллиард рубль болур деп дыңнаткан.

Чаа тудурларның хемчээлин эвээжедирип болгаш ажыглалга киирер база эгелээн тудугларга курлавырларны бар-ле аргалар-биле мөөнээрин планда болгаш бюджетте көргеп. Салышкынныарның хемчээли керээлиг тудуг организациялырының материал-техниктиг болгаш сан-хөө курлавырлары-биле, тудуг баазазы-биле дүүшкен турары эргежок чүгүлазынче кичээнгейни угландырган. Ол соруга-биле мурнуку чылдардан дыңаланып турар чүве болза капитал салышкынныарының планы-биле кады керээлиг ажылдар планы бадылаттынар.

Садыгның болгаш амыдыралга ачы-дуза чедирилгезинин акшаландырышкынының дугайында кезээде айтканы болза, 1983 чылда күрүне болгаш кооператив садыын акшаландырарынга 6,6 миллиард рубльди тускайлап бээр. Үүрмектеп садар бараан саарылгазы 314,6 миллиард рубль түңүг болур болгаш бо чыл-биле деннээрге 5,4 хуу өзер. Амыдыралга ачы-дуза чедирилгезин 9,2 миллиард рубль хемчээлге чедер. 1982 чылдыңга деннээрге 6,8 хуу көвүдеер.

Социал-культура албан черлерин болгаш бо талазы-биле хемчегларын улам ынай хөгжүдерииге ССРЭ-ниң Күрүне бюджединден 114,1 миллиард рубльди көрген. Оон ангыда, күрүненин болгаш колхоз-кооператив будүрүлгелерин болгаш организацияларының социал-культура соруглаларынга боттарының 27 миллиард рубль түңүг хөреңгилерин киирер. 795 мун өлүттүг чаа школаларны тудар. 536,2 мун орунныг үруглар садтарын болгаш ясилерни ажыглалга киирери көрдүнген.

Улус ажыл-агыйынга кайралар белеткезининң айтырыынче планда болгаш бюджетте улуг кичээнгейни угландырган. Чүрттүн хээли болгаш оргуман тускай өөредилге черлери 2,1 миллион спепиалистерни белеткеп үндүрер.

Профессионал-техниктиг училищелер мергежилдиг 2,5 миллион ажылчыннарны белеткээр. 1982 чылда 52 муң орунныг чаа эмнелгелерни тудар. Медицина үлетпүрүнүң адырының продукпиязы бо чыл-биле деннээрге, оон 4,9 хуу көвүдээр.

Күрүненин социал страхованиезининң ВЦСПС-тин эргезинде турар бюджедин ССРЭ-нин Күрүне бюджединде чарыгдалдар талазы-биле 43,5 миллиард рубль түңге, деңнештир көөрге, 6,4 хуу өзер болгаш кылдыр киирген. Ол акша-хөреңгини пенсияларны болгаш акша дузаламчыларны төлээрииге, санаторий-курорт эмнелгезиниге болгаш дыштанылгага чарыгдаар апаар. 1983 чылда 13,7 миллион ажылчыннар болгаш албан-хаакчылар халас болгаш чиигедилгелиг путёвкалар-биле санаторийлерге база дыштанылгага бажыңнарынга эмнедир азы дыштанар. Пионерлер лагерьлериниге 13,9 миллион уруглар боттарының кадыкшылын улам быжыглаар алырлар.

Коммунистиг тургузуушкун болгаш чер кырынга тайбынны камгалаары дээрге, бистиң партияның болгаш күрүненистиң политиказының бот-боттарының аразында үазулбес холбаалыг ийи кол эвес соруглазы болуур деп, илеткелчи демделээн. Улустар аразының дүшкүүрлүг чоруунуң шыгыызы-биле күштелгенинин байдалдарында бистиң күрүневис тайбыңче үүткүлдүг угланышкынны быжыыбиле, чайгылыш чокка барымдаалап турар.

Оон-биле кады делегей кырында амгы байдал чүрттүн камгалаыр аргазын чогуур

МОСКВА. ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының президиуму — совет эртемниң ёзаузат-да штабы боон турар. Ол эртем шинчилелдериниң стратегиязын, эртем-техниктиг дешпилгени шапкынчыдарының оруктарын тодарадып, салдынган соруглаларны күүседиринче эвилелдешкен республикаларның эртемнер академияларын, дээди өөредилге черлерин, адырлар аймының эртем-шинчилел албан черлерин моөнеп турар.

ЧУРУКТА: (солагай талдан оң талазынче): академик Г. В. Степанов, ССРЭ-ниң ЭА-зының корреспондент кежигүнү И. Р. Григулевич, төөгү эртемнериниң доктору Б. И. Коваль, академик Н. В. Семёнов ССРЭ-ниң ЭА-зының Президиумунун хуралынын чаңгарлаашкынының үезинде.

А. МОРКОВКИНИҢ фотозуу.

СЭТА-ның фотохрониказы.

Көдээ тудугларның айтырыглары

БЫЖЫГ БААЗА ХЕРЕК

Районнуң септелге-тудуг участогу он айларда 191 мун рубль түңнүг тудуг-монтаж ажылдарының планын 101,1 хуу күүсеткен. Капитал тудугнуң планы 106,6 хуу күүсеттинген, а капитал септелге болгаш чаагайжыдылга талазы-биле он айларның планы 94 хуу кылдыр боттанган. Ниитизи-биле участокта күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң планы эрткен айларда 106,5 хуу болган. Участоктуң ажыл-агыйжы чамдык чедиишкиннерни чедип алырыпта мында бригадаларда мергежилдиг, бодунуң хүдөөнген херээнге бердинген хоочуи ажылчыннарның үлүг улуг.

Оларның бирээзинге Василий Павлович Шумовту адап болур. Ол септелге-тудуг участогунда оон барык тургустунганындан бээр ажылдап, кылып тутпас ажылы чок кижи деп мактадып турар хоочуи ажылчын. Ол шыпапла ындыг: бызаңчылап, чазаныкчылап, дашчылап, печниктеп, шилдекчилеп... түүү кылбас дээр. Мурнакчыларның одуруунда бызаңчылар Александр Ачыты, Иван Левин, штукатур-маляр Любовь Морочило болгаш өскелер-даа бар. Олар коллектив кежигүнүнүң ортузунда ССРЭ-ниң 60 чыл болур юбилейин төлептиг уткуур дээш калбарган социалистиг чарышты баштап, эш-оорунге ажылга бедик харыысалганың үлегерчижээн көргүзүп турарлар.

Ынчалзажок септелге-тудуг участогундан ажылчыннарның үнер-кирер чоруу улуг. Бо чылдың эгезинден бээр 15 кижи ажылдан үнген, 18 кижини хүлээп алза-даа, олар доктаамал ажылдавайн турар. Оон чылдагаалы чүдел? Барле дугаарында ажылчыннарга доктаамал, үзүктел чок ажылдаарының байдалы тургустунмаан. Септелге-тудуг участогу тудугларны кылып чоруларынга херектиг чүгүла тудуг материалдары-биле чогуур үезинде иетчин-биле хандыртынмайн келген. Чижээ, Кызылдан чедирип экээр тудуг материалдарын «Тыва септелге-тудуг» трестбиле кереэлер ёзугаар Үстүү-Ениселийнин район пароходстрозу Бии-Хемнин ооң барыжелап-биле өскедир үжүрлүг турган. Эжиндиопшкий дургузунда 300—400 тонна тудуг материалдары чедирип бээр турган, ынчалза-даа 100 тонна хирени чедирип берген.

Оон аңгыла чаа туттунуп, септеттинип-даа турар бажыңнар печка тудар туулбу чогундан дужаатпаймайн турар. Кызылдан чедирип өскеткен 3 мун туулбунуң барык кезии маңаа хүл-ыйба келген. А «Тоора-Хем» совхозтуң туулбу заводу чаңгыс-даа туулбу берип шыдаваан. Арса-ээм Тожунуң тудугжулары ыяш, дилиг материалдары чок дээр болза, ыянчыгдаа ышкаш. Ынчалзажок тудуг-септелге участогун районнуң ыяш, аңнымыр-тывыш ажыл-агыйлары ыяш продукциязы-биле болур-чогуурубиле хандырбайн келген. Дилиг материалдары колдуунда курраг эвес кээп турган.

Участоктуң машина-техника-биле хандырылгазы база бир нарын айтырыгларның бирээзи боон келген. Он ажыг чыл бурунгаар алдынган машина, трактор үндүр бижиттинер чыгаан, олар үрели бээрге артык кезектер чогуудан туруп бээр. Чурттал-коммунал ажыл-агый министерствозу Тоора-Хемнин септелге-тудуг участогунга коңжуглуг тракторну, бир вездеход машинаны бо чылын бээр дугайында айтышкынны үеткүү органнардан алган, ол мынчага күүсеттинмээн.

Септелге-тудуг участогунда бодунуң бүдүргле баазазы чок. Конторазы безин эде кылган чурттална бажыңында. Бүдүргле баазазын тудар дугайында айтырыг 1975 чылдан бээр тургустунуп келзедаа, амга чедир «олут точкадан» шуут шимчевээн. Ындыгнын хараазындан СТУнуң ажыл фронтузу чылдаа чылче эвээжеп кел чылдар. Оон мурнунда чылдарда участок чартык миллион рубль түңнүг тудуг-монтаж ажылдарын чылда кылып турган болза, ам 229 мун рубльге чедир кудулаан. Бодунуң бүдүргле баазазы чогулаан аңгыда участокта ажылчыннар чүүлээр бызыглаттынган бажыңнары база чок. Райкүүском участок ажылчыннарынга таарымчалыг чурттална бажыңнары бербейн турар.

Бо бүгү байдалдар район төвүнде чурттална тудуун, септелгезин чорудун турар тудуг организациязының деңдески ажылдаарынга шапталдыпларны тургузуп, кижилерин ажылдыр, түрүм коллектив кылдыр каттыштырарынга арганы бербейн турар.

«Тыва септелге-тудуг» трест болгунуң районнарда ажырларынга кандыг «дузалыг, ажыктыг» болуп турарын бо участоктан көрүп болур. Трестин бүгү кылып чорутканы тудуг-монтаж ажылдары дээш акшаландырыышкын төөчүттүнген. Ынчангаш ону участоктар айны-биле хуваап үлээр. Ону хуваарда участоктарда тудуг-монтаж ажылдарының кылдыңган, кылдыңмааны хамаан чокка боттандырар таварылгалар бар. Оон хараазы-биле айтырыг тургузуп, акшаландырыышкын целевээн участоктар куруг-даа каар. Тоора-Хемнин септелге-тудуг участогу ынчангаш ыяш, аңнымыр-тывыш ажыл-агыйларынга өрелиг, ажылчыннарның шалыпын төлээр акша-төрегизи чок апаар таварымдгалары кайы хөй.

Кодээ тудугларның аарыглыг айтырыглары Тоора-Хем участогунга база салдарын чедирип келген. Чижээ, оон мурнунда түүгүнүп, ажыглалда киргең электростанция бажыңчыг төлевилелинде ону түүйбудан кылыры көрдүнген. А Тожуга ону тудар ынча хей түүйбүнү канчап эккеп алырыл? Ындыгның хараадындан төлевилел түгле акшаландырыышкынга херек документ апарган, электростанция бажының демир-бетондан куткан. Бо таварылгада төлевилел ёзугаар ортекбиле херек кырында чарыгдалының карышкаан кым-даа херекке албайн барган. Участок каражага таварышкан. Төлевилел-смета документациязын кылырда түс черлерин байдалын барымдаалаваа чоруктар кайы хөй.

Чамдыкта төлевилел-смета документациязын ужуру ындыг чүве дээн дег янзы-бүрү парын. тывылбас материалдар киреринга айтып тургаш тургускан болур. Оларны кинриттирбейин тудугларны тудар ужурга таваржыр. чедир ажыглаттынмаан дээш көрүнген акша-төрегизинин чамдыгзын банк дөмейле тырта бээр. Ындыг чоруктун уржүү-буе участок сотка олуруп, идеген турган акша-төрегизин-даа ужулдурган.

Тоора-Хем — өзүп-сайзыраң турар суур. Ында чурттална тудуун харыылап турар септелге-тудуг участогунуң айтырыгларынче ооң төп организациязының —«Тыва септелге-тудуг» трестиң удуртулгазы, районнуң партия-совет органнары чогуур кичээнгейин салып, болуу-тогуруу-биле ажылдаарын чедип алыр дээш сагыш човаавас күзенирлер.

М. САЯ,
«Шының» корр.
Тожу район.

Агроүлетпүр комплекизи: дуржулга болгаш айтырыглар

СИБИРЬНИҢ ТАРААЗЫ

Сибирьниң девискээриниң барык-ла үштүк бир кезээ тундра. Ында черлериң бештин дөрт кезээ — кезээде доң чыдар зона. Сибирьниң биоклиматиктиг болдунар аргазы Барыын Европага азы АКШка бодаарга, үш катап куду. А ындыг турбуже, Сибирьдеп тараа өзүп үнүп турар, харын-даа оон хемчээли дыка бедик.

Аңаа сан-чурагайлар-биле алырга, сибирьниң тараазы барык-ла 30 миллион тонна чедип турар. Оон чурттакчылары база 30 миллион кижи чоокшулап турар. Ол дээрге, Сибирьде бир кижиге онаалтыр бир тонна чедир тараапы бүдүрүп турары ол-дур. Харын ол-даа кызыгаар эвес. Сибирь шелдериниң дүжүттүүрүп дыка бедилиг болур деп, специалистер санап турар. Чижээ, Омск областың дуржулгазының дугайын ам Сибирьде хөй-биле чугаалажып турар. Аңаа эрткен беш чылда тараанық чылда ортумак бүдүрүлгеан дөрттүң бир кезээ кылдыр көвүдээп, гектардан ортумак дүжүт ийи пентнер бедээн. Чамдык аңгыйлада гектардан 30 болгаш харын оон-даа хөй пентнер дүжүттүг ап турар. Моңаа чугула рольду селекция-даа, агротехника-даа, ук черниң байдалдарын барымдаалап турар чер ажылының системазы-даа ойнаапы чугаажок.

Сибирьниң кодээ ажыл-агый чорудуп турар черлериң улуг эвес: ажыглалдыг 60 миллион гектар чер бар, оон 27 миллион хирези — тарылга шелүү. Ынчалзажок ол черлер-даа чаңгыс аай эвес, тарылга шелдери база бир дөмей эвес. Черлер чүгле соңгу болгаш мурнуу, барыын болгаш чөөн чүктүң аразында ылгалдыг болуп турар эвес. Чамдыкта чаңгыс районда безин алыш каш хөрүүн-агаар-бойдус зоналары таварыжып турар. Чижээ, Омск областы ап көрөлиңер. Хөрүүн агаар-бойдус байдалдарының талазы-биле үк область дөрт зонага: Казахстан-биле кызыгаарлажыр хову, мурнуу ыаштыг хову, соңгу ыяштыг хову болгаш тайга өдөө зоналарынга хуваатпының турар. Оларның түс бүрүзү температураларының база дүжер өл-шыгының түңүнүң талазы-биле ондазаай хөрүүн байдалдарлыг. Ындыг болганда, зона бүрүзүнге кедөө ажыл-агый культураларын тарып өстүрериниң ондазаай технологиязы, оон хөрүүн-агаар байдалдарынга таарышкан ондазаай сорттар шегелгинин турар. Сибирьниң осие областарында болгаш крайларында байдал база ындыг бөлүп турар. Бүгү зоналарга бодунуң ондазаай чер ажылының системазын түргүзар— эртемденнер-даа, практиктер-да ам ол айтырыгны шиитпирлеп турар.

Чээрби беш чыл мурнунда Сибирьге 10 миллион ажыг гектар кур болгаш нуруккан черлерни андырган турган, оон иштинде үш миллион гектар хиреии Алтай крайга андырган. Баштайгы «күр» ындыг сибирьжилерни көстүп көрбөзин чаагай дүжүттери-биле өөртүп турган. Ынчалзажок ол тиилелгеге четпес чүүлдер база турган. Чеминиг каъдыя бойдустуң 200 ажыг чылдыр дургузуунда тургускавы хөрээнну каран четпес делгемнерге андазын-биле андарга кагдыргап, илпир-биле хоюдур алыптеп каарга, ону саннаг секундалар ишпинде-ле хат агаарже ырылдыр шаап аппарып турган. Аңаа хат барыкла чылдың бүгү хүнпериниде хадыыр болгаш оон дүргеии секундада 20 метр чедип турарры билдингир болгай. Мырнай ховар эвес болгулаар кадыг-доңкүн «кара шуургандар» болгаш кандяашкын база аңаа немежи бээр. Аңаа канчап тараа өстүрерил?

Сибирьниң өзүп турар чурттакчы чоңун коллуунда ук черниң бүдүргеии кезээ ажыл-агый продуктулары (ону 1920 чылга чедир уеде ССРЭниң Аъш-чем программазында ындыг) канчап хандырарыл дээрзинин дугайын үндезин сибирьжи, СЭКП Алтай крайкомуунуң бирги секретары Николай Федорович Аксенов меңээ чугаалаан. Алтайга беш чыл бүрүзүнүң-не ийиги хедчок кандяашкынныг болур. Ындыг турбуже, үзөрби беш чыл дургузуунда тараапарыпа дүжүттүүрүп ийи катап көдүрүлеп, күрүнеге тараа сеңары 4,4 катап өскеп болгаш чылда ортумаа-биле беш миллион тонна ажыл турар апарган. Тараанып дүжүттүүрүп бүдүрер ажылдавайн келген. Оларны гектарга чүгле 20 килограмммы — чурттуң өскө районнарынга болаарга, 3,5 катап эвээшти тоң турар. Оларны колдуунда-ла кукуруза, ногаа, техниктиг культуралар шелдеринге тоң турар. А тараа аймаа хөрээнде чайгаар чыгдынган чеминиг бүдүмелдеринниң күселя-биле өзүп үнүп турар.

Сибирьниң байлактарын улам ынай шиигээнии алырының планы дегем, комплекстиг характерлиг. Чижээ, соңгу болган чөөн чүкке нефть, газ, хөмүр-даш тыныжының өзүлдеан-биле мурнуу чүкке кодээ ажыл-агый бүдүрүлгеи шаңкын өзүп турар. Оны чедип алыр дээш минералдыг чеминчидилгелер бүдүрер талазы-биле үк черниң курлавырларын шинчилеп тыпкан болган ол ыракка эвес келир уеде «хүжүктө ажылдай» боор. Чижээ, туттунуп турар 3200 километр дурттуг Байкал-Амур магистралының девискээринден кедергей байлак — бир миллиард тонна чедип турар — апатит рудазының бар черни тыпкан. Апатит концентрадын, а ол ышкаш газ бар черлериң базазынга өскө-даа минералдыг чеминчидилгелерни бүдүрериниң талазы-биле дуржулга-үлетпүр установкаларын Сибирьге тургузуп эгелээн.

Академик Александр Леонидович Яншиниң бодап турары-биле алырга, чеминчидилгелерни ажыглап, чаа райончуткан сорттарны шингээдип турган Сибирьге тарааның ниитя чылдазын эвээш дээрге-де 60 миллион тонна чедир көвүдеп болур.

Юрий ШЕБАЛИН.
(ПМА).

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

СЭТА болгаш ПМА: КЫСКА ДЫҢНАДЫГЛАР, ТАЙЫЛБЫРЛАР

ЛЕНИНЧИ ОРУК-БИЛЕ

СЭКП ТК-ның чаа болган Пленуму, аңаа СЭКП ТК-ның Чиигине секретары Ю. В. Андроповтуң делегеңгей чугаазы, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң онгу чыжыныңң чедиги сессиязының ажылы делегейниң хөй-ниитизиниң, даштыкы чурттарның массалыг информация чепсектериниң кичээнгейиниң төвүнде туруп турар.

«Л. И. Брежнев мөчээп сеңлүнде делегей херектерииге СЭКП-ниң болгаш Совет күрүнеииң угланышкыны өске янзылыг болур чадавас деп хоозуп кордаашкыннарны кылып турган Барыын чүк чурттарында буржуаз чулчурукчуларга чогуур харыыны Ю. В. Андроповтуң чугаазында годаргай болгаш дорту-биле берген-дир» деп, Чехословакияның «Руде право» солуну бижээп. Оларга харыы принципиалдыг болгаш кедергей билдингир: тайбынның политиказын ССРЭ чайгылыш чокка чорудар дээп. Делегейниң амгы байдалында бергелер болгаш дүшкүүрлүг чорук чайлаттынып болур болгаш чайлаттынган-даа турар ужурлуг деп, Совет Эвилелиниң удуртулгазы санап турар.

Социалистиг дем каттыжылгазын быжыглаары СЭКПниң моон соңгаар-даа бирги чергенин чугула ужур-дузалыг сагыш салышкыны болур деп, СЭКП ТК-ның Чиигине секретары Ю. В. Андропов меделээн деп. Германдемократтыг Республиканың «Нойес дойчланд» солуну ондазаай чүгле 80 дөрбелчин метрни кылган. Чаа Шагаан-Арыгда, Чаа Чаа-Хөлдө, Хаиыраканда болгаш 586 дугаарлыг КМК-да тудуг коллективтери объектилерии ажыглалга киргеринии графигин үзүп, ажылдың темпизин кудулатканнар. Оон кол чылдагааннарын адаайн. Ол болза тудуг организацияларының удуртукчуларының, профэвилел болгаш комсомол организацияларының тудугжуларын будүрүкчүдүт ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургуспайн, объектилерии тудуг материалдары-биле эки хандырбайн, кижи күүнү ажыглалга киреп объектилерже мөөңневейн, ажылдың темпизин бедидип, оон ажыктыын чедип албайн турарының чижектери-дир. Ол ышкаш тудуг бригадаларын бот-оруглга-чарылгаже шилчидери, оларның материал-техниктиг хандырылгазын быжыглаары негелдеден хожудап турар.

Тудуг материалдарын хумагалаар, камнаар чорук кайладаа куду деңиелде тургустунган. Ажыл-агыйжы эвес тавариылгалар-биле демисел ам-даа кошкак. Күш-ажылдың бедик культуразы, тудуг шелүүнүң үлегерлиг, «эңме-секселиг болуру дээш шимчээшкин эгелевээн. «Шагопартяжстрой» трестиң удуртукчулары ажылчыннарның билиг мергежилин бедидер, оларны өөредир ажылды четпес чорудуп келген. Районнуң барык бүгү тудуг организацияларында инженер-техниктиг кадрлар чедишпес. Ажылчыннарның ажылдап үнер, кирер чоруу хөй.

Ажылда бар четпестерни дарый чайлаткаш, чылдың артыш калган үезинде күш-ажылдың темпизин шапкынчыдып, оон ыыпарлыг болуруп чедип ап туруп, юбилейлиг чылда алган планныг онаалдаларын чедишкиннии күүседирип — тудугжуларның мурнунда турар сорулга ол.

С. ОНДАР.

ЧЕТПЕСТЕРНИ ДАРЫЙ ЧАЙЛАДЫР

Бир ай ажыг хире болгаш юбилейлиг чыл доостур. Бо хүнперде үлетпүр болгаш тудуг коллективтери социалистиг хүлээлгелерии хуусаа бетинде күүседир соруглалыг ажылдап турарлар. Эрткен айларда Улуг-Хем районнуң тудуг организацияларында күш-ажылчы коллективтер планныг онаалдаар күүседир талазы-биле чамдык эки түңнелдерни чедип алган.

Район төвүнде, совхоозтарда чаа тудуглар хөй-биле немешкен. Ылангыя капитал тудугну улам ынай экижилериниң дугайында СЭКП райкомуның VI пленумунга чугаалашкан соонда ажылдың темпизи элээп бедээн, оон ыыпары экижий берген. Ол дугайын чер-черде партия организацияларының хуралдарынга чугаалажып көргеш, түскай хемчеглерии ажылдап кылган. ССРЭ-ниң тургустунганының 60 чылынга уткуптур калбарган социалистиг чарыш тудуг организацияларының аразында калбарган. Социалистиг чарыштың түңнелии ай санында үндүрүп, оон тиилекчилеринге моральдыг болгаш материалдыг детки-мчеии көргүзүп турар. Мооң мурнунда ыяшкаш, күш-ажылчы маргылдааның мурнуку одуруун № 18 КМК-да РСФСР-ниң алдарлыг тудугжузу А. Ф. Ягодининиң, № 2 КМК-да М. Е. Лопсаңның, Б. Т. Ооржактың бригадалары эзлеп турарлар.

Будүрүлге планнарын ай, квартал санында доктаамал күүседи келген коллективтер эвээш эвес. Чижээ, Шагаан-Арыгның септелге-тудуг участогу эрткен айларда бодунуң күзүү-биле кылыр тудуг-монтаж ажылдың ниити хемчээлин эрткен чылдың бо үеизбиле деңнээргe 1,5 катап, күш-ажылдың будүрүкчүлүүн 30 ажыг хуу улгаттырган. Чаа Шагаан-Арыгда № 18 КМК-ның тудугжуларының күш-ажылчы көргүзүглери эрткен чылдыңдан элээп бедээп.

Тудугжуларның ажылында бир эки чүве бар. Ол болза ажыллага киирген объектилерии шынары экижий турары-дыр. Бир эвес эрткен чылын «эки» деп демдек-биле хүлээп алдынган объектилер ажыглалга киргеи ниити тудугларның 30,9 хуузу турган болза, бо чылдың эрткен үезинде ол көргүзүг 43,3 хуу болган.

Тудуг организациялары ниити билиг школаларын шефке алган. Ам Чаа Чаа-Хөлдүң, Ак-Туругнуң, Шагаан-Арыгның № 1 школаларында өөреникчилер тудуг херээн өөренип эгелей бергеннер. Ак-Туруг суурда профессионал-техниктиг училище ажылдап турар. Ындыг өөредилге чери бо чылын Шагаан-Арыгга ажылдап эгелээр.

Үстүнде айтыгган четпестерден аңгыда капитал тудугнуң ажылында шыңгыы четпестер бар. Тудугжу коллективтериниң ажылында кол түңнел — күүсеи планныда кордүнген кол фондуларны ажыглалга киирери, капитал салыышкынын долузу-биле ажыглаары болгаш тудуг-монтаж ажылын күүседири болур. Бо кол көргүзүглер-дир. Районнуң тудуг организацияларының хөй кезии ону боттандырып шыдаваан. Район тудуг-монтаж ажылдары кылыр планын бо чылдың эрткен үезинде 57,9 хуу күүсеткен. Дыка хөй акша-төрегги чедир ажыглаттынмайн барган. Тудуг-монтаж ажылдарының хемчээлин № 586 КМКның коллективи 10,3, № 20 КМК—28,7, № 3 КМК—9,8 хуу кудулаткан. Эрткен чылдың бо үезинде бир кижиге онаалтыр ажылдан кылыышкын 5379 рубль турган болза, бо чылдың амга чедир 4853 рубль болган. Бо чылын № 586 болгаш № 2 КМК-лар үш чурттална тудуун ажыглалга киирер графигин үскен. Совхоотар ажыл-агый аргазы-биле 240 дөрбелчин метр чурттална шелүүн ажыглалга киирер тургаш, ыяшчага чедир чүгле 80 дөрбелчин метрни кылган. Чаа Шагаан-Арыгда, Чаа Чаа-Хөлдө, Хаиыраканда болгаш 586 дугаарлыг КМК-да тудуг коллективтери объектилерии ажыглалга киреринии графигин үзүп, ажылдың темпизин кудулатканнар. Оон кол чылдагааннарын адаайн. Ол болза тудуг организацияларының удуртукчуларының, профэвилел болгаш комсомол организацияларының тудугжуларын будүрүкчүдүт ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургуспайн, объектилерии тудуг материалдары-биле эки хандырбайн, кижи күүнү ажыглалга киирер объектилерже мөөңневейн, ажылдың темпизин бедидип, оон ажыктыын чедип албайн турарының чижектери-дир. Ол ышкаш тудуг бригадаларын бот-оруглга-чарылгаже шилчидери, оларның материал-техниктиг хандырылгазын быжыглаары негелдеден хожудап турар.

Тудуг материалдарын хумагалаар, камнаар чорук кайладаа куду деңиелде тургустунган. Ажыл-агыйжы эвес тавариылгалар-биле демисел ам-даа кошкак. Күш-ажылдың бедик культуразы, тудуг шелүүнүң үлегерлиг, «эңме-секселиг болуру дээш шимчээшкин эгелевээн. «Шагопартяжстрой» трестиң удуртукчулары ажылчыннарның билиг мергежилин бедидер, оларны өөредир ажылды четпес чорудуп келген. Районнуң барык бүгү тудуг организацияларында инженер-техниктиг кадрлар чедишпес. Ажылчыннарның ажылдап үнер, кирер чоруу хөй.

Ажылда бар четпестерни дарый чайлаткаш, чылдың артыш калган үезинде күш-ажылдың темпизин шапкынчыдып, оон ыыпарлыг болуруп чедип ап туруп, юбилейлиг чылда алган планныг онаалдаларын чедишкиннии күүседирип — тудугжуларның мурнунда турар сорулга ол.

С. ОНДАР.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

КАЛБАА-БИЛЕ АЖЫГЛААР

⊙ **ПРАГА.** ЧССР-ге үш мун үлетпүр роботтарын амгы беш чылдың төнүүзүнге чедир бүдүрер. Чондурар станоктарны, дарганналга-пресс машиналарын ажылдадырынга, ЧССРниң улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларының эптелге болгаш склад ажылдарынга «механиктиг дузалакчыларны» калбаа-биле ажыглаар.

Хөй күш негеттинер ажылдарны бүрүн механизастаарын болгаш будүрүлгелерге технологтуг чорудулгаларны сайзырангайжыдарын айтыкап ниити национал программаны республикада ажылдап кыгап. Чижээ, автоматтыг кайналга комплекизинин чаа дериг-хереккелдери — күш-ажылдың будүрүкчүдүүн 60 хуу бедидер арганы бээр. Ол комплекти будүрериң Детва хоорайда машина тудуунуң заводунуң коллективи шиигээдип алган.

Совет специалистериниң дөрт киржилгези-биле Чехословакия Социалистиг Республикага робот тудуушкынүн чедиишкиннииг боттандырып турар. Кандыг-даа будүрүлгеге боттары түсиайлап ажылдап шыдаар роботтарның «үшкү салгалын» чогаадырын ийи чурттарның конструкторлары амгы беш чылда боттандырар деп турар. Чижээ, демирнип кестирер болгаш чондурар станоктарга ажылчын күзүн солуур автоматтыг манипуляторларны олар ам бээп чогаадып кылган.

РОСТОКТУҢ АЖЫЛЧЫННАРЫНДА

⊙ **БЕРЛИН.** Совет Эвилиидеи келген судноларның чүктерии дүжүрүп база оларга чүктерии түдүрүп турар Росток хоорайның далай өртээлиннин ажылчыннары, бригадалары бо хүннерде бедик кедүрүүшкүн-биле ажылдап турар. Өртээлдиң дуржулгалыг чүдүрүкчүлери муң тонна чүктү дүжүрериие эң-не эвээш үени — 5,8 шакты чарыгдап турар.

Чүктерии дүжүрер болгаш чүдүрер ажылдарны механизастаапының күсела-биле/ күш-ажылдың будүрүкчүлүүн бедидерии олар чедип алган. Герман Демократтыг Республикада эң улуг өртээлдиң ажыл-ишчилери ССРЭ-ниң тургустунганының 60 чылынга төлептиг ужуражыр дээш социалистиг чарышты улам-на калбарып турар.

Улусчу эрге-чагырганың чылдарында Ростоктуң өртээли Балтиң далай эриилде транспорттуң эң улуг белдыри болган.

ЧАА ДЕРИИШКИН

⊙ **БУДАПЕШТ.** Мишкольцта В. И. Ленин аттыг комбинатка чаа конвертор цехиниң дериишкини доозулган. Чаа цехтиң тудуу дооступ, ажыглалга киргени-биле холбаштыр комбинатка продукция будүрери барык ийи катап өөвүдээр. ССРЭ-ниң тургустунганының 60 чылынга алдар болдурган социалистиг хүлээлгезин тудугжулар хуусаа бетинде күүседип, цехтиң дериишкинин бедик шыпарлыг боттандырган. Чаа цехти дорип кылырында совет херекселдерии калбаа-биле ажыглаан болгаш Венгрияның 60 ажыг будүрүлгелери ол чаа тудугга киришкеп. Комбинаттың будүрген продукциязының кол нуруузун аку-дуңма социалистиг чурттарже чорудуп турар.

Конвертор цехи дерээни — В. И. Ленин аттыг комбинаттың хөгжүлдезинде чугула төчада болган. Комбинаттың бүгү төөгүзү ийи чурттарның металлургтарының кады ажылдажылгазы-биле сырый холбашкан. Венгрияның болгаш Совет Эвилелиниң будүрүлге коллективтериниң кады ажылдажылгазының ачызында Мишкольцтуң металлургтары чиг-этти болгаш энергиязы каминг ажыглавышаан, сөөлгү чылдарда 80 миллион форинт акшалыг камналгазын чедип алган.

(СЭТА).

Ангола Улус Республикада чаа өөредилге чылында эге болгаш ортумак школаларның үш миллион ажыг сургуулдары өөренип эгелээн. 1974 чылда Ангола хамаарышпас чорукту чедип алганының будүүзүнде турганындан дөрт катап хөй өөреникчилер болгаш студентилер АУР-да амгы үеде өөренип турар. Өөредилгениң чаа программаларын чогаадып кылып талазы-биле улуг ажылды боттандырып турар. Патриотизмниң, интернационализмниң, күш-ажылды хүндүлээриниң, республиканың революстуг чаалап алыышкыннарын камгалаарынга белен болур чоруктуң ёзузунга аныяк салгакчыларны кижизидеринче улуг кичээнгейни өөредилге программаларында угландырып турар.

ЧУРУКТА: Анголаның школачылары.

СЭТА-ның фотохроникази.

Швейцариянын Люцерна хоорайынга болган шыдыраа талазы-биле делегей олимпиадазынга ССРЭ-ниң эр болган херээжен улустуң шилиндек командалары тинлекчилер болган.

ЧУРУКТА: ССРЭ-ниң спорт комитединге совет шыдыраачыларны хүлээп алган үеде (солагай талазындан)—Г. Каспаров, Н. Гаприндашвили, А. Белявский, Н. Александрия, А. Карпов, М. Чибурданидзе, А. Юсупов, Н. Иоселиани, Л. Полугаевский болган М. Таль.

В. ЗУФАРОВТУҢ фотозу.

ТЕАТРНЫҢ КӨДЭЭЖЕ МАРШРУТТАРЫ

«Мал ажылынын продукциязын бүдүрериниң болгаш ону садарының талазы-биле социалистиг хүлээлгелерни бүрүн күүсеткенин «Динамо» совхозтуң ажыл-ишчилери оруңкү-биле илеткен тур». Ындыг телеграмма-рапорттуг Москвада Евг. Вахтангов аттыг театрның артистери Волгоград областтың Нехаевск районунда боттарының көдээ өнүктеринден алган.

Вахтанговчуларның хоочун өнүктери — Москваның «Динамо» заводунуң ажылчыларының эгелеп тургусканы уран чүүлдүң болган күш-ажылдың ол эвилели он беш чыл мурнунда-ла тургустунган. Ол будүрүлгениң чорутканы— 25-муңчулар 1929 чылда-ла Хопрнуң эриктеринге совхозту тургускаш, боттарының ажылдап турганы заводунуң адын ады тывыскан. Волгоградтың ховуларынга оон соонда үш коллективтерниң: заводтуң, совхозтуң болган театрның төлээлери ужурашкан, боттарының аразынга кады ажылдажылганың керээзин чарганнар.

Оон эгелээш-ле вахтанговчулар көдээде өнүктеринин ажыл-херектериже кичээнгейин улгаттырган, а совхозтуң ажыл-ишчилери театрның чогаадыкчы амыдыралын доктаамал хайгаараар апарганнар. Кады ажылдажылганың хевирлери анча-аңгы. Ол — көрүкчүлер конференциялары, бот-тывынгыр уран чүүлге дуза, кады организастааны дыштанылга кежээлери. Бедик дүжүттүң мастерлери-биле кады Р. Симоновтуң, М. Ульяновтуң, В. Лановойнуң, В. Шалевичиниң болган сценаның өске-даа мастерлериниң кады тырттырган чуруктарын сонуургал-биле көрүп турдум. Найыралдың ындыг арыннырын көргүскен хей-хей чурук-тарны альбом кылдыр кылган, театр директору С. Кантураның кабинединде шыжагда салган.

Театрда тургустунган шеф дузазы чедиреринин комиссиязын ол удуртуп турар.

— Моон мурнундагы шеф дузазы деп адап тургашывыс— ам кады ажылдажылгаже шилчий берген—деп, Сергей Петрович чугаалады.— Боттарывыстың кедээ өнүктеривисти-бис ылангыя «Он үшкү дарга» деп шинчиң маадырлары деп санаар бис. Ол шин бистиң театрда чедишкиниг үнүп турар. Сценада көргүзүп турарывыс, кайы-бир көргүзүгүнүң техниктиг шын тургузуунда безин эвес, а амгы үениң кодээ ишчизиниң моозу-шынарын шын тургузуп көргүзеринге бистиң кедээ өнүктеривистиң дузазы азжок улуг. Оларның мурнунга оре чок артары артистерге база күзенчиг. Кедээ суурнуң ажыл-ишчилерин уран чүүлге хандыкшыдар талазы-биле олар боттарындан хамаарыкыр бүгү-ле чүүлдерни кылып турарлар.

Оон тодаргай чижээн көргүзерге мынды. Театрның чаа сезону ажыттынган ол кежээ Г. Мамлинниң «Коңгалар» деп шинээ үнүп турган чүве. Бүлүктүң москвачыларга көргүзүп эгелээни ол ажылы-биле Томск областың «Чернореченский» совхозунуң ажыл-ишчилери таныкып апкан болган. Вахтанговчулар аңаа чайын аалдап чораан чүве-дир.

Шилерлиг ынай-бээр үнүүшкүнер үезинде кедээ ажыл-агыйның ишчилеринге оюн көргүзери — театрның чаагай чаңчылдарының бирээзи болган. Уран чүүл ажылдакчыларынга 1971 чылда «Кодээге культура-шеф ажылдарын улам экижидер дээш» деп кыйгырыгны үндүргеш, театрның идейлиг чечен чогаал амыдыралын колдуунда тодарадып турар ындыг хүлээлгелерни театрның артистери боттарынга алган.

Арбатта театрдан чурттуң эң кыдыкы булуңнарынче артистерниң маршруттары үнүптер. Вахтанговчулар эвээш эвес үнүүшкүннерни Москва областның колхозтарынче болган совхозтарынче кылып турар. «Евг. Вахтангов аттыг театрның артистери — Москва чоогунуң суурларының ажыл-ишчилеринге» деп тускай чарлалдыг бөлүктүң составында театрның эң дээре ажылдары кирип турар. Ол шиилерге билеттерни Москва областның кодээ ажыл-агыйының ажыл-ишчилериниң мурнакчыларынга тараадып турар. Вахтанговчулар 50 муң ажыг кедээ көрүкчүлерге бараан-боон турар.

Кодээнин ажыл-ишчилер биле чогаадыкчы кады ажылдажылга Бүгү-эвилелдиң социалистиг чарыжының тинлекчилериниң аразынче вахтанговчуларны идип үндүрген болган ССРЭ-нин Культура министерствозунуң болган ВЦСПС-тиң шилчнир Кызыл тугун оларнын чаалап-алырынга улуг идигни берген. Евг. Вахтангов аттыг театр—чурттуң кол делгелгезининг коллективтиг киржикчизи. ССРЭ-ниң УАЧД-нин павильонунарының бирээзинде — оон культура-шеф ажылдарының дуржулгазын көргүскен. Вахтанговчуларның 35-и—«Кодээге культура ажылынга шеф дузазы чедиреринин тергиин» деп хөрек демдектерниң эдилекчилери. Хөй-ниитиниң улуг шимчээшкини — уран чүүлдүң болган күш-ажылдың эвилелин быжыглаарынга коллективтиң улуг-хуузу ынчаар үйелеткен.

О. СВИСТУНОВА.
СЭГА-ның корр.

АДА-ИЕНИҢ ХАРЫЫСАЛГАЗЫ

Таңды районнуң Владимировка өртүмек школазында башкылар коллективи ада-иелер-биле харылааны ажыжиделиринче угланган практиктиг хемчегларни чорудуп турар.

Өөредилге чылының эгезинде өөредилге болгаш кижизидилге ажылдарының чаңгыс аай перспективтиг планын ажылдап кылган. Ында класс удуртукчуларынга, ылаңгыя аныяк башкыларга, ажыктыг сүмелерни бергилээн.

Класс бүрүзүнге ада-иелер хуралдарын ниитил план ёзугаар эрттирип, уруглар кижизидилгезинге демниг харылзааны тудуп турар. Өөренikчининг хүн чурумун, бажыңга кичээл кылырының, күш-ажыл кижизидилгезининң, уругларның назы-хар аайы-биле онзагай байдалдарының дугайында башкыларның арга-сүмелерин ада-иелер алгылаан. Класс удуртукчуларынга деткимче көргүзер бөлүктерни үлегерлиг ада-иелериниң аразындан сонгуп алганнар.

Школада доктаамал ажылдаар комиссия база тургустунган. Ону ада-иелер комитединиң даргазы, совхозта партбюро секретары Зифа Зарфовна Газеева удуртуп турар. Оон составында школаның класстан дашкаар ажыл чорудар органи заторунган эгелээш, суурда хөрээженнер чөвүлелиниң даргазы болгаш кодээ Советтиң депутаттары кирип турар.

Өөредилгези кошкак, чурумуг багай, хайгаарал чок өөренikчилерни үчётка ап, оларның бажыннарынга барып, чылдагаанын тодарадып келген. Чамдык ада-иелерни комиссияның мурнунга тургустуруп, кодээ Советтиң чанында административ тиг комиссияга киргизээн.

Берге кижизидилгелиг уругларны доктаамал, шынгыы хайгаараалга алган. Уругларын өг-бүлеге кижизидиринин талазы-биле үлегерлиг, школа-биле сырый харылзаалыг ада-иелер бисте хөй. Оларга малчын Хуна, совхоз ажылчыннары В. Сорокин, З. Кама, М. Бочкарёва, О. Борбак, З. Блинова, пенсионерлер Ч. Долзат, К. Канчыыр-оол, бригадир Ю. Федорченко болгаш оон-даа өскелер бар.

Оон-биле чергелештир өөренichи уругларның өөредилгезинче, кижизидилгезинче кичээнгей салбас, школа-биле харылзаа чок ада-иелер база бар. Бо талазы-биле не Евдокия Жуйкованы каш улаа сагындырып келе-даа, түнелеп чок, оон уруу Ира сөөлгү үеле школаже келбестээн, оглу Витя хөй-шак үзүп, багай өөренип турар.

Борис Оюн, Доржу Хеймер-оол оларның 4-кү класста оолдары сөөлгү ийи ай иштинде үш удаа оор херек кылып турганнар. Ефрем Кудрявцев, Маадыр-оол Санчат, Мария Радонская, Бичe-оол Эренчин, Ирина Килина, Карыма Шигжирмаа ышкаш школа-биле харылзаа чок ада-иелер база бар. Оларның уруглары чылдагаан чок кичээлдер үзер, сагылга-чурумуг багай, өөредилгези кошкак болуп турар.

Оон аңгыда интернатта чурттап, күрүненiң долу хандырылгазында турар чамдык уругларның ада-иелеринде школа-биле харылзаа чок, чарбыттынар хөөннер бар. Шалың акша алганының баштайгы хүннеринде чамдык ада-иелер арагалаап туруптар, уруглары кичээлге белеткенмес, дуңмаларын ажаарынга өйлежип, школага келбейн баар. Шак ындыг өг-бүлелерже рейдини организастап, түнелин чугаалажып турар бис.

А. ХЕРТЕК.

АЖЫКТЫГ

Оренбург. Маңаа болуп эрткен эмчилерниң спортчу медицина талазы-биле эртем конференциязынга Москванын, Свердловскинин, Ярославльдын, Тюменьниң болгаш Россия Федерациязының өске-даа хоорайларындан колкол специалистер киришкеннер.

Эртенги сула шимчээшкиннер комплекизи амгы үеде кижинин хүнзедир сергек ажылдаарынга чедишпес. Шынгаш хүнүң-не ажык агаарга чартык шактан эвээш эвес үеде маңнап, чалаг-терге мунуп, база хаактаары ажыктыг.

Аныяк болгаш ортумак назылыг кижилерге шимченгир оюннар хоккей, футбол, баскагары конучуг ажыктыг.

СПОРТ • СПОРТ • СПОРТ

СПОРТ ШКОЛАЗЫНЫҢ САЛБЫРЫНДА

Владимировка суурга Бай-Хаакта спорт школазының салбырын ажыктандан бээр ам беш чыл ашкан. Баштайгы чылында спортка сонуургаладыг, элээди болгаш эге класстарның 15 уругларны хүлээп алган турган болза, бо өөредилге чылында оларның саны 100 кижи четкен.

Аңаа лыжа спортунуң талазы-биле күзелдиг уругларны хаара тудуп, мергежилии чоорту бедидер соруглары салган.

Сентябрь, октябрь айларда, спортчу хөтерлиг чадаг маннашкан уругларны бо-ла көрүп болуур турган. Аваангыр, шимченгир чорукка организмни дадыктырын эгелээни ол.

Амгы үеде суур чоогунда даглар эдээ, аргалар иштинде чаашкан харның кыры-биле лыжа орууп үндүрүп, дистанцияларның хемчээлин тодарадып, хүн санында белеткел ажылдары чоруп турар.

Бо чылын спортчулар быжыг, чиик, оккур, эки шыпаглыг 25 ажеш лыжаларны алганнар, Өөренichилерниң барык шуутузу ГТО-нуң нормаларын дужааган. Бирги разрядка 9 кижини белеткээн. Школаның спортчулары чылдан чылче район, республика маргылдааларынга киржип, шаңналдыг черлерни үргүлүү чаалап ап келгеннер. 1982 чылдың кыжынында республиканың школачыларының маргылдаазынга элээди бөлүк бирги черни ап, чемпион атка толептиг болган, а пионержи болук ийиги черни эзлээн.

Лыжа, биатлон талазы-биле Сибирь зоназының бирги черидээш Канскиге, Барнаулга болган маргылдааларга база багай эвес киришкеннер.

Тренер башкы Леонид Васильевич Казанцевтиң өөренikчилери Олег Саяты — 20 харга чедир аныяктарның, Мира Камаа — пионерлерниң республика чемпионнары болганнар. Маңаа спортче баштайгы базымын эгелээн Константин Огнёв Красноярскиниң спорт техникумун доосканы, Богучанда «Урожай» экитура спорт ниитилелиниң даргазында деппиттирген.

1981 чылда республика школачыларының чемпионну бирги разрядчы Анна Самбуу Красноярскиниң пединститудунда өөренмишаан, маргылдааларга доктаамал киржип, шаңналдыг черлерни эзлеп турар.

Спорт школазының үндезилекчизи болгаш директору Леонид Васильевич Казанцев районда мактадыг кижилерниң бирээзи. Ол маңаа ортумак школа дооскан соонда ажылдап эгелээш, бо чылын Кызылда күрүненiң педагогика институдун бот-өөредилге-биле чедишкинниг дооскан.

Бо чылын болуп эрткен башкыларының августа чөвүлел хуралынга Таңды райкуусомуң даргазы Т. Тюлюш кылган илеткелинге Л. В. Казанцевтиң ажылый эки деп үнелээн болгаш аңаа хүндүлел бижиктэ тывыскан.

А. САМДАН.

МАССАЛЫГ МАРГЫЛДАА

Ноябрь 19—21 хүннеринде Кызылга ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 60 чыл ооңгуратаскаактан Тыва АССР-ниң команда ийи-биле база хууда бирги чери дээш профвилелдерниң хөй кижи киржикчилиг шыдыраа маргылдаазы болуп эрткен. Ол маргылдаага Кызылдан болгаш республиканың аңгы-аңгы районнарындан 62 киржикчи чыылган. Оларның аразында республиканың чемпионнары чораан М. Хомушку, М. Адыг-оол, Ч. Оюн, Х. Ондар олар база маргылдаага киришкеннер.

Эр улустуң маргылдаазын адды болүкке чаргаш, уттурган кижи-ле үнүп турар кылдыр олимпий система-биле чоруткан. Болүк ийи-биле дараазында тинлекчилер илерээн: В. Асатов, М. Кенин-Лопсан, Д. Куулар, П. Беркович, В. Бузыкаев, Ю. Быков. Оон соонда болүктериниң тинлекчилериниң аразында контрольдуг үезин 30 минута кылдыр кызырган кижи бүргүзүбиле ойнаар маргылдаа эрттирген. Ол маргылдаага В. Бузыкаев, М. Кенин-Лопсан, Д. Куулар олар өскелериниң уткаш, бо хой киржикчилиг солуун маргылдааның тинлекчилери болганнар.

Херээжен улустуң маргылдаазынга 14 шыдыраачы киришкен. Аңаа ийиги разрядчы Д. Сат чемпион болган. Е. Бай-Кара ийи дугаар черде, үш-дөрт дугаар черлерни С. Хайдып биле Ч. Сагды үлешкеннер.

Команда талазы-биле бирги черни чырыдыышкын, дээди школалар болгаш эртем албан черлериниң профвилел обкомунуң найыралдыг коллективи бүзүрелдин-биле чаалап алган. Ийи-үш дугаар черлерни күрүне албан черлериниң болгаш медицина ажылдакчыларының командалары үлешкеннер.

Профвилелдерниң шыдыраа маргылдаазының чемпионнары В. Бузыкаев болгаш Д. Сат олар РСФСР-ниң 1983 чылдың январьда зоналар ааны-биле болуур маргылдаазынга республиканың адын камгалап киржир эргени чаадап алганнар.

Н. ШИШИГИН.
маргылдааның кол судьязы.

ХАЙЫМНАШКАН

Хоккейге чурттуң чемпионадының беш үжураажылгалары болуп эрткен. «Салават Юлаев» спортчу клубтуң хоккейжилери маргылдаадан үнериниң кырында келгеш, 2:0 санга «Трактор» командазын удуп алган, оюнну уламчылаар артталыг болганнар. Ийи санны удурланыкчызының хаалгазынче Смирнов киргеш.

Ижевскиге ЦСКА-ның ойнакчылары «Ижстальды» 8:3 санга утканнар. Тинлекчилерден ийи-ийи санны Быков, Макаров олар киргеннер.

«Спартак» биле «Крылья Советов» 2:2 санга хайымнашканнар. Аңаа эң сөөлгү санны Шевелев киргеш.

Даразында, «Торпедо» «Химик»-биле ойнаан, база-ла ийи-ийи санга хайымнашканнар.

ҮРЕР-ХӨӨГЖҮМ ОЙНАП ЧОРААШ

Чайның башкы айы үнүп келген. Төрээн черге чонуң амыдыралы өскижөн тайбың чаагай үе турган. Ынчан Тыва Арат Республиканың чаа Конституциязын республиканың девискээринге арбан, суму аайы-биле бүгү чонга калбаа-биле таныштырып турган болгаш Х Улуг Хуралга хей чадалыг соңгулда кампаниязы чоруп турган чүве. Мен ынчан Чөөп-Хемчик кожуунунуң Теве-Хая сумузунуң арево суму комитединиң секретары болуп, арево кожуумунуң кежигүү турган мен. Ынчангаш улустуң Х Улуг Хуралынга арбандыг сумуга, а сумудан Чөөп-Хемчик кожуунунга делегатка соңгуурл келген турумда, Чөөп-Хемчик кожуунунга Тыва Арат тың революстуг шеринниң толээлекчизи Кыргыс Дечин үрер хөөгжүм кезээнге шериг назылыгдардан тускай чыылда кылын чеде берген. Ынчангаш тос оол тускай шылгалданы эрткеш, Чадаанадан Кызылче хапкан бис.

Арат тың революстуг шеринге чедип келгеш, таптыгла чеди хонган турувуста, Ада-чурттуң Улуг дайзыны эгелээн, оон соонда ол өөрүмден дорт кижи дайзынның бүгү чылдарында шериг албанын хөөжүмге эрттирген бис.

Ол-ла үеде улуг назылыг шериг музыкантылар база шериг назыны четпээн-даа оолдар-биле бистиң оркестриниң составын көвүдедип турганбыстар. Бистиң музыка кезээвиске янзы-бүрү национал-дыг орус, тыва болгаш татардаа, кыдат-даа оолдар кады өөренип, чурттаан турдувус.

Ынчангаш бистиң музыка кезээвисти Совет Эвилелинден чаладып келген тускай эртемниг композиторлар болгаш музыка башкылары — Леонид Израйлевич, Алексей Аксёнов, Ростислав Миронович болгаш өскелер-даа нотага болгаш үрер-хөөгжүмге өөредип, боттарының арга-сүмелерин берип келген. Оон ачызында делегейниң болгаш орус шылгарапгай ыры музыказын болгаш совет композиторларның бижээни патриоттуг ырларны, совет чонуң кайгамчык күш-ажылын, оларның маадырлыг чоруунун дугайын болгаш маадырлыг Кызыл Шеригниң Төрээн чурт дээш чайынначак тинлелгелерин алган-йөрээн кайгамчык ырлар тыва черге диңмиреп эгелээн.

Кайгамчыктыг тыва, орус болгаш совет ырлар үрер хөөгжүмчүлериниң күүселдезинбиле Тыва черге чаңчылдың эгелээнининң эң-не пенгерээй үези ол болуу берген. Оон иштинде «Дунайның чалгыы», «Амурнуң чалгыы», «Маңчүрияның кожагарларыйда», «Уттундурбас ынакшыл», «Күскү уйгу» деп вальстар, «Ак-кок аржыылчыгаш», «Мээң ынаам» деп ырлар Тываның улуг-даа, аныяк-даа кижилериниң тааланчыг аялгалары апарган.

Ол ышкаш совет композиторларның патриоттуг ырлары «Фронт чанында арыгда», «Үш танкист», «Аъттыг шериг», «Дөп хемде аныяк казак», «Катюша», «Отчугаш», «Карацгы дүне», «Делгем ак оруктан», «Чер-бажында», «Сулико», «Чаркылышкын», «Уделге», «Чапаев» болгаш «Шорс» дугайында дээш оондаа өске хөй-хой ырларны АРШ-тың үрер хөөгжүм кезээ Тываның бүгү районнарынга хөөгжүмүүн тааланчыг аялгалары-биле чонга бараалгадып, аян тудуп келген.

Ынчангаш бо бүгү болза совет чогаалчыларның, композиторларның кайгамчык ырларын дайын үезинде тыва черге иептередиринге. Тыва улуска совет культураны таныштырарынга бичe эвес үжүр-дүзалыг салдарны чедиргеп.

Ынчан тускай билиг чедиң алган чаңгыс-даа тыва композитор кижи биске чок турган. А. Чыргал-оол биле Р. Кенденбиль Тываның театр училищезинге өөренип турган.

Совет тускай эртемнилериниң ачы-дузазында Аваттың революстуг шеринниң хөрээнинин иштинден «Сагыштың марыжы», «Чылча шаңар», «Тудчуушкунче», «Таңды Ууланың марыжы» деп таваа ырлар, аялгалар тургустунуп келгилээни ол үеде дыка өөрүпчүг боон, Тываның девискээринге чонуң хей-аъдын кедүржүп турганывыс ол.

Бистер ол-ла маршлар-биле бир-ле дугаарында Тывадан фронт чоруткан эки турачы совет хамаатыларын үдээп бис, оон соонда тыва танкистерни, дараазында тыва эки турачы эскадронну совет кызыгаар турган Борбак-Хаакка чедир үдээш, кажан олар эрес-маадыр тулушкан фронтудан эвээ келирге, Енисейнин паром аксынга база-ла ол «Саяның марыжы» хөгүүр, үяранчыг марш-биле үткүп алганывысты тыва эки турачылар ам-даа утпаан, а харын «Тулчуушкунну» фронт шөлдериниге ырлажып чораан келгеннер.

Тываның Совет Эвилелиниң составынга эки тура-биле каттышканының 38 чыл болган ССРЭ-ниң тергүүтүнгенының 60 чыл юбилейинде аңаа бодуун кижи мен безин сактып бодап олурарымга шынап-ла совет улус-биле тыва улустуң шаг төөгүден үзүп келген аксы-дүжүмээ падымээлы дайын үезинде улам бөгжыккан.

Ол үеде бистиң шериг кезээвиске безин дайынның бүгү чылдарында орус дайынчылар тывалап, а тыва дайынчылар орустап-даа турар, чаргыс өг-бүле дег. бижүүр найыралдыг апарганывысты сактып кээрге, бистиң Коммунистиг партиявыстың денгежээлиниң ынчаар национал политиказының Тыва черге боттанышкынының база бир херечизи болуп турган-дыр.

Дайынның конучут кадыгдошкун чылдарында бистиң кезээвис Каа-Хемниң суурларынга, Өвүрнүң Чаа-Суурга, Барыын-Хемчиктиг, Чөөп-Хемчиктиг, Улуг-Хемниң Бии-Хемниң девискээринге чурттакчы чонуң турлаг-хонаштарынга музыкалыг концерт-биле аалдап чораанывыс конучут солуун боон чораан болгаш ол үеде чораан чер бүргүзүнге чонуң кайгамчыктыг патриоттуг кадүргүүшкүнү чүгле ниити дайзынны чылча шаварлаадырлыг Кызыл Шеригге бүгү тала-биле дузалаар деп сеспеген оске сес турбаан болгаш. «Бүгү-ле түвени фронтуже!» деп лозун-биле ажылдап, улуг Совет Эвилели-биле найырадыг улам бызыглаарынга үлеглаан турган.

Тываның чонунуң оттуунга совет музыканы пенгередир, оны пропагандалаар талазы-биле чамдык эки салдарны ол аян-чоруктар, дайынчы походтар ынчан чедирип турган.

Оон аңгыда ынчан дайын үезинде патриоттуг дайынны ыдарыы тыва радио дамчыдылгазынга үрер хөөгжүмүүн күүселдези-биле база доктаамал дамчыдып турдувус.

Я. НОРБУ.
шериг музыкантызы чораан.

Юристиң консультациязы

НЕМЕЛДЕ ШӨЛЭЭ

СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болган ВЦСПС-тиң 1979 чылдың декабрь 13-те «ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйында ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның ажылдан үнер-кирер чоруун эвээжедир болгаш күш-ажылдың сагылга-чурумун улам ыңай быжыглаар дугайында» доктаалының 13-кү пунктузунда үлетпүр, кедээ ажыл-агый, тудуг, транспорт, харылзаа, геология болгаш Гидрометкүрком системазының будүрүлгелеринде болгаш организацияларында ажылдан турар ажылчыннарга база албан-хаакчыларга 1983 чылдан эгелеп, чаңгыс будүрүлгеге үзүктел чок күш-ажыл стажы дээш 3 хонуктуң төлевирлиг немелде шөлээни бээри көрдүнгеп.

Ук немелде шөлээни бээрине херек стажты 1980 чылдың январь 1-ден эгелеп саналыр. Үш хонуктуң немелде шөлээнин чүгле 15 хонук шөлээни кижилер алыр.

Үш хонук немелде шөлээни 1983 чылда эдлечелиг шөлээже үнер кижилерге моон адаанда чүрүм ёзугаар бээр. Үш хонук шөлээни долузубиле алырда, үстүнде аныскан будүрүлге черлериниге адыңдаваан, а шалыңы долузу-биле азы чамдыкы кадагалаттының артып турган үезин (шөлээ күрүне болган хой-ниити хүлээлгезин, шериг албанынга турган үезин дээш оон-даа оске). 3. Шериг албанындан хаданган хүнден эгелеп (орукка чораанын саналаска) 3 ай иштинде мурнунда ажылдап турган черинге катап ажылдай бергенде, оон шериг албанынга турган үезин стажка кирер саналыр. 4. Ларааш үр а ж ы л кылыр аргазын чидиргеш, күрүненiң социал камгаладылгазының дузаламчызын ап турган үезин. 5. Хөрөөженнериниң үш хонук немелде шөлээ алыр ажылга турганы, бөжүүрү-бээде, уруг эмзирер алы хар чедир үрүлүг болганындан оске ажылга турган үезин. 6. Үстүнде будүрүлгелерге партия, комсомол болгаш профвилел организацияларынга хостаткан ажылга турган үезин. (Бир эвес хостаткан ажылга кирер мурнунда азы оон соонда немелде шөлээ алыр ажылга турганда). 7. Тускай курстарже, профессионал-техниктиг, тускай ортумак болгаш дээди өөредилге черлеринче квалификациязын бедидери-биле будүрүлгечери чоруткарда (өөренip мурнунда азы дооскан соонда, немелде шөлээ алыр ажылга турганда, өөренген үезин үзүк чок стажка катап саналыр).

Үстүнде айыткан будүрүлгелериниң болгаш организацияларының составында турар культура-чымыдыышкын, кадык камгалал, чуртталга-коммунал, амыдырал хандырылга, садыг, хой-ниити чемнелге черлериниде болгаш өске-даа кылып турар ажылы будүрүлге-биле дорт холбашпаан кижилерге үш хонук немелде шөлээ бээри көрдүнмээн.

Ажылчын азы албан-хаакчы чылдагаан чокка ажыл шагы үскен азы ажылга эзирик турган дээш администрация болгаш профвилел комитеди 3 хонук немелде шөлээни шуут казын каап болуур. А мнчаарга 1979 чылда үнген доктаалга үндезилеп, транспорт, тудуг, кедээ ажыл-агый, оңнуг болгаш кара металлургия ажылдакчыларынга үзүк чок күш-ажыл стажы дээш тургускан немелде шөлээлерни ажыл шагы үскен азы ажылга эзирик турганы дээш администрация болгаш профвилел комитеди 3 хонук чедир эвээжедип болуур. А бир эвес ажыл хүнүн 3 хонуктан ой үскенде немелде шөлээни азып каап болуур.

А. АЖИ.
профвилелдерниң Тыва область чөвүлелиниң юрист-консультантызы.

АЙГААР

Бөгүн республикага бүргеп, аязыр, чамдык черлерге бичии хар чаар. Соңгу-барыын угланыышкынныг хаттын дүргени секундада 2—7 метр. Агаарның температуразы дүне— 20—25 градус, чамдык черлерге 14—19 градус соор. Автоуруктарга бичии хар чаар, чүвениң кестүүр 10 км. Кызылга бүргеп, аязыр. Хар чагбас. Агаарның температуразы хүндүс — 10—12, дүне — 20—22 градус соор.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

КИНО

НОЯБРЬ 25-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: Тристан-биле Изольда» 10.00, 12.40, 17.30, 20.10. «Дайзының ажоонинде» 15.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Кино чыындызы» 9.30. «Дорт салгакчы» 10.50, 13.35, 15.30. «Адырлыышкын» 17.30, 20.10 шактарда.

«ВОСТОК»: «Специальнозунга хынналда ажыл» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Кинг-конг ярип» 17.00, 19.50, 20.00 шактарда.

ЧАРЛАЛ

Кызылдың уран чүүл училищезинин культура чыындыышкын ажылдарының салбыры «Бот-тывынгыр театр коллективиниң режиссеру» деп мергежилге сургуулдарны өөредир. Аңаа 10 класс дооскан аныяктарны хүлээп алыр. Киредиг 1983 чылдың январь 5-тен эгелеп ССРЭ төөгүзүнге (аас-биле), орус дыл болгаш литературага (чогаалдыг бижинр) экзаменнер дужаар. Оон аңгыда чүве дыннаарын, сактып алырын, басня номчуурун, шүлүк чугаалаарын, уран номчулга кылырын база көөр.

Директорнуң адынга бижээн биллириишкинге дараазында документтерни кожар: аттестат (бодуң), 286 майык ёзугаар эмчи шынзылгазы, 3×4 см хемчээлдиг 4 фото-чурук, өг-бүле байдалының дугайында шынзылга. Паспортуң болгаш шериг биледин бодуэккеш көргүзер. Биллириишкиннерни декабрь 25-ке чедир хүлээп алыр.

Училищенiң адреси: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, 2.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: ИНДЕКС 67000

667000. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажын № 3. Телефоннары: Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң орулекчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысаалгалыг секретарының 2-23-35, секретарлаттың 2-23-35 партнийже амыдырал болгаш совет тургузут коллистериниң 2-37-13, пропаганда киллизиниң 2-31-75, культура киллизиниң 2-23-54 кедээ ажыл-агый киллизиниң 2-21-47 үлетпүр киллизиниң 2-31-75, чагаа киллизиниң 2-41-27, информация киллизиниң 2-20-60 корректорларның 2-27-41 бухгалтериянын 2-12-45, солуп келбейн баргында 2-32-75 телефонче долгаар

Чагыг № 1960.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле эргелелиниң типографизы. (Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажың № 1).

ТС—01542

Бүгү чүрттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 273 (12063) | 1982 чылдың ноябрь 26, пятница | 1925 чылда үндезилеттингеш | Өртээ 3 кеп.

СЭКП Төп Комитединиң ноябрь Пленумунуң шиитпирлерин болгаш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң чаа болуп эрткен сессиязының материалдарын, бүгү совет улус-биле бир дөмей, Тыванын ажылчы чоннары калбаа-биле таныжып, изии-биле деткип турар.

ПАРТИЯНЫҢ ПЛАННАРЫ— ЧОННУҢ ПЛАННАРЫ

ТАЙБЫҢ— ААС-КЕЖИИ ОЛ

Бистер, совет кижилер, дайын деп чүл, оон уржуктары кандыгыл деп чүвени эки билир бис. Бистер дайынның оду катап хөрлээлеп үнүп келирин кажан-даа күзевес бис. Совет кижилерниң күзели ындыг. Совет Эвилелиниң чоюубиле оон Коммунистиг партиязының үнү чангыс, олар түдуш болгаш ханы харылзаалыг дээрзин СЭКП Төп Комитединиң ноябрь (1982 чыл) Пленумунга СЭКП Төп Комитединиң Чингине секретары Ю. В. Андроповтуң чугаазында долузу-биле илерел турарын бистиң республика типографиязының коллективи, бүгү совет кижилер-биле бир дөмей улуг үүлдүргүнүүшкүн-биле билип, хүлээп ап турар.

Бо хүннерде делегейде дүшкүүрлүг байдал шоолуг чавырылбаан. Делегейниң аңгы-аңгы дилеринде оттуг точкалар бар. Ол чорук совет кижилерни дүвүредип турар. Аңаа хамаарыштыр эш Ю. В. Андроповтуң Пленумга мынча деп чугаалааны кончуг чөптүг: «Бегүн делегей байдалын тодарадып турар бергелер болгаш дүшкүүрлүг чорук ажып эртинген түрүп болур болгаш ажып эртинер-дээ үжүрлүг деп санап турар бис. Бир эвес бодуңун келир үеле айымыла таварыштырарың күзевес болза кижи төрелгетеен боо-чепсектерни эндере бүдүрер чоруктар-биле болгаш дайыннар-биле кеззээ шагда эптежип шыдавас». Мында хөй тайылбырның херээ чок. Тайбын дугайында айтырыгны чүгле бот-боттарын күндүлежир чорукка үндезилеп, ийи таланың чугаалажышкынналарының ачызында чедип ап болур дээни ол ышкажыл. Тайбын — аас-кежии ол. Ынчангаш совет кижилер партияның болгаш күрүненин тайбын политиказын деткип, аңаа шалыпчы күш-ажылы-биле харылап турар чылдагаанын ында.

Типография коллективиниң өрүлге пеги октябрь айның бүдүрүлге планын 108,5 хуу күүсеткен. Мен бодум хуумла од оңаалдамны 129 хуу боттандырдым. Төрээн партиямның тайбын дээш политиказынга мээң күш-ажылчы харыым ол.

В. ДОРЖУ,
республика типографиязының өрүкчүзү, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады.

ҮЛҮҮС КИИРЕР БИС

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Ю. В. Андропов чугаазынга чоннуң хереглеп барааннарын бүдүрери ковүдедиринче болгаш шынарын экижидиринче улуг кичээнгейни 1983 чылдың планында салдынганын демдеглевишаан. чоннуң хереглеп барааннарын бүдүреш чүгле көвүдерии эвес, а оон шынарын экижидерин кол сорулга кылдыр айытkан. Ол биске, садыг шугумунуң ажылдакчыларынга база хамааржыр. Шынап-ла бараанналрның шынары чугула айтырыг. Үениң негелдезинге дүүштүр даараан, чараш, эптиг идик-хепти садыл алыкчылар сеткил ханыл алыр болгай. Ынчангаш Пленумга ол айтырыгны чугулалап көргенин чүүлдүгээүүшкүн-биле хүлээп алдывыс.

Садыл алыкчыларның негелде-хереглелдерин долу хандырып, садыгның бедик культуразын чедип алыры — бистиң мурнувуста кол сорулга. Ынчангаш магазинниң делгиирлеринге хереглелдиң чугула бараанналрны үзүктелбезинбиле барааннар-биле бистиң хандырып турар черлер-биле быжыг харылзааны тудуп турар бис. Ол ажыл-херекчи харылзаалар ам оон-даа быжыгар. Бистиң магазинге кирип турар бараанналрның шынарынга хамаарыштыр ону бүдүрүп турар бүдүрүлге черлеринге боттарывыстың сана-онаалывысты, сүмевисти киирер бис.

Кызыл үлетпүр садыныңың «Детский мир» магазининиң коллективи СЭКП ТК-ның ноябрь Пленумунуң материалдарын моон соңгааргы ажылынга удурутула кылдыр хүдээп алган.

И. ДЕКАБРЬ.
садыгжы. Күш-ажылдың Кызыл Тук орденниг эдилекчизи.

СОРУК КИРГЕН

СЭКП ТК-ның ноябрь (1982 чыл) Пленумунуң шиитпирлерин, аңаа СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Ю. В. Андроповтуң ханы уткалыг чугаазын улуг кичээнгей-биле номчуп, таныштым. Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың иштики база даштыкы политика талазы-биле сорулгаларын ында тодаргай айыткан-дыр, ону бүгү совет улус-биле бир дөмей сеткил ханызындан үүлдүгүзүнүп деткип тур мен.

Эш Ю. В. Андроповтуң чугаазында айыткан үүлдер болгаш түнелдер бистиң моон соңгаар ажылдаарывыстың программазы болур. Ылаңгыя тудугжуларның ажылында четпестерни илереткеш, чүүл кылырып айыткан. Ол четпестер бистиң тудуг эргелелиңге, бригадага база хамааржыр.

Тудуг-монтаж ажылдарының шынары куду, күштерни болгаш хөренгилерни ашгыаңгы объектилерже тарадыр октаар болгаш оске-даа четпестер бар, оон уламыдан тудуглар чогуур үезинде ажыглалга кирбес таварылгалар бар. Ол четпестерни болдурбас дээш кызымак ажылдан тургаш, тудугнуң ажыглалга киирер хуусаазың кызырарын, ажылдың шынарын экижидерин, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидерин бистиң бригаданың кежигүннери хүлээнип турар.

Бо чылдың эрткен айларында 232 муң рубльдиг тудуг-монтаж ажылдарын бистиң бригада кылып тургаш, 260 муң рубль чедирип, планывыс ажыр күүсеткен бис. ССРЭ-ниң тургустунганының 60 чылынга төлептинг ужурашыр, он бирги беш чылдың үшкү чылында чедишкинниг ажылдаарынга таарымчалыг байдалды тургузар дээш кызымак ажылдан турар бис.

А. КҮЖҮГЕТ,
«Тыва даг-дүгү тудуг» эргелинде бригадир. Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң онгу чыыжының чедиги сессиязы

ТӨРЭЭН ЧУРТТУҢ ЧЕЧЕКТЕЛИИШКИНИ ДЭЭШ

Коммунистиг тургузуушкуның канчаар-даа ажок улуг планнары бистиң чүрттүн күрүне эрге-чагыргазының дээди органы — ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязының кичээнгейиниң төвүнде туруп турар.

Экономиктыг болгаш культура тургузуушкунунуң талавы-биле партияның салган ааз-чаа сорулгаларын депутаттар күрүне болгаш ажылкерекчи ёзу-биле чугаалажып, оларны амыдыралга боттандырарының тодаргай оруктарын айытканнар.

Совет кижилер Коммунистиг партияны долгандыр сырый каттышпышаан, боттарының күштерин болгаш аргаларын Төрээн чүрттүң аас-кежиинге болгаш чечектелиишкинниге бараалгадырынга долу шиитпирлин-биле ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 60 чылын үткүп турарлар.

Делегейниң амгы нарын байдалының үезинде партия совет улустуң тургузукчу тайбың ажыл-ижин хандырар, бистиң чүрттүн политиктиг болгаш экономиктиг эргеажыктарын идегелдин-биле камгалаар дээш бүгү чүүлдерни кылып турар. Ол тиилээн социализмниң чүртүнүң, бурунгаар депшилгелиг бүгү кижи төрелгетениң идегели болгаш чөленгижи — ССРЭ-ниң күрүне кызыгарларының дээш болбазының дугайында база улуг сагыш салып турар.

ЭВИЛЕЛ СОВЕДИНДЕ

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Эвилел Соведи палаталарының хуралдаар залында ноябрь 24-те эртенгиниң 10 шакта ажылын дагыр эгелээн.

Эштер Ю. В. Андропов, Г. А. Алиев, М. С. Горбачев, В. В. Гришин, А. А. Громыко, Д. А. Кунаев, Г. В. Романов, Н. А. Тихонов, Д. Ф. Устинов, К. У. Черненко, В. В. Щербицкий, П. Н. Демичев, В. И. Долгих, Т. Я. Киселев, М. С. Соломенцев, И. В. Капитонов оларны депутаттар диннеттир, үргүлүүлелдиң адыш часкаашкыны-биле утказын.

Хуралды ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Эвилел Совединиң Даргазы А. П. Шитиков эрттирген.

Бүгү совет кижилер-биле бир дөмей, Москва чоогунуң коммунистери, бүгү ажылчылары СЭКП-ниң XXVI съездизиниң айыткан сорулгаларын боттандырарынга ленинчи партияның сыныш дивес утланышкынын бадыткаан СЭКП ТК-ның чап-чаа болган Пленумунуң шиитпирлерин изии-биле чүүлдүзүүнүп турар деп, СЭКП Москва обкомунуң бирги секретары депутат В. И. Конотоп чугаалаан. Эш Ю. В. Андроповтуң аңаа чугаазында киргеп бүгүле чүүлдер болгаш түнелдер бистиң улузувустуң амыдыралыы эрге-ажыктарынга таарыштыр турар.

Хожудан турар ажыл-агыларже Москва области улуг кичээнгейни салып турарын оратор медээлеэн. Беш чылдың төнчүзүнге чедир бүгү колхозтар болгаш совхозтар күрүне планнарын күүседир болгаш каража чок ажылдаар ужурлуг деп сорулга салдынган.

Совхозтарның «Детскосельское» дээр специализастаза бүдүрүлге каттыжышкынының погаажылар бригадири депутат В. Р. Паршина чер болгаш мал ажылының продукциязының эң чугула хевирлерин бүдүрериниң планнарын каттыжышкыш чедиишкинниг күүсеткенин демдеглээн. Көдээ ажыл-агыйны хүжүдеринге күрүне хөй материалдыг болгаш сан-хөө курлавырларын берип турар. Ол курлавырлар ажыктыг кылдыр ажыглаттынган турарын чедип алыры кончуг чугула. Көдээге машиналарны хөйүү берип турар, ынчалзажок күш-ажылдың комплекстиг механизастаарын чедип албайн турар. Ылаңгыя ногаа ажылында болгаш мал чемнери бүдүрериндe дыка хөй ажылдарны хол-биле кылып, хөй күштү чарыгдап турар.

Коммунистиг партияның ленинчи национал политиказының амыдыралчы күштүүн Совет Литваның чижээнге ол республиканың Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы депутат А. С. Баркаускас тодаргай көргүскен. Өндүр улуг дем каттыжылгазында — ССР Эвилелинде бактаан турарывысты боттарывыстың эң дээди үнелиг чүүлүвүс кылдыр санаар бис. Бистиң чедиишкиннеривис — маргыш чок боттуг чорук-тур. Бөгүн оны эң калгаалыг дайзын безин маргыжып шыдавас. Ындыг түрбүже АКШ-тың администрациязының ыят чокка күткүп турары империализмниң өмээржикчилери социализмче идеологтуг болгаш психологтуг шавар халдашкынын күштелдирип турар. Бистин улустарывыстың бузулбас чаңгыс эвин олар кажан-даа чайгылдырып шыдавас! — ону бистиң дайзынарывыс билип алзынар.

Кировабадтың алюминий заводунуң аппаратчиги депутат А. Я. Маилов улус ажылагый планнарын күүседиринге, Аъш-чем программазын боттандырарынга Азербайджанның ажылчы чоннарының салыышкынының дугайын сессияга илеткен дыннаткан.

Улам эки, улам бүдүрүкчүлүг, күштерни долу берип ажылдаар ужурлуг бис, ынаар төрээн чүртүвүстүн күүү-шыдалы бистин ак сеткилдиг болган чогаадыкчы ажыл-иживистен хамааржыр дээрзин улуг билиишкин болгаш бедик харысалга-биле үгаап турар бис деп, бо ажылчын медеглээн. Партияның айтышкынарын амыдыралга чедиишкинниг боттандырар дээш республиканың ажылчы чоннары күштерин, чогаадыкчы энергизын болгаш арга-мергежилин харамнаймас деп, Азербайджанның ажылчын ангызының өмүнээзинден СЭКП ТК-га, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинге ол бүзүреткен.

Улус ажыл-агыйынга амгы үениң техниказын неперединиң айтырыгларынга ССРЭ-ниң прибор тудуушкуунуун, автоматчылдыга чепсектединиң болгаш башкарыышкыч системаларының министри депутат М. С. Шкабардня докталаган. Адырга эң чоокку үеде эртем болгаш техника талазы-биле кол угланышкын прибор тудуушкунунуң продукциязын микроэлектроникут болган элементилиг базааже дүрген шилчидери болур деп, ол онзалап демдеглээн. Ол чорук күш-ажылчы болгаш материалдыг курлавырларны дыка камнаар, прибор болгаш саналга техниказының кол техниктиг характеристикаларын бедидер арганы бээр.

Коммунист болгаш ажылчын кижи болганымда, чүрттүн хөгжүлдезиниң планнарының болгаш көргүзүглериниң кайы хире улуг хемчээлдиниде кол чүүл совет кижи дугайында, бистерниң шүтүвустүн аас-кежиивистин дугайында, Чер кырынга тайбың дээр дугайында сагыш салыышкыны кирип турарын бодум болгаш кады ажылдан турар өөрүм билип турар деп чүвени чугаалаарын күзеп турмен деп, Тбилисиниң «Центролит» дээр шуткулга заводунуң шуткукчулар бригадири депутат Г. Н. Куртанидзе медеглээн. Ол дээш чүгле чаңгыс «четтирдим» деп чугаалап каары четпес. Партияның болгаш чазактың кичээнгей салыышкынынга ажыл-ижи-биле, хууда күш-ажылчы салыышкыны-биле харылаар херек.

Чүрттүң чөөн талакы районнарының бүдүрүкчү күштерин улам ынай комплекстиг хөгжүдер талазы-биле план болгаш бюджет төлевилелиниве көрдүнген хемчеглерни сибирьжилер сеткил ханыышкыч биле утканын Кемерово облкүүскомунуң Даргазы депутат Ф. В. Попов дыннаткан.

Кузбасстың чоңун аъш-чембиле хандырарының айтырыын канчаар шиитпирлеп турарының дугайын ол чугаалап тура, бүдүрүлгелериниң чүс-чүс дузалал ажыл-агыйларын тургусканын, областың ажылчы чоннарының хууда ажыл-агыйлары быжыглып турарын демдеглээн.

ССРЭ-ниң Аъш-чем программазын боттандырарынга Рязань областын көдээ ажылшчылериниң салыышкынының дугайын партия обкомунуң бирги секретары депутат Н. С. Приезжев чугаалаан. Көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинин ажыктыын бедидеринин, оны индустриалдыг оруукче шилчидерининг чугула курлавырларының бирээзи мелиорайия болуп турарын ол демдеглээн. Ам ону область черин сайзырадыры-биле чангыс аай комплекске улуг хемчээлдерде чорудуп турар.

Туркмен ССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы депутат Б. Язкулиев бистиң планнарывыс болза, тайбыныың болгаш тургузуушкунунуң планнары бооп турар деп чугаалаан. Бүгү-ле эвилелдешкен республикаларда ышкаш, Туркменияда ажылчы чоннарның чаагай чоруун болгаш культурлуг деңнелин бедидерин ол планда көрүп турар.

Татар АССР-ниң Октябрь районнуң Кульбаево-Марасин көдээ Совединиң күүскомунуң даргазы депутат Г. С. Садретдинова көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелериң индустриализастарынга болгаш көдээге социал-культура чаартылгаларын чорударынга чер-чер Соведиттериниң ролюнүн улам улгадып турарының дугайын чугаалаан.

Көдээ ажыл-агыйның чамдык ажылдарын четтес механизастаанының болгаш көдээ черлериниң оруктарының багай боол турарының үржүүндан күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн куду, дүжүттүн эвээш боол турарынче кичээнгейни депутат угландырган.

Республиканың Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы депутат А. Дуйшеев Киргизияның ажыл-ишчилериниң чедиишкиннериниң дугайын чугаалаан, ол черниң үлетпүрүнүн шиикын хөгжүдезинин дугайын дыннаткан.

Суттаттыг черлерни улам калбаа-биле ажыглалга киирер-биле кылыр ажылларын улам калбартырының, ол ышкаш көдээ ажыл-агый продукциязын болбаазырадып кылыр бүдүрүлге черлерин улгатырарының чугулазын депутат демдеглээн.

Армян ССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы депутат Б. Е. Саркизов ол республиканың ажылчы чоннарының чүрттүн чангыс ай улус ажыл-агыйының комплекизин хөгжүдерниге үлүүн улам улгаттырып, уламна хөй чүүлдерни чүртка бээринче чүткүп турарының дугайын дыннаткан.

Эвилел чагыргазында түрүү чамдык заводтарның чиг-эт чедиишпезиниң чедир ажылдайын турарын депутат демеглээн.

«Эстонславец» бүдүрүлге «Чүрттыжышкынының «Виру» деп шахтазында дагжылар бригадири Э. В. Вахт кывар сланцыларны казып тыварының болгаш ажыглаарының айтырыгларының дугайын чугаалаан.

Оратор Эстонияның сланец тывыкчыларының чедиишкиннериниң дугайын дыннаткаш, ол чиг-этти кажы тывар дериг-херекселдериниң күүсүүн улам улгаттырар болза, оларның ажылы улус ажыл-агыйынга улам-на улуг ажык-дүвалыг болурун демдеглээн.

Таджик ССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы депутат К. Маххамов 1983 чылдың планнарын чүрттүн болгаш эвилелдешкен республикаларында эрге-ажыктарынга дүжүүн турарын демдеглээн. Таджикистанга улус ажыл-агыйынын кол-кол адырларын шапкыны-биле хөгжүдерин. Морнуу-Таджик бүдүрүлгедевиекээр комплекизинин күүсүүн улгаттырарын планда көөрүн турарын ол дыннаткан.

Кемер чылда чүрттүн күрүне планының болгаш бюджеттиң төлевилелдерин Эвилелдин Соведиге чугаалажып көөрүүн-биле доозулган.

Үелдиг адыш часкаашкыны-биле утказынар.

Хурал Национадлар Совединиң Даргазы Т. П. Рубенинн даргалаашкыны-биле боол ыткен.

Сессияга көөрү-биле киирген беш чылдың үшкү чылының планы болгаш бюджеди бистиң чүрттүн экономиктиг болгаш камгалал күүсүүн улам быжыглап база хөгжүдеринче, совет кижилериниң материалдыг болгаш үгаан-бодал хереглелдерин долдур хандырарынче, бүгү эвилелдешкен республикаларның экономиказын болгаш культуразын улам чеҗектелдиреринче угланган деп, Узбекистанның Компартиязының Ташкент кооркомунун бирги секретары депутат У. У. Умаров чугаалаан.

Улустун чаагай чоруунга дугайында ол сагыш салыышкынны Ташкентинин болгаш бүгү Узбекистанның ажылчы чоннары билип турарлар.

1983 чылдың планының болгаш бюджединиң төлевилелдеринде айыттынган сорулгаларның нарының болгаш харысалгалыын крайның ажылчы чоннары билип турар деп, Красноярск крайкүүскомунуң дээргазы депутат И. Ф. Татарчук чугаалаан. Крайның бүдүрүкчү күштерин комплекстиг көгжүдериниң талазы-биле чазактың ап-чорудун турары хемчеглеря чүрттүн чөөн талакы районнарының экономиктиг күүсүүн шалыкыны-биле хөгжүдерининң дугайында сагыш салыышкынны илередип турар-дыр.

Крайның капитал тудуунда байдалдың дугайын чугаалаш, ол талазы-биле четпестерниң дугайын депутат айыткан.

Таджикистанда улуг девискээр — бүдүрүлге комплекизин тургузун турары, энергетиканың объектилерин тудары — республиканың бүдүрүкчү күштерин шалыкыны-биле хөгжүдерининң үндезинин боол турар. Ол дугайын Ф. Э. Дзержинский аттыг «Таджикгекстильмаш» заводтуң партком секретары депутат Х. Абдуллоев чугаалаан. Кылыгаанын шынарын экижидер, оларны кылыр материалдарны камнаарының талазы-биле заводтуң коллективи эвээш эвес үүлдерни кылып турарын ол чугаалаан. Ынчалза-даа ол заводка чиг-эт берип турар бүдүрүлге черлериниң бүрүүзу-биле ажылдың саадаар чоруу база бар боол турар.

Профэвилелдериниң Литва республика төвүлелиниң дар-

(Төнчүзү 2-ги арында).

НАЦИОНАЛДАР СОВЕДИНДЕ

Кремльдиң Улуг ордузунга ноябрь 24-те эртенгиниң 10 шакта ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Национадлар Совединиң хуралы ажыттынган.

Эштер А. Я. Пельше, В. В. Кузнецов, Б. Н. Пономарев, Ш. Р. Рашидов, Э. А. Шеварднадзе, М. В. Зимянин, К. В. Русаков, Н. И. Рыжков оларны депутаттар үргүлүү-

СЭКП обкомунда, республиканың Министрлер Чөвүлелинде, профоблчөвүлелде болгаш ВЛКСМ обкомунда

КЫШТАГЛААШКЫН: мал бажын менди камгалаар, хөй продукцияны алыр

1982—83 чылдың кышкы үезинде малды менди кыш ажырар, мал ажылының продуктуларын бүдүрерин болгаш садып алырын көвүдедир дээш социалистиг чарыштыг организастаар дугайында докталдың СЭКП обкомунуң бюрозу, республиканың Министрлер Чөвүлели, профоблчөвүлел болгаш ВЛКСМ обкому хүлээп алган.

СЭКП-ниң XXVI съездизиниң болгаш партия ТК-ның май (1982 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш республиканың партия, совет, профэвилел болгаш комсомол организациялары, көдээ ажыл-агыйның удуртукчулары, специалистери болгаш бүгү ажыл-ишчилери ССРЭ-ниң 60 чылынга үткүштүр социалистиг чарышты калбартып, чамдык эки чедиишкиннерни чедип алган дээрзин ук докталда демдеглээн. Мал продуктуларын күрүнеге садар талаачыбиле тос айларның даалгазын республика ниитизя-биле күүседиккен. Оларның белеткели эрткен чылдың ол үеде деңнелиинден бедик.

СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң болгаш ВЛКСМ ТК-ның «1982—1983 чылдың кышкы үезинде мал кыштаглаашкынын чедиишкиннинг эрттирери, мал ажылының продуктуларын бүдүрерин болгаш садып алырын көвүдедир дээш Бүгү-эвилелдин социалистиг чарыжын калбартыр дугайында» докталдыга харыы кылдыр хөй-хөй совхозтарның, бригадаларның, фермаларның коллективтери, мал ажылының мурнакчыларын кыштаглаашкын үезинде шалыпчы ажылдаар, мал ажылының продуктуларын бүдүрерин көвүдедир, оон шынарын экижидер, чаш төлдү бүрүн камгалап алыр дээш инициативаны үндүрүп, саалдачы, немелде деңзинги болгаш өскеда бүдүрүлге көргүзүглерин хүннүү немээр дээш социалистиг чарышты калбартын турар дээрзин демдеглээн.

Мал кыштаглаашкынын чедиишкиннинг эрттирер, мал продуктуларын бүдүрерин болгаш белеткелин көвүдедир талазы-биле мурнакчы совхозтарның, бригадаларның, фермаларның, ажыл-агыйлар аразының бүдүрүлгелериниң, дузалал ажыл-агыйларның болгаш өске-даа организациялардың инициативазын партия обкомунуң бюрозу, республиканың Министрлер Чөвүлели, профоблчөвүлел болгаш ВЛКСМ обкому деткээн.

Мал кыштаглаашкынын чедиишкиннинг эрттирер, фермадарның продуктулуг чоруун бедидер, эътти, сүттү болгаш мал ажылының оске-даа продуктуларын бүдүрерин көвүдедир дээш социалистиг чарышты районнар, совхозтар, бригадалар болгаш фермалар коллективтериниң, көдээ дузалал ажыл-агыйларының, Сельхозтехкүркомунуң салбырларының, белеткел болгаш болбаазырадылга бүдүрүлгелериниң, мал ажылында бүгү ажылчыннарның аразында дээштиг калбартырын, фермаларның, чемгерилге цехтериниң техниктиг хандырылгазын боттандырарын, машиналарны болгаш дериг-херекселдерниң ажылын үзүк чок болдурарын, хол-биле кылыр аар ажылдарны механизастаарын, малга чемни болбаазырадырын, малдың болгаш кушгун продуктулуун бедитпишаан, оон ажыглалын экижидерин, мал продуктуларын чогуур үезинде хүлээп алырын болгаш болбаазырадырын, оон бедик шынарлыын болгаш чидириг чок болурун хандырарын СЭКП райкомнарынга, хооррайкүүскомнарга, Көдээ ажыл-агый министерствозунга, «Скотопром» треске, Көдээ ажыл-агый продуктуларын садарының болгаш шынарының талазы-биле күрүне инспекциязынга, Сельхозтехкүркомга, республиканың боттары бүдүрүлгелерлиг министерстволарынга болгаш ведомстволарынга база дузалал ажыл-агыйлыг организацияларгa, партия, совет, профэвилел болгаш комсомол организацияларынга, совхозтарның удуртукчуларынга болгаш специалистеринге даскан. Организакчы болгаш масса-политиктиг ажылды бо сорулгаларга дүүштүр чорударын айыткан.

1982—1983 чылдың кышкы үезинде мал кыштаглаашкынын чедиишкиннинг эрттирер, мал ажылының продуктуларын бүдүрерин болгаш садарын көвүдедир дээш райкомнарның, совхозтарның, ажыл-агыйлар аразының болгаш көдээ ажыл-агыйның өске-даа бүдүрүлгелериниң коллективтериниң, бригадаларының, фермаларының база көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң мурнакчыларының республикада социалистиг чарыжының негелделерин бадылаан. Социалистиг чарыштың түнелдерин 1982 чылдың октябрь 1-ден 1983 чылдың июль 1-ге чедир көргүзүглерни өөренип көрүп тургаш, 1983 чылдың июль 1-нин байдалы-биле үндүрер.

Совхозтар аразының социалистиг чарыжының түнелин кварталда бир катап, эң сөөлгүзүн — 1983 чылдың июль 1-ге; салбырлар (бригадалар, фермалар, дузалал ажыл-агыйлар) аразының, малчыннар, кадарчылар, чылгычылар болгаш мал ажылында өскеда ажылчыннарның аразында чарышты айда бир катап, сүт-бараан фермаларының ажылчыннарының — он хонуктан үндүрерин СЭКП райкомнарынга, райкүүскомнарга, профэвилел райкомнарынга, ВЛКСМ райкомнарынга, совхозтарның партия, профэвилел, комсомол организацияларынга, министерстволарга болгаш ведомстволарга, дузалал ажыл-агыйлыг бүдүрүлгелерге болгаш организацияларга сүмелээн.

Бүдүрүлгениң шиитпирлиг участоктарынга коммунистерниң чедишкиннинг күүселдер болгаш организациялардың партия ажылчы коллективтериниң, бригадаларының, фермаларының база көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң мурнакчыларының, ажылчы чоннуң ажыл-ишчилериниң, дузалал ажыл-агыйларның болгаш өске-даа организациялардың партия обкомунуң бюрозу, республиканың Министрлер Чөвүлели, профоблчөвүлел болгаш ВЛКСМ обкому деткээн.

Мал кыштаглаашкынын чедиишкиннинг эрттирер, ферма-дарның продуктулуг чоруун бедидер, эътти, сүттү болгаш мал ажылының оске-даа продуктуларын бүдүрерин көвүдедир дээш социалистиг чарышты районнар, совхозтар, бригадалар болгаш фермалар коллективтериниң, көдээ дузалал ажыл-агыйларының, Сельхозтехкүркомунуң салбырларының, белеткел болгаш болбаазырадылга бүдүрүлгелериниң, мал ажылында бүгү ажылчыннарның аразында дээштиг калбартырын, фермаларының, чемгерилге цехтериниң техниктиг хандырылгазын боттандырарын, машиналарны болгаш дериг-херекселдерниң ажылын үзүк чок болдурарын, хол-биле кылыр аар ажылдарны механизастаарын, малга чемни болбаазырадырын, малдың болгаш кушгун продуктулуун бедитпишаан, оон ажыглалын экижидерин, мал продуктуларын чогуур үезинде хүлээп алырын болгаш болбаазырадырын, оон бедик шынарлыын болгаш чидириг чок болурун хандырарын СЭКП райкомнарынга, хооррайкүүскомнарга, Көдээ ажыл-агый министерствозунга, Мелиорация болгаш сут ажыл-агый министерствозунга, Аъш-чем үлетпүрүнүң министерствозунга, Кызылдың болгаш Кызыл-Мажалыктың эът комбинаттарынга, сут комбинадыңга, Сельхозтехкүркомга, Респотребсоюзка, боттарында бүдүрүлгелиг министерстволарга болгаш ведомстволарга база көдээ ажыл-агыйның дузалал организацияларынга даскан. Ол негелделерин район, совхоз, бригада, ферма болгаш өске-даа салбырларга, мал ажылында кижи бүрүзүнге саат чокка чедирер.

1982—1983 чылдың кышкы үезинде мал кыштаглаашкынын чедиишкиннинг эрттирер, мал ажылының продуктуларын бүдүрерин болгаш садарын көвүдедир дээш райкомнарның, совхозтарның, ажыл-агыйлар аразының болгаш көдээ ажыл-агыйның өске-даа бүдүрүлгелериниң коллективтериниң, бригадаларының, фермаларының база көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң мурнакчыларының республикада социалистиг чарыжының негелделерин бадылаан. Социалистиг чарыштың түнелдерин 1982 чылдың октябрь 1-ден 1983 чылдың июль 1-ге чедир көргүзүглерни өөренип көрүп тургаш, 1983 чылдың июль 1-нин байдалы-биле үндүрер.

Совхозтар аразының социалистиг чарыжының түнелин кварталда бир катап, эң сөөлгүзүн — 1983 чылдың июль 1-ге; салбырлар (бригадалар, фермалар, дузалал ажыл-агыйлар) аразының, малчыннар, кадарчылар, чылгычылар болгаш мал ажылында өскеда ажылчыннарның аразында чарышты айда бир катап, сүт-бараан фермаларының ажылчыннарының — он хонуктан үндүрерин СЭКП райкомнарынга, райкүүскомнарга, профэвилел райкомнарынга, ВЛКСМ райкомнарынга, совхозтарның партия, профэвилел, комсомол организацияларынга, министерстволарга болгаш ведомстволарга, дузалал ажыл-агыйлыг бүдүрүлгелерге болгаш организацияларга сүмелээн.

Будурулгенин шиитпирлиг участоктарынга коммунистер-

(Социалистиг чарыштың негелделерин 2-ги арында паралаан).

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА

ТӨРЭЭН ЧУРТТУҢ ЧЕЧЕКТЕЛИИШКИНИ ДЭЭШ

(Төнчүзү. Эгези. 1-ги арында). газы депутат **А. А. Ференсас** амгы үеде – республиканың үлетпүрү алды хүн иштиинде бүдүн 1940 чылдың иштиизе кылып үндүргени ышкаш, ол хире продукцияны кылып үндүрүп турарын дыңнаткан. Оны аңы-дүңмалышкы бүгү республикаларның харам чок дузаламчызының ачызында чедип алган.

СЭКП-ниң Атяшево райкомунун (Мордва АССР) бирги секретары депутат **А. Т. Куняев** чурттуң агроүлетпүр комплекизин хөгжүдеринче, Аъшчем программазының чугула сорулгаларын боттандырарынче план органнарының улуг кичээнгей салыш турарын демдеглээн. Он бирги беш чылда үлетпүр ажылдакчылары минералдыг чемнишчидилгелерни, техниканы, сиген ажаан алыр болгаш мал чемнери белеткээринің улуг бүдүрүкчүлүг механизмнерин бүдүрүп үндүрерин улам шапкынчыдарын күзеп турар бис.

Чурттуң келир чылга планының болгаш бюджединиң төлевилелдерн кадык камгалалдың болгаш медицина эртемин улам хөгжүдерни бөзә көрүп турар деп, ССРЭ-ниң кадык камгалал министри депутат **С. П. Буренков** чугаалаан. Ол совет кижилерниң калың камгалап, быжыглаарының талазы-биле ап чорудуң турар хемчеглериң дугайын чугаалап турда, дыка хей айтырыгларны черчеге чүүлдүдүп шинтпирлеве чогуурун оралар онзалап демдеглээн.

Якутияның экономиказының шапкын хөгжүдези — Коммунистиг партияның хүн бүрү күүсээгейиниң болгаш дузаламчызының түнелп-дир деп, В. И. Ленин аттыг «Якуталмаз» бүдүрүлге каттыжышкынының чиргинде директору депутат **В. В. Рудаков** моральдыг өөрүшкүнү берип турар деп, Марий АССР-ниң Йошкар-Ола хоорай эмнелгезининң салбыр эргелекчизи депутат **В. П. Мухин** чугаалаан. Көдээ ажыл-ишчилериниң кадының камгалаар медицина албан черлериниң сорулгаларының дугайын чугаалап турда, дыка хей айтырыгларны черчеге чүүлдүдүп шинтпирлеве чогуурун оралар онзалап демдеглээн.

Якутияның экономиказының шапкын хөгжүдези — Коммунистиг партияның хүн бүрү күүсээгейиниң болгаш дузаламчызының түнелп-дир деп, В. И. Ленин аттыг «Якуталмаз» бүдүрүлге каттыжышкынының чиргинде директору депутат **В. В. Рудаков** моральдыг өөрүшкүнү берип турар деп, Марий АССР-ниң Йошкар-Ола хоорай эмнелгезининң салбыр эргелекчизи депутат **В. П. Мухин** чугаалаан. Көдээ ажыл-ишчилериниң кадының камгалаар медицина албан черлериниң сорулгаларының дугайын чугаалап турда, дыка хей айтырыгларны черчеге чүүлдүдүп шинтпирлеве чогуурун оралар онзалап демдеглээн.

Грузияның ажыл-ишчилери Аъш-чем программазын боттандырарынга идепкейлиг киржип турар. Бедик продуктулуг агроүлетпүр комплекизин тургузары болгаш хөгжүдери — эвилелдешкен республиканың партия организациязының докладчызы депутат **Г. А. Алиевтиң** чугаалаанда, Грузияның Компартиязының Аджар обкомунун бирги секретары **В. Р. Папуашвили** чугаалаан.

Чурттуң Күрүне планының болгаш бюджединиң төлевилелдерин Национал дар Советинге чугаалажыры оск-биле дооскан.

Эвилел Советиниң болгаш Национал дар Советиниң каттышкан хуралы

ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Эвилел Советиниң болгаш Национал дар Советиниң каттышкан хуралы Кремльдиң Улуг ордузунга кежээ болган.

Эштер **Ю. В. Андропов, Г. А. Алиев, М. С. Горбачев, В. В. Гришин, А. А. Громыко, Д. А. Кунаев, А. Я. Пельше, Г. В. Романов, Н. А. Тихонов, Д. Ф. Устинов, К. У. Черненко, В. В. Щербицкий, П. Н. Демичев, В. И. Долгих, Т. Я. Киселев, В. В. Кузнецов, Б. Н. Пономарев, Ш. Р. Рашидов, М. С. Соломенцев, Э. А. Шеварднадзе, М. В. Зимянин, И. В. Капитонов, К. В. Русаков, Н. И. Рыжков** оларны депутаттар дицмиттиг, үргүлүүлелдиг адыш часкаашкыны-биле утказа.

А. П. Шитиков хуралды дарталаан.

ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Секретары хенертен мөчээн М. П. Георгадзениң тураскаалыңның сактышкын ёзулалын чымлгаанар кылган.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының орадакчызы, ССРЭ-ниң Күрүлелиниң даргазы депутат **Н. К. Байбаков** 1983 чылда ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүдезининг Күрүне планының дугайында 1982 чылда планның күүселдезининг чоруп турарының дугайында айтырыгларга доктаамал комиссиязының түнелдеринде болгаш депутаттарның 1983 чылдың планының база 1982 чылдың планының күүсеттинип турарының талазы-биле кылган санал-оналдарында айытыган чүүлдерни чугаалажып көргеш, СЭКП ТК-ның май болгаш ноябрь (1982 ч.) Пленумнарының шинтпирлерни ёзугаар бо чылдың болгаш 1983 чылдың планнарында айытыган даалгаларны чедиишкинниг күүселдиринче угланган хемчегдерни боттанылырып чорударын ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниге дааскаан.

Күрүне бюджединиң дугайында айтырыг талазы-биле ССРЭ-ниң сан министри депутат **В. Ф. Гарбузов** түнелсес ап, чүве чугаалаан. Эвилел Советиниң болгаш Национал дар Советиниң он бирги беш чылдың үшкү – чылы — 1983 чылда ССРЭ-ниң Күрүне бюджедин бүгү талазы-биле чугаалажып көргенин ол чугаалаан.

ССРЭ-ниң Дээди Советиниң палаталарының доктаамал комиссияларының материалларында болган депутаттарның чугааларында СЭКП-ниң XXVI съездиниң шинтпирлеринге, хөнүн амыдырал денгээли улам бедизеринге, чурттуң экономиктиг болгаш камгалал күүсүн быжыглаарынче угланган партияның стратегтиг шугумунга ная бюджеттиң полүзү-биле дуглуп турары демдеглеттингеи. Бюджетте көрген акша-хөреңги курлавырлары 1983 чылга ойытынган бүгү-ле социал-экономиктиг сорулгаларны күүселдиринң кандыгаа.

Доктаамал комиссиялар бюджеттиң орулгаларын 1352 миллион рубльге немээрни санналдаан. ССРЭ-ниң 1983 чылда Күрүне бюджединиң орулгаларының болгаш чарыгдалдарының чамдык чүүлдеринге кылдынган эдилгелерни хүлээп алыры чугула деп, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң санаш турарын оратор дыңнаткан.

ССРЭ-ниң Сан министерствозу ССРЭ-ниң Дээди Советиниң амгы сессиязынга бюджеттн чугаалажып көрүп турарының үезинде кылган санал-оналдарны кичээнгейлиг өөренип көргеш, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниге оон түнелдеринин дугайында илеткээр апаарын ол чугаалаан. Алган хемчеглер дугайын депутаттарга чогуур үезинде дыңнадыр.

Депутаттар палаталар аайы-биле аңгы-аңгы бадылаашкыннар-биле ССРЭ-ниң 1983 чылда Күрүне бюджединиң дугайында Хоойлуну чангыс үн-биле хүлээп алганнар.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң кирип келгеч ССРЭ-ниң 1983 чылда Күрүне бюджедин Эвилел Советиниң болгаш Национал дар Советиниң эдилгелерин киирбишаан, орулгалар талазы-биле 354 106 241 мун рубль түңге болгаш чарыгдалдар талазы-биле 353 905 041 мун рубль түңнүт, чарыгдалдардан орулгалар 201 200 мун рубль ажыл турар кылдыр Хоойлу-биле бадылаан.

Улус ажыл-агыйын акшаландырарынга — аар үлетпүрү, тудуг индустриязын, чиик болгаш аъш-чем үлетпүрү, көдээ ажыл-агыйны, транспорттуң, чурттылга-коммуналь ажыл-агыйын болгаш улус ажыл-агыйынын өске-даа адырларын улам хөгжүдеринге чарыгдалдар келир чылын 198 255 961 мун рубль, социал-культура хемчегларинге — 114 205 560 мун рубль, оон иштинде күрүнеин социал страхованне бюджединиң талазы-биле — 43 538 650 мун рубль болур.

Чурттуң камгалалынга акша тускайлаашкыны 17 054 000 мун рубль түңнүг боол турар.

Хоойлуда 1983 чылда эвилелдешкен республикаларның күрүне бюджеттерин база зодараткан.

Эвилел Советиниң болгаш Национал дар Советиниң доктаамал комиссияларының 1983 чылдың Күрүне планын Эвилел Советиниң болгаш Национал дар Советиниң доктаамал комиссияларының киргеи эдилгелерин барымдаалавышаан, Хоойлу-биле бадылаан.

1983 чылда ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүдезиниң Күрүне планының дугайында Хоойлуну бир үн-биле хүлээп алган.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң киирип келгени 1983 чылдың Күрүне планын Эвилел Советиниң болгаш Национал дар Советиниң доктаамал комиссияларының киргеи эдилгелерин барымдаалавышаан, Хоойлу-биле бадылаан.

1983 чылда ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүдезиниң Күрүне планының дугайында Хоойлуну чангыс үн-биле хүлээп алганнар.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги орадакчызының СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү Г. А. Алиевти томуйлаар дугайында санналды ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң киргенин хурал даргазы дыңнаткан.

ССРЭ-ниң Дээди Советиниң депутат **Г. А. Алиевти** ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң бирги орадакчызынга томуйлаар дугайында доктаалды бир үн-биле хүлээп алган.

Оон соонда депутаттар хүн чурумунуң дараазында айтырыын — ССРЭ-ниң Күрүне кызыгаарының дугайында Хоойлуның төлевилелиниң дугайында айтырыгны чугаалажып көөрүнче кирген. ССРЭ-ниң Күрүнеинн аймыл чок чорук комитединиң даргазы депутат **В. В. Федорчук** илеткел кылган.

Национал дар Советиниң хоойлужудулга саналдаар комиссиязының даргазы **И. М. Ярковой** ийи палатаның бо айтырыг талазы-биле эдерини илеткелин кылган.

Хоойлу төлевилела ССРЭ Конституциязынга дүгжүп турар деп комиссиялар санчп турар. Ону ёзугаар алырга, ССРЭ-ниң Күрүне кызыгаарын болгаш девискээрлерин тодарадыры болгаш камгалаары ССР Эвилелиниң эргезинге хамааржып турар. Совет күрүнеинн дашкы политиказының принциптеринин болгаш социалистиг Ада-чурттуң камгалаарының дугайында Конституциянын чүүлдерниге төлевилел даянып турар.

Күрүне кызыгаарларының дугайында Хоойлу төлевилелдин совет социалистиг күрүнеин хөгжүдезининң амгы үе-чалазының байдалдарын болгаш ССРЭ-ниң өске чурттар-биле кады ажылдажылгазының чедип алдынган денгелин барымдаалап, ажылдап кылган. Ол күрүне кызыгаарларының дугайында күштүг боол турар хоойлужудулганы ажылдарының талазы-биле ССРЭ-ниң чурттар аразында керээлериниң негелделерин барымдаалап турар.

ССРЭ-ниң күрүне кызыгаарларының дугайында ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң киирген Хоойлу төлевилелиниң хоойлу-дүрүмнер санналдаар комиссиялар чүүлдүр деп көргеп, Оон-биле кады комиссиялар ол талазы-биле кылдынган чамдык санналдарны болгаш сумелерни өөренип көөрүнде деп санаан, аныа хол-биштыр төлевилелге чамдык өөрүлгелерни болгаш эдилгелерни кылган.

Хоойлу-дүрүмнер санналдаар комиссиялар ССРЭ-ниң күрүне кызыгаарларының дугайында Хоойлуну кылдынган немелдер болгаш тодарадылгалар-биле кады, ол ышкаш айтыгаан Хоойлуну күштүг болдурар дугайында ССРЭ-ниң Дээди Советиниң докладчызының төлевилелин бадылаар санналды киргенин ол дыңнаткан.

Кызыгаар—кожазынче, дашкы чурттарже базар оруктур деп, ССРЭ-ниң дашкы харектер министриниң бирги орадакчызы депутат **Г. М. Корниенко** мөгелээн. Кирасагыштыг болдалары-биле ону шүргүп эртерин күзээчерге ол бижыг шоочалыг. Ынчаза-дээ чаагай керектерге, ажыктыг эргижылгалаарга ол ажык. Совет эрге-чагыргының баштайгы чылдарындан бээр ол ындыг болуп келгеп. Ол эм-даа харын шак ындыг, бирги эллегге кожавыста социалистиг чурттар-биле бистиң кызыгаарларывыста ындыг. Билдингир чылдагааннар-биле Европада кызыгаарларын үрелбес чоруун Совет Эвилелдиң оныа улус ужур-дузалыг кылдыр көрүп келген болгаш көөр-даа. Бир эвес кым-бир кижи минда амгы үениң кызыгаарларынга кыжаныл халдавас чүве болза, Европага тайбын камгалап алдынга-туруп болуур деп чүвени бүгү ниитизе хүлээп көрдүнеп шынныг херек кылдыр санап турар.

Кылат Улус Республикабиле бистиң кызыгаарывыл база найыралдың болгаш чазгай кожа-хелбээ турарывыл кызыгаары болган турарынга белеп чорук совет талелеп каш удаа илерегейлеттинип келгенни оратор чугаалаан. Совет-кылат кызыгаарда бай-дал сөөлгү үеде ооруп-халаг аварыйның сеткиз ханын чыл-биле демдеглеп болур: хемнерниң кызыгаар ластоктарынга судноар хорумнукчуун айтырыгларын ажыл-дерекчи ёзу-биле шинтпирлеп турар, кызыгаар чоогунун карызынга садыглажышкынны тегин эгелеп чорударның дугайында дугуржуушкун чедип алдынган.

Кызыгаар албаны моральдыг бедик шыларлары, мергежилги, билиглерни, чоптуг мөзүнү. Төрээн чуртка кызыгаар чок бердинишкинни нөгээ деп, ВЛКСМ ТК-ның секретары депутат **В. М. Мякин** мөгелээн. Комсомолдуң путевкалары-биле кызыгаар шеригленинче аныяктарны шалап чорударда, ол бүгүнү бармдаалап турар.

Бистиң облазывыс кызыгаар чер деп, Белоруссияның Компартиязының Брест обкомунун бирги секретары депутат **Е. Е. Соколов** чугаалаан. Бистиң чурттувусче кээп гурап кыжлерниң аразында чүгле өөнүктер эвес, харын хорлакчы дерзки тускай онаалдаалдыг кажилер база бар деп чүве эки билдингир.

Палаталар аайы-биле ийи ыры бадылаашкын-биле депутаттар ССРЭ-ниң күрүне кызыгаарының дугайында Хоойлуну чангыс үн-биле хүлээп алган.

ССРЭ-ниң күрүне кызыгаарының дугайында Хоойлуну күштүг болдурарының дугайында ССРЭ-ниң Дээди Советиниң докладчызы хүлээп алган.

ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Чарлыктарын бадылаар дугайында илеткелди ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазының бирги орадакчызы **В. В. Кузнецов** кылгаң. Депутаттар чогуур хоойлуларны болгаш докладчыларын хүлээп алган.

Оон соонда СЭКП ТК-ның секретары депутат **И. В. Капитоновка** сөс берген. Оон чугаалааны:

Михаил Порфирьевич Георгадзениң мөчээни-биле холбаштыр ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Секретарын сонгуур дугайында айтырыгны сессияга шинтпирлээр апаар-дыр бис.

Партияның Тбилиси хоорхомунун бирги секретарында ажылдап турар депутат Тенгиз Николаевич Ментешашвилиниң ол албан-дужаалга СЭКП ТК-ның Политбюрозу сумелеп турар.

Эш Т. Н. Ментешашвили — 1928 чылда төрүттүнген, националы грузин, 1952 чылдан бээр партия кежигүнү. Дээди эртеминг, гускай мергежилги — инженер-механик.

Күш-ажылны ажыл-чорудулгазын Рустави хоорайда металлургия заводунга эге-лээр Партия ажылынга 20 ажыг чыл турун келген. Грузияның Компартиязының Рустави хоорхомунун бирги секретары, партияның Тбилиси хоорхомунун ийиги секретары турган, а сөөлгү алды чылда бирги секретарынга ажылдап келген.

Эш Т. Н. Ментешашвили ССРЭ-ниң Дээди Советиниң тоолу чыыжының депутадынга сонгукган. Амгы үеде Националдар Советиниң депутады.

Эш Т. Н. Ментешашвили бодун белеткелиг ажылдакчы, эки организаторлуг кылдыр көргүзүп келген.

Депутат **Т. Н. Ментешашвилиниң** ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Секретарынга ССРЭ-ниң Дээди Советиниң чаагыс үн-биле сонгаан.

ССРЭ-ниң Дээди Советиниң онгу чыыжының чедиги сессиязы ажылын дооскан.

(СЭТА).

Кыштаглаашкын—шалыпчы фронт

1982–83 чылдарның кышкы үезинде мал кыштаглаашкынын чедиишкинниг эрттирери, мал ажылының продуктуларын бүдүрерин болгаш садарын көвүдедири дээш районнарның, совхозтарның, ажыл-агыйлар аразында болгаш көдээ ажыл-агыйның өске-даа бүдүрүлгелериниң коллективтериниң, бригадаларының, фермаларының болгаш көдээ ажыл-агыйн бүдүрүлгезининң мурнакчыларының

СОЦИАЛИСТИГ ЧАРЫЖЫНЫҢ НЕГЕЛДЕЛЕРИ

I. СОЦИАЛИСТИГ ЧАРЫШТЫҢ ТИИЛЕКЧИЛЕРИН ИЛЕРЕДИРИ

Эътти, сүттү, чуурга бүдүрер болгаш күрүнеге садар талазы-биле планнарны болгаш социалистиг хүлээгелерни күүседириге эң бедик көргүүтлерни чедип алган, бүгү чуаън малдарның өөрүлдезин болгаш баш санының база оларның чаш төлүнүң онча-менди турарын, төрүүр малдарның кызыраар чоруун кызырарын, малдарның продуктулуг чоруун бедиерин, бүдүрүп турар продукциязының шынарын экижидерин чедип алган районнарны, совхозтарның ажыл-агыйлар аразында болгаш көдээ ажыл-агыйның, өске-даа бүдүрүлгелериниң коллективтерин, бригадаларын болгаш фермаларын, а ол ышкаш көдээ ажыл-агыйның мурнакчыларын социалистиг чарыштың тиилекчилери деп санаар.

Районнардан, совхозтардан болгаш көдээ ажыл-агыйның өске-даа бүдүрүлгелериниден — кышкы үеде эът, сүт, чуурга бүдүрер болгаш күрүнеге садар талазы-биле планнарны болгаш социалистиг хүлээгелерни күүседиринге эң бедик көргүүтлерни чедип алган болгаш улуг малдың онча-менди турарын хандырганнарны;

Сүт-бараан фермаларындан — сүт бүдүрериниң болгаш күрүнеге садарының талазы-биле планнарны болгаш социалистиг хүлээгелерни күүседиринге, инектерниң продуктулуг чоруун бедиеринге эң бедик көргүүтлерни чедип алган, эртжен кыштаглаашкында дөңгелден сүт бүдүрерин көвүдеткен, чүс баш инекке болгаш хунажынга онаалтыр эң хей бызаа алган болгаш улуг малдың менди турарын хандырганнарны;

Мыйыстыг бода малды семиртир болгаш өстүр аспараар талазы-биле бригадалардан — дүн-хүндe болгаш ниити немелде деңзи алырынга малдарны менди тургузарына бедик түңнелдерни чедип алганнарга;

Хаван фермаларынга — бир төрүүр хаванга онаалтыр эң хей хаван доолдары алган, эът бүдүрер талазы-биле даалгаларын болгаш социалистиг хүлээгелерни күүседиринге, хаванларның баш санының менди турарын хандырганнарны;

Бүдүрүлгелериниң, организацияларның болгаш албан черлериниң дузалал көдээ ажыл-агыйларындан — көдээ ажыл-агыйн продуктуларын бүдүрериниң хемчээлин эрткен кыштаглаашкынынга ол үезинге деңнээрге улгаттырар талазы-биле, дузалал ажыл-агыйның бодун калбартырынга (малдың баш санын көвүдеринге, тырыла шолун калбартырынга болгаш өскелерге-даа), малдың баш санын онча-менди тургузарынга эң эки түңнелдерни чедип алганнарын тиилекчилерге санаар.

Түс-туста түңнелдер талазы-биле:

хойжулардан, чылгычылардан, ивижилерден, хаван ажаакчыларындан, эътжир коданнарының инек кадарчыларындан — планнарын болгаш хууда социалистиг хүлээгелерин күүсеткеш, төрүүр чүс башка онаалтыр хураган, анай, болгаш, иви анайы, хаван оглу, бызаа алыр талазы-биле эң эки түңнелдерни чедип алган болгаш улуг малдың эң эки менди турарын хандырганнарны;

суткыр коданнарының сааңчыдарындан, инек кадарчыларындан — планнарын болгаш хууда социалистиг хүлээгелерин күүсеткеш, сүттүң ниити саалдазынга болгаш бир саар инекке онаалтыр саалдага, эртжен кыштаглаашкынынга ол үезиниден сүт бүдүрерин көвүдеринге, чүс инекке болгаш хунажынга онаалтыр бызаа алырынга, малдың баш санының онча-менди турарына бедик көргүзүлгелерни чедип алганнарны;

куш фабриказының операторларындан — төрүүр дагааларның эң бедик продуктулуун, куштуң баш санын онча-менди турарын чедип алганнарны;

ажылчыннардан (чем цехтериниң операторларындан, мал чемнерин кыжын белеткээринге, соөртүүрүнге, ажылдан кылырынга болгаш одарлар далбыйларынга ажылдан турган механизаторлардан, сүт соөртүр автомашина чолаачыларындан, чем хуваакчыларындан) — бир эвес оларның ажылдап берип турган фермаларынга, бригадаларынга ол адырларга доктаатынган көргүзүглер чедип алдынган турар болза, оларны социалистиг чарыштың тиилекчилери деп санаар.

II. СОЦИАЛИСТИГ ЧАРЫШТЫҢ ТҮҢНЕЛДЕРИН ҮНДҮРЕРИ

Районнарның, совхозтарның, көдээ ажыл-агыйның ажыл-агыйлар аразының болгаш өске-даа бүдүрүлгелериниң аразында социалистиг чарыштың түңнелдерин үш зона аайы-биле үндүрер: **топ зона** (Таңды, Бии-Хем, Тожу, Каа-Хем болгаш Кызыл районнар), **барыын зона** (Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Чеөн-Хемчик, Улуг-Хем районнар), **мурнуу зона** (Мөңгүн-Тайга, Өвүр, Тес-Хем, Эрзин районнар).

Бригадаларның, фермаларның, көдээ ажыл-агыйның мурнакчыларының аразында социалистиг чарыштың түңнелдерин зоналарга чарбайн республикага шинтизи-биле үндүрер.

Кышкы үеде (1982 чылдың октябрь 1-ден 1983 чылдың июль 1-ге чедир) мал кыштаглаашкынының чедиишкинниг эрттирери, мал ажылының продуктуларын бүдүрерин болгаш садарын көвүдедири дээш районнарның, совхозтарның, көдээ ажыл-агыйның ажыл-агыйлар аразында болгаш өске-даа бүдүрүлгелериниң, бригадаларның, фермаларның болгаш көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезининң мурнакчыларының аразында социалистиг чарыштың республика түңнелдерин 1983 чылдың июль 1-де байдал-биле үндүрер.

Шаңналдыг черлериң дараазында саның доктаадыр:

районнар аразынга — 3; совхозтарга — 3; хой, ошкү бригадаларынга — 15; сүтбараан фермаларынга — 6; хаван бригадаларынга — 2; ивн бригадаларынга — 1; мыйыстыг бода мал семиртир болгаш өстүрер бригадаларга — 2; бүдүрүлгелериниң, организацияларның болгаш албан черлериниң дузалал көдээ ажыл-агыйларынга — 1. Бүдүрүлге мурнакчыларының аразында чарыштың тиилекчилериниң саның чедип алдынган түңнелдерни барымдаалап доктаадыр.

III. СОЦИАЛИСТИГ ЧАРЫШТЫҢ ТИИЛЕКЧИЛЕРИН ШАҢНААРЫ

1983 чылдың июль 1-де байдал-биле түңнелдерни үзе үндүрген, тиилекчилерге тыпсыр шаңналдар:

бодунуң зоназынга бирги черни эзлээн **районнарга**, СЭКП обкомунун Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профобчевүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунун шилчиир Кызыл тугун, I чергенин дипломун болгаш 1000 рубль түңнүг акша шаңналын тыпсыр;

бодунуң зоназынга бирги черни эзлээн **совхоз коллективтерине** СЭКП обкомунун, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профобчевүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунун шилчиир Кызыл тугун, I чергенин дипломун болгаш 500 рубль түңнүг акша шаңналын тыпсыр;

шаңналдыг черни эзлээн **фермалар, бригадалар коллективтерине** I чергенин дипломун болгаш бирээзи-ле 150-деп 250 рубль чедир түңнүг акша шаңналын тыпсыр;

бүдүрүлгелериниң, организацияларның болгаш албан черлериниң шаңналдыг чер эзлээн **дузалал көдээ ажыл-агый кодлективиниге** I чергенин дипломун болгаш 100 рубль түңнүг акша шаңналын тыпсыр;

көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезининң мурнакчылары дыптанылга бажыңнарынче, УАЧД-же путевкалар-биле, ССРЭ-ниң хоорайларынга баар туристи путевкалар-биле ертектиг белектер ийикке акша-биле шаңналыр. Оныа шылгараанларга СЭКП обкомунун, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профобчевүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунун хүндүлел бижиктерин болгаш «XI беш чылдың шалыпчызы» деп демрети тыпсыр.

ССРЭ-НИҢ КҮРҮНЕ КЫЗЫГААРЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА ХООЙЛУ ТӨЛЕВИЛЕЛИНИҢ ДУГАЙЫНДА

ССРЭ-ниҢ Дээди СовединиҢ сессиязынга ССРЭ-ниҢ КАЧК-ныҢ даргазы депутат В. В. ФЕДОРЧУКТУҢ илеткели

Күрүне кызыгаарыныҢ камгалалыныҢ дугайында, чурттуҢ политиктиг болгаш экономактиг эрге-ажыктарын камгалаар дугайында, социалистиг хоойлу-дүрүмниҢ болгаш эрге-чүрүмниҢ кызыгаарга шыҢгыы сагырыныҢ магадылалдарыныҢ дугайында, совет күрүне органнарыныҢ болгаш кызыгаар шериглериниҢ дээштиг ажыл-чорудулгазынга эргежок чүгула байдалдарны хандырар дугайында Коммунистиг партияныҢ болгаш Совет күрүниҢ доктаамал сагыш салыышкынын Хоойлу төлевилели илергейлеп турар деп, ол чугаалаан.

ССРЭ Конституциязынга, партияныҢ съездилериниҢ, СЭКП ТК-ныҢ ПленумнарыныҢ шиитпирлериниҢ үндезилээш, социалистиг күрүне дугайында, ооҢ эрге-ажыктарын камгалаар дугайында маркс-ленинчи өөредигниҢ принциптеринге, чурттуҢ күрүне кызыгаарыныҢ сыныш чок быжыг болурунуҢ болгаш аңаа дээш болбазыныҢ дугайында ленинчи айтыышкынарга бүрүн дүүштүр Хоойлу төлевилелиҢ белеткээн. ССРЭ-ниҢ күрүне кызыгаарыныҢ дугайында мурнундагы хоойлужудулга актыларыныҢ уламчылаашкыныҢ чорууп бо Хоойлу төлевилели хевээр арттырган болгаш делегей эргезиниҢ норма-чижектеринге дүгжүп турар.

Чугаалажып корүп турар бо Хоойлу төлевилели делегей байдалыныҢ чидиглеҢген үезинде ССРЭ-ниҢ күрүне кызыгаарын улам-на быжыглаарыныҢ эргежок чугулазыныҢ күштелгенин илергейлеп турар-дыр. Кызыгаарны доктаадып тургузары-биле, ону эртеринин чурумунун, ону камгалаарыныҢ талазы биле болгаш оске-даа чүүлдер-биле холбашкап харылзааларныҢ парын бүгү комплекизин Хоойлу төлевилелиҢде айыткан.

Совет күрүниҢ даштыкы политиказыныҢ кол үндезин принциптерин, кызыгаарлашкан чурттар-биле чаагай коҢа-хелбоо харылзааларны калбартыр болгаш улустар аразынга тайбыҢны быжыглаар сорулга-биле эргежок чугула бүгү-ле чүүлдерни кылырынга ССРЭ-ниҢ биле беленин Хоойлу төлевилелиниҢ чүүлдери илергейлеп турар.

Күрүнелер аразынга харылзааларныҢ чугула кол айтырыгларыныҢ талазы-биле ССРЭ-ниҢ тодаргай болгаш боттуг туружун бүгү делегейниҢ улустары улам-на деткип турар.

Совет күрүниҢ тайбыҢга ынак углашыышкыныҢ тендиш дивес быжыын, делегей керээлеринге ооҢ шыҢчыын, иштики херектеринге хөлгаарлап киришпес чорукка болгаш бот-боттарыҢа ажыктыг кады ажылдажылгага үндезилээш, еске күрүнелер-биле харылзааларны тургузарынга кеззеде белеҢин бо Хоойлу төлевилелин белеткээн болгаш ССРЭ-ниҢ Дээди СовединиҢ сессилыҢга чугаалажып корүп турары база катаҢ бадыткап турар.

Социалистиг дем каттыжылгазыныҢ кожа-хелбоо чурттары-биле харылзааларыҢ норма-чижээниҢ алыс бүдүжүнүҢ ханы интернационалчылзыын Хоойлу төлевилелиҢде база айыткан. ССРЭ-ниҢ күрүне кызыгаарыныҢ чурумунында бүгү тала-биле тодаргайлаан. Делегей эргезиниҢ норма-чижектеринге, даштыкы күрүнелер-биле садыг-экономиктиг болгаш оске-даа харылзааларның хөй чылдардагы практиказынга дүүштүр Хоойлу төлевилели ССРЭ-ниҢ күрүне кызыгаарын эртеринге, ССРЭ-ниҢ девискээр болгаш иштики сугларынга даштыкының шериг эвес судноларының база шериг кораблъдеринiҢ эжиндиреринин, чорууруун тургустунган чурумун тодаргай айтып турар.

Хоойлу төлевилелиниҢ тускай болүүн кызыгаар чурумунга хамаарыштырган. Совет хамаатыларын болгаш оске-даа кижилерниҢ кызыгаар зоназынга база куржаанга келириниҢ, түр када турарының болгаш чурттаарының чурумнарын ында тодаргай айтыкан.

ССРЭ-ниҢ күрүне кызыгаарының идегелдиг камгаладын хандырар талазы-биле күрүне органнарының шиитпирлеп турары хөй айтырыглар Хоойлу төлевилелиниҢ үндезилеринге киирип турар.

ССРЭ-ниҢ күрүне кызыгаарын камгалаар харысалгалыг херекке кол сорулганы ССРЭ-ниҢ КАЧК-ныҢ кызыгаар шериглеринге Хоойлу төлевилели хүлээндирип турар.

ИмпериализмниҢ агрессчи болүктери делегей байдалын чидиглендиреринче, дайын белеткелдерин калбартырынче, социалистиг чурттарга удур үргедекчи, хоралыг чажыт хөделиишкиннерни күштелдиреринче угланыышкынны чорудуп турар амгы байдалдарда кызыгаарны камгалаар. Совет күрүниҢ айыыл чок чорууп хандырар дээш онза харысалганы кызыгаржы данычыларга партия хүлээндирип турар.

Аңгы талазы-биле дайзынывыс бистиҢ чуртувуска удур калчаалыг шпионажты амгы үеде кажангызындан-даа артык идепкейлиг болгаш калбаа-биле чорудуп, идеологтуг үргедекчи чорукту боттандырып, совет экономикага когаралды чедирерин оралдажып турар. БистиҢ кызыгаарывыска өжээтен хөделиишкиннер империалистиг тускай албан черлериниҢ үргедекчи ажылчорудулгазында чугула черни эдлеп турар. Барыын чүктүн разведка органнары болгаш идеологтуг хоралакчы үргедээшкин төптери делегей эргезиниҢ норма-чижектерин каржызы-биле үревишаан, бистиҢ чуртувусче боттарының агентилерин болгаш төлээлекчилерин чорударын, боо-чепсекти болгаш частыр бүдүмелдерни, улус хоранныҢ төөредир кара-таакпы аймаан, радионуҢ тускай чепсек-херекселдерин болгаш хөй чүүлдер парлаар чиик техниканы, үргедекчи уткалыг парлаан материалдарны ССРЭ-же чажыды-биле киирерин оралдажып турар. Өжээтен ол хөделиишкиннерге удур ойтур шавыышкынны бээр сорулга-биле кызыгаржылар болгаш каайлы албаныныҢ ажылдакчылары ол бүгү үүлгедиглерни илередип, тывыыгыр ажылдап турар.

Партия болгаш чазактыҢ хүн бүрүде сагыш салыышкынының ачызында совет кызыгаар шериглери боттарының парын болгаш харысалгалыг сорулгаларын күүседиреринге эргежок чугула бүгү-ле чүүлдер-биле, амгы үениҢ дайынчы чепсек-херекселдери, болбаазырангай техника-биле, кол-ла чүүл — дуржулгалыг, бедик мергежилдиг, Төрээн чуртка кызыгаар чок бердинген кадрлар-биле хандыртынган.

Иштики болгаш даштыкы политика талазы-биле Леонид Ильич БрежневтиҢ чаагай салдары-биле ажылдап кылынган партияныҢ стратегиг шугумун амыдыралга быжыы-биле болгаш чайгылыын чокка чорудуп турарын совет кижилер бүрүн чүүлдүгүнүп турар. Партийжи хүрээлениниҢ чангыс эви, партияныҢ коллективтиг удуртулгазының мерген угаанныы, партияның болгаш чонуҢ чайгылыш чок чангыс аян совет шиитилелдиҢ тиилеттирбес күжүнүҢ үндезини болуп келген, болуп турар болгаш моон соңгаардаа болур дугайында СЭКП ТК-ныҢ ээлчег чок ноябрь (1982 ч.) ПленумунуҢ айтыышкынында чурттуҢ ажылчы чоннарының чүректеринге изиг чүүлдүзүнүүшкүнүү, кайгамчык күчүлүг патриоттуу бедик көдүрүүшкүнүү болдурган.

Леонид Ильич БрежневтиҢ эң чоок соратниги эш Ю. В. Андроповту СЭКП ТК-ныҢ Чингине секретарынга бир эпсеткилдиг соңгааның кызыгаржы дайынчылар, бүгү чекистер, бүгү совет улус-биле бир домей, сеткил ханыышкыны-биле болгаш бүрүн чүүлдүзүнүүшкүн-биле уткаан.

Талантылыг удуртукчу болгаш организакчы, ленинчи школаның политиктиг ажылдакчызы, делгем билиглиг болгаш баш бурунгаар өттүр билир, шиитпирлерни хүлээлалырда айтырыгларны хандыр болгаш мерген угаан-биле бодамчалыг көөр кижи деп Ю. В. Андроповту шуптувус билир бис.

Эш Ю. В. Андропов ССРЭ-ниҢ КүрүшениҢ айыыл чок чорук комитединиҢ даргазыныҢ албан-хүлээлгезинге 15 чыл дургузунда ажылдавышаан, күрүниҢ айыыл чок чорук органнарының ажылынга ленинчи принциптерни катап бүрүн тургузарынче болгаш быжыглаарынче, ол принциптерни коммунистиг тургузуушкунуун амгы үе-чадазынга, бистиҢ күрүневистиҢ болгаш демократиявыстыҢ хогжүлдээнинге дүүштүр улам-на сайзырадырынче партияның угланыышкынын амыдыралга чорударынга шыҢгарангай рольду ойнаан. ССРЭ-ниҢ күрүниҢ айыыл чок чорук органнарының бүгү ажыл-чорудулгазы партияның удуртулгазы болгаш кошкаш дивес контролю-биле КонституциязыныҢ чүүлдеринге, совет хоойлуларның негелделеринге бүрүн дүүштүр ажылчы чоннар-биле сырый харылзаага үндеапаан, чоруттуун турар. КАЧК-ныҢ органнары Октябрьның чаалап алыышкынарын камгалаар талазы-биле партияның дайынчы отрядының ролюн хөрек кырында күүседип турар.

КүрүниҢ айыыл чок чорук комитединиҢ даргазыныҢ албан-хүлээлгезинге Ю. В. Андроповтуң ажыл-чорудулгазын Леонид Ильич Брежнев бедии-биле үнелеп чораан.

СЭКП ТК-ныҢ ээлчег чок ноябрь (1982 ч.) ПленумунуҢ айтыышкынары ажылчы чоннарның үүрекгерине изиг деткиишкинни, кайгамчык күчүлүг патриоттуу сорук киришкинни болдурган.

СЭКП-ниҢ XXVI съездизиниҢ салган сорулгаларын амыдыралга үлам ыыаш чайгылыш чок боттандырарынче угланган бистиҢ партиявыстың болгаш Совет күрүневистиҢ иштики болгаш даштыкы политиктиг угланыышкынының сыныш дивес быжыын СЭКП ТК-ныҢ чаа болган Пленуму тодаргай бадыткаан.

ССРЭ-ниҢ тургустунганының 60 чылын төлептиг уткуурунга совет кызыгаажылар бүгү совет улус-биле кады белеткенмишаан, сорулгаларын болгаш ажыл-херектерин коммунистиг ниитилелдиҢ тургузарының ленинчи программазы-биле дагын катап шүүштүрүп турар. Партияның XXVI съездизинин, СЭКП ТК-ныҢ ооҢ дараазында болган Пленумнарының шиитпирлерин, а ол ышкаш Совет Армиянын болгаш Шериг-Далай Флодунуң удуртукчу составының 1982 чылдың октябрь 27-де болган чөвүлел хуралының айтыышкынарын кызыгаар-шериглериниҢ дайынчы болгаш политиктиг белеткелининн, бүгү оперативтиг албан ажыл-чорудулгазының үндезинин болдурган.

Коммунистиг партияга, совет улуска кызыгаар чок бердинген совет чекистер, кызыгаажы дайынчылар Улуг Октябрьның чаалап алыышкынарын моон соңгаар-даа карак огу дег камгалаар деп, В. В. Федорчук бүүреткен. (Адыш часкаашкыны).

НАЙЫРАЛДЫҢ ЧЫРЫЫ БОЛГАШ ЧЫЛЫЫ

Богун-МАР-ны чарлаанының 58 чылы

Улан-Баторнуң соңгу-барының талакы кыдыын— Толгойтуну үлетшүрлүг район кылдыр адаш турар апаргаанындан бээр хөй үе-шаг эрткен. Хоорай чанында тейлер кырында бедии үвүлээн эът комбинадының, туулбу заводунуң, элеваторнуң болгаш өске-даа дыка хөй бүдүрүлгелериниҢ чырык дүрзү-хевирлеринге хоорайның бүгү чурттакчылары шагдан бээр чанчыгын калган. Моол найысылалдың «ажылчын заставазы» бодунуң кызыгаарларын чылдың алгыдын орар. Чаа фабрикалар болгаш заводтар ажыглалга улаштыр-улаштыр кирип, бөгүн долгандыр турар бүгү-ле чүүлдерни боттарының холдары-биле түзүп, тургузуп турар кижилер чурттаар чаагайжылы туттунган чурттарга кварталлары ажыглалга кирип турар.

Бичии оолдар бээн улуг кижилериҢ чугаазындан ТЭЦ-4 дээш сөстү дыҢнаан. Толгойтуда 25Р метр чедир көдүрүлген бедик хоолайже салазы-биле айтырлар. Бо дээрге чүгле пайысылалда эвес, харын республикада эң бедик тудуг кылдыр ол алдаржаан.

Бо аажок улуг тудугнуң иштинге тура, пластмасстан кылган каска бергүмнү кедип алгаш, талыгыр бедикте ажык дээриниҢ дүндүктен көстүп турарын үр кайган турдум. Электри-биле канаашкынының чыртыкыланып келир чаштанчылары черге четпеш, агаарга-ла өөрүп каар турду.

— Ол дээрге, ыш үнер иштики хоолай увун эптеп турары ол-дур — деп, «Монголэнергострой» тресте моол өңнүктер меңээ тайылбырлап бердилер. Боттарының социалистиг хүлээлгелерин күүседирин болгаш ТЭЦ-4-түң баштайгы котёлүн бо чылдың декабрьда ажыглалга киирерин күзээш, бригадалар шалыычы ёзу-биле ажылдап турар. ТөлевилеттингеН ажылды хуусаа бетинде күүседир дээш ниити хуралдың шиитпирин ёзугаар Октябрь байырлалының хүнеринде бээн ажылдаан.

Чылыг бээр төптүн кол корпузунуң ханазында бедик көдүрген транспарантының кызыл пөзүнде «Найрамдал— дружба» дээш сөстер аажок улуг тудугла синнижеп иштики утказы, акы-дүнма ёзугун эң тода илередип турар. Ында моолдар-биле кады орустар, украиннер, казахтар. Прибалтиканың төлөөлекчилери, Советтерниң хөй миллион кижилиг чуртунуң өске-даа районнарындан барган кижилер ажылдап, социалистиг тургузуушкунуну бөгүндүрүп чорударда моол акы-дүммаларына дузалажып турар. Хөй-хөй кайгамчыктыг эгелээшкиннер болгаш инициативалар ында төрүттүнүп, лагдыныышкын шимчээшкини калбак нептерээн, бүгү коллективти боттарының соо-биле эдерткен бүдүрүлге мурнакчылары өскен. Дыка хөй чүүлдер кылдыгаан: эң-не күштүг соок үеде бээн одаар чүүлдү үзүктел чок бээрни хайдырар аргалыг кадагалал черии, суг бедеткээр химиктиг шехти, шлак мөөнээр черии туткан, өске-даа кол бүдүрүлге черлерин түзүп, эптээри доостун турар. Ынчалза-даа кылыр ажылдар амдаа хөй.

СпециалистерниҢ бодалыбиле алырга, ылангыя одалга-энергетика адырының «талазы-биле тудугнуң мыйдыг улуг темпилерии Моол кажаидаа көрүн көрбээн. Кол корпустуң баштайгы колонназын арткен чылдың январь 15-те аппарын тургускан болза, ТЭЦ-тиң шак санында 420 тонна бустуг ажылдап үндүрүп шыдаар аргалыг баштайгы котёлүн эптээрин ам бээин хөрек кырында дооскан.

ТЭЦ-4-түң тудуу — күүседир ажылдарның хемчээлиниҢ-даа, республиканың бүгү экономиказын хөгжүдеринге ужур-дузазының-даа талазыбиле ең улуг тудуг болуп турар. Бүдүрүлгени ажыглалга кииргенниҢ соонда ам МАРда ажылдап үндүрүп турар электроэнергияның ниити хемчээли ийи катап немей өзерии чугаалаарга-ла четчир. Ол чүл дээрге, чурттуң улус ажыл-агыйының өске дыка хөй адырлары продукциязы хөйүү бүдүрер, ооң хөй санныг хоорайларының болгаш суурларының оттары улам чыртыкыландыр чырыы келир дээни ол.

Найысылалдың төп одалга чери— республиканың экономиказының шапкыл хөгжүлдезиниҢ, социалистиг тургуузуушкунуун эң-не янзы-бүрү чадаларында моол ажылчы чоннарның кайгамчыктыг чедиишкиннериниҢ хөй санныг херечилелдериниҢ чүгле бирээи-дир. Ол чедиишкиннер моол болгаш совет улустарның аразында үргүлүү быжыгып турар найыралдың болгаш кады ажылдажылганың ачызында болдунар аргалыг болган.

Моол Арат Республиканың тургустунганының соонда эрткен бүгү 58 чыл бурунгу моол черии чаартып болгаш улам-на чараш чаагай шинчи кирип турар ооң ажылы чоннарының бүүрелдиг типилелгелериниҢ болгаш улуг чедиишкиннериниҢ чылдары болган. Ол үениҢ дургузунда бүгү чурттә амгы үениҢ хоорайлары болгаш улуг үлетпүр төптери өскен, ужу-кыдыы көзүбес хову долгеминериндө төрөөлөң шөлдөр чаттылып чоруткан, хөй миллион баш малдар одарлаң чоруур. «Эрдэнэт», «Дархан», «Бөрх», «Налайха», «Бага-Нур» деп сеспериниҢ утказы болгаш ужурдузазы республикадан ырак дашкаар чөлдерде бөзин сурагжаан. Ол бүгү хоорайлар болгаш улуг бүдүрүлгелер ийи чурттуң болгаш оларның улустарының аҢы-дүнма ёзузунуң ёзулуг бадыткалы, моол экономиканың чоргаарады болуп, ону хөгжүдеринге болгаш быжыглаарына улуг салыыпкынны киирип турар. Ынчангаш МАР-ның ажылчы чоннары боттарының улуг байырлалын үткүүрүмдө, совет кижилерге хүндүткелии болгаш ханы өөрүн четтиргенин илергейлеп, боттарының чедиишкиннерин оларның дузаламчызы болгаш деткиишкинии-биле сырый холбаштырып турар.

Александр ДЕНИСОВИЧ,
СЭТА-ныҢ корр.
Улан-Батор.

МАР-ның ийи дакпыр чемпиону, Барыын-Гоби сумунуң хойжузу Д. Тайсайның күш-ажылчы алдары хөйге билдингир. ХүндүлелдиҢ «Күш-ажылчы алдар» лентазын аңаа байырлыг байдалга тывыскан.

ЧУРУКТА: МАРИ-ның Убса-Нур аймак комитединиҢ бирги секретары Г. Бизьяа болгаш аймактың улус хуралының күүсекчи комитединиҢ даргазы Г. Баясанжав хүндүлел лентазын хойжуга тыпсып турары.

Б. НОРОВТУҢ фотозу.

ЭРДЭНЭТЧИЛЕРНИҢ ЧЕДИИШКИНИ

Даг-болбаазырадылга «Эрдэнэт» комбинадының ажылчыннарының ортузунга социалистиг чарыш «ССРЭ-ниҢ 60 чылынга — 60 шалыпчы неделя!» деп кыйгырыгның адаабиле чыл эгезинде-ле калбарган.

Комбинаттың коллективи эртнен он айлар дургузунда продукция бүдүрүлгезин эртнен бүдүн чылдаазынга деҢнештирип, пландан ажыр чартык миллион ажыг тонна руданы болбаазыраткан.

— ССРЭ-ниҢ тургустунганының юбилейи — ол дээрге, социалистиг кады ажылдажылганың байырлалы, ол база-ла моол улустуң байырлалы-дыр. Ынчангаш бистиң интернационалчы коллектививис ол улуг байырлалды бедик күш-ажылчы чедиишкиннериг уткуур дээш бүгү күштү моөннеп ажылдап турар—деп, «Эрдэнэт» даг-болбаазырадылга комбинадының директорунуң ораламчызы Ц. Эрдэнэжав чугаалап турар.— Чыл тенчүзүнге чедир арткан үеде кол техника-экономиктиг көрүгүзүлгерни бедидип тургаш, алган хүзээлгевисти ажыр күүседир сорулганы салган бис.

Т. РЭНЦЭН,
«Новости Монголии» солуннуҢ корреспондентизи.

Тыва АССР-ниҢ Дээди СовединиҢ ПрезидиумунуҢ Хүндүлел бижии-биле П. М. Муренковту шаҢнаар дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Кедээ ажыл-агыйга мергежилдиг кадрларны белеткээринге чедиишкиннери дээш база Кызылдың № 1 КПТУнуң тургустунганындан бээр 30 чылы-биле холбаштыр Кызылдың № 1 көдээ профессионал-техниктиг училищезиниҢ башкызы Павел Митрофанович Муренковту Тыва АССРниҢ Дээди СовединиҢ ПрезидиумунуҢ Хүндүлел бижии-биле шаҢнаар.

Тыва АССР-ниҢ Дээди СовединиҢ ПрезидиумунуҢ Даргазы М. МЕҢДУМЕ.
Тыва АССР-ниҢ Дээди СовединиҢ ПрезидиумунуҢ Секретары Н. БОЙДУ.

Кызыл хоорай,
1982 чылдың ноябрь 22.

МЕДЕГЛЕЛ

ВАРШАВА. (СЭТА). ПАП агентилелдиҢ дыҢнадып туралары-биле алырга, чазак черииҢ парлалга талазы-биле төлөлекчизи медеглеп кылган болгаш ГФР-ниҢ канцлериниҢ АКШ-ка албан ужурунда аҢчоруунуҢ ооҢнда нарлаттынган кады кылган медеглелдиге-биле ПУР-нуң чазаа элденешнин танышканын чугаалап турар. Ол документиниҢ чамдык чүүлдери Чөөн чүк биле Барыын чүктүң аразында харылзааларны экижидиреринге белеминиҢ дугайында мурнунда кылган медеглелдерге шуут чөрүшкек болуп турарын айыткан.

Чижээ, ол документиде АКШ-тың президентизин болган федералдыг канцлер Польшаның иштики херектериниҢ дугайында чүве чугаалаары чугула деп саназының айтып турар. Ол — ПУР-нуң иштики херектеринге холгаарлаашкынының болгаш Европага айыыл чок чорук болгаш кады ажылдажылганың байырлалына багай салдарын чедирип турар деп Польшаны шүүлдээшкип-биле буруудатканы база арын-нүүр чок, турлында холгаарлаашкын болган. Ынчалза-даа чогум-на АКШтың холгаарлакчы политиказы Европада болган делегейде күштериҢ деҢ чоруун өскертпинче угланган, чогумна ындыг политиканы ГФРниҢ чаа чазаа бар-лы шаа-биле деткип турары биллингирдир. Олар боо-чепсекти эңдере бүдүрерии болгаш Европага «чаа америк-барыын-герман корум-чурумну» албадаарының чылдагаана кылдыр Польшаны ажыглаарын ораладжып турарлар.

Польша шилип алган оруудан тәйып дүшпес-даа. Бистер боттарывыстың ажыл-херектеривисти польша улустуң болгаш күрүневиҢ ээ кол эрге-ажыктарынга дүүштүр шиитпирдээр бис деп. чазактың төлөлекчизи өөзалап демдеглээн.

БҮРҮН БЕЛЕТКЕЛДИГ КИРГЕН

Барыын-Хемчикте «Барлык» совхозтуң Бижиктиг-Хаа салбырында Чакын Салчакка баштаткан хойжу бригаданың кежигүннери мал кыштаглаашкынынче бүрүн белеткелдиг кирген.

Бүгү кыштагларны септеп, чылыглаан. Бо хүннерде кышкы турлагларже чем сөөртүп турар. Ам 20 кыштагда 230 тонна сигенни сөөртүп чедирген. Ол ажылда беш трактор ну быжыглаан.

БистиҢ корр.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

СЭТА болгаш ПМА: КЫСКА ДЫҢНАДЫГЛАР, ТАЙЫЛБЫРЛАР

ЫРНЫ-ДАА, ТУРАСКААЛДЫ-ДАА АЛЁША ДЕП АДААН

Бүүредчин кырында Алёша— Болгарияда орус солдат...

Бо ырны-даа, Пловдивте Хостакчылар тейиниҢ кырында совет солдатка бараалгатакан тураскаалды-даа бистиҢ чүртүвуста болгаш Болгарияда кижилер эки билир. Ынчаарга ырны болгаш тураскаалды үге орус ат-биле адааныл деп үвениҢ ужуру үр-ле билдинмейн турган. Хөй чылдарның дургузунда чүткүлдүг дилээшкиннериҢ соонда ол дүгайы тодаран келген. Дириг Алёшаның тураскаал «Алёша» биле болгаш бодуныҢ болгар өңнүктери-биле үр үеде маяттынган өөрүшкүлүг ужуражышкыны бо чылдың августа болган.

...ПловдивтиҢ чүртакчызы Метод Витановтуң 1974 чылдың мартта «Огонёк» журналга парлаттынган чагаалын ёзугаар дилээшкин эгелээн. Болгар удурланыышкынының киржикчизи 1944 чылдың күзүнүнде ооҢ чүртүнүн совет хостакчы шериглерни роза чечектер-биле канчаар үткүп ап келгенин сактып келген. Метод ынчаарда Пловдив почтамтызынга ажылдап тургаш, Ваня, Миша болгаш Алёша дээр совет солдаттар-биле таныжып алган. Болгар болгаш орус оолдар быжыг найыралдажы бергеннер. «Алёша, бистиҢ аравыста сен ёзулуг орус маадыр түрлүг кижи-дир сен, хостакчыларга тураскаал кылыр скульпторга ең эки модель сен болур-дур сен, деп бир кижи чугаалааргa, шунту оолдар каттырышкан болгаш совет дайынчыларга тураскаал ыяап-ла Алёшага дөмей болур ужурлуг дээрзинге чөпшээрешкеннер»—деп, М. Витанов сактып бижээн.

Тос чыл болганда, М. Витанов скульптор Василий Радеславтың төлевилелин ёзугаар совет солдатка өндүр-бедик тураскаалды кылып турган шөлге чеде берген. Ооң ажы Алёша-биле ол скульптураның дүш болуп демейлежи бергенинге Метод шуут кайгап, магадаан. Ол дугайын Метод ажылчынарга чугаалаан, бир дашка «Алеша» деп бижип каан. Ол атка тудугжуларның сеткили ханган, ынчангаш олар базала скульптураны «Алёша» деп адаар анаргаанар. А ооң соонда Пловдивтиң бүгү чурттакчылары ол тураскаалды албан ёзугу-биле ажыдарының ыракта мурнунда-ла ону ол ат-биле адай бергеннер.

Чагаалының төнчүзүнде совет солдат Алешаны дилеп тывары Метод Витанов дилээн.

Свердловскиде башкы, Алачуртуң Улуг дайынының хоочуну Л. Голубев Алёшаның пинге таваржы бээр аас-кежиктиг болган. Ооң фронтучу өнүүн А. Усольцев ол скульптураның үлегери болган кижи А. И. Скурлатов дээрзин билир болгаш харын-даа чангыс заводка ооң-биле кады ажылдап турар болган.

Удатпаанда Алексей Иванович Голубев алган. Болгарияже чагаа чорудукан. Бүгү чүве бадыткаттынган: Алтайның чурттакчызы Алексей Иванович Скурлатов Алёшага тураскаалдың чанынга ужуражыр деп дугурушканнар...

...Болгарияның хөй-хөй хоорайларынга, бүдүрүлгелерге болгаш школаларга Скурлатов барып чораан. Ынчаарга ең-не өөрүшкүлүг ужуражыгга Пловдивке, холдарында роза чечектер туткан совет солдатка тураскаалдың — тураскаал «Алешаның» чанынга болган.

«Бистиң холдарывыс чепсекти тудуп турза, розалар ханга боранпас»,— деп, Пловдивтиң хостаттырып турган хүнүнде кыстарның холдарындан чечектерни ап тура, солдат Алёша чугаалаан дээрзин болгардар өңнүктер бадыткап турар.

В. ПАВЛОВ,
СЭТА-ныҢ корр.
Пловдив—Барнаул.

Г. УИНСТОННУҢ ЧУГААЗЫ

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). «АКШтың администрациязы термоядролуг халдарлың өөскүп үнеринин кыжаңышкынының күштелгенин дээш долу харылсалганы хүлээр ужурлуг» деп, АКШ-тың Коммунистиг партиязының национал даргазы Г. Уинстон медеглээн. Аныяк ажылчынарның хосталга дээш эвилелиниҢ организациязының активчилериниҢ мурнунга Нью-Йоркка чүве чугаалаан. ол «америк ажылчың адгының. ооң-биле кады күш-ажылчы аныяктарның эң-не бирги сорулгазы болза, кижи торелгетенин чаа дайынның чалбыыжынче киирип болгу дег угаан-медел чоктарны доктаадыры боон турар» деп, демдеглээн.

«Амгы администрациялың хорадыг угланыышкынны күрүнелер аразынга мессалюжишкиннерни өөскүдүп болур, ол боо-чепсекти эңдере бүдүреринге чедирип, АКШ-ка политиктиг истеп-сүүшкүнүү күштелдиреринге болдуруп турар» деп АКШ-тың КП-зинин национал даргазы уламчылап чугаалаан. Ооң чугаалааны-биле алырга, чуртта милитаристиг үзел-бодалдарның өөскөнин калдаалыг аптисоветтиг чулуруушкуубиле чергелештир боон турар. «Бистер мындыг хөп-мегелги кампанияны мотаг-шылаг чокка сойгалап илерелиг. шиитпирлиг ойтур шавар ужурлуг бис» деп, ол демдеглээн.

Г. Уинстон марксизм-ленинизмниң төөгүлүг ужур-дузазынга доктаагаш, мынча дээн: «Ленинниң генийи чүл дээр. марксизмниң теориязын боттуг төөгүзүг байдал кылдыр ооң шимчээшкининиң шылтаранга ажылдакчызы Л. И. Брежневтиң тураскаалдың мицута иштинде сакгышкын ёзулалын кылырын сагалдаан. «Леонид Ильич Брежнев улуг Ленинниң херээнин шынчы уламчылакчызы болуп бистиң чүректеривиске кеззеде артар» деп, ол медеглээн.

БЕЛЕТКЕЛ САЛБЫРЫ, ООҢ СОРУЛГАЗЫ

Чээрби чылдарда үндеалилеттинген ажылчын факультеттер М. И. Калининниң тодаргайлааны-биле «Культура революциязының мурнакчы отрядтары болган». Олар ортумак өөредилге черлериниң системазынга кирбээн-даа болза, ажылчын болгаш тараачын аныяктарның чуртта өзулуг ортумак школазы ол апарган турган. Чыл санында он муң ажыг ажылчын факультетчилер дээди өөредилге черлеринге кирип, студентилерниң пролетаржы өзээ болуп турган. 1919 чылдан 1929 чылга чедир ажылчын факультетterге 40 муң кижи өөренип кирген, оон оларның 30 мыну дээди өөредилге черлеринге өөренип артып калганнар. СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1969 чылдың август 20-де дээди өөредилге черлеринге белеткел салбырларын тургузар дугайында доктаалын сөзүгаар тургусканы дээди өөредилге черлеринде белеткел салбырларын ажылчын факультеттер дээр чылдагааны-даа ында. Оларның кол сорулгазы — ажылчын болгаш көдээ аныяктарның ниити билиин бедидери, оларга институттарже, университеттерже киреринге чугула таарымчалыг байдалды тургузары.

Белеткел салбырларынга киреринің чуруму бүгү дээди өөредилге черлеринде бир дөмей. Белеткел салбырынга киреринің бир кол негелдези — бүдүрүлге черинге, совхозтарга ажылдаан бир чылдан эвээш эвес ажыл стажтыг турары албан болуур. Ол бир чыл стажы чайгы үеде дыштанылга айлары кирген болза белеткел салбырынга киреринің чурумунга таарышпас. Ол ышкаш кандыг-бир бүдүрүлге черинге өөреникчилеп ажылдап турарын база санавас. Бир чылдан эвээш эвес ажылдавышаан, кежээки болгаш бот-өөредилге школаларын, техникумнар дооскан аныяктарны белеткел салбырларынга хүлээп алыр. Белеткел салбырларынга үлетпүр бүдүрүлге черлеринге, садыг, харылзаа шугумунга, ыяш ажылынга, совхозтарга, көдээ ажылагыйның янзы-бүрү адырларынга ажылдап турган ажылчын аныяктарны хүлээп алыр.

Кызылдың күрүнеңиң башкы институдунуң белеткел салбырынга күрүне албан черлеринге, коммунал болгаш амыдырал хандырылга, улус өөредилгезиниң шугумунга, өмнелге, ыяш ажыл-агыйынга ажылдап турган аныяктарны хүлээп албайн турар. Олар ол-ла адырларның аайы-биле хамаарышкан дээди өөредилге черлериниң белеткел салбырларынга өөренир.

Белеткел салбырынга ажылчынпардан аңгыда шеригден халажып келген аныяктарны база хүлээп ап турар.

Белеткел салбырынга киреринге күзээн кижилер хүлээп алыр комиссияга күш-ажыл дептериниң хоолгазын эккеп дужаар, кирип алган соонда, күш-ажыл дептерин бодун дужаар, ол салбырны дооскуже чедир анаа шыгжагга турар. Белеткел салбырынга кирер улус ол салбырга шуут кирип албаан шаанда ажылындан үнмес болза эки. Белеткел салбырынга өөренгенинің, оон соонда дээди өөредилге черин өөренип дооскан үезин күш-ажыл стажынга киир санаар.

Белеткел салбырынга киреринің ийиги негелдези—ажылдап турган черинден характеристика, ол черинң дилег бижии болур. Белеткел салбырынче чорудар ажылчыннарны коллективтиң ниити хуралынга чугаалажып көөр ужурлуг.

Шеригден халажып турар кижилерге шеригниң командылал чери дилег бижик бээр. Ол дилег бижик берген хүнүнден эгелээп бир чыл иштинде күштүг болур. Бир эвес шеригден келген кижи кандыг-бир чылдагаан-биле кирип шыдаваан болза, даразында чылда ажылдап турган черинден характеристиканы база дилег бижикти алгаш, белеткел салбырынга кирип болур эргелиг.

Белеткел салбырынга кирер кижилерниң **хөрөк** документилери бүрүн чыгдынган соонда, хамаарышкан ийи-үш эртемнер талазы-биле беседаны кылгаш, салбырга өөренир, өөренмезин шиитпирлээр.

Дыңнакчыларны стипендия, чурттаар чер-биле хандырар. Олар институттуң библиотеказы, кабинеттери, лабораториязы-биле студентилер-биле бир дөмей хандыртынар. Белеткел салбырын өөренип дооскан соонда, олар экзамен дужаар, ол экзамен дээди өөредилге черинче киреринің экзаменин дужааганы болур.

Белеткел салбырынга өөредилге декабрь айның 1-де эгелээр, ынчангаш дээди өөредилге черлери боттарының дыңнакчыларын манап турар, а бо чылдың доозукчулары чылдың иштинде боттарынга таажыр мергежилди шилип алырынга үе четчир. Силерни манап тур бис.

М. МАЙДЫР,
Кызылда күрүнеңиң педагогика институдунуң белеткел салбырының проректору.

Театр болгаш уруглар

НЕДЕЛЯ ЭГЕЛЭЭН

Совет театр чалыы салгалдың коммунистиг кижизидилгезинче оңза кичээнгейни салып, аныяк көрүкчүлерни театр уран чүүлүнче хаара тударын бодунуң чугула сорулгаларының бирээзи кылдыр санап турар. Ынчангаш бистиң чуртувуста аныяк көрүкчүлерниң театрлары хөй-биле ажыттынгылаан, школачылар, сургуулдар, студентилер ында солун шиилерни ойнап, уран талаптызын сайзырадып турарлар.

«Театр болгаш уруглар» деп неделя бүгү чуртта эртип турар. Уругларга тураскаатkан эң эки шиилерни театр коллективтери баш бурунгаар-ла тургускулаан, оларга көргүзүп турарлар. Кижини театрже хаара тударын, ону сонуургадыры бичезинден-не эгелээр болбайн аан. Уруглар янзы-бүрү темалыг солун шиилерни ынчап-на сонуургап көрүп эгелээрлер. Чажындан-на олар ынак тоолларының маадырлары-биле сценага ужуражып, сеткил-сагышты хөлзедип көөр темалыг шиилерни көре бээрлер. Оон эгелээш-ле театрже барыксаар апаар.

Тыванның хөгжүм-шин театрында «Театр болгаш уруглар» деп неделя ажыттынган. Неделяның ажыдыышкынынга уруглар боттарының ынак шиилериндең үзүндүлерни көрүп, артистер-биле ужурашканнар. Анаа тус-тус шиилерден тургустунган театржыткан көргүзүг болган. Баштайгы кежээде «Аваның ак платьезин» деп шиини көрүкчүдерге бараалгатkан.

Уругларга шиилерни тургузуп, аныяк көрүкчүдерге бараалгадырынче бистиң театрывыс сөөлгү чылдарда онза кичээнгей салып турар апарган. «Илбилиг соңун», «Моңгүн дуюг», «Хуужуур бажың», «Катя болгаш хуулгаазын» дээш өске-даа шиилерни бичии көрүкчүлер сонуургал-биле хүлээп ап турарлар. Оон аңгыда аныяктарга тураскаатkан шиилер база бар. Бо хүнде театр бодунуң репертуарындан уругларга тураскаатkан шиилерни көргүзүп турар.

ЧУРУКТАРДА: Үстүнде — «Хуужуур бажың» деп шиидең көргүзүг, **ийиги чурукта**— бичии көрүкчүлер ынак маадырлары-биле кады турлар, **үшкү чурукта** — театрның аалчылары уруглар.

Ю. КОСАРЬКОВТУҢ фотолары.

ХАРЫЫСАЛГАЛЫГ, ИДЕПКЕЙЛИГ

Чадаана хоорайда район эмнелгезиниң тус-тус салбырларында коллективтер аразында чарыштыг ажылдап турар. Коллектив бүрүзү СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Чоннуң кадыын камгалаарын улам ыңай эжиждер талазы-биле хемчеглер дугайында» болгаш «Чоннуң кадыын камгалаарын эжиждер талазы-биле немелде хемчеглер дугайында» доктаалдарны удуртулга болдурган, оларның шиитпирлерин амыдырала боттандырар хемчеглерни ап ажылдан келген. Ыаңгыя район эмнелгезиниң халдавырлыг аарыглар эмнээр салбырының коллективи чоннуң кадыын камгалаар хереке бичезинде эвес үлүг-хуузун киириттирип турар.

Халдавырлыг аарыглар эмнээр салбырда 25 ажылдакчы бар. Олар салбырлар аразында калбарган социалистиг чарыштың идепкейжилери. Ук коллективте чоннуң кадыын камгалаарынга билиин, күжүн харам чокка бараалгадып чоруурлар бар. Салбыр эргелекчизи Надежда Андреевна Вологина, Долгар Архиповна Чамыян, Валентина Георгиевна Колупаева, Бичин-Урут Сувановна Ооржак олар өске өөрүшке үлегерлиг. Бо эмнилер онаашкан ажылынга харыысалгалыг, хөй-ниитин ажылдарының идепкейлиг киржикчилери.

Эмнелге шугумунга үр ажылдаан, арга-дуржулгазы улуг эмчилер, сестралар бистинде хөй. Ыңдыгларны дагдыныкчылар бөлүү кыдыр тургускаң бис. Чаа ажылдан келген аныяктарны оларга кожуп ажылдадыры чаңчыл болуу берген. Эмнелге салбырының мурнакчыларынга администрация кай удаа шаңналдарны тыпсып келген.

З. КУУЛАР.

Чадаана хоорай.

ЭҢ УЛУГ ДЕЛГЕЛГЕ

ССРЭ-ниң тургустунганының 60 чылынга тураскаатkан «Чурукчулар — чоңга» деп делгелге Москвада ажыттынган. ССРЭ-ниң чурукчуларының 1983 чылдың январьда ажыттынар съездизинге чурулга уран чүүлүнүң ажылдакчыларының онзагай белээ ол.

Бодунуң хемчээлиниң, хөй планныының, бодалдарның янзы-бүрүзүнүң талазы-биле делгелге кайгамчык. Совет чурукчуларының чогаадыргазы, амыдыралы, чурттарга байдалдары-биле холбашкан бүгү чүүлдер ында көргүстүнген

Совет-даа, даштыкы-даа кижи аңаа келген хөй-ле чүүлдерни билип алыр. Совет чурукчу канчаар чурттап, ажылдап турарын, оон чогаадыкчы планнарың дыка хандыр көрүп, таныжып алыр.

Ыңдыг кайгамчык делгелгеңи ажыдарынга чер херек болгай. Чурукчуларның Москвада Төп бажыңының залдарынга түгле 2500 авторлуг үш муң хире ажылы дөңгүп кирген.

Делгелгеде кол черни 1977 чылдан 1982 чылга чедир, тодаргайлаарга, чурукчуларның сөөлгү съездизинниң соонда кылган ажылдары эөлээп. Ол дээрге, эвилелдешкен 15 республикаларның мастерлериниң эң тергиин ажылдары болуур, оларны национал хөөнбиле эң тергиин кылдыр күүсеткен.

Тайылбырлыг, сан-түңнерлиг, фотодокументалдыг материалдар экспонаттарда бар. ССРЭ-ниң Чурукчулар эвилелиниң бүгү ажыл-чорудулгазын ында көргүзүп, оларның эстетиктиг кижизидилгеге, бүдүрүлгелерге, шериг черлеринге кирген салыышкынын бадыткаан.

Бөлүктерниң бирээзинде ном үндүрүлгезинге хамаарышкан түүлдерни кирген. Ол дээрге «Советский художник», «Художник» (РСФСР), «Искусство» (Эстония) ном үндүрер черлериниң номнары, альбомнары болгаш каталогтары-дыр. ССРЭ-ниң Чурукчулар эвилелиниң 44 чурттарбиле харылдаазының дугайында өске бөлүкте чугаалап турар.

Залдарның бирээзинде ССРЭ-ниң Чурукчулар эвилелинге даштыкы мастерлерниң белек кылдыр бергени-даа, олардан салып алганы-даа чуруктары бар. Делгелге хагдынган соонда ону Ленинградтың Эрмитажынга болгаш Москваның чурулга уран чүүл музейинге даччыдып бээр.

«Чурукчулар — чоңга» деп делгелге 1983 чылдың январь ортанга чедир ажык турар.

Гавриил ПЕТРОСЯН.
ИМА-ның таймылбырлакчызам.

СПОРТ • СПОРТ • СПОРТ

КҮСТҮҢ ӨҢНЕРИ

1982 чылдың спортчу күзүг совет шыдыраачыларга үзулуг-ла «алдын» болган. Швейцарияның Люцерна хоорайга болган бүгү делегейниң шыдыраа олимпиадазынга совет шыдыраачылар база катап чайыннанчак тиилелгени чедип алганнар. Эр улус он дөрт, херээженнер тос катап улаштыр чедишкинниг ойнаан. Швейцар система-биле болуп зрткен бо улуг маргылдаага бистиң эр улустуң командазы 56 сандан 42,5-ти, херээженнер 42 сандан 33-ту алгаш, эң эки түңнелди көргүскеннер.

Киржикчилерниң саны-биле алырга — үк олимпиада рекорд тургускан. Аңаа 94 эр, 46 херээжен улустарның командалары киришкеннер. Эр улустан 36 санны алган Чехословакияның болгаш 35,5 санныг АКШ-тың командалары ийиги-үшкү черни эзлээннер. Херээженнер командаларындан моңгун медальды Румыния (30 санныг), хүлерни — Венгрия (26 санныг) олар чаалап алганнар.

Олимпиаданың түңнелиң үндүрүп тура, совет делегациязының удуртукчузу, ССРЭ-ниң Спорт комитединиң шыдыраа эргелелиниң начальныгы, делегей чергелиг гроссмейстер Н. Крогиус сөс алгаш:

— Бистиң командавыстан черле кымны-даа кошкак ойнаан деп шыдавас мен. Шупту-ла кончуг эки ойнаан. Ыаңгыя эр улустан москвачылар А. Карпов, Л. Полугаевский, А. Юсупов, Бакудан — Г. Каспаров, Львовтан — А. Белявский, Ригадан — М. Таль чайыннанчак ойнаан. Дөрт херээженнеривис — М. Чибурданидзе, Н. Гаприндашвили, И. Александрия, Н. Поселиани оларга бис чоргаарланыр бис.

Маңаа Анатолий Карповтуң кайгамчык ойнаанын демдеглевес аргажок. Ол үзулуг спортчу мөзүг-шынарлыг шыдыраачы бодунуң командазын берге үелерде кезээде сайбат киирип турган—деп, Н. Крогиус түңнелинде чугаалаан.

ТИИЛЕЛГЕНИҢ САЛЮДУ

Венесуэланың найысылалы— ыраккы Каракаска болуп эртken делегейниң боодалга маргылдаазын совет спортчулар тиилелге салюду-биле доосkан. «Либертадорэ» деп боодалга полигонунга олар 34 алдын, 15-ти мөңгүн болгаш үүлер медальдарны чаалап алганнар. Бистиң адыгжыларывыс үк маргылдаага делегейниң 7 чаа рекордун тургускан. Чыдып алгаш 300 метрдең боолаарынга Киев чурттуг В. Данильченко болгаш оон чаңгыс чер чурттуу И. Пузырев каш-даа хевирлерге шылгараакнар. Москвачы А. Митрофанов, Татариядан С. Акимова олар база-ла эң эки түңнелдерлиг болганнар.

— ССРЭ-ниң командазының тиилелгези — маргыш чок чайыннанчак тиилелге-дир. Чүге дизе, ында спортчу бүрүзүнүң белеткели шуут тергиин болган. Шак мөндиг чедишкин эң-не хөвар болур— деп боодалга спортунуң делегей эвилелиниң чиргине секретары Х. Шрайберг маргылдаанын түңнелинде чугаалаан.

25 ЧЫЛ БОЛГАН

Декабрь айда Тывага спортчу хүрештиң үндезилеттингенинден бээр 25 чыл болур.

Ада-чурттуң Улуг дайынының кыржикчизи, күш-ажылдың болгаш спорттуң хоочуну Павел Михайлович Петров Тывага спортчу хүрешти үндезилээриге киришкеннериң бирээзи. Оон сактыышкынын мооң адаанда парладывыс.

1957 чылдың декабрь. Баштайгы чылывыста хөй эвес кижилиг классиктиг хүреш секциязын Кызылга эрттирип турган бис. Мээң удурткан секциямга ынчангы бичии оолдар Виктор Дыртый-оол, Николай Таскараков, Каадыр-оол Билдей, Петр Иванов, Кара-оол Нураат болгаш оондаа өске — ниитизи-биле 25 эгелеп чоруур мөгелер доктаамал үзүп турганнар. Ынчан колдуунда-ла классиктиг хүрештиң аргаларын өөренип, күскай эртемниг башкы чок болганыңдан хосту хүрештиң йий-чаңгыс аргаларын өөренип, катаптап турдувус.

Хүреш кичээлдери эрттирериңе таарыштыр кылган дериг-херекселдер ынчан турбаан. Кезээ тос шактан он бир шакка чедир акробатиканга мергежилгелер кылып, штанга көдүрүп, хүрежип-хүрежилеп, кончуг чыккылама соок кезээ бажыңнарже оолдар маңнажыптарлар. Ындыг берге байдалга ынчангы мөгелер хүрежип черле кагбайн, аңаа сонуургалы хүн келген тудум улам хайныгып, чамдык кежээлерде чурттакчы чонну чыыл алгаш хүрештиң аргаларын көргүзүп турар апарган бис. Элегес-Аксы дээш оондаа өске чоок суурларга спортчулар аалдан барып, хүрешти сайзырадыры-биле тайылбыр ажылын чорудуп турган.

1959 чылдың чазынында шыдаар шаавыс-биле белеткенип алгаш, Владивостокка зона маргылдаазынга бир-ле дугаар киришкенивис ол. Аңаа чедиишкин чок болзувусса-даа, хүреживис черле кагбаан бис.

Ол-ла чылын мени Ленинградче РСФСР-ниң Улустарының Спартакиадазынче чалаан. Аңаа баргаш-ла хостуг хүрешти билип алганым ол. Оон келген дораан Тывага хостуг хүрешти пептередир дугайында саналымны областтың күш-культура болгаш спорт комитединге киирдим. Тускай эртемниг башкылар ынчан чок болганы дыка хомуданчыг. Москва университединиң доозукчулары О. Назын-оол, О. Бартан, Н. Ишкин олар четкилеп келгеш хостуг хүрешке бистерни эзлээп өөреткен соонда, 1959 чылдың күзүнүнде Тываның чыындылыг командазы Грозный хоорайга РСФСР-ниң «Труд» эки тура спорт ниитилелиниң бирги чери дээш маргылдаазынга киришкеш. 32 команданың аразынга 17-ги черни эзлээп. Ынчан ол эки көргүзүг турган.

Тывалардан Болат-оол Чокпек ССРЭ-ниң спорт мастери атты бир дугаар чедип алган. Оон соонда Ф. Ондар, Ө. Ондар дээш өскелер-даа ол атка төлептиг болганнар.

ТВ

НОЯБРЬ 26-ДА

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — «Ye». 8.40 — Сула шимчээшкин. 8.55 — Мультфильмнер. 9.15 — Уран-чечен фильм. 10.45 — «Композитор Андрей Штогаренко». Фильм-концерт. 11.35 — Телемедэлер. 11.40 — 14.15 — Чапсар. 14.15 — Телемедэлер. 14.35— «Мал ажылы — шалыпчы фронт». Документалдыг фильмнер. 16.15—ГДР-ден дамчыдылга. 16.45 — «Мария Воронованың беш чылы». Телеочерк. 17.00 — Аныяктарның чогаадылгазы. 17.30 — «Моол чуртунда». Моол Арат Республиканың тургустунганындан бээр 58 чыл болурунга. 18.15 — «Леопольд болгаш алдын балык». Мультфильм.

КЫЗЫЛДАН

18.30 — Телемедэлер.

МОСКВАДАН

18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 60 чылынга. «Чаңгыс эптиг өг-бүледе». Азербайджан ССР. 21.00 — «Ye». 21.35 — Орус музей деп дамчыдылга. 22.05 — Бөгүн делегейде. 22.20 — 23.50— «Кинопанорама».

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

12.00 — Англи дыл. 12.30 — Физика. 6-гы класс. Денги болгаш денги чок байдал. 13.00 — Революстуг плакат. 13.30 —«Медоборлар». Эртем-тайылбырлыг фильм. 13.45 — «Чурагачы». Тележурнал. 14.30 — «Ада-чурттуң Улуг дайыны». Киноэпопея. 9-ку фильм — «Кавказ дээш тулчуушкун». 15.20 — Телемедэлер. 15.30 — 18.15 — Чапсар. 18.15 — Телемедэлер.

КЫЗЫЛДАН

18.30 — Телемедэлер. 18.45 — Телефильм. 18.55 — «Азия төвү» деп информация-публицистикалыг дамчыдылга. 19.25—Чараллар. 19.30— «Тываның улусчу талантылары». Телефестиваль.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Ананси эрем чигейжигеш». Мультфильм. 20.15 — Эртем-лептереллиг фильмнер. 21.00 — «Ye». 21.35 — 23.00 — «Демисел». Уранчечен фильм. (МАР).

Редактор В. С. ШАРАПИП.

АГААР

Бөгүн республикага көжүп турар булуттаар, чагбас. Соңгу-барыын чүкче угланышкынның хаттың дургени секундада 2—7 метр чедер. Агаарның температуразы 10—15, чамдык районнарга 3—8 градус соор.

Кызылга онзагай өскерлиишкин болбас. Хаттың күжү кошкак. Агаар дүне 21—23, хүндүс 10—12 градус соор.

КИНО

НОЯБРЬ 26-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Тристан биле Изольда» 10.00, 12.40, 17.30, 20.10, «Дайзынның ижээнинде» 15.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Чебурашка» 9.30, «Чаңгыс классчылар» 11.00, «Дорт салгакчы» 13.40, 15.00, «Адырлышкын» 17.00, 19.50 шактарда.

«ВОСТОК»: «Июньның соруглазы» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Специальнозунга хыналда ажылы» 18.30, 20.30 шактарда.

Оттулар чүүл хереглекчилери 1982 чылдың ноябрь 1-ниң санажылгаларын бо чылдың декабрь 15-ке чедир тодарадып, санажырын оттулар чүүл сайгарарының республика конторазы дилеп тур.

Айыттынган хуусаа эртkенде негелдени хүлээп албас болгаш чагыкчыларның илереттинген акшазын эгитпес, бюджетче киир шилчидер.

1982 чылдың декабрь 29—30 хүннерде акша-бараан лотереязының немелде (чаа чыл) үндүрүлгези болур.

Билеттиң өртээ 30 көпеек. Ол үндүрүлгеге ниитизи-биле 18 миллион рубль түңнүг ойнаашкын кирген, ол дээрге, ниитиниң билеттериң түңүнүг 60 хуузу-дур.

Акша-бараан лотереязының чаа чылдагы үндүрүлгезинде 10280000 ойнаашкын бар, оон иштинде 21000 эт-херээсел аймаа, 5147200 рубль түңнүг болгаш 12852800 рубль түңнүг акша ойнаашкыннары бар.

Аайлашканнарга «Москвич-2140» болгаш «Жигули» ВАЗ-21013 деп 200 автомобиль, янзы-бүрү мариалларның 500 мотоциклдери, 300 пианнино, 1000 телевизор, 600 магнитофон, үш муң соодукчу, эр болгаш херээжен улустуң 1700 хол шактары болгаш өске-даа үнелиг ойнаашкыннар таваржыр. Оон аңгыда 1 рубльден 200 рубль чедир акша база ойнаашкынга таваржыр.

Чаа чыл үндүрүлгезиниң билеттерин ажаалга кассаларындан, магазиннерден, харылзаа будүрүлгелеринден, кинотеатрлардан, «Союзпечать» киоскилеринден, ниитиниң чемненилге черлериниң будүрүлгелеринден болгаш вокзалдардан садып ап болур.

Чаа чыл үндүрүлгезиниң акша-бараан лотереязын садып алыңар.

Тываның туризм болгаш экскурсия талазы-биле область чөвүлели агаар-биле аян-чорук кылыр күзелдиг кижилерни дараазында маршрутче чалап тур:

— Ленинградче — ноябрь 29-тан декабрь 3-ке чедир. Путёвка өртээ 230 рубль;

— Ортаакы Азияже—ноябрь 29-тан декабрь 10-га чедир. Путёвка өртээ 283 рубль.

Орук хөлезини, чиир чеминин болгаш чурттаар черинин өртээ, экскурсия хандырылгазы путёвка өртээнге кирер.

Айтырар адреси: Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 1. «Мөңгүлек» гостиница, 103 дугаарлыг кабинет. Телефону 2-51-76.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: ИНДЕКС 667000

667000, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажын № 3. Телефоннары: Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң орулекчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш совет тургузуг киллдистериниң 2-37-13, пропаганда киллдизиниң 2-31-75, культура киллдизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый киллдизиниң 2-21-47, үлетпүр киллдизиниң 2-31-75, чагаа киллдизиниң 2-41-27, информация киллдизиниң 2-20-60, корректорларның 2-27-41, бухгалтериянын 2-12-45, солун келбейн баргавда 2-32-75 телефонче долгаар.

Чагыг № 1961.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле эргелиниң типографиязы. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажың № 1).

ТС—01545

Бүгү чүрттарның пролетарийлери каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 274 (12064) | 1982 чылдың ноябрь 27, суббота | 1925 чылда үндезилеттингеи | Өртээ 3 кш.

АЛДАРЛЫГ ЮБИЛЕЙНИ ТӨЛЕПТИГ УТКУУЛ

КЫШТАГЛААШКЫН — ХҮННҮҢ АЙТЫРЫЫ

Кыш — шагның дөрт эргилдезиниң эң-не берге үези. Ынчангаш ылаңгыя көдээ ажыл-агыйга чылдың өске кезии аңаа белетиелге үнер. А кыш бистиң республиканга беш-алды айлар дургузунда үргүлүлүзэр. Ындыг болганда кыштаглаашкынны эң-не организастыг болгаш хынамчалыг эртирери чугула.

«Хадың» совхозтуң Суглуг-Хем хойжу бригадазы кыштаглаашкынга бо чылын кажангызындан-даа зки белетиенген. Хойжулар бүгү кыштагларның девискээрин арыглап-аштаап, өдээн белген. Олар чайын кажааларның дең кезиининг дээвиирин солуп, кырын чаа өдек-биле дуглаан. Септелге шынарлыг болган. Бо хүннерде кыштаг бүрүзүнде мал чеминиң курлавыры, хөмүр-даш, дус дүжүртүнген, суггатты организастаанары зки. Мал чеминиң белетиелинге болгаш кыштаг септелгезинге бригада кежигүннери илепкейлиг киришкен.

«Сүт-Хөл» совхозта Таан-оол биле Кара-кыс Ондарларның өг-бүлези бо чылын 117 хураганны чүс хойга онаштыр доруктургаш, кыштаглаашкынга зки белетиенген. Олар боттары 35 тонна сигеннии белетиел алган. Черле ынчаш, кыштаглаашкынны чедиишкинниг болгаш организастыг эгелеп турар малчыннар, бригаладар болгаш сүт-бараан фермалары бисте тэй. Оларны СЭКП Төп Комитединиң Совет Социалистиг Республикалар Эвилелининг тургустунганының 60 чыл юбилейи дугайында доктаалы хей-аът киирип турар.

Көдээниң ишчилери Тес-Хемде «О. Шынаа» болгаш Таңдыда «Революцияның чалбыыжы» совхозтарның ажыл-ишчилериниң кыштаглаашкынга чедиишкинниг белеткенир, малга бижыг чем-сүүрну тургузар дугайында кыйгырыын изиибиле детиээн болгаш бо талазы-биле социалистиг чарыштыг улам калбарткан. Оон түңнелинде мал чеминиң бүгү хевирлери зоткен чылдагыдан элээн хөй белеткеттинген. Ам сорулга болза ол мал чеминиң болбаазырадып. янзы-бүрү холумактар-биле шынарын болгаш хоолулуун белидип туроаш, малга зоотехниктиг негелде ёзугаар бээри болуп. Мал чеминиң учёт-отчёдун шыңгыыралыр, чарыгдап туралын хынаап. Зоотехниктер малдың зө-кыызын, улуг-бичезин барымдаалап кыштаг болгаш кодан бүрүзүнге мал чемнериниң хуваадазын кылыр, рационну тургузар. Күүселденің хынаалазын чер-чеүде улусчу контроль болгаш «Комсомолчу прожектор» постулалы үргүлчүнүң хайгаараалынга алыр ужурлуг.

Мал чемнерин камнаар, ооң шынарын чавызатпас сорулга-биле шагжаларны, оңгачаларны долу ажыглаар херек. Ындыг херекселдер чедишпес болза, доп-дораан кылдыртыр болгаш четчелээр. Комбикорм кылыр болгаш мал чеми болбаазырадыр цехтерни долу ажылдадыр, үрелик цехтерни дарый септээш, ажыглалга киирер. Бо хүннерде Чөен-Хемчик районда кормоцехтерниң чүгле дең кезии, Каа-Хем районда — 57 хуузу, Улуг-Хем районда — 64 хуузу ажылдап турары канчап-даа таарышпас.

Республикада мал чеминиң белеткели ниитизи-биле чүгээр болган-даа болза, чамдык районнарда, ажыл-агыйларда байдал дүвүренчиг. Чижээлээрге, Өвүр район планнаттынган 14 муң тонна сигенниң 8.7 муң тонназын белеткеп алган. Оон өске чүү-даа чок. Тожу район база ук планының дең кезиин күүседип алган. Ынчалзажок ында эвээш силос бар. «Ак-Чыраа» сиген планының 35 хуузун күүсеткен. Мал чеми чедишпес совхозтар ону дарый тыптынып, дүрген сөвүп алыры чугула.

Амгы үеде малчыннар кыштагларында хонгулапкан. Амдыызында байдал зки, ынчалзажок хар улгадып, соок дыңзаан тудум бергедээшкиннер көвүдээр дээрэи билдингир. Ындыг болганда кыштаглаашкынга белеткелди дүрген доозар херек. Ылаңгыя «Кызыл тараачын» совхозтуң Зэрбек салбырының чамдык кыштаглары амдыгаа чедир септеттинмээн. Ында беш кыштагга улуг септелге кылыры негеттинип турар. Кыштагларның хөй кезиинде хөмүр-даш болгаш мал чеми дужүртүнмээн. Мындыг байдал өске-даа ажыл-агыйларда бар.

Малдың хорамчазы ниитизи-биле эрткен чылдагыдан эвээжээн-даа болза, чамдык ажыл-агыйларда улуг болуп артпышаан. Эрткен айда «Хадың» совхозтан 25 инек, «Көк-Тей» совхозтан 205 хаван, «Найырал» совхозтан 175 шээр мал өлген. Хар чугада болгаш чылыг үеде болган бо хорамчаны ажыл-агыйларның удуртукчуларының болгаш малчыннарның харыысалга чогу-биле, малга зки ажаалдазыны туогуспааны-биле тайылбырлаар апаар. Ам малдың ажаалдазынче болгаш чемгерилгезинче кичээнгейни бедидер үе келген. Деңгели таарыы малдарны үскеш, одар-белчиирин болгаш суг-суггадын таарыштырып, немелде чемнер-биле чемгерер херек.

Республиканың көдээ ишчилери СЭКП Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелининг, ВЦСПС-тиң болгаш ВЛКСМ ТК-ның «1982—1983 чылдарның кышкы үезинде мал кыштаглаашкынын чедиишкинниг эрттирер, мал ажылының продуктуларын бүдүрерин болгаш садарын көвүдедир дээш Бүгү-эвилелдиң социалистиг чарыжын калбартыр дугайында» доктаалын ажылга удуртулга болдургаш кыштаглаашкынны организастыг эрттирер талазы-биле хемчегларни алыр ужурлуг. Совхозтарның дирекциялары, партия, профэвилел организациялары, көдээ Советтер күш-ажылды бедик деңнелге организастаарынче, мурнакыы дуржулганы болгаш эртем-техниканың чедиишкиннерин ажыглаарынче чонну мобилизастаар хүлээглелиг.

Кыштаглаашкын — амгы үеде хүннүң чугула айтырыы. Хамык күштү ону организастыг эрттиреринче мөңнээр херек.

«Тыва даг-дүгү» комбинаттың арыглал фабриказында аныяк ажылчыннар хөй. Оларның хөй кезии — бүдүрүлгенин мурнакчылары. Ындыгларның бирээзинге Е. М-Д. Сарыглар база кирер. Ол маңаа ажылдаан үр болбаан. Чүгле үш чыл хире болза-даа, эш-өөрүңүң хүндүткелин чаалаан ан шыдаан. Ол — үшкү разрядтың дерилгелер машинизи.

ЧУРУКТА: машинист Екатерина Сарыглар.

Ю. КОСАРЬКОВТУҢ фотозу.

Терлиг-Хаяның мөңгүн-суу бүдүрүлгезинде чер өрүмнекчилериниң үш ээлчээ бар. Олар аразында чарыштыг ажылдап турар. Коммунист Борис Наксыл биле Виктор Шулуужук олар зки ажылдыг диртип мактадып келген. Олар хүнде 16 метр чер үттээр нормазын 36—40 метр чедирип турарлар.

Чер өрүмнекчилери декабрь 18-те болур коммунистиг субботник хүнүнде эң-не бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаарын хүлээнип тураралар.

ЧУРУКТА: чер өрүмнекчизи Б. О. Наксыл.

Ю. КОСАРЬКОВТУҢ фотозу.

Хүннүң медээлери

ШАЛЫПЧЫ ЁЗУ-БИЛЕ

«Тыва даг-дүгү» комбинаттың ажыл-ишчилери декабрь айда болур коммунистиг субботникке бедик көдүрлүүшкүнүг, организастыг киржириинге белеткенип турар.

Ак-Довурак хоорай Совединиң күүском даргазы Х. Сарыгларга удурткан субботник штабы ол хүн кылыр ажылдың хемчээлин тодараткан. Штаб кежигүннери ийи удаа хуралдаан.

Коммунистиг субботник хүнүнде хоорайның болгаш комбинаттың ажылчыннары колдуунда-ла боттарының ажылчын туруштарын ээлептерлер. Хоорайның бүдүрүлге коллективтери «Кызыл суббота» хүнүнде 15,5 муң рубльдин ажылын бүдүргеш, оңгу беш чылдың фондузунче шилчидерлер. А комбинаттың ажылчыннары 10,2 муң рубльдин продукциязын бүдүрөрлер. Субботник хүнүнде ажылчын хандырылга киидизинин коллективи — 1000, «Тыва даг-дүгү тудуг» эргелелиниң тудугжулары — 400 рубльлүи беш чылдың фондузунче шилчидер. Тудугжулар 1176 өөреникчи өөренир чаа школа тудуунга ажылдаарлар.

(Бистиң корр.).

ДЕМНИГ КИРЖИР

ССРЭ-ниң 60 чылынга тураскаатқан коммунистиг субботникти эрттирер дугайында москвачыларның болгаш Кызыл хоорайның чамдык бүдүрүлгелериниң эгелээшкинниң Кызылдың районнар аразының «Сельхозтехника» каттыжыышкынының коллективи бүрүнүбиле деткээн.

Ол хүн коммунистиг субботникче 300 хире кижи бир демниг, күш-ажылчы тура-соруктуг үнер. Тус-тус бригадалар бедиткен хүлээглелерни алган. Субботник хүнүнде К-700 болгаш ДТ-75 маркалыг ийи тракторну, үш трактор, ийи автомобиль моторун бүрүн септеп кылыр. Ажылчыннар өскедаа септелге ажылдарынга киржирлер.

Бүдүрүлгениң чолаачылары 750 тонна чүктү сөөртүрүн хүлээнгеннер. Коммунистиг субботник хүнүнде 8,7 муң рубльдин бараанның продукциязын бүдүрер. Коллектив он бирги беш чылдың фондузунче 1450 рубльди шилчидер деп шиитпирлээн.

Ш. ИРГИТ.

ТАЙБЫҢНЫҢ, НАЙЫРАЛДЫҢ ЭРГЕ-АЖЫКТАРЫНГА

Совет Эвилели-биле найыралдың даштыкы ниитилелдериниң болгаш совет хөй-ниитиниң төлээлекчилериниң ССР Эвилелиинии тургустунганының 60 чылынга тураскаатқан делегей ужуражыышкыны Москвага болган.

Амгы ужуражыышкын Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиинии тургустунганының 60 чыл ооюун бүдүүзүнде болганын СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүүге кандидат, СЭКП ТК-ның секретары Б. Н. Пономарев аңаа бодунуң чугаазынга демделеэн. Хөй националдыг Совет күрүнеиин тургустунганы үцияларны долу дең эргенин, социалистиг интернационализмнин, найыралдын болгаш экы-дүмалышкы дузалажылганың ёзузунга чүрттаарынга болгаш ажылдаарынга өөретккен оларның ындыг эвилелии төөгүде бир дугаарында тургусканы ол болган. Совет Эвилелиинин бүгү улустарының тура-соруун илереткишаан, бистин күрүневис делегей ареазынга база мырынай чаа, социалистиг даштыкы политиканы чорудуп турар. Оон принципиалдыг үндезинерин улуг Ленин тургускан. Ол политиканы тайбыныың стратегиязы кыдыр долу барымдаалыг адап болур. Оон кол эвис сорулгазы — дайыннардан кижи төрелгетении чайладыл азыры.

Л. И. Брежнев-биле чарлыг ёзулажырының кажыладалыг хүннеринде социалистиг, хосталган болгаш капиталистиг 100 ажыг чүрттардан, коммунистиг болгаш революсчу-демократтыг партиялардан 150 ажыг делегациялар бистиң партиявыстың болгаш күрүневистиң чөвүзэн удуртукчузунуң тураскаалын үндүткеп ёзулаар дээш Москвага чедип келгеннер. Москвага ынча хөй санныг делегацияларның келгени—Совет Эвилелиинин Коммунистиг партиязының, Совет күрүнеиин делегейге кайгамчык улуг ат-алдарлыынын бүгү делегейниң мурнакыга төлүлүг көргүзүү-дүр. Объективтиг, чогум утказы-биле алырга, бо дээрге империалистиг пропаганда «совет шериг кыжаныының» дугайында чулчуруп турзажок, тайбыныг ынак совет даштыкы политиканы хүлээп көргенииң бадыткалыдыр.

СЭКП ТК-ның эрткен Пленумунга СЭКП ТК-ның Чиигине секретары Ю. В. Андроповтуң чугаазы, ол Пленумнуң шиитпирлери, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң ээлчеглиг сессиязының ажылы бистиң партиявыс, Совет күрүне иштикпээ, даштыкы-даа политиказына СЭКП-ниң XXIII—XXVI съездилериниң тодаргайлааны болгаш Л. И. Брежневтиң амыдырал-чуртталгазының үезинде боттарыр келген ленинчи угланыышкыны барымдаалап үлам ынай бижыы-биле баар дээрэин бүгү делегейге база дагын көргүскен.

СЭКП-ниң даштыкы политиктиг угланыышкыны совет улустуң үндезин эрге-ажыктарын илергейлевишаан, бүгү кижи төрелгетенииң кырында кыжанын келген дайын кыжаныын чайладырынче угланган. Ол — делегей дайыны болгаш чепсектиг месилдежиишкиннерни болдурбазыынче, боочепсектерни, хамыктың мурнунда ядролуг чепсекти эндере бүдүрүп турар чоруктуң соксадырынче, мырынай бүгүниити болгаш бүрүн дүжүреринге чедир чепсеглениишкинин дүжүреринче угланган шугум-дур. Ол — дүшкүүрлүг чоруктуң чавырлыышкынын камгалап арттырарынче болгаш уламчылаарынче, тайбын кожа-хелбээ догуннаашкынын болгаш кадыг ажылдажылганың принциптерин делегей харылзааларынга бадыткаарынче, чогум-на харын ол принциптерге үндезилээш, делегейде бүгү чүрттарга болгаш улустарга айыыл чок чоруктуң бижыы-биле хандырып бээринче угланган шугум-дур. Ол — бүгү улустарның ёзулуг национал хамаарышпас болгаш бот-эргезинин, оларның дашкаартан кандыг-даа кол-гаарлаашкын болгаш ыйыыткын чөкка боттарының хөгжүлдезиниң оруун хостуг шилип алыр чарлыг болбас эргезин хүндүлээринге үлелеелээш, үр үелиг, чөптүг, демократтыг тайбынны тургузарының шугуму-дур.

Совет Эвилелиинин тайбынга хандыкшылдыы — кошкак чоруктуң демдээ эвес-тир, тайбыныы империалистерден дилеп албас деп чүвени эки билдир бис деп, Б. Н. Пономарев чугаалаан. Тайбың дайзыннарының агрессчи планнарын үзе шаап, бодунуң камгалаңыр аргазын чогуур деннелге тургузуп тургаш, харын тайбын дээш бижыы-биле демисешпишаан, ону камгалап ап болур. Чогум-на харын делегейде байдал ам-даа коючуг чидиг, нарын, оожургал чок болган үжурунда, бистин партиявыстың удуртулгазы чөокта чаа ол дугайын база лагын сагындырып каарын эргежок чугула деп көрген.

Октябрьның Төрээн чуртунуң, Ленининн Төрээн чуртунуң бүгү-ле даштыкы өөнүктериниң эрес-шудургу болгаш як сеткилдиг ажылын бедидибиле үнелээр бис. Социализмнин баштайгы чурту-биле найырал ниитилелдериниң догуяаашкыны — бистиң үеэштин кайгамчыктыг бүдүш-демдектериниң бирээзи-дир. Оларның ажыл-чорудулгазы совет ёзулуг шынныг чоруктуң дугайында шынны билип алырынче, совет кижилер-биле харылзааларының болгаш бүгү-ле болдунар аргалыг аргыжылгаларны калбартырынче мынмуң кижилерниң чайгаар чүткүлүнге хандыдыкчы, толаргай хевирлерни берип турар.

Бистиң совет боттуг шынныг чоруувус — совет улустуң улуг чаагай чедиишкиннериниң, социалистиг тургузугунуң артык улуг күштериниң боттут, маргыш чок хереглелдериниң эгээртинмес үнер дээзидүр.

(Уланчызы 3-кү арыында).

КҮЖЕНИИШКИННИГ АЖЫЛДААР БИС

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң ошгу чыыжының чедиги сессиязының ажылынга киржип чораан Тывадан ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутаттары дүүн Москвадан Кызылга ээп чанып келген.

Дээди Советтиң чедиги сессиязының ажылының дугаймында бодунуң бодаадарын чугаалап бээрин бистиң корреспондентивис ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Националдар Совединиң депутаты, Кызыл районда «Тиилелге» совхозтуң механизастаттынган отрядының удуртукчузу Доржу Сааевич ДАНДАРДАН дилээн.

— ССР Эвилелиинің Дээди Совединиң ошгу чыыжының чедиги сессиязы келир чылда чүрттүң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планын болгаш Күрүне бюджедин кол айтыырлар кыдыр чугаалашканын чон билир болгай. Бо айтырыглары чугаалашканы СЭКП ТК-ның ноябрь (1982 чыл) Пленумунуң шиитпирлеринге болгаш ол Пленумга СЭКП ТК-ның Чиигине секретары эш Ю. В. Андроповтуң чугаазынга түңнеелерге болгаш айтыышкыннарга бүрүн дүүштүр болганын Дээди Советтиң депутатызы бүрүзү сеткил ханын демдеглеп турду.

— Мен бодум көдээ ажылагыйда ажылдап, ССРЭ-ниң Аъш-чем программазын боттандырарынга киржип турар кижи болганымда, 1983 чылдың Күрүне планы болгаш Күрүне бюджеди Совет күрүнеиниң күүс-шыдалын улам бижыглаарынче, чонниң чаагай чоруун бедидеринче угланган дээрэин онзалап демдеглекседим. Чүгле көдээ ажыл-агыйны бедип ап көөрге, аңаа капитал салыышкыннар, техника хандырылгазы дыка өзер. 1983 чылда көдээ ажыл-агыйның ниити продукциязы 1982 чылдыынга бодаарга 10,5 хуу хөй болур ийикше, 137,3 млрд. рубль болур-дур.

Ындыг өзүлдени чедип алырда хамыктың мурнунда үңүп-дүжүттү бедидери, мал ажылын бижыг чем базазы-биле хандырары чугула дээрэин ТК-ның Пленуму болгаш Дээди Советтиң сессиязы онзалап айыткан. Маңаа хамаарыштыр алыр болза, бистиң совхозта бедип чедир кылыр ажылдар ам-даа хөй дээрэи билдингир. Эрткен чылдарга бодаарга, бо чылын элээн дап дүжүттү ап, мал чемнерин элээн арбын белеткеп алган болзувусса-даа, тараа болгаш мал чеми культураларның дүжүдү кончуг куду, оон уламыдан өске адырларда чамдык көргүзүглер база чавыс болуп турар. Ынчангаш механизаторлар бистерниң мурнувуста бо талазы-биле улуг сорулгалар бар-дыр. Оларны чогумчалыг шиитпирлээр дээш улам күжениишкинниг ажылдаар апаар бис.

ХАРЫЫСАЛГА НЕГЕТТИНЕР

СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң Доргун сүт-бараан фермазының ажылын улуг бызаа ажаакчызы Өлзей Долааповна Долаан удуртуп турар. Оон удурткан бызаа ажаакчылары боттарынга хамаарышкан бызаа кажаазының тус-тус өрээлдериниң септелгезин шынарлыг кылып, чугайлап алган. Олар ам ында бызааларны тургузу азырап турарлар.

Бызаа ажаакчылары шупту дөрт кижи. Оларның бирээзи бызааларга немелде чемге кылымал сүт кылып белеткеэр. Ол хүлээлгени Өлзей Долааповна боду ак сеткилдиг күүседип турар. Кылымал сүттеи чемни бызааларың улуг, бичe аайыынче янзы-бүрү кылдыр хайындырып белеткээр. Өлзей Долааныың чаш бызаага чем белеткеп кылырындан оске ажаакчылар өөренип ап, эки шынарлыг мал чеми дээш ооң дуржулгазындан өөренип турарлар.

Фермага Ө. Долаан-биле кады ажылдаан Көк Күжүгет бодунуң ол ажылында 10 чыл ашкан. Ажылдаанындан бээр чаа-ла үш ай болган Серен Монгуш оларның дузазы-биле ажыл-ижинииң ыхыын тыпкан, кызымак кижилериң бирээзи апарган.

Бызаа ажаакчыларының бызаалар тургузу азырап турар тус-тус өрээлдери арыгсилиг, кургаг, ий-тап чылыг.

— Чаш бызааны доруктурар дээш доктаамал сагыш салып, кызыл ажылдаары негеттинер. Бызааның ажаалдазын баксырадып, кошкадыр чүве болза, ооң боткур, шыырак өзериңе шаптыктаар. Хөй чылдарда бызаа ажаакчылап келгеш ол ажылдың чиик эвезин коруп келдим. Кол-ла чүве — ажылга ботхарысалга, аңаа бердинии ажылдаары болур — деп, хоочун малчын Өлзей Долааповна чугаалаар.

А. МОНГУШ.

Чөен-Хемчик район.

ОРУКЧУЛАРНЫҢ ЧЕДИИШКИНИ

Ак-Довуракты № 3 орук-септелге участогунуң коллективи бо чылдың эрткен он айларында харыылап турар девискээринде оруктарның капитал септелгезинге болгаш боттарының бүдүрүлге баазазының тудуунга ниитизи-биле 933,0 муң рубльди шиңгээдип алыр тургаш, 938,889 рубльди шиңгээдип ап, планын 100,6 хуу кылдыр күүсеткен. Участок үшкү кварталдың түңнели-биле республиканың автоорук эргелелиниң коллективтериниң аразында социалистиг чарышка ийиги черни эзлээн.

Участоктуң девискээринде кирип турар оруктарның капитал септелгезин аныяк коммунист Сетдрудин Курбановтуң удурткаиы бот-орулга-чарылгалыг комплекстиг бригада кылып чорудуп турар. Ниитизи-биле 14 кижи составтыг бо бригада эрткен он айларда Кызыл-Мажалык—Тээли аразының оруун кылырынга 162,1 муң рубльди шиңгээдип алыр турган болза, херек кырында 175 муң рубльди ажылдарын кылган. Оон аңгыда Кызыл—Тээли аразының оруунга коллектив 457,5 муң рубльдин ажылдарын кылыр тургаш, 493,3 муң рубльдиин күүсеткен. Сетдрудин Курбановтуң бригадазы Улуг Хөндергейнин көвүрүүн кежер орукту, Кызыл-Мажалык аэропортунуң самолёттар хонар шөлүн база асфальтылап, эки шынарлыг кылдыр кылган.

Бо коллективтиң чедиишкинниг ажылдаарынга ук бригадага орук ажылынга хамаарышкан янзы-бүрү мергежилдиң кижилерин мөөңнеп, ону комплекстиг кылдыр тургускаиы улуг идигни берген. Бриңада бот-орулга-чарылганың системазы-биле ажылдап турар болганда орук тудуунга хереглээр материалдарның камналгазы дээш, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн хүн бүрүде белидери дээш ажылчыннарның сонуургалы база өскен. Коллектив кежигүниериниң асфальт-бетон заводунуң операторлары Борис Кишко, Сергей Олунин, электрик Эрес-оол Ооржак, орук таптаар тракторнуң башкарыкчызы Виктор Саая, бульдозерист Борис Насонов олар ай, кварталдың планныг даалгаларын доктаамал ажыр күүседип, мурнакчыларның одуруунда кирип тураралар.

Ак-Довуракты орук-септелге участогунуң коллективи боттарының бүдүрүлге баазазын быжыглаар дээш база үей ажылдарны кылып турар. Участоктуң боттарының ажылчыннарының күжү-биле ийи чүрттелга бажыңын, 48 орунныг ниити чүрттелга черин ажыглалга киирген. Асфальт-бетон заводунуң электри четкизиниң, ийи аал ишти чүрттаар чүрттелга бажыңының тудуглары адакталган болгаш келир чылын ажыглалга киирер. Битум шыгжаар складтың, септелге механиктиг мастерскаяның тудуглары элээн шуудай берген. Василий Селоенковтуң удурткаиы алды кижи составтыг тудугжулар бригадазы участоктуң бүдүрүлге баазазының тудугларын эки шынарлыг кылдыр кылган.

Тудуг-септелге участогунуң үей-ниити организациялары ажылчыннар ортузунга кижизидилге ажылын чорудар, күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаар талазы-биле администрацияга боттуг дузаны көргүзүп турар. Чолаачы Владимир Вовкоиун удурткаиы партия эге организациязы боттарының хүрээлениң өстүрер, эң-не харыысалгалыг участоктарга коммунистерни быжыглаар, партия кежигүнериниң авангардчы ролюн көдүрер талазы-биле эвээш эвес ажылдарны кылып келген. Эге организацияның хуралынга бүдүрүлге планының күүселдезин, удуртукчуларның, инженер-техниктиг ажылдакчыларның отчёттарын дыңнап, оларга тодаргай практиктиг дузаны чедирер дээш оралдажыышкыннарны кылып турар. Бо эрткен отчёттуг үеде коллективтен ийи кижини партия кежигүнүнге киирериңе белеткеп турар.

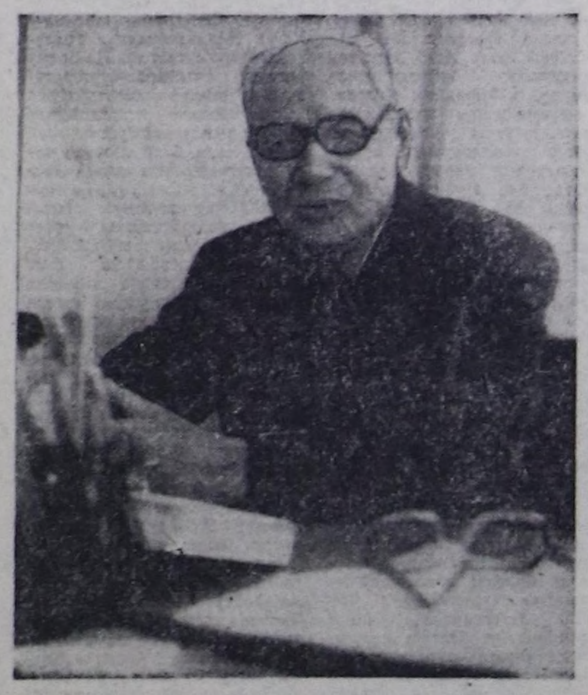
Орук тудугжуларының комплекстиг бригадазының бригадири С. Курбановтуң удурткаиы профэвилел месткому ажылчыннарның ажылдаарынга, чүрттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар дээш, оларның ортузунга социалистиг чарыштың идиг бериишкини улуг болуп турар.

Келир ажыл-агый чылында Ак-Довуракты № 3 орук-септелге участогу Кызыл—Тээли, Кызыл-Мажалык—Тээли аразының оруктарының капитал септелгезин кылыр, септелге-механиктиг цехтин тудуун доозар, ийи аал ишти чүрттаар бажыңны ажыглалга киирер дээш өске-даа улуг ажылдарны кылыр ужурлуг. Амгы хүннерде участоктуң ажылчыннары бо юбилейниг чылды чедиишкинниг доозыкаш, чаа чылды шалыпчы ёзу-биле эгелээр дээш шулуургу ажылдап турарлар.

А. БЕГЗИН-ООЛ.

УЛУСЧУ КОНТРОЛЬ АРНЫ

1982 чыл, ноябрь № 11 (105)

1937 чылдан бээр СЭКП кежигүнү Иван Онуфриевич Гиляс 80 хар ашсада, ам-даа хөй-ниити ажылынга идепкейлиг киришпишаан. Кызыл хоорайның улусчу контроль комитединиң штаттан дашкаар инспекторунга ол 11 чыл хире идепкейлиг ажылдаан. Ооң барын-ла 40 ажыг чылдарда кол бухгалтер болуп ажылдап чораан практиказы рейдилер, хынаалдалар үезинде четпестерни ылаптыг илередиринге улуг дузалыг болуп турар.

ЧУРУКТА: И. О. Гиляс.

Ю. КОСАРЬКОВТУҢ фотозу.

Бир бөлүктүң ажылының дуржулгазындан

Дээштиг болзун дээш

Бистиң автосептелге заводунуң ийиги кадымче дегем чадалап үнүп келген кижи дораан-на бүдүрүлгенин база ында хөй-ниити организацияларының ажыл-чорудулгазын кергүскен кескү агитацияның янзы-бүрү хевирлерин эскерип каар. Оларның бирээзи коллективте улусчу контроль бөлүүнүң тускай стендизи. Анаа ой-ейде хайгыылчыларның үнүдүрүнүп тускай хуудустарны, шүгүмчүлелдиг шоодугларны болгаш чуруктарны азып турар. оон чаныпга ажылчыннар бола чыглып келир болгаш олар оны сонуургап, наин-биле деткип, савал-оналын солушкан турарлар.

Хайгыылчыларның ажылчорудулгазы кадбак неперелдиг, хөйге кескү болзун дээш бистиң контроль бөлүүнүң оны ынчаар тургусканы черле ажыктыг деп бодап турар бис. Инда хайгыылчыларның сеолгу чоруткан хынаалдалары, мурнуида кылган хынаалдага илерээн четпестерни чайладыр дээш кандыг хемчегларни ап турары, ажыл-херекке четпестерни болдурган эштерниң тайылбырларын болгаш оске-даа материалдарны аңаа киирип турар бис. Оон аңгыда заводта улусчу контроль бөлүүнүң составында 12 кижиниң данзызын болгаш оларның кижи бүрүзүнүң доктаамал даалгаларын оон дораан-на номчуп болур.

Бистиң бөлүк бодунуп ажылын партия организациязының удуртулгазы база дузазы-биле план ёзугаар чорудуп келген. Будүрүлге курлавырларын дилеп тып, чоп ажылдарының, ажылдың ажыктыын бедидеринин база продукциязын шыпарын экижилерниин болгаш ажыл-агыйжы эвес чоруктарга, четпестерге эштеш чок деминдалы чоруларының айтырыгларын контролёрлар кол киирээнгей-ге ап келген. Оон аңгыда заводтуң нарын болгаш хөй янзы адырларлыг ажыл-чорудулгазынга чамдыкта тавар-жы бергилээр бергедээшкинверниң чылдагааннарын илередип, чамдык ажылдакчылар кылган частырыгларын боттары чоптүү-биле медереп билип, оларны чогуур өйүнде эдип алырынче сагыш салып турар бис. Хайгыылчылар хынаалда бүрүзү ханы болгаш дээштиг болурун чедип алырын орааддажып турар.

Бистиң бөлүк чыл бүрүделе янзы-бүрү айтырыгларга хамаарыштыр 14—15 хынаалдалы организастап, оон түнелдериниң хөй иеруузун бөлүктүн хуралдарынга сайгарып чугаалашкан, четпестерни чайладырының хемчегларин ап турар. Бо чылгы хынаалдаларның дөртүнүн түнелиин контролёрларның ниитин хуралынга сайгарып көрдүвүс, бир хынаалданың түнелиниң дугайында коллективте партия организациязының ажык хуралынга чидиг, шыңгыы чугаа болган. Ынчаарга беш хынаалданың түнелдеринге холбаштыр завод директору чогуур хемчегларин ап, тускай дужаалдарны үндүргүлээн.

Бо чылын автосептелге заводу багай эвес ажылдап, планнарны күүседип келген. Ол үре-түнелдиг ажылга контролёрлар үлүг-хуузун киргени чугаажок. Хайгыылчыларның аразында К. П. Кукарин, В. Я. Чавчин ышкаш күш-ажылга мурнакчы үлегер-чижектиг, хөй-ниити ажылынга идепкейлиг болган принципиалдыг эштер бар. Коллективте олар ат-алдарлыг, бүтү-ниити хүндүткелди чедип алган эштер.

Бо чылдың июньда бүтү коллектив кежигүнериниң ниити хуралынга улусчу контроль бөлүүнүң ажылынын дугайында отчёдувус берип, информастаан бис. Анаа бистиң ажылывыста эки чүүлдерни болуур-чогуурун-биле үнелеп демдеглээш, сагыш салаа чогуур айтырыгларны база айытказ. Ылаңгыя күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаарының, технологтуг материалдыг хандырылга айтырыгларынче кичээнгейни күштелдирзе чогуур дээрзин эш-оорлер чугаалап турган чүве. Ынчангаш хайгыылчы бүрүзүнүң идепкейин улам бедидип тургаш, ССРЭ-де улусчу контроль дугайында Хөөйлуда оларга тывыскаа эргелерни долузу-биле ажылдавышаан, контрольдуң болгаш хынаалдаларның дээштиин база үре-түнелдиин улам бедидер хүлээлгелиг бис.

А. ТОМИЛИН,
Тываның автосептелге заводунда улусчу контроль бөлүүнүң даргазы.

«Шынга» парлаттынган соонда

Бо чылдың сентябрь 27-де «Шын» солунның «Улусчу контроль арныңга» Кызылдың кедээ ажыл-агый техникумунуң директкизязы сургуулдар чурттаар общежитие септедиринге мөге немей бижээн нарядтар тургускаш, алыскакчискек кижилерге күрүнеин хөй артык акшазын чарыгдаан дугайында «Дыдык таарла» деп эгелиг чуруктуг шүгүмчүлелди парлаан.

Дүүн ол дугаймында айтырыгны республиканың Улусчу контроль комитединиң хуралынга чугаалашкан. Контролёрларның хынаалдазында болгаш солунда шүгүмчүледе айытказ четпестер бүрүн бадыткаттынган. Техникумнуң директору В. А. Колесников ол-ла улуг четпестери дээш ооң мурнуу чарыында партия талазы-биле шынгыы хемчег алдырганын барымдаалаан, комитет анаа административтиг хемчег хүзээтпээн, а директорнуң ажыл-агый талазы-биле оралакчызы А. В. Канаевти, кол бухгалтер Л. Г. Зубарёваны шыңгыы доңгуткан. Күрүнеге чедирген когараадың чамдыызын эгидери-биле олар ынчаарның шүүлүзүнүн бир-бир айда шалыңның тырттарын комитет шинтпирлээн.

Хайгыылчыларның бот-өөредилге семинары

КҮҮСЕЛДЕ ХЫНАЛДАЗЫ

Күрүне пенсиязын тыпсырда ажылчыннарның шалын төлевиринге холбаштыр Улуг-Хем районнуң чамдык совхозтарының бухгалтериа аппарадының ажылдакчылары шын эвес шынзылгалар берип, чамдык кижилерниң пенсиязын кайы хамаан чок улгаттырып турган фактыларны бо чылдың июньда Тыва АССР-нин Улусчу контроль комитединин хуралынга чугаалашкаш, ону дарый эдерин шыңгыы негээн.

Оон күүселдезин катап хынаарга, «Ак-Туруг», «Найырал», «Улуг - Хая» совхозтарда пенсионерлерге дүрүм чокка күрүне пенсиязындан ажыр төлеттинген пенсия акшазын бюджетче катап бүрүн эгиттирген. Чаа тывысказ 859 пенсия херээн немей хынаан. Бо айтырыгның талазы-биле районнуң кедээ ажыл-агый эргелединиң бухгалтериязынга чевүдел хуралды эрттирген. Пенсиялаар кижилерниң мурнунда ап турган шалыныын дугайында шынзылгаларны совхозтарның бухгалтериа аппарады чогуур өйүнде, шын кылып турар апарган.

Х. АЛЕКСАНДРОВ.

БИРГИ КИЧЭЭЛ: Контрольдуң ленинчи принциптери. СЭКП—улусчу контрольдуң удуртукчузу

В. И. Ленин социалистиг ниитилелге улус массаның контролюн чорударын эң-не чугула деп санап чораан болгаш ооң принциптерин ажылдап кылган. Ол ленинчи принциптерни амыдыралга боттандырбышаан, СЭКП контрольдуң арга-методтарын сайзырангайжыдып, ону улам хөгжүдүп, байыдып келген. Күүселдениң контролюн болгаш хынаалдазын партияның съездилеринге, СЭКП ТК-ның Пленумнарынга, Политбюронуң хуралдарынга, күрүне эргечагыргазының дээди органнарынга чугаалажып, тодаргай сорулгаларны айтып келген.

Партия болгаш совет органнар контрольду болгаш күүселдениң хынаалдазын шын чоруткаш, экономиканың, эргелеп башкарылганың болгаш хандырылганың бүтү адырларынга ажыл-херекти экижилерниге идигни берип турар. Бо ажылга улусчу контроль комитеттерининг болгаш бөлүктерининг ужур-дузазы улуг. Партия комитеттериниң, эге организацияларның болгаш улус депутаттарының Советтеринин удуртулгазы-биле ажылдааш олар контрольдуң ең массалыг органнары болуп турар. Комитеттерни күрүне эрге-чагыргазының органнары тургузар, бөлүктерни болгаш постуларны күш-ажылчы коллективтер боттары тургузар болгаш оларның мурнундан, оларның даалгазы-биле ажылдап турарлар. Контрольду ынчаар тургузарын ССРЭ-нин чаа Конституциязында, ССРЭ-де улусчу контроль дугайында Хөөйлуда айытказ. Ол улуг документилерде улусчу контроль органнарының ролюн болгаш сорулгаларын тодарадып, оларның эргелерин магадылаан, ажылының кол угланышкыннарын айытказ.

Улусчу контрольду күштелдирер дугайында ындыг сагыш салышкын ниитилелдиң бүтүү ажыл-херээн башкарарынга ажылчы чоннарның улам өзүп турар ролюнүң дугайында ленинчи идеяларга дүүштүр тургустунган.

Социалистиг күрүнеге учет болгаш контроль күш-ажылдың хемчээлинге-даа, продуктуларның хуваалдазынгадаа — чер болганга бүтүнниитининг болгаш хөй талалыг болур ужурлуг дээрзин В. И. Ленин өөредип чораан. Ындыг контрольду чүгле «миллион-миллион ажылчыннар болгаш тараачыннар эки турабиле, шалыпкын, революсчу энтузиазчы чорүү-биле деткээн болгаш боттандырган турда хандырып болур.

Контрольдуң ленинчи принциптерининг алыс утказы чүдел? Ол дээрге хамыктын мурнунда контрольга партийжи удуртулга, ооң массалыын, бүтү улустуу, бүтү талалыы, доктаамал болуру база ылап шыныыы, хөйге биллингири, дээштии, үре-түнелдии-дир.

Контрольга партийжи удуртулга ооң ажылының бедик деңнелдиг болуруи, дайынчы арга-шинээлиг, салдынган сорулгаларны чедип алырынга кызымаккай болуруи хандырып турар. Партия организациязының удуртулгазы комитеттериниң, бөлүктериниң болгаш постуларның ажылынга шын угланышкынны берип, сонгаарладып болбас ажыл-херектерни болгаш сорулгаларны шинтпирлээрин эртемге үндезилеп чорударынга оларны өөредип

ТАЙБЫҢНЫҢ, НАЙЫРАЛДЫҢ ЭРГЕ-АЖЫКТАРЫНГА

(Төнүүгү. Эгези 1-ги арыда).

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң чаз арткеи сессиязы 1983 чылда ССРЭ-ниң экономиктиг оргаш социал хөгжүлдезиниң планын көргеш, хүлээп алган, келир чылга бисиин чүртүвустүң Күжүн бюджедин бадылаал. Болдуун бүгү программалары тайбы, чогаадыкчы тургузуушкунче, совет кижилериниң амыдырал денгээ улам ынай көдүрүлүче утланганын Совет Эвилел бүгү делегейге даңын-дагын бадыткап чугаалап турар. Ол дээге империалисти пропагандаз ның чүлчүрүп турары дарыл дап, Чөөн-даа чүктерге чүүр кандыг-даа «совет шерлг кыжаныышкыныын» чогуун эң эки бүзүредилгелериниң бирээзи-дир. Бо дээрге бистиң даштыкы политиктиг утганыышкыныывыс— тайбынче, бүгү күрүнелер-биле кады ажылдажылгаже чайгылыш чок утланыышкын болуп турарының эң эки бүзүредилгелериниң бирээзи-дир. Совет партия болгаш күрүне удуртулгазы бистер шыкаш шак-ла ындыг чүткүлдерни үдергейлээп бүгү-ле чазактар болгаш политиктиг күштер-биле тайбынын күүрүнде чугаалажырынга белеп.

ССРЭ-ниң тургустунганыын 60 чылын бистернии-биле кады даштыкы бистиң өөнүктерзистиң байырлап турзры бистерниң шүптүвуска, совет кижилерге, өөрүнүүт-дүр дел, Б. Н. Пономарев түнелиинде чугаалаан. Найыралга бистиң чонувус кезээде бижыг болган идегелдиг найырал-биле харылап келген. Улуг Ленинниң интернационалчы чагыгларынга шынчы совет кижилер тайбыныы болгаш социал депшилгениң нүүрүнде бүгү улустарның аңы-дунма кады ажылдажылгазынче аппар чыдар ленинчи оруктап моон сонгаар-даа сырый каттыжар болгаш чайгылыш чок баар.

«ССРЭ-ниң тургустуниам болгаш улустар араазында найырал, бүгү-ниити тайбын дээш, термоядролуг дайынның кыжаныынга удур, чепсеглениишкинни дүжүрер дээш даштыкы хөй-ниитиниң шимчээшкинин хөгжүлдериге ССРЭ-ниң ролю» деп илеткелди Найыралдың совет ниитилелдер эвилелиниң президиумунуң даргазы З. М. Круглова кылгаи.

Эрткен алдаң чылдар Совет Эвилелиниң, совет республика бүрүзүүң социал экономиктиг шапкын хөгжүлдезә-биле демдеглеттингенин чүве чугааланнар айтып тургаи. ССРЭ-ниң улустарының революсүчаартыкчы ажыл-чорудулгазының түнели сайзырагай социалистит ниитилелдя тургусканы болган.

СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлери күш-ажылты чаа-чаа чедишкиннерже, тайбы болгаш депшилге хереэ дээш демиселче Совет Эвилелиниң ажылчы чоннарын соруқ киирип турарын онзалап демдеглээп. Бодуңуң күжүнге бүзүредилг болгаш улуг соруқ киришкинниг сонгаар улус коммунистит тургузуушкунуңуң дыңнаар ажыл-ижин, ынаа-дажын, ажыл-агыйының ажыктыын бедидерин, ажыл-ижиниң ниитилелдерин

Юрий АЙДАШ.

ТӨРЭЭН ЧУРТКА ЭРГЕЛЕНИГ

Кызып-кызып эрткен уунче хая көрнүп,
Кызыл хүнде чадаг эрниң көөрү дег,
Хөрээм-биле эргеленип чеденикпен,
Хөйнү бодап, сени көрүп ханмас-тыр мен.
Ye-дүтен түрүп келген бүүрелчиннер,
Хевистелген хову, шыпаа, оттаан сүрүг,
Ак-көк хемнер оожум чалгыг, агымнары
Аралаштыр, чүрүкта дег, көстүп туру.
Сагыш-сеткил аллага дүлдүне бээр—
Шаандагының муңгак ыры сырыннап дээр!
Төрээн черим! Чеже үннер, аалгалар
Төөгүден бээр дыңнавайн келбедиң дээр!
Делгем ак-көк, чолу чаагай оруувустан,
Дээрже үткээн тараалырлыг хову-шөлдеп,
Демниг иштен, найырадан артык чүве
Делегейде шынап чок-тур, бүзүреңер.
Сээң ачы-бүзүңүңы үттур мен бе?
Ада-өгбе каргыжы мээ чедер деп бе?
Сээң-биле кады чораат, чолдуг боор мен.
Тыңгарыкчым,
Ынак ырым.

Семён РУФОВ.

АДЫН КИЖИ КАНЧАП СЫГАР

Кыпкан эрес характырлыг
Кысчыгаштар чугаалашты:
— Тыва чурттуг акый ышкаш!
— Тыва эвес! Бурят боор ол!
Калмык кижи эртип чыда:
— Калбак хову чурттуг!— дей-дир.
—Казах кижээ дөмей-дир— деп,
Казак кижи чугаалады.
Москва хоорай кончуг улуг,
Янзы-бүрү нациялар бар.
Марий, якут, кыргыстар деп
Ацгылашпас, башкаланмас.
Бүгү-ле орук мында келгеш,
Бүле-демниг белдирлешкен.
Хой-ле кижээ дөмей-дир мен.
Хөрек-чүрээм дойлуп кээр-дир:
Арбын-көвей өөрелериниң
Адын кижи канчап сыгар!

К. САТ оруузундан очулдурган.

БИЛИП АЛЫҢАР

☆ ССРЭ-де дээди болгаш ортумак эртемниг 149,2 миллион хамаатты бар. 1981—1982 өөредилге чылында өөредилгениң бүгү-ле хевирлеринге 100,5 миллион кижи хаара туттунган.

☆ Бистиң чуртувуста эртем ажылдакчыларының саны 1 миллион 405 муң ажыг кижи. Эрткен чылын эртемге чарыгдалдың түңү 22 миллиард рубль ашкан.

☆ ССРЭ-де 132 муң ажыг массалыг библиотекалар, 138 муң клуб албан черлери бар. Массалыг, эртемниг, өөредилгелиг, техниктиг болгаш оон-даа өске тускай библиотекаларда ном фондузу 5 миллиард экземпляр чоокшулан турар.

☆ 1981 чылда бистиң чуртувуска парлалгаже үнген номнарның болгаш брошюраларның тиражы 1 миллиард 800 миллион экземпляр, а чаңгыс катап ажыглаар солуннарның, журналдарның болгаш оон-даа өске парлалга—3 миллиард 227 миллион экземпляр чедип турган.

САЛЧАК ТОКА, Тыванын улустуң чогаалчызы.

ШУШЕНСКОЕ СУУР

(«Чаа Тыва» деп номдан)

Улуг-Ужарны арга халаанывыстың соонда, үш хонуп четкелек чораан, бир-ле улуг суурнуң базары-биле Савелиниң айтымышкынын барымдаалап, оң, солагай талаже эжин чоруй, хемчигештан сепчигештени берген черинге кээп салывысты өртеп кагдывыс.

— Ча, маңаа хонар, даарта эртелеп ынай чоруур-ла, билген аа, таныш!—дээш, Савелий кылбыжын ораай берди. Лонманның ол айтымышкынын билир шаам-биле өөрүмге хелемечилей шаап бердим.

— Кандыг-даа сугжу кижи бо суурга хонуп эртер, маңаа Россияның улуг кижизи, коммун-намының баштыңчызы Ленин чурттап турган... — дээш, Елисеев «ам чүү дээр болду» дээш ышкаш, кээшпезин сорбушаан тур оң.

Павел Медведев, Бүлүүн, Соян Моңге, Савелий, мен суглар сайыттарывысты одагга каапкаш, суурже базыптывыс. Үш хире километр эртип чоруй суурнуң кыдымга кирип келдивис. Сарыг-Септе ындыг-ла ылгалыр чүвези чок суур-ла-дыр. Көрүп чоруурумга, бажыңнарның улуг шуруузу немдик, погаа орнупга шагар-оът, чашпан үнгүлээн, шала ырадыр арга-ыяштар көстүр, суур ортузунда баштарын чемдийтир чарын оттулуп каапкан ийи-чаңгыс төжектер олургулаар ындыг...

Бистиң хорам-на кижизиг кеттингенивис — Павылчык, өскелери — шокар-ла чүве. Моңге, Бүлүүн ийи эргилей бергилээн кадыг идиктерлиг, сымдар көк даалымба тоннарлыг. Бодум бродник идиктиг, кара хедеп шабурлуг, оожу кожалаң-биле боон тыртып алган, хамыктын соонда базып олурар мындыг мен. Улуг, биче кижилер бистерни көргеш, кара албан-биле доктаап, «Үүү, адазы улус боор бо» дээп дег аажок-ла кайгаан турар.

— Бо суурну чү дээрил, билир силер бе? — деп, бир чыылган кижилерден Павылчык айтырды.

— Базарывыста хемчигештиң Шушь деп адаар, мооң аймбиле суурну база-ла ынча дээр деп каан.

— Маңаа Ленин деп кижи чурттап турган чүве дээп, билир-ле боор силер аа?

— Тапшыр-ла билбес мен ийин. Ындыг кижи революция мурнунда маңаа чурттап турган дээр чораан, сураңнаан мен. Оңу шак-ла доо беш ханалыг бажында чурттап турар. Мезина Прасковья Алексеевна билир боор ийин оң — дээш, бир бичежек бажыңче айты-дыр.

Ынаар базыптывыс. Бажыңның кыдында кажаа аксынче киргеш, хаалгага чедип чорувуста, оон ортумак сынныг, шойбек арынныг, дөртен хар чаа-ла четкен кадай үнүп кээп, эвилең чаагай мендилешкен, бисти узун сандайга чалап олурткаш, чугаалажын эгеледи.

— Владимир Ильич, оон кадайы Надежда Константиновна суглarга ужурашкан силер бе? —деп, Павылчык салдыгар хоош чок айтыра-дыр.

— Көөр-билирден туржук, бир чыл оң аңның дургузуунда оларның-биле кады чурттап, оларга дузалажып чордум... Каям, даштыгаа баргаш, тыштыг айтып берейн —дээш, үнүптү...

— Мурнай шак доо кудумчуну дургаар турар бедик бажыңга, Зырянов суглarныңга Ильич элээн каш ай чаңгыс бот чурттап турган, а оон соонда Надежда Константиновна Крупская, оон аразы Елизавета Васильевна суглар четкилеп келирге, шак дээ Шушь хем кыдынга Петровтарның бажыңынга чурттап турган оңу-ла ылаң билир мен —дигилээш, кезек бодаңы берген корүп тур.

— Ильичиниң дугайын биске чугаалап берип көрүкерем, Прасковья Алексеевна.

— Аңаа черле олурбас, кижээ эптиг-эзедек деп чүвезин канчаар, ном-на номчуур, хой чүве-ле бижинр, чугаакыры дээрге аажок, суурнуң кижилери-биле, өскээртен-даа келгеннер-биле үзүк чок көөрешкен олурар, мындыг кижи-ле чораан. Надежда Константиновна, черле ол өг-бүле онзала улус, эки деп чүвезин канчаарыл аан, бижикке мени дозаап-на өөредип каан! — дээш, Прасковья Алексеевна хандыр боданы хона берди.

— Ам ол ийи бажында чүү бар ирги?

— Чүү-даа чок. Ульяновтуң өг-бүлезининг чораанының соонда бажыңнарның эзлери Петров, Зырянов суглар эрги сөзүгаар чурттай бергилээнер. Ол чаагай өг-бүленің кылып турган ажыл-ижи — тарын турган сесерлин, чечек-погаалары, чоруп тургулаан черлери суурга ол буянныг эки кижилерниң дугайында моңге демдек кылдыр чыдып калза-даа, ол ам оларның турганы ышкаш эвес болдур ийин.

— Ильичиниң өг-бүлезинден бижик-биликтиг болу бергеш, революстуң херээнге киришпинер бе, Ленинниң дугайын ынчан чогум чүү дыңнап турдунар? — деп, Павылчык база-ла сиңнигип айтырган.

— Чээрби харлымында-ла олар чоруй барганнар. Оон бөөр үр апарган. Революция база үнген. Чогум бодум маңаа тура, чүгле чүвениң сураан дыңнап турган боордан башка, бот-хууда амыдыралымдан, урут-дарымдан өске, чүвениң байдалын таптыгла билбес турган мен — дээш, Паша далажыксай берген.

Ильичиниң аңаа чурттап, ажылдап турганының база ол суурнуң байдалының дугайын ам-даа айтырып дыңнаксаан бис. Ынчалза-даа Пашаның ындыг байдалын билип каапиштинде кончуг хараадаан мен. Имир дүшкелекте, ол ийи бажыңнарны чүгле чанындан топтап-топтап көрүп тур бис.

— Бистиң Дерзиг, Мергенге орус, тыва чоннуң бирги хурадынга Октябрь революциязының, оод баштыңчызы В. И. Ленинниң дугайын Иванов чугаалап тургаш, «Тывадан ырак эвес черге чурттап турган» дээн чүве, ол чер бола-дыр, ам-на билдим, көрдаан, эжим деп, Моңгеге аңа оныза-ла амыраан чугааладым.

— Ленин башкы маңаа харын 2—3 чыл иштинде шөлүлгеге чурттап турган кижи болбазыкпа. Чогум төөгүзү, оон маңаа тургаш, кылган ажылы ырак херек деп билзе чогуур. Харын ол дугайын өөренирибиле бар чыдарывыс бо-ла болгай — дээш, кижим базала сорук кире берди.

«Ол хире алдарлыг, хувискаалчы революцияны-даа үндүрген, коммун-намы-даа тургускан кижи чогум чүге бөөр келген кижи боор, шөлүлге деп чогум чүү деп чүве боор ол ынчап?» деп иштимде кара кайгаан базып олур мен. Ол аразында дүн дүжүп, дээр хаяазы шагда кыза берген, ыракта одаавыс: «бээрбээр, астыңар халак» дээп ышкаш кызаңнаан чалбыжы-биле имнеп турган.

ИЙИГИ ТӨРЭЭН ЧУРТУМ

1961 чылда ортумак школаны доостум. МАР-ның Эртемнер академиязы бисти—18 моол оолдар, кыстарны ССРЭ-же өөредип чоруткан. Алды кижи Москваның күрүне университединиң геология факультединче өөренип кирдивис.

Совет башкыларым-биле баштайгы ужуражылганы, профессор А. Ф. Якушеваның номчааны лекциязы, профессор В. И. Славинниң удуртканы бирги өөредилге практиказын сактыры меңээ тааланчыг.

Орус дылды билиривис кошкак болза-даа, хөй национадлыг эш-өөрүвүс аразынга, делегейде бирги социалистиг күрүнениң найысылалы Москвага өөренири биске солуп болгаш чоргааранчыг турган. Башкыларывыстың болгаш эш-өөрүвүстүң биске чылыг хамаарылгазы бистиң хөй-аъдывысты кодүрүп турган. Ылаңгыя башкывыс Т. С. Балякина чедиишкиниривис дээш бистиң-биле кады өөрүп, беш чыл дургузунда нениң чымчак сеткилин биске тыңнаан.

Өөредилгем чылдарында Совет Эвилелиниң дыка хөй хоорайларынга экскурсиялап чоргуладым. Крымны, Курск эътпээн онза чарашсыңган мен. Каяа-даа чораан совет өөгүктериң ээлдек-эвилең аажы-чаңын магадап, оларның бүгү талалыг дузазын көрүп чордум.

Делегейниң тергиин-ол школазынга гидрогеологтуң мертежилин шиңгээдип алдым. Москваның ол күрүне университединиң — амыдыралымның бирги школазы деп чугаалап болур мен. Ынчангаш университетти база ССРЭ-ни—мээң ийиги Төрээн чуртумну ынакшыл-биле сактып чоруур мен.

МАР-ның ЭА-зының бирги төлээлери университетти чедиишкиннир дооскаш, амгы үеде Мөолдуң институттарында үре-түңнелдиг ажылдан турар, олардан хөй кижи эртем кандидаттары болган.

Университетти дооскаш, 1967 чылда МАР-ның ЭА-зының геологияның эртем-шинчилел институдунга ажылдай бердим. Ол-ла чылын ССРЭ-нин, МАР-ның академияларының дугуржулгазы-биле институтка совет-моол геология экспедициязын организастап тургускан, а ийи чыл эрткенде—деминиг палеонтология экспедициязы апарган, мен аңаа ажылдай бердим.

Совет эртемденнер — геологтар, палеонтологтар-биле амыдыралым ийиги школазым эгелээш, аңаа литолог деп чаа мергежилди чедип алдым.

Мээң амыдыралчы бүгү оруум Совет Эвилели-биле сымый холбашкылыг чоргаарланып чор мен. Өг-бүлем база ССРЭ-биле холбашкан. Москвага төрүттүнген уруум Иркутскиниң медицина институдунуң студентизи, ачаам Москваның аъш-чем үлетпүрүнүң технология институдунуң доозукчузу.

Ийиги Төрээн чуртум—ССРЭ-нин тургустунганының 60 чылының байырлалыгга өг-бүлевис бөгөө кылдыр күшажылчы чедиишкиннивис бараалгадыр бис.

Д. БАДАМГАРАВ.

МАР-ның Геология институдунуң палеонтология болгаш стратиграфия кидизиниң эртем ажылдакчызы.

ЧҮРУКТА: Кызылдың уран түүл училищезининг танцы бөлүүнүң ойнап турары. Ю. КОСАРЬКОВТУҢ фотозу.

КАЯА-ДАА ОЙНАП ЧОРААШ...

Төрээн чуртувустуң ажылчы чоннары-биле бир дөмей Москваның Ленин орденниг «Союзгосцирк» бүгү-эвилел каттыжышкынының коллективтери ССРЭ-нин тургустунганының 60 чылынга төлептиг ужуражыр дээш ажылдап, дыка хөй солун программалаглыг концерттерни, көргүзүлерни чонга бараалгаткан. Оон иштинде тыва цирк болуу бодунуң үлүүн база киирип турар.

Цирк каттыжышкынының артистери-биле кады Краснодар, Симферополь, Воронеж, Гомель болгаш өске-даа хоорайларга, Москваның Олимпий суурунда «Олимпий» спорт комплекизинге концерт көргүзүглериниң юбилейлиг чылда кириштивис.

Каяа-даа ойнап чораш, чонга бараан болур хүлээлгевисти ак сеткилдиг күүсеңин келдивис. Ол чедиишкинниң үндезини — бистиң удуртукчувус, Ленин орденниң эдилекчизи, ССРЭ-нин улустуң артизи, Тыва АССР-ниң Дээди Советининг депутады Владимир Базыр-оолович Оскал-оолдуң чогаадыкчы ажылының база түүнели кылдыр санап турар бис. Тыва цирк артистерин өстүрер дээш доктаамал сагыш салып, бүгү-ле билинип, арга-мергежилин ол үндүрүп чоруур. Оон уламыдан улустуң артизинин өг-бүлезининг кежигүнериниң хөй нуруузу безин цирк артистери болган. Бистиң болукте Владимир Базыр-оловичиниң кадайы Дузенмаа Оскал-оол. Тыва АССР-ниң алдарлыг артистери—уруу Майя Лозовик-Оскал-оол, оглу Юрий Оскал-оол база уруунуң оглу Маадыр Лозовик ажылдап, ураң галантыязын чонга бараалгадып турар. Оон ыцай бисте артистер Юрий Хевенмей, Зелим Ензак, Александр Довуу, Валерий Додаштай элээп хөй чылдарда аренага чедишкиннииг ойнап келгеннер.

Бистиң болуктуң артистери национал хевирлиг социалистиг утка-шыпарлыг ураң чүүлүн чонга көргүзери-биле кызыгаарлаттынмайн турар, олар ажылчыннар, колхозчулар, студентилер, сургууллар, школалчылар-биле ужуражып, тыва улустуң Совет эрге-чаагырганың чылдарында экономикада, культура тургузуушкунунда чедип алган чедиишкиннерни чугаалап берип турар. Белоруссияның Гомельже ойнап чорун тургаш, «Гомсельмаш» заводтуң, «Дружба» колхозтуң ажыл-ишчилерибиле ужуражып, пайырал кежээлерни эртиргеш, Шак ындыг ужуражылгаларны эртиргеш эки чаңчыл болу берген.

Москваның Олимпий суурда «Олимпий» спорт комплекизинге ноябрь 3—10 хүннеринде ССРЭ-нин тургустунганының 60, Улуг Октябрьның 65 чылдарынга тураскаатканы улуг эстрада-цирк көргүзүглери эрткен. Аңаа бистиң болуктуң артистери киржир эргени алган. Орта ССРЭ-нин, РСФСР-ниң улустуң артистериниң, РСФСР-нин алдарлыг артистериниң удуртқан коллективтери, ат-сураглыг артистер киришкен. Ынчангаш көргүзүглерни москвачылар болгаш оон аалчылары сонуургап көрген. Каш-ла хонуктуң дургузунда 9 концертти көргүстүвүс. Бир концертке-ле 17—18 муң көрүкчү кээп турган.

РСФСР-ниң улустуң артизи Ю. Ермолаевтиң удурткапы аъттар-биле көргүзүглерни, РСФСР-ниң алдарлыг артизи В. Домейконуң баштаапы «Романтиканың» делегейни кезээн акробатиктериниң, РСФСР-ниң алдарлыг артизи О. Лозовиктиң (В. Б. Оскал-оолдуң күдээзи) удурткапы агаарга акробатика кылыр артистериниң сураглыг ыраажылар Л. Лещенко, А. Пугачёва болгаш өске-даа коллективтериң артистериниң ол концертке ойнаапы солуп болган. Тыва цирк артистераниң демир кырлаарын, аңаа таныласпаарын болгаш өске-даа көргүзүглерни көрүкчүлер сонуургап, адыш часкаашкыннар-биле уткуп турган.

Бистиң болук декабрь айның эгезинде Днепропетровскиге ССРЭ-нин тургустунганының 60 чылынга тураскаатканы конперт көргүзүглериниге киржиринге белеткенип турар.

Б. ХЕРТЕК.

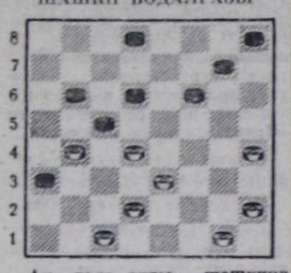
Москваның Ленин орденниг «Союзгосцирк» бүгү-эвилел каттыжышкынының артизи.

ҮЛЕГЕР ДОМАКТАР

Найырал биле тайбың —
Амыдыралдың быжыг доңу.
Эштиң шынчызы херек,
Эттиң быжыы херек.
Шевер кижи — мактадыр.
Чевен кижи — бактадыр.
Турлаг тыппаан элик эвес,
Дунчу тыппаан балык эвес.
Чайда — аш чок.
Кышта — коя чок.
Харамдыккан борү
Какпаа кирер.
Езу билбес —
Шончактыг.

О. ДАРЫМА дыңнап бижээн.

ШАШКИ БОДАЛГАЗЫ

Ак тала алды шашкини бергеш, удуп алыр.

Узун назын— хөгжүмчүде

Ла-Джолла чурттуг эмчи Дональд Этлес шаандакы сураглыг 35 хөгжүмчүнүң данзызын тургускаш, оларның ортумак назыны АКШ-тың эр кижилериниң ортумак назынындан беш хар улгадып турарын эскерген. Хөгжүмчү Артуро Тосканини 90 харлыынга чедир бодунуң ыпак ажылындан салдыкпаан. А. Леопольд Стоковский 95 харлыынга чедир оркестр дирижёрлаан.

Чылдагааны: хөгжүмчүлер музыкадан улуг өөрүшкүнү ап, хөй шимчээшкиннерни кылып чоруур.

АЖЫКТЫГ, СОЛУН

«Советская Россия» деп ном үндүрер чер А. Н. Гладышев биле Н. С. Зенченко оларның «Россия он бирги беш чылда» деп номун парлап үндүрген. 1975—1980 чылдардагы үеде РСФСР-ниң кол түңнелдерин болгаш чедип алган чедиишкиннерни санап бижиринден эгелээш, СЭКПниң XXVI съездизинге көргенин 1981—1990 чылдарда республиканың экономиказының хогжүлдезининг перспективаларынга чедир авторлар төөгүп турар. Ынчалза-даа кол черни 80 чылдарның бирги чартыы — он бирги беш чылдың үезин эелээп. Ол үениң дургузунда РСФСР-ниң улус ажыл-агыйының шапкын хөгжүлдезинге быжыг туруштуң эгези салдынган — онгу беш чылга көөрде Россия индустриязының масштабы оскен, эртем-техниктиг депшилгенин темпизи бедээп, көдээ ажыл-агыйның материал-техниктиг базазы быжыккан, чурттакчы чоннуң материалдыг чаагай чоруу улгатқан. Кобальт, даг-дүгү тывыжының талазы-биле Тыва АССР-де эвилел ужур-дузалдыг күүлүг будүрүлгелер туттунганын номда айытқан.

«Будүрүкчү күштерни таарыштыр тургузары» деп эгеде РСФСР-ниң он экономиктиг район бүрүзүнүң хогжүлдезининг перспективазы бердинген. Оларның иштинде Тыва АССР хамаажыр, Чоон-Сибирь база хамаажын турар. Бо беш чылда Тыванын, Бурятияның, Красноярск крайның, Иркутск областың экономиказының темпизи бедиир.

Россия — чурттуң эң-не хөй национадлыг эвилелдешкен республиказы, мында чүс ажыг нациялардың, биче улустарның төлээлекчилери чурттап турар. Россияның автономнуг 16 республиказының бүрүзү оон экономиказының хогжүлдези, эртемниң болгаш культураның чечектелиишкини дээш үлүүн киирештирип турар. Россияның улустарының пайыралыңга болгаш акы-дүңма депшилгезинге «Акы-дүңма өг-бүледе» деп эгени тураскаатқан. Номчукчулар республика картазындан чаа хоорайларны тып көрүп, көдээниң арын-шырайының канчаар чаартыңып турарын сонуургаар.

В. ВАТЛИН, библиограф.

Ижевск хоорай.

КАЯА, ЧҮҮ БОЛУРУЛ?

РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХӨГЖҮМ-ШИИ ТЕАТРЫНГА

Е. Тиновтың «Илбиниг соңгун» деп шиирин 10 шакта У. Гаджибековтуң «Аршы-малаланы» 19 шакта көрүп болур. Даарта «Чаңгарга болгаш элээдилерь театр» деп неделяның хажыкыны болгаш отчеттуг концерт 15 шакта болур.

«ЕНИСЕЙ» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫНГА

Бөгүн 19 шакта хөгжүмшү театрының артистери-биле ужуражылга болур. Танцы кежээзин бала организастаар. Даарта 19 шакта дискотека.

КҮШ-КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫНГА

Ноябрь 27—28 хүннерде аныяктар ортузунга дээд хүрешке республиканың бирги чери дээш маргылдаа 10 шакта эгелээр.

«ХЕРЕЛ» СТАДИОН

Стол теннизинге хоорайның бирги чери дээш ужуражылга бөгүн 18 шакта, даарта—10 шакта эгелээр. Тыва АССРниң ИХМ-нинг бирги чери дээш волейбол маргылдаазы ноябрь 28-те 10 шакта эгелээр.

ТВ

НОЯБРЬ 27-ДЕ БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — «Ye». 8.40 — Сула шимчээшкин. 8.55 — Бир эвес кадык болуксазынга (Күш-культурчуларга сүмелер). 9.00 — «Бурят угулзалар» деп концерт-фильм. 9.15 — АБВГД-жигеш. 9.50— «Спортлотонуң» 48-ки тиражы. 10.00 — Ада-иелер, силерге. 10.30 — Делегейниң улустарының уран чүүлү. 11.00 — Айыыл чок шимчээшкин. 11.30 — Чүнү номчуурул. 12.15 — «Кижи. Чер. Өртемчей». 13.00 — Шаандакы болгаш амгы ырылар. 13.45 — Орус музей дугайында дамчыдылга. 14.15 — Бөгүн делегейде деп дамчыдылга. 14.30 — Уран-чечен телефильм: «Чыл чок бир неделяда». 15.40 — «Дириг амытаннар амыдыралы». 16.40 — Политиктиг хайгааракчы Л. А. Вознесенскийниң беседазы. 17.10 — «Сураглжаан одуректиг Тим». Мультфильм. 17.30 — Гватемала дугайында документалдыг телефильм. 18.25 — 18.40 — Чапсар. 18.40 — «Изиг хүн чылы» деп ураң-чечен телефильм. 1-ги болгаш 2-ги сериялар. 21.00 — «Ye». 21.35 — Фигуристер сезонну ажыдар. 22.35 — 23.50 —Таджик телевиденнеңиң болгаш радионуң «Гүлшан» деп оркестриниң концерти.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

14.20 — Сен-Санс — «Фантазия». 14.35 — «Калуганың хевири» деп документалдыг телефильм. 15.25—«Музыкалыг киоск». 15.55 — Мультфильм. 16.05 —«Чүл? Кайдал? Кажанныл?». Телевикторина. 17.15 — Азербайджан телевиденнеңиң программазы. 19.00 —«Кино көрүкчүзүнүң эдериишин». 19.45 — Делегейде болуушкуннар дугайында допчулал. 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаптар!». «Хуудагазыныг карандаш». 20.15 — «Кадыкшыл». 21.00 — «Ye». 21.35 — 00.05 — Ураң-чечен телефильм: «Күскү төөгү». 1-ги болгаш 2-ги серия.

Солунның дараазында номери ноябрь 30-де үнер.

АГААР

Республикага шокар булуттаар, чамдык черлерге харчаар. Хаттың күжү секундала 2—7 метр чедер. Агаарның температуразы хүндүс 10—15, а дүне—22—27 градус соок болур.

Кызылга шокар булуттаар, хар чагбас. Сонгу-барыын угланыышкынныг хаттың дүргени секундала 2—7 метр чедер. Хүндүс агаарның температуразы 11—13, а дүне—22—24 градус соок болур.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

КИНО

НОЯБРЬ 27-ДЕ

«НАПЫРАЛ»: «Тристан биле Изольда» 11.40, 14.20, 17.00, 19.40, «Чангыс классчылар» 10.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Дюймовочка» 9.30, 13.00, «Дорт салгакчы» 11.00, 14.30, «Адырлыышкын» 16.30, 19.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Клеопатра» 14.00, 17.00, 20.00 шактарда.

СОНУУРГАКТАРГА

Эң улуг машина

Рекордтар ачы-ачгы болгулаар. Ындыг рекордтарның бирээзи америк автомобиль клубунуң президептизинин болган. Оон «кадилакку» маркалыг чиик машиназының узуну 8 метр, деңзизи — 4 тонна, бензин багының ишкири — 163 литр. Салонда телевизор, стереоаппаратура бар, холодильник, элээн каш телефоннар-биле болгаш оондаа өске парын установкалар-биле дериттинген.

Мындыг парын эңге чогуур камгалал негеттинер болбайн аан. АКШ-та 48 секунда бүрүзүнде үптээшкин, 58 секундада чепсектиг халдаашкын болуп турар болгай. Чиик машина оорлаар таварылганың саны улам өзүп турар. Ынчангаш машинаның ээзи — Леон Вейслериниң бүгү талазы-биле таарымчалыг, эптиг-даа мындыг машинаны чогаатканы чугаажок.

Конькилээп чаан

Дугуйжугаштарлыг конькилиг чуңгуулааринга аныяктарның хандыкшылы сөөлгү чылдарда улгатқан. Калифорния чурттуг Кэрол Бакли дээр дрессировщик урут бодунуң бичии өөнүү ийи айчалза-даа ол фильмнерге тырттырып, эң берге трюктарны күүседип турар. Оларның бирээзи — орттенип турар хеви-биле кончуг дүрген чоруп орар машинаны ажа халыры. Бо номерни уруг адазының хайгааралы базы удуртулгазы-биле күүседип турар. Кыстың оолдарзыг эрес, кашпагай аажы-чаңынга сураглыг каскадёр адазы улуг салдарлыг болганы чугаажок. Уруунуң олумнуг ындыг шуураашкыннары адазы хөлзеттейн турар бе деп айтырыгга ол мынчаар харыылап турар: «Секунда-биле сапаар хевзинг үеде шиптирлиг, дидим күүселде дээш бодуң быжыг туттунуп билир болза, айыылхалап болбас».

Өг-бүле мергежили

Хайке Байер Германияның Федеративтиг Республиказында эң аныяк каскадёр. Оон хары чүгле он беш. Ынчангаш ол өөредилгезин ийи айы түңнелдиг болган. Тарра деп шолалыг чаанчыгаш бодунуң шыдамык дагдыныкчызын кинематографистер сонуургап, тырттырылга шөлүнче бо-ла чалаар болу бергеп. Англи хоорайга премьеразы чоокта чаа болган «Анни» деп кинофильмде кол рольду Тарра ойнап турар.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: ИНДЕКС 67000

667000, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажын № 3. Телефоннары: Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң орлакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи аймаарал болгаш совет тургузуг киллистериниң 2-37-13, пропаганда киллизининг 2-31-75, культура киллизининг 2-23-54, көдээ ажыл-агый киллизининг 2-21-47, үлетпүр киллизининг 2-31-75, чагаа киллизининг 2-41-27, информация киллизининг 2-20-60, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45. Солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Чагыг № 1962.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы биле эргелелиниң типографиязы. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажың № 1).

ТС—01548

Бүгү чурттарның пролетарийлери каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 275 (12065) | 1982 чылдың ноябрь 30, вторник | 1925 чылда үнделгеттингеш | Өртээ 3 көп.

ЛЕНИНЧИ ОРУК-БИЛЕ

Совет чурт он бирги беш чылдың үшкү чылынче удавас кириптер. Бистиң чонувустуң чедиишкиннери ондур улуг, ооң мурнунда турар сорулгалар аажок улуг болгаш нарын-даа. Ол сорулгалар чедиишкинниг шиитпирлеттинген турарының үндезини партияның болгаш чонунуң бүзүлбас чаңгыс эви, ленинчи оруктан быжыг болгаш чайгылыш чок бурунгаарлаар деп оларның чүткүлү болур. Леонид Ильич Брежнев-биле чарлышкының үзулал хүннери, СЭКП ТК-ның үелчег чок Пленуму ону бүгү делегейге база датын көргүскен. СЭКП Төп Комитединиң чаа болган Пленуму болгаш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң онгу чыыкының чедиги сессиязы ону чаа күш-биле бадыткаан.

1983 чылда ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планының болгаш ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң толевилелериниң дугайында айтырыгларны Пленум чугаалашкан.

«Леонид Ильич Брежневтиң тураскаалыг мөңгежидер дугайында» СЭКП Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлединиң доктаалын ТК-ның Пленуму үүлдүг деп көргеш.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Ю. В. Андропов Пленумга делегеренгей чүве чугаалаан. Ооң чугаазында партияның иштики болгаш даштыкы политиказын уламчылап салгаары демделеттинген, беш чылдың эвлчелиг чылында планга болгаш бюджетке характеристика бердинген, совет экономиказының байдалын ханы анализтээн, улус ажыл-агыйының хөгжүлдезинде бергелерни болгаш четпестерни илереткен, оларны ажыш эртериниң оруктары болгаш арга-хемчеглери көргүстүгеген.

Он бирги беш чылдың үезинде болгаш шиитизи-биле 80 чылдарда партияның үр үелиг стратегиязын — совет кижилер чылдан чылче улам эки чурттаан турарынче, оларның күш-ажылы улам-на көскү түңнелдерни берген турарынче, бистиң социалистиг тургузуувус бодунуң буянныг бүдүжүн бодунуң тургузукчу арганарын улам долдур илереткен турарынче угланган стратегиязы СЭКП-ниң XXVI съездизи тодаргайлааны билдингир болгай.

1983 чылга план болгаш бюджет төлевилелдери шиитизи-биле ол стратегиянга дүжүп турарын Пленумга демделээн. Үлетпүрүү болгаш кодээ ажыл-агыйны шапкыл хөгжүлдеринге, капитал салыышкыннарны мооцээринче, эвиледелкеи республика бүрүзүнүң экономиказын улам ыцай кодуреринче угланган хемчеглер план толевилелиндe кирген. Улус ажыл-агыйының ажыктыын бедидер талазы-биле ажыл уламчылаар — материалдыг чарыгдалдарны болгаш күш-ажылчы курлавырларны ыңдыг-ла улгаттырбайн тура улуг онаалдаларны күүседир апаар.

Хереглеле болгаш мөөнээшкинге ажыглаттынар национал орулганың немей өзүлдези келир чылын 3,3 хуу, азы бо чылга көрдүнген 3 миллиард рубльге удур 15 миллиард рубль болур. Нииттелдиң күш-ажылының будүрүкчүлүү 3 ажыг хуу бедирир.

Үлетпүр бүдүрүүшкүүнүүн хемчээли 3,2 хуу, транспорттуң бүгү хевирлериниң чүк сайгарылгазы — 3,6 хуу, капитал тудугунуң хемчээли — 3,2 хуу өзер. 1983 чылда 1,405 миллиард киловатт-шак электроэнергияны азы бо чылдаазындан 3,3 хуу хөй электроэнергияны эдилеттирер. ынчаарга планнап турар немей өзүлдезиниң үштүн ийи хуудун атом нуг болгаш гидроэлектростанциялардан алыр. Нефтиниң болгаш газ конденсадын казып тыварын 619 миллион тонна хемчеглеге планнап турар. беш чылдың онаалдаларында ол дүжүп турар. 1982 чылдаазындан 29,5 миллиард кубометр хөй — 529 кубометр газты казып тывар.

Агроүлетпүр комплекизин болгаш ССРЭ-ниң Азып-чем программазын боттандырарынче улуг кичээнгейни салып турар. Комплекти хөгжүдериңе ниитизи-биле 47 миллиард чыгам — бо чылдыңга бодаарга 4,3 хуу хөй рубльди бээр. Кодээ ажыл-агыйның ниити продукциязы 137,3 миллиард рубль болуп, 1982 чылдыңга деңнээрге 10,5 хуу өзүлделиг болур. Эът бүдүрери чыл дургузунда 6,1, мал саржаа — 8,4, быштак — 8,4, консервалар — 4 хуу ковүдээр.

Чонунуң чаагай байдалын бедидеринче партияның угланышкының барымдаалааны план төлевилелиниден илдең-дир. «А» болүктүң адырларынга хамаарыштыр алырга, «Б» болүктүң адырларының продукция бүдүрериниң мурнады өзериниден-даа (дараалаштыр 3,5 болгаш 3,1 хуу), чонунуң хереглел бараанарын бүдүрериниң өзериниден-даа, оларның ассортиментизиниң калбарарындан болгаш шынарының бедиринден-даа ол чаагай байдалдың бедиишкинни илерегелеттинип турар. Күрүне болгаш кооператив садыының үүрмектеп садыглаар бараан саарылгазы 314,6 миллиард рубль (чылда өзүлде 5,4 хуу) болур. Чонга ачы-дуза чедирерин боттандырарының чылда хемчээли 6,8 хуу, ооң иштинде кодээ черлерге — 8,2 хуу улгадыр. 106,6 миллион дорбелчин метр чурттылга бажыңнарын тудар, бо дээрге 1983 чылга беш чылдың онаалдазындан ажып турары ол.

Ажылчыннарның болгаш албан-хаакчылардың айда ортумак ажыл төлевирин 180,4 рубль чедир болгаш колхозчуларның күш-ажыл төлевирин —130 рубль чедир, азы 1982 чылдыңга деңнээрге дараалаштыр 1,9 болгаш 2,1 хуу бедидерин төлевилеп турар. Ажыл төлевирин бедидер, пенсия хандырылгазын экижидер, уругларлыг ог-бүлелерге күрүне дузаламчызын күштелдирер талазы-биле уузуг хемчеглерни боттандырарын уламчылаар. Чонунуң кижи санынга онааштыр боттуг орулгалар келир чылын 3 хуу өзер, а беш чылдың баштайгы ийи чылында оларның ортумак немей өзүлдези 1,8 хуу болган.

Хереглелдиң ниитилел фондулары 1983 чылда 134 миллиард рубль болур; чыл дургузунда ол фондулар 4,7 хуу өзер. Ниитилел фондуларының өзүлдези — өвредилгениң болгаш культураның улам ыцай хөгжүүрү, чонунуң социал болгаш медицина хандырылгазының экижири-дир.

Бойдусту камгалаар талазы-биле хемчеглер совет кижилериң, амгы болгаш келир үе салгакчыларының эрге-ажыктарынга дүжүп турар. Ол сорулгаларга күрүнениң капитал салыышкыннарындан 1,9 миллиард рубльди чарыгдаары көрдүгеген.

Бистиң чедиишкиннеривис улуг болгаш маргыш чок. Бистиң кылганывыс эвээш эвес, ынчалзажок мурнувуста — совет ниитилелди улам ыцай хөгжүдеринің амыдыралчы чугула сорулгаларын шиитпирлээриниче угланган берге болгаш хайныышкының ажыл манап турар. Олар чедиишкинниг шиитпирлеттинер — бистиң экономикавыс улам ыцай өзер, чонунуң чаагай байдалы бедирир. Ооң-биле холбаштыр чамдык эң чугула көргүзүглер талазы-биле планныг онаалдалар беш чылдың баштайгы ийи чылында күүсеттинмээп. ол фактылар Пленумга кичээнгейни хаара туткан, ынчангаш ол онаалдаларның боттанмаазы 1983 чылдың планының төлевилелиниге база салдарлыг болганы билдингир. Будүрүлгениң ажыктыын бедидеринче, ону интенсификастаарынче угланыышкынны ам-даа оожум боттандырып турар. Күш-ажылдың будүрүкчүлүүнүң озүлдезиниң темпилери сагышка четпейн турар, а ол дээрге экономиканың ажыктыының кол көргүзүү болгай. Планнап мурнуку хевээрле улуг чарыгдалдар болгаш будүрүлге каражалары-биле күүсеттинип турар. Ол четпестерни чайладыр төлээде, ниитиленның күжүн, эрги чүвеге чаңчыгыышкынны ажып эртер, ажыл-херекти канчаар сегирип алза чогуурун билбес ыңдыг кижилерге дуза чедиринің хевирлерни болгаш арганарын тывар, а кол чүве — экономиканы удуртурунун — эргелеп башкарарының, планнаарының, ажыл-агыйжы механизминиң бүгү талаларын сайзырангайжыдар талазы-биле ажылды дүргедедир херек.

Шынарлыг, будүрүкчүлүг күш-ажыл, инициатива болгаш идепкейлиг чорук деткиттирген турар, а багай ажыл, салгаа, харыысалга чок чорук материалдыг мактал-шаңналга даа, алдап дужаал байдалынга-даа, ажылдакчыларның моральдыг аталдарынга-даа шуут болгаш чайлаш чок салдарын чедирген турар ыңдыг экономиктиг болгаш организастыг байдалдарны тургузары эргежок чугула деп Пленумга демделээн.

Ниити күрүнениң ниити чонунуң эрге-ажыктарын сагыры дээш харыысалганы күштелдирерин. ведомство болгаш тус черниң эргеажыын барымдаалаар чоруктарны дазылындан шиитпирлиг чок кылырын, партияның, күрүненни болгаш күш-ажылдың сагылга-чурумун канчаар-даа үрээн чоруктар-биле эптешпезин Пленум негээп.

Совет чурт улус ажыл-агыйында улуг курлавырларлыг. Ол — эртем-техниктиң дешлигени дүргедедир; бл — материалдыг болгаш күш ажылчы курлавырларны улам боттуг ажыглаары; ол — чогаадыкчы ажылдың, чонунуң байлаан ёзулуг ажыл-агыйжы көөрүнүң дуржулгазын калбак иептередири: ол — ажылагыйжы эвес төтчеглекчи чоруктар-биле шиитпирлиг демисел-дир. ынчангаш ол сорулганы бистиң ажылчын кижи бүрүзүнүң, ажыл-ишчи бүрүзүнүң кирижилгези-биле харын боттандырып болур.

Аъш-чем программазын боттандырар талазы-биле хемчеглер бистиң планнарывыска кол черни ээлеп турар. Кодээ ажыл-ишчилериниң эрестшудургу ажылдаанының, ол ышкаш кодээ ажыл-агыйның материал-техниктиг бааза-зының быжаанының ачызында дыка хөй областар, крайлар, республикалар багай эвес түңнелдерни чедип алган. Тараа чыылдазы эртекеп чылдаазындан ковүдээп. Хөвеңнин, ногаалариның, винограднын багай эвес дүжүдүн өстүргеп. Сүт болгаш чуурга бүдүрери ковүдээп. Ынчалзажок чамдык аъш-чем барааннары-биле хандырыышкында үзүктелиишкиннер ам-даа чаплаттынмаан.

Аъш-чем программазын боттандырары — чаңгыс чылдың херээ эвес, ону күүседирин соңгаарладып болбас деп Пленумга айтыкан. Агроүлетпүр комплекизинин ажылдакчылары күжениишкиннерни хүн бүрү мөөцээр херек, ол сорулганы шиитпирлээринге үндүрген аажок хөй акша-хөреңги бөгүн-даа. эртең — ооң-даа хөй эгидиишкинни берзин дээш ажылдаар ужурлуг.

СЭКП ТК-ның Пленумунга үлетпүрүнүң база адырларын хөгжүдеринің чамдык чугула мынзыг айтырыгларын база чугаалашкан: одаага-энергетиктиг комплекти улам ыңай хөгжүдери, демир-орук транспортунун, кара индустрия бүдүрүлгелериниң ажылын, капитал тудуг херээн үндезинибиле экижидери болгаш өскедаа.

1983 чылда ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планының болгаш ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң төлевилелдерни колдуунда үүлдүгзүүнген доктаалды СЭКП ТК-ның Пленуму хүлээп алган. Ону ССРЭ-ниң Дээди Совединге чугаалажып көөр киллыр киирерин ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинге саналдаан.

Партилиың XXVI съездизиниң ажыллап кылганы иштики болгаш даштыкы политика талазы-биле угланыышкынны, коммунистиг тургузуушкунун сорулгаларын амыдыралга боттандырары-биле СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң практиктиг ажыл-чорудулгазын бүрүн-долузу-биле деткип үүлдүгзүүнген. Эш Ю. В. Андроповтуң чугаазында илергейлеттинген үүлдерни болгаш түңнелдерни үүлдүгзүнүмшаан, бүгү партия организацияларының ажыл-чорудулгазынга ону үндезин кыллыр хүлээп алырын Пленум шиитпирлээп.

Эълчеглиг ажыл-агыйжы-политиктиг сорулгаларны күүседиринче, ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш камгалал күчүзүн улам быжыглаарынче угланган организакчы болгаш масса-политиктиг ажылды калбартырып, бо чылдың онаалдаларын чедиишкинниг күүседир, амгы беш чылдың үшкү чылының планныг онаалдаларын долдур болгаш ажыр боттандырар дээш эргежок чугула хемчеглерни алырын эвиледелкеи республиказының ТК-ларынга, партия крайкомнарынга, обкомнарынга, округкомнарга, хоорком-нарга болгаш райкомнарга, партия организацияларынга, совет, профэвилел болгаш комсомол органнарынга, министерстволарга болгаш ведомстволарга дааскан.

Ниитизи-биле беш чылга 1983 чылда экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң планының чеднишкинниг күүселдезинің чугула ужур-дузазын демделевишаан. СЭКП-ниң XXVI съездизиниң айытканы чугула сорулганы боттандырарынга — ниитилел будүрүлгезин интенсификастаарын күштелдиреринге, улус ажылагыйының ажыктыын бедиде-ринге бүгү күжениишкиннерни угландырарының эргежок чугулазынче партия, совет, ажылагый болгаш өске-даа организацияларның, күш-ажылчы коллективтериниң кичээнгей салган турарын демделээн. Ажыл-агый чорудулгазын экижидеринге, эртем-техниктиг дешлигени дүргедедиринге улус ажыл-агыйының бүгү звеноларынга күш-ажылдың будүрүкчүлүүн улгаттырарынга, продукцияны будүрүп үндүрерин ковүдедиринге болгаш шынарын бедиринге бар арганарны долузу-биле ажыглаары чугула. Улус ажыл-агыйының бүгү адырларынга капитал тудугну болур-чогууру-биле экижидеринче кичээнгейни салыр, оттулар түүлдү, чигэттн, металлды болгаш өске-даа материалларны, сан-хоо база күш-ажылчы курлавырларны чарыгдаарының норма-чижектерин сагыыр талазы-биле чогуур хемчеглерни боттандырар херек. Планнаашынче болгаш экономиканы эргелеп башкарарын улам экижидер, ажылагыйны чорударының аргаметодтарын сайзырангайжыдар талазы-биле ажылдың деңнелин улам бедидерин чугула сорулга кылдыр санаар.

СЭКП ТК-ның май (1982 чыл) Пленумунуң шиитпирлерин күүседиринче, ССРЭ-ниң Аъш-чем программазын боттандырарынче, одаага-энергетиктиг комплекстн план ёзугаар хөгжүдеринче, совет кижилерниң амыдыралының материал болгаш культура деңнелин улам ыңай бедидеринче бирги чергениң кичээнгейни угланган турар ужурлуг.

Будүрүлгениң участок бүрүзүнге, эргелелдиң бүгү адырларынга күрүне, күш-ажылчы болгаш күүседикчи чурумну быжыглаарынче, ажылга организастыг болгаш ажыл-агыйжы чорукту бедиринче, социалистиг чарыштыг калбартырынче, экономиктиг хөгжүдениң интенсивтиг факторларын, бар курлавырларыны долузу-биле ажыглаарынче, курлавырларның бүгү хевирлерин камнаарынче, эвээш чарыгдалдарны үндүрүп турган, эң бедик түңнелдерни чедип алырынче кол кичээнген угланган турар ужурлуг. Будүрүлгеге эртемниң, техниканың болгаш мурнакчы дуржулганың чедиишкиннерни чүткүдүг иептередир, хүлээп алган шиитпирлерни күүселдези дээш шыңгыы контрольду хандырар, даштыкы экономиктиг харылзааларның ажыктыын бедидер, бирги ээлчегде социалистиг чурттар-биле кадыажылдажылганы калбартыр болгаш ханыладыр херек.

1983 чылда ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планын болгаш Күрүне бюджедин ССРЭ-ниң Дээди Соведи бадылаан, ооң-биле ол хоойлу ёзугаар күштүг болу берген.

Ам херектиң ужуру болза, СЭКП ТК-ның Пленумунуң, ССРЭ-ниң Дээди Совединаң сессиязының шиитпирлерин, бүгү коммунистерге, бүгү совет кижилерге чедингир тайылбырлаары, будүрүлге бүрүзүнүң, коллектив бүрүзүнүң сорулгаларын барымдаалап 1983 чылдың планныг онаалдаларын тодаргайлаары болур. Кадрларны шын таарыштыр тургузары, а кол-ла чүве—ажылчы чоннар массаларының идепкейин көдүрери чугула.

СЭКП ТК-ның Пленумунуң, ССРЭ-ниң Дээди Совединин сессиязының шиитпирлерин пропагандаларынга совет кижилериниң күш-ажылын болгаш амыдыралын, бистиң чедиишкиннеривисти бүгү талазы-биле, тодаргай база чедингир көргүзер, курлавырларны илередиринге болгаш ажыглаарынга, четпестерни болгаш бергелерни ажып эртериңге дузалаар, массаларның инициативазын идепкейлиг деткиир хүлээлгелиг парлалганын, радио болгаш телевиденнеңиң ролюн улуг.

Бистиң тургузукчу планнарывысты боттандырарынга тайбың, чавырлыышкынны камгалаары болгаш хаңылдыры эргежок чугула. Совет даштыкы политикаже улуг кичээнгейни салыры Пленумга демделеттинген. Бистиң партияның XXIV, XXV болгаш XXVI съездилериниң тодараткапы ол политика өскерилге чок хевээр артар.

СЭКП-ниң ленинчи даштыкы политиказының сорулгалары — быжыг тайбыңны хандырары, хамаарышпас чоруккче болгаш социал дешнилгеже улустарның эргелерин камгалаары өскерилбес. Ол сорулгалар дээш демиселге партияның болгаш күрүненин удуртулгазы принципиалдыг, чайгылыш чок болгаш дендески болуп чоруттунар деп, эш Ю. В. Андропов демделеп чугаалаан.

СЭКП-ниң бирги чергелиг сагыш салышкынны социалиқтиг дем каттыжылганы моон социаар-даа быжыглаары болур. Акы-дуңма чурттарның кады ажылдажылгазы болгаш социалистиг дугаайжылга, ыланыыл артемтехниктиг, будүрүлге, транспорт, энергетиктиг болгаш өске-даа сорулгаларны шиитпирлээри ханы болгаш ажыктыг болауп дээш ол бүгүже партия чүткүү турар. Империализмниң агрессивтиг чимзенишкиннери социализмниң акы-дуңма чурттары-биле кады бистиң дем каттыжылгавыстың камгаланыр аргазын чогуур деңнелге турүзар дугайында сагыш салырынче бисти албадап турар.

Биске бот-боттарывыга ажыктыы-биле харыылап турар бүү-ле чурттар-биле ажык, ак сеткилдиг кады ажылдажырынга совет чурт белеп. Ниитилел системаларынга ылгалдар аңаа шаптыктавас ужурлуг. Бо таварылгада кандыг-бир чурт-биле харылзааларны чогумчударынга белеп чорук дээш кайы-бир адырларга баш бурунгаар дүжүп бериишкинер кылырын бистер бодавайн-даа турар бис. Бистер ядролуг-даа, аналга-даа чепсегленишкинни дүжүрер дээш туржун турар бис, ынчалзажок чепсегленишкинни чаңгыс талалыг дүжүрерин бистен кым-даа манавазын. Ботботтарынга ажыктыг чоруккка болгаш деп эргеге үндезилеттинген дугуржулгалар дээш туржун турар бис.

Чавырлыышкынның политиказы дээрге — эрткен үечада эвес-тир, аңаа келир үе хамаа ужыр деп СЭКП ТК-ның Пленумунга демделээп. Идепкейлиг болгаш эчис сорулгалыг хөделиишкиннербиле улустар ядролуг дайынның айылын чайладып, тайбыңны, а ооң-биле кады бистиң планетавыска амыдыралды бодарадып шыдаар аргалыг-даа.

СЭКП ТК-ның Пленумунуң болгаш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязының материалдарын партия, бүгү совет улус чүүлдүгзүнүүшкүн-биле хүлээп алган. Үк материалдар сорук киришкиннинг деткимчени ап, делегейниң хөйниитизиниң улуг кичээнгейин хаара туткан.

Коммунистиг партияны долгандыр сырый каттышкан, бистиң хөй националдыг социалистиг Төрээн чуртувустуң ажылчыннары, колхозчулары, интеллигенциязы, бүгү ажылчы чоннары ССР Эвилелиниң тургустунганының 60 чыл оюн төлептиг уткуур, 1983 чылды ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунга чаа-чаа чедиишкиннер-биле демделээр, коммунизмче чурттун ленинчи оруктан улам ыцай чедиишкиннинг бурунгаарлаарын хандырар дээрзинге быжыг бүзүрелиг СЭКП Төп Комитединиң Пленуму илергейлээп.

(Ноябрь 26-да үнген «Правданың» мурнуку үүлү).

СЭКП ТК-ГА БОЛГАН ЧӨВҮЛЕЛ ХУРАЛ

Эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларының, партия крайкомнарының, обкомнарының секретарьларының болгаш эвилелдешкен база автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдериниң, крайкүүскомнарның, облкүүскомнарның даргаларының көдээ ажыл-агый айтырыгларын шиитпирлээр оралакчыларының, министрлериниң болгаш төп министерстволарның болгаш ведомстволарының харыысалгалыг ажылдакчыларының чөвүлел хуралы СЭКП ТК-га болган.

СЭКП ТК-ның ноябрь (1982 ч.) Пленумунуң негелделеринге, СЭКП ТК-ның Чиңгине Секретары Ю. В. Андроповтуң Пленумга айыткан үүлдеринге база түңнелдеринге дүүштүр Аъш-чем программазын боттандырарыбиле холбашкан организакчы болгаш политиктиг ажылды күштелдирериниң айтырыгларын чугаалажып көрген.

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары М. С. Горбачев чөвүлел хуралга чүве чугаалаан.

Экономиктиг механизмни сайзырангайжыдарының болгаш көдээ ажыл-агыйны база агроүлетпүр комплекстиң өске-даа адырларын эргелеп башкарарын СЭКП ТК-ның май (1982 ч.) Пленумунуң шиитпирлеринге дүүштүр экижидериниң айтырыгларынче чөвүлел хурал улуг кичээнгейни угландырган.

Көдээ ажыл-агый продукциязын садыг алырының ёртектерни 1983 чылдың январь 1-ден эгелеп бедидери-биле болгаш оларга немелдерни чавыс орулгалыг болгаш карылгалыг ажыл-агыйларга хамаарыштыр кинрери-биле холбашкан практиктиг сорулгаларны тодаргайлаан. Көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң бүгү авеноларынга ажыл-агыйның ёзулуг бот-орулгачарылгазын бүгү черлерге пеитередиринче, продуктуларның бот-үнезин чиңгедиринче, кампалганың болгаш камнаг чоруктуң чурумун шыңгыы сагыырынче, чидириглерге болгаш ажыл-агыйжы эвес чоруккка удур демиселди күштелдиринче онза кичээнгейни угландырган.

Районнарга, областарга, крайларга болгаш автономнуг республикаларга агро-үлетпүр каттыжышкынынарын тургузар талазы-биле тодаргай хемчеглерни чугаалажып көрген болгаш эргелелдиң чаа ол органнары - колхозтарның, совхозтарның, агроүлетпүр каттыжышкынынарына хамаарышкан өске-даа бүдүрүлгелериниң база организацияларның ажыл-чорудулгазынга харылзааны хандырар ужурлуг деп онзалап демделээн.

Көдээге ажыл-агый болгаш политиктиг эълчеглиг сорулгаларны күүседиринче, мал кыштагаажанкынын организастыг чорударынче, часкы тарылгага чогуур үезинде өскелеткенинче, тараанын, эътти, болгаш көдээ ажыл-агый продукциязының өске-даа хевирлерин бүдүреринин база садыг алырының планнарын 1983 чылда чугаажок күүседиринче улуг кичээнгейни чөвүлел хуралга сапал бергенер угландырган.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы З. Н. Нуриев, ВЦСПС-тиң даргазы С. А. Шалаев, СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлединиң, ВЦСПС-тиң, ВЛКСМ ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Улусчу контроль комитединиң киллис эргелекчилери болгаш харыысалгалыг өске-даа ажылдакчылары чөвүлел хуралдың ажылынга кириишкен.

РСФСР-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИНДЕ

РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниг автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдериниң, крайкүүскомнарның болгаш облкүүскомнарның даргаларының оралакчыларының, республика министерстволарының болгаш өске-даа харыысалгалыг ажылдакчыларның чөвүлел хуралы болган.

Аңаа амгы көдээ ажыл-агый чылының түңнелдерин болгаш СЭКП ТК-ның ноябрь (1982 ч.) Пленумунуң негелделеринге, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Ю.В.Андроповтуң Пленумга чугаазында айыттынган үүлдерге болгаш түңнелдерге дүүштүр Аъш-чем программазын боттандырып чорудары-биле холбаштыр көдээ ажыл-агыйны улам хөгжүдериниң сорулгаларын чугаалажып көрген.

Чөвүлел хуралга СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлединиң Даргазы М. С. Соломенцев чүве чугаалаан.

(СЭТА).

РСФСР-ниң Дээди Совединиң сессиязының мурнуу чарыында

Россия Федерациязының ажылчы чоннары коммунистиг тургузуушкунуң орууbиле бүзүредиг базым-биле чорун орар. ССРЭ-ниң 60 чылына алдар болдурган бүгү улустуң шалычы ээлчээнге олар күш-ажылчы чедиишкиннерни улгаттырып, Төрээн чурттуң күчүг-шыдалын быжыглаарынга улуг үлүүн киирип тураалар.

Ээзээ эвес ажылдар кылдыган, ынчалза-даа ам-даа оон хөйүү кылыры негеттинип турар. Республиканың улус ажыл-агыйын улам кадурериниң калбак программазын РСФСР-ниң Дээди Совединиң богүн Москвага ажылдан эгелээр алдыгы сессиязынга хүлээп алыр. Орта 1983 чылда РСФСР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планын, 1982 чылдың планының канчаар күүсеттинип турарын, 1983 чылдың Күрүне бюджединиң болгаш 1981 чылдың бюджединиң күүселдезиниң дугайын чугаалажып көргеш оларны бадылаар ужурлуг.

Ол документилерни баш удур чугаалажып көөрү-биле Москвада 140 ажыг депутаттар чыглып келгеннер. РСФСР-ниң План-бюджет болгаш өске-даа доктаамал комиссияларының тургускулааны 12 белеткел комиссияларынга олар элээп каш неделя иштинде ажылдаан. Депутаттар планның болгаш бюджеттиң чогуур кезектерин ёзугаар үндүреп бедик темп-биле ковүдедиринге айткан. Техниктиг дешлигени хандырар адырлар, агроүлетпүр комплекзинде кирип турар адырлар мурнады өзүлделиг болур. Сибирьниң болгаш Ыраккы Чөөн чүктүң улус ажыл-агыйын колдадыр хөгжүдерин көрүп турар.

Депутат В. А. Погодин 1983 чылдың Күрүне бюджедин болгаш 1981 чылда бюджеттиң күүселдезиниң дугайында отчёттү баш удур коргенинин түңнелдерин дыңнаткан. Кедиг-чылдың бюджедин улус ажыл-агыйын хөгжүдерииң, социал программаны боттандырып чорударының талазыбиле айыттынган бүгү хемчеглерни күүседирин эргежок чугула акша-хөреңги-биле хандырын турар.

Хуралга план болгаш бюджет талазы-биле түңнелдериниң толевилелдерни болгаш комиссияларның эдериниң илеткелдерин бадылаан. Оларны өске доктаамал комиссияларга чугаалажып көөрү-биле дамчылар деп шиитпирни хүлээп алган.

Хуралдың ажылынга РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының ораланчызы О. И. Колчина, республиканың Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Х. П. Пешков министерстволарның болгаш ведомстволарның удуртукчулары киришкеннер.

(СЭТА).

Декабрь 18—Коммунистиг субботник хүнү

МОСКВА. Пайысылалдың «Манометр» будурулге каттыжышкынының коллективи социалистиг хүлээлгелериниң база бир чугула чүүлүн күүседипкен—«Сапфир-22» деп хемчээкчи чаа херекселди массалыы-биле будурүп эгелээн. Чаа ол прибор ооң мурнунда будурген ыңдыг приборлардан шынары бедик, бижыг, ажыглаары эптиг болуп турар. Хемчээкчи приборну үлетпүрге-даа, көдээ ажыл-агыйга-даа, газокомпрессор станцияларынга, минералдыг чемнигчидилге будурулгелериниге казбаа-биле ажыглаар.

ЧУРУКТА: заводтуң эптелге пегинин участоктарының бирээзинде.

А. ШОГИННИҢ фотозу.

СЭТА-ның фотохрониказы.

Тувинская республиканская библиотека им. А. С. Пушкина

Чуртун Аъш-чем программазын боттандырары чангыс чылдын херээ эвес дээрзин шупту билир болбайн аан. Ол ындыг болур-даа. Ынчалза-даа бис Аъш-чем программазын күүседирин узамдыктырып болбас деп дорту-биле чугаалаар ужурлуг бис.

Ю. В. АНДРОПОВ.

КАДАРАРДА ХОЮМ ЧАРАШ

ШЭЭР МАЛДЫҢ БАЙДАЛЫ

Бо хүннерде хамык малчыннар кыштагларында хонгулапкан. Олар Тес-Хемде «О. Шынаа» болгаш Таңдыда «Революцияның чалбыыжы» совхозтарның ажыл-ишчилериниң кыштаглаашкынга чедиишкинниг белеткеннир, малга быжыг чем-суурлуу тургузар талазы-биле кыйгырыын изин-биле деткээш, багай эвес ажылдаанар.

Республиканың ажыл-ишчилери он бирги беш чылдын пйиги чылында 54 муң тонна сигенни, 37 муң тонна сенажты база-ла ол хире саваңны, 41,5 муң тонна силосту, ийи муң тонна витаминниг сиген далганын эрткен чылдагызындан көвүдедир белеткээн. Кыштагларны септеп, шагда, онгача, суг кудар сава болгаш ёске-даа херек түүлдерни четчелеп алганы эки. Кылын хар чок болгаш чылыг күс кышка белеткелге болгаш кыштаглаашкынга элээн деткимче болуп турар.

Бо хүннерде кыштаглаашкында 981 муң шээр мал туруп турар. Эрткен чылдың бо үеынде оон бажы 990 муң турган. А бо чылдың планынга бир миллион чедирери көрдүнген турган. Шээр мал өстүрериниң планын шээр малдыг 61 ажыл-агыйның түгле 28-ги күүсетken болгаш түгле 31 ажыл-агый эрткен чылдың деңнелинден дээре көргүзүүлүг болган.

Республикада 868 муң баш хой бар. Эң хөй хой «Малчын» совхозта—33,2 муң. «Найырал» совхозта 31,1 муң, «Коммунизмнин херелинде» 28,5 муң, «Чаа орукта» 27,9 муң хой бар. Шупту 19 совхоз 20 мүңдан 30 муң чедир, 20 совхоз 10 мүңдан 20 муң чедир хойлуг. Чээрби ийи ажыл-агыйның хою он муң четпес. Ылаңгыя «Май 1» совхоз 321 баш, а «Ак-Чыраа» мырынай 55-ле хойлуг. Бо чылдың хой өстүрер планын 35 ажыл-агый күүсетпээн, 32 совхоз эрткен чылда турганындан эвээжеткен. Оон түннелинде 23 муң ажыг хой республиканың планынга четпес болган.

Өшкү бажы 113 муң четкен. Бо көргүзүг эрткен чылдан дээре болза-даа, планга бир муң ажыг өшкү четпес болган. Шупту 66 ажыл-агыйның үжени өшкү өстүрер планныг. Олардан «Сүт-Хол» ээ-не хөй өшкүлүг — 16 муң. Ийиги черни тос муң өшкүлүг «Тес-Хем», үшкү черни 8,9 муң өшкүлүг «Куш-ажылдың хостуу» совхозтар эдлеп турар. Чээрби үш ажыл-агый бир муң четпес өшкүлүг. Оларның чамдыызында чаңгыс кодан безин четпес өшкү күүсетken совхозтар бар. Сес совхозтуң өшкүзү бир үүс безин четпес. Совхозтарның ден кезии өшкү өстүрер планын күүсетпээн.

Мал бажын өстүрери оон чаш толуп камгалап алырындан улуг хамаажыр. Ындыг турбуже республика бо чылын үүс башка онаштыр 78 хураган, 70 анай алган. А социалистиг хүлээлгевис түстен-не 90 баш анай, хураган турган. Эрткен чылын түстенне 81 хураган, 74 анай алдынган.

Түс баш хойга онаштыр хураган алыр талазы-биле социалистиг чарыштың бирги черин «Кызыгаар» совхоз эдлээн. Оон бо көргүзүү 96 болган. Ийиги черде 94 хураган алган «Искра» совхоз, үшкүзүнде 93 хураган алган «О. Шынаа». Хой өстүрүп турар 59 ажыл-агыйның түгле сеэн социалистиг хүлээлгени күүседип шыдаан. А планны (түстен-не 86 хураган), бо совхозтар-биле кады саңаарта, он алды совхоз күүсеткен. «Өөк» совхоз эң сеэлгү черде — үүс хойга онаштыр 48 хураган доруктурган. Оон дээре черни түстен 58 хураган алган «Россия» совхоз эдлеп турар. Ниитизи-биле республика 8,5 муң хире хураганны эрткен чылдагыдан эвээшти алган.

Ажыл-агыйлардан «Большевик» совхоз үүс өшкүге онаштыр 150 баш, «Шамбалыг» 125 баш, «Октябрь 30 чылы» 105 баш анайны алган. А Жданов аттыг совхозтуң бо көргүзүү 15 баш. Өвүрде «Коммунизмче оруктун» 28 баш, «Ленинчи орук» совхозтуң 47 баш болган. Үүс өшкүге онаштыр анай алырының талазы-биле социалистиг хүлээлгезин чеди-ле ажылагый күүсеткен.

Районнардан Тес-Хем үүс баш хойга онаштыр 89 хураганны доруктурган, бирги черде чоруп турар. Чөөн-Хемчик 87-ни. Эрзин 86-ны доруктурган. Бии-Хем түстенне 65, Улуг-Хем 68, Таңды 69 башты доруктурган. Шупту чеди район эрткен чылдагызындан эвээш хураган алган.

Тожу район төрүүр үүс өшкүге онаштыр 90 анай доруктурган. Ийиги черде түстен 79 анай алган Улуг-Хем кирип турар. А Каа-Хем 45 баш, Өвүр 53 баш, Эрзин 57 баш анайларын үүс башка онаштыр алган. сеэлгү черлерни эдлээнинер.

Келир чылын шээр малдан чүү хире чаш тол алырывыс ук малды боозатканындан улуг хамаажыр. Сеэлгү медээнің бүгүаар алырга, беш район болгаш чээрби сес ажыл-агый эрткен чылдагыдан эвээш шээр мал боозаткан. Сула эдержилге-биле чергелештир тарын боозадылганы шыпар чок чорудун турган таварылгалар хөй. Мурвакчы арганы долу шинтээдин алырының чүгулазын кичээнгейге чедир албайн турарывыс ол.

Бо чылдың күзү мал ажаарынга дыка таарымчалыг болуп турар. Ынчалзажок шээр малдың хорамчазы түгле октябрь айда 3,5 муң чеде берген. Бо көргүзүг эрткен чылдың бо айындан эвээшээп-даа болза, хемчегиниң ам-даа чедир алдыпмайн турарын хереченлеп турар. Оон уламындан 19 ажыл-агыйда олген малдың саны эрткен чылдың бо үеындегизинден хөй болуп артпышаан. Ылаңгыя «Дөн-Терезин» совхозта өлген шээр малдың саны чээрби ажыг катап көвүдээн. «Кара-Хөл», «Бардык», Карл Маркс аттыг совхозтарда шээр малдың хорамчазы көвүдээн. Чаңгыс октябрь айда «Найырал» совхозтан 175 баш, «Бай-Талдан» 146, «Малчындан» 145 шээр мал өлген. Бо барымдаалар малчын бүрүзүн кичээндирер ужурлуг.

СЭКП Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң болгаш ВЛКСМ ТК-ның «1982—1983 чылдарның кышкы үеынде мал кыштаглаашкынын чедиишкинниг эрттирер, мал ажылының продуктуларын бүдүрерин болгаш садарын көвүдедир дээш Бүгү-эвилел социалистиг чарыжын калбартыр дутайында» доктаалы бүгү мал ажылыгларның, оон иштинде хойжударның ажылынга удуртулга болур. Кодээниң ишчилери ук доктаалды амыдыралга боттандырар дээш бүгү күштү салыр ужурлуг.

КЫШКЫ АЖААЛДА

Малды ажаар болгаш чемгерер ажылдар болза, мал ажылын чорударының ниити технологиязының кол өзээ болуп турар.

Хой малдың ажаалда-тежээлдези, ёске-даа малдарныы-биле дөмей, чылдың дөрт үеынден, бүдүрүлгениң техниктиг дериглезинден, кижилерниң билиндеп болгаш дружулга-мергежилдининден хамаажыр.

Мал ажылында кышкы үе болза, ан-не харыысалгалыг үе болгай. Ынчангаш ажаалда-тежээлдени кышкы үениинден эгелеп сайгарып көрээлинер. Бир дугаарында кажааларны болгаш малды ажаап-тежээринге хереглээр эт-хереселдерни четчелеп, ыяк белеткеп алыры чугула. Мал ажылында кышкы сезон календарының кыжынындан ылгалдыг. Календарлыг кыш болза, декабрь 1-ден март 1-ге чедир үш ай уламчылаар болгай. Мал ажылының кышкы сезону октябрь 1-ден эгелээш май 1-ге чедир 7 ай (210 хонук) уламчылаар.

Бо сезонда кылыр ажылдарның аайы, аргазы, хемчээли үш янзы ылгалдыг, ынчангаш ук сезонну база үш үеге — кыштың эгези, кыштың ортузу, кыштың төнчүзү деп үелерге ылгаар ашаар.

1. КЫШТЫҢ ЭГЕ ҮЕЗИ

Бо үе октябрь 1-ден декабрь 1-ге чедир ийи ай уламчылаар. Кыштаглаашкынны совхозтуң дирекциязы, специалистер, бригадирлер, хойжулар кончуг быжырымчалыг санаашкын-биле эгелээр ужурлуг. Ол санажылганы акт-биле быжыдар.

Кодан бүрүзүнүң актызынга айтыр чүүлдер мындыг:

а) ук коданны кыштагладыры-биле хүлээп алган малчыннарның составы;

б) малдың уксаазы, эр-кызы, назыны, деңгели;

в) кыш дургузунда ол коданга чеже, кандыг мал чемнерин бээрн. Планда көргени болгаш херек кырында үндүрүп бергени;

г) минералдыг чемнерни кандыг хевирлиг, чежелеп бээр деп көрдүнгени;

д) одарның оълунуң байдалын, шөлүнүң кызыгаар демдектерин адап турган айтыр (актыга одарның схемалыг чуруун кожар);

е) сугат-биле хандырылгазы;

ж) кажаанның септээн шынарын;

з) хүлээп алган эт-севин айтыр.

Кыштың эге үеэзиниң баштайгы чартыы — октябрь эгезинден ноябрь эгезинге чедир кара дондак үези болур. Бо үеде кичээнгей ийи чүүлге доктаар — малды соокка алыспазы (ижин болгаш өкпе аарыгларынга таварыштырбазы) база малды аргыспазы болур. А боос малга хамаарыштыр чүл дизе, ону ара салдырбазы болур. Бо, чүүлдерни чайладыр дээш хыраалыг одарже хой үндүрбес, доштуг суг-биле мал сугтарбас, хар чаан турган хүн хойну кажаалаар мурнунда ооргазында харын сивиртки-биле аштаар.

Эң-не ажыл-агыйжы арга болза, чогум кол кыштаган аңгыда, оон эң ырак одарларының кыдыынга ара хонар (безерек) кыштаг кылыш алыры болур. Ындыг кыштаг дээрге, түгле хат болгаш хардан малды камгалаар шаараш эвес, чуга маңза ханалыг, чиик серилиг кажаа болур. Аңаа херек чүве болза, түгле малга суг кудар онгачалар болур. Оларны кол кыштагдан ап алыр, оларга концентрат чемнерни база каап берип болур. Ол ышкаш минералдыг брикеттерни, кодан кедезинге салыр маңзаларны база кол кыштагдан эккеп алыр.

Ара хонар кыштагта аал кара доңдакты эрттиргеш, башкы хар улуг харже шилчиир бетинге чедир турар, биргээр сөглээрге, ноябрь төнчүзүнде улуг хар чаггалак, улуг соок дүшкелек чорда кол кыштагже кежер.

Кыштың эгези, хар чок кезии чылыг турда, мал улам семирип турар. А чамдыкта безерек кыштаг чок коданнар орай күстү күзедир тазарган одарга олургаш, суггат-даа үстүп, малын артызын алыр чоруктар эвээш эвес болгулаар. Ону окта болдурбас сорулга-биле, ылаңгыя бо чылдың хураганнарынга немелде чемни бээрин озалдадып болбас. Ол немелде чем берип эгелээр үени чаңгыс-ла неделя хире эрттиргеш, оон соонда хураганны деңгел киирип алырынга ийи катап хөй чем болгаш эвээш эвес хуусаа херек апаар.

ХҮННҮ БАДЫР МАЛ АРАЗЫНГА

Межегейниң Оорга кырындан Таңдының эзим шыпкан кадыр сыннары көгерип көстүр. Эзим эдээн дургаар суурлар болгаш тараа шөлдери чапты берген чыдар. Оорганың артыы талазында Дус-Хөл, Алгый (Хадың), Каък хөлдер кыжын безин деък доңмас, бора-көк апарган кылаңайнып чыткылаар.

Оорга кырында бир чоога бажында кыштагга келдивис. Аалдың кедээзинде ак-ак хойлар оътпап чор, оон чанында — аътты кижи.

— Мында бистиң совхозтуң малчыны Калдар-оол Ооржак чүртпап турар — деп чолаачы чугаалады. — Малдың баш савын камгалап, хураган ап келгени-даа ээлээн каш чылда доктаамал эки малчын болдур ийин — деп немеп кагды.

Баштай малчынның кадайы Артый Сундуй-ооловнадан бо черге кажан келгенин, канчап малчын апарганын сонуургалывыс. Олар маңаа, ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозка келгеш, черниң байдалын корүп, ук черниң улузу-биле чоорту тааржы бергеннер. 1979 чылда Калдар-оол Ооржакка 600 ажыг хураган хүлээдип берген. Чамдык районнарның байдалы-биле алырга ынча хире малды ийи коданга үзер турган. Тайды эдээнде Уургалыг деп черже чайлаглап үнген. Мурнуу талазында шыргай эзим шыпкан, мал херек чок чадаг кижи шеттерден туттунуп үнер кадыр сын, а артыы чарымда (хонаштан улуг ырак эвес) тараа шөлү чапты берген. Ынчалза-даа мал одарладып болур хостуг черлер бар.

Дүне боорга, аал чанынга элик, хүдбүс огуржуп хонар. Ында-хаая эзимден адыгларда хөректээри дыңналып көөр, ындазында сезивчигдаа. Оларның мурнунда аңаа чон база чурттап, малын малдап, тараазын тарып чораан. Харын-даа аңаа Тывага баштай тывылган суурларның бирээзи Уургайлыг деп суур турган, алдын безин казып турган чер. Ол черни ам малчыннар чайлаг кылып алган. Аңаа Калдар-оол Ооржак чайлаглап өөрени берген. Шала күскээр тараа шөлүнге кожуп көөр. Маңаа мал аажок-ла семирир. Тараа шөлүнүң оңдувда хойга айылдыг аза-огу чок боор. Маңаа берге чүве түгле суг. Сугну сөөртүп эккеп турар.

Калдар-оол Ооржак төрүүр хойну үш чыл ажыр малдан келген. Баштайгы чылында 545, оон дараазында 558 болгаш бо эртken чайын 537 хураганнарны совхозка өстүрүп менди дужааган. Коргузуг багай эвес, ортумактан өрү коргузуг болуп турар. Бир хойдан 4 килограмм 200 грамм дүк алыр планныг. Оозун ажыр чүүседип келген.

— Төрүүр хой бүрүзүнден ынча баш хураганны ап болурунуң аргазы бар бе?

— Ап болбайн аан, бистиң совхозтуң малчыннары бо талазы-биле сеэлгү каш чылдарда арай чедимче чок байдалда турар. Мал чеми бар, чер одары база четчир, кажаалар бар. Суг болгаш дус дээш ёске-даа мал чемнерин база эккеп берип турар. Ол хиреэзинде шала часкаар элээп улгадып келген хураганнар өлүр таварылга читпейн турар. Бо дугайын ханызы-биле көрөнир үе черле келген боор — деп, малчын хомудады.

— Совхозтуң директорундан баштаан, мал ажылының түскай эртемниглери кээп турар боор але?

— Бисте хой бригадирлеп турар мал эмчизи Юрий Маадыевич Маңзай-оол үргүлчү кээр, дыка дузалыг кижи.

— А директор?

— Чазын кажаа чанынга бистиң директорувус кижини көрген мен — деп кагды. Бо малчыннарның кыштаа совхоз төвүнден 7—8 километр хире. А директор маңаа кээп, бажыңга кирип көрбээн. Хөй чаш ажы-төлдүг малчыннарның амыдырал-чуртталгазын хейгаарап көөрү, кижи дээш сагыш салыры, харыысалгалыг ажылда кижи бүрүзүнүң хүлээлгези болур ужурлуг. Шору эки, чылыг, чырык бажың-биле хандырган малдың кажаалары база багай эвес, мал чеми база бар. Ынчалза-даа ында ажылдап турар кижилериң чурттап турар байдалын, сагыш-сеткилин, кадыкшылын сонуургаарын удуртукчу уттуп турар. Кадарчылар-биле кажаа чанынга ында-хаая ужурашкан, буу-хаа арлы бээр чоруктар ол совхозта болгулап турарын ёске-даа малчыннардан дыңнадывыс.

Оорга кырын дургаар одарны малчын хамналгалыы-биле хуваап алган. Амгы хүннерде, хар чуга, соок ындыг кончуг улгатпаанда, аал коданындан элээп ыракка хоюн одарладып кадарып турар. Хүнүү бадыр черге мал чанында тура хүлээр.

— Малынар кажан төрүн эгелээрил, ниити белеткелиңер кандыгыл? — деп айтырдым.

— Декабрь ортан үеынден-не хой хураганнан эгелээр, берге-ле үе ол. Ниити белеткелиивис багай эвес деп бодап турар мен. Бир чугула сагыш салыр чүвевис мал адаанга кургаг едек болур. Дөө ол кажаа чанында бедик оваа бо чайын ырак-чооктан болуп алганывыс кургаг едектир ийин. Чаа төрээн хойларны аймаарынга чем курлавыры бар — дээш, Калдар-оол Шыырапович кирбей кара салып суйбай тутнаш, хойларынче чорупту.

А. АРАПЧОР.

Эртем—көдээ ажыл-агыйга

АРТЫК СӨӨКТҮГ ХОЙ

Архангай аймактың Хотон сумузунуң «Цацрал» кедээ ажыл-агый каттыжышкынының орнунга 1974 чылда тургустунган мал ажылының Ж. Самбу аттыг эртем-шинчилел институду солун дуржулга кылган. Ол шинчилел ажыл моол уксааның хоюнуң продуктулуун бедидери-биле холбашкан.

Эртемденнер ооргазының сөөктери болгаш эзгилери аңаа хойнуунда хөй уксаа-ны тургускан. Оон түннелинде аңаа хойнуң бүгү сөөктериниң ортумак денизи 3497 грамм турда, бо хойнуң сөөктериниң деңзизи 3665 грамм болган. А аңаа хойларныыдан ийи эзги артык хойларның сөөгү 3963 грамм болган. Аңаа хойнуң узуи дурту 91 сантиметр, бо хойларныы 100,1 сантиметр. Артык сөөктерлиг хойларның ниити деңзизи аар, эзди база хей.

Шинчилел ажылдарының түннелинде артык сөөктүг хойлар семирнички, оон ачызында кончуг шыдамык дээрзи тодараттынган. Артык сөөктерлиг 100 хой 120—140 килограмм эътти, 670—1240 дөрбелчин дециметр кешти ол хире аңаа хойлардан хөйнү бээр. Ук хойларның ажаалдазы аңаа хойлардан ылгалбас. Ындыг хойларны өстүрери улуг орулгалыг. Ынчангаш ол хойларны көвүдедип эгелээн. Ам оларның баш саны 4200 ашкан.

Артык сөөктүг хойларны көвүдедир ажыл «Цацралдан» ёске «Социализмин зам» (598 баш), «Ялалты» (120 баш) кедээ ажыл-агый каттыжышкынныарында болгаш Сухэбатор аймактың «Тарганыл зам» кедээ ажыл-агый каттыжышкынныарында база чорун турар. Ол хойларны ам бүгү чуртка тарадыры көрдүнүн турар.

Х. САНЖМЯТАВ,
мал ажылының Ж. Самбу аттыг эртем-шинчилел институдунуң эртем ажылдакчызы.

Иван Симчитович Данзурун — Тес-Хемде «Чодураа» совхозтуң үндезилеичилериниң бирээзи. Ол ук ажыл-агый тургустунганындан бээр хой малдап келген.

Хоочун хойжу бо чылын үүс башка онаштыр 102 хураганны доруктурган болгаш хойдан-на 2,5 килограмм дүктү кыргып алган.

ЭГЕЛЕКЧИ

Калмыкияда «Гашун» совхозтуң хойжузу Василий Манджиевич Очиров республикага хойдан бедик продукция алыр талазы-биле социалистиг чарыштың эгеленчизи. Ол эртken кыжын малындан чаңгыс-даа баш хорамчаны болдурбаан болгаш үүс башка онаштыр 120 хураганны доруктурган болгаш хойдан-на 6 килограмм дүктү кыргып алган.

— Мен ол чедиишкинимни ССР Эвилелиниң 60 чыл оюнга турасиаадып турар мен — деп, ол чугаалап турар.

Коммунист Очиров Октябрь Революциязы, Күш-ажылчы Кызыл Тук болгаш «Хүндүлелдиң Демдээ» орденнериниң эдилекчизи. Бо хүннерде ол кыштаглаашкынны чедиишкинниг эрттирип турар болгаш малдың чаш төлүн бүрүн камгалап алырынга шудургу белеткенип турар. Мурнанчы хойжу он бирги беш чылдың үшкү чылында үүс башка онаштыр 125 хураганны доруктурарын болгаш хойдан-на 6,2 килограмм дүктү кыргыырын хүлээнген.

М. СЕМЕНОВ.
Яшкуль район.

ӨӨРЕДИЛГЕ НОМНАРЫ

«Мал ажылының бирги класының мастери», «Мал ажылының ийиги класының мастери» аттарлыг ажылдакчыларга шалыңының 30 азы 10 хуузун немей төлеп турар. Класстыг хойжу болурунга эвээтеринарлыг өөредилге дузалаар. Ук өөредилгеге эргежок чугула номнарның даазызы:

ХОЙЖУНУҢ ӨӨРЕДИЛГЕ НОМУ. И. Т. Кызыл-оол, С. С. Сопам. 1982 ч. 250 арыы. **ТЫВА АССР-ДЕ ХОЙ АЖЫЛЫ.** И. Т. Кызыл-оол. 1975 ч. 264 арыы. **ХОЙЖУНУҢ ӨӨРЕДИЛГЕ НОМУ** П. А. Воробьев, Л. М. Ожиганов 1977 ч. 288 арыы. **ХОЙ АЖЫЛ-АГЫЙЫ.** П. А. Есаулова, Г. Р. Литовченко. 1963 ч. 720 арыы. **ЗООТЕХНИКТИҢ ДЕПТЕРИ.** Г. Н. Доброхотов, А. А. Косынкин, В. К. Инисовец. 1980 ч. 768 арыы. **ХОЙ ФЕРМАЗЫНЫҢ БРИГАДИРИНИҢ ДЕПТЕРИ.** В. С. Зарытовский, А. Б. Докукин. 1980 ч. 141 арыы. **ХОЙНУ ЧЕМГЕРЕРИ.** А. В. Модянов. 1978 ч. 255 арыы. **ХОЙНУҢ ААРЫГЛАРЫ.** Ф. А. Терентьев, А. А. Марков, М. Д. Полыновский. 1963 ч. 520 арыы. **БЕДИК ШЫНАРЛЫГ ДУКТУ БҮДҮРЕРИ.** О. Я. Шейфер. 1981 ч. 174 арыы.

ШУУРГАН СООНДА

Иссык-Кулга кажан-даа мындаа чаа ышкаш кылын хар чаан корбээп: бойдус чаңгыс хонук дургузунда-ла 2,5 метр харны урупкан.

Ужудукчу Евгений Андреевич Цырулин вертолёдун кончуг хынамчалыг хондурупкан. Ындыг хондуруушкинарны ол чаңгыс хүнде безин он-он катап кылып турган. Ол аңаа шуут-ла чанчыгып калган. Хойжунун аар оңгача ужунга баглап каан аъды вертолёттуң даап-шимээнин-даа, хат-салгынында-да шоолуг тооваан, ол аңаа база-ла чанчыгып калган.

Бис шуурган соонда ол халап болган черниң хойжуларынга барган бис. Үш-дөрт хонук мурнунда бо бажыңнарның крышазынга чедир хар шутлапкан турган. Карл Маркс аттыг колхозтуң хойжузу Бекболот Касымбековтуң кыштаа-биле Уруг черниң харылзаазы шуут үзүлген турган.

— Коргунчуг турду бе?— деп, кадарчының дузалакчызындан айтырдывыс.

— Баштайгы үш хонукта, шынап-ла, коргунчуг турду. Хойлар аажок бергедээн, боттарывыс-даа канчаар. Алды чүс ажыг хой, ынча хойнуур чемгерер мал чеми бар эвес. Бажыңывыс эжиниң ышай-бээр идиш тургаш, арай деп үнген дораан-на кажаже кокпа кастывыс. Оон хойлар албыгып өлбеэнин дээш, кезек-кезек черлерге үттер кастывыс. Оон соонда вертолёт ужуп келген, аъш-чем октапкаш барды. Пресстеп каан сиген база октады...

Халап чамдык малчыннар черге чорда келген. Олар кажаа эжиниге чедир кокпа иштер ужурга таварышканнар. А хар ынчан безин курлак ажа берген турган. Коданга база чүве тайбың турбаан. Богачар Бердибаев кажаа чанында берүлер истери көргүстү. Улуг хардан дезии, аъш-чем димзеним чораанны ол ыйнаан.

Малчыннар олардан малын камгалаар ужурга база таварышкан.

Иссык-Куль районга халап хенертен келген. Ындыг чорук аңаа төөгүде болуп көрбээн чүве-дир. Чартык чылдың шык дүжер хемчээли үш хонүк дургузунда-ла ажа берген. Оруктарга бүдүн чартык муң машина харга хөмдүрген. Машиналар боттары көзүлбес, а ак-ак тейжингештер турган. СЭКП-ниң Иссык-Куль райкомунуң бирги секретары Эсенбек Дүйшеев Фрунзеден чоруп ора база харга хөмдүрген. Орукче үнүптериниң мурнунда ийиги секретары Геннадий Самарцев-биле телефон дамчыштыр чугаалашкан:

— Канчап тур силер?— деп айтырган.

— Баштай бажыңымның эжиин ажыдарын шенеп көрейн, оон райком баар мен. Ам хамык улусту тургузар бис. Халаптың хемчээлии тодарадыр, дуза дилээр.

Чүс-чүс грейдерлер, вездеходтар, кывар-чаар материалдар чүдүрген машиналар районче шуужупкан. Халап-биле демисежир штаб база ажылдап эгелээн. Бүгү хемчеглер алдынган.

Орукка тос муң ажыг кижи харга муңгаштаалган. Оларның аразында уруглар, кыргаппар, хереэженнер. Оларга база дуза чедирер, чемгерер, хондурар, чылыктырар турган. Улуг орук кыдыында бажыңнарга чедир безин шактан эвээш эвес үеде кастынып чедер турган. Харның дыгыжы база ажаок, ханызы база улуг. Суурларның чурттакчылары харга муңгаштаалган улуска боттары-ла дузалажы берген. Хар эжер хүүректер чок-даа болза, талтар, шүүгайлар, деспилер ажыглаттынып турган. Иван Матвеевич Усаченконун ат-бүдези үнеп кижини. Барктабас Алыбаев, пенсионер Александр Павлович Дергачёв, Нина Степановна Дудникова олар чээрби-чээрби кижини бажыңнарынга хондуруп, аъшкарып-чемгерип турганнар. Чамдыктары чылыг хептерин-даа берип турган.

Оруктарда харны аштаарынга бульдозерлер безин бергедеп турган. Улус хонук-хонуу-биле эдлеп чок ажылдап турган. Фрунзеден, Аъма-Атадан, Душанбеден вертолёттар келгилээн. Баштайгы вертолёттар бүдүн-чартык муң күүректер эккелген.

Кылын харның аарынга чамдык тудутлар шыдашпайн турган. Халаптың чедирген когаралын санап турда, дыка хөй кажаалар, бажыңнар, складтар, магазиннер, библиотеналар, гаражтар, серилер үредгени илерээп. Сыгнан ыяштар-даа бар. Электроэнергия шугуму үзүлген, ол чорук электри-биле саар инектерге элээп берге болган. Чолпон-Атаже хлеб соортунмес боорга, кафелер боова бижырып, хүн-дүн чок ажылдап турган. Бүгү чон, хамык школачылар хар аштап турган. Школалар, ясли-садиктер, магазиннер, эмнелгелер баар оруктар бир дугаарында аштаттынган.

Районда 400 муң ажыт хой бар. Коданнар-биле харылзаа чок. Ынчангаш кыштагларже лыжалыг эки турачылар чорупкан. Малчыннарга чедирер хлеб, шай, түшёнка, консервалыг сүт болгаш ёске-даа чугула чүүлдерни саазын хаптарга чорудуп турган. Оларны вертолёттар эң ырак кыштагларга чедирген. Малчыннарга аъттыг четтинмес, трактордар безин хар моондактарга күш четпейн өөрүп каар турган. Дүн-хүн чок ажылдап келген улус соонда шанпаттырган. Өске районнардан тудуг материалдары чедип келген. Ам базып-балтат, кажаа-хораа септеттинип турар. Амыдырал уламчылап турар.

В. ШИРОКОВ.
Кыргыс ССР.

КАДАРЧЫ ХОЮН КАЯА-ДАА ОНЧАЛААР.

ЛЕНИНЧӨ УГЛАНЫЫШКЫН-БИЛЕ КОММУНИЗМНИҢ ЧАА-ЧАА ТИИЛЕЛГЕЗИНЧЕ

СЭКП ТК-ның ноябрь (1982 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин, СЭКП ТК-ның Чингине секретары эш Ю. В. Андроповтуң, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязының материалдарын совет кижилер улуг сеткил ханыышкын-биле хүлээп ап турарлар.

Ол документилерни тайылбырлаар болгаш өөренир, салдынган соруглаларны чедиишкинниг күүседир дээш ажылчы чоннарны мобилизастаар талазы-биле ажылды партия организациялары калбартып турар. Чаңгыс аай политхүннериниң, ниитилел-политиктиг номчулгаларның организакчыларынга, илеткелчилерге, лекторларга, пропагандистерге, политинформаторларга болгаш агитаторларга дуза кылдыр оларның илеткелдериниң чижек темазын парладывыс.

СЭКП ТК-ның ноябрь Пленуму — партияның XXVI съездизинин шиитпирлерин күүседир дээш демиселге чугула уе-чалаа.

СЭКП ТК-ның Пленумунуң шиитпирлери, Ю. В. Андроповтуң чугаазы — партияның болгаш чоннуң ажыл-чорудулгазының дайынчы, тодаргай программазы.

СЭКП — совет улустуң шылгаттынган баштынчызы.

Бистиң партиавыстың коллективтиг мерген угааны.

Партия биле чоннуң чаңгыс эви—совет ниитилелдиң тиилеттирбес күжүнүң үндезини.

СЭКП-ниң иштики болгаш даштыкы политиказының салгалдыы.

СЭКП-ниң XXVI съездизинин ленинчи утланыышкыны — чайгылыш чок.

Коммунистиг тургузуушкунуң болгаш тайбыңның планы.

Чоннуң чаагай чоруу болгаш тайбыңны камгалап арттырары—СЭКП-ниң кол соруглалары.

Партияның планнары — чоннуң планнары.

Күрүне планы — хөөйлу-дур.

ССРЭ-нин 1983 чылда бюджеди.

Экономиканы амгы үениң негелдезинин деңнелиниче бедидер.

Экономиканы көдүрери, чоннуң чаагай чоруун эжиждери — партияның кол сагыш салыышкыны.

Коммунистиң туружу—демиселдиң болгаш күш-ажылдың мурнукы одуруу.

Күш-ажыл — бистиң Төрээн чуртувустуң чаагай чоруунуң болгаш күүзүнүң үндезини.

Эки ажылдаан тудум, эки чурттаар бис.

Совет кижи дугайында сагыш салыышкын—партияның чугула программныг айтыышкыны-дыр.

1983 чылда чурталга тудуу.

Хереглелдиг ниитилел фондузунуң өзүлдези.

Бистиң коллектививистиң 1983 чылда соруглалары.

Хөй болгаш эки кылдыр шыдаар шаа-биле кылыры — кижи бүрүзүнүң хүлээлгези.

Бүдүрүлге күүлерин долу, ажыктыг кылдыр ажыглаар.

Ажыктыг чоруктуң кол көргүзүү — күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүн деннели.

Ажылдаар чер бүрүзүнге бүдүрүкчүлүг, ажыктыг чорукту болгаш күш-ажылдың шынарын бедидээл.

Шалыпчы ажылдаары — бистиң патриотчу болгаш интернационалчы хүлээлгевис.

Бистиң планнарывыстың боттуу — камналгада, чоннуң байлаанга хумагалыг чорукта:

Камналга болгаш хумагалыг чорук дээш бүгү улустуң шимээшкининге бистиң салыышкыныывыс.

Кол кичээнгейни чиг-эт болгаш болбазырадылга салбырларын хөгжүдеринче.

Чурттуң одалга-энергетика комплекизи.

Чаа газ шугумнарын хуусаадан эрте ажыглалга киирээл.

Одаар түүлүүн грамм бүрүзүн — шынгыы учётка.

Ажылчын шак бүрүзүн — ээ-не беримчелиг болдурар.

Чаңгыс минута-даа аналаа турбас, чаңгыс грамм-даа чидириг болдурбас.

Чурум чок, ажыл-агыйы эвес болгаш тетчеглекчи чоруктарны узуткаал.

Күш-ажылчы сагыша-чурумнуң деннели — коллективтиң идея болгаш мөзү-шынар талазы-биле чедиишкининиң көргүзүү.

Чогаадыкчы күш-ажылдың, бедик политиктиг болгаш культурлуг мөзү-шынарлыг кижини кижизидер.

Сагыша-чурум үрекчилери, арагачылар, брак кылыкчылары-биле эптеш чок болуулунар.

Улус ажыл-агыйының курлавырларын эки ажыглаал.

Эртем-техниктиг деңшилгени дүргедиил.

Эртемниң болгаш техниканың чедиишкиннерин — бүдүрүлгеже.

Бистиң коллектививисте мурнакчы дужулга чүге оожум шиңгээттинип турарыл?

Чаа, мурнакчы түүлүү бүгү тала-биле деткиир.

Беш чылдың гвардейжилериниг дең-нежиил.

Хол-биле кылыр ажылды механизастаары — соңгаарлаттынмас соруглга.

1983 чылда агроүлетпүр комплекизи.

Аъш-чем программазын боттандырарынга бистиң салыышкыныывыс.

Аъш-чем программазы — бүгүдениң болгаш кижи бүрүзүнүң хөрээ.

Аъш-чем айтырыын шиитпирлээринче бүгү күжүүстүү мөөннээл.

Көдээ ажыл-агыйның материал-техниктиг баазазын быжыглаар болгаш ажыктыг ажыглаар.

Көдээ ажыл-агыйже салыышкыннарның беримчезин бедидээл.

Көдээ ажыл-агый чылын чедиишкининг доозаал.

Чыгдынган дүжүттү бүрүн камгалап алыыл.

Тараа—бистиң үнелиг байлаавыс. Хумагалыг болуул:

Келир дүжүтке кичээнгей болгаш сагыш салыышкыын.

Мал кыштаглаашкының организастыг арттирээл.

Мал чемин камналгалыг ажыглаал.

Чоннуң хереглел бараанарының бүдүрүлгезин көвүдеиил, шынарын экижиддээл.

Транспорттуң ажылында четпестерни шиитпирлии-биле чайладыыл.

Хөй болгаш эки шынарлыг металлдарны Төрээн чуртка.

Капитал тудугже — ээ улуг кичээнгей.

Тудуг-монтаж ажылдарының темпизин болгаш шынарын бедидээл.

Бистиң коллектививистиң 1983 чылда планнары болгаш социалистиг хүлээлгелери.

Ажыл-агыйжы политикавыс-биле делегейнин революсчу чорудулгазынга улуг салдарны чедирип турар бис.

Социалистиг күрүнелерниң дем каттыштырылгазы — амгы үениң салдарлыг күжү.

Социалистиг дем каттыжылгазының чаңгыс эви — бистиң күжүвүс.

Социалистиг күрүнелериниң дем каттыжылгазының планнары — тайбыңның болгаш тургузуушкунуун планнары.

Хоталган чурттар-биле ССРЭ-ниң эпсеткил каттыштырылгазы болгаш кады ажыллажылгазы.

Совет Эвилели болгаш бөмбүрзектиң тайбынга ынакшылдыг күштери.

Быжыг тайбың болгаш делегейнин кады ажылдажылгазы дээш СЭКП-ниң демиселi.

Партияның болгаш совет улустуң тайбынче түткүлү чайгылыш чок.

Шериг күжү-биле адаанажылганы күзеөр бис.

Чепсек чок делегей — социализмниң идеалы.

Тайбыңны быжыглаары — даартагы хүнче орук айтыр сылдыс.

Империалистерден тайбынны дилеп ап шыдавас. Ол дээш демисежир бис.

Ядролуг дайынның айылынга удур, чавырлыышкын болгаш чепсегленииишкинни дужүрери дээш ССРЭ-нин демисели.

ССРЭ-нин Чепсектиг Күштери — Улуг Октябрьның чаалап алышкынарының идеелдиг камгалакчызы.

Социалистиг Ала-чуртту камгалаары — ССРЭ-ниң хамаатты бүрүзүнүң ыдыктыг хүлээлгези.

Төрээн чурттуң күжү, Чер кырынга тайбынны маалырлыг күш-ажылывыс-биле быжыглаар бис.

Социалистиг демократияның улам ыңайгы хөгжүлези.

СЭКП-ниң ленинчи национал политиказының тиилелгези.

ССРЭ-ниң 60 чылы — совет улустарының найыралының болгаш аңы-дүнмалышкылының байырлалы.

Хостуг республикаларның бүзүлбас эвилели.

Ленинчи найыралдың ачызында күштүг бис.

Юбилейлиг чылды шалыпчы доозаал.

ССРЭ-ниң 60 чылын күш-ажылга, өөредилгеге, чогаадылгага чаа-чаа чедиишкиннерлиг уткуул.

1983 чылды шалыпчы күш-ажыл-биле демделээл.

СЭКП ТК-ның ноябрь Пленумунуң шиитпирлерин күүседир бис!

Ленинчи угланыышкын-биле — коммунизмниң чаа-чаа тиилелгелеринче!

Бөгүн–Йемен Улус-Демократтыг Республиканың хамаарышпас чоруун чарлаанының 15 чыл ою

ӨӨРҮП ЧЕТТИРГЕНИН ИЛЕРЕДИП ТУРАР

Англи колониазаторларның барык 130 чылдагы тергиделин узуткаш, Мурнуу Йеменин чону чаа амыдыралды түдүп тургузарынче 15 чыл бүрүнгаар эгелеп кирген. 1967 чылдың декабрь 30-де чурттуң хамаарышпас чоруун чарлаан. Совет Эвилели-биле чылдан чылче өзүп турар политиктиг экономиктиг болгаш культура талазы-биле кады ажылдажылга аныяк күрүнениг быжыып тургустунарынга оныа ужур-дузалыг болуп турар деп, ол кайгамчыктыг хүн-биле холбаштыр Йемен Улус-Демократтыг Республиканың удурткалыг кежигүнери болгаш парлалгазы демделеп турар.

Совет специалистер Йемен өөнүктери-биле кады ИУДР-нуң найысылалы Аден хоорайның чоогунда Хиевде электростанцияны, Шейх-Османда госпитальды тудуп, Аден аэропортунуң самолет хонар болгаш ужуп үнер дилиндээн чаарты кылып, көдээ ажылагыйның чаа районнарын шинээдип ап, нефть тывары-биле шеңелде өрүмээшкиннерни боттандырып, ол талазы-биле улуг ажылдарны парын агаарбайлыстуг байдалларда чорудуп турарлар. Мукаллада балык-консерва заводунуң болгаш Аденде эртемниг социалистиниң дээди школ-зылыг комплекизиниң тудуг ишлеринде совет специалистер-биле бир демниг ажылының түкнелдеринде дугайын йемен өөнүктер сеткил ханыышкын-биле чугаалап турарлар. Ол объектилер ам ажыглалга киргилээн.

Аденде балык портунуң тулуунда улуг ажылдар чоруп турар. ИУДР-де ол чаа улуг тудугнуң девискээринге бисти тудугнуң кол инженери, Астраханының балык үлетпүрүнүң болгаш ажыл-агыйының техниктиг институдунуң доозукчузу йемен Али Мухаммед Аль-Атри үдеп чорду.

«Совет специалистериң дагдыныкчы дузазыйын ачызында аныяк ок-он йеменчилер бетончу, арматуржу, монтажчы, слесарь мергежилдерни шинээдип ап, амгы үениң тудуг техниказын башкарып өөренип алганнар. Совет өөнүктер чугле чаа мергежилдер чедип алырынга оларга дузалап турар эвес, а даандырган ажыл-херек дээш харыысалгалыг болгаш бодунуң мергежилинге ынак болурунга өөрекип турарлар. Портту ажыглалга киргиже чедир ам-даа узун хуусаа бар болзажок, деминг күш-ажылдың түкнелинде найыралдыг коллектив тургустугаан болгаш эң нарын соруглаарны ол шиитпирлеп шыдаар—деп, кол инженер чугаалады.

Национал кадрларны белеткээриниге Совет Эвилелиниң дузазын республикада бедиидеп үнелеп турар. Социалистиг хөгжүлдениң оруун шилип алган хөгжүл орар аныяк республикага бедик мергежилдиг ажылчыннар, инженерлер болгаш техниктер хөй-биле хереглеттинип турар. Чаа-чаа объектилер национал кадрларбиле кайы хире четчелеттингенинден оларның шынарлыг болгаш чогуур үезинде ажыглалга кирери улуу-биле хамааржыр. Интернационалчы эп-сеткилди илередип, янзы-бүрү хевирлерни чогаадыкчы өзү-биле ажыглавышаан, йемен ажылчы чоннарны совет специалистер хөй янзы мергежилдерге бедик харыысалга-биле өөредип турарлар. Совет-йемен кады ажылдажылганың объектилеринге чүгле 1980 чылда бедик мергежилдиг 1500 ажыг ажылчыннар белеткелди эртеннер, олар тудугжуларның одуруунга немежин кирип, республиканың тудугларынга болгаш будүрүлгелеринге ажылдап шыдаар төлептинин көргүскеннер.

Йемен специалистерни, ооң иштинде дээди эртемниглерни белеткээринге ССРЭ-ниң дузазы-биле туттунган өөредилге черлери улуг рольду ойнап турар. Ылаңгыя Муккалада профтехөөредилгениң өөредилге төвү 300 ажыг слесарьларны, электромонтёрларны, автомеханиктерни болгаш токарьларны белеткеп үндүрген. Аденде 1977 чылда тургустунган өөредилге төвү тудугжуларны чедиишкинниг белеткеп турар.Оны 400 ажыг кижи дооскан. ИУДР-нуң балык байлактар институду балык ажыл-агыйынга ажылдаар специалистерни белеткеп турар.

Совет Эвилелиниң дузазыбиле туруструнган өөредилге бедик үнелелди ИУДР-нуң премьер-министриниң оралакчызы, республиканың балык байлактар министри Анис Хасан Яхья берген. Совет журналистериниң мурнунга чүве чугаалап тургаш, аныяк күрүнениң экономиктиг күүзүнү быжыглаар, чурттуң ажыл-агыйының хөй-хөй адырларынга бот-хандырылганы чедип алыр дээш янзы-бүрү талааларга ИУДР-нуң болгаш ССРЭнин аразынга кады ажылдажылганы улам ыңай хөгжүдериниг чугулазын ол демделээн.

В. ДОРОШЕНКО,
СЭТА-ның корр.

Аден.

КАМНАЛГАЛЫГ

Андрей Кыр—чолаачы. Идегелдиг чолаачы деп немеп болур. Машиназы чорукче үнеринге кеззэде белен-Боду эрес, хөглүг. Ажыл дээнде кызыл.

Эрзинде «Чаа орук» совхозта ол дег ындыг чолаачылар база бар, чижээ, Олег Айыыр, Максим Сонам, Допдан Казаков, Дамба Сандуу, ынчалзажок бо чылдың эрткен айларында Андрей Кан-оолович өгөөнү мурнап туран. Чоон үнүң планын күүсетпишаан, ол дыка улуг камналгалыг болуп, ныыар-чаар түүлөөр камнап алыр талазы-биле хүлээлгезин 1,5 катап ажыр күүсеткен.

Эртиен чылын А.Кыр район чемпиону атты чедип алган. ВЛКСМ ТК-ның «Золотой колос» демдээниң эдилекчизи. Совхозта комсомол комитединиң кежигүнү болуп, «комсомолчу прожекторну» харыылап турар мурнакчы чолаачының чуруу бо.

А. ДЕМБИРЕЛЬДИҢ фотозу.

ӨЛЧА

«Хемчик» аңныыр-тывыш ажыл-агыйы 66 муң рубльдиң өлүүн дужаар керээни бо күскү-кышкы аңныыр сезонунда чарган.

Бо аңныыр сезонунда 30 муң диниңиң база оон-даа өске аңнар — киштин, астың, күзенниң, дырбактыгның диатининг кептерин күрүпете дужаар хүлээлгени алганнар. Алдынган хүлээлгени күүседиринге магадылал болур аңныыр сезонунга белеткелда баш удур хынамчалыг кылып чоруткан. Аңнаар черлериниң база ында аң-меңниң нити дүжүдү кандыгыл дээрзин тодараткан.

Штаттыг болгаш эки тура аңчыларыны эргежок чугула ок-чемзек болгаш күш-хүнезин-биле хандырган. Аңнырытывыш ажыл-агыйының харыысалгалыг ажылдакчылары аң-меңни өлүрер чурумун, ооң кежин арыг ажаан кадагалаар, аң-меңни кайы-хамаан чок кырып тетчеглевезинге ол-бөлүштүр беседаларны аңчылар оргузунга чоруткан.

Коллектив кежигүнериниң алган социалистиг хүлээлгелерин ажыр күүселаринге төлептиг үлүүн киирип турар бригадалар болгаш тус-тус мурнакчылар эвээш эвес. Дурзулгалыг аңчы Даваа Дамбаевич Ооржактың мурнакчы бригадазы бо аңныыр сезонунда 5 муң рубльдиң эки шынарлыг өлүк кежин күрүнеге дужаар деп бедиткен социалистиг хүлээлгени алган өскелерге үлегер-чижээн көргүзекен.

Аңчылар ССРЭ-ниң тургустунганының 60 чыл ою төлептиг уткуур дээш өлүктү күрүнеге дужаар планын долдур болгаш ажыр күүседир дээрзинге бүзүрелдигзер.

А. ДОҢГАК.

Чөөн-Хемчик район.

ШЫНАРЛЫГ, БҮДҮНГҮР

Ырактан чоруп орарга, станоктарның шимээн-даажы янзы-бүрү аялганы тургузуп турганзыг. Бо дээрге Кур-Чер суурда чазанылга цеги-дир. Ында Шыдыраа Шыырапович Монгуш баштаан ажылчыннар ажылдап турар. Чоокта чаа оларның-биле ужуражып, ажылын сонуургаан мен.

— Чагыг көвүдээн. Кызыгчай чок бис. Кыштагларга, фермаларга чурталга бажынарынга хереглээр эжиктер, соңга рамалары, шагжалар дээш чагыг-ла эңдерик — деп, Шыдыраа Шыырапович соңга рамаларын эштей тудуп турганзыг, чугаалады.

Ооң совхозка киирген үлүү улуг. Мурнунда механизаторлап-даа ажылдап чораан. Ооң күзелин ёзугаар тудуг шугумунче кирип, чазанынычылай берген. Аңаа ажылдаашаа, 25 чыл болган. Бо үениң дургузунда ажылынга чеме-хала дыңнап көрбээн. Бо юбилейлиг чылдың үшкү кварталында түңнел-биле ажылын эки деп мактаткан. Ол кандыг-даа чагыгларны шынарлыг кылгаш, чогуур үезинде дужаал турар. Ооң шалыпкын күш-ажылын чазак бедин-биле үнелеп, Ленинчи юбилей медалы-биле шаңнаан, чыл санында «Социалистиг чарыштың тиилекчизи» хөрек демдектерни болгаш хүндүлел бижиктерни тыпсып келген. Ш. Монгуштуң кады ажылдан турар өөрү онаашкан ажылынга кызымактар. Оларның демнеңиг, чаңгыс болгаш ажылы шынарлыг, будүнгүр.

Э. ТЕЖИТ.

Кызыл район.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

СЭТА-ның корреспондентилери дыңнадып тур

Ф. КАСТРОНУҢ ЧОРУТКАН БИЖИИ

ГАВАНА. (СЭТА). Мозамбик Улус Республикага удур сөөк-язы ылгаар Мурнуу-Африка Республиканың агрессияны белеткеп турарынга ханы сагыш салыышкынын Кааа-даа каттыштаас шимчээшкининиң (ККШ) даргазы Ф. Кастро илереткен. Ол кааа-даа каттыштаан чурттарнын күрүнелер болгаш чазактар баштыннарынга чоруткан чагаа-бижиинде Преторияның ёзу-чуруму ККШ-тың кежигүнү боол турар болгаш хамаарышпас чоруун быжыглаар дээш демиссежип, империализмнин болгаш расизмнин күштериниң димзенииишкиннеринге удур эрес-маадырлыг удурланып турар Мозамбикче боо-чепсектиг халдаашкыны кылырынга таарымчалыг психологтуг байдалды тургузарын ораалдажып турарын демделээн.

Мурнуу-Африка Республиканың стратегтиг кол эвиделчизи боол, апартеидтин ёзу-чурумунга политиктиг, шериг болгаш экономиктиг дузаламчыны көргүзүп турар АКШ-ты ол документиде буруудадып турар.

Ф. Кастро кааа-даа каттыштаан чурттарнын күрүнелер болгаш чазактар баштыннарын күштү каттыштырарынче, расистерниң агрессчи бодалдарынын боттанырын болдурбайн, Мозамбикти камгалаар соруглга-биле КНО-нуң соңгаарладыышкын чок хемчеглерин алырын чедип алырынче кыйгырган.

ШВЕЦИЯ. Чилиде политиктиг үзел-бодалы дээш хоругдаттырган кижилерни шуптузуп хостаарын, чили улуска профэвилелдериниң болгаш демократтыг эргелерни бүрүнү-биле тыпсырын Стокгольмга болган митингиниң (чурукта) киржиичилери негээнгер. Олар ол ышкаш Сальвадорнуң, Гватемаланың, Уругвайның болгаш өске-даа латин-америк чурттарның улустары-биле эпсеткил каттыштырып турарын база илереткен.

С. Павловтуң фотозу, (СЭТА).

ХАРЫЛЗАА КАЖАН ЭКИЖИИРИЛ?

Таңды районда «Россия» совхозтуң төвү Владимировка суур ышкаш амгы үеде радио дыннавайн, телефон-биле харылашпайн турар чурттакчылыг черлерни бистиң республиканың кайы-даа булуңнарындан тывары берге.

Түс черниң чону, көдээ Совет, ажыл-агыйның удуртукчулары бо айтырыгны районнуң харылзаа белдиринге каш удаа тургузуп келзе-даа, ол айтырыг мынчага чедир шиитпирлеттинмейн турар.

Суурнуң харылзаа салбырында, совхозтуң, көдээ Советтиң конторларында, школдуң киргизээн 5 телефонунуң байызы-биле-даа чамдык хүннерде харылзажыр арга чок апаар.

Кайы-бир черлер-биле дарый чугаалажыр дээн кижи баштай почтада телефоннуң данзазын көдүрер, харыы чок боорга конторларга маннап чедер, аңаа баарга база-ла демей болгулаар.

Телефон дамчыштыр чугаалажырынче чалаан телеграммалар кайыын-даа келгилээр, шагында чедип келгеш, үр маңаш, хомудан чангылаар.

Телеграф-биле шилчиткен акшаларны, далаштыг телеграммаларны алыр хуусаалары шагда-ла эрте бергенде район төвүнден почта машиналы-биле эккээр.

Хепертен ырыг-аржык болган таварылгаларда, дүргеп дуза чедирери-биле чашина, амчылер чалаары харылзаа чогундан хөй кезииделе болдунмас.

Район төвү — Бай-Хаак суур биле Владимировканың аразы дөрт орук-биле 78, долганырга чүс ажыг километр. Ынчангаш суурда чамдык кижилер чугула хуралдар, семинарларга харылзаа чогундан бо-ла четпээн болгулаар.

Партия райкомунуң болгаш райкүүскомнуң харыысалгалыг ажылдакчылары харылзаанның шак мынды байдалын биле тура-ла ооң-биле аптежип турарын кижи кайгаар.

Владимировка суурда радио, телефон харылзаазын эде тургузар талазы-биле айтырыгже көрүүрүн чок иеген турар. Маңаа чылдырыышкыннар, чылдактар түрбазын күзеп тур бис.

А. ХЕРТЕК.

Владимировка ортумаан школазының башкызы.

КАРЖЫ ХОЛГААРЛААШКЫН

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Афганистан Демократтыг Республиканың болгаш өске-даа хөй-хөй чурттарның делегацияларының шиитпирлиг болгаш шынныг удурланыышкынын боол турза-даа, афган айтырыг дээр чүүлдүң талазы-биле кандыг даа үре-түңнел чок маргыжыышкын-биле КНО-нуң Кол Ассамблеязының XXXVII сессиязының чогумчалыг ажылы база катап үреттинген.

Делегей напияларының ол ниитилежилгезининг кичээнгейин амгы үениң боттуг болгаш чугула айтырыгларындан чардыктырар, антиафган болгаш антисоветтиг пропаганда кампаниязын улам хорлээледир дээш ораалдажып турар Каттышкан Штаттар ол айтырыгны чугаалажып көөрүнче албадааны билдингир.

Польшаның доктаамал төлөөлекчизи В. Наторф КНО-нуң сессиязынга АКШ-тың ындыг кажарлаашкыны АДР-ниң иштики херектеринге каржы болгаш ажыы-биле холгаарлаашкын-дыр деп чугаалаан.

ИРАК-ИРАН ФРОНТУДА

БАГДАД. (СЭТА). Ирак биле Иранның аразында дайын чорудулгалары үргүлүдевишаан. Иракты кол шериг командылалының ИНА агентилелиниң дамчыткаңы эглчегдиг медеглелинде ноябрь 27-де чедир ирак шериглер фронтунуң мурнуу кезээнде ирак Майсан можунуң районунга иран шериглерге удур элээн каш атаканы кылгылаан. Тулчуушкуннар ол ышкаш Майеандан соңгу талаже төп секторга болгаш Басра хоорайның чөөн талазынга боол тургулаан. Дайын 112 кижизин өлүртүп когараан, хөй санныг дайынчы техника узуткаттынган.

ТЕГЕРАН. (СЭТА). Иран шериглер ноябрь 27-ге чедир фронтунуң аңгы-аңгы участектарынга дайынның туруштарынче үгер-боолар-биле аткылаан. 55 ирак солдаттарны уяткаан. Фронтунуң мурнуу секторунга бир ирак самолётту дүжүр аткап.

РЕСПУБЛИКА ХҮНҮ

БЕЛГРАД. (СЭТА). Югославияның улустары боттарының национал байырлалы — Республика хүнүн байырлап демделээн.

1943 чылдың ноябрь 29-та Босниянның Яйце хоорайынга фашистиг эжелекчилерден ол черни хостаанының соонда Югославияның улузунуң хостагазының антифашистиг вечазының (ЮУХАВ) ийиги сессиязы ажыттынган. Ол сессияга баштайгы улуспу чазакты — Хостагаанның национал комитедин тургускан болгаш чурттуң ооң соонда үелерде социалистиг чаартылгаларның оруу-биле хөгжүүрүнге үндезин салган шиитпирлерни хүлээп алган. Ооң соонда ийи чыл эрткенде, 1945 чылдың ноябрь 29-та, Белградка Югославияның Федеративтиг Улуспу Республиказын (1963 чылдан бээр — ЮСФР) чарлаан.

Социалистиг хөгжүлдениң чылдарында чурттуң ажылчы чоннары бодунуң авангарды — Коммунистер эвилелиниң удуртулгазыбиле экономикага, эртемге, өөредилгеге болгаш культурага улуг чедиишкиннерни чедип алган, шаанда хомудаңгай турган Югославия хөгжээн үлетпүр-чер ажылдыг күрүне апарган.

Дайын соолунуң үезибиле деңнээрге, үлетпүр будүрүлгезиниң хемчээли 15-тен хөй катап немешкен.

Совет-югослав экономиктиг болгаш эртем-техниктиг кады ажылдажылга чедиишкиннинг калбарып турээр. ССРЭ — ЮСФР-ниң садыглажыр эң улуг чурту боол турар.

Амгы үеде Югославияда Совет Эвилелиниң дузаламчызы-биле туттунган азы туттунуп-даа турар чүс ажыг үлетпүр будүрүлгелери бар.

КҮДЕРИ

(Уланчызы. Эгези № 222—225 «Шын» солунда).

Чугаа адакталып, улуг одагның чудуктары көстелип, имистелип келген. Михаил чиги кончуг тура халаап, ийи улуг доорбашты чаи баштап эккелгеш, отче кинр октагылап каан. Ынчаар орта, одагның чалбыраажы улуг-ла чаглак пөштүң будуктарынга чедип, долгандыр кара арга-арыгны өттүр чырыдыпкан.

Калдарак ам одагдан ыракта күзүрүктүг шиви адаанга барып чыдып алгаш, одаан, оон чоогунда оттап чораан ивилерни, эвлерни кадарган чүве дег, шөлээн дыштанып чыткан. Анчы кижиниң эки ыды черле ындыг, одаг иштинге чүгле ында-хаая-ла чыдар деп анчыларның чугаалажыры-даа шын.

Тевер анчы ам эртен аннап кылаштаар чиик, хүлбүс бышкаа идиин белеткеп ап, оозун, эптей кедип ап олура, эжинге мынча дээн:

— Че, Миша, чеди сылдыс доораланып келди, дүн ортузу чеде берген-дир. Ам удуурдур оол, эртен дан бажы тарлап шокар турда, теп үнүптер бис.

Хоочун анчы ынча деп каап, орун, дөвээн салып белеткей берген.

Удуур чүве кайда боор ийик!

Хенертен ивилер хойган, харангылаан, хөректеря безин хиртилээн, одагга бо кире маңнажып келген. Калдарак ийи-үш удаа хал-хул деп чоруй, тура халаап, күзүрүктүг арганы одуртур караш-ла дээн.

Миша девидээн уу-биле пөште чөлеп каан боозун дүвү далаш октай шаап алган:

— Кайы талавыстан келир ирги хала?!— дигилеп, үнү сиринейнип, чүнү-даа канчаарында белеп хире апарган, эжинче көрүп алган турган.

— Ол-даа сыяптаан ире болдурам... азы кокайлар-даа болуп магат чок — деп, хоочун анчы сезинген.

Оон биче када бодангаш, аныяк анчы эжин оожуктурары-биле Тевер анчы:

— Ындыг-даа болза, Калдарак сүрүп ынай болган соонда, одагга ыидыг аш чүме келбес ийна боду, эр—деп каап, одаг чоогунда кээп доктаай берген чарыларын барып быжыдыр баглагылап каан.

Удатпаанда Калдарак бо халып кээп, огланып, ынай-бээр чыдырган маннагылаап, ам арай оожургап, одаг адаанда барып чылып алгаш, даваиарының харын эргизи чылган,—«Че канчаар бис?»— дээнзиг, кулактарын сүүрертип, эвлериче көрүп каап чыткан. Миша бижырып каан диин эдин Калдараанга эргелеп аарак каап берген.

— Че-да, Калдар-даа бирээни сүргеш келди-ле, та чүү?! Хүндүс болза, моон хаңзыырын дыннап, кандыг аң сүргенин билип алгай эртик. Чамдык ыттар дүне чүве сүргенде, шаанын хаңзывас чүве ийнаан. Калдарак база ындыг ыт болгай. Одаг чоогунга келген аалчы-даа—ире-ле болган боор боду— деп каап, Тевер анчы удуурулу-биле чыдып алган.

Миша бирде отче кургаг будуктар кинр каггылап, бирде одагдан ыраак карангыже көрүп каап олуруп-олуруп, ам-на чыдып алы, биче када кум кыны хона берген. Кижиң дем-не сагышсыраанындан сырбаш кыныыл оттуп кээп, үйгузурап, сагыжындала одагга ире кирип келген дег кылдыр сактып, харанын каан чыда, ам-на ылап дээп удуп калган.

Анчылар ам эртен дан бажы тарлан шокар турда, аннап теп үнүптер харык чок апарганнар.

— Че, дүүнгү чүве ире дээн дижик, соонлан истеп четкеш боодаш, чик-каакса хала, азаны—деп, улуг анчы ол эртен карацгыда оттуп кээп боданып чыткан.

Эртенги имир чоорту чырып кел чораан. Миша эрестин аажок тура халаап, оттуп сегидип, шайны хайындыра каапкан. Калдарак база-ла туруп кээп, «эртенги хол-бут сургуулу» кылып, херлип, көстүп, эзегилеп алгаш, эвлеринге чассып оглаарыглааш, одаг долгандыр кезек халыглаап, оон чүнү-ле хайырлаар ирги деп манай аарак, «дүргедээр болза болар» дээнзиг одаг адаанда дыннаалап каап олурган.

Тевер анчы шайлап олура:

— Че, Миша бо дүне одагга келген чүме ире болза, ам бөгүн алды-киштен когараар апаар-дыр бис. Ире болза, оон соонче черле барбас болза хоржок... ону өлүрбес болза, бо аалдарның ивилерни кырар чадавас. Кат, кузук эвээш чылда чүмени канчап билир, чаш аштап эгелээни магат чок—деп конучг-ла сезинген.

— Хупурай берзин, мээн боом чонаа чүме-ле болгай, безин сарыг патроннарлыг багай тозовка-ла болгай, чамдыкта шаанып шок дүжер аза. Силер дээрге чүден-даа кортпас, карабинниг, эки тозовкалыг, черле шыырак, мен силерден чарылбас боор мен хала, хаңай?—деп шала коргуксаан шинчилиг, хоочун анчызыныче көрүп каап, боданып олурган.

Аяс-даа, шипшип-даа, чогум-на эртен. Чер эки чырып келген. Одаг артында шырыштарда эртен чемнээн диннин «кулурт-кулурт, сок-сок» дээни дыннаган. Калдарак ынаар дап берип чорда, Тевер анчы ыдын билир чаңы-биле «сок-са!» деп хорүп каан. Оозу черге калбара чыдыпкаш, кулактарын кызып, сүүрертип каап, ээзиниче карактарының чымчаа аажок көрүп алган сыылап чыткан. «Эки ыт ээзиниң холунда» деп чугаа шынна-дыр ийин.

— Че, Миша, мен мунарларны эзертей каадайн, ол сырбыкты барып боолап эккел аа... Сээн «спидолуң» дыннап олурган чүме та ол, магат чок. Оозу бичии диин оглу болчук чоп. Бо чемнеп чоруур чүме улуг диин хире болду—деп, чорда-ла, Миша шагда-ла чүгүрүп ынай болган. Биче болган соонда оолдуң тозовказы «тог-г» дээн. Миша диниин боолап алгаш келген. Оозу шынап-ла кызыл кудуруктуг, терең көк дүктүг, аскыр диин болган.

— Че, Миша, мындыг-дыр хала дээш, хоочун анчы иреиниң кайнаар углап эрткенин, кайда барып доктаагаан хирезин билип алыр аргазын эжинге чугаалап, аныяк анчыны сургап эгелээн.

— Бо кежээден бээр чаашбораның доктаай бээр черинче ч-гле чедер бис. Шоолуьрээн деппе ол бак? Ам мынчаналл—деп, анчы башкы салаазы-биле айтып, Миша, сен ынчаар чоруур сен: бо үстүвүсте агты хүн удур, дүш турар хире бодап ажа бээр сен. Ынчаарыңга оон ындында улуг кара хем баткан чыдар. Ол хемни ээлээн ырады өрү алып бар чоруңда, оон хүн үнер таласында бир адыр хем кирген чыдар эвеспе. Оон бажында арысканныг арт бар. Көрүп турарында, эгтиде, үе-дүн шагда аңаа ивилиг аал черлеп чораан, ам ирип калган өг алажылары көстү бээр. Эрткен чылын мен аңаа аннап чораан мен. Шак ол орта мени маңаар эвес сен бе! Калдарактыг эдертип алгаш, ээрбес, сылазвас кылдыр думчуун таактап ал. Ыт ээре берзе, чаап дезе бээр. Хайыраан чагны оксунуп аар бис. Хей чорук болур. Мен бо улуг кара дагның дээүнден барып хевээш, элик харганныг, турургларыг каскаантарны кедеп көргеш, сээн ындыдан үнүп кээр мен. Кайы мурнаанывыс аңаа маңаар эвеспе!—деп эжин сурган алган.

— Көрдүң бе, ире ол хемни кеже берген болза, оон соонче барбас сен, ынаар даарта көжүп чоруткаш, бир черге одаглангаш, оон эгелеп барып база истеп көөр бис.— деп ылап-ылаптаан чагып каан.

Тожу анчылар аннап чорда, адыг эрткен болза, азы ижээн көрүп алганда, черле кагбас, хондур-дүндүр-даа болза, истеп чоруп четкеш,ыяап-ла даялап алыр улус. Ак Тевер дээрге ойнавас, ол хирезин эндевес эр боор он!

Ийи анчы, шынап-ла кежээки дүште болчашканы арт кырында четкилеп кээп, үр-ле чугаалашканнар.

Миша олургаш, ол хемни өрү, бо арт кырында чедир-ле ире изи көрбээнин хөөрээн.

Эжинин чугаазын улуг анчы дамжашпайн, безин сининге берген, таакпылап каап дыннап-ла олурган. Оон чугаазыбиле алырга, ол хем иштинде алды изи дыка хөй болган.

Улуг анчы даизазының ыйбазын даянгыыжынга «ток-ток» кылдыр сокталп, эжин өөртүп мынча дээн:

— Че, Миша, чагны-даа ам са дайнаар-ла боор бис, ире бо кара дагның каскаанда ижээн белеткеп эгелей берип-тир. Моон шоолуг ырак эвесте Моңу бо хүн дүүреткен херээ чок эвеспе, ижээн белеткээн ан ыравас боор чүве. Ам барып одагга хонуп, эки белеткенип алыыл, эртен эрте кээп, оон изин чыыра дескинип көөр бис. Ис база мунгаш болза, ам-на соондан истеп барып даялаар, ол-ла.

Анчылар ынча дижип дугурушкаш, одаанче ээп чаныпканнар.

М. МЕНДУМЕ.
(Уланчылыг).

НОЯБРЬ 30-ДЕН ДЕКАБРЬ 5-КЕ ЧЕДИР ТЕЛЕВИДЕНИЕ

НОЯБРЬ 30-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Ye». 8.40 — Эртенги сула шимчээшкин. 8.55— «Орленок» телестудиянын концерт залы. 9.40 — «Неделя эртерге чыл төнер». Уранчечен телефильм. 10.50 — «Уралдың аялгалары». Концерт. Уфадан дамчыдылга. 11.20 — Медээлер. 11.25 — 14.15 — Чапсар. 14.15 — Медээлер. 14.30 — «Стрежевойнуң хоочуннары». Документалдыг телефильм. 15.00 — ПТУ-га чүге, канчаар өөредип турарыл. 15.30 — Бенин Улус Республиканың национал ансамблинин концерти. 16.00 — Бистиң садывыс. 16.30 — Классиктиг хүрешке делегей кубогу дээш. Венгриядан дамчыдылга. 17.00 — Аныяктарның адрестери. 18.00 — Беш чыл. Ажыл-херектер болгаш кижилер. Социалистиг хүлээгелер күүселдезиниң дугайында.

КЫЗЫЛДАН

18.30 — Телемедээлер.

МОСКВАДАН

18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — ССРЭ-ниң тургустунганының 60 чылынга. «Чаңгыс эптиг өг-бүледе». Грузин ССР. 21.00 — «Ye». 21.35 — Камера делегейни көргүзүп тур. 22.35 — Бөгүн делегейде. 22.50 — 23.15 — Чечен-Ингуш АССР-ниң Күрүнеңиң улустуң «Вайнах» деп танцы ансамблинин күүселдези.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

12.00 — Француз дыл. Өөредилгениң 2-ги чылы. 12.30 — Төөгү. 8-ки класс. Италияда национал-хосталгалыг шимчээшкин. 13.00 — Э. Т-А. Гофман. Амыдыралының болгаш чогаалдарының арынарындан. 14.05 — Хоойлу билир сен бе? 14.40 — К. Кулиевтиң поэзиязы. 15.10 — «Витимниң эриктери». Эртем-тайылбырлыг фильм. 15.20 — Медээлер. 15.30 — 18.15— Чапсар. 18.15 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.30 — Телемедээлер. 18.45 — Киножурнал. 18.55 — «Өөредир база кижизидер». Дамчыдылга. 19.25 — «Азия төвү». Информация-публицистиг программа. 19.40 — Чарлалдар, реклама. 19.50 — Телефильм.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуцар, чаштар!» «Чалыыткадыр яблоктар». Мультфильм. 1-ги кезээ. 20.15 — «Делегей панорамазы». 21.00 — «Ye». 21.35 — «Младен доктор». Уран-чечен фильм. Югославия. 22.55 — 01.00 — Хоккейге ССРЭ чемпионады. ЦСКА — «Ижсталь».

ДЕКАБРЬ 1-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Ye». 8.40 — Эртенги сула шимчээшкин. 8.55 — Чоннуң аялгалары. 9.10 — «Младен доктор». Уран-чечен фильм. (Югославия). 10.30 — «Дириг амытаннар дугайында». Дамчыдылганы журналист В. М. Песков эрттирер. 11.30 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

11.35 — «Орус дыл өөренип тур бис». 3-кү телекичээл. 11.55 — 14.15 — Чапсар.

МОСКВАДАН

14.15 — Медээлер. 14.35 — «Аъш-чем программазы — ниитиниң херээ». Документалдыг фильмнер. 15.30 — «Драматургия болгаш театр». «М. Шолоховтуң маадырлары театр сценазында». 16.10 — Д. Д. Шостакович аттыг квартет ойнаар. 16.40 — «Горнистер, харыылаңар». 17.30 — Алкоголизм дугайында беседа. 18.00 — «Хөглүг аялгалар». 18.15 — «Урецгой — Ужгород аразының газ оруу Иваново-Франк участогунда».

КЫЗЫЛДАН

18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Чайгы садта баштайгы хар». Киночурумал. 19.05 — Эртем амыдыралы. 19.30 — Кампучия Улус Республиканың национал театрының артистеринниң концерти. 20.00 —«Улуг чоннуң шыны». «Алдарның херээ». Документалдыг телефильм. 21.00 — «Ye». 21.35 — «Чүү? Кажан? Каяа?» Телевикторина. 22.35 — Бөгүн делегейде. 22.50 — 23.20 — «Закарпатьеның хороводу». Фильм-концерт.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

12.00 — Немец дыл. 12.30— ПТУ сургуулдарынга. Эстетиктиг кижизидилге. Чурумның культуразының дугайында. 1-ги дамчыдылга. 13.00 — Сээн ленинчи библиотекаң. «Марксизмниң үш үндезини болгаш үш кол кезээ». 13.30— В. Шекспир. «Ромео биле Джульетта». 14.40 — Бойдус. 3-кү класс. Черниң кырынын хевири. 15.00 — «Ак хар кырында аистер». Эртем-тайылбырлыг фильм. 15.20 — Медээлер. 15.30 — 18.15 — Чапсар. 18.15 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.30 — Телемедээлер. 18.45 — Уругларга фильм. 18.55 — «Отчугаш». Дамчыдылга. 19.25 — «Азия төвүнде». Информация-публицистиг программа. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!» «Чалыыткадыр яблоктар». Мультфильм. 2-ги кезээ. 20.15 — Айыыл чок шимчээшкин дээш. 20.45 — Чоннуң аялгалары. 21.00 — «Ye». 21.35 — «Чаштар ышкаш чаштар». Уран-чечен телефильм. 22.45 — 01.00 — Хоккейге ССРЭ чемпионады. «Спартак» — «Химик». В. И. Ленин аттыг Төп стадионнуң Спорт ареназындан дамчыдылга.

ДЕКАБРЬ 2-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Ye». 8.35 — Эртенги сула шимчээшкин. 8.50 — «Горнистер, харыылаңар!» 9.35 — «Кино аян-чоруктар клуву». 10.35 — Бүдүрүлге гимнастиказы. 11.05 — «Алдын күс». Музыкалыг дамчыдылга. 11.35 — Медээлер. 11.40 — 14.15 — Чапсар. 14.15 Медээлер. 14.35 — Чурттуң телеөскүдиняларының документалдыг фильмнери: «Маадырлыг баллада», «Чечен-Ингушетия дугайында сөс», «Шылгалда». 15.55 — Латви ССРниң Күрүнеңиң академиктиг хорунуң концерти. 16.25 — Чаш чораан чылдары. В. Амлинский. «Кижи чалгаарапас сад». 17.00 — «Бейрут, 1982 чылдың август». 17.15 — «Шыдыраа школазы». Ак терге. 17.45 — Миллионнарның ленинчи университеди. «Совет кижиниң амыдыралчы туружу». 18.15 — «Чүрүк бүрүүнде хүн».

КЫЗЫЛДАН

18.30 — Телемедээлер.

МОСКВАДАН

18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — ССРЭ-ниң 60 чылынга. «Чаңгыс эптиг өг-бүледе». Казах ССР. 21.00 — «Ye». 21.35 — «Өөкүктериниң арынары». 22.20 — Бөгүн делегейде. 22.35 — 23.25 — «Фестивальдар... конкурстар.. концерттер...»

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

12.00 — Испан дыл. 12.30— ПТУ сургуулдарынга. Эстетиктиг кижизидилге. Чурумның культуразы. 2-ги дамчыдылга. 13.00 — В. Луговойнуң поэзиязы. 13.40—«Алдын хемчигеш». Уран-чечен фильм. 15.15 — Медээлер. 15.25 — 18.15 — Чапсар. 18.15 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.30 — Телемедээлер. 18.45 —«Бистиң концерт залывыс». Фильм-конперт 19.00 — «Азия төвүнде». Информация-публицистиг программа. 19.45 — Чарлалдар. 19.20 — «Культура болгаш амыдырал». Дамчыдылга. 19.50 — Киножурнал.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!» «Валя угбай чугаалап ор»... 20.15 — Делегей конкурстарының лауреады В. Шакин ойнаар. Ленинградтан дамчыдылга. 20.30 — «Черде, дээрде, далайда». 21.00 — «Ye». 21.35 — 22.50— «Ийилээ орукта». Уран-чечен телефильм.

ДЕКАБРЬ 3-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Ye». 8.40 — Эртенги сула шимчээшкин. 8.55 — «Чырык хүннүң чылы». Уран-чечен телефильм. 1-ги, 2-ги сериялары. 11.15 — В. Кофтун (аккордеон) ойнаар. 11.30 — Медээлер. 11.35 — 14.15 — Чапсар. 14.15 — Медээлер. 14.35 — «Беш чыл — кижи бүрүзүнүң херээ». Документалдыг фильмнер. 15.10 — Орус чугаа. 15.40 — Москва болгаш москвачылар. 16.10 — Афганистанның артистеринниң концерти. 16.40 — «Тоол аалдан келди». «Буруң шагның тоолу».

КЫЗЫЛДАН

18.30 — Телемедээлер.

МОСКВАДАН

18.45 — Бөгүн делегейге. 19.00 — «Кижи болгаш хоойлу». 19.30 — «М. Касрашвили ырлап тур». Фильм-конперт. 19.55—«Хары угда оюнуң сеансызы». Уран-чечен телефильм. 21.00 — «Ye». 21.35 — «Московские новости» солунның шаңналы дээш фигурлуг чүнгулаашкынга делегей маргылдаазы. В. И. Ленин аттыг Төп стадионнуң Спорт ордузундан дамчыдылга. 22.05 — «А. Венецианов, П. Федотов болгаш ол үениң чуруктулары». Орус музей. 22.35 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

12.00 — Англи дыл. 12.30 — Тиман. (Чурттуң соңгу чүгүн шиңгээдин алганының дугайында). 13.00 — «Ажылдаар чери—космос». Телефильм. 14.00 — Тургузуушукүп үезининг уран чүүлү. 2-ги дамчыдылга. 14.30 — «Адачурттуң Улуг дайыны». Киноэпопея. 10-гу фильм. «Танк кезектериниң кайгамчык тулчуушкуну». 15.20 — Медээлер. 15.30 — 18.15 — Чапсар. 18.15 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.30 — Телемедээлер. 18.45 — «Делегей байдалының дончулалы. Дамчыдылга. 18.55 — —«Петушок биле хек-даван». Уран-чечен фильм. 19.25 — «Азия төвүнде». Информация-публицистиг программа. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!» «Стракош деп моортайның тывызыы». Мультфильм. (ЧССР). 20.15 — К. Сен-Санс. «Фантазия». РСФСР-ниң алдарлыг артистери Э. Москвитина биле В. Жук олар күүседирлер. 20.30 — «Маадырлыг чорук». Сталинград чоогунга немец-фашистиг желекчилерни чылча шапканының 40 чылынга. 21.00 — «Ye». 21.35 — 23.20— «Хуу айтырыглар талазы-биле элээн каш интервью». Уран-чечен фильм.

ДЕКАБРЬ 4-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Ye». 8.35 — Эртенги сула шимчээшкин. 8.50 — «Кадык болуруң күзезинде». (Күш-культуржуларга сүме). 8.55 — «Чаштарга аңчыгаштар дугайында». Ленинградтан дамчыдылга. 9.25 — Силерге, ада-иелер. 9.55 — Эки бараанарны хөйнү. 10.25 — «Бистиң ырывыс ужуксун-на!» Уругларның хор коллективтериниң концерти. 10.55 — «Якуб акый». Белоруссияның улустуң шүлүкчүзү Якуб Коластың дугайында документалдыг фильм. 11.40 — Делегейниң улустарының чогаалдылгазы. Лаостуң чурулга уран чүүлү. 12.20 — «Спортлотонуң» 49-ку тиражы. 12.30 — Оны силер шыдаар силер. 13.15 — «Билдингир-даа бол, элдептиг». Профессор С. П. Капица эрттирер. 14.15 — Бөгүн делегейде. 14.30 — «Бурунгу Русьтуң уран чурулгазы». Эге сөстү ССРЭ-ниң улустуң чурукчузу Б. Угаров чугаалаар. 15.00 — Политиктиг тайылбырлакчы В. П. Бекетовтуң беседазы. 15.30 — Уругларга фильм. «Экии, Зузанка! Байырлыг, Зузанка!» (ЧССР). 16.15 — Хөгжүмчүлер хөгжүм дугайында. ССРЭниң улустуң артизи композитор А. Бабаджанин-биле ужуражылга. 17.10 — Мультфильмнер. 18.00 — 18.15 — Чапсар. 18.15 — «9-ку студия». Политиктиг тайылбырлакчы В. С. Зоран эрттирер. 19.15 — «Московские новости» солунның шаңналы дээш фигурлуг чиңгулаашкынга делегей маргылдаазы. 21.00 — «Ye». 21.35 — Кыска метражтыг уран-чечен фильм. «Кайгамчык херээжен». 22.05 — «Байырлал опереттазы». 23.15 — 23.25 — Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

14.20 — Телевидениениң программазы: «Тбилисиниң чурумалдары». Документалдыг фильм. «Мзиури». Музыкалыг телефильм. Уран чүүл мастерлериниң болгаш коллективтериниң концерти. 16.25 —«Клоун». Уранчечен фильм 1-ги, 2-ги сериялары. 18.50 — «Музыкалыг киоск». 19.20 — «Шаандакы Крестьянскаяда бажыц». Документалдыг телефильм. 19.45 — Делегей байдалының дончулалы. 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!» «Леопольд моортайның өжээн негээшкини». Мультфильм. 20.15 — «Кадыкшыл». 21.00 — «Ye». 21.45 — 23.15 — Хоккейге ССРЭ чемпионады. «Спартак» — «Ижсталь» 2-ги, 3-кү үелер.

ДЕКАБРЬ 5-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Ye». 8.40 — Сула шимчээшкинче чыскаалынар! 8.55 — «Дамырактар». ССРЭниң улустуң артизи Н. Мешко эрттирер. 9.25 — «Улуг Устюг дугаында сактышкынар». Документалдыг телефильм. 9.40 — «Будильник». 10.10 — «Эртенги почта». Музыкалыг программа. 10.40 — «Совет Эвилелинге бараан болуп тур мен». 11.40 — «Кадыкшыл». Эртем-тайылбырлыг программа. РСФСР-ниң алдарлыг эмчизи Ю. В. Белянчикова дамчыдылганы эрттирер. 12.25 — «Музыкалыг киоск». 12.55 — «Көдээден дамчыдылга. 13.55 — «Мээң күскү садым». Телефильм. 14.15 — «Московские новости» солунның шаңналы дээш фигурлуг чүнгулаашкынга делегей маргылдаазы. 15.45 — А. П. Островский — «Талантылыглар болгаш хандыкшылдыглар». Фильм-шин. 17.10 — «Сталинградтың уругларының. Бүгү-эвилелдиң аныяктарның «Аныяк үе-чергелеривис — коммунизминиң тургузукчулары» деп 5-ки телефестивалының шаңналын бо дамчыдылга алган. 17.40— «Силерге, хоочуннар!» Музыкалыг программа. 18.40— 18.55 — Чапсар. 18.55 — «Филя моортай болгаш...», «Моортай биле ыттың шала чүл турганы». 19.15 — «Делегей панорамазы». 20.00 — «Кино аян-чоруктар клуву». 21.00 — «Ye». 21.35 — Уран гимнастикага Интервидение кубогу дээш. Тбилисиден дамчыдылга. 22.30 — «Московские новости» солуннуң шаңналы дээш фигурлуг чунгулаашкынга делегей маргылдаазы. 23.45 — 23.55 — Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

14.20 —«Өдүг». Документалдыг телефильм. 15.10— «Кино көрүкчүнүң демдеглелдери». РСФСР—ниң алдарлыг артизи Р. Нахапетов эрттирер. 15.55— Казахстанның телестудиязының программазы: «Казахстан: найыралдың ээлчээ». 17.25 — «Ташкент, Алмазар». Документалдыг телефильм. 17.40 — Бистиң корреспондентилеривис чугаалап турлар. 18.10 — «Революциядан төрүттүүген». Хөй сериялыг уран-чечен телефильм. 3-кү фильм. —«Чалбышта». 19.30 — Уран чүүл мастерлериниң концерти. Чапсарда — «Тамчыктыг удунар, чаштар!» 21.00 — «Ye». 21.35 — 23.05— Уран чүүл мастерлериниң концертиниң уланчызы.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

ДЕМАГОГТУҢ ДЕМБЭЭРЕЛИ

(Шоодуг)

Дөңгүреңнээн, шыпыраңнаан, ас дег ашак —
Дөмей-Эдер кудумчуга оруум досчаш,
Дөгээр, сыгаар, дужаар чыгыы, эзрежи-дир:
— Төөгүге артып калыйн — мени бижи!
— Чыткан теве аксындыва каңмыыл кирбес,
Шымбай, доруун өгбем боор сен, ынчаайн харын!
Дораан хөй сөс чогу-биле, намдарыңны
Допчулавыт, але!— дигеш:— Шыяан!— дидим.
...Төре биле назы-харым — удаа, холбаа,
Төрээн чуртка ону-мону кылган мен — дээш,
Төнмес-батпас, эрткен-барган эки-багын
Те каап турда — хопчу ала сааскан-на!
Хөөредиишкин, көөргедиишкин, төөредиишкин,
Көөүк ышкаш, хуурмак чугаа, чулчуруушкун,
Хөлчок улуг, хере үрген сыңый ышкаш,
Хөөп кел чорда, чеже дыңнаар, үзе шаптым:
— Дөгерезин бижиир дизе, чурттайгаңар
Дөрт-беш номнуг судурга-даа кайын сыңар,
Төөгүп берген шаңар-биле болзун ыңар,
Төөгүге ол четчир — дигеш, чарлып алдым.
«Ам-на бирээ болду!»— дээнзиг, демгим өөрүп,
Азыг черже ажытталып, чидери билек,
Ийи-үш шак дыңнап келгеш, оортан чүнү
Илип, билип алган мен дээш, черзиледим:
Дажаң өйде ок-боо түдуп, оңгаа чытпаан,
Дорган эргээ чудук безин аңдарышпаан.
Ажылдың эң чиигин сүрүп, аарын — былдап,
Амыр кежик, хүндү сураан намдар — ол-ла!
Дерлиже-ле, төөгүге чүү артаа ынчаш?
Демагогтуң дембээрели — дегбес боо бе?
Дембээрелден төөгү тодуп, байып чорбаан,
Дегбес боонуң салгакчыга ажыы-даа чок!

Салчак МОЛДУРГА.

1982 чылдың декабрь 29—30 хүннерде акша-бараан лотереязының немелде (чаа чыл) үндүрүлгези болур.

Билеттиң өртээ 30 көпеек. Ол үндүрүлгеге ниитизи-биле 18 миллион рубль түңнүг ойнаашкын кирген, ол дээрге, ниити билеттерниң түңүнүң 60 хуузу-дур.

Акша-бараан лотереязының чаа чылдагы үндүрүлгезинде 10280000 ойнаашкын бар, оон иштинде 21000 эт-херек-сел аймаа, 5147200 рубль түңнүг болгаш 1285280 рубль түңнүг акша ойнаашкыннары бар.

Аайлашканнарга «Москвич-2140» болгаш «Жигули» ВАЗ-21013 деп 200 автомобиль, янзы-бүрү маркаларның 500 мотоциклдери, 300 пианино, 1000 телевизор, 600 магнитофон, үш муң соодукчу, эр болгаш херээжен улустуң 1700 хол шаңтары болгаш өске-даа үнелиг ойнаашкыннар таваржыр. Оон аңгыда 1 рубльден 200 рубль чедир акша база ойнаашкынга таваржыр.

Чаа чыл үндүрүлгезиниң билеттерин ажаалга кассаларындан, магазиннерден харылзаа бүдүрүлгелеринден, кинотеатрлардан, «Союзпечать» киоскилеринден, ниитиниң чемненилге черлериниң бүдүрүлгелеринден болгаш вокзалдардан садып ап болур.

Чаа чыл үндүрүлгезиниң акша-бараан лотереязын садып алыңар.

ЧАРЛАЛДАР

Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалының белеткел салбыры 1982-83 өөредилге чылында үндезин националдыг дыңнакчыларны хүлээп ап турар.

Дооскан ортумак биллиглиг ажылчыннардан болгаш ССРЭниң Чепсектиг Күштериниң хүрээленинден халашканнардан аңаа өөренирин күзээн кижилерни белеткел салбырына хүлээп алыр.

Ажылдан тургаш кирер дээш кижилер сөөлгү ажылдаан черинге декабрь 1-ге чедир бир чылдан эвээш эвес ажыл стажтыг болур ужурлуг.

Белеткел салбыры Красноярскиниң политиктиг институдунуң Кызылда филиалында даяазында мергежилдерге өөренирп-биле дыңнакчыларны хүлээп алыр: автомобиль транспортун ажыглаары; үлетүр болгаш хамаапы тудуглар.

Белеткел салбырының дыңнакчыларын 40 рубль хемчээлдиг стипендия-биле хандырар. Чурттаар чер чок кижилерге общежитие бээр. Белеткел салбырын чедиишкиниг дооскан болгаш шылгалдаларны эки дужаагаи дыңнакчыларны институттуң бирги курузунга киреринин экзамени чокка хүлээп алыр.

Документилерни ноябрь 25-ке чедир дараазында адресте хүлээп ап турар: Кызыл хоорайның Рабочая кудумчузунуң № 4 бажыңы. белеткел салбыры. Салбырга киреринп шиитпирлээри — ноябрь 25—26. Өөредилге декабрь 1-де эгелээр.

ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң хүрээленинден халашкан кижилер документилерни январь 15-ке чедир киирип болур.

Директорлуң адынга билдиришкинге кожар чүүлдер: ортумак биллиг дугайында документ (бодуң), өөредип чоруткан бижик, алды фото-чурук (3×4 см хемчээлдиг), № 286 майык ёзутаар эмчи шынзылгазы, күш-ажыл дептериниң хоолгазы.

Кызылдың аъш-чем садывынын магазиннеринге ажылдаары-биле:

САДЫГЖЫЛАРНЫ БОЛГАШ КАССИРЛЕРНИ

чалап турар.

АДРЕЗИ: Октябрь кудумчузунуң № 29 бажың, № 4 алы 11 кабинеттерге ажыл шагында кээп болур.

Тываның күрүне филармониязы эстрада-цирк болүүнүң оркестрине ажылдаары-биле гитара, баян, орган ойнаар кижилерни болгаш удирикчилерни чалап турар.

ФИЛАРМОНИЯНЫҢ АДРЕЗИ: Щетинкин-Кравченко кудумчузунуң № 58 бажың. телефоннар №№ 2-46-02, 2-55-69.

12 хардан өрү назылыг үндезин националдыг сургуулдарны Тывада күрүне филармониязының чанында улустуң цирк бөлүүнге хүлээп алышкынны чорудуп турарын филармониянын администрациязы дыңнадып тур.

Аңаа киреринп күзээннер бо чылдың декабрь 1-де эртенгинин 10 шакта филармонияга келир.

АГААР

Бөгүн республикага шокар булуттаар. Барыын угланыышкынның хаттың дүргени секундада 2—7 метр. Агаарның температуразы дүне- -21-26, хүндүс 10-15 градус соор.

Кызылга шокар булуттаар, бичии хар чаар. Дүне агаарның температуразы --21 -23, хүндүс 11-13 градус соор.

КИНО

НОЯБРЬ 30-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Ырыдар ритмнери» 9.30, 12.10, 14.50, 17.30, 20.10 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Кино чыындызы» 9.30, «Людмила» 11.00, 13.00, 15.00, 16.50, 18.40, «Хууда амыдырал 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Эртенги сылдыстар» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Айсберттер аразында өлүм» 18.30, 20.30 шактарда.

Редакциянын адреси: индекс 667000

667000, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажын № 3. Телефоннары: Редакторнун 2-24-63, редакторнун орлакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш совет-туругуг киллистериниң 2-37-13, пропаганда киллизиниң 2-31-75, культура киллизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый киллизиниң 2-21-47, үлетүр киллизиниң 2-31-75,чагаа киллизиниң 2-41-27, информация киллизиниң 2-20-60, корректорларның 2-27-41, бухгалтериянын 2-12-45, солун келбейн баргында 2-32-75 телефонче долгаар.

Чагыг № 1963.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле эргелелиниң типографиязы. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажың № 1).

ТС—01889